This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

1789

Pr. 3977 e 184

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk.

Vierde Deels, Tweede Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
MDCCLXXXIX.

BODLEIANA BIBLIOTHECA

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK,

Tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk, in het Vierde Deels, Tweede Stuk.

Proeve, over de Dankbaarheid. bl. 1

Waarneeming eener uitgeſtrekte Scheenbeens-bederving. Door den Heer WILLEM LEURS. 8

Natuurlyke Historie van den *Waterſnyder*. Volgens den Heer DE BUFFON. 11

Bedenkingen over de terugkomst van de Comeet, die in het Jaar 1661 gezien is, en in het tegenwoordige, of het volgende Jaar, van zommige Sterrekundigen verwagt wordt. Door den Hoogl. J. F. HENNERT. 14

Verſlag van eene Reize na, en 't verblyf van eenige Dagen en Nagten op, het *Alpiſche Gebergte*. Door den Hoogl. DE SAUSSURE. 23

Bericht, wegens den Heer GASPARD RISBECK. Door *M. le Prince*, BARIS DE GALITZIN. 32

Vrouwlyke Dankbaarheid; of de Geſchiedenis van *Eliza Bentley*. 35

Naberigt. 48

De Strekking der Geſchiedkunde, om ons het oog te doen vesten op de Godlyke Voorzienigheid, met veele voorbeelden opgehelderd. Door Dr. PRIESTLEY. 49

Waarneeming, wegens het Krampſtillend Vermogen van den Braakwortel *Ipecacuanha*. Door * * * M. D. 57

Waarneeming van de ongemeene Hette en Koude in 't Jaar 1788, en de Maand January 1789. 58

Proeven over het Vogt, uit den Dampkring opgeſlurpt, door verſcheide Zelfſtandigheden. Door den Heer BENJAMIN THOMPSON. 61

Bericht, wegens Licht van zich geevende Bloemen. Door den Heer HAGGREN. 65

INHOUD.

Eenige Byzonderheden, raakende den grooten HALLER. 67

Onderzoek, wegens de Zedelyke Uitwerkzelen van het Treurſpel. 78

Het aanbelang van een beleefd Voorkomen. 83

Opvoedings-leſſen. 86

De edelmoedige Wraakneeming. *Een Italiaanſche Vertelling.* 87

Wysgeerige Beſchouwingen van de Taal en den Styl. Door den Heer REGIS REY DE CAZILLAC. 93

Waarneeming, wegens de heilzaame uitwerking van het *Sal Abſinthii*, met de *Gentiana*, in eene langduurige Verſtopping van den Onderbuik. Door * * * M. D. 99

Natuurlyke Historie van de *Noddi*. Volgens den Heer DE BUFFON. 100

Aanmerkingen over de nutheid van het invoeren van vreemde Planten. Door den Heer DURANDE. 102

Aanmerkingen over de Beſchryving van den Vergifboom, in het Maleitsch genoemd *Pohoon Upas*, die, volgens het verhaal van N. P. FORRSCH, op het Eiland *Java* zou te vinden zyn. Medegedeeld door den Heer LAMBERTUS NOLST. M. D. 104

Aanmerkingen over het Character en de Werkzaamheden der Inwoonderen van *Opper-Sileſie*, als mede over de ligging van dat Gewest. Door den Heer C. F. E. HAMMARD. 109

Eenige Charactertrekken van *Cicero*, als Staatsman en Redenaar beſchouwd. Door den Heer J. WHITE. 117

't Leeven van den beroemden Italiaanſchen Dichter *Arioſto*. 121

Bedenkingen over de Spaarzaamheid. 136

Voorjaarszang. Door den Heer L. STOPPENDAAL. P. Z. 139

Beſpiegelingen over de Lente. 141

Waarneeming, wegens de nuttigheid van het Droppelbad, in eene Stomheid en Doofheid. 148

Natuurlyke Historie der *Kluiten*. Volgens den Heer DE BUFFON. 149

Aanmerkingen over de Beſchryving van den Vergifboom, in 't Maleits genoemd *Pohoon Upas*, enz. (*Vervolg en ſlot van bl.* 109.) 153

Waar-

I N H O U D.

Waarneemingen op den Hyacynth. Door den Marquis DE GOUFFIER. 159

Een middel, om in de Boomgaarden het bederf der Bloezems te voorkomen. 165

Middel, om de Inſecten op de Vrugtboomen te dooden. 166

Kenſchetzende trekken van den Graaf DE BUFFON. Ontleend uit de *Eloge* van den Marquis DE CONDORCET. 167

Proeve over de Vrees van Zonderling te ſchynen. Door den Heer V. KNOX. 177

De mislukte Omkooping. 181

Zedelyke Bedenkingen. 182

Wysgeerige Beſchouwingen van de Taal en den Styl. Door den Heer REGIS REY DE CAZILLAC. (*Vervolg van bl.* 98.) 185

Waarneeming, wegens het nut van den *Spiritus Salis Ammoniaci Cauſticus*, uitwendig aangebragt, in eene *incontinentia Urinæ*. Door * * * M. D. 191

Natuurlyke Historie van den *Flamingo* of de *Phenicopterus*. Volgens den Heer DE BUFFON. 192

Brief over de Voortbrenging van den *Borax*. Door den Heer WILLAM BLAZE, *Esq.* 198

Natuurkundige Proeve, over de Circulatie der Vochten in Bol- en Boomgewasſen. Door den Heer PIETER VAN AKEN, A. L. M. *Ph. Dr.* 201

Eenige Narigten van den nog voortgezet wordende Reis rondsom de Wereld, onder het Bevelhebberſchap der Heeren DE LA PEYROUSE en DE LANGLE, met de Fregatten *la Bouſole* en *l'Aſtrolabe*. 207

Kort Verhaal der Lotgevallen en zonderlinge Reize van HIPPOLYT STEPANOFF, uit deszelfs Ballingſchap in *Kamtſchatka* na *Macao*, en van daar na *Batavia*; getrokken uit een omſtandig berigt van hem zelven eigenhandig in de Ruſſiſche taal opgeſteld, en naar het origineel vertolkt. Medegedeeld door den Eerw. J. C. METZLAR. 210

Berigt wegens den Dichter *Salomon Geſner*, en zyne Werken. Door den Heer DE MAYER. 215

De Amptverkryging. *Eene Franſche Anecdote.* 228

Wysgeerige Beſchouwingen van de Taal en den Styl. Door

I N H O U D.

Door den Heer REGIS REY DE CAZILLAC. (*Vervolg en Slot van bl.* 191.) 229

Waarneeming, wegens eene *Chorea Sant Viti*, door het gebruik van de *Camphora* geneezen. Door den Heer J. WILSON. M. D. 235

Natuurlyke Historie van den *Flamingo* of de *Phenicopterus*. Volgens den Heer DE BUFFON. (*Vervolg en slot van bl.* 197.) 237

Eenige Byzonderheden, tot de Natuurlyke Historie van den *Olyphant* behoorende. 244

Aanmerkingen over den invloed der Stortregens, by Donderbuyen, op den groei der Planten. Door den Heer INGENHOUSZ. 246

Weetenswaardige en keurige narigten van de *Circasſiers*, een der zeven Volken, die de Landen tusſchen den *Zwarte* en de *Caspiſche Zee*, bewoonen. 250

Het verheeven Character van LEOPOLD, den tegenwoordigen Groot Hertog van *Toscane*; met een berigt van de Burgerlyke Inrigtingen, in dat Hertogdom. Door den Heer DUPATY. 256

Over de Schoonheid en Kleeding der Dames te Rome, heden ten dage. Door den Heer DUPATY. 264

Voorbeeldlyke Braafheid onder de Wilden aangetroffen. 267

De Patriottiſche *Chineeſche* Keizer YAO. *Een Chineeſche Anecdote.* 268

Inhoud der Verhandelinge van den Heer J. A. DE LUC, ingeleverd ter beantwoordinge van de Vraage, door de *Hollandſche Maatſchappy te Haarlem* voorgeſteld. „ Wat „ moet men denken van de Trapswyze Opklimminge, „ welke veele, zo oude als hedendaagſche, Wysgeeren, „ hebben geſteld plaats te hebben, tusſchen de Natuurlyke Weezens, en tot welk eene zekerheid kunnen wy „ geraaken, omtrent het daadlyke beſtaan van die Opklimminge, en van de Orde welke de Natuur daar in „ volgt?" 269

Waarneeming wegens het nuttig gebruik van de *Flores Sal. Amoniac. Martiales*, in de *Chloroſis*. Door * * * M. D. 277

Dr. HERSCHELL's, berigt der Ontdekkinge van twee Satelliten, wentelende roundsom de Planeet *Uranus*. 277

Waar-

INHOUD.

Waarneemingen over het kweeken, en 't veelvuldig huislyk gebruik der *Dadelboomen*. Door den Heer DES FONTAINES. 281

Geſchied- en Aardrykskundige Aanmerkingen, op het verhaal van *Plinius*, wegens den Oorſprong en de Oudheid der Indiaanen, en de Aardryksbeſchryving hunner Landen; met naſpeuringen over de voornaamſte Omwentelingen in *Indie*, door den Heer DE GUIGNES; voorgeleezen in eene der Openbaare Zittingen van de *Academie des Inſcriptions et Belles Lettres*. 285

Brief van een Reiziger door *Rusland*, behelzende een verſlag van den toeſtand der Kunſten en Weetenſchappen, en van de Kabinetten te *Petersburg*. 295

Over de Publique Uitgaven en Schulden der Engelſche Natie. Door den Heer C. F. A. WENDEBORN. *Prediker te Londen*. 302

Verkeerings Regels. 316

De Mensch in zyne waare Grootheid beſchouwd. 319

Waarneeming, wegens het nut van de *Ipecacuanha* met *Opium*, in een langduurige Maagkramp. Door *** M.D. 324

Natuurlyke Hiſtorie van de *Zwaan*. Volgens den Heer DE BUFFON. 324

Berigt van de Banken van *Newfoundland*, en van de Viſſchery op dezelve. Door den Heer ANBUREY. 332

Brief van een Reiziger door Rusland. (*Vervolg en Slot van bl.* 302.) 335

Uittrekzels uit het Edict des Groot-Hertogs van *Toscane*, tot hervorming van de Lyfſtraflyke Wetten, in de Landen zyner Heerſchappye. 344

Over de Publique Uitgaven en Schulden der Engelſche Natie. (*Vervolg en Slot van bl.* 316.) 351

Bedenkingen over het vroegtydig Trouwen. Door Dr. B. FRANKLIN. 361

Een Droom. 363

Zedelyke Bedenkingen. 365

Uitlegregels, in de verklaaring van SALOMO's *Spreukenboek*, noodig in 't oog te houden. Door den Heer THOMAS HUNT. D. D. F. R. S. en A. S. S. 367

Nader Berigt, raakende de *Roode Myrhe*, als een Hulpmid-

INHOUD.

middel voor de Hondsdolligheid. *Een Uittrekzel van een Brief over dit Onderwerp.* ... 373

Natuurlyke Historie van de *Zwaan.* Volgens den Heer DE BUFFON. (*Vervolg en Slot van bl.* 331). 376

Uittrekzel eener Verhandelinge over den Oorſprong en de formeering der *Champignons* of *Paddeſtoelen.* Door den Heer MEDICUS; met Aantekeningen van den Heer DE REYNIER. 381

Uittrekzel eenes Briefs van den Heer BRITZING (lees TITSINGH) aan den Heer DE GUIGNES; gedagtekend *Hougli* in *Bengale*; betreffende eenige byzonderheden van de *Chineeſen* en *Japanneren.* 390

Leevensſchets van den Dichter *Salomon Geſsner.* 395

Beſpiegelingen over de Onbeſtendigheid van het Menſchelyke Leeven, en het Affchuwelyke der Oorlogswoede. 406

Eduard en Maria. *Een Aandoenlyke en Leerzaame Geſchiedenis.* 412

Naberigt. 414

Ontledende Beſchouwing van de Hartstochten der Menſchen. Door den Eerw. THOMAS BALGUY, D. D. 415

Waarneeming wegens het nut der *Aſa Foetida* in de Trommelzugt (*Tympanites*). Door *** M. D. 424

Natuurkundige Proeve over de Circulatie der Vogten in de Plantgewaſſen. Door den Heer P. VAN AKEN A. L. M. *Phil. Dr.* 425

Verſlag van de Academien by de *Turken.* Door den Abt GIAMBISTA TODERINI. 431

Uittrekzel van eene Reis rondsom de Wereld in de Jaaren MDCCLXXXV, MDCCLXXXVI, MDCCLXXXVII en MDCCLXXXVIII, gedaan door de Capiteins PORTLOCK en DIXON. 436

Een Voorbeeld van de Welſpreekenheid der *Indiaanen*; nevens eenige aanmerkingen over hun verſtandlyk vermogen. 444

Een Fragment. *Een Les voor de Vaders.* 447

Zedelyke Bedenkingen. 451

Bedenkingen over die ſoort van Wysheid, welke beſtaat in Inſchiklykheid en Welduiding, zonder eenig ander inzigt dan Eigenbaat. Door den Heer V. KNOX, M. A. 455

Waar-

INHOUD.

Waarneemingen van Geneezingen met de Kwik in byzonder kenmerkende Ziekten. Door den Heer W. LEURS. 461

Natuurlyke Historie van de *Gans*. Volgens den Heer DE BUFFON. 467

Waarneemingen, over het behoeden der Boomen voor de deerlyke Uitwerkzelen der Vorst. Door den Heer P. GIO BATTISTA DE ST. MARTIN. 475

Aanmerkingen over de Winden en derzelver Uitwerkingen in den Dampkring. 477

Nader Berigt, wegens een Brief van den Heer BRITZING (lees TITSINGH) aan den Heer DE GUIGNES, betreffende eenige byzonderheden van de *Chineesen* en *Japanneren*. Door den Heer JAN TITSING. 488

Bedenkingen van den Heer SAMUEL JOHNSON, L. L. D. over de geringe vorderingen in kennis, welke de Menschen, naa het bereiken van zekeren Ouderdom, maaken. 498

Gedagten over het haatlyke der onregtmaatige Behandelingen van den Evenmensch. 495

Gedagten by den Morgenstond in den Zomer. Door den Eerw. Heer D. VAN DER SCHAAF. V. D. M. 500

Opheldernde Aanmerkingen over het Regterampt by de *Israëliten*. Door den Heer CHARLES CHAIS. 503

Waarneeming eener geheele ontaarting der *Vesica Urinaria*. Door den Heer F. RUBISCH. 514

Natuurlyke Historie van de *Gans*. Volgens den Heer DE BUFFON. (*Vervolg en Slot van bl.* 475.) 517

Brief van den Heer PREVOST DACIER, over de Yzeren Brug van *Coalbrookdale*. 528

Verslag van de Boekeryen te *Constantinopole*. Door den Heer GIAMBISTA TODERINI. 532

Berigt, wegens 't Land en de Zeden der *Kaffers*, een wild Volk in *Africa*. Door den Heer W. PATERSON. 536

Gierigheid en Eerzugt. Door FREDERIK den II, *Koning van Pruisen*. 541

De verkeerd begreepene Edelmoedigheid. 544

Kenschets van een wys en gelukkig Man. 548

De verworven Letterroem van *Fontenelle*. 550

De

INHOUD.

De Beſpiegelende Wysgeer, ons Zonneſtelzel beſchouwende. 551
Twee Waarneemingen van het nuttig gebruik van den *Radix Ipecacuanha*, in kleine Giften. Door den Heer J. HELLER, M. & C. D. 559
Zonderlinge Uitwerking van een ſterken Electriquen Schok, gaande door het Menſchelyk Lichaam. Door den Heer J. INGENHOUSZ. 562
Regels tot behoudenis des Gezigts, en wegens het gebruik der Brillen en Vergrootglazen. Door den Heer GEORGE ADAMS. 568
Berigt, wegens den beroemden Konstoefenaar, den Heer *Chretein Guillaume Ernest Dietricy*, vermaard Hofſchilder te Dresden. Door den Heer C. PLOOS VAN AMSTEL, *Jz. Corn.* 574
Weetenswaardige en keurige Naarigten van *Georgia* en *de Georgiers*, een der Zeven Volken, die de Landen tuſſchen de *Zwarte* en de *Caſpiſche Zee* bewoonen. 579
Albertina. *Een Vertelzel.* 586
Zedelyke Bedenkingen. 597
Proeve over de Kragt van Zedelyk Onderwys. Door den Heer V. KNOX. 599
Egt berigt, wegens de *Roode Muur* en de bereidinge daar van, tot een Hulpmiddel voor de Hondsdolligheid, nevens de wyze hoe 't zelve voor Menſchen en Beesten te gebruiken. Door den Heer G. L. G. VAN FRIDAGH. 604
Natuurlyke Historie van de *Rotgans* en de *Ringelgans*. Volgens den Heer DE BUFFON. 607
Kort begrip eener Verhandelinge, over de vorming van het Hoofd der *Caraïben*, en eenige vreemde gebruiken aan de Wilde Volken toegeſchreeven. Door den Heer ARTHAUD. 615
Beſchryving van de Koper-Myn, te *Fahlun* in *Zweeden*. 622
Beantwoording der Vraage: Strekt het niet ten voordeele der Gezondheid zich, by tusſchenpoozing, aan de Koude bloot te ſtellen. 626
Verſlag van het Leeven en de Schriften van wylen den Heer, JOHN WHITEHURST, F. R. S. 628
Aanmerkingen over de Zeden en Gewoonten der Inwoonderen van *Napels*. Door den Heer DUPATY. 636
Zedelyke Bedenkingen. 641
Regels tot Behoudenis des Gezigts, en wegens het gebruik van Brillen en Vergrootglazen. (*Very. en Slot van bl.* 574.) 643

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

PROEVE OVER DE DANKBAERHEID.

Dankt in alles, want dat is de wille Gods.

PAULUS.

Onder alle de Deugden, die den waerdigen Sterveling, voor zo verre het aen deze zyde des grafs mogelijk is, aen 't einde zijner wording doen beandwoorden, is de Dankbaerheid gene van de minſte. Zij is het, die hare beoeffenaren verheft tot het kenmerk van ware Liefde, van die Liefde, die onmidlijk, met volle ſtromen, van voor den troon der Eeuwige Liefde voortvloeit. —— Zij, uit Godlijk zaed geboren, met hare zuster, de beminlijke Weldadigheid, hand aen hand op de doornpaden dezer wisſelvallige waereld wandelende, herſchept dezelve in een Eden van geluk; in Waranden, met Rozen en Lelien beplant, welker aengename geuren doordringen tot in de zielen van menſchen, in wier binnenſte de trekken van Godlijke gelijkenisſe levendig zijn.

Die behaeglijke Dankbaerheid is het, welke mijn aendagt naer zig trekt. Ik zal haer beſchouwen, in alle hare bekoorlijke hoedanigheden, en hare treffende eigenſchappen, voor gevoelige harten, ten toon ſpreiden. —— Mij dunkt .... maer hoe! .... welke Godlijke luister! .... welke aenbidlijke ſchoonheid! .... zij is het zelve. —— Ja, lieve Dankbaerheid! gij zijt het; —— een hart, ſlegts even voor uwen invloed vatbaer, zoude u, met énen opmerkſamen oogſlag, voor die gene kennen, die gij waerlijk zijt. .... Zij nadert, —— zij ſpreekt ..... ô welke Godlijke Stem! —— Dochter des Eeuwigen! open gij zelve mijne ooren, —— maek mij vatbaer voor uwe heilzame lesſen! .... Ja, zij ſpreekt mij in dezer voege aen:

„ ô Nietig Sterveling! wat vermeet gij u om mijne eigenſchappen te ontleden? —— mij, wie zo weinige van

uwe gelijken kennen. —— Ik, — ſchoon bereidvaerdig om ieder inwoner van het benedenrond, dat geluk, die vrede des gemoeds mede te delen, die hij door mijn vermogen kan erlangen, —— ben verſmaed, veracht, en gehaet. —— Neen, ſtaek uw voornemen; gij kent mij niet recht; —— dan, —— zijt gij begerig om mijne waerde te kennen? —— Ja, ik zie uwe begeerte; —— wel aen, hoor! —— God, die mij door zijne Almagt hervoord bragt, om onder het van hem beminde menschdom te wonen, zij de Eer van mijn aenwezen. —— Hij, die alléén Deugd is, begaefde mij met zulke edele vermogens, die geſchikt waren, om het redenmagtig ſchepſel aen het einde en oogmerk van den alléén Wijzen te doen beandwoorden. —— Ik deed Adam in aenbidding en dankbaerheid nederknielen, zo dra hij kennis van zijn aenwezen hadt; —— hij beſchouwde met mij de werken des opperſten Kunſtenaers met verrukking. —— Op 't gezigt van het grootsch en ſierlijk gebouw der Natuur, met alle zijne volheid, vervulde ik zijne ziel met verbazing, —— en, daervan verzadigd, viel de lieflijke dauw des ſlaeps op hem neder; terwijl hij zagtlijk in het welriekende veldkruid nederzeeg. —— Ik bewaekte hem; —— de Eeuwige werkte; —— zijne almagt bouwde, uit ene ribbe van Adams lendenen, ene gezellinne voor uwen Stamvader; —— zij zag mij aen; —— viel, door mijn invloed, op den voetbank des Troons Gods neder, —— en aenbadt. —— Adam ontwaekt, —— ziet, geheel verrukt, ene vrouwlijke ſchoonheid, —— en dankt door mij den liefderijkſten Menſchenvriend, die hem de aengenaemſte gezellinne bezorgde; —— hij vat moeder Heva bij de hand; —— zij knielen te ſamen in diepe verwondering met mij neder; —— ene lange ſtilte drukt hunnen dankbaren eerbied uit. —— Zij herrijzen, —— zij beſchouwen met mij de werken van hunnen Maker. —— Nimmer verloren zij mij uit het oog; —— elke opſlag van hun, na den Hemel, werdt door mij opgezameld, —— en volijverig naer 's Hoogſten paleis overgebragt. —— —— Dan, helaes! de eerſte waereldbewoners, zo volmaekt en heerlijk door de hand der Almagt geformeerd, geven gehoor aen den raad van mijn gezworen Vijand, den Vorst der Helle, die door ondankbaerheid zijnen Schepper zo hoog beledigde, dat hij uit de woonſtede der Zaligheid in de eeuwige duisternis geworpen werdt. —— De eerſte menſchen overtreden het gebod

bod des hoogſten Wetgevers; —— de trekken der Godheid verduisteren in hunne zielen, — waerdoor alle die uitmuntende hoedanigheden, hen te voren zo eigen, verdonkeren; — en onvatbaer voor den invloed der Deugd, — maken zij zig mede ſchuldig aen de ſnode ontdankbaerheid tegen den Almagtigen; —— zij werden vatbaer voor ondeugden, en mijne vermogens ſchoten toen te kort, om door de nevels der zonden heen te breken.

Met een bedrukt gelaet ijlde ik tot voor den Troon der Godheid. —— Heer! riep ik uit, uw geliefd ſchepſel, de mensch, is gevallen; mijne kragt is onnut geworden; hij verſmaedt mij! —— Troost u, riep de Eeuwige Liefde mij toe, gij zult wel in weinige harten wonen; maer die weinige zullen verre in waerde overtreffen het groot aental, dat mij in u verſmaedt! —— Mijn Zoon, de Eeuwig geliefde! zal u tot ene waerde verheffen, die gij nooit zoud bezeten hebben! —— Hij zal de ſchuld van het menschdom wegnemen; —— door uwen invloed zal mij de eer worden toegebragt, — en uwe zegeprael zal eeuwig zijn! —— —— Verwondering en aenbidding overſtroomden mij! —— De gewelven des Hemels dreunden! —— Het zalige Choor galmde den Lof des Heren uit, en werdt geheel aenbidding!

Mijne beſtemming was op de Aerde; —— ik volgde het plan der hoogſte Wijsheid, om onder het menschdom te wonen; —— maer hoe weinig verblijf vond ik ſomtijds onder hetzelve. Evenwel waren ſommige harten voor mijn invloed geopend. —— Dan zworf ik aen 't ene, dan aen 't andere einde der waereld; —— ſomtijds meer, ſomtijds minder, bij den mensch in waerde; doch meest bij den nederigen, — bij den zig niet te hoog verheffenden Sterveling, — en zeer zelden bij den in Eer en Hoogheid uitmuntenden. —— Ja, veeltijds woonde ik liever onder het Stulpdak, dan in Hoven en Paleizen. —— Maer ik moet u mijnen aert nader leren kennen, — en u eindlijk tonen, hoedanig de geſteldheid is ener ziele, in welke ik mijnen zetel gevestigd hebbe.

Door mij offerde Habel de eerſtelingen van zijn vee Gode op. —— Mijn invloed zette aen Henoch's Godsvrugt luister bij. —— Ik deed Noach dankbaer nederknielen, toen hij de Arke verliet, en het aerdrijk om zijnent wille weder droog zag. —— Ik was de vriendin van den Aertsvader Abraham; —— hij zwaeide door mij, dankbaer, het reukwerk Gode toe, toen hem Iſaac geboren was; —

met mij aenbadt hij 's Hoogſten goedheid, toen Gods Stem, op 't zien van zijn geloof, het offermes van zijns Zoons halze te rugge hieldt, en hem dien geliefden, als 't ware, te rug gaf. —— Ik woonde ſteeds bij des Aertsvaders Zoon; —— bij elke zegening, hem toegezonden, herinnerde ik hem, dat hij Jehova dankerkentenis ſchuldig was; —— en wanneer de vrome Jacob have en goederen zag vermeerderen, deed ik hem de Bronader van alle zegeningen lof toebrengen, en zijne eigen nietigheid erkennen. —— Door mij dankte de lijdſame Job zijnen Maker, nog in zijn bitterſte leed; —— ik hield hem te rug, om tegen den Opperbeſturer van het Heelal te twisten. —— Ik zat aen David's zijde, wanneer hij Gode Lofpſalmen zong. —— De wijste aller Stervelingen leunde op mij, wanneer hij zig in het Heiligdom des Allerhoogſten nederboog. —— Hiskia's danklied bragt ik tot voor den troon, toen het hem vergund werdt vijftien jaren langer over het Joodſche volk te regeren. —— Met Daniel viel ik driemael daegs den God van Israël te voet; —— hij bragt, door mij, erkentenis toe aen hem, die zijne ziele uit het grootſte gevaer hadt gered. —— Ik vervulde Maria's vrome ziel met Godgewijden Lof. —— Zacharia en Simeon deed ik Godverheerlijkende Liederen zingen. —— Ja, de Zoon van God, in 't vleesch gekomen, verwaerdigde mij, om, met hem, zijnen Hemelſchen Vader in den gebede aen te ſpreken. —— Door mij werdt God van zo velen verheerlijkt, die door Jeſus wonderdoende hand gered en genezen waren. —— En hoe vele der Apostelen, en eerſte Zendelingen des Euangeliums, bragten den Bermhartigen door mij de ere toe. —— Den groten Paulus verzelde ik ſteeds, en deed hem de Deugd van Dankerkentenis aen 't eerſte Christendom leren. —— Ik was de ziel van de ſtatelijke Schaduw-Wet. —— Ik was het, die, in Israël's Heiligdom, den wierook der dankofferen, tot in 's Opperſten Paleis, deed doordringen. —— 't Eenvoudig Euangelie leert mijne waerde kennen, en door mij werden Gode behagende daden, door 't Christendom, bedreven.

Verbeeld u de Dankbaerheid, zo als zij zich vertoont in den beminnenden Mensch. —— Sla hem gade, van ziine jeugd, van die ogenblikken af, waerin zijne verſtandige vermogens zig beginnen te ontwikkelen; dan bewijst hij reeds ſtamerende dank aen hen, die hem kindſche ge-

geſchenken toevoegen. —— Zijne ouderen weet hij de zenminnigſte vriendelijkheden te bewijzen, voor hetgene hij van hun, tot zijn nooddruft en vermaek, ontvangt; —— lieve lachjes en ſtamerende woordjes zijn zo vele bewijzen, dat de zaden van Dankbaerheid in het zieltje beginnen te kiemen; —— zijne gehele kindſche ziel ademt een waesſem van erkentenis-volle bedrijven; —— en, bij het meer en meer aenwasſen zijner vermogens, klimmen ook tevens deze beminlijke hoedanigheden. Zij breiden zig meer en meer uit, en vertonen zig in helderer glansſen, wanneer zijne vermogens het ſchone van dit Character beginnen te ontdekken; —— doch het is niet gemaekt, maer ongeveinsd, en uit beſef van plicht, en niet om zig daerdoor uitmuntender dan zijn evenmensch te doen voorkomen. —— Hij zoekt deze eigenſchap aen te kweken, en, zo ver mogelijk, te brengen. —— Bij het ontvangen van weldaden, ja zelfs van de minſte derzelven, kan hij die niet ongemerkt voorbijgaen, wanneer zijne vermogens tot rijpheid zijn gekomen; —— hij weet, te zijner tijd, aen de bewerkers van dezelven, zijnen dank 't meest gepast te bewijzen. —— En is *hij in* omſtandigheden geplaetst, dat hij zelve kan weldoen, *zo doet hij* zulks uit even dezelfde bron; door de Dankbaerheid. —— Door mij is het, dat hij de genotene *gunſten* van God op die wijze door weldoen erkent.

In de eerſte plaets weet hij, dat hij den Almagtigen dankerkentenisſe ſchuldig is. —— Hem, die de eerſte oorzaek van zijn aenwezen is, — die hem, van de eerſte beginſelen af, zo Vaderlijk heeft gade geſlagen, en uit zo vele gevaren gered; —— dien God valt hij nedrig te voet. —— Hij erkent Gods hoogheid en zijne eigen nietigheid. —— Wanneer hij alle de wegen herdenkt, waerdoor Gods voorzienigheid hem, ſederd zijne eerſte bewustheid, leidde, moet hij verwonderd uitroepen: „ ô Oneindige Wijsheid! gij zijt het, die alles voor mij „ ten besten ſchikte. —— Ik aenbid uwen wil. —— „ Ik deed niet anders dan zondigen, en gij beweest mij „ weldaed op weldaed!" —— Koomt hij in tegenheden, treffen hem de wederwaerdigheden dezes levens, hij zoekt die zig ten nutte te maken, (ſchoon zijn hart 'er tegen opkome;) hij erkent, dat hij nog meer verdiend hadt, en is ſomtijds verheugd, dat hij, door dien weg, nog meer beſef van de nietigheid van het ondermaenſche *krijgt*; —— en daerdoor meer het oog op ene Eeuwig-

heid kan vestigen. —— En wordt hij van zijn evenmensch beledigd, hij zoekt zig van wrake te onthouden, en geen kwaed voor kwaed te vergelden; —— hij weet de Les des Euangeliums, „hebt uwe vijanden lief." —— Ook ziet hij zijne eigen ſchulden niet voorbij, die hij dagelijks ziet vermeerderen, hoe hij dit ook zoeke te vermijden.

Denkt hij het plan der Verzoening in; —— ſtaert hij gelovig op den mensch geworden Zoon van God, — den beminlijkſten menſchenvriend, — de ſchoonſte van alle menſchen kinderen; —— denkt hij aen Gods liefde tot het menschdom, — die hetzelve, uit een allerakeligſten ſtaet, tot de genieting der gelukzaligheid, door dien weg, wil overbrengen; —— dan knielt hij door mij eerbiedig neder voor dien God, die zulk een onnaſpeurlijk plan daerſtelde; —— en hij zoekt, door den gelove, deelgenoot van het door den Middelaer verworvene heil te worden.

Beſchouwt hij de werken Gods in de Natuur, hij dankt door mij dien groten Bouwheer, die hem op zijne waereld plaetste, — en hem deedt wonen in zulk een heerlijk paleis, — door Zijne almagtige hand geformeerd, — in zulk een volle voorraedſchuur van de goederen Gods, geſchikt ten onderhoud van het menschdom. —— Zijn opmerkſaem oog dwaelt ſomtijds door het onmeetbaer Hemelvak: —— daer beſchouwt hij, met eerbiedvolle verwondering, zo vele Hemelbollen en duizende lichtende Sterren. —— Van daer daelt hij op de aerde neder; — hier trekt al het zigtbare zijne verbazing: —— de onmeetbare Zeën, met zo vele duizende bewoners derzelven; —— van den Walvis tot de kleine Garnael; —— het Dierenrijk; —— het Plantenrijk; —— de ſchakel, die dit alles zonder enige gaping aen één hegt, op ene manier, die de hoogſte Wijsheid tot ere ſtrekt. —— Hij beſchouwt den mensch, — zig zelven, als het heerlijkst pronkſtuk, — geformeerd om 's Makers lof te verkondigen. —— Van hier klimmen zijne denkbeelden weder tot voor Gods glorierijken Troon, — de plaets, waer alle zijne ſtoflijke begrippen in de zee van Gods oneindige grootheid als wegzinken. —— Ik, de Dankbaerheid, doe hem weder tot zigzelven keren, — en door mij zoekt hij naer Gods wil te leven.

Ontvangt hij weldaden of onverpligte dienſten van zijn evenmensch, — hij is daervoor op ene gepaste wijze dank-

dankbaer; 't is door mij, dat hij Gode de eer, en den mensch zijnen dank toebrengt. —— Tot gene laegheden is hij bekwaem; maer ene juiste erkentenis is het loon der genen, die hem weldoen.

Wanneer hij zodanig door 't alwijs beſtel der Voorzienigheid gezegend is, dat hij kan weldoen, — ontſlipt hem gene gelegenheid, om door mijnen invloed weldaden te bewijzen. —— Hij, die Gods goedheid omtrend hem erkent, — wil Hem ook in dit opzigt als van verre naervolgen: —— hij kan niet leven zonder weldoen; want hij ondervindt, dat menschlievendheid en weldadigheid de aengenaemſte gevolgen in zijne ziele nalaten.

En gij, Sterveling! volg zulk een voorbeeld; dan zal geluk en welvaert uw deel zijn; —— uwe wenſchen zullen welgelukken. —— Doe wel door mij: gij zijt zulks aen Gode, aen u zelven en aen uwe naesten ſchuldig. —— Gij wildet mij beſchouwen; —— nu kent gij mij eenigzins: —— wel aen: —— volg mijn raed."

Toef, ô beminlijke Dankbaerheid! waerom verlaet gij mij? —— waerom verdwijnt gij uit mijn oog? —— blijf ſteeds aen mijne zijde! . . . . Dan gij hoort mij niet; gij verlaet mij! — om andere meer gelukkige Stervelingen met uw bijzijn te begunſtigen. —— Ach! had gij langer mij verzeld; hoe veel had ik door u nog geleerd! —— hoe zeer had gij mij mijn pligt nog doen kennen! —— Dan, zijt gij zelve niet bij mij, ik wil nogtans, volkomen, aen uwen invloed gehoor geven. —— Woon voortaen in dit hart; — en door u zij mijn weg verlicht! —— doe mij ſteeds wandelen op het regte pad!

„ En gij, weldadig Opperwezen! Eeuwige oorzaek „ der beminlijke Dankbaerheid! — geef mij een dank„ baer harte! —— Gij deed mij wel; —— gij zegen„ det mij, tegen zo vele dwaesheden, tegen zo vele wan„ daden aen, — die ik ſinds mijne eerſte kennis bedreef. „ —— Doe mij mijn pligt jegens u, mij zelven en mij„ ne naesten, recht kennen; —— en geef, dat ik nooit „ de Dankbaerheid uit het oog verlieze! —— Verſterk „ en geleid mij, op dat ik door haer u de ſchuldige eer „ toebrenge, — en mijn tijdelijk en eeuwig geluk moge „ bewerken!"

P. ——

WAARNEEMING EENER UITGESTREKTE SCHEENBEENS-BEDERVING,

door

WILLEM LEURS,

Chirurgyn-Major by het Esquadron Guardes du Corps van Zyne Doorluchtige Hoogheid, den Heere Prince van Orange en Nassau,
enz. enz. enz.

en

Praktiseerend Heelmeester in 's Hage.

Het *Beenbederf*, door verschillende oorzaaken op onderscheiden plaatzen van het lighaam voortgebragt, is in de Heelkunde geen vreemd verschynzel. —— Maar een Beenbederf van het Scheenbeen, met verlies van een aanmerklyk gedeelte zyner geheele zelfstandigheid, wederom, zonder eenigen hinder aan het Been na te laaten, geneezen te zien, is meerder zeldzaam. —— En, daar deeze Waarneeming van dien aart is, zoo vleije ik my, den Heelkundigen geenen ondienst te doen, dezelve langs deezen weg aan hun mede te deelen.

Den 27 *Maart*, 1788, wierd ik geraadpleegd over het Been van den Zoon van W. VAN ETTINGER, Mr. *Loodgieter* te *Voorburg*, (een Dorp naby *'s Hage.*) Zyn Heelmeester vertoonde my, aan het regter Scheenbeen, van deezen vyftienjaarigen Jongeling, een Beenbederf, dat zich van even onder de Knie tot naby den Voet uitstrekte. Het onderste gedeelte van dit Scheenbeen was geheel van zyne bekleedzelen ontbloot; hadt eene bruinzwarte kleur, en slak, ter lengte omtrend van drie duimen, buiten het vleesch uit: na boven en ter zyden, tot even onder de Knie, waren in de huid verscheiden kleine gaatjes, welke eene stinkende etter uitgaven, en door het onderzoek-yzer toonden, tot op het ontblootte Scheenbeen door te gaan. —— In deeze gesteldheid was de Lyder sinds eenige maanden geweest. En niettegenstaande men de hulp van onderscheiden Heelkundigen, zo van hier als elders, hadt ingeroepen, zo was deeze ongelukkige echter aan zyn noodlot overgelaaten. Men rekende de kragten van den Jongeling te zwak, om met

met vrugt iets ter zyner geneezing te onderneemen. Men liet dierhalven dit jammerlyk gebrek, alleen met eene dagelykſche verſchooning van droog plukzel, aan de Natuur zelve over.

Het berigt, 't welk ik van den oorſprong en voortgang van dit Beenbederf kreeg, was kortelyk dit:

Na dat deeze Jongeling, een geruimen tyd, met eene hardnekkige, doch nu ſchynbaar geneezen, uitſlag over het geheele ligchaam geworſteld hadt, gevoelde hy in *April* 1787, in het midden van het Scheenbeen, eene doffe diepzittende pyn, die na verloop van eenige dagen heviger werdt, en welke het geheele Been een weinig deedt zwellen; dit wierdt, omtrend drie weeken lang, door den Chirurgyn van het Dorp, met pyn- en ontſteekingweerende omſlagen voorzien. Dan de pyn, die dagelyks heviger wierdt, bleef voortduuren, en maakte een ettergezwel even onder de Knie: dit door een Haagsch Heelmeester geopend zynde, ontlastte een menigte etter, wier boezem zelfs tot beneden aan den Voorvoet zich uitſtrekte. —— Na eenigen tyd ſloot men deeze gemaakte opening; wanneer aan het ondereind van het Scheenbeen eenige kleine gaatjes in de huid doorbraken, en het Been *bloot* toonden. Eenigen tyd hierna ſcheidde het bedorven Been, aan zyn ondereind, van het nog gezonde af; ligtte zich op, en doorboorde de huid ter lengte van drie duimen. —— Intuſſchen kwamen van tyd tot tyd, na boven en ter zyden, kleine openingen, die dagelyks eene ſtinkende etterſtof ontlastten, en tot op het Been doorgingen. —— In deezen toeſtand bevondt zich de Lyder, toen ik hem voor de eerſtemaal bezogt.

Ik ontveins niet, dat het gebrek in den voornoemden ſtaat my bekommerlyk voorkwam; doch de moed van den Jongeling, gepaard met die middelen, die de Natuur in haare werkingen onderſteunen konden, kwamen my ter zyner geneezing niet ten eenemaal te vergeefs voor. —— Ik begon dierhalven met de kleine openingen, ter zyden en na boven, door het mes tot elkanderen te brengen; en liet aan het boveneind inſpuitingen maaken met de *eſſents van mastik* en *tinctuur van mirrhe*. Door deeze inſpuitingen bleek het, dat de bovenſte openingen met de onderſte gemeenſchap hadden; en ik had het genoegen door dezelven, eene anderszins lang ſtilzittende *ſtink*ende etter dagelyks te ontlasten. —— Wyders liet ik het ontbloote Been, en de andere openingen, met

plukzel, in het voornoemde mengzel gedoopt, beleggen. —— Van tyd tot tyd verwydde ik de openingen, tot zo lang ik de geheele bedorven uitgeſtrektheid van het Been bloot had. —— Ik deed dit onderſcheiden maalen, met oogmerk om de reeds te veel verzwakte natuur niet te veel op éénmaal te doen lyden, en daar door ſoms het uitzicht ter genezing, dat my van tyd tot tyd gunſtiger wierdt, tegen te gaan, of wel geheel te doen verdwynen.

Na dat ik het geheele Scheenbeen, in zo verre het my bedorven voorkwam, ontbloot had, vond ik, aan deszelfs boveneind, omtrent drie vingeren breed onder het kniegewrigt, mede eene afſcheiding van het gezonde, dat echter tandgewys nog in elkanderen bleef vast houden: —— doch ook dit wierdt, door dagelykſche zagte beweegingen met het van onderen uitſteekende bedorven ſtuk been te maaken, geheel los, en wel zó, dat het zelve op den 30 April daaraan volgende geheel wierdt uitgenomen.

• Dit uitgenomen ſtuk been, dat de geheele dikte van het Scheenbeen in zich bevatte, hadt de lengte van *agt duimen*, en was op onderſcheiden plaatzen met ſponsachtige holten voorzien; en vooral aan deszelfs beneden onderkant door bederving weggeknaagd.

De aanmerklyke holte, die dit uitgenomen ſtuk been maakte, liet ik door zagt plukzel, met het hier bovengemelde mengzel bevogtigd, opvullen; hier door kwamen nog eenige Beenſplinters, die zich van tyd tot tyd in de omliggende vleeschdeelen hadden vastgezet, te voorſchyn; en ik had het genoegen, na verloop van omtrend zes weeken, de geheele holte, met eene zelfſtandigheid, in vastheid aan been gelyk, gevuld te zien. —— Deze nieuwe vaste zelfſtandigheid gaf, van tyd tot tyd, de kragt aan het been weder, en wel in zo verre, dat deeze Jongeling, die nu ſinds veele maanden het gebruik zyns beens gemist hadt, wederom, als voorheên, op het zelve, zonder andere onderſteuning, ſtaan en gaan kon: en zelfs reeds, in den afgeloopen Zomer, een weg van eenige uuren, zonder hinder, op hetzelve heeft kunnen afleggen. —— Voor het oog is 'er geene de minſte wanſtalte, nog ook geene de minſte verkorting van het been nagebleeven.

Men verwagte van my geene byzondere aanmerkingen, noch over de heilzaame werkingen der Natuur, zo zicht-

zichtbaar in dit geval, noch over de behandeling der Heelmeesters, welken over dit gebrek zyn geraadpleegd: —— het *eerſte* is, door zo veele Geleerden, zo dikwerf en zo voldoenend betoogd, dat het vergeefſche moeite zoude zyn om hiervan iets meer te willen zeggen; en het *laatſte* laat ik liefst aan het beöordeelend onderzoek van anderen over. —— Het is genoeg, dat men ook uit dit geval zie, hoe verbaazend ſomwylen de poogingen der Natuur, wanneer zy ſlegts behoorlyk onderſteund worden, ten besten van den lydenden ſterveling kunnen werkzaam zyn.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN WATERSNYDER.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De Leevenswyze, de Hebbelykheden, de Zeden zyn in de Dieren zo vry niet, als men zich veelligt zou verbeelden: hun gedrag is het voortbrengzel niet van eene zuivere vryheid des wils, of zelfs het uitwerkzel van keuze; maar eene noodzaaklyke uitwerking, ontſtaande uit derzelver maakzel, zintuiglyk geſtel, en de oefening hunner natuurlyke vermogens; elk Dier, bepaald tot die Leevenswyze, welke deeze noodzaaklykheid 't zelve oplegt en voorſchryft, tragt zich daar aan niet te onttrekken; 't is door deeze noodzaaklykheid, zo vol verſcheidenheid, als hunne gedaanten, dat zich alle ſtanden der Natuur bevolkt vinden. De Arend verlaat het Gebergte niet, noch de Reiger de Moerasſen: de eene valt uit de hoogte neder op een Lam, 't geen hy opvoert of verſcheurt, enkel volgens 't regt van de meerdere magt, en door 't gebruik, 't geen hy maakt van zyne vervaarlyke klaauwen; de andere wagt, met den voet in een moeras ſtaande, door nooddruft gedreeven tot dien ſtand, den voorbygang van de vlugtende prooy: de Specht verlaat nooit den Boomſtam, rondsom welken hy moet kruipen; de Poelſnep moet in de Poelen blyven; de Leeuwrik in de velden; de Mosch in 't Geboomte: en zien wy niet dat alle Graanëetende Vogels de bewoonde plaatzen zoeken, en de Landbebouwers volgen? terwyl de zodanigen, die aan wilde vrugten en bes-

ſen

ſen de voorkeur geeven boven onze graanen, ons beſtendig ontvlugten, de bosſchen en het gebergte niet verlaaten, waar zy, verre van ons afgeſcheiden, en alleen met de Natuur leeven, welke hun deeze wetten voorgeſchreeven, de middelen om ze te volbrengen geſchonken heeft; deeze houd het Korhoen onder den digten lommer der Dennenboomen, de eenzaame Merel op de rotzen, de Wielewaal in de bosſchen, die hy door zyne ſtem doet weêrgalmen; terwyl de Trapgans de braakliggende Landen, en de Ral de vogtige weiden opzoekt. Deeze Wetten der Natuure zyn eeuwige, onveranderlyke voorſchriften, zo beſtendig als de gedaanten der Weezens; 't zyn die groote en wezenlyke eigenſchappen, welke zy nooit laat vaaren, en waar van zy nimmer afwykt, zelfs in die zaaken, welke wy oordeelen ons toegeëigend te hebben: want, op welk eene wyze ook wy dezelve verkreegen, zy blyven niet te min onder haare heerſchappye. Is het niet, om zulks aan te toonen, dat zy ons dwingt de Rotten, die lustige en ſchadelyke gasten, in onze huizen toe te laaten, de Zwaluwen aan onze vensters, de Mosſchen onder onze daken, te gedoogen? en wanneer zy den Oijevaar, op de hoogſte toorens en ruïnen voert, waar reeds het droevige gezin der Nagtvogelen woont, ſchynt zy zich dan niet te haasten, om ons de bezittingen, voor een tyd overweldigd, te ontneemen; daar zy de zekere hand des Tyds bevolen heeft dezelve haar weder te geeven?

In deezer voege verdeelen de talryke en onderſcheide Vogelbenden, door hun Inſtinct gedreeven, en door hunne behoefte genoodzaakt, om in onderſcheide deelen der Natuure te woonen, om zo te ſpreeken, de Lugt, de Aarde en het Water: elk houdt 'er zyne plaats en bezit daar zyn klein gebied, en de middelen van beſtaan, ruimer of ſchraaler, naar gelang van de vermogens, hem geſchonken. En daar alle trappen op de ſchaal der weezens, alle punten van mogelyk beſtaan, moeten vervuld worden, kunnen eenige ſoorten, bepaald tot één enkele wyze van leeven, het gebruik der onvolmaakte werktuigen, welke zy van de Natuur ontvangen hebben, niet veranderen: zo zyn de ronde lepels aan 't einde van den bek des Lepelaars, alleen geſchikt, om ſchelpen op te vatten; zo bepaalt de buigzaame en omgekromde bek van de Kluit deezen Vogel, om van een zo zagt voedzel

als

ſis viſchkuit te leeven; zo kan de *Waterſnyder* (*), welke ons thans te beſchryven ſtaat, niet van ter zyde byten, niets, 't welk voor hem ligt, oppikken; daar zyn Bek beſtaat uit twee zeer ongelyke ſtukken, welks onderſte verlengd en zonder eenige evenredigheid buiten het bovenſte uitſteekt, 't welk daar in valt, even als een ſcheermes in het hegt. Deeze Vogel is genoodzaakt, om met dit onevenredig werktuig, en dien gebrekkigen toeſtel, voedzel te krygen, ſcheerende te vliegen over de oppervlakte der Zee, en dezelve te klieven met het beneden gedeelte des Beks daar in geſtoken, en dus de Viſchen, die 'er op koomen, te betrappen, en in 't voorbygaan in te zwelgen. 't Is deeze moeilyke wyze alleen, op welke deeze Vogel kan leeven.

De tip van den Bek is zwart; het gedeelte by den Kop rood; zo zyn ook de Pooten, even als die der Meeuwen, van maakzel. De *Waterſnyder* heeft omtrent de grootte van den kleinen aschgraauwen Meeuw; het geheele onderlyf en de voorhals is wit; 'er loopt ook een witte band over de Vleugels, van welke eenige Pennen, als mede de Staartpennen aan de zyden, voor een gedeelte wit zyn; de Pluimadie is voorts zwart of donker bruin; eenige zyn ligter van kleur, welke kleurverſcheidenheid van den ouderdom ſchynt af te hangen; want, volgens CATESBY, hebben Mannetje en Wyfje dezelfde kleur.

Men heeft deeze Vogels gevonden op de kusten van *Carolina* en op die van *Guyane*; op de laatſte zyn ze veelvuldig, en vertoonen zich by benden, bykans altoos vliegende; zy ſtryken niet neder, dan om te rusten; ſchoon ze zeer lange vleugels hebben, heeft men opgemerkt, dat zy traaglyk vliegen; was hun vlugt ſnel, zulks zou hun beletten de prooy, die zy alleen voortvliegende, kunnen onderſcheppen, te onderſcheiden. Naar de waarneemingen van den Heer DE LA BORDE, gaan zy, geduurende den Regentyd, neſtelen op de Eilanden, en byzonder op het Eiland *Le Grand-Connétable* geheeten, digt by *Cayenne*.

Deeze Vogelſoort ſchynt eigen aan de *Americaanſche Zeeën*. Om dezelve in de *Oost-Indiën* te plaatzen, is het niet genoeg de aanwyzing by te brengen des vervolgers van

RAY

(*) De Inwooners van *Guyane* noemen hem *Tayataya*; de Franſchen *le Bec- en ciſeaux*; de Engelſchen *the Cutswater*.

RAY (*), gebouwd op eene enkele tekening, hem van *Madras* gezonden, en die elders kon gemaakt weezen. Het dunkt ons mede, dat de *Waterſnyders* van de *Zuidelyke Zeeën*, door Capitein COOK, zo menigmaalen vermeld, dezelfde Vogels niet zyn, als wy *Waterſnyders* noemen; want behalven het verſchil der Lugtſtreeken en de hette te *Guyane*, en de ſtrenge koude der *Zuidlyke Zeeën*, blykt het uit twee plaatzen in het Reisverhaal van Capitein COOK, dat de Waterſnyders, door hem vermeld, *Petrellen* waren, die zy op de hoogſte Zuidlyke Breedte aantroffen, en tuſſchen het Ys, met de *Albatroſſen* en *Pinguinen* (†).

(*) *Append. ad Synopſ.* Avi, p. 194. No. 5.

(†) COOK, *Second Voyage*, Tom. 1. p. 50. & 125.

BEDENKINGEN OVER DE TERUGKOMST VAN DEN COMEET, DIE IN HET JAAR 1661. GEZIEN IS, EN IN HET TEGENWOORDIGE OF HET VOLGENDE JAAR, VAN ZOMMIGE STERREKUNDIGEN VERWAGT WORDT,

door

J. F. HENNERT,

Profeſſor in de Matheſis en Astronomie.

Zeldzaame gebeurtenisſen houden de gemoederen door verwondering verrukt, vermits dezelve aan het wonderbaarlyke ſchynen te grenzen, 't welk zich ook zelden vertoont. En 't is niet vreemd, dat zoodanige verſchynzelen, als voorboden van gebeurtenisſen gehouden worden, welken een ieder, volgens zyne denkwyze, uitlegt; de een voorſpelt een harden winter; een ander, den oorlog; en een derde, groote omwentelingen in den Staat, en in den Godsdienst. Dit heeft ook gewoonlyk, op de zeldzaame verſchyning der Comeeten, by 't Gemeen plaats. Dan, de Sterrekundige beſchouwt de Comeeten met dezelfde aandoeningen, als waarmede hy dagelyks de Planeeten door den Hemel ziet dwaalen: daar het toch zeker is, dat de Comeeten tot ons Zonneſtelſel behooren. Het is waar, hunne omloopstyden zyn tot

nog

nog toe onzeker: en ze baaren den Sterrekundigen, uit dien hoofde, meer moeijelykheden, dan de Planeeten. Natuurlyk rykhalst deswegens de Sterrekundige na de wederkomst van Comeeten, om de Theorie meer en meer te bevestigen en te volmaaken. Het geen men wenscht, ziet men met ongeduld te gemoet; eene flaauwe hoop ſterkt de verwagting; en in dit geval ſchynen die Sterrekundigen te zyn, welke den Comeet van 't Jaar 1661, in dit of het volgend Jaar, te gemoet zien. —— Ik heb het geraaden gevonden, myne bedenkingen daarover open te leggen; dan, ik vind het niet ondienſtig, de mingeoeffende Leezers, vooraf, één oogenblik over de terugkomst der Comeeten te onderhouden. Wanneer 'er in dit of het volgende Jaar een Comeet gezien wierdt, zou het nogtans daarom juist niet die Comeet weezen, welken men verwagt. 'Er worden bykans alle Jaaren Comeeten ontdekt: zo dra als 'er nu een Comeet verſchynt, zal men terſtond vraagen: „Profeſsor! is dit die Comeet?" Ik weet het nog niet. —— „Hoe, gy weet het niet, en gy hebt een goeden kyker?" —— Kyken is nog geen obſerveeren of waarneemen; anders zoude ieder glas- en ſpiegelſlyper, die een goed gezigt heeft, terſtond een Sterrekundige kunnen zyn. Een iegelyk uwer heeft zeker genoeg ondervinding, om te weeten, dat een voorwerp, uit verſcheiden afſtanden gezien, zich onder eene verſchillende gedaante en grootte vertoont. De Comeet nu van 't Jaar 1661. vertoonde zich zoo groot als *Jupiter;* en de ſtaart was omtrent zes graaden. De Comeet ſtondt byna zo verre van de *Aarde*, als *Mercurius*; HEVELIUS heeft hem nog tegen het laatst van zyne verſchyning, in een afſtand zo groot als die van de *Aarde* tot de *Zon*, egter niet meer met het bloote oog, waargenoomen. Het kon dus ook wel gebeuren, dat deeze Comeet zich aan het bloote oog onttrok, of door het maanligt belet wierd, om waargenomen te worden. Daarenboven, alhoewel de geleerde Heer FAS, de plaatſen, waar de Comeet gezien kan worden, met veel moeite berekend hebbe, is men egter, op die verſchyning, nog niet bevoegd, om uit enkele waarneeming te beſluiten, dat men den Comeet van 't Jaar 1661. gezien heeft. Ten minſten worden 'er twee waarneemingen toe vereiſcht, om die giſſing eenigermaate te bevestigen; nademaal zich ook een andere Co-

Comeet, in de eene of de andere plaats van den verwagten Comeet, vertoonen kon.

'Er worden voorts ten minſten drie naauwkeurige waarneemingen, in eene tuſſchenruimte van veertien dagen, gevorderd, om den loopkring van een Comeet genoegzaam te bepaalen. Die loopkring moet zich door den zelfden ſtreek in den Hemel, welken hy in het Jaar 1661. omtrent beſlaan heeft, uitſtrekken. Wyders moet men, om de plaats van zoodanig eene vlakte in den Sterrenhemel te bepaalen, de helling tot de Ecliptica weeten, en tevens de plaatſen, waar de loopkring de Ecliptica doorſnydt. Op zulk eene wyze bepaalt men de ſtrekking van eene vlakte tot eene andere, wanneer men de helling der vlakte, en de plaatſe der ſnyding, of de plaatſe der ſnydingslyn kent. Dan, deeze twee voorwaarden zyn egter nog niet toereikend, tot de vaste bepaaling van de betrekking dier twee vlakten tot elkander. Men kan zich verbeelden, dat de eene vlakte, gelyk die van den loopkring des Comeets, langs de ſnydingslyn verſchooven wierdt; in diervoegen, dat de loopkring dezelfde helling op de Ecliptica behieldt: en dus konnen 'er menigvuldige vlakten of loopbaanen der Comeeten, onder den zelfden hoek, en in de zelfde plaatſen de Ecliptica ſnyden. Hierom moest men daarbenevens de plaatſing van ieder punt der loopbaan, ten opzicht van den Hemel, op de Ecliptica bepaalen. Dan 't is nu genoeg, wanneer men, op die manier, de plaats van één der punten van de loopbaan weet. Men gebruikt daartoe dat deel der loopbaan, waar in de Comeet zich op den kortſten afſtand van de Zon bevindt. Het is klaarblykelyk, dat men dan ook de grootte of uitgeſtrektheid der loopbaan weeten moet: en men vergenoegt zich met de bepaaling van den kortſten afſtand des Comeets van de Zon, om de gedaante der loopbaan te kennen. Eindelyk moet men, om den omloopstyd te weeten, den tyd beſtemmen, wanneer de Comeet in eene zekere plaatſe van zyne loopbaan geweest is: als hy tot dat punt weder keert, zegt men, dat hy zynen loop volbragt heeft. Hiertoe neemt men den tyd waar, wanneer hy in den kortſten afſtand van de Zon geweest is.

Indien men op deeze wyze bevindt, dat de volgende vier voorwaarden, namentlyk: de helling der loopbaan op de Ecliptica; de plaatſen der knoopen, of de plaats, waar de Ecliptica door den loopkring geſneeden wordt;

de

de plaats van het *Perihelium*, en de kortſte afſtand van de Zon, op de beweeging van twee Comeeten toepaſſelyk zyn, kan men vry zeker beſluiten, dat deeze twee verſcheenen Comeeten ſlegts één en dezelfde Comeet geweest zyn. Maar, hoe komt men tot de kennis dier zaaken? Zeker niet blootlyk door middel van een Kyker: men moet *obſerveeren*: de lengte en de breedte waarneemen, welke de Comeet in den Sterrenhemel heeft; en daartoe heeft men goede werktuigen noodig. Heeft men een quadrant van 18 duimen, naar de methode van BIRD of BRANDER verdeeld, eene goede Pendule, een Akromatiſchen Verrekyker van drie voet, en des noods een Meridiaan-Kyker van drie voet, dan zoude men in ſtaat zyn, om hier omtrent vry goede waarneemingen te maaken. Dit toeſtel kan omtrent 2500 guldens kosten: zeker eene kleine ſomme voor het ryke Nederland. Maar tot nog toe ontmoet men in hetzelve geen goed *Obſervatorium*: terwyl thans veele Steden elders in Europa met keurige Sterren-torens pronken. Men kan des voor als nog van de Nederlandſche Sterrekundigen geene keurige waarneemingen verwagten: daar men zo weinig oplettendheid voor dezelven betoont. De *Botanicus* geniet het vermaak van by den tuin te woonen; den *Aſtronomus* laat men op zyne *diſcretie* zoeken, waar hy onder het dak kan koomen; de *Botanicus* heeft den *Hortulanus* tot zyn dienst, by dag en nagt; de *Aſtronomus* moet opzitten, wanneer de *Botanicus* ſnorkt. Het ſchynt dus, dat de vreemde bloempjes bekoorlyker aan de oogen zyn, dan de Hemelſche lighamen. ô Ja! men behoeft de bloempjes ſlegts te bekyken; —— maar kyken is geen *obſerveeren*. —— En met het *obſerveeren* heeft de *Aſtronomus* zynen arbeid nog niet voltrokken. Na dat hy ten minſten drie goede waarneemingen, in een tusſchenruimte van veertien dagen, gedaan heeft, kan hy uit dezelven nog niet regelrecht de loopbaan des Comeets afleiden, en dus terſtond beoordeelen, of die zelfde Comeet reeds vroeger verſcheenen zy, en dus deeze en die dezelfde zyn. De moeilykſte taak blyft dan nog over: nu moet de *Aſtronomus*, uit de waarneemingen, met omzichtigheid, lange en verdrietige rekeningen onderneemen; en veele vergeefſche poogingen doen, eer hy die *obſervatien* met de waare theorie overeen kan brengen. Dit alles wel overwoogen, en naauwkeurig gadegeſlagen zynde, kan men de opgewor-

pene Vraag, „ Profesfor! is dat de Comeet?" —— een nigzins beantwoorden.

§. 2. HALLEY heeft, uit de waarneemingen van den Comeet, van het Jaar 1532, deszelfs loopbaan dus bepaalt: De plaats van den opklimmenden knoop 2 20° 27′; de helling 32° 36′; de plaats van het *Perihelium* 3 21° 7′; den kortſten afſtand, 0,5091, onderſtellende de éénheid voor den middel-afſtand der Zon tot de Aarde. Zoude nu deeze Comeet dezelfde zyn, dien men in 't Jaar 1661. gezien heeft, zo moesten omtrent dezelfde bepaalingen zyner loopbaan, als voorheên, uit deszelfs waarneemingen, afgeleid kunnen worden. Men moet hier egter wel agt geeven op de verplaatzing der knoopen, en van het *Perihelium*, ten opzigte van het voortgaan der Nagtevening (*præceſſio æquinoctiorum*,) geduurende den tuſschentyd dier twee verſchyningen des Comeets.

§. 3. De Comeet is den 19 Octob. 22 u., van het Jaar 1532, en den 26 January 21 u., van 't Jaar 1661, door het *Perihelium* gegaan; dus zyn 'er 128 Jaaren en 89 dagen verloopen; in welken tyd het voortrukken der Nagtevening, 1° 47′ 45″ bedraagt. Bygevolg moest de plaats van den knoop in 2 22° 14′ 45″ zyn. Volgens de Theorie van HALLEY, door den Heer MECHAIN verbeterd, was de plaats des knoops in 2 21° 54′; dus zouden de knoopen, in den tyd van 128½ Jaaren, ſlegts om 53′ 41″, en in één Jaar 13′,3 terug gegaan zyn; gevolglyk minder dan die van *Venus* en *Saturnus*. Het *Perihelium* had in 't Jaar 1661 in 3 22° 54′ 45″ moeten zyn; het was in 3 25° 16′ 8″; dus is het 2° 22′ 23″, en bygevolg jaarlyks 66″ voortgerukt; dat niet meer dan de jaarlykſche beweeging der *Aphelion* van de Planeeten bedraagt. De helling van de loopbaan des Comeets verſchilt zo weinig, in den tyd van 128 Jaaren, dat men dezelve als onveranderlyk aanneemen kan: en 't is bekend, dat de hellings-hoeken van de loopbaanen der Planeeten geen merkelyke verandering ondergaan.

§. 4. Om nu verder met eenige waarſchynlykheid te oordeelen, over de veranderingen, welke de Comeeten in hunne loopbaanen ondergaan konnen, zoude men die moeten afleiden, uit de veranderingen van zodanige Comeeten, welker terugkomſten eenige maalen waargenomen zyn. En daar toe dient ons ſlegts de Comeet van het Jaar 1759; als welke, viermaal tot ons wedergekeerd zynde, ons ſtoffe tot deze onderzoeking geeven kan. In het

Jaar

Jaar 1607 was de opklimmende knoop in 1ᵗ 20° 21'; dus moest hy, naa verloop van 75 Jaaren, namelyk in het Jaar 1682, wanneer hy voor de derdemaal gezien werdt, in 1ᵗ 21° 23' 56", ten opzichte van het voortrukken der Nagtevening, ſtaan. Maar de knoop was in dat Jaar in 1ᵗ 21° 16' 30"; en dit kleine verſchil van 7' 26" geeft dus geene aanmerkelyke veranderingen te kennen.

De plaats van het *Perihelium* was, in 't Jaar 1607. 10 2° 16'; en moest in het Jaar 1682 in 10 3° 18 56" zyn. Bygevolg is de voortgaande beweeging 26' 11", en Jaarlykſche 53" geweest.

Van het Jaar 1682, tot het Jaar 1759, wanneer de Comeet voor het laatſte gezien werdt, moest de knoop ſtaan in 1 21° 23' 56" + 1° 3' 1" = 1ᵗ 22° 26' 57"; maar dezelve werdt in 10ᵗ 23° 48' bevonden; bygevolg in de knoop 1° 22' 3", in den tyd van 76 Jaaren, en Jaarlyks om 64",3 voortgerukt. Vermits deeze Comeet eene *retrogradeerende* beweeging hadt, is 't begrypelyk, waarom de knoopen voortgerukt zyn: dewyl de knoopen van de Planeeten en die van den Comeet, in het Jaar 1661, teruggegaan waren, was de beweeging van deezen direct.

Het *Perihelium* moest, in 't Jaar 1759, in 10ᵗ 4° 21' 57" ſtaan, maar de plaats van het zelve werdt in 10ᵗ 3° 14' bepaald; dus is het *Perihelium* jaarlyks 53" terug gegaan.

De helling der loopbaan is in de drie voornoemde Jaaren 17° 2', 17° 42', en 17° 38' bevonden geworden. De verſchillen deezer uitkomſten zyn zoo groot niet, dat ze ons noodzaaken, om eene merkelyke verandering in de helling der loopbaan aan te neemen.

De kleinſte afſtanden van den Comeet, in de drie voornoemde Jaaren, zyn 0,58680, 0,58328, en 0,58349 geweest, en verſchillen dus weinig.

§. 5. Indien men nu, uit de waarneemingen van een Comeet, welke driemaal tot ons is wedergekoomen, op de Comeeten in 't algemeen een beſluit mag maaken; zo zouden hieromtrent deeze gevolgtrekkingen plaats kunnen hebben:

1) De helling der loopbaan verandert onmerkelyk; het welk ook plaats heeft omtrent de Planeeten.

2) De knoopen der Comeeten, die zich tegen de orde der tekens beweegen, gaan omtrent 1' 's jaarlyks voort.

3) De plaatſen van het *Perihelium* der *retrogradeerende* Comeeten gaan jaarlyks omtrent 1' terug.

4) De kortſte afſtanden veranderen weinig: bygevolg

moeten de middelafſtanden vermeerderen of verminderen; naar maate de omloopstyden grooter of kleiner worden.

§. 6. Wanneer men nu voorts deeze waarneemingen, over de veranderingen, aan welke de Comeet van 't Jaar 1759 onderhevig geweest is, vergelykt met die, welke de verwagte Comeet ondergaan heeft; zal men vinden, dat 1) de helling der loopbaan niet veel verſchil heeft; zy was 32° 16' in het Jaar 1532, en 33° in 't Jaar 1661.

2) De knoopen zyn, minder dan 1', ſlegts 13", niet voort-, maar terug gegaan: vermits de beweeging volgens de orde der tekens geſchiedde (§. 3.)

3) Het *Perihelium* beweegde zich, tegen de orde der tekens, jaarlyks omtrent 1'. De Comeet van 1759 hadt eene tegenſtryvige beweeging; dewyl dezelve de orde der tekens, gelyk die der Planeeten, volgde; het *Perihelium* ging ook jaarlyks omtrent 1' voort.

4) De kortſte afſtanden waren 0,5091, 0,4472: en dit verſchil deezer afſtanden ſchynt te groot te zyn, om niet eenige zwarigheden, omtrent de overeenkomst deezer Comeeten, te verwekken.

§. 6. De hier uit ontſtaande zwarigheden worden wyders nog grootlyks vermeerderd, wanneer men gadeſlaat de van den Heer MECHAIN verbeterde waarneemingen uit die, welken APPIANUS in 't Jaar 1532 gemaakt, en die, op welken HALLEY de Theorie van den verwagten Comeet gevestigd heeft. Om kort te gaan zal ik ſlegts aanmerken, dat de Heer MECHAIN (in het tiende Deel der *Mémoires preſentés à l'Academie des Sciences de Paris*,) de volgende Theorie van den Comeet, uit die verbeterde waarneemingen van APPIANUS, afgeleid heeft:

1) De helling = 42° 27'; dezelve was 33° 0' 55" in het Jaar 1661; dus is 'er een verſchil van 9° 27'; 't welk, volgens onze aanmerking (§. 5.), te groot is, vermits de helling van de loopbaanen der Planeeten en Comeeten aan geene aanmerkelyke veranderingen onderworpen ſchynen te zyn.

2) De plaats des knoops wordt van den Heer MECHAIN geſteld in 3t 29° 8'; hierby voegende 1° 47' 45" voor het voortgaan der Nagteveninge (§. 3.), moest de knoop in het Jaar 1661 geweest zyn in 4t 0° 55' 45"; maar hy was in 2t 21° 54'. Zulk een verbaazend verſchil van 39°, in de plaatſen der knoopen, komt onbegrypelyk voor.

3) De plaats van het *Perihelium* is bepaald in 4t 15° 44'; dus

dus in 4^t 17° 31$'$ 55$''$ voor het Jaar 1661; wanneer dezelve in 3^t 25° 16$'$ 8$''$ was. Dus zoude dezelve eene verandering van 20° 18$'$ ondergaan hebben, en jaarlyks eene van 9$'$ 29$''$; dewelke op den verwagten Comeet ook niet toepaſſelyk ſchynt te zyn.

4) Eindelyk is het verſchil tuſſchen de kleinſte afſtanden veel te groot, om die twee Comeeten voor één en denzelfden te houden. In het Jaar 1532 was de kleinſte afſtand = 0,621255; en in 't Jaar 1661 is hy = 0,442722 geweest.

§. 7. Men kan egter niet ontveinzen, dat de Theorie, welke de Heer MECHAIN op de verbeterde waarneemingen gebouwd heeft, niet wel met die waarneemingen overeenkomt. Men vindt 'er verſchillen van één en twee graaden in de lengte en breedte der Comeeten. Hy heeft van zeven waarneemingen ſlegts vyf gebruikt, en onder deeze zyn de twee eerſten niet met elkander beſtaanbaar. Dus zouden 'er niet meer dan vier waarneemingen bruikbaar zyn. Geduurende myn aangenaam verblyf te *Hanau*, heb ik veel tyds aan het berekenen van dien Comeet beſteed, om die verbeterde waarneemingen met eene Theorie overeen te brengen; maar myne poogingen zyn vergeefs geweest. En hieruit beſluit ik, dat waarſchynlyk de waarneemingen van het Jaar 1532 zoo onzeker zyn, dat men met geene waarſchynlykheid, omtrent de terugkomst van den Comeet, iets beſliſſen kan.

§. 8. Toen ik te *Hanau* aan myne liefhebberyen kon botvieren, en aan niemand rekenſchap van myn tyd behoefde te geeven, heb ik eene langwylige onderneeming begonnen. Ik was voorneemens de omloopstyden der Comeeten, die in de tegenswoordige Eeuw verſcheenen zyn, te onderzoeken, volgens eene Methode, die ik in de *Ephemeriden* van de Akademie van *Berlyn* zal openleggen. Thans ben ik genoodzaakt deeze onderneeming te ſtaaken, daar ik myn Ampt hervat heb; 't welk wel niet moeilyk is, en geene kwellingen des geestes vereischt; maar egter, van tyd tot tyd, door het geſtadig herhaalen van de beginſelen der *Matheſis*, verveelender wordt: waarby nog komt, dat ik tevens, door de Philoſophiſche leſſen, belet word my in de Wiskunde meer te oeffenen. Een Hoogleeraar moet niet zelden zeer veel tyds beſteeden in het leezen van boeken, die zyne kundigheden dikwyls weinig vermeerderen; en die hy nogtans leezen moet, om niet voor een ongeleerd Man gehouden te worden. Ik zal

ondertusſchen het weinige, 't welk ik omtrent den omloopstyd van den verwagten Comeet naageſpeurd heb, hier nu nog kortlyk mededeelen. De waarneemingen van 't Jaar 1661 komen beter overeen met den omloopstyd van 125, dan 128 Jaaren; en zy verwyderen zich meer en meer van een langer omloopstyd. Zoude dus die Comeet weder verſchynen, dan kon hy niet wel langer dan tot in dit jaar vertoeven; vermits men vooronderſtellen kan, dat zyn loop, door de aantrekkingen van *Jupiter*, *Saturnus*, en moogelyk ook van *Uranus*, omtrent drie of vier jaaren kon vertraagd zyn. De omloopstyd van den Comeet van 't Jaar 1759 wierdt omtrent één en een half jaar vertraagd; hy volbragt zyne loopbaan in omtrent 76 jaaren, in een korter tydperk dan *Uranus* zynen weg om de Zon beſchryft. Indien de verwagte Comeet in 125 jaaren zyne loopbaan voleindde, zou men mogen vermoeden, dat deszelfs omloopstyd wel twee of drie jaaren langer of korter kon duuren. —— Men zou ook misſchien, uit myne onderzoekingen over de omloopstyden der Comeeten, dit voordeel konnen trekken, dat men 'er door verzekerd wierdt, dat een Comeet, tusſchen zyne eerſte en tweede verſchyning, niet meer dan eens zynen loopkring volbragt heeft. Immers hoe weet men, dat de Comeet maar éénmaal, en niet tweemaal, tusſchen de Jaaren 1532 en 1661, zyne loopbaan beſchreeven heeft? Men kent den omloopstyd van den Comeet van 't Jaar 1759, vermids dezelve in vier verſcheiden tyden gezien is: maar uit de onderzoekingen van den Heer MECHAIN blykt het, dat men dien Comeet, voor het Jaar 1532, waarſchynlyk niet waargenomen heeft.

Indien nu de verwagte Comeet verſchynen mogte, dan wenſche ik hartelyk, dat hy zich met een langen glinſterenden ſtaart vertoone: anders zal men roepen: „ Profesſor! is dat de Comeet? —— Is het anders niet? „ —— Dan had gy zo veel tyds voor dien kleinen „ Comeet niet moeten verſpillen." ——

Den 6 January,
1789.

VER-

VERSLAG VAN EEN REIS NA, EN 'T VERBLYF VAN EENIGE DAGEN EN NAGTEN, OP HET ALPISCHE GEBERGTE. *Door den Hoogleeraar* DE SAUSSURÉ.

(*Journal de Phyſique, Sept.* 1788.)

De Natuurkundigen en Liefhebbers der Natuurlyke Historie, die zich voorſtellen den top van eenigen hoogen Berg te bezoeken, neemen doorgaans hunne maatregels in dier voege, dat zy daar op den Middag komen; en, denzelven beklommen hebbende, haasten zy zich om hunne Waarneemingen te doen, ten einde zy voor den avond weder kunnen afklimmen. Ingevolge hier van, bevinden zy zich, bykans op denzelfden tyd, op die verbaazende hoogten, geduurende eenige oogenblikken; en, derhalven, kunnen zy zich geen rechtmaatig denkbeeld vormen van de Lugtsgeſteltenis op andere tyden van den dag, veel min nog geduurende den nagt.

Het ſcheen my toe, een gewigtig ſtuk te zyn dit ſoort van open vak in onze Kundigheden van den Dampkring aan te vullen, door, op een hoogen Bergtop, een lang genoeg verblyf te houden, tot het bepaalen van den daaglykſchen loop der Weêrkundige Werktuigen, de Barometer, de Thermometer, de Hygrometer, de Electrometer; en de gelegenheden te beſpieden, om den oorſprong na te gaan van verſchillende Lugtverſchynzelen, als Regenvlaagen, Winden, Onweêren.

Deeze begeerte was vermeerderd door die, om verſcheide Proefneemingen te doen, welke ik beſlooten had op *Mont-Blanc* in 't werk te ſtellen; doch die de kortheid des tyds, en ongeſteldheid door de ylheid der Lugt veroorzaakt, my belet hadden te volvoeren.

Eene bekwaame plaats te vinden was de grootſte zwarigheid. Ik wilde, dat dezelve zou weezen op omtrent achttien honderd Roeden hoogte, dat ze open was, zo dat 'er de Winden en andere Verhevelingen vrylyk konden ſpeelen. 't Zou niet bezwaarlyk gevallen zyn, een Bergtop met ſneeuw overdekt te vinden, waar op dit alles zamenliep; doch het was niet doenlyk, op de Sneeuw een eenigzins vast verblyf te bouwen, 't zy uit hoofde van de onbeſtendigheid der Werktuigen, wel-

ke men aldaar zou plaatzen, 't zy van wegen de koude en de vogtigheid. Nu viel het zeer bezwaarlyk, op onze *Alpen*, op eene zo groote hoogte, eene rots te vinden, zonder Sneeuw, en altoos toeganglyk en ruim genoeg om 'er eene ſoort van verblyf te ſtigten.

De Heer EXCHAQUET, dien ik over dit Ontwerp raadpleegde, onderrigtte my, dat ik op den weg, nieuwlings ontdekt, welke van *Chamouni* na *Courmayeur* loopt, *Talcul* voorby trekkende, zodanige rotzen, als ik wenschte, zou aantreffen.

My verlaatende op zyn woord, maakte ik, in 't jongſte Voorjaar, myne toebereidzels tot dien Tocht, en ging, in de eerſte dagen van *Juny*, met myn Zoon na *Chamouni*, om den tyd van 't ſchoone weêr af te wagten, en 'er my van te bedienen, zo ras dezelve daar was.

Ik nam twee kleine Tenten van Zeildoek mede; doch ik wilde daarenboven een Steenen verblyf hebben. Noodig had ik van elkander geſcheidde vertrekken, niet alleen voor ons, onze Gidſen; maar om dat de Magnetometer en het Kompas van elkander verwyderd moesten weezen, ten einde derzelver veranderingen geen invloed op elkander zouden hebben. Ik zond, derhalven, lieden voor uit, om die ſteenen hut te vervaardigen.

Wanneer dezelve voltooid, en het ſchoone Weêr beſtendig genoeg geworden was, vertrokken wy van *Chamouni*. Op den eerſten dag, den tweeden van *July*, gingen wy onder onze Tenten rusten op *Talcul:* dus wordt eene plaats, met gras begroeid, geheeten, gelegen aan den kant van een klein Meir, beſlooten tuſſchen het uiteinde van de Ysbedding *des Bois*, en den voet van eene Rots, bekend onder den naam van *Montagne de Talcul*. 's Anderen daags toogen wy, 's morgens ten half zes uuren, op reis, en bereikten ten half één onze hut. Ik heb aan deeze plaats den naam van *Col du Geant* gegeeven: dewyl dezelve daadlyk aan den ingang is van de engte, door welke men na *Courmayeur* afdaalt, en dewyl de meest uitſteekende Berg in de nabuurſchap, en die over deeze engte of hals heen ziet, de *Geant* is; een hooge ſcherpe punt, die zich van het Meir van *Geneve* zeer wel laat onderkennen. De naam van *Talcul*, een Berg, die tuſſchen de zes en zeven uuren gaans van deeze rotzen aflegt, paſtte 'er niet aan.

Van

Van *Talcul* na *Col du Geant* trekkende, konden wy niet over de Ysbedding van *Trelaporte*, welke onze voorgangers 't laatſte jaar betreeden hadden, heen gaan; de ſpleeten van die Ysbedding waren open en ontbloot van Sneeuw, zo dat dezelve geheel niet te betreeden was: wy waren genoodzaakt den voet te volgen van een hoogen Bergtop, *la Noire*, langs zeer ſteil afhellende ſchuinten, omringd van diepe ſpleeten. Onze Gidſen verzekerden ons, dat deeze weg veel gevaarlyker was, dan dien wy voorleden jaar namen; doch ik telde deeze verzekeringe zeer weinig; 't zy om dat het tegenwoordige gevaar altoos veel grooter toeſchynt, dan het voorledene; 't zy om dat de Gidſen denken de Reizigers te vleijen, met hun te verhaalen, dat zy groote gevaaren ontworſteld zyn. Maar met dit alles is 't waar, dat de doortocht van de *Noire* met de daad gevaarlyk is; en dewyl het in den nagt geregend hadt, zou het onmogelyk geweest hebben over die harde en ſteil ſchuins liggende Sneeuw heen te gaan, indien 's avonds, toen de Sneeuw zagt geworden was, naa de warmte der zonne, onze Lieden den weg niet hadden afgebaakend.

Wy liepen, vervolgens, even als op *Mont-Blanc*, gevaar van Spleeten, verborgen onder dunne ſneeuwvlaagen. Deeze Spleeten worden min veelvuldig en kleiner na het hoogſte van den Berg, en wy ſtreelden ons met de gedagten, dat wy de gevaarlykſte reeds voorby waren, wanneer wy op 't onverwagtst hoorden ſchreeuwen: *Touwen! Touwen!* Men vorderde dezelve om ALEXIS BALMAT, een der Draageren van ons goed, die ons omtrent honderd ſchreeden vooruit ging, uit de diepte der Ysbedding te haalen. Hy was oogenbliklyk van tuſſchen zyne Makkers verdweenen, ingezwolgen door een wyde Spleet, zestig voeten diep. Gelukkig, dat, halver weg, dat is, op de diepte van dertig voeten, een ſneeuwklomp vast zat, waar op hy nederkwam. In zyn val hadt hy geen ander ongemak gekreegen, dan eenige ſchrabben in 't aangezigt. Zyn beste Vriend, P. J. FAVRET, deedt zich op ſtaanden voet aan touwen vastbinden en nederzakken, om hem wel vast te binden: wy haalden hun beiden, den een naa den ander, op. ALEXIS BALMAT, 'er uitkomende, was een weinig bleek; doch hy toonde geene ontſteltenis: hy nam ons pak weder op, en toog met eene onveranderlyke gerustheid op reis.

Het tydſtip van onze aankomst op de bedoelde plaats,

was niet, gelyk doorgaans, het oogenblik van voldoening. Ik zag terſtond, en met leedweezen, uit de vergelyking van de ligging onzer hutte, met de my bekende hoogten, dat dezelve de hoogte niet hadt van achttien honderd Roeden, welke ik verhoopte; voorts vond ik die hut zeer klein; dezelve haalde niet meer dan zes voeten in 't vierkant, en was zo laag, dat men 'er niet rechtovereinde in kon ſtaan; de ſteenen waren zo ſlegt zamengevoegd, dat de ſneeuw 'er doorgejaagd was, en het gebouw half vervulde. De plaats op den Berg, waar wy onze Tenten moesten opſlaan, en aan welker uiteinde het ſlegt vervaardigde Gebouw ſtondt, was bepaald tusſchen twee zeer naauwe en ongelyke Ysbeddingen, aan alle kanten omringd met afhangende ſneeuw, en rotzen zo ſteil, dat ze als over afgronden heen hingen. ——. Tot een verblyf van verſcheide dagen, leverde deeze plaats geen aangenaam vooruitzigt op; maar om een fraay gezigt te hebben, was dezelve uitſteekend. Aan den kant van *Italie* hadden wy een gezigteinder, van eene onmeetbaare uitgeſtrektheid, zamengeſteld uit verdubbelde Bergketens, gedeeltlyk met ſneeuw bedekt, tusſchen welke wy, egter, eenige Bosſchen, als mede ſchoone bebouwde Valeijen ontdekten. Aan den kant van *Savoye* vertoonden *Mont-Blanc*, *Geant*, en de tusſchenbeide komende Bergtoppen, een zeer groot Tafereel, vol verſcheidenheid, en hoogst belangryk.

De draagers van onzen Voorraad en Werktuigen keerden onmiddelyk na *Chamouni* te rug; doch ik hield, behalven myn Lyfknegt, vier der beste Gidſen by my, om ons te helpen in onze Werkzaamheden, en om beurtlings Koolen en Leeftocht van *Courmayeur* te haalen.

Zo ras zy uitgerust waren en zich ververscht hadden, wilde ik, dat zy de noodige ſchikkingen zouden maaken tot myn verblyf; doch een overblyfzel van de vermoeidheid en het vooruitzigt van de moeilykheden, welke zy zouden moeten uitſtaan in dit verblyf, benam hun kragt en moed. Wanneer ondertusſchen de koelte van den avond zich deedt gevoelen, begreepen zy, dat zy om een nagtverblyf moesten denken. Zy begonnen toen de groote losſe brokken Granitſteen, die den grond van onze verblyfplaats uitmaakten, een weinig te ſchikken, en de Tenten uit te ſpannen, om 'er den nagt onder te blyven: want de ſteenen hut was onbewoonbaar, tot dat men dezelve verbeterd hadt, en eene bedding

ding van ys, welke men vondt onder de ſneeuw, waar mede dezelve vervuld was, weggenomen hadt.

Ik zag terſtond myne Werktuigen na, en nam de proef van de zodanige, die eenige voorbereiding noodig hadden; ongelukkig bevond ik tot myn hartzeer beide myne Barometers ongeſteld; de groote droogte, welke wy gehad hadden, zints ons vertrek van *Chamouni*, was 'er oorzaak van; 'er was nogthans geen lugt ingekomen, en ik herſtelde 'er één, door het middel, 't welk de oorzaak van 't kwaad aanwees; ik hieldt ze ſteeds in natte linnen doeken, de vogtigheid zette het ingedroogde uit, en de kwikbuis kon 'er in.

Schoon ſlegt genoeg gelegerd, ſliepen wy zeer gerust; die ſlaap herſtelde onze kragten, en gaf ons moed. 's Morgens gingen wy met yver aan 't werk, om ons ſteenen gebouw van ys te ontledigen, en zo veel te verhoogen, dat wy 'er overeinde in konden ſtaan; wy vervaardigden voetſtukken voor den Magnetometer, voor het Kompas, voor het werktuig om een Meridiaan te trekken, en vingen zelfs aan met het doen eeniger Waarneemingen. —— Onze Gidſen, die eene Weêrsverandering voorzagen, bevlytigden zich bovenal, om onze Tenten wel vast te maaken; een werk, zeer moeilyk op deeze plaats, enger dan de Tenten zelve, ongelyk, en zamengeſteld uit groote niet zamenhangende ſtukken.

Wy waren zeer gelukkig dat men alle deeze voorzorgen genomen hadt: want in den volgenden nagt, tuſſchen den vierden en vyfden *July*, werden wy overvallen door het verſchriklykſt onweêr, waar van ik immer ooggetuige was. Een uur naa middernagt, ſtak een Zuidwesten wind, met zulk een geweld, op, dat ik alle oogenblikken dagt, dat de ſteenen hut, waar in ik met myn Zoon lag, zou weggevoerd worden. Deeze wind hadt dit byzondere, dat dezelve op vaste wederkeerende tyden afgebrooken wierdt, door de volmaakſte kalmte; in deeze tuſſchenpoozen hoorden wy den wind onder ons blaazen in de diepte der Valei van *l'Allée-Blanche*, terwyl de volkomenſte ſtilte rondsom ons heerschte. Maar die ſtille vlaagen werden gevolgd door onuitſpreeklyk ſterke rukwinden; het waren herhaalde vlagen, gelykende naar 't losbranden van geſchut; wy voelden den Berg onder onze matraſſen beeven; de wind joeg door de reeten van de ſteenen onzer hutte; dezelve nam zelfs één myne lakens en dekens weg, zo dat ik

van

van 't hoofd tot de voeten koud werd. Met het aanbreeken van den dag, ging de wind een weinig leggen; maar dezelve ſtak welhaast weder op, en keerde te rug, van ſneeuw vergezeld, die van alle kanten in onze hut drong. Wy namen toen den toevlugt tot een onzer Tenten, waar wy ons veiliger oordeelden. Wy vonden hier de Gidſen ſteeds verpligt om de ſtaaken der Tenten vast te houden, uit vreeze, dat het geweld des winds dezelve zou omſmyten en de Tenten wegvoeren. 's Morgens omtrent zeven uuren kwam 'er Hagel en Donder by den ſtorm. De Donderſlagen volgden elkander, zonder tusſchenpoozing; een Blixem ſchoot zo digt by ons neder, dat wy een vonk onderſcheiden hoorden, die 'er uit ſchoot, al ſtuitend afrollende langs het natte doek van de Tent, vlak agter de plaats, waar myn Zoon zich bevondt. De lugt was dermaate met Electrike ſtoffe vervuld, dat, zo ras als ik enkel de punt van den Electrometer buiten de Tent ſtak, de bolletjes, zo verre als de draadjes toelieten, zich van elkander verwyderden; en bykans by elken Donderſlag werdt de Electriciteit van Poſitief, Negatief of omgekeerd. Op dat men zich een denkbeeld van de kragt des Winds vorme, zal ik alleen vermelden, dat onze Gidſen, leevensmiddelen zullende haalen uit de andere Tent, tweemaalen ten dien einde één der tusſchenpoozen verkooren, waar in de wind een weinig ſcheen te gaan leggen, en zy op de helft van den weg, ſchoon de Tenten ſlegts tusſchen de zestien en achttien voeten van elkander ſtonden, zodaniger wyze door een windvlaag werden getroffen, dat zy, om niet in de diepte weggevoerd te worden, verpligt waren zich vast te houden aan eene rots, gelukkig ter halver weg ſtaande, en daar tusſchen de twee en drie minuuten bleeven, terwyl de kleederen over hun hoofd ſloegen, en de hagel met ſcherpe punten het lichaam teisterde, eer zy zich weder op weg durfden begeeven.

Omtrent den middag helderde de Lugt op, en de Heer EXCHAQUET, die 's avonds te vooren, met vier Gidſen, ons een bezoek was komen geeven, en het ongeluk hadt, om met ons dien elendigen nagt en ſtormagtigen morgen door te brengen, bediende zich van dit bedaaren, om weder te keeren, na *Courmayeur* afdaalende.

Wat ons betreft, wy waren zeer voldaan in te zien, dat wy met onze beſchutzels, hoe elendig zy waren, wederſtand konden bieden aan de zamenſpannende elementen; en, wel verzekerd, dat het bykans onmogelyk was, ſlegter

ter weêr te krygen, vonden wy ons verzekerd tegen de vrees voor de Onweêrsvlaagen, welke men ons, als zeer gevaarlyk op de hoogten beſchreeven hadt. Wy zetten daarom de noodige ſchikkingen tot het doen onzer Waarneemingen voort, en begonnen 's anderen daags een geregelde en onafgebrooken opeenvolging te vormen. Als het Weêr niet te ſlegt was, ſtondt myn Zoon 's morgens ten vier uuren op, om de Weêrkundige Waarneemingen te beginnen; ik rees ten zeven uuren op; maar ik waakte daarentegen tot middernagt; myn Zoon ging ten tien uuren ſlaapen. Over dag hadden wy ieder onze bepaalde bezigheden.

Dit werkzaam leeven deedt onzen tyd, met allen ſpoed, voorby ſnellen; maar wy ſtonden veel koude uit, als het ſlegt weêr was, en op de meeste avonden, zelfs op ſchoone dagen. Byna alle avonden, omtrent vyf uuren, begon een wind op te ſteeken, die van de met ſneeuw bedekte uitſteekzels, ten noorden en ten westen van ons, kwam; deeze wind, dikwyls met ſneeuw en hagel vergezeld, was ten uiterſten koud en lastig. De warmſte kleederen, bonte rokken, konden ons tegen de koude niet beſchutten. Wy konden in onze kleine Tenten geen vuur ontſteeken, en onze jammerhartige Hut, vol ſpleeten, door welken wy den dag konden zien, werdt niet verwarmd door het vuur onzer kleine komvooren. De koolen zelfs brandden niet in die yle lugt dan zeer traaglyk, en als men 'er ſterk in blies, en indien wy in 't einde onze voeten en beenen gewarmd hadden, bleef ons lyf altoos koud door den wind, die door onze Hut heen woey. In die oogenblikken moeide het ons te minder, dat wy niet meer dan zeventien honderd en drie en zestig Roeden verheeven waren boven het waterpas der zee; want hooger viel de koude nog lastiger; wy konden ons des te beter over dit gemis van een grooter hoogte getroosten: dewyl wy ons omtrent honderd en tachtig Roeden hooger bevonden dan de top van *Buet*, die, eenige jaaren geleden, gehouden werdt voor de grootſte hoogte, op de *Alpen* beklimbaar.

Omtrent tien uuren 's avonds bedaarde de wind: op dat uur liet ik myn Zoon in de Hut zyn nagtrust neemen; ik ging dan in de Tent, waar het Kompas ſtondt, dekte my met een bonten rok, en ging met een warmen ſteen aan myne voeten, de aantekeningen, welken ik over dag gemaakt had, in 't net brengen. By tuſſchenpoozen ging ik uit, om myne Werktuigen en de Lugtsgeſteltenis waar

te

te neemen, die doorgaans zeer zuiver was. Die twee uuren van afzondering en beſpiegeling dagten my allerbekoorelykst; vervolgens ging ik in de Hut by myn Zoon op myn matras leggen, en ik had eene zo geruste ſlaap, als immer op myn Ledikant, in de Stad.

De zestiende en laatſte avond, welken wy doorbragten op *Col du Geant*, was van eene verrukkende ſchoonheid. 't Scheen dat deeze hooge bergtoppen niet wilden toelaaten, dat wy ze zonder hartzeer verlieten. De koude wind, die de meeste avonden zo lastig maakte, blies dien avond niet op. De Bergtoppen, die over ons heen ſtaken, en de Sneeuwvlakten, welke dezelve van één ſcheidden, namen de ſchoonſte kleurſchakeringen van roozerood en karmozyn aan; geheel de Gezigteinder van *Italie* ſcheen geboord met een breeden purperen rand, en de volle Maan verhief zich boven dien rand, met de majeſteit van eene Koningin, en ſchoon vermillioen van gelaat. De Lugt rondsom was van die zuiverheid en volmaakte klaarheid, welke HOMERUS aan de Lugt van den *Olympus* toeſchryft, terwyl de Valeijen, vervuld met de daar in verdikte dampen, verblyfplaatzen van donkerheid en duisternis ſcheenen.

Maar hoe zal ik den nagt ſchilderen, welke op dien ſchoonen avond volgde, wanneer, naa de ſcheemering, de Maan, alleen aan den hemel ſchitterende, haare zilvere lichtſtraalen verſpreidde over den grooten omkring van beſneeuwde toppen en rotzen, rondsom onze hut? Hoe vormen die ſneeuw- en ysbergen, welker glans ondraaglyk is by het Zonnelicht, een verbaazend en verrukkend gezigt, in de zagte helderheid van die Nagttoorts! Hoe heerlyk ſtaken de bruine Rotzen van Granit, zo ſcherp en ſtout afgeſneeden, af by de ſchitterende Sneeuwhoogten! Welk een tydſtip voor overdenking! Hoe veel vergoedings ſchonken dergelyke oogenblikken voor uitgeſtaane moeilykheden! De Ziel hief zich op; de uitzigten van den Geest verbreedden, en te midden van de ontzaglyke ſtilte, dagt men de ſtem der Natuur te hooren, en de vertrouweling te worden van haare heimlykſte werkingen.

Wanneer wy, op den 19 van *July*, de beoogde Waarneemingen en Proeven afgedaan hadden, verlieten wy de dus lang betrokke verblyfplaats, en daalden na *Courmayeur* af. Het eerſte gedeelte van de nederdaaling over de losſe brokken rots, is ſteil en moeilyk, doch zonder eenig gevaar, en ten deezen opzigte gelykt dezelve in geenen dee-

le

le naar *l'Aiguille du Goûte*, by welke men dezelve vergeleeken hadt. Van den voet dier Rotzen komt men in Grasvelden; beneden deeze vindt men Bosch, en eindelyk bebouwde Akkers, door welke men *Courmayeur* bereikt. Langs deezen weg treft men geene zwaarigheden aan. Wy leeden, egter, zeer veel, eerst van de Hette, die, dewyl wy uit een Lugtſtreek kwamen, in welke wy aan de Koude gewoon geworden waren, ons onverdraagelyk ſcheen; doch boven al hadden wy veel ongemak van den Honger. Wy hadden eenigen leeftocht voor deeze kleine reis beſpaard; doch deeze geraakte den voorgaanden nagt weg. Wy hadden een zeer ſterk vermoeden, dat een onzer Gidſen denzelven weggenomen hadt, niet zo zeer om 'er zich mede te bevoordeelen, dan wel om ons in de volſtrekte noodzaaklykheid te brengen, om een einde aan ons verblyf te maaken. Het verdroot hun zeer op *Col du Geant*, en onze bewondering van den voorgaanden avond deedt hun vreezen, dat wy 'er langer zouden verkiezen te blyven. De Hette en gebrek aan Spys namen myne kragten weg; ik kreeg zelfs beginzels van flaauwte, 't geen dermaate op myn hoofd werkte, dat ik de noodige woorden, om myne denkbeelden uit te drukken, niet kon vinden. —— Myn Zoon en Lyfknegt leeden desgelyks; doch veel minder dan ik. Myne zwakheid vertraagde onzen tocht, en dus teffens het middel van herſtel. 't Was reeds 's avonds zeven uuren, eer wy het Dorp *d'Entreve* bereikten; de eerſte plaats, waar wy iets om te eeten konden vinden. Een rustdag, te *Courmayeur*, ſchonk my eene volkome herſtelling. Van daar kwamen wy door *Col Ferret*, te *Martigny*, en van *Martigny* te *Chamouni*, waar wy nog drie dagen bleeven tot het doen eeniger Proefneemingen, ter vergelykinge van die wy genomen hadden op *Col du Geant*. Op 't einde van *July* bereikten wy *Geneve*, het einde onzer Reize. Ik zal, in 't vervolg, een verſlag geeven van eenige onzer gedaane Waarneemingen.

BERICHT WEGENS DEN HEER GASPARD RISBECK.
Door M. le Prince BARIS DE GALITZIN.

(Uit de *Mercure de France.*)

„ De Heer GASPARD RISBECK, een jong *Hoogduitsch* Schryver, voor ruim twee jaaren, in den bloei „ zyner jeugd, der Letteren ontrukt, heeft zich bovenal „ bekend gemaakt door twee Werken: zyne *Reis in* „ *Duitschland*, in 't *Nederduitsch* overgezet (*), en een „ *Historie van Duitschland.* Het volgende Bericht, we- „ gens dien Heer, dagt ons overneemens en vertaalings „ waardig."

* * * * *

In den Jaare MDCCL werdt de Heer GASPARD RISBECK gebooren in eene kleine plaats, niet verre van *Ments.* Zyn Vader was een Koopman te *Lukst*, en bezat ruime middelen. 't Is bezyden de waarheid, gelyk men verhaald heeft, dat zyn Vader een Baron zou geweest hebben. Neen, RISBECK was geen Man van Geboorte; hy was iets meer, hy was een Man van Genie. Men zondt hem na *Ments*, om 'er zyne Letteroefeningen te vervorderen; hy was tot de Regtsgeleerdheid geschikt; doch deeze Weetenschap was niet voor den jongen RISBECK; zyne heete Verbeeldingskragt, zyn driftig Character, strookte luttel met de dorre, doch noodzaaklyke, Studie der Wetten. Dikwyls begaf hy zich na de Lesen der Hoogleeraaren met *Werther*, of het onsterflyk Dichtstuk de *Messias*, in zyn zak, en zat daar in een hoek, in stede van na de Lesen over de Regtsgeleerdheid te luisteren, met een verteederd hart te zugten over 't lot van de ongelukkige CHARLOTTA, of verhief zich, door KLOPSTOCK's Dichtwerk opgevoerd, met zyne gedagten tot het Opperweezen.

Dus genoodzaakt zich over te geeven aan eene Weetenschap, tegen welke hy een onverzettelyken weêrzin hadt, waren zyne eerste jaaren geenzins door vorderingen uitgemerkt; en zyn Academietyd was verstreeken, eer hy de Let-

(*) Dezelve is zeer onlangs by den boekhandelaar HERDINGH, te *Leyden*, uitgegeeven.

Letteroefeningen, tot welke hy beſtemd was, begonnen hadt. —— Ongelukkig ontſtondt 'er, in dat Tydperk, een Aanhang, welks gevaarlyke beginzels maar al te geſchikt waren om een groot aantal Aankomelingen te verwekken: dezelve droeg den naam van het *Genieweezen*, of den *Aanhang der uitſteekende Vernuften*. De Hoofdbeginzels van dien Aanhang beſtonden in eene diepe veragting van alle Zamenleevinge, Verbintenisſen, en eene verwydering van alle Beroepsbezigheden. De verheevene Geesten van dien Aanhang rekenden alle de Amptsbedieningen, Staatkundige Verbintenisſen en Bezigheden, die een opeenvolgenden Arbeid eischten, verre beneden zich; de Vryheid was de harsſenſchimmige Afgodesſe, aan welke zy rookten, en alle weezenlyke zaaken opofferden. Eene Maatſchappy, gegrond op dergelyke beginzelen, en die te meer innam, door de Naamen eeniger beroemde Mannen, moest eigenaartig de Jeugd behaagen, als ſteeds maar al te zeer genegen, om alle banden, hoe zagt ook, te ontvlieden. De gisting, welke deeze Begrippen in de harsſenen verwekte, was verbaazend, en welhaast zag men eene menigte van jonge Heeren toeſchieten, om zich onder het Vaandel van de Hoofden dieus Aanhangs te vervoegen.

Risbeck was geen der laatſten, om zich by deeze nieuwe *Diogeneſen* te begeeven. Zyn vuurige en onbedwingelyke geest, die misſchien reeds in eenzaamheid deeze gevaarlyke beginzels gekoesterd hadt, werdt door hun, als 't ware, geëlectriſeerd, en ontving toen zyne geheele ontwikkeling, gelyk aan een vuur, zints lang onder de asſche verborgen, en 't welk, op de aannadering van eene kleine vlam, uitbarst, en alles rondsom verteert.

't Leedt niet lang, of hy gevoelde berouw, dat hy zich door zyne verbeelding hadt laaten misleiden. Volgens de beginzelen, door hem aangenomen, om den Leevensſtand, tot welken zyn Vader hem geſchikt hadt, te veragten, bragt hy, binnen korten tyd, het tusſchen beiden geërfde van zyn Vader door, en zag zich genoodzaakt, zich in dienst der Boekhandelaaren te begeeven, om het noodige leevensonderhoud te winnen; dus verviel hy, eene denkbeeldige Vryheid zoekende, in eene weezenlyke Slaaverny. Dat wy zyne Doolingen beklaagen; doch ons verheugen, dat ze met geen gelukkigen uitſlag bekroond zyn. Risbeck, eerst een gelukkig Lid van de Maatſchappye der *Vernuftelingen*, en met middelen gezegend,

verviel tot eene volſtrekte onaandoenlykheid: het Ongeluk wekte hem weder op, en gaf hem, uit zyne ſlaapziekte opſtaande, weder aan de Letteren, voor welke hy verlooren ſcheen.

Risbeck verliet zyn Vaderland, en zette zich te *Saltzburg* neder. Daar ving hy zyne loopbaan in de Letteren aan, met de tweede en derde Deelen der *Brieven over de Monniken*. Het eerſte Deel deezes Werks, toegeſchreeven aan den Heer de la Roche, verwekte veel geſpreks; het hoofdoogmerk was, het gedrag der Monniken in de *Catholyke Landen* van *Duitschland* te ontdekken, en aan te toonen, op welk eene wyze zy de vooroordeelen in de gemoederen des Volks zogten te doen wortelen, om zich dus meester van hun Verſtand te maaken, en dikwyls om zich door de onkunde, waarin zy 't zelve hielden, te bevoordeelen, en die ongelukkigen den hals onder het jok hunner overheerſching te doen krommen. —— Risbeck, die *Duitschland* reeds doorreisd hadt, en op dien tyd de ſtoffe verzamelde voor de Reis, welke hy eenige jaaren laater in 't licht gaf, was getuigen geweest van het gedrag der Monniken. Hy ondernam het, derhalven, 't opgemelde Werk te agtervolgen, en de twee Deelen, door hem uitgegeeven, deeden het Werk meer aftreks hebben dan het Eerſte ten deele viel. Ondertuſſchen wilde hy de wereld doen gelooven, dat ze uit dezelfde penne als het eerſte waren voortgevloeid, door den Styl van den Heer de la Roche na te volgen; doch dit letterkundig bedrog doekte niemand dan het Gemeen. De Geletterden ontdekten in het vervolg des Werks eenen Schryver, ſtouter in zyne bedoelingen, en kragtiger in zyn ſtyl, en ondanks het dekkleed van Naamloosheid, waar mede hy zich omwonden hadt, lekte het geheim welhaast uit.

Risbeck, altoos driftig op reizen geſteld, wilde *Zwitzerland* niet onbezogt laaten, en zette zich eenigen tyd te *Zurich* neder; hy arbeidde mede aan de vermaarde *Gazette Politicque* dier Stad, en gaf zyne Reizen uit, onder den tytel van *Lettres d'un Voyageur François ſur l'Allemagne*, of *Brieven eens Franſchen Reizigers over Duitschland*. Deedt Risbeck, in zyn eerſte Werk, zich kennen voor een goed Schryver en nauwkeurig Waarneemer, in het tegenwoordige betoonde hy zich een oorſpronglyk Vernuft, een diep Denker, en fraay Schryver: zyn Geest, nu niet bepaald door den dwang der naavolginge, noch be-

bedwongen in de paalen, afgebaakend door eene vreemde hand, kon een vrye vlugt neemen.

Hier mede eindigde het Lettergeluk, 't welk de Heer RISBECK geduurende zyn leeven genooten hadt: hy verliet *Zurich*, en begaf zich na het Dorp *Arau*. Zyne ongelukken hadden zyn Character verbitterd; welhaast vermeesterde eene droeve zwaargeestigheid alle zyne denkbeelden, en deedt hem eene foort van Menſchenhaater worden. Omtrent het einde zyns leevens kende hy geen ander Gezelſchap dan 't geen de Kroegen hem opleverden. Vrugtloos poogden de Heeren GESSNER en LAVATER, door de dringendſte aanzoeken, hem te beweegen, om weder te *Zurich* te koomen, en booden hem aan, door geld en hunnen invloed, hem te helpen: hy weigerde beſtendig gebruik te maaken van hunne edelmoedige aanbiedingen, en bleef volharden in de nieuwe leevenswyze, door hem aangenomen.

Ondertuſſchen ſchreef RISBECK in dit Dorp eene *Geſchiedenis van Duitſchland*; hy ſchetſte de Omwentelingen, in dat Ryk voorgevallen, met dien geest van Onafhanglykheid, en kragt van Styl, welke hy in zyne voorgaande Werken hadt laaten doorſtraalen: reeds was hy tot het einde zyns Werks genaderd, en ſtondt op 't punt om het voordeel van zyn blokken te verwerven, wanneer de dood hem wegrukte. *Duitſchland* verwagtte dit hoogstaangelegen Werk. Eindelyk verſcheen het, door de moeite, die de Heer WINKOPP daar aan beſteedde, welke RISBECK's arbeid voltooide, en volkomen beantwoordde aan de hooge verwagting, deswegen gevormd. —— RISBECK overleedt den vyfden van Sprokkelmaand, des Jaars MDCCLXXXVI.

VROUWLYKE DANKBAARHEID: OF DE GESCHIEDENIS VAN ELIZA BENTLEY.

(Uit het Engelſch.)

ELIZA BENTLEY verloor haaren Vader, toen zy vyf jaaren oud was. Hy was Capitein der Gardes geweest: doch meer uit *Liefde* dan Belang getrouwd zynde, hadt hy weinig, behalven zyne wedde, om van te leeven. Mevrouw BENTLEY was, wat de Wereld een fraaije Vrouw noemt, allerleevendigst in de verkeering en zeer gezet op plaiſier-partyen. Zulk eene

Leeven wyze dreef hun tot onkosten, verre het inkomen t
boven gaande : zy geraakten hier door met onbetaalbaare ſchul
den overlaaden. Elk jaar werdt hun Gezin met een Kind ver
meerderd, en de zwaare last der ſchulden nam toe; tot d
Capitein in 't einde zich genoodzaakt vondt, zyne Capiteins
plaats te verkoopen, om met de penningen, daar van komende
zyne ſchreeuwendſte Schuldeiſchers te voldoen, en zich vervol
gens na een afgeleegen oord, in 't Ryk, te begeeven.

De Heer BENTLEY kon van 't geld, voor zyne Capiteins
plaats gekreegen, maar weinig over houden, om vervolgen
van te beſtaan. Die ſpaarzaamheid, welke hy, in de Stad lee
vende, geheel niet gekend hadt, moest op 't Land worden i
agt genomen De benaauwde en bekrompene omſtandigheden
in welke hy zich gebragt hadt, drukten hem dermaate, dat h
binnen weinig maanden het ſlachtoffer wierdt van hartzeer. H
ſtierf juist op een tyd, dat men zyne Goederen om ſchulde
zou aanſlaan, laatende eene Vrouw en zeven Kinderen, onb
zorgd, in den deerlykſten ſtaat, agter.

In deeze waarlyk droeve omſtandigheid, ontbrak het egte
niet aan de vertroostingen der Menschliefde. Een medelyden
Nabuur ſchoot tot byſtand van Mevrouw BENTLEY toe, en voe
de haar, nevens haare Kinderen, van de plaats deezes jamme
tooneels. Men opende onmiddelyk eene Inſchryving; waar i
de Heeren der Nabuurſchappe zo veel deel namen, dat Me
vrouw BENTLEY in ſtaat was, om zich met haare twee oudſ
Dogters uit te rusten, tot eene reis na de *Oost-Indiën*, wa
zy een Broeder hadt, die eene aanzienlyke en voordeelige po
bekleedde, en haar reeds voorheen verzogt hadt, dat zy een e
ander Kind derwaards zou overzenden. Een Bloedverwant i
Ierland nam op zich, voor twee Zoons te zorgen; een derd
werdt beſteld, om eene geleerde Opvoeding te ontvangen, e
de jongſte by een Mith gelaaten. Eene Nigt van den He
BENTLEY, wier naam COOPER was, nam ELIZA tot zich.

Deeze Mejuffrouw COOPER, Dooppeet van ELIZA zynde, ha
haar altoos eene byzondere geneigdheid toegedraagen; en
aandoenlyke geaartheid van het Kind kennende, wilde zy h
behoeden voor de ontroering eens voorbedagten afſcheids v
de Moeder, thans gereed om de reis aan te vangen. Mevrou
BENTLEY verzogt, nogthans, op een avond, dat zy ten minſt
nog éénmaal haare oogen mogt verlustigen met de aanſchouwi
van dat Kind, 't geen altoos de Lieveling geweest was haa
Egtgenoots, en naar deezen meer geleek, dan een der overi
Kinderen. ELIZA was reeds te bedde: dit ſpeet haare Moed
niet. Zy ging ſtilletjes in de kamer, waar de zoete onſchu
in diepe ſlaap lag. Zy keek eene wyl met een droef hart h
Kind aan; toen voor het Bedde nederknielende, nam zy e
der handjes, 't zelve zagt kusſchende, ſprak zy: „ GOD z

„ g

„ gene dit Kind! en bewaare 't zelve voor de dwaasheden en „ onheilen, waarin de Ouders vielen!" Zy borst uit in traanen, en verliet ſchielyk de ſlaapkamer. Zy nam ſpoedig affcheid van de Beſchermſter haarer Dogter, en vertrok, naa 't verloop van weinig dagen, na de *Oost-Indiën*.

In deezervoege was ELIZA, eer zy zeven jaaren bereikte, van beide haare Ouders verſtooken. Eenige weeken naar haars Moeders vertrek uit *Engeland*, was haar teder hart zeer ontroerd over 't denkbeeld, dat haare Moeder, zonder affcheid van haar te neemen, vertrokken was; en gaf zy geſtadig haare bekommerdheid over haare reizende Moeder te kennen. De Tydegter, die balzem van allen leed, gaf haar eerlang die leevendigheid weder, welke zo eigen is aan Kinderlyke jaaren.

Mejuffrouw COOPER was eene zeer braave Vrouw; zy hadt jaaren lang voorzien, in welke verlegenheden haar bedagtlooze Neef zich zou inwikkelen. Zy bemerkte duidelyk, dat alle poogingen, om hem te redden, niets zouden betekenen, en zy daar door zich berooven van de bekwaamheid om nuttig te weezen aan een gedeelte des Gezins, op een tyd dat haar hulpe meest zou te ſtade komen. Weldaadigheid was één der hoofdtrekken van haar Character; doch de ondervinding hadt haar geleerd onderſcheid te maaken, in de voorwerpen haarer goedheid. Haare Middelen waren niet groot, maar genoegzaam om te voldoen aan de begeerten van een braaf en welgeregeld hart. By de vrolykheid in den ommegang verkregen, door het bywoonen der beſchaafdſte gezelſchappen in haare jeugd, hadt zy het onderwys gevoegd, uit het leezen der beste Schryveren getrokken. De laatſte vyf jaaren hadt zy weinig gezelſchap gehouden. Haare gezondheid was zo zwak, dat zy meest altoos vroegtydig te bedde moest.

ELIZA werdt, derhalven, welhaast een aangenaam gezelſchap voor Mejuffrouw COOPER. Zy werden, van dag tot dag, dierbaarer aan elkander. De ſchuldlooze vrolykheid en ſpeelzugt van ELIZA vermaakten haare Weldoenſter, en ſcheenen zelfs, by poozen, haar de zwakheden te doen vergeeten. Haare aangenomene Dochter nam dagelyks toe in al het onderwys, voor 't welk haar tedere jeugd geſchikt was, en de bevalligheden haarer verkeering en gedrag, vermaakten allen, die Mejuffrouw COOPER kwamen bezoeken. Zy ging menigmaal met ELIZA om den kleinen EDMUND te zien, die in een naby gelegen Dorp, by eene Minne, beſteld was; doch dit Kind ſtierf aan de Kinderziekte, tot groote droefenisſe van ELIZA; die zich door gepaste troostredenen van haare Weldoenſter liet opbeuren.

Middelerwyl hadt de Naastbeſtaande in *Ierland*, eene goede opvoeding gegeeven aan ROBERT en GEORGE, de twee oudſte Zoonen, die, overeenkomſtig met hunne eigene neiging, in den Zeedienst getreeden waren. CHARLES, die nog op de School

bleef, hadt reeds vroegtyds blyken gegeven van groote Zielsbekwaamheden en eene hartsgeſteltenisſe, geſchikt, om hem, by alle Braaven, bemind en geagt te maaken.

De tyd liep ongemerkt, maar niet vrugtloos om; want men leerde ELIZA van denzelven het beste gebruik maaken. Zy bezogt de Armen in de Nabuurſchap, maakte Linnen voor de Kinderen, gaf ze Boeken, en onderwees 'er zelve eenigen. Twee maalen hadt zy tyding van haare Moeder gekreegen: thans ontving zy berigt, dat haare twee Zusters voordeelig getrouwd waren, en in een luisterryken ſtaat leefden. Mevrouw BENTLEY gaf te verſtaan, dat zy aanzoeken tot een tweede Huwelyk waarſchynlyk niet veel langer zou kunnen wederſtaan; en dat, indien ELIZA (die thans vyftien jaaren telde,) wilde overkomen, 'er geen twyfel aan was, of zy zou eene zo voordeelige party doen, als haare Zusters. ——— *Wat zegt gy,* vroeg de oude Nigt, *van deezen voor lag?* —— „ Waarde „ Nigt," antwoordde ELIZA, „ denkt gy, dat ik één oogenblik „ kan twyfelen, om die van de hand te wyzen? Neen, al warp „ ik verzekerd den hoogſten ſtand in *Indie* te zullen beklimmen, „ ik zou nimmer myne dierbaare Weldoenſter verlaaten. Ik „ verheug my over den Rykdom myner Zusteren, en wensch „ van harten, dat dezelve haar tot zege ſtrekke. Maar hoe „ zeldzaam ontmoeten wy Geluk in de Huizen der Grooten „ en Ryken? Hoe menigmaal ondervinden wy, dat de verkry„ ging van groote ſchatten in dat Werelddeel vergezeld gaat „ met een ondraaglyken last van beſchuldigend zelfverwyt! Ik „ hoop dat 'er verſcheiden uitzonderingen zyn op dit ſtuk; „ maar ik heb geen lust om 'er de proeve van te neemen. —— „ Gy, myne Nigt, zyt meer dan eene Moeder voor my ge„ weest. Ik heb meermaalen gedagt, dat zy, die myne Moe„ der is, in eene andere Familie zou overgaan. Dit is geene „ moedgeevende omſtandigheid, en ik heb geen regt, om 'er my „ tegen te verzetten. Ik zal nooit ophouden voor haar welzyn „ te bidden; doch kan niet toeſtemmen in my te koop te „ veilen; ik kan nooit vergeeten wat gy my geleerd hebt, dat „ ik aan de Vrouwlyke Kieschheid verſchuldigd ben"

Traanen van vreugde biggelden uit de oogen van Mejuffrouw COOPER, terwyl haare Kweekeling deeze haare gevoelens uitte. Zy verheugde zich ten hoogſten, dat ELIZA ongenegen was, haar te verlaaten, ſchoon haare ſteeds toeneemende zwakheden haar gezelſchap min begeerlyk moesten doen worden, voor iemand van die jaaren; haare betuigingen van dankbaarheid deswegen drongen diep in de ziel haarer jeugdige Vriendinne.

Omtrent twaalf Maanden daar naa, had Mejuffrouw COOPER het ongeluk, dat zy van de trappen viel, en zich droevig bezeerde; een heftige koorts volgde, en men wanhoopte aan haare opkomst. ELIZA paste haar beſtendig op. Zy liet zich bezwaarlyk

lyk beweegen om de kamer te verlaaten, tot het neemen der verkwikkingen, welke de Natuur vorderde. Zy hadt een Ledikantje geplaatst by dat haarer veege kranke Weldoenſter; doch zy bragt een groot gedeelte van den nagt door, in haar op te paſſen. Eindelyk kwam het beſliſſend oogenblik, wanneer deeze *Chriſtinne* de opbeurende vertroostingen onderwondt van een welbeſteed leeven. Zy riep ELIZA tot zich, en ſprak: „ Myne dierbaare Vriendin! het ſmert my, uw gevoelig hart zo zeer aan te doen, maar ik voel myne kragten „ zyn ten einde. Welhaast zal ik van dit voorbygaand tooneel „ verdwynen. Ik voel geen ſmerte, dat ik het moet verlaaten, „ dan alleen uwenthalven. Om uwen wil zou ik kunnen wenſchen langer te leeven; althans zo lang te leeven, dat ik u „ op deeze wereld gelukkig gevestigd zag. Dan, wy moeten „ ons onderwerpen aan den Godlyken Wille. Ik beveel u aan „ dat Weezen, 't geen niet zal nalaaten een Vader te zyn „ van eene deugdzaame Wees. Gy hebt geleerd, uw geheel „ vertrouwen op hem te ſtellen. Verlaat hem niet, en gy „ zult in alle beproevingen ſtaande kunnen blyven Bedroef u niet te zeer over my. Maar hou my ſteeds in „ gedagtenisſe, en troost u met het denkbeeld, dat ik ſterf in „ de vrolyke hoop des Eeuwigen Leevens!" —— Hier op onderrigtte deeze uitmuntende Vrouw ELIZA, dat een gedeelte haarer middelen met haar in 't graf daalde, maar dat zy het *overſchot*, naa het betaalen eeniger Legaaten, geheel aan haar liet, bedraagende omtrent 4000 P. St., dat zy twee Heeren van uitſteekende Characters aangeſteld hadt tot Uitvoerers van haar laatſten Wil, en haar aan hunne beſcherminge aanbevolen; dat zy beurtelings aan de Huizen dier Heeren haar intrek kon neemen, tot dat haar Broeder CHARLES geordend was, wanneer zy hoopte, dat zy zamen mogten woonen. „ GOD zegene myn „ Kind!" vervolgde zy met ſtervende lippen, „ wy zullen elkander weder ontmoeten, om nooit te ſcheiden!" Hier begaf zich haar ſtem; doch op haar gelaat was de zagte bedaardheid van Geloof en Hoop zigtbaar. ELIZA kon geen woord ſpreeken, en in weinig oogenblikken blies haare Weldoenſter den laatſten adem uit, zonder eenigen zigt- of hoorbaaren doodsangſt.

De ontſteltenis van ELIZA valt gemaklyker te begrypen dan te beſchryven. De twee Heeren, aan wier beſcherminge zy was aanbevolen, waren de Eerw. Heer WATSON, een Geestlyke in de Nabuurſchap, en de Heer HARRIS, een Regtsgeleerde, die zich meest in de Stad onthieldt. De Eerw. WATSON vervoegde zich terſtond by ELIZA, en verſchafte haar allen troost, dien een deugdzaam hart kan opleveren. Maar hy wilde de vertroosting van de Vriendſchap niet tegen de eerſte ontroeringen der droefenisſe zetten: deeze laatſte begreep hy moesten bedaaren, eer

men na de eerſte kon luisteren. Hy gaf, derhalven, de noodige bevelen tot de Lykſtatie, en verzogt ELIZA hem na zyn Huis te vergezellen. Hy boodt haar zyne Vrouwe aan, die van eene voorbeeldlyke Godsvrugt was, doch tot het zwaargeestige overhelde: haar éénige Zoon hadt, door zyn ongebonden gedrag, de hoop zyner al te toegeevende Ouderen verydeld. Mejuffrouw WATSON kon het wonderwel vinden met haare jonge Gast; doch geneegen, door het diep gevoel van haar eigen leed, de dingen van de donkerſte zyde te beſchouwen, belette zy ELIZA misſchien om die maate van kloekmoedigheid te betoonen, welke haar voorheên in ſtaat ſtelde, om zich boven onheil te verheffen. De Eerw. WATSON, althans in dit begrip vallende, dagt dat een woeliger leeven met meer verſcheidenheids geſchikter zou weezen, om haare droefenis te verzetten, dan het gezelſchap zyner Huisvrouwe, die zelve onder den last des druks gebukt ging. Dewyl ELIZA van den Heer HARRIS eene uitnoodiging ontvangen hadt, om den Winter by hem in de Stad door te brengen, ſtondt de Eerw WATSON zulks gereedlyk toe, en bragt zelve haar na de Stad.

De Heer HARRIS, reeds vry hoog bejaard, woonde de Pleitzaal niet meer by: hy ontving ELIZA met de betooning van de edelmoedigſte Vriendſchap. Zyne eerſte Vrouwe was eene Boezemvriendin geweest van Mejuffrouw COOPER; deeze hadt van diens tweede Vrouwe zeer weinig geweeten; doch uit het braaf Character van den Heer HARRIS beſlooten, dat zyne tweede keuze niet onvoegelyk zou geweest zyn, en ELIZA by haar eene goede gelegenheid aantreffen, om veilig ter beſchaafde wereld ingeleid te worden. Maar, helaas! de tegenwoordige Mevrouw HARRIS was, in de meeste opzigten, het tegenbeeld van zyne geweezene MARIA. Vry eenige jaaren jonger dan de Heer HARRIS, hadt zy min op de Deugden van dien Heer gezien dan op diens Middelen. Zy hadt hem getrouwd, met geen ander oogmerk, dan om den ruimen teugel te ſlaaken aan 't geen men verkeerd den naam van Vermaak geeft; en deedt hem welhaast begrypen, dat zy zich geen regels in de uitgave van geld zou laaten voorſchryven. Inzonderheid gaf zy vóór ſmaak in Muzyk te hebben, en hieldt menigmaalen Concert aan haar eigen Huis. Den eigen avond, dat ELIZA kwam, was zy gegaan om het Benefit by te woonen van een beroemd Speeler. Zy zag haar, derhalven, niet voor 's anderen daags 's morgens. ELIZA at 's avonds met den ouden Heer, die wonder in zyn ſchik was met het goed verſtand en de zedigheid zyner Gaste.

Mevrouw HARRIS verwelkomde 's morgens ELIZA zeer beleefd, en verbeeldde zich, dat zy, op geene mogelyke wyze, haar beter zou kunnen overtuigen van haare genegenheid te haarwaarts, dan door op te haalen, welk eene verſcheidenheid van Vermaaken zy voorhadt haar aan te doen. Overeenkomſtig hier

mee

mede hadt zy ELIZA, in 't verloop van weinig dagen, rond geleid na de meeste plaatzen van openbaar Vermaak. —— De tooneelen van Uitſpanning, door ELIZA nu bezigtigd, waren verre van haar te behaagen, die gewoon was aan een afgezonderd leeven, en met genoegen geluisterd hadt na de deftige geſprekken der verſtandigen en deugdzamen. Dan, hoe zeer voelde zy zich geërgerd, als zy ontdekte, dat Mevrouw HARRIS de Pligten van den Sabbath verzuimde, welke zy altoos geleerd hadt heilig te onderhouden. Zy liet ook geenzins naa, ELIZA's begrippen van den Godsdienst als verſtandloos te belachen. ELIZA liet zich, egter, niet overhaalen, om een van Mevrouws Zondagspartyen by te woonen, en de Heer HARRIS, ſchoon hy geen moeds genoeg bezat om den ſtroom der Ydeltuitinge aan zyn eigen huis te ſtoppen, moedigde zyne jonge Gast aan, om op de paden van Godsvrugt en Deugd te blyven wandelen, en ging Zondags met haar na de Kerk.

Eens uit de Kerk komende, vondt ELIZA Brieven van haare Broeders, die toen met een Fregat te *Plymouth* lagen. Ze werden haar overgegeeven door den Heer NUGENT, Luitenant op 't zelfde Schip, door haare Broeders in die Brieven ten hoogſten aangepreezen. ELIZA liet deeze Brieven aan den Heer HARRIS zien, die terſtond den Luitenant op 't vriendlykst verwelkomde, en verzogt, gedurende zyn verblyf in de Stad, dit Huis als 't zyne aan te merken. Welhaast tradt Mevrouw HARRIS binnen, en verzogt dat ELIZA zich wilde aankleeden, tot het bywoonen van een Concert, 't welk zy dien avond aan haar eigen Huis zou geeven. ELIZA verzogt vergeefs hier van verſchoond te mogen blyven. Mevrouw HARRIS lachte met ELIZA's deftigheid en nauwgezette begrippen, en begeerde met allen ernst, dat zy zich op de beste wyze zou optooijen: dewyl zy dien avond verſcheide zeer fraaije jonge Heeren wagtte. „ In „ de daad," ſprak zy ten beſluite, .. ik kan u niet verſchoo„ nen van de Party by te woonen; de Heer JAMES CLIFFORT, „ die u eergisteren in de Opera zag," ſprak van u met verruk„ king; hy zal hier komen: hy is een Heer van Middelen, wel „ waard dat gy hem lokt; ik verzeker het u!" —— ELIZA antwoordde, dat Eertytels en Rykdommen by haar niets aantreklyks hadden, en verzogt Mevrouw HARRIS nogmaals, dat het haar mogt vryſtaan, den avond door te brengen, op eene wyze, meer overeenkomſtig met haare opvoeding. Alles deedt niets uit, ELIZA moest bukken. 't Was voor haar een avond van verdriet. De Heer JAMES CLIFFORT was een ſchoon Man, fraay in 't voorkomen, en meester in alle de kunſten, om het hart der bedaagde looze Schoonen in te neemen; doch niets van alle zyne kunſtenaaryen hadt eenigen indruk op ELIZA; de lustige Jonker gevoelde de kwelling, dat een Landmeisje zich onaandoenlyk toonde voor zyne bevalligheden, en de voorkeus

gaf aan het ſtugge geſprek van een Zee-Officier, zonder zonder middelen.

Eenige weinige weeken verblyfs in de Stad overtuigd ZA, dat zy geen geluk kon vinden in tooneelen, op Dwaasheid en Verkwisting de hoofdrollen ſpeelden; zy menigmaal om de vreedzaame verblyven van Deugd en Onſ De Heer NUGENT kwam 'er dikwyls aan Huis, en over haar, door zyn geheel gedrag, dat haare Broeders niet te van hem hadden opgegeeven. ELIZA ontdekte aan deezen ven jongeling haar wensch na een ſtiller leeven; een w dien hy hoogst goedkeurde en aanmoedigde. ——— Zy ſc dienvolgens, aan den Eerw. WATSON, en verzogt hem i te denken, om haar te verloſſen van dit tooneel van ver ring, 't welk zy, haars ondanks, moest bywoonen. W kreeg zy antwoord van deezen waardigen Man, waarin h berigtte, dat hy de volgende week in de Stad zou kom verwagtte dat zy dan gereed zou weezen om hem na 't te rug te vergezellen.

ELIZA deelde deeze kundſchap mede aan Mevrouw H die dezelve met de duidlykſte merktekenen van afkeurin ving. 't Speet haar, dat ELIZA haar Huis zo onaangenaam dat zy het 'er niet één Winter kon uitharden. „ Nogt ſprak zy, „ Mejufrouw BENTLEY, zal 'er naastkomenden V „ dag in het *Pantheon* eene Masquerade zyn, daar gy voo „ heen moet; gy kunt een Kleed neemen, 't geen gy ver Te vergeefs bragt ELIZA haare onbekwaamheid, om Character uit te houden, in 't midden, en dat zy den ge zyd ongelukkig zou weezen, als mede dat Mevrouw HAR dan geen vermaak zou hebben. Niets kon baaten. Me HARRIS hadt beſlooten haar mede te neemen na eene Plaiſie waar op zy zelve zo zeer geſteld was. ——— „ Wel zeide ELIZA, „ gy hebt my toegeſtaan een Masquerade-k „ neemen, welk ik verkies, en, onder die voorwaarde alle „ ik gaan. De Heer HARRIS moet toeſtemmen, dat hy g „ worde als een blinden Bedelaar, en ik zal voor zyne „ ſpeelen. Ik zal hem by den arm houden, en niet losla ——— *Goed*; ſprak Mevrouw HARRIS, *'t is een grillig b doch het ſtaat my wel aan. Ik heb voor eene Abdiſſe te verbe en dus kunt gy wel opmaaken, dat ik geen gemeenſchap met haars zal houden.*

Men ſleet den tusſchentyd op een aangenaamer wyze: ELIZA was gelukkig in het denkbeeld, dat zy welhaast r Eerw. WATSON zou wederkeeren. Zy toonde zich 's avo vooren zeer vrolyk. NUGENT was by haar, en kon niet ten dit op te merken. Zy berispte 'er zich zelve over, tuigde met een zugt, „ ik wenschte dat de Avond van r „ wél voorby was. Ik oordeel niet wel gedaan te hebbe

toe te ſtaan om myzelven dus te hervormen." —— Nugent antwoordde, dat hy hoopte zy zou vermaak hebben; doch zeide niet dat hy 'er zou tegenwoordig weezen. ELIZA vondt zich te leur geſteld, en was het overige van den avond ſtiller.

De Masquerade-avond kwam. De Heer HARRIS vertoonde den blinden Bedelaar uitſteekend; doch de arme ELIZA beefde dermaate, dat zy de onderſteuning, welke zy meende te geeven, zelve moest ontvangen. Welhaast bevonden zy zich door Gemaskerden omringd, en alles ſcheen haar toe verwarring te weezen De ſchoonheid van haar weezen en geſtalte wierden door het Bedelaarspak niet verdonkerd; eenigen wilden haar vergeefs overhaalen, om den ouden Man te verlaaten, en mede te danſen; maar niets kon haar bewegen hem één oogenblik te verlaaten. Een Matroos, met één arm, ſprak hun aan, en verzogt, dat by deezen avond, zeer ongelukkig geweest zynde, met hun mogt deelen. —— „'t Is hard," antwoordde ELIZA, „van „den armen iets te vraagen; doch ik hield altoos veel van „Zeelieden. Ik zal u iets van onze armoede geeven." —— *Dank heb uwe goedheid; dit doet my goed aan myn hart. Ik heb nog één arm behouden, en zou dien waagen in voor u te vegten.* —— „Ik hoop," ſprak ELIZA, „dat dit niet noodig zal weezen, Vriendſchap!" Hierop geraakte zy weder in den drom vermengd.

Een Perſoon, in de kleeding van den Grooten Heer gedoscht, kwam vervolgens by ELIZA, en zeide, dat zo eene plaats in zyn Serail waardig was. *Geef my, oude Man, uw Wyf; ik zal 'er u ryklyk voor beloonen.* —— „Neen, myn Heer, ik zou haar „voor de gebeele wereld niet geeven." —— *Veragtlyke Slaaf! weet gy tegen wien gy ſpreekt? Lyfwagts, voert haar van hier.* —— Vier Gemaskerden, in *Turkſche* Kleeding, vallen hier op ELIZA aan, en dewyl zy zich digt by de deur bevonden, bragten zy haar, ondanks haar gillen, in een Koets, welke ten dien einde ſtondt te wagten. De Groote Heer tradt 'er naa haar in, en alles ging met zo veel verhaastings toe, dat de Koets weg reedt, eer iemand tusſchen beiden kon komen, om de ſchoone Bedelaaresſe te verloſſen. De Heer HARRIS, die ELIZA de zuiverſte vriendſchap toedroeg, riep ſterk, en by herhaaling, om zyne Knegts; doch zy waren niet by de hand. Mevrouw de Abdisſe viel in flaauwte. Alle haare Bekenden ſtonden verbaasd over deeze mishandeling; maar niemand kon giſſen, wie de ſtoute pleeger was van dit ſchendig ſtuk.

ELIZA, half buiten zichzelven, ſchreeuwde vrugtloos luidkeels. Het gerammel der wielen, en het ſtraatgeraas, maakten dat zy niet kon gehoord worden, en eindlyk bezweem zy, geheel afgemat door vermoeienis. Zy was buiten zichzelven tot de Koets ſtil hieldt. Toen men haar 'er uit zou haalen, deedt de buitenlugt haar tot zichzelven komen. Als zy weder voorwerpen

pen kon onderkennen, was de eerſte Perſoon, dien zy zag, de Matroos, met welken zy een half uur geleden, op de Masquerade geſprooken hadt. Hy vondt zich bykans buiten adem, door het loopen; maar na den Man toevliegende, die ELIZA vasthieldt, beval hy, dat deeze haar terſtond zou loslaaten, en overtuigde zyn Party welhaast dat hy twee armen tot zyn dienst hadt. De trotſche en verwoedde *Turk* zeide, dat de Juffrouw zyne Zuster was. „ Dat liegt gy, Bloodaart!" ſprak de ander, „ zy is de Zuster van een braaver Man dan gy, en die u ze„ ker, was hy hier tegenwoordig, zou ſtraffen. Ik ben zyn „ Vriend, en zal deeze Onſchuldige verdeedigen, met gevaar „ myns leevens." —— *Onbeſchofte Knaap*, zeide de *Turk*, *wie zyt gy, dat gy my in myne vermaaken durft ſtooren!* —— Dit zeggende, trok hy zyn zwaard, en zwaaide 't zelve met zyn eene hand, terwyl hy met de andere ELIZA vasthieldt. Zy bezweem weder, van ſchrik overmand. De Matroos trok ook van leer, en wondde den *Turk* in zyne zyde. Hy liet ELIZA los, trádt eenige paſen te rug; doch zich herſtellende, viel hy op zyn Party aan, en ſtak hem in den arm. Ten deezen ſtonde kwam de Wagt op de been, en twee Heeren, die voorby gingen, zonden om den Chirurgyn.

De Groote Heer bloedde ſterk, zyn Masker viel af, en men kende hem voor den Heer JAMES CLIFFORT. Hy werdt in 't huis gebragt, waar hy ten oogmerk gehad hadt ELIZA in te brengen, die nu weder bygekomen, zich na haaren Verloſſer wendde, dien zy vondt de Luitenant NUGENT te weezen. Haare verbaasdheid en dankbaarheid overſtelpten haar bykans. Zy bezweem byna voor de derde keer; doch hy onderſchraagde haar met zyn éénen arm, en verzogt, dat 'er om een Koets gezonden mogt worden. *Gy moet niet van hier gaan*, zeiden de Wagts, *gy hebt een Heer gewond, en moet onze gevangene bly-ven.* —— „ Maar," voerde hy hun te gemoet, „ deeze Dame „ heeft geen kwaad gedaan; gy wilt *Haar* zeker niet mede ge„ vangen houden. Wat my betreft, ik ben gereed te gaan „ waar het u behaagt; ik vogt nooit in eene zaak, over wel„ ke ik my behoefde te ſchaamen."

De Chirurgyn kwam; men verhaalde hem het geval. Zyne menſchliefde ſpoorde hem aan, om den Heer CLIFFORT eerst te helpen, ſchoon hy deezen overtuigde, dat hy de ſchuldige perſoon was; doch diens wond niet gevaarlyk vindende, keerde hy weder na ELIZA, die zich nog met de Wagts omzet vondt; en naa NUGENT's arm verbonden te hebben, gaf hy zyn woord van eer, om de Dame te brengen waar zy verkoos. Een Koets kwam, en ELIZA ging met den Chirurgyn in dezelve, NUGENT in bewaaring laatende.

De Heer en Mevrouw HARRIS waren juist t'huis gekomen, toen ELIZA aan de deur kwam. De eerſte beklaagde zich over

de

de onmagt zyner hooge jaaren, de laatſte over haar onbetaamelyk dringen, dat ELIZA na de Masquerade zou gaan. De lieve Maagd wilde na hun toe ylen; doch zeeg, buiten ſtaat om een enkel woord te ſpreeken, op den eerſten ſtoel neder. De Chirurgyn verhaalde alles wat hy wist, en raadde den Heer HARRIS, dat deeze met hem zou gaan, om Borg te weezen voor den Verlosſer van de jonge Juffrouw. —— De Heer HARRIS, de noodige beſchikkingen omtrent zyne Vrouw en ELIZA gemaakt hebbende, die terſtond na bedde gingen, vertrok met den Chirurgyn. Binnen kort keerden de beide Heeren weder.

ELIZA kreeg de koorts van den ſchrik en de uitgeſtaane vermoeienis, en tien dagen lang wanhoopte men aan haare herſtelling. Op den elfden dag bevondt zy zich wat beter. De Eerw. WATSON ſtondt by haar bed, als zy weder tot zichzelven kwam. Hy was gekomen om haar, volgens zyne belofte, na 't Land mede te neemen. Hy verliet haar niet voor dat zy buiten gevaar was. Hy vondt zich toen genoodzaakt na zyne Pastorie weder te keeren; hy beval haar aan 's Hemels hoede, hoopende haar te zien zo ras zy in ſtaat zou weezen de reis aan te neemen.

NUGENT hadt, geduurende haare ziekte, den meesten tyd aan 't Huis van den Heer HARRIS doorgebragt. Zyne bekommerd- en ongerustheid overtuigden den Heer HARRIS, dat ELIZA een diepen indruk gemaakt hadt op zyn waardig hart. Toen zy beterde, zat hy menigmaal by haar, en las dikwyls om haar te vermaaken. Zy herſtelde ſchielyk, en zy ſcheenen allen wederom gelukkig.

De Heer JAMES CLIFFORT was ook meest gebeterd, en ſchreef een zeer boetvaardigen Brief aan Mevrouw HARRIS, de beste verdeediging, welke hy kon inbrengen voor zyn gepleegd wanbedryf, hunne vergiffenis verzoekende, met betuiging in 't ſlot, dat, daar Mejuffrouw BENTLEY zyn hart volkomen bezeten hadt, zints het eerſte oogenblik dat hy het geluk hadt haar te aanſchouwen, hy thans zyne Hand en Middelen, op de eerlykſte wyze, haar aanboodt, en indien zy zich verwaardigde die aanbieding aan te neemen, zou het de betragting zyns geheelen leevens weezen, haar vergoeding te doen voor alles, wat zy, om zynen wil, geleden hadt. —— Mevrouw HARRIS ſtondt verrukt. Zy oordeelde het niet mogelyk, dat eenige jonge Juffrouw zulk eene aanbieding van de hand kon wyzen. —— ELIZA nogthans, dagt anders. Zy verzogt den Heer HARRIS een antwoord te ſchryven; vast beſlooten hebbende den Heer CLIFFORT nimmer weder te zien. Zy ſtondt hem toe den Baron van haare vergiffenis te verzekeren; doch voegde 'er by, dat zy nimmer kon denken om een Man te trouwen, die bekwaam geweest was tot zulk eene mishandeling; dat zy nog te jong was om te denken aan eene verwisſeling van ſtaat, dat

haar

haar ſmaak en neigingen zo veel van de zyne verſchilden, dat zy nooit gelukkig met elkander zouden kunnen weezen.

Weinig dagen daar naa, vertrok ELIZA na den Eerw. WATSON, vergezeld van haaren Broeder CHARLES en den Heer NUGENT. Allerheuſcht werden zy ontvangen door deezen waardigen Geestlyken en diens Huisvrouw. CHARLES ging weder na de Hooge School. NUGENT moest na boord, op eene verre reize. Hy kwam met een gelaat, waar op de droefenis geteekend ſtondt, afſcheid neemen van ELIZA. De lieve Maagd kon haare traanen niet bedwingen. „ Ik ben," ſprak zy, „ veel aan u „ verſchuldigd; ik kan het u nimmer vergelden... Ik beef, „ wanneer ik 'er aan denk wat 'er van my, zonder uwe tus„ ſchenkomst, zou geworden weezen." —— *Myne dierbaare Vriendin*, zeide NUGENT, *ik deed niets meer dan myn pligt. Beloof my, dat gy zomtyds eens aan* HENRY *zult denken. Nooit wenschte ik om Rykdom, dan op dit oogenblik. Misſchien is het onedelmoedig in my, u te verklaaren, dat ik u aanbid; want, helaas! ik heb niets om u aan te bieden; van myne vroegſte jeugd by de Zee opgewiegd, heb ik veel ongeluks geleeden. Ik kan zo zelfzoekend niet weezen, dat ik u daar in zou wenſchen ingewikkeld te zien. Ik moet u verlaaten, en zal moeten hooren, dat gy gelukkig zyt met een ryker en verdienſtlyker Man, dan ik.* —— „ Nooit," zeide ELIZA, met eenige driftvervoering. Hy zag haar ſterk aan; zy bloosde, en ſprak met een gedwongen glimplach: „ Ik ben te jong, om na dergelyke geſprekken te „ luisteren; doch, in de daad, ik zal u nooit vergeeten. Ik „ zal, door myne Broeders, by wylen, wel iets van u hooren. „ Vaar wel, NUGENT; denk niet dat ik immer ondankbaar kan „ weezen." —— Zy gaf hem toen Brieven aan haare Broeders, wenschte hem goede reis, en rukte zich van hem af.

Geduurende drie Jaaren, welke ELIZA ten huize van den Eerw. WATSON ſleet, was zy het vermaak des geheelen Gezins, en bragt veel toe, om de zwaargeestigheid van Mejuffrouw WATSON te verdryven. Haare Vrienden in de *Oost-Indiën* waren op haar verſtoord, om dat zy geweigerd hadt over te komen, en ſchreeven haar niet meer. Zy voelde deeze verſmaading; doch hadt 'er zich eenigermaate tegen gewapend.

Het Schip, waar op haare Broeders en de Heer NUGENT waren uitgevaaren, kwam na eene lange en ongelukkige reis binnen. Zy hadden veel van de Manſchap verlooren, en veele gewonden bekomen in een gevegt met een *Algerynſchen* Kaaper. Onder allen hadt de ongelukkige NUGENT, met de daad een arm verlooren. Moedeloos en vermagerd kwam hy in de Stad, vergezeld van de twee BENTLEYS. De laatſten gingen onmiddelyk na het Huis van den Eerw. WATSON, en hadden ras het genoegen, om eene Zuster te zien, van welke zy zo lang geſcheiden geweest waren. De ontmoeting was zeer aandoenlyk.

Toen

Toen de eerſte vervoering over was, zag ELIZA rond, zeggende: „ Doch waar is uw Vriend? Ik had gehoopt hem geluk „ te wenſchen met zyn behoudene t'huiskomst." —— *Arme Jongen!* zeide ROBERT, *myn hart bloedt zynent wege; hy beminde u, myne waarde Zuster, ſmoórlyk; doch hy betuigt, voor u niet te darven verſchynen; hy heeft, in de daad, een arm verlóóren, en is in zyn aangezigt beſchadigd.* —— „ En denkt gy," vielt ELIZA hem in de reden, „ dat ik hem, om die oorzaake, minder zou agten? Hy vogt voor my, toen hy in ſtaat was, en „ 't is myn pligt, hem nu op te paſſen. Oordeel over myne „ aandoeningen, volgens de edelaartigheid van uwe eigene, en „ zeg hem alles, wat gy met de kieschheid van uwe Zuster „ beſtaanbaar oordeelt." *Edeldenkende Zuster!* zeide ROBERT, *Edeldenkende Zuster!* herhaalde GEORGE, *hy zal morgen hier weezen.*

Dien avond werdt 'er een Boode na hem afgevaardigd, en hy kwam den volgenden dag. Hy was, in de daad, zeer veel veranderd. ELIZA ſtondt verſteld, toen hy ter kamer intradt, en dit vermeerderde zyne verlegenheid Maar zy reesde terſtond op, om hem te ontmoeten, en zeide, hem haare hand toereikende: „ Gy „ hebt, waarde Vriend, my bekommerd gemaakt, door het uit„ ſtel, om my te komen zien, van wegen de ongelukken u we„ dervaaren. Ze ſmerten my: maar hebben u dierbaarer in „ myne oogen doen worden." —— *Dan*, ſprak hy, *zal ik ze een zegen noemen*; en hy drukte ELIZA aan zyn hart. Een traan liep by zyne door de zon verbrandde wangen neder. ELIZA droogde dezelve af, zeggende: „ Wy zullen niet weder ſcheiden: gy zult, indien het u behaagt, nooit weder na Zee gaan." —— Anderwerf drukte hy haar aan zyn kloppend hart. *Hoe kan ik, zo misvormd als ik ben, my aanbieden aan eene zo volmaakte Engelin!* — „ Spreek zo niet, myn waarde NUGENT," hervatte ELIZA, „ ik ken ten vollen de edelaartige aandoeningen „ van uw hart, en daarom moet ik voor ééns de regelen, door „ de welvoeglykheid aan myne Sexe voorgeſchreeven, verbreeken, en my zelven, zo als ik ben, u aanbieden. Gy zult, „ myn HENRY, my daarom niet minder lief hebben?" — NUGENT wierp zich voor haare voeten neder; hy ſmeekte den Hemel, dat dezelve de beste Zegeningen over haar zou uitſtorten. Hy was geheel verrukt van blydſchap; hy gaf die in weinig zamenhangende woorden te kennen; doch zy behaagden ELIZA, die hem op het tederst beminde

Genoeg is het verder op te tekenen, dat de Heer NUGENT binnen weinig weeken zyne gezondheid en kragten weder kreeg; dat zes maanden daar naa de Eerw. WATSON de twee Gelieven vereenigde, die een Huis, niet verre van hem, betrokken, waar zy nu als een voorbeeld van Huwelyksgeluk leeven; en, ſchoon hun inkomen niet ruim is, geeven zy hunne Kinderen eene goede op-

opvoeding, door ſpaarzaamheid het gebrek des overvloeds
vullende. —— Een Bloedverwant van den Heer NUGENT, (
zo lang hy leefde, geen werk van hem maakte, is onlangs
ſtorven, en heeft dit Paar een ruimer inkomen door zyne
maaking geſchonken: waar van zy geen gering gedeelte aan
gen, om de armen in hunne nabuurſchap te onderſteunen. V
maakt gelukkig met elkander, hebben zy de bykomende
doening, dat zy geagt en bemind zyn by lieden van alle
rang, rondsomme.

NABERIGT.

Den Heere P... vinden wy raadzaamst te berigten, dat
liever gezette *Verhandelingen* of *Proeven*, dan losſe *Aanmerk
gen*, van zyne geëerde hand verwagten.

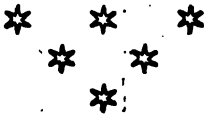

BERICHT

Van eenige Boeken die tot extra verminderde Pryſen geſtelt zyn, tot den laatſten December 1788.

Te bekomen te Nymegen *by* IS. VAN CAMPEN *en te* Amſterdam *by* J. VAN DER BURGH en Zoon

Verders alom by de meeſte Boekhandelaars.

Leges Forenſes Moſaicæ cum jure Romano collat Ed. Nov. J. J. van Haſſelt groot 308 bladz. à 14 ſtuiv. in plaats van 33 ſt. gr. Oct.

Annotat. ad Ant Matthæi Auct. J. J. van Haſſelt groot 110 bl. à 6 ſt. in plaats van 16 ſt. gr. oct.

De Cauſis Phœnomen. Auct. C. Eichelberg groot 136 bl. à 4 ſt. in plaats van 12 ſt. gr. oct.

J. Patake 12 Overdenk. over den ſtaat der menſchen in dit en toekomend leven groot 259 bl. à 11 ſt. in plaats van 25 ſt. gr. oct.

Zedekundige vragen voor Kinderen ofte inleiding tot onderwyzing in de Zedekunde door het Genootſchap te Zurich groot 226 bl. à 11ſt. in plaats van 25ſt. gr. oct.

J. U. Bilguer over het byna onnodig gebruik van het afzetten der leden van het menſchel. lighaam met Aanmerk. van Tiſſot groot 108 bl. à 6 ſt. in plaats van 20 ſt. gr. oct.

C. R. Hannes over de onſchuld der Boomvruchten in het voortbrengen van de Roodeloop gr. 94 bl. à 5 ſt in plaats van 12 ſt. gr. oct.

C. H. Chriſt over de buitengewone aanhoudende en hevigen Neveldamp des jaars 1783 groot 99 bl. à 5 ſt. in plaats van 12 ſt. gr oct.

Zedekundige Geſchiedenisſen van den Deken van Killerine 6 deelen groot 1519 bl. à 26 ſt. in plaats van 2 gl. 12 ſt.

De Munsterlander van Fortuin of de Levensgevallen van Johan Hanzel Porc groot 318 bl. à 6 ſt. in plaats van 18 ſt

Burjan Reizen van een Christen naar den Hemel in Dichtmaat groot 293 bl. à 5 ſt. in plaats van 14 ſt.

De Schoolmeeſters Maaltyd zynde aangericht uit een Boeren hutspot vol kluifjes groot 201 bl. à 4 ſt. in plaats van 14 ſt.

Nieuwe Munsterſche Brieven behelzende de zeldzame Geſchiedenisſen der Freulens van Hoohenhuiſen en Armenheuvel, 3 deelen gr. 1040 bl. à 22 ſt. in plaats van 54 ſt

J. E. Schall over de misdaden en derzelver Doodſtraffen groot 200 bl. à 9 ſt. in plaats van 22 ſt. gr. oct.

By J. VAN WALRÉ, *Bockverkooper*, en *Drukker van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen en haaren Oeconomiſchen Tak te Haarlem*;

zyn de navolgende Werken gedrukt en te bekomen:

AA (C. C. H. VANDER) XXI Predikatien over gewigtige onderwerpen, met eene Voorreeden over de Predikwyze daarin gehouden. *4to.* . *f* 2 - 14 -
—— —— over den aart en natuur des Gebeds, in XXXII Bedeſtonden, 2. druk *4to.* uitverkogt. *f* 4 - : -
—— —— Hoofdoogmerken van Christus, by verſcheiden voorvallen in het Euangelie. *8vo.* uitverk. *f* 1 - 12 -
—— —— IV Predikatien over de Inwyding der Lutherſche Kerk, Eerſte Avondmaal enz. te Schiedam, *8vo.* uitverkogt. . . . *f* : - 12 -
—— —— de Menſch als Gods Beeld beſchouwd, en het einde, waaartoe hy geſchikt is voorgeſteld in XXXIII Zedekundige Verhandelingen, *8vo.* *f* 3 - : -
RYMBECK, Regels van verſtandig en ſtichtlyk Predikken, met eene Voorreeden van *C. C. H. vander Aa*, enz. *8vo* . . . *f* : - 11 -
Aanmerkingen over den Tegenwoordigen Staat van Deenemarke, Rusland en Zwitſerland. . *f* 2 - 6 -
BASTER. Natuurkundige Uitſpanningen, behelzende Waarneemingen over eenige Zee-Planten en Zee-Inſecten, benevens derzelver Zaadhuisjes en Eijernesten 2 deelen met platen. *4to.* . . *f* 6 - : -
—— Het zelve Werk met platen, naar het Leeven gecouleurd, 2 deelen *4to.* . . *f* 14 - 10 -
BASTERI *Opuscula Subjecive &c. 4to.* Zynde het zelfde Werk in het Latyn, tot dezelfde Pryzen.
BODE (J. C.) Handleiding tot de Beſchouwing van den Sterrenhemel, 3 ſtukken met platen. *8vo.* *f* 5 - 10 -

BODE (J. C.) Stand en Beweeging der Planeeten, enz. voor het Jaar 1777. 8vo. . . . f 1 - 6 —

BRUIN (G. W. VAN OOSTEN DE) *Discursus ad Tit. Hist. de Patriâ Proteſtate.* 8vo. . . . f : - 11 —

BUCQUOY (J. DE) Reize na de Indiën, met plat. 4to.

—— —— Waterwaereld beſchouwd, 4to.

BENNETS (B.) Godsdienſtige Christen in zyn Binnekamer, 2 deelen met platen, 8vo. . f 3 - 4 —

EDELWALD, Geſchiedenis van een Verlooren Zoon, in 8vo. . . . . f 2 - 6 —

HAARLEM (de Stad) en haare Geſchiedenisſen, door Mr. G. W. *van Oosten de Bruin*, 1. Deel, met plaaten *in folio*. . . . . f 4 - 10 —

idem op Groot papier. . f 7 - : —

—— —— (Privilegien en Handv. van) *fol.* f 9 - 10 —

idem op Groot papier. . f 16 - : —

—— —— (Keuren en Ordonnant. van) *fol.* f 7 - : —

idem op Groot papier. . f 10 - : —

—— —— de 4 Vervolgen tot 1786 incl. *fol.* f 4 - : —

idem op Groot papier. . f 6 - : —

HESS (J. J.) Leeven van den Grootſten en Besten aller Menſchen JESUS, 3 deelen 6 ſtukken. 8vo. f 7 - 4 —

—— Geſchiedenisſen der Apostelen van Jeſus, 2 deelen 4 ſtukken, 8vo. . . . f 5 - 17 -

—— Leven, Daden en Lotgevallen, 2 ſtukk. f 1 - 10 -

—— Leerredenen over de Handelingen der Apostelen, 1. deel 2 ſtukken, 8vo. . . f 2 - : -

2 deels 1. ſtuk op de Pers.

KOOLAARS (*Juffr* E.) Gedichten, 8vo. f 1 - 10 -

LANGENDYK (P.) Dichtkundige Werken, 4to. compleet. . . . f 22 - : -

—— —— De Graaven van Holland, in Jaardichten beſchreeven, met derzelver Afbeeldingen, zoo als die op 't Raadhuis te Haarlem zyn, 2 deelen 4to. f 6 - : -

idem op Groot papier. . f 9 - : -

—— —— Willem de Eerſte. 4to. . f 1 - : -

—— —— de Stad Kleef en haare Gezondheidsbron, met 10 Gezigten, 4to. . . . f 2 - 16 -

—— —— Levensloop der Aartsvaderen, pl. 8vo. f 1 - 4 -

LIENHARD en GEERTRUID, een Boek voor het Volk, 8vo. . . . f 1 - 16 -

MAGAZYN (Hollands) met de Stukken daar toe behoorende, 2 deelen 8vo. . . f 9 - 12 -

MICHAELIS (J. D.) Moſaïsch Recht, of de Ziel der Wetten van Moſes, enz. 6 deelen, en het Byvoegſel, 8vo . . . f 10 - 15

MILLER

MILLER Maandelykſche Tuinoeffeningen, naar den 14. Druk uit het Engelſch vertaald, met eene Inleiding over de Kruidkunde, door Dr. *J. Baster*, met plaaten, 8vo. uitverkogt. . . . . *f* 1 - 16

NIELE (P. M.) over de Indiaanſche Pokken, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen. 8vo. . . . . *f* : - 8

SCHMID (N.) de beſchouwing van het Waereldgeſtel gemaaklyk gemaakt, ter verkryginge eener algemeene kennisſe der groote Werken van God, 8vo. *f* 1 - 16

SLABBER (M.) Natuurkundige Verlustigingen, behelzende Microscopiſche Waarneemingen van In- en Uitlandſche Water- en Land-Dieren, met de Afbeeldingen naar het Leeven gekleurd, 18 ſtukjes, in 4to. ieder ſtukje 18 ſtuivers. Compleet . *f* 14 - :

idem op Groot papier. . *f* 16 - 4

—— —— Het geheele Werk compl. de Afbeeldſels met Omberkleur gedrukt in 4to. . . *f* 6 - :

idem op Groot papier. . . *f* 8 - :

SPINNIKER (A.) Leerzaame Zinnebeelden, 2 deelen met plaaten, 4to. . . . . *f* 3 - 18

TEYLERS Godgeleerd Genootſchap, 8 deelen *f* 29 - 9

—— —— Tweede Genootſchap, 6 ſtukken. *f* 24 - 13

VERHANDELINGEN van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen, enz. XXV deelen 8vo. *f* 113 - 18

—— Het beredeneerd Register der XII deelen. *f* 1 - :

N B. Het Derde en de volgende Deelen zyn alle afzonderlyk te bekoomen; ook de Prysvraagen over byzondere Onderwerpen, met daar toe gejchikte Tytelblaaden; naamlyk:

Vyf *Verhandelingen* over de Opvoeding der Kinderen van de Heeren *Formey*, *Hulsbof*, *Chaselain*, *vander Palm*, en **. . . . . *f* 5 - 5

Vier *Verhandelingen* over het Gebruikmaaken van de Onkunde van anderen, door de Heeren *de Vos*, **, *Frank* en *Formey*. . . . . *f* 2 - 10

Drie *Verhandelingen* over de konst van Waarneemen door de Heeren *Carrard*, *Senebier* en *de Vos*. *f* 4 - 10

Drie *Verhandelingen* over den grond, aanwas, bloei, en onderhouding van Hollands Koophandel, door de Heeren *van den Heuvel*, *Rogge* en *Zillejen*. *f* 3 - :

Drie *Verhandelingen* over de Voortplanting van den Chriſtelyken Godsdienſt, door de Heeren *Hofſtede*, *Vollenhoven* en *van Nuis Klinkenberg*. . *f* 1 - 16

N G E L W E R K,

VE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

EKKING DER GESCHIEDKUNDE, OM ONS HET TE DOEN VESTEN OP DE GODLYKE VOORNIGHEID, DOOR VEELE VOORBEELDEN OPGEHELDERD (*).

nomen uit Dr PRIESTLEY's *Lectures on Hiſtory.*)

chiedenis ſtrekt om de Gevoelens der Deugd te erken, door de verſcheidenheid van gezigtpunin dezelve het beleid der Godlyke Voorzienigont, en de hand van GOD, in 't beloop der e zaaken, aanwyst. Want zeker, alles wat ons het denkbeeld van het Godlyk Weezen in en, 't zy in 't doeleinde, 't zy in de middeoote Gebeurtenisſen, moet de zaak van Deugd enst bevoordeelen.

n blykbaar, dat de Wereld een *Beſtuurder* of heeft, als dat dezelve eenen Maaker gehad Vant niemand doet iets zonder eenig oogmerk, bedoeling, om 'er eenig gebruik van te maaken. coop is geſchikt om gebruikt te worden tot onderſcheiden van wyd afgelegene voorwerpen, g zelve om de dingen op een bepaalder afſtand e beſchouwen. En buiten allen twyfel zyn de en de *Wereld* tot het een of ander einde ge-

aal het zelfde Weezen, 't geen de grootſte akte, de kleinſte desgelyks voortbragt, alle de van het zelfde ſtelzel, dient elk ding, zelfs is het geringſte toeſchynt, tot zeker einde, ize Zaligmaaker mogt zeggen, *dat zonder den izen Hemelſchen Vader geen Muschje op aarde valt,*

lukje dient ten vervolge van het onlangs geplaatſte vers. Zie IIde Deel, *Meng.* bl. 331.

valt, en dat de Hairen onzes hoofds ALLE *geteld zyn.* En gelyk 'er niets *gemaakt* is, zo *gebeurt* 'er ook niets, buiten de Kennis, Schikking, of de Toelaating van GOD. Iets, derhalven, wordt 'er beoogd, zo wel in alles wat *gebeurt*, als in elk ding dat *gemaakt* is. Doch het oogmerk is in geringe zaaken zo zigtbaar niet, als in grooter en treffender. Schoon, derhalven, de hand van GOD waarlyk is in alles wat gebeurt, en in de Geſchiedboeken ſtaat opgetekend, wordt onze aandagt ſterker getrokken om dezelve te zien en te erkennen in de groote Gebeurtenisſen, bovenal, wanneer ze ſtand grypen op eene wyze voor ons onverwagt.

Hoe kunnen wy nalaaten den vinger van GOD te erkennen, wanneer wy zien, dat groote en gewigtige Gebeurtenisſen te wege gebragt worden, door ſchynbaar beuzelagtige en nietige middelen, of door middelen, die weinig of geene betrekking hebben tot het einde; als wanneer onze Koning JACOBUS en beide de Parlements-Huizen voor verdelging bewaard bleeven, door een Brit, dien een Zamenzweerder gezonden hadt, met oogmerk, om één der Leden van het Hooger-Huis, zyn byzonderen Vriend, te behouden?

Wie zou zich verbeeld hebben, dat de begeerte van HENDRIK DEN VIII, om van zyne Egtgenoote geſcheiden te worden, de Hervorming in *Engeland* zou te wege gebragt hebben? —— De Oninſchiklykheid van een *Portugeesch* Priester, die niet wilde wyken voor een van 's Konings Officieren in *Japan*; en de hardnekkigheid der *Jeſuiten*, in het weigeren der overgave van een Huis, hun door een Edelman geſchonken, 't welk diens Zoon te rug vorderde, veroorzaakte de uitdelging van den *Roomsch-Catholyken* Godsdienst in dat Land.

Doch 't geen 't meest van allen de hand der Voorzienigheid vertoont, als mede de zwak- en kortzigtigheid der Menſchen, zyn de groote Gebeurtenisſen, te wege gebragt tegen het oogmerk der Perſoonen, die 'er de voornaamſte bewerkers van waren, en door de eigenſte middelen, welke men te werk ſtelde, om een tegenovergeſtelden uitſlag te doen ſtand grypen. In deezer voege heeft de Vervolging altoos het middel geweest, om den vervolgden Godsdienst te bevorderen; in zo verre, dat het een ſpreekwoord geworden is: „ Het Bloed der „ Martelaaren is het Zaad der Kerke." In deezer voege zyn *Athene*, *Lacedemon*, *Carthago*, *Rome*, en veele an-

andere Staaten, door hun eigen voorſpoed ten gronde gegaan. PHILIPS DE II was, door zyne onverdraagbaare verdrukking, de Veroorzaaker van de Vryheid der *Nederlanden*. Dusdanig een gevolg zag men menigmaal van de overgedreevene drift der Bozen. De Raad van *Rome* werd ééns behouden, doordien CATILINA het teken des moords te vroeg gaf.

Met welk eene voldoening leest iemand, die het oog tot de Godlyke Voorzienigheid opheft, by MACHIAVEL, dat BORGIA zyne maatregels zo wel genomen hadt, om, naa den dood zyns Vaders, meester van *Rome* en den geheelen Kerklyken Staat te worden; doch dat hem onmogelyk was te voorzien, dat hy op den oever des doods zou gebragt weezen, ten zelfden tyde, dat zyn Vader ALEXANDER het leeven eindigde! Beiden werden zy vergiftigd op een gastmaal, door een misſlag des Schenkers, die hun den Wyn toediende, geſchikt om hunne vyanden het leeven te verkorten.

't Is geene ongewoone zaak in de Geſchiedenis der Voorzienigheid, dat Lieden, bekend voor Mannen van bekwaamheid, daarom in 't duister bleeven, terwyl anderen, ingevolge van hunne ſchynbaare nietsbeduidenheid, bevordering erlangden. Indien AUGUSTUS in 't eerst eenige bekwaamheid vertoond hadt als een Staatsman of een Veldheer, indien hy, by den aanvang, eenige grootheid van ziel of moedbetoon hadt laaten doorſtraalen, zou hy waarſchynlyk nooit aan 't hoofd des *Romeinſchen* Ryks gepraald hebben. Terwyl CICERO en ANTONIUS, op hunne beurt, een ſpeelbal van hem zogten te maaken, deeden zy, ſchoon des onbewust, zyne magt en invloed aangroeijen, ten koste van hunne eigene.

Met dit oog beſchouwd, is het zeer onderhoudend en nuttig, te overweegen, hoe de arbeid, de magt, en werkzaamheden der Menſchen en Volken, gewend is tot oogmerken, geheel verſchillende van 't geen zy oorſpronglyk dagten of beoogden: als dat de *Romeinen*, naa alle hunne vermeesteringen van andere Volken, dikwyls beheerscht wierden door woeste en dwinglandſche Barbaaren, als MAXIMINUS en anderen; en dat die Stad, de Meesteresſe der Wereld, door ROMULUS gebouwd, en in magt uitgebreid, door zulke Mannen, als CAMILLUS, SCIPIO AFRICANUS, MARIUS, SYLLA, CÆSAR, POMPEJUS en TRAJANUS, nu onderdaanig zou weezen aan

den Paus, en de zetel van eene Magt, geheel verſchillende van die 'er voortyds ten throon zat, en van welke de grondvesters geen denkbeeld altoos konden hebben. —— Hoe verre was CONSTANTINUS van te voorzien, dat *Conſtantinopolen* de Hoofdſtad zou worden van het *Turkſche* Ryk, en de voornaame ſteun van eenen Godsdienst, aangekant tegen dien, welken hy vestigde! —— Hoe verre waren de Hoofden der *Griekſche* Gemeenebesten van vooruit te zien, dat hun Land, de Kweekſchool van Kunſten en Vryheid, immer het onkundigst en verſlaafdſte Land van geheel *Europa* zou worden!

Het oog op de Voorzienigheid te vestigen, ſtrekt desgelyks, om ons genoegen in het leezen der Geſchiedenisſen te vergrooten, en een aangenaam licht te verſpreiden op de duisterſte en onbevalligſte gedeelten. De Voorzienigheid in gedagten houdende, zullen wy de onaangenaamſte voorwerpen, welke de Geſchiedenis oplevert, met genoegen kunnen beſchouwen. En konden wy elke Gebeurtenis, in alle derzelver verbintenisſen en afgelegenſte invloeden, nagaan, wy zouden, ongetwyfeld, volkomen berusten in alles, wat onder GODS Beſtuur gebeurt, ziende dat alle onheilen leiden tot, en uitloopen op een grooter goed. Maar in veele gevallen zien wy Gebeurtenisſen, die, op het eerſte gezigt, ons ſmert verwekten, droefenis en kommer baaren aan de zodanigen, die, onder het leezen, meer aan hunne driften bot vieren, dan zich tot bedaard overdenken zetten: dan welke, wanneer wy ſlegts de naaſtſte en onmiddelyk daaraan verbondene gevolgen beſchouwen, ons geheel zouden voldoen. —— Niemand, bedreeven in de oude Geſchiedſchryvers, die den ſmaak van dezelven ingezoogen, en daar uit denkbeelden van *Vryheid* ontleend heeft, of hy bejammert, dat *Romè*, ten toppunt van roem geſteegen, onder de overmagt der Meesteren bezweek. Maar het is, om dat hy niet overweegt, dat alle Landſchappen van het wyduitgeſtrekt *Romeinsch* Gebied, allerdeerlykst gedrukt en uitgemergeld werden door de Landbeſtuurders van de Republiek, die weinig van de Gerigtshoven te vreezen hadden: doch die verlost en gelukkig werden onder het Beſtuur van Perſoonen, leevende in eene beſtendige vreeze, van wegens ſlegt Bewind beſchuldigd te zullen worden by eenen onverbiddelyken Oppergebieder. Ja, de Landſchappen waren niet min gelukkig onder TIBERIUS en NERO, dan onder TRAJANUS en de ANTONYNEN.

Wie

Wie THUCYDIDES leest, zal veelligt eene geweldige kwelling gevoelen, over de flegte behandeling, ALCIBIADES aangedaan, en de nederlaage der *Athenaren* voor *Syracuſe:* maar het is, om dat hy niet bedenkt, wat waarſchynlyk het gevolg zou geweest zyn van den uitſlag deezes Krygstochts: naamlyk de Slaaverny van *Grieken-land*, en, uit den aart van diens Beſtuur, ook het verderf en de Slaaverny van *Athene.* —— Naardemaal voorſpoed ons deel doet neemen in een begunſtigd Held, kunnen wy ons niet wederhouden, met verontwaardiging vervuld te worden tegen HANNO, dewyl hy geen meer zorge droeg, om HANNIBAL, naa den Slag van *Cannæ*, verſterking toe te ſchikken. Maar te regt dugtte hy en geheel *Carthago* voor de magt van HANNIBAL, indien hy meester van *Rome* werd: als die zelfs, naa dat hy overwonnen was, zich in ſtaat bevondt de Regeeringsvorm te veranderen.

De Geſchiedenis verleent ons, daarenboven, in de ongelukken en rampſpoeden, welke de uitmuntendſte Mannen hebben moeten ondergaan, een vol gevoel van de onbeſtendigheid aller menschlyke zaaken, en voorbereidt onze gemoederen, om, met meer geduld en onderwerpings, zich aan den tegenſpoed te onderwerpen, als iets, waar van wy niemand bevryd zien. Zelfs de Ongelukken en Teleurſtellingen van braave Mannen, die zich in ongelegenheden dompelden, welke gevolgen waren van hunne edelmoedige poogingen, om de Vryheid en de dierbaarſte voorregten des Menschdoms te verdeedigen, ſtrekken, zo als dezelve ons in de Geſchiedenisſen voorkomen, niet in 't minſte, om onzen yver in diezelfde roemryke zaak uit te dooven: ten zelfden tyde, dat ze ons voorzigtiger doen worden in de keus der middelen, en het voortzetten onzer maatregelen, tot het bereiken van 't zelfde einde, vormen zy ons om teleurſtelling gelykmoediger te ondergaan. Dat de kennis der Geſchiedkunde deeze uitwerking baare is eene zekere waarheid: ik beroep my op 't geen iemand gevoelt, naa dat hy het ontydig einde van AGIS, CATO, BRUTUS, HAMDEN, en den grooten ALGERNON SYDNEY, geleezen heeft. De loflyke melding, die tot de voleindiging der wereld gemaakt zal worden, van zulke roemryke, ſchoon ongelukkige, Mannen als deezen, en van de edele oogmerken, door hun bedoeld, zal meer en meer Vrienden verwekken, tot het voorſtaan van diezelfde groote belangen: terwyl hunne Ongelukken alleen zul-

len dienen, om die Vrienden meer voorzigtigheids te leeren, en daar door waarſchynlyk gelukkiger in hunne poogingen te doen worden.

Maar, afgeſcheiden van het denkbeeld, dat deeze Martelaars voor de Vryheid geſchikt zyn, om gelukkiger Verdeedigers van dezelve te verwekken, kan de aanmerkelyke lotwisſel, die wy in de Geſchiedenis van voornaame Perſoonen ontmoeten, eene heerlyke uitwerking by den Mensch te wege brengen. Deeze te recht beſchouwd, ſchenkt bedaardheid, en eene wondere geſchiktheid, om de wisſelvalligheden deezes leevens te ondergaan. Welke andere aandoeningen, dan daar toe ſtrekkende, gevoelen wy, als wy leezen dat HENRIETTA, Dogter van HENDRIK DEN IV, Koning van *Frankryk*, en Vrouw van CAREL DEN I, Koning van *Engeland*, zich in de diepſte armoede gedompeld zag; en dat haare Dogter, naa dien tyd getrouwd aan een Broeder van LODEWYK DEN XIV, gezegd wordt zich in 't bedde gehouden te hebben, om dat zy geen vuur hadt ter haarer verwarming, terwyl het volk van *Parys*, blind van woede, geen agt ſloeg op haar lyden? Dezelfde ſoort van aandoeningen gevoelen wy, op het leezen, dat de groote en gelukkige Veldheer BELISARIUS, (indien de Geſchiedenis waarheid meldt,) zyn brood bedelde: dat CORTEZ, de vermaarde Vermeesteraar van *Mexico*, in *Spanje*, onbekend en in ongenade leefde, naauwlyks in ſtaat om gehoor te verwerven by zynen Meester CAREL DEN V, ſchoon hy, toen de Koning vroeg, wie de Knaap was, die met zo veel aandrangs hem lastig viel om met hem te ſpreeken, uitriep: *Ik ben iemand. die voor uwe Majeſteit meer Landſchappen gewonnen heeft, dan uw Vader u Steden naliet.* Hy diende naderhand in een rang iets hooger, dan dien van gemeen Soldaat, op de Kust van *Barbaryen.*

Deeze groote lotwisſelingen en treffende rampſpoeden, hooge Staatsperſoonen overgekomen, zullen, daar zy zelden of ooit Mannen van bekwaamheid en moed affchrikken, om, ten algemeenen beste, iets groots te onderneemen, als zy daartoe geroepen worden, te wege brengen, dat ze Lieden, tot het burgerlyk leeven geboren, en die zich in geene gelegenheid bevinden, om zich daar boven te heffen, tevredenheid met hun lot inboezemen. De zodanigen, die de Koninglyke Waardigheid zelve afgelegd hebben, als CHRISTINA, Koningin van *Zweeden*,

Kei-

Keizer CAREL DE V, VICTOR AMADEUS, Koning van *Sardinie*, en JOHAN CASIMIR, Koning van *Poolen*, en anderen, verzekeren ons, dat Kroonen niet altoos gemakkelyk te draagen vallen, en dat Lieden, in hoogen ſtand, een diepgaand gevoel van Eer en Braafheid noodig hebben, om hunne vermoeienisſen en ongelukken draaglyk te maaken.

't Is geen nutloos denkbeeld, 't geen wy vormen onder 't leezen, dat RICHELIEU zyne dagen verkortte, door de ongerustheden, welke hem van één ſcheurden, toen hy in het hoogſte toppunt van Staatsbewind gezeten was. 't Geen VOLTAIRE zegt van LODEWYK DEN XIV, behelst eene heerlyke Les voor de Eerzugtigen, te weeten, dat hy zyne geheele Familie eenen vroegtydigen dood zag ſterven; dat, ſchoon hy, op 't einde zyns leevens, naar gewoonte, in 't openbaar verſcheen, in zyne binnenkamer de ſmert zyner veelvuldige ongelukken zyn hart doorgriefde, en in ſtuiptrekkingen deedt vallen; dat hy Huisſyke verliezen leedt, by het eindigen van eenen ongelukkigen Oorlog, en eer hy in ſtaat was verzekering van Vrede te verwerven, op een tyd, dat Hongersnood zyn Ryk verwoest hadt; dat hy, geduurende zyne drie laatſte leevensjaaren, de genegenheid zyner Onderdaanen verloor, en al de hoogagting, door zyne groote bedryven voorheen verworven.

Het voordeel van een Amptloos leeven, en bovenal van zich niet te mengen in Partyſchappen, zien wy in het gerust en lang leeven van ATTICUS, in de verwilderdſte tyden der *Romeinſche* Geſchiedenisſen; en in RICHARD CROMWELL, die, tot in een hoogen ouderdom, wel te vrede en gelukkig leefde, terwyl zyn Vader nooit wist, wat geluk was. De Leevensgeſchiedenis van weinig groote Staatslieden kan gelyk geſteld worden met die van den Cardinaal FLEURY, van wien wy opgetekend vinden, dat zyne Ontwerpen met eenen gezegenden uitſlag bekroond werden, van het Jaar MDCCXXVI af, tot het Jaar MDCCXLII: dat hy negentig jaaren bereikte, en, tot het laatſte toe, zyne vermogens onverzwakt behieldt; 't welk zyn Leevensbeſchryver doet zeggen, dat, indien 'er ooit een gelukkig Mensch op Aarde beſtondt, de Cardinaal FLEURY ongetwyfeld die Man was.

Eindelyk, die aanmerkingen, welke wy over de Geaartheden en Zeden der Menſchen, t'elken dage, kunnen verzamelen uit het gemeene leeven, doen ons veel ſter-

ker aan, wanneer wy ze in de Geſchiedenis van groote Mannen ontmoeten. Wy zien, by voorbeeld, dagelyks, dat meest allen, die met Magt bekleed zyn, dezelve misbruiken. Doch dit loopt in Vorſten en Staatsdienaaren meer in 't ooge. Wy zien dat Lieden, in de laagte gevallen, veragt worden, terwyl men zyn hof maakt by de grooten en magtigen. Maar deeze grondregel wordt kragtiger bevestigd, en maakt een dieper indruk, dan eenig voorval in 't Burgerlyk Leeven kan doen, als wy bedenken, hoe alle de Vorſten van *Europa* hun hof maakten by OLIVIER CROMWELL, terwyl CAREL DE II, toen in ballingſchap rond zwervende, geen gehoor kon verwerven by de Staatsdienaars van *Frankryk* of van *Spanje*, by den *Pyreneeſchen* Vredehandel, ſchoon hy eene reis deedt, met oogmerk om daar toe te geraaken.

't Is eene algemeene en welgegronde aanmerking, dat de Menſchen, door de Onbeſtendigheid hunner Natuure, zeer ligt overhellen, om ſchielyk, en op geen genoegzaamen grond, te onvrede te zyn over hun lot, en, egter, als zy het veranderd hebben, om hun voorgaanden ſtand wenſchen: dit zien wy in het gemeene leeven dagelyks bevestigd. Doch die veelvuldige voorbeelden drukken zo diep niet in als de Geſchiedenis van VICTOR AMADEUS, Koning van *Sardinie*, die, uit loutere grilligheid, de Kroon nederlei, doch bevondt, gelyk eenige Geſchiedſchryvers vermelden, dat het gezelſchap zyner Maitreſſe, die zyne Egtgenoote geworden was, dat Godsdienst, en de rust van een Afgezonderd Leeven, eene Ziel niet konden voldoen, die vyftig jaaren lang bezig geweest was met de Staatszaaken van *Europa*. Hy verlangde den verlaatenen Throon, zelfs met geweld, weder te beklimmen, en ſtierf eindelyk in de gevangenis.

Hoe magtloos Rykdom en Magt zyn, om de Ziel des Menſchen te voldoen, is eene waarneeming, waar toe elk bykans, in den loop zyner eigene ondervinding, gelegenheid vindt. Maar deeze werkt kragtiger op ons, als wy die uitgebeeld zien in de Geſchiedenis van Staatsmannen en Overwinnaaren. Hoe treffend komt ons dezelve voor in het geſprek, tuſſchen PYRRHUS en diens Staatsdienaar CYNEAS, vóór hun Tocht na *Italie*. De Staatsdienaar vroeg den Koning, wat hy ten oogmerke hadt, wanneer hy de *Romeinen* zou te ondergebragt hebben? —— Hy antwoordde: Na *Sicilie* te trekken. —— Wat dan? vroeg CYNEAS. —— De *Carthagers* te ver-

meesteren

meesteren, ſprak de Koning. —— En wat dan verder? zeide de Staatsdienaar. —— Opperheer van *Grickenland* te weezen, en dan te rusten, antwoordde de Koning. —— Waarop de ſchrandere Staatsman hem te gemoet voerde, —— En waarom kunnen wy dit laatſte nu niet doen?

Om 'er nog een voorbeeld by te voegen. Wy zien de ydelheid der Leevenden, in hun onbeperkt opleggen en zorg draagen voor het toekoomende, als wy het losbandig en kwistig ſpillen opmerken der Erfgenaamen van de goederen der ſchraapende Gierigaarts. Maar het doet ons zo ſterk niet aan, als de Geſchiedenis, ons leerende, dat de Rykdommen, door SIXTUS DEN V, geduurende zyn Pausſchap, verzameld, en die Koning HENDRIK DE IV, van *Frankryk*, met groote moeite behouden hadt, in minder dan één jaar, naa hun dood, verſpild waren: als mede dat de ſchat, door HENDRIK DEN VII, Koning van *Engeland*, zelfs door afperſing opgezameld, bykans even ſchielyk, verdween.

WAARNEEMING WEGENS HET KRAMPSTILLEND VERMOGEN VAN DEN BRAAKWORTEL IPECACUANHA.

*Door * * * M. D.*

De beroemdſte Mannen in de Geneeskunst zyn het daarin volkoomen eens, dat de Braakmiddelen, behalven hun Braakverwekkend vermogen, ook nog andere eigenſchappen bezitten, uit hoofde van welke zy in onderſcheiden andere ongemakken met voordeel kunnen toegediend worden. En onder deeze behoort ook het Krampſtillend vermogen van den Braakwortel, gelyk wy daarvan in de Schriften der beroemdſte Geneesheeren menigvuldige voorbeelden vinden, en ik ook nog onlangs in eene hevige Krampcoliek waargenomen heb, by een Meisje van omtrent 19 jaaren. —— Dit Meisje hadt reeds eenige dagen aan eene hevige Coliek geſukkeld, en de gewoone Krampſtillende middelen, aderlaating, pappen uitwendig op den buik gelegd, Spaanſche vliegen, Lavementen, en zagte Laxeermiddelen gebruikt; —— alle deeze, anderzins zo heilzaame, Geneesmiddelen waren vruchteloos toegediend, en dit deedt my beſluiten, eens de uitwerking van de Ipecacuanha te beproeven. Ik ſchreef

derhalven de volgende Poeijers voor: ℞. *Pulv. Rad. Ipecac.* 31 *Sach. Canarienſ.* 3111 *m. f. pulv.* N. XII. Van deeze Poeijers liet ik alle twee uuren één gebruiken; de Lyderesſe braakte eenige reizen, en voelde zig daardoor verligt; doch vervolgens hielden de braakingen op, de pynen wierden minder, en 'er volgden eenige ſtoelgangen, die eene ſchielyke geneezing bezorgden.

WAARNEEMING VAN DE ONGEEMENE HETTE EN KOUDE, IN 'T JAAR 1788, EN DE MAAND JANUARY 1789.

De ongewoone heete dagen, in de Maanden Juny, July en September, en de ſtrenge koude, in de Maanden December 1788 en January 1789, zullen, buiten twyffel, deeze en geene in ons Vaderland hebben bezig gehouden, met het doen van Waarneemingen.

Zedert veele jaaren is myne gewoonte geweest, de warmſte en koudſte tyden, in den Zomer en Winter, waar te neemen, en daar van aantekeningen te doen.

Ik heb dan ook, in het door warmte en koude merkwaardige Jaar 1788, op de warmſte en koudſte tyden, myne Waarneemingen vervolgd; zoo als ook die van de ſtrenge koude in January 1789. —— Ze zyn gedaan te Nederhemert, in de Boemelerwaard, naby den oever van de Maaze; de Thermometer, dien ik gebruik, is van een naauwkeurig en beproefd maakzel, door PRINS en WATS, naar de Schaal van FAHRENHEIT, zynde een van 12 ſtuks, welke, een geruimen tyd, by en met elkander vergeleken zyn, en accordeerende bevonden. Hy hangt tegen een hoogen muur, 15 voeten boven een middelbaar water der Maaze, vlak tegen het Noorden, in de open lugt, vry van aandoening van zonneſtraalen, en derzelver weêromkaatzing. Mogelyk zal iemand deze omſchryvinge, van de hoedanigheid en plaatzing des Thermometers, overbodig achten; dan ze zyn 'er by gevoegd, om te kunnen oordeelen, of alle vereiſchte oplettendheden zyn in agt genomen.

Offchoon myne aantekeningen zyn gedaan alle uuren, van 's morgens ten zeven, tot 's avonds ten tien uuren, zal ik alleen maar opgeeven de volgende hoogten van den Thermometer, in de Maanden Juny, July, September en December 1788.

Na-

	Namidd.
Juny 15	88
16	88
17	88
18	84
19	83
20	84
21	86

	Namidd.
July 10	80
11	88
12	87
13	95
15	82
Sept. 5	85
6	85

	's Morgens ten 7 uuren.
Dec. 5	1 onder o
6	o
8	o
30	3 onder o

In January 1789 's morg. ten 7, 's midd. ten 2, en 's avonds ten 10 uuren.

	's Morg.	's Midd.	's Av.		's Morg	's Midd.	's Av.
Den 1	17 . .	25	23	Den 8	o . .	15	4
2	31 . .	24	7	9	3 ond. o	19	26
3	1 ond o	16	2	10	28 . .	31	27
4	3 ond. o	12	2	11	26 . .	31	27
5	1 ond. o	16	11	12	17 . .	18	2 ond. o
6	14 . .	18	11	13	13 . .	23	34
7	9 . .	14	7	14	42 . .	40	35

In het begin van dit Tafeltje ziet men de Waarneemingen van den ongemeen hoogen graad van warmte, in de Maanden Juny, July en September 1788: welke niet minder merkwaardig dan zeldzaam zyn. Hier uit blykt, dat de hoogſte graad van warmte is geweest den 13 July 1788, zynde de Kwik gerezen tot 95 graaden; daar mede vergeleken de felle koude, den 30 Dec. 1788, wanneer de Kwik daalde tot 3° onder o, vindt men een verſchil van 98 graaden, tusſchen den warmſten en koudſten dag van het zelfde Jaar.

Volgens het Tafeltje der koude, zo in December als January, is de Kwik op tien onderſcheiden dagen, 's morgens ten 7 uuren, op en onder o gedaald, waar van viermaalen tot o, en zesmaalen onder o; behalven nog den 15 December; op welken dag de Kwik 's avonds om 11 uuren tot 1 onder o daalde.

De volgende zyn de koudſte geweest:

1788. December	15	's morg. om 7 uur	1 onder o
		's avonds om 11 uur	1 onder o
	16	's morg. om 7 uur	o
	18	. . . .	o
	30	. . . .	3 onder o
1789. January	3	. . . .	1 onder o
	4	. . . .	3 onder o
	5	. . . .	1 onder o
	8	. . . .	o
	9	. . . .	3 onder o
	12	. . . .	2 onder o

Veilig mag men beſluiten, dat de Kwik, in de koudſte nagten, nog aanmerklyk laager is geweest, vooral tuſſchen den 3den en 5den January; vermits de Thermometer den 3den en 4den, 's avonds om 10 uuren, 2 graaden boven o tekende.

In het berugte Jaar 1740, den 11 January, den koudſten dag, daalde de Kwik in den Thermometer maar één maal, des morgens om 7 uuren, op *Zwanenburg*, 2 graaden onder o.

In den Winter van 't Jaar 1767, niet minder merkwaardig, tekende de Thermometer alleen den 7 January, zynde de koudſte dag, hier 2½ graaden onder o.

In het Jaar 1776, mede berugt van ſtrenge koude, tekende de Thermometer hier maar éénmaal, zynde den 2 January, 's morgens om 8 uuren, o.

En laatſtelyk, den 30 en 31 December, van het Jaar 1783, niet minder merkwaardig van ſtrenge koude en akelige gevolgen daarvan, daalde de Kwik den 30ſten, 's morgens om 7 uuren, hier tot 1 onder o, en 's avonds wederom tot 2 onder o, en den 31ſten, des morgens, onder o.

En dus heeft deze koude alle de voorige, van deze Eeuw, genoegzaam in graaden, maar zeer aanmerklyk in duurzaamheid, overtroffen; egter heeft men dezelve, door de aanhoudende ſtilte, hier niet zo doordringende gevoeld als in het Jaar 1740.

De Sneeuw, van den 1ſten December tot den 14de January 1789, hier gevallen, is als volgt:

1788. December	1	en den nagt te vooren	4 duim.
	17	. . . .	2 duim.
1789. January	10	. . . .	2 duim.
	11	. . . .	7 duim.
Daarby de Sneeuw, op andere dagen en nagten in den tusſchentyd gevallen, ten minſten			5 duim.

Maakt te ſamen 20 duim.

De dikte van het Ys, den 14 January 1789, in een diepen ruimen Kolk naauwkeurig gemeeten, is bevonden $13\frac{1}{2}$ duim.

De diepte van de Vorst op het Land is geweest:

Op een Uitterwaard, Kleigrond 14 duim.
Zandigen grond 14 duim.
Op Teulland, . . Kleigrond 16 duim.
Zandigen grond 14 duim.

Uit die Meetinge blykt, dat tusſchen de dikte van het Ys, en den bevroren grond in onbeploegde Landen, maar een verſchil is van $\frac{1}{2}$ duim.

Hierby dient aangemerkt te worden, dat, geduurende de Vorst, zo wel het Ys als Land, minder en meer met Sneeuw bedekt zyn geweest.

C. V. O.

PROEVEN OVER HET VOGT, UIT DEN DAMPKRING OPGESLURPT DOOR VERSCHEIDE ZELFSTANDIGHEDEN.

Door BENJAMIN THOMPSON, Knt. F. R. S.

(Uit de *Philoſophical Transactions*, Vol. LXXVII.)

Eene menigte Proeven neemende, over het Geleidend vermogen van onderſcheide Lichaamen, ten opzigte van de Hette, en byzonder van zodanige Zelfſtandigheden, als men doorgaans gebruikt om zich te kleeden, om te zien, of ik eenige betrekking kon ontdekken, tusſchen de Geleidende vermogens van deeze Zelfſtandigheden, en derzelver vermogen, om Vogt uit den Dampkring te haalen, ſtelde ik de volgende Waarneemingen te werk:

Ee-

Eene zekere hoeveelheid van elk der hier onder ge
de Zelfſtandigheden in den zuiverſt mogelyken ſtaat g
men hebbende, ſtelde ik dezelve op ſchoone Porce
Schotels, vier en twintig uuren lang, in de drooge l
van eene zeer warme Kamer, die verſcheide maander
droogd was door een Kachel; de laatſte zes uuren
de Hette geweest 85° van FAHRENHEITS Thermom
Ik ging in de Kamer met eene zeer nauwkeurige ſch
en woog gelyke hoeveelheden af van de onderſcheide
ſtandigheden, in de onderſtaande Tafel uitgedrukt (*)

Dit gedaan, en elke Zelfſtandigheid even eens u
ſpreid zynde op zuivere Porceleine Schotels, werde
gebragt in een zeer ruim onbewoond Vertrek, op de t
de Verdieping, waar ze acht en veertig uuren blootge
wierden in 't midden van 't Vertrek: de Thermon
ſtondt op 45°. Vervolgens werden ze in dat Vertrek
woogen, en van de ondergemelde zwaarte bevonden:

Zelfſtandigheden.	(*) 't Gewigt na 24 uuren gedroogd te zyn in een heete Kamer.	't Gewigt na 48 uuren blootgeſteld geweest te zyn in een koud onbewoond Vertrek.	't Gew 72 uu een vo Kelde weest zyn.
	Deelen	Deelen.	De
Schapen-Wol . . .	1000	1084	
Bever	1000	1072	
Bont van een Ruſſiſche Haas	1000	1065	
Eider-Dons	1000	1067	
Zyde } Ruwe enkele draaden	1000	1057	
Zyde } Ravels van witte Taf	1000	1054	
Linnen } Fyn . . .	1000	1046	
Linnen } Plukzel van Fyn Linnen . .	1000	1044	
Katoen	1000	1043	
Zilverdraad, verguld, geplet, ravels van Paſſementen	1000	1000	

Het Gewigt, in deeze Proeven gebruikt, was *Ke*
Gewigt; de Deelen, of kleinſte verdeelingen, v
= $\frac{1}{55555}$ Deelen van een Mark; bygevolgen maaken
van deeze Deelen omtrent 52¼ Greinen *Troys* Gewigt.

Vervolgens plaatſten wy die Stoffen in een zeer vo
Kelder, zetten ze op tafel, in 't midden van een ver

zel, waar de Lugt, naar 't uitwyzen van den Hygrometer, geheel met vogt vervuld was. De Thermometer ſtondt op 45°. In deezen ſtaat bleeven zy drie dagen en drie nagten; het verwelfzel was, geduurende al dien tyd, met natte linnen doeken behangen, om de Lugt zo vogtig mogelyk te maaken: de deur van de Kelder was geſlooten.

Naa het verloop van drie dagen ging ik in de Kelder, met myn ſchaal, en woog aldaar de Zelfſtandigheden, waar zy de in de Tafel gemelde zwaarte opleverden.

Ik deed het Zilverdraad 'er niet by, om dat ik dagt dat hetzelve eenige Vogtigheid van den Dampkring zou inſlurpen; maar ik wilde beproeven, of een Metaal, geplaatst in eene Lugt, geheel met waterdampen opgevuld, geen klein toevoegzel van zwaarte zou krygen, door het vogt, 'er door aangetrokken, en hangen blyvende aan de oppervlakte. De uitſlag der door my genomene Proeve, nogthans, ſchynt te toonen, dat 'er geen zodanig eene aantrekking plaats heeft tuſſchen het Metaal, door my gebruikt, en den wateragtigen damp, in de Lugt ontbonden.

Geheel liep het buiten myne giſſingen, ten opzigte van de andere Zelfſtandigheden. Dewyl men weet, dat Linnen het water met zo veel greetigheids opſlurpt, en dat, integendeel, Wol, Hair, Vederen, en andere dergelyke Zelfſtandigheden uit het Dierenryk, met zo veel moeite nat gemaakt worden, twyfelde ik bykans niet, of het Linnen zou de vogtigheid uit den Dampkring, ſterker dan eenige dier Zelfſtandigheden, aantrekken; als mede dat het, in dit geval, bevonden zou worden meer waters te behelzen. Ik vond my zeer in dit gevoelen verſterkt, op het bedenken van het groote verſchil, in de ſchynbaare vogtigheid van Linnen en Wollen Kleederen, als ze beide bloorgeſteld zyn aan denzelfden Dampkring. Maar deeze Proeven hebben my overtuigd, dat alle myne beſpiegelingen op tot dwaaling leidende gronden ſteunden.

Het zou ſchynen, dat de Lichaamen, die 't gemaklykst nat worden, of het water, in deszelfs onveerkragtige gedaante, 't gereedſte ontvangen, de Lichaamen niet zyn, die in alle gevallen den wateragtigen damp, in de Lugt ontbonden, met de meeste kragt aantrekken.

Mogelyk ontſtaat de ſchynbaare vogtigheid van 't Linnen, op het aanraaken, meer uit de gereedheid, met welke die Zelfſtandigheid het Water, daar in bevat, loslaat, dan uit de hoeveelheid, welke 't zelve daadlyk bevat: op de-

dezelfde wyze als een Lichaam, op het aanraaken, heet ſchynt, ingevolge dat het de hette ligt loslaat, terwyl een ander Lichaam, 't geen met de daad dezelfde maate van hette heeft, doch dezelve vaster houdt, het zintuig des Gevoels min ſterk aandoet.

't Is wel bekend, dat Wollen Kleederen, als Flenel, enz. op 't lyf gedraagen, de onzigtbaare uitwaasſeming ſterk bevorderen. Kan dit niet voornaamlyk ontſtaan uit de ſterke aantrekking, welke plaats heeft tuſſchen de Wolle, en den wateragtigen damp, die geduurig uit het Lichaam voortkomt? —— Dat het niet geheel afhangt van de warmte van dat dekzel, is klaar: want dezelfde graad van warmte, veroorzaakt door het draagen van eene andere ſoort van kleeding, brengt dezelfde uitwerking niet te weege.

De doorwaasſeming van het menſchlyk Lichaam, geheel opgeſlurpt wordende door een dekzel van Flenel, wordt onmiddelyk verſpreid door de geheele dikte van die Zelfſtandigheid, en hier door in eene breede oppervlakte blootgeſteld aan de wegvoering des dampkrings: en 't verlies van deezen wateragtigen damp, welk het Flenel aan de eene zyde lydt, door uitdamping, onmiddelyk weder aan de andere vergoed wordende, ingevolge van de ſterke aantrekking tuſſchen het Flenel en dien damp, worden de poriën van de huid ontlast, en zy vinden zich ſteeds omringd door een droogen, warmen en gezonden dampkring.

Ik verwonder my, dat de gewoonte, om Flenel op 't bloote lyf te draagen, niet algemeener geworden is. Ik geloof dat zulks eene menigte van kwaalen zou voorkomen, en ik ken geen grooter wellust, dan de aangenaame aandoening, uit het draagen daar van herkomſtig, inzonderheid, als iemand 'er eenigzins aan gewoon geworden is.

't Is een verkeerd begrip, zich te verbeelden dat het een al te warm dekzel is in den Zomer. Ik heb het gedraagen in de heetſte Lugtſtreeken, in alle Jaarſaiſoenen, en 'er nooit eenigen hinder van gevoeld. 't Is het warmbad eener doorwaasſeming, bepaald door een Linnen hembd, nat van 't zweet, 't welk de Zomerhette, onder de Zuidlyke Lugtſtreeken, zo ondraagelyk maakt, maar Flenel bevordert de Doorwaasſeming, en teſſens de Uitdamping; en Uitdamping, gelyk bekend is, brengt ſtellige Koude voort.

In den beginne heb ik Flenel gedraagen, niet om dat ik ee-

eenig denkbeeld had van deszelfs eigenſchappen ; maar enkel op 't aanpryzen van een zeer bekwaam Geneesheer (Sir RICHARD JEBB); en toen ik de hier vermelde Proefneemingen begon, dagt ik weinig de natuurkundige oorzaak te zullen ontdekken van de goede uitwerkzelen, door my ondervonden, en geen denkbeeld in 't minſte, om tot deeze byzonderheid te komen. —— Ik zal my, egter, gelukkig agten, indien 't geen ik gezegd en gedaan heb, anderen beweegt, om de Proeve te neemen van 't geen ik met zo veel voordeels ondervond, en 't geen ik vertrouw dat zy bevinden zullen, dat zeer veel toebrengt aan de Gezondheid, en gevolglyk tot alle de genietingen en geneugten des leevens. Ik zal dan deeze Proeven, hoe gering zy ook mogen ſchynen, tellen onder de gelukkigſte en gewigtigſte, ooit door my genomen.

Wat het oorſpronglyk voorwerp deezer Proefneemingen aanbelangt, de ontdekking van de betrekking, welke ik dagt, dat mogelyk beſtondt tuſſchen de warmte der gemelde Zelfſtandigheden, ter Kleeding gebezigd, en derzelver vermogen, om Vogt uit den Dampkring te trekken; of, met andere woorden, tuſſchen de hoeveelheden van Water, daar in begreepen, en derzelver Geleidend vermogen, ten opzigte van de Hette, kon ik niet vinden, dat deeze eigenſchappen, op eenigerlei wyze, van elkander afhingen, of met den anderen verbonden waren.

De uitſlag myner Proefneemingen, over de Geleidende Vermogens deezer Zelfſtandigheden, bewaar ik tot eene volgende mededeelinge.

BERIGT, WEGENS LICHT VAN ZICH GEEVENDE BLOEMEN. Door den Heer HAGGREN, *Lector in de Natuurlyke Hiſtorie.*

(Uit het *Zweedſch Journal de Phyſique.*)

By toeval ontdekte ik, in den Jaare MDCCLXXXIII, een zwak ſchinſterend Licht op den *Goudsbloem* (*Calendula Officinalis*); ik beſloot hier op nadere Proeven te neemen. Om my te verzekeren dat ik my niet bedroog, nam ik iemand met my, hem verzoekende, my eenig teken te geeven, op het oogenblik, dat hy Licht zag; en ik

ik heb opgemerkt, dat hy altoos gelyktydig nevens r zelve waarnam.

Dit Licht is zigtbaarst in de na Vuur-geel trekk *Goudsbloemen;* en bykans onmerkbaar in de bleeker kleurde.

Menigmaal kan men het Licht twee of drie keeren elkander zien op denzelfden Bloem: doch veeltyds ſpeurt men 't niet, dan naa 't verloop van eenige mi ten; en, indien verſcheide Bloemen by elkander ſt ontdekt men 't Licht ten zelfden tyde, en kan he eenigen afſtand zien.

Men neemt dit verſchynzel waar in de Maanden en Augustus, by het ondergaan der Zonne, en een uur daar naa, by eene heldere Lugt; doch als deeze wateragtige dampen is, of het over dag geregend he is 'er niets van te ontdekken.

De volgende Bloemen geeven een meer of min Licht van zich af, in de volgende orde: 1. De *G bloem* (*Calendula Officinalis*). 2. De *Capucine* (*Tr lum majus*). 3. De *Roode Lelie* (*Lileum bulbiferum*). 4 *Indiſche Anjelier* (*Tagetes patula & erecta*). Zom heb ik het Licht ook gezien op de *Tourneſol* (*Helian annuus*). Maar de geele Vuurkleur is in 't algemeen dig, om dit Licht te veroorzaaken: nooit heb ik het w genomen op Bloemen van eene andere kleur.

Om te ontdekken, of eenige kleine Inſecten, of mende Phosphorike Wormen, 't zelve veroorzaakten, ik zulks met zeer goede Microscoopen onderzogt, der ze ooit te kunnen vinden.

Men mag uit de ſchielykheid, met welke dit Liel voorſchyn komt, beſluiten, dat 'er iets Electrieks ir verſchynzel plaats heeft. 't Is bekend, dat op het genblik, wanneer het *Styltje* (*Piſtillum*) van een Bl bevrugt wordt, het Zaad door zyne Veerkragt uitba dit deedt my denken, dat de Electriciteit zelve gep ging met die Veerkragt; maar naa dat ik dit Licht waargenomen op de *Roode Lelie*, waar de *Helmtjes* (*thers*) vry verre van de Bloembladen afſtaan, heb ik dekt, dat het Licht op de Bloembladen zelve was niet op de Helmtjes. Dit deedt my denken, dat dit E trieke Licht veroorzaakt wordt door Zaadſtoffe, die, barſtende, zich overal op de Bloembladen werpt.

EENIGE BYZONDERHEDEN, RAKENDE DEN GROOTEN HALLER.

(Uit BLUMENBACH'S *Medicin. Bibl.* II B. pag. 179.)

Ons oogmerk is niet, alhier eene volledige Levensbeſchryving van HALLER te geven, maar ſlegts eenige byzonderheden, den wyden omtrek en de uitſtekendheid zyner verdienſten betreffende.

Het merkwaardigſte zyner Levensgeſchiedenis verhaalt HALLER zelf, in het 2de Deel van zyne *Biblioth. Anatom.*, p. 195 enz.; en de moeilykheden, welke hy, byzonder als Schryver en Recenſent, ondergaan heeft, ſchildert hy onder den naam van OELFU, in het 3de Boek van *Uſong*, p. 227-233. Ook vindt men verſcheidene interesſante berichten, aangaande zyne jeugd, zyne opvoeding, levenswyze enz., in de vergelyking tuſſchen HAGEDORN's Gedichten en de zynen, in het 3de Deel van zyne kleine Duitſche Schriften, p. 337.

Een paar woorden echter, over den kring en de grootte van zyne verdienſten, en over de middelen, waar door hy dezelve heeft verworven, komen hier, vooral tot een leerzaam voorbeeld voor vele jonge Lezers, niet te onpas.

Het is veel gezegd — doch, zoo als ik geloof, niet te veel — wanneer men ſtelt, dat HALLER de grootſte was van alle de nieuwere overledene Geleerden, die men zedert den dood van LEIBNITS in Europa gezien heeft. De grootſte Geleerde, zoo wel ten opzichte van menigvuldigheid en omtrek, als van grondigheid in kundigheden. Het is veel gemaklyker, die weinige vakken van menschlyke wetenſchappen op te noemen, waarin HALLER zich minder diep heeft begeven, dan alle die genen op te tellen, in dewelke hy zich zoo zeer als Meester heeft doen kennen. Tot de eerſten, in het ryk der Genees- en Natuurkunde behoorende, zoude ik, volgens zyn eigen getuigenis, de Chemie en Mineralogie brengen; en voor 't overige de konstkundigheden; of liever dat geene, het welk door geene moeite en vlyt te verkrygen is, wanneer de geſchiktheid hiertoe niet is aangeboren, het konstgevoel namelyk; hetgeen men zomtyds

in het oordeel van HALLER over konstwerken meent te misſen.

Daarentegen kan men den onmetelyken omvang van zyne grondige kundigheden, in alle overige en menigvuldige takken van wetenſchappen, niet gemaklyker en overtuigender ontdekken, dan uit het gene hy tot de *Götting. gel. Anzeig.* en tot de groote *Dictionn. Encyclopédique* heeft toegebragt. Zyne bydragen tot dit laatſte Werk vindt men in de twee eerſte ſupplement-deelen der groote originele Paryſche uitgave in folio, van A tot E: voorts in die van Yverdon, door den Heer FELICE bezorgd, van F tot Z; en doorgaans in de ſupplementen, welke tot deze zeer veranderde uitgave behooren. Alle de ontelbare, door hem vervaardigde, daarin voorkomende artikelen zyn by 't ſlot met de letters H. D. G. geteekend: en zeer vele zyn met eene ongemeen treffende geestigheid uitgevoerd, welke hem anderzins in zyne overige ernſtige Werken, vooral in zynen meer gevorderden leeftyd, niet zeer eigen was.

Dat in de *Götting. gel. Anzeig.* omtrent twaalf duizend recenſien uit HALLER's pen gevonden worden, is onlangs reeds gemeld. Van den 24 April 1747 aan, waren byna alle Geneeskundige artikels, behalven een onnoemlyk aantal in andere vakken, door hem vervaardigd. By zyn dood, die in het jaar 1777 voorviel, was 'er nog zoo groot een voorraad voorhanden, dat zyne laatſte recenſie eerst in het 24ſte ſtuk der *Zugaben*, van het jaar 1779, kon geplaatst worden. Zy betrof juist een werk over welks inhoud weinigen zulke bevoegde rechters konden geoordeeld worden, als HALLER, daar hy zich eigenlyk het grootſte deel van zyn geheele leven met dit onderwerp hadt bezig gehouden: *qu' est ce qui est requis dans l'art d'obſerver?* wat wordt 'er in de kunst van waarneemen vereischt?

Het is desgelyks veel gezegd —— en evenwel, zo als ik wederom durf hopen, niet te veel —— indien men beweert, dat de Geneeskunde twee werken, in twee van haare gewichtigſte vakken, aan HALLER te danken heeft; op hoedanigen zich, wat volledigheid met diepzinnige bondigheid gepaard, betreft, geen ander vak der Litteratuur kan beroemen: —— zyne *Bibliotheca Medica*, welke tot op het ſlot van het praktiſche gedeelte geheel voleind was, en zyne groote *Phyſiologie*. De Heer VAN HALLER zelf echter hieldt dezelve niet voor

d

de gewichtigſte van zyne Werken, maar gaf deze voorkeur uitdrukkelyk, op eene plaats in de *Götting. Anzeigen*, aan zyne *Icones Anatomicæ*, en *Opera minora*.

Den verbazenden omtrek zyner kundigheden hadt HALLER zich meestendeels door eene belezenheid verworven, die zoo uitgeſtrekt was, dat zelfs een zyner beste en ſchranderſte vrienden, de Heer BONNET, vreesde, dat ze misſchien den vryen loop van zyne genie belemmerd hadt. *S'il avoit moins conſulté les auteurs*, ſchreef hy lang voor HALLER's dood aan hunnen gemeenſchaplyken vriend, SPALLANZANI, *il auroit plus conſulté ſa tête, il auroit plus médité, et plus découvert encore.* „Indien hy andere Schryvers minder geraadpleegd hadt, zou hy meer met zyn eigen hoofd te rade gegaan zyn; hy zou zelf meer gedagt, en nog meer ontdekkingen gedaan hebben." Ik wil dit gewis niet alzoo duiden, als of de Heer BONNET, terwyl hy dit ſchreef, niet bedacht hadt, dat het even zoo hachelyk is, zich, zonder groote belezenheid, op ontdekkingen in de Natuur te willen toeleggen, als de uitgeſtrekſte doch bloote belezenheid, zonder eigene waarneming der Natuur, een zeer bekrompen en geheel niet uitſtekend talent zy. Dit laatſte was de fout van menig eerlyken verzamelaar, vooral in 't laatst der vorige en het begin der tegenwoordige eeuw, die dikke boeken uit andere dikke ſamenſtelden, zonder hierby hunne wetenſchap met de geringſte nuttige aanmerking te verryken. Door het eerſte echter hebben zich vele Geneeskundigen en Natuur-onderzoekers bloot gegeven; gelyk, by voorbeeld, de voor 't overige gewis verdienſtvolle oude RUYSCH, die wel heerlyke Preparaten vervaardigde, maar dikwerf de allerbekendſte dingen voor nieuwe ontdekkingen opgaf, omdat hem veel *terra incognita*, of onbekend land, zyn moest, het geen hy, by eene grootere belezenheid, terſtond voor lang ontdekt land zou erkend hebben.

Hoe gelukkig echter een eigen geest van navorſching met uitgebreide ſchoolgeleerdheid gepaard gaan kan, en hoe zeer de laatſte den voortgang des eerſten te ſtade komt, heeft HALLER juist door zyn eigen voorbeeld onwederſprekelyk bewezen.

Het verwyt van zommige min doorzichtige lieden, die HALLER's voornaamſte verdienſten in zyne groote Phyſiologie in compileren meenden te vinden, noodzaakte hem tot een' ſtap, ook door andere beroemde ontdek-

kers voor hem, zelfs zonder deze aanleiding, gedaan dat hy namelyk eene lyst van die ontdekkingen, waar mede hy alleen de Phyſiologie verrykt hadt, in 't licht gaf. Men vindt dezelve aan het einde der Voorrede van het 6de Deel der *Element. Phyſiolog.*, of van het 1ſte der omgewerkte uitgave in 8vo. Zy levert ons een tafereel, het geen men niet zonder eerbied voor een geest beſchouwen kan, die al, wat voor hem in zyn vak van richt was, bevat en kent, en aldus voorbereid, zich toe leggen kan, om, door eigen genie van onderzoek geleid de nog blyvende gapingen te vullen, over donkere voor werpen licht te verſpreiden, de grenzen van het gebie uit te breiden, enz.

Om zich echter een denkbeeld te kunnen vormen, hoe een man, die geene zeventig jaren bereikt heeft, en e wiens ſchouders, van zynen mannelyken ouderdom a tot aan zyn graf, de menigvuldigſte beroepsbezigheden rustten, ſlegts den tyd, tot het verkrygen eener zo onbepaalde geleerdheid, tot zoo ontelbare eigene proe nemingen, ontledingen, Botaniſche reizen enz., kon uit vinden; behoort men onder 't oog te houden, dat HAL LER's geheele leven eene ſlegts zelden afgebrokene kete van onophoudelyken arbeid was; en dat misſchien zee weinige geleerde lieden de groote winst, uit het ten nu maken van enkele, anderzins verlorene, quartieruuren: e minuten, in de oeconomie van den tyd, zoo wel wiste te waardeeren en aan te leggen, als HALLER. In Gö tingen zyn nog vele lieden, die hem op ſtraat, op e wandeling, of aan tafel, zagen lezen; zelfs zyne hypo chondriſche landsman RITTER verhaalt, dat hy, op zy trouwdag, in de differentiaal-rekening gewerkt hadt. D laatſte echter zal, vertrouwe ik, by een man van HAL LER's aart en gevoel, enkel uit verſtrooijing van gedach ten, in een ongeduldig wachten, geſchied zyn, en zo kerlyk niet zyn voortgeſproten uit eene meer dan drie dubbele pedante en belachelyke ſtudeerzucht, zoo a die van eenen M. WESENBECIUS, en een paar andere k mergeleerden van dat ſlag.

By deze onvermoeide werkſaamheid voegde HALLE ook nog, behalven zyne gelukkige natuurgaven van ee buitengewoon vatbaar en getrouw geheugen, het gebru van zeer gewichtige Mechaniſche hulpmiddelen, tot ve ligting van zyn werk, gelyk by voorbeeld zyne eigen manier om te excerperen.

Voor

Voorts verdient ook aangemerkt te worden, dat HALLER zyne byzondere lotgevallen en levensomſtandigheden gewis zeer te ſtade kwamen. Hy getuigt zelf, dat het verlaten van zyn vaderland, hoe gevoelig hem zulks ook in den beginne was, hem vervolgens zeer voordeelig geweest zy, en eene bron van menigvuldige kundigheden verſchaft hebbe, die hem in zyn vaderland onbekend zouden gebleven zyn; en dat waarſchynlyk juist dit het vervaardigen van alle zyne volgende ſchriften (†) ten gevolge gehad hebbe. Hoe roemryk dit getuigenis ook voor Göttingen zy, even zoo bekend is 't ook van den anderen kant, hoe oneindig veel die Univerſiteit aan dezen haren onvergetelyken Leeraar te danken heeft. Om ſlegts een voor allen aan te roeren, zoo zyn 't toch eigenlyk niet dan twee dingen, die 't eerst den naam van Göttingen buiten Duitschland algemeen in aanzien gebragt hebben, te weten: HALLER's *Irritabiliteit*, met zyn betoog van de gevoelloosheid der pezen en van verſcheidene andere deelen van het dierlyk lichaam, welke men te voren voor zeer gevoelig aanzag; en de *Maan-tafelen* van T. MAYER. Ook zal niet ligtelyk eenig geleerd Genootſchap eene luisterryker intrede in de geleerde wereld gedaan hebben, dan het Göttingſche, het geen HALLER zelf opgerigt en geregeld hadt; daar terſtond, in de eerſte ſtukken van deszelfs Verhandelingen, HALLER *de partibus corporis humani ſenſibilibus et irritabilibus*, en MAYERI *tabularum lunarium uſus in investiganda longitudine maris*, verſchenen.

Eindelyk behoort men ook onder 't oog te houden, om de uitvoering van al 't groote en menigvuldige, het geen HALLER verricht heeft, te kunnen begrypen, dat eene krachtige dryfveer hem aanſpoorde tot die rusteloozе werkſaamheid, en tot het yverig gebruikmaken van alle genoemde hem te ſtade komende gunſtige omſtandigheden, te weten, eene niet zeer beperkte eerzucht. Het billyke zelfgevoel van verdienſten hadt dezelve zekerlyk reeds by hem moeten verwekken; dan ze moest echter vervolgens zeer veel voedſel ontvangen, door het aanzien en 't crediet, het geen HALLER by het verlichte deel van geheel Europa gevoelde te bezitten; en door die yverzucht, waar-

(†) De volledigſte lyst van dezelve, tot het jaar 1775 toe, vindt men in de *Epiſtolæ ad* HALLERUM *ſcriptæ*, *Vol.* VI. *pag.* 157—158.

waarmede buitenlanders na zyne goedkeuring reikhalsden. Wy brengen hiervan ſlegts één voorbeeld by. HALLER hadt, by het laatſte deel zyner groote Phyſiologie, eene lyst gevoegd dier Schryvers, van welke hy in dit werk gebruik gemaakt hadt; en om dezelve eenigzins nuttig te maaken, hadt hy die genen, welken hy voor de besten hieldt, met een ſtarretje geteekend. Twee beroemde Franſche Geneeskundigen, PETIT en PORTAL, geraakten eenigen tyd daarna in twist; en 't gevoeligſte, 't geen PORTAL zyne party wist te verwyten, was, dat HALLER in de gemelde lyst, by een van PETIT's werken, geen ſtarretje gevoegd hadt. Dit veroorzaakte een groot alarm. Elke party hadt haren aanhang; en eindelyk kwam 'er in 't licht: *Lettre de M.* DUCHANOI *à M.* PORTAL, *ſur la critique qu'il a fait des ouvrages anatomiques de M.* PETIT; waarin de Schryver breedvoerig trachtte te bewyzen, dat het ontbreken van dat ſtarretje eene loutere drukfout was; waarvoor HALLER dan ook de beleefdheid hadt het openlyk te verklaren.

Dat echter de zucht na roem, deze zoo veel vermogende dryfveer tot alle groote en edele daden, volgens den algemeenen loop der dingen, ook voor HALLER eene bron van zeer vele verdrietelyke oogenblikken heeft moeten opleveren, behoeven wy niet te herinneren. Hy ſchreef zelf aan zynen vriend BODMER, in 't jaar 1749: „dat vergenoegen by hem eene zeldzame zaak was;" en hiertoe brenge ik ook, ten minſten voor 't grootſte deel, het geen hy in eene Voorrede voor zyne Gedichten zegt: „dat zyn leven, van zyne vroegſte jeugd af, meer dan immer openbaar zal worden, door tegenſpoed verbitterd zy."

Hieruit ontſtondt dan ook die, op zyn gewoone ſpreuk, *parta tueri*, paſſende gevoeligheid voor tegenſpraak, benevens zyne menigvuldige geleerde twisten; in welke hy echter de voorbeeldigſte welvoeglykheid ſteeds onder 't oog hieldt.

Nog behoort men onder de verdienſten van HALLER (en 't geen, naar myn inzien, gewis niet een zyner minſten is,) te tellen, dat hy geenzins, in navolging van zoo vele andere voor 't overige verdienſtvolle mannen, de welleven heid aan zyne kamergeleerdheid opofferde; maar zyne uitſpanning, en de herhaling van zyn werk, in den gezelligen omgang en in 't vrolyk genot des levens zogt. Zelfs in zyne laatſte jaren, toen zyne langdurige ziekte

hem

hem ſlegts zelden veroorloofde zyne kamer te verlaten, bleef 'er toch ieder dag in de week, ten minſten één uur, tot den gewoonen omgang met zyne vrienden, of met zyn geſlacht, bepaald; behalven de ontelbare uren, welke hy met 't ontvangen van bezoeken van reizigers enz. doorbragt. Maar vooral was de eerſte dag van het jaar een feestdag voor hem, wanneer zyne elf kinderen, twintig kindskinderen, en twee agterkindskinderen, als 't geſchieden kon, alle te zamen by hem moesten ſpyzigen.

Welk een innemend man HALLER voorts, in den bloei zynes levens en in zyne mannelyke jaren, in de verkering was, hebbe ik door vele van zyne gewezene alhier wonende tydgenoten meermalen luid en eenſtemmig horen roemen; het geen my ook anderen bevestigd hebben, die HALLER in 't jaar 1757 te Lauſanne hadden aangetroffen; werwaards hy met den Raadsheer BONSTETTEN van Bern was afgezonden, ter verbetering van de inrichting der Academie in die plaats. VOLTAIRE bevondt zich ter zelfder tyd aldaar, en beiden troffen elkander dikwyls in geſelſchap aan; —— VOLTAIRE meest in een cirkel van Heeren, HALLER daarentegen midden onder de Vrouwen, die hem *beau comme le jour*, „ zo ſchoon als den dag," vonden.

ONDERZOEK, WEGENS DE ZEDELYKE UITWERKZELEN VAN HET TREURSPEL.

(Uit *The Lounger.*)

Niets ſchynt van grooter gewigt te zyn, om de gemoederen der Menſchen te vormen, en hun Gedrag te regelen, dan een bekwaam ſtelzel van 't geen men *Huislyke Zedekunde* zou mogen noemen; de kennis van die betrekkelyke Pligten, die niet alleen tot byzondere Omſtandigheden, groote Schatten, verheeven Rang, of wydſtrekkenden invloed, maar tot die Rol en Character in 't leeven behooren, welke bykans ieder moet ſpeelen en ophouden.

By allen, die boven de laagere rangen verheeven zyn, by allen, die eisch maaken op 't geen tot een welopgevoed Heer behoort, wordt de Kennis van die Weetenſchap ingeboezemd door Huislyke Voorſchriften en Voor-

beelden, of men tragt dezelve door Leezen in te ſtorten. De Werken, van welken men zich, in 't laatſte geval, bedient, zyn of enkel onderwyzend, en ſpreeken de taal van gezagvoerende Wysheid, of Geſchiedkundig, die de voorbeelden van vroegere gebeurtenisſen aan het oordeel voorhouden: of ze zyn van die ſoort, welke geſchikt zyn om het Hart en de Zeden te verzagten door middel der Verbeeldingskragt. Van deeze laatſte ſoort zyn de *Romans* en *Tooneelſtukken*. Ten opzigte van de laatſte, en wel bepaald het Treurſpel, heb ik my thans voorgeſteld in een Onderzoek te treeden.

De werkingen, van welke het Treurſpel zich bedient, om Zedelyk Onderwys te verſchaffen, zyn de *Driften*. De Vader der Tooneel-oordeelkunde heeft gezegd, „ dat „ het Treurſpel de Driften zuivert, door dezelve op te „ wekken." Een voorſtel, 't geen door kortbondige wyze van zeggen eenige duisterheid heeft. Een hedendaagsch Schryver verklaart, in zyne verdeediging van het Treurſpel, als een Zedeleerende Vertooning, de meening, door de overeenkomst met de *Spartaanſche* gewoonte, om de Slaaven dronken te maaken, en ze in dien ſtaat hunnen Kinderen te vertoonen, ten einde deezen eene verfoeijing van de Ondeugd der Onmaatigheid in te boezemen. Maar indien dit bygebragt wordt, om ons eene opheldering te geeven van 't zeggen van ARISTOTELES, vrees ik, dat het niet zal helpen, om het *Treurſpel* als een Zedeſchool te doen aanmerken. Uit de voorop gevatte veragting, van den rang en zeden van den Dronkaart, moest de *Spartaanſche* Jeugd zyn oordeel over de Dronkenſchap vellen. De Ondeugd van een *Slaaf* kon nauwlyks iets anders dan afkeer by hun verwekken; maar hadt men hun de Ondeugd zelve vertoond, hoe veragtelyk en vernederend ook in haare eigene natuure, in een Perſoon van meer rangs en aanziens, wat zou het gevolg geweest hebben? Het best antwoord mag men ontleenen uit de ervaarenis in die Landen, waar vrye lieden zich in den drank verloopen, waar Raadsheeren en Legerhoofden zich aan dronkenſchap ſchuldig maaken. De Jongelingen, die deeze voorbeelden het menigvuldigst aanſchouwen, zyn de minst geſchiktſte niet om dezelve naa te volgen. Ik vrees, dat het even zo met het Treurſpel zal geſteld weezen.

Tooneelen, Driften en Ondeugden vertoonende, waar over de Dichter het floers van Grootmoedigheid verſpreidt welke hy opciert door het betoverende van zyne ver-

zen

zen, en de kragt der welſpreekendheid, maaken het hart gemeenzaam met derzelver voorkomen, en neemen dien natuurlyken afkeer weg, welken de Misdryven, in derzelver aangeboorene gedaante vertoond, zouden verwekken. Wreedheid, wraak en moord zyn dikwyls de hoedanigheden van den Held: want hy, op wien het hoofdbedryf uitloopt, moet altoos de Held weezen. Welke ſtraf zyn misdryf wagt, wat ongeluk 't zelve vergezelt, doet weinig tot de zaak: indien de Snoodaart het uitſteekendst figuur in 't Stuk maakte, zou hy de Held van het Tooneelſtuk weezen, even als de Roover, die gehangen ſtaat te worden, de Held is der Regtspleeging en der Strafoefening. ——— Maar geeft zelfs, in edeler Characters, de Zedelykheid van 't ingeboezemd gevoelen 't niet dikwyls gewonnen aan de Zedeloosheid der omſtandigheden? Verraad is dikwyls de vrugt van Schranderheid en Kloekberaadenheid; Moord een betoon van Moed, en Zelfsmoord de uitvlugt van lydende Deugd. Men bedenke, dat het niet zo zeer is uit het geen de Held zegt, dan wel uit het geen hy doet, dat de indruk ontleend wordt. De berouwhebbende regels, die CATO ſtervende uitboezemt, worden nooit met aandagt gadegeſlaagen. 't Is de dolk alleen, welken wy ons herinneren, waar door hy zich van ketenen bevrydde, en onſterflykheid kogt.

Maar de heerſchende Drift van 't hedendaagsch Tooneel is eene Drift, op welke ARISTOTELES nauwlyks gedagt kan hebben, dat zyn Grondles zou worden toegepast, dewyl men dezelve in 't oude Treurſpel nauwlyks kende. Ik meen de Drift der Liefde. De Maatſchappy en Zeden der hedendaagſche tyden bragten noodwendig deeze verandering op het Tooneel te weege. Want de waarneeming, door eenige Schryvers gemaakt, is volkomen regtmaatig, dat de gevoelens van den Schouwburg altoos van dien aart zyn, dat ze veeleer de Volks-zeden en Volks-gebreken ſtreelen dan verbeteren: Bygeloof in *Griekenland*, Galantery in *Frankryk*, Vryheid en Moed in *Engeland*. De heiligheid en eerwaardigheid des Predikſtoels is niet vry van dien invloed. In beſchaafde Kapellen wekken de Predikers tot Zedekunde op; in volle Kerken, waar Lieden van minder rang den grooten hoop uitmaaken, weiden zy uit over Leerſtukken, over Geloof en Heiligmaaking. Doch het beſtaan des Schouwtooneels hangt af van het denkbeeld des Gemeens, 't welk het niet moet zoeken te hervormen, maar te bevredigen. Dr. JOHNSON's ſtelregel gaat door: „ Zy,

„ die

„ die leeven om te vermaaken, moeten vermaaken om te „ leeven."

Aan deeze noodzaaklyke gelykvormigheid met de Zeden der Toehoorderen, moet het invoeren der Liefde in meest alle onze Tooneelſpelen toegeſchreeven worden; en die, waarin deeze Drift zich ten ſterkſten vertoont, vallen, gelyk ligt te denken is, meest in den ſmaak der Jeugd. Het was deeze, die, toen het by Lieden van Fatſoen de mode was, om na Treurſpelen te luisteren, zulk eene menigte Volks heendreef na LEED's *Theodoſius*, en na DRYDEN's *Anthonius* en *Cleopatra;* Spelen, in welken de langte der rollen, en de ſchaarsheid van voorvallen, voor hun zo verveelende zouden geweest zyn als een uitgerekte Leerreden; doch dit werd geweerd door de tederheid en buitenſpoorigheid van die Drift, welke ieder Maagd meende, dat zy kon voelen, en geloofde te begrypen.

Over de Zedelyke Gevolgen van dusdanige Tooneelſtukken zal geen twyfel vallen. Overal, waar deeze Drift gezuiverd en ten uiterſten verfynd wordt, is ze gevaarlyk; alle Schriften, 't zy Romans, 't zy Tooneelſpelen, die de éénige gelukzaligheid des leevens in welſlaagende Liefde ſtellen, ſtrekken om de ſterkte van een jeugdig Gemoed te verzwakken, en de zuiverheid van 't zelve te verminderen. Dan wordt de Liefde het eenig voorwerp van de eerzugt en naajaaging der beide Sexen, en dient gevolglyk, om alle andere Zielsaandoeningen te verzwakken en te onderdrukken. Zulks vermeerdert eene bron van zwakheid en zedebederf, welke het de zaak eens goeden Onderwyzers is, te ſtoppen, door aan den geest zyner Kweekelingen andere voorwerpen, andere volmaaktheden, aan te bieden, die van een edeler en min zelfzoekende ſoort zyn. Maar met dat geweld en overheerſchend vermogen, met welke de Liefde in veele onzer Treurſpelen bekleed is, wordt alle Deugd en Pligt overheerd. De verpligtingen van Regtvaardigheid en Menschlykheid moeten 'er voor onder doen. De Koning, de Veldheer, de Patriot, vergeet zyn Volk, zyn Leger, zyn Vaderland; terwyl Ouders en Kinderen van de dierbaarſte voorwerpen hunner natuurlyke verknogtheid alleen vermelden, om ze in de zegepraal hunner Liefde om te voeren.

't Is de zaak des Treurſpels de Driften, of 't geen op 't zelfde uitkomt, de Zwakheden der Menſchen te vertoonen. Het oude Treurſpel voerde dezelve, op eene eenvoudige wyze, ten Tooneele; Deugd en Ondeugd waren

ten ſterk en zeer onderſcheidend uitgemerkt; Wysheid en Dwaasheid deeden zich onmiddelyk kennen voor 't geen ze waren, en de aanſchouwer kon altoos elks Character ontdekken. Maar in het tegenwoordig Tooneelſpel is 'er eene onwisſe ſoort van omtrek, eene vermengde kleurſchakeering; waar door men het onderſcheid deezer voorwerpen menigmaal uit het oog verliest. De verfynder ſmaak der hedendaagſche Toehoorderen vordert ſchaduwen van Character, kieſcher, dan het Tooneel oudtyds opleverde; het gevolg is, dat de grenspaalen van Regt en Onregt dikwyls zo onzeker uitgemerkt worden, dat men ze niet gemaklyk kan onderkennen: en, indien de kragt der Dichtkunſte, of het vermogen der Welzeggenskunst, aan de zyde des Onregts is, zal het eene grootere vastheid van geest vorderen, om 'er wederſtand aan te bieden, dan de jeugdige onervaarenheid bezit.

De Rede veroordeelt alle ſoort van zwakheid; maar Drift, Geestvervoering, en verzagtende Gevoeligheid, hebben zekere zwakheden den bynaam van *beminnelyk* toegevoegd, en de Jeugd, onder welke 'er eenige daar voor vatbaar zyn, en anderen zich zulker wyze aanſtellen, rekent het zich een eer, onder de heerſchappy dier zwakheden te ſtaan. In het Treurſpel en in Schriften, in den Treurſpeligen trant opgeſteld, treffen zy menigmaal zodanige Characters ter naavolging aan. Zulke Characters, vol verſcheidenheid, zamengeſteld, en ongelyk aan zich zelven, voegen het Treurſpel best. De Dichters zyn niet in gebreke gebleeven, om zich deeze byzonderheid ten nutte te maaken; hunne Spelen zyn opgevuld met dat ſlag van Characters, die van kleur veranderen, naar maate de omſtandigheden verkeeren: ook met Characters, die onder de hand des Dichters die ligtveranderlykheid krygen, en die verſcheidenheid baaren. Wysheid en Deugd, eenvoudig, eenpaarig, en onveranderlyk, kunnen alleen door Kunſtenaars vertoond, en door verheeve zielen alleen met genoegen aanſchouwd worden.

De hooge Helden-deugd, welke wy in het Treurſpel afgeſchetst vinden, verhit de Verbeelding, en doet het Hart zich verheffen; maar heeft, op zulk een verren afſtand, verwyderd van de gewoone aandoeningen en werkzaamheden des leevens, myns oordeels, maar luttel invloeds op het gedrag. In tegendeel mag men vrylyk twyfelen, of dit ſpeelemeyen der Verbeelding, in de ingebeelde velden van Deugd en Goeddaadigheid, het betoon dier hoe-

hoedanigheden in het daadlyk leeven niet vermindert. „*docilis privata loqui*," zeide LUCANUS van CÆSAR: zal, in zekere maate, iemand, die door en door be ven is in Treurtooneel-ſpreekwyzen, in de zwellende van medelyden, van edelmoedigheid, dankbaarheid, liefde, in den loop der zamenleevinge met zyne M menſchen, niets dergelyks aantreffende, zo gereed zyn niet openen voor de eiſchen van deszelfs gevoel, di gewoone ongelegenheden zyns Naasten, of de alge betrekkingen des leevens hem voorſtellen. In Too ongelukken, in uitgedagte Lydensgevallen, bedekt be kleedzel de gedaante des Ongelukkigen; weezenlyke hoefte, in een gansch nederigen en onopgecierden ſta voorſchyn treedende, mishaagt het oog, 't welk tra geſtort hadt over den Held in Tooneel-elende, en ove Martelaar in Roman-onheil. Weezenlyke elende ſtoot de wanſtaltigheid haars voorkomens, en wordt daarom ten Tooneele gevoerd: 't zelve vertoont daarentegen maakte ſmerten van een kieſchen aart en hartverteder Aandoenlykheid.

De Treurſpeldichter ſpant zyne kragten in, om zyn in ongelegenheden te dompelen, ten einde hy 't hart Toekykeren roere. 't Is zyne zaak niet, het hartenlee evenredigheid te brengen met de ramp, die 'er aanle roe geeft; alles, wat hy vertoont, bekleedt hy met de raaden der Dichtkunst, en maalt het met de ſterkſte ren der Verbeelding; en, indien de ongelykheid niet buitenſpoorig is, zal 'er de Leezer of Aanſchouwer aanſtootlyks in vinden. —— In dit geval ſchynt Treurſpel te ſtrekken, om onze Ziel voor ons eigen l te verzwakken, zonder dezelve voor 't lyden van and te openen. De weezenlyke rampen, welke de deftig des Tooneels voor onze oogen verbergt, zyn die, welke wy in onze Naasten met medelyden moeten we angedaan; de ingebeelde jammeren, welke zich op 't ve in volle grootte vertoonen, vieren wy ligt in ons zc bot. In deezer voege vermeerdert het Tooneel de lyst zer Rampen, daar zy die onzer Deugden vermindert.

Gelyk het Treurſpel de Elende waardigheid byzet, verheft het ook de daaden der ten Tooneel gevoerde ſoonadien, hunne Deugden en Ondeugden. Maar dit wydert de Deugd op een grooter afſtand van ons, en br de Ondeugd nader by; het beurt de Deugd op tot hoogte, boven onze naavolging verheeven, en veredel

Ondeugd tot een trap, dat ze onzen afſchrik ontwykt. SHAKESPEARE, die doorgaans de goede en ſlegte hoedanigheden zyner Characters ſterk onderſcheidt, heeft, nogthans, een *Macbeth*, een Tyran en Moordenaar, zodanig vertoond, dat wy eer overhellen, om medelyden met hem te hebben, dan hem te haaten. „Het hedendaagsch Tooneel, (ſchryft een hedendaagsch Oordeelkundige,) is meer „een School van Deugd geworden, dan het oude, door „meer het Tooneel van Drift te weezen: een *Othello*, „door jalouſy vervoerd, om zyne onſchuldige Vrouw te „vermoorden; een *Jaffier*, door gevoeligheid en behoefte „verlokt, om zich in eene zamenzweering te mengen, „en daar op met naberouw vervuld en in 't verderf ge„ſtort; een *Siffredi*, door het bedrog van hem, te werk „geſteld, tot Vaderlands heilbedoelende oogmerken, ver„nieling brengende over allen, die hem dierbaar waren: „deeze zyn de voorbeelden, welke het Tooneel thans ten „toon ſpreidt, als middelen, om de Menſchen tot een „behoorelyk beſtuur der Driften aan te zetten." —— Ik vrees, dat, indien wy, by het ſlot van een dier Stukken, ons beroepen op de aandoeningen der Toehoorderen, wy het hier veronderſtelde uitwerkzel niet zullen ontdekken. Wy hebben eer medelyden met de jalouſy van *Othello*, dan wy hem haaten als een Moordenaar. Met *Jaffier* en diens Eedgenooten treeden wy ongetwyfeld in verbintenis tegen de Regeerders van *Venetie*; en zelfs de trouw en tederheid van *Belvidera* doet ons haar nauwlyks het ontdekken van hun geheim vergeeven. De gevoelens van *Siffredi*, hoe wys en rechtmaatig, worden vergeeten, als zy de overmagt der Liefde verhinderen. Zyn bedrog, 't geen men voor 't zedeleerende van het Spel houdt, wordt gewraakt, — doch gewraakt, om dat het de vereeniging van *Tancredo* en *Sigismunda* verhinderde, welke, van den aanvang des Spels af, het voorwerp is, waarin de Leezer of Aanſchouwer belang ſtelt. Keer de zaak om, maak het een toeleg, om den eisch van des Dwinglands Dogter te ontzeggen, om den Throon aan *Tancredo* te geeven, en *Sigismunda* daar op aan diens zyde te plaatzen, de Aanſchouwers zouden de vinding pryzen, en juichen over het welgelukken.

In den aanleg van een verraad, en te midden eener verſcheidenheid van omſtandigheden, waar Zwakheden gevleid en Driften ingewilligd worden, terwyl, tenzelfden tyde, zich Deugden vertoonen, en Pligten betragt worden, zal het

het eene gedeelte der Leezeren het vermaak genieten v
de eerſte op te merken; en zy, die dit onderwys min
behoeven, zullen de leſſen van de laatſte aanneeme
Wanneer *Marcus* ſterft voor zyn Vaderland, zullen
Dames in de Loges zyn dood alleen aanmerken als h
middel, om de hinderpaal des Huwelyks, van zyn Brc
der *Portius* met *Lucia*, uit den weg te ruimen.

Zo wel in het Treurſpel als in een Roman, die zo
tyds eene ſoort van Treurſpel is, moet de Schryver n
nigmaal, om zwakke Characters te regtvaardigen, ſleg
verheffen, of althans een betoverend voorkomen en
neemende hoedanigheden byzetten. *Lovelace* krygt e
Character, 't geen de meeste jonge Juffrouwen bewonc
ren: buiten zulks was de verleiding van eene *Clariſſe* n
te verdeedigen. *Lothario*, ſchoon verre beneden hem,
eenigzins in dienzelfden vorm gegooten, om het misdryf v
Calista te verminderen. De Geſchiedenis zou anders g
ne waarſchynlykheid hebben toegeſtaan; doch, naar g
lange de kunst des Dichters, of Romanſchryvers, be
ſlaagt, om die waarſchynlykheid aan zyn ſtuk by te z
ten, vermeerdert hy het zedebedervend uitwerkzel, w
over wy klaagen.

Gelyk de tusſchenvallende gebeurtenisſen, overeenko
ſtig met het Character en de omſtandigheden van de ſpr
kende Perſoonadien gevormd moeten worden, zo is h
ook gelegen met de gevoelens, welke zy voordraagen:
zyn daar mede overeenkomſtig; doch niet met de wett
der Deugd, of de leſſen van Voorzigtigheid. Om er
eigenaartige aan by te zetten, moeten het menigmaal v
deedigingen van Ondeugd en Bedrog weezen, of iets
lachlyks tegen Deugd en Eerlykheid behelzen. 't Is n
genoeg, tot verdeediging hier van aan te merken, d
indien de Perſoon, die dusdanige gevoelens uit, in d
loop van 't Spel, of op 't einde, geſtraft wordt, zul
genoegzaame vergoeding ſchenkt: want, indien dusdani
gevoelens, ten tyde des voordraagens, wel overlegd
met nadruk voorgeſteld zyn, zullen zy eene kragtige u
werking op het hart baaren, en indrukken naalaaten, w
ke door de ſtrafuitdeelende Dichterlyke Regtvaardigheid
zwaarlyk zullen uitgewischt worden.

In deeze Dichterlyke ſtrafuitdeelende Regtvaardigh
ſtel ik, in de daad, zo veel niet als eenige Schryvers
daan hebben. Ik hel over tot het gevoelen van een m
ner Voorgangeren, dat wy veelal ons meer opgewekt v

len om de Deugd te beminnen en de Ondeugd te haaten, wanneer de Deugd ongelukkig is, en de Ondeugd gelukkig, dan ieder belooning naar verdienſten ontvangt. Maar ik ſchryf meer toe aan treffende tusſchenkomende Voorvallen, aan de gevoelens, welke het geheele Stuk door heerſchen, dan aan den algemeenen indruk der ontknooping. —— De Heer D'ALEMBERT zegt, dat in eenig ſoort van Tooneelſpel, 't welk den Dichter meer vryheids laat dan het Treurſpel, uit de Geſchiedenis ontleend, in een Opera, by voorbeeld, de Schryver niet ligt verſchooning moet vinden, als hy de Ondeugd ongeſtraft laat heen gaan. „ Ik herinner my," vervolgt hy, „ eene Opera in „ ſchrift gezien te hebben, getyteld: *Atreus*, waar dat „ Monſter omkomt door een Donderſlag, uitroepende, „ met eene woeste voldoening:

„ *Tonnez, Dieux impuiſſans:*
„ *Frappez; je ſuis vengé!*

„ Dit zou een der beste ontknoopingen weezen, welke „ met mogelykheid bedagt zou kunnen worden." —— Wat de uitwerking op het Tooneel betreft, ſtem ik ten vollen in D'ALEMBERT's gevoelen; doch wat het Zedelyke aanbelangt, kan ik hem niet byvallen. De regels, door hem aangehaald, ſchitterend, ſterk en ſtout, zouden by de Toehoorders overblyven, niet om zich de ſtraffe des misdryfs te herinneren, maar om het vermaak der wraake te bezeffen.

Doch het is niet alleen uit de Gebreken of Onvolmaaktheden der Treurſpel-characters, dat wy te vreezen hebben voor 't gevaar, om ons gemeenzaam te maaken met de aannadering des Kwaads, of den groei der Dwaaling te bevorderen. Derzelver Deugden zelfs, dugt ik, zyn menigmaal gevaarlyk om de beginzels te vormen, of de naavolging der Leezeren uit te lokken. Hunne Deugden zyn zo zeer die nuttige en daadlyk werkende Deugden niet des burgerlyken leevens, als de ſchitterende en helſchynende hoedanigheden, welke de toejuiching trekken, of de ydelzinnigheid der bedagtloozen ſtreelen. Het uiterſte, de geestdrift zelfs van eene loflyke genegenheid, neemt van de nuttigheid voor anderen weg, en ontaart in eene blinde en roeklooze botvieringe des bedryvers. —— In het grootſte gedeelte onzer hedendaagſche Treurſpelen zyn deeze de hoedanigheden der Perſoonen, in welke het Gemeen het meeste behaagen ſchept. Hoe gemeenzaam het Treur-

ſpel ook met Ongelukken zyn moge, zyn lydende Braafheid, Voorzigtigheid, om rampen te vermyden, of Moed, om dezelve te verduuren, geen Treurſpel-Deugden; het is grootsch, zich in droefheid toe te geeven, traanen, zonder bedwang van rede, te ſtorten, of te ſterven om te leurſtellingen, welke Wysheid zou hebben kunnen voorkomen. 'Er is een tydperk in 't leeven der meeste jonge Lieden, en wel der beminnenswaardigſte, waarin dit alles hunne geloofsbelydenis van Uitſtekendheid, Edelmoedigheid en Heldendeugd, uitmaakt, — eene geloofsbelydenis, ontleend uit de Romans en de Treurſpelen.

In de aanmerkingen, welke ik dus verre over de Zedelyke Uitwerkzelen van het Treurſpel gemaakt heb, ben ik mogelyk verder gegaan, dan de voorzigtigheid den Schryver van een Weekblad aanraadt, die zich van de goede gunst des Gemeens wil verzekeren. De zodanigen, wier dagelykſche geliefde leezing van Romans of Treurſpelen te keer gegaan wordt door myne bedenkingen, zullen misſchien vraagen, of ik alle Romans en alle Treurſpelen wil verbannen? of welke ſoort van beide die Schriften ik ter leezinge veroorloove, en aan welk ſlag van Leezers ik het ter hand neemen dier Werken toevertrouwe? — Den zodanigen wil ik, in 't algemeen, antwoorden, dat, indien ik gezags genoeg bezate, om de lyst dier beide ſoorten van Boeken op te korten, door die bepaaling noch goede zeden, noch ſmaak, iets zouden te lyden hebben. Ik heb de grootſte gevaaren, waar aan het leezen van veele de Leezers blootſtelt, aangeweezen.

Verre is het, egter, dat ik ongevoelig ben voor de waardy, en misſchien ben ik al te gevoelig voor de kragt dier voortbrengzelen van Verbeelding of Vernuft. Ook ben ik zo zeer niet verkleefd aan de gevoelens, door my beweerd, dat ik ontkenne de nuttigheden, de edele nuttigheden, welke zodanige voortbrengzels kunnen te wege brengen, te midden van de gevaaren, aan welke zy hunne Leezers blootſtellen. Het ryk van verheeven Deugd, van grootſche Gevoelens, waarin zy ons overvoeren, kan zeer veel kragts oefenen, om de koude en gevoellooze geſteltenis van veelen te veranderen; het hart des Onverſchilligen en des Baatzugtigen kan, door de verciering van elende, en de welſpreekendheid van 't gevoel, verwarmd en uitgebreid worden. In de tegenwoordige Eeuw, en onder zekeren rang van Menſchen, zyn Onverſchilligheid en Baatzoekendheid eene ſoort van Deugden geworden, en

de

de gewoonte heeft zomtyds de Jeugd geleerd, zich te verheffen op hoedanigheden, aan dezelve zo oneigen. Voor Lieden, van deezen hardvogtigen ſtempel kunnen Romans en Treurſpelen van dienst zyn; geheel onwaardig en verbasterd moeten zy weezen, die door deeze verſchikkingen niet opgewekt worden, en op die tederheden niet ſmelten.

Als een Vermaak en Uitſpanning kan een welgeſchreeven en weluitgevoerd Treurſpel niet betwist worden. 't Is een ſchadeloozer beſteeden van den tyd, dan dat men denzelven verkwiste in beuzelagtige tydſpilling, of misbruike, met laat in den nagt te ſpeelen. Doch 'er is eene zeker ſoort van gemoedsgeſteltenis, gemeen aan de Jeugd, en ook van den beminnelykſten aart, teder, warm, en vol verbeelding, voor welke de wandeldreeven van Verbeelding, en Geestdryvery, van Romaneske Liefde, of overgedreeven Hartenleed, of altoos beevende Aandoenlykheid, zeer onveilig zyn. By Lieden, van deezen ſtempel, moet het vermaak, 't geen het Treurſpel verſchaft, ſchaars genomen, en met oordeel gekoozen worden. In zodanige boezems moet de gevoeligheid en aandoenlykheid dikwyls te nedergezet, of althans wel beſtuurd worden: dezelve aan te moedigen, door voorbaarige of onnatuurlyke middelen, is zeker ſchadelyk. Zy hebben veel overeenkomsts met eenige weelderige Landen, die tot eene meer dan gepaste vrugtbaarheid kunnen gemest worden, tot zy niets, dan Onkruid voortbrengen; Onkruid, te meer te bejammeren, dewyl het, naar de eigene uitdrukking van een Romanſchryver, „ groeit in den grond, uit welken de „ Deugd zou zyn voortgeſprooten."

HET AANBELANG VAN EEN BELEEFD VOORKOMEN.

(*Uit het Engelsch.*)

L'Aménité dans le discours, cette aimable expreſſion d'un cœur qui cherche à ſ'unier aux autres; ces qualités, bien loin d'etre étrangeres à la véritable vertu, en ſont une des dépendances & le plus bel ornement.

NECKER.

Indien wy, met een groot Schryver, den grondregel toeſtemmen, „ dat de Mensch het groote voorwerp is,

„ op welks kennis de Mensch zich moet uitleggen," za het niet alleen behaagelyk, maar leerzaam weezen, te on derzoeken, in hoe verre uitwendige hoedanigheden en be gaafdheden ſtrekken om het Character van een Mensch t verfraaijen en op te cieren, en in hoe verre zy dienen ou 't zelve te vormen.

Niemand, vermoed ik, zal twyfelen te verklaaren, da Deugd het waare kenmerk is van een Zedelyk Gedrag; e teffens is het zeker, dat niemand het zal waagen te lo chenen, dat Uiterlyk Voorkomen en Gedrag hun invloe hebben, om ons in kennis te brengen by, en de agting t verwerven van die ons beſchouwen. In de daad, va waar komt het, dat eene zekere ſchikking van weezens trekken, en eene voeglyke deftigheid in onze denkbeelden gepaard gaan met zekere zedelyke hoedanigheden? Of w door een zeker Inſtinct, of door Ondervinding geleer worden, deeze verbinteuis te vormen, en, als 't ware, iemands Zielsgeſteltenisſe uit zyne Houding te leezen, val niet ligt op te losſen; doch de zaak is zeker.

In de betragting van elke Deugd, en in de volvoering van alles wat ons als Menſchen voegt, wordt zekere by komende bevalligheid gevonden, om ons eisch te geeven op uitmuntendheid in dit of dat byzonder bedryf. De Di amant kan polysten ontbreeken, ſchoon de inwendig waarde dezelfde zy; en dezelfde daad met eene verſchil lende maate van luister verrigt worden. Geen verſtandig Mensch zal zich te vrede houden met iets wel te doen; doch hy zal elke daad op de beste, en hem mogelyk voeg lykſte, wyze zoeken te verrigten. Een ander moge de zelfde daad doen, die daad ontbreekt, egter, die houding en ſchoonheid, welke ze van andere onderſcheidt, even als het onnavolglyk Licht, 't geen TITIAAN gezegd wordt over zyne Schilderſtukken verſpreid te hebben.

Eene voeglyke Houding en Voorkomen geeven waardigheid, en misſen niet ons aan te beveelen. Agting wordt door dezelfde middelen bewaard, en vermeerderd, als men dezelve verkrygt. Hy, die volhardt, om Lof te begeeren en te verkrygen, zal dien zeker vinden. Kennis, vercierd door goede Zeden, en opgeluisterd door Welleevendheid, zal dien ongetwyfeld bezorgen. Geleerdheid en diepdenkende Wysbegeerte vertoonen zich met grooter luister, als zy vergezeld gaan van de bevalligheden der Schoone Kunſten.

Eene behoorelyke inagtneeming der Voorſchriften eener goe-

goede Opvoeding is zo noodzaaklyk, om innerlyke Verdienſten en Kennis aan te pryzen, als de hand eens Kunſtenaars, om de ruwe voortbrengzels der Natuure te polysten.

Wanneer een Mensch wenscht te behaagen, moet hy zich niet vergenoegen met een ontkennende Verdienſte. Indien hy na Beroemdheid dingt, en tragt uit te munten, is het noodig dat hy zich zo wel op een heusch en bevallig voorkomen toelegge, als op de bondige gedeelten der Geleerdheid.

Slegts weinigen vertoonen zich in de Geleerde en Beſchaafde Wereld met even veel voordeel; nogthans is de grootſte Geleerdheid en Beſchaafdheid van Zeden niet onbeſtaanbaar, ſchoon zelden in denzelfden Perſoon gevonden: by elkander komende, dienen ze tot onderlinge opluistering. Eens Menſchen Voorkomen valt onder de oordeelvelling van allen, die hem zien; en een klein getal zit als Regters over zyne Geleerdheid.

Een ſtug Voorkomen, en eene onbevalligheid in beweeging en gebaaren, ſtrekken ten betoon van gebrek aan Opvoeding, veelal met den naam van Lompheid, of Boersheid, beſtempeld. Wie geen agt ſlaat, om zyne Houding wel te regelen, zal zich altoos belemmerd vinden, en buiten ſtaat om met eene onbedwongenheid te handelen: men zal zyn Gezelſchap niet zoeken, en dus ook over zyn afweezen zich niet bedroeven.

Elke ſtap drukt iets groots uit. Dat wy ons wagten, om dit uitwendige als beuzelagtige verfraaijingen aan te zien. Homerus roemt Merion, van wegen zyne bevallige houding en vlugheid, waar door hy boven de overige *Grieken* en *Trojaanen* uitſtak.

Schoon onze innerlyke Waarde niet vermeerdert door onze oplettendheid op de verfraaijende voordeelen der Opvoedinge, ontvangt dezelve, nogthans, daar van een bykomend ſieraad. Zulk een gelukkig gedrag voegt nieuwe bekoorelykheden by onze verkreegen bekwaamheden, en verzagt die gaven van Natuur en Kunst, welke anderzins eene onbevallige hardheid zouden hebben. Zonder deeze zou Dapperheid in Woestheid, Geleerdheid in Schoolvosſery, veranderen. De waare kunst der Opvoedinge beſtaat, derhalven, in Ziel en Lichaam te gader te beſchaaven; en, indien het mogelyk is, te wege te brengen, dat onze Houding met onze Gedagten zamenſtemt, en een ongedwongen Voorkomen hebbe.

OPVOEDINGS-LESSEN.

I. Ouders moeten ſteeds, van de allertederſte jaaren hunner kinderen af aan, het Character en den natuurlyken imborst van dezelve leeren kennen; 'er zich by aanhoudendheid op toeleggen, om tot deeze kennis te komen, en zich benaarſtigen, om de eerſte beginzelen van het kwaad, 't geen zy in dezelve beſpeuren, tegen te gaan en uitteroeijen: ten einde deeze kwaade neigingen geene diepe wortelen mogen ſchieten, tot derzelver eenwig verderf. Ouders, welke lagchen om het kwaad, 't geen hunne kinderen bedryven, en derzelver zondige uitdrukkingen en daaden met vreugde en verwondering aanzien, als uitwerkzels van een vlug verſtand, prenten het kwaad meer en meer in het hart der kinderen; waar door het een gewoonte, ja, een tweede natuur wordt; welke naderhand, niet dan zeer zelden, en dan nog wel met veel moeite, kan ten goede gebogen worden. Van dergelyke verzuimen zullen dusdanige nalatige Ouders voor den Regterſtoel van den ontzaglyken en alwetenden God eens rekenſchap moeten geeven.

II. Om de hardnekkigheid en hoofdigheid in de kinderen te dempen, behoorden de Ouders, al van de wieg af aan, te beginnen, om hen tegen te gaan, eer ze nog weeten kunnen, waarom dit geſchiedt. En wanneer de eerſte vonken van oordeel in hen beginnen te lichten, behoorde hen ook gezegd te worden, waarom men ze tegenſpreekt; namentlyk, om dat de reden zich tegens hunne dryften kant; op dat ze dus by tyds gewoon worden hunnen wil aan de reden te onderwerpen. Zoo men dit niet doet, valt de genezing van deeze ziekte vry wat moeijelyker in de volwaſſenen, die door veel aanpryzens en kwaade opvoeding daar in verhard zyn.

III. Ouders kunnen hunne kinderen niet te dikwyls vermaanen, noch te ſterk inprenten, om zich toch naauwkeurig voor het bywoonen van kwaade gezelſchappen en losſe jonge lieden te wagten; want niets, niets, is 'er, waar door de jeugd meer tot het bedryven van ongeregeldheden verleid wordt, dan door zondige voorbeelden van ligte, onbandige en ongodsdienſtige medgezellen. Kwade zamenſprekingen bederven meest altoos, 't zy vroeg of laat, de goede zeden: zoo heeft de droevige ondervinding dikwyls geleerd, dat een Jongeling, (en dit is ook toepaſſelyk op eene jonge Dochter,) die eerst een afkeer hadt van het begaan van zonden, vervolgens dezelve heeft aangezien met onverſchilligheid; daar na die met vermaak bygewoond en mede bedreeven, en eindelyk tot dezelfde uitgietinge van boosheid is vervallen, als zyne andere goddelooze medgezellen

Dus

Dus doende vertoornt men den heiligen God, die rein is in zyn rigten en regtvaardig in zyn oordeelen; en ondervindt men zyne wraakoeffenende geregtigheid; waar door een ongebonden jongeling veeltyds aan zich zelven overgelaaten, en aan de verhardinge van zyn boos hart overgegeeven wordt, tot dat hy, ſpoorloos voortrennende op den weg der zonden, hier namaals in een eeuwig verderf nederſtort; welk oordeel hy vooral te wagten heeft, dan, wanneer hy tegens de getrouwe vermaaningen van zyne Ouders aandruist, of ten minſten dezelve niet in agt neemt, om zig daar na te gedraagen; dewyl de waaragtige God, die niet liegen kan, bedreigd heeft, dat de geene, die, dikwyls beſtraft zynde, niettemin den nek verhart, ſchielyk zal verbrooken worden, zoo dat 'er geen genezinge aan zal zyn.

DE EDELMOEDIGE WRAAKNEEMING.

Eene Italiaanſche Vertelling.

In de Stad *Milaan* woonden twee jonge Heeren van Rang, MARTINO en LELIO, door den band der nauwſte Vriendſchap aan elkander verbonden. Zy hadden op dezelfde Hooge School den *loop hunner* Letteroefeningen volbragt. De Vriendſchap, daar aangegaan, bleef voortduuren, en hieldt ſtand op dien tyd, dat zy beiden verliefd werden.

LELIO was bekoord door de bevalligheden eener jonge Juffrouw, hem in Rang en Middelen gelyk; doch 'er deeden, uit hoofde van zommige Familie omſtandigheden, zich eenige hinderpaalen op tegen de voltrekking hunner Egtverbintenisſe; de Gelieven waren genoodzaakt hunne onderlinge Liefdedrift te verbergen, en elkander te zien op eene wyze, voor hunne Bloedverwanten verhoolen.

MARTINO's Liefdedrift tot zyne Schoone was van eenen min ernſtigen aart. Hy hadt zyn oog laaten vallen op eene jonge Juffrouw, door de Natuur wel mild met Schoonheid; doch door de Fortuin ſchaars met Middelen beſchonken. Men kon zich niet wel verbeelden, dat de Ouders van MARTINO hunne toeſtemming tot dit Huwelyk zouden geeven, en 't kwam zeer in twyfel, of hy die nauwe Verbintenis ernſtig zogt. Zyne geheghtheid aan ROSINA hadt meer van de bedagtlooze losheid eener wulpſche Minne, dan van het bepaald oogmerk der deugdzaame Liefde: ten minſten ſcheen hy daaromtrent zyn hart niet geraadpleegd te hebben met die nauwgezetheid, welke eene zaak van dat aanbelang vordert. Nogthans vondt hy zich met zyn Vriend LELIO in 't zelfde geval, dat hy zyne bezoeken geheim moest afleggen, ter oorzaake van ROSINA's Bloedverwan-

ten, die hem belemmerende vraagen, ten opzigte van zyne bedoeli gen, zouden hebben kunnen voorſtellen.

Onze twee Vrienden hadden, in vertrouwen, hunne Liefde handelingen aan elkander ontdekt. Onvermydelyke bezigheden vorderden, dat LELIO eenigen tyd uit de Stad trok. Niet dan met de duidelykſte tekenen van bekommernisſe, deelde hy de weete zyner Reize mede aan zyne LAURETTA. Zelfs hadt hy de vertroostingen noodig, welke hy haar zogt te ſchenken. „ Zyn Vriend, MARTINO," zeide hy, „ zou heimelyk komen, om „ haar zyne Brieven mede te deelen, en zorg draagen om haa„ re antwoorden af te haalen." LAURETTA, kundig van de wederzydſche Vriendſchap der Heeren, agtte zich gelukkig door deeze verzekering. „ Twee genoegens," ſprak zy, „ zal ik in „ uw afzyn ſmaaken: uwe Brieven te leezen, en te ſpreeken „ met MARTINO."

LELIO, zyne Zielsvoogdesſe verlaaten hebbende, haastte zich na MARTINO, dien verzoekende, dat hy zich zou willen belasten met de gemelde Briefwisſeling, tusſchen hem en LAURETTA; hem voor den eenigen Perſoon houdende, wien hy eene zaak, van zo veel aanbelangs voor zyn geluk, kon toevertrouwen. Hy beval haar aan zyn toevoorzigt, als het dierbaarst voorwerp, 't geen hy op de wereld bezat, zeggende, want hy was vuurig verliefd, en de liefde boezemt eigenaartig herderlyke denkbeelden in, „ dat zyne LAURETTA gelyk was aan een geliefd Schaap, „ 't welk hy gelaaten hadt onder de herderſtaf der Vriendſchap, „ en dat hy hem tot haar Hoeder maakte." —— Zodanige Herders zyn zomtyds Wolven. Doch om de gebeurtenis niet vooruit te loopen. MARTINO was ruim en ryklyk in toezeggingen. LELIO ving de Reis aan.

MARTINO vertroostte zich met het denkbeeld, dat de verkeering met LAURETTA, wanneer hy een Brief voor haar ontving, hem eenigzins het gemis van zyn Vriend zou vergoeden. Een Brief voor haar krygende, vervoegde hy zich terſtond by haar. Hy kon den Brief niet overleveren, zonder haar te ſpreeken; hy kon haar niet ſpreeken, zonder haar te bewonderen; hy zag dat ze ſchoon was; hy ontdekte dat ze verſtands-begaafdheden bezat; hy onderhieldt haar met vermaak; hy verliet haar met hartzeer. —— Twee dagen daar naa kwam hy weder, om haar Brief af te haalen. Thans duurde het onderhoud langer en MARTINO vondt LAURETTA nog beminnelyker, dan de eerſte keer. Onder het masker, om voor zyn Vriend van Liefde te ſpreeken, begreep hy eenige Liefdeverklaaringen voor zichzelve te mogen doen; hy wilde geheel de plaats zyns Vriends bekleeden. Dit in de daad was de Vriendſchap te verre gebragt. Misſchien hadt hy, in de pooging om zich by LAURETTA aangenaam te maaken, geen oogmerk om zyn Vriend van haar te berooven maar alleen om haar aan zich te verbinden tot dien wederkom-

ſte

ſte. „ Ik zal, (ſprak hy by zichzelven,) alleen het teder gevoel „ van Lieſde in LAURETTA's boezem leevendig houden. 't Is „ dienst doen aan myn Vriend; en indien ik, by zyne t'huis„ komst, hem weder geeve, wat hy myner zorge toevertrouwd „ heeft, zal ik hem, als hy 'er onkundig van blyft, geen on„ regt gedaan hebben "

Met deeze fraaije redeneering ſtelde hy zyn Geweeten gerust: 't zelve moet niet zeer kiesch, of ſchroomvallig, geweest zyn. Hy volhardde met zyne bezoeken; en by het herhaald overleveren van wederzydſche Brieven, deedt hy eindelyk den ſtouten ſtap eener ſtaatlyke Liefdeverklaaring. Maar MARTINO, dus alle denkbeelden van Eer en Trouw afgelegd hebbende, vondt LAURETTA zo deugdzaam als ſchoon. Zy antwoordde hem, op een toon, en met eene houding, zo vol verontwaardiging, dat MARTINO, die nauwlyks tyd vondt om zyne Liefdeverklaaring te uiten, het niet durfde waagen dezelve te herhaalen — Overdekt van ſchaamte, en het ſchandelyke zyns gedrags inziende, verzogt hy LAURETTA, op het ernſtigſte, de vermetelheid, waar aan hy zich hadt ſchuldig gemaakt, te vergeeven, en dat zy het voorgevallene geheim zou houden. Zy kon, ſprak hy, 'er niet van reppen by LELIO, zonder hem in de grootſte ongelegenheid te doen vervallen, en hun beiden aan het dreigendst gevaar bloot te ſtellen. Dit laatſte hadt veel gewigts by LAURETTA, die beloofde het gebeurde te zullen vergeeten, en voor haaren Minnaar te bedekken. Doch zy verboodt hem, haar ooit weder te zien, indien hy het immer mogt beſtaan dusdanige oneerlyke gedagten te koesteren. — MARTINO betuigde, dat zyn eerbied voor haare Deugd geheel zyne misdaadige liefdevlam hadt uitgebluscht; hy wierp zich neder voor haare voeten, en verhief haar gedrag, 't welk hy misſchien in zyn hart vloekte, en, wanneer hy, door de vernederendſte betuigingen dagt geboet te hebben voor zyn misdryf, nam hy zyn afſcheid. Eenige dagen daar naa keerde hy weder, met een Brief van LELIO; doch hieldt zich nu binnen de paalen van ontzag, die gehoonde Deugd hem geleerd hadt, in agt te neemen.

LELIO keerde, in 't einde, te *Milaan* weder. MARTINO hadt de komst zyns Vriends niet vernomen, of hy haastte zich om hem te ombelzen. De onverduldige Minnaar, kan men zich ligt verbeelden, marde geen oogenblik, om te verneemen na zyne dierbaare LAURETTA. Zyn Vriend antwoordde, dat ze zo ſchoon was als immer, en dat haare geſprekken ſteeds geloopen hadden over haaren beminden LELIO. Nogthans vreesde hy, dat LAURETTA, ondanks haare belofte van het tegendeel, het gebeurde aan LELIO zou ontdekken, en dagt het raadzaamst haar hier in te voorkomen. Hy verhaalde daarop aan LELIO, dat hy, de getrouwheid zyner Beminde op den toets willende zetten, het gewaagd hadt, haar eene geveinsde Liefdeverklaaring te doen; doch

doch dat hy, met een wonderlyk genoegen, bevonden hadt, dat LAURETTA's hart een voorbeeld was van Getrouwheid en Tederheid, dat haare Deugd haare Schoonheid evenaarde.

Die vertrouwlyke handel, hoe ſchoon ook gekleurd, en met welk een lofvernis overdekt, ſmaakte niet zeer aan LELIO; en ſchoon hy in ſtaat geweest ware om het ſpreeken deswegen te wederhouden, zouden, egter, zyn gelaat en houding de gevoelens van zyn hart verraaden hebben. Hoewel de aanſlag zo zeer tot eer van LAURETTA was afgeloopen, beefde hy op 't hooren des verſlags. Dusdanige gevaaren zyn ontzettend, zelfs naa dat ze voorby zyn; en zulk eene belydenis moest eenen Minnaar zeer verdagt voorkomen. LELIO antwoordde, dat hy veel meer moeite op zich genomen hadt, dan de Vriendſchap van hem vorderde; dat hy hem geenzins hadt afgevergd zyne Beminde op den toets te zetten; dat hem zulk eene onbetaamelyke nieuwsgierigheid niet voegde. „ Gy zyt," vervolgde hy, „ niet ge„ ſlaagd, en dit vertelt gy my in vertrouwen! Veronderſtel dat „ LAURETTA bewilligd hadt, zoudt gy . . . *Ach, myn Vriend!* viel MARTINO hem in de redo, *kunt gy veronderſtellen.* . . . . „ Ik veronderſtel niets," ſprak LELIO, „ maar, om openhartig „ met u te ſpreeken, ik zie niet, welk een voordeel gy met „ mogelykheid van zulk eene beproeving zoude hebben kunnen „ trekken. Ik twyfelde nooit aan de opregtheid van haar Hart; „ en al de verandering, welke zulk eene proeve kon voortbren„ gen, was haar voor altoos te verliezen!"

Hoe meer LELIO het geval naadagt, hoe hem het misdryf van MARTINO blykbaarer voorkwam; en hy kon des niet langer twyfelen, toen hy, de eerſte keer, LAURETTA ſpreekende, van haar het rechte beſcheid kreeg. Zints dat tydſtip onthieldt hy zich, van over dat onderwerp met MARTINO te ſpreeken: doch hy zwoer by zichzelven, dat hy het zou wreeken. Met ongeduld na eene daar toe gunſtige gelegenheid wagtende, duurde het niet lang, of dezelve boodt zich aan.

De Leezer herinnert zich buiten twyfel, dat MARTINO desgelyks eene Beminde hadt. Maar ligtzinniger in zyne liefde dan LELIO, ſcheen hy geen anderen toeleg te hebben, in het winnen van haar hart, dan eenige oogenblikken aangenaame verkeering met haar te ſlyten.

ROSINA, die niet alleen ſchoon, doch ook deugdzaam was, en gevormd, om zo wel de Agting als de Liefde van een verſtandig Man weg te draagen, en niettegenſtaande de ongelykheid van Middelen en Leevensſtand, was al te zeer geſchikt, om het weezenlyk geluk van MARTINO te bevorderen, dan dat zy enkel hem ten tydverdryf zou ſtrekken. —— Ten opzigte van LELIO zal de Leezer misſchien gisſen, dat hy ROSINA ten oogmerk hadt te verleiden, om zich op MARTINO te wreeken, op dezelfde wyze, als hy hem beledigde; doch in geenen deele:

niets

niets was verder van de gedagten van LELIO verwyderd: zulks zal blyken uit de maatregelen, die hy nam, om MARTINO te ſtraffen; hy wilde eene daad van Regtvaardigheid doen, ten zelfden tyde, dat hy zich het genoegen der Wraakneeming bezorgde.

Naardemaal hy zints geheel gezweegen hadt van het voorgevallene met MARTINO, koesterde de laatstgemelde geen argwaan, en voer voort, als eertyds, met zyne hartsgeheimen aan LELIO mede te deelen. Ingevolge hier van, WAS LELIO kundig van den tyd en plaats der zamenkomſte zyns Vriends, by ROSINA. —— Op zekeren avond, dat hy wist dat zy byeen waren, vervoegde hy zich in alleryl by haare Naastbeſtaanden, ontdekte hun dien Minnehandel, met raadgeeving, om de Geliefden te verraſſen, en den jongen Heer, des noods met geweld, te verpligten, om de ſchennis, de Familie aangedaan, te boeten. Zy volgden onverwyld zyn raad; gewapend trokken zy na de plaats der zamenkomſte, en gaven MARTINO de keuze, van Huwelyk, of van Dood. Hoe verſchriklyk het Huwelyk was in de oogen van MARTINO, de Dood hadt by hem eene nog ſchriklyker gedaante. Hy liet niets onbeproefd, om de keus der twee voorgeſtelde uiterſten te ontwyken: want weinig dagen geleden, hadt hy het beſluit genomen, om ROSINA voorſlagen te doen van eenen geheel anderen aart dan de Deugd voorſchreef; en de beminnelyke Maagd liep gevaar, om door losbandigheid opgeofferd te worden aan alle de ſmerten van te leurgeſtelde Liefde. De Bloedverwanten van ROSINA toonden zich onverzettelyk, en dwongen den wederſtreevenden Minnaar zyne toeſtemming af. Een Notaris, by de hand zynde, tradt deeze in, ſtelde het Huwelyksverdrag op, en 't werd met tekening bekragtigd. De Naastbeſtaanden van ROSINA, die op 't punt geſtaan hadden van manſlag te begaan, overlaadden nu MARTINO met vriendſchapsbetooningen; hy vertrok, geheel verward van gedagten, en getrouwd.

Onder het na huis gaan ontmoette hy LELIO, die hem vroeg van waar hy kwam. MARTINO verhaalde hem, dat hy, zyns ondanks, zich genoodzaakt gevonden hadt ROSINA te trouwen. LELIO antwoordde, met de uiterſte bedaardheid: „ Ik weet „ het, ombels my. Ik ben het die u heb doen trouwen!" —— MARTINO ſtondt verſtomd van verbaasdheid, toen LELIO hem verhaalde, welke ſtappen hy genomen hadt, om het zo verre te brengen. „ 't Was niet meer dan regt," voegde LELIO met een glimplach 'er nevens, „ dan dat ik voldoen zou aan de voor„ ſchriften van *Dankbaarheid*. Uw geluk en dat van ROSINA be„ hoorde my zeker even dierbaar te weezen als het myne en „ LAURETTA'S, nog zeer onlangs, aan u was: maar ik ben de „ gelukkigſte van beiden. Gy hebt alleen belet, dat ik eenig „ kwaad vermoeden van myn LAURETTA'S hart koesterde; doch „ ik heb u voor altoos in 't bezit van uwe ROSINA geſteld."

LA-

LELIO hadt nu een ruim veld, om in beſtraffingen en ten uit te weiden; doch hy hadt zyn plan van Wraakn volvoerd, en bezat te veel edelmoedigheids om verder te Hy merkte op, dat het MARTINO niet ontbrak aan goede zels, ſchoon hy ze in de ligtzinnigheid der jeugdige jaar laaten ſlaapen; en hy dagt, dat eene Vrouw, bedeeld bekoorelykheden en uitmuntende zielshoedanigheden van dezelve in werkzaamheid zou kunnen brengen. Hy bragt om, zyn Vriend de onvoegelykheid van zyn voorgaand onder 't ooge; hy ſprak in 't breede over 't geluk, van zu hart te bezitten als dat van ROSINA: en geregtigd te zyn dankbaarheid en liefde van 't zelve, in ſtede van de verw denkbeelden, die zyne ziel zouden verſcheurd hebben, bedenking van haar verlaaten of bedroogen te hebben; betuigende: „ Het pad tot Geluk ſtaat u nu open, en 't „ ſchuld zyn, indien gy met zulk eene Leevensgezellin „ ROSINA, 't zelve niet betreedt."

Dit geſprek was niet nutteloos geſpild by MARTINO; hy de niet alleen de regtmaatigheid, maar de hooggaande ed digheid der Wraake, door zynen Vriend genomen; hy v derde zich over den wederzin, door hem betoond, om te trouwen, daar de onafgebrooken tederheid, met we hem bejegende, haar in zyn oog van dag tot dag bekoo deedt worden. Ook beleedt hy aan LELIO, dat de verruk van deugdzaame Liefde alle de vermaaken, van bedagtloo bandigheid en wufte Min, verre overtroffen.

Wat LELIO betreft, de Bewerker van zo veel heils, het te hem, eenige maanden laater, de Famielie-hindernisſen, dus lang zyn Huwelyk met LAURETTA in den weg geſtaa den, opgeruimd te zien. Hunne Egtverbintenis verwyld lang. ROSINA en LAURETTA deelden in de Vriendſchap Egtgenooten (eene Vriendſchap, thans op beginzelen negenheid gegrondvest,) en genooten het genoegen, d veele jaaren daar naa, opgehaald wierden als volmaakte beelden in hun Land, van Huwelyks-Trouw en Huw Geluk.

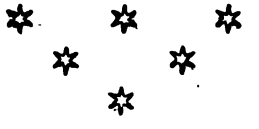

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

WYSGEERIGE BESCHOUWINGEN VAN DE TAAL EN DEN STYL.

Door den Heer REGIS REY DE CAZILLAC.

I.

OVER DE ONDERSCHEIDE HOEDANIGHEDEN DER VERSCHILLENDE TAALEN.

Elk Volk heeft zyne byzondere Geestwending, zyne byzondere Aandoening, zyne byzondere Geaartheid, zyn byzonder Character, betrekkelyk tot de Lugtſtreek, tot de Vooroordeelen, die by 't zelve heerſchen, en invloed hebben op de Taal, welke het ſpreekt. Elk Volk heeft desgelyks zyne wyze van uitdrukken en gevoelen. Ieder Taal heeft haare goede hoedanigheden en gebreken, in eene meerdere of mindere maate; ieder Taal heeft haare byzondere keurigheid en klem, geſchikt om zekere gedagten, zamenvoeging van gevoelens, en inéénſmeltingen van denkbeelden, uit te drukken, welke een andere zo goed niet uitdrukt; doch die, op haare beurt, andere voorwerpen beter zou ſchilderen. Ieder Taal heeft haare byzondere rykheid of ſchaarschheid. De eene Taal drukt in weinig woorden, en met kragt van ſpreekwyzen, uit, 't welke een andere met veel omhaals van woorden, en dan nog flauw, te kennen geeft; de eene Taal drukt zeer wel met natuurlyke en geſchikte woorden uit, 't welk een ander niet kan doen dan door vergelykingen en leenſpreuken. In de eene Taal zyn uitdrukkingen aanſtootelyk, die in eene andere niet hinderen. Men treft by HOMERUS veele zaaken, veele gelykenisſen aan, die den *Franſchen* grootlyks ergeren. Eene zekere uitdrukking, die klemmend en bevallig teffens is in eene Taal, zal zwak, en zelfs belachelyk weezen in eene andere. Ieder Taal heeft haare byzondere Redenkunst, en is op zekere Figuuren meer geſteld dan eene andere. De Figuuren

niets anders zynde dan wyzen van denken en gevoelen, van zamenvoegen van denkbeelden, enz. kan ieder Taal haare byzondere Figuuren hebben, die, aan alle niet gemeen zynde, op de lyst der Redenkunst-ſchryveren niet gevonden worden. Een denkbeeld in den grond der zaake het zelfde, wordt in onderſcheide Taalen verſchillend uitgedrukt, niet alleen uit hoofde van de verſchillende geaartheid en het Character der Volken; maar ook van wegen de natuur van ieder Taal zelve, en de middelen, aan dezelve eigen, om de gedagten uit te drukken.

De onderſcheide Taalen misſen dikwerf aan elkander beantwoordende uitdrukkingen, om dezelfde zaaken te betekenen; en de aan elkander beantwoordende uitdrukkingen, welke zy ſchynen te hebben, drukken zelden dezelfde gedagten met nauwkeurigheid uit: 'er is meest altoos een denkbeeld meer of min in opgeſlooten; 'er zyn meest altoos eenige verſchillendheden in de zamenvoeging en in de ſchikking.

Indien ieder, hoofd voor hoofd, onder een en het zelfde Volk, dezelfde denkbeelden niet hegt aan dezelfde Bewoordingen in zyne Moedertaale, hoe zal dan iemand, die eene vreemde Taal ſpreekt, zich kunnen vleijen, dat hy aan dezelfde Bewoordingen dezelfde denkbeelden hegt, als zy, die deeze Taal eigen is? Hoe veel te grooter moet derhalven onze onkunde, hoe veelvuldiger moeten onze misſlagen dan niet weezen, ten opzigte van doode Taalen? Hoe zullen wy de wyze van denken, van gevoelen, en zich uit te drukken, raamen, van lieden, die, Eeuwen geleden, beſtonden? Hoe volmaakt kennen het geestige, het kieſche van hunne Taal, en de juiste betekenis van een oneindig getal ſpreekwyzen? By voorbeeld: Uitdrukkingen, welke wy voor Uitdrukkingen van volkomen dezelfde betekenis houden, waren, naar allen ſchyn, zulks niet by de Ouden; ieder derzelven drukte eene kleine verſchillendheid uit; 'er waren min of meer kleine denkbeelden in opgeſlooten; elk ſloeg op byzondere omſtandigheden, ons onbekend. Te vergeefsch vleijen wy ons, derhalven, met de gedagten, van bevoegde en welverlichte Kunstregters te zyn over de verdienſten van Werken, in die Taalen geſchreeven, 't zy hedendaagſche, 't zy oude. Een Werk, 't welk wy heden ten dage, in't *Latyn* opgeſteld, voor zeer wel geſchreeven houden, zou aanſtootelyk geweest zyn voor de Schryvers in de Eeuw van AUGUSTUS; zy zouden den draak geſtooken

ken hebben met het geen wy bewonderen. TITUS LIVIUS, dien wy zoo hoog ſchatten, ging te *Rome* voor een Boerſchen Schryver; men verweet hem zyne platheid. HORATIUS moet by de *Romeinen* min geagt geweest zyn dan by ons; hy hadt al de ſchoonheid zyner gedagten, al de bondigheid zyner bedenkingen, enz. noodig, om, in veele zyner Schriften, zyne duisterheid en ruwheid zyner uitdrukkinge draaglyk te maaken: dezelve moest geweldig ſtooten in ooren, gewoon aan de zagte en welluidende Taal van VIRGILIUS, OVIDIUS, TIBULLUS, enz. VIRGILIUS, ſchoon de Beſchermer en Vriend van HORATIUS, heeft hem onder 't getal der Uitgeeveren zyner Werken, in zyn Laatſten Wil, niet benoemd. Een *Franſchman* kan een zyner Tydgenooten, die in 't *Grieksch* of *Latyn* geſchreeven heeft, zeer wel verſtaan en overzetten, terwyl hy zeer gebrekkig zou ſlaagen in de vertaaling van een ouden Schryver. Indien HOMERUS en VIRGILIUS herleefden, en het *Fransch* even goed verſtonden als hunne Moederſpraake, zouden zy hunne Werken in onze *Franſche* Overzettingen jammerlyk verminkt vinden.

Een goed Vertaaler moet, in de eerſte plaats, beide de Taalen even goed verſtaan: hy moet, daarenboven, den Aart, het Character, de Wetten, de Zeden, de Gebruiken, den Godsdienst, enz. kennen van het Volk, uit welks Taal hy een Werk in de zyne overbrengt. Dit is 't niet alles; de algemeene wyze van denken, van gevoelen, van uitdrukken van een Volk, eene oneindige verſcheidenheid hebbende by byzondere Perſoonen, moet een Vertaaler zich byzonder verbinden aan den Schryver, dien hy vertolkt, en toeleggen, om zyne wyze van denken en uitdrukken wel te vatten; hy moet, om zo te ſpreeken, indringen in den geest zyns Schryvers, zyne denkbeelden, zyne gevoelens, zyn ſtyl, volkomen vatten. 'Er zyn, in de daad, Schryvers, wier byzondere ſtyl hun zo eigen en natuurlyk is, dat men ze bykans met geene mogelykheid kan navolgen, zelfs in hunne eigene Taal. Wie zal, by voorbeeld, den Styl treffen, wie den zagten, aandoenlyken en betoverenden toon vatten van FENELON? Wie den manlyken, ſterken, en grootſchen van ROUSSEAU? Veilig mogen wy hier uit beſluiten, dat het zeer bezwaarlyk, zo niet onmogelyk, is, nauwkeurige Vertaalingen te leveren. Een Overzetter geeft ons altoos zyne denkbeelden in verruiling voor die des Schryvers, welken hy vertolkt. Men kan 'er by win-

nen: want het is een louter vooroordeel, zich te verbeelden, dat eene Overzetting altoos minder is dan het Oorſpronglyke. Voor my geloof ik, dat 'er veele beter zyn dan het Oorſpronglyke, ſchoon men 't nauwlyks durft denken.

II.

OVER DEN STYL.

De Styl, in 't algemeen, is eene byzondere wyze van uitdrukken. *Voor eerst*, betrekkelyk, tot elks byzondere wyze van denken en gewaarworden; *ten tweeden*, tot de voorwerpen onzer denkbeelden; ik wil zeggen, van het Onderwerp, 't geen men behandelt: het is uit deeze twee oogpunten, dat men alle de onderſcheide Stylen te beſchouwen hebbe.

Elk heeft van de Natuur eene byzondere geſteltenisſe van harsſenen en zenuwen ontvangen: en dus van diezelfde hand eene zekere wyze van denken, eene wending van geest, zekere wilsneigingen, een byzondere aandoenlykheid, en eene wyze, om zich daar mede overeenkomſtig uit te drukken. Welk eene verſcheidenheid van alle die zaaken, in verſchillende Perſoonen! Deezen, begaafd met eene Verbeeldingskragt zonder leeven, en een traag Verſtand, kunnen zich nauwlyks de gemeenſte zaaken voorſtellen: hunne Aandoenlykheid, bykans in een zelfden ſtaat, wordt niet aangedaan; zy gevoelen geen prikkel, die hunne logheid in beweeging brengt. Anderen, van eene min grove ſtoffe opgelegd, hebben een tederder harsſen- en zenuwgeſtel, beweegbaarder, veerkragtiger, aandoenlyker vezelen, die gereed aan den gang geholpen worden door de minſte beweegoorzaak. Zy, alleen bekwaam tot de Kunst, waar over wy handelen, voelen in zich als van zelve opkomen, eene menigte van ſchoone, leevendige, klaare, en ſchitterende denkbeelden, die zich verbinden, en, om zo te ſpreeken, uit zich zelve in eene wonderbaare orde ſchikken. Hunne Verbeelding kent in uitgebreidheid geene paalen, en ontmoet in werkzaamheid geene hindernisſen. Welk eene leevendigheid, welk eene keurigheid in het gevoelig vermogen! Alles is by hun leeven, alles vuur.

Maar welk een verſchil nog, welke wyzigingen, welke ſchaakeringen, in die twee algemeene ſoorten van Vernuft! Welk eene verſcheidenheid biedt zich niet aan in de

de opvolging, de verbintenis, de ſchikking hunner denkbeelden! Daar zyn 'er, die behaagen ſcheppen in lange, daar zyn 'er, die meer welgevallen vinden in korte zamenvoegingen. De eerstgemelden bevatten op éénmaal en houden vast, zonder iets uit het oog te verliezen, een groot aantal voorwerpen of denkbeelden; de laatstgenoemden kunnen, zonder verwarring, het gezigt niet verdraagen van een zeer klein aantal, die elkander opvolgen, dewyl het eene het ander verdryft of verdonkert. Men vindt 'er, die vermaak ſchynen te ſcheppen in het zamenvoegen van een lange ſchakel duistere denkbeelden, die weinig op elkander paſſen: anderen kunnen niets dulden, dan 't geen klaar en welgeſchikt is. Deeze is ſteeds in geestverrukking; geene denkt diep en bedaard. Eenigen weeten een hooge vlugt te neemen; anderen kruipen geſtadig. Deeze heeft Vuur zonder Oordeel; een ander Oordeel zonder Vuur.

De Wils- en Gemoedsneigingen ondergaan desgelyks groote veranderingen. Men heeft 'er, die natuurlyk met zichzelven ingenomen, trots, altoos als Meesters ſpreeken, anderen zagt, leerzaam, en onderdaanig. Maar konden wy het dekzel van het hart der Menſchen afligten, welk eene menigte van verſchillende Characters zou zich aan ons oog opdoen! Welk eene kieschheid, welk eene aandoenlykheid zouden wy by deezen; welk eene lompheid en ongevoeligheid by anderen aantreffen! Welke verſchillende neigingen, driften, en gevoelens! en hoe onderſcheide deeze wederom in trap, wyziging, en verbintenis! De hoedanigheden van den Geest, van den Wil, van het Hart, vereenigen zich op duizend onderſcheide wyzen, om zo veele byzondere en op zichzelven ſtaande Perſoonen te vormen.

De Opvoeding werkt hier bykans met zo veel kragts als de Natuur: zy vormt ons op nieuw, verandert, verwoest of volmaakt het werk van die eerſte Moeder; alle onze vermogens krygen door haar eene byzondere geſteltenisſe, eene byzondere wending. Zie daar een nieuwen en zeer vrugtbaaren oorſprong van nieuwe Characters!

Elk, hoofd voor hoofd, dezelfde denkbeelden niet hebbende van dezelfde voorwerpen, moet zich elk daar over verſchillend uitdrukken. 'Er zyn andere voorwerpen, waar over in 't algemeen allen even eens denken, maar elk heeft een oneindig aantal bykomende denkbeelden.

Diezelfde Gronddenkbeelden, vatbaar zynde voor v
verſchillende uitdrukkingen, drukt elk ze op zyne w
uit. En daar allen, gelyk wy reeds opmerkten, dezel
denkbeelden niet hegten aan dezelfde woorden, aan dez
de wyzen van uitdrukken, heeft de Schryver en de L
zer niet altoos dezelfde denkbeelden, dezelfde gevoele
Daarenboven het zelfde werk kan by verſchillende Lee
onderſcheide denkbeelden verwekken, en op eene gan
verſchillende wyze aandoen.

Ieder Redenaar zal zich, gevolglyk, verſchillend ove
zelfde onderwerp uitdrukken; ieder Toehoorder, ie
Leezer, onderſcheide indrukken ontvangen. Met één woc
elk denkt, wil en gevoelt, overeenkomſtig met zyne
aartheid, zyne opvoeding, zyn verſtand, zyn byzon
Character; en elk ſpreekt, drukt zich uit, gelyk hy de
wil en gevoelt. Wie eene leevendige verbeeldingsk
en een opgeklaard verſtand bezit, drukt zich geheel anc
uit, dan wiens verbeeldingskragt hem niet aanvuurt, wi
verſtand verre van opgeklaard is. Een vrolyk Mensch
altoos lustig. Een droefgeestige doet zich kennen aan
deftigheid van zyn Styl. Een goed, menschlievend,
der en medelydend Character zal een zagten en bewee
ken toon aanneemen; een trotsch uit de hoogte ſpreek
een wreed een ruwen Styl voeren. De verheeven
grootſche Styl is de eigenaartige uitdrukking van een g
ten en edelmoedigen Geest. Daar zyn 'er, wien de gr
heid van ziel en verheevenheid van denken zo natuu
eigen is, dat zy aan alles, wat zy aanroeren, een
van die grootheid mededeelen; zy verfraaijen en verhe
de gemeenſte voorwerpen. Elk heeft, derhalven, zyn
van Character, een perſoonlyken en hem byzonder eige
Styl; en deeze Stylen veranderen in 't oneindige.
ontdekken, in dien overvloed van verſcheidenheid, bo
al, den ryken, wel verbonden, vloeienden, welluidend
zagten, tederen, bloemryken, ſchitterenden, klaaren,
eengedrongen, kragtigen, ernſtigen, ſpreukagtigen, *L*
piſchen, en afgebrooken Styl; als mede den dorren,
den, ruwen, platten, duisteren, ingewikkelden, ong
ken, kouden, krimpenden, en boertenden Styl.

De Styl, met betrekking tot de Stoffe beſchouwd,
verheven, hartroerend of eenvoudig: de laatstgemelde b
ons niets byzonder belangryks aan; over de anderen
len wy vervolgens handelen.

(*'t Vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

WAARNEEMING WEGENS DE HEILZAAME UITWERKING VAN HET SAL ABSINTHII MET DE GENTIANA, IN EENE LANGDUURIGE VERSTOPPING VAN DEN ONDERBUIK. *Door* * * * *M. D.*

Het is overbekend, dat in de meeste verſtoppingen des Onderbuiks een Zuur aanweezig is, 't welk als zieke ſtoffe, door deszelfs prikkeling, ongeregelde aandoeningen in het Syſtema Gastricum veroorzaakt: het zy nu dat dit tegennatuurlyk Zuur oorzaak, of gevolg der verſtopping zy. — Hiervan daan is het, dat de verſtandige Geneesheeren, in de behandelinge van zodanige ongemakken, 'er zo ſterk op aandringen, om door de geſchiktſte middelen dit Zuur te onder te brengen, en de ondervinding heeft deeze handelwyze zeer dikwyls met den besten uitſlag bekroond. — Dan, daar het tevens, zo uit de ondervinding als uit den aart der zaake, blykt, dat by de meeste verſtoppingen, van deezen aart, eene verſlapping der vaste deelen plaats heeft, en dat het vermogen der losmaakende middelen, door de byvoeging van verſterkende middelen, aanmerkelyk bevorderd wordt, zo ziet men hoe noodzaaklyk het niet zelden is, beide deeze middelen op eene, met de omſtandigheden best overeenkomende, wyze, met elkander te vereenigen; en ik ben door de ondervinding geleerd, dat de volgende Poeijers daartoe zeer gepast zyn: ℞. *Sal Abſinthii dr.* iv, *Puly. Rad. Gentian. dr.* iii, *f. pulveris N.* xviii. Van deeze Poeijers heb ik in het opgegeeven geval meer dan eens de heilzaamſte uitwerking gezien. Zy bevorderen zeer langzaam den Stoelgang en de Waterloozing, en neemen daardoor de verſtoppingen weg. Het ſpreekt van zelve, dat het vermyden van alle verſlappende en zuure dranken, en het vlytig gebruik maaken van ligchaamsbeweeging, daarby niet uit het oog moet verlooren worden.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN NODDI.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De Mensch, zo fier op zyne Heerſchappy, die hy i de daad meesterlyk uitoefent op den grond, dien h bewoont, is nauwlyks bekend in een ander groot gedeel van het wyduitgeſtrekte Ryk der Natuure; hy vindt in Zeeën Vyanden, veel ſterker dan hy, en hinderpaalen veel vermogender dan zyne Kunst: deeze Barrieres d Wereld, welke hy heeft durven aantasten, zyn klippen op welke zyne ſtoutheid aan ſtukken ſtoot; waar alle Elementen, tegen hem in zamenzweering, tot zyn verder zamenſpannen; waar de Natuur, met één woord, alle de heerſchappy wil voeren over een gebied, 't geen m haar vrugtloos tragt te ontweldigen: hier vertoont Mensch zich meer als een Vlugteling dan als een Hee ſcher. Indien hy de Bewoonders verſtoort, indien zelfs eenige in zyne netten vallen, of met zyn harpo doorſtooken, de ſlachtoffers worden van eene hand, w ke zy niet kennen, blyft verre het grootſte gedeelte b dekt en beſchermd in de diepte, en welhaast dryft Koude, de Winden, en de Stormen, deeze lastige vya den en verwoesters van de oppervlakte der wateren, zy kunnen ſlegts voor een oogenblik de rust en vryhe der Bewoonderen van die vergeleegene wereldoorden ſto ren.

In de daad, de Dieren, welke de Natuur met middel en bekwaamheden, veel zwakker in het voorkomen, ve ſterker dan ons gemaakt heeft tegen de baaren en onwe ren, gelyk de meeste Watervogelen, kennen ons niet zy laaten toe dat wy ze naderen; zy laaten zich vatt met eene gerustheid, welke wy domheid noemen; do die ten duidelykſten toont, hoe de Mensch voor hun e nieuw, vreemd, onbekend weezen is; en teffens ten bl ke ſtrekt van de volkomene en ongeſtoorde Vryheid, we ke dit Geſlacht geniet, verre verwyderd van den Meeste die zyne magt doet gevoelen aan alles, wat hem omring

Wy hebben reeds verſcheide voorbeelden gezien, en v zullen 'er nog meer ontmoeten van die ſchynbaare zwa heid, of liever, van die volſlaagene gerustheid, welke e hoofdtrek uitmaakt in de Vogelen der groote Zeeën. I

No

Noddi, van welken wy thans moeten handelen, heeft men de *Gekke Mosch* (*Paſſer ſtultus*) geheeten; eene benaaming, zeer oneigen: dewyl de *Noddi* niets minder is dan een *Mosch*, en gelykt naar een groote *Zee-Zwaluw*, of een kleine *Meeuw*, en hy, met de daad, eene middelſoort oplevert tuſſchen deeze twee ſoorten van Vogelen: want hy heeft de Pooten van een *Meeuw*, en een Bek gelyk aan dien der *Zee-Zwaluwen*; zyné geheele Pluimadie is donker bruin, uitgenomen een witte plek, in de gedaante van een Kalot, boven op den Kop: in grootte verſchilt hy niet veel van de groote *Zee-Zwaluw*.

Wy behouden den naam van *Noddi* (*), door de Engelſche Zeereizigers 'er doorgaans aan gegeeven, als uitdrukkende de Domheid, of dwaaze gerustheid, met welke deeze Vogel zich zet op de Masten en Raas der Schepen, ja zelfs op de hand der Matroozen, als zy die hem toereiken. „ Zy gaan," ſchryft de Heer DE LA BORDE, „ in grooten getale, met de *Gekken* en *Fregat-vogelen*, „ op de Vischvangst; ik heb niet gezien dat zy, gelyk „ de *Meeuwen*, op 't water rusten; doch 's nagts komen „ zy rondsom de Schepen, om op dezelve rust te neemen, en de Scheepslieden vatten ze met de hand."

Deeze Vogelſoort ſchynt, volgens 't getuigenis van CATESBY en COOK, niet verre buiten de Keerkringen zich uit te ſtrekken; meer dan honderd mylen van 't Land verwyderd, treft men ze, volgens CATESBY, aan; doch ze zyn zeer talryk in de oorden, waar zy zich onthouden. „ Te „ *Cayenne*," ſchryft de Heer DE LA BORDE, „ ziet men „ honderd *Noddi's* voor één *Gek*, of *Fregat-vogel*; zy „ bedekken bovenal de Rots *Grand-connetable*, van waar „ zy rondsom de Schepen komen vliegen; wanneer men „ een ſtuk Geſchuts lost, vliegen zy op, en vormen door „ derzelver menigte een dikke wolk." CATESBY heeft ze desgelyks in groote menigte zien viſſchen, te gader vliegen, ſteeds op 't oppervlak des waters nederſtrykende, om kleine Vischjes op te vangen, die by groote ſchoolen door ſterke winden voortgedreeven. Deeze Viſſchery ſchynen de *Noddi's* met veel vermaak te verrigten, althans, indien men zulks mag afneemen uit de verſchéidenheid van 't geluid, 't welk zy ſlaan, en 't groot geraas,

(*) De *Indiaanen* te *Guyane* noemen den *Noddi Thouarou*; de *Otthaheiters* geeven 'er den naam aan van *Oiye*.

raas, 't geen zy maaken, op den afſtand van eenige mylen hoorbaar. Dit alles, voegt CATESBY 'er nevens, heeft geen plaats, dan op den tyd dat zy nesten maaken en broeden, 't geen op een kaale Rots geſchiedt; dit werk verrigt zynde, zwemt ieder *Noddi* heen, en zwermt alleen om in den wyden Oceaan (†).

(†) CATESBY, *Carol.*, Tom. I. p. 88.

AANMERKINGEN OVER DE NUTHEID VAN HET INVOEREN VAN VREEMDE PLANTEN.

(Getrokken uit eene Redenvoering, *ſur l'Utilité de la Transplantation*, den 10 Juny 1788, door den Heer DURANDE, te *Dyon*, gehouden, by het openen der Leſſen over de Plantkunde.)

Daar zyn gelukkige Landſtreeken, in welke de Natuur vermaak ſchynt geſchept te hebben, om ze op te cieren met alle Planten, noodig tot het Leeven en de Gezondheid der Inwoonderen; nogthans is 'er geen of dezelve kan nog verrykt worden met voortbrengzelen van andere Gewaſſen; en de Plantkunde, in zo veele andere opzigten nuttig, is zulks inzonderheid door het overbrengen van vreemde Gewaſſen. Deeze waarheid behoeft eer herinnerd dan beweezen te worden, dewyl zy zich opdoet, zo ras wy letten op 't geen ons omringt.

De Tarwe, welke een genoegzaam voedzel oplevert voor de Inwoonders van dit Landſchap, is in onze Lugtſtreek niet oorſpronglyk. 't Zy dezelve, gelyk DIODORUS heeft voorgewend, eerst van *Sicilie*, 't zy ze uit een anderen oord kwame, zeker is het, dat wy alle de voordeelen, welke wy van deeze Verplanting trekken, niet kunnen uitdrukken.

De Wynſtok, die geen gering gedeelte van den Rykdom deezes Ryks uitmaakt, is eene vreemde Plant, uit *Aſië* in *Europa* gekomen. De *Phenicierſ* bragten de Wyngaarden op de meeste Eilanden, en verſpreidden ze op 't Vaste Land; uit *Griekenland* kwamen zy in *Italie*. De *Gaulen*, den Wyn geſmaakt hebbende, vonden geen ſmaak meer in den drank van Boscheikels toebereid. De oude

Vol-

Volken trokken de *Alpen* over, zetten zich, naa behaalde overwinningen, aan de andere zyde van de *Po* neder, om 'er Wynſtokken te kweeken. Zy vonden de kunst om den Wyn in welgeſloote houten vaten te bewaaren: vervolgens plantte men in *Bourgogne* en *Champagne* den Wynſtok.

De Moeskruiden, die een zo weezenlyk gedeelte van ons voedzel uitmaaken, zyn uit de *Levant* herkomſtig: 't zyn *Aſiatiſche* Planten, die thans in de Moestuinen der *Europeaanen* groeijen.

Het Vlas, waar van men het Linnen vervaardigt, zo noodzaaklyk voor de zindelykheid en de gezondheid, is van *Perſiſchen* oorſprong; van daar werd het in *Egypte* gevoerd. PYTHAGORAS bragt het uit dit laatstgemelde Land: want vóór dien Wysgeer kenden de *Grieken* 'er het gebruik niet van. — Indien men by dit gebruik voege de nuttigheid van 't Papier, uit Linnen-lompen vervaardigd, zo gereed als goedkoop, zullen wy de Overvoering der Vlasplanten dubbel danken

De meeste der Vrugten, die tot Tafelwellust dienen, en ons in ſtaat ſtellen om verfrischt de Zomerhette te wederſtaan, zyn wy aan vreemde Lugtſtreeken verſchuldigd. Dus werden, by voorbeeld, de eerſte Kersſen-Planten aangebragt door LUCULLUS, by diens wederkomst van dien gedenkwaardigen Tocht, op welken de vermeestering der Staaten van MITHRIDATES volgde. 't Was te *Ceraphonte*, de Hoofdſtad van *Pontus*, waar hy dien Boom vondt: die zich vervolgens in onze Gewesten zo zeer vermenigvuldigd heeft.

Die Planten zelfs, welke onze Bloemſtukken vercieren, en zommigen een zo groot vermaak ſchenken, dat zy aan de opkweeking en bezorging dier Gewaſſen al hun zorg en tyd te koste leggen, ſchoon de nutheid zich bepaalt tot het ſtreelen der oogen; die Planten, zeg ik, of althans derzelver grootſte gedeelte, zyn geen Inboorelingen onzer Lugtſtreeken. 't Was onder de Regeering van MAHOMETH DEN IV, in den Jaare 1688, dat de Ranunkel voor de eerſte keer in de Tuinen van *Conſtantinopolen* bloeide.

In deezer voege dient de Overvoering der Planten om ons te voeden, te kleeden, te verfriſſen, en onze Lusthoven op te cieren. De Plantkunde, die reeds zo veel voordeels ſchenkt, door ons kennis te verſchaffen van de Planten onzer eigene Lugtſtreeke, wordt nog voordeeliger, door

door ons vreemde Gewasſen te doen kennen. Want, uit de bygebragte, elk in 't oog ſpringende, voorbeelden, mogen wy veilig opmaaken, dat 'er geen twyfel valt aan het beſtaan van verſcheide andere Planten, nog niet overgevoerd, die by ons wel zouden aarten, en met groot voordeel kunnen gekweekt worden.

AENMERKINGEN OVER DE BESCHRYVING VAN DEN VERGIFBOOM, IN HET MALEITSCH GENOEMD *Pohoon Upas*, DIE, VOLGENS HET VERHAEL VAN N. P. FOERSCH (*), OP HET EILAND JAVA TE VINDEN ZOUDE ZYN.

Medegedeeld door LAMBERTUS NOLST, *M. D. en Lid van het Bataefſche Genootſchap der Proef-ondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam.*

WEL-EDELE HEEREN!

Hoe weinig berigten, uit afgelegen oorden, vaek te betrouwen zyn, en hoe noodig het inzonderheid voor alle Natuurkenneren zy, zich niet te verlaten op het berigt van onbekende Geſchiedſchryveren, maer integendeel alle vlyt aen te wenden, om belangryke zaeken, die hun worden medegedeeld, meer naeuwkeurig te onderzoeken, zal, zoo ik my niet grovelyk bedriege, uit het volgende verhael ten vollen blyken.

Onlangs in geſprek zynde met den Wel-Ed. Heer JAN MATTHYS VAN RHYN, (met wiens vriendſchap ik my vereerd vinde,) over de gevaerlyke vergiften, die men hier en elders aentreft, gaf ik myne verwondering te kennen, dat de Boom op *Java*, van welks vergiftige eigenſchappen ik zoo veele verwonderlyke uitwerkingen, in de Maendlyks uitkomende *Letteroefeningen*, geleezen had, reeds niet voorlang was uitgerooid. My op de egtheid van het verhael, op de aengehaelde plaets, verlatende, beweerde ik, dat het gif, 't welk uit deezen Boom ontlast wierd, voorzeeker een der meest heftige moest zyn, het welk 'er tot heden toe bekend is.——

Doch

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* VIde Deel, *Mengelw.*, bl. 286 enz.

Doch met geen geringe verbazing werd ik ontwaer, dat al het geen men in dat verhael, nopens het aenweezen en de eigenſchappen van deezen Boom aentreft, volſtrekt bedriegery en leugentael is; en dewyl ik gezien had, dat men het zelve voor zeer egt hield, en het hierom in een ander zeer geagt Werk (†) overgenomen had, begreep ik het myn pligt te zyn, den gemelden Heer te verzoeken, my de vryheid te willen geeven, van den inhoud onzer geſprekken, benevens de bewyzen, omtrent de valſchheid van het berigt, die zyn Ed. toen de goedheid had van my te laten zien, aen UWEd. te zenden, om langs dien weg myne Landgenooten hieromtrent nader te onderrigten; het geen dan ook door mynen vriend gunſtiglyk werd toegeſtaen.

Vooraf reekene ik het noodig te melden, dat de genoemde Heer VAN RHYN ruim 23 jaeren, en wel zedert het jaer 1763 tot 1786, op *Java* gewoond heeft, dat zyn Ed. 13 jaeren Opperhoofd in de *Mattarm*, aen het Hof van den Sultan, en ruim 3 jaeren tweede Reſident aen het Hof des Keizers, te *Souracarta*, geweest is; dat hy aldaer de beste gelegenheid heeft gehad van alles, het geen ſlechts eenigermate aenmerklyk was, te onderzoeken; en dat 'er ook niets van dien aert is geweest, of het is door zyn Ed. gezien.

Hier by komt, dat de volgende Aenmerkingen haeren oorſprong meerendeels verſchuldigd zyn aen een berigt, op verzoek van de Heeren Directeuren van het Bataviaesch Genootſchap, door de Ed. Heeren Opperhoofden, PALM en VAN RHYN, aen den Heer Gouverneur van *Java* geſuppediteerd; doch welk berigt aen den Wel-Ed. Heer, Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, als eerſten Directeur van het Bataviaeſche Genootſchap, door den Heer Gouverneur gegeeven zynde, in ons Land niet is bekend geworden; daer de Heer RADERMACHER, op zyne Reis herwaerts, op eene zeer noodlottige wyze is omgekomen.

Eer ik van dat berigt in dit geval gebruik maeke, ſtaet my te melden, hoe my, uit eene getrouwe Copie eener egte Atteſtatie, van den Opper-Chirurgyn F. A. BONNEKEN, te *Samarang*, ontegenzeggelyk gebleeken is, dat

(†) Zie CHOMEL, *Algemeen Woordenboek*, VIIIſte Deel, bl. 608 enz.

dat opgemelde FOERSCH in 't jaer 1774 niet te *Batavia* geweest is, dat hy in de jaeren 1775 en 1776 wel, onder den genoemden Heer, derde Meester geweest is; mitsgaders dat hy, na verloop van eenige jaeren, wel als Opper-Chirurgyn een reisje naer *Java* gedaen heeft, doch nooit aen een der Vorſten-hoven aldaer geweest is; en dat hy daerna tot de Engelſchen is overgeloopen. Wyders is het, voor een ieder, die eenige kennis heeft van de Indiſche inrigtingen, niet minder baerblyklyk zeker, dat hy valschlyk voorgeeft, een pas verkreegen te hebben, van den Heer Gouverneur-Generael P. A. VAN DER PARRA; waer door hy verlof gekreegen zou hebben om door het Land te reizen, en dus gelegenheid gehad hebben, om dien Wonderboom te bezigtigen. Dit vooraf aengemerkt hebbende, zal ik nu voorts bepaelder doen zien, dat hy deezen Boom in zyne hersſens geſmeed heeft; nadien 't eene volſtrekte onwaerheid is, dat 'er zulk een vergiſtige Boom op *Java* te vinden zou zyn. Zie hier het bewys.

De Wel-Ed. Heer PALM heeft deswegens onderzoek gedaen, en aen den Keizer van *Java* een Brief gezonden, van den volgenden inhoud:

Aen zyne Majeſteit den Keizer PACCO BOEANA, *den derden, dien toegewenscht wordt alle zeegen, voorſpoed en vergenoegen op deeze Aerde.*

„ Door den Wel-Edel Geſtrengen Groot Achtbaren Heer Gouverneur en Directeur deezer Kuste my toegezonden zynde een Schriftuur, door zeeker Opper-Chirurgyn ontworpen, die daer by voorwend —— dat 'er in het Keizerryk van uwe Majeſteit zekere vergiftige Boom zoude zyn, en doorgaends genaemd worden de Boom *Upas*. —— Dat dit vergif niet anders gehaeld wierd, om kritſen of pieken daermede te vergiftigen, dan door menſchen, die reeds door uwe Majeſteit ter dood veroordeeld waren; en door dit te wagen dan het leeven behielden, zoo zy wederkeerden met het vergif, doch meestal door het zelve ſtierven. —— Dat hy Oppermeester in den jaere 1776, of naer de Javaſche reekening in den jaere 1703, een Juſtitie, binnen uwe Majeſteits *Cadaton*, had bygewoond van dertien *Zeliers* of By-

Bywyven van uwe Hoogheid, die door vlymen of kritſen, door dit vergif aengeſtreeken, ieder aen een pael gebonden zynde, in den tyd van *twee minuten* had zien om het leeven brengen: — zoo neeme ik dan de vryheid, my by uwe Hoogheid te adresſeeren, met vriendlyk verzoek, my ook ſchriftlyk op dit *humbel Adres* met uwe Majeſteits antwoord te willen vereeren; ten einde te ontwaeren, in hoe verre dit voorgeeven van den Oppermeester FOERSCH met de waerheid inſtemt; of dat het ſomwylen ten eenemaele verdigtzels zyn, als mede of 'er zoo een Boom *Upas* in dit gantſche Land *Java* te vinden zy. —— Als dit door uwe Majeſteit bekrachtigd wordt, zal alle twyffeling van de geleerde waereld kunnen weggenomen worden; en uwe Majeſteit zal my hierdoor zonderling verpligten."

(Onderſtond) Slot myner Penne.

Geſchreeven binnen de Veſting *de Vastenburg*, deezen 12 November 1785.

(Was geteekend) W. A. PALM.

Het antwoord, met 's Keizers Zeegel voorzien, op den bovenſtaenden Brief, was dus:

Javaenſche Brief, geſchreeven door den SOESOEHOENANGH, *aen zynen Vriend, het Heer Opperhoofd* PALM.

„Na dat, uit Broeders Misſieve, toegezonden door den Wel-Edel Achtbaren Heer Gouverneur, verſtaen hebbe, zoude in mynen Lande, zoo als de Oppermeester voorgeeft, een Boom, genoemt *Upas*, weezen; het geen my niet alleen ten heele malen onbekend is, maer zelfs ook nooit het minſte daer van gehoord hebbe; en ik weet ook niets van de benoemde Oppermeester; want by wat Opperhoofd zoude die geweest zyn?"

(Onderſtond) Geſchreeven op Dingsdag den 12 van 't Ligt *Soera* in 't jaer *Be.* 1712 of den 15 November 1785.

(Lager ſtond) Getranslateerd door my (was geteekend) JN. JS. EMHARDT.

(Nog lager) Accordeert. (was geteekend) W. A. PALM.

Dit

Dit nu zoude reeds genoeg zyn om te bewyzen, dat al het verhaelde omtrent den gemelden Boom eene louter opeenſtapeling van de grootſte onwaerheden is; doch men zoude zoo verre konnen gaen van tegen te werpen, dat de Keizer misſchien wel reedenen kan gehad hebben, (deels om het voordeel, 't welk de Boom, volgens FOERSCH, Hem zoude aenbrengen; deels om de geſtrenge wys, waermede hy zyne Bywyven behandelt, niet aen den dag te leggen,) om het aenwezen van de *Póhoon Upas* te ontkennen; en het zal hierom noodig zyn, om verſcheiden gezegden, in het meergemelde verhael voorkomende, door de volgende verdere Aenmerkingen te logenſtraffen.

1°. „ *De* Bohon Upas zoude dan *groeijen op* JAVA, *omtrent* 27 Duitſche *mylen van* BATAVIA, *veertien van* SOURACHARTA, *'s Keizers Zetel, en tuſſchen de* 18 *en* 20 *van* FIUKJOE, *de tegenwoordige verblyfplaets des Sultans van* JAVA."

Het verdient hier opmerking, dat de Schryver zeer weinig onderweezen is geweest in de *Malcitſche* tael; (het geen naderhand ook nog duidelyker zal blyken,) en dat hy den juisten naem der gemelde plaetſen niet heeft weeten te melden. Want, volgens des kundigen, moet hier niet ſtaen *Bohon*, maer *Pohoon* —— niet *Souracharta*, maer *Souracarta* —— niet *Fiukjoe*, maer *Djocjocarta* enz.

Doch het geen meerder aendagt vordert, is, dat de bepaeling van den afſtand, op welken de Boom te vinden zy, geheel mank gaet.

De zeekerſte berigten toe, deswegens genomen, bewyzen, dat de Sultan omtrent 14 uuren nader by *Batavia* dan de Keizer woont; en dat de gewoone Marſchen, door de bovenlanden van *Batavia* naer *Djocjocarta*, of Sultans verblyf, op 120 uuren; en naer *Souracarta*, of 's Keizers woonplaets, op 134 uuren gereekend worden.

2°. „ *Het vergif uit den* Upas *zoude zeer duur zyn, en den Keizer veel gelds opbrengen.*"

Dus moet de Keizer, volgens dit gezegde, *alléén* het voordeel van den Boom genieten: doch hierdoor toont de Schryver, dat hy niet weet, hoe de Landen der Javaſche Vorſten door de *Compagnie* zo verdeeld zyn geworden, dat ieder Vorst van elk ſtuk Land de geregtſyke helft bezit; en dus zou de Sultan hierin mede moeten

ten deelen. Ook zyn de inkomſten der Javaſche Vorſten wel toereikend, maer niet groot, ontſtaende alleen uit de Verpagte Tollen aen de *Chineezen*, en de inkomſten der Landeryen.

(*Het Vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

AANMERKINGEN OVER HET CHARACTER EN DE WERKZAAMHEDEN DER INWOONDEREN VAN OPPER-SILESIE; ALS MEDE OVER DE LIGGING VAN DAT GEWEST.

Door den Heer C. F. E. HAMMARD, *geweezen Luitenant de Genie, en Opziender der Bruggen en Wegen van den Koning van Pruiſſen, gemaakt in den Jaare* MDCCLXXXII.

Van alle Staaten des overleden Konings van *Pruiſſen*, ſchynt dat gedeelte van *Sileſie*, 't welk tuſſchen den *Oder* en *Poolen* gelegen is, het minst gedeeld te hebben in het licht, 't geen die beroemde Vorst niet alleen over zyne Onderdaanen, maar over geheel het Menschdom, heeft zoeken te verſpreiden. Men zou verkeerd doen, met zulks aan een gebrek in het Staatsbeſtuur toe te ſchryven: om de oorzaak te ontdekken, moeten wy hooger opklimmen.

Het Volk, in dit gedeelte van *Sileſie*, is een tak van de *Slavoniers* of *Sarmaten*, die oudtyds woonden by de bronnen van den *Weixel* en den *Oder*. Langen tyd onderworpen aan eigen Prinſen, kleine Dwingelanden, die 't zelve met een yzeren ſcheptet beheerſchten, ging het vervolgens beurtlings over onder de Heerſchappy, nu eens der *Bohemeren*, dan eens der *Poolen*. De Edelen hebben hunne vryheden behouden onder de magt van 't Huis van *Oostenryk*, en wanneer FREDERIK DE II, Koning van *Pruiſſen*, 'er bezit van nam, was het een beding, dat die voorregten moesten bewaard blyven.

't Valt zeer bezwaarlyk, Opvoeding en Godsdienst by hun in te voeren, om het lot der Onderdaanen te verzagten: veele hinderpaalen komen hier tegen op, onder anderen dé Slaaverny, die, ſchoon verzagt door de gunst van den Oppervorst, en de billykheid der Staaten, niet geheel kan weggenomen worden, zonder den Adel te bederven; dien de handen, voor denzelven werkende, ontneemende. —— Daarenboven zou de afſchaffing der Slaavernye eensſlags den breidel ontneemen aan lie-

den van eenen onbeteugelden aart, en hun doen ve
len tot Ledigheid en Dronkenſchap, hunne heerſch
Ondeugden. Hunne Opſtand, in den Jaare MDCCLX
in de Vrye Heerlykheid van *Plaſſe*, toebehoorende
den Prins van ANHALT COETHEN, ſtrekt 'er ten be
van. Alle de kosten en moeite van dien Prins, e
Gravinne van STOLBERG WERNIGERODE, diens E
noote, om beter zorge voor hunne Opvoeding, voor
ne Gezondheid, Beſtaan, en Huislyk geluk, te dra
hebben by hun geene de minſte erkentenis te weg
bragt. Zy zagen de verpligting, om hunne Kindere
School te zenden, aan als een last, hun opgelegd
ſtede van de gedwongene Dienstdagen, welke men
minderd hadt; en zy ontſloegen 'er zich van, onder
wendzel, dat zy hunne Kinderen in hun huiswerk
dig hadden: een voorwendzel, 't welk zichzelve w
ſpreekt, wanneer men by de hutten dier arme Boeren k
en ziet dat zy in ledigheid en onmaatigheid de dage
week, hun voor hunzelven tot arbeiden gelaaten,
brengen. Voor 't overige, zelfs veronderſteld dat z
arbeid overlaaden waren, zouden vyf en twintig Zo
voormiddagen, geduurende zes of zeven jaaren, ge
weezen, om hun eenige beginzels van gedrag in te
zemen.

De ganſche Adel, niet zo ryk, en misſchien zo
moedig niet zynde als de Prins van ANHALT PLE
zou het gebrek aan een Fonds, om de Meesters u
betaalen, zich tegen de oprigting der Schoolen ſch
aan te kanten; dan die hinderpaal was gemaklyk uit
weg te ruimen, door een gedeelte van de goederen de
ſuiten daar toe te beſtemmen; daarenboven zou het
wel aan een Fonds ten dien einde kunnen ontbree
in een Ryk, waar eene goede beheering der gel
delen zo veel oplegt. Indien de behoefte der Ou
foms niet toeliet, hunne Kinderen te kleeden, zo d
's winters eenen langen weg loopen, om ter Schoo
gaan, zou de liefdaadigheid dit te gemoet kunnen ko
ook zouden de Meesters, op zekere dagen, in de ſt
hun toegeſchikt, aan de huizen kunnen rond gaan.

Byaldien de Godsdienst, in *Opper-Sileſie*, in de I
taale verrigt wierd, zou dezelve als eene ſoort van
delyk Onderwys kunnen aangemerkt worden; maa
heel *Opper-Sileſie Catholyk* zynde, hoort men alleen
zyn in de Kerken, en zeldzaam hoort men 'er een

ſtaanbaare Redenvoering. De overleden Koning, die ten grondregel hadt, niemand omtrent zyn Godsdienst te ontrusten, liet den Prieſteren de zorg, hun aanbevolen, over. Ongelukkig vonden zy het veel gemaklyker Ommegangen te doen, en Beelden te kleeden, dan zich op het verkrygen van kundigheden uit te leggen, anderen te onderwyzen en te ſtigten. Men ziet te *Glatz* een wonderdoend Beeld van MARIA, als een Koningin gekleed.

Een gedeelte der Geeſtelykheid ſtaat onder vreemde Biſchoppen, byzonder onder dien van *Cracow*, die reeds werks genoeg in *Poolen* vindt. Het zou, dunkt my, geen laakenswaardig bedryf van den wereldlyken arm weezen, dat dezelve alle Prieſters noodzaakte, om by alle Godsdienſtoefeningen een Onderwys van een bepaalde uitgeſtrektheid te voegen, onder bedreiging, dat zy hunne Pastory by 't verzuim zouden verliezen: eenigen tot voorbeelden geſteld, zouden de overigen afſchrikken.

Schoon *Opper-Sileſie* by *Neder-Sileſie*, wat de vrugtbaarheid van den grond betreft, niet in aanmerking komt, wordt het, nogthans, vlytig genoeg bebouwd. De ondervinding heeft geleerd, in hoe verre men zich heeft moeten verwyderen van de beginzelen des Landbouws, die ten regel in *Neder-Sileſie* dienen. De Vreemdelingen kunnen niet nalaaten op te merken, het vreemd voorkomen der golven, gevormd door de vooren, die niets opbrengen, doch het water verzamelen, 't welk in damp verdwynt, of in gegraave gragten loopt om 't zelve te ontvangen. Deeze handelwyze is niet eigendunkelyk; de aart van den grond vordert dezelve. Onder een voet of twee der teelaarde is een vaste bedding, welke het overtollig water belet door te zygen, wanneer de grond genoeg verzadigd is. Zo als zy het aanleggen, verzamelt zich het water in de opening der vooren, als in kanaalen; en wanneer het Jaar al te vogtig is, bederft of bevriest een gedeelte van het zaad, daar in gezaaid. Indien de grond aangelegd werd op eene wyze, dat dezelve overal eene gelyke oppervlakte zonder diepten aanboodt, zou het zaad een gedeelte van de hoogte der aarde, die 't zelve bedekt, misſen; het water zou zich over alles uitſtrekken, en de overſtrooming een algemeen misgewas veroorzaaken.

Over 't algemeen mag men zeggen, dat de Landen

in *Opper-Sileſie* viervoudige vrugten voortbrengen: eene vrugtbaarheid, genoegzaam om de Ingezetenen te voeden, en een voordeeligen Handel buitenslands te dryven. De Brandewynſtookeryen, die het verderf des Volks zyn, en een gedeelte van de inkomſten des Adels uitmaaken, neemen te veel weg. Het Stooken der Graanen is langen tyd in de handen der *Jooden* geweest, die, door dit middel, al den rykdom des Lands aan zich trokken. Naauwlyks hadt een Boer zyn Land bezaaid, of de Oogst was, by voorraad, aan de *Jooden* verkogt. Dan, in den Jaare MDCCLXXXI, heeft een bevel van den Throon deezen voorkoopen vernietigd.

De Graaf COLLONNA heeft in de wyduitgeſtrekte Landſchappen, zyns beſtuurs onderhoorig, de Brandewynſtookeryen verbooden. Hy hoopt, dat de vermindering zyner inkomſten, welke onmiddelyk daar uit ontſtaat, herſtelt zal worden door het gebruik van Bier, waar aan de Boeren zich ongevoelig gewennen, als mede het gebruik, welk hy zal maaken van de ligging zyner Landgoederen, niet verre van den *Oder*, en door andere inrigtingen, welke hy dagelyks bedenkt, ten voordeele zyner Onderhoorigen.

De wyze van zich te voeden, heeft zo veel invloed op den zedelyken ſtaat, dat men van dezelve zich kan bedienen, om te oordeelen over de maat van aankweeking der verſtandsvermogens by een Volk. Roggezemen en gezoute Kool maaken een goed deel der Spyze uit der *Sileſiers*, in de nabuurſchap van *Poolen*. De onzindelykheid hunner Wooningen, de morsigheid hunner Kleederen, en een algemeene havenloosheid, veroorzaaken de kwaal, bekend onder den naam van de *Plica Polonica*, of de *Poolſche-Hairvlegt*.

Het gebruik der Aardappelen is zo algemeen niet als een zo gezond voedzel verdient. De geweeze Staatsdienaar SCHLABERNDORF, de aanteelt der Aardappelen, met geweld, hebbende willen invoeren, is ſlegt geſlaagd, en heeft de halſtarrigheid des Volks, in het vasthouden der vooroordeelen, niet kunnen overwinnen. Gewoon om van Roggezemelen en Kool te leeven, gaven zy de Aardappelen aan de Zwynen, welke zy anders eenigen tyd voor het ſlachten voeden, gelyk zy zichzelven voeden.

Het houden van Vee neemt by den Adel toe, en neemt zo veel by het Volk af, welks Paarden en Hoornvee het zelfde teken van verwaarloozing als derzelver Meeſter dra

draagen. De Paarden kunnen niet groeijen, doordien zy ze te jong gebruiken. 't Ontbreekt hun niet aan Weidlanden, maar aan Hooi.

Het Landsbeſtuur, met de verbetering des Lands bezig, verzogt, in 't Jaar MDCCLXXX, aan de Staaten een tafel van de Landen, geſchikt om ontgonnen te worden. Ingevolge hier van, heeft men Volkplantingen in de Landen van *Arthlande* gezonden, waar men hun plaatzen aanwees, die de minſte kosten ter bearbeiding vereischten, en de ſpoedigſte voortbrengzels beloofden. Dus bleeven 'er nog veele laage en moerasſige Landen ter verdeelinge over. Men zou ze geſchikt kunnen maaken tot Paardenſtoeteryen, naar 't voorbeeld van den Prins van ANHALT PLESSE, die 'er ſchoone heeft te *Pohlnich-Weichſel*.

Van alle de Volkplantingen, op den ſlinker oever van den *Oder*, zyn 'er geene zo bloeiend als de twee, door den Prins van ANHALT PLESSE, op zyne kosten, aangelegd in *Oud* en *Nieuw Anhalt*. Geheele *Poolſche* Dorpen, aangelokt door de vryheid van Godsdienst, en andere voordeelen, in *Opper-Sileſie* beloofd, kwamen derwaards met hunne Handwerken, onder de beſcherming van een Koning, wiens woord heilig was, en in de armen des Prinſen van ANHALT PLESSE, die milddaadig in hunne dringendſte behoeften voorzag, en hun vlyt beloonde.

Het denkbeeld, om de Volkplantingen te bevolken met oude Krygslieden, is altoos niet gelukt: dewyl doorgaans de behoefte van den Staat de Krygslieden in dienst doet blyven tot zulk een ouderdom, waarin zy alleen geſchikt zyn tot het genieten van een rust, die het onregtmaatig zou weezen hun te benyden.

In het uiterſte van *Opper-Sileſie*, aan *Poolen* grenzende, zyn Poelen, waar van men zich op eene voorbeeldige wyze bedient. Zy maaken het voornaamſte gedeelte van de inkomſten der Edelen uit, in de Vrye Heerlykheid van *Pleſſe*. Naa dat de Visch 'er twee of drie jaaren in huisgehouden heeft, droogt men die Poelen op; de grond, dien tyd onder 't water braak gelegen hebbende, heeft eene buitengewoone vrugtbaarheid bekomen. De nabyheid van den *Weixel*, welke aan de Heerlykheid van *Pleſſe* paalt, en bevaarbaar is, digt by het Dorp *Zaberſchek*, maakt den uitvoer der Waaren, na *Cracow* en *Warſchow*, gemakkelyk. Naast de Poel van *Opplen* is die van *Beronner* de voornaamſte des Lands.

De voornaamſte Handel van *Opper-Sileſie* is in Ho
waar van, ondanks de hoeveelheid in de Smelteryen v
ſtookt, 'er altoos een groote overvloed zou weezen,
dien het mogelyk ware de Ingezetenen over te haal
om van Steen te bouwen, en Koolen te branden; m
men gebruikt 'er zo veel Houts op allerlei wyzen, dat
vermindering allermerkbaarst is. Het Landsbeſtuur ho
het, ondertusſchen, voor een regel, dat het ſpaaren
't Hout het beste voor de Bosſchen is: en heeft het b
wen op de oude wyze verbooden. De Koninglyke B
ſchen, onder het opzigt van den Heer DE WEDEL,
in den besten ſtaat, en daar op volgen die van den Pr
van ANHALT PLESSE, en van den Graaf COLLONNA.

Het Yzer, de Koolen, en het Lood, nieuwlings c
dekt naby *Beuthen* en *Tarnowitz*, zyn de Delfſtoffen
Opper-Sileſie. Bykans alle de Bergen van de Heerlykh
Pleſſe hebben in zich een onuitputbaaren ſchat van K
len, in den ſchoot des aardryks verborgen. Daar is n
mand, behalven de Prins, die dezelve in zyne Stooker
gebruikt. Zyne proeven, om 'er zich van te bedie
tot het ſmelten van Yzer, zyn niet geſlaagd, ter oorza
van de Zwavel, die zich met het Yzer vermengt.
Koolen van EMANUEL SEEGEN komen in zwaarte en ha
heid naby aan die van *Newcastle*. 't Ware te wenſch
dat ze, van de ſchadelyke Zwavel ontſlaagen, van al
meener gebruik wierden. De Prins zou als dan waarſch
lyk meer aangemoedigd worden, om ze te doen voeren
den mond van den *Weixel*, en de Kusten van de *Baltiſ*
Zee, om in ſtede van de *Engelſche* gebrand te worde
Men brandt ſteeds Koolen in de Steen- en Kalkovens e
van *Opper-Sileſie*.

In de Heerlykheid *Beuthen* is een Yzer-myn, zon
mengzel van welker Yzer al het Yzer, 't geen van eld
komt, de noodige maat van ſmeedbaarheid niet kry
Ten Westen van de Stad *Beuthen* heeft men, eenige J
ren geleden, de Lood-mynen, meer dan eene Eeuw
bewerkt gelaaten, weder beginnen te bearbeiden.

Aan *Opper-Sileſie* ontbreekt niets dan Zout, 't welk n
nog nergens heeft kunnen ontdekken. De Zout-myn
van den Keizer te *Willitzka* voorzien geheel *Opper-*
leſie. De Koning koopt het Zout, en verdeelt het
zyne Onderdaanen. Deeze Monopolie brengt zeer veel
aan de beide Monarchen; *Poolen* en *Sileſie* hangen in
opzigt zeer veel af van het *Oostenryksche* Hof, gelyk

me

meeste *Pruisſiſche* Onderdaanen van dat van *Brandenburg*, welks regtvaardigheid en liefde tot de Onderdaanen egter niet toelaaten, dat de prys eener zo onontbeerbaare behoefte te hoog ſtyge. Nogthans is dezelve hoog genoeg, om den Sluikhandel uit te lokken: die denzelven dryven, zyn de Bergbewoonders van *Teſchen*, bekend onder den naam van *Coralns*. Zy verzamelen zich op de grenzen, om eene ſoort van gewapende Caravane te vormen, die van vyftig tot honderd Wagens, met Zout belaaden, geleidt, beſchermd door twee of drie duizend Man, daar toe behoorende. Wanneer zy in de *Pruisſiſche* Staaten gekomen zyn, behandelen zy allèn, die zich tegen hun verzetten, wreedlyk; 'er zyn voorbeelden, dat zy geheele Escadrons verſlaagen hebben.

Onder de Manufacturen van *Opper-Sileſie*, bekleedt de Lakenfabriek te *Pleſſe* den eerſten rang, en op dezelve volgt die van *Tarnowitz*. De Lakens zyn goed en fyn. De Keizer heeft 'er een ſlag aan toegebragt, door den invoer van vreemde Wollen Stoffen, in alle zyne Staaten, te verbieden. Dit verbod heeft te wege gebragt, dat veele Fabrikanten, in de Jaaren MDCCLXXXII en MDCCLXXXIII, na *Bielitz*, en andere *Oostenrykſche* Plaatzen, van waar de meesten gekomen waren, zyn wedergekeerd, om daar hun Handel met *Oostenryksch-Poolen* door te zetten. De Conſul van *Pruiſſen*, te *Jaſſy*, heeft een ontwerp van herſtel des Handels, met *Moldavie* en *Walachie*, aangeboden, 't welk het voorige verlies eenigzins zou vergoeden. De beroemde BRONKENHOF dryft 'er reeds een voordeeligen Handel, ondanks de onaangenaamheden, welke hy heeft moeten verduuren. De Handel by verruiling is zeer voordeelig; men krygt van daar Huiden, Wasch en Vee.

De Ruwe Linnens geeven werk aan veeler handen in *Neder-Sileſie*, en zy worden langs veele wegen uitgezonden. De twee Volkplantingen des Prinſen van ANHALT, die de naamen van *Nieuw* en *Oud Anhalt* draagen, vervaardigen veel Ruwe Linnens. Tot gemak der Ingezetenen heeft de Prins zich met de verkoop belast, en daar toe een byzonder Kantoor opgerigt.

De Glasblaazery van den Prins heeft de goedkeuring der kenneren weggedraagen, zo wat de fynheid der ſtoffe, als wat het ſatzoen aanbelangt. De Prins heeft de proeve genomen, om, als in *Hanover*, Koolen te gebruiken; doch deeze maakten het Glas ſlegter. De *Hanoverſchen* hebben het geheim gevonden, om hunne Stookplaatzen in dier

voege aan te leggen, dat de Zwaveldamp door pypen wordt afgeleid, en geen ſchade aan 't Glas toebrengt. De Waschbleekery, de éénige in *Opper-Sileſie*, de Linnen- en Gaarenbleekeryen, op den Berg *St. Clement*, zyn in goeden ſtaat, en draagen getuigenis van de onvermoeide zorgen van dien Prins, ten voordeele van de Inwooners der Heerlykheid, waarin hy Orde en Overvloed doet heerſchen, door arbeid verkreegen.

Geduurende den Oorlog, dien de overleden Koning van *Pruiſſen* heeft moeten voeren, om zyne Vermeestering te verdeedigen, heeft het gedeelte van *Opper-Sileſie*, gelegen tuſschen den *Oder* en *Poolen*, weinig geleden van de Oorlogsrampen, welke het andere gedeelte van dat zelfde Landſchap beproefde. Zelden vertoonden 'er zich Partyen om 'er Belastingen van Voeradien te heffen: uitgezonderd het vliegend Leger, van den overleden Generaal WERNER, dien de Marſchalk LAUDON volgde, in zyn terugtocht langs den *Weixel*, en het Leger van den Graaf RENARD, een *Saxisch* Generaal, die handgemeen geweest is met de *Pruiſſiſche* Huzaaren, aan den kant van *Kloſter Rauden*, zag men geen talryke troepen aan den ſlinker oever van den *Oder*: want de Oproerigen, die over het Gebergte van *Teſchen* dürfden aantrekken, verſcheenen 'er niet dan om verſlaagen te worden van den dapperen ROSENKRANTS, Capitein der Ruitery, en werden de overgebleevenen, zonder lust om weder te keeren, te rug gedreeven na 't Gebergte, van 't welk zy gekomen waren. De ſterke Plaatzen *Schweidnits*, *Glatz*, *Neiſſ*, en *Koſel*, by aanhoudenheid de voorwerpen zynde der Krygsverrigtingen, bleef het Land aan den ſlinker oever van den *Oder* in rust. De bergagtige wegen, welke derwaards loopen, zyn alleen bruikbaar voor kleine Wagens met Koopgoederen. Legers, met derzelver naſleep, zouden 'er bezwaarlyk door komen.

't Is eerst in *Opper-Sileſie*, dat de *Oder* en de *Weixel* het voorkomen van groote Rivieren aanneemen, en bevaarbaar worden; de eerſte te *Ratibor*, de andere in het Dorp *Sabitſchek*, in de Heerlykheid van *Pleſſe*; doch beide alleen by hoog water, en met platbodemde Vaartuigen. De *Olſa*, die digt by een Dorp van denzelfden naam, in de Heerlykheid *Oberberg*, zich in den *Oder* ontlast, is van dezelfde wydte als de *Brſchma*, komt van het Gebergte *Teſchen*, en brengt veelvuldige en ſchielyke overſtroomingen te wege. De *Stober* en de *Malapanna* zyn

de

de eenige Rivieren in *Opper-Silesie*, die verdienen genoemd te worden: de overige zyn eigenlyk, in het grootste gedeelte van derzelver uitgestrektheid, niets meer dan modderagtige vlieren.

EENIGE CHARACTERTREKKEN VAN CICERO, ALS STAATSMAN EN REDENAAR BESCHOUWD.

(Ontleend uit de Voorreden van J. WHITE, *Esq*, voor *The Orations of Marcus Tullius Cicero, against Caius Cornelius Verres.*)

De schandelyke Misbruiken van Landschaps-Bestuur zyn nooit met gloeiender kleuren geschilderd, dan in de beroemde Redenvoeringen van CICERO, tegen CAJUS VERRES. Leezers, gewoon medelyden te gevoelen over menschlyke elenden, zullen ongetwyfeld verligting bespeuren, op 't vernemen dat de bekwaamheden en de yver van CICERO niet te vergeefs de kragten spilden. In deeze zegepraalende Regtsvervolging werd de Overtreder, te *Rome* gekomen, overlaaden met den buit en de vervloekingen van *Sicilie* en *Asie*, door den blixem van CICERO's onwederstaanbaare welspreekenheid verpletterd.

Snoodaarts, aan welken men het bestuur over ryke Gewesten hadt toevertrouwd, was het niet genoeg den gewoonen weg der eervergeetenheid te betreeden; zy gemakten in de verzoeking om Monsters te worden. Geheele Volken werden onherstelbaar verarmd: 'er was geene beweegreden van belang ontleend, om den Verdrukker te bedwingen; straffoosheid te *Rome* werd verzekerd door verregaande snoodheden buiten 's Lands te pleegen: daar was niets om den slag der Overheersching af te weeren. De Dwingeland haastte zich na zyn Wingewest, als na een hem toegeweezen prooy; hy plunderde 't zelve uit, met eene schrikbaarende geregeldheid voortgaande; hy hieldt een Dagboek van zyne Verwoestingen, en het gerust leeven van millioenen stoorende en verbitterende, schreef hy van de Regterstoel het stelzel hunner rampzaligheden voor.

CICERO hadt, toen hy tegen VERRES redenvoerde, een der luisterrykste tydperken zyns leevens bereikt. Ten dien tyde was hy geheel vry van die Vreesagtigheid, welke na-

derhand zyne werkzaamheden verzwakte en misvormde. Hier zien wy hem, onbeſchroomd en ſtandvastig, een voorbeeld van geduldige Naſpeuring, doorzettenden Yver, en onkreukbaare Eerlykheid. Zyn Hart was nog niet bedorven, en zyn Moed nog niet ondermynd, door het bezit van Magt. Dan, hy werd geen ſlaaf van zugt tot Grootheid, of eensſlags viel 'er eene beſchreienswaardige omwenteling voor in zyn Character. Met het toeneemen zyner Waardigheden verminderde zyne Onverſchrokkenheid; Aanzien en Bloohartigheid gingen by hem hand aan hand. Zo die zyn Aanzien en Gezag met leede en nydige oogen aanzagen, als die hem in hunne Party wenschten over te haalen, ontdekten waar hy te wonden, en waar hy omzetbaar was, en booden hem, langs zulke wegen als de onrustige tyden open zetten, het lokaas van Bevordering, of het vergif van Vervaardmaaking, aan. Te ſpreeken van een Volksopſtand was onfeilbaar: eene Bende van gewapende kon al de kragt zyner Welſpreekenheid wegneemen. Hy beefde voor zyne Paleizen, voor zyne Landhoeven: hy vreesde voor 't gemis der Opwagtingen van die hoop bewonderaaren en afhangelingen, die, uit verſcheiden hoofde, verpligt waren aan zyne bekwaamheden. Een ziel, hongerende na toejuiching, kwynt in de eenzaamheid, en vindt geen troost, dat ſtil bezef van waardigheid, 't welk waarlyk groote zielen ſmaaken uit de bewustheid van welgedaan te hebben.

Met het klimmen zyner jaaren offerde CICERO, by herhaaling, zyne Eer en Rust op aan verbintenisſen van den ſlegtſten aart, met Staatslieden van het ſnoodſte Character, en was teffens de ſpeelbal van hunne en zyn eigen list. 't Was toen, dat zyn Vriend BRUTUS hem behandelde met die trotsheid, waar over hy klaagt in eenige Brieven aan ATTICUS, als hoogst beledigend voor iemand van zyne Jaaren en Rang, en hem aangedaan door iemand, zo veel jonger. De jonge *Stoicyn* doorzag de laagheid van CICERO's Eerzugt, en beſtrafte hem deswegen op eene ſtoute en verſmaadende wyze. Hadt hy by zyne aangeboorene beminnelyke beleefdheid iets gevoegd van de ſtugge onverzettelykheid van CATO, die openbaare Eer van de hand wees; als hy dezelve onbeſtaanbaar vondt met het algemeene welweezen, de niets toegeevende geest van dien beroemden Patriot zou den al te zeer zich naar de tyden ſchikkenden geest van den Redenaar ver-

verbeterd, en hy een ſchitterend voorbeeld van Staatkundige Volmaaktheid nagelaaten hebben.

't Wordt in 't algemeen verondersteld, dat CICERO zyn ongelukkig einde overkwam door die Welſpreekenheid, welke hem tot zulk een hoogte hadt opgebeurd. Doch de waare oorzaak was, dat hy en ANTONIUS, uit aanmerking hunner onderſcheide inzigten, in denzelfden Burgerſtaat niet beſtaan konden. 't Was Perſoonlyk dingen na Magt. In de daad, de bekwaamheden van TULLIUS ſtelden hem in ſtaat, om een zeer gedenkwaardigen aanval op zyn tegenſtreever te doen: nogthans kwamen 'er veelen door de Driemannen om, die wegens de misdaad van Welſpreekenheid niets hadden te verantwoorden. Vast gaat het, nogthans, dat, zo lang hy zich bepaalde om het pad van waare Vaderlandsliefde te houden, hy weinig te vreezen hadt voor de uitwerkzelen van de ſtrengheid zyner Welſprekenheid: zo lang deeze zich heiligde aan het oogmerk, om de Onſchuldigen te verdeedigen, en de harde rug der zich alles aanmaatigende Boosheid te geesſelen, beſchermde de God, die hem deeze bekwaamheid geſchonken hadt, hem in 't gebruik van dezelve.

Als een Geleerden hadt hy geen mededinger. De luister en grootheid van zyne verſtandlyke vermogens ſtelden hem verre buiten het bereik, dat iemand hem evenaarde. Vreemd van jalouſy, (nyd komt in geene bedenking, want deeze ſluit minderheid in,) ſtelde hy zyn roem in de uitmuntenheden van anderen aan den dag te leggen. In zyne armen vonden onvergolde verdienſten, van welk een aart ook, beſcherming; het Paleis van CICERO was de ſchuilplaats der Geleerden, uit alle oorden van het Ryk.

Zyne hevig uitvaarende taal tegen VERRES verdient, uit kragte der Welſpreekenheid en Eerlykheid, hoogagting. En dit gedeelte zyner Redenvoeringen zyn zo zeer eene plaats waardig in het onderwys onzer Schoolen, als de bloemryke vleijery zyner Redenvoeringen voor MARCELLUS en LIGARIUS, als de ſlegte of ten minſte onverſtandige voor de *Maniliaanſche Wet*, en de vernuftige onopregtheid van die hy ten voordeele van MILO uitſprak (*).

De Welſpreekenheid der Ouden was haare uitmuntenheid voor

(*) Dat het ombrengen van CLODIUS, tuſſchen CICERO en MILO, weinig dagen vóór 't zelve gebeurde, beraamd was, blykt uit een Brief van CICERO aan ATTICUS.

voor een groot gedeelte verſchuldigd aan eene gewoo
te, aan welke wy de verrukking, die wy gevoelen
onder het leezen hunner onſterflyke Werken, hebben dan
te weeten. Zy zetten zich met ernst neder, om het Stuk
't welk zy onder handen namen, te doorgronden, e
vervaardigden dus hunne opſtellen. — De Staatsmanne
van *Grickenland* en *Rome* zogten een dubbelen prys doo
hunne Redenvoeringen te behaalen, — den prys de
Overwinning op dien tyd, toen zy ſpraken, en den pry
van Beroemdheid by volgende Geſlachten. Zy reden
voerden voor hunne Tydgenooten en de Naakomeling
ſchap beide.

De geweldige en ſmaadende uitdrukkingen, welke i
deeze Opſtellen voorkomen, zullen de kiesheid van zom
migen mogelyk kwetzen. Dan, de Ouden, zich aankan
tende tegen Snoodheid, Wreedheid, hadden geen denk
beeld, dat hunne Party regt hadt op eenige beleefdheid
Zelden lieten zy het ten halve ſteeken, als zy tegen di
Ondeugden uitvoeren. Hunne Redenaars in de Pleitzaa
merkten zich aan, even als hunne Helden in het Veld
dat zy ten dienſte van het Gemeenebest ſtreeden, en wa
ren gereed, om voor de zaak alles op te offeren. Vas
vertrouwende, dat, indien het aangevangen Stuk nadee
lig voor hun uitliep, zy aan de volgende Eeuwen eer
gedenkteken van hunne eigene grootheid, en teffens va
de laagheid hunner Partye, zouden overlaaten: hieron
vervolgden zy dezelve met de onaflaatendſte geſtrengheid.
„ en, (om de woorden van een beroemd hedendaagsch
Schryver te bezigen,) „ zouden zy de uiterſte pooging
„ van hunne bekwaamheden afgevergd hebben, om de
„ verganglyke ſchandlykheid des Naams hunner Partye
„ te bewaaren en onſterflyk te maaken."

Schoon CICERO de heftigheid van DEMOSTHENES bezit, is
hy echter verre van diens groote eenvoudigheid en verhee
vene geestdrift. Hy is dikwyls al te ſyn, al te kunſtig in
zyne wyze van redenkavelen; doch, wanneer hy ons eene
wyle verveeld heeft door dit gebrek, komt hy ſchielyk
te voorſchyn met een luister en majeſteit, die ons ruime
vergoeding ſchenkt.

In een vryen Staat, die buitenlandſche Wingewesten
heeft, zyn de Redenvoeringen van CICERO tegen VERRES
de beoefening van een Staatsman en Raadsheer dubbe
waardig. De Staatkundige Waarneemingen, in groote
overvloed daar in voorkomende, vorderen de aandagtigſt
over

overweeging. —— Indien een *Romeinsch Pretor*, wiens Wingewest in 't gezigt van *Italie* lag, en wiens misdryven, kortlings gepleegd, binnen het bereik der *Romeinſche* Regtshaaving waren, drie jaaren lang, onbedwongen den Dwingland kon ſpeelen, hoe veelvuldig moeten dan de verzoekingen niet weezen voor een *Europiseh Officier*, om Menſchen aan de andere zyde van de Evenagtslinie te onderdrukken? —— Overtreeders mogen de ſtraffe ontkomen, by ontſtentenisſe van blykbaarheid, veroorzaakt door de afgelegenheid der Plaatzen, die dezelve zouden kunnen verſchaffen. Gelukkig voor *Sicilie* lag 't zelve zo naby *Italie*, dat CICERO gemaklyk verklaaringen en getuigſchriften kon krygen: de Onderdrukten verſcheenen in perſoon te *Rome*, en werden tegen den Verdrukker verhoord. Men weet uit voorbeelden, van laateren tyde, dat Overtreeders van de eerſte grootte in vrede wederkeerden uit de Landſchappen, door hun uitgemergeld, en weelderig leefden van de vrugten hunner ongeſtrafte roofzugt. Zy zaten in de Raadzaalen; de Vorſten van *Europa* ſchonken hun gunstblyken; en hunne verbasterde Landgenooten zagen het, zonder 'er op te letten, en, verblind door den glans der rykdommen, vergaten zy de gepleegde wreedheden.

Regtvaardigheid en Braafheid zyn de hegtſte Staatspylaaren! neemt deeze weg, en de ſpoedige val van een Ryk is onvermydelyk, hoe groot ook deszelfs trots, verdwaazing, en ſtoutheid moge weezen.

'T LEEVEN VAN DEN BEROEMDEN ITALIAANSCHEN DICHTER ARIOSTO.

LUDOVICO ARIOSTO ſtamde af van een zeer oud Geſlacht, 't welk langen tyd in de Stad *Bologna*, in *Italie*, met grooten roem gewoond hadt, tot dat OBISSO DE III, Markgraaf van *Este*, LIPPA ARIOSTA, eene Jongkvrouwe van uitſteekende ſchoonheid en heerlyke gaven, trouwde: deeze haaren Egtgenoot na *Ferrara* vergezellende, volgden haar verſcheiden haarer Bloedverwanten, en bragten het Huis der *Ariosti* eerst in die Stad over.

Onder andere takken van dien Stam, leefde NICOLO, en diens Broeders, Lieden van groot aanzien, in *Ferrara*. NICOLO bekleedde, onder HERCULES en BORSO, Her-

Hertogen van *Ferrara*, de gewigtigſte posten in de St niet alleen; maar werd aangeſteld tot Beſtuurder v *Rheggio* en *Modena*, en verſcheide keeren in gezantſch gezonden aan den Paus, den Keizer, en den Koning v *Frankryk*.

Landvoogd van *Rheggio* zynde, trouwde hy DARIA MALAGUZZI, eene zeer ryke Dame, uit een der eer Huizen van *Rheggio* afſtammende. In dit Huwelyk v wekte hy vyf Zoons en vyf Dogters; LUDOVICO, de ou ſte Zoon, werd te *Rheggio* gebooren, op den achtſt van Herfstmaand, des Jaars MCCCCLXXIV. Van z ne vroegſte jaaren af, gaf hy uitſteekende voorteken dat hy een eerst vernuft zou worden. In de allereer beginzelen zyner Letterkunde zynde, vervaardigde hy e Treurſpel, uit de Geſchiedenis van *Pyramus* en *Thisb* 't welk zyne Broeders en Zusters ſpeelden.

Vroeg lag hy zich op de *Latynſche* Taal toe, en maa te 'er grooter vorderingen in dan iemand van zyne ja ren; in den aanvang zyner Letteroefeningen ſtelde eene welſpreekende Redenvoering in die Taal op, droeg ze voor, op eene wyze, die elk met de hoog verwagting ten zynen opzigte vervulde. TITO STROZZ een Heer van groote Geleerdheid, ſchiep ongemeen ve genoegen in den jongen ARIOSTO te hooren, en hem zwa re vraagen ter beantwoordinge voor te ſtellen; dikwy een Taalkundig geſchil vriendlyk aanvangende met AR OSTO, en zyn Zoon HERCULES, die in jaaren en Lett oefeningen met ARIOSTO gelyk ſtondt.

Maar het ging onzen Dichter even als OVIDIUS, P TRARCHA, TASSO, en anderen, dat zyn Vader, wein ſmaaks in de Letterkunde hebbende, zyn Zoon afmaa de van het opvolgen zyner geestneiging; liever willend dat zyn oudſte Zoon zyn best zou doen om zyn Fortu te maaken, door het omhelzen van een winstaanbrenge Beroep. Hy zondt den jongen Dichter na *Padua*, o zich aldaar op de Regtsgeleerdheid toe te leggen: hi in ſleet hy vyf jaaren, zeer onaangenaam voor iema van zyne geestgeſteltenisſe; hy beklaagt zich over dee Leevensomſtandigheid in een zyner Hekelſchriften, a BEMBO gericht.

Dan, ſchoon LUDOVICO zynen Vader niet openlyk du de ongehoorzaam zyn, kon hy zyne neigingen zo ver niet te onder brengen, of hy vondt tyd tot het leez van verſcheide Schryveren, inzonderheid *Franſche* *Spaa*

Spaanſche Romans: in beide deeze Taalen was hy wel bedreeven, en zette twee of drie deezer Schriften in 't *Italiaansch* over. Van deeze ſoort van Schriften bediende hy zich in zyne volgende Werken, gebruik maakende van de ſchoonheden, welke hem voorkwamen in deeze wilde voortbrengzelen eener verhitte verbeelding.

NICOLO, in 't einde den afkeer zyns Zoons van de Regtsgeleerdheid ontdekkende, en hoe weinig vorderings deeze daar in maakte, beſloot niet langer de neiging van den Jongeling te wederſtreeven; maar ſtondt hem toe dezelve op te volgen, en het pad te betreeden, 't welk de Natuur aanwees. Deeze toegeevenheid van NICOLO, zegt men, ontſtondt, voor geen gering gedeelte, door de tuſſchenſpraak van PANDOLFO ARIOSTO, een jong Heer, van zeer groote bekwaamheden, een Bloedverwant van ARIOSTO.

LUDOVICO, thans op vrye voeten geſteld, ſtreefde met onvermoeiden yver de Letterbaan op, om het verloorene in te haalen. Hy begaf zich, twintig jaaren bereikt hebbende, onder het opzigt van GREGORIO DI SPOLETI, een Man van zeer goeden ſmaak, en wel bedreeven in 't *Latyn* en *Grieksch*, toen te *Ferrara* woonende. GREGORIO, ontdekkende met welk eenen vlyt ARIOSTO zich op de Letteroefeningen toelag, verzuimde niets, wat ſtrekken kon, om dit edel vernuft aan te kweeken; en zyn Kweekeling werd, binnen kort, gemeenzaam met de beſte *Latynſche* Schryveren, inzonderheid de Poëeten, onder welken HORATIUS hem 't meest behaagde: hy verklaarde verſcheide moeilyke en duistere plaatzen in deezen Dichter, welke men tot dus lang niet recht begreepen hadt. ARIOSTO's oogmerk was, op dezelfde wyze de *Griekſche* Schryvers te beoefenen; doch, willende zich eerst volkomen meester maaken van het *Latyn*, verloor hy op 't onverwagtst den byſtand zyns Leermeesters GREGORIO, die zich genoodzaakt vondt, ingevolge van de begeerte van ISABELLA, Dogter van ALPHONSO van *Napels*, als Opziender van haar Zoon, eene reis na *Frankryk* te doen; op welke reize hy kort daar aan ſtierf, tot onuitſpreekelyke droefheid van ARIOSTO.

Omtrent dien zelfden tyd ſtierf NICOLO ARIOSTO, de Vader van LUDOVICO, een talryk Gezin naalaatende. LUDOVICO, toen vier en twintig jaaren oud, vondt zich, op 't onverwagtst, eensſlags gedompeld in Huislyke beſlommeringen, verpligt om te zorgen, dat zyne Broeders

in

in de wereld voortkwamen, en zyne Zusters op de best mogelyke wyze te helpen, en de plaats te bekleeden van eenen Vader, die geene groote goederen hadt naagelaaten.

Hy vondt zich overſtelpt met zulk eene menigte van bezorgingen, dat hy niet alleen het genomen opzet, om de *Grieksche* Taaloefening voort te zetten, liet vaaren; maar ook de *Latynſche*, door hem onlangs met zo veel drifts hervat, zou geſtaakt hebben, hadt PANDOLFO ARIOSTO hem niet aangemoedigd, om eenigermaate de hand aan de Letterploeg te houden. Doch de dood beroofde hem ook van deezen bemoedigenden Vriend.

Alle deeze te leurſtellingen, egter, dempten het vuur van zynen geest zo zeer niet uit, of hy gaf doorſlaande bewyzen van zyne bekwaamheid in de Dichtkunst. Thans hadt hy den ouderdom van negen en twintig jaaren bereikt, en grooten roem verworven door zyne *Latynſche* Verzen, veelvuldige Dichtſtukjes en Sonnetten, vol vuurs en verbeeldingskracht. Mannen van Geleerdheid en Smaak zogten zyne verkeering; de Cardinaal HIPPOLITO van *Este*, wiens Hof de verzamelplaats was van de bekwaamſte Mannen diens tyds, nam hem in zynen dienst, waarin hy vyftien jaaren bleef. Staande deezen tyd, eerde hy onafgebrooken de Zanggodinnen; hy vormde het plan, om een Dichtſtuk te ſchryven van een Romanesken Smaak, in welken 'er nog geen geſchreeven was op dien trant, als de waardigheid des onderwerps vorderde; en zo gelukkig was de buigzaamheid van zyn vernuft, dat hy in allerlei ſoort van verzen ſlaagde.

Omtrent dertig jaaren oud zynde, begon hy zynen *Orlando*; de Cardinaal BEMBO, dien hy zyn oogmerk te kennen gaf, ontraadde hem in 't *Italiaansch* te ſchryven, hem aanmaanende, de *Latynſche* Dichtkunst voort te zetten. ARIOSTO antwoordde: „ dat hy liever de eerſte „ wilde zyn onder de *Italiaanſche* Schryveren, dan ten „ nauwennoode de tweede onder de *Latynſche*." Ten dien tyde hadt hy gelukkig reeds een gedeelte van zynen *Orlando* af; deeze Verzen aan eenigen zyner Vrienden voorleezende, ontving hy zo veel aanmoediging, dat hy beſloot, zyn plan met alle wakkerheid door te zetten.

Om zyne Letteroefeningen met minder ſtoorenis door te zetten, verkoos ARIOSTO *Rheggio*, en begaf zich na een vermaaklyk Landgoed, toebehoorende aan SIGISMUNDO MALAGUZZI, een zyner Bloedverwanten, waar hy den tyd ſleet in het vervorderen van zyn groot oogmerk.

Te

Te midden van het voortzetten zyns Letterarbeids, moest ALPHONSO, Hertog van *Ferrara*, een Gezantſchap na *Rome* zenden, om den toorn te ſtillen van Paus JULIUS DEN II, die zich gereed maakte om hem te beoorlogen; ALPHONSO's Broeder, de Cardinaal, prees ARIOSTO aan als een Man, recht geſchikt om zulk een onderhandeling toe te vertrouwen. De Hertog koos hem, en hy kweet zich zo wel van dien last, dat hy met een gunſtiger antwoord, dan men verwagt hadt, te rug keerde. De Paus niet te min op den Hertog verſtoord blyvende, ging een Verdrag aan met de *Venetiaanen*, en bragt een talryk Leger tegen *Ferrara* op de been; doch hadt weinig eers van die onderneeming: dewyl hy de nederlaag kreeg in den ſlag by *Ravenna*. Een gedeelte van de Vloot was de *Po* opgezonden tegen *Ferrara*, maar werd afgeweezen door des Hertogs Party. In dit gevegt betoonde ARIOSTO groote krygsdapperheid; een der kloekſte vyandlyke Schepen vermeesterende.

Het Pauslyk Leger verſtrooid zynde, oordeelde ALPHONSO het geraaden, een Gezant na *Rome* te ſchikken. Maar een ieder ſchroomde deezen dienst te doen, de geaartheid van den Paus kennende; ARIOSTO nam het op zich ten tweeden maale na 't Pauslyk Hof te trekken; doch hy vondt zyne Heiligheid dermaate verſtoord op den Hertog, dat de Afgezant bykans zyn misnoegen en wraak moest ondervinden: en 't was niet zonder moeite, dat ARIOSTO met leevensbehoud *Ferrara* weder bereikte.

De zaaken des Hertogs herſteld zynde, keerde ARIOSTO tot zyne Letteroefeningen weder; ſchoon ſteeds in dienst van den Cardinaal blyvende, werd hy, van tyd tot tyd, gebruikt in verſcheide Staatsbezigheden, die hem noodzaakten zyn rustig verblyf te verlaaten, en het voltooijen van zyn *Orlando* uit te ſtellen. Nogthans vondt hy gelegenheid, om zo veel tyds van zyne gewigtiger zaaken af te ſnipperen, dat hy ten laatſten het Werk ten einde bragt; hoewel het verre was van die volkomenheid te bezitten, welke hy verlangde dat het zou hebben, beſloot hy, om de verwagting des verlangenden Gemeens niet langer te rekken, 't zelve uit te geeven; 't werd, diensvolgens, de eerſte maal gedrukt in het Jaar MDXV.

Eenigen tyd daar naa hadt de Cardinaal ten oogmerke na *Hungaryen* te gaan, en verlangde tot zyn gezelſchap

een verſtandig Man, die onder zyne vleugelen leefd maar ARIOSTO gaf hem openlyk zyn oogmerk, om t'hu te blyven, te kennen: dewyl zyn lichaamsongeſtelten hem deedt vreezen voor de vermoeienisſen en ongema ken eener zo lange reize. Daarenboven begon de dien des Cardinaals hem lastig te vallen: zy, die zich by zy Perſoon bevonden, waren dikwyls genoodzaakt het groo ſte gedeelte van den nagt op te blyven. Het blykt oo dat ARIOSTO uit den aart afkeerig was van reizen, weinig Landen bezogt.

De weigering van ARIOSTO, om den Cardinaal te ve gezellen, vergramde den Kerkvoogd zulker wyze, d hy in zekeren voege hem zyne beſcherming ontrok: e ne omſtandigheid, welke onzen Dichter geen kleine ve legenheid baarde. Hoewel men denkt, dat HIPPOLIT hem weder in gunſte zou hebben aangenomen: waren eenige hem kwaad gunnende, die de behendigheid ha den om ARIOSTO van hem verwyderd te houden.

De eenige vertroosting, die ARIOSTO hadt, beſtond in het afgezonderd leeven, 't welk met zyne geestme ging veel beter ſtrookte dan de woeligheden ten Hov Hy zette zich thans om onafgebrooken alle verbeteringe toe te voegen aan zyn *Orlando*; en ſchonk in 't Ja MDXXI eene nieuwe veel verbeterde uitgave.

Middelerwyl overleedt de Cardinaal HIPPOLITO, e ARIOSTO, die vyftien jaaren in een ſtaat van ongemakly ke afhangelykheid geleefd, en thans het vier en veertig ſte zyns Ouderdoms bereikt hadt, zou volhard hebbe by zyn beſluit, om nooit weder eenige verbintenis me een Hof aan te gaan: doch ſterk aangezogt door zynen Boezemvriend BUONOVENTURA PISTOFOLO, Geheimſchry ver van ALPHONSO, begaf hy zich in dienst van dien Prins, van wien hy de allervriendlykſte bejegening ont moette.

Niet lang daar naa, werd, toen ADRIANUS DE II der Pauslyken Zetel bekleedde, *Grafagnana*, een Landſchap aan het *Apenynſche* Gebergte, door verdeeldheden van een gereeten, en het jammer diens Landſchaps vergroo door de ongebondenheid, waar toe het Volk vervallen was, door eene geheele verſlapping in het Landbeſtuur; men oordeelde noodig een Perſoon te benoemen, wien voorzigtigheid en gezag hetzelve tot behoorelyke onder daanigheid zou brengen. Tot dit gewigtig werk wer ARIOSTO gekoozen, die, hoe zeer tegen het reizen op zien

ziende, het gevaar niet verkoos te loopen, van anderwerf zich het ongenoegen zyns Beſchermvorsts op den halze te laaden.

ARIOSTO bleef drie jaaren in zyne nieuwe Landvoogdye, waarin hy zich zo wel kweet, dat hy het Volk niet alleen weder bragt tot een behoorelyk bezef van hun pligt aan hun Souverain; maar deszelfs genegenheid te hemwaards won: de Hertog juichte hem zeer toe over zyne goede dienſten. —— Men vindt hier een zeldzaam voorbeeld van den eerbied, aan zyn Character betoond, door lieden van allerlei rang. Eerst in de Landvoogdy gekomen, moest hy door een bosch trekken, van zes lieden te paard vergezeld, en door eene menigte van gewapenden heen gaan, wier voorkomen hem veel agterdenkens baarde; het land rondsomme was vervuld met Roovers, en die men 't meest dugtte, ſtonden onder zekeren FILIPPO PACHIONE. Nauwlyks was ARIOSTO door deeze gewapenden hoop heen gereeden, of de Capitein vroeg een der Knegts, die agter aanreedt, wie deeze vreemde Heer was? Verſtaande dat het ARIOSTO was, ylde hy weg, om hem in te haalen, ſchoon in volle wapenrusting. ARIOSTO dit ziende, hieldt ſtil, met eenige beangstheid den uitſlag van dit vreemd verſchynzel afwagtende. Die op hem afkwam, naderende, groette hem met diepen eerbied, en verklaarde, dat zyn naam FILIPPO PACHIONE was, verſchooning verzoekende, dat hy, ARIOSTO niet kennende, hem hadt laaten voorby trekken, zonder hem de agting te betoonen, welke hy verſchuldigd was aan diens zonderlinge verdienſten.

De Heer BARETTI (*) verhaalt deeze Geſchiedenis als met geheel andere omſtandigheden voorgevallen: ſchryvende, „Onder andere treffende voorbeelden van 's Volks hoogagting voor hem, hadt ARIOSTO eene ontmoeting van eene zeer zeldzaame natuur. De Hertog hadt hem als Landvoogd gezonden na het Landſchap *Grafagnana*, welks Inwoonders, zich bedienende van de algemeene onlusten, toen ter tyd in *Italie* woelende, weinig gehoorzaamheids aan hunnen Souverain betoonden. ARIOSTO nam zyn verblyf in een verſterkt Kasteel, buiten 't welk het gevaarlyk was, onvergezeld van gewapende Manſchap, te treeden: dewyl de geheele omtrek vervuld was met Oproerigen, Zwervers, Roovers en Mo-

(*) *Preface to the Italian Library.*

denaars, die, naa het plegen der ſnoodſte en ſchriklykſt euveldaaden, in 't Gebergte de hand der ſtraſoefenend geregtigheid ontweeken. —— ARIOSTO was op een mo gen buiten 't Kasteel gaan wandelen, in zyn nagtrok; e vol gedagten voortgaande, was hy, de omſtandigheid waarin hy zich bevondt, vergeetende, verre van het Kas teel afgedwaald, en vondt zich, op 't onverwagtst, om ringd door een hoop deezer Rooveren, die hem zeker zou den mishandeld en gedood hebben, was hy van aangezigt niet bekend geweest aan een der Bende, die zyne Makker onderrigtte dat het ARIOSTO was. Het Hoofd der Bend vervoegde zich tot hem, zeggende: „ dat, dewyl hy d „ Schryver was van den *Orlando Furioſo*, niemand hen „ eenig leed zou doen; maar hem veilig op 't Kastee „ wenschte te zien." Dit Hoofd vergezelde hem der waards, onder den weg hem bezig houdende met het op haalen van verſcheide uitmuntende trekken, door hem i dat Dichtſtuk ontdekt; deeze met de grootſte loſſpraake vergezellende. Eene zeldzaame proeve, in de daad, va de kragt der Dichtkunſte, en meer betekenende dan d Fabelvertellingen van ORPHEUS en AMPHION, die gezeg worden, door den toverklank van hun Lier, wilde Beeste tot zich getrokken, en Wallen gebouwd te hebben."

Terwyl ARIOSTO de Landvoogdy van *Grafagnana* be kleedde, was BUONOVENTURA PISTOFOLO hem dikwyls me brieven aan, om als Afgezant des Hertogs na CLEMEN DEN VII te vertrekken, die een groot Voorſtander van on zen Dichter geweest is; hy ſtelde zynen Vriend voor oo gen, de eer en voordeelen, welke hy van zulk eene pos zou trekken. Maar ARIOSTO leende geen oor aan deez aanzoeken; zyne Ziel was geheel vry van belang, of eer zugtige oogmerken. Zyn antwoord in 't algemeen kwan hier op neder, „ dat hy het beter keurde, een *reinig* i „ vrede en rust te genieten, dan *veel* te zoeken, met moei „ te en kommer." —— Eenigen willen, dat hy een we derzin hadt, om verre van zyn Land te woonen, ten wil le van eene Dame, te *Ferrara* woonende, die hy vuuri beminde; en, in de daad, hy bekent dit zelve in zyn Vierde Hekelſchrift, aan ANNIBALE MALAGUZZI.

Den tyd zyner Landvoogdye geëindigd zynde, keerde hy ten Hove weder, waar hy, bemerkende, dat de Hertog groot vermaak ſchiep in het Tooneel, zich zette om voor het Tooneel te ſchryven; behalven de *Caſaria* en *Suppoſiti*, ſtelde hy *La Lena* op, en *Il Negromante*, in dicht

en

en ondicht, en de *Scholastica* in verzen; ſchoon hy het laatſte ſtuk, door den dood verhinderd, onvoltooid liet; zyn Broeder GABRIELE heeft 'er het Vyfde Bedryf aan toegevoegd. Deeze vier eerstgemelde werden eerst in ondicht gedrukt, en naderhand in verzen gebragt. Men ſpeelde ze met algemeene toejuiching voor verſcheide aanzienlyke Familien; de Acteurs waren meest lieden van aanzien: wanneer men *La Lena* de eerſte keer, in 't Jaar MDXXVIII, vertoonde, ſprak Signor Don FRANCISCO DE ESTE, naderhand Markgraaf van *Maſſa*, de Voorreden.

'Er wordt eene merkwaardige geſchiedenis verteld, die aantoont, hoe zeer zyne Ziel, in den vroegſten tyd zyns leevens, geheel ingenomen was met zyn geliefde Letteroefeningen. Zyn Vader, op zekeren tyd zeer te onvrede zynde over ARIOSTO's gedrag, beſtrafte hem deswegen heftig; hy luisterde 'er na als of hem niets aanging, en gaf geen het minſte antwoord. NICOLO heen gegaan zynde, hervatte zyn Broeder GABRIELE, die 'er zich by tegenwoordig bevondt, het geſprek over 't zelfde onderwerp; aan wien hy zulke voldoende reden gaf van zyn gehouden handel, dat ze alle zwaarigheid, tegen hem ingebragt, wegnamen. Zyn Broeder hem daar op vraagende, waarom hy die zelfde bewyzen niet aangevoerd hadt by zyn Vader, antwoordde hy, dat hy op dien tyd bepeinsde, of het Tooneel, tusſchen hem en zyn Vader, hem niet te ſtade zou kunnen komen in een Tooneelſtuk, 't welk hy toen ſchreef; dat zyn Vader, zyns bedunkens, kon dienen tot een heerlyk model van een Oud Man, dien hy, omtrent in dezelfde omſtandigheden, hadt ingevoerd, bezig met het beſtraffen van zyn Zoon; 'er by voegende, dat zyne gedagten zo zeer ingenomen geweest waren met het verciersde, dat hy het weezenlyke vergeeten hadt.

Ten aanziene van zyne Tooneelſpelen loopt 'er een verhaal, 't welk uitwyst, hoe zeer de aandagt des Volks in *Italie* geheel vervuld en ingenomen was met de verdienſten van hem, als Schryver van den *Orlando Furioſo*. RICCONI viel in het denkbeeld, om de *Scholastica* van ARIOSTO te *Venetie* ten Tooneele te voeren. De openbaare aankondiging van de vertooning gedaan zynde, deedt de naam van ARIOSTO eene verbaazende menigte Volks toevloeijen. Doch ongelukkig wisten weinige van deeze groote ſchaare, dat die Schryver Tooneelſtukken vervaardigd hadt; en, eer het Spel begon, kreeg RICCONI berigt, hoe het Volk in 't begrip ſtondt, dat het Spel ontleend was uit den *Orlando*

Furioſo. Wanneer men onder het ſpeelen *Angelica*, *Orlando*, *Bradamant*, en de andere bekende Perſoonadien van hun geliefd Dichtſtuk, niet zag te voorſchyn treeden, toonde de menigte haar misnoegen, uit te leurſtelling ontſtaande, welke tot zulk eene maate toenam, dat RICOBONI genoodzaakt was het gordyn te laaten vallen, op 't einde van het Vierde Bedryf.

ARIOSTO ſcheen thans een gerust leeven te leiden, hem te aangenaamer, dewyl hy door opwagtingen by den Hertog het zo druk niet hadt, of hem ſchoot genoegzaamen tyd over tot het voortzetten zyner Letteroefeningen: groot onderſcheid vondt hy ten dien Hove, by den Hofdienst van den Cardinaal HIPPOLITO. Omtrent deezen tyd gaf hy zyne Hekeldichten in 't licht, behalven die hy voorheen geſchreeven hadt; zy waren geheel zeven in getal. Toen wederom zich ingewikkeld vindende in Familie-zwaarigheden, en geplaagd met Regtsgedingen, moest hy voor eenigen tyd zyn werk laaten rusten.

Eindelyk zyne zaaken geheel geredderd hebbende, kogt hy een ſtuk gronds, tegen over de Kerk van *St. Benedictus*, waar hy een Huis, niet groot, maar vol gemakken, bouwde: eenigen zeggen, dat de Hertog, door zyne milddaadigheid, hem 'er toe in ſtaat ſtelde. By dit Huis was een Tuin, de gewoone plaats zyner dichterlyke overdenkingen. Hier bragt hy het overige zyns leevens door, zo veel mogelyk afgeſcheiden van alle Staatsverrigtingen.

Zyn negen en vyftigſte jaar bereikt hebbende, werd hy, in 't Jaar MDXXXII, van eene ſleepende kwaale aangetast; eenigen willen, dat in 't laatst deezes jaars, anderen, dat in Wyn- of Slachtmaand, die kwaale hem overkwam, omtrent welken tyd in het Hertoglyk Paleis brand ontſtondt, die het heerlyke Tooneel, tot het vertoonen zyner Tooneelſtukken gebouwd, verteerde. In dit zelfde jaar hadt hy zynen *Orlando Furioſo*, met zyne laatſte verbeteringen en uitbreidingen, zo als wy dien thans bezitten, ter drukperſſe gezonden.

Eenige Geneesheeren ſchreeven de oorzaak zyner Ongeſteldheid toe aan de gewoonte van ſchielyk te eeten, en zyn ſpyze weinig te kauwen, waar uit eene zwaare en gebrekkige ſpysverteering ontſtondt: de middelen, door hun aangewend, om deeze kwaale te weeren, veroorzaakten een Teering, die, in ſpyt van allen byſtand der Geneeskunde, hem te *Ferrara* wegrukte, op den zesden van

van Zomer-, of, zo anderen willen, op den achtſten van Hooimaand, des Jaars MDXXXIII.

Zo ſtierf ARIOSTO, een Man van zonderlinge uitſteekenheid, 't zy wy hem beſchouwen als een Lid der Menschlyke Maatſchappye, in 't algemeen, of meer byzonder, als een Lid der Geleerde Wereld; in de eerſte betrekking verwierf hy de genegenheid en agting van aanzienlyke Standsperſoonen; hy was zeer gemeenzaam met de Familie der *Medicis*, en bemind van LEO DEN X, de AUGUSTUS dier Eeuwe; in de andere betrekking was hy één van de weinige groote Dichters, wier Werken niet alleen by hun leeven de aandagt trokken: doch de aandagt der laate Naakomelingſchap blyven trekken: misſchien zyn weinig Boeken zo dikwyls gedrukt als de *Orlando Furioſo*; het Werk is overgezet in meest alle Taalen van *Europa*, en de geheele Wereld door verſpreid. Hoe algemeen behaagend deeze Schryver moet geſchreeven hebben, mag opgemaakt worden uit het aantal der zodanigen, die hunne Onderwerpen uit zyn oorſpronglyk Werk ontleenden. By zyne Landsgenooten is zyn Naam in die zelfde hoogagting als die van SHAKESPEARE by de *Engelſchen*. ANTONIO ZATTA verhaalt in zyne Uitgave van ARIOSTO's Werken, in den Jaare MDCCLXXII, dat een Stoel en Inktkooker, die, volgens overlevering, ARIOSTO toebehoord hadden, toen in 't bezit waren van Signor Dottore GIOVANNI ANDREA BAROTTI, te *Ferrara*, en dat een ſtuk Papiers, met zyne hand geſchreeven, als eene dierbaare Gedagtenis bewaard werd in de Openbaare Boekery dier Stad. De Republiek van *Venetie* deedt hem de eere om hem te laaten uitſchilderen, en die afbeelding op te hangen by die der Raadsheeren, en andere groote Mannen, in de groote Raadzaal, die naderhand door 't vuur verteerde.

Het blykt, nogthans, dat ARIOSTO van zyne Beſchermheeren die Belooningen niet ontving, of zodanige Ampten kreeg, als waar toe hy door zyne verdienſten meende geregtigd te zyn. Waarſchynlyk bragt zyn Landvoogdyſchap van *Grafagnana* meer tot zyn roem toe dan tot zyne middelen; en uit het geen hy, op verſcheide plaatzen, in zyne Hekelſchriften zegt, blykt, dat hy in geenen deele voldaan was over zyne Patroonen te *Ferrara*. Niets byzonders wordt 'er vermeld van de weldaaden, door den Cardinaal aan hem beweezen, eer hy in de ongunst van dien Kerkvoogd verviel. De Hertog, 't is waar, gaf hem de Inkomſten van twee Tollen; dan, de eene hieldt op met het

vernietigen dier Belasting, en de andere, die hem fl
alle vier maanden vyf-en-twintig Kroonen, met
moeite vergaderd, zo als hy zelve zegt, opbragt, v
hem betwist en onthouden, geduurende de oorlogen
Lombardye; en eenigen zeggen, dat de Cardinaal,
zyne beſcherming ontzeggende, ook van dit kleine v
deeltje beroofde. ARIOSTO zelfs ſchynt dit zyn ve
aan den Hertog zelven toe te ſchryven in zyn Hekeldi
ingerigt aan A. M. SIGISMUNDO MALAGUZZI. Zod
waren de voordeelen, welke hy trok van Grooten
wier dienst hy zich verbonden haut, en wier Naa
hy door zyne Verzen vereeuwigde. —— Paus LE
X, de erkende Patroon van Letterkunde en Kunſi
door FORNARI als inzonderheid mild voor de Diel
beſchreeven, en by wien hy verhaalt dat ARIOSTO in
ge agting ſtondt, wordt gezegd hem een geſchenk
eenige honderd Kroonen gedaan te hebben, op da
zyn werk zou voortzetten.

Het algemeen Character en de hoedanigheden
ARIOSTO kunnen eenigermaate opgegaderd worden uit
vooropgegeeven verhaal zyns leevens, by 't welke
Italiaanſche Leevensbeſchryvers de volgende byzondc
den gevoegd hebben. ARIOSTO was, in zynen on
gang, zedig en geſpraakzaam met ieder een, verneder
zich zelven in dier voegen, als of hy geheel onbev
ware van de groote meerderheid, hem door de Na
geſchonken. Hy was ſterk in 't redentwisten, en v
dig in 't wederleggen en het geeven van ſlagen. Z
zaam zag men hem meer lachen dan de waardigheid
een Wysgeer betaamde; egter was hy, ſchoon
geaartheid tot het peinzende en zwaargeestige ove
de, misſchien de geſteltenis van alle groote Vernuf
zeer verre van ſtuurschheid; bovenal betoonde hy
openhartig en geestig in zynen ommegang met de V
wen, die zyn gezelſchap zeer zogten. Hy was een
ſlaage vyand van pligtpleegingen, ſchoon altoos ge
om behoorelyk ontzag toe te draagen aan de vastgeſt
rangen. Hy hadt een afſchuw van alle waardighed
die alleen door ſlaafsch kruipen te bekomen waren.
betoonde zich een opregt beminnaar zyns Vaderlan
gehoorzaam aan zyn Vorst, en een ſtandvastig vri
In zyne Leefwyze was hy onthoudend, eetende fl
éénS daags, doorgaans tegen den avond, en op g

verſcheidenheid van lekkernye geſteld, de weelde in 't algemeen verſmaadende.

Toen hy zyn *Orlando Furioſo* opſtelde, ſtondt hy menigmaalen in den nagt op, en liet zich door zyn knegt Schryfgereedſchap geeven, om 't geen zyne leevendige Verbeeldingskragt vervulde, terſtond het papier aan te beveelen: over dag deelde hy het aan zyne Vrienden mede.

Zyne Braafheid was volkomen: dit blykt uit het geen hy zynen Broeder GALASSO zegt van den ouden Man, die, groote rykdommen bezittende, vreesde door zyne Bloedverwanten vergeeven te zullen worden, en daarom zich aan niemand dan aan ARIOSTO durfde vertrouwen.

Zyne Liefde als Zoon en Broeder is af te neemen uit de zorge, welke hy voor zyn vaderlyk Huisgezin droeg, naa het overlyden zyns Vaders.

Grooten ſmaak vondt hy in 't bouwen, doch toonde zyne Huishoudelykheid daar in. Een zyner Vrienden betuigde eens zyne verwondering, dat hy, die in zyne Dichtwerken zulke heerlyke Gebouwen beſchreeven hadt, zich vergenoegen kon in een zo geringe wooning. ARIOSTO antwoordde wel ter ſnede, „ dat woorden veel ge„ reeder zamen te brengen waren dan ſteenen"; en hem voor de deur van zyn Huis geleidende, wees hy hem op dit tweeregelig versje, boven den ingang geplaatst:

Parva, ſed apta mihi, ſed nulli obnoxia, ſed non
Sordia, parta meo ſed tamen ære domus.

Niettegenſtaande 't geen wy gezegd hebben van zyne perſoonlyke dapperheid, betoond in het Scheepsgevegt tusſchen de ſchepen van den Hertog en den Paus, zegt men, dat hy, uit den aart, van een vreesagtig geſtel geweest hebb; dat hy te paard zittende, op de minſte gedagte van gevaar, afſteeg; boven al was hy vreesagtig op 't water: uit een vaartuig zullende gaan, bleef hy altoos tot den laatſten, dikwyls deeze ſpreekwyze gebruikende, *de puppe noviſſimus exi*: dan in andere opzigten was hy bedaard en ſtandvastig.

Zyn Zoon VIRGINIO heeft eenige weinige byzonderheden, zyn Vader betreffende, nagelaaten, welke wy met *diens* eigen woorden zullen opgeeven. „ Myn Vader ARIOSTO was nooit voldaan over zyne Verzen: hy veranderde ze geſtaadig. Hy was een groot liefhebber van tuinieren; doch veranderde zo menigmaal zyn plan,

dat hy geen Plant drie maanden op dezelfde plaats lie blyven; hy wist weinig van de Plantkunde. —— I herinner my, dat hy eens, zich verbeeldende Kapperboo men geplant te hebben, zeer in zyn ſchik was, dat z zo wel grociden, tot hy in 't einde ontdekte, dat h Vlierboomen, in ſtede van Kapperboomen, geplant hadt. —— VIRGILIUS en TIBULLUS ſchatte hy hoog; HORATIUS beviel hem bovenal; doch hy dagt laag van PROPERTIUS. —— Hy maakte geen onderſcheid in 't eeten, neeménde altoos van 't geen naast hem ſtondt, en dikwyls at hy, naa den maaltyd gehouden te hebben, nog een bolle Broods. —— Doorgaans zat hy zo diep in gedagten, dat hy weinig lette op 't geen 'er gebeurde. Een vreemd Heer kwam hem bezoeken, terwyl hy aan tafel zat; deeze zou met hem eeten, doch terwyl de Gast druk zat te praaten, at hy de opgedischte ſpyze op; zyn Broeder hem naderhand wegens die onbeleefdheid beſchuldigende, antwoordde hy koeltjes: „ Dit is ſchade voor dien Heer; doch hy hadt „ voor zichzelven moeten zorgen!"

ARIOSTO was van een minzieke geſteltenisſe, zeer ontvangbaar voor indrukken van alle ſchoonheden, geweldig in zyne aankleevingen, en kon geen mededinger dulden; doch in zyne minnehandelingen ging hy zeer voorzigtig en geheim te werk. Men heeft gezegd, dat hy mogelyk hier op zinſpeelde in het geſneeden beeldje op zyn Inktkooker; boven op denzelven ſtondt een Cupido, met den voorſten vinger op de lip, de ſtilzwygenheid, of geheimhouding, aanduidende. Deeze zyne geneigdheid tot Minnaary, welke hem by bleef tot het laatſte jaar zyns leevens, ſtraalt in veele gedeelten zyner Schriften door.

In zynen vroegen leeftyd ving hy eene gemeenzaame verkeering aan met een edelen *Florentyner*, NICOLO VESPUCCI geheeten, met wien hy, in den Jaare MDXIII, na *Florence* reisde, toen negen en dertig jaaren bereikt hebbende, om te beter den Toscaanſchen Tongval te leeren, en tegenwoordig te zyn by de heerlyke plegtigheid, op 't Feest van *St. Baptist:* aldaar werd hy ſmoorelyk verliefd op eene Bloedverwante van VESPUCCI, die hy bezig vondt met het vervaardigen van een Zilverlaakens Kleed, met purper geboord, voor haare Zoons, om 'er mede op 't Feest te verſchynen. Hy hadt toen zyn *Orlando Furioſo* onder handen, en bragt 'er die witte, en

by

by het purper zo ſchoon afſteekende, hand in; één hand, wier witheid zyn hart doorwondde.

Zommigen hebben gedagt, dat hy heimlyk getrouwd geweest is; en dit geheim moest houden, uit vreeze van eenige Kerklyke Beneficien, door hem genooten, te zullen verliezen: eenigen gaan zo verre, dat zy den naam deezer Vrouwe opgeeven, en haar ALEXANDRA noemen. Twee Zoonen liet hy na, 't zy dan by deeze ALEXANDRA, of eene andere, die altoos voor onwettig gehouden zyn: VIRGINIO, van wien wy hier boven eenige trekken, tot 's Vaders kenſchets, ontleenden, en J. BAPTISTA. De eerstgemelde, dien hy onder zyn oog opvoedde, en aan wiens onderwys hy veel te koste lei, werd Kanunnik van den Huize van *Ferrara*, en ARIOSTO droeg een groot gedeelte zyner Beneficien op hem over; de laatstgenoemde ging vroeg in den Krygsdienst, en als Krygsman groote eere verworven hebbende, keerde hy, korten tyd vóór ARIOSTO's dood, na *Ferrara*, en ſtierf Officier in 's Hertogs dienst.

ARIOSTO was van meer dan middelbaare langte, deftig en peinzend van gelaat: zyn hoofd was gedeeltlyk kaal, voorts met zwart krullend hair gedekt, hoog van voorhoofd, verheeven van wenkbrauwen, zwart en vuurig van oogen: zyn neus was groot, eenigzins gekromd; zyne lippen waren welgevormd, zyne tanden wit en geregeld, zyne wangen mager, zyn kleur trok na 't bruine: over 't geheel was hy welgemaakt; alleen waren zyne ſchouders wat breed, 't welk hem eene eenigzins bukkende geſtalte gaf: zyn tred was langzaam en afgemeeten.

Men verhaalt, dat ARIOSTO zyn dood, met de uiterſte bedaardheid, heeft afgewagt, en dat hy tot eenige zyner Vrienden, die zyne laatſte oogenblikken bywoonden, zou gezegd hebben, deeze Wereld zonder eenigen wederzin te verlaaten: te meer, om dat hy vaſtſtelde, dat in een anderen ſtaat de Menſchen elkander zouden herkennen, en haakte om zo veele Vrienden, hem voorgegaan, aldaar aan te treffen.

Hy werd in de Kerk van *St. Benedictus* begraaven, onder eene eenvoudige Grafzerk; naderhand beſchreeven met een aantal Opſchriften, in 't *Grieksch*, *Latyn*, en *Italiaansch*; de eerſte Vernuften poogden om ſtryd 's Mans gedagtenis te vereeren.

De dood van ARIOSTO werd door alle Braaven betreurd, en

en de Monniken van *St. Benedictus* vergezelden, tege hunne gewoonte, zyn overſchot ten grave; en zo groo was hun eerbied voor zyn Naam, dat zy op geenerl wyze wilden dulden, dat zyne Beenderen vervolgens zou den overgebragt worden na een Kapél, of een Grafſtede voor hem, door zynen Zoon VIRGINIO, in den Tuin, b zyn Huis, opgerigt, 't welk naderhand vervoest is doo een onkundigen, die zulks, by het maaken eeniger ver anderingen, deedt, zonder medeweeten, en tot groo misnoegen der Eigenaaren. — Veele jaaren laater heeft Signor AGOSTINO MOSTI, een diepen eerbied koesterende voor de naagedagtenis van ARIOSTO, die hem vroegtyds tot de kennis der beſchaafde Letteren opleidde; het niet kunnende dulden, dat een zo groot Man een Gedagtenis-teken zou derven, beſlooten 'er een te bouwen, beantwoordende aan de hoogagting, die hy zynen geweezen Meester toedroeg. Hy deedt daarom, op zyne kosten, een Marmeren Grafſtede oprigten, in de Kerk van *St. Benedictus*, vercierd met voegelyke Zinnebeelden, en een Standbeeld van ARIOSTO; en ten betoon van den welmeenenden yver, met welken hy deezen laatſten pligt aan zynen Leermeester volvoerde, bragt hy, met eigen handen, de Beenderen des Dichters in de nieuwe Grafplaats over, welke praalde met een Opſchrift van LORENSO FRISOLI. Dan, in den Jaare MDCXII is voor onzen Dichter een nieuw en pragtiger Graftombe vervaardigd, door zyns Neefs Zoon ARIOSTO, met de Beeldenis des Poëets, en twee Standbeelden, den Roem en de Dichtkunst verbeeldende: derwaards werden zyne Beenderen, en dus voor de derde keer, overgebragt. Dit Grafteken is nog te zien in de Kerk der *Benedictynen*, te *Ferrara*.

BEDENKINGEN OVER DE SPAARZAAMHEID.

(*Uit het Fransch.*)

De Spaarzaamheid is eene min ſchitterende dan nutte Deugd. Dezelve brengt geene zeer verheevene denkbeelden mede 't zy men dezelve uitoefene, 't zy men 'er over redenkavelt De eenige verdienſte in dit geval is eenvoudige en gezonde in zigten te hebben.

Volgens de bepaaling der Gierigaarts, beſtaat de Spaarzaam he

id in zo min mogelyk uit te geeven; doch by den verſtandi-
en en wyzen is de Spaarzaamheid de kunst, om het meeste
oordeel te trekken van de kosten, die men kan en moet doen.
De Spaarzaamheid, wel begreepen, is gelegen in bovenal
iet aan Trotsheid, maar aan Welvoegelykheid het oor te lee-
en. Trotsheid zoekt de hoogére Rangen te overtreffen; Wel-
oegelykheid doet ons vermyden uit onzen Rang te gaan, 't zy
oor ons boven denzelven te verheffen, 't zy door beneden
enzelven te daalen.

Wie Spaarzaam wil weezen, en het niet weet te zyn, wykt
er weinig min verre van af, dan die het geheel niet is. De
afwyking ontſtaat voornaamlyk uit het onvermogen, om aan
ſteeds opkomende verbeeldingen wederſtand te bieden. Onze
verbeeldingen zyn altoos min beperkt dan de middelen, om
aan dezelve voldoening te verſchaffen. Men moet, derhalven,
weeten te kiezen, over zyn genegenheden te redenkavelen, de
een aan de andere te onderſchikken, en dikwyls die genietin-
gen, welke ons het ſterkst aanlokken, te wederſtaan. Wie de
kunst derft van zich op zyn tyd iets te ontzeggen, zal nooit
orde in zyne zaaken hebben; ja, ik durf 'er by voegen, zal
nimmer genieten.

In alle ſoorten van Uitgave mag men niet om het *overtollige*
denken, dan naa het *noodige* bezorgd te hebben. Wie zou niet
lachen, als hy iemand Schilderyen, Tekeningen, Zeldzaamhe-
den, en Kunſtſtukken, zag koopen, terwyl hy zyn Huis en
Landgoed liet vervallen.

Zeer te beklaagen zyn allen de zodanigen, die door Trots-
heid, of zelfs door Involgbaarheid, zich verpligt agten, hun
Huis met kostbaarder Huisraad te voorzien dan hunne middе-
len toelaaten. Gedrongen om berouw te hebben van hunne uit-
gaven, op het oogenblik dat zy dezelve doen, kunnen zy 'er
het genot niet van hebben, 't welk anderen ten deele valt;
zy voelen, 'te midden van hun uiterlyke overdaad, inwendig
gebrek, 't welk hun veroordeelt. Hoe veel gelukkiger is de
goede Huisvader, die, door de zeden der Vooronderen te vol-
gen, de Middelen, van dezelve naagelaaten, bewaart, in een
Huis, waar Eenvoudigheid, Orde, en Overvloed heerscht:
waar de Bedienden wel gekleed zyn, en de jonge Kinderen de
gezondheid zelve vertoonen: die in de Huiscieraaden de voeg-
lykheid boven de grootsheid ſtelt, en het gemak boven de mo-
de; en die, in zyn oud Zilverwerk, dikwerf aan zyne Gasten
een maaltyd, die eer overvloedig dan uitgezogt is, opdischt.

Montesquieu (want ik zoek de eenvoudigheid myns onder-
werps op te luisteren, door den naam diens grooten Mans,)
heeft opgemerkt, dat hy, die al zyn Inkomen verteert, zich
verderft. — De reden hier voor zyn allerblykbaarst. — Hy
vervalt in 't onvermogen, om tegen onvoorzieno toevallen iets

op

op te leggen. —— De ſteeds toeneemende vermeerdering v den Prys der noodwendige Leevensmiddelen, veroorzaakt d het geduurig ſteeds vermeerderen der Geldſpecien, maakt h van jaar tot jaar, met hetzelfde inkomen, armer; eene bede king, hoogst noodig voor allen, die van een bepaalden Stuiv leeven. —— Wie zyne Verteering beneden zyn Inkom houdt, geeft zichzelven de middelen om milddaadig te weeze en hy beſpaart, in de uitgaven van zyn Huishouden, een o rust, zo moeilyk voor eene edele Ziel, als ondraagelyk vo onze Dienstboden. Hy moet veronderſtellen, dat 'er wat loor loope, en dit weeten te draagen. Wie zyne Huisvrou en zyne Dienstboden al te nauw gade ſlaat, zal door beid dubbel bedroogen worden.

In de Beroepen, waarin men zyne Middelen vermeerdert a in den Koophandel, laat de voorzigtigheid niet toe, dat e goed Huisvader veel verteert boven het inkomen, 't geen h naar alle waarſchynlykheid, van zyne Middelen kan trekke De Koophandel is blootgeſteld aan omwentelingen. Niets droeviger, niets vernederender, dan te kort te ſchieten, en m betaalen te moeten ophouden; dan te beginnen met overdaad en te eindigen met ſchaarsheid; dan zyne Kinderen in Weeld op te voeden, en hun geen Huwelyksgoed te kunnen geeve

De Spaarzaamheid, die niets ſchynt te vorderen dan gezo Verſtand en Voorzigtigheid, kan zo zeer de Deugd van ede Zielen worden, als de Gierigheid de Ondeugd van laage Zi len is. 't Is de Spaarzaamheid, die, onze behoeften beperke de, ons Maatigheid leert, en beter dan Rykdommen bevry voor de afhanglykheid van anderen. Gierige Menſchen, wi Boedel in een verwarden ſtaat is, zyn in ſtaat om alles te doe en alles te ondergaan, hun geweeten te verraaden, zo ten o zigte van Lands als van Burgerlyke zaaken. Onder hun vin men Groſſpeelders, Gunstbejaagers, die zich overgeeven o voldoening te ſchenken aan de driften der Grooten. Lieden, h over hoofd in ſchulden gedompeld, zyn altoos onder de heffe Volken geweest, en de voorſten om 't zelve aan te ſtooken.

De Kunſtenaars, en in 't algemeen Lieden, met uitſteeken Gaven voorzien, houdt men voor de zodanigen, die niets v de Spaarzaamheid verſtaan. Die koelzinnige bedaardheid, w ke zich nederzet by kleinigheden, en 'er altoos op blyft ſta oogen, kan niet woonen in die kloeke koppen, in die geeste vol vuurs. Te deezer oorzaake ziet men de zodanigen nu r dan arm; medelydend en edelmoedig, als zy geld hebben, door de behoeften hunner Vrienden wel diep in 't hart get fen; zy berekenen met eene wreede koelheid hunne eigene hoeften, voor het toekomende, niet. Zeer wyd verſchillen van die Ryken, wier berekeningen nooit plaats voor mededen met hunne Natuurgenooten open laaten. Deeze gro

g

geesten gelyken niet weinig na eene ſoort van Menſchen, die dikwyls een goed hart hebben, en aan welken het geld niets kost, noch in het winnen, noch in het uitgeeven. —— Ondertuſschen behoorden zy te bedenken, dat de Spaarzaamheid het middel is om zich in den Manlyken Ouderdom Onafhanglykheid, en, in den Ouderdom, rust te bezorgen. Twee zaaken van onſchatbaare waardye, en na welke zy allen moeten ſtreeven, die van eerlyke afkomst, maar met bepaalde middelen voorzien, zich door eerlyken arbeid een aangenaam leeven poogen te verſchaffen.

VOORJAERSZANG.

De vruchtbre droppels van een malſchen Lenteregen
Ontſluiten 's aerdryks ſchoot, die wachtte op zulk een' zegen,
Om graen en planten, aen zyn koestring toevertrouwd,
Te ontwikkelen, nu de vorst haer' zetel elders bouwt.
Het ſap, dat traegelyk in boom en heester vloeide,
Zo lang de ſtrenge kou' het in zyne aders boeide,
Loopt thans, met ſneller vaert, door duizend buizen heen,
En ondervind de kragt van 't vuur, dat het beſcheen.
De boom heeft reeds zyn blad en bloesſemknop ontlooten,
En ſpreid, aen allen kant, zyn' ſierelyke looten.
De ruime weiden zyn in 't lieflyk groen gekleed.
De vlyt en zorg, die aen den bloemhof is beſteed,
Zien haer' liefhebbers op het rykelykst beloonen,
Daer zy een' regenboog van kleuren thans vertoonen,
Die hen, wie met gevoel dees wondren gadeſlaên,
Terwyl hun reuk verkwikt, doen in verrukking ſtaen.
De blyde voglenzang laet zich alôm weêr hooren,
En ſtreelt op 't aengenaemst des wandlaers luistrende ooren.
De gouden zon praelt met een grooter majeſteit,
Daer zy een' ſterker gloed op beemd en akkers ſpreid.
Het ganſche ſchepſlen heir, als uit den dood verreezen,
Kruipt, wemelt, rent en vliegt met een herboren wezen.
De mensch gevoelt ook rasch den invloed van dat vuur,
En word doortinteld van die ſtooving der natuur.
Het duf vertrek, dat hem zo lang hield opgeſlooten,
Verlaet hy; 't lagchend veld kan zyn genoegt vergrooten.
Hy weid 't nieuwsgierig oog verrukt aen allen kant,
Dat pas verzadigd word door loof, en bloem, en plant.
Op den begraesden top eens heuvels neêrgezeten,
Ziet hy het dartlend vee de jonge ſpruiten eeten.
Hy vind genoegen in den kunſteloozen toon
Der melkmaid, die, verlierd door een natuurlyk ſchoon,

In

In 't kwikſte van haer jeugd, en kloek en rap van leden,
De zwangere uiers leegt, om ſtadwaerd heen te treeden.
Zachtaerte ſchaepjes ſtappen blaetend hem voorby;
De lammers hupplen hunne moeders op de zy'.
De herdersknaep, gekneld door zielsverdriet noch zorgen,
Treed achteloos hen na, wenscht gul hem goeden morgen.
De bergen in 't verſchiet, de kronkelende ſtroom,
De ſcheepjes, zeilende langs zynen groenen zoom,
Verwekken in zyn' geest de zoetſte mymeringen,
En doen voor hem een bron van zuivre vreugd ontſpringen.
Gy, die in 't ruim genot van aerdſche goedren deelt,
En als, door wanlust, u het ſtadsgewoel verveelt,
By 't lieve Lenteweêr naer 't land u kunt begeeven,
Om daer den Zomer in het eêlst vermaek te leeven;
Hoe groot is uw geluk in dat gezegend oord,
Waer reine wellust woont, geen kalmte word geſtoord,
Door nyd en tweedragt, die 't verblyf der drokke ſteden
Ondraeglyk maeken, daer geen rust vaek word geleeden.
De friſche lucht geeft u gezondheid, bloei en kragt.
Spanſeerend door het veld, kunt gy de weidſche pracht
Van al Gods wondren, in die zalige landouwen,
Met een beſpieglend oog genoegelyk beſchouwen.
Als gy behagen in de wysbegeerte ſchept,
Dan word uw weetlust nog te meerder opgewekt;
Dan kan het onderzoek u duizend zaeken leeren,
Die u den Maeker in zyn' ſchepſelen doen eeren.
Het ſtille boekvertrek, waer op geen ſtoorenis
U van het denken trekt, en alles zwygend is,
Schenkt u, by poozen, een verwisſelend genoegen;
Terwyl de vleiery en eerzucht driftig zwoegen,
Om, loosſelyk vermomd, haer zelfbelang alleen
Bevorderlyk te zyn door heur' gedienſtigheên.
Aenminnig land! wie zou naer uw verblyf niet haeken,
Om, met een vol genot, de waere rust te ſmaeken!
Die, voor een' tyd, uw' grond, zo vreedzaem, heeft betreên,
Vind geen bekooring in de luisterrykſte ſteên.

L. STOPPENDAAL P. Z.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

BESPIEGELINGEN OVER DE LENTE.

Thans wyde ik myne beſpiegelingen aan de verrukkelykſte, de aantrekkelykſte der ſaiſoenen. Aan u, lachend Jaarſaiſoen, aan u, jeugdige Lente, bloemdragende Voortyd, aan u wyde ik thans myne overdenkingen! —— Gy, die met uwe blyde aankomst alles vervrolykt, gy ſchenkt wederom een nieuw leven aan de geheele Natuur, die nog zo onlangs, zo kort geleden, met een treurig doodkleed omhangen, van alle hare ſchoonheden ontdaan, van al haren luister beroofd was; maar nu, uit den dood herboren, de verrukkelijkſte aanlokkelykheden ten toone ſpreid. —— Nog pas lag alles als in een doodſlaap. —— Dan nu ontwaakt alles, —— nu herleeft weêr alles. De Lente ſtrooit allerwege nieuwe aanvalligheden, en luistert de Natuur op met de bevalligſte ſchoonheid. —— Maar misleid my myn gezigt niet! — Is het wel mogelyk, dat 'er zo eene verbazende verändering in zulk een korten omtrek van tyd kan plaats grypen? — Vergis ik my anders! — Is dit het zelfde aardryk wel? — Het zelfde aardryk, dat nog maar pas zig in de kwynendſte gedaante zoo treurig vertoonde? waar op noch gras, noch kruid, te ontdekken was, — waarop geen enkel bloemtje gevonden wierd, of iets dat het hart kon ſtreelen, of den boezem verkwikken! Het gansch aardryk was met een treurig doodkleed omhangen; al 't Veld bedekt met dik opëen gepakte Sneeuw, —— de Bosſchen ſtonden loof- en bladerloos; het Geboomte, van den kwinkeleerenden wildzang verlaten, ſtak zyne takken als zo veele naakte armen uit, en door den ſcherpſnydenden Noordenwind gegeeſeld, verhefte het alom een treurig geluid, als klagende aan elk zyn leed, het jammer en den nood, 't geen het door den fellen Winter lyden moest; — het breidde zyne bladerlooze takken uit, en ſcheen om hulp te ſmeeken. —— Dan, al 't aardryk is veränderd. —— 't Geheelal ſchynt te herleven! —— Of

bedrieg ik my waarlyk? —— Is het een nieuwe heme — en eene nieuwe aarde? Is het mogelyk! Zou het di zelfde lugt zyn — nog zo onlangs ondragelyk, door har barre koude — nu zo mals en verkwikkelyk, — onlang voor mensch en vee onlydelyk, — nu zo zagt en aangenaam —— Die nog maar pas geleden de wateren bevloerd tot een gangbaar pad, en de zee, waar men de ſchepe ziet heen en weêr dobberen, tot eenen weg, dien d voetganger bewandelde! —— Die de bruiſchende zeegol ven bedwong onder eenen harden yskorst! —— Werwaards il myn gezigt nu heen wende, lacht my alles vriendelyk aan. —— Verbazende verandering! — Waarlyk, de ver tooning ſchynt me thans te bedriegen. Ik ſchyn eene ge heel andere waereld te aanſchouwen, dan die ik nog maar pas aanſchouwd heb. —— Dan ik bedrieg my nogtans niet. —— Het is nog die zelfde lugt, die zelfde hemel, die zelfde natuur, van onze vade ren reeds beſchouwd, bykans zesduizend zonnekringen geleden; door de hand des Almagtigen gevormd, en tot op dit oogenblik beſtendig in ſtand gehouden. —— Ver bazende waarheid! Ontzet 'er u over, gy ganſche aarde! —— Door één Wezen is het geheeläl gevormd, en tot nog toe ſtaande gehouden! — Gy, o eindelooze Schep per! Gy zyt die groote Werkmeester, de oorſprong van 't Geſchapen Al. — Gy hebt de Lente en den Zomer, den Herfst en den Winter verördend; en deze orde moet ſtand houden tot aan het einde der wentelende, der nederrollende Eeuwen. —— Onbezefbare grootheid! — Oneindige wysheid! — Onuitputtelyke goedheid! — Wie kan met eene koele onverſchilligheid uwe werken — uwe onbegrensde grootheid bepeinzen! — bepeinzen, zonder door eene dankbare erkentenis en verwondering door drongen te worden! —— Wie moet niet, by eene ſtille overdenking, uitroepen: „ Hoe groot zyn uwe werken ô God! Gy hebt ze alle met wysheid gemaakt; de aard is vol van uwe heerlykheid!" ——

Hier van doordrongen, ſta ik in verbaasdheid opge togen, en moet uitroepen: O myn God! wie kan he onbegrensde uwer Magt, de diepte uwer Wysheid e het onnaſporelyke uwer Goedheid doorgronden! —— Wa moet ik in U meer bewonderen, uwe Magt, Wysheid o Goedheid! Al wat ik vermag, is uit te roepen, — ſtame lend uit te roepen: Onze God is waarlyk groot! — d Heere is oneindig! —— Welk een uitgebreid toone

dezer grootheid doet zich voor ieder peinzende ziel op, in alle zijne werken! Hoe luisterryk vertoont zich dit in den Hemel boven, en op Aarde beneden! Allerwegen ziet men, zelfs van ieder ſtofdeeltje, hoe klein het ook zy, een ſtraal van 's Scheppers grootheid afſchitteren: — en bovenal verſpreid zy een hellen glans, wanneer de toelagchende Lente met alle haare aanminnigheden ten voorſchyn treed. En zo levert die ſchoone, tot ons nu wederkeerende, ons thans de verrukkendſte tooneelen op. — In 't prilſte groen getooid vervrolykt ze 't Heeläl, bezielt mensch en vee met een nieuw leven; — het gelaat des aardryks is veranderd, — geheel vernieuwd. ——— Aan alle de velden en bosſchen, boomen en kruiden; aan mensch en vee; den vogelen in de lugt, den vischjes in de ſtroomen en 't gedierte des velds; — aan alles word een nieuw en vrolyk leven geſchonken. ——— Het veld is rondom met luister getooid, nu de geurige roos met de blanke lelie ontluikt, en veelerlei gebloemte, geſchakeerd door het jeugdige groen, eene verrukkende vertooning verſchaft. ——— Bosſchen, beemden, waranden en ſtroomen, 't juigt alles, op de blyde aankomst der *Lente*. ——— Duizend en duizend ſtemmen verheffen haren lof in veld en wouden. ——— Tuin en velden en bosſchen verſpreiden liefelyke geuren, als die van violet en jasmyn; ——— klapwiekend vliegt de doffer zyn duifje, het geile moschje zyne ſilpende wederhelft na; ——— de kieviet, al wapperende en ſcherende door de lugt, roept tot zyne gade; en 't ſchigtig konyntje huppelt vrolyk langs duinen en waranden. ——— Nu word de dag verlengd, en de lange, de pikdonkere nagt verkort. ——— Er blaast en ruischt nu een zagt Zuiderkoeltje, in plaats van bulderende Noordewinden. — De zoele Westewindjes ſpelen op de hobbelende golfjes, en ademen de friſte geuren van kruid en bloemtjes aan. — De Vischjes dartelen in de zelfde vloeden, welke nog onlangs, door de felle koude geſtremd, tot eenen vasten weg verſtrekten voor de jeugd, die, als met ſtale vleugelen, bykans ſneller dan de wind, 'er langs en over vlogen. — Hoe lacht ons al het Lente-groen toe? Alles lokt en trekt ons landwaards, om, de Stad verlatende, aldaar die ſchoonheden te aanſchouwen, en 't landgenoegen te ſmaken. — Hier word het gezigt onthaald op de fraaiſte mengeling van kleuren; — men ademt 'er niet dan een liefelyken en ſuikeryken geur, en 't gehoor word 'er geſtreeld met een on-

afgebroken veldmuzyk. —— Welk een ſchat, —— welk een ryken ſchat verleent ons het milde aardryk, bevochtigd door lauwe, door zagte en malſe regendro jes, uit zynen vrugtbaren ſchoot! —— De weid zyn vol jeugdig en voedzaam gras; doormengd met ee talloozc menigte van liefelyke bloemtjes. —— H verheft zich de geele Boterbloem, die aan onze verſc Lenteboter eene goudgeele kleur, en de ſmakelykſte ge ren mededeelt; —— daar ſteekt de purperkleurige Bi nella het hoofd op, en de welriekende witte Geitebaar de Koningin der weiden, verheft zich ver boven 't gr uit. -- Hier vertonen zich de geurige blauwe bonte Fiooltjes, het ſterkriekend Walſtroo, het ſpigt Riet, de blauwe en geele Waterlis, de welriekende K mus, de buigzame, de puntige en ſcherpſtekende Wate biezen. —— Daar ontdekken wy de laagſtammige Vel cypres, de kruipende Chamanderlyn, de purper gebloei de Anagallis, het hoogſtammig, het maagverſterkend E gelkruid, —— de borstverzagtende Heemst, —— h zilverblinkend Ganzeryk, de geurige Walrouw, het g nezend en heilzaam Balzemkruid, —— de verwarmen Kamille, het welriekend Nagelkruid, —— met du zend en duizend andere heilzame Kruiden mee —— Hier brengt het aardryk voort malſe Klaver, jeugd Gras en 't golvend Koorn tot voedzaam onderhoud v Mensch en Vee. —— Daar omhangt het de bosſch en digte wouden met een nieuw bladerryk Lentekleed of ſiert 't geboomte, by zyne eerstontloken bladers, m geſpikkelde veelkleurige bloemen, die ons eerlang e ſmakelyk oofd belooven: en 't ſchaterend pluimgedier onder 't digte loof verſcholen, heft onophoudelyk Lent deuntjes aan; —— een verrukkelyk gezang: welks aa gename Veldtoontjes teſſens het oor ſtreelen, en 't ha verkwikken. ——

Wat is de Lente aanminnig! Den noesten Landman zi men 't glimpend kouter door den erflyken akker dryve —— Bouman zaait, plant, verzet en ſnoeit af, dry het loeijend Vee ten muften ſtal uit veldwaards, terw het vast voortdartelt door het jeugdig voedzaam gra dat de uijers opſpant met eenen milden voorraad v Melk en Room, waar van het bevallig Melkmeisje d zelve ontlast, keerende met volgelaaden emmers we Stadwaards. —— De eenvouwige Herders leiden kudde langs wyde vlakten, en dezelve word vergast

jeu

jeugdige klaver; terwyl zy hunne eenvouwige Landlie-jens opdeunen, onder het voortdryven; en al voortgaande, vast eene menigte welriekende Veldbloemtjes vergaêren, nog nat van malſe dauwdrupjes, om 'er kransjes van te bereiden, voor hunne ſchoone en deugdzame Herderinnen. —— Gints ziet men de zwarte en bruine Kleppers draven, brieſchende en rinnekende door de vette klaverweiden. ——— De wapperende Kieviet ſcheert 'er om heen, als bevreesd voor 't vertrappen van haar nestje, door haar, met zo veel zorgvuldigheid, in de aarde geleid en bewaakt. —— De ſchaterende Leeuwrik klimt op trillende wiekjens, volvrolyk zingende, al hooger en hooger de lugt in, daalt voorts ſchielyk neder, en verſchuilt zich onder het prille gras. —— De Daak, benevens de langgebekte Tuureluur, onder een geſtadig geroep van haren eigen naam, vliegt langs de groenbezoomde Slootkanten heen, terwijl de ſnelvliegende Zwaluw wyd en zyd door de lugt, of alom langs de wyde vlakten en kristalle vloeden, heen en weder zweeft. Eene gonzende bende van gekorven Diertjes vliegt geſtadig af en aan, azende alom op de liefelyke balzemgeuren der welriekende bosch- en veldbloemen. De witte en geſpikkelde Kapelletjes flodderen ginds en herwaards, en vliegen van bloem tot bloem. Ginds zit de zwierige Pauwen-Oog-Vlinder, in aantal, op het bloeijend hoogſtammig Boeltjeskruid; elk hunner pronkt als om ſtryd met den luister zyner ſchoonheden. Hier ligt de blinkende Nommer-Vlinder, gevolgd van ſchitterende Aurelias, al zyn ſchoon bloot, en daar vertoont zich eene menigte geſprenkelde blauwe Duinkapelletjes, aartig opgeſierd met hunne kleine Argus-oogjes en paerſche Kringetjes. —— Aan al dat heir van onderſcheiden zoorten, in een onbedenkelyk groot aantal, ſchenkt thans de alkoesterende Lente een nieuw leven. Eene wonderbarelyke geſtaltverwisſeling! Deze had zyn Graf, tegen den aannaderenden Winter, bereid in een hol of ſcheur, —— andere lagen begraven onder de aarde in den diepen grond, verwagtende aldaar de ſtem der algemeene verryzing uit den dood. De Lente wekt hen uit den doodſlaap; hare ſtem roept hen, en zy verlaten hunne akelige doodkelders, om weêr, met eene heerlyker gedaante omkleed, in den kring der wezens te verſchynen. Een treffend zinnebeeld voorwaar onzer algemeene opſtanding, en heerlyke verryzing uit den diepen doodſlaap; wanneer wy, de brooze ſterfelykheid in onze

ſombere grafkelders gelaten, omkleed zullen worden m het ſchitterend kleed van eindelooze onſterfelykheid. — Voorts doet zich een geheel leger van vliegende Inſekten die eene kleine waereld vormen, aan alle kanten voor oi op; ze verſpreiden, door elkander zwervende, een ſti een zagt gonzend geruisch; zy azen op alle welrieken bloemtjes, en zwieren rondsom de edelſte kruiden, te wyl ze ginds en herwaards vliegen. —— Deze all heeft de Lente, door de verwarmende zonneſtralen, do ontwaken, om ze op hare lekkernyen te vergasten. — Even zo rukt eene talloze menigte van noeste Bytjes m een ſnellen vlugt aan, om uit de balzemrykſte bloemtje pas ontlooken, en met dauwdrupjes bezwangerd, een r ken voorraad van vloeibaren malſen honig te puuren, d in hunne voorraadſchuuren in te zamelen, en den mens dit edel geſchenk van hunnen vlytigen arbeid aan te bi den.

Slaan wy 't oog over de wyd uitgeſtrekte Velden, w zien ze alomme bedekt met vloeibare paarlen. —— D glinſterende dauwdrupjes liggen wyd en zyd verſpreid o het malſe gras; zy doen de tedere veldkruidjes, nu d opkomende Zon hare ſtralen op dezelve nederzend, a met eenen glans van het helderſt kristal ſchitteren. — Verkwikkelyke dauwdrupjes, hoe vrugtbaar maakt gy h aardryk, terwyl gy den grond verkwikt, vooral wanne die dorst naar eene verfriſchende regenvlaag! —— hoe aantrekkelyk is uw kortſtondig ſchoon! dat ſchoon 't geen de opryzende Zon, in weinige oogenblikken, we doet wegwazemen.

Wend men 't gezigt van 't Land af Zeewaards, dan zi men den Zeeman de zeilen in top halen, om met zyn kis den vaderlyken grond verlatende, andere oorden te ga opzoeken. —— Hy verlaat de Kust en ſteekt in Ze die, nu niet verbolgen door winterſtormen, zich glad effen toont. Welk een ver gezicht! —— Duizende v Schepen dobberen op den vloed; en millioenen van ſche zelen vinden hunne woning in denzelven. —— Ee nieuwe waereld vertoont zich hier; —— derzelver inw ners zyn van eene geheel andere natuur, dan die het o pervlak der aarde bewonen. Wy ſterven in hunne gewe ten, en zy blazen dra den adem uit, als zy 'er zich bi ten bevinden.

Welk een onuitputbre ſchat is 'er in dezen Oceaan ni opgeſloten! —— Hy verſchaft niet alleen millioenen v

ſm

ſmakelyke Visſchen, tot een aangenaam voedzel voor den Mensch; maar ook verzamelen de warme zonneſtralen 'er uit de vrugtbare wolken in den dampkring, die op zyn tyd het Aardryk beſproeijen, en door milden regen vrugtbaar maken. —— Langs dezen onmeetlyken Waterplas worden ons, uit alle gewesten der Waereld, eene menigte van goederen aangebragt, die de ſchatkisten der Koopliedden vullen, en ons een milden overvloed doen erlangen.

„ Hoe groot, hoe menigvuldig veele zyn uwe werken, ô Heere! Waarlyk gy hebt ze alle met wysheid gemaakt, en de aarde is vol van uwe heerlykheid." — Wie moet niet van verbaasdheid in eene bedwelmende verwondering opgetogen ſtaan, en uitroepen: „ ô Diepte des Rykdoms, beide der Wysheid en der kennisſe Gods!" —— Wie der ſtervelingen kan uwe magt, uwe wysheid en goedheid, naar waarde roemen! —— „ Uwe bevelen zend Gy op aarde, en uw woord loopt zeer ſnel; Gy geeft ſneeuw als wolle, en ſtrooit den rym als asſche, —— Gy werpt uw ys henen als ſtukken; wie zou voor uwe koude beſtaan! —— Dan Gy zend uw woord, en doet ze ſmelten!" Dat dan alle ſtemmen U looven! —— en alle knieën zich eerbiedig voor U nederbuigen, ô Allerhoogſte! die, na een ſtrengen winter, in de liefelyke Lente, de geheele Natuur weêr doet herleven, om Mensch en Vee een verkwikkend voedzel te ſchenken! —— Dat dan alle tongen uitroepen: „ Onze Heere is groot en van veel kragt, zyn verſtand heeft geen einde, en zyne goedertierenheden duuren tot in de Eeuwigheid. —— Ja de aarde is vol van uwe goedertierenheid! — en alles wagt op U, dat gy het ſpyze geeft ten zynen tyd; — geeft Gy uwe ſchepzelen dezelve, zy vergaderen ze; doet Gy uwe hand open, zy worden met goed verzadigd; verbergt Gy uw aangezigte, zy worden verſchrikt; neemt Gy hunnen adem weg, zy ſterven, en keeren weder tot hun ſtof; zend Gy uwen geest uit, zo worden zy geſchapen, en Gy vernieuwt het gelaat des Aardryks." —— Zo veel glans van Majeſteit ſtraalt 'er af van alle Gods Werken in de Natuur, die hy op eene verwonderlyke wyze vermenigvuldigt, — en waarin, van de minſte tot de meeste, van de geringſte tot de verbazendſte toe, de vinger der Almagt te beſpeuren is. — Hier ontdekt zich, in eene nauwkeurige uitvoering en wonderbarelyk juiste geſchiktheid, eene diepte van ondoorgrondelyke Wysheid, een onwaardeerbare ſchat van goedheid, die, in elk jaarſaiſoen, aan het menschdom eene

reeks van gunstbewyzen ſchenkt. —— Gunstbewyzen welke wy nimmer hoog genoeg waardeeren, noch roeme kunnen! —— Hy ſchenkt ons dezelve inzonderheid als t vernieuwing, wanneer de aanlagchende Lente de ganſcl natuur verlevendigt, en bereid om die vrugten voortt brengen, waar mede ons de Algoede Vader in de volgen Saiſoenen begiftigen wil. ——

Aangename overdenkingen! —— Verrukkende beſpi gelingen! —— Hoe moesten onze harten thans niet bl ken van de levendigſte gevoelens van dankbaarheid, well ieder redenmagtig Wezen verſchuldigd is aan zynen Make aan zynen getrouwen Onderhouder en Verzorger, — voor zo veele onverdiende goedheden, waar mede hy o dag aan dag begiftigt. Ach! mogt de overweging hierv my altoos byblyven! Dat het voortaan myne geliefdſte b zigheid ware, te overdenken, hoe goed is de Schepper v 't Heelal voor my, voor alle zyne Schepzelen! —— Ho goed is onze getrouwe Verzorger, dat hy alle de tyde des jaars doet dienen tot ons onderhoud, tot onze ver kwikking, om ons in deze beneden-gewesten te doen lei den een vergenoegd, een gelukkig leven! —— Mogt da myn boezem ook altoos gloeijen van erkentenis en dank baarheid voor deze geſchenken! —— geſchenken van een onſchatbare waarde! —

C. V. D. G.

WAARNEEMING WEGENS DE NUTTIGHEID VAN HET DROPPELBAD, IN EENE STOMHEID EN DOOFHEID. (*)

Dit toeval was het gevolg eener Beroerte, veroorzaal door de ſchielyke geneezing eener verouderde verzweerin aan de Dye. Na dat men, ter geneezing deezer Beroerte de gewoone middelen vruchteloos had in het werk g ſteld, deed men twee en dertig Bloedzuigers aan h hoofd aanleggen, welke dan ook terſtond den Lyde voor zo verre herſtelden, dat 'er eene Spraakloosheid e Doofheid te rug bleeven. De Lyder konde de to zeer wel beweegen, had zyn ſmaak zeer wel, maar ko de geen geluid voortbrengen. Na zeer veele mi

d

(*) *Gazette de Santé.*

delen vruchteloos aangewend te hebben, viel men op de gedachten, het Droppelbad te beproeven; ten dien einde nam men eene ontbinding van *Amoniac Zout* en *Staal*. Men liet daar van droppels, van eene aanmerkelyke hoogte, op den kruin des hoofds vallen. By het nedervallen van den eerſten droppel gevoelde de Lyder eene beeving door het geheele ligchaam, by den vyfden droppel wierd hy zeer bleek, en by den zesden viel hy zonder kennis ter aarde: naa verloop van een half uur kwam hy weder tot zig zelven, ſcheen zeer zwak, en viel daarop in eenen zagten ſlaap, met ſterke zweeting. —— Men herhaalde aan den derden dag dezelfde proef, en men beſpeurde dezelfde verſchynzelen. —— De Lyder viel in eenen diepen ſlaap, en het zweet liep hem droppelswyze van het geheele ligchaam. By het ontwaaken had hy zyn ſpraak en het gehoor weder gekreegen. ——— Zedert dit oogenblik bevindt zig de Lyder zeer wel.

NATUURLYKE HISTORIE DER KLUITEN.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De *Kluit* draagt in 't Latyn den naam van *Avocetta recurvirostra*, in 't Italiaansch dien van *Avocetta*, ook van *Beccotorto* en *Beccorella*; de Hoogduitſchers noemen hem *Frembder Waſſervogel*, *Schabel*, en *Krambſchabel*, de Engelſchen *Scooper*, de Zweeden *Skiaerſlaecka*, de Deenen *Klyde*, *Lan-fugl*, *Forkert*, en de Turken *Zeluk* of *Keluk*.

De Vogels met gevliesde Pooten hebben bykans alle korte Pooten, de *Kluit*, integendeel, zeer lange; en deeze onevenredigheid, die byna alleen genoegzaam voldoende zou weezen, om deezen Vogel van andere met gevliesde Pooten te onderſcheiden, gaat vergezeld van een kenmerk, door de zonderlingheid, nog veel treffender; de omgekeerde kromte van zyn Bek, bovenwaards geboogen als de boog van een Cirkel, welks middenpunt boven den Kop is; deeze Bek is van eene zagte zelfſtandigheid, en aan de punt byna als Leder (*); dezelve is dun, zwak,

(*) *Rete corraceum, apice membranaceum.* LINNÆUS.

zwak, horizontaal plat, onbekwaam tot eenige verdee ging, of tot het te werkſtellen van eenige pooging. I is een dier dwaalingen, of, zo men liever wil, een d Proeven der Natuure, buiten welke zy niet heeft kunn gaan, zonder haar eigen werk te vernietigen: want v onderſteld zynde, dat die Bek ééne graad kromte m hadt, dan zou de *Kluit* geen ſpyze hebben kunnen v ten of neemen, en het Werktuig, hem gegeeven om l vensonderhoud te zoeken, zou alleen ten hinderpaal g diend en hem een onvermydelyken dood berokkend he ben. Men mag, derhalven, den Bek van deezen Vog aanmerken, als het uiterſte der Modellen, welke de N tuur heeft kunnen maaken, of, ten minſten, bewaaren en is dezelve teffens, en om dezelfde rede, het ver verwyderd van het ontwerp, 't geen zich vertoont in Bekken van alle andere Vogelen.

't Valt zelfs zwaar om te begrypen, hoe deeze Vog zich voedzel verſchaft met een Werktuig, ongeſchikt o te pikken of te vatten, maar alleen bekwaam om in zag te modder te zoeken. 't Is ook uit dien hoofde, dat d *Kluit* zich bepaalt om de Vischkuit, op 't ſchuim d baaren dryvende, in te zwelgen; deeze ſchynt zyn voo naamſte voedzel uit te maaken; 't kan ook zyn dat h Wormen eet: want men vindt doorgaans in de ing wanden eene lymerige ſtoffe, vet op 't aanraaken; van een kleur, trekkende na Oranjegeel, in welke men de Visch kuit en de overblyfzels van Water-Inſecten ontdekt: dez ze lymerige ſtoffe is in de maag altoos vermengd m kleine ſteentjes en crystallen (†); zomtyds is 'er in d ingewanden eene graauwe of groene aardagtige ſtoffe, d het bezinkzel ſchynt, welke zoete wateren op den gron hebben. De *Kluit* onthoudt zich aan de monden d Rivieren en Stroomen, deeze de voorkeus geevende b ven andere plaatzen aan Zee.

Deeze Vogel, een weinig grooter dan de *Kiviet*, hee Pooten, zes duimen hoog, een langen Hals, en een ro den Kop; de Pluimadie is ſneeuwwit, bovenal voor aa 't lyf, en wordt op den rug met zwart doorſneeden; d Staart is wit, de Bek zwart, de Pooten zyn blaauw.

Men ziet den *Kluit*, door de langte zyner Pooten b gunſtigd, loopen op een diepte van vyf en zes duim

wa

(†) WILLUGHBY zegt 'er niets anders in gevonden te hebbe

waters; op dieper water gaat hy zwemmen, en toont zich in alle zyne beweegingen leevendig, vlug en woelig: weinig tyds verblyft hy op dezelfde plaatzen; op de Kusten van *Picardie*, in April en November, voorby trekkende, verlaat hy dezelve dikwyls daags naa de aankomst; zo dat de Vogelvangers veel moeite hebben om 'er eenige te vangen, of te dooden; nog zeldzaamer zyn ze dieper Landwaards in dan op de Kust. Ondertusschen zegt de Heer SALERNE, dat hy vry verre de *Loire* op *Kluiten* gezien heeft, en verzekert, dat deeze Vogels in grooten getale voorkomen op de Kusten van *Neder-Poitou*, en daar nestelen, en de Boeren de Eyeren by duizenden opzamelen, om te eeten (§).

Het blykt uit den koers, dien de *Kluiten* in hun voorbytrekken houden, dat zy met het aannaderen van den Winter zich na 't Zuiden begeeven, en in den Voortyd in 't Noorden weder komen: want men vindt ze in *Deenemarken*, in *Zweeden*, op den Zuidhoek van het Eiland *Oëland*, en op de Oostkust van *Grootbrittanje*: 'er komen ook geheele vlugten op de Westkust van dat Eiland, die aldaar één of twee maanden blyven, en vertrekken zo ras de Koude eenigzins begint te klemmen: *Pruisen* trekken zy enkel door; zelden ziet men ze in *Zwitzerland*, en niet dikmaaler in *Italie*, volgens ALDROVANDUS. —— Eenige Jaagers hebben verzekerd, dat het geschreeuw deezer Vogelen uitgedrukt wordt door de klanken *crex*, *crex*; maar deeze zwakke aanduiding is niet genoegzaam om daar op te veronderstellen, dat de Vogel, door ARISTOTELES *Crex* geheeten, dezelfde zou weezen met den *Kluit*: want de *Crex*, zegt die Wysgeer, voert krvg tegen de *Wielewaal* en *Merel*; nu gaat het vast, dat de *Kluit* met deeze twee Boschbewoonende Vogelen niets te schaffen hebbe; daarenboven is dit geschreeuw, *crex*, *crex*, 't geluid van andere Vogelen, die zich op 't Land onthouden.

By de meeste *Kluiten* ziet men de stuit bemorscht; de veeren schynen door schuuren zeer afgesleeten: waarschynlyk veegen deeze Vogels den Bek aan de veeren af, of bergen denzelven daar in by 't slaapen; de gedaante van den Bek komt niet min hinderlyk voor om dien te bergen, als zy rusten, dan om 'er zich waakende van te

(§) SALERNE, *Ornithol*, p. 360.

te bedienen, althans wanneer de *Kluit* niet op de w der *Duiven* ſlaapt, met den Kop op de borst geboog

De Heer DE BAILLON, die ons deeze byzonderheden h medegedeeld, houdt zich verzekerd, dat de *Kluit* ir jeugd graauw is: hy grondt zyn gevoelen daar op, men by het doortrekken, in de maand November, veele ziet, wier uiterſte einde van de veeren, op ſchoft en aan den ſtuit, die kleur hebben; nu zyn 't veeren, en de dekveeren der vleugelen, die het le der jeugd langst draagen; de vuile kleur der groote ren van de vleugelen, en de bleeke kleur der poot die by de volwasſenen ſchoon blaauw zyn, laaten twyfel over, of de *Kluiten*, wier Pluimadie met gra doormengd is, zyn Jongen. —— Weinig verſchil 'er zich in deeze Vogelſoort op, tuſſchen het Mann en Wyfje; de oude Mannetjes hebben veel zwart, d de Wyfjes bykans even zo veel; alleen ſchynen de W jes doorgaans wat kleinder te vallen, en de Kop der M netjes ronder, met een vleeschagtig knobbeltje, 't w zich wat verheeven onder de huid by 't oog vertoont. Het levert ook geen grond op, om eene verſcheiden van ſoort te ſtellen, om dat, volgens LINNÆUS, de *K ten*, in *Zweeden*, een zwarten Stuit, en de zodanige, zich in eene groote menigte op een Meir, in *Neder tenryk*, onthouden, naar KRAMER's waarneeming, wit hebben.

Bezwaarlyk valt het de *Kluiten* te vangen, 't zy d ve door vreesagtigheid of ſlimheid de ſtrikken ontw (†). Nergens is deeze Vogelſoort veelvuldig, en he tal der *Kluiten* ſchynt niet groot.

(†) De Heer DE BAILLON hadt alle listen en laagen a wend, om *Kluiten* leevend te vangen; doch het was hem toos mislukt.

AENMERKINGEN OVER DE BESCHRYVING VAN DEN VERGIFBOOM, IN HET MALEITSCH GENOEMD *Pohoon Upas*, DIE, VOLGENS HET VERHAEL VAN N. P. FOERSCH, OP HET EILAND JAVA TE VINDEN ZOUDE ZYN.

Medegedeeld door LAMBERTUS NOLST, *M. D. en Lid van het Bataefſche Genootſchap der Proef-ondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam.*

(*Vervolg en Slot van bladz.* 109.)

3°. Uit het verſlag dat FOERSCH geeft, nopens de ſchikking ter verkryging van dit Vergif, kan men opmaeken, dat hy zeer onkundig was, van 't gedrag der Vorſten van *Java*, omtrent hunne Onderdaenen. Zy achten dezelven, namelyk, te gering, om 'er zoo veele pligtpleegingen mede te maeken. Zoo ras hun vonnis uitgeſprooken is, wordt het ook ter uitvoer gebragt, en de ter dood veroordeelde ſterft, met eene zekere blymoedigheid, door de handen van den geenen, aen wien de Executie wordt aenbevolen. Beulen of Scherprechters zyn daer niet bekend; maer ieder *Javaen* is verpligt zulks, indien deeze last hem wordt opgelegd, uit te oeffenen.

4°. In 't verhael zelve is, zo niet eene volſtrekte tegenſtrydigheid, ten minſten eene groote onwaerſchynlykheid. Volgens het berigt van den ouden Priester, door hem opgegeeven, komt 'er van de *tien* afgezonden naauwlyks *één* te rug; en uit het geen FOERSCH meldt, moet men denken, dat hy, in korten tyd, 'er nog al *etlyken* heeft zien wederkeeren; zonder dat men bemerkt, dat 'er iets buitengewoons, met opzigt tot het groot getal der teruggekeerden, plaets gehad heeft.

5°. Het geen hy verder meldt, wegens den *Cipier* en deszelfs naeuwkeurigheid, is ver van aenneemelyk. Men kent geen *Cipier* aldaer; en weet ook niets van zodanige ſchikkingen: ook worden de Gevangenhuizen op *Java* gewoonlyk bewaekt door het gemeenſte volk, het welk noch leezen, noch ſchryven kan; en dus niet bekwaem is om zulke aentekeningen te houden.

6°. Indien men de vertaeling van het geſprek des ouden Prieſters, nopens de eerſte ontdekking van den Boom, in

in overweeging neemt, weet men naeuwlyks, of m
'zich meer over de onbeſchaemdheid dan over de onku
de van FORRSCH moet bewonderen. Ik heb het my ee
en andermaelen, door kundige en eerlyke lieden, doe
vertolken, en 'er wordt geen enkel woord in gerept w
gens het verzoek van MUHAMED, veelmin van de g
boorte deezes Booms op dit verzoek gevolgd. De woo
den *Toeloe Seratus*, vertaeld door *meer dan honderd ja
ren*, zyn in het geheel niet goed; *Toeloe* is geen *Ma
leitsch*; en moet het, gelyk waerſchynlyk is, *Foujo*
weezen. dan beteekent het *zeven*, en dus zeven honder
jaeren. Het geheele geſprek luid dan *woordelyk* dus:

„ *Binnen myn eigen Alcoran, de nieuwſte, is geſchre
ven, zeven honderd jaeren die verlopen zyn, dat* DAE
*menſchen gewoond hebben, wier gruweldaeden zyn, da
zy hun vermengd hebben met Beesten, even als men me
de Vrouwen doet.*"

Of nu het woord DAER te kennen zal geeven de plaets,
waer de Boom zou moeten ſtaen, kan de Schryver van
het verhael alleen weeten.

En wat belangt dat de *Maleyers* deezen Boom zoude
aenzien als een heilig werktuig van den grooten Prophee
MUHAMED, om de Zonden des Menschdoms te ſtraffen,
is belaglyk; daer het Godsdienſtig Stelzel der MUHAME
DANEN door ſoortgelyke vercierde *fabelen* ten hoogſte
onteerd zoude worden. Ook woonen 'er, in de Boven
landen, geene andere *Maleyers*, dan die voorheên doo
de *Compagnie* afgedankt en in 's Vorſten dienst overge
gaen en gebleeven zyn. Voor het overige zyn het all
Javaenen, wier verdigtzelen van eenen Heidenſchen oo
ſprong zyn.

7°. Om van de onbewoonbaerheid der Streeke ee
voorbeeld bytebrengen, moest *de opſtand by de Onde
daanen van den* MASSAY *in het jaer* 1775 *dienen*, *e
binnen den tyd van twee maenden zouden 'er, van een g
tal van zestien honderd derwaerds gevlugte Zielen, ſlech
twee honderd overig gebleeven zyn.*

Doch zedert het jaer 1756, wanneer de Javaſche oo
log een einde nam, en *Maſſait*, anders met regt genoem
Pangerang Mancoenagara, zich aen de *Compagnie* e
den Keizer onderwierp, is dit Land altoos in eene ſtil
rust en vrede geweest, zonder dat, noch in het ja
1775, noch daerna, iets is voorgevallen, van het geen
de Schryver hier verhaelt. Wel is waer, dat 'er in h

do

loor hem gemelde jaer een gerugt ontſtond, als of de *Vaſſait* eenige onderneemingen wilde doen, doch het is ebleeken dat het een louter uitſtrooizel is geweest, en at 'er geen verſtrooijing heeft plaets gehad.

8°. Indien men al verder het geene, zoo omtrent de onerrigting, *die de misdaedigers, met opzigt tot de inachteeming der winden, om zoo min mooglyk door het verif des Booms aengedaen te worden, zouden erlangen*, s omtrent de verzekering *van de ſtrafoeffening aen deren van 's Keizers Byzitten, en de omſtandigheden, die y deze gelegenheid plaets zouden hebben gehad, in perſon te hebben bygewoond, en de proeven met het if* (almede, niettegenſtaende de groote moeite, waarmede et ingezameld wordt, en de duurte van het zelve, door OERSCH verkreegen,) *op Dieren genomen:* —— Indien en dit alles met oplettendheid naleest, zou men ſchier n twyffel geraeken of niet alles, het geen daer verhaeld wordt, echt ware. Doch indien men daerentegen het volgende overweegt, zal een ieder zich moeten verwonderen, hoe het in de hersſens van iemand heeft kunnen opkomen van dergelyke vertellingen der waereld mededeelen. *Java* is immers niet zoo geheel buiten de *correſpondentie*, of het is wel mooglyk van juiste berigten te verkrygen omtrent zaeken, waeromtrent men een naeuwkeurig en opregt verſlag begeert.

„ *In het jaer* 1776 zoude 'er dan *eene ſtrafoeffening geſchied zyn aen dertien van 's Keizers Byzitten*, —— *te Soura Charta*, —— *op een plein van 's Keizers Paleis*, —— *door een Lancet met het gif van de* Upas *beſtreeken.* —— *Dit Lancet zou gelyken naer een Kniplancet, het geen de Hoeffmeden gebruiken* —— *en eindelyk* zou 'er dan 14 *dagen daerna aen zeven Maleyers, te Samarang, eene dergelyke ſtrafoeffening gedaen zyn.*"

Geen ſterfling intuſſchen, zelfs niet het Opperhoofd, et welk van wegen de *Compagnie* aldaer woonachtig is, n daeglyks met den Keizer gemeenzaem omgaet, kan erzekeren, dat 'er op den gemelden tyd te *Soura Carta* le gezegde ſtrafoeffening is geſchied, en wel om deeze geringe reden, dat alle vonnisſen, wegens Overſpel, aen lywyven der Vorſten, ter uitvoer gebragt worden, op eene laets binnen de *Cadaton*, het derde plein in het Paleis, *zitten de tegenwoordigheid van iemand anders*, dan die het onnis uitvoert; en deeze is dan zelfs ook nog, *op ſtraffe s doods*, verpligt *zulks eeuwiglyk te zwygen.*

Het

Het Werktuig, waer door deeze Vrouwen ter dood ge bragt worden, gelykt ook in geenen deele naer een *Lan cet.* — Zeer bekend is het, dat men het zelve ee *Krits* noemt, zynde doorgaens 12 á 14 duimen lang, e van eene ſlangswyze gedaente; het is zeer ſcherp, e wordt veelal vervaerdigd uit het zogenoemde *Pamor*, (ee ne weeke ſoort van Yzer,) komende van *Bliton*, *Johor*, *Pa lembang*, en meer plaetſen van den overwal van *Java* terwyl daertoe ook gebruikt, daermede vermengd en ſa mengeſmeed wordt het oude Yzer, komende uit wrakke van Scheepen en andere geſloopte Vaertuigen. Deszelf handvat wordt doorgaens van zeer glad bruinachtig o zwart Ebbenhout gemaekt, en dit is op eene cierlyk wys uitgeſneeden. De wys nu, waerop men kritst i deeze: het ſcherpe einde wordt omwonden met katoen, of de Vorst geeft ook wel een teken met een weinig kalk, die altoos by de hand is, op de plaets die de diepte van de ſteek bepaelt, en die tot in het hart dient door te drin gen; want de ſteek moet toegebragt worden in de ſlinker borst, twee vingeren breed onder de teepel. Doch dit nu en dan (het zy zulks met of zonder opzet mag ge ſchieden,) wel eens mislukkende, worſtelt de lyder nog uuren lang met den dood, ja zelfs zyn 'er wel voorbeelden van lieden, die door deeze bewerking niet geſtorven zyn; zoo dat niet het Vergif, (waermede, volgens het gevoe len van ſommigen, de kritſen zouden beſtreeken worden, het geen zy *Warangan* noemen, en welk men met het Li moenſap op de krits zoude wryven, doch het geen doo anderen ontkend wordt,) maer wel de juist gedaene ſteek, de eenige oorzaek van den ſpoedigen dood is.

Maer het verdient bovenal opmerking, dat op *Sama rang* de *Maleyers*, even als andere vreemde Natiën, o de wys der Christenen, worden ter dood gebragt. Me heeft aldaer een tweederlei Regtbank, namelyk, den Rae van Juſtitie en den Landraed. Voor den eerſten worde de *Maleyers* verhoord; en voor den laetſten, waerin d Gouverneur van *Java* voorzit, en die wyders uit agt an dere Leden, zynde Regenten aen de Stranden, beſtaet worden de *Javaenen* als inboorlingen gevonnisd, naer d wys, die by deeze plaets heeft; terwyl de ſtraffen veelerle zyn, naermaete van de misdaeden; doch het kritſen i 'er het meest in gebruik. Hoe is het dus mooglyk, da FOERSCH op *Samarang* zeven *Maleyers* zoude hebben zie kritſen? — *Riſum teneatis Amici!!*

9°. Of

9°. Om de *gevaerlykheid* en *gewelddadigheid van het vergiftige van den Pohoon Upas* nog een weinig verder te kunnen uitbreiden, moest dezelve niet ſlechts *zyne kracht oeffenen*, 10 *of* 12 *Engelſche mylen in het rond*, maer ook *aen alle kanten zoodaenig omringd zyn door hooge bergen en digte boſchen*, *dat de* labberkoeltjens juist *ſpeelende*, *door derzelver* onderſcheiden openingen, volgens het oordeel van FOERSCH, *in ſtaet waren, om, door de verſpreiding van het gif, veel toe te brengen aen de ongezondheid van het Eiland Java.*"

Indien men echter naeuwkeurig onderzoek wil doen, zal ieder kunnen verneemen, dat *Java* noch zoo ongezond is, noch dat men immer iets nadeeligs van de vergiftige uitwaſemingen van den *Pohoon Upas* aldaer ondervonden heeft. Dat men de Soldyboeken op die plaets raedpleege, over de weinige menſchen die 'er jaerlyks ſterven, en den hoogen ouderdom, die 'er de *Europeërs* bereiken.

10°. Het is 'er verre van af, dat de vermeerdering der ongezondheid van *Java* door den *Pohoon Upas* het eenige kwaed zoude zyn, 't welk die te wege bragt: „*honderden Inboorlingen van dat Eiland, zoo wel als Europeanen, moeten 'er jaerlyks op eene verraderlyke wys, in- en uitwendig, door vermoord worden.* —— *Elk man van aenzien moet een dolk of ander wapen, met het vergif beladen, hebben.* —— *De Maleyers moeten in oorlogstyden de bronnen door de Gom van den* Upas *vergiftigen, en door deeze verraderlyke handelwys zouden de Europeanen zeer veel in den laetſten oorlog geleeden hebben.*"

Intuſſchen kunnen wederom de Sterfboeken, op *Java* gehouden, ten vollen bewyzen, dat het getal van *Europeërs*, die aldaer jaerlyks ſterven, niet zeer groot is. — Men kent byna geen voorbeelden van *Europeërs*, die op *Java*, langs den openbaren weg, om het leven gebragt zyn; en 'er heerscht eene zeer vertrouwde en gemeenzaeme ommegang tuſſchen de *Javaenen* en *Europeërs*, zonder dat de laetſte de eerſte wantrouwen.

Het is een grove misſlag, dat ieder man, van aenzien een dolk of ander wapen, met dit Vergif beladen, heeft; alle de *Javaenen*, van den Vorst tot den geringſten arbeider, hebben een krits, die door niets anders aengezet wordt, dan die van de eerſte Hovelingen; en, zoo ik wel onderrigt ben, geſchiedt zulks door het reeds gemelde *Warangan*. Voor het overige is het onderſcheid

der kritſen meestal in derzelver maekſel van lengte, br
te en handgreepen, geleegen, en men heeft 'er nooit
het Vergif van den *Pohoon Upas* hooren ſpreeken.

En wat het vergiftigen der bronnen, in den laetſten
vaſchen Oorlog, betreft; de geſchiedenis van den laetſte
zeer naeuwkeurig en omſtandig beſchreeven, door den l
NICOLAES HARTINGH, geweezen *Gouverneur* van *Ja*
doch hy meld niets van het geen de *Europeërs* zoo
in dien tyd zouden geleeden hebben: en waerom z
dit in een dergelyk juist geſchiedverhael niet gedaen z

11°. Dan, daer het eenigermate vreemd konde voo
men, dat men van een Boom, met zulke wonderbar
vreeslyke eigenſchappen voorzien, tot nog geen volk
berigt gekreegen had, moest men melden: „ *dat*
over het algemeen voor een zoo ongezond *Eiland geho*
wierd, dat vermogende Reizigers 'er niet lang toeven
dat de meeste Reizigers naer dit waereldddeel ſlechts gae
hun handelbelang voort te zetten, niet om de Natuur
Historie te beoeffenen, en de Weetenſchappen te bevo
ren: — en eindelyk, dat anderen alleen poogen hun
behoeften voldoening te verſchaffen."

Geen plaets is 'er intuſschen in de *Oost-Indiën*, die
de *Europeërs* zoo vaek van buiten- als binnenwaerds
reisd wordt als *Java*, zelfs tot in en aen de uiterſte
zen. Wel is waer, dat eenigen dit doen uit noodzak
heid, doch anderen integendeel uit louter vermaek;
het Land (over het geheel genomen,) aengenaem is
voor zeer gezond gehouden wordt. Doch geſteld zy
dat 'er geen dan handeldryvende Lieden derwaerds gin
is het dan wel gemaklyk te begrypen, dat geen hu
ooit in de geleegenheid, of dat zy allen zoo ontbloot
alle lust zouden geweest zyn, om iets weezenlyks
dien Boom te hooren, en niets daer van, het zy aen
name Lieden op *Java*, het zy aen de geleerde waer
mede te deelen? —— Daerenboven is het eene onw
heid, dat 'er by ſommige bewooners van *Java* geen
zoude heerſchen, om de Weetenſchappen met nieuwe
dekkingen te verryken; daer juist het tegendeel plaets h
Niet zeer lang geleeden, deed men nog een naeuwk
onderzoek naer den jongst op *Java* geſprongen Berg;
deelde de beſchryving en afteekening van het geval
aen den Hoogedelen Heer ALTING. Nu en dan doet
'er nieuwe ontdekkingen; doch deeze zyn van al te g
ge waerde, om 'er de Natuurlyke Historie verder

uit te breiden; men oordeelt daer ter goeder trouwe te moeten handelen, om de Weetenſchappen niet door verdigtzelen en onwaerheden twyffelachtig te maeken.

12°. *en eindelyk.* Om het verhael waerſchynlyker te maeken, moest 'er „ *op de kust van Macaſſar ook een ſoortgelyke vergiftige Boom, ſchoon veel minder geweldig en kwaedaertig dan de Pohoon Upas op Java, zyn.*"

Het is waer, dat 'er van een vergiftigen Boom op *Macaſſar* veel geſprooken wordt; dan zoo lang men geen zekerer berigten omtrent denzelven van daer ontvangt, worden wy genooddwangd het beſtaen van deezen ook nog in twyffel te trekken.

Zie hier dan, zoo ik meene, duidelyk aengetoond, hoe getrouwlyk (volgens de verzekering van FOERSCH,) de omſtandigheden, rakende dit voorwerp, te boek geſteld zyn; en hoe zeer de Leezers op de goede trouwe van den Schryver hebben kunnen ſtaet maeken. —— Voor het overige beoogde ik nogmaels geen ander oogmerk, met de mededeeling deezer wederleggende Aenmerkingen, gehad te hebben, dan alleenlyk om myne Landgenooten, die hierin eenig belang mogten ſtellen, niet langer in den verkeerden waen te doen blyven, dat 'er waerlyk een Vergifboom, van eenen allezins wonderbaeren aert, op *Java* gevonden worde.

WAARNEEMINGEN OP DEN HIACYNTH.

Door den Marquis DE GOUFFIER.

(*Journal de Phyſique.*)

De *Hiacynth* (*Hiacynthus Orientalis* L.) is eene Bloem, uit het Oosten herkomſtig. *Holland* is van alle Landen het Land, waar men denzelven gelukkigst geteeld en gekweekt heeft. Deeze Plant heeft byzonderheden, aan dezelve byzonder eigen, die zo geſchikt zyn, om de nieuwsgierigheid eens Natuurkundigen uit te lokken, als dezelve den Bloemminnaar behaagt, door de bevallige ſchikking der Bloemnagelen, en de fraaije verſcheidenheid van kleuren. Eenige Liefhebbers beweeren, dat dezelve niet langer dan tien of twaalf jaaren bloeit; doch wy gelooven veeleer, dat ze, buiten eenig byzonder toeval, een onbepaalden tyd bloeijen. 't Vervolg, van 't geen wy over

deezen Bloem voorhebben te zeggen, zal 'er de reden va ontvouwen.

De *Hiacynth* is, gelyk men weet, een Bolplant, we ker Bol uit rokken beſtaat, vlies- en ſponsagtige deelen de een over de andere liggende, rondsom een kroon, c algemeenen krans, waar uit de wortels voortkomen. El deezer rokken omringt den Bol niet geheel, de grootſt bedekken dien niet verder dan twee derden. Alle kome ze van beneden op, en klimmen na 't bovenſte gedeelte Ieder Bol beſtaat uit omtrent dertig rokken. De Bladeren die den Bloem vergezellen, zyn niets anders dan verlen gingen der rokken by 't middelpunt; men telt 'er van ze tot acht: hierin heeft zomtyds eenige verandering plaats Deeze verlengingen verdroogen by derzelver rypwording en derzelver grondſtuk dient alleen om de jonge rokken die de volgende jaaren moeten voortkomen, te beſchei men. Wanneer men met zorgvuldigheid een Bol doo ſnydt, zo ras dezelve den Bloem gegeeven heeft, zal me beneden aan den ſteel eene kleine afdeeling vinden, enke tegen denzelven aangekleefd. Deeze afdeeling biedt in he midden de bladen aan, welke het volgend jaar moeten uit ſpruiten, en de halm der Bloemknoppen, reeds gevormd.

De Enkele *Hiacynth* verſchilt van den Dubbelen dan in, dat hy menigmaal verſcheide Stengen ſchiet; dezelv heeft ook het voorregt van Zaad te geeven; eene hoeda nigheid, welke deeze met den halfdubbelen gemeen heeft

De *Hiacynth* vermenigvuldigt door aangroeiende Bolle jes; dezelve is de verſcheidenheden aan de Zaaden ve ſchuldigd: men heeft geen voorbeeld, dat de *Hiacynth* langs deezen laatstgemelden weg, ook zyns gelyken hee voortgebragt. Van alle de byzonderheden, welke de *H acynth* ons oplevert, is de zeldzaamſte, dat dezelve groe en bloeit in 't water, de Bol omgekeerd zynde.

In November, des Jaars MDCCLXXXVII, nam ik e glas, vyftien duimen hoog, en twee duimen over 't kru wyd. Ik maakte aan het boveneinde een ſtuk loods vas in de gedaante van een ring, om den Bol vast te ho den, naa dat ik het glas met gezuiverd rivierwater gevu had. Ik zette 'er een Bol op, van een Porcelein Blaauw *Hiacynth*, onder den naam van *Pasquin* bekend, in d voege, dat het bovenſte gedeelte in 't water kwam, zo der dat de Krans, waar uit de Wortels voortkomen, het midden van den Bol, het water raakten. Naa verlo van drie weeken zag ik beginzels van groei; de Wort

kwamen niet te voorſchyn. Allengskens ontwikkelden zich de Bladeren en de Steel; zy groeiden uit, en de Bloem bloeide in 't water als op den grond. Het einde van den Steel was wat gekromd, de Bladeren kreegen eenige meer dan gewoone lengte, doch de groene kleur was dezelfde als in de open lugt. De Bloemen, die ik gezegd heb, dat blaauw zyn in deeze ſoort, waren aan de uiteinden groen, gelyk meermaals gebeurt; en wanneer ze geheel open waren, werden ze wit, met een weinig nauwlyks merkbaar blaauw. Wy hebben gemeend, in het midden van den Bloem, een Violetkleurig hart te zien. Op 't einde van die Maand veranderde ik het water, om dat het een kwaade reuk van zich gaf, en de Bloemen begonnen te verrotten.

Dit verſchynzel valt vry moeilyk te verklaaren. Deeze Plant heeft haar groei in 't Water gekreegen; de Lugt ſchynt 'er geen deel aan gehad te hebben; ongetwyfeld heeft zy van de tusſchenruimten van de rokken van den Bol haare zelfſtandigheid ontleend. De Wortels zyn, derhalven, even min noodig tot het onderhouden der Plant, als tot derzelver ontwikkeling. Men heeft, naa deeze proeve, regt om te gelooven, dat de Natuur, die niets te vergeefs doet, aan den *Hiacynth* de Wortels alleen gegeeven heeft, om denzelven in den grond vast te houden. —— Zullen wy dan den *Hiacynth* onder de Waterplanten tellen? Dezelve verſchilt van deeze daar in, dat de laatstgemelde zich aan de aanraaking van de Lugt des Dampkrings blootſtellen, door het bovenſte gedeelte van derzelver Bladeren, en dat zy niet in 't water bloeijen. Daarenboven de *Hiacynthe* Bol, in den grond geplant, zou omkomen, indien de vogtige en weinig diepe aarde het water toeliet de Wortels te raaken. De *Hiacynthen*, die men op glazen zet, zouden desgelyks welhaast door verrotting aangetast worden, indien men dezelve 'er niet afname, om ze in den grond te zetten, naa dat ze gebloeid hebben.

De miskleuring der Bloemen moet des te meer onze aandagt trekken, daar dezelve, tegen de aangenomene denkbeelden in de Natuurkunde, over de Kleuren, aanloopt; de Bladeren en de Bloemen lagen in 't water, zonder dat de eene of de andere gemeenſchap met Lugt en Licht hadden. Ondertusſchen zyn de Bladeren groen geworden, terwyl de Bloemen, in derzelver ontwikkeling, die groene kleur verlooren hebben. Zou men kunnen zeggen, dat het Groen in de Planten ingeſchaapen is? Neen, buiten

twyfel: dewyl men ze in een donker hol laatende g
jen wit worden. Zullen wy beweeren, dat de breek
welke het licht ondergaat, als het door het water lo
'er tegen aangekant is, dat de miskleurde Bloemen
wederkaatzen, en 'er zich mede vereenigen? Wa
heeft het dan geen plaats in de Bladeren?

Indien men in den grond of in het water een *Hiac*
Bol zet, ſchieten de Wortels zo ſchielyk uit, dat ze
nigmaal de volkomene langte krygen, eer de Steel zic
het minst ontwikkeld hebbe: de Wortels houden op
groeijen, eer de Bloem zich uitbreidt; zy verdroogen
dat het Zaad zich geheel gevormd heeft; dit komt
te min tot volkomene rypheid, en de Bladeren groeijen
langen tyd daar naa in de lengte: 't welk ten be
ſtrekt, dat de Bol nog een leevend beginzel heeft.
merkt desgelyks op, dat de Bollen, die men op gl
zet, verderven, als zy het water niet aanraaken, ſc
de Wortels 'er geheel in gedompeld zyn.

Naa de Wortels van vier Bollen, bykans half volgr
waarin het ſap zeer ſterk was, uit het water gehaal
geplant te hebben, liet ik de tusſchenruimte van een
tusſchen den grond en de Bollen; het water, waar med
verzaadigd waren, deedt ze drie of vier dagen in
blyven. Naa dien tyd hieldt de groei op, en ik liet
dien ſtand geduurende vyftien dagen; wanneer ik de
meest geleden hebbende uitkoos; ik zette de een
op 't water, en plantte de andere in verſchen grond.
verloop van drie dagen hernamen zy, de een zo wel
andere, de oude kragt, en voeren voort met groeij
bloeijen naar gewoonte, terwyl de twee andere, va
tot dag, verzwakten en geheel verdierven.

De Wortels van den *Hiacynth* zyn, derhalven,
in andere Planten, geen opzuigende Pompen.

Eene andere Proeve dient hier van ten bewyze. I
men, in plaats van de Bloembollen in zuiver water te
ten, dezelve plaatst in vogt, waarin Meekrap of I
ontbonden is, neemt het binnenſte der Wortelen
kleur aan, en, ſchoon dezelve van buiten gekleurd
den, is dit niet meer dan eene aanvoeging van de
ſtoffe, die na den grond des waters zoude gezakt
gen, indien ze niet opgehouden ware geworden do
Wortelen, uit hoofde van de aankleevingskragt.

't Gebeurt menigmaal, dat de ſchimmel, welke de
len aandoet, of dat de te groote hette der Vertrel

waarin ze op glazen ſtaan, het water beſmet: de Wortels beginnen dan te veranderen, worden ſlymerig, en verrotten in 't einde: dit belet de ontwikkeling der Plant niet, noch verhindert het bloeijen.

Men is dikwyls genoodzaakt een gedeelte der Bollen weg te ſnyden, eer men ze in den grond zet, ja zomtyds den geheelen krans, wanneer dezelve is aangeſtooken. Deeze Bollen geeven niet te min Bloem, mits de uitſpruitende Steel, die de Bloemen draagt, geen nadeel geleden hebbe; daar zet zich een vlies, 't welk die wonde bedekt; en, indien het beginzel der Wortelen niet te eenemaal weggenomen geweest is, herſtelt zich de wonde; maar is het geheel weg, dan zal de Bol, naa dat men denzelven uit den grond genomen heeft, verdroogen en vergaan.

De Marquis DE SAINT SIMON, die wel van oordeel is, dat de Wortels der *Hiacynthe* Bollen niet dienen om die Plant te voeden, houdt het daar voor, dat ze ontlastende vaten of buizen zyn; maar wat zou, in het laatst bygebragte geval, van deeze ontlastingen der Plant worden, indien de Wortels daar toe noodig waren? Waarom deeze hoedanigheid aan de Bladeren ontzegd, welker dienſten thans zo algemeen bekend zyn? En de *Hiacynth* is een der Planten, aan welke de vernieuwing van ſappen allernuttigst is, gelyk wy ſtraks zullen toonen.

Men kent veele Bolgewasſen, die uitſpruiten en bloeijen, zelfs op de planken, wanneer men verzuimd heeft ze in den grond te zetten: dit ziet men, by voorbeeld, in de *Crocuſſen*. Ik heb de proef genomen van andere Bollen, als *Narciſſen*, omgekeerd in 't water te zetten; doch ze zyn alle bedorven.

De *Hiacynth* Bol, integendeel, die in 't water bloeit, op welk eene wyze men dien daar in zet, ſchiet noch buiten den grond, noch buiten het water uit; 't welk ten bewyze ſtrekt, dat de frisheid van een van beiden noodig is, om de al te groote ſlymerigheid zyner ſappen te maatigen, welke welhaast verrotting zou veroorzaaken, als dezelve niet ten behoorelyken tyde geplant was.

Ik denk hier een woord te moeten zeggen van de reden, welke veroorzaakt, dat de *Hiacynthen* in *Frankryk* niet wel ſlaagen: zulks ontſtaat daar uit, dat men de Kweeing niet recht verſtaat, en dat men naar de Letter de *Hollandſche* heeft willen navolgen. Om des ten vollen vertuigd te worden, moet men weeten, dat de grond te

Haarlem, en daar omſtreeks, een zuivere Zandgrond is altoos tot vyftien of zestien duim diepte vogtig, ter oo zaake van den daar onder liggenden *Darygrond*, welke zic voordoet, onder de gedaante van Delfbaar Hout, en (Natuurkundigen willen dat een Bitumineuſe aarde is, d opdroogende hard en ſchubagtig wordt, en veel gelykt na vermolzemd Hout; anderen willen, dat deeze korst voo komt van verrot Hout, welks gewas, in onheugbaar la verſtreeken eeuwen, het Land bedekte, en door overſtro mingen, en andere omwentelingen, werd omver gewo pen: 't welk een harde en digte korst vormt, 't welk (nabuurſchap van de Zee, in dat tydverloop, met zan overdekt heeft. Deeze veronderſtelling krygt klem, do de overblyfzels van Boomen, welker Hout als nog bewer kan worden. Deeze korst, welke van zeven tot acht du men dikte heeft, is zo vast, dat 'er geen wortel ka doordringen, en dat het Regenwater, 't geen op deez *Dary* ſtaat, zich met het water daar beneden niet ka vereenigen.

De Bloemisten hebben met doorgraaven hun grond va dien ſchadelyken korst gezuiverd, en de gewoonte om hun ne Bloembedden drie of vier voeten hoog te maaken, o de te groote vogtigheid van den grond tegen te gaan.

De Bol, groeiende in zo dikken Dampkring, welke de te ſterke werking der Zonneſtraalen maatigt, is geſtaadi in een dampbad, en in een ſtaat van frisheid, welke (ontwikkeling bevordert.

In *Frankryk* is de Lugtſtreek en de Grond zeer verſchi lende: als men daar, even als in *Holland*, aan den *Hi cynth* een ligten en zandigen grond geeft, zal de ſterk brandende Zon de Plant welhaast uitdroogen, en van voedende ſappen berooven: waar uit ziekten zullen vo gen, die dezelve welhaast zullen doen ſterven.

Een grond, al te vast en te zwaar, zou desgelyks hi derlyk weezen aan den *Hiacynth* Bol, die, uit zyne n tuur, teder en vol van een ligt bedervend ſap is. De grond zou, in drooge tyden, den Bol te zeer drukken, het ſap, niet meer tot den groei kunnende dienen, zou rotting en bederf overſlaan.

't Is, derhalven, een ſtuk van aanbelang, een juist m den te vinden, om deeze ongelegenheden te voorkom door aan deeze Plant een grond te geeven, daar aan v gende, en geſchikt naar 't Land, waarin men ze kwee want men hebbe zich niet te verbeelden, dat de grond

F

Holland alleen aan den *Hiacynth* voegt: veele verſcheidenheden van dien Bloem van *Haarlem* ontbooden, en gekweekt te *Marſeille*, waar de Lugtſtreek wyd en verre van die van *Holland* verſchilt, ſlaagen 'er wel, en vermenigvuldigen, ſchoon 'er onder zyn die zeer kiesch vallen.

EEN MIDDEL, OM IN DE BOOMGAARDEN HET BEDERF DER BLOEZEMS TE VOORKOMEN.

(Overgenomen uit *the Letters and Papers of the Bath Agriculture Society.*)

De Heer GULLET, van *Beerferris*, naby *Tavistock*, ſchryft opgemerkt te hebben, hoe, in den oord, daar hy woont, die vol is van Boomgaarden, deeze, in den voortyd, doorgaans een veel grooter voorraad van Appelen, by het bloeijen, belooven, dan zy daadlyk voortbrengen. 't Welk niet veroorzaakt wordt, gelyk de Landlieden zich daar verbeelden, door de vriezende nagten, in 't begin van May; maar door de vernieling van eene tellooze menigte van Inſecten, in dien tyd voortgebragt door eene ſoort van zwarte Vliegen, die de Eitjes leggen in den Appelbloezem, by het open gaan. Uit welke Eitjes knaagende Inſecten voortkomen, die, door zich te voeden met het hart der bloezems, dezelve welhaast doen verflenſen, zamentrekken, zich ſluitende in een ſoort van kapje, van een donker roode kleur, 't welk een veilig nest aan het jonge Inſect aanbiedt, en genoegzaam voedzel om het te onderhouden, tot dat het in dien ſtaat volgroeid *is*, en die beſcherming niet langer behoevende, van daar verhuist, en de van binnen uitgeknaagde bloezem afvalt, waar door de veel beloovende Bloeityd van een ſchraalen Inzàmeltyd gevolgd wordt.

Eenige dier zamengetrokken Bloezems hadt de Heer GULLET geopend, en het miste hem bykans nimmer, in dezelve een Inſect te vinden, nu eens grooter, dan eens kleinder, veilig beſlooten in dit natuurlyk nest: enkele vondt hy ledig; het Inſect was, het voedzel opgegeeten hebbende, vertrokken, en de verzwakte Bloezem viel, op het minſte aanraaken, af.

Tot een hulpmiddel tegen, of liever tot voorkoming van dit kwaad, wil de Heer GULLET, dat men zich van een

raad bediene, die 't zelve zal weeren, en, by de meerdere vrugtbaarheid der Boomen, den grond teffens verbeteren. Hy pryst ten dien einde aan, dat men, als de gevleugelde Inſecten beginnen te vliegen, eenige hoopen maakt van oude mest, nat ſtroo, vulnis en allerlei ontuig, deeze aan alle kanten van den Boomgaard, en eenige daar binnen, legt, dezelve naar den hoek, waar uit de wind waait, aanſteeke, op dat de rook den geheelen Boomgaard doortrekke, en hier mede eenige weeken aanhoude.

De kosten, daar toe noodig, zullen niets te beduiden hebben, althans in vergelyking van de voordeelen, daar uit te wagten. Dit Middel zal het vliegend Inſect niet alleen beletten de ſchadelyke Eitjes te leggen; maar zelfs om tot die plaats te naderen, of zich eenigen tyd in zulk een gehaatte lugt te onthouden. Zulks zal de Bloezems bewaaren voor die vernielingen; de hette en asch der ſmookende hoopen zullen de vrugtbaarheid van den grond bevorderen, den groei der Boomen voortzetten, en dezelve, mogelyk beter dan eenig ander Middel, voor de omkorſting met Mos bewaaren.

MIDDEL OM DE INSECTEN OP DE VRUGTBOOMEN TE DOODEN.

(*Mem. d'Agriculture.*)

De Heer DE TOSSE, bevonden hebbende, dat Terpentynolie, geſtreeken op Beesten, met Ongedierte bezet, dit Ongedierte doodde, zonder het Dier te beſchadigen, beproefde dit zelfde Middel op verſcheide ſoorten van Boomluizen en andere Inſecten, welke alle ſtierven, zonder den Boom te benadeelen. Hy mengde Terpentynolie met fyne aarde, zo dat dezelve daar van wel doortrokken was; hy goot 'er water by, roerde 't zelve, tot dat dit mengzel eene genoegzaame maate van vloeibaarheid verkreeg. In 't zelve doopte hy de takken van Vrugtboomen, vol van Inſecten, deeze ſtierven alle, als mede de Eitjes, zonder dat de tak, de bladeren, of de vrugten, eenige ſchade leden. Het overblyfzel van dit mengzel kan door ſpuiten weggenomen of gelaaten worden, tot dat de eerſte regenvlaag het afwaſſe.

KEN-

KENSCHETZENDE TREKKEN VAN DEN GRAAF DE BUFFON.

(Ontleend uit de *Eloge de* M. DE BUFFON, *par M. le Marquis* DE CONDORCET.)

„ Korten tyd naa het uitdooven des grooten lichts in „ *Frankryk*, hebben wy, zo ſpoedig ons mogelyk „ was, in ons *Mengelwerk* (*), aan een Man gedagt, van „ wiens Werken volgende Eeuwen zullen ſpreeken, en „ een Leevensſchets gegeeven van den Graaf DE BUFFON, „ door den Heer G******, Advocaat des Parlements, „ in de hoope, om eerlang iets breedvoerigers, te zy„ ner gedagtenisſe, te mogen plaatzen: wy treffen daar „ toe gelegenheid aan in de Lofreden, in de Academie „ der Weetenſchappen, over hem, ten aanhooren van „ een luisterryken kring, en met de grootſte toejuiching, „ uitgeſprooken, door den Secretaris, de Marquis DE „ CONDORCET.

„ Deeze openbaare Eerbetooningen der Academie, aan „ de Naagedagtenis haarer Leden, zyn geen enkele *Lof„ tuitingen*, maar *Geſchiedkundige Loſſpraaken*, in wel„ ke de Beoordeeling der Overledenen en hunner Werken „ niet alleen geoorlofd, maar noodzaaklyk is. In eene „ Maatſchappye, aan de Weetenſchappen geheiligd, die „ zich uitgeeft geene Veronderſtelling, geene algemeene „ Beſchouwing, dan welke gegrond is op waarneeming, „ ervaarenis en berekening, aan te neemen, kan het den „ Redenaar niet vryſtaan, door zyne Loſſpraaken, 't „ geen hy voor Dwaaling houdt, te verheffen, of zelfs „ door ongetrouwe ſtilzwygenheid te verdonkeren: en „ zyn de Dwaalingen zo veel te gevaarlyker als hy, die „ dezelve voorgeſteld heeft, meer in bekwaamheid en „ vermaardheid uitſteekt. —— Men moet, overzulks, „ niet verwagten, dat de Marquis DE CONDORCET het „ Vernuft en de Werken des Graaven DE BUFFON, zon„ der eenige bepaalingen, zal roemen. Hy haalt op, 't „ geen hy veel gewaagd vindt, in veele der ſtoute Be„ ſpiegelingen en ſchitterende Veronderſtellingen van dien „ be-

(*) *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. II St. bl. 310.

„ beroemden Wysgeer; doch zyne aanmerkingen deswe-
„ gen heeft hy veel eer aangeduid dan ontwikkeld: maar
„ hy geeft zich met welgevallen toe, om door fraaije
„ en juiste ontvouwingen, door aanmerkingen, zo bon-
„ dig als vernuftig, en door gepaste lofſpraaken, te doen
„ bezeffen, alles wat het Vernuft van BUFFON groots en
„ oorſpronglyks bezat, al het ſchoone en verrukkende
„ van diens Styl, en al den invloed, welken zyne groote
„ Werken, vercierd door eene zo zonderlinge bekwaam-
„ heid in het ſchryven, gehad hebben op den Smaak en
„ den voortgang der Wysbegeerte.

„ De Heer DE CONDORCET vleit zich zeker niet met
„ het denkbeeld, dat hy allen, die deeze Lofreden lee-
„ zen, tot zyne begrippen zal overhaalen: dit is on-
„ mogelyk. Eenige Geleerden, van een ſtrenger aart,
„ zullen hem misſchien te ſlap en te toegeevend keuren,
„ ten opzigte van de Dwaalingen diens grooten Mans;
„ anderen, tot geestdryvens toe met hem ingenomen, hem
„ al te koel vinden, in het vermelden der Schoonheden,
„ in diens Werken aan te treffen. Wy willen ons tot
„ geen Regters in dit geſchil opwerpen; doch, indien
„ in de Lofreden, op BUFFON, de berisping altoos ge-
„ maatigd is, door den eerbied, aan zulk een Man ver-
„ ſchuldigd; indien geen zyner verdienſten overgeſlaagen
„ of ontveinsd wordt; indien de Lofſpraake altoos dien
„ toon van opregtheid heeft, welke het gevoel van 't
„ geen ſchoon en waar is kenmerkt; indien, met
„ één woord, blyke, dat de Graaf DE BUFFON
„ een der eerſte Vernuften geweest is, die ooit zyn
„ Eeuw, zyn Volk, de Wysbegeerte en Fraaije Letter-
„ ren, ten roem en cieraad geſtrekt heeft, dan gelooven
„ wy, dat niemand regt hebbe om den Lofredenaar te
„ verwyten, dat hy niet genoeg gedaan heeft. ——
„ Wy zullen uit zyne Lofreden die Trekken ontleenen,
„ welke ons 't geſchiktst ſchynen, om de Geestgeſtel-
„ tenis, het Vernuft, en de Werken van dien onſterf-
„ lyken Wysgeer, te doen kennen, die, gevoegd by de
„ boven aangeduidde *Leevensſchets*, een goed geheel zul-
„ len uitleveren."

* * * * *

GEORGES LOUIS LE CLERC, Graave DE BUFFON, aanblyvende Theſaurier van de Academie der Weetenſchappen, enz., zag te *Montbard*, op den zevenden van Herfſtmaand,

maand, des Jaars MDCCVII, het eerſte leevenslicht, en ſtamde af van BENJAMIN LE CLERC DE BUFFON, Raadsheer in het Parlement van *Bourgogne*, en Mevrouwe MARLIN.

Alles ſcheen hem te roepen tot het Overheids Ampt; zyne Geboorte wees hem, als 't ware, zyne plaats aan, en met allen uitzigt op bevordering, zou hy zich in die loopbaan hebben kunnen begeeven. Dan, hy lag zich geheel op de Weetenſchappen toe; en is het eenigst voorbeeld in de Academie der Weetenſchappen niet van zodanig eene opoffering; doch 't geen de opoffering des Graaven DE BUFFON zonderling maakt, is, dat hy, in den beginne, zich tot geene Weetenſchap in 't byzonder getrokken voelde, door eene veelvermogende neiging, welke den geest dwingt, om zich met één voorwerp bezig te houden, en den wil de magt ontneemt, om zich daar aan te onttrekken. Maar alles wat zyne Denkbeelden verhief, alles wat zyn Verſtand uitbreidde, hadt voor hem iets verrukkends. In den aanvange ſcheen hy zich geheel te zullen toeleggen op de Wiskunde, zints den tyd van NEWTON aangezien als den grondſlag en ſleutel der Natuurkunde; de Wiskunde was eenigermaate in *Frankryk* een Weetenſchap der Mode geworden, een voordeel, 't geen dezelve deels daar aan te danken hadt, dat de Heer DE MAUPERTUIS, de Geleerde toen in de groote wereld meest bekend, een Wiskunſtenaar was. Doch waren Wiskundige naſpeuringen voor eenigen tyd de geliefdſte bezigheden voor den Heer DE BUFFON, zy dienden bovenal om zich zelven te beſtudeeren, zyne kragten te beproeven, en zyne geestneiging te leeren kennen. Welhaast gevoelde hy, dat de Natuur hem tot andere bezigheden riep, en hy ſloeg een nieuwen weg op, dien de algemeene heerſchende Smaak hem weder aanwees.

De Graaf DE BUFFON werd, in den Jaare MDCCXXXIX, tot Opzigter van 's Konings Tuin benoemd. De pligten, welke deeze post van hem afvorderde, bepaalden voor altoos zyn ſmaak, tot nog onder verſcheide Weetenſchappen verdeeld: en, zonder een derzelven te laaten vaaren, bleef hy ze alleen in zo verre beoefenen, als zy betrekking hadden op de Natuurlyke Historie.

Verpligt, om die wyduitgeſtrekte Weetenſchap te beoefenen, en de verbaazende groote Werken te doorloopen, in welke men de Waarneemingen van alle Landen

en

en alle Eeuwen verzameld heeft, vondt zyne Verbeeldin het weldraa noodig te ſchilderen, 't geen anderen be ſchreeven hadden: zyn hoofd, gewoon aan het maake van zamenvoegingen, bemerkte de noodzaaklykheid, o 't geen de Waarneemers hem by brokken, en zonder e nig verband, opleverden, byeen te ſchikken.

Hy durfde het grootsch ontwerp beraamen, om all die ſtukken te verzamelen, 'er algemeene uitkomſten u op te maaken; die eene Beſchouwing opleverden der N tuure, van welke de Waarneemingen alleen de Geſchi denis behelzen; om belangrykheid en leeven by te ze ten aan de Historie der Dieren, met een wysgeerig t fereel over de leevenswyze en zeden toe te voegen aa beſchryvingen, opgecierd met alle de kleuren, welke d kunst van ſchryven daar aan kan byzetten; om eer Weetenſchap, tot nog binnen den kring der Natuurku digen bepaald, uit te breiden tot alle Wysgeeren en all Menſchen, die eenigzins hunne zielsvermogens beoefen hebben.

Tien jaaren beſteedde hy in het verzamelen der bouw ſtoffen voor zyn Werk, in het vormen van zamenvoe gingen, in het naſpeuren van de gewysden der onde vindinge, geduurende welken tyd hy zich ook beoefend in de kunst van ſchryven. Deeze verſtrecken zynde verbaasde zyn eerſte Deel, over de Natuurlyke Histori *Europa*.

Wanneer de Heer DE BUFFON zyne *Theorie der Aar* uitgaf, maakten onze kundigheden ſlegts een gering g deelte uit van die wy naderhand verkreegen hebben, e nog zo onvolkomen zyn. Men mogt, derhalven, h denkbeeld, van toen eene algemeene Theorie des Aar kloots op te geeven, voor veel gewaagd rekenen: dew het zulks nog zou zyn. Maar de Heer DE BUFFON ke de den Mensch te wel, om niet te bevroeden, dat e ne Weetenſchap, welke geene dan byzondere gevalle aanbiedt, of algemeene uitkomſten voorhoudt, alleen o der de gedaante van enkele giſingen, zeer weinig d geesten over 't algemeen kan treffen, al te zwak zynd om den last der twyfeling te draagen. — Hy wist, d DESCARTES de Menſchen niet tot de Wysbegeerte g bragt hadt, dan door de ſtoutheid van een Stelzel t vormen: dat hy ze niet onttrokken hadt aan het juk de gezags, en aan hunne onverſchilligheid voor de waa heid, dan door zich meester te maaken van hunne ve

bee

beelding, hunne traagheid te gemoet te komen, en dat zy, in 't einde, van banden ontſlaagen, met greetigheid na kennis vervuld, van zelve den rechten weg koozen. —— Hy hadt, eindelyk, uit de geſchiedenis der Weetenſchappen geleerd, dat de Tydperken van derzelver grootſte vorderingen bykans altoos die van beroemde Stelzels geweest waren: dewyl die Stelzels teffens de werkzaamheid der Tegenſtanderen en Verdeedigeren uitlokken; alle de onderwerpen worden als dan onderworpen aan een geſtreng onderzoek, en daar men zich zo bezwaarlyk de Proeven van Party aanneemt, vermenigvuldigen de Proefneemingen van zelve.

De tegenwerpingen van eenige Oordeelkundigen, opgemaakt uit nieuwe Waarneemingen, of gegrond op oude bekende ondervindingen, den Heer DE BUFFON ontſnapt, noodzaakten hem eenige ſtukken in zyne Theorie der Aarde op te geeven. —— Maar in zyne *Tydperken der Natuure*, een Werk, geſchikt om reden te geeven van zyne nieuwe inzigten, om zyne beginzels te maatigen of te verdeedigen, ſchynt hy de ſtoutheid te verdubbelen, naar maate van de verliezen, aan zyn Stelzel toegebragt; 't zelve met meer kragts te verdeedigen, wanneer men gedagt hadt hem op 't punt gebragt te hebben om het te laaten vaaren; de grootsheid zyner Denkbeelden, de majeſteit van zyn Styl, en het gewigt van zyn Naam, overſtellende tegen het gezag der Geleerden, tegen hem vereenigd, en zelfs tegen bewysſtukken en berekeningen.

Op de *Theorie der Aarde* volgde de *Natuurlyke Hiſtorie van den Mensch*, die daar het gebied ontvangen of zich aangemaatigd heeft. De Waarneemingen van HALLER en SPALANZANI ſchynen het Stelzel der Zintuiglyke Deeltjes, waar op DE BUFFON zyne Theorie van den Mensch gegrond heeft, in de beginzelen aan te tasten en om ver te werpen. Doch wanneer DE BUFFON, van de banden deezes Stelzels ontſlaagen, alleen de Schilder, de Geſchiedſchryver, de Wysgeer is, met welk een belangneeming volgen wy dan zyne ſtappen niet, als hy de geheele wereld over den Mensch beſchouwt, overal in den aart dezelfde, allengskens gevormd door de geduurige werking der Lugtſtreeke, van den Grond, der Hebbelykheden en Vooroordeelen; in kleur en gelaat even zo veranderende als in ſmaak en denkwyze: kragt, vlugheid en ſchoonheid verkrygende of verliezende, even

als

als in verſtand, aandoenlykheid en deugd, toe- of afne
mende! Met welk een genoegen volgt men in zyn We
de geſchiedenis, zo van de Vorderingen als Agteruitga
gen des Menſchen; men doorziet de wetten dier beſte
dige overeenkomst, tusſchen de natuurlyke verandering
der Zinnen of der Zintuigen, en die voorvallen in h
Verſtand of in de Driften; men leert het werktuigly
kennen van onze Zinnen, derzelver overeenkomſten m
onze Gewaarwordingen of Denkbeelden, de Dwaalinge
waar aan zy ons bloot ſtellen, de wyze, op welke w
leeren zien, voelen en verſtaan, en hoe een Kind, wie
zwakke en onbepaald ziende oogen in 't eerst nauwly
eene verwarring van kleuren ontdekken, door hebbely
heid en opmerking in ſtaat wordt, om, met eenen opſl
van het oog, de ſchildery van een wyduitgeſtrekten G
zigteinder over te zien, en vervolgens zelfs Beelden
ſcheppen en zamen te voegen! Welk eene keurigheid
eindelyk, ontdekken wy in zyne beſchryvingen van e
leevendigſte onzer vermaaken, en van de tederſte onz
aandoeningen, van die verborgenheden der Natuur, e
der Schaamte, aan welke de majeſteit van zyn Styl, e
de ernst zyner aanmerkingen, eene voeglykheid en ee
ſoort van wysgeerige waardigheid byzetten, die den Ve
ſtandigen zelfs toelaaten 'er het oog op te ſlaan, en
te beſchouwen zonder bloozen!

Misſchien is de bekwaamheid, om anderen zyn Gee
drift in te ſtorten, niet min dan het doen van ontde
kingen, noodig, om het Menschlyk Geſlacht te volma
ken: misſchien is deeze niet min zeldzaam, en vorde
dezelve niet min die groote hoedanigheden van gees
welke onze bewondering afperſen. Wy ſtaan die bewo
dering toe aan de beroemde Redenvoeringen, welke
Oudheid ons heeft naagelaaten, wier uitwerking ſleg
één enkelen dag duurde; en kunnen wy dezelve dan we
geren aan hun, wier wydverſpreide Werken oneind
herhaalde keeren, en veel duurzaamer, zulks op de Me
ſchen te wege brengen? Wy ſtaan die toe aan den R
denaar, wiens hartverrukkende Welſpreekenheid eene g
heele vergadering vermeestert, en een edelmoedig of hei
zaam beſluit inboezemt; kunnen wy die dan ontzegge
aan een Man, wiens Werken eene wending gemaakt he
ben op den geest der Menſchen, hun aangezet tot ee
allernuttigſte beoefening, en eene omwenteling te we
bra

bragten, welke een Tydperk in de Geſchiedenis der Weetenſchappen oplevert?

Indien, derhalven, de Roem de Nuttigheid tot maatſtok moet hebben, zullen, zo lang de Menſchen aan de enkele Rede niet gehoorzaamen, zo lang het niet alleen noodig zal weezen waarheden te ontdekken, maar hun te dwingen om ze te erkennen, en de begeerte om nieuwe op te zoeken, in te boezemen, Lieden, begaafd met de bekwaamheden, om de waarheid te verſpreiden, of de zugt tot ontdekkingen op te wakkeren, op dezelfde hoogte met de Uitvinders moeten geplaatst worden: dewyl buiten hun de Uitvinders niet zouden beſtaan hebben, of moeten zien, dat hunne Ontdekkingen nutloos bleeven of in een hoek verſchooven.

Wanneer zelfs eene kwaalyk begreepene naavolging van den Heer DE BUFFON, in de Boeken over de Natuurlyke Historie, den ſmaak van wilde Stelzels en ydele woordenpraal hadt overgebragt, zou dit kwaad niets zyn in vergelyking van al het goede, 't welk deeze Weetenſchap aan zynen arbeid verſchuldigd is. —— Men zou verkeerdlyk aan den Heer DE BUFFON wyten die wilde denkbeelden, verborgen onder winderige uitdrukkingen, die weinig zamenhangende beelden, die zwellendheid van ſtyl, welke zo veele hedendaagſche ſchriften ontcieren, even gelyk men ten onregte ROUSSEAU verantwoordelyk zou willen maaken voor die valſche aandoenlykheid, die gewoonte, om zich koelbloedig in 't vuur te zetten, en alles te vergrooten, als mede de dwaasheid, om buiten noodzaake van zichzelven te ſpreeken, welk alles eene ſoort van gewoonte en bykans eene verdienſte geworden is. —— Deeze voorbygaande dwaalingen, in den ſmaak van een Volk, wyken ligt voor de heerſchappy der Rede en van het Voorbeeld: de vervoerende Geeſtdrift, die ons aanzet om zelfs de gebreken in groote Mannen te bewonderen, ſchenkt aan die averegtſche naavolgingen ſlegts een kortſtondig beſtaan: in 't einde blyft 'er niets over, dan 't geen waarlyk ſchoon is. Gelyk CORNEILLE en BOUSSUET zeer veel hebben toegebragt, om aan de *Franſche* taal, de een meer kragts, en de ander meer verheevenheids, te geeven, zo deedt BUFFON dezelve meer grootsheid krygen, terwyl ROUSSEAU die Taal een ſtouter, en meer door drift gevoerden, toon deedt ſpreeken.

De Styl van den Heer DE BUFFON vertoont zich niet altoos in dezelfde maate van volmaaktheid; doch in alle

ſtukken, daartoe geſchikt, is die netheid, die zuiverheid, zonder welke men, als eene Taal eens gevormd is geene duurzaame vermaardheid kan verwerven. Indien het eene enkele reize vryſtaat, daaromtrent agtloos weezen, 't is alleen in louter onderrigtende ontvouwingen, waar de overgebleevene gebreken aan de ſchoonheden nadeel doen, en misſchien dienen om de ſchitterende ſchilderyen, daar op volgende, te meer te doen afſteken. 't Was door een langduurigen arbeid, dat hy aan zyn Styl die maate van volmaaktheid byzette, en hy hield aan, met denzelven te verbeteren, tot hy alle overblyzels van arbeid weggewerkt hadt.

Weinig Menſchen zyn zo arbeidzaam geweest als de Graaf DE BUFFON: of hebben hun arbeid zo aanhoudend en zo geregeld voortgezet. Hy ſcheen eer over zyn denkbeelden gezag te voeren, dan zich door dezelve te laaten wegſleepen. Van natuure begaafd met een zeer gezond en ſterk geſtel, was hy getrouw aan het begin zel om alle zyne bekwaamheden te gebruiken, tot dat de afmatting hem onderrigtte, dat het misbruik zou beginnen; hier door vondt hy zyn Geest altoos gereed op den taak, daar aan opgelegd, af te werken. —— C 't Land arbeidde hy 't meeste en lieſst; zyn Kabinet ſtondt, aan 't einde van een grooten Tuin, op den top van een berg. In dit eenzaame verblyf bragt hy geheele morgens nu met ſchryven door, dan met wandelen in de laanen des Hofs, tot welken allen ingang als dan ſtreng verbooden was; alleen in de oogenblikken van ontſpanning noodig; te midden van een lang aan een voorgezetten arbeid, niets rondsom zich hebbende, dan de Natuur, was het de beſchouwing derzelve, die zyn zinnen vervrolykte, en zagtlyk wederbragt op de denkbeelden, welker voortzetting hy door vermoeidheid dan moeten ſtaaken.

Geplaatst in eene Eeuw, waar in 's Menſchen Geest zich beweegende, alle ketens los gemaakt en 'er eenige gebrooken heeft; waar in men alle gevoelens onderzogt alle dwaalingen beſtreedèn, alle oude gebruiken toe te toe ze gebragt heeft; waar in alle Geesten na de Vryheid eene onverwagte vlugt genomen hebben, ſcheen hy niet in die algemeene beweeging niet te deelen. —— De ze ſtilzwygendheid kan vreemd voorkomen in een Wysgeer, wiens Werken uitwyzen, dat hy den Menſch in allerlei betrekkingen beſchouwd hadt, en telkens aan den

digen een manlyke en vaste denkwyze, wel verre vervreemd van die neiging tot twyfelen en onzekerheid, welke tot onverſchilligheid vervoert. Maar misſchien heeft hy geloofd, dat het beste middel, om dwaalingen in de Bovennatuur- en Zedekunde tegen te gaan, beſtondt, in het vermenigvuldigen der waarheden in de waarneemingen der Natuurlyke Weetenſchappen, dat men, in ſtede van den onkundigen en halſtarrigen Menſch te beſtryden, hem eene begeerte, om onderwys te verkrygen, moet inboezemen; het was, zyns oordeels, veel nutter, volgende Geſlachten tegen de dwaaling te wapenen, door de Geesten te gewennen om zich al ware het zelfs met onverſchillige waarheden te voorzien, dan om reeds diep gewortelde vooroordeelen, met de eigenliefde en 't belang der Voorſtanderen gepaard, aan te vallen en te beſtryden. De Natuur heeft elk zyne gave geſchonken, en de Wysheid beſtaat in zyn gedrag daar volgens te regelen. Deeze is gevormd om te beſtryden, geene om te onderwyzen, deeze om de geesten te verbeteren en te leenigen, geene om ze te onder te brengen en te doen gehoorzaamen.

Weinig Geleerden hebben eenen zo algemeenen Roem verworven, als BUFFON; en hy hadt het geluk, dien ſteeds te zien toeneemen: naar gelange andere genietingen voor hem verminderden, werden die der Eigenliefde hem te noodzaaklyker. De Vorſten, de buitenlandſche Prinſen, die *Frankryk* bezogten, lieten niet na, hulde te komen bewyzen aan den Heer DE BUFFON. De Alleenheerſcheresſe aller *Ruſſen* verleende hem de onderſcheidendſte kentekens haarer hoogagting en gunſte, hem alles toezendende wat in de Landen haarer wyduitgeſtrekte Heerſchappye 't meest zyne nieuwsgierigheid kon voldoen; haar welbedagte keuze ſtraalde door in het uitzoeken van zodanige zeldzaamheden, als tot bewyzen zyner gevoelens konden ſtrekken.

In de verkeering duldde de Heer DE BUFFON, zonder zich moeilyk te maaken, middelmaatige verſtanden; of liever, hy hieldt zich onledig met zyne eigene denkbeelden, en bemerkte die laagere geesten niet. Over 't algemeen gaf hy de voorkeus aan Lieden, die hem afleiding en uitſpanning konden verſchaffen, zonder hem tegen te ſpreeken, en de verveelende moeite te geeven, om hunne tegenwerpingen te voorkomen, of dezelve te beantwoorden. —— Eenvoudig in zyn huislyk leeven, be-

toonde hy in 't zelve eene onbedwongen gemaklykhei
Uit ſmaak het pragtige beminnende, en alles wat e
voorkomen van grootsheid medebragt, hadt hy die ede
welleevenheid behouden, en die uitwendige eerbetooni
gen voor Rang en Aanzien, welke in zyne jeugd de
gemeen heerſchende toon waren onder Lieden van
groote Wereld, waar van eene zugt tot de Vryheid
Gelykheid, althans in het voorkomen, ons misſchi
maar al te veel beroofd heeft.

Mevrouw DE ST. BELIN hadt hy in den Jaare MDCCL
getrouwd; haare Geboorte, uitwendige Bevalligheid e
Deugden vergoedden in zyn oog het gebrek aan Geldmid
delen. De jaaren hadden den Heer DE BUFFON een ge
deelte van de bekoorelykheden zyns jeugdigen leeftyd
doen derven; maar hy hadt een voordeelige geſtalte, ee
ſchoone houding, en een gelaat, 't welk zagt en teffen
groots was, behouden. De ingenomenheid met zyne be
kwaamheden deedt in 't oog van Mevrouw DE BUFFON
de ongelykheid van jaaren verdwynen: en, in dat tydperk
des leevens, waar in het geluk zich ſchynt te bepaalen
om door vriendſchap en 't herdenken van een ſtreelende
weggevlugt vermaak, dat gemis aan te vullen, wist hy
een tedere, ſtandvastige genegenheid, zonder ſchaduw
van gebrek, in te boezemen: nooit was dieper hoogag-
ting met rechtſchaapener tederheid gepaard. Deeze ge-
voelens ſtraalden door in 't oog, in de houding, in de
geſprekken van Mevrouw DE BUFFON; zy hadden haar
hart ingenomen. Ieder nieuw Werk van haaren Egte-
noot, elke nieuwe eerkroon, door hem behaald, ſtrekte
haar tot een bron van de zuiverſte genoegten, zonder
eenig inmengzel van trotsheid, welke in haar zou hebben
kunnen ontſtaan op het denkbeeld, van in de Eer en den
Naam van BUFFON te deelen. Gelukkig in het enkel ge-
noegen van te beminnen, en te bewonderen, 't geen zy
beminde, was haare ziel onvatbaar voor allen trots. De
Heer DE BUFFON heeft by haar maar één Zoon naagelaa-
ten; de tegenwoordige Graaf DE BUFFON, Majoor in 't
Regiment van *Angoumois*, die met eer, en in eene ande-
re loopbaane, denen Naam draagt, die, zo lang de
Weetenſchappen, de Fraaije Letteren en de Wysbegeerte
leeven, geëerd zal weezen.

Langen tyd was de Heer DE BUFFON bevryd voor de
ongemakken en verzwakkingen, die de Ouderdom mede
brengt; hy behieldt en Lichaams- en Zielsvermogens bei-
de

de in volle kragt, en 't ſcheen, of het ſterkſte Tydperk onzes leevens, ten zynen opzigte, de gewoone perken overſchreedde. Eene ſmertlyke kwaale ſtoorde dit genoegen, en verhaastte zyn einde. Hy leedt dezelve met geduld, en hadt moeds genoeg om 'er zich aan te ontrekken, door eene afwending in vermenigvuldigde Letterbezigheden te zoeken; doch wilde nooit ſtemmen in eene gevaarlyke Kunstbewerking, om 'er van verlost te worden (*). —— Hy behieldt, bykans tot zyne jongſte leevensoogenblikken, het vermogen, om zich met ernst op zyne Werken en het waarneemen van zyn Post toe te leggen, de volkomene vryheid van zyn Geest en alle kragt zyner Rede: en, ſlegts eenige weinige dagen hieldt hy op de beroemde Man te weezen, wiens Werken en Vernuft, zints veertig jaaren, *Europa* bezig hielden.

(*) Zie de *Aanmerkingen over de Kwaal en den Dood van den* Graaf DE BUFFON, in het III Deels II Stuk onzer *N. Algem. Vaderl. Letteroef.* bl. 390.

PROEVE OVER DE VREES VAN ZONDERLING TE SCHYNEN.

(*Naar 't Engelsch van den Heer* VICESIMUS KNOX, M. A.)

Weinigen onder het Menschdom zyn bekwaam, en misſchien is een nog kleinder aantal geneegen, om de moeite te neemen, dat zy beſtendig een Stelzel van Beginzelen volgen, geheel van hunne eigene keuze. Zy verdeelen zich in groote hoopen, die, gelyk de Kudde, geleid door den Belhamel, ingewikkeld in de voetſtappen treeden van den eenen of anderen zich onderſcheidenden Leidsman. In deezer voege wordt de moeite van zyn oordeel, in alle voorkomende gevallen, te gebruiken, gereedlyk vermyd. De weg wordt betreeden en breed, en elk weet waar te loopen, enkel door de voetſtappen zyns Voorgangers waar te neemen.

Maar, indien de gekooze Leidsman een ſlegte of verſtandlooze Gids is, moeten de Naavolgers onvermydelyk ten kwaade afdwaalen. Nu valt het doorgaans ongelukkig zodanig uit, dat de Leidslieden, die den meesten kans ſtaan, om de grootſte party tot zich te trekken, waarſchynlyk de meestwaardige hoedanigheden zullen ontbreeken. Want wat is het, 't geen voornaamlyk 's Volks Kennisneeming trekt? Trotsheid en Onbeſchaamdheid. Maar deeze hoedanigheden brengen baarblyklyk ge-

geſteltenisſen mede, geheel onbeſtaanbaar met uitſteekende beſtendige Deugd; ſchoon altoos opgepronkt met veel vertoo maakende, oppervlakkige en bedrieglyke cieraaden. Hier ontſtaat, dat de heerſchende Modes van denken en leeve welke Modes in de wisſelingen der menschlyke zaaken dien naam aanneemen, zelden den toets des onderzoeks kun uitſtaan, zonder te ontdekken dat ze beuzelagtig en misdaa zyn. Want wie was de groote Weigeever, die ze invoerd Zeker ryk Heer, of eene Dame van aanzien, als ſtout, m niet als uitmuntend, bekend; trots, verwaand, heersch zugt ſchoon noch door aangeboore bekwaan heden, noch door opv ding, geregtigd om anderen wetten voor te ſchryven: en dat bewind verheeven, door een zamenloop van gunſtige o ſtandigheden, met hunne eigene zich alles aanmaatigende dringing. Eens ten throon verheeven, zyn hunne Voorſchrif willekeurig en onwederſtaanbaar. Op het gezag van hun voorgang is 'er geene Mismaaktheid, welke het voorkomen Schoonheid niet aanneemt, geene Ondeugd, of dezelve v toont zich met al het vertrouwen, t welk natuurlyk der Deu toekomt, doch die de kieschheid der Deugd maar al te gere is om te verbergen.

De Onderdaanen van deeze zich zelven opwerpende Dwi landen zyn waarlyk Slaaven, ſchoon vrywillige Slaaven: ma dewyl alle Slaaverny, hoe genaamd, hinderl k is aan 's M ſchen geluk en verbetering, zal ik het waagen 't een en an aan te voeren, 't geen de Onderworpenen kan aanzetten Opſtand, om hun onwaardeerbaar Geboorteregt, hunne Nat lyke Vryheid, te herkrygen.

Een voorbeeld ter Naavolging te kiezen, is een der be middelen, welke men ter hand kan neemen, om gemaklyk nige Uitneemenheid te verkrygen. Een leevend voorbeeld toe niet alleen wat 'er gedaan moet worden, maar hoe men behoort te doen. De Naavolging mag nogthans niet ſlaaſ weezen. Eene ſlaaſſche Naavolging is zodanig eene, die aan voorſchriften van den Meester volgt, zonder het te waagen de rede daar van te onderzoeken. De ſlaaſſche Naavolger lo rond, in denzelfden kring als het Moolerpaard, welks oog geblind zyn, op dat het niet afgetrokken wordt door tuſſch komende voorwerpen, om af te wyken van den verdrietig kring, op een pad van eigen verkiezing.

't Zal niet oneigen weezen, hier, by voorraad, op te m ken, dat elk Mensch, hoofd voor hoofd, zyne eigene natu lyke Regten en Eigendommen heeft, die, van welk eene ſo zy mogen weezen, hem zo dierbaar zyn als die van een an aan dien anderen. Zyn eigen Geluk is betrokken in zyne k ze van Beginzelen en Gedrag. By deeze keuze moet hy ſta of vallen.

D

Dat, derhalven, in deeze gewigtige keuze, het gevoel van dit aanbelang hem opleide, om de regten van een Mensch te handhaaven. Deeze regten zullen hem regtvaardigen in te doen en te denken, zo verre de wetten van die Gemeenschap, welker bescherming hy zoekt, kunnen gehengen, volgens de opgave van zyn eigen oordeel. Hy zal regtmaatig handelen; als hy het vermydt eenig Stelzel van Beginzelen te omhelzen, of eenig Voorbeeld van Gedrag te volgen, 't welk zyn oordeel niet verklaard heeft aanleidelyk te weezen tot zyn Geluk, en bestaanbaar met zyne Pligten. —— bestaanbaar met die Pligten, welke hy verschuldigd is aan zyn GOD, aan zyn Naasten, aan Zichzelven, en aan de Maatschappy. Schoon de kleine kring, met welke hy persoonlyk verbonden is, anders moge denken en handelen, en zelfs zyne Zonderlingheid veragte en belache, dat hy egter volharde. Zyn Pligt, zyne Vryheid, zyn Geweeten, en zyn Geluk, moeten by elk, die denkt, alle andere bedenkingen ten vollen opweegen.

Uit gebrek aan moed handelen de Menschen ruim zo dikwyls verkeerd, als uit mangel aan Kunde en Voorzigtigheid. *Durf wys weezen*, was het zeggen van een der Ouden; doch om dit te doen, zal het eerst noodzaaklyk zyn Zonderling te weezen. Maar in deeze, gelyk in alle andere Deugden, moet geen stap gedaan worden buiten de gulden middelmaat. De Zonderlingheid, *welke ik* aanpryse, staat op even grooten afstand van Grommigheid en Menschenhaatery, en van belachlyke Ouderwetsheid, als van eene onmanlyke en schadelyke Inwilliging aan de zodanigen, die geen Regt, op rede gegrond, bezitten, om de plaats van Voorgangers te bekleeden.

Indien de onmaatige Vrees, om Zonderling te zyn, nadeelig is voor Gezondheid, Middelen, Vrede der Ziele, en verstandig Genot, als misschien, by eene verdere overweeging zal blyken, zal ik iets toebrengen, tot bevordering van Geluk, door zo Zonderling te weezen, dat ik Zonderlingheid durf aanraaden.

Onder de veelvuldigen, die hun Lichaamsgestel verzwakken, door woegtydige buitenspoorigheden en overdaadigheden, wordt een groot getal tot ongeregeldheid aangezet, door andere beweegredenen dan die van Drift. Een Jongeling, eerst ingeleid in 't gezelschap zyner tydgenooten, heeft eene natuurlyke en eerlyke begeerte, om zich in hunne gunst in te dringen. Indien hy zich in den Wyn, of in eenige andere onmaatigheid, verlooze, denkt hy even eens te moeten doen, want hy kan niet verdragen Zonderling te weezen: en heeft, daarenboven, onder zyne Regelen van Voorzigtigheid aangenomen, dat hy moet doen gelyk anderen, wat deezen ook verkiezen te doen. En wie, in de daad, zou durven ongehoorzaam weezen aan het voorschrift, 't welk ons beveelt, wanneer men te *Rome* is, te doen gelyk men te *Rome* doet? Op deeze wyze wint men de

gunst zyner Tydgenooten; maar onze Gezondheid, geſchikt o
te duuren, en die met een maatig leeven geduurd zou hebbe
tot de ouderdom de natuurlyke verzwakking aanbragt, wor
deer benadeeld of geheel verwoest. Ik vermaan, overzulks, a
le Jongelingen, de beſchuldiging van Zonderling te zyn niet
zeer te vreezen, dat zy het verlies in de waagſchaal ſtellen v
dat geen, 't welk zelden geheel kan herkreegen worden,
zonder 't welke geen gunst, geen toejuiching, geen Volksbeh
gen, aan 't leeven de natuurlyke aangenaamheden kan ſche
ken.

Ten aanzien van het nadeel, geleegen in 't verlies van Mi
delen, en de ophooping van Schulden, dit is een dagelyks u
werkzel van den Schroom om Zonderling te weezen. Me
ſchen, die zich in den maalſtroom der Mode ingewikkeld vi
den, kunnen, hoe zeer hunne Middelen afneemen, niet
rugge. Zy moeten doen als huns gelyken, in het houden v
hun Tafel, in hunne Kleeding, en het bywoonen van Ope
baare Vermaaken. 't Is *noodzaaklyk*, volgens hunne denkbe
den, en zy erkennen ſtilzwygend, dat die verpligting veel gro
ter is dan die der Zedelyke Pligten. Want wie zou het ku
nen dulden, tot het *Onmodisch* Volk te behooren, en zich
vernederen tot een kring, welken niemand kent, of die alle
bekend is, wegens de eenvoudige hoedanigheden van Braafhe
en Welvoeglykheid? Men viert zich zelven bot, en ſlaat
buitenſpoorigheden over, niet geheel en al, om het Verma
't welk dezelve aanbrengen, maar dikwyls uit een affchrik v
Zonderling te weezen. 't Ware te wenſchen, dat affchrik v
Bankroet te gaan, van eene Gevangenis, van een Piſtool, ſle
half dien invloed hadt.

Wanneer men Gezondheid en Middelen verkwist, kren
men ook dien Vrede der Ziele, zonder welke alle uitwendi
voordeelen niets meer beteekenen dan Muzyk, Schilderſtukke
Lekkerny en Reukwerken, voor lieden, die hun zinnen miſſ
——— Dan eens geſteld, dat Gezondheid en Middelen ge
last leden, zal, nogthans, de Vrees van Zonderling te weez
aanleiding geeven tot Naalatigheden en Bedryven, die ten e
nigen dage een Geweeten, 't welk niet geheel gevoelloos
zullen ontrusten. Godsdienst en Pligt ſchryven veele ding
voor, die, in de School der Mode, geheel onverſtaanbaa
wartaal zyn.

Wanneer Gezondheid, Middelen en Vrede der Ziele, v
looren zyn, mag men met regt zeggen, dat 'er geen bewyz
behoeven, om aan te toonen, dat allen Genot ophoudt. M
geſteld, dat men 't zelve niet te eenemaal moet vaarwel z
gen, en dat 'er plaats over blyft voor eenige maat van Gelu
dan nog zal dat weinige grootlyks verminderd worden d
eene al te ſchroomagtige vreeze van af te wyken van de v

lekeurige voorſchriften eener grillige Mode. De ſmaak, de verkiezingen en neigingen van anderen, kunnen ons niet behaagen als de keuze onzer natuurlyke gevoelens, geregeld door ons eigen oordeel. Zy mogen, 't is waar, aangenomen en zelfs geliefd worden: maar een aangenomen Kind verwekt zelden die teedere aandoeningen, welke een eigen in ons doet ontſtaan.

Over 't geheel kan ik niet nalaaten te denken, dat, hoe zeer Trotsheid zich zelve moge verheffen, en de Mode het air aanneemen van alles overſchynende Wysheid in haare keuze, het Zonderling dwaas, ongerymd en ſnood is, iets naa te laaten, 't welk blykbaar ſtrekt om iemand Zonderling Geleerd, Zonderling Goed, en Zonderling Gelukkig, te maaken.

DE MISLUKTE OMKOOPING.

(*Uit het Engelsch.*)

Eenigen tyd, naa de komst van GEORGE DEN II, op den Throon des *Grootbrittanniſchen* Ryks, vondt het Staatsdienaarſchap zich zo zeer in 't naauw, over de verkiezing van een *Schotſchen Pair*, dat de Heer ROBERT WALPOLE zelve na *Schotland* toog, om Stemmen te werven. Onder de Pairs, by welken hy zich vervoegde, was ook Lord R . . . B . . . Y, by wien hy het middagmaal nieldt. Naa het eeten voerde WALPOLE hem te gemoet: „ Mylord! ik ben hier gekomen met het bepaald oog„merk, om u te verzoeken, dat Gy niet in gebreke blyft om „ na *Edenburg* te gaan, en U over te haalen, om by de aan„ſtaande Verkiezing te ſtemmen. Ik zal dien ſtap van uwen „ kant als een gunstbewys aanmerken, en vermits de weg „ derwaards niet van de gemaklykſte is, zo ſtaa my toe, dat „ ik U aanpryze om de Kaart in te zien, die gy onder myn „ Glas zult vinden." ——— *Ik zal zeker gaan*, antwoordde Lord R . . . B . . . Y, *gy kunt 'er ſtaat op maaken.* ——— De Staatsdienaar, over dit antwoord wel te vrede, vertrok, en Mylord vondt onder zyn Glas een Banknoot van 1000 Ponden Sterlings.

Lord R . . . B . . . Y ging, ingevolge van zyne beloſte, naa *Edenburg*; maar gaf zyne Stem tegen den Dinger na het Pairſchap, door den Staatsdienaar bedoeld, en van hem begunſtigd; en een Pair, tegen den zin van het Staatsdienaarſchap, werd verkooren. ——— Als Lord R . . . B . . . Y eenigen tyd daar naa te *Londen* kwam, ging hy den Heer WALPOLE zien, die hem met veel ſtroefheids vroeg: *hoe het bykwame dat hy tegen hem geſtemd hadt?* 'er by voegende, *dat hy vreeſde dat 'er eenige fout in de Kaart mogt geweest zyn.* ——— „ In geenen „ deo-

„ deele," gaf Lord R . . . B . . . Y hem te houden, „ d
„ Kaart was op eene genoegzaam groote Schaal getekend, e
„ zeer duidelyk; ik begaf my, volgens uwe begeerte, na *Ed*
„ *burg*; maar dewyl Gy verzuimd had om my den Naam o
„ te geeven van den Dinger na het Pairschap, dien ik moes
„ stemmen, heb ik naar myn Geweeten gestemd."

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Het is ontwyfelbaar 's menschen pligt, alle de gezellige deug den, welke men onderling elkanderen verschuldigd is, tot den hoogst mogelyken trap van volmaaktheid aan te kweeken; ten einde zyn eigen geluk, en dat der Maatschappy, waar van men een medelid is, uit te breiden. —— Het betragten dier pligten geeft toch aan ieder mensch zulk een streelend vermaak en genoegen, dat we, buiten dat, geen waar geluk kunnen smaken. Anderen wel te doen werkt wederkeerig op ons met genoegen; terwyl het in den boezem de grootste wrooging moet baren, zyn en evenmensch nadeel toe te brengen. Welk mensch zal niet in zyn binnenste de streelendste aandoening ontwaar worden, als hy in alle zyne handelingen, zyn gantschen Levensloop door, met de groo ste zorgvuldigheid zich heeft toegelegd, eene ongevalsche de goedwilligheid jegens anderen, tot den hoogst mogelyken trap van volmaaktheid, aan te kweeken? Al wie dus handelt, voert zyn gemoed tot iets hoger op, dan deze beneden gewaar ten kunnen opleveren; hoger, veel edeler en heerlyker, dan het ondermaansche schenken kan; en ontdoet zich allengs van de aankleving der tegenwoordige misdaden; ten minsten weet hy derzelver verderfelyk vermogen in zich te verminderen. — Het gewigt der zuivere en onvermengde blydschap, die natuurlyk uit dusdanig een gedrag voortvloeit is zeker zeer groot, en maakt het wezenlykst en volmaaktste deel van ons waar geluk uit.

Als men zich overgeeft aan de wereldsche begeerlykheden dan word men dra gekluisterd in onbreekbre banden van dienst baarheid; aan banden van de kruipendste slavernij. De begeerte naar het wereldsche, die al te groote begeerte moet men wee ren te matigen: — de groote begeerte, of verbeelding, om trent het buitengemeen geluk, dat men doelal verkeerd waant uit dezelve te zullen trekken, moet verlaagd, en uit het hart gebannen worden, wil men niet te laat jammerlyk bedrogen uitkomen.

De levenswyze van den mensch is, in waarheid, eene louter gewoonte. —— Geeft men zich over aan het gemak; men word weldra lui en vadzig. ——— Gewend men zich aan arbeid, men is niet wel te vrede, of men moet gestadige bezig

h.

heden hebben. —— Ondergaat men veel moeijelykheden, veel onrust veel harde ontmoetingen; men moet zich verwonderen, hoe de mensch de kragten heeft, om ze te kunnen doorſtaan. —— Gewent men zich aan vermaaken, men rust niet voor men ze heeft gevonden. —— Men is 'er zo dra niet van ontſlaagen, of men zoekt ze weêr op, en loopt ze weêr zo ſterk na, als men ze voor eenigen tyd tragtte te ontvlieden —— Geeft men zich over aan de dartele wellustigheden der waereld; —— de mensch heeft geen vermaak ten zy in de woningen van wellust; —— buiten deze verveelt hy zich. buiten deze is alles hem een last. —— Gewent men zich aan de eenzaamheid, het minſte gewoel is vervelend en lastig. —— De mensch. hoe zeer een gezellig ſchepzel, kan zich der zamenleving zo zeer onttrekken, dat hem het byzyn van anderen een geweldige last word, dat hem alle gezelſchap hatelyk is. —— Het heeft dikwyls voor ons zeer vele moeite in, dien kring te verlaten, binnen welken wy ons eenen tyd lang bewogen hebben. —— Hoe vele moeijelykheden, hoe vele bezwaren, welk eenen last men binnen denzelven ook ontdekken moge, veelal zal het bezwarelyk vallen, dien te verlaten, om zich in eenen anderen te gaan bewegen.

Is men aan een woelagtig, onrustig leven gewoon; de rust zal zulk eenen doen kwynen; —— ze zal hem een verdrietig, een pynelyk leven doen leiden. —— Ongemakken en krankheden, te voren nooit gekend, zullen hem aanvallen, en ten laatſte in het graf ſlepen. —— De wakkere zeeman, aan het dobberen der golven gewoon, gewoon duizend en duizend gevaren met eene onverſchrokken dapperheid te tarten, veragt ten tyl, een gerust leven; of, gedwongen zynde, dat te moeten lyden, verveelt hy overal zich zelven; —— vindt nergens genoegen, en in zyn gerust leven kan hy op geene wyze voor zichzelven ruste vinden. —— Zo veel werkt de gewoonte op den mensch, en, als de ondervinding het niet onwraakbaar maakte door geſtadige voorbeelden, zou men het niet dan met moeite kunnen geloven.

Met niets in de waereld word 'er zonderlinger omgeſprongen, dan met het geluk. —— Elk mensch ſtaat 'er na, zodra hy maar ſlegts eenige bevatting van zaken begint te krygen: dierhalven kan men rekenen, dat het geluk het eenig doel is van onze bejagingen. —— Dan het is zeker, dat elk niet op den regten weg is om het op te ſporen. —— Dat 'er iets zy, 't geen inderdaad den naam van geluk waardig is, zal niemand in twyfel trekken, even zo min, als dat de mensch voor geluk geſchapen is, en het geluk wederom voor den mensch geſchikt. —— De menſchen zouden geheel tot werkeloosheid vervallen, wierden zy niet aangevuurd, om zichzelven gelukkig te maken. —— Het komt 'er nu maar op aan, wat geluk zy; of het ſlegts in de verbeelding beſta;

zo neen, waar het dan ingelegen zy, en waar in het deze ondermaanſche gewesten beſta. Indien men als iets betrekkelyks beſchouwt, dan zullen 'er waa veeler oordeel, zeer weinige menſchen ongelukkig r alle in eenen zekeren zin gelukkig zyn: — dan ande mogelyk, met het zelfde regt, ſtaande houden, dat 'e zekeren zin, even zo weinig waare gelukkigen zyn, wie zich vergelykt by eenen die ongelukkiger is, dan word gelukkig: maar wie zich vergelykt by eenen, lukkiger is, die word weldra ongelukkig —— In (ſten zin der Godgeleerden is 'er op aarde geen waar, zentlyk geluk; om dat al het ondermaanſche, aan gef anderingen onderworpen, geene beſtendigheid in zich Het waar geluk word maar eerst aangetroffen in de gewesten, aan de andere zyde van het graf gelegen. wygeerigen zin is het geluk gelegen in eenen ſtaat v anderlyke, van duurzame blydſchap: —— een ſtaat door leed of droefheid vervangen word. —— Naard deze gewesten der onſtandvastigheid het allerbeſtend ſtendig, en aan geſtadige veranderingen onderhevig is, ſi ſchen waar geluk hier op aarde nimmer van eene la zaamheid zyn kunnen; ten zy men het beſchouwe jende uit de betragting van waare deugd; in welke op den het geluk den mensch niet verlaten kan; ſcho van alle kanten door ongelukken word omgeven, en pen en wederwaardigheden op hem aanvallen. Zyn; ſ als dan eenen vasten ſteun, en zal niet wankelen; zal niet bezwyken, het ga hoe het wil; zyn tydelyk alleen maar afgewisſeld worden met een geluk ongevallen meer op aandruiſchen; maar dat ſtoorlo zal duuren. ——

WYSGEERIGE BESCHOUWINGEN VAN DE TAAL EN DEN STYL.

Door den Heer REGIS REY DE CAZILLAC.

(*Vervolg van bladz.* 98.)

III.

OVER DEN VERHEEVEN STYL.

De Verheeven Styl is de wyze om Voorwerpen, die deeze hoedanigheid hebben, wél uit te drukken, uit te drukken door woorden en ſpreekwyzen, derzelver ſchoonheid en grootheid waardig. Doch zyn 'er geen Taalen uit eigen aart deftig, grootsch, voor 't verheevene geſchikt, als, by voorbeeld, de *Griekſche* en de *Franſche* Taalen? Zyn 'er geene natuurlyk zagte, gevormd voor het tedere en aandoenlyke? Zou dit het character niet weezen van de *Latynſche*, en bovenal van haare Zustertaal, de *Italiaanſche*? Zie hier eenige gevolgen, welke men uit onze eerſte veronderſtelling zou kunnen afleiden. VIRGILIUS, TASSO, HORATIUS, CICERO, de *Latynſche* en *Italiaanſche* Geſchiedſchryvers, zouden veel moeite vinden, om zo verheeven te zyn als HOMERUS, PINDARUS, DEMOSTHENES, en de *Griekſche* Geſchiedboekers. De *Franſche* Schryvers moeten veel verheevener zyn, of voorkomen, dan de *Italiaanſche*. Eene goede *Franſche* Vertaaling van HOMERUS zou het verheevene beter bewaaren, dan eene *Latynſche* of *Italiaanſche*, anders even goed gemaakt. Eene goede *Griekſche* Overzetting, was dezelve mogelyk, van VIRGILIUS, van TASSO, en zelfs eene goede *Franſche* Vertaaling, zouden 'er iets verheeveners aan byzetten. Men mag bykans hetzelfde zeggen van eene natuurlyk zagte en aandoenlyke Taal; deeze deelt haar aart mede aan alles wat dezelve uitdrukt.

Men verwarre het waarlyk verheevene, het waarly wonderbaare, niet met het enkel zeldzaame, of betrel kelyk verwonderlyke; het eerſte is waarlyk groot, waa lyk zeldzaam, en het rechtmaatig voorwerp van bewoi dering, het tweede zulks alleen met betrekking tot oi oordeel en onze vooropgevatte begrippen.

De Mensch, het Schouwtooneel der Natuure, en (Godheid, leveren ons drie ſoorten, en drie onderſche dene trappen. Eene verrukkende Schoonheid, eene ve baazende Lichaamsſterkte, kunnen zomtyds ſtoffe aan de verheeven Styl verſchaffen; doch de waare grootheid e uitmuntenheid van den Mensch vertoonen zich veel bete in de hoedanigheden der Ziele. Wy bewonderen, boven al, de groote uitgeſtrektheid van 't Verſtuft, de door dringenheid van Verſtand, de vlugheid van Geest, d juistheid der Redenkaveling, de edele Fierheid, de Edel moedigheid, den Moed, de Onverſchrokkenheid, d Vriendſchap, de Goedaartigheid, het Medelyden, d Dankbaarheid, en, met één woord, alle ſterke pryzens· waardige Hartstogten, of ten minſten Hartstogten die te verſchoonen zyn, van wegen derzelver voorwerp, de omſtandigheden en gelegenheden, welke die doen gebooren worden. Alle voorwerpen, met derzelver oorzaaken, uitwerkzelen, gevolgen en omſtandigheden, kunnen ryke ſtoffe verſchaffen voor den Verheeven Styl. De Mensch ontdekt in zichzelven waar over hy zich moet verwonderen; hy vindt in zich iet grootsch, uitmuntends en verheevens, wanneer hy, niet laag kruipende, zyne uitſtrekenheid en waardigheid in opmerking neemt. Hoe zeer bemin, hoe hooglyk bewonder ik de vervolgde Deugd, die te midden van de vervolging pal ſtaat! En ik kan niet naalaaten, met verrukking dien Wyzen te beſchouwen, die met een bedaard en onbeneveld oog de verwoesting van alles, wat hem omringt, aanziet.

Onder den rang der voorwerpen, die geenen dan een valſchen luister hebben, tel ik den Roem, als dezelve langs geen eerlyken weg verkreegen is, de Eer, de Waardigheden, en zelfs de Vorstlyke Grootheid, als 'er Ondeugd mede gemengd is. Ik beweer niet, dat de Roem, de Majeſteit, en de Koninglyke Magt, nooit iet anders dan het valsch ſchitterende bezitten: zy zyn het beeld, of liever de ſchaduw, van die zelfde Eigenſchappen in de Godheid. Een groot Koning, een Koning, die regtvaardig en goed is, een Koning, die zichzelven aanmerkt als den

den eerſten Verdeediger, den eerſten Krygsheld, van zyn Vaderland, een dier Koningen, waar van de Geſchiedenis maar al te ſchaars voorbeelden oplevert, is een waarlyk groot en verheeven voorwerp; doch hy moet zyne voornaamſte verdienſte, zyne voornaamſte grootheid, van zichzelven ontleenen. Zyn Rang moet hem alleen de bekwaamheid ſchenken, om, 't geen hem eigen is, meer te doen uitkomen. Even als de Zon, moet hy alle voorwerpen, die hem omringen, verlichten en doen ſchitteren, en van dezelve geen luister, dan by wederkaatzing, ontvangen. Ondertuſſchen moet men erkennen, dat 'er meer verdienſten, roem, en weezenlyke grootheid, gelegen is in het weigeren, dan in het aanneemen der Vorſtlyke Waardigheid. Verſtandige DIOCLETIANUS, hoe veel ſteekt gy in myn oog boven CÆSAR uit!

De Mensch vindt zich door 't Schouwtooneel der Natuure omringd. Alles is ſchoon, alles is groot in de Natuur; daar is niets laags, dan onze wyze van dezelve te beſchouwen, en haare wonderen na te ſpeuren. Het Inſect, 't welk ons het allerveragtlykst voorkomt, heeft iets, om ons in verwondering weg te rukken, zo ras wy 't zelve van nader by beſchouwen. Uwe bewondering, uwe verrukking, zullen nooit ophouden, indien gy den kring aller weezens doorloopt, en alle de ſchoonheden der Natuure opmerkt: overal zult gy de doorſteekendſte trekken vinden van eene onbegrensde Magt en oneindig Verſtand.

Zekere voorwerpen in de Natuur, die misſchien de wonderbaarſte niet zyn, hebben het voorregt gekreegen, om ons boven andere te treffen: onze uitdrukking moet, buiten twyfel, zich ſchikken naar het hooge denkbeeld, 't welk wy 'er van gevormd hebben, en de gevoelens, welke zy in ons verwekken. Van dien aart zyn Donder, Blixem, Aardbeevingen, Vuurbraakende Bergen, Comeeten, Noorderlichten, Byzonnen, Regenboogen, Stormen.

Maar wie kan den Luister der Godheid beoogen? Wie waardig het Opperst Weezen denken en ſpreeken? Wie is in ſtaat om ons de Godlyke Eigenſchappen af te maalen? Wie kan zyne Almagt, derzelver werking, en wonderе daaden, beſchryven? GOD *ſprak daar zy licht, en daar was licht!* Schoon deeze uitdrukking ons verrukt, hoe zwak is zy egter, en hoe weinig geëvenredigd aan de grootheid des werks! Alles, wat het Opperweezen

betreft, is een onuitputbaare bron van Grootheid Schoonheid. Ik verwonder my des niet, dat MILTON verheeven is, hoe onwaardig eene rol hy de Godhe zomtyds laat ſpeelen. Kan men zulke groote voorwerp beſchouwen, zonder de diepgaandſte verwondering, zonder dat die verwondering en de grootheid, welke (zelve veroorzaakt, altoos beneden onze zwakke uitdru kingen blyven?

De Goden des Heidendoms waren ſlegts ingebeel Weezens, die alleen eene ontleende Verheevenheid ha den: maar de Godlyke Eigenſchappen, de meer d menſchlyke vermogens, welke men in dezelve veronde ſtelde, zyn vatbaar voor de ſchitterendſte gedagten en verheevenſte uitdrukkingen. De Dichters hebben ze i den ſchoonſten dag gezet. Men moet zelfs erkennen dat de *Heidenſche* Godgeleerdheid, hoe valsch, hoe o gerymd dezelve moge weezen, iets verlustigends in zic hebbe. Het Heelal vertoont zich in dezelve onder d ſchitterendſte en vrolykſte gedaante; alles is bewoond tot de ſchriklykſte eenzaamheid toe: alles ademt 'er, al les leeft, alles ſpreekt, alles is in werking, alles heef byzondere oorzaaken, verſtandige, ſpreekende, door dri bezielde oorzaaken, en die ons gevolglyk deel doen ne men.

'Er zyn ook voorwerpen, uit zichzelven niet wonde baar; doch welke men tot het Verheeven kan opvoeren door ze te vereenigen met die verheeven zyn. Het groo te, het ſchoone, ſpreiden den glans wyd en zyd uit, e ſchenken luister aan alle omſtaande voorwerpen. Va hier is het, dat een oneindig getal Voorwerpen en Denk beelden, die, op zichzelven of elders geplaatst, niet ongemeens zouden hebben, aan de zyde van het ſchoon flikkeren; van hier is het, dat zekere bedryven en zek re driften, in byzondere omſtandigheden, met verheevi ne voorwerpen verbonden, 'er het character van aanne men, en het geheel, dus zamengeſteld, met denzelfde luister ſchittert. Zodanig zyn de Voorwerpen, welk men tot het Opperweezen t'huis brengt, die men ve heft en belangryk maakt, door ze in verband te brenge met de Almagt en de oneindige Wysheid.

Het Verheevene verwekt in ons de leevendigſte Bewo dering, Geestdrift, en zomtyds Verrukking. Het Ve heevene voert den geest omhoog, boezemt verlangens in met vreugde vermengd, en eene edele fierheid. Die ſchoo

ne gedagten, die grootſche gevoelens, die beweegingen der Ziele, zo natuurlyk eigen op 't gezigt van het Verheevene, toonen middagklaar, dat dezelve geſchaapen is voor groote zaaken, dat zy zich jammerlyk vergeet, als zy laag kruipt.

't Is een vreemd en ſchandelyk misbruik van 't Verheevene, als men 't zelve bezigt, om de ALEXANDERS, de CÆSARS, en alle die verdelgers des Menſchdoms, wier dwaaze Eerzugt het Krygsgeluk begunſtigde, op te hemelen, en de helklinkendſte loffpraak te gebruiken, tot het vermelden van hunne overwinningen, zegepraalen, en menſchenſlachten. Welk eene buitenſpoorigheid, Wreedaarts, die den naam van Mensch zich onwaardig gemaakt hebben, te bewonderen, te bezingen, en tot den rang van Goden te verheffen! De Werken van HOMERUS deeden den Zoon van PHILIPPUS het hoofd draaijen. CÆSAR, de bewonderaar van ALEXANDER, poogde hem te volgen. En hoe veel ongelukkige naavolgers hebben, in laateren tyde, die Geeſels des Menſchdoms gehad! In deezer voege heeft dat meeſterſtuk des Menſchlyken Vernufts, de *Iliade*, ons een menigte van rampen geteeld; een der ſcherpſte ſpoorſlagen tot dolzinnigheid geevende. Doch kan men niet hooger opklimmen? Heeft ACHILLES HERCULES, HERCULES BACCHUS, niet ten voorbeelde gehad, en BACCHUS buiten twyfel weder eenen anderen, wiens dolle buitenſpoorigheid bewonderd en gepreezen was?

De Woorden niets anders zynde dan de uitdrukkingen onzer Denkbeelden, hangt de winderige, de valſch verheevene, de verwarde Styl zo veel van onze Denkbeelden als van onze Woorden af. Al te vergezogte Gedagten, buitenſpoorig verheeven, en met daar aan overeenkomſtige bewoordingen uitgedrukt, veroorzaaken den winderigen Styl. Verheevene Gedagten, ernſtig toegepast op een gering voorwerp, of een voorwerp, 't welk dezelve niet verdient, kwetzen, daar de evenredigheid ontbreekt, het gezond Verſtand, en brengen het valſch Verheevene voort. Valſche, wonderlyke, grillige, weinig bondige Gedagten, die geenen dan een valſchen glans hebben, leveren eene andere ſoort van opgezwollen Styl. Een groot getal duistere denkbeelden, kwaalyk geſchikt, zonder verband, bekleed met hoogklinkende woorden, welken geen klaaren en bepaalden zin hebben; of wel lenkbeelden, die, door eene menigte van zwellende woor-

den, maar zeer weinig gedagten uitdrukken, verwekk 't geen men Wartaal noemt.

Indien 'er eenige Stoffe is, die uit zichzelven verhe ven zyn moet, is het buiten tegenſpraak het Heldendich het Onderwerp, en de Held van 't zelve; de groot Dichters ſchynen hier omtrent misgetast te hebben. voorbeeld, wat verheevens is 'er in den Toorn van e Jongeling, wien men zyne Beminde ontnomen heeft? Z daar, ondertusſchen, het gewigtig onderwerp der *Iliad* Ik zie in den Godvrugtigen ENEAS, van VIRGILIUS, nie anders dan een Prins, altoos in traanen, of in gebede die ondertusſchen niet aflaat onregtvaardig, ſchelmagti en wreed, te weezen. Niemand is 'er, of hy bemi en beklaagt den ongelukkigen TURNUS, den vyand v den Held. Strydt het niet tegen allen Regt, dat een g lukzoekend Prins hem van 't voorwerp zyner Liefde e van 't Leeven berooft? Daarenboven, het oogmerk va zo veele onregtvaardigheden en misdryven is, om 'er no grooter te pleegen, om het Ryk te grondvesten van di Roovers, die zo menigmaal de wereld in rep en roer ſtelden, en verwoestten. —— Welk een Held biec ons TASSO aan, ik zeg niet in 't oog des Ongeloofs maar van een verſtandig *Christen*, kundig van de beweeg redenen, de wanordes, en de gevolgen der Kruistochten met één woord, kundig in de geheele Geſchiedenis die buitenſpoorigheden? —— MILTON heeft, buiten twy fel, het verheevenſte Onderwerp gekoozen; doch is 't iets onwaardiger, iets belachlyker, dan aan de Godhei menschlyke zwakheden toe te ſchryven, GOD, die me eene enkele gedagte alles kan vernietigen, met zyn Schepzelen in twist te brengen, en met de Duivelen te zo verre in kryg, dat de overwinning in twyfel ſchyn te hangen? Welk een ongerymd en wanſchiklyk meng zel van Verdichtzelen en Verborgenheden!

Liever wil ik CAMOENS in de *Indiën* volgen, en my vol verrukking en genoegen, onder nieuwe Lugtſtreek plaatzen. Maar ik bemin bovenal de naagedagtenis v den besten der Vorſten, van dien grooten Koning, d de Overwinnaar en de Vader zyner Onderdaanen gewee is. De groote Prinſen, de goede Wetgeevers, zy, d groote ommewentelingen in de Weetenſchappen hebbe te wege gebragt, een DESCARTES, een NEWTON, e LEIBNITZ, met één woord, de Weldoenders van h

Mensc

Menschdom zyn de Helden, die verdienen bezongen te worden.

't Is een zeer valsch vooroordeel, zich te verbeelden, dat men geen groote en schoone Dichtstukken kan maaken, dan onder dezelfde gedaante: dat men altoos moet vegten, dood slaan, de zeeën doorkruisen, ter helle nederdaalen; dit alles was goed in een eenig Dichtstuk. De naavolging vermindert de verdiensten van VIRGILIUS niet weinig, en nog meer die der geenen, welken wederom de voetstappen diens Dichters drukten. Ik staa verbaasd, dat men geen wederzin gekreegen heeft, van steeds bykans dezelfde zaaken te zien vertoonen. De Natuurlyke Historie verschaft ons een oneindig aantal aangenaame en verheevene Onderwerpen. Doch geen geschikter voorwerp voor het Heldendicht kan zich aanbieden, dan de ontdekking der Nieuwe Wereld: welk onderwerp is schitterender, schooner, ryker, en geschikter, om alle soorten van cieraaden te ontvangen: welk onderwerp een HOMERUS en een VIRGILIUS waardiger?

(*Het Vervolg by de eerste gelegenheid.*)

WAARNEEMING WEGENS HET NUT VAN DEN SPIRITUS SALIS AMMONIACI CAUSTICUS, UITWENDIG AANGEBRAGT, IN EENE INCONTINENTIA URINÆ.

Door * * * *M. D.*

De oorzaaken van dit gebrek zyn zeer verschillende, en zomwylen ongeneeslyk. Eene der gewoone oorzaaken is, of eene te groote, of eene verminderde prikkelbaarheid der Blaas en derzelver Sluitspieren. —— In het eerste geval heeft men verscheiden hulpmiddelen, die ook meestal, met het beste gevolg, wanneer het ongemak niet te lang geduurd heeft, in het werk gesteld worden. Het laatste plaats hebbende, laat zig minder gemakkelyk geneezen, en ik heb in meer dan één geval vruchteloos die middelen toegediend, die men tot het inwendig gebruik heeft aangeraaden. Ook is het my altoos voorgekomen, dat de prikkelende middelen, inwendig toegediend, te veel verzagt, te veel veranderd worden, voor dat zy tot de Blaas komen, en dus niet

meer in ſtaat zyn, de ongevoeligheid der Blaas, en h onvermogen van derzelver Sluitſpieren te kunnen verbe ren. —— Om deeze reden is het my voorgekome dat uitwendige middelen, in dit plaatslyk ongemak, m zouden kunnen afdoen, en ik ben onlangs door de c dervinding in dit myn vermoeden geſterkt geworden, een Jongeling, die, zedert een geruimen tyd, aan gebrek, uit de laatstgenoemde oorzaake voortkomend gelaboreerd had. —— Na verſcheiden inwendige mid len vruchteloos toegediend te hebben, gaf ik hem *Sp. Sal. Ammoniaci Causticus*, met verzoek, om daar m de 3 à 4 maal 's daags het *Perinæum*, en de *regio o pubis*, te wasſchen: hiermede heeft de Lyder nu eeni weeken aangehouden, en de beterſchap daarvan is aanmerkelyk, dat hy byna geheel herſteld is. —— M gelyk zullen andere ſoortgelyke middelen, op deeze w ze gebruikt, van gelyke of nog betere uitwerking zy

---

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN FLAMINGO, OF DE PHENICOPTERUS.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De *Flamingo* ſtaat by de Grieken bekend onder d naam van Φοινικοπτερος, by de Latynen heet hy *Ph nicopterus*; by de Spanjaarden, en op de Eilanden v Kaap Verd, is zyn naam *Flamenco*, by de Portugeez *Flamingo;* op *Cayenne*, volgens BARRERE, *Tokoko;* tha in Frankryk *Flammant*, doch voortyds, volgens DUH MEL, *Becharu;* in de Madagascarſche taal, volgens FLA COURT, *Sambe.*

By de *Grieken*, dat geestig en ligt getroffen Voll ſchilderden bykans alle woorden het voorwerp, 't ge dezelve aanduidden, of kenmerkten de zaak, leverd de beeldtenis, of eene verkorte beſchryving op, van e denkbeeldig of daadlyk beſtaand weezen. De naam *Ph nicopterus*, of de *Vogel met een purperverwigen of vla kleurigen vleugel*, dient tot een voorbeeld van deeze g voelde overeenkomſten, die de bevalligheid en kragt c taal van de vernuftige *Grieken* uitmaaken: overeenko ſten, welke wy zo zeldzaam aantreffen in onze hede daagſche Taalen, hebben de Overzettingen der Grondt

niet zelden misvormd. De Oudſte *Franſche* Vogelbeſchryvers drukken het uit door *Flambant* of *Flammant:* allengskens de afleiding vergeeten zynde ſchreef men *Flamant*, of *Flamand*, en van eene *vuur-* of *vlamkleur* (*) maakte men een Vogel van *Flandre*, en ſtelde zelfs overeenkomſten tuſſchen deezen Vogel en de Inwoonders dier Landen, waar dezelve nooit verſcheen (†). Beter hadt men gedaan met den veelbetekenenden *Griekſchen* Naam te houden, of met PLINIUS, APICIUS, JUVENALIS, SUETONIUS 'er enkel een uitgang met ons Taaleigen ſtrookende aan te geeven.

Deeze Vuurkleur der Vleugelen is het eenig oogtreffend character niet, 't welk deeze Vogel vertoont; zyn Bek is van eene zeer zeldzaame gedaante, plat en op 't midden aan het onderſte gedeelte ſterk omgeboogen, dik en van beneden uitgegroeid; de Pooten zyn zeer hoog; de Hals is lang en dun; zyn Lyf is veel hooger geplaatst, ſchoon veel kleinder, dan dat van een Oijevaar, en maakt dus de *Flamingo* een figuur, die men vreemd ſchoon zou kunnen noemen, en heeft dezelve eene alleronderſcheidendſte gedaante onder de groote Vogelen, die de oevers der wateren bewoonen.

't Is met rede, dat WILLUGHBY, ſpreekende van deeze groote Vogelen met halfgepalmde Pooten, die den boord der wateren bewoonen, zonder te zwemmen, of zich in 't water te dompelen, dezelve ſoorten noemt, die op zich zelve ſtaan, een byzonder en weinig talryk Geſlacht uitleverende: want de *Flamingo* ſchynt bovenal den overgang te maaken tuſſchen het groote Geſlacht der *Strandloopers*, en het niet min groote der *Zwemvogelen*, op welke laatstgemelden hy gelykt, door de halfgevliesde Pooten, wel-

(*) Alle de veeren zyn Incarnaat; als hy tegen over de zon vliegt, ſchynt hy geheel in 't vuur te ſtaan. DUTERTRE, *Hist. Nat. des Antilles*. *p.* 267.

(†) WILLUGHBY, van deezen bedrieglyken Naam ſpreekende, verklaarde, niet te gelooven, dat men dien Vogel ooit in *Vlaanderen* gezien heeft, en het 'er dus wel verre af is, dat zy zich in *Vlaanderen* onthouden. GESNER is het, die (*De Avib. Lib.* III.) veele verkeerde redenkavelingen deswegen te berde brengt, vindende in de grootte deezer Vogelen een overeenkomst met de geſtalte der *Vlaamingen*, voorts op dien valſchen grond veronderſtellende, dat de meesten, die men ziet, uit *Vlaanderen* gebragt worden.

welker vlies zich uitſtrekt, tusſchen de vingeren, eene tot het andere einde, en in 't midden, d dubbele geleding, intrekt. Alle de Vingers zyn z en van buiten te zien zeer klein; zodanig is ook ten opzigte van de langte der Pooten en van d SCALIGER vergelykt den *Flamingo* by den *Reiger*, by den *Oijevaar*, in aanmerking neemende, gelyk LUGHBY, de buitengewoone langte van den dunn

Wanneer de *Flamingo* den vollen groei heeft, w volgens CATESBY, niet zwaarder dan een *Wil vogel*, en heeft egter de hoogte van vyf voe Deeze groote verſchillendheden in de geſtalte, Schryvers opgegeeven, hingen af van den ou en even zo is het gelegen met de verſcheidene vingen der Pluimadie. Deeze is over 't algeme zydeagtig en of doormengd met min of meer min of meer uitgebreid rood; de groote Vleug zyn beſtendig zwart, en 't zijn de groote en kle veeren, zo inwendige als uitwendige, die dat vuurrood hebben, waardoor de *Grieken* getro deezen Vogel den naam van *Phenicopteros* ga kleur ſtrekt zich uit en ſchakeert zich by trap den Vleugel tot de Rug en den Stuit, over en eindelyk over den Hals, waarvan de Pluim ven aan niets meer is dan een fluweelagtig d bovenſte van den Kop van vederen ontbloot, dunne Hals, met een grooten Bek, geeven aa Vogel een geheel zonderling voorkomen; zyn hc del ſchynt opgeheeven, en zyn Keel voor aan v om het onderſte gedeelte van den Bek, zeer b dit grondſtuk, te ontvangen. De twee Kaakebee men een rond en regt kanaal tot het midden zelver langte; wanneer het bovenſte zich eensſ eene ſterke kromte ombuigt, en van bolrond pla de onderkaak krimpt zich naar evenredigheid, be ſteeds de gedaante van een breede goot of gieter bovenkaakbeen voegt zich door eene andere klein aan het einde over het uiterſte van het onderk de randen van beide zyn van binnen voorzien m te ſcherpe tandjes, wier punten agterwaards ſta tor GREW, die deezen Bek zeer nauwkeurig beſ

(*) *Hist. Nat. of Carolin*, Tom. I. p. 73.

heeft (*), ſpreekt daarenboven van een naade van binnen door 't geheele bovenſte gedeelte heenloopende en in 't midden verdeelende; de Bek is zwart van het uiterſte einde af tot de plaats der kromming, en van daar tot den wortel wit in een dooden Vogel; doch waarſchynlyk aan kleur-verſcheidenheid onderhevig in de levenden: naardemaal GESNER van helder rood, ALDROVANDUS van bruin, WILLUGHBY van blaauwagtig, en SEBA van geel ſpreekt. Aan een kleinen ronden Kop, ſchryft DUTERTRE, zit een grooten Bek vier duimen lang, half rood, half zwart en gekromd in de gedaante van een lepel. De Heeren van de *Academie der Weetenſchappen*, die deezen Vogel beſchreeven hebben onder den naam van *Becharu*, zeggen dat de Bek bleek rood is, dat 'er een groote Tong in zit met vleeschagtige knobbeltjes aan de kanten, agterwaards gekeerd, welke de holte of den lepel van den Onderkaak vervult (†). WORMIUS beſchryft mede dien zeldzaamen Bek en ALDROVANDUS merkt op, hoe zeer de Natuur in het vormen van denzelven geſpeeld heeft. RAY ſpreekt van de vreemde gedaante; maar niemand hunner heeft dien Bek, nauwkeurig genoeg onderzogt om een ſtuk te beſlisſen, 't welk wy wenschten te kunnen ophelderen, naamlyk om te weeten of in dien zonderlingen Bek, gelyk veele Vogelbeſchryvers willen, het bovenſte gedeelte alleen beweegbaar is, terwyl het onderſte vast is en onbeweeglyk blyve (§).

PLINIUS ſchynt den *Flamingo* onder de *Oijevaaren* te tellen en SEBA houdt zich verkeerdlyk verzekerd, dat dezelve by de Ouden onder de *Ibis* gerangſchikt wierd. De *Flamingo* behoort tot geen dier beide Geſlachten; niet alleen maakt hy eene ſoort op zichzelven; maar ook een onderſcheiden Geſlacht. Voor 't overige, wanneer de Ouden Soorten, die elkander naby komen, byeen voegen, geſchiedt zulks niet met de bekrompene denkbeelden, noch volgens de Schoolſche Rangſchikkingen onzer Naamlystmaakeren: 't is alleen, dat zy, de Natuur gadeſlaande, in gevol-

(*) *Muſ. Reg. Soc.* p. 67.

(†) *Anciens Mémoires de l'Academie des Sciences*, Tom. III. Part. III. p. 43.

(§) Deeze verzekering vindt men in het Fragment van *Menippe*, waar uit RONDELET het herhaald heeft. WORMIUS, CARDAN en CHARLETON geeven voor, 't zelve bewaarheid gezien te hebben.

volge van eenige overeenkomſten derzelfde bekwaamh
en eigenſchappen, zekere ſoorten verzamelen, en, ou
te ſpreecken, een groep maaken van Vogelen, in de w
van leeven overeenkomende.

Men mag zich met rede verwonderen, dat men by A
TOTELES den naam van den *Phenicopteros* niet aantr
ſchoon deeze, ten zelfden tyde, door ARISTOPHANES
meld wordt, die denzelven voegt in eene bende *Moe
vogelen* (λιμναιοι): doch hy was zeldzaam in *Griekenla*
en misſchien daar vreemd. HELIODORUS zegt uitdrukl
dat de *Phenicopteros* een *Nyl-vogel* is (*): de oude S
liast over JUVENALIS ſchryft, dat hy veelvuldig is in *A
ca* (†). Ondertusſchen blykt het niet, dat deeze Vo
zich altoos in de heetſte Lugtſtreeken onthouden: v
men ziet 'er eenige in *Italie*, en veel meer in *Spanje* (
en 'er zyn weinig jaaren, of men ontdekt 'er eenigen
de Kusten van *Languedoc* en van *Provence*, inzonderl
omſtreeks *Montpellier* en *Martigues* (**); als mede in
Moerasſen by *Arles* (††); weshalven ik my verwond
dat BELON, een zo wel onderrigt Waarneemer, verkla
dat men 'er geene in *Frankryk* ziet, dan die van el
worden aangebragt (§§). Zou deeze Vogel eerst j
uittochten tot *Italie* uitgeſtrekt hebben, waar dezelv
vroegeren tyde niet gezien werd, en vervolgens tot o
Kusten van *Frankryk?*

De *Flamingo* is, gelyk wy zien, een bewoonder
de Zuidlyke Landen, en men vindt ze, in de Oude
reld, van de Kusten van de *Middellandſche* zee tot
Zuidlykſten Uithoek van *Africa* (‡‡); zy komen, in g
ten getale, voor op de Eilanden van *Kaap Verd*,
gens het getuigenis van MANDESLO, die de kloekheid
lyfsgeſtalte vergroot, door die by een *Zwaan* te verg
ken (***). DAMPIER trof eenige Nesten dier Vogelen

(*) *Ethiopic*, Lib. VI.
(†) *Satyr.* XI. vs. 139.
(§) BELON, *Nat. des Oiſeaux*, p. 199.
(**) LISTER, *Annot. in Apicium*, Lib. V. Cap. 7. R
Synopſ. p. 117.
(††) *Peir. Vita*, Lib. II.
(§§) BELON, *Nat. des Oiſeaux.*
(‡‡) KOLBE, *Deſcript. du Cap de Bonne-Esperance*, Tom
p. 172.
(***) *Voyage de* MANDESLO, p. 688.

op het Eiland *Sal* (*). Menigvuldig zyn ze in de Westlyke Landſchappen van *Africa*, te *Angola*, *Congo*, en *Biaſſo*, waar de bygeloovige eerbied der Negeren voor die Vogels niet duldt, dat men ze het minſte leed doet. Zy laaten ze gerust in 't geboomte, in hunne huizen, zonder dat het geſchreeuw, welk op den afſtand van een vierde eens Myls gehoord kan worden, hun hindert. De *Franſchen*, te dier plaatze 'er eenige gedood hebbende, waren genoodzaakt dezelve onder de ruigte te verbergen, uit vreeze, dat de Negers, dit bemerkende, den dood van eenen, by hun zo zeer geëerbieden, Vogel zouden wreeken (†). De *Flamingo* is ook zeer gemeen in de *Saldana Baay*, en in alle Oorden, digt by de *Kaap der Goede Hoope*, waar zy den dag op de Kust doorbrengen, en 's nagts zich verbergen onder de hoog opgeſchooten Gewaſſen, die op eenige daar omſtreekſche gronden groeijen (§).

Voor het overige is de *Flamingo* zeker een reizende Vogel, doch die geene andere dan warme en gemaatigde Lugtſtreeken bezoekt, en in de Noordlyke geheel niet komt. 't Is waar, men ziet hem, in zekere Saiſoenen, op verſcheide plaatzen, zonder dat men net weete van waar hy komt; maar nooit heeft men hem na de Noordlyke Gewesten zien trekken; indien 'er zich eenige enkele *Flamingos* in de binnen Landſchappen van *Frankryk* vertoonen, ſchynen zy door een windvlaag derwaards heen gedreeven. De Heer SALERNE tekent als iets zonderlings op, dat men 'er een aan de *Loire* gedood heeft (‡). 't Is in de warme Lugtſtreeken, dat hy zyne omzwervingen bepaalt; doch zy ſtrekken zich uit van het eene vaste Land tot het andere: want de *Flamingo* behoort tot het klein getal van Vogelen, gemeen aan de *Zuidlyke* Gewesten der beide Werelddeelen (**).

(*Het Vervolg by de naaſte gelegenheid.*)

BRIEF

(*) *Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. XII. p. 229.

(†) *Relation de Bruc. Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. II. p. 590.

(§) *Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. II. p. 46. en Tom. V. p. 201.

(‡) SALERNE, p. 362.

(**) Men ziet op het Eiland *Maurice* (*Isle de France*) Vogelen, die men *Reuzen* noemt, dewyl de Kop omtrent zes voeten hoog is. Zy ſtaan zeer hoog op de Pooten, hebben een zeer angen Hals; het Lyf is niet grooter dan dat van een *Gans*; zy houden zich op in moerasſige plaatzen; de Honden verraſſen ze menigmaal: dewyl zy veel tyds noodig hebben om zich van den grond

BRIEF OVER DE VOORTBRENGING VAN DEN BORAX, van den Heer WILLIAM BLAZE, *Esq.*

(Uit de *Philoſophical Transactions*, Vol. LXXVII.)

MYN HEER,

Myne Reis na de Noordlykſte Gebergten van *Hindoſtan*, in 't gezelſchap van den Vizier, gaf my gelegenheid, om eenigermaate myne nieuwsgierigheid te voldoen, omtrent een ſtuk, waaromtrent gy zo gaarn eenige onderrigting wenschte te ontvangen, de Voortbrenging en Bewerking van den *Borax*.

De Plaats, welke zyne Excellentie bezogt, wordt *Betowle* geheeten, en is een klein Vorſtendom, by den aanvang van het Noordlyk Gebergte, waar 't zelve uit de Vlakten van *Hindoſtan* opryst, en ligt omtrent twee honderd mylen Noord-Oostwaards van *Lucknow*. In de Stad is de voornaamſte Marktplaats, waar de Goederen van het Gebergte voor die van de Vlakte verruild worden. De *Raja*, of Prins des Lands, heeft zyne bezittingen in 't Gebergte als een onafhanglyk Vorst; doch voor die in de Vlakte is hy Leenpligtig, en moet den Vizier ſchatting betaalen. Hy nam, derhalven, deeze gelegenheid waar, om in Perſoon hulde te bewyzen aan zynen Leenheer. Geduurende zyn verblyf ten Hove, kon ik verſcheide naſpeuringen doen by zyn Volk, en byzonder by zyn *Dewan*, of Staatsdienaar, die verſcheide Inwoonders by zich hadt van de plaats, waar de *Borax* gemaakt wordt.

Deeze Zoutagtige Zelfſtandigheid, in de taal des Lands *Swagah* geheeten, word uit de Bergen van *Tibbet* in *Hindoſtan* gebragt. De plaats, waar het voorkomt, is in het Koningryk van *Jumlate*, van *Betowle* omtrent dertig dagen reizens Noordwaards gelegen. *Jumlate* is het grootſte

grond op te beuren. Wy zagen 'er, op zekeren dag, een te *Rodrigue*, wy vatten hem met de hand; hy was zeer vet; 't is de éénige dien wy gezien hebben, 't welk my doet gelooven, dat hy door zekeren wind, welken hy niet kon weder-ſtaan, derwaards gedreeven was. Hy ſmaakte zeer goed. *Voyages de Franç. Leguat. Amſt.* 1708. Tom. II. p. 72.

te van de Koningryken in dat gedeelte van de *Tibbetſche* Bergen, en wordt aangemerkt als eene meerderheid over alle de andere te bezitten.

De plaats, waar de *Borax* voortgebragt wordt, beſchryft men als een ſmalle Valei, omringd door beſneeuwde Bergen, in welke een Meer is, omtrent zes mylen in den omtrek groot; het water van dit Meer is beſtendig heet, zo dat men 'er de hand geenen tyd lang in kan houden. De grond, rondsom de oevers van het Meer, is geheel kor, geen grasſcheutje zelfs komt 'er te voorſchyn. De grond is met Zoutagtige Stoffe in zulk een overvloed vervuld, dat, naa het vallen van regen of ſneeuw, dezelve in witte vlokken op de oppervlakte zamenſtolt, gelyk de *Natron* in *Hindostan*. Op de oevers van dit Meer wordt, in den Wintertyd, wanneer het vallen van de ſneeuw begint, de grond verdeeld in kleine ontvangplaatzen, gevormd door hoogten, van omtrent zes duimen, op te werpen: wanneer deeze met ſneeuw gevuld zyn, wordt het heete water uit het Meer daar over uitgeſtort, 't welk met het geſmolte ſneeuwwater in de ontvangplaatzen blyft, om gedeeltlyk door de aarde ingetrokken, en gedeeltlyk door de zon uitgedampt, te worden: daar op blyft 'er op den grond een koek, zomtyds een halve duim dik, van ruwen *Borax*, over, die men 'er uitneemt, en ten gebruike bewaard.

In den Winter alleen kan de *Borax* gemaakt worden: dewyl het vallen der ſneeuw daar toe een noodzaaklyk vereiſchte is, als mede om dat de Zoutagtige opwerpzels, in dat ſaiſoen, het ſterkst zyn. Wanneer men éénS *Borax* op eene plek, op de boven beſchreeve wyze, gemaakt heeft, kan men dezelve aldaar niet weder vervaardigen op die zelfde plaats, voor dat de ſneeuw drie of vier maalen daar op gevallen en ontdooid is: als wanneer de Zoutagtige opwerpzels weder verſchynen, en die tot de bewerking weder bekwaam wordt.

De *Borax* wordt, in den bovengemelden ruwen ſtaat, by Geiten, van Berg tot Berg, overgevoerd, en gaat door verſcheide handen, eer die de Vlakten bereikt, 't welk de bezwaarlykheid, om echte berigten te krygen, tegens de oorſpronglyke bewerking, vermeerdert. Wanneer de *Borax* van 't Gebergte afgebragt is, wordt dezelve zuiverd van de aardagtige en groove onzuiverheden, en kooken en cryſtalliſeeren.

Ik kon geene antwoorden bekomen op eenige vraagen, de

de hoedanigheid van het Water, en de Mineraale voo brengzels des Gronds, betreffende. Alles, wat zy ko den zeggen van het Water, beſtondt hier in, dat h zeer heet was, vry troebel, en, als 't ware, ſmeerig dat het op veele plaatzen kookte, en een zeer leelyke reuk hadt; en dat de Grond alleen opmerkenswaardi was, uit hoofde van de Zoutagtige opwerpzels, bove vermeld. Het Land, egter, brengt grooten voorraa voort van Yzer, Koper en Zwavel. Naa dat de *Bora* gezuiverd is, brengt men dien hier te *Betowle* te koo Veelen der Inwoonderen hebben my verzekerd, dat al d *Borax* in *Indis* alleen van de bovengemelde plaats komt

Ik vrees, Gy zult denken, dat dit, ten besten gen men, een zeer onvoldoend en onwysgeerig berigt is va deeze zaak; doch wat kan men doen, wanneer men alle berigt kan krygen uit den mond van zwervende Bergb woonderen? Want de plaats is ontoeganglyk, zelfs voo de *Hindostanneren*, en is nooit door eenigen hunner b zogt, dan door enkele omdoolende Faquiers, die 'er zon tyds kwamen, of om boete te doen, of de Tempels, o het Gebergte, te bezoeken.

De Winterkoude wordt gezegd zo ſtreng te zyn, d alles bevriest, en dat men alleen het leeven kan beho den, door zich digt met Bont, en andere warme Stoffe te dekken. In den Zomer is de Hette ondraaglyk, doo de wederkaatzing van de zyden der Bergen, die ſteil zyn en digt aan elkander liggen, en weinig of geen vlakke grond tuſschen beiden overlaaten.

Ik heb dit berigt niet overlaaden met eenige bedenki gen, of giſſingen, van myn eigen. Ik heb u enkel e verhaal gegeeven van 't geen ik ontleende, uit den mon der geenen, die my de onderrigtingen mededeelden: dee U toezendende, kunt Gy 'er een gebruik van maaken geen U behaagt.

Ik zal beſluiten met eenige weinige aanmerkingen, geloofwaardigheid van het berigt betreffende. Voor eer dat de *Borax* weezenlyk gebragt is van het *Tibbetſ* Gebergte, is zeker: dewyl ik zelve menigmaal geleg heid gehad heb, om groote partyen te zien afbrengen, gekogt heb van de *Tartaarſche* Bergbewoonders, die ter markt bragten. —— Ten tweeden, heb ik no gehoord, dat de *Borax* uit eenig ander oord in dit L komt. En, ten derden, indien dezelve gemaakt word de Kust van *Cormandel*, gelyk zommige Schryvers

I

len, twyfel ik niet, of men zou ten vollen onderzoek gedaan hebben, op de wyze, hoe dezelve vervaardigd wordt, en dit lang voor deezen tyd der wereld medegedeeld.

NATUURKUNDIGE PROEVE OVER DE CIRCULATIE DER VOCHTEN, IN BOL- EN BOOMGEWASSEN.

DOOR

PIETER VAN AKEN,
A. L. M. & Phil. Doctor.

In onze voorgaande proeve hebben we aangemerkt, dat 'er in het ryk der groeijing veele duisterheden overblyven, die tot een voorwerp ter verdere navorsching voor den natuur-onderzoeker kunnen dienen, en dit heeft wel inzonderheid plaats omtrent de circulatie der vochten, in alle bol- en boomgewasſen. —— Wy kunnen ons wel niet belooven, eenig byzonder licht aan het begrip van dit natuurlyk geſtel, door deze onze proeven, te zullen geven: het zal echter nuttig, en, zoo ik hoop, niet onaangenaam zyn, deels de daar in voor handen zynde duisterheden aan te wyzen, deels de reeds bekende en aangenome ſtelzels, door proeven en waarnemingen, die onder onze zintuigen vallen, te ſtaven. —— Het is bekend, en by mannen van naam en ervarenis als eene zekere waarheid aangenomen, dat 'er in de natuurlyke ontledinge der bol- en boomgewasſen een ontelbaar getal van vaatjes, van *utriculi*, *veſiculæ* en *fibræ* te vinden is; die tot bereiding en bevatbaarheid der voedende ſappen geſchikt zyn; doch wier byzondere einden en nuttigheid, waar toe en waarom zy in zekere deelen der gewasſen geplaatst zyn, ten eenenmaale onbekend zyn: te meer daar ze zo onder elkander geſtrengeld liggen, dat, om den doortocht der vochten, volgens ons begrip, te bepalen, 'er nog andere kleine vaatjes zich bevinden moeten, die onder het bereik van het oog, offchoon met het beste vergroot-glas gewapend, niet vallen kunnen. —— Het is waarſchynelyk, dat de manier van groeijing, in alle de deelen der plantgewasſen, niet op eene *en* dezelfde wyze toegaat. —— Het bastje, dat tot beſcherming van den bast dient, heeft zyne byzon-

dere vaatjes, die alleenlyk ter voeding van he
ſchynen te verſtrekken; ſommige zyn van eene ke
tige gedaante, met eene dunne en ſpitſe openi
den buiten-rand voorzien, om de buiten-vochte
ſlurpen; andere, die horizontaal geplaatst zyn, z
ne lichaamtjes, die, met een zeer vergrootend ve
glas beſchouwt, eene ophooping uitmaken van
dikmaal kleine blaasjes; geene andere vaatjes do
daar op, gelykerwys in den ſtam, en het binnei
deelte van den bast, die dienen kunnen, om de
op en nederwaarts te doen circuleeren. —— I
heeft wederom eene andere ſoort van vaatjes, welk
rendeels in eene horizontale orde liggen, uitg
die, welke zich het allerdichtſte aan het hout be
of in dat gedeelte van den bast, het welk gemeenl
genaamd word, die, van eene langwerpige gedaan
de, ter circulatie der ſappen van het toppunt des
tot aan den wortel, dien we zo onmiddelyk beſc
zullen, dienſtig zyn. —— De wortels hebben w
byzondere vaatjes, die, om ze te voeden, het
ſchiktst zyn: het *meditullium* des wortels beſtaat ui
werpige vaatjes, die niet wiskunstig recht, m
we nig bogtachtig zyn; van welke de meeste h
taal geplaatst zyn. Hier ſchynt derhalven eene ci
na beneden plaats te hebben, ter byzondere voedi
wortels, die mogelyk zyne correspondentie heeft
nederwaardſchen ommeloop in den ſtam aan het
einde; dewyl de wortels ſoortgelyke takjes ond
grond maken, als de boom aan het boven-einde
lucht doet. Want, wanneer 'er een worteltje
hoofd-wortel voortkomt, doorboort de binnenſte
tenſte zelfſtandigheid, als 't ware, den buitenſt
des wortels; en, wanneer het door denzelven gaat,
het de zelfſtandigheid van den bast aan, even als
een tulp-bolletje was; en dus word ieder wortel
hoofd-wortel zeer gelyk. — 'Er heeft derhalven,
de deelen der plantgewasſen, niet eene en dezelfde
latie der vochten plaats; en het maakzel eens
kan onder ons begrip niet vallen, als een wel
overal met dezelfde kanaalen voorzien; die de voc
boven, en van boven na beneden, in alle deszelf
len brengen: men kan ook niet ſtellig verzekere
ze alle op zich zelve werken; ſommige vaatjes
zoo nabuurig by elkander, dat het meer dan wa

nelyk is, dat ze hunne voedende ſappen, zoo niet in zyn geheel, ten minſte voor een zeker gedeelte, ter voeding van het gemeene lichaam mededeelen. De manier echter, hoe dit toegaat, is tot noch voor de kundigſte natuur-onderzoekers verholen; overmits 'er geene genoegzame proeven voorhanden zyn, die duidelyk kunnen aantoonen, hoe deze doortocht geſchiede. —— Deze nevelen van duisternis en moeielykheden dan daar latende, die vlytige natuur-onderzoekers eene ruime ſtof ter verdere navorſching opleveren, zullen wy ons met de inwendige circulatie der vochten van beneden na boven, en van boven na beneden, in den ſtam der boomen bepalen; en aantoonen, dat ze in alle bol- en boomgewaſſen wezenlyk te vinden is. ——

In alle houten ſtammen is een drieërlei ſoort van vaten: de kleinſte vertoonen zich als *fibræ* of vezeltjes; hunne gedaante is langwerpig, op de manier van een *cylinder*: zy loopen van den wortel tot aan het uiteinde der takjes; daarenboven zyn 'er andere cylindriſche vaten, die ruimer zyn, en zich op dezelfde manier bevinden; en eindelyk is 'er nog een zeer ruim ſoort, *utricularia vaſa*, vliesachtige vaatjes, door MARC. MALPIGIUS *tracheæ* genaamd. —— Het is wel waarſchynelyk, en het ſtrookt in allen deele met onze natuur-kennis, dat de binnenſte *utriculare* vaatjes in den ſtam, door een kronkelachtig bandje omwonden, om de uitzetting te kunnen verduuwen door de lucht-bolletjes, zich in dezelve bevindende, wanneer ze door de warmte groter worden, eene perſing tegens de andere cylindriſche vaatjes van het tweede ſoort maken; en dus door hunne veêrkracht eene ſchommeling veroorzaken, waar door de zich daar in bevindende vochten na boven kunnen gevoerd worden, en dus plaats maken voor andere, die van beneden komen. Het is ook wel waarſchynelyk, dat deze werking dus door den geheelen boom plaats heeft; nadien men doorgaans ziet, dat de boomen hunne bladeren het allereerst aan de beneden-zyde, en het laatst aan de boven-zyde, krygen. 't Is ook wel waarſchynelyk, dat de cylindriſche vaatjes van het eerſte ſoort, die veel dunner zyn, dan de andere, dienen om de overblyvende vochten na beneden te ontlasten, en dus dat 'er eene circulatie der vochten van boven na beneden, en van beneden na boven, in alle boomen plaats heeft; doch echter ſchynt dit niet boven het waarſchynelyke te gaan? Het is eene zaak, die wel

het best met onze theorie overeenkomt; dan of ze me de wezenlyke waarheid ſtrookt, blyft in het onzekere zoo lang men niet ten volle overtuigd is, dat dez driërlei ſoort van vaatjes, door eene beſtendige en on afgebroken leiding, den geheelen boom van deszelfs worte tot het toppunt vergezellen. —— Wy hebben daarën boven aangemerkt, dat 'er in den ſtam der boomen zee ruime en enge cylindriſche vaatjes zich bevinden; het is zeer waarſchynelyk, dat de voedende ſappen door de ruime na boven klimmen, om dat 'er veele vereischt worden, om de bladeren, bloemen, vruchten en takken te doen groeijen; ten minſte meer, dan 'er nodig is, om den wortel te beſproeijen en te voeden. Voor deze theorie is wel geen wiskunſtig bewys; doch dezelve word echter uit de ondervinding en waarnemingen, met eenigen grond, afgeleid. Want, by aldien men een ſtammetje o tak van een boom verkeerd in den grond ſteekt, met den wortel na boven, zal het wel groeijen, maar op verre na zoo tierig niet, dan, wanneer het op eene natuurlyke wyze daar in geplant is, wanneer de wortel zyne gewoone plaats in den grond heeft. Door de kleiner vaatjes zullen als dan de ſappen van den wortel tot de takken gebragt worden; door de grote zullen zy van de takken tot den wortel wederkeeren; dewyl de loop der vochten in den ſtam buiten allen twyfel den zelfden gang gaat, of hy met de takken in den grond geplant zy, met den wortel na boven, of op de gewone wyze met den worte na beneden. Minder voedſel zal 'er dan door deze vaatjes, als anderzins door het andere ſoort van groter kunnen opklimmen; waarom dusdanig een ſtammetje o boom, by aldien het eenigen tyd blyft groeijen, echter niet, ten minſte zeldzaam lang, zal ſtand houden, overmits de geheele circulatie der vochten word omgekeerd —— De gemeene gedachten der wysgeeren over de circulatie der vochten, nederwaards, word noch daarënboven door het volgende bevestigd: Wanneer een boom op zekere plaats ſterft, dan zal men ondervinden, dat d bedorve ſappen door de gewoone vaatjes nederwaards vloeijen, en den grond, waar in hy ſtaat, ten eenenmaal beſmetten; zoo dat, wanneer men daar niet op bedacht is om de bedorve aarde weg te neemen, en een nieuwe boom in deszelfs plaats brengt, die gezonde boom dan nimmermeer zal groeijen; ten blyke, dat deze langwerpige dunne vaatjes als zoo veele buisjes zyn, die de voc

te

ten des booms nederwaards in de aarde ontlasten. —— Gelykerwys dit nu by de ondervinding in de ſtammen plaats heeft, zoo ook is die zelfde neiging in de takjes zichtbaar. Wanneer een afgeſneden takje in den grond geſtoken word, dan komen 'er gemeenelyk geene wortels aan dat deel, het welk den grond doorboort; maar aan het bastje, het welk het allerdichtſte is aan de oppervlakte der aarde, beſpeurt men eenige bultjes aan de zyden, welke door een ſpleetje gevolgd worden; veroorzakende een wondje, het welk, door de opkrimping van het bastje, door een zeker boordſel omvangen word. Dit wondje maakt voor het houtachtige merg, en de *fibræ* of vezeltjes, den uitgang gemakkelyk; met deze vezeltjes komen 'er te gelyk *utriculi* of vliesachtige rokjes voor den dag, die altoos de vezeltjes vergezellen; en dus zal het door de circulatie nederwaards tot een boomtje voortgroeijen. —— Uit het ſnoeijen der boomen kan men het zelfde bewys ontleenen; want, wanneer men een takje met eene ſchuinſche ſnede affnyd, zal men ondervinden, dat 'er aan de zyde, alwaar de ſnede het allerſpitſte toeloopt, by den wortel, of aan het uiteinde van het takje, altoos een ander zal voortkomen, loodlynig met de ſchuinte der ſnede. Byaldien het daarentegen overdwars word afgeſneden, loodlynig op zyn as, dan zal 'er aan beide de zyden een ſpruitje groeijen. De reden is in de circulatie der vochten nederwaards gemakkelyk te vinden. Het hout is aan het hoogſte einde der ſnede, van wegens de ſchuinte, zeer teêr; alwaar gevolgelyk de vezelen veel ſchielyker en ſcherper door de lucht worden uitgedroogd dan in eenig ander; derhalven verſtoppen aldaar de vaatjes ſpoediger, en veroorzaken aan die zyde eenen groter toevoer van vochten nederwaards, dan in de andere, welke hare ontlasting krygen, door een bot of takje aan die zelfde zyde te maken; welke toevoer in 't geval van eene overdwarſche of horizontale ſnede gelykmatig is, en gevolgelyk aan beide de zyden een bot of takje moet opleveren.

Uit deze waarnemingen blykt dan duidelyk de zekerheid der aangenome gedachten der wysgeeren, over de circulatie der vochten nederwaards in de boomgewaſſen. Dezelve heeft insgelyks plaats in de bolgewaſſen: want, byaldien men een byacinth of tulpbol op den rand van een hol glas, met water gevuld, plaatst, komen 'er aan de beneden-zyde van den bol zeer lange wortels voor den

dag, die dagelyks door het water in het glas na benede loopen, en door hunne geſtadige aangroeijing het vaatje of ſchoon redelyk groot, vervullen. De circulatie is der halven hier gelykmatig met die der boomgewaſſen; en i het algemeen geſproken, kan ze op alle aardgewaſſe worden toegepast: ten minſte (om onze aandacht enk op een gemeen grasſcheutje te laten vallen,) men ka daar uit zeer gemakkelyk begrypen, waarom het zo ſpoedig over de aarde voortkruipt, en aan alle zyden zo veele wortels daar in ſchiet. Om echter dit des te bete te bevorderen, moet men in acht nemen, dat men da gedeelte der aarde, het welk het grasſcheutje beſlaat nat houde, en geſtadig met water bevochtige. De bas word dan geſtadig dunner, en dus komen 'er vezeltje uit het midden van het ſteeltje voor den dag, die zic aan de aarde hechten; en, onder het maken van wortels daalen ze daar in neder, terwyl ze middelerwyl na bove bladeren of grasſcheutjes ſchieten; en dus gaat het voor in ſoortgelyke aardgewaſſen, gelykmatig aan de eerſte

——— Het maakſel echter van alle bolgewaſſen is nie één en het zelfde; maar naar verſchillende ſoorten zee verſcheiden. Want, om ons hier tot een witten lelie bol te bepalen: van het onderſte gedeelte van dit ſoor van bollen hangen in den herfſt gemeenelyk eenige blade ren af, of gekorve aanhangſels, loodkleurig, die als da met het voortgebragte ſap vermageren en verſterven naderhand volgen 'er andere ryen van bladeren op; dez zyn aan de buitenzyde bultachtig, na de binnenzyde een weinig holachtig, zoo dat ze elkander kunnen beſluiten en eenen ronden bol uitmaken; zy nemen haren oorſpron van den wortelachtigen tronk, uit welks voetſteun d loodkleurige wortels voortkomen, die gewoon zyn de zy lingſche wortelties voor te brengen, welke hier en da als met witte hairtjes doorzaaid zyn. Van den worte achtigen midden-cylinder nemen de bladeren, tusſche verſcheide vlakken, haren oorſprong, en tusſchen dez wederom nieuwe wortels: in het bovenſte gedeelte va dezen cylinder komen bladeren voor den dag, die n derhand den ſteel omvangen; welke binnen den knop, d door veele bladertjes is omwonden, den bloem bedekt en ter groeijing koestert; zoo dat dit maakſel zeer ve ſchillend zy van dat der andere bolgewaſſen; en echte zal 'er eene gelykmatige en eenparige werking in de n tuur en den ommeloop der ſappen moeten plaats hebbe

W

Wy beſluiten dan, dat de bol- en boomgewaſſen kunſtſtukken zyn, die langs verſchillende richtingen van voedende ſappen door vaatjes, wier doortocht, wat het hoofdzakelyke aanbelangt, voor het meerder gedeelte onbekend zyn, die verſchillende gedaanten uitmaken, die we zoo verrukkend bewonderen; richtingen, zoo wonderbaar, dat, hoe dieper men in dit kabinet der natuure indringt, en hoe veel groter vorderingen men maakt, in het zelve te ontwikkelen, hoe groter blyken van eene Alwyze voorzorg zich duidelyk daar in vertoonen.

EENIGE NAARIGTEN VAN DE NOG VOORTGEZET WORDENDE REIS RONDSOM DE WERELD, ONDER HET BEVELHEBBERSCHAP DER HEEREN DE LA PEYROUSE EN DE LANGLE; MET DE FREGATTEN LA BOUSSOLE EN L'ASTROLABE.

„ Van de Reis deezer, op last des Konings van *Frankryk*, uitgevaarene Heeren, om ontdekkingen, van „ dien aart als Capitein COOK, te doen, hebben wy on„ zen Leezeren eenige Naarigten opgegeeven; wy moe„ ten ze thans vervolgen (*)."

Op den derden van January MDCCLXXXVII wierpen zy de ankers uit te *Macao*. Zy verlieten dit Eiland op den zesden van February, en kwamen den acht en twintigſten te *Cativa*, in *Manilla*-Baay, waar zy eenigen voorraad, tot den verderen Scheepstocht, innamen. Op den negenden April ſtevenden zy van *Manilla* af, en *Formoſa* ten Oosten voorby gezeild zynde, zetten zy den koers tuſſchen de Eilanden *Japan* en *Corea* door, de Oostlyke deelen van welk Eiland zy bezogten, en tot de hoogte van 52° opzeilden, door een naauw kanaal, aan de Europiſche Zeelieden onbekend, gevormd aan de eene zyde door de kusten van *Oost-Tartaryen*, en aan de andere zyde door twee groote Eilanden: in eenige gedeelten derzelven deeden zy de noodige waarneemingen. Het Noordeinde van dit Kanaal bezet vindende met droogten en zandbanken, die het doorvaaren ondoenlyk maakten, keerden zy weder Zuidwaards. De naſpeuringen voortzet-

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* III D. II St. bl. 226.

zettende, ontdekten zy op 46° breedte een Straat, di hun geleidde tot de Zee, ten Westen van de *Kurile Ei landen*, waar zy een doortocht vonden, en na de Have van *Avatska* zeilden, aan den Zuidkant van het Schier eiland *Kamtſchatka*, waar zy den zesden van Septembe het anker wierpen. Vyf maanden zeilens in een onbe kende Zee, te midden van dikke nevelen, die ſteeds op kwamen, moet zeer verdrietig en gevaarlyk gewees zyn; doch zal zulks onbetaalbaaren dienst doen, om ee allerbelangrykst ſtuk der Aardrykskunde op te helderen het zal ons eene volkomene kennis verſchaffen van ee zeer groote uitgeſtrektheid Lands, aan welks beſtaan me twyfelde: en deeze ontdekkingen zullen een nieuw licl verſpreiden over die de *Ruſſen* reeds gedaan hebben, l dat Noordlyk gedeelte des Aardkloots.

De Bewoonders der Eilanden, door deeze Reizigers b zogt, hadden geen het minſte denkbeeld van *Europea nen*, of eenige andere Volken, van het groote Vaste Lan Zy waren zeer beleefd en gastvry: doch hun grond l vert geene voortbrengzels op, eenigzins geſchikt om d kielen der Koopvaardyſchepen derwaards te lokken.

De Officiers en het Scheepsvolk van de *la Bouſole* e *l'Aſtrolabe* bevonden zich op den dertigſten van Septe ber MDCCLXXXVII volmaakt gezond, en, ſchoc deeze twee Fregatten twee jaaren op Zee geweest zyn is 'er geen de minſte zweem van Scorbut aan boord v een derzelven. De Heeren DE LA PEYROUSE en DE LA GLE, wier beſtendige en vaderlyke zorge voor de gezon heid hunner Tochtgenooten, dus lange gezegend gewee is, zal, gelukt aller braaven wensch, met dien zelfd gelukkigen uitſlag bekroond worden, en zy tot op h einde hunner Reize bevryd blyven van die Kwaalen, w ke als bykomende gevaaren op langduurige Zeetocht moeten beſchouwd worden.

Naa eenigen voorraad te *Avatska* ingenomen te hebbe waren zy van oogmerk, den vyftienden van October, w der in Zee te ſteeken, om in het Zuidlyk Halfrond naſpeuringen voort te zetten.

De Tydingen van den Graaf DE LA PEYROUSE, u welke het bovenſtaande verſlag ontleend is, werden d 17 van October MDCCLXXXVIII te *Verſailles* gebra door den Heer DE LESLEPS, Vice-Conſul te *Cronſtad* Tolk in de Ruſſiſche Taal, aan boord van 't Schip d Graaf

Graafs. De reis van dien Heer is waardig, met een kort woord vermeld te worden.

De Graaf DE LA PEYROUSE zondt hem, op den 30 September, MDCCLXXXVII, om de Dagboeken der Reize en Kaarten na *Frankryk* over te brengen, en leverde deeze Papieren over in de Haven van *Ayatska*, of *St. Peter & Paul*, gelegen op den zuidlyken uithoek van het Schiereiland *Kamtſchatka*. Het Schip, 't welk de Rusſiſche Regeering 's jaarlyks van *Okotskoi* na *Ayatska* zendt, 't laatſte jaar niet gekomen zynde, beſloot de Heer DE LESLEPS den oever van de *Oskotskoi*, of *Pengina-Zee*, langs te gaan, om in 't groote vaste land van *Aſia* te komen: maar het ſlegte weêr en de aanhoudende ſtormen noodzaakten hem, tot den 27ſten January des volgenden Jaars, op het Schiereiland te blyven. Op dien tyd kon hy eerst zyn Reis, langs de kust van *Kamtſchatka*, vervorderen. Gekomen aan de Landengte, welke dat Land aan het vaste land hegt, volgde hy de Oost-kust van de *Pengina-Zee;* hy trok door *Jugiga*, en bereikte, naa het afleggen eener allergevaarlykſte Reize, op den vyfden May, *Okotskoi*. Dit gedeelte zyner reize deedt hy in Sleeden, getrokken door *Kamtſchatkaſche* Honden, of door Rendieren, naar gelange de gewoonte van reizen der Landſtreeken, welke hy doortrok, medebragt. De overſtrooming van vreeslyke watervloeden, veroorzaakt door het ſmelten van het Ys, hieldt hem tot den 30 van Juny te *Okotskoi* op. Zo ras de *Lena* bevaarbaar was, ging hy ſcheep, en voer tot *Juskoutski*, waar hij met het begin van Augustus aankwam. Van daar vertrok hy den 11 dier Maand. Hy trok door *Tomsk*, *Tobolski*, *Caterineburg*, *Kiſan*, *Nynei Novogrod*, *Moscow*, *Tuer* en *Novogorod Velikoi*, alle de wyde Rivieren van *Siberie* overvaarende. Deeze reis deedt hy op een *Ruſſiſch* rydtuig, *Kibitk* geheeten, en bereikte *Petersburg* op den 21 September. Den 26 dier Maand verliet hy die Hoofdſtad, naa de Boodſchappen van den Graaf DE SEGUR, Gezant des Konings van *Frankryk*, ten Rusſiſchen Hove, ontvangen te hebben. Een gezond geſtel, werkzaamheid en yver, ſtelden den Heer DE LESLEPS in ſtaat, om vermoeienisſen en gevaaren, onafſcheidelyk van eene Reize van 4000 Mylen, door een ongebaand en ſchaars bewoond land, door te ſtaan.

KORT VERHAAL DER LOTGEVALLEN EN ZONDERLINGE REIZE VAN (a) HIPPOLYT STEPANOFF, UIT DESZELFS BALLINGSCHAP IN KAMSCHATKA NAAR MACAO, EN VAN DAAR NAAR BATAVIA, GETROKKEN UIT EEN (b) OMSTANDIG BERICHT VAN HEM ZELVEN, EIGENHANDIG IN DE RUSSISCHE TAAL OPGESTELD, EN, NAAR HET ORIGINEEL, VERTOLKT.

Medegedeeld door

JACOB CASPAR METZLAR,

Lid van de Hollandſche en Zeeuwſche Maatſchappyen; weleer Predikant te Batavia, nu te Beuſichem.

Deeze *Hippolyt Stepanoff* was, volgens zyn verhaal, een Rusſisch Edelman: — in dat uitgeſtrekte ryk bezat hy veele landgoederen: — in zyne jeugd diende hy onder de Ismailoffche Lyf-guarde der Keizerin, doch verzogt, by de revolutie en ontthrooning van Keizer Peter III, in 't jaar 1762, zyn ontſlag; zijnde Capitein der Guardes, met rang van Lt. Colonel, by de Armée.

Toen was hy voornemens, zyn leven, in de nabuurſchap zyner (c) goederen, in ſtilte, te verſlyten; maar de thans regeerende Keizerin, tot het opſtellen van een nieuw Wetboek, twee Gedeputeerden, uit ieder Provintie harer Staaten, naar het Hof ontbiedende, wierd hy, uit de provintie *Muscow*, daartoe verkoren, en vertrok naar

(a) Deeze man is, in July, 1772, te *Batavia*, overleeden.

(b) In dat omſtandig bericht komen veel politieque aanmerkingen, met betrekking tot *Ruſland*, voor, en ook eenige verſchillen, die *H. Stepanoff*, op reis, gehad heeft met een zyner togtgenoten, die zich, naar zyne gedachten, valſchelyk uitgaf voor een Hongaarsch Edelman; en die, aan *H. Stepanoff*, op *Macao*, veel kwaads zou berokkend hebben: — het een en ander heb ik hier uitgelaten, om dat ik my, voornamentlyk, by zyne reis uit *Kamſchatka*, naar *Macao*, en *Batavia*, wilde bepalen.

(c) Naar zyn eigen verhaal bezat hy, in de provincie *Muscow*, het dorp *Iwalon:* — in de *Perſchenſche* provincie het dorp *Inkolskoy:* — in de *Reſaanſche* provincie het dorp *Boſky*, en in de *Peſchengorskiſche* provincie het dorp *Chlebow*.

naar *Petersburg*. Twee maanden had hy de vergadering, met die Commisſie belast, bygewoond, wanneer hy, met zeker aanzienelyk mede-lid, een hevig geſchil kreeg, dat zyne gevangenneming, en ballingſchap naar *Kamſchatka*, ten gevolge had. Na een reis van tien maanden kwam hy, met nog vier andere ballingen, in October, 1770, te *Borgeretzkoy*, eene kleine Plaats in (*d*) *Kamſchatka*, aan: — agt maanden bragt hy daar, volgens zyn verhaal, elendig door; wanneer hy, met eenigen zyner lotgenoten, het ſtout beſluit nam, om, met een klein vaartuig, de Chineeſche Kust, over de zee-engte van *Barſcherewsky*, en, vervolgens, eene Europeeſche haven, op te zoeken. —— Men zou, met een klein tweemast vaartuig, dat, op de *Aluzkiſche* Kust, gebruikt wierd, om Bevers te vangen, by de eerſte goede gelegenheid, zo ſtil mogelyk, naar het eiland *Guam*, het grootſte der *Ladrones*, den Spaanſchen toebehorende, wegvluchten.

In 't voorjaar, toen het opperhoofd aldaar zyne gevangenen, meer dan ooit, plaagde, verzamelde *Stepanoff* de geenen, die mede wilde vluchten, ten getale van twee en dertig, byéén; daar men beſloot, zulke der inwoners, die hun gevaarlyk voorkwamen, te vatten. Dit was te gemakkelyker te doen, om dat de Plaats niet verſterkt, ſlegts met drie ſtukken canon, en een Commando van zes Militairen, voorzien, was.

Den 27 April, 1771, wierd dit uitgevoerd; men maakte zich van de Keizerlyke geldkas, en allen voorraad, meester, en ontwapende Inwoners en Soldaten; hierop gingen de Vluchtelingen, te land, naar *Tſchekaska*, (*e*) veertig werſten van *Borgeretzkoy*, daar hun vaartuig lag. — Hier kwamen zy, den 1 Mai, aan; hakten het (*f*) ys, rondom het vaartuig, los, en, na het, tot de reis, gereed

(*d*) De beſchryving van de geſteldheid en Inwoners dier Plaats, 't geen wy elders, overvloedig genoeg, gemeld vinden, heb ik, ook hier, uitgelaten.

(*e*) 't Is bekend, hoe veel een werst is: *Stepanoff* ſtelt hier 6⅔ werſten op één Duitſche myl.

(*f*) Schoon het ys, by *Kamſchatka*, reeds vroeger, en zelfs, in het begin van April, door den ſterken ſtroom, word weggedreven, kon echter de plaats, daar 't vaartuig lag, daar van zoo ſpoedig niet bevryd worden; om dat de zon, door een zwaar en hoog gebergte, belet word, daar haare rechte kracht, vóór de maand Juny, te doen.

reed gemaakt te hebben, noemden zy het *den heilig Peter*: —— in elf dagen waren zy gereed en ſtelde een opperhoofd over hun aan: hun gezelſchap beſtond nu in

8 Ongelukkigen.
32 Vrye Menſchen, door hun, tot de reis, over gehaald. —— Nog
1 Koopman.
1 Stuurman.
9 Matroozen.
1 Cancelliſt.
1 Schryver.
7 Kamſchatdalen.
1 Kurylisch.
1 Van de Aleuktiſche eilanden.
2 Rusſiſche Jongens.
4 Getrouwde Vrouwen.
2 Dienstmeiden van den Stuurman *Tſchurin.*

Zamen 70 Perzoonen.

Den 12 Mai ſtaken zy, onder het losſen van het c non, in zee; ſtelden de cours N. W. om van den wal raken; voorts, om contrarie-wind, en mistig weer, N en naderhand W. —— Na twee dagen zagen zy é der *Kuryliſche* eilanden; lieten dit, aan de regte han liggen; raakten, na drie dagen, door dikke mist, en ha den wind, in gevaar van ſchipbreuk; beſloten toen t anker te gaan; zetten een kleine boot uit, van wa visch-vel gemaakt, en, door de Kamſchatkaſche Inw ners, *Bidaru* genaamd. Zy zonden, daarmede, een volk naar den wal, om verkend te raken, en een hav op te zoeken; —— men ontdekte eene baay, peild aan den mond, 3 vademen waters, en bleef aldaar gea kerd, van 18 Mai tot 12 Juny. —— Toen maakt zy zich, verder, reisvaardig, bakten brood, droogd beſchuit, enz. ſtelden de cours, by eenen aanhoudend Westen-wind, Z. Z. W. tot 4 July; hebbende, tusſch beiden, ſtilte, en ſterken ſtroom, vooral van den 40° t den 48° N. Breedte. — Nu bevonden zy zich, naar g ſing, tusſchen de *Ladrones* en de *Moriansky ſche* eilande —— Hier was de voorraad, byna, op, behalven w meel, en ſtinkend water, in lek vaatwerk; — het vo

t

begon te morren; zy veranderden daarop van cours, om het vaste Land van *China*, of *Japan*, op te zoeken; op die ſtreek zeilden ze, met een goeden wind, twee dagen, kreegen toen een hevigen ſtorm uit den Z. O. —— Men bergde 's avonds alle zeilen, behalven de Fok, die, één uur daarna, uit zyn lyken waaide; — dus moesten zy het Vaartuig, op Gods genade, laten dryven: de lugt wierd zeer donker; het regende geweldig; de ſtorm nam hand over hand toe; de baaren liepen hemel-hoog, en dreigden hun te ſmooren: — het Vaartuig wierd lek; — de lading en ballast raakten gaande: — op den derden dag waaide de Vleugel weg, dat door 't Volk voor een kwaad teken gehouden wierd; doch Gods goedheid redde hun uit dit groot gevaar. —— Den vierden dag begon het Weêr te bedaaren, en daags daar aan bevonden zy zich, met eene heldere lucht, op de Noorder breedte van 33°. —— Kort hierop zagen zy Land, dachten 't was *Nangazaky* (*g*); beſloten zich voor Hollanders uit te geven; ſtaken een groenen Vlag (*h*) op; kwamen 's avonds, op 40 vademen, by den wal ten anker; zagen veele vuuren branden. —— 's Anderendaags vroeg ging STEPANOFF, met den Majoor WIMBLA, en nog 8 man, met de ſchuit naar den wal, om eene Baay, en versch water, te zoeken; doch zy konden niet landen, wordende, door de ſterke branding, op den wal gezet. Zy kregen toen de eerſte Japanners te zien, die hun, in menigte, omringden; en, naar hun voorgeven, voor Hollanders (*i*) hielden; hun, door tekenen, beduidende, om, langs het Eiland, Noordwaards te gaan.

Wat gemeenzamer wordende, bezagen de Japanners hunne wapenen, kleeding, enz. —— Zy wierden met eeni-

(*g*) Waar aan het Eiland *Decima*, met eene brug, vast l'gt, daar de Bedienden der Nederl. O. I. C. hun verblyf hebben.

(*h*) Ik begryp niet, hoe een groene Vlag tot een teken kon dienen, dat zy Hollanders waren.

(*i*) 't Is bekend, dat, na de verdryving der Portugeezen uit *Japan*, de Hollanders alleen, van alle Christen-Mogendheden, daar op vaaren en handelen mogen; doch ſlegts onder den naam van *Hollanders*, en niet onder den naam van *Christenen*; waar van de Japanners zulk eenen afkeer hebben, dat zelf geene boeken, die over den Christen-Godsdienst handelen, daar, op zwaare ſtraf, mogen aan den wal gebragt worden.

eenige Zyde, Hembden, en Lyfbanden, beſchonken; doch het getal te groot wordende, ging STEPANOFF naar boord, laatende 6 man aan den wal. —— Zy wierden, voor hun Vaartuig, door de Japanners met water en ryst voorzien, ligtten hierna het anker, en ſtuurden langs de Eilanden, Noordwaards, om eene bekwame plaats tot landing te vinden. —— Tegen den avond kwam hun eene menigte kleine Vaartuigen te gemoet, die hun eene Haven toonden, waarin zy, om de ſtilte, door de Japanners, den 10 July, wierden binnen getrokken. —— Hier bragten hun de Japanners voeder, ryst en water, en bewaakten hun Vaartuig met vier Booten, waarom zy ook gewapende wacht hielden.

Den 11 July wilde STEPANOFF met zyn Opperhoofd naar den wal gaan, maar verſcheide Japanſche Booten kwamen, en verzogten, door vriendelyke gebaarden, dit niet te doen, om dat dit hun het hoofd zou kosten; waarom de Ruſſen weêr naar boord rociden, en hunne watervaten gereed maakten. Den 12 bragten hun de Japanners water, ſlegts voor één dag, en weigerden meer te brengen. —— Hierop zonden de Ruſſen gewapend Volk met de vaten naar den wal; dit beletten de Japanners, en bragten toen weêr water voor twee dagen.

Nu genoegzaam van water en ryst voorzien, ging de *Heilige Peter* weder onder zeil; hield de Cours Z. Z. W. Na 7 dagen zagen zy onbekend Land, gingen naar den wal, vonden een Baay, ankerden, en bleven daar tot 1 Aug. —— Dit was het Eiland *Usmasky*, liggende op 28° Noorder breedte. —— Zich hier met beſchuit en water voorzien hebbende, vervolgden zy hunne Cours, en zagen na 10 dagen, op de Noorder breedte van 24°, Land, dat zy voor *Formoſa* hielden; eerst, den derden dag daar na, konden zy het, wegens de groote ſtilte, naderen, en ankerden toen op 40 vademen. —— Hun Volk, met de Schuit naar den wal gezonden, verhaalde, dat de Ingezetenen op hun geſchoten hadden; waarom zy ſpoedig van hier vertrokken, en Z. W. langs het Eiland zeilden. —— Door tegenwind en ſterken ſtroom N. W. gedreven, kwamen zy aan den uithoek van een Eiland, naderden het zelve tot op een kleinen afſtand; en zagen toen eenige Inwoners, in twee kleine Vaartuigen, naar hun toekomen, die hun eene Baay toonden, daar zy in liepen, en water haalden. —— Doch toen zy 's anderen daags weder om water zonden, wierden drie hunner, in

een

n Riviertje zich willende baden, door eene groote me-
gte Inwoners overvallen, en ter neder gezabeld. ——
erop trok STEPANOFF, met 33 zyner Reisgenoten, wel
wapend, naar den wal, om dien moord te wreeken: —
ar gisſing wel 3 à 4000 Inwoners trokken, op 's Lands
yze gewapend, hun te gemoet; de Rusſen verdeelden zich,
edig, in drie hopen, rukten op den vyand aan, ſchooten
elen ter neder, dreeven ze op de vlucht, vervolgden
, en verbrandden wel 1000 van hunne Huizen, of Hutjes.
Na deeze zegepraal kwamen zy weder aan boord, en
rtrokken den 20 Aug. —— Zy wilden toen de ſteven
ar *Manilha* wenden; doch door tegenwind waren zy
noodzaakt de Cours Noordwaards te ſtellen: den vol-
nden dag ſtuurden zy Westwaards, en na 6 dagen za-
n zy 't vaste Land. —— Langs de Kust zeilende,
ramen zy eerst te *Tſchin-China*, eene Chineeſche plaats,
ar zy 5 dagen vertoefden, water haalden, zich van een
ots voorzagen, en toen hun Reis vervolgden tot 22
ptember; wanneer zy behouden, zonder éénen dooden,
halven de drie, die omgebragt waren, en met ſlegts
ee Zieken, te *Macao* aankwamen. —— Hier wierd het
aartuig voor 1200 Spaanſche Matten (*k*) verkogt.
Intuſchen kwam de Heer STEPANOFF ongelukkig, door
ker toeval, te *Macao* weêr in arrest; hoopte naar *Lis-
on* gezonden te worden, om zyne onſchuld daar open-
t te bewyzen; doch hy wierd, eenigen tyd daar na,
: zyn arrest ontſlagen; kreeg, van den Gouverneur te
zcao, een Getuigſchrift, aangaande zyn gedrag, en te
lyk vryheid, om naar *Batavia* te vertrekken, daar hy
n aankwam, en, gelyk gezegd is, overleeden is.

(*k*) Gewoonlyk is de cours van een Spaanſche Mat, op *Ba-
ia*, 66 Hollandſche Stuivers.

BERIGT WEGENS DEN DICHTER SALOMON GESSNER, EN ZYNE WERKEN. Door den Heer DE MAYER.

(*Mercure de France.*)

taa my toe, myn Heer, om u een Berigt te geeven
van GESSNER, 't geen ik te vergeefs uit handen van
igen onzer Dichteren gewagt had, en 't welk te gee-
ven

ven hun eer dan my ſcheen toe te komen. —— Ik breek, derhalven, dat ſtilzwygen af, en dit zo veel te liever, dewyl ik, van hem tot u ſpreekende, my durf verzekeren, aan uwe Leezeren eenige belangryke bladzyden aan te bieden.

SALOMON GESSNER werd in den Jaare MDCCXXX gebooren. Ten dien tyde genoot de Dichtkunst, in *Duitschland*, die agting niet, met welke men dezelve in *Frankryk* en *Engeland* vereerde. De Dichters in *Duitschland* waren bykans allen ſlegts loontrekkende Grappemaakers, geſchikt om den *Duitſchen Adel* te vermaaken. Men was ook in het denkbeeld, dat de Dichtkunst met de deftigheid van den Godsdienst niet ſtrookte, en dat een verſtandig Man geene Verzen kon leezen. De Leermeester van GESSNER was vervuld met die vooringenomenheden, zo geſchikt om de zaaden van Vernuft te verſtikken. Een Dichtſtuk, hoe ernſtig en ſtigtend ook, kwam den jeugdigen Kweekeling op traanen te ſtaan, en hy betaalde het genoegen, van Verzen geleezen te hebben, zeer duur. Eene opvoeding, dermaate ſtrydig met, en zo zeer aanloopende tegen den ſmaak en neiging van den jongen GESSNER, hadt ongelukkig een al te ſterken invloed op zyn Character. Hy wilde liever zich op geene Letteroefeningen toeleggen, dan op die hem tegen de borst ſtietten. Van daar die werkloosheid, zelfs luiheid, welke hem beheerschte. Hy moest den leeftyd afwagten, die hem ontſloeg van den leidband eens onkundigen Leermeesters. Eene voorkomende gelegenheid moest by hem eene reeds hebbelyk geworden logheid verbannen. Allen, die GESSNER, in zyne eerſte jeugd, gekend hebben, waren verre van te denken, dat hy eens die Man zou worden. Vrugtloos zogt men hem *Grieksch* en *Latyn* te doen leeren. „Gy weet," ſchreef hy aan zyn Vriend FUESSI, „dat myne roeping „ nooit kan weezen om een bekwaam Man te worden: „ van daar, dat ik, in myne jeugd, geheel zonder Eer „ zugt was. Ik kladde veel op 't papier; maar zonde „ oogmerk of toeleg. Ik moest, derhalven, noodwendig agter aan blyven, en, door een natuurlyk gevolg „ verlooren myne bekwaamheden veel."

Het blykt, derhalven, dat GESSNER niet alleen tegen eene verkeerde Opvoeding, maar ook tegen zyne Traagheid, te ſtryden hadt. Reeds was hy tot een vry gevorderden ouderdom opgeklommen, toen hy zyne eerſte Proeven uitgaf. De Herderszangen, in *Duitschland* tot nog

al

alleen bekend door Vertaalingen van vreemde Dichteren, vondt 'er voorſtanders, en verwierf de voorkeus boven alle andere ſoorten van Dichtſtukken. In deeze denkbeeldige Wereld baande GESSNER zich een weg; hy geloofde, dat men hem dank zou weeten, als hy de zagte aandoeningen van het onſchuldig Herderlyk leeven zong, en de tedere gevoelens der Liefde en Goedwilligheid.

Die toeleg was het uitwerkzel van een onverwagt opkomenden nayver. Een ſchielyke omwenteling hadt de *Duitſchers* een zugt voor de Dichtkunst ingeboezemd. In het Zuidelyk gedeelte lieten HALLER en BODMER zich met roem hooren, in het Noordlyk gedeelte genooten KLEIST en KLOPSTOCK eene algemeene hoogagting.

'Er is geen land zo aangenaam als het gelukkig *Zwitzerland*; geen Land kan de troostryke Fabelen der Gouden Eeuwe beter een daadlyk beſtaan geeven, geen Land getrouwer de Herderlyke Zeden vertoonen, en nergens ſtrekken Deugden en Bekwaamheden, om den Mensch gewiſſer tot zuiver geluk en onvermengde hoogagting te brengen. De Romaneske tooneelen, die de liggingen van *Zurich* en *Rapperſchwil*, vol verſcheidenheids, vormen, hadden de *Duitſche* Zangers gelokt na de lachende oevers van de *Sil* en *Limmat*. Men zag hun in de boschjes, en op de heuveltjes, die het Meir omringen, bloemen verzamelen, welker friſheid en kleur de zodanige evenaarden, die de Ouden in de Velden van *Grickenland* en *Rome* gevonden hadden. *Zurich* was het aangenomen Vaderland geworden der *Duitſche* Zanggodinnen, en de *Parnas*, waar KLOPSTOCK, KLEIST, WIELAND, en veele anderen, hunne onſterflyke inblaazingen ontvingen. Men hoopte de Gouden Eeuw der *Duitſche* Dichtkunſte te zien herbooren worden, die ſchoone Eeuw, geheiligd door de Minne-zingers.

GESSNER liet aan KLEIST het Land over, en het ſchilderen van de onbezielde natuur, in den ſmaak van SANNAZAR en DE GROOT; hy ſchilderde eenvoudiger dan WIELAND, en overtrof KLOPSTOCK in de kunst van te roeren, tot in de minſte trekken. Gelyk de Aarde den Hemel toelacht, by het aanbreeken des Dageraads, even zo ſchynt ze ons toe te lachen onder het ryke en bezielende penſeel van GESSNER. Hy ſteeg ten hoogſten toppunt van den *Duitſchen Pindus* op, in een tyd, dat de *Hoogduitſche* Taal die rykheid en welgevormdheid niet bezat als tegenwoordig. Hy was een *Zwitzer*, en ſchreef in

zyn Vaderland, waar men de *Hoogduitſche* Taal verl
tert; en men bewonderde de zuiverheid en vloeibaarl
van zyn Taal en Styl.

Wanneer wy de Tooneelſtukken, uit zyne pen gevlo
nagaan, vindt men 'er belangryke Vindingen, verſta
getroffen Characters, en nieuwe ſchikkingen, in.
Styl is die der Bevalligheden; geen trek te veel,
trek te min. Zyne Zanggodin gelykt naar de ze
Maagd, van welke HORATIUS ſpreekt. Eene *Veſtaa*
Maagd zou kunnen luisteren na de Liefde, zo als G
NER dezelve ſchiep. Zyne Boschgoden verſchrikke
jonge Schoonheden niet. Heeft hy ſoms de geestig
van STERNE en DE LA FONTAINE, zy ſlaat nooit
tot losbandigheden. De kieſche Smaak vindt geen o
om aan te vullen, geen wending van gedagten, on
verbeteren, geen vernuftiger keus van uitdrukking
om in plaats te ſtellen.

Over 't algemeen houdt men het Herdersdicht
zeer eenzelvig en bepaald: maar de Werken van GESS
leezende, ontdekt men, dat deeze Dichtſoort zich
breidt, en in veelerlei vormen kan gegooten wor
Daphnis is een herderlyke Roman; die in keurigheic
kragt niet wykt voor de kleine Roman van *Longus*,
dezelve verre overtreft in verſcheidenheid van bee
en belangryke omſtandigheden. *Erastus* en *Evander*
onderwyzende en treffende Dichtſtukken, door de
digheid, welke 'er in heerscht, tuſſchen de Natuu
de Wereld. De *eerſte Schipper* vereenigt de za
Wysbegeerte met het ſchitterendſte eener Toverve
ling.

Onder het penſeel van GESSNER verwekken de ſch
lykſte tafereelen veel eer een kwynende droefheid
vrees en ontzetting. Deeze is de indruk, welke
tafereelen van den *Zondvloed* en den *Dood van*
naalaaten. Het laatſte Dichtſtuk is een Heldendicht
welk, op eene treffende wyze, het ontzaglyk groot
van den Godsdienst met de Herderlyke eenvoudig
vereenigt. Hoe veele bevallige Beelden ontmoet men
in zyne Herder- en Minnezangen? „ Deeze voortbr
„ zels," zegt hy, „ zyn de vrugten van eenige
„ ſtreelendſte uuren, door my geſleeten. Zomtyds
„ het my gebeuren, my aan 't gewoel der Stad te
„ trekken, en een verblyf te vinden in de eenzaame
„ den. Daar wischte het tooneel van de ſchoonh

„ der Natuure uit myne ziel alle de afkeerigheden, alle
„ de ongunſtige denkbeelden, welke ik derwaards had
„ mede gebragt. Overgevoerd in het gezigt dier altoos
„ verwonderlyk ſchoone voorwerpen, doordrongen van
„ duizend aangenaame aandoeningen, was ik zo gluk-
„ kig als een Herder in de Gulden Eeuw, en veel ry-
„ ker dan een Koning."

Men ziet, dat hy ſchilderde 't geen hy gevoeld hadt, en dat zyne Ziel met zyn Verſtand te zamen werkte. Van daar, dat hy zo weinig ſchreef, en dat hy zyne Werken het byzonder kenmerk indrukte, 't welk men te vergeefsch ondernomen heeft na te volgen. De beroemde RAMLER heeft ze in Verzen overgebragt; maar die overbrenging zelve wyst uit, dat GESSNER, zelfs in ondicht, de grootſte hoogte in welluidenheid bereikt hadt, en van die zoetvloeienheid, meest geſchikt voor het Herdersdicht. DIDEROT is eenigzins gelukkiger geſlaagd, in de Zedelyke Vertellingen en Gezangen van GESSNER in 't *Fransch* over te zetten; doch men vindt 'er dat beminnelyk ſterke, die gloeiende kleur, dat bekoorelyke, niet in als in het oorſpronglyke, en 't geen veroorzaakt wordt door de keurigheid van een onnavolgbaare hand. Hy hadt, gelyk GESSNER, de Natuur moeten verſtaan, dezelve, gelyk hy, van naby zien, die weeten waar te neemen, zo als de *Duitſchers* het weeten te doen, met genoegen en zonder afwending, om dezelve te ſchilderen als GESSNER, zonder van het modél af te wyken.

De *Duitſchers* winnen het altoos van de *Franſchen* in het Herdersdicht, en in Dichterlyke beſchryvingen. Zy vinden in hunne Steden een minder aantal van die Vermaaken, die in de *Franſche* zo veelvuldig zyn en treffende: zy hebben meer van de Landſchapsſchoonheden, van zo veel aanbelangs voor het Dichterlyk penſeel. Het verblyf op het Land bekleedt by hun de plaats van Opera's en Schouwburgen: zy verveelen zich in de Schouwburgen der Steden, die in de daad het beſchaafde en verrukkende der *Franſche* misſen. Zy ſtellen meer belangs dan wy, in alles wat hun voor den geest brengt, die ſchoone en eenvoudige Natuur, welke zy zo dikwyls en zo van naby zien.

Misſchien kunnen wy hier, in 't voorbygaan, reden vinden van de voorkeus, door de *Duitſchers* aan de *Engelſchen*, boven de *Franſchen*, gegeeven. Het valt hun veel gemaklyker naar de laatstgemelden te gelyken. Een

ronde hoed, laarzen, een rok met knoopen, een eenpaa rig eenvoudig voorkomen, maaken, zeer goedkoop, all de kosten van gelykvormigheid uit; maar de bevallighe den, de airs, de leevendigheid der *Franſchen* naa te vo gen, vordert veel moeite. Men ziet 'er van af, wegen de bezwaarlykheid om 'er in te ſlaagen, en krygt eën a keer van een modél, 't welk men niet kan volgen. D is de eigenliefde der *Duitſchers* wel ras voldaan over *Engelſchen*, maar wordt door de *Franſchen* te zeer bel digd, en hebbe men dit voor een der hoofdoorzaaken houden, die deeze twee Volken in veele opzigten va een ſcheiden. De *Franſchen* moeten, op hunne beur het Herdersdicht aan de *Duitſchers* afſtaan, gelyk *Duitſchers* de meer ſchitterende Dichtſoorten aan de *Fra ſchen* moeten laaten. In ſtede van de Herdersdichte door onze *Franſche* Vertaalingen te verfraaijen, beroove wy ze van de daar aan eigene natuurlyke bevalligheden Men behoeft ſlegts HALLER en WIELAND in de beid Taalen te leezen, om te bemerken hoe zeer zy in *Fransch* afvallen. GESSNER is mogelyk de eenige, di het minst mogelyke by de overzetting verlooren heeft Een geluk, 't welk hy heeft dank te weeten aan die uit ſteekende zuiverheid van Smaak, van welke hy doordron gen was, en, om zo te ſpreeken, in het eene land d voortbrengzels van het andere eigenaartig maakt. GESS NER heeft de Natuur zo getrouw afgeſchetst, dat zyn Vertaalers zich zomtyds in de onmogelykheid bevonden om ze op eene andere wyze te ſchilderen, en zy hebbe dezelve in hunne Werken overgebragt, zo lang zy zic te vrede hielden met GESSNER letterlyk te vertaalen.

't Is die getrouwe naavolging, welke hem, naa hem to Dichter gevormd te hebben, ten Schilder ſchiep. Hy had eerst van zyne Tafereelen zo veele Gezangen gemaakt en vervolgens maakte hy van zyne Gezangen zo veel Tafereelen. Hy ſchilderde bevallig het Land, 't gee hy zo bevallig beſchreeven hadt. Hy geeft in zyne Brie ven, over het Land, een verſlag van de middelen, wel ke hem hebben doen ſlaagen in eene kunst, van welk hy op zyn vier en dertigſte jaar de eerſte beginzels nie kende: dan hy ontveinst niet, welk een baat hy geha hebbe van zyne Dichterlyke oefeningen. „ De Dich „ kunst," ſchryft hy, „ is de egte Zuster van de Schi „ derkunst. De Schilder moet niet verzuimen de We „ ken der beste Dichteren te leezen; zy verryken zy

„ I

„ ne Verbeeldingskragt met de ſchoonſte Tafereelen." Doch prees hy den Schilder de Dichtwerken aan, hy wilde 'er de Muzyk en alle de fraaije Kunſten byvoegen. 't Is niet zonder doelwit, dat de *Grieken* van de Zanggodinnen ééne Familie gemaakt hebben. De wyze en de werktuigen mogen verſchillen; het Schoone te treffen is het algemeen oogmerk der Dichteren en der Kunſtenaaren: dit denkbeeldig Schoon vertoonde zich onophoudelyk aan het oog en de verbeelding van GESSNER.

Wanneer wy voorts dien Dichter en Schilder, als Mensch, beſchouwen, worden wy getroffen door zyne Deugden en Begaafdheden, en overtuigd, dat niets den Smaak voor het Goede meer aankweekt dan het Gevoel van het Schoone. Als Vriend, als Egtgenoot, als Vader, als Regent, als Burger, hy vertoont zich altoos in het bevalligst licht. —— Gelukkig in zyn huislyk leeven, bezat hy haar, aan welke hy reeds zyn Roman *Daphnis* hadt opgedraagen, die hem de zagtſte ſchilderingen hadt ingeboezemd, en hem ſchreef: „ Hoe kunt „ gy de eerſte dagen van het Voorjaar in de Stad bly„ ven? 'Hebt gy het verzaakt de velden te zien groe„ nen, en de boomen de bloezems te zien ontwikkelen? „ Kom by ons op 't Land, gy zult 'er het Voorjaar, „ gy zult 'er my vinden. Mejuffrouw N . . . . heeft „ my gezegd, dat gy een Werk, *Daphnis* getyteld, ge„ ſchreeven hebt; en ondertusſchen laat gy my des on„ kundig. Gy hebt egter gemerkt, dat uw laatſte Ge„ zang my zeer behaagde: ik zing het alle dagen. Kom, „ zonder in gebreke te blyven, op overmorgen; ik zal „ u 's avonds onder den Lommer afwagten; maar breng „ uw *Daphnis* mede; zonder deezen zyt gy nooit „ van myn dagen myn Vriend." —— „ Zie daar," antwoordde GESSNER, „ *Daphnis*, zie hem gedrukt. Aan „ wien zou ik dit Werk liever opdraagen dan aan u; „ naardemaal uwe goedkeuring voor my de dierbaarſte „ van alle is: en dewyl, indien in myn Werk de Liefde „ natuurlyk getroffen is, ik zulks alleen aan u verſchul„ digd ben? Wanneer ik aan *Philis* dagt, dagt ik om „ u, en ik was zelve *Daphnis*. Het gelukkig denkbeeld „ voor myn hart, om deezen kleinen Roman te ſchry„ ven! —— Overmorgen, welk een genoegen! —— „ overmorgen zal ik onder den Lommer zitten. —— „ Ik zal den Voortyd, ik zal u zien!"

Op een anderen tyd ſchreef hy: „ Ik begeer geene

„ andere belooning voor myne Zangen, ik ding na ge
„ anderen roem, dan dat ik, aan uwe zyde gezete
„ uwe ſchoone oogen op de myne gevestigd zie, terw
„ gy, met een lieven glimplach, my uwe goedkeuri
„ aankundigt."

Zyne Egtgenoote bezat, by eene zeldzaame Schoo heid, de zagtſte Zeden en het verpligtendſte Charact Hy hadt in haar eene zorgvuld ge beſchermſter zyner tinge gevonden; haar ſmaak was kiesch, en haar oord verlicht. Gelukkig, daarenboven, in zyne Kinderen; é derzelven gaf hem hoope, dat hy ten eenigen tyde e beroemd Schilder zou worden. Allen, die de Werk van GESSNER geleezen hebben, zal het niet moeilyk v len te gelooven, dat hy, in zyn Huisgezin gezeten, v geleeken moge worden met RACINE, die, met zyne Ki deren vrolyk zynde, eene uitnoodiging ten Hove floeg, om een Karper met hun te eeten. —— GESSNE hadt dezelfde tederhartigheid, dezelfde goedaartighei Uit den aart was hy zwaargeestig, maar zyn gelaat on fronſte zich, op 't zien ſpeelen zyner Kinderen. H bragt in 't gezellſchap die goede braafheid mede, wel zo zeldzaam en agtenswaardig is. Als hy met zyne go de Vrienden aan tafel zat, gaf hy zich toe in die o ſchuldige boert, welke de gelegenheid mede bragt. Z Spraak was leevend en vuurig; maar hy moest de zod nigen, met welken hy in geſprek tradt, kennen, en va hun houden. Zyne agterhoudenheid, omtrent Vreemd lingen, geleek naar vreesagtigheid, en zyne zedighei zette hem een ſtyf voorkomen by. Zie hier, op wel eene wyze ik van hem, in myne Reize door *Zwitser land*, geſprooken heb: „ Ik verliet *Zurich* niet, zonde „ een bezoek afgelegd te hebben by den Heer GESSNER „ Ik heb hem een allereenvoudigst Man gevonden. G „ kan niet gelooven, welk een gevoel van agting he „ Verſtand inboezemt, als het bekleed is met Zedigheid „ Hoe veelen zeggen u: *Ik ben de Dichter! Ik!* D „ Heer GESSNER doet niets voor, zyne vermaardhei „ doet hem opzoeken. Hy behoeft, gelyk veele ande „ ren, niet te zeggen: *ô heilige Vermaardheid! mag i „ u bidden, ſpreek een weinig van my.*"

Eene der onſchatbaare voordeelen van de Gemeenebest Regeeringen is, dat dezelve op Zeden en Bekwaamhede prys ſtellen. Het Verſtand en de Braafheid komen 'er zo der kunſtenaary tot Waardigheden. GESSNER fleet d helf

helft zyner dagen in de eerſte Staatsbedieningen. In den Jaare MDCCLXV werd hy tot den Grooten Raad, in den Jaare MDCCLXVII tot den Kleinen Raad geroepen. In den Jaare MDCCLXVIII kreeg hy de Bailjuwadie van *Ehrlibach*, die van de vier Gardes in MDCCLXXVI. Het Watermeesterſchap werd hem opgedraagen in 't Jaar MDCCLXXXI, en hy, in den Jaare MDCCLXXXVII, voor nog zes jaaren, in die waardigheid verzogt aan te blyven.

Hy vervulde alle de posten, waarin hy geplaatst werd, met de uiterſte nauwkeurigheid; hy onttrok 'er zich niet aan, wat 'er ook mogt voorkomen. „ Ik kan," ſchreef „ hy my, „ u niet bezoeken, ik ga na den Raad." Het uur riep hem: dat heilig uur ſloeg voor hem niet te vergeefsch. Buiten den Raad vondt hy veele gelegenheden, om zich voorzigtig, en zonder des vertoon te maaken, van zynen pligt te kwyten. Zyn hart was vervuld met liefde voor het Gemeenebest. Hy nam vuurig deel in het geluk en den roem zyner Medeburgeren, en moedigde allen, die ter eere van hun Land konden medewerken, aan. De jonge FISCHER is de laatſte geweest, aan wien GESSNER, weinig tyds voor zynen dood, bewyzen van yver, beſcherming en hoogagting, gegeeven heeft.

De Keizerin van *Rusland*, de onſterflyke CATHARINA DE II, heeft aan GESSNER een kenteken van hoogagting gegeeven, door hem een Gouden Gedenkpenning te ſchenken. Alle Vreemdelingen, van welk een Rang, en welk Volk, zy ook mogten weezen, Prinſen, Staatsdienaars, Dichters, Geleerden, *Ruſſen*, *Engelſchen*, *Franſchen*, *Duitſchers*, *Italiaanen*, gaven hem, zonder ophouden, andere niet min ſtreelende blyken van agting. Men oordeelde de reis na *Zwitzerland* ſlegts ten halve gedaan te hebben, indien men GESSNER niet gezien, zyne Werken of zyn Portrait zich niet eigen gemaakt hadt, welke gedenktekens men zorgvuldig bewaarde. Men ging hem opzoeken tot in zyn eenzaam Landverblyf, „ waar hy zo „ gelukkig was als een Herder in de Gulden Eeuw, en „ zo ryk als een Koning."

De fraaije Letteren, zyn Vaderland, en *Europa*, hebben hem verlooren op den tweeden van Lentemaand, des Jaars MDCCLXXXVIII, wanneer hy aan eene Beroerte ſtierf. Zyne Medeburgers zullen niet in gebreke blyven, om aan de Naakomelingſchap eene Leevensgeſchiedenis te ſchenken van eenen hooggeſchatten Dichter;

ik heb ſlegts eenige algemeene trekken kunnen opge
ven. Genoeg heb ik hun GESSNER gekend, om he
hoog te agten, te beminnen en te betreuren; doch
te weinig, om my te verbeelden dat dit Berigt genoe
zaam zy. Het Geboortelot hadt ons op te grooten a
ſtand van elkander geplaatst; wy konden ſlegts van ver
kennis houden. Ik heb den Dichter en Schilder d
Natuur geprezen, met die waarheid en eenvoudigheid
welke my dagt dat hem best voegde: dat anderen he
bezingen, die zich by zyn Vaderland, en de Zangg
dinnen, zo verdienstlyk gemaakt heeft. Ik kom in b
kooring, om met een zyner Landgenooten uit te roepe

Heu cecidit; cecinit qui primi funera fratris,
Quis, rogo, Geſsneri funera mæſta canet? (*)

Maar ik verneem, dat Lykzangen niet alleen den Dic
ter beweenden; doch dat men hem een Gedenkteken z
opregten. Dit Gedenkteken, geplaatst op een der ſchoon
ſte plaatzen der wereld, zal tot een verſchiet-gezigt ſtrek
ken op een openbaaren wandelweg, en zien na de twe
Rivieren, de *Sil* en de *Limmat*. Men verwagte hi
geen heerlyk Praalgraf, beſtaande uit grootſche Pyramide
en lange Obelisken, die den Reiziger zo koud laaten a
het Marmer, waar uit ze gehouwen zyn. Niets van di
trotſche weelde ziet men in *Zwitzerland*. De gedagteni
ſen der Overwinningen van MURAT, van MORGATTEN
van NOESTELS, van SEMPACH, die de kluisters van *Zwi
zerland* verbraken, die van WILLEM TELL en WENKEL
RIED, de eerſte Verlosſers, zyn bewaard, met eene gee
vertoon maakende nederigheid. Een Steen, met een ty
aanwyzend opſchrift, drukken dikwyls de aangelegenſ
gebeurtenisſen uit by deeze Zoonen der Vryheid. He
Gedenkteken voor GESSNER zal weinig kosten; doch he
gezigt daar van, in de ziel des voorby trekkenden Reiz
gers, eene zagte droefenis wekken, overeenſtemmend
met de gevoelens, die de Werken diens Dichters inboe
zemen. Opregte traanen zullen dit eenvoudig en ſchil
deragtig Gedenkteken vereeren; een Gedenkteken,
welk ondertusſchen zo duurzaam zal zyn als de Schrif
ten van GESSNER, en de Werken van den beroemde
Kunſtenaar, die de Inwoonders van *Zurich* uit *Frankryk*
heb-

(*) Vader BRAUNSTEIN, van *Lucern*.

hebben ontboden, om hunne Eerbetooningen te vereeuwigen. HOUDON, die zo veel vlyts betoond heeft, om ons de trekken van VOLTAIRE uit te drukken, wiens beitel aan *America* WASHINGTON, en aan *Parys* LA FAYETTE ſchonk; Hy is het, die in een vernuftig zinnebeeld zal uitdrukken wie GESSNER geweest is. De Faam, welke nooit rust, en wier uitdeelende handen hier en daar Kroonen en Lauwerkransſen zich laat ontvallen, zal aan de ſtille boorden van de *Limmat* het Grafteken van GESSNER ontdekken, zich ophouden, nederdaalen, en een haarer Kransſen 'er om vlegten. Deeze zinſpeeling, waarvan het denkbeeld geheel dichterlyk is, geeft getrouw de gedagten op van allen, aan welken de gedagtenis van GESSNER dierbaar is. Ik zou willen, en misſchien is die wensch reeds daadlyk vervuld; ik zou willen, dat het opſchrift aanduidde, hoe zeer de Zanggodinnen zorge hadden moeten draagen voor een Dichter, die alleen voor haar geleefd hadt. Indien ik met deeze taak belast was, zou ik deeze Dogters des Hemels vraagen, en dus aanſpreeken:

Veſtrum erat, ô Muſæ, properanti obſiſtere morti,
Duraque divino flectere fata ſono.
Vos decuit vitam longum producere in ævum
Vati, qui veſtros auxit honore choros;
Et tu Phœbe pater, vacuam depone pharetram
Frange arcum, imbelli projice tela manu.
Si nequeant hæc arma tuos defendere Vates,
Projice tela manu, jam nihil ista valent
Abjice & herbarum ſuccos, limphasque ſalubres
Et medicos cantus, ſi nihil ista juvant.

Maar deeze loflyke taak is reeds volbragt: reeds heeft men den Dichter, die niet meer is, geroemd op de eenvoudigſte, doch treffendſte wyze. Men vindt in de *Zwitzerſche* Gezangen die ſchikkingen, welke ons den trant der Ouden herinneren. Ik zal hier alleen de vertaaling geeven van de kortſte en hartroerendſte Herderskout, in welke zyne Landgenooten hunne droefheid uitdrukken (†).

DE

(†) De Inſchryving, tot het Gedenkteken van GESSNER, is alleen door Inwoonders van *Zurich* geſchied; zy hebben geene Vreemdelingen willen toelaaten 'er op in te tekenen. Zy verdie-

DE DOOD VAN GESSNER.

PHILON. Lieve LYDA! keer weder, leg uwe veelkleurige Linten af; ontſnoer uwe hairvlegten; maak een kranſ van Cypreſſen; de Zanger van ons Land leeft niet meer gaa weenen met uwe Gezellinnen; en wanneer de Maan zich van achteren het Pynboomenbosch zal verheffen zult gy met haar komen in de beemd, digt by 't woud

Zo ſprak PHILON tot LYDA. De bekoorelyke jonge Dogter ſtondt ſpraakloos, traanen lekten uit haar blaauwe oogen, langs haare bleek beſtorve wangen; zy keerde weder, om het droevig nieuws haar Gezellinnen aan te kondigen.

De geheele ſtreek was, op één oogenblik, in droefheid gedompeld. De ſtem der jeugdige Herderen liet zich niet meer hooren; de ruispyp zweeg; en men hoorde by tusſchenpoozen, niets dan het blaeten van een afgedwaald Schaap. Gezeten aan den oever eener Riviere die het Bosch in twee deelen ſcheidt, vlogten de Herders, onder een droevig ſtilzwygen, Lykkranſſen van Cypreſſen.

De dag was ſtil; nog ſtiller de avond; de Maan, aan opgewekt door deeze ſtaatlyke ſtilte, rees vroegtydig.

Met LYDA kwamen in de Beemd, met een langzaamen tred, langs Laanen van oude Eikenboomen, de Herders en Herderinnen. De Vogeltjes zweegen; zy durfden niet vliegen. Het Boomloof hing onbeweegelyk. De Beek vergat het ruiſchen. Die droefheid was heilig voor alle weezens.

PHILON. Zyt gy daar?

Ja, luidde het antwoord.

PHILON. Volgt my in orde. Wy zullen deeze Steenen mede neemen, dezelve brengen onder de oude Eiken, met mosch bedekt, en 'er een Altaar van vervaardigen.

Al-

dienen deswegen lof. Buiten twyfel zal het Fonds groot genoeg weezen, om den Kunſtenaar in ſtaat te ſtellen, om een Meeſterſtuk voor den dag te brengen, zonder door de laagheid van den prys belemmerd te worden. Men heeft Marmer verkoozen Ik geloof, dat men de aanbieding van den Heer HOUDON, om het van Brons te maaken, hadt behooren aan te neemen. Het zou de kosten zeer verminderd hebben.

volgden zy, zonder onder den weg één woord
ken, en binnen kort was het Altaar gebouwd.
N. Plaatst gy uwe Cypresſekransſen op 't Al-
dat wy ze ieder op onze wyze heiligen, aan de
lis van GESSNER.
r den mynen aan den lieflyken Zanger onzer ſtreeken.
d den mynen, ſprak CLEON, aan den Vriend van
vrolykheid.
lig den mynen, zei EGLE, aan den verſtandigen
eligen GESSNER.
enk deezen, vervolgde THEIS, aan den mensch-
Regent, aan den Volklievenden Burger, aan
ouwen Vriend, aan den tederen Vader, aan den
gtgenoot.
tradt op haare beurt toe, met de woorden: ik
n Cypreskrans aan den Deugdzaamſten. . . . .
le bedekte zy haar aangezigt, nat van traanen,
e hairen, en boog voor 't Altaar neder.
volgden haar: men zweeg.
ligte Aardbeeving deedt zich door den gantſchen
den, en gaf getuigenis van het aandeel, 't welk de
Natuur nam in het verlies van haar geliefden Zanger.
Herderſtoet keerde in dezelfde orde weder. Elk
yn eigen Hut weenen; elk keerde, in het ver-
heenen gaan, de natbetraande oogen na het
grafteken, geheiligd door altoosduurende rouwe.

Herderszang, die, in zyne treffende eenvoudig-
oude Zangen navolgt, waar van de *Grieken* ons
len gegeeven hebben, doch die maar al te ſchaars
volgd, twyfel ik niet, of zal met vertederde har-
zen worden, door allen, wien 't aan geen ge-
reekt (§).

OMON GESSNER was de Zoon van den Heer JEAN CON-
NER, Raadsheer in den grooten Raad, overleden in
1775, en van Mevrouw ESTHER HIRTZEL, Dogter
ON HIRTZEL, geſtorven in den Jaare 1766.
ar 1761 was hy in 't Huwelyk getreeden met JUDITH
R, Dogter van den Heer HENRI HEIDEGGER, Raads-
Oppergemeensman, en Mevrouw SUZANNA MULLER.
ft vyf Kinderen gehad, drie Dogters en twee Zoons.
ter en twee Zoons overleeven hem. De oudſte zy-
en bevindt zich thans te *Rome*, waar hy zich in de
hool der *Italiaanſche* Meesteren oefent.

DE

DE AMPTVERKRYGING.

Eene Franſche Anecdote.

Een Heer, door groote verdienſten, (dat is te zegge door de kunst om te behaagen, door duizend b koorende kleinigheden, in allerlei der wereld aangenaam beuzelingen,) tot een aanzienlyken Post opgeklommen matte een jaar lang de verwagting af van een jong Hee wien hy een Ampt hadt toegezegd. Op een gunſtige dag gelukte het den Amptverzoeker, hem een Vertoo ſchrift te doen leezen, 't geen hy zo wel geſteld vond dat hy na den Schryver vroeg. *Ik ben de Opſteller*, an woordde de jonge Heer nederig; *en ik heb het in Verz gebragt, om het u daar in aan te bieden, ingevalle het liever in Dicht dan Ondicht hoorde.* —— „ La „ het my zien," ſprak de Heer, en naa het geleezen hebben, vervolgde hy: —— „ ô, daar is geest en ve „ beeldingskragt in die Verzen, ik wenschte dat ik „ gemaakt had! —— *Myn Heer!* hervatte de Jong ling, *ik heb het op Muzyk geſteld.* —— „ Dat m „ fraai weezen," kreeg hy ten antwoord, „ ik moet h „ zien." —— *Ik heb meer gedaan, myn Heer, gy my een Viool, ik zal het ſpeelen.* De voorſlag word an genomen, het Vertoogſchrift geſpeeld. —— *Dit is h niet al*, voer de jonge Heer voort, *indien gy de moeit wilt neemen om te ſpeelen, want ik weet gy zyt een groo Muzykant, ik zal het danſen.* Dit dagt den Mecenas zo aartig, dat hy het Stuk ſpeelde, terwyl de ander dans te. —— „ Ach!" riep de Heer daar op uit, „ g „ zyt een éénig Mensch in uw ſoort;" hy omhelst hem, en verklaart, „ ik maak u tot myn Secretaris, morge „ kunt gy in uw post komen; ik geef u daarenboven d „ eerſte plaats in myn Kommyskamer." .... De jong Heer, die Verzen maaken, op Muzyk ſtellen, Viool ſpeelen, en Danſen verſtond; maar niets van de zaak welke men hem aanvertrouwde, kreeg zyne bevordering —— *Zo gaat het in de wereld.*

* * *
* *
*

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

WYSGEERIGE BESCHOUWINGEN VAN DE TAAL EN DEN STYL.

Door den Heer REGIS REY DE CAZILLAC.

(*Vervolg van bladz.* 191.)

IV.

OVER DEN AANDOENLYKEN STYL.

Den Verheeven Styl mag men den Godlyken, den Aandoenlyken, of Hartroerenden Styl, den Menschlyken Styl, den Styl van 't Gevoel, heeten. Alle voorwerpen zyn geſchikt om 'er deel in te neemen, geen is 'er, of het ſtrekt om eenig Gevoel in ons te doen geboren worden; het komt 'er alleen op aan, dat men ze beſchouwt van dien kant, welke ons raakt, en de hoedanigheden, tot onze Gevoelens betrekking hebbende, wel affchildert, en zamenvoegt met zinnelyke voorwerpen. HOMERUS, VIRGILIUS, TASSO, FENELON, ROUSSEAU, MARMONTEL, en veele anderen, verſchaffen ons ſchoone voorbeelden van den Aandoenlyken Styl. De Verheeven Styl is altoos Hartroerend; maar de Aandoenlyke niet altoos Verheeven.

De Hartroerende Styl is, daarenboven, een Styl van 't Character. 'Er zyn Menſchen, die niets kunnen zeggen dan op een toon, waar in de Drift ſpreekt. Wordt men door een bovendryvende Driſt beheerscht, men ziet alles door de middenſtoffe dier Drift; zy geeft den toon aan alles wat men zegt, en ſtraalt door in onze wyze van denken, in onze wyze van uitdrukken. Een zagt, teder en edelmoedig Character behandelt alles met die ſtreelende zagtvoerigheid, altoos klinkt de ſnaar der goedhartigheid. TIBULLUS; de Schryver van den *Telemachus;*

Madame DES HOULIERES; RACINE, doen zich hier onzen geest op.

Het altoos Verheevene is vermoeiend, ſmaakt na winderige, en houdt als dan op natuurlyk te wee: Het verdriet my by aanhoudenheid in de hoogte te z ven; het valt my verveelend, ſteeds den geest tot wondering toe ingeſpannen te hebben; ik bemin een Sc ver, die van tyd tot tyd my van die ingeſpannenheid lost, die my opruimt, die my vermaakt), en zagte voelens inboezemt. De Aandoenlyke Styl moet de d gaande toon weezen van het Heldendicht, van het Ti ſpel, van den Lierzang. Van deezen moet dezelv en dan zich tot het Verheevene verheffen, en well tot het Aandoenlyke wederkeeren, zonder ooit laag vallen. Niemand heeft die twee Stylen beter we zamen te voegen dan HOMERUS.

In het Hartroerende moet alles uit het Gevoel vo komen, of ten minſten ſchynen voort te komen, en wyderd zyn van alle gemaaktheid; niets is aanſtootlyk dan wanneer het kunſtige des Vernufts al te zeer d ſteekt; dat dit zich verberge, onder den mantel van Natuurlyke, van het Hartstogtlyke. Nooit meer Ver dan waar het minst blykt, en door een verwonde kunstgreep alles Natuur wordt. HOMERUS vervoert zo ſchielyk, of vermaakt my zo aangenaam, dat hy geen tyd geeft om eenigen toeleg te ontdekken, of te vermoeden: de Natuur alleen doet zich met alle l bekoorelykheden voelen. VIRGILIUS, ſchoon ryk, groot en beſchaafder, baart by my diezelfde begogelingen al zyn Vernuft, al zyn Kunst, ligt bloot, de gemal heid, om zulks te bemerken, breekt het genoegen af vermindert het zelve. OVIDIUS laat, in ſtede van tuurlyk, teder en kiesch te weezen, dikwyls te veel leerdheids en Kunst blyken. HORATIUS, BOILEAU, TURE, en meer anderen, hebben ook niet veel va *molle atque facetum*, 't welk ons doordringt, verte en zo zeer behaagt. VARIUS, door VIRGILIUS en H TIUS zo hoog geagt, moet een groot Dichter ge zyn: jammer dat wy zyne Schriften derven.

In een geheel Dichtſtuk moet het gezond Verſta Gevoel elkander volgen, elkander onderſchraagen. ſmaak, dat vermogen, om het goede, het ſchoone verheevene, van een Werk te zien en te gevoelen die moet voorzitten by elk opſtel, is zyne geboorte

ſ

chuldigd aan 't gezond Verſtand en gevoelig Hart. 't Een zonder 't ander brengt geene andere dan koele, affe, kwynende en verveelende Stukken voort. 't Gevoel alleen baart niets dan wanſchepzels; zo ras 't gezond Verſtand ontbreekt, wordt de Geest deerlyk geſchokt. —— Maar, zegt men mogelyk, wat betekent het, of een Werk het gezond Verſtand ſtoot, als het legts behaagt? Het betekent zeer veel, —— zeer veel voor de eer van den Schryver, en voor de eer der Leeteren. Is het, in alle Dichtſtukken, een wel zeer groot en weezenlyk gebrek, als dezelve het gezond Verſtand beledigen, 't is teffens eene groote ſchande voor den Mensch, als hy het Verſtand en den Smaak derft, en 't geen niets min dan ſchoon is, als ſchoon verheft en bewondert. Ongelukkig die grillige en gedrogtlyke Werken, waar in men een ſtrydig mengzel vindt van HERACLITUS en DEMOCRITUS! Ongelukkig die Werken, welke tegen de Regels van het gezond Verſtand zondigen! Hoe ſchitterend zy anderzins zyn mogen, die glans is niets meer dan een voorbyſchietend Weerlicht; het weezenlyk Schoone zal alleen, door alle Eeuwen heen, met luister verſchynen.

Het Verheevene en Hartroerende vereenigd, beſtuurd door het gezond Verſtand, verrukken ons op het leezen van een Dichtſtuk, zy vervullen ons met een geestdrift; de leevendigheid, de zonderlingheid, de verſcheidenheid der gevoelens en gedagten, in ons overgebragt door ſterke en welluidende uitdrukkingen, vervoeren onzen geest, en roeren denzelven op eene onwederſtandlyke wyze: wy ſtellen ons, zonder het te bemerken, in de plaats, en deelen in 't belang van elk beſchreeven perſoon; wy ontvangen agtereenvolgend een oneindig getal van verſchillende indrukken, zo veel te gevoeliger, naar gelange zy nieuwer en ongewooner zyn, en gemaakt worden op zinnigen, nooit voorheen in dier voege geroerd. Deeze nieuwheid van indruk werkt zo ſterk op onze gevoeligheid, dat de leezing van het ſchoonſte Dichtſtuk, verſcheide keeren herhaald, ons het zelfde genoegen niet ſchenkt.

De Natuur, de Waarheid en de Deugd, alle naakt, hebben ſchoons en fraais genoeg, om, zonder opſchik, te behaagen; maar wie vindt zich in ſtaat, om ze geheel naakt te ſchilderen en te vertoonen? Men zou dezelve als dan in al haar glans, in al haar grootsheid, doen

verſchynen, voorzien met oneindig veel bevalligheden veel ſchitterender dan de Rede en Dichtkunst 'er aan weeten by te zetten. 't Is, derhalven, eene jammerlyke begogeling, zich te verbeelden, dat men ze geheel naak vertoont, als men ze zich op een zeer eenvoudigen trant laag, plat, en van allen cieraad ontbloot, voorſtelt. Is dit niet veeleer die Schoonheden bemorſen, en verlagen? Is dit niet veeleer die Vorſtinnen, dat ik my dus uitdrukke, met lappen omhangen?

De Dichtkunst is zeer bekwaam om de ſombere Voorwerpen der Wysbegeerte te verfraaijen, te doen ſchitteren en te vervrolyken. LUCRETIUS, de Schryver van den ANTI-LUCRETIUS, Vader BOSCOWIK, en verſcheide andere Wysgeerige Dichters, hebben zulks met eenen gunſtigen uitſlag beſtaan: doch al te ſchroomagtig, of al te zeer vooringenomen, hebben zy, zo het my toeſchynt, aan de Wysgeerige Onderwerpen alle cieraaden en bekoorelykheden, voor welke zy vatbaar waren, niet bygezet.

Men moet nooit, onder eenig voorwendzel, de deftigheid, de ernsthaftigheid, en verheevenheid der Wysbegeerte uit het oog verliezen. Ik bewonder, met genoegen in de Wysgeerige Schriften van CICERO, zyne doordringenheid, zyne ſchranderheid, zyne geleerdheid, de ſchoonheid en juistheid zyner aanmerkingen; doch zyn Styl komt my te eenvoudig, te gemeenzaam, voor. Hoe veel lofs FONTENELLE ook verdiene, vind ik zyn Styl te laag, en dikwyls weinig voegende aan de hooge Weetenſchappen, welke hy behandelt; nog meer ſtraalt 'er bykans in alle de Werken van VOLTAIRE eene te merkbaare gemaaktheid door.

Het ontbreekt ons aan geene heerlyke voorbeelden van Styl in alle Weetenſchappen. Wie kent de PLATOS, de MALEBRANCHES, DE MAUPERTIUS, de LES PLUCHES, de D'ALEMBERTS, de MARMONTELS, de BUFFONS, de MONTESQUIEUS, de ROUSSEAUS, de Schryvers van de *Dictionaire Encyclopedique*, niet? Kan men beter over de Geneeskunde ſchryven dan CELSUS, FERNEL en SENAC?

V.

OVER DEN STYL DER GESCHIEDKUNDE, EN HET SCHRYVEN DER GESCHIEDENISSEN.

De Geſchiedenis moet niet ſpreeken dan van zaaken, die

le vergetelnisſe verdienen bewaard te blyven:
derhalven, altoos een min of meer Aandoenly-
aanneemen, waardig aan de gewigtige Gebeur-
welke zy der Naakomelingſchap ter hand ſtelt.
moet verheeven zyn, wanneer de onderwerpen
ren. Hoe verveelend is het niet, alles op een
en trant, en met eene kwynende koelheid, de
zaaken te hooren verhaalen! Ik lees met veel
egen de *Grieksche* dan de *Latynſche* Geſchied-
De hoofdvereischten in eenen Geſchiedſchry-
auwkeurigheid, klaarheid, en waarheid. Men
gen de Waarheid der Geſchiedenisſe, als men
erheden onder mengt. En doen zulks niet veel
anigen, die de ſtoffe uit Tooneelſpelen en an-
twerken haalen? Men verandert de voornaam-
len, voegt 'er by, neemt 'er van af, en ver-
omtyds alles. Ten meesten genomen, ſtaat het
Gebeurtenisſen een fraay gewaad te omhangen:
grond der Geſchiedenisſe zelve aan te tasten,
een ſchriklyk misdryf.
Geſchiedſchryvers treft men aan, die klaarheids
ezitten. Het is ondertusſchen niet te verſchoo-
in eenige Wysgeeren, dat zy onze harsſens veel
even, en nog mogen deezen ons geduld niet
n.
elyk de Geſchiedenis by een diepe grot. Aan
ig ziet men genoeg; naar maate men dieper in-
rmindert het licht ongevoelig; tot zekere diepte
, ontdekt men niets meer. By den aanvang is
iedenis zeker genoeg; men weet de verſche
n; doch naar gelange men zich daar van verwy-
t de Eeuwen tot de vorst afgeleegene tydperken
t, neemt de klaarheid en zekerheid der Geſchie-
men komt eindelyk in ſtikdonkerheid, en doolt
t Ryk der Fabelen.
ſchiedſchryvers kunnen niet dan verveelen, met
delyk dezelfde zaaken te herhaalen: altoos van
, bloedige Veldſlagen, verwoeste Steden, heersch-
Vorſten, de ſpeelballen van hunne baatzoekende
naaren, te ſpreeken. Ik zou veel liever zien dat
iedenis, die in den grond der zaake een gedeelte
Natuurlyke Historie uitmaakt, meer op dezelve
eef. —— Welk eene verpligting zouden wy
CÆSAR hebben, als hy ons eene nettere beſchry-

ving gegeeven hadt van den toeſtand der *Gaulen*, in
nen tyde, van den aart des Gronds, der Lugtſtreek
van den Koophandel, den Godsdienst en de Zeden
Gaulen? Hoe veele andere weetenswaardige zaaken
'er niet, van welke de Geſchiedenis ons onkundig la
en welke te weeten ons meer raakt dan Oorlogen, H
ſtreeken, en Misdryven? by voorbeeld, welk een gen
gen zou het ons verſchaffen, recht te kennen de Uitv
ders van Kunſten, van het Kompas, van het Buskru
van de Drukkunst, en zo veele andere belangryke vo
vallen in de Geſchiedenis des Menschdoms!

Een Geſchiedſchryver moet een enkel Verhaaler w
zen. Het ſtaat hem, zonder twyfel, vry, de oorzaak
de ſtreeken, de ſtaatkundige inzigten, de verhoole ro
zels en heimlyke beweegredenen op te ſpeuren en te o
dekken; hy kan 'er zelfs byvoegen wat men dagt, w
men ten dien tyde ſprak, de loopende gerugten, het
gemeen oordeel, tot vermoedens toe; maar de Geſchie
ſchryvers, die van eigen aanmerkingen overvloeijen, z
by my ten hoogſten verdagt. Ik verlang een opte
voordragt van het gebeurde, en verkies voor het over
zelve myne aanmerkingen te maaken. Elk heeft zy
byzondere wyze van opmerken, denken en oordeel
Een Wysgeer, by voorbeeld, die den Mensch ken
merkt geheel anders op dan anderen; zyn doorzigtig o
dringt dikwyls door dikke duisternisſen heen; hy zie
of raadt. Ik haat, daarenboven, dien leermeesteragtig
toon, met welken zommige Geſchiedſchryvers, in plaa
van Gebeurtenisſen te vermelden, het zich onderwind
ons Lesſen te geeven. Ik zoek een Geſchiedſchryve
geen Leermeester. Eindelyk vind ik den Geſchiedboek
die het beſtaat zyne oordeelvellingen te geeven over
Werken van groote Mannen, niet min ondraagelyk; zul
behoort tot zyne taak niet.

Een aanmerkingmaakend Geſchiedſchryver ſchikt w
eer de Geſchiedenis naar zyne Aanmerkingen, dan zy
Aanmerkingen naar de Geſchiedenis. Men ontdekt di
wyls zelfs de valschheid zyner Aanmerkingen, hoe v
behendigheids hy ook bezitte, om de Geſchiedenis n
zyne denkbeelden te plooijen. Men verhaalt, men me
op, doorgaans overeenkomſtig met zyne driften en voo
oordeelen. —— Een goed Geſchiedſchryver moet
ſtaat weezen om de zaaken recht te beſchouwen, jui
te beoordeelen, en den Mensch door en door kenne

met één woord, hy moet een Wysgeerig Geſchiedboeker zyn.

't Geen ik van de Geſchiedſchryvers in 't algemeen gezegd heb, ſtrekt zich uit tot die de Geſchiedenis der Natuur beſchryven. De Natuurbeſchryver moet een Waarneemer, een nauwkeurig en getrouw Schilder, aan geen Stelzel gehegt, bedaard in zyne aanmerkingen, en zeer omzigtig in zyne redekavelingen, weezen; de minſte gehegtheid, welke hy betoont aan eenig gevoelen, geeft my regt om hem te verdenken. Zo ras hy party gekoozen heeft, merk ik hem niet meer aan als een onpartydig en omzigtig Waarneemer; hy ziet niet dan met vooringenomene oogen, hy beſchouwt alles door de middenſtoffe zyns geliefkoosden denkbeelds, en zyne denkbeelden ſtemmen dikwyls niet zamen, dan om dat hy ze doet zamenſtemmen.

Alle die vermenigvuldigingen, alle die hergietingen van de Geſchiedenisſen, in deeze laatſte tyden, komen my voor zeer onnut, zeer verveelend, en zeer ſchadelyk te weezen. Elk heeft zyne wyze om de Voorwerpen aan te bieden, elk heeft zyn Stelzel, elk wil 'er iets van het zyne inmengen, elk zoekt met zyne bekwaamheden te pronken, en bovenal met de gaave van iets fraais te zeggen. Hoe zeer moeten, langs deezen weg, de voorwerpen misvormd, hoe zeer de Gebeurtenisſen zelve verdonkerd, veranderd en verward worden? 'Er zou een heerlyk Werk te vervaardigen weezen, te weeten, een Wysgeerig onderzoek der Geſchiedenisſen en der Geſchiedſchryveren; dan, dit Werk zou een Wysgeer vorderen, geheel onpartydig, vry van allen vooroordeel, een geleerd, diepdenkend Wysgeer, een volkomen kenner van het Menschlyk hart.

WAARNEEMING WEGENS EENE CHOREA SANT. VITI, DOOR HET GEBRUIK VAN DE CAMPHORA GENEEZEN. Door J. WILSON, M. D. te Mansfield, Nortinghamshire.

(*Medical Comment. for the Year 1787.*)

ANN. GASKILL, een Meisje van 15 jaar, kreeg in Augustus 1786, na dat zy eenigen tyd aan koud en

vochtig weder was blootgeſteld geweest, onregelmaatige ſtuipachtige beweegingen in den rechter arm, en het rechter been: deeze toevallen namen trapsgewyze toe, en verſpreidden zig langs hoe meer over het geheele ligchaam, zelfs de ſlinker zyde wierd beurtlings aangedaan. Het hoofd wierd geheel op zyde getrokken, en het geheele ligchaam wierd geweldig verdraaid, wanneer zy poogingen deed om te ſpreeken, en dit laatſte was onverſtaanbaar. De vermogens van den geest waren merkelyk verzwakt, en het ligchaam vermagerd, de pols klein en ſchielyk, de ſlaap afgebrooken, en vergezeld met kermen, de Maandzuiveringen kwamen niet ten voorſchyn. —— De Heer BROOK, een kundig Heelmeester te *Mansfield*, wierd by haar geroepen. Hy gaf haar verſcheiden van de beste verſterkende middelen, b. v. de *Kina*, *flores Zinci*, *Cuprum ammoniacum*, de *Staal*, *Mercurius*, enz., zonder de minſte uitwerking. Na zo veele vruchtelooze poogingen, verzogt hy my de Lyderesſe te zien, en ik vond haar met de genoemde toevallen.

Beſchouwende haare ziekte als de uitwerking van eene te groote gevoeligheid der Zenuwen, ſchreef ik haar de Campher voor, als het werkzaamſte onder alle de Zenuwen verſterkende middelen. Zy begon driemaal 's daags, telkens 4 grein, met een weinig *Aſſa fœtida*, te neemen. —— Na eenigen tyd daarmede aangehouden te hebben, wierden de toevallen blykbaar minder. Aangemoedigd door deeze geringe hoop, vermeerderde ik langzamerhand de gifte, tot 18 grein, viermaal 's daags. Hiermede hield zy, onder eene goede dieet, drie maanden aan, by elken dag vermeerderde de hoop tot herſtel; en zy is, door het voortdurend gebruik van dit Geneesmiddel, volkomen herſteld.

RLYKE HISTORIE VAN DEN FLAMINGO, OF DE PHENICOPTERUS.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 197.)

indt den *Flamingo* te *Valparis*, op *la Conception*, *Cuba* (*), waar de *Spanjaarden* hem *Flamenco* (†), op de Kust van *Venezuela*, by het *Witte-Eiland*, op het *Rots-Eiland*, welk eene verzaan Klippen is (§). De *Flamingo* is wel bekend *ie.*, by benden vertoonen zy zich op den oever, nde (‡); desgelyks komt hy op de *Bahama-* (**). HANS SLOANE ſtelt den *Flamingo* op de Vogelen van *Jamaica* (††). DAMPIER vindt *Rio de la Hacha* (§§); veelvuldig is hy op *St.* (‡‡), op de *Antilles* en *Caribiſche Eilan-*

den

RRA, Cap. XIII.
LAET, *Deſcript. Ind. Occident.* Lib. I. Cap. II.
—— Lib. XVIII. Cap. XVI.
TERE, *Hiſt. Nat. de la France Equinox.*
EIN, *De Avib. Errant* p. 165.
iſt. *Nat. of Jamaic.* Tom. II, p. 321.
heb *Flamingos* te *Rio de la Hacha* gezien, en op een igt by de vaste Kust van *America*, tegen over *Curaçao*, k de Zeeroovers den naam van het *Flamingo Eiland* uit hoofde van de verbaazende menigte deezer Vogeldaar nestelen. DAMPIER, *Nouv. Voyage, autour du* T. I. p. 94.
) *St. Domingo* zyn de *Flamingos* by de Moerasſen in menigte, dat men ze van verre voor een geſchaard aanzien. *Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. XII, p 228.
De plaatzen, door de *Flamingos* op *St Domingo*, by , bezogt, zyn de moerasſige-plaatzen van *Canave* en *he*, kleine Eilanden, het eene gelegen ten Oosten *Port* , en het andere ten Zuiden de Stad *Cayes*. Deeze behaagen aan de *Flamingos*, om dat ze onbewoond zy 'er veel zoutwater-moerasſen aantreffen: veelvuldig ok op den beroemden Poel van *Riquille*, den *Spaniaar*hoorende. Voor 't overige vermindert het getal deeen, naar gelange men de Moerasſen opdroogt, en de

den (*), waar hy zich in de kleine Zoutwater-Meiren onthoudt. De *Flamingo*, van welken SEBA zyne Figuur ontleende, was hem van *Curacao* gezonden (†). Men ontmoet deezen Vogel in *Peru*, en tot in *Chili* (§). In 't kort, weinig Landſchappen zyn 'er in *Zuid-America*, of de Reizigers hebben 'er deezen Vogel aangetroffen.

Deeze *Flamingos*, van *America*, zyn volkomen dezelfde met die van *Europa* en *Africa*: de ſoort van deezen Vogel ſchynt éénig, en meer op zich zelven te weezen dan eenige andere: geene verſcheidenheid volſtrekt treft men 'er in aan.

Op de Kusten van *Cuba* en de *Bahama-Eilanden* (‡), in de overſtroomende plaatzen, en de laage Eilanden, als de *Vogel-Eilanden*, broeden zy de jongen uit, op de laatstgemelde vondt LABAT eene menigte van deeze Vogelen, en derzelver Nesten (**). Deeze Nesten zyn kleine hoopen van Modder of Klei, uit het Moeras by-een geſchraapt, als een pyramide, omtrent twintig duimen te midden van het water uitſteekende, waar in het grondſtuk altoos blyft; de geknotte top is uitgehold, en in dit hol, noch van pluimen, noch van ruigte voorzien, legt de *Flamingo* de Eyeren, welke hy broedt, rustende op dit bergje, laatende de Pooten daar by zydwaards nederhangen, gelyk omtrent die op een tabouret zit, in dier voege, dat hy alleen met den Stuit en den Onderbuik de eyeren broedt. Deeze zonderlinge geſtalte is eene noodzaaklykheid, hy kan de lange Pooten gekromd onder zich niet bergen (††). Altoos vervaardigen zy de Nesten in Zoutwater Moerasſen; doorgaans leggen zy twee, en ten hoogſten drie, Eyeren (§§). Deeze Eyeren zyn wit, van grootte als Ganzen Eyeren, doch wat langwerpiger (‡‡). De Jongen beginnen niet te vliegen voor dat

hoog groeiende ruigten aan de kanten der Meiren wegneemt. — *Extrait des Mem. communiques, par M.* LE CHEVALIER LEFEBVRE DESHAYES.

(*) HERNANDEZ —— ROCHEFORT.

(†) *Theſ. Tab.* 67.

(§) DE LAET —— FRESIER.

(‡) CATESBY, *Hiſt. Nat. of Carolina*, Tom. I. p. 73.

(**) *Hiſt. Gen. de Voyag.* Tom. XV. p. 673.

(††) LABAT, Tom. IV. p. 425. DAMPIER, Tom. I. p. 93.

(§§) *Philoſoph. Transact.* No. 350.

(‡‡) Naar de Eyeren van een *Flamingo* van *Cayenne*, in Konings Kabinet.

dat zy bykans den vollen wasdom bekomen hebben; doch zy loopen met eene zonderlinge ſnelheid, weinig dagen naa de geboorte (*).

De Pluimadie is in 't eerst ligt grys; deeze koleur wordt donkerder, naar gelange de Veeren groeijen; doch zy hebben tien of elf maanden noodig, eer het Lyf de volle grootte heeft, en als dan eerst neemen zy een ſchoone koleur aan, welke zwak is in de jeugd, en met de jaaren in ſterkte en luister toeneemt (†). Volgens CATESBY verloopen 'er twee jaaren, eer zy het ſchoone hoogrood bekomen. DUTERTRE maakt dezelfde aanmerking (§). Maar hoedanig het ook met dit toeneemen der koleur in de Plumadie gelegen zy, de Vleugels krygen die koleur eerst; het rood der Vleugelen overtreft altoos het rood der andere deelen: van de Vleugelen gaat die koleur over op den Stuit, vervolgens op den Rug, de Borst, en ſtrekt zich op den Hals uit. By eenige enkelen treft men kleine verſcheidenheden aan in de koleurſchakeeringen, die uit het verſchil der lugtſtreeke ſchynen te ontſtaan: zo hebben wy, by voorbeeld, het rood veel ſterker in die van *Senegal*, en meer na het Oranje trekkende, gevonden, dan in die van *Cayenne*: een onderſcheid in de daad, te klein om 'er twee ſoorten van te maaken, gelyk BARRERE gedaan heeft (‡).

Het voedzel deezer Vogelen is in alle Landen bykans het zelfde. Zy eeten Schulpviſſen, Vischkuit, en Water-Inſecten: zy zoeken dien leeftogt in den modder; den Bek, en een gedeelte van den Kop, daar in ſteekende. Zy ligten ten zelfden tyde, en geſtaadig, de Pooten op en neêr, om den prooi met den modder in den Bek te brengen, die, getand zynde, denzelven behoudt. Dit is, zegt CATESBY, een klein rond zaad, als Gierst, 't welk zy uit den ſlyk opzamelen, en het meerendeel huns voedzels uitmaakt; doch dit vermeende zaad is waarſchynlyk niets anders dan Eyeren van Vliegen, zo veelvuldig in de natte ſtreeken van *America*, als ze kunnen weezen in laage Landen van het Noorden, waar de Heer MAUPERTUIS betuigt, geheele Meiren, gansch en al overdekt, gezien te hebben met Inſecten-Eyeren, die naar gierst-

(*) *Philoſoph. Transact.* No. 350.
(†) DE LAET, p. 583. LABAT, Tom. VIII. p. 201.
(§) *Hiſt. Nat. of Carolina*, Tom. I. p. 73. *Hiſt. des Antilles.*
(‡) BARRERE, *Ornithol. Specim. Nov.*

gierstkorrels geleken (*). Waarſchynlyk vinden *mingos* op de Eilanden van *America*, dit voedzel i vloed; doch op de kusten van *Europa*, eeten zy en de tandjes, met welken hun bek gewapend is, z zeer geſchikt om dien glibberigen prooy vast te ho

De *Flamingos* ſchynen aan den Zeeoever g ziet men ze op de Rivieren als aan de *Rhone*, 't i verre van den mond: zy onthouden zich het beſt op laage zeekusten en zout waterige moerasſig ten: ook heeft men opgemerkt, dat, wanneer wil houden, 'er zout in het drinkwater moet worden (†).

Altoos zyn deeze Vogels in benden by een, en visſchen ſchikken zy zich op een ry, 't welk va het vertoon maakt als of men in gelederen geſc Soldaaten zag: deeze ſmaak om zich op een ry te ren blyft hun by als zy ergens rusten (§): zy ſchildwagten uit, en houden eene ſoort van wagt gende daar in het Inſtinct van alle Vogelen, die i den leeven: wanneer zy, om te visſchen, den ko water geſtooken hebben, ſtaat 'er een met den ko hoog geſtooken (**); ontdekt hy eenigen onraad heft hy een geſchreeuw op, 't welk zich zeer ver hooren, en gelykt naar den klank van een trompet

(*) *Voyage en Lapponie pour la Meſure de la Terre.* T *des Oeuvres de Maupertuis*, p. 116.

(†) DE LAET *Deſcript. Ind. Occid.* Lib. II. Cap. II. L CHARLEVOIX, zeggen 't zelfde.

(§) *Hist. Gen. des Voyages* Tom. II. p. 364. en T p. 229.

(**) Zy zyn altoos op de wagt tegen hunne Vyan niet verraſt te worden; men wil dat 'er eenigen op wagt ſtaan, terwyl de overigen hun leevensonderho ken; met dit alles zegt men dat ze het kruid op ren afſtand ruiken, zo dat het bezwaarlyk valle ze nab men. Onze oude *Boucaniers* bedienden zich, om ze te van een list, gelyk aan die de inwooners van *Florida* g om de Herten te naderen; zy bedekten zich met een Oſſen kwamen van onder den wind op, en naderden, zonder *Flamingos*, gewoon Oſſen in de weide te zien, ſchrikt dat zy ze op hun gemak dood ſchooten, *Hist. de Saint gue par* CHARLEVOIX, Tom. I. p. 30. *Hist. Nat. et Mo Antilles*, p. 151.

(††) Deeze Vogels hebben eene zo ſterke ſtem, dat

op dit geluid begeeft zich de ganſche bende op de vlugt, en neemt in die vlugt eene orde waar, gelyk aan die der *Kraanvogelen*. Doch wanneer men ze verraſt, maakt de ſchrik hun als roerloos en dom, zo dat de jaager tyd heeft om ze alle tot één toe te dooden. Dit is het getuigenis van DUTERTRE. Op die wyze kan men de anders ſtrydige berigten der Reizigeren over een brengen: eenigen hunner beſchryven de *Flamingos* als wantrouwende Vogels, die zich niet ligt laaten naderen (*), terwyl anderen ze afbeelden als dom, log, verbysterd, en die, zich de een na den ander laaten vangen (†).

Het vleesch van den *Flamingo* is eene zeer gezogte ſpyze. CATESBY vergelykt het in lekkerheid by dat van een *Patrys*. DAMPIER zegt dat het, hoewel, mager, zeer wel ſmaakt. DUTERTRE vondt het voortreffelyk, ſchoon een weinig grondig van ſmaak, en de meeste Reizigers ſpreeken 'er van op den zelfden trant. De Heer de PEIRESE is bykans de eenige die het kwaad keurt: maar by het verſchil 't welk de Lugtſtreek daar aan kan toebrengen moet men voegen, de vermagering deezer Vogelen, die de *Franſche* kusten niet bereiken dan naa afgemat te zyn door een lange vlugt. —— De Ouden hebben 'er van geſprooken als van een allerſmaaklykst wild (§). PHILOSTRATUS telt de *Flamingos* onder de keurlykheden der Feestmaaltyden. (‡) JUVENALIS, den *Romeinen* hunne al-

ze hoort, of hy gelooft trompetten te hooren. Altoos zyn ze in benden by een, en terwyl zy den kop onder geſtooken hebben in 't water ſlobberende, gelyk de *Zwaanen*, om 'er voedzel te vinden, ſtaat 'er altoos een wagt recht over einde met den kop zo hoog mogelyk uitgeſtrekt, overal onrustig omziende; beſpeurt hy iets, hy laat zich hooren, alles geraekt in opſchudding, de wagtvogel vliegt eerst op, en alle de andere volgen, *Hist. Nat. des Antilles.*

(*) ROCHEFORT, *Hist. des Antilles. Relation de* ROBBERTZ. *Hist. Gen. des Voyages*, Tom II. p. 364.

(†) KLEIN noemt den *Flamingo*, Stolida Avis. CATESBY, beſchryft hem als dom, *Hist Nat. of Carolin.* Tom. I. p. 73.

(§) CALIGULA, dwaas genoeg geworden, om te waanen, dat hy een God was, hadt den *Flamingo* en den Pauw verkooren tot Offers, die men zyner Godheid moest ſlachten, en 's avonds voor den dag, op welken hy vermoord werd, hadt hy, gelyk SUETONIUS optekent, in eene Offerande zich beſprengd met het bloed van een *Phenicopterus*.

(‡) *Vita Apollon.* Lib. VIII.

alles verſlindende tafelweelde verwytende, zegt dat men op hunne tafels de zeldzaame vogels uit *Scythie* zag, en den heerlyken *Phenicopterus*. APICIUS geeft de wyze op hoe ze toegemaakt moeten worden (*), en was de Man, zo uitſteekend in lekkerbekagtigheid, die de tong van *den Phenicopterus* voor 't lekkerst beetje hieldt. (†) Eenige onzer Reizigeren ſpreeken ook, 't zy in navolging der Ouden, 't zy uit eigen bevinding, van de uitſteekende lekkerheid der *Flamingo* tongen.

De Huid deezer Vogelen, met een ſchoon dons voorzien, dient tot dezelfde gebruiken als die der *Zwaanen*. Ligt valt het de *Flamingos* te temmen. 't zy ze jong uit het nest genomen (§), of, reeds groot, in ſtrikken, of anderzins, gevangen worden (‖): want ſchoon zy zeer wild zyn in den ſtaat der natuur, wordt de *Flamingo*, gevangen zynde, ras onderdaanig, en ſchynt zelf eene maate van genegenheid tot zyne Bezitters aan te neemen: in de daad hy is meer woest dan fier; en de zelfde vrees, welke hem doet vlugten, brengt hem tot onderwerping als hy gevangen is. De *Indiaanen* hebben volkomen tamgemaakte *Flamingos*. De Heer de PEIRESE hadt 'er zeer gemeen-

(*) *De Obſ. et Cond.* Lib. VI. Cap. VII.

(†) LAMPRIDIUS telt, onder de overdaadigheden van HELIOGABALUS, dat hy op zyn tafel ſchotels deedt brengen, opgevuld met *Flamingo* Tongen. SUETONIUS tekent op, dat VITELLIUS, de lekkernyen uit alle de deelen der wereld verzamelende, onder deeze ook de Tongen van den *Phenicopterus* niet vergat. — MARTIALIS, den *Romeinen* hunne verdervende tafelweelde verwytende, ligt den *Flamingo* de volgende regels in den mond.

Dat mini penna rubens nomen; ſed lingua guloſis
Noſtra ſapit: quid ſi garrula lingua foret?

(§) „ Ik wenschte zeer, ſchryft LABAT, jonge *Flamingos* te „ hebben om ze tam op te voeden, want dit kan men doen: „ by den Bevelhebber van *Martinique*, heb ik 'er zeer makke „ gezien. —— In minder dan vier of vyf dagen kwamen de „ jongen, die wy gekreegen hadden, uit onze hand eeten; on„ dertuſſchen hield ik ze altoos zeer aan den band, ik be„ trouwde ze niet veel; want een los geraakt zynde liep als „ een Haas weg, en myn Hond kon hem nauwlyks agterhaa„ len." *Nouveau Voyage aux Iſles d'Amerique*, Tom. VIII. p. 291. 292.

(‖) „ Een wilde *Flamingo* verſcheen in een moeras niet ver-

enzaamen gezien, en geeft ons veele byzonderheden
van derzelver huislyk leeven (*). Zy eeten, zegt
, meer by nagt dan by dag, en maaken het brood, 't
lk men hun geeft, in 't water nat; zy zyn zeer aan-
enlyk voor de koude en naderen het vuur van zo digt-
, dat zy de Pooten branden: wanneer iets aan een
nner Pooten hapert, huppelen zy op den anderen,
bedienen zich van den Bek, dien op den grond bren-
nde, als van een kruk; zy ſlaapen weinig en rusten dan
één Poot, den anderen onder den buik optrekkende;
nog-

re van ons huis, wy dreeven 'er een tamme *Flamingo*, die onder 't Gevogelte op ons voorplein liep, heen, en de Negerjongen, die ze oppaste, bragt de eetensbak op eenigen afſtand van het moeras, en verborg zich; de tamme *Flamingo* toefde niet met by de eetensbak te komen, noch de wilde ondeezen te volgen; de laatſte wilde mede eeten, de eerſte hem verdryven, hier uit ontſtondt een gevegt, in zulker voege dat de Negerjongen, die doodſtil op den grond gelegen hadt, den wilden *Flamingo* by de Pooten trok, en agter over haalde. —— Een dier Vogelen, bykans op dezelfde wyze gevangen, heeft vyftien jaaren by ons ander Gevogelte geleefd, wel te vrede met zyne Makkers, die hy ſtreelde met zyn bek over 't lyf ſtrykende. Hy at het zelfde graan, mits het met wat water gemengd was: voor 't overige kon hy niet eeten, dan met den Bek op zyde te keeren om voedzel te neemen; hy ſlobberde in 't water gelyk de Eendvogels; hy kende zyn Oppaſſers zo wel, dat hy, honger hebbende, na dezelve toekwam, en met den Bek aan de kleederen vast hieldt. Menigmaal ſtondt hy tot halfweg de pooten in 't water, zeer weinig van plaats veranderende, en ook, van tyd tot tyd, met den kop onder water, om de kleine vischjes, waar aan hy de voorkeus gaf van andere ſpys, te betrappen; zomtyds liep hy door 't water, met half uitgeſpreide vleugels: zwemmen hadt hy geen zin in, maar baaden, in een weinig waters, was een zigtbaare wellust: als hy viel kon hy zich niet dan zeer bezwaarlyk weder op de been helpen, dus ging hy, om te ſlaapen, nooit op den buik leggen; alleen trok hy dan een Poot op, en rustte op den anderen, ſloeg den Hals op den Rug, den kop onder 't einde van een vleugel verbergende, altoos aan de zyde tegen over den opgetrokken Poot." *Lettre* de M. POMMIES, *Commandant de Mi-e au quartier de Nipes, a Saint Domingue, communique par* le *Chevalier* LEFEBVRE DESHAYES.

(*) DE LAET, *Deſcr. Ind. Occid.* Lib. I. Cap. II. PEIRESC ita. Lib. III.

nogthans heeft 't veel moeite in, om ze in onze L
op te kweeken. Dan ſchoon zy leerzaamheids g
zitten om zich naar den gevangen ſtaat te voege
die ſtaat zeer tegen hunne natuur; langen ty
zy het in denzelven niet uitharden, zy kwyner
dan leeven, zy zoeken ook niet voort te teele
heeft een *Flamingo* in den gevangen ſtaat jong
gebragt (*).

(*) BARRERE.

EENIGE BYZONDERHEDEN TOT DE NATUURLYKE
VAN DEN OLYPHANT BEHOORENDE.

(Overgenomen uit *Ayeen Akbery, or The Inſtitution*
Emperor AKBER. Uit het Oorſpronglyk *Perſia*
overgezet, door FRANCIS GLADWIN.

„ In de beſchryving der Vorſtlyke ſtallen van
„ zer, vinden wy verſcheide byzonderheden,
„ phant betreffende. Dit Dier, een Inbooreling
„ *dostan* zynde, en, getemd door de *Hindos*
„ veel gebruikt wordende, moet hun zeker b
„ kend weezen dan den *Europeaanen*, en mo
„ op een eigen berigt, en van een daar te La
„ ter afgaan, dan op die ons door Reizigere
„ ven. Veel is 'er in het Berigt van ABUL FAZ
„ dit Dier, 't welk overeenkomt met de overa
„ de hoedanigheden, aan den Olyphant toegeſc
„ Wy zullen deeze niet overneemen; maar all
„ die Beſchryving zodanige Byzonderheden aan
„ als de gevoelens der *Europiſche* Dierbeſchryve
„ derſpreeken, of iets behelzen, 't geen wy
„ herinneren by hedendaagſche Schryveren gele
„ hebben."

De Prys van een Olyphant is van 1000 tot 1
Rupeien; die van 5000, en 10,000 zyn niet ong

'Er zyn vier hoofdſoorten van Olyphanten.
is die, welke welgemaakt van geſtalte, opgerigt v
en breed van borst is, die groote oogen, en een
ſtaart heeft, met twee hoogten aan het voorhoo
groote paarlen gelykende. Deeze uitwaſſen wor
de taal der *Hindoos*, *Guj Maniek* geheeten, en aa

re veele hoedanigheden toegeſchreven. —— Een andere ſoort, *Mund* genoemd, heeft een zwarte huid, geele oogen, deeze is ſtout, en ontembaar. —— Een derde ſoort, *Murg* geheeten, heeft een witter huid, met vlekken, de oogen zyn een mengzel van rood, geel, zwart, en wit. —— De vierde ſoort, bekend onder den naam van *Mirk*, heeft een kleinen Kop, en laat zich gemaklyk temmen; de kleur is een mengzel van wit en zwart, wolkagtig door elkander. Uit de vermenging deezer vier hoofdſoorten komen anderen, die verſchillende naamen en eigenſchappen hebben.

Voorheen oordeelde men het ongeraaden, tamme Olyphanten te laaten voortteelen; doch zyn Majeſteit heeft dien ſchroom verbannen (*).

Het Wyfje draagt achttien Maanjaaren (†). Doorgaans brengt het één Jong, zomtyds twee Jongen, te eener dragt, ter wereld. Het Jong zuigt tot het vyfde jaar, wanneer het kruiden gaat eeten. In dien ouderdom wordt het *Bal*, op de tien jaaren *Powt*, op de twintig *Rek*, en op de dertig *Kelbeh*, geheeten. By elk deezer tydperken ondergaat het Dier eenige verandering, en is op de zestig jaaren volwaſſen. Het natuurlyk leeven der Olyphanten is, gelyk dat der Menſchen, honderd en twintig jaaren (§).

(*) BUFFON zegt uitdruklyk, dat de Olyphanten in den tamheen ſtaat niet voortteelen.

(†) BUFFON ſtelt twee jaaren voor den tyd der dragt.

(§) BUFFON ſchryft dat de Olyphant twee honderd jaaren leeft. —— Volgens de vergelykende opgave, hier gedaan, moeten de *Hindoos* langer leeven dan de *Europeaanen*.

AANMERKINGEN OVER DEN INVLOED DER STORTREGENS, BY DONDERBUYEN, OP DEN GROEI DER PLANTEN. Door den Heer INGENHOUSZ.

(Ontleend uit eenen Brieve van den Heer INGENHOUSZ den Heer MOLITOR, waarin hy den Invloed van de Electrieiteit des Dampkrings, op den Groei der Planten ontkent, en Proeven van het tegendeel bybrengt. *Journal de Phyſique*, Mai 1788.)

Daar de zints langen tyd met de Kunst-Electr genomene Proeven de meeste Natuurkundig 't begrip gebragt hebben, dat de Electriciteit va Dampkring een der voornaamſte Werktuigen is, va ke zich de Natuur bedient, om de Planten te doen jen, heeft men welhaast voor dat gevoelen geene g veriterking meenen te vinden, door de Waarneem dat de Regenvlaagen, by Donderbuyen uitgegooten toos zeer vol Electrieke ſtoffe zynde, de geheele jende Natuur als op nieuw bezielden. —— Aa verſchynzel valt geen twyfel; maar wel zou men in fel mogen trekken, of deeze Regenvlaagen dezelfd werking niet zouden te wege brengen, indien z Elektriek waren.

By het aanmaderen der Onweerswolken, meest voorgegaan door droog en helder Weer, wordt de zeer Electriek; men ontdekt dit zelfs zeer digt b Aarde. De eerſte druppels, die nedervallen, verme ren dien ſlaat van Electriciteit, welker kragt vervo gecvenredigd is aan den overvloed van Regen en Bl Wanneer de Blixemen ophouden vermindert de El citeit; en indien de Regen langen tyd duurt, is he delyk geheel met Blixemen gedaan; en de Geleiden de Lugt opgeregt, en op zich zelven ſtaande, geev dan weinig of geheel geene tekenen van Electri De rede van de verdwyning deezes verſchynzels is ander, dan, dewyl de geheele Dampkring eindelyk, de ingedronken vogtigheid, een doorlaatend Lichaa worden is, 't welk, een vryen doortogt aan het vu Electriciteit openende, het evenwigt herſtelt tusſch hoeveelheid dier ſtoffe in de Wolken, en op Aarde. zal bezwaarlyk gelooven, dat de Regen, by den aa eener Onweersbuye, alleen die leevenwekkende kragt

Het dunkt my zeer waarſchynlyk, dat de Regenvlaagen zo vrugtbaarmaakend zyn, wanneer alle Electriciteit der Lugt heeft opgehouden, als wanneer dezelve in de volſte ſterkte is: want de Regenvlaagen, door geen ſlixem vergezeld, verkwikken de Aarde even zeer als die de Onweerswolken uitſtorten: en derzelver uitwerking doet zich niet min zigtbaar op, wanneer een drooge tyd de eerstgemelde Regenvlaagen voorgaat.

Men zal my hier kunnen tegenwerpen; dat alle Regen, die naa langduurige droogte valt, Electriek is. Ik ſtem het toe; doch het is niet min waar, dat de Planten, naa een droogen tyd, begooten wordende, zich omtrent even als door den Regen verfrist vinden. Doen de Regenvlaagen meer dienst dan de begieters door kunst, waar van ik nog niet ten vollen overtuigd ben, zulks zou daar aan kunnen toegeſchreven worden, dat de Regenvlaagen de Planten gelyklyker aan alle deelen bevogtigen, het langer agter den anderen doen, dieper en gelyker in den grond indringen.

Indien de Electriciteit, door de Regenvlaagen medegevoerd, zo noodzaaklyk was tot bevordering van den groei der Planten, zouden de Planten in de Broeikasſen veel traager groeijen, en in dezelve groot nadeel lyden; en men zou in dezelve geen Perſiken, en andere Vrugten, van eenen zo lekkeren ſmaak kunnen teelen, als ons de Gewasſen in de Broeikasſen gezet opleveren; naardemaal dezelve nooit een drup geëlectiſeerd water ontvangen. In *Egypte* regent het zeer zeldzaam; de overſtrooming van den *Nyl* maakt 'er, zonder de minſte Electriciteit, den grond zeer vrugtbaar. De Dampkring is doorgaans meer Electriek, by helder Weer, in den Winter dan in den Zomer. De Hoogleeraar DE SAUSSURE heeft dit zeer wel opgemerkt (*). Indien de Natuur de Electriciteit verordend hadt, tot bevordering van den groei der Planten, zou dezelve die kragt, zo 't my voorkomt, in den Zomer ſterkst gemaakt hebben. Wanneer het beſtendig eenige dagen ſneeuwt, op een tyd van harde Vorst, blyft de Sneeuw dikwyls zeer Electriek, al dien tyd lang, terwyl het meerendeel der Regenvlaagen, in den Zomer, binnen weinig uuren ophouden Electriek te weezen (†).

In-

(*) *Voyages dans les Alpes*. Tom. III. p. 312.

(†) Reeds gevallen Sneeuw behoudt menigmaal zeer langen tyd de Electrieke kragt, naa dat alle Sneeuwwolken weg zyn.

Indien de Electriciteit diende om den groei der Ge
ſen te verhaasten, zouden de Planten ſterkst groeie
dien tyd als de Electriciteit het kragtigst is: onde
ſchen heeft het tegendeel plaats: want de Electri
van een heldere Lugt „ vermeerdert van den Mo
„ ſtond af allengskens, en bereikt bykans door
„ voor den Middag de *grootſte hoogte*, deeze be
„ hebbende, ſchynt ze af te neemen, tot dat ze by
„ vallen van den Daauw weder toeneemt," volgen
aanmerking van den Hoogleeraar DE SAUSSURE (*),
daar mede aanduidt, dat die *grootſte hoogte* omtrent
Middag doorgaans beſpeurd werd. Het is, egter,
trent den Middag, dat de Planten den minſten voort
in den groei maaken. Zomtyds ſchynen ze zelfs om
dien tyd af te neemen. Ik heb van den Heer GAR
deeze Waarneeming ontleend, en dezelve zo waa

Meer dan twintig jaaren geleden, te *London*, by wylen
Heer CANTON zynde heb ik gezien, dat de Sneeuw, verſ
de dagen geleden, gevallen, door den wind van het dak
waaid, tegen een Conductor, op zyn Huis, aankwam, e
ſterk electriſeerde, dat de klokjes, geſchikt om de Electri
aan te kondigen, bengelden. Hy verhaalde my, dit verſch
meer dan eens waargenomen te hebben. —— De Rege
liest, op het eigen oogenblik dat dezelve op den grond
komt, voor altoos zyne Electrieke kragt.

(* *Voyages dans les Alpes*, Tom. III. p. 359. Gedur
de Zomers van de Jaaren 1785, 1786, 1787, heb ik my
naſpeuringen op de Electriciteit des Dampkrings zeer veel
gehouden; maar de veranderingen en ongeregeldheden,
my in de Lugtsgeſtel ontſte, ten dien opzigte, waargeno
hebben my belet een algemeenen regel vast te ſtellen. De
D. SAUSSURE, wiens keurigheid in het Waarneemen all
over bekend is, heeft even min zich daar over ſtellig d
uitdrukken (zie bl 305. Staande de drie gemelde Zo
heb ik bykans dagelyks opgetekend, welke vorderingen de
ten dag en nagt maakten van zes tot zes, en dikwyls va
tot vier, uuren: menigmaal ook van twee tot twee uuren.
gaans nam ik twintig Planten, verſchillend geplaatst, i
voege waar. Het getal der Waarneemingen is zo veel
geworden, dat het my eene oneindige moeite zou kosten
alle met elkander te vergelyken, en er beginzels uit af t
den, gegrond genoeg om ze in 't licht te geeven. Het
breekt my tot nog aan moed, om die verdrietige naſpe
aan te vangen.

wigtig bevonden. Zelfs heb ik gezien, dat die ſtil-
ind of agteruitgang van den groei op den Middag plaats
idt, wanneer losſe dryvende Wolken op myn toeſtel
el Electriciteit in de Lugt aanweezen.

Misſchien zullen de Voorſtanders van de Electriciteit,
ls den groei der Planten bevorderende, het niet ééns
eezen, ten opzigte van den weg, dien de Electriciteit
er Lugt neemt by een Omweersbuy, om in de Planten
e komen. Mogelyk zullen zy zeggen, dat die Vloei-
toffe, de Aarde naderende, volgens haaren aart, de
eeste Geleiders volgt, welke zy onder den weg aantreft;
dat een overvloedige Regen, binnen kort, de Bladeren,
en de geheele Oppervlakte der Planten, met eene laag
van vogtigheid bedekt, even als een natte doek daar om
heen geſlaagen: dat door deeze laag van water het vuur
der Electriciteit een min belemmerenden doorgang vindt
dan de zelfſtandigheid der Planten, en derzelver Worte-
len daar aan, verſchaffen. Volgens eene redenkaveling,
welke my geheel eenſtemmig ſchynt met de bekende wet-
ten, door deeze wonderbaare Vloeiſtoffe gevolgd, dunkt
het my zeer waarſchynlyk, dat, by helder Weer, wan-
neer de Oppervlakte der zeer uitgedroogde Aarde geen
Geleider is, de Planten het voordeel van den doortogt
der Electrieke ſtoffe in derzelver zelfſtandigheid kunnen
ontvangen, en geenzins ten tyde van ſterke Regenvlaa-
gen: en dat de Electrieke Vloeiſtoffe, door de Sneeuw
in den Winter op de Boomen gebragt, wanneer de groei
ſtil ſtaat, niet in 't Aardryk kan komen dan door derzel-
ver zelfſtandigheid: terwyl die Vloeiſtoffe, met den Re-
gen over de Boomen verſpreid, in een ſaiſoen, wanneer
ze in vollen groei noodig zouden hebben daar van door-
drongen te worden, niets meer doet dan heenglippen
over het bekleedzel van water, 't welk op dien tyd de
geheele Oppervlakte der Planten bedekt. Volgens dit
beginzel gelooft men, (en de ondervinding heeft 'er haar
zegel aan gehangen,) dat een Mensch, wiens Kleederen
door nat zyn, minder gevaars loopt om door een Blixem-
ſtraal dood geſlaagen te worden, dan iemand met droo-
ge Kleederen. De Heer FRANKLIN zegt, dat de ontlaa-
ding van een Vles, met Electrieke ſtoffe gelaaden, in
ſtaat om een drooge Rat te dooden, een vogtige het
leeven niet zou beneemen; tot dit laatſte is een ſterker
Electrieke kragt noodig.

WEETENSWAARDIGE EN KEURIGE NARIGTEN VAN DE CIRCASSIERS, EEN DER ZEVEN VOLKEN, DIE DE LANDEN, TUSSCHEN DE ZWARTE EN DE CASPISCHE ZEE, BEWOONEN.

(Ontleend uit een Werk, getyteld: *Memoir of a Map of the Countries comprehended between the Black Sea and the Caspian, with an Account of the Caucasian Nations.*)

De *Circassiers* zyn verdeeld in drie Rangen, — Prinsen, — de Edelen, daar *Usdens* geheeten, de Vasalen, of het Volk. —— Een zeker aantal Volk is toegekend aan elke Prinslyke Familie. Groot *Cabarda* wordt dus verdeeld in drie gelyke deelen, tusschen de drie Familien van GIAMBULAK, MOISAUOST en ATAGUK. In ieder deezer wordt de oudste aangemerkt als het Hoofd der Familie, en als Regter, Beschermer en Vader van alle de Vasalen, daar toe behoorende. Een Prins kan een Landbezitter weezen; hy heeft geen andere eigendom dan zyne Wapens, zyne Paarden, zyne Slaaven, en de Schatting, welke hy nabuurige Volken kan afknevelen. De Persoon deezes Opperhoofds niet te leen, maar van elk Prins, is heilig; en dit zonderlinge voorregt strekt zich zelfs uit tot de Prinsen van de Crim. Dit egter is de eenige onderscheiding aan de Geboorte gehegt, als dezelve niet gepaard gaat met persoonly verdienſten. De grootste Eer, welke een Prins kan inleggen, bestaat daar in, dat hy de eerste des Volks is die op den vyand losgaat. De tegenwoordige bezitter van dat voorregt wordt gezegd het zelve verkreegen te hebben door eene daad van verregaande roekloosheid; hy ondernam het, met drie Medemakkers, door de kolken der *Rusen* heen te breeken, en 't gelukte hem; zyne Medegenooten verlooren het leeven in deeze schitterende doch vrugtlooze, onderneeming. De Prinsen kunnen, in tyd van Vrede, van de Edelen, of zelf van het Volk nauwlyks onderscheiden worden; zy gebruiken 't zelfde Voedzel, dezelfde Kleeding, en hunne Huizen zyn niet weinig beter.

De Edelen, of *Usdens*, worden door de Prinsen uit den laageren rang gekoozen. Zy zyn Officiers van den Prins en Uitvoerders der Wetten, en worden op de algemeene Volk

Volksvergaderingen gebruikt, om de toeſtemming des Volks te winnen tot de maatregelen, van de Prinſen voorgeſteld.

Het Volk, zo wel als de *Usdens*, bezit Landen. Zomtyds, hoe ſtrydig dit ook moge weezen, maatigen zich de Prinſen het regt aan, en zoeken het uit te oefenen, om den geheelen eigendom van een hunner Vasſalen zich toe te eigenen: doch de Vasſal heeft, ten zelfden tyde, het regt, om, wanneer hy zich bezwaard agt, zich onder een ander Prins te vervoegen: ingevolge van dit voorregt, zyn de Prinſen genoodzaakt de genegenheid hunner Vasſalen te winnen; van deezer gereedheid, om hun in het veld te volgen, hangt al hun hoop op grootheid en rykdom te eenemaal af.

Het blykt niet, dat de *Circaſſiers* ooit eenige geſchreevene Wetten gehad hebben; zy worden geregeerd door eene algemeene Wet, of liever door eene verzameling van oude gebruiken. By groote gelegenheden wordt het geheele Volk zamengeroepen; de oudſte der Prinſen doet op die Vergadering den voorſlag, over denzelven wordt eerst gehandeld onder de *Usdens*, en vervolgens onder de Afgevaardigden des Volks, die bejaarde Lieden zyn, ten dien einde verkoozen, en dikwyls meer invloeds op het Volk bezitten dan de Prins zelve. Wordt de voorſlag omhelsd, dan is het een Volksbeſluit, bekragtigd door een plegtigen Eed des ganſchen Volks. Deeze plegtigheid geſchiedt doorgaans op een plek gronds, byzonder daar toe geſchikt, naby de verblyfplaats van den Prins.

By de *Circaſſiers* vindt men weinig Handwerken. De punten hunner pylen is het eenig yzerwerk, 't geen zy zelve vervaardigen. Zy maaken eenige fyne Lakens, en een Vilt tot Mantels, 't welk zeer ligt en ſterk is, hier by komt nog het werken in Leder, en het vercieren van de Paardentuigen. Hunne gemaliede Rokken, die zeer ſchoon zyn, komen uit *Perſie*, en hunne Vuurwapenen van *Kubeſcha*. De Landbouw der *Circaſſiers* brengt nauwlyks zo veel voort als zy tot eigen onderhoud behoeven. Schapen en Paarden maaken de hoofdartykels huns Handels uit, inzonderheid de laatſte, welke zy tot hooge pryzen verkoopen: dan desniettegenſtaande zou de balans des Handels zeer ten hunnen nadeele overſlaan, werd zulks niet vergoed door de Slaaven, welke zy op hun roovende uittochten maaken. De kunst, om deeze Krygsuittochten te begeleiden, is daarom een allernoodzaaklykst

lykst vereischte in een *Circasfisch* Prins, en het voorwerp van eene langduurige en moeilyke opvoe

Als 'er een Prins gebooren is, wordt een *Usde* zomtyds een Prins van eene andere Familie, do Vader tot diens Leermeester verkooren. Het Kin ouderdom van één jaar bereikt hebbende, wordt te den tyde eenig Speelgoed en Wapens voorgehoude dien het de laatfte de voorkeus geeft, wordt dit l lyk bedryf in de Familie met veel vreugdbetoons v Op het zevende (of, zo anderen willen, op het tw jaar verwisfelt de jonge Prins het Huis zyns Vade dat zyns Leermeesters. Deeze onderwyst hem in ryden, Wapenhandel, ſteelen, en het bedekken v geſtoolene. Het woord *Dief* is by de *Circaſiers* de ſte ſmaadnaam, dewyl het de ontdekking van het lene influit. Met den tyd wordt hy aangevoerd om ter en gevaarlyker rooveryen te pleegen, en kee tot zyns Vaders Huis weder, voor dat hy veronda wordt in list en behendigheid volleerd te zyn, en g zaame ſterkte des lichaams bekomen te hebben. De meester wordt voor zyne moeite beloond, door tiende deelen te trekken van den buit, die zyn K ling maakte, geduurende den tyd dat hy onder z zigt is. Men zegt, dat deeze wyze van opvoede voerd is om de verkeerde uitwerkzels van Vaderlyl geevenheid te voorkomen, en dat dezelve om die e reden ſtand houdt. Deeze gewoonte is, geloof il zonder eigen aan de *Circaſiers*; doch het oogm opvoeding is het zelfde onder alle de Bewoonde het gebergte *Caucaſus*, die, in 't algemeen, van ro ven: te welker oorzaake de berigten van hunne en wreedheid zeer vergroot ſchynen. Onder Volk zich in den hoogſten trap beſchaafd agten, zyn voud Oorlogen gevoerd, met geen ander oogmerk om te rooven, en zodanige Oorlogen hebben g verhinderd, den tytel van Menſchlykheid aan die toe te voegen. Om op de klagten der Reizigeren woorden, zouden de Prinſen van deeze kleine St mogen zeggen, dat de geheimhouding hunner ſch wykplaatzen voor hun van de hoogſte aangelegenh dat zy met alle Vorſten een gemeen regt hebben o ſpieders en vyanden te ſtraffen; dat zodanige Koo als door hun Land reizen, zonder hun verlof, te ven, of tot Slaaven te maaken, niet wreeder is d

Sluikhandelaar ter doodſtraffe, of tot de galei, te verwyzen; en daar zy met eene belangloozc gastvryheid en vriendſchap de zodanigen ontvangen, die hunne beſcherming verzoeken, mogen zy, op hun beurt, uitvaaren tegen de gewettigde afvraagingen van Tollen aan de *Europiſche* Tolhuizen.

De Opvoeding van een Kind maakt den Onderwyzer een ſoort van aangenomen Vader. Naardemaal dit een zeer wraakzugtig Volk is, tragt iemand, die een Prins gedood heeft, op alle mogelyke wyzen, een Kind van dezelfde Familie te ſteelen, om 't zelve op te voeden. De volvoering hier van is het eenig zekere middel om verzoening te bewerken. Eenige Reizigers verhaalen, dat een Vaſal zomtyds den Zoon van zyn Prins ſteelt en opvoedt, en hier door den weg inſlaat om tot den Adelſtand verheeven te worden. Het ſtuk, waarin zy allen overeenkomen, is de noodzaaklykheid, dat het Kind, op een afſtand van den Vader verwyderd, opgevoed worde.

Moeders voeden de Dogters op. Zy leeren borduuren, haare eigene Kleederen, en die haarer aanſtaande Egtgenooten, maaken. De Dogters der Slaaven ontvangen dezelfde opvoeding, en worden, naar gelange van derzelver ſchoonheid, verkogt, van twintig tot honderd Ponden Sterl., en zomtyds veel hooger. Deeze zyn doorgaans *Georgiſche* Meisjes. Kort naa de geboorte van eene Dogter wordt een breede Lederen Riem om den middel vastgenaaid, en blyft daar tot dezelve barst, wanneer men 'er een tweede in plaats ſtelt. Door het herhaalen van deeze pranging worden de middels deezer Meisjes by uitſtek dun; doch de ſchouders naar evenredigheid breed: een gebrek, 't welk uit het oog wykt door de ſchoonheid der borst. In den Huwelyksnagt wordt de Riem door den Bruidegom met een dolk ſtukken geſneeden, eene gewoonte, die wel eens droeve gevolgen baart. De Bruidegom betaalt voor zyne Bruid een Huwelyksgeſchenk, *Kalym* geheeten, beſtaande in eene Wapenrusting, of een gemalieden Kolder; doch hy mag haar niet zien, of met haar gemeenſchap hebben, dan op de heimlykſte wyze. Deeze wederhouding duurt het geheele leeven lang. Een *Circaſſier* zal zomtyds een Vreemdeling toeſtaan zyne Vrouw te zien; doch hy moet hem niet vergezellen. De Vader geeft, op den Huwelyksdag, aan de Bruid een geſchenk; doch bewaart het grootſte gedeelte van 't geen hy haar heeft toegedagt,

tot de geboorte van haar eerſte Kind. Te deezer gelegenheid legt zy by hem een bezoek af, ontvangt het overſchot der Bruidsgave, en wordt door hem als eene Matroone gekleed; de voornaamſte onderſcheiding van die kleeding beſtaat in een Sluier. — Tot deezen tyd toe verſchilt de kleeding der Vrouwen weinig van die der Mannen, uitgenomen dat de Mantel langer en meest altoos wit is, een kleur, nooit door de Mannen gedraagen. De Kap is in 't algemeen rood of roozenkleur.

Vóór het Huwelyk ziet de Jeugd, van beiderlei Sexe, elkander vrylyk by de kleine vrolykheden, die op Feestdagen plaats hebben. Eer de dans begint toonen de Jongelingen hunne vlug- en behendigheid in eene verſcheidenheid van krygsverrigtingen; de vlugſte en behendigſte hebben het voorregt, om de ſchoonſte Meisjes tot ſpeelgezellinnen uit te kiezen. — Hunne Muzyk-Inſtrumenten beſtaan in een lange Fluit, met ſlegts drie gaten, in eene ſoort van Mandoline, en een Tambourin. Hunne Dansſen zyn in den *Aſiatiſchen* trant, met weinig vrolykheid en uitdrukking; de pasſen ſchynen moeilyk; doch derven bevalligheid.

De *Circasſiſche* Vrouwen deelen over 't algemeen in het Character des Volks; zy zyn trots op den moed haarer Egtgenooten, en verwyten dezelve op eene ſcherpe wyze, als zy te kort geſchooten zyn. Zy houden de Wapenrusting glad, en draagen 'er alle zorge voor. De Weduwen trekken zich het hair uit, en mismaaken het aangezigt door krabben, tot betoon van haaren rouw. De Mannen hadden oudtyds dezelfde gewoonte; maar gedraagen zich thans bedaarder by 't verlies hunner Vrouwen en Bloedverwanten.

De Wooning van een *Circaſſier* beſtaat uit twee Hutten; dewyl de Man en Vrouw veronderſteld worden niet zamen te woonen. Een deezer Hutten is voor den Man en het ontvangen van Vreemdelingen geſchikt, de andere voor de Vrouw en het overige Gezin: het Plein, 't welk dezelve van elkander ſcheidt, is met ſtaaken omzet. By de maaltyden vergadert het geheele Gezin, zo dat hier even als onder de *Tartaaren*, elk Dorp op een zeker aantal Ketels gerekend wordt. Hun voedzel is zeer eenvoudig, beſtaande in een weinig vleesch en gierst, en een ſoort van bier, van gierst gebrouwen.

Men beſchuldigt de *Circaſſiers* van veelvuldige Meineedigheden en Bondbreuken; doch men zegt, dat zulks

onder hun eene nieuwe ondeugd is. Welke ook de oorſpronglyke Godsdienst deezes Volks moge geweest hebben, zy zyn beurtlings tot het *Christendom*, of het *Mahomethaanendom*, bekeerd geweest, en hebben thans onder zich geen Godsdienst altoos. Zonder ſchroom verbreeken zy Eeden, op den *Bybel* of den *Koran* gedaan; doch 'er zyn zekere Bedzweeringen afgelegd op eenige Plaatzen, niet verre van de Ruïnen, (die men voor overblyfzels der Christen Kerken houdt,) op welker naakoming men kan vertrouwen.

Hun moed, hoe groot dezelve ook moge weezen, is nogthans niet beſtand tegen verſchrikkingen, uit den Godsdienst ontleend. Gelyk alle Barbaarſche Volken, gelooven zy, dat alles, wat toevallig mag genaamd worden, onder den invloed ſtaat van zekere Plegtigheden. In een ſlag met de *Ruſſen* werd een *Circaſſiſch* Prins dood geſchooten. Een *Koſak* van *Kislar*, kundig in de gebruiken der *Circaſſiers*, vloog terſtond na het lichaam des gevelden, opende 't zelve, haalde 'er het hart uit, en waschte het, na een Rivier loopende, af; wierp het op eenigen afſtand van zich, in de richting van den Stroom, onder al dit bedryf de ſchriklykſte vloeken uitende. Hy hieldt zich overtuigd, hier door de overwinning voor de *Ruſſen* verzekerd te hebben. —— Eene Offerande, door het Volk van *Tchetchen* gedaan, ſchynt nog het overeenkomſtig met het algemeen Bygeloof. Op den dag, naa een bloedigen veldſlag, in welken zy gelukkig geweest waren, bragten zy een *Ruſſiſch* Gevangene na het Slagveld, waar zy deezen het leeven benamen, als een Slachtoffer aan de Geesten hunner geſneuvelde Landsgenooten, en een Zoenoffer aan den Hemel, voor het bloed, op den voorgaanden dag geſtort.

't Is geenzins vreemd, dat de vryheid van hun Staatsbeſtuur, de krygshaftige geest hunner Vrouwen, hun gewoonlyke onthouding en gemeenzaamheid met gevaar, de *Circaſſiers* tot zeer gedugte vyanden van de in kryg onopgewiegde *Georgiers* maaken: maar hun vernuft in den Oorlog doet hun zelfs gedugt worden voor geregelde Krygsbenden. In een hunner gevegten tegen de *Ruſſen* kwamen zy te velde, voor zich uitvoerende een beweegbaar bolwerk, tegen 't welk het geſchut niets vermogt. Zy hadden tuſſchen de wielen van hunne karren eene ſoort van verſchansſing gevormd, uit wol en andere zagte ſtoffe beſtaande, bekleed met huiden. Deeze

werk-

werktuigen, beweeglyk zynde, booden bykans gee derſtand aan de kogels, die 'er indrongen, en in bleeven, zonder eenig leed te doen. Naa een lang gevegt, in 't welk de *Ruſſen* veel manſchap verlo door het welgeregeld vuur der *Circaſſiers*, vielen deeze kunſtige verſterking aan met gevelde bajon en dwongen de *Circaſſiers* te rug te wyken.

De *Circaſſiers* hebben geen Letterſchrift, hun b der eigen: de zodanigen onder hun, die zich in ge te begeeren uit te drukken, moeten zich van Ara Letteren bedienen.

HET VERHEEVEN CHARACTER VAN LEOPOLD, I TEGENWOORDIGEN GROOT-HERTOG VAN TOSCAN MET EEN BERIGT VAN DE BURGERLYKE IN· RIGTINGEN IN DAT HERTOGDOM. Door den Heer DUPATY.

Floren

MYN HEER,

Ongetwyfeld, myn Vriend, is de ſchoonſte Kun ter wereld te *Florence;* doch ik zal u thans ni zig houden met een berigt van Schilderyen, Beelde andere Kunstwerken. Ik heb LEOPOLD en dien gezien. LEOPOLD bemint zyne Onderdaanen, en alle onnoodige Belastingen afgeſchaft, en meest a Krygsvolk afgedankt, ſlegts een klein getal overho de, om tot een modél te dienen. Hy heeft de Ve werken van *Piſa*, die zeer kostlyk vielen te onderho doen afbreeken, ſteenen weggeſmeeten, die de Mer opaten. Hy bevondt dat zyn Hof hem verb rg voo Volk; zo dat hy, eigenlyk geſprooken, niet lang Hof hebbe. Hy heeft Handwerken opgeri ht, en o op zyne kosten, wegen aangelegd. Hy heeft Hos len in *Toscane* geſticht, die in de daad de Paleize Groot-Hertogs mogen heeten. Ik heb ze bezogt, a zeer geregeld, net, zindelyk, en welopgepast gevo De oude Kranken zag ik met zo veel tederheids t deld, als of zy opgepast wierden door hunne Kind de zieke Kinderen als of zy handreiking van hunne ders ontvingen. Zonder traanen te ſtorten kon i

'eelde van Medelyden en Menschliefde niet aanſchouwen.)p de Ingangen van deeze Hospitaalen hebben zy LEO-OLD den naam gegeeven van *Vader der Armen*; —— e Hospitaalen alleen geregtigen hem tot dien tytel. Deeze zyn Gedenkſtukken, welke geen Opſchriften be-ioeven. Dikwyls komt de Groot-Hertog de Armen en Zieken bezoeken; hy houdt de hand aan de eens gemaak-te goede inrigtingen; hy gevoelt niet alleen de aandoe-ningen der Menschlykheid; maar draagt een rechtſchaapen menſchenhart in zynen boezem. Hy treedt nooit in dee-ze verblyfplaatzen van druk, zonder traanen van hartlyke vreugd te doen ſtorten, en verlaat ze nimmer, zonder duizend innerlykſte zegenwenſchen te hooren van dank-baare tongen. Het ſchynt als of de dankbetuigingen ee-ner gelukkige Maatſchappy, de lofzangen, en de uitboe-zemingen van genoegen, een Hospitaal doen wedergalmen.

Ieder een kan den Groot-Hertog voorgeſteld worden, hy behoeft geen Adeldom van vier honderd jaaren te kunnen aanwyzen, of af te ſtammen van de zodanigen, die de Kroon aan de Vooronderen van LEOPOLD betwist-ten. Zyn Paleis ſtaat, als een Tempel, open voor alle zyne Onderdaanen, zonder onderſcheid. Drie dagen in de week zyn alleen meer byzonder geſchikt voor zeker ſoort van Menſchen; deeze zyn geen Grooten, geen Ry-ken, geen Schilders, geen Muzykanten, geen Poëeten, maar Ongelukkigen.

Handel en Vlytbetoon zyn in andere Landen, even ge-lyk de Landeigendom, het deel van een klein aantal: in de Landen, aan LEOPOLD onderhoorig, mag iemand wat hy kan doen vrylyk doen, bezit iemand bekwaamheid, hy is zeker van een goed beroep, hier is maar één uit-ſluitend voorregt, —— Verſtand. Deeze Prins heeft het Jaar met een aantal Werkdagen vermeerderd, die hy het Bygeloof ontnam, om ze aan den Landbouw, aan de Kunſten, en de Zedebeſchaaving toe te wyden.

Thans is LEOPOLD bezig aan eene algemeene verbete-ring der Wetten. Hy heeft nieuw licht geſchept uit het leezen eeniger *Franſche* Werken; en hy haakt na de ge-legenheid om 'er alzins gebruik van te maaken, in de Wetten van *Florence*. Hy is begonnen met de Burger-lyke Wetten eenvoudiger, en de Lyfſtraffyke zagter, te maaken. In de tien laatſte jaaren heeft geen bloed het ſchavot in *Toscane* bevlekt. In de gevangenisſen derft men de vryheid alleen; de Groot-Hertog doet in dezel-

ve

ve regtvaardigheid en menschlykheid woonen. 't Verzagten der Wetten heeft de openbaare Zeden geleenigd. Haatlyke misdryven zyn zeldzaam geworden, zints het niet aandoen van doodſtraffen. De gevangenisſen in *Toscane* waren eens drie maanden agtereen ledig.

De Groot-Hertog heeft twee bewonderenswaardige Wetten op de Geldverteering ingevoerd, —— zyne goedkeuring van netheid en eenvoudigheid, en zyn eigen voorbeeld. Wanneer de Zon over de Landen zyns Gebieds opgaat, is hy reeds op, om dezelve te beſtuuren. 's Morgens ten zes uuren heeft hy reeds veeler traanen van hunne oogen afgewischt. Zyn Secretarisſen van Staat zyn alleen zyne Klerken. De Adel klaagt dat hy denzelven niet genoeg onderſcheidt; de Priesters klaagen dat hy hun niet genoeg ontziet; de Monniken dat hy hun niet genoeg verrykt; en de Staatsbedienden dat hy al te ſtipt op hun gedrag let. In zyne heerſchappy oordeelt de Magiſtraat, dient de Officier, houdt de Prelaat zich in zyn kring, en doet de Staatsdienaar zyn pligt, —— de rede is klaar, —— de Vorst regeert.

Zyne Kinderen worden in geen Paleis, maar in een Huis, opgebragt; zyn plan is hen tot *Menſchen* te vormen, en niet tot Prinſen, die zyn ze door geboorte. De opvoeding, aan dezelve gegeeven, verſchaft veele leſſen van daadlyk onderwys, en maakt hun ſteeds gevoelig voor die ongelukken en rampen des Menſchelyken leevens, die, uit hoofde van hun ſtand in de wereld, dikwyls verre uit het oog der Prinſen gehouden worden. Dagelyks ontmoeten zy voorwerpen, die hunne harten kunnen openen voor Medelyden en Weldaadigheid. Ik zag in hunne handen de Werken van den beroemden LOCKE. „Ik ken," zeide de Groot-Hertog op zekeren dag tegen my, „ſlegts twee ſoorten van Menſchen in myn Gebied, „Goeden en Kwaaden."

De Koning en de Koningin van *Napels* worden te *Florence* gewagt, en men is bezig met te overleggen, welke Feestonthaalen deezen zullen gegeeven worden. Zommigen ſtelden den Groot-Hertog voor, een ligte en kortſtondige ſchatting op te leggen, om de kosten goed te maaken. „Neen," ſprak hy, „ik zal het niet gedoo„gen, myne Egtgenoote bezit meer dan drie millioenen „aan Juweelen!"

De Groot-Hertog is gelukkig: om dat zyn Volk gelukkig is, en hy in GOD gelooft. Hoe zuiver en ſtreelend

moet

het genoegen van deezen Vorst weezen, wanneer
le avonden, eer hy zich ter ruste begeeft, aan zy-
nderdaanen denkende, in ſtaat is om het Opperwee-
rekenſchap te geeven van het geluk van een Millioen
n, waar aan hy den verſtreeken dag gearbeid heeft!
moet zulk een Vorst niet voelen, die zo veel ver-
ven op zyn GOD ſtelt! —— Een zeggen van dee-
iedendaagſchen TITUS moet ik niet vergeeten op te
en. Een Hoveling merkte ten eenigen tyde aan,
't jammer was dat 's Groot-Hertogs Heerſchappy
wyduitgeſtrekter ware. „ Ach!" riep hy uit, „ de
nden myner Heerſchappye zyn nog uitgeſtrekt ge-
eg, om eenige ongelukkige Weezens te bevatten!"

Piſa.

en ik u gisteren uit *Florence* ſchreef, over den Groot-
g van *Toscane*, vertoonde ik u eenige *Straalen* van
on, ik zal u thans eenige *Vlekken* doen opmerken;
ten, ten minſten, die hem worden toegeſchreeven;
ten, dien de nyd meent ontdekt te hebben; doch
i door zulke ſlegte glazen kykende, als die vlekken
veroorzaakten.
n heeft den Groot-Hertog ten laste gelegd: „ Dat,
het invoeren van eene volkomene Vryheid, voor
el en Vlytbetoon, de Kunſtenaars zonder brood zyn.
Dat, zints het verbod, om de Schuldenaars in
is te zetten, de Geldbehoeftigen het niet meer te
nnen krygen. —— Dat hy de Bedelaars beſchermt."
gen my u mede te deelen een geſprek, 't welk ik,
nt deeze drie Onderwerpen, hield, met een des
rel onderrigt Man. Ik heb, gaf ik hem te verſtaan,
ospitaal te *Piſa* bezogt; nooit zag ik Hospitaalen;
n de Menschlykheid min te klaagen hadt over Pa-
Het Opſchrift, boven den Ingang, is geene
l. *De Voorzorg van* LEOPOLD, *Vader der Armen.*
DENTIA LEOPOLDI, PATRIS PAUPERUM. Ik heb de
eid daar van met myn eigene oogen gezien.
logt nog wel beter weezen, antwoordde de Perſoon,
rien ik ſprak. —— Deeze Hospitaalen hebben ten
n een voorregt, dat zy wel gelugt worden; de lugt
i de grootſte aangelegenheid voor de gezondheid,
n kragtig hulpmiddel in ziekte. —— Gy hebt
Hospitaalen gezien, gy reist niet als het gros der

En.

Engelſchen; van de honderd zyn 'er geen twee, die digheden zoeken op te doen. Eene menigte van m te land of te water af te leggen, Punch en Thee i Herbergen te drinken, ſlegt van elk Volk te ſpreel en beſtendig op *Engeland* te ſtoffen, is alles wat gros der *Engelſchen* op reis doet; het Boek, dat hu Postroete aanwyst, is het eenig Boek, 't geen z hunner onderrigting raadpleegen.

Maar, ik bid u, myn Heer, welke zyn de gevo geweest van de onbeperkte Vryheid in den Koophan . . . . . Die gevolgen, gaf hy my te verſtaan, zyn heilzaam geweest, dat ik niemand zou raaden het te derwinden, om het bepaalend ſtelzel weder in te voe zo hy door het Volk niet wilde dood geſteenigd wor Ik heb alles geleezen wat in uw Land geſchreeven voor en tegen deeze Vryheid. De ondervinding h het geſchil, ten voordeele van dezelve, beſlist. Eer Vryheid was vastgeſteld, hadt men twee ſlegte jaaren *Toscane*, de Staat was verplgt voor honderd duiz Kroonen aan Koorn te koopen; 'er waren geduurige ſtanden, en voelde het prangende van broodgebrek al te zeer. Zints de Vryheid des Handels zyn 'er nog ſchraaler jaaren geweest; men behoefde van St wege geen Koorn te koopen, en die in ſchulden te ken; 'er reezen geen oproeren, en *Toscane* werd ruim ryklyk voorzien. Ik ſta vast in het denkbeeld, d Vryheid des Handels, zal ze heilzaam weezen, g onbeperkt moet zyn: als men den loop der rivieren hindert, zullen 'er altoos hier bedervende ſtilſtaande p zen, en daar overſtroomingen, weezen. De Vryheid Koophandels heeft den Landbouw en het Vlytbetoo 't algemeen op eene verwonderenswaardige wyze a moedigd; de Landman is ryk, en de Kunſtenaar overvloed. In de eerſte jaaren deezer proefneeming men met verſcheide zwaarigheden te worſtelen; doc is het geval in alle nieuwe onderneemingen. Wa de Vryheid eerst alleen leert gaan, ſtruikelt dezelve nigmaal; doch elke ſtruikeling is eene les; opſtaan weder voortgaande, krygt zy kragten. —— Ong feld, zeide ik, zyn alle Wetten, die iets, dan 't beledigend is, verbieden, drukkende Wetten.

Ik vroeg vervolgens, of de Groot-Hertog zich b tigde om de Bedelaars uit zyne Staaten te weeren: wyl Bedelaary een der grootſte misdryven is in de h

Maatſchappyen. Bedelaary is de ſchandvlek des
loms.
andsbeſtuur tragt zulks te doen, ſprak myn Be-
er; doch het kan niet ſchielyk geſchieden. Bede-
rdt begunſtigd door Godsdienſtige vooroordeelen,
ndere belangen. De Bedelaars worden hier ge-
m te ontdekken wat 'er in de Kerken omgaat;
kaarſen 'er branden by den avonddienst; welk
ster den dienst verrigt; daarenboven gebruikt
Bedelaars om veele kleine boodſchappen voor een
e doen. Bedwong een Wet de Bedelaary, het
zou 'er zich tegen aankanten, en zulks voor
eid uitſchreeuwen; en Gierigheid wegens Over-
g klaagen. De Bedelaary heeft overzulks ſterker
r wortels in *Toscane* dan elders geſchooten; zy
zich uit onder de Altaaren, en hegten 'er vast.
dan waar, was myne verdere vraage, dat het
ren aan de Schuldeiſchers, om hunne Schulde-
vangen te zetten, te wege gebragt heeft, dat
gelds aan de des behoevenden opſchoot, en dat
in tyd van nood, min redmiddelen vinden?
ig een uitwerkzel vreesde men, gaf hy my te
; doch de uitkomst heeft deeze vrees verbannen.
raak op iemands perſoonlyke vryheid haalde nooit
over om geld op te ſchieten; die zekerheid was
oodloos of lastig. De Wet geeft den Schulde-
regt om iemands Goederen aan te tasten. Elk
g Mensch kan Geld krygen, op zyne braafheid
deeze derft, zal het nooit vinden; doch dit is
rdeel; het is onmogelyk braafheid te noodzaaklyk
en.
an over deeze verſtandige, ſchoon eenvoudige,
den, vroeg ik, of de Pynbank en de Doodſtraf-
Toscane waren afgeſchaft? —— Zy zyn afge-
niet by eene Wet, maar volgens Order. Men
de ſpreekende blyken der Ondervinding, om 'er
et van te maaken. In de daad, de Ondervinding
ntdekt elk verborgen heil, en elk bedekt onheil.
ilzaame Wetgeeving moet, even als alle redelyke
geerte, op proefondervinding rusten.
onderhoud liep vervolgens over het voorregt der
ajzen, in *Toscane* afgeſchaft, en te *Rome* in ſtand
en; over de misbruiken en ſchande van die Inrig-
over de onmogelykheid, dat de Kerklyke Staat wel

geregeerd kon worden; over een Bulle, volgens welke alle de zodanigen in den ban gedaan worden, die uit de Landen, aan den Pauslyken Stoel onderhoorig, zekere Goederen in *Toscane* invoeren. Een Boer, zeide de Perſoon, met wien ik ſprak, gaf nog onlangs niet onaartig te verſtaan, „ dat deeze Ban hem geen kwaad deed: dewyl dezelve alleen zyn Ezel kon treffen, die de verboden waar droeg, en deeze hadt gelukkig een harden rug".

Wy ſpraken desgelyks van de overeenkomst tusſchen alle de onderſcheide Staaten van *Italie*, uitgenomen *Genua* en *Toscane*, wegens het uitleveren der Misdaadigeren, en handelden over verſcheide andere onderwerpen, het Huishoudelyke der Staatkunde betreffende.

Met wien hield ik dit geſprek? Wien ſtelde ik deeze tegenwerpingen voor? Wie was het die dezelve deezerwyze oplostte? Een Schryver? Een Magiſtraatsperſoon? Een byzonder Burger? —— 't Was de Groot-Hertog zelve, die my een uur gehoor verleende, die my toeſtondt hem te vraagen, en myne zwaarigheden, op 't geen hy voordroeg, in te brengen; 't was de Groot-Hertog, die altoos zeide: „ Zy hebben dit gedaan, —— het Gouvernement heeft raadzaam geoordeeld zo te doen," die nimmer van zichzelven ſprak. —— 't Was de Groot-Hertog, die deeze wyze van redenkavelen, deeze eenvoudigheid, deeze inſchiklykheid, bezit. —— 't Was de Groot-Hertog, die alle myne Pligtplegingen weigerde te ontvangen, dezelve vermydde. —— 't Was de Groot-Hertog, die met my ſprak een uur lang in zyn Kabinet, waar een enkele tafel zyn Bureau is, eenige geverfde planken hem ten Schryftafel dienen, en één Kaars op een tinnen Kandelaar hem toelicht. Hy heeft geene andere weelde dan het geluk zyns Volks. —— Die Groot-Hertog regeert alleen over *Toscane!*

Uit het gehoor, by hem komende, werd ik toegelaaten by de drie oudſten zyner Kinderen; de oudſte is zestien jaaren. De Graaf MANFREDNI, hun Gouverneur, en waardig die post te bekleeden, bragt my in hun Kamer: want hun verblyf (ik heb het reeds gezegd, doch het verdient herhaald te worden,) hun verblyf is een Kamer, en hun Paleis een Huis.

Ik vond den oudſten bezig met leezen in MONTESQUIEU *over de Grootheid en den Val der Romeinen.* —— Uwe Hoogheid is bezig in de Geſchiedenis? —— Ja, myn Heer, het is myne hoofdſtudie, met LOCKE's *Proeve over*

'yk *Verſtand.* —— Uwe Hoogheid leest LOCKE!
:r nuttig voor u weezen, in uw Kabinet het
k Verſtand grondig te hebben leeren kennen,
:n eenigen tyde, geroepen wordt om de gemoe-
Menſchen te beſtuuren. Maar, vergun my u
.den, om by het leezen van LOCKE te voegen,
van Denken, en de *Redeneerkunst*, van den
CONDILLAC. —— Wy weeten dat 'er die
:yn, en zullen ze leezen. —— Wy ſpraken,
s, over LOCKE en CONDILLAC; over de voor-
n Bovennatuurkundige naſpeuringen, die alleen
ieid opleiden: over het ſtelzel van de zamen-
er denkbeelden, zo vrugtbaar in gewigtige waar-
geen CONDILLAC voorgeeft uitgevonden te heb-
:h geheel by LOCKE gevonden wordt. Het ver-
y, en het deedt my gevoelig aan, een jong Prins
vinden met de Menschlyke Natuur te beſtudee-
einde de kunst te leeren om Menſchen gelukkig
. Deeze Prins zal in ſtaat worden om zelve te
want hy zal weeten hoe hy bekwaam zal wee-
gehoorzaamd te worden.
morgen te *Piſa* in de Kruidtuin wandelende,
e ik een Kind, 't welk Les in de Plantkunde
't Was een Zoontje van den Groot-Hertog.
k is het, de Kinderen van Vorſten gemeenzaam
Natuur te vinden.
oeten thans den Groot-Hertog te *Piſa* laaten,
hem te *Livorno* weder aantreffen: want hy is
:elen zyns Hertogdoms te vinden, dit weet elk.
ne Staatkunde.

OVER DE SCHOONHEID EN KLEEDING DER DAMES TE RO HEDEN TEN DAGE Door den Heer DUPATY.

Schoonheid is zo zeldzaam te *Rome* als overal elders. tuur is hier, in het vormen der Vrouwen dikmaals kig in die verrukkende vereeniging van Kleur en Ge welke het oog der Mannen verlangt, als het de zagte beſchouwt.

Zeldzaam klimt de Natuur hier tot Schoonheid op, de omtrekken van 't Gelaad en de Hand. Zy geeft ee ſchets van de gedaante, dezelve zeldzaam voltooijend Boezem en de Voet misſen hier het meeste. Dan, de bekleedt elke ſoort van bloem, in alle Landen des Aardb niet met gelyke fraaiheid.

Men zegt, nogthans, dat de Natuur dit verzuim, ten der *Romeinſche* Vrou ven, vergoed heeft, door eene uitſ de volmaaktheid aan derzelver Schouderen by te zetten; ik ben, in de daad, van oordeel, dat, indien de Sch der *Romeinſche* Vrouwen ſchooner voorkomen dan die v dere, het daar aan toe te ſchryven is, dat ze meerder worden; misſchien doet de vet- en welgedaanheid, d vry vroeg vertoont, niet weinig tot de verfraaijing.

Wat hier van ook weezen moge, de Natuur kan het hoofd, de Oogen, den Neus, den Mond, de Kin, de en den Hals, niet gelukkiger en welſtandiger plaatz in de *Romeinſche* Vrouwen; zy kan met geene moge zuiverder, zagter of netter vorm gebruiken: alle onder deelen zyn uitgewerkt, en het geheel is volmaakt. Ho rukkend is het Gelaat! Een mengzel van Roozen en L Welk een Vleeschkleur! Men zou denken dat de Schoone bloosde

Een ſchoon *Romeinſch* Vrouwenhoofd laat nooit na te ken, en, alles zamengenomen, het hart te treffen; de S hed.n vallen by den eerſten opſlag in 't ooge, en de herinnering ſtelt ze terſtond ten vollen weder voor den g

Maar, gelyk alle uitſteekenheden in deeze wereld de genoverſtaande gebreken worden opgewogen, zo he *Romeinſche* Vrouw, die, uit de hand der Natuure, die v zende en verrukkingwekkende Schoonheid ontving, va die Bevalligheid niet gekreegen, welke bekoort en lief boezemt. Indien zy deeze nimmerfeilende Aantrekkelyl bezit, die van eene welgemaakte Vrouw ſlegts ééne Scho vormt, ontbreekt zy die vlugtige Bevalligheden, die v beminnelyk Perſoon 'er twintig maaken. Gy kunt dat een geheelen dag vergeefsch beſchouwen, die ſtaaije

oben maar éénen opſlag, die bevallige Mond bepaalt zich
: één lach; de onveranderlyke Wenkbrauw ontdekt geen
eugd of ſmert; en worden die volmaakte Weezenstrekken
et zagtlyk, als het golvend water, bewoogen, door de anders
geziene werking van een teder gevoel, of een kiesch denk-
eld.

Het verdient onze opmerking, dat het voor eene Vrouw, die
en ligt aandoenlyk Hart bezit, bezwaarlyk valt volkomen
choon te weezen. Die Aandoenlykheid wanſchikt door haare
eweegingen de evenredigheden des Gelaats; maar dan ſchenkt
y voor Schoonheid Weezenstrekken, die Ziel aanduiden

Niets is te *Rome* zeldzaamer dan een Aangezigt te zien, 't
welk roert of belang doet neemen; of waar op de Ziel ſpreekt.
—— Maar welke beminnelyke Handen! Fraaije Handen,
in de daad, behooren tot eene Schoonheid, en hoe zeldzaam
zyn dezelve!

By de *Romeinſche* Vrouwen verdwynt de Schoonheid zeer
chielyk, en als op éénmaal Te *Rome* is de Schoonheid een
Roos, zonder eerst een Knop te weezen. Eene jonge Dogter
is daar op haar vyftiende jaar in den volſten bloei der Schoon-
heid: en dewyl zy dezelve door geene oefening aankweekt, en
door ſlaap verdooft, krygen haare trekken welhaast eene over-
maat van vetheid, en alles wordt onevenredig. Maar het is
in deeze eigenſte traagheid, die binnen zo korten tyd al de
zuigheid van haare Gelaatstrekken wegneemt, dat zy de
choone Schouders, welke zy met zo veel grootsheid vertoont,
n danken hebbe.

'Er is nog eene bykomende rede voor dit ſpoedig verdwynen
er Schoonheid by de *Romeinſche* Jufferſchap: zy zitten altoos
ngeſlooten, en kwynen in de ſchaduw. De Knop der Schoon-
heid heeft, gelyk andere Bloemen, den zonneſchyn noodig.

Een enkel woord moet ik nog reppen van de Stem der *Ro-
einſche* Vrouwen: want de Stem is een zeer weezenlyk ge-
eelte der Sexe. De Stem der *Romeinſche* Vrouwen is, gelyk
e trekken van haar Gelaad, teder, maar heeft geen Ziel: by
ylen drukt dezelve de vlaagen van drift uit; doch nauwlyks
it op den regten toon. Laat, om kort te gaan, eene *Ro-
einſche* Vrouw voor u zingen, haar Stem zal niet uit haar
art voortkomen, noch in het uwe doordringen

Nogthans zyn 'er uitzonderingen onder de *Romeinſche* Dames,
alles, wat ik dus verre daar over geſchreeven heb. Ik ken
r ten minſten drie, THERESA, ROSALINDA, en PALMIRA * * * *
—— Zy hebben, 't is waar, door ten Huize van haaren
ader veel met Vreemdelingen te verkeeren, de Coquettery,
gen aan haare Sexe, ſteeds in leeven en werkzaamheid ge-
uden.

THERESA is ARMIDA in 't klein; PALMIRA zou EMINIA gelee-

ken hebben in de dagen van EMINIA; ROSALINDA heeft iets va 't geen behaagelyk is, in eene Vrouw, de wyde wereld over elke beweeging van haar Oogleden, en van haar Lippen, i bevalligheid. —— Deeze drie Zusters bezitten veele vol maaktheden. Zy danſen keurig, —— met veel uitdrukking

Maar ik heb genoeg gezegd over de Schoonheid der *Romeinſche* Jufferſchap; de zagte bladen van een bloem moeten zagtlyk aangeraakt, en de geuren ſpaarzaam ingeademd worden.

De *Romeinſche* Vrouwen, gelyk ook de *Genueſche* en de *Italiaanſche* in 't algemeen, leeven nog in den ſtaat der grootſte onkunde, in een kunst, zo uitgeſtrekt en gewigtig als die der Kleeding; in de kunst, om Cieraad aan de Kleeding toe te voegen, die te ſchikken naar de Geſtalte, het Gelaad, de Kleur de Jaaren, en onderſcheide Uuren van den dag; in de kunst om by graaden op te klimmen, allengskens af te neemen, o zich van het ſtrydige te bedienen; in de kunst, met één woord welke zo veel oefenings vordert, en zo kostbaar valt, om een Vrouw te kleeden naar den ſmaak der Ydelzinnigheid, Coquettery en Mode.

Maar ik bemerk, dat dusdanig eene beſchuldiging, welke z rechtſtreeks ſtrekt om de agting der *Romeinſche* Jufferſchap t krenken, in *Frankryk*, en bovenal te *Parys*, bewyzen vorder In weinig woorden zal ik aan deezen eisch voldoen.

Zal ik het melden? Zal het geloof vinden? Alle de Dame te *Rome*, niemand, zelfs de bekoorelyke ROSALINDA niet, u gezonderd, ja, alle de Dames te *Rome* draagen Paruiken. Haa Coquettery doet deeze offerande aan de Luiheid. Gewoon all dagen, naa den eeten, tot 's avonds ten zes uuren, te ga leggen, om een tweeden nagt in 't midden van den dag t maaken, hebben zy het al te lastig gevonden, het gebouw de Hoofdcieraads tweemaal op één en denzelfden dag te laate ophaalen, en daarom gereedlyk beſlooten het hair der ſchaa ten prooy te geeven.

De *Romeinſche* Dames hebben de gewoonte, om, als zy i ſtaatſie en geheel opgekleed verſchynen, zich wit te blankette Maar, wenſcht eene *Italiaanſche* Dame een Lelie te zyn, e *Franſche* Dame begeert een Roos te weezen. —— Hoe! hee de Natuur ze niet tot Vrouwen gevormd? Zy moeten Gaa Bloemen, en gepruikte Hoofden hebben! Nogthans heeft d Natuur haar Hair gegeeven. —— Rood blanketzel! Natu heeft haar de blos der Zedigheid geſchonken. —— W Smeerzel! Natuur heeft haar met Tederheid bedeeld.

Deeze gemaaktheid in Kleeding en Opſchik, deeze ondan baarheid der Vrouwen aan de Natuur, is zeer oud. PROPERTI verweet zulks, omtrent tweo duizend jaaren geleeden, aa CYNTHIA.

VOORBEELDLYKE BRAAFHEID, ONDER DE WILDEN AANGETROFFEN.

(*Uit het Engelsch.*)

De *Ostiacken*, een Volk in dat gedeelte van *Siberie*, 't welk aan 't Land der *Samojeden* grenst, draagen den algemeenen naam, aan de Inboorelingen dier ſtreeken gegeeven, —— den naam van WILDEN. Deeze *Wilden* ſteeken, nogthans, uit door onbedorvenheid van Zeden. Dievery en Ontrouw zyn by hun geheel onbekend; alle Verbindtenisſen, welke zy aangaan, komen zy op 't heiligst naa; hun woord is hun zegel. Twee voorbeelden, hunner Braafheid en zonderlinge Trouwe, kunnen hier van ten bewyze ſtrekken.

Een *Zweedsch* Officier verhaalt de volgende ontmoeting. Ik reisde van *Cransnojarsk*, aan de Rivier *Jeniſa*, alleen vergezeld door een *Zweedſchen* Knegt, van omtrent vyftien jaaren oud. Verlaaten van den *Ruſſiſchen* Gids; my door een Bevelhebber gegeeven, moest ik met dien jongen Knaap alleen deeze uitgeſtrekte Landſtreecken, van geene anderen dan *Heidenen* bewoond, doorzwerven. Ik hield myn verblyf in hunne Hutten, en zy verleenden my allen byſtand en verfriſsing, hun mogelyk. De kleine voorraad van Pelteryen, welken ik by my had, bleef in een open Tent, bewoond door een talryk Gezin, en by myn vertrek miste ik niets.

Sterker ſpreekens is het geval van een *Ruſſisch* Koopman, die van *Tobolski* na *Boriſow* reisde, en zyn nagtverblyf nam in een Hut der *Ostiacken*. Den dag naa zyn vertrek verloor hy, op eenigen afſtand van dit nagtverblyf, een beurs met honderd Roebels. De Zoon van den Man, die hem op de gastvryſte wyze ontvangen hadt, op zekeren dag van de Jagt te rug komende, ging voorby de plaats, waar de beurs geſtrooid was, en hy zag dezelve, zonder ze op te neemen. Hy verhaalde zyn Vader, dat hy onder den weg na huis een beurs met geld gezien, en dezelve op de plaats, waar hy ze vondt, gelaaten hadt; deeze zondt hem terſtond derwaards te rugge, met bevel, om de beurs met aarde te overdekken, en door eenige boomtakken voor de voorbygangeren onzigtbaar te maaken, op dat de eigenaar zyn eigendom ter zelfder plaats mogt wedervinden, indien hy eens te rug kwam, om 'er na te zoeken. Drie maanden bleef de beurs op die plaats liggen. Dezelfde *Ruſſiſche* Koopman nam, by zyn terugkomst van *Boriſow* zyn intrek weder by denzelfden vriendlyken *Ostiacker*, en gaf hem berigt van het ongeluk, hem daags naa zyn vertrek overgekomen, het verliezen zyner beurze: „Ach," zeide de *Ostiacker*, „ hebt gy „ een beurs verlooren! Stel u gerust, myn Zoon zal u bren-

„ gen

„ gen ter plaatze, waar dezelve ligt, en gy kunt zelve die „ opraapen.' ——— De Koopman ging, vergezeld van den Jongeling, en vondt die op de eigenſte plaats, waar hy ze geſtrooid had.

DE PATRIOTSCHE CHINEESCHE KEIZER YAO.

Eene Chineeſche Anecdote.

Het Geluk des Volks was niet alleen het hoofdvoorwerp, 't geen de goede Keizer YAO, geduurende zyne eigene Regeering, bedoelde. Hy droeg zorge, om deszelfs gelukſtaat, naa zynen dood, te doen ſtand houden, door het Ryksbeſtuur aan een Deugdzaamen Opvolger over te laaten. „ Ik moet," was zyn taal tot zyne Hovelingen, „ myn éénigen Zoon van „ de Throonopvolging uitſluiten; onder een ſchoon Voorkomen „ bedekt hy de ſnoodſte Zielsgebreken; en de banden des „ Bloeds kunnen nimmer zo heilig zyn als die Liefde, welke „ den Vorst aan zyne Onderdaanen verbindt." ——— Hy liet XUN, een Landman, voor den Deugdzaamſten in *China* bekend, ten Hove ontbieden; en ſtelde deezen aan tot Landvoogd over een Gewest, ter beproevinge zyner bekwaamheden. Deeze proeve aan de welgegronde verwagting beantwoordende, gaf hy XUN zyne Dogter ter Vrouwe, en nam hem aan tot Mede-ryksbeſtuurder. Eene reeks van jaaren regeerden zy te gader gelukkig; en, naa den dood van YAO, bleef XUN het *Chineeſche* Ryk met denzelfden roem beheerſchen, ——— teffens de Vader en Heilbezorger van Millioenen Onderdaanen, die in hem de naagedagtenis van den Vaderlandlievenden YAO zegenden.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

INHOUD DER VERHANDELINGE VAN DEN HEER J. A. DE LUC, INGELEVERD TER BEANTWOORDING VAN DE VRAAGE, DOOR DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPYE TE HAARLEM VOORGESTELD:

Wat moet men denken van de trapswyze Opklimminge, welke veele, zo oude als hedendaagſche Wysgeeren, hebben geſteld plaats te hebben, tuſſchen de Natuurlyke Weezens, en tot welk eene zekerheid kunnen wy geraaken, omtrent het daadlyke beſtaan van die Opklimminge, en van de Orde, welke de Natuur daar in volgt?

„ Deeze belangryke Vraag, door de Maatſchappy, in „ den Jaare MDCCLXXXI, voor de eerſte reize, „ opgegeeven, werd, ten geſtelden tyde, niet voldoen„ de beantwoord; waarom zy andermaal werd voorge„ ſteld, met byvoeginge, dat de Maatſchappy op deeze „ Vraage geene *Overnatuurkundige* Verhandelingen ver„ langde; maar Antwoorden, uit de *Natuurlyke Hiſtorie* „ ontleend, alleen in aanmerking zou neemen. Eene „ *Verhandeling*, als *Antwoord*, op dezelve ingekomen, „ onder de Zinſpreuk: *Ardua dum metuunt, amittunt „ vera viai*, LUCRETIUS, Lib. I. vs. 660, werd door „ de groote Vergadering geoordeeld, niet naar den prys „ te kunnen dingen; —— maar, dewyl dezelve, nog„ thans, verſcheide zeer goede zaaken behelsde, beſloot „ men tevens, om aan den Schryver, ten bewyze van „ agting, aan te bieden de *Zilveren Medaille*, indien hy „ goedvondt zynen Naam te melden, en toe te ſtemmen, „ dat dezelve niet als *Antwoord*, maar als *Verhandeling*, „ in de Werken der Maatſchappye gedrukt wierde. ——

„ De Heer J. A. DE LUC zich hierop als Schryver daar„ van verklaard, en in het voorgezegde toegeſtemd heb„ bende, vinden wy die Verhandeling in het laatſtuit„ gekomen XXVſte Deel, van de *Verhandelingen der „ Maatſchappye*, geplaatst; doch alleen in 't *Fransch*,

„ om dat zy, gelyk de Heeren Uitgeevers zeggen, by
„ de Vertaaling te veel zou verliezen. In de daad, de
„ Vertaaling zou zeer moeilyk vallen; doch nu derft de
„ *Nederduitſchë* Leezer van de Werken der *Hollandſche*
„ *Maatſchappye* alles. Zo ras wy het Deel ontvingen,
„ lazen wy dit Stuk met veel voldoening, en beſlooten
„ 'er een Uittrekzel van in ons *Mengelwerk* te vervaar-
„ digen; andere bezigheden verhinderden ons, daar aan
„ terſtond de hand te ſlaan; doch misſchien ten voor-
„ deele onzer Leezeren: want inmiddels kwam ons in
„ handen *The Appendix of the Seventy-ninth Volume of*
„ *the Monthly Review*: waar in wy eene Opgave van
„ den Inhoud aantroffen, met de bekende bekwaamheid
„ der Schryveren van dat geagt Maandwerk vervaardigd.
„ Zy ſtaan in een ander gevoelen, dan de Beſtuurders
„ der *Haarlemſche Maatſchappye*, omtrent de waardye
„ deezes Vertoogs. Zy zeggen: *Indien deeze Verhan-*
„ *deling geen Antwoord, ja, indien dezelve geen zee-*
„ *nauwkeurig en beſlisſend Antwoord op de Vraag is*
„ *weeten wy niet wat de Maatſchappy een Antwoord ka-*
„ *noemen. De Beſtuurders zeggen nu, dat zy een An-*
„ *woord verlangden, ontleend uit de Natuurlyke Histori*
„ *en geeven te kennen, dat zy dit verwierpen, om d*
„ *het Overnatuurkundig was. Maar deeze bepaaling*
„ *niet uitgedrukt in de bewoordingen, met welke de Vraa*
„ *werd voorgeſteld: daarenboven heeft de Heer* DE LU
„ *duidelyk beweezen, dat het een Overnatuurkundig Voor-*
„ *ſtel is, en, langs eenen anderen weg, niet nauwkeuri*
„ *kan beantwoord worden.* —— Wy laaten dit verſch
„ der Oordeelvellingen onbeſlist, en bedienen ons gaar
„ ne van het keurig Uittrekzel, 't welk op deezen zi
„ loopt."

* * * * * * *

De Vraag, zo als dezelve hier wordt voorgeſteld, zeg
de Heer DE LUC, is aan den Wysgeer ingerigt. De Na
tuurkundige rangſchikt de Natuurlyke Weezens, gely
zy door den Mensch worden waargenomen, en van he
moet den Wysgeer zyne eerſte Leſſen ontvangen. Zo
der daadlyke bewysſtukken kan 'er geen Wysbegeer
zyn. Maar deeze daadlyke bewysſtukken onder algeme
ne hoofden te brengen, grondbeginzels vast te ſtellen to
het onderzoek der byzondere Beſpiegelingen, vooruit
zien, welke aanſtaande verbetering wy van de kundighed

mogen verwagten, loopt buiten het beſtek van den enkelen Natuurkundigen; dit is de taak van den Wysgeer. De Vraag, zo als dezelve hier voorkomt, heeft geene betrekking tot kleine naſpeuringen, noch tot daadlyke bewysſtukken, noch tot Stelzels van Natuurkunde; maar alleen tot het Stelzel van eenige Wysgeeren, die, alleen afgetrokke denkbeelden van de Weezens vormende, het noodzaaklyk of fraay vonden, dat ze met elkander verbonden waren, door eene *onmerkbaare Opklimming*.

Natuurlyk ſcheidt zich de Vraag in twee deelen, die onderſcheiden behandeld worden; dan de Heer DE LUC keert de orde, in welke zy ſtaan, om, en onderzoekt, in 't eerſte gedeelte zyner Verhandelinge, of 'er zodanig eene Opklimming daadlyk konne opgemaakt worden uit de reeds gedaane Waarneemingen; en of wy, door het voortzetten dier Waarneemingen, mogen verwagten, met zekerheid, het werklyk beſtaan dier Opklimminge te ontdekken.

De Verdeeling der Natuurlyke Lichaamen in drie Ryken, is een der eerſte denkbeelden dat zich aanbiedt; doch deeze, welke wy eenvoudig en gemaklyk agten, gaat gepaard met onzekerheid, ontſtaande uit de bezwaarlykheid, om nauwkeurig de lyn te bepaalen, welke ieder deezer drie Ryken van de andere onderſcheidt. Indien wy onkundig zyn van het werktuiglyke der Natuure, in de vorming van eenige dier Weezens, welke eene nauwe betrekking tot elkander hebben, waar op zullen wy onze bepaaling gronden, dat geen lyn van grensſcheiding tusſchen dezelve kan getrokken worden? Indien wy weeten, dat, ingevolge van nauwkeuriger Waarneemingen, de Delfſtofkundige en Plantkundige in ſtaat geſteld zyn, om elk zyne eiſchen op te maaken, ten aanzienè van verſcheide dier Weezens, welke tot deeze onzekerheid het hunne toebragten, wat rede kunnen wy dan hebben, om het beſtaan van zulk eene grensſcheiding te ontkennen? En, naardemaal een grooter maate van kunde, in veele gevallen, deeze zwarigheden heeft weggenomen, die deswegen blyken uit onze onkunde herkomſtig te weezen, waarom zullen wy dan beweeren, dat een nog grooter maate van kennis, zo dezelve verkrygbaar is, ons niet in ſtaat zal ſtellen, om de juiste grensperken van elk deezer drie Ryken der Natuur te bepaalen?

De grensſcheiding, welke het Dierlyk van het Groeijend Ryk onderſcheidt, ſchynt alleronzekerst. Eenige

Planten geeven meer tekens van Leeven dan zekere Weezens, die men voor Dieren houdt. Maar, is het niet mogelyk, dat deeze, in welke men zulke tekens van Leeven ontdekt, in de daad *Dieren*, en die min bezield ſchynen, met de daad *Planten* zyn? Deeze Vraag alleen vernietigt éénsſlags de veronderſtelde aaneenſchakeling van een keten van Weezens: want een Stelzel, 't welk geen andere ſteun heeft dan onze onkunde, heeft geen ſteun *in* 't geheel.

De vermenging der kenmerktekenen, onder verſcheide ſoorten van het zelfde Ryk, heeft men ook aangevoerd tot onderſchraaging van die Opklimming. 'Er zyn Menſchen, zeggen zommigen, die in hun verſtandelyk en zedelyk Character minder ſchynen dan de Dieren. Dan moeten wy hier uit beſluiten, dat 'er zulk eene onmerkbaare Opklimming plaats hebbe van den *Mensch* tot het *Dier*, dat tuſſchen deeze twee geen juiste ſcheidlyn kan getrokken worden? Maar, in dit geval, zal men niet voorwenden, dat het Menſchlyk Geſlacht vergeleeken moet worden met eenig Geſlacht onder de Dieren: het meeste, 't geen men 'er uit kan afleiden, is de gelykvormigheid van eenige byzondere Weezens onder dezelve met elkander: en zelfs deeze is ten hoogſten bedrieglyk: dewyl ze enkel ſteunt op inwendig voorkomen.

Laaten wy veronderſtellen, dat eenig toeval een Mensch van zyn Geheugen berooft, en tot een ſtaat van weezenloosheid brengt. Hebben wy kennis van de oorzaak deezer veranderinge? Weeten wy, of dat geen, 't welk in andere Menſchen ten beginzel ſtrekt van Oordeel en Geheugen, in deezen Man vernietigd is, dan of dit enkel de verandering is van eenig uitwendig deel, 't welk hem buiten ſtaat ſtelt om deeze vermogens te gebruiken, ſchoon zy nog beſtaan? Indien nu deeze vermogens in hem nog beſtaan, ſchoon in een ſtaat van werkloosheid gebragt; indien zy beſtaan in een gebooren Weetniet, ſchoon bedekt door eenig gebrek in het zintuiglyk geſtel, kan 'er geene weezenlyke gelykvormigheid weezen tuſſchen deeze enkelden des Menſchlyken Geſlachts, en de volmaaktſte onder de Dieren: naardemaal geen deeze laatstgemelden ooit die bekwaamheden hadt, welke d Mensch in een gezonden ſtaat ten toon ſpreidt. Toeva lige omſtandigheden mogen het Voorkomen van den Mens veranderen; doch kunnen zyne Natuur niet veranderen en het is de daadlyke natuur der Weezens, welke

ov

verweeging moet genomen worden, om eene welgegronde bepaaling te maaken, wegens den Rang, dien zy in het Heelal bekleeden.

Men dringt verder aan, dat 'er eene groote maate van verwarring beſpeurd wordt onder de Soorten, in 't algemeen beſchouwd. De Delfſtofkundige, de Plantkundige, de Dierkundige, vindt het niet min bezwaarlyk, zyne Stelzels in Onderdeelen te ſchikken, dan om derzelver grenzen aan te wyzen. De minſte aandagt op deeze Weetenſchappen toont ons de ongenoegzaamheid van alle onze Stelzels, ten aanziene van de verdeeling der Weezens van ieder Ryk, nauwkeurig in Rangen geſchikt. Maar deeze Stelzels zyn eene pooging der Kunst, om het gebrek van ons geheugen, en de eng beperkte grenzen onzer bekwaamheden, te gemoet te komen. Rechtſchaape Weetenſchap moet uit de beſchouwing der voorwerpen zelve ontleend worden. De Wysgeerige Natuurkenner, die zich niet te vrede zal houden met eene bloote Naamlyst, zal eindelyk zyne aandagt op de Soorten bepaalen. Weezens, in welke alle blykbaare kenmerktekenen gelyk zyn, zal hy tot dezelfde ſoort brengen; van de zodanige, waarin hy eenige nieuwe kenmerken ontdekt, in hoe gering eene maate dezelve zich ook laaten zien, vormt hy nieuwe Soorten, derzelver aantal ſchrikt hem niet af: vermids hy weet, dat hy, alleen langs deezen weg, juiste denkbeelden van de Natuur konne verkrygen: door deeze handelingen te volgen, zal hy het gebrek van onderſcheiding, in dit bewys veronderſteld, vermyden: de oorzaak daar van moet niet gezogt worden in de natuur der voorwerpen, maar in onze onoplettenheid, om een genoegzaam getal van onderſcheide Soorten te maaken, onder welke men ze te ſchikken hebbe.

Uit deeze beginzelen beſluit de Heer DE LUC, met veel oordeels, dat een *onmerkbaare Opklimming* van Weezens, door de bewyzen van *agteren*, niet beweezen is, en niet beweezen kan worden: dewyl alle Waarneemingen, naar gelange van derzelver nauwkeurigheid, ſtrekken om onderſcheidingen vast te ſtellen en te bepaalen: maar het onderſcheid van kenmerken, op 't welke deeze onderſcheidingen gegrond zyn, moeten *bemerkbaar* weezen om ontdekt te worden; en waar men zulke onderſcheidingen niet kan ontdekken, hebben wy reden

om vast te ſtellen, dat 'er geen *Opklimming*, maar *Eenpaarigheid*, plaats heeft.

In het tweede Deel deezer Verhandelinge onderzoekt de Schryver de Vraag zelve, en gaat naa, of 'er Bewyzen *van vooren* aangevoerd kunnen worden, om de veronderſtelling eener *onmerkbaare Opklimminge* van Weezens te ſtaaven. Hy merkt op, dat de *Atheïsten* een Wysgeerig antwoord onwaardig zyn: dewyl hun Stelzel, mag het den naam van Stelzel draagen, niet gegrond is op Wysgeerige beginzelen. Hy neemt, derhalven, het *Theïsmus* aan, ten grondſlage zyner redeneeringe. Dit grondbeginzel maakt op éénmaal dien Voortgang, welke eene *onmerkbaare Opklimming* veronderſtelt: want, welk eene volmaaktheid wy eenig geſchaapen Weezen toeſchryven, de afſtand tuſſchen den SCHEPPER en het *Schepzel* blyft altoos oneindig. Uit deezen hoofde zyn wy genoodzaakt het denkbeeld eener *onmerkbaare Opklimminge* aan te merken, als alleen betrekkelyk tot geſchaapene Weezens: dan by dezelve doet zich een zeer merkbaar onderſcheid op tuſſchen eenige, die met gevoel begaafd, en andere, die ongevoelig zyn. Tegen deeze verdeeling kan geen bewys *van agteren* aangevoerd worden: dewyl dezelve op Waarneeming gegrond is; noch kan het *van vooren* beweerd worden, dat GOD geen Weezens kon ſcheppen zonder Gevoeligheid, of dat Gevoelloosheid onbeſtaanbaar is met Beſtaan. Is het dan mogelyk te begrypen, dat deeze twee Rangen met den anderen verknogt zyn, zonder eene afbreeking van Voortgang? Gevoeligheid en Gevoelloosheid zyn rechtſtreeks ſtrydige hoedanigheden, die, derhalven, elkander noodwendig uitſluiten: het verſchil tuſſchen twee Weezens, met Gevoel begaafd, het een in de hoogſt, het ander in de minſt mogelyke maate, is niets in vergelyking met het verſchil tuſſchen dit laatſte en een Gevoelloos Weezen. Een verſchil in trap is altoos eindig; maar een verſchil in natuure oneindig.

In den Rang van Gevoellooze Weezens onderſcheidt wy het Grocijend Ryk van het Ryk der Delfſtoffen; en tuſſchen deeze doet 'er zich eene zeer in 't oog loopende afbreeking der Voortgang of Verbintenisſe op. Een Plant is een *bewerktuigd Weezen, 't welk zyne ſoort voortzet.* Elk Weezen, derhalven, van deezen Rang word van één of twee gelykſoortige Weezens voortgebragt: het is in 't eerſt klein, en groeit bewerktuigd op tot

eene

eene meerdere grootte. —— Een Delfstof is een *Weezen, voortgebragt door eenige Natuurlyke oorzaak, zeer verschillend van het Weezen zelve*, en kan, overzulks, zyne eigene soort niet voortbrengen. Indien deeze Bepaalingen van het Groeijend Ryk en van dat der Delfstoffen juist zyn, is het verschil tusschen dezelve volstrekt. Een Weezen is geschikt ter voortbrenging van zyne soort, of niet. Het daadlyk bestaan deezer onderscheidinge hangt niet af van onze onbekwaamheid, om dezelve in alle gevallen toe te passen: want indien wy eenige Gevoellooze Weezens konden ontdekken, die, zonder geheel en al tot een van beiden deeze Ryken te behooren, de onderscheidende kenmerken van beiden hadt, (t geen de Heer DE LUC onmogelyk agt,) zouden wy alleen een nieuw Ryk ontdekken, zo onderscheiden van de voorige als deeze van elkander: want men kan niet beweeren, dat eenige gemeen zynde eigenschappen deezen voorgewenden Voortgang kunnen te wege brengen; als 'er, ten zelfden tyde, andere geheel onderscheide eigenschappen plaats vinden.

De Heer DE LUC vaart voort, met aan te toonen, dat, in ieder Ryk, de onderscheide Soorten met de daad van elkander onderscheiden zyn, en merkt op, dat derzelver verschil blykbaar wordt, indien wy ieder Soort bepaalen door derzelver onderscheidende kenmerken. Indien de Schepper het goedgedagt hadt, dat de Weezens door eene *onmerkbaare Opklimming* zouden vorderen, zou dit onder de Soorten merkbaar zyn: eenige weinige verbasterde op zichzelve staande Weezens kunnen nooit bestemd zyn om die schakels te vormen, door welke men wil dat de onderscheide Soorten zamenhangen. Waren deeze schakels noodzaaklyk, zy zouden bestendig weezen; dan bestendigheid vindt men alleen in de Soorten.

Doch, indien wy eens toestemden, dat, gelyk het oneindig getal van evenwydige affnydingen, uit welke men veronderstelt dat een Pyramide bestaat, de oppervlakte, by onmerkbaare onderscheidingen, doet aangroeijen, zo ook de Weezens, by eene onbemerkbaare Opklimming, boven elkander opklimmen; dan vraagt onze Wysgeer, waar toe heeft die Opklimming betrekking, en in welke opzigten worden de Weezens hier met elkander vergeleeken? Dit moet verklaard worden, eer men een denkbeeld kan hegten aan het denkbeeld van Opklimming; want geene verbintenis van medebetrekkelyke gronden kan

plaats grypen tusſchen ongelykſlachtige hoedanigheden; en eene afgetrokkene Opklimming onder de Weezens i onbegrypelyk.

Maar de Heer DE LUC merkt, wyders, op, dat niet onbepaalder kan zyn dan het woord WEEZEN, zo als he door eenige Wysgeeren gebruikt wordt, inzonderheid al zy handelen over de *Orde der Weezens in 't Heelal;* e 't is verre van zeker, dat zy, van eene Opklimming de Weezens ſpreekende, zamenſtemmen in het denkbeeld 't geen zy beoogen uit te drukken.

De verdeeling der Weezens in twee Rangen, van Stof lyke en Geestlyke Zelfſtandigheden, levert een onwede leglyke tegenwerping op, tegen de veronderſtelling een *onmerkbaare Opklimminge*, als welke met geene mogelyk heid ſtand kan grypen tusſchen dingen, weezenlyk on derſcheiden, als Stoffe en Geest. —— De Heer D LUC redenkavelt in 't breede tegen de *Wet van Verknog heid*, door den grooten LEIBNITZ veronderſteld; doc welke hy, zeer verre van derzelver algemeenheid te er kennen, alleen toepaſſelyk agt op de verdeelingen va tyd en plaats, en op de beweeging, als tot deeze be trekkelyk.

Ter beantwoording, die denken dat zyn gevoelen ſtr dig is met de Harmonie des Heelals, merkt de Heer D LUC op, dat ons denkbeeld van die Harmonie, of Zame ſtemming, niet uit ingebeelde Werelden, maar uit d Natuur, moet ontleend worden. Indien wy deeze raa pleegen, zullen wy bevinden, dat die Harmonie beſtaa niet in eene *onmerkbaare Opklimming* der Weezens, noc in eene volſtrekte verknogtheid der oorzaaken van de zelver onderſcheide opeen volgende ſtaaten; maar in d ſchikking van ieder ding, op zulk eene wyze, dat h ongetwyfeld het geluk der gevoelige Weezens, in de hoogstmogelyken graad, voortbrengt, op eene wyze overeenkomſtig met den eigen Rang van ieder Soort.

De uitkomst van alle deeze Waarneemingen en Bew zen is; dat 'er EEN EERSTE OORZAAK van alles beſtaat dat het Heelal, door die EENE EERSTE OORZAAK voor gebragt, zamengeſteld is uit *Onderſcheide Weezens*, d verdeeld kunnen worden in twee groote Rangen, Gevo lige en Ongevoelige, die betrekking tot elkander hebbe als de middelen tot het einde; dat de Zamenſtemmi van het Geheel te wege gebragt wordt, noch door Ve knogtheid, noch door eene *onmerkbaare Opklimming*

ma

maar door de merkbaare afſtanden van plaats en bedryven, en door een volſtrekt verſchil tuſſchen de onderſcheide Soorten van Weezens.

WAARNEEMING WEGENS HET NUTTIG GEBRUIK VAN DE FLORES SAL. AMONIAC. MARTIALES, IN DE CHLOROSIS. Door * * * M. D.

Deeze Ziekte, vooral in ons Land zo algemeen bekend, ontſtaat veelal uit het misbruik van warme en verſlappende dranken, uit gebrek aan beweeging. — En de beste geneesmiddelen, die men, tot wegneeming deezer Ziekte, heeft aangeraaden, zyn lichaams-oefening, de koude dranken, en verſterkende middelen; onder welke laatſte de *Martialia* met recht de eerſte plaats verdienen. Dan, daar meestal, in deeze Ziekte, een zuure ſlym in de eerſte wegen aanweezig is, zo leert de ondervinding, dat, wanneer men by de Staalmiddelen de zuure ſlym verdunnende middelen voegt, men daardoor veel ſpoediger de geneezing bevordert. — Tot dit oogmerk zyn my de *Flor. Sal. Amoniac. Martiales* altoos als zeer geſchikt voorgekomen, en ik heb ook daarvan, in zeer veele gevallen, zulke heilzaame uitwerkingen gezien, dat ik het gebruik daarvan myne Kunstgenooten durve aanraaden.

DR. HERSCHEL'S BERIGT DER ONTDEKKINGE VAN TWEE SATELLITEN, WENTELENDE RONDSOM DE PLANEET URANUS (*).

(Uit de *Philoſophical Transactions*, Vol. LXXVII.)

De wyde afſtand van de Planeet *Uranus*, en de tegenwoordige ſtand in een gedeelte van den Zodiak, 't welk bezaaid is met eene menigte kleine Starren, heeft het zeer bezwaarlyk gemaakt te bepaalen, of deeze Planeet,

(*) Deeze ontdekking hebben wy hier boven, bl. 63 enz., des voorgaanden Deels, reeds aangekondigd; doch oordeelden dit breeder Verſlag vertaalens en plaatzens waardig.

neet, gelyk *Jupiter* en *Saturnus*, van Satelliten ver zeld is. In het doen van proeven, ten deezen aanzie dikwyls groote Telescopen na deeze Planeet gewend b bende, en my by aanhoudenheid te leur gefteld vinde, fchreef ik dit mislukken toe aan mangel van genoe zaam licht in de Werktuigen, door my gebezigd, en voor een tyd den moed op.

Met den aanvang der jongstverloopen maand ftond i egter, menigmaal verwonderd, als ik, by 't weder b fchouwen van Nevelftarren, te vooren gezien, bevond dat zy my veel helderder voorkwamen, en met veel me gemaks door my werden waargenomen. De oorzaak hi van kon geene andere weezen dan de meerdere maate v licht, welke ik verkreegen had, door eene verfchikki in myn Telescoop (*). —— Het zou onverfchoonl geweest zyn, zulk een voordeel te verzuimen, als iets byzonders te zien was, waar in die meerderheid v licht zo zeer te ftaade kwam. Ik verwonder my, d zulks my niet eerder inviel.

Den elfden van January 1787 koos ik, in myne g woone befchouwingen van den Starrenhemel, eene reel van Starren uit, die op *Uranus* aanliep: en terwyl de ze door den Meridiaan ging, ontdekte ik naby den Schy en op weinig van deszelfs Diameters afftands, eeni zeer zwak licht geevende Starren, welker plaatzen zeer zorgvuldig optekende.

Wanneer de Planeet den volgenden dag weder aan d Meridiaan kwam, zag ik met het fcherpst onderzoeken oog na myne kleine Starren, en miste 'er twee. W ik min kundig geweest van de misleidingen, welke in Gezigtkunde zo vaak plaats vinden, ik zou onmiddel het beftaan van één of meer Satelliten by de laatst on dekte Planeet aangekondigd hebben; doch ik moest m deswegen buiten twyfel ftellen. —— De minfte neve agtigheid, anders onmerkbaar, kan dikwyls kleine Sta ren verdonkeren; en ik oordeelde, derhalven, dat nie dan eene reeks van Waarneemingen my moest voldoen in eene zaak van die aangelegenheid.

Ten dien einde tekende ik alle de kleine Starren op naby de Planeet *Uranus*, op den 14, 17, 18 en 24 v

J

(*) De Heer HERSCHEL heeft deeze verfchikking opgegeev in de *Philofophical Tranfactions*, Vol. LXXVI. p. 499.

nuary, en den 4 en 5 van February, en ſchoon ik, n laatſten, langer geen twyfel had aan 't beſtaan van n minſten één Satellit, oordeelde ik het billyk, deeze ededeeling uit te ſtellen, tot dat ik die Satellit daadlyk beweeging zag.

Hierom begon ik die Satellit op den 7 van February, mtrent zes uuren 's avonds, naa te oogen, en hield ezelve in 't gezigt, tot drie uuren in den morgen, van en 8ſten: op welken tyd ik door de ſchikking van myn uis, 't welk het gezigt van een gedeelte der Ecliptica elet, het naaoogen moest ſtaaken. Deeze negen uuren ang zag ik die Satellit getrouwlyk de Hoofd-Planeet by-blyven, en teffens zyn eigen loop houden, door een ooten boog in haaren eigen loopkring te beſchryven.

Terwyl ik voornaamlyk op de beweeging van deeze Satellit lette, vergat ik geenzins een andere kleine Star naa te gaan, die ik my vry wel verzekerd hield dat mede een Satellit was: bovenal daar ik, in den nagt van den 14den January, twee kleine Starren waarnam, die den 17den ontbraken, en den 24ſten twee andere miste, door my den 18den waargenomen; maar, of dit toegeſchreeven moet worden aan myne ingeſpanne oplettenheid op de eerſte Satellit, of aan de nabyheid van deeze laatſte, welke bykans bedekt was door 't licht van de Planeet, k kon my van de beweeging niet verzekeren. In de daad, mtrent den morgenſtond, wanneer eene plaatsverandeing, in het verloop van negen uuren, allerzigtbaarst ou hebben moeten weezen, kwam de Maan by het anw licht van deeze Satellit, zo dat ik dezelve niet ager kon zien.

Het eerſte oogenblik, 't welk zich opdeedt, om deeze Waarneemingen voort te zetten, was op Vrydag den den, wanneer ik myne eerst ontdekte Satellit bykans op ezelfde plaats zag, waar ik ze dagt te zullen vinden. Ik ntdekte ook, dat de naast veronderſtelde Satellit niet den ſtand was, waarin ik dezelve op den 7den gelaan had, en kon nu zeer duidelyk ontwaaren, dat dezelve in haaren loopkring, zints dien dag, was voortgeaan, in dezelfde rigting met de andere Satellit, doch et ſneller loop. Hier uit is blykbaar, dat dezelve in n nauwer loopkring wandelt; en ik zal daarom in 't rvolg deeze de *Eerſte Satellit* noemen, ſchoon de laatst ntdekte, of liever de laatst met zekerheid waargenome-

ne:

ne: want ik twyfel niet, of ik zag ze beide, vo
ſte keer, op denzelfden dag, den 11 January 1
Ik vestigde nu al myne aandagt op de Eerſt
en had gelegenheid, om dezelve omtrent drie
een kwartier waar te neemen, geduurende welke
verre ik kon oordeelen, dezelve haaren loop v
De tusſchentyd, door het wolkig lugtgeſtel ver
was al te kort, om de beweeging genoegzaam n
zo dat ik myn beſlisſend oordeel tot den 10den
te; en, om myne theorie van deeze twee Sat
de proef te brengen, ontwierp ik een ſchets op
om voorshands derzelver ſtand, ten opzigte va
neet, aan te wyzen, als mede de Parallel der I
De lang verwagtte avond kwam, en, niette
donker weer my dreigde te leur te ſtellen, l
lugt in 't einde op. De Hemel vertoonde nu
ſpronglyke van myne gemaakte tekening, daar d
Uranus verſcheen met twee Satelliten, in denzelf
als ik dezelve ontworpen had. —— Ik beken
ze vertooning my verrukte, dewyl de kleine P
van den tweeden rang, eene waardigheid aan
Planeet byzetten; en dezelve een uitmuntender p
bekleeden onder de groote Lichaamen van or
ſtelzel.

Lang genoeg heb ik deeze Satelliten niet waar
om derzelver omlooptyden nauwkeurig te bepaa
ik veronderſtel, dat de Eerſte Satellit den Sy
omloop volbrengt in omtrent acht dagen, en d
in omtrent dertien en een halven dag.

De loopkringen deezer Satelliten maaken een
hoek met de Ecliptica: maar de weezenlyke h
van deeze Inclinatie te bepaalen, als mede d
van verſcheide andere byzonderheden, zal veel
kens en toeſtels vereiſchen: want, daar begroo
't oog gemaakt niet anders dan zeer bedrieglyk
weezen, verwagt ik geen goed verſlag van derze
kringen te zullen kunnen geeven, voor dat ik
crometers daar toe kan gebruiken. Dit heb ik
verloope avonden te vergeefsch beproefd, dew
ver licht zo zwak is, dat zy geen de minſte v
toelaaten, en dat van de Planeet niet ſterk g
om de dunne zydwormdraaden van myne tede
meters zigtbaar te maaken. Ik heb, niet te n

ide hulpmiddelen op 't oog, en wanhoop geenzins een gelukkig ſlaagen.

AARNEEMINGEN OVER HET KWEEKEN, EN 'T VEELVULDIG HUISLYK GEBRUIK, DER DADELBOOMEN.

Door den Heer DES FONTAINES, *Lid van de Academie der Weetenſchappen*, enz.

De Dadelboomen, die zo onuitſpreeklyk veel diensts doen op de Noordkust van *Africa*, groeijen aldaar kans overal zonder onderſcheid; maar men kweekt deze niet met zorgvuldigheid, dan over het Gebergte las, om dat de warmte langs de Kust niet ſterk genoeg is om de vrugten te doen rypen. Ik zal my thans et verledigen, om de byzondere kenmerken, die deen belangryken Boom onderſcheiden, op te geeven: myn el ſtrekt enkel, om eenige Waarneemingen mede te deel, over de wyze, waar op men de Dadelboomen in *rhanje* kweekt, en de veelvuldige Huislyke gebruiken, ar in men 'er zich van bedient.

Het geheele gedeelte van *Zaara*, digt aan 't Gebergte las gelegen, en het eenige van die wyduitgeſtrekte oestyn, 't welk bewoond is, brengt niet dan een weig Koorns voort; de zandige grond, ſteeds geſchroeid or het blaakend Zonnevuur, onttrekt zich bykans te nemaal aan den Koornbouw: men verzamelt 'er niets in eene kleinen voorraad van *Gerst*, *Mais*, en *Sorgo*. e Dadelboom bekleed de plaats der Oogſten, voor de woonderen dier Landſtreeke, en verſchaft bykans aln hun Leevensonderhoud. Zy hebben, 't is waar, haapen; doch dewyl die Kudden geenzins talryk zyn, waaren zy het Wolvee, om de Vagt; daarenboven is : Schaapenvleesch ongezond in die heete Landen, en Bewoonders, ſchoon onbeſchaafd, hebben door de dervinding geleerd, dat het best was daar omtrent h naar de regelen der Onthouding te gedraagen.

De Dadelboomen worden, zonder orde, op den afſtand n twaalf of vyftien voeten, van elkander geplant, digt Rivieren en Beeken, uit het zand wellende. Men t hier en daar Bosſchen, die verſcheide mylen in den ıtrek haalen. De uitgeſtrektheid der Plantadien hangt orgaans af van de hoeveelheid des waters, welke men kan

kan bybrengen, om dezelve te bevogtigen: want de I
delboomen beminnen zeer het vogt. Alle deeze Dad
bosschen zyn doormengd met Oranje-, Amandel-, Gi
naat- en Vygenboomen, die by de ſtammen der Dad
boomen opklimmen; de hette is ſterk genoeg, om dee
Vrugten te doen rypen, ſchoon zy zeldzaam aan de ſtra
len der Zonne zich vinden blootgeſteld.

Langs de Beeken legt men, op zekere afſtanden, D
ken aan, om den loop des waters op te houden, en
zelve, door middel van Greppen, te kunnen leiden t
het binnenst van het Dadelbosch. Het getal deezer W
terleidingen is voor elk bepaald, en, op zommige plaa
zen, zyn de Eigenaars, om 'er regt op te hebben, ve
pligt een jaargeld te betaalen, geëvenredigd aan het get
en de uitgeſtrektheid hunner Plantadien. Men draag
zorge, om den grond wel te bearbeiden, en een kring
delven rondsom den voet van elken Dadelboom, ten ei
de het water in eene te grooter hoeveelheid, en te lan
ger, by denzelven blyve. In alle Jaargetyden bevogtig
men, van tyd tot tyd, de Dadelboomen; doch is da
mede het drukst bezig by de brandende Zomerhitte.

Nieuwe Plantadien van Dadelboomen worden doorgaan
in den Winter aangelegd. Ten dien einde neemt men d
Afzetzels der zodanigen, die de beste Dadels voortbren
gen, en plant dezelve op een kleinen afſtand van de
anderen. Naa 't verloop van drie of vier jaaren begin
nen deeze Afzetzels, als ze wel opgepast worden, vrug
te draagen; maar die vrugt is als dan nog droog, wei
nig ſmaaklyk, en zonder pit: niet voor het vyftiende o
twintigſte jaar bereiken zy den vollen groei.

De Dadelboomen, uit Zaad voortgeteeld, draage
nooit zo goede vrugten als die op de gemelde wyze ge
plant worden: die vrugten zyn altoos ſchraal, en fleg
van ſmaak. Zy hebben ongetwyfeld veel aankweeken
noodig, eer zy goed worden, en de tyd van verſcheid
Geſlachten moet 'er verloopen.

Gezaaide Dadelboomen groeijen, in 't eerst, zeer ſterk
en men heeft my verzekerd, dat ze op het vierde o
vyfde jaar vrugt draagen. Men kapt de beneden Blade
ren der Dadelboomen af, naar gelange dezelve opgroei
jen, en laat altoos een brok van het blad, ter langt
van eenige duimen, zitten; 't welk met den tyd ee
trap uitlevert, langs welken men zeer gemaklyk in de
top kan klimmen. Deeze Boomen leeven, volgens he
be

rigt der *Arabieren* zeer lang, ten bewyze hier van eggen zy, dat men „ in de Dadelboomen, wanneer de- zelve den volkomen groei bereikt hebben, geene ver- andering ziet, geduurende het verloop van drie ge- ſlachten van Menſchen."

Het aantal van Wijfjes Dadelboomen, welke men aan- weekt, is veel grooter dan dat der Mannetjes; dewyl ie meer voordeels opbrengen. De deelen ter voorteeling groeijen in de Dadelboomen, gelyk bekend is, op on- derſcheiden Stammen en deeze bomen ſtaan in de Maan- den April en Mey in bloey. De *Arabieren* kappen als dan de takken met Mannetjes bloemen af, om de Wyf- jes met het zaadſtof te bevrugten; zy maaken eene in- ſnyding in den bast van elken tak die vrugt moet gee- ven, en ſteeken 'er een tak van een Mannetjes Dadelboom in; zonder die voorzorge zouden 'er geene dan misgewas- ſen van voortkomen. In eenige ſtreeken ſchudt men al- leen de Mannetjes Bloemen over de Wyfjes. Die wyze, om de Dadelboomen te bevrugten is zeer oud, men vindt ze by PLINIUS, als hy van de Palmboomen handelt, zeer naauwkeurig beſchreeven.

Bykans is 'er geen gedeelte van den Dadelboom of het heeft zyne nuttigheid. Het Hout, ſchoon niet vast van nerf, duurt zulk een aantal jaaren, dat de *Arabieren* het voor onverderflyk houden. Zy vervaardigden 'er allerlei werktuigen van; het brandt langzaam, doch de kooien zyn naa het verbranden zeer heet, en geeven ſchoone warmte.

De *Arabieren* neemen de ſchors en de vezelagtige dee- len der jonge Dadelboomen weg, en eeten het witte dat 'er binnen zit, 't welk zeer voedzaam is, en zuikeragtig ſmaakt. Dit eeten is bekend onder den naam van het *Dadelmery*. Zy eeten ook de Bladeren, als dezelve nog jong zyn, met Citroenſap; de oude Bladeren worden te droogen gelegd, en dienen om 'er vloertapyten en an- der vlegtwerk van te maaken, dat zeer veel gebruikt wordt, en waarmede men grooten handel dryft binnen in 't land. Van de kanten des Blads, waar 't zelve zich met den Stam vereenigt, komt een groot aantal dunne draaden van welke men Touw vervaardigt, en Doek zou kunnen weeven.

Men trekt ook uit den Dadelboom een wit Vogt, be- kend onder den naam van *Melk*. Om dezelve te verkry- gen, kapt men alle de Takken van den kruin van een der

der Dadelboomen, en naa daar verſcheiden inſnyding maakt te hebben, bedekt men dezelve met Bladeren dat de hitte der zonne alles niet uitdrooge. He loopt af in een vat, voegelyk gehegt aan een rond ligheid beneden die inſnydingen, om 't zelve te on gen. De *Dadelmelk* heeft een zuikerzoeten ſmaak, neer dezelve versch is; dezelve verfrischt, en men ze zelfs den Zieken te drinken, doch ze wordt gaans, in 't verloop van vier en twintig uuren, Tot deeze kunstbewerking, kiest men oude Dac men; naardemaal het afhakken der Bladeren, en de te hoeveelheid van Sappen uit den Boom loopende, uitputten, en meest al doen ſterven. —— De M tjes Bloemen van den Dadelboom dienen ook tot gebruik; men eet ze, wanneer ze nog jong zyn een weinig Citroenſap.

De Inwoonders der Woestyne trekken groote voo len van de Dadelboomen. Eenige deezer boomen gen tot twintig Dadeltrosſen; doch men heeft a de voorzigtigheid om 'er eenigen af te neemen, te de de overblyvende te ſterker mogen groeijen. laat nooit meer dan tien of twaalf trosſen op de ſt Dadelboomen. Een goede Dadelboom word gere in een gemeen jaar, tusſchen de twaalf en vyftie vres aan den Eigenaar op te brengen. Men dryf ſterken handel in Dadels binnen in 't land, en zend groote menigte na *Frankryk* en *Italie*. Omtren einde van November, geſchiedt de inzameling. neer de Trosſen van de Boomen afgeſneeden zyn, men ze op zeer drooge plaatzen, waar ze beſchu tegen de Inſecten.

De Dadel, is een gezonde vrugt, zeer aangenaa ſmaak, bovenal wanneer men ze versch heeft. De *bieren* eeten ze doorgaans zonder eenige toebere Zy laaten ze droogen en hard worden in den z ſchyn, om 'er eene ſoort van meel van te maaken, ke hun ten voorraad dient, op de lange reizen, zy zomtyds door de woestyne doen. Dit een voedzel is genoegzaam om hun een langen tyd te den.

De Bewoonders van *Zaara* trekken uit de D daarenboven eene ſoort van Honig, zeer zoet en z agtig van ſmaak. Om dien te verkrygen, kiezen z dels uit wier vleesch het zagtſte is, met dezelve

y een groot vat, aan den bodem doorboord, zy druken ze door een gewigt, van acht of tien ponden, 'er p te zetten. Het vloeibaarſte gedeelte, 't welk door it gat loopt, noemen zy Dadelhonig.

De Steenen zelfs, ſchoon van eene zeer harde zelfſtandigheid, worden niet weggeworpen. Men geeft ze aan de Kameelen te eeten, als mede aan de Schaapen, naa dezelve fyn gemaalen, of in 't water geweekt te hebben.

Gelyk andere opgekweekte Boomen, geeven de Dadelboomen eene groote verſcheidenheid van Vrugten, zo in gedaante, grootte, en hoedanigheid, als in koleur zelve. Men telt ten minſten twintig onderſcheide ſoorten. De Dadelboomen zyn onderhevig aan het ſteeken van worm, en bederven zeer ſchielyk in vogtige en regenagtige tyden.

Uit alles, wat wy hier ter nedergeſteld hebben, blykt, dat 'er in de geheele natuur misſchien geen Boom gevonden wordt, welke tot zo dierbaare en zo veelvuldige gebruiken ſtrekt als de Dadelboom.

GESCHIED- EN AARDRYKSKUNDIGE AANMERKINGEN; OP HET VERHAAL VAN PLINIUS, WEGENS DEN OORSPRONG EN DE OUDHEID DER INDIAANEN, EN DE AARDRYKSBESCHRYVING HUNNER LANDEN; MET NASPEURINGEN OVER DE VOORNAAMSTE OMWENTELINGEN IN INDIE; door den Heer DE GUIGNES, voorgeleezen in eene der Openbaare Zittingen van de *Academie des Inſcriptions et Belles Lettres.*

PLINIUS, die van de *Indiaanen* op eene zeer korte wyze ſpreekt, duidt een groot aantal aan van Volken, en verſcheide Ryken, welken, ten zynen tyde, beſtonden; 't valt zeer bezwaarlyk, derzelver ligging en grensſcheidingen te bepaalen. Ik heb geoordeeld, dat het tafereel, 't geen hy ons aanbiedt van dit groote Land, onze aandagt waardig was, en dat nieuwe opheldering, gevoegd by de berigten, door hem gegeeven, eenig licht zouden kunnen verſpreiden over de oude Geſchiedenenis der *Indiaanen*, ons zo weinig bekend.

Ik ſtel my voor te onderzoeken, — *voor eerst*, wat hy zegt, wegens den Oorſprong deezer Volken. —

Ten tweeden, van derzelver Oudheid. —— *Ten derden* van de Aardryksbeſchryving hunner Landen; —— *ten vierden*, zal ik dit beſluiten met een ſchets van d voornaamſte Omwentelingen in de *Indiën*, zints den ty van ALEXANDER, tot dien onzer eerſte Reizigeren: doc ik deel hier niets meer mede dan den hoofdinhoud va het Vertoog, 't welk tot een Toevoegzel moet diene aan de naſpeuringen, van my gedaan, over den God dienst der *Indiaanen*.

I. PLINIUS doet de *Indiaanen* afſtammen van BACCHU en HERCULES, die voor de eerſte Koningen des Land gingen, en naderhand de voornaamſte Godheden gewo den zyn. Maar, wanneer men zyn verhaal naagaat, a mede dat van andere oude Schryveren, ontdekt men dat deeze twee Perſoonadien geene andere kunnen g weest zyn dan BRAHMA en VISCHNOU, oude Koninge van *Indie*, vervolgens in die Landen aangebeden. H zyn de *Grieken*, die, alles tot hunne denkbeelden ove brengende, deeze misvatting veroorzaakt hebben, en me heeft in geenen deele te gelooven, dat een BACCHUS e een HERCULES, *Grieken*, de Volkplantingen uit *Grieken land* en *Indie* overvoerden. BRAHMA en VISCHNOU Wetgeevers der *Indiaanen*, waren oorſpronglyk uit d Noordlykſte gedeelten van *Indie*, digtst aan *Perſie* e *Bactriane* gelegen; dit is de rede, dat de Landen, in 't Noorden van *Indie*, veeleer dan die in 't Zuiden be ſchaafd geworden zyn.

II. PLINIUS rekent van BACCHUS tot op ALEXANDE honderd en drie en vyftig Koningen, die zes duizend vie honderd en twee jaaren geregeerd hebben. Het blykt, dat die Schryver kennis hadt van de Overleveringen de *Indiaanen*. Volgens die Volken is BACCHUS, of liever BRAHMA, niet alleen hun eerſte Koning, maar ook d Schepper des Menschlyken Geſlachts. Zy ſtellen het Tydperk, waar in hy leefde, op een ongelooflyk aanta van jaaren; maar in deeze berekeningen, van de Indi aanſche Mythologie, zyn de jaaren van drie honder en zestig jaaren, die maar voor één gerekend worde De *Indiaanen* hebben ook lange Tydperken gevorm en geeven voor, dat duizend *Mahayougam*, die twaal duizend goden-jaaren uitmaaken, een Tydsomwentelin zyn, welke zy *Manou* noemen; zy gelooven, dat w veertien van die Tydsomwentelingen moeten hebben, e dat 'er zes reeds verloopen zyn. Zie daar de zes dui

zen

end jaaren, van welken PLINIUS ſpreekt; maar deeze aren vormen een zo verbaazend getal van Eeuwen, dat ien dergelyk eene berekening niet konne toelaaten. Volens dit Stelzel is, naa eene eerſte Schepping des Heelals, alles verwoest, BRAHMA ſliep, en by zyn ontwaaken ſchiep hy eene nieuwe Wereld; zes zyn 'er reeds verdelgd, en wy bevinden ons op de zevende, die vier honderd en twee jaaren geſtaan heeft. Van daar zyn de zes duizend jaaren by PLINIUS zes duizend *Mahayougam*, of zes *Manou*. De vier honderd en twee jaaren, welke hy meerder telt tot op ALEXANDER, leveren misſchien het tydperk op, waar toe men moet opklimmen, om den oorſprong te bepaalen van de Staatkunde en de Beſchaaving der Noordlyke *Indiaanen*.

Over 't algemeen kan men niets dan giſſingen voorſtellen, wegens 't geen *Indie* betreft, vóór de Regeering van DARIUS. HERODOTUS zegt, dat het de twintigſte Satrapie of Wingewest van het Ryk diens Vorſten uitmaakte, en hem eene ſchatting betaalde; maar hy ſpreekt hier niet van dit geheele wyduitgeſtrekt Land: dewyl DARIUS SCYLAX uitzondt, om den *Indus* te ontdekken, en hy alleen meester was van de oorden, naast aan die Rivier liggende. De meer Zuidelyke Gewesten hebben kunnen bezogt worden door handeldryvende Volken, die zich ter Zee derwaards begaven; doch waarſchynlyk waren deeze Zeelieden onkundig van de uitgeſtrektheid en de verbintenis der Kusten met de Noordlyke Landſtreeken, even gelyk wy zomtyds niet geweeten hebben, of zekere Kusten, door ons ontdekt, eenige verbintenis hadden met andere, veel verder afgelegen.

III. Naa dat ALEXANDER het Ryk van DARIUS verdelgd hadt, zette die Vermeesteraar, zyn voordeel doende met de kundigheden, door de *Perſen* opgedaan, den Oorlog in de *Indiën* voort; doch hy onderwierp aan zich niet veel meer dan de *Perſen* bezaten, 't waren de *Seluciden*, zyne Opvolgers, die tot den *Ganges* doordrongen. Van dit Tydperk af hebben de *Grieken* over de *Indiën* geſchreeven, en Verhaalen opgeſteld, die zy aan de *Romeinen* overleverden. De *Phenicicrs*, integendeel, jalours op hunnen Koophandel, hielden hunne Schriften verborgen, en maakten zekere ontdekkingen niet bekend. Ten bewyze, dat de *Phenicicrs* en hunne Nabuuren na de *Indiën* ſtevenden, dient het berigt van PLINIUS, dat men vóór de vermeesteringen van ALEXANDER geloofd hadt,

dat *Taprobane*, of *Ceylon*, een vast Land was, en ni wist dat men 't zelve voor een Eiland moest houden dan naa dien Vorst. Nu, vóór ALEXANDER waren 'e geen Volken, dan die naby de *Roode Zee* en de *Perſiſch Golf* woonden, die deeze Zuidlyke Kusten konden be zoeken, en eer zy na *Ceylon* ſtevenden, moeten zy d geheele *Malabaarſche* Kust gekend hebben.

In 't algemeen vellen wy een te ongunſtig oordeel ove de Ouden, en ſchoon hunne Kunst der Zeevaardye ons toeſchyne zeer onvolkomen geweest te zyn, hebben zy, geleid door de Starren, bezield met moed, en vol geduld, vry verre Zeereizen ondernómen, en niet altoos by de Kust langs gehouden. Wy weeten thans, dat in de *Zuidzee* verſcheide Barbaarſche Volken in volle Zee ſteeken, met hunne ſlegt ten Zeebouw geſchikte Vaartuigen, en onbevreesd van het eene Eiland na het ander vaaren, hoewel op een grooten afſtand van elkander gelegen: deeze Volken zyn niet te min by lange na zo verre in de Zeevaart niet gevorderd als de *Phenicierſ* waren; doch deezen, gelyk ik reeds aanmerkte, verborgen hunne ontdekkingen; de *Grieken* moesten, om zo te ſprecken, nieuwe doen, 't welk den voortgang hunner kundigheden vertraagd heeft. De *Romeinen* zelfs hebben langen tyd niet geweeten, wat het Eiland *Tropobane* was: een ſtorm dreef hun derwaards. Dit was toen voor hun eene nieuwe ontdekking, gelyk die van de *Kaap de Goede Hoop*, in laateren tyde, voor ons geweest is, ſchoon Eeuwen te vooren, onder NECHAO, de *Egiptenaars* en de *Phenicierſ* die Kaap omgezeild hadden.

't Is naa de *Grieken*, dat PLINIUS onderrigting van *Indie* gekreegen heeft; het blykt, dat men toen die Landen zo wel kende als wy ze tegenwoordig kennen. Ik zal hier niet treeden in myne elders breeder ontvouwde Aardrykskundige beſchryvingen. PLINIUS ſchynt 'er zich op toegelegd te hebben, om aan de Volken diens Land naamen te geeven, welken men by geen anderen Schryver aantreft; hy duidt het zelfs aan, en dit maakt het verklaaren van zyn berigt zeer moeilyk. Wat hier van ook zyn moge, uit zyne opgave, van het getal der Sodaaten en der Olyphanten, die de onderſcheide *Indiaanſche* Prinſen te velde konden brengen, valt het ligt over hun magt te oordeelen.

Volgens PLINIUS, hadt men langs den *Indus*, en wa in dat gedeelte, 't geen wy *Penjab* en *Moultan* noemen

twe

twee vry groote Ryken. Een derzelven kon 500 Olyphanten, het ander 30,000 Voetknegten, 800 Ruiters, en 300 Olyphanten, wapenen. Zuidlyker, na *Guzarate* toe, geeft hy eene menigte woeste en wilde Volken op, die zich verre in 't Oosten uitſtrekten. Wy treffen nog deeze zelfde verdeeling van *Indie* aan: dewyl onze Reizigers in dienzelfden oord een geheele reeks vrye en onafhangelyke Volken plaatzen, die zich van het Westen na het Oosten uitſtrekt, en van 't Noordlyk Indie het geheele Schiereiland affcheiden.

In *Guzarate* hadt men een beroemde Haven, door de Vreemdelingen druk bezogt; deeze was de Stapelplaats des geheelen binnenlandſchen *Indiſchen* Handels, en van daar voerde men de Koopmanſchappen in de Havens van de *Roode Zee*. De Prins, die daar regeerde, was uit dien hoofde een der magtigſten van *Indie*; en zyne Staaten ſtrekten zich na het Zuiden, langs de Kust, verre uit. Hy kon 50,000 Voetknegten en 5000 Ruiters in de wapenen brengen. 't Is in eene der Havenen deezes Lands, waar men vervolgens een Tempel, aan AUGUSTUS gewyd, gebouwd heeft. Dit Ryk is 't geen de *Arabieren*, van de Achtſte en Negende Eeuw der Christen Jaartellinge, het *Ryk van Balhara* geheeten hebben. Van dien tyd af werd deeze Kust, van *Guzarate* af tot Kaap *Comorin* toe, door twee Oppermogenheden bezeten, door de *Balhara*, en die, van welke ik nu zal ſpreeken.

PLINIUS, naa melding gemaakt te hebben van eenige kleine Nabuurige Staaten, die buiten twyfel aan den evengemelden ſchattingſchuldig waren; gewaagt van een zeer magtig Vorst, die al het overige van de *Malabaarſche* Kust bezat, tot aan Kaap *Comorin* toe. PANDION geheeten. Hy kon 150,000 Voetknegten en 500 Olyphanten wapenen. Zyne Staaten begreepen in zich een groot aantal Steden, hy was meester van *Canara*, waar men, volgens PLINIUS, toen Peper haalde. Naar 't zeggen van PTOLOMEUS bezat PANDION veele plaatzen op de Kust van *Coromandel*, en binnen in 't Land; *Modura* was zyne Hoofdſtad. In deezer voege kenden de Ouden nauwkeurig de geheele *Malabaarſche* Kust, zy bezogten dezelve van de monden van den *Indus* tot aan *Ceylon*, en zy dreeven 'er ſterken Handel, tot diep in 't Land. PLINIUS ſchynt minder te weeten van de Kust van *Coromandel*, waar minder voor de Handelaars te doen viel,

en dewyl de Vreemdelingen zich daar laater vervoegde duurde het langer, eer de Inwoonders beſchaafd werde Indien wy, ondertusſchen, het oog in PTOLOMEUS ſlaa vinden wy in zyne berigten de naamen van *Tanjaou* van *Arcate*, die van de Volken, welken *Maſulipa* bewoonden, en eenige anderen.

Men ontwaart op die Kust een groot Ryk, ten t van PTOLOMEUS, beſtaande uit verſcheide *Indiaanſ* Natien, welker voornaamſte den naam droeg van *Soro*, van de *Soringers*. De *Arabiſche* Schryvers geeven den Oppervorst deezes Ryks, 't welk in de Achtſte Negende Eeuw, van der Christen Jaartelling nog beſton den tytel van *Maharaja*, of *Grooten Raja*, waar men den naam *Marate* geſmeed heeft, toegeëigend oude natuurlyke Inwoonderen des Lands.

PLINIUS, in zyne beſchryving van het Noorden na Zuiden, tot Kaap *Comorin* afgedaald zynde, klimt daar binnenslands door weder op, om tot den *Indus* komen, van waar hy zich na den *Ganges* begeeft. D woonden, als in eene vryplaats, verwyderd van de L den, in welke de groote omwentelingen voorvielen, westlyker Volken troffen, verſcheide Volken, meer min beſchaafd, die vier zeer magtige Ryken vormde en van welken wy geene kennis draagen. Het eerſ van 't welk PLINIUS ſpreekt, kon 70,000 Voetknegte 1000 Ruiters, en 700 Olyphanten; het tweede 50,(Knegten, 3000 Ruiters, en 500 Olyphanten; het de 100,000 Voetknegten, 20000 Ruiters, en 1000 Olyph ten; het vierde, en magtigſte, 600,000 Voetknegte 30,000 Ruiters, en 9000 Olyphanten, ten kryg toer ten; zyn Hoofdſtad was *Palibothra*, eene Stad aan *Ganges* gelegen, eene Rivier, als toen weinig beke

——— Het Eiland *Ceylon* heeft men langen tyd aan merkt als het einde der Wereld aan die zyde, en verhaal der eerſte *Griekſche* Zeelieden, die ter Zee den mond van den *Ganges* voeren, werd in 't eerst vo fabelagtig gehouden. Men voer vervolgens Oostlyker o doch gaf voor, dat de Goden niet wilden, dat men v der kwam dan het Land *Sinæ*, of der *Chineezen*, ond voorwendzel, dat de Zee daar te ongeſtuimig was, daar vondt de Zeevaard der Ouden haar eindpaal.

IV. Ik zal my hier niet ophouden by de vermeest ringen van OSIRIS in *Indie*, zy behooren tot de Mythe logie, 't verhaal der vermeesteringen van SEMIRAMIS e

is is al te weinig ontwikkeld, en ſchynt vergroot.
rs en *Perſen* hebben alleen eenige Landſtreeken,
1 *Indus*, aan zich onderworpen; ALEXANDER is
verder gegaan; maar diens Opvolgers hebben
den *Ganges* toe voortgezet. Toen hebben de
in *Bactrianie* zich meester gemaakt van eenige
angs den *Indus*. Deeze doortocht, en die ves-
r *Grieken* in *Indie*, moeten aangemerkt worden
erſten der Vreemdelingen, ons bekend; deeze
l moeten toebrengen om de Weetenſchappen der
by de *Indiaanen* in te voeren, by welken wy
ele voetſtappen van aantreffen. De twee Ryken,
PLINIUS ſpreekt, beſtonden ten zelfden tyde in

then, het Ryk, door de *Grieken* in *Bactrianie*
, verwoest hebbende, deeden een inval in *Indie*,
en door bykans tot *Guzarate*, zy verdreeven de
en onderwierpen de *Indiaanſche* Vorſten. 'Er
om te denken, dat de *Scythen*, in vroegere
, dergelyke invallen gedaan hebben; maar het
ons aan verhaalen deswegen. Van eene ande-
blykt het uit PTOLOMEUS, dat eenige *Grieken*,
r het Zuiden optrokken, aldaar kleine Vorſten-
vormden, en 't is hoog waarſchynlyk, dat vee-
men, om alle die Vreemdelingen te ontwyken,
verder weg begaven, dat is te zeggen, na de
waar *Bisnagar* ligt, waar zy een magtig Ryk
ten, onder het geleide van SALAVAGENA, die in
zeventigſte jaar naa CHRISTUS leefde. Deeze
ng, welke overeenſtemt met den tyd van de
Scythen in *Indie*, is een beroemd Tydperk by
men, en ſchynt de vernieuwing van hunne Magt
der Gewest aan te duiden.
then, van welken ik geſprooken heb, waren in
Eeuw, van der Christenen Tydrekening, nog
n de Landſchappen, naby den *Indus*, en vorm-
en groot Ryk, 't welk zich uitſtrekte tot *Guza-*
konden 2000 Olyphanten wapenen. Omtrent
)XCIII maakten zy, Zuidwaards op, nieuwe ver-
gen. Alle deeze *Scythen* namen de Wetten en
ſdienſt des Lands aan, en werden, om zo te
Indiaanen: eenigen, nogthans, behielden hun-
eevenswyze: dewyl men in die Noordlyke Land-

ſchappen nog veelen hunner Afſtammelingen vindt, die *Nomaden* zyn.

Wy kennen nog een derden Inval van Vreemdelingen in *Indie*, te weeten, die der *Arabiſche*, *Syriſche* en *Perſiſche Muſulmannen*. Naa de Landen, tusſchen den *Oxus* en de *Saxartes*, te ondergebragt, en *Sam-arcande* ingenomen te hebben, kwamen die Volken in *Indie*, ſloegen zich eerst neder in *Moultan*, waar zy verſcheide Koningryken grondvestten, beſtuurd door Prinſen, uit *Arabie* en *Syrie* herkomſtig, vervolgens drongen zy door na het Zuiden, de Westkust langs.

By deeze eerſte *Muſulmannen* vervoegden zich anderen van *Turkſchen* oorſpronge, de *Ghazneriden*, die groote vermeesteringen in *Indie* deeden, zy werden verſlaagen door de *Ghouriden*, die voorgaven Afſtammelingen van de oude *Perſiſche* Koningen te weezen. Zy overweldigden de Landen, tusſchen den *Indus* en den *Ganges* gelegen, en drongen door in het Zuiden, tot aan *Canara*, en breidden hunne overwinningen zo verre uit, dat het wyduitgeſtrekte Ryk van *Baſhara*, langs die Westkust liggende, en 't welk ten tyde van PLINIUS en PTOLOMEUS beſtondt, aan hun onderworpen wierd: dieper landwaards in moesten ook veele Landſtreeken bukken. Zy droegen den naam van PATANES, en hebben langen tyd Koningen gegeeven aan een groot gedeelte van *Indie*.

Het Zuidelyker gedeelte van *Malabar* vondt zich min aan alle deeze invallen blootgeſteld; maar het is waarſchynlyk, dat veele *Indiaanen* derwaards de vlugt namen, en 'er omwentelingen te wege bragten. Daar heerschten de SAMORINS, en men weet niet of deezen afſtamden van den ouden Koning PANDION, van wien PLINIUS gewaagt, dan of zich een nieuwe Stam in die Landſtreeken vestigde, omtrent het Jaar DCCCXXV, een Jaar, 't welk nog by de *Malabaaren* een Tydmerk oplevert. Een deezer Prinſen, die de Leer van MAHOMETH omhelsd hadt, toog na *Mecca*, en verdeelde zyne Staaten onder zyne Bloedverwanten en Vrienden, 't geen ter oorzaake ſtrekt van de menige Souverainen, waar mede *Malabar* is opgevuld.

Wat de Landen langs den *Ganges* aanbelangt, wy weeten niet hoe, en op welk een tyd, de Koningryken, die 'er oudtyds beſtonden, verdelgd zyn. De PATANES, die hunne vermeesteringen tot die Rivier uitſtrekten, hebben 'er veel aan toegebragt. Volgens eenige Schryvc-

en maakte zich een *Turk* meester van *Bengale*, en gt het Land van *Bisnagar* te onder; doch, naa zyn d, verhieven zich verſcheide Landvoogden, door hem geſteld, tot Koningen, 't welke veele Koningryken oorzaakte.

Men ziet uit dit verſlag, dat de ryke voortbrengzels i *Indie*, ten allen tyde, een verbaazend aantal Vreemingen na dit Land gelokt, als mede dat de oude Inonders, veele Eeuwen geleden, het Oppergebied alr verlooren hebben. Deeze geduurige Omwentelingen odzaakten veele Inboorelingen Zuid- en Oostwaards te gten, en van daar na de Eilanden in *Indie*, waar zy nne Wetten en Godsdienst overbragten. De *Maraten* n de Afſtammelingen der oude Ingezetenen, in het nd gebleeven, en die, van tyd tot tyd, in verſcheide rden, het juk des Vreemden afgeſchud, en zich gestigd hebben. De *Perſen*, de *Grieken*, de *Scythen*, *Arabieren*, de *Turken*, zyn opeenvolgende Meesters *Indie* geweest; doch daar van beroofd geworden door laatere *Scythen*, die 'er, onder 't geleide van TAMERN, inkwamen. Deeze Vorst maakte, intuſſchen, ſlegts rtſtondige vermeesteringen tuſſchen den *Indus* en de *nges*; hy deedt een ontzettend groot aantal der Inonderen omkomen, en verſloeg eene menigte van *Gheis*, of oude *Perſen*, die zints lang in het Noordlyk deelte woonden. —— De Afſtammelingen van TAERLAN drongen vervolgens in *Indie*, en vestigden 'er ch op vasten voet: zy zyn het die wy *Groot Mogolen* oemen, en aldaar nog heden ten dage heerſchen. In eezervoege heeft *Scythie* verſcheide keeren groote Omentelingen in deeze Landen veroorzaakt, gelyk ook zo ele andere, in *China*, *Perſie*, *Klein Aſie*, als mede in *uropa*, by den val des *Romeinſchen* Ryks. Weshalven en konne zeggen, dat de Afſtammelingen der *Scythen* meesters zyn van het grootſte gedeelte der Wereld.

By deeze Invallen, te Lande gedaan, moeten wy de odanige voegen, die van den Zeekant kwamen: want t blykt, dat *Indie* langen tyd voor de Ouden geweest , 't geen *America* naderhand voor ons werd: en, hoon de Geſchiedenis ons geen verſlag deswegen opleere, kunnen wy niet twyſelen, of veele Vreemdelingen, e door de *Roode Zee* daar kwamen, hebben zich in *In*e neder gezet, bovenal, wanneer men in aanmerking emt, dat de *Egyptenaars* en *Phenicier:* groote Zeetoch-

ten ondernamen, als mede dat de *Grieken* en *Romeinen* op de Havens van *Indie* voeren.

't Is diezelfde greetige begeerte na de voortbrengzels deezes Lands, welke ons, op eene nog veel grooter afſtand van daar verwyderd, derwaards gevoerd heeft. Ten tyde der Kruistochten hadden de *Franken*, jalours over den Koophandel, dien de *Muſulmannen* aldaar dreeven, ten oogmerk, om zich aan de *Roode Zee* neder te ſlaan, om vervolgens in *Indie* door te dringen; doch de *Muſulmannen* waren in *Egypte* te magtig. 't Is de ontdekking van de *Kaap de Goede Hoop*, aan welke wy de vernieling van den Koophandel der *Muſulmannen* in *Indie*, en de vestiging van den onzen, te danken hebben. Deeze gebeurtenis alleen heeft meer gedaan dan alle de Legers der Kruisvaarderen. Die laatſte inval der Vreemdelingen in *Indie* is allen te bekend, om 'er op ſtil *te* ſtaan.

Zie daar in weinig woorden de groote Omwentelingen, aan welke *Indie* blootgeſteld geweest is, naa den tyd van ALEXANDER. Het Tafereel, 't geen ik 'er van maalde, kan niet dan zeer onvolkomen weezen. De Geſchiedenis heeft ons naauwlyks de naamen doen kennen van veele Ryken, welker lot wy geheel niet weeten. —— Zeer zou het te wenſchen zyn, dat Reizigers, bedreeven in de Taal der *Indiaanen*, de daar opgeſtelde Verhaalen verzamelden, en ons een juist berigt gaven van die onderſcheide Ryken, van de Vorſten, die 'er geheerscht, en de groote Ryksomwentelingen, welke 'er plaats gehad hebben. De Geſchiedenis der *Indiaanen*, die verbonden is aan die van zo veele Volken, zou dienen, om een licht te verſpreiden over die van alle Volken, die dit Land bezogten, of het vermeesterden. Dergelyke berigten zouden onze kundigheden uitbreiden, die wy misſchien binnen te naauwe perken beſluiten; ons alleen bezig houdende met Volken, die ſlegts een klein gedeelte van onzen Aardbol beſlaan.

BRIEF VAN EEN REIZIGER DOOR RUSLAND, BEHELZENDE EEN VERSLAG VAN DEN TOESTAND DER KUNSTEN EN WEETENSCHAPPEN, EN VAN DE KABINETTEN TE PETERSBURG.

(Uit *Hiſtoriſches Porte feulle.*)

De Staat der Weetenſchappen in *Rusland* is niets minder dan bloeiende, en kan, in de tegenwoordige omſtandigheden, niet anders weezen. 'Er zyn Grooten, die dezelve met eenen gelukkigen uitſlag kweeken; maar die ze by den Throon beſchermen zyn niet meer. 't Is aan de ORLOWS, die verſcheide Geleerden, deels Inboorelingen, deels Vreemden, in verſcheide gedeelten van het *Ruſſiſche* Ryk zonden, dat wy de ſchoone berigten van veele dier Landſchappen te danken hebben. Naa den dood van Prins ORLOW, en de verwydering van twee anderen, heeft dit gunstbetoon opgehouden; en de tegenwoordige Reis na de Rivier *Lena* is eer het uitwerkzel van geval dan van ryp overleg; dezelve is bevolen op 't verzoek van den Hoogleeraar PALLAS, die voor 't overige geen invloeds genoeg heeft, om het welſlaagen dier onderneeminge te verzekeren.

Onder lieden van den Middelſtand houdt men zich met geen Weetenſchappen op, en nog minder onder die van een laager Rang. In *Rusland* vindt men geen Kweekſchoolen in de Steden of op het Land. De zodanigen, die zich een eenigzins geleerde Opvoeding willen bezorgen, moeten ten dien einde in de openbaare of byzondere Kostſchoolen gaan. Men houdt voor openbaare Kostſchoolen, de Schoolen der Cadets, het School der edele Dames, en misſchien eenige andere dergelyke inrigtingen. De byzondere Kostſchoolen zyn de Kloosters, waar in men Jongelingen onderwyst, om 'er Monniken en Priesters van te vormen, als mede de Huizen van eenige *Franſche* en *Hoogduitſche* Meesters, die zich uitgeeven hebben als bekwaame lieden, om de jeugd te onderwyzen. Het kost te veel gelds in die Huizen, om 'er lieden van een middelmaatig inkomen te plaatzen, daarenboven is het onderwys zo uitmuntend niet als men opgeeft. Men vindt zich, derhalven, doorgaans in de noodzaaklykheid, om eenige Roubels te geeven aan een af-

afgedankt Soldaat, om de Kinderen te onderwyzen, is te zeggen, om ze een weinig leezen, en zo veel ſchryven als zy noodig hebben, te leeren. Dit is de reden dat men geen Christen volk aantreft, 't welk zo weinig van de beginzelen van den Godsdienst weet als de *Finſen*, en waar men zelfs zo weinig lieden vindt die leezen en ſchryven geleerd hebben.

Zints korten tyd heeft men 'er Staatsſchoolen willen invoeren; en was dit, in de ſchaarsheid van Meesters de beste wyze; doch wanneer men ook de Schoolen der *Hoogduitſche* Kerken aan die Schoolwyze wilde onderwerpen, rees daar uit ongelegenheid. Zy hadden dus het regt gehad om byzondere Schoolen, voor de Kinderen hunner Kerkgemeenſchap, te houden, daar over opzigt te hebben, Meesters aan te ſtellen, en te bedigen, en zyn daar van beroofd, by gelegenheid van nige moeilykheden, tuſſchen de Meesters ontſtaan. zich van beſcherming te verzekeren, namen zy uit zelven toevlugt tot de Opzienders van het Schoolwezen, en verzogten Staatsſchoolen te mogen worden zulks toegeſtaan zynde, heeft het zelve die Schoolen onder opzigt genomen, wilde het onderzoek in deze doen, en heeft allen, die weigerden zich daar aan onderwerpen, van het voorregt, om School te mogen houden, beroofd. De Hoofden der Kerke hebben te vergeefsch deswegen Verzoekſchriften ingeleverd: de beſtelling hadt voortgang. Op deeze wyze is de *School Catharina* in *Waſilioſtrof* opgeſchort, om dat, de weggetogene Meesters hunne Wedde behouden hebbende, geen Fonds is om anderen aan te ſtellen. Ik ben tegenwoordig geweest by de laatſte Vergadering der *Hoogduitſche School van Catharina*. Men deedt eerst onderzoek na de vorderingen der Kinderen, in 't leezen, ſchryven, rekenen, in de Geſchied- en Aardrykskunde, in de Godsdienst en Zedekunde. Vervolgens deedt de Lee GROOT, in de hoedanigheid van Voorzitter der School eene Aanſpraak, waarin hy zyn leedweezen betuigde over de ſlooping van eene School, die zo gelukkig had medegewerkt, om aan *Petersburg* een groot aantal braave Burgers te verſchaffen. Voorts vatten de Meesters het woord op, namen afſcheid van hunne Leerlingen; en hunner bedankte, uit aller naam, de Meesters voor hunne betoonden yver en zorge, in hun onderwys gedragen. En hier mede werd de School geſlooten.

De Academie der Weetenſchappen te *Petersburg* is, in het *Ruſſiſche* Ryk, de aangelegenſte Stichting tot derzelver bevordering. Zy telt onder haare Leden verſcheide Geleerden van den eerſten Rang, en geeft alle jaaren Verhandelingen uit, zeer veel toebrengende tot uitbreiding van het licht der Weetenſchappen. De oude Prins ROSAMOSSKY is 'er Voorzitter van. Schoon hy 'er zich geheel niet mede bemoeit, de Vergaderingen niet bywoont, noch zelfs zich verſlag laat geeven van het verhandelde, heeft hy van het Voorzitterſchap geen afſtand willen doen. De Prinſes DASHKOW, de Beſtuurſter der Academie, is, integendeel, geheel aandagt en werkzaamheid. Zy verſcheen ten Hove als Gravinne van WORONZOW, onder de Regeering van ELISABETH, en trouwde den Prins DASHKOW, die in Krygsdienst was. Zy heeft veel deels kunnen hebben in de Ryksomwenteling van den Jaare MDCCLXII, door haaren invloed op de Regimenten Lyfwagten, die dezelve bewerkte. 't Is daarom, dat de Keizerin haar tot Staatdame verhief, en met de *Orde van Catharina* beſchonk. Eenige onaangenaamheden ten Hove hebben haar bewoogen zich eenige jaaren van 't zelve te verwyderen, in welken tyd zy veele vreemde Landen bezogt, en langen tyd in *Engeland* bleef. By haare wederkomst benoemde CATHARINA haar tot *Beſtuurſter der Academie*. Zy deelt in de agting en het vertrouwen van CATHARINA, en laat niet naa grooten invloed ten Hove te hebben, zo door zich zelve, als door haare Boeders en talryke Familie.

De Prinſes DASHKOW, van Natuure met een kloek Vernuft begaafd, heeft het zelve verſterkt en uitgebreid, door de verkeering aan 't Hof van *Petersburg*, door haare reizen by vreemde Hoven, en de onderſcheide lotgevallen, haar bejegend. Zy ſpreekt zeer goed *Fransch*, ook *Hoogduitsch*, ſchoon het laatſte met meer moeite. By een ſpraakzaamen en gullen aart heeft zy die natuurlyke beſchaafdheid verkreegen, welke niemand eigen wordt dan in 't midden der groote Wereld, en op Reis. Vrylyk oordeelende, en met zo veel ſchranderheid als leevendigheid, over alles wat in *Ruſland* omgaat, verkiest zy, nogthans, van 't Hof verwyderd te leeven, en verſchynt 'er niet dan op groote Hofdagen. Haare bezigheid beſtaat in verſcheide loſwaardige verrigtingen.

Nu eens verlustigt zy zich met het bouwen van een Lusthuis met een Tuin, in den *Engelſchen* trant, aangelegd

legd met eene eenvoudigheid en houding, 't we
tersburg tot een voorbeeld van goeden ſmaak kan
dan eens zet zy zich tot het houden van Brief
met Grooten en Geleerden, die zy op haare R
venal in *Engeland*, heeft leeren kennen, dat La
op zy meer dan eenig ander geſteld ſchynt; d
kweekt zy zelve de Weetenſchappen aan, van
eene verlichte Beſchermſter is. De goede dienſt
ke zy aan dezelve gedaan heeft, maaken haar
onſterflyk.

De *Ruſſiſche Academie*, in welke zy Voorzitſte
gerigt om de *Ruſſiſche* Taal en Geſchiedenis te
ren, heeft haare Oprigting aan haar dank te w
geheele plan is 't haare. Zy heeft van de Kei
genoegzaam Fonds voor deeze Academie verwo
een Verblyfplaats in den Tuin van den Baron AS
de nieuwe Kruidtuin, waar de Academie haare
ringen houdt, en de Hoogleeraar LEPECHIN WC
Secretaris van die Academie.

De Academie der Weetenſchappen heeft ook
te verpligtingen aan de Prinſes DASHKOW. Zy h
dezelve een nieuwe Kruid- of Planttuin bezorgc
ligging en uitgeſtrektheid de oude wyd en verre
De nieuwe heeft toebehoord aan den Baron
wien de Keizerin, op verzoek der Prinſesſe D
dezelve gekogt heeft, om ze te vereeren aan
mie der Weetenſchappen. Deeze Tuin is tot nog
meer dan een Moestuin; in 't jongst verloopen
heeft men eerst begonnen, om 'er Oranjehuizen
kaſſen te bouwen, als mede Wooningen voor
lieden.

Zy heeft de Keizerin ook bewoogen, om aan
demie der Weetenſchappen, 's jaarlyks, 20,000 Rc
te ſtaan, tot het bouwen van een nieuw Acade
haare Voorgangers in 't Beſtuur hebben dit zelfc
ten, zonder dat het werk verre gevorderd is.
'er thans zorge voor, en 'er loopt geen week
of zy bezigtigt het geheele werk. Eindelyk he
Keizerin overgehaald, om het Kabinet Delliſtoſ
den Vice-Preſident der Mynwerken, NARTHOF,
pen, ten einde het aan de Academie te ſchenk
is nog niet geheel in orde geſchikt, weshal
Reiziger over de waarde niet konne oordeel
Prinſes heeft zelve veel toegebragt, om de Ver

r Academie te verryken, door het ſchenken van veele ukken, in haar bezit.

Bovenal beſtuurt de Prinſes DASHKOW, met veel nauwurigheid en getrouwheid, het beſteeden van het Fonds :r Academie, 't welk zich in een zeer ſlegten ſtaat beondt, door de verwaarloozing, indien niet door de onetrouwheid, van den voorgaanden Beſtuurder DEMASCHew. Hy hadt zich veele Boeken, voor de Academie ekogt, toegeëigend, andere Boeken en Prentwerken, an geene waarde, gekogt; en dewyl hy geen rekening leedt, was de Academie 30,000 Roubels ſchuldig geworden. —— De Prinſes het Beſtuur in handen gekreegen hebbende, ontving van de Keizerin bevel, om de agtergehoudene Boeken en Prentwerken te doen wedergeeven: onder dezelve vondt men de ſchoone verzameling van Tekeningen, op de Verkooping van FOTHERGILL gekogt, als mede om de ſchadelyke en ſchandelyke Boeken te verbranden. Niet alleen zyn, door haare goede wyze van huishouden, de ſchulden betaald; maar in plaats van ſchulden een kapitaal van 30,000 Roubels in de Bank gebragt, welker jaarlykſche Renten dienen om de Eerbeloonigen te betaalen aan vier *Ruſſiſche* Geleerden, die openbaar Leſſen geeven, over de Natuurlyke Historie, de Chymie, de Wiskunde, en de Natuurkunde. Men kan nauwlyks gelooven, hoe veel moeite het inhadt om perſoonen te vinden, die het houden dier openbaare Leſſen op zich wilden neemen. Bevelen waren 'er noodig, om hun daar toe te dwingen. Deezen zagen dit werk als te moeilyk aan; geenen oordeelden het beneden hunne waardigheid. Het is, nogthans, het gemaklykst en zekerst middel, om den voortgang van nutte kundigheden te verſpreiden; indien de Hoogleeraars welgekoozen worden, en zy hun post, naar eisch, waarneemen.

De Prinſes Beſtuurſter DASHKOW heeft zo veel agting voor de Weetenſchappen en de Academie, tot derzelver aankweeking ſtrekkende, dat zy geen der Leden, die haar moet ſpreeken, ooit laat wagten. Op alles antwoordt zy nauwkeurig, met eene wonderbaare klaarheid, en men kan volſtrekt op haar woord ſtaat maaken. Zy heeft geen zin in de luidrugtige vermaaken van het Hof, zy verwerpt de veinzery der Hovelingen; men weet hoe en wat zy over elk onderwerp denkt. Zy is voor geen wederſpraak, zelf van den kant der Academie, bevryd gebleeven; partyſchap, nyd, en eigenliefde, beheerſchen

al

al te zeer de gemoederen der Geleerden; en de Prinſes kan 'er geen één begunſtigen, zonder de jalouſy van tien anderen gaande te maaken. Om zich niet bloot te ſtellen aan het onaangenaame der kleine oneenigheden, woont zy de Vergaderingen der Academie niet meer by. PALLAS heeft haar met drift tegengeſprooken. Toen de Keizer en de Koning van *Zweden* te *Petersburg* waren, hebben zy die geleerde Prinſesſe hunne byzondere hoogagting betuigd. Zints dien tyd heeft de Keizerin niet opgehouden meer en meer agts op haar te ſlaan, en de byzonderſte blyken van haare genegenheid te geeven. Thans wordt het Portrait van de Prinſes DASHKOW te *Petersburg* gegraveerd.

Het getal der binnenlandſche Academisten is niet bepaald. Zints het vertrek van FERBER zyn 'er niet meer dan zestien, zo *Ruſſen* als *Duitſchers*; zy hebben elk duizend Roubels tot een jaarwedde; eenigen daarenboven vry wooning, en veel brandhouts. By de Stigting der Academie was die wedde genoegzaam, om vreemde Geleerden na *Rusland* te lokken; doch, de duurte en de verteering, welke men in *Petersburg* moet maaken, brengen te wege, dat veele Geleerden, dit Jaargeld te klein vindende, de roeping na *Petersburg* van de hand geweezen hebben; en dat de Academisten tot andere middelen de toevlugt namen, om 't zelve te vermeerderen, 't zy door de Cadets in verſcheide Weetenſchappen te onderwyzen, 't zy door zich te verbinden tot de opvoeding van den Adel en vermogende Jongelingen, of het Secretariaat van eenige byzondere Stigting op zich te neemen. Hier door verdubbelen zy hun inkomen; doch worden afgetrokken van de voorwerpen, tot welke zy als Leden der Academie zich hoofdzaaklyk moesten bepaalen.

De pligt der binnenlandſche Academie-Leden beſtaat, in zich tweemaalen ter week in de Vergaderzaal der Academie te laaten vinden, en te handelen over de Weetenſchappen, en wat tot de huislyke ſchikking der Academie behoort; doch zy verzuimen menigmaal daar te komen, onder voorwendzel, dat 'er niet te doen valt. Zy zyn ieder, hoofd voor hoofd, gehouden twee Stukken in te leveren, waardig om in de Verhandelingen der Academie geplaatst te worden. Het ſtaat den Vreemden niet vry de weeklykſche Vergaderingen by te woonen.

Het getal der gewoone buitenlandſche Leden is op tien be-

epaald geweest; niet te min zyn 'er flegts vyf; ieder ntvangt een Jaargeld van 200 Roebels, hier voor op ch neemende 's jaarlyks twee Stukken aan de Acade- ie toe te fchikken, die verdienen gedrukt te worden. —— 'Er is een groot aantal Leden Honorair: daarom eemt men ze niet meer aan, vóór dat 'er veelen zullen eftorven zyn.

Ik heb het geluk gehad, om bykans alle *Duitfchers*, ie tot de Academie behoorden, te kennen. Hunne ver- ienften zyn te wereldkundig, om door my opgehaald te vorden. Ik had wel gewenscht, myn Vriend FERBER laar te ontmoeten; doch, uit hoofde van deeze en geene naangenaamheden, heeft hy zyn ontflag verzogt en be- omen, en *Petersburg* verlaaten. De Lugtftreek beviel em niet, zyne gezondheid nam af, en hy trok zich klei- igheden te zeer aan. Ondertusfchen befchermde de Prin- es DASHKOW hem op eene byzondere wyze: zy hadt hem er Keizerinne voorgefteld, en van den Hertog van *Cour- nd* voor hem eene gifte van 1800 Dukaaten verworven; laarenboven was hy beter gehuisvest, en trok grooter wedde dan anderen.

Van de *Ruffifche* Academisten heb ik 'er geene gekend lan LEPECHIN, die veel eers met zyne reizen in- gelegd, en zyn intrek heeft in de Nieuwe Kruidtuin. —— De Academie der Weetenfchappen is alleen een ezelfchap van Geleerden. Veelen hadden gewenscht, at de Leden gehouden zouden geweest zyn, om open- aare Lesfen in 't *Ruffifch* te geeven; doch de nutloos- eid dier Lesfen hielden veelen voor beweezen, zon- er des de proeve te neemen. Een gedeelte der Leden niet aan 't Les geeven gewoon, en zou het niet met enoegen gedaan hebben. De Smaak der Weetenfchap- en heerscht nog niet genoeg te *Petersburg*, waar zo ele gelegenheden tot uitfpanningen voorkomen. De ieuwsgierigheid mogt in den aanvange eenige Toehoor- rs getrokken hebben, doch welhaast hadden de Gehoor- alen ledig geftaan.

De Inkomften van de Academie der Weetenfchappen eftaan in 53,000 Roubels, 's jaarlyks, van wegen 't yk daar aan vergund, en in 20,000 Roubels, welke zy ekt van de Almanakken, *Ruffifche*, *Hoogduitfche*, en dere Nieuwspapieren. Deeze inkomften, wel te raade houden, kunnen niet alleen ftrekken om de gewoone oeften te voldoen; maar 'er fchiet jaarlyks over.

De Academie bezit twee groote Gebouwen, naast elkander, in *Waſiliostrof*, recht tegen over het Winter-paleis. Men is bezig een derde, nog grooter, daaromtrent te bouwen. De Boekery, de Verzamelingen van verſcheidenerlei aart, zyn in 't voorſte Gebouw geplaatst, in het agterſte de Werktuigen, tot het doen van Natuurkundige Proeven, de Vergaderzaal, de Drukkery, en Boekverkoopery. Boven het eerstgemelde deezer Gebouwen, verheft zich een ronde Toren, die tot een Obſervatorium dient; hier vindt men Telescopen en andere Werktuigen, tot de Starrekunde behoorende.

(*Het Vervolg en Slot by de naaste gelegenheid.*)

OVER DE PUBLIQUE UITGAVEN EN SCHULDEN DER ENGELSCHE NATIE.

Uit GEBH. FRIED. AUG. WENDEBORN, Prediker te Londen, *der zuſtand des Staats, der Religion, der Gelehrſamkeit, und der Kunſt, in Grosbrittannien, gegen das ende des achtzehten Jahr hunderts.* Berlin by *C. Spener*, 1785.

Geen Land in Europa is met zo ſterke belastingen en uitgaven van allerleie ſoort bezwaard als Engeland, zelfs zodanig, dat 'er voor het licht, dat door het venſter zich in de vertrekken verſpreidt, en het welk zekerlyk te Londen in den Winter zeer flauw is, mede moet betaald worden: en daar, zedert eenige jaren, de geest van uitvinding der Financiers reeds uitgeput is en ſtil geſtaan heeft, is men genoodzaakt geweest, de oude belastingen voor een gedeelte te verdubbelen, ja zommige wel drie dubbeld, en zelfs nog menigvuldiger, te verhogen; ſchoon de uitkomst geleerd heeft, dat die goudmynen niet altyd naar evenredigheid dubbelde of driedubbelde ſchattingen hebben opgegeven. Men kan de belastingen, die de Engelſche Natie moet opbrengen, tot drie ſoorten bepalen. Tot de eerſte ſoort behoren de Staatsbelastingen, tot de tweede de Provinciale, en tot de derde die aan de Episcopale of Biſſchoplyke Kerk toekomen. De Graaf STAIRS en Dr. PRICE zyn, tot hier toe, als de voornaamſte berekenaars der Staatsſchulden aangezien; doch ik ben op eene zeer toevallige wyze, aan een bronwel gekomen, die duidelyker, echter en nauwkeuriger is, dan het geen men in de Schriften der bovengemelde Mannen vindt, zo dat men

'er

volkomen op vertrouwen kan, 't geen blyken zal uit het gende bericht. Te weten:

In 't jaar 1782 verkoos het Lagerhuis uit deszelfs midden ige bekwame Mannen, om, als een byzonder Committée, n toeſtand der Financien des Koningryks te onderzoeken, en ar van aan het gansch Parlement een volkomen bericht te ven. Dezelven hadden, als Leden van het Parlement, onpaalden toegang tot alle Departementen van den Staat, en e de Beampten van dezelven waren verplicht, hen uit de ekenbocken en Schriften, die daar gehouden wierden, de auwkeurigſte, en door ondertekening behoorlyk geſtaafde, uittrekzels te bezorgen. Het reſultat, of de uitkomst van het onderzoek van deze aangeſtelde Commisſie, wierdt, op bevel an het Lagerhuis, door den Parlements Drukker, enkel tot gebruik der Leden van het Parlement, benevens de ingeleverde uittrekzels uit de Rekeningsbocken, onder den volgenden titel, gedrukt: *Report of the Committée, appointed to enquire into and state the amount, of the ſeveral ſums raiſed by annuities, towards the ſupply granted to his Majeſty, between the fifth day of April* 1782, *with the annual intereſt payable thereupon, together with the annual produce of the ſeveral taxes, towards paying the intereſt of the ſaid ſums, and the deficiencies there of.* Printed in the Year 1782.

In dit geſchrift, dat twee en dertig vellen in folio beſlaat, vindt men den gehelen toeſtand van het Financiele van Engeland klaar opengelegd: alle belastingen, die in deze Eeuw opgelegd zyn, benevens het beloop derzelver, het geen tot nu toe, mynes wetens, niet gedaan was, worden daar in opgegeven. De Nationale ſchulden, met derzelver Interesten, tot in het jaar 1782, zyn daar in op het nauwkeurigſte berekend, en 'er zyn menigvuldige tafelen van uitrekeningen, die te zamen negen en twintig aanhangzels uitmaken, en alles wat van dergelyken aart meer is, bygevoegd.

Om nu de inkomſten en uitgaven van den Staat behoorlyk te beoordelen, moet men derzelver toeſtand onderſcheiden, zo als dezelve voor dezen zo pas geëindigden oorlog (1783) was, en zo als die nu is. Deze beide toeſtanden kan ik best in het volgend Tafereel voorſtellen.

Vóór den gemelden oorlog waren de inkomſten als volgt.

	Pond. Sterl.
Het jaarlyksch beloop van de gewoone Taxen was	8,257,595
De jaarlykſche Land-Tax was . .	1,500,000
De jaarlykſche belasting op het Mout . .	750,000
Inkomen van de jaarlykſche Staats-Lotery . .	150,000
Som	10,657,595

De uitgave was als volgt.

	Pon
De Civiel-Lyst, of inkomen des Konings . .	
Tot onderhoud van den Staat, of gewone Staats-onkosten, in vredestyd	3,
Interesten der gefundeerde (*) of gezette Nationale Schulden	4,
Interest-Coupons, of Briefjes van ongefundeerde of ongezette	
Byvoegingen, als de gewone belastingen niet toereikende zyn	
Som	9,

Dus blyft hier een overfchot van inkomst van

Na dezen oorlog waren de inkomften als volg

	Pon
Het jaarlyks beloop der oude Taxen, die tot het jaar 1776 opgelegd zyn, gedurende den oorlog	8,
Het jaarlyksch beloop der nieuwe belastingen, van 't jaar 1776 tot het jaar 1782 opgelegd, is	2
Beloop van de Land- en Mout-Taxen, waar van de eerfte, zedert 1776, van drie tot op vier Schellingen is gebragt	2
Jaarlykfche aanwas in het Zinking Fonds, zedert dat de Interesten der Negotiatie van 18 Millioenen van 4 op 3 ten honderd zyn gereduceerd	
Inkomst der jaarlykfche Lotery	
Som	14

De uitgave was als volgt.

	P
De Civiele Lyst, of inkomst van den Koning	
Gewoone Staatsonkosten in vredestyd .	3
Interest der gefundeerde Schulden . .	7
Interest der ongefundeerde . . .	
Als de belastingen te kort komen . .	
Som	13

Dus blyft hier een overfchot van inkomften van

(*) In 't vervolg zal 'er reden van die benaming gegeven wor

Dit jaarlyksch overſchot moet, volgens de Acten van het Parlement, daar over gemaakt, een geheiligd Fonds blyven, dat ooit anders moet aangeroerd worden, dan om de Nationale ſchuld daar mede te vernietigen, en daar van daan heeft deze ſchat, welke uit de overſchietende inkomſten ingezameld wordt, den naam van *Sinking Fond* gekregen, te weten, om de Nationale Schuld te doen verdwynen, *to Sink the National debts*; doch men is welhaast van de oorſpronkelyke beſtemming van dezelve afgeweken. In 't begin wierden 'er Millioenen uit geborgd, die 'er dan uit de naaste Geldligtingen van het Parlement weder ingebragt wierden; vervolgens bewilligde het Parlement Millioenen uit dit Fonds te nemen, ja gaf zelfs, op het laatst, toen die ledig was, verlof aan den Minister, om op 't Crediet van dit Fonds geld op te nemen. Eindelyk heeft men het tot een neven-onderpand of by-zekerheid voor de Schuldeiſchers van den Staat geſteld, en wanneer de opgelegde Taxen de uitgerekende ſommen niet voortbragten, 'er het deficit uitgehaald. Dikwyls zyn 'er wel, in vredestyden, eenige Millioenen Schulden uit afgedaan, maar het heeft in den grond weinig te beduiden.

Uit de voorgemelde berekening der inkomſten van den Staat kan men nu opmaken, hoe hoog de Som, die jaarlyks in het Zinking Fonds vloeit, beloopt. Ik herinnere my, dat Lord NORTH in eene Redevoering, door hem in 't Parlement (*) gehouden, by het aankondigen der jaarlykſche inkomſten van den Staat, en het beloop der nieuwe Taxen, melding maakte, dat by de Sommen, die, zedert 1760 tot 1780, in het Zinking Fonds waren ingekomen, berekend hadt, en dat 'er in dat tydvak, na allen aftrek, het een jaar door het ander genomen, iets minder dan een Millioen 's jaars was ingevloeid. De Graaf STAIRS (†) ſtelt de jaarlykſche inkomst van dit Fonds op 900,000 Pond, Sterl., en het kan in vorige tyden, by goede jaren, wel omtrent zo veel beloopen hebben. Het zoude zeer gelukkig voor Engeland zyn, indien 'er elken jaar nog een overſchotje bleef, al was dat nog zo gering; want, zo lang dit plaats heeft, kan de Natie niet Bankbreukig worden: nochthans geeft het verminderen van het opbrengen der Taxen, by menig braven Engelschman, veel bekommering, dat het tydſtip niet ver af is, waar in de uitgaven van den Staat boven de inkomſten zullen ſteigeren, en men kan ligt raden, wat daar dan de gevolgen van zullen zyn. Ondertusſchen moet ik hier nog herinneren, dat, ſchoon in de Koninglyke Treſaurie, en in de Exchequer, Rekenboeken gehouden worden, waar in de Sommen, die de Tax-

(*) Den 7 Maart 1781.
(†) *State of the public debts &c. by Earl of* STAIRS. *Third edition.* London 1763. p. 9.

Taxen opbrengen, en de inkomſten, die de Staat heeft, aangetekend worden, echter die inkomſten nooit openlyk bekend gemaakt, ja zelfs niet eens 's jaars voor het Parlement opengelegd worden. Wanneer het nogthans geëischt wordt, zo als het door de bovengemelde Commisſie geſchiedde, zo moeten alle de Rekeningen, zonder uitzondering, te berde komen; doch dit gebeurt allerzeldzaamst.

Tot de tweede Claſſe, of Provinciale uitgaven, die de Natie jaarlyks moet opbrengen, rekene ik de Armen-Taxen, de Tollen aan de Slagbomen op de Heren-wegen (*turnpikes*), wyders 't geen tot onderhoud van Bruggen, Tuchthuizen, Gasthuizen, onderhouden van Vaarten, die tot de Binnenlandſche Scheepvaart dienen, enz. gebruikt wordt. Deze belastingen, welke met de Staatsinkomſten niets gemeen hebben, en door de Inwoonders der byzondere Steden en Provincien, onder elkander, en onder het gezag van het Parlement, opgebragt worden, belopen omtrent vier en een halve Millioen.

De jaarlykſche uitgaven (derde Claſſe) aan de Geestelykheid der heerſchende of Bisſchoplyke Kerk, de Kerſpel- of Parochie Taxen, en de Tienden, worden op drie Millioenen gerekend. Wanneer men nu de uitgaven van den Staat, volgens de bovengemelde berekening, op 14 Millioenen ſtelt, en de Provinciale en Kerkelyke belastingen 'er by rekent, dan blykt het, dat de Engelſche Natie jaarlyks over de twee en twintig Millioenen op moet brengen. Dit is verbazend ſterk, als men eens bedenkt, dat de inkomſten van menig Koningryk in *Europa* niet boven de twee Millioenen Pond. Sterl. gaan: eene Somme, die in Engeland jaarlyks, tot onderhoud der Armen en hoogst nooddruftige menſchen, verzameld wordt, en zelfs niet altyd toereikende is.

Men kan gemakkelyk begrypen, dat men tot de jaarlykſche uitgave byna al het geld, dat in het Koningryk is, nodig heeft, en dat ten minſten de helft van dat geld alle twaalf maanden door de Koninglyke Schatkist gaat. In mynen tyd is 'er veel in Engeland over geredentwist, hoe groot de Som van gereed geld aldaar is. Dr. PRICE ſtelt die Som maar op vyftien Millioenen, doch hy heeft klaarblykelyk ongelyk, zo als ik terſtond al bewyzen. Te weten: in de jaren 1773, 1774 en 1776, was 'er door het Parlement een bevel gegeven, dat al het gemunte Goud, dat te ligt was, in de Munt zou gebragt worden, om 'er nieuw en gangbaar geld van te maken (*). Nu

(*) Vermits het niet mogelyk was, al het gemunte Goud in eens op de beſtemde plaats te brengen, en het Koningryk voor een zekeren tyd van al het Goudgeld te beroven, zo is al het geen te ligt was in drie onderſcheiden Claſſen verdeeld, en het eene deel voor, het ander na, in de voorgemelde jaren daar heen gebragt.

Nu kwamen 'er in die drie jaren, zaamgenomen, niet minder dan 17,563,593 Ponden Sterl. in *). Wanneer ik nu ſtelle, dat byna al het Goud te ligt was, (vermits hier even als in de voorgaande Eeuw in Duitschland, een ſnoei- en ſchroeityd geheerscht hadt,) zo dat 'er nauwlyks een Millioen deugdzame Guinées overgebleven was; als ik daar by herinnere, dat al zedert verſcheiden jaren het Portugeſche Goud niet meer gangbaar geweest is, en ik al het Zilver- en Kopergeld, zo wel echt als valsch (†), op vyf Millioenen ſchatte, zo zal de gehele Som van gereed geld, dat in Grootbrittanien en Ierland in den omloop is, zo omtrent op vier en twintig Millioenen komen. Ook kan men voor zeker aannemen, dat 'er ten minſten voor vyftig Millioenen Banknoten, of Bankeeltjes, door de Bank van Engeland uitgegeven, in de circulatie zyn, behalven ander geld in Wisſelbrieven en Obligatien, zo wel van de Regering als van particulieren, waar van 'er wel voor de waardy van vier honderd Millioenen in het Koningryk omloopt. Ik kan niet afzyn, hier in 't voorbygaan aan te merken, dat het te berde brengen van het ligte geld my tot een giſſing gebragt heeft, om de betrekkelyke rykdommen van de drie Koningryken te bepalen. Schotland zondt in 't jaar 1774 52,954 ligte Guinies, Ierland 394,201, en Engeland 4,429 013; en, volgens deze opgave, zou Engeland meer dan 12 maal ryker zyn dan Ierland, en meer dan 92 malen dan Schotland.

Alle de uitgaven, daar ik te voren melding van gemaakt heb, onder den naam van Staatsinkomſten, gaan door de Koninglyke Schatkist door: hier uit volgt echter geenzins, dat de Koning daar mede leven kan zo als het hem behaagt; maar zy worden als inkomſten van de Natie, en als derzelver ſchatten, aangezien. De tegenwoordige Koning gaf, in den beginne zyner Regering, zeer verſtandig, zodanige bronwellen op, welken de Natie haren Koningen had aangewezen, om daar het onderhoud hunner Hofhouding uit te vinden, en deze bronwellen waren uist niet van de ruimſte; de Koningen kwamen meestal te tort, en de Natie vondt zig genoodzaakt derzelver Schulden te betalen: zo dat de vorige inkomſten des Konings thans by de andere inkomſten der Natie gevoegd zyn geworden, en de Koning

(*) Van deze te ligt bevonden Guinées liet de Regering in de Bank van Engeland twee Millioenen inbrengen, die tot Staven gesmolten wierden, en in de Schatkamer van de Bank gebleven zyn, zo dat die twee Millioenen niet weder vermunt zyn.

(†) Nergens zyn zo veele valsche Munters als in dit Land, en 'er gaat nooit een Rechtsoleging op Tyburn (die om de zes weeken gehouden wordt,) voorby, of daar bevinden zig onder de misdadigers, die hier gericht worden, valsche Munters, voornamelyk wat Zilver en Koper betreft; en ik ben verzekerd, dat het grootſte gedeelte van ons thans gangbaar Zilvergeld vervalscht is. Het zelfde kan men ook van het Kopergeld zeggen.

ning zich daaruit een Som van 800,000 Ponden Ste
behouden heeft, welke hem, in plaats van zyne vorig
ſten, betaald wordt. Doch vermits, zedert die gema
andering, de Koning weder omtrent alle zes of zev
voor een halve Millioen aan Schulden maakt, die de N
moet betalen, zyn hem zedert eenige jaren, in p
800,000 Pond. Sterl, 900,000 voor de Civiele Lyst (c
's Konings vertering genaamd) bewilligd; doch die z
mede al niet toereikende, en 'er zyn in dit jaar
500,000 Pond. Sterl., tot betaling van 's Konings S
van het Parlement gevorderd. Jaarlyks worden voor h
huis van het Parlement de Rekeningen voorgelegd van
dige kosten van den Staat voor het volgende jaar,
vredestyden ten hoogſten vier Millioenen beloopen. N
van deze Somme, als mede van de Interesten der N
Schulden, en de Civiele Lyst des Konings, valt het re
jaarlykſche inkomſten in het Sinking Fonds, waar van il
ren geſproken heb; en hier moet ik nog eens herhalen,
nette beloop der Taxen, en andere inkomſten van den
nog aan het Parlement, en nog veel minder aan het
jaarlyks opengelegd wordt.

De Nationale Schulden zyn tweeërlei, of dezulken
de Nationale of opentlyke Fondſen verenigd zyn, of
die daar niet toe behoren. De eerſte worden *founded*
tweede *unfounded*, genaamd. Ik zal van de eerſte, die
gemeenlyk *Stocks* noemt, eerst ſpreken, en 'er, zo
mogelyk is, een duidelyk begrip van tragten te geven.
genlyke geſchapenheid van dit Fonds is zelfs aan veele
ſchen onbekend, en gevolgelyk nog meer aan Uitlanders
menig Duitsch Journalist, die, om een ſtukje brood, he
boek in verſcheide Dagſchriften recenſeert, zich laat w
als of hy alle deze zaken als kleinigheden van geen
aanziet, enz.

Toen, na de Revolutie, de eerſte grond tot de National
den gelegd wierdt, nam de Regering, voornamelyk
beginne van deze Eeuw, van zekere ryke Genoodſchap
daar waren de Oostindiſche Compagnie, de Zuidzee,
Bank, de nodige Geldſommen op; dus leenden deze
genoodſchappen, tot welken de Bank mede oorſpronk
hoort, aan de Regering verſcheiden Millioenen, en
daar de Interesten van uit de Schattingen der Natie,
van daan zyn 'er ook drieërlei ſoorten van Actien of
te weeten: Bank, Zuidzee en Oostindiſche, of op d
De bezitters der Oost-Actien ontfangen hunne Interest
daar toe bepaalde dagen in het Oostindiſche Huis, in
hallſtreet: die van de Zuidzee Compagnie in het Zuidze
in de *Threadneedleſtreet*, en die van de Bank in de Bank

:urs; en wanneer 'er Actien door derzelver eigenaars aan an-:ren verkogt of verhandeld worden, zo geſchiedt het afſchry-:n en overdragen der verſchillende Stocks. door middel vande verdragtsboeken, die in elke van die drie plaatzen berusten; och in de Bank worden die handelingen het ſterkst gedreven, ermits de Interesten van alle de nieuwgemaakte Schulden door e Regering daar heen gezonden en betaald, en derzelver verdragtsboeken daar insgelyks gehouden worden, waar voor de ank, voor hare moeite en onkosten, een zekere vergoeding :enict (*), en daar van daan komt mede de gewonelyke uit-trukking, „ hy heeft zyn geld in de Bank."

Toen de Regering eerst geld begon op te nemen, gaf zy wel vyf, ja zes, ten honderd Interest, en behield daar by het recht aan zich, om de geborgde gelden, wanneer zy het mogten goeddunken, af te losſen; doch den geldſchieters ſtond het niet vry het geld naar welgevallen op te zeggen, maar de eigenaars konden hun aandeel, of zo veel als zy verkozen, aan anderen overlaten, en op deze wyze wierden die *Stocks* een ſoort van Waar, waar mede koop en verkoop gedreven wierd, en waar van de prys ſtygt of daalt, naarmate de zekerheid derzelver, door het crediet van de Regering, die als borg voor de betaling dezer Intresſen aangezien wordt, 't zy dan op goede gronden, het zy door allerleie konstgrepen en ſchelmeryen, van kopers en verkopers, en byzonder door daar toe gebruikt wordende makelaars, bevestigd of verdagt gemaakt wordt. Het plan van deze Fondſen is geen Engelſche uitvinding, maar is zyn oorſprong aan Italie verſchuldigd; want, toen de ſtaat van Florence, omtrent in de helft van de veertiende Eeuw, één honderd en twintig duizend ducaten ſchuldig was, en dezelven niet kon betalen, veranderde de Regering die gehele Som in een algemeen fonds, en verdeelde dezelve in Actien, die verkoopbaar waren, en hier mede ging het als met de Engelſche Fondſen; zy daalden naar gerade der omſtandigheden (†).

Men heeft in der waarheid de Engelſche Fondſen al overlang als blote Annuiteiten of Lyfrenten aangezien, en de Koophandel, die met dezelven gedreven wordt, kan het best met een voorbeeld opgehelderd worden.

Men

(*) Uit de voorgemelde berichten, die den Commisſarisſen van het Parlement voorgelegd zyn, zie ik dat de Bank voor de moeite van de nieuwe geld-leningen, van het jaar 1776 tot het jaar 1781, aan te nemen en te berekenen, van de Regeering niet minder dan 40451 P. Sterl. genoten heeft: Hoe hoog nu de onkosten lopen om de belastingen in te zamelen, en de interesten te betalen, zal ik daarna by het opgeven van de Nationale ſchuld aantonen.

(†) LEONARD ARETIN, in zyne Geſchiedenis van Florence, zegt van deze Actien: *Pro tempore, pro ſpe, pro commodo, minuitur eorum pretium, atque augeſcit. Z. Modern. Univers. Hiſt. T. 36. p. 116.* De beſchryving van ARETIN past volkomen op de Engelſche *Stocks*.

Men ſtelle dan Petrus een begoed man te zyn, welke aan de Regering 10000 P. Sterl. tegen 4 percent opſchiet, dus ontfangt hy daar jaarlyks 400 Ponden Interest voor: men ſtelle verder, dat Paulus 5000 P. Sterl. heeft, welke hy gaarne op Interest zou willen zetten; ter zelver tyd gebeurt het, dat Petrus een zeker Som gereed geld nodig heeft, dan gaat hy of zelf met Paulus naar de Bank, daar de Rekenboeken van dit Fonds gehouden worden, of hy zendt 'er zeker gevolmachtigden na toe, en laat van zyne Som, 5000 P. Sterl. af, en op Paulus naam, aanſchryven: dog, by ongeluk, is de waarde van 100 Ponden in de bank tot op 60 gedaald, en Petrus verliest, op elke honderd, veertig Ponden, en dus betaalt Paulus voor die 5000 *Stocks* nu maar 3000 Pond. gereed geld, en ontfangt daar voor jaarlyks tweehonderd Ponden aan Interest, het geen meer dan zes ten honderd is. Zo nu de Fondſen nog meer dalen, (en ze zyn in dit jaar 1782 tot 54 gedaald) of wederom hoger ryzen, zo heeft Paulus, indien hy wederom moet verkopen, in het eerſte geval verlies, en in het tweede geval winst.

Op dit waarſchynelyk dalen en rijzen; en de daarby gebruikelyke ſchelmeryen, (*) en verſpreide geruchten, rusten alle de ſpeculatien in de openbare Fondſen. Vermits nu de Regering by geldopnemingen dikwils Annuiteiten of Lyfrenten uitgeeft, die binnen zekere jaren ophouden, en na verloop van dezelven de ganſche hoofdſom weg is, zo noemt men die bepaalde en maar voor een tyd lopende Annuiteiten (*terminating annuities*), en daar en tegen de Fondſen beſtendige lyfrenten, (*perpetual annuities*), of nu deeze laatſten dien naam nog lang zullen voeren zal zig in een tydvak van weinige jaren openbaren: het menschelyk verſtand vindt 'er veel tegen.

De bepaalde Annuiteiten worden in lange en korte (*long and ſhort annuities*) geſmaldeeld; waar van de eerſte zich ſomtyds wel tot 99 jaren uitſtrekken, doch de laatſte niet verder dan 30 of zelfs veel minder jaren lopen; dezelve worden op den zelfden voet als de Stocks gekogt en verkogt, en hare waarde volgt het rijzen en dalen der andere Fondſen na, en wordt ook

(*) Men heeft aan die genen, die deze ſoort van ſchelmerijen plegen, en byzonder aan dat ſlag van Makelaars, verſchillende namen gegeven, welke in de Koffyhuizen, daar die handel onder een verſchrikkelyk geſchreuw en geraas gedreven wordt, zeer bekend zyn. Te weten, zodanig een, die op hoop dat de Fondſen rijzen zullen, en hy alzo weder met groot voordeel zal konnen verkopen, zich verbindt, groter Sommen dan hy kan betalen, op een bepaalden tyd tot den inkoop te beſteden, heet een Stier (*Bull*); daar en tegen een die zich verbindt om veel groter ſommen, dan hy in de Fondſen bezit, te verkopen, krygt den naam van een Beer; en eindelyk die geen, die, als het tyd is om zyn beloſte na te komen, daar toe onbekwaam bevonden wordt, heet *lame Duck* of lamme Eend.

rekend naar het getal van Jaren dat reeds verlopen is:
:oop geſchied aldus, dat men het beloop der Interesten
i zeker aantal van jaren berekent, en de daar uit ſprui-
Som vooruit betaalt, als de prys van derzelver waarde,
als men in het Engelsch zegt, *many years purchaſe*: by
eld de lange Annuiteiten van 99 jaren, die van nu af
g 70 jaren lopen, eer het gehele Capitaal vervalt, kon-
or zestien jaren gereed geld gekogt worden; dat is te
, die 100 P. Sterl. Jaarlyks inkomen voor zich en
erfgenamen voor 70 Jaren kopen wil, moet daar voor
P. Sterl. betalen; daar en tegen die geen, die in het
, dat ik hiervoren *perpetual annuities* genaamd heb, eene
Som van 100 P. kopen wil, moet dezelve duurder be-
vermits 'er gulhartig verondersteld wordt, dat de Hoofd-
net 'er tyd, zal gereſtitueerd worden.
1 nu de Bank, de Zuidzee, en de Oostindiſche Comp.
illioenen meer byzetten konden, moest men in voorko-
gevallen, geld lenen, zo als men best kon. De Oorlo-
ie de Engelſchen gevoerd hebben (en zy hebben, in een
an een honderd jaren, 'er vier en veertig van met oor-
doorgebragt) kosten verbazend veel geld, en de ſom-
die daartoe vereischt wierden, konden, zonder veel ge-
nder het volk te verwekken, niet door belastingen ge-
worden. Dus verkoos men den weg van borgen, en
aar zo veele belastingen op het volk, als nodig waren,
: Interesten van de geleende Sommen daar uit te beta-
n zo haast in 't vervolg eene nieuwe geldlening plaats
wierd 'er terſtond eene evenredige Somme door nieuwe
ngen opgebragt, om de geldleners eenige zekerheid,
s de betaling der Interesten te geven (*). Ondertus-
blyft het geborgde geld zelfs in de ſchatkist, als het wa-
een zeef; het vloeit weg binnen het tydperk van een half
n wordt, wat aangaat de Fondſen, tot een hersſenſchim.
teresten worden uit de beurſen van het volk, zo lang als
gelyk is, betaald, en de geliefde nakomelingſchap zal
n zien, hoe zy de ſchulden der voorouderen zal kunnen
:n, of 'er zich, door een thans zo weinig beduidend ban-
van ontlasten. De tyd geneest veele vooroordeelen, en
handelyke, dat het gebruik der talen in Barbaarſche ty-
aan menig woord gehegt heeft, wordt al ſedert langen
tyd

(*) Volgens de eerſte inrigting had elk opgeſchore Capitaal zyne by-
e Taxen (om daar uit zyne interesten te vinden) die ophouden zou-
wanneer het Capitaal zelf afbetaald wierdt; doch men heeft om het
niet meer gedagt, dus ook niet om het eerſte, en dus zyn die in-
le Hoofdſommen, zo wel als de Taxen, zo als ik nader tonen
et elkander vermengd geworden.

tyd in deze verſynde Eeuw beſpot; en, vermits in elke *Hof*-courant, die dingsdags en zaturdags uitkomt, ten minſten een half douzyn Bankroeten aangekondigd worden, zo dat de Natie daar aan gewoon is, wie zal zig dan verwonderen, wanneer de Regering zelf mede onder dergelyke aankondigingen zig bevond, die met een *whereas*, of nademaal, of zo iets dergelyks beginnen, zo als men dit in die Couranten vindt.

De nieuw geleende Millioenen worden by de oude *ſchulden* bygeſchreven, of, zo als men het hier noemt, in de Fondſen ingeworpen, zo haast als het Parlement nieuwe belastingen tot betaling derzelver Interesten heeft ingewilligd, en dan noemt men ze gevestigde ſchulden of *founded debts*: daar integendeel, die ſchulden, voor welken het Parlement gene belastingen tot betaling der Interesten ingewilligd heeft, ongevestigde heeten. In den beginne hield men van elke geldlening, en de daartoe beſtemde belastingen, byzondere Rekeningsboeken; doch toen de geldleningen en Taxen zich zo vermenigvuldigden, wierd men dit moede, en maakte, uit alle de inkomſten, zo wel die der kroon, als andere belastingen, tollen en accyſen, een algemeen Fonds, 't welk men met den algemenen naam van *Aggregate*, of verzameld Fonds, beſtempelde. Al wat nu hier inkomt, gaat in de Koninglyke Schatkist en Exchequer, en ook hier worden de Rekeningsboeken daar van gehouden.

Wat nu de ongevestigde, of *unfounded debts*, aangaat, hier van hebben de ſchuldeisſchers geen andere zekerheid, dan het woord en het Crediet van de Regering: voornamelyk behoren tot dezelven de Scheeps- en Treſaurie Obligatien. De eerſte zyn zodanige, die van wegens de Admiraliteit aan die genen uitgegeven worden, die levensmiddelen en andere Scheepsbehoeften aan 's Konings Oorlogſchepen geleverd hebben; dezelve zyn gewoonelyk eerst na 12 of 18 maanden, met de daar op verſchene Interesten, betaalbaar, en dan bekomt men de betaling uit die geldſommen, die het Parlement tot de behoeften van het Zewezen inwilligt: vermits nu die Interest briefjes, of ceeltjes, van het Zeewezen zeer groot zyn, er terwyl ik dit ſchryf, wel over de 10 ten honderd belopen, zo verliest de Natie hier by zeer veel.

De Exchequer- of Treſaurie Obligatien worden in de Treſaurie uitgegeven, en zo als de voorgemelde uit de naaste geldbewilligingen van het Parlement betaald; zynde hier het zelfde geval als by zommige lieden die een bepaald inkomen hebben, en meer vertering maken, dan derzelver beloop toelaat; borgende op hoop van met het geld, dat het naastvolgende jaar inkomt, oude ſchulden te voldoen, en dus is hun inkomen, als by ſlegte huishouders, altyd vóórgegeten brood. De Oostindiſche Fondſen, of de Obligatien welke de Oostindiſche Compagnie uit-

t, berusten wel op haar eigen crediet; doch vermits de
ng haar beſchermer is, is zy ook inderdaad de ziel van
e.

ga ik voort om de Nationale Schulden tot in het tegen-
ige jaar (1783) nauwkeuriger te bepalen, en neme we-
tot myn zekeren leidsman het te voren gemelde Be-
an het Commitée, dat aan het Parlement voorgelegd is:
berigt worden de verſcheiden Claſſen der gevestigde of
eerde Schulden, zo als zy op den 5den January van 't
782 ſtonden, op de volgende wyze opgegeven.

	Pond. Sterl. Sch. P.
eiten die in de Koninglyke Schat- er of Exchequer betaalbaar zyn. .	2,000,045 - 11 - 10
ı de Staat aan de Oostindiſche Com- ie Schuldig is.	4,200,000

	Pond. Serl.	
ık van Engeland heeft en beginne geleend.	3,200,000	
l aan Exchequer Billets.	500,000	
ıidzee Compagnie uit- gt voor. . .	4,000,000	
nevens alle andere Geldlenin- , die van 't jaar 1782 (*) me- ngeſloten, welke in de Bank stigd zyn, belopen te zamen Som van.	165, 117,698 - 1 - 5½	
ıidzee Compagnie. . .	25,984,684 - 13 - 11	
Som (†)	197,302,428 - 7 - 2½	

bericht van dit Commitée bevat mede de jaarlykſche
ı, die van deze Sommen betaald worden, gelyk ook de
en, die tot deze betalingen vereiſcht worden. Ik zal ze
ier ter neder zetten; doch vinde my genoodzaakt, om
te winnen, enige Letters ter verkorting te gebruiken.
t A de renten met de onkosten ter betaling te zamen,
enten alleen, en C de onkosten alleen, zal betekenen.

A.

: moet hier nevens herinneren, dat ik, in de aangetekende Som,
:50,000 Ponden, die in het Jaar 1782 opgenomen zyn, influite, zo
ıede doe met de daaruitſpruitende renten in de volgende paragraaf,
t bericht van het Commitée, zo als ik te voren aangetoond heb,
der gaat dan tot den 5 January, 1782.

le Graaf STAIRS, in zyn te voren gemeld geſchrift, p. 70, ſtelt deze Som op
,600 P. Sterl., en ſtemt dus na genoeg met het hier geſtelde in.

A	Pond. Sterl.	Sch.	P.
Interesten der Annuiteiten . .	150,616	4	8
——— der Oost. Compag. .	127,687	10	0
——— der Bank . . .	6,969,129	9	0
——— der Zuidzee Comp. .	794,642	9	5
	8,042,075	13	1

B			
De Renten of Interesten der Annuiteiten	145,366	4	8
Die van de Oostindiſche Comp. .	126,000	0	0
Die van de Bank . . .	6,885,127	2	0
Der Zuidzee Comp. . .	779,540	10	9
	7,936,033	17	5

C			
Voor de Interesten der Annuiteiten .	5,250	0	0
Der Oostind. Comp. . . .	1,687	10	0
Van de Bank . . .	84,003	7	0
Der Zuidzee Comp. . . .	15,100	18	8
	106,041	15	8

De ongevestigde of *unfounded* Schulden worden in dat zelfde Bericht van het Committée, tot den 5 January 1782, op 23,184,254 Ponden Sterling, en de daar van te betalen Renten op 611,734 Ponden geſteld. De Graaf STAIRS ſtelt de ongevestigde Schulden (*) in January 1783 op 37,766,338 Ponden Sterl.; ja, door giſſende uitrekeningen, brengt hy de gehele Nationale Schuld, op gemeld tydſtip, op 250 Millioenen (†); doch hy bekend zelf, dat men met geen zekerheid kan bepalen, hoe groot de Schuld, door het byvoegen van de ongevestigde Schulden van 't jaar 1782, aangegroeid is. Ik kan gemaklyk geloven, dat de ongefundeerde Schulden tot het einde van den oorlog tot omtrent veertien Millioenen aangegroeid zyn, zo dat men de gehele Nationale Schuld wel op 235 Millioenen mag ſtellen. De Renten, die daar van betaald moe-

(†) Bladz. 11. 12.

(*) Zo als dit artikel de reis over Zee na de Drukkery zou aannemen, komt 'er een klein geſchriftje van Dr. PRICE, te voorſchyn, onder den volgenden titel: *The ſtate of the public debts and finances . at te ſigning the preliminary articles of peace in January* 1783. In dit geſchrift bepaalt, PRICE, bl. 8 en 9, den toeſtand der Financien, zo als die in January 1783 was; op de volgende wyze: de ongevestigde Schulden belopen 36,867,877 P. Sterl., de gevestigde zyn 215,717,709. te zamen 252,584 986 P. Sterl. de Interesſen daar van met de kosten van betaling zyn 9,008,931 P. Sterl. en dus is de Schuld, na zyne uitrekening, door den Oorlog van January 1776 tot January 1783, met 115,654,914 P. Sterl. vermeerderd.

eten worden, belopen volkomentlyk negen Millioenen. Op ze wyze zou 'er, volgens de bepaling van de Staats-uitga-, in den beginne van dit Artikel bepaald, die het jaar 82 niet mede influiten, en evenwel over de agt Millioenen eresten opgeven, niets van de inkomſten van den Staat, zo ze aldaar bepaald worden, overblyven: waarby nog komt, t men in het verlopen Jaar weder nieuwe Taxen, welker arlyks beloop, volgens opgemaakte berekening, over de 900000 Sterl bedragen moet, opgelegd heeft, en van zins is weder uwe belastingen op te leggen.

Zoude men nu by het nadenken van al het gemelde niet eege bekommering krygen, dat de Engelſche Natie dezen ſchulenlast niet zeer lang meer zal konnen dragen, en dat het molyk het voorzigtigst zoude gehandeld zyn, zich daar hoe eer e liever uit te redden?

Men kan dan den voortgang der Nationale Schuld op de nalgende wyze berekenen. In het jaar 1700 was zy omtrent 6 Millioenen groot; de Oorlog onder Koningin Anna verderde ze tot op 55 Millioenen; een vrede van 25 Jaren erminderde ze tot op 47 Millioenen: ten tyde van den Akenhen vrede was zy 78 Millioenen; gedurende een vredestyd an acht jaren, daalde zy weder tot 72, en de Zesjarige Oorog, van 1756 tot 1763, deedt ze tot 148 Millioenen ryzen: in le twaalf volgende jaren van Vrede nam ze niet ten vollen 9 Millioenen af, en deze laatſte Oorlog, die door den Paryſchen vre- e geëindigd is, heeft ze, zo als ik boven gemeld heb, tot 35 Millioenen gebragt. In het reeds zo veelmalen vermeld erigt van het Commitée, heeft het zelve aan het Parlement e nauwkeurige berekening der onkosten van dezen laatſten orlog, welke met het verlies der Coloniën, en van de Eilan- en Minorca en Tabago, geëindigd is, tot den 5 January 1782, p de volgende wyze voorgelegd.

e Vloten en het Zeewezen hebben gekost. . . .	48,963,523	Pond. Sterl.
e Armeeën.	47,075,270	
e Artillery.	7,336,726	
te zamen	103,375,519	
er komt nu nog by de geldlening van 't jaar 1782, die	20,250,000	Pond. Sterl.
bedraagt, en dan nog	15,000,000,	die geëischt

orden, om de nog niet bekende, en nog niet opgegeven, orlogskosten af te betalen. Stelt men nu, dat 'er, in Vreſtyd, evenwel tot onderhoud van den Staat jaarlyks drie en n half Millioenen vereischt worden, welke in acht jaren 28 Illioenen uitmaken, en trekt men deze Som van de bovenmde af, dan heeft deze noodlottige Oorlog 110,625,579 nd. Sterl. gekost. Wanneer men in 't algemeen het getal der ſchuld-

ſchuldeiſchers van den Staat op 25, 000 rekent, die de Rentebrieven der Staatsſchulden onder elkander verdelen, kan men zonder vergroting ſtellen, dat 'er ten minſten een vierde gedeelte van Uitlanders onder zyn; en dus zullen 'er, volgens de bovengemelde berekening der Rentebrieven, die de Staat moet voldoen, ten minſten twee Millioenen 's jaars uit het land gaan, om Buitenlanders te onderhouden; en dit is inderdaad een groot nadeel voor de Natie, en als de winſten van Koophandel en Manufacturen weggaan, zal zy ſpoedig ophouden te betalen.

(*Het Vervolg en Slot by de naaste gelegenheid.*)

VERKEERINGS- REGELS.

(Ontleend uit *The Olla Porida.*)

Zal de Verkeering beantwoorden aan de einden tot welken dezelve beſtemd is, dan moeten de Partyen, die 'er deel in zullen neemen, te zamen komen met het bepaald beſluit om te behaagen en genoegen te ontvangen. Indien, derhalven, iemand bevindt, dat hy, door eenige ongeſteldheid, uit welk eene oorzaak ook herkomſtig, dof, naargeestig, en ten gezelſchap ongeſchikt is, moet hy, tot dat die ongeſchiktheid overgaa, t'huis blyven, en zyne Vrienden niet lastig vallen. Dof- en naargeestigheid is beſmetlyk; een ſtuursch gefronst aangezigt maakt 'er veele, gelyk een vrolyk opgehelderd gelaat de vergenoegdheid in den geheelen kring verſpreidt. Heeft iemand lust tot twisten en harrewarren, hy doe het niet in een gezelſchap, zamengekomen om de geneugten der Verkeeringe te ſmaaken. 't Zelve is geen plaats, voor hem geſchikt. — Hier uit volgt ook onmiddelyk, dat zy, die een Gezelſchap willen noodigen, zorg moeten draagen om de zodanigen te verzoeken, die met elkander zamenſtemmen, of dezelfde begrippen hebben ten opzigte van het onderhoud, 't welk daar genooten zal worden, en waar aan elk het zyne moet toebrengen.

Met naargeestige Perſoonen zullen ook de naargeestige Geſprekken, als die over Kwaalen, Slegt Weer, Kwaad Nieuws, of de voorboden van 't zelve, zyn uitgeſlooten. Om een bedaarde en vrolyke geestgeſteltenis te bewaaren, is het van een onuitſpreeklyk belang, dat wy ons zelven gewennen, om altoos de dingen in de beste vouw te ſlaan, en van de gunſtigſte zyde te beſchouwen, en indiervoege aan andere voor te houden, tot onderlingen troost en bemoediging. Weinig zaaken of zy hebben een helderen kant. Naſpeuring en gewoonte doen ons denzelven ligtlyk vinden. Mogelyk is 'er niets geſchikter dan

deo-

deeze handelingen, om de Verkeering behaagelyk, en teffens nuttig, te maaken.

Weest, in de Verkeering niet haastig met anderen in de reden te vallen, en niet moeilyk wanneer men het u doet; naardemaal gy ſpreekt om het Gezelſchap te vermaaken of te onderrigten, of die voordeelen van anderen te ontvangen. —— Geeft allen gelegenheid, om, op hunne beurt, te ſpreeken. —— Hoort met geduld aan. —— Antwoord met naauwkeurigheid. Onopletten-heid ſtaat zeer kwalyk, deeze vertoont veragting, en veragting wordt nooit vergeeven.

Verveelt het Gezelſchap zo min met uwe eigene byzondere zaaken, als gy verkiest door die van andere lastig gevallen te worden. De uwe betekenen voor hun zo weinig, als de hunne voor u. Gy hebt geen anderen Regel noodig, om over dit ſtuk te oordeelen.

Beſchikt het zo, doch met beleid en voeglykheid, dat ieder Perſoon des Gezelſchaps gelegenheid bekomt om over een onderwerp, waar mede hy gemeenzaamst is, te ſpreeken. Hy zal gevoegen vinden, en gy leering raapen. —— Door het waarneemen van deezen Regel, is ieder in ſtaat, om het zyne by te draagen tot het veraangenaamen des Onderhouds: dewyl ieder, ſchoon hy niet verkieze of bekwaam zy, om zelve veel te zeggen, vraagen kan voordraagen, aan de zoodanigen, die ze kunnen beantwoorden.

Vermydt het vertellen van Historien, of ze moeten kort en geestig weezen, en wel ter ſnede worden bygebragt. Wie 'er zich niede ophoudt, moet, gelyk SWIFT zegt, of een grooten voorraad, of een ſterk geheugen, hebben, of veel van Gezelſchap verwisſeen. Eenigen hebben een hoop Vertellingen zamengeriſt, als een ist uijen; zy maaken zich meester van 't Geſprek, door vroegydig 'er een op te haalen; en die hebbende, moeten alle de overige volgen: men moet geduld neemen om ze aan te hooren, ſchoon ze voor de twintigſte keer opgehaald worden.

Spreekt *dikwyls*, doch niet *lang aanéen*. De bekwaamheid om te redenvoeren, in byzondere gezelſchappen, is onverdraaglyk. Indien het meerendeel des Gezelſchaps uit den aart ſtilzwygend is, zal het Onderhoud kwynen, zo het niet opgewakkerd wordt door iemand, die nieuwe onderwerpen ter baane brengt. Wagt u, egter, indien het mogelyk is, een tweede op te werpen, eer het eerſte is afgehandeld, op dat uw voorraad niet uitgeput geraake, en gy genoodzaakt tot het oude weder te keeren. Daar is 'er die by herhaaling dwars in 't vaarwater zitten, en een nieuw ſtuk opwerpen, tot zy ze alle aangeroerd, en geen afgehandeld hebben. Spaarzaamheid is hier voor de meesten noodzaaklyk.

Lacht nooit om uwe eigene aartig- en geestigheden; laat dit voor het Gezelſchap over.

Breekt nooit, wanneer het Onderhoud over iet ernſtigs en nut-

tigs loopt, nooit af, door ontydige boert. De ſtroom word wend, en kan niet ligt weder binnen de oevers gebragt wo

Spreekt nimmer fluisterende, of benedenſtems, tot die zit. Zulks verraadt eene ſlegte opvoeding, en is, in zek zigt, een onregt: het Gezelſchaps-onderhoud is, gelyk wel leeft opgemerkt, een algemeene eigendom.

Gaat in uwe aanmerkingen over Afweezigen nooit verde als of zy zich tegenwoordig bevonden: „ Ik heb my voorge zegt de Biſchop. BEVERIDGE ergens, „ nooit van iemands „ den in zyn aangezigt, en nooit van iemands Gebreken, „ afweezen, te ſpreeken!" Een gulden Regel; het waarn van denzelven zou, met éénen ſlag, Vleijery en Naamſch van de aarde verbannen.

Op de Verkeering hebben zomtyds Omſtandigheden, d den eerſten opſlage, bouzelingen ſchynen, eenen aanmerkelyk vloed. Eenigen, die volſtrekt zwygen terwyl zy zitten, w geſpraakzaam als zy over einde ſtaan: anderen, die, in e ſlooten vertrek zuften, komen tot zichzelven, en worden naam voor anderen, als zy in de open lugt komen; een tuin, of driemaal omgeloopen, verandert hun van mymerende z hoofden in lugtige gezelſchaps-vrienden. Zomtyds ſchynt groote Gezelſchappen, een toverkragt te ſpeelen, welke d heelen kring doet zwygen; niets kan 'er gedaan, niets kan zegd, worden, eer de Speeltafel de betovering doet verdwyn de daar door bevangene Heeren en Dames, uit dien lastigen verlost. Een Tafel, onverſchillig welk eene, mag aang worden als een middelpunt van vereeniging, en is ten alle in de Verkeering, van grooten dienst. In eene Societeit (*), om elkanderen met Geſprekken te onderhouden, ingerigt men, naa veelvuldige proeven, het invoeren van ten minſt tafel, noodig gevonden. Men wil, dat, in deeze Societeit, neer het gezelſchap te groot is, om een algemeenen ond toe te laaten, de gewoonte ſtand grypt, dat ieder Heer, ne intrede, eene Dame kiest, om mede te praaten, gel een Bal, eene om mede te danſen: en, als het onderling Ge afgeloopen, tot eene andere zich vervoegt. 't Zy dit w zy, dan niet, zeker is het dat de Heer of Dame, die zul wyze van Geſprekvoeren uitgedagt, zich verdienſtlyk, g heeft, door 't genoegen der Verkeering te vergrooten.

(*) Dezelve draagt den naam van de *Blue-ſtocking Society*. Ze deels uit Geleerde Dames: Mevrouw MONTAGUE en Miſs. MORE, e 'er Leden van.

MENGELWERK,

OT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

DE MENSCH, IN ZIJNE WAERE GROOTHEID BESCHOUWD.

Hoe wonderlijk is de mensch, ... eene kleine ſchets van voltrekte Grootheid.

YOUNG.

Die over zijn Geest heerscht is beter, als die een Stad inneemt.

SALOMON.

De waere Grootheid van den Mensch beſtaet eenig en alleen in voortreffelijke hoedanigheden der Ziele. God is groot, om dat hij het aldervolmaektſte Weezen is. —— De mensch is zijn Schepzel —— dus een voortreffelijk Schepzel, —— in ſtaet, om waere grootheid door zijne handelingen ten toon te ſpreiden; ſchoon, door eene afwijking van dat volmaekte weezen, verre gedaeld, kan hij egter tot waere grootheid geraeken —— En dit bevestigen de Heilige blaederen, zo wel als ongewijde Schrijvers.

Dat vrij de Hoogmoed zig groot noeme! —— de ſterveling moge door haer tot de grootſte eere opgevoerd worden, —— hij zij bedeeld met onberekenbaere ſchatten, —— omſtuuwd met een aental zijner afhangelingen, die, op een enkelen wenk, zijnen wil gehoorzaemen; —— hij bewoone een Paleis; —— hij werde belonkt door het aerdsch geluk; —— zo zijne ziele onder dit alles geene deugd bezit, —— zo hij van deeze Rijkdommen, van dit vermogen, alleen zig zelven doet uitmunten, en met zijnen naesten door hulp en weldaedigheid van nutte zij, kan hij met dit alles zig zelven veraegen, beneden den minſten rang der redelooze dieren, —— Achab —— Nero en Philips de 2de waeren ſlaeven der ondeugd, laege zielen, in hunne waereldſche grootheid. —— Joſeph —— Phocion en de Ruiter

waeren Helden, met waere grootheid bezield, in de diepſte verneedering — in den dood — en 't dringendſte gevaer zelve! ——

Geen hooge ſtaet —— geene Waereldſche Magt, hoe uitgebreid, —— en kruipend gehoorzaemd, —— omhangen met gloeiend purper, —— gekroond met blinkend Goud —— kunnen den mensch met waere grootheid vercieren; zo hij dat vermogen niet weet te gebruiken, tot heilzaeme eindens, voor dat gedeelte des menschdoms, wiens geluk hem aenbevoolen is te bevorderen, — maer zo het algemeen geluk zijn oogwit is, en zo hij zig van gepaste gelegenheden weet te bedienen, om zulke eindens te bereiken, is hij, in zijn kring, waerlijk groot. —— Men ſtelle (uit dit oogpunt beſchouwd) hier een Caligula tegens de Antoniusſen; —— een wreeden Cambyſes tegen een weldadigen Titus over; —— en hoe veel beminlijker zal de grootheid der laetſten boven die der eerſten uitblinken! —— Geen adeldom, — - geen trotſche wapenſchilden, geeven waere grootheid aen den mensch; —— neen! de deugd alleen is de waere Adeldom! —— wijdſche pracht en trotſche prael is hier ijdelheid. —— Deugd blijft beſtendig, en verheft den mensch tot eenige Godlijke gelijkheid zelve! hoe veel verheevener is de boer Woltemade, dan de edele vleijer aan 't hof, wen men hen in't waere licht beſchouwt! ——

De Mensch, tot zulke verheevene eindens geſchaepen, beantwoord niet aen 't einde en oogmerk van den Schepper, zo hij dat groote en verheevene, dat van de Godheid op 't Schepzel is afgedaeld, niet door zijne uitwendige gedraegingen zoekt te doen uitblinken. —— Zekerlijk is dat verheevene bedekt en verduisterd door nevels van tegenovergeſtelde beginſelen: maer deugd blijft overal, en, door alle eeuwen, dezelfde deugd. —— Dus, die haer zoeken, kunnen haer vinden, en die haer voor zig begeeren, en, door haere behaaglijkheid bekoord, haer een plaets in het hart vergunnen, kunnen tot het hoogſte geluk worden opgeleid, waer voor immer het Schepzel vatbaer was. —— Ja, de waere Deugd leert zelvkennis, —— geeft regte beſeffen der Opperſte Volmaektheid, —— en doet den ſterveling, door de onſchuld van den Godmensch aen te grijpen, en ter vervulling van eigen gebrek te begeeren, herſtel bekomen;

n; welks gevolgen niets minder dan eeuwig geluk ten
zwit hebben. ——
En wie twijffelt, of de vermogens der menſchelijke
le, —— zo hij dezelve weet te beſtuuren, 't zij in
beoeffenen van Konſten en Weetenſchappen, 't zij in
: ten toon ſpreiden van waere cierdeugden, tot nut
z zig zelven en zijn Natuurgenoot, en bovenal tot
rlijkheid van de oorzaek van zijn beſtaen, a van 't be-
en van 't meetbaer Heelal, —— wie twijffelt, zeg ik,
die vermoogens hem tot waere grootheid opleiden.
Hoe groot is de mensch, wanneer hij met het ſterflijk
g de onafgemeeten Hemelkreitſchen doorwandelt; ——
hij de grootte der verbaezende Hemelbollen met juist-
id weet te bereekenen; — als hij den afſtand van
turnus tot de Zon kan bepaelen, —— en den in-
oed der Maen op 't vloeibaer Element weet na te
ooren!
Hoe groot is hij, in 't zeeker bepaelen van hoogtens,
ngte en diepte, door onwederſpreekelijke bewijzen, —
n het bereekenen, ſaemenvoegen en verdeelen van ge-
rooke en moeielijke getallen, — in 't vaerdig en ge-
maklijk beweegen en verplaetſen van zwaere lichaemen,
door zijn verſtand uitgevonden.
Hoe groot is hij in de beſchouwing der Natuur, ——
wanneer hij de geſlagten en den aerd der dieren nae-
poort; —— als hij den omloop der vochten, en 't dier-
ijk leeven der Planten, ontdekt; —— als hij, uit de ade-
en en het hart der aerde, de metaelen doet hervoort-
koomen; —— als hij het oog wapent, met een door
hem vervaerdigd glas, dat de voorwerpen naderbij brengt
en vergroot, —— daer hij een ſlaepend inſekt op een
loſje ontdekt, en voor 't oog onzigtbaere voorwerpen,
ls 't waere, een beſtaen geeft; —— hoe groot is in
lit vak een Buffon, een Leeuwenhoek, en zo veele als
aan loflijk voetſpoor drukten.
Hij is groot in de ontleediging van zijn lichaem, de
woonplaets van den onſtervelijken Geest, —— daer hij
den omloop des bloeds bepaelt, en de werking der ze-
nuwen aentoonen kan.
Hoe treffend weet hij de natuur na te volgen in cou-
leuren en gedaenten, door penſeel en teekenpen, zodat
niet dan het leeven ſchijnt te ontbreeken. —— Ja de
Schilderkunst doet het vernuft van den ſterveling eere
ten; —— en gij Dichtkunde, hoe weet gij den mensch

boven 't ſtof te verheffen, en het zinrijke met het verheevene te paeren.

En hoe verrukkend zoekt hij de klanken der Engelen naer te boetſen, door den ſtreelendſten zang en melodie van Inſtrumenten, door zijne handen vervaerdigd.

De mensch is groot in het doorkruisſen der aerde en bevaeren der uitgebreide Zeeën, met hegte Waterkasteelen, door zijne handen gemaekt, die hun koers, door zijne uitvinding van het Compas, gereedelijk vinden: — en hoe weet hij zijne behoeften daer door te vervullen, wijl hij, langs dien weg, met de afgeleegenſte volkeren, wier landen hem door de aerdrijkskunde bekend zijn, koophandel drijft, — en dus het hem ontbreekende van hen bekomt, en, omgekeerd, het geen zij miſſen, daer voor te rug geeft.

Hoe edel, hoe verheeven, blinken de vermoogens van zijnen Geest uit, als hij met een Wijsgeerig oog de werken en daeden van den grooten maeker beſchouwt: zo die begeerlijke weetenſchap op de waere gronden rust, dan word zijne ziele opgehemeld, —— zijne denkbeelden worden verligt — en zijne verbeelding word enkel klaerheid.

Hoe groot is hij, wanneer hij de Godgeleerdheid beoeffent en leeraert; die verheeven weetenſchap, die hem opleid tot de kennis der hoogſte volmaektheid; — welke alle die verheevenheden bevat; die alle begeerte naer kennis en wijsheid kunnen verzaedigen, — die hem den heilvollen Jezus doet kennen; — dien Godlijken pleitbezorger, zonder wien 't vervallene menschdom geen Eenwig geluk kan verkrijgen.

De mensch is allergrootst, zo hij alle deeze kundigheden doet uitloopen, tot heerlijkheid van den volmaekten en alleen wijzen God. —— Dan bereikt hij het waere doeleinde; — dan worden zulke beoeffenaeren cieraeden der Schepping in ons oog; — dan leeren wij de waerde kennen van het vernuft van eenen Nieuwentijd, — van eenen Geneeſſchen Bonnet, en anderen, die ook, na hun dood, door hunne werken zullen leeven tot aen 't einde der rollende Eeuwen.

En hoe groot is de mensch, wanneer hij alle de vermoogens zijner ziele die richting geeve, dat zij in den Godsdienst eindigen; — zonder welken geen mensch, geen maetſchappij, geen volk, kan beſtaen, of gelukkig zijn; zo zeeker als geen ſtaet zonder Wetten of Regeering

; kan in weezen blijven. — Geene ſterke Geesten, voor wien de Godsdienst door hun gewaende groot- d een te gering onderwerp is, kunnen onder de waemenſchelijke grootheid begreepen worden.

De mensch mag te regt groot genoemd worden, wanr hij over zijne Natuur-driften kan heerſchen, en door de Deugd kan overwinnen. — Hoe groot — edel, is hij, daer hij beleedigd en vervolgt word, dat hij nwel nog kan weldoen, als hij zijn vijand goed voor aed vergelt; — als hij nog lief heeft die hem haeten; als hij zo edelmoedig is, dat het eenige wapen, r hij zijne vijanden mede te keer gaet, en zoekt te rwinnen, weldoen is. Omringd te zijn van vijanden, gerust geweeten te hebben, en zijn plicht te betrach-, dat heet waere grootheid.

Hij is groot, wanneer hij weldaeden bewijst aen zijn rek hebbenden evenmensch; — als hij van zijn ei- behoefte zelf iets kan afſtaen, wanneer de nood het reischt, om zijn broeder te behouden en van 't nodige bezorgen: — zo hij de dankbaerheid als een noodzaelijke deugd eert en bemint, — kuisch en maetig leeft, - zijn naesten, in eer en goed, niet alleen niet bena-elt, maer ook deszelfs belangen daerin bevordert.

Hij is groot, wanneer hij de plichten, die de liefde vriendſchap hem afvorderen, nimmer overtreed, maer zelve, als de geheiligde banden der t'zamenleeving, waerde houd.

Schoon alle deeze vermoogens der ziele, — deeze egeerlijke hoedanigheden van 's menſchen geest, hem ie waerde mededeelen, waer toe hij aen deeze zijde s graſs kan geraeken, zijn het egter maer menſchelijke, breklijke en zwakke vermogens, en alle zijne deugd is et meer dan onvermijdelijke plicht. — Eigen roem in eze grootheid zoude het menschdom zeer verlaegen, en jne eer in ſchande veranderen. — Nedrigheid is ook ere grootheid.

Hij is een te verheeven weezen, om zig aen de ondeugd verſlaeven; — het einde zijner beſtemming heeft hooer bedoelingen: — hij is een pronk-werkſtuk van het Weezen dat door hem moet verheerlijkt worden. — ſogte het menschdom zijne waerde eenmael regt kenen, dan zoude 't zelve aen 't eigentlijk oogmerk van n Alregeerder eerst regt kunnen beantwoorden!

Schiedam, 1789.

P. ——

WAARNEEMING WEGENS HET NUT VAN DE *Ipecacu* MET *Opium*, IN EEN LANGDUURIGE MAAGKRAI

Door ***, M. D.

Eene anderzints zeer gezonde Vrouw, van ruim ren, kreeg, na dat zy aan eene natte kou blootgeſteld geweest, hevige maagpynen. Men de in den beginne aderlaaten, gaf zagte laxeermid doch te vergeefs. Ik gaf haar pynſtillende en zu beterende geneesmiddelen; doch zonder vrucht. V gens liet ik haar een Spaanſche Vliegenpleister maag leggen: dit ſtilde voor eenigen tyd de pynen; na verloop van eenige dagen, keerden de pynen wed ik viel op het denkbeeld, om haar de *Ipecacuanh Laud.* te geeven; met dat dubbeld oogmerk, om deels de Maagkramp weg te neemen, en dan ook door eene herſtelde uitwaasſeming, de veronde ſcherpe ſtoffen van de maag te verwyderen. Zy ge te van de volgende poeijers, alle twee uuren *R. Pulv. Rad Ipecac. dr.* j. *Laud. pur. gr.* x. *m f. N.* xii. Reeds den tweeden dag beſpeurde zy ting, en, door het aanhoudend gebruik van deeze jers, was zy binnen den tyd van drie weeken vol herſteld.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE ZWAAN.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De *Zwaan* heet in 't Grieksch κυκνος; in 't Latyn (of *Olor*; in 't Italiaansch *Cino* of *Cygno*; te V *Coſano*; in 't Spaansch *Cisne*; in 't Hoogduitsch *Sc* in 't Engelsch *Swan*, zo ook in 't Zweedsch; Zwitſchers *Oelb* of *Elbsch*; in 't Poolsch *Labec*; Philippynſche Eilanden, en bovenal op het Eiland L *Tagao* (*).

In alle Maatſchappijen, 't zy van Dieren of van

(*) EURIP. *Orest.* Act. V.

ſchen, maakt Geweld, Tyrannen, zagtuitgeoefend gezag, Koningen. De Leeuw en de Tyger op aarde, de Arend en de Gier in de lugt, heerſchen niet dan door den oorlog, en voeren eene Dwangregeering, alleen door ſterkte en wreedheid: terwyl de *Zwaan*, in tegendeel, op de wateren heerscht met alle de hoedanigheden, die eener vreedzaame Regeering ten grondſlage ſtrekken, grootheid, majeſteit, zagtheid; voorzien met kragt en moed, en den wil om deeze vermogens niet te misbruiken, bedient de *Zwaan* 'er zich alleen van ter zyner verdeediginge; de *Zwaan* weet te ſtryden en te overwinnen, zonder ooit aan te vallen. Deeze Vogel, de vreedzaame Koning der wateren, braveert de Tyrannen der lugt, hy wagt den Arend af zonder dien uit te tarten, zonder dien te vreezen; hy weert diens aanvallen af door zyne vederen tegen de aanvallende wapenen te ſtellen, en de vaardige ſlagen zyner vlerken, die hem ten ſchild dienen, en ook menigmaal bekroont de overwinning zyne poogingen. Voor 't overige heeft hy geen anderen dan deezen ſtoutmoedigen vyand, alle andere krygvoerende vogels ontzien hem; hy is in vrede met geheel de Natuur; hy leeft veel eer als Vriend dan als Koning te midden van de talryke benden Watervogelen, die zich alle onder zyne wetten ſchynen te vlijen: hy is als 't ware het Opperhoofd, de Eerſte Inwooner van een vreedzaam Gemeenebest, waar de Burgers niets te vreezen hebben van een Meester, die niets van hun vordert, dan 't geen hy hun toeſtaat, en alleen rust en vryheid begeert.

De bevalligheden der gedaante, de ſchoonheid van geſtalte, beantwoorden in de *Zwaan*, aan de zagtheid van haaren aart: zy behaagt aan aller oog, zy verciert en verfraait alle plaatzen, waar zy zich onthoudt, zy wordt bemind, toegejuicht, bewonderd. Geen Dier verdient zulks beter. De Natuur heeft, in de daad, aan geen ander zo veel van die edele en zagte bevalligheden geſchonken, welke ons het denkbeeld van haare ſchoonſte werken voor den geest brengen. Fraayheid van lyfsgeſtalte, alles zagt en rond afloopende; eene ſchitterende en zuivere witheid; vlugge veelbeduidende beweegingen; nu eens eene volmoedige, dan eene geheel kwynende, houding aanneemende; alles ademt in de *Zwaan* wellust; de betoovering haarer ſchoonheid en bevalligheden ſchildert haar ons af als de Vogel der liefde, waarom zy ook voor de kar van VENUS geſpannen wordt, en JUPITER,

in de Fabelleer, ons voorkomt, als de gedaante van eene *Zwaan* aanneemende om LEDA te bezwangeren, die Moeder werd van de ſchoonſte der Vrouwen, HELENA; door EURIPIDES, teſſens doelende op haare ſchoonheid en haare afkomſt, beſchreeven als *zwaanagtig van geſtalte* (†).

Uit hoofde van de ligtheid, de gemaklykheid, en de vryheid met welke de *Zwaan* in 't water haare bewegingen maakt, mag zy niet alleen erkend worden voor het eerſte der gevederde zwemmers; maar als het ſchoonſte in dél, 't geen de Natuur ons heeft geſchonken, voor de kunst des Scheepsbouws. Haar opgeſchooten hals, haar verheven en afgeronde borst, ſchynen in de daad de voorſteven af te beelden van een ſchip, 't welk de golven doorklieft; het breede onderlyf vertoont de kiel en bodem; het lyf, van vooren breed, vernaauwt zich na agteren, en heft zich op als een agterſteven; de ſtaart is een weezenlyk roer; de pooten zyn groote riemen, en de groote vleugels, half opgezet, en door den wind zagtlyk opgeblaazen, zyn de zeilen die het leevend vaartuig voortſtuwen: daar de *Zwaan* en ſchip en ſtuurman tevens is.

De *Zwaan*, trots op haaren adel, jalours wegens haare ſchoonheid, ſchynt alle die voordeelen op de gunſtigſte wyze te willen vertoonen. Zy heeft een houding, geſchikt om de aandacht te trekken, de goedkeuring af te vorderen, en verwerft ze beide. 't Zy men ze in benden op een effland beſchouwt te midden van groote wateren, rondsom eene menigte zwemvogelen zwemmende; 't zy men ze alleen ziet aan den oever der rivieren op 't geroep aankomende, om zich van naderby te doen bewonderen, door haare ſchoonheden ten toon te ſpreiden, en haare be-

(†) BRISSON, de benaamingen van de *Zwaan* opgeevende, zegt, dat ze in 't Hebreeuwsch *Tinſchemet* heet, volgens ALDROVANDUS; doch ALDROVANDUS vangt zyn eerſte Hoofdſtuk van de *Zwaan* aan met volſtrekt het tegendeel te zeggen: ſchryvende: *Het Hebreeuwsch heeft geen woord 't welk eigenlyk en duidelyk een Zwaan beteekent.* JERONIMUS zet *Tinſchemet* door *Zwaan* over. De LXX vertolken *Racha*, *Zwaan*, en teelen teſſens de *Racha*, onder de onreine Vogelen, ten blyke dat deeze de *Zwaan* niet is. — PAGNIN vindt de *Zwaan* in het woord *Kaaeta*; en Rabbi KIMCHI, dit woord, door hem *Seetha* uitgeſprooken, verklaarende, verzekert dat het een *Vederwuis* is.

alligheden te ontdekken door duizend zagte, golven-
, en aangenaame beweegingen.
Met de voordeelen der Natuure vereenigt de *Zwaan*
der Vryheid. Deeze Vogel behoort niet onder de
aven, welken men kan dwingen en opſluiten (*); vry
onze wateren, verblyft hy daar niet, dan onder het
ot van zo veel onafhanglykheid, als allen denkbeeld
dienstbaarheid en gevangenis uitſluit. Hy wil, naar
lgevallen, door het water zwemmen, aan den oever
klimmen, zich van dezelve verre verwyderen, of 'er
gs heen roeijen, zich aan den kant onthouden of on-
r de biezen verſchuilen, en de diepſte hoeken opzoe-
n, om, die eenzaame wykplaatzen verlaatende, weder
gezelliger oorden te komen, en het vermaak te genie-
, 't welk hy ſchynt te ſcheppen in den mensch te
deren; mits hy in ons zyne gastheeren en vrienden,
niet zyne meesters en dwingelanden, vindt.
By onze Voorouders, of al te eenvoudig of al te wys
n hunne lusthoven op te vullen met de koude ſchoon-
den der kunst, in ſtede van met de leevende ſchoon-
den der Natuure, maakten de *Zwaanen* het cieraad uit
n alle waterwerken; zy vervrolykten de droeve gragten
r hooge kasteelen, en verciersden de meeste rivieren,
k die door *Frankryks* Hoofdſtad vloeit; een der ver-
ndigſte en beminnenswaardigſte Koningen van *Frank-*
k, FRANCISCUS DE I, rekende het onder een zyner
rmaaken, de kommen der Vorstlyke verblyfplaatzen
et die ſchoone vogelen te bevolken, en nog kan men,
den ten dage, dit zelfde tooneel zien op de wateren
n *Cantilly*, waar de *Zwaanen* een gedeelte opleveren
n de cieraaden, dier waarlyk aangenaame plaatzen, in
lke alles den edelen ſmaak des eigenaars aanwyst.
De *Zwaan* zwemt met zulk een ſnelheid, dat een
Mensch

(*) Een *Zwaan*, in een naauw beperkte plaats opgeſlooten, altoos droevig, het gruis beſchadigt zyne pooten; zy doet al-
s haar best om weg te vliegen, en neemt met de daad de
gt, als men 'er niet op let om by elke ruijing de wieken te
rken. Ik heb 'er een gezien, zegt de Heer BAILLON, die drie
aren in deezen ſtaat geleefd hadt, zy was onrustig of ſomber,
ef mager, en ſloeg geen geluid altoos: het ontbrak haar aan
en voedzel; overvloed van brood, graan, van visch werdt haar
zorgd; zy vloog weg, zo ras men verzuimde de wieken te
rken.

Mensch op den oever gaande, veel werk heeft om haar by te blyven. Als ALBERTUS zegt, dat de *Zwaan goed zwemt, ſlegt loopt*, en *middelmaatig vliegt*, moet dit laatſte alleen verſtaan worden van *Zwaanen*, door een gedwongen levensſtand verbasterd: want, vry op onze wateren zwemmende, of in 't geheel in 't wilde leevende, hebben zy eene hooge en zeer ſteile vlucht. HESIODUS voegt den *Zwaanen* het bywoord *hoogvliegend* toe; HOMERUS rangſchikte ze by de Vogelen die groote tochten doen, en PLUTARCHUS ſchryft aan twee *Zwaanen* toe, 't geen PINDARUS verciert van twee *Arenden*, die JUPITER van twee tegen elkander over geſtelde zyden der wereld deedt komen, om het midden van dezelve uit te merken, ter plaatze waar zy elkander ontmoetten.

De *Zwaan*, in alle opzigten, den *Gans* overtreffende, welke laatstgemelde alleen van kruid en graan leeft, weet zich een lekkerder en min gemeen voedzel te bezorgen; zy loert beſtendig om vischjes te betrappen, neemt ontelbaare verſchillende houdingen aan om wel te ſlaagen in de vischvangst, trekt allen mogelyk voordeel van haare behendigheid en ſterkte; zy weet haare vyanden te ontwyken, of wederſtand te bieden; eene oude *Zwaan* ſchroomt in 't water niet voor den ſterkſten Hond; een ſlag van haar vleugel, zo vaardig als geweldig, is genoeg om eens menſchen been aan ſtukken te ſlaan; met één woord, het blykt dat de *Zwaan* voor geen hinderlaage of openbaaren vyand ſchroomt; dewyl zy zo veel moeds als behendigheids, en kragts, bezit. „ Indien een „ Roofvogel," ſchryft de Heer BAILLON, „ de jonge „ *Zwaanen* dreigt, verdeedigen het Mannetje en Wyfje „ het Kroost met onverſchrokkenheid; zy vervoegen zich „ rondsom 't zelve, en de Roofvogel durft niet naderen; willen Honden de Jongen beſpringen, zy zetten „ zich voor dezelve, en vallen op de Honden aan; voorts „ duikt de *Zwaan*, en vlugt, indien de magt haars „ vyands den wederſtand, dien zy kan bieden, overtreft; „ 't gebeurt nogthans, dat, in de duisterheid des nagts, „ en onder den ſlaap, de *Zwaanen* door Vosſen en Wolven verrast worden."

In groote benden vliegen de *Wilde Zwaanen*, en de *Tamme* zwemmen meest in gezelſchap; haar gezellig Inſtinct vertoont zich allerwegen ſterk. Dit Inſtinct, het zagtſte der Natuure, veronderſtelt een onſchuldigen aart en vreedzaame hoedanigheden, en die kieſche aandoen-

lyke

kheid van geſteltenisſe, welke aan de bedryven, door t gevoel voortgebragt, den prys van zedelyke hoeda-gheden ſchenkt. ——— Daarenboven heeft de *Zwaan* t voordeel, om haar ſchoon en zagt beſtaan te genie-n, tot een zeer hoogen ouderdom. Alle de Waarnee-ers ſtemmen overeen, aan de *Zwanen* een zeer lang lee-en toe te kennen; eenigen brengen dien leeftyd tot drie-onderd jaaren, 't geen buiten twyfel te zeer vergroot is. Maar de Heer WILLUGHBY, een *Gans* gezien hebbende, ie, volgens onwraakbaar egte beſcheiden, honderd Jaa-en geleefd hadt, twyfelt niet, uit dit voorbeeld af te iden, dat het leeven van een *Zwaan* veel langer kan n moet weezen; zo, om dat dezelve veel grooter is, als n dat de Eijeren veel langer tyds werk hebben om uit te omen: het broeden der Vogels beantwoordende aan en tyd des dragts onder de Dieren, en misſchien eeni-e betrekking hebbende op den tyd van den groey des ichaams, aan welke de duur des leevens geëvenredigd t. De *Zwaan* nu heeft meer dan twee jaaren noodig m te volgroeijen, en dit is veel: want, by de Vogelen, aat de geheele ontwikkeling des Lichaams veel ſpoedi-ger toe, dan by de Viervoetige Dieren.

Het Wyfje broedt, volgens WELLUGHBY, ten minſten es weeken lang: het begint in de maand February; en aat, gelyk de Gans, één dag tusſchen het leggen van lk ey verloopen; het legt 'er van vyf tot acht, doorgaans es of zeven. SALERNE bepaalt het getal tot twee of rie, en ten hoogſten zes. Deeze Eijeren zyn wit en lik van ſchaal, en zeer groot; het nest is nu eens op en oever des waters van drooge bladeren vervaardigd, an eens op een hoop nedergeſlaagen riet, op 't water ggende en zelfs vlottende. Het verliefde paar pleegt e ſtreelendſte minnehandelingen, en ſchynt, in dit ver-maak, alles wat de wellust geeven kan, te zoeken: het oorſpel is het zamenſtrengelen der lange halzen; en ge-ichten zy de dronkenſchap eener langduurige omhelzing; y deelen elkander het vuur, dat in hun brandt, mede; en wanneer, in 't einde, het Mannetje geheel voldaan s, blaakt het Wyfje nog van minne; het volgt het Man-netje, tokkelt het aan, ontſteekt het op nieuw, en ein-digt het minnespel, met 't zelve, haars ondanks, te verlaa-en, en de rest des minnebrands uit te blusſchen, door ich in 't water te wasſchen.

Devrugten van die vuurige liefde worden teder bemind, en

en zorgvuldig opgepast. De Moeder houdt de nagt en dag onder haare vleugelen, en de Vad zich onverſchrokken in dezelve te verdeedigen t aanval. Zyn moed is in die oogenblikken al vergelyken met dien hy betoont, wanneer een dinger hem komt ontrusten in 't genot van zyn b In die beide omſtandigheden zyn zagten aart verge wordt hy woest, en vegt bloedig; dikwyls is een dag niet lang genoeg om dien hardnekkigen ſtryd eindigen: het gevegt vangt aan met een ſterk ſlaan ken, en voorts zetten zy lyf tegen lyf, en het einc den dood van een van beiden; want zy zoeken te ſmooren, door den hals te beklemmen, en met den kop onder water te houden: waarſchynlyk deeze hoogloopende gevegten, die de Ouden hebb gelooven dat de *Zwaanen* elkander opaten (*); minder waar; doch hier alleen ontſtaan, gelyk eld woedenſte driften uit de zagtſte vervoering, en baart den Oorlog (†).

Op alle andere tyden zyn de *Zwaanen* vreedz aart, en de Liefde ſchryft haar alle gevoelens ve *Zwaanen*, zo zindelyk als wellustig, beſteeden, my dus uitdrukken, geen klein gedeelte van den het toilet; men ziet ze bezig met het ſchikken madie, met het netten en wasſchen der vederen, men water in den bek, om het over den rug de wieken uit te ſtorten, met eene zorgvuldig het oogmerk om te behaagen veronderſtelt, en d betaald kan worden door het vermaak van bemind De eenige tyd, op welken het Wyfje het toilet loost, is, wanneer het te broeden zit; moederlyk neemen het als dan geheel in, en nauwlyks g zich den tyd om aan de noodwendige eiſchen der te voldoen.

De jongen komen zeer leelyk ter wereld, al dekt met een graauw of geelagtig dons; de vede toonen zich niet dan naa het verloop van een ken, en zyn van dezelfde kleur. Deeze ſlegte P

(*) ARISTOTELES, Lib. IX c. I.

(†) FRICH wil, dat de Oude *Zwaanen* de boosſte zyn, gere onrustende moeite aandoen, en dat men, om d broedingen te bevorderen, het getal der oude mann verminderen.

grandert by het eerſte ruijen, in de maand van Septemer; als dan krygen zij veele witte veeren, en andere er blond dan graauw, bovenal op de borst en den rug: eeze veelkleurige Pluimadie valt, by eene tweede ruijing, veg: doch het duurt achttien maanden, of ook wel twee olle jaaren, eer deeze Vogels die gantsch witte en geeel ongevlekte Pluimadie krygen; en 't is ook dan eerst at zy tot voortzetting van hun geſlacht in ſtaat worlen.

Geduurende den eerſten Zomer, volgen de jonge *Zwaanen* de Moeder; doch zy worden genoodzaakt die in de maand November te verlaaten; de oude Mannetjes verbryven ze alsdan, om met te meer vryheids by de Wyfjes te zyn. Deeze jonge Vogels, alle uit hunne Familie verbannen, verzamelen zich, door in een gelyk lot te deelen, by een; zy zwemmen in benden, en ſcheiden niet van elkander dan om te paaren, en zelve nieuwe Familien op te regten.

Dewyl de *Zwaanen* zeer veel Waterplanten eeten, en voornaamlyk op wier en kroos aazen, onthouden zy zich liefst op rivieren, die zagt ſtroomen, en welker oevers met die ſoort van planten ryklyk voorzien zyn. De ouden hebben de *Meander*, de *Mincio*, de *Styrmon*, de *Cayſter* opgehaald, als Rivieren, beroemd door de menigte van *Zwaanen*, die 'er zich onthielden, het geliefde land van VENUS, *Paphos*, was 'er mede vervuld; STRABO ſpreekt van *Spaanſche Zwaanen*, en, volgens ÆLIANUS, zag men ze van tyd tot tyd op de zee van *Africa*. Hier uit, als mede uit andere aanwyzingen, kan men opmaaken, dat deeze Vogelſoort zich na de Zuidelyke Gewesten begeeft; niet te min ſchynen de Noordelyke het waare Vaderland der *Zwaanen*, en de verblyfplaatzen van verkiezing, te weezen: naardemaal zy in die Noordelyke Gewesten nestelen en voortteelen.

(*Het vervolg en ſlot by de eerſte gelegenheid.*)

BERIGT VAN DE BANKEN VAN NEWFOUNDLAND, EN VAN DE VISSCHERY OP DEZELVE.

(Ontleend uit ANBUREY's *Travels throuh the Interior Parts of America.*)

De *Banken van Newfoundland* mogen onder de veelvuldige verbaazende en wonderbaare werken der Natuur gerekend worden. Zy maaken een gebergte onder 't water uit, gevormd door de Slib, die ſteeds van het Vasteland afſpoelt. De uitgeſtrektheid deezer Banken is tot nog nooit net bepaald; maar wordt doorgaans geſteld op 160 mylen in de lengte, en 90 mylen in de breedte. Omtrent het midden is eene ſoort van Baay, by *de Engelſchen* de *Ditch* geheeten. De diepte van het water is zeer ongelyk; op eenige plaatzen heeft men ſlechts vyf, op andere zestig, vademen. De Zon ziet men zeer zelden op deeze Banken: een koude dikke Mist bedekt doorgaans den geheelen Dampkring, welke deeze plaats voor eene Vloot zeer gevaarlyk maakt: zomtyds is die Mist zo dik, dat het eene volſlaage duisternis mag heeten; het beſtendig ſchieten met geſchut, het geduurig roeren van de trom, kan als dan de ſchepen alleen behoeden van elkander niet te overzeilen.

Rondsom deeze Banken, waaijen de winden doorgaands vry hard. De geduurig ſterke werking der golven, berigtte men my, dat veroorzaakt werd door de ongeregelde ſtroomen uit Zee, nu eens van de eene, dan weder van de andere, zyde komende, en met groot geweld aanvallende tegen de kanten van deeze Banken, die overal bykans rechtſtandig oploopen, en met gelyk geweld door dezelve worden te rug gekaatst: nogthans is het op de Banken zelve, een weinig van den kant, zo ſtil als in een Baay, uitgenomen wanneer een harde wind van op een grooten afſtand komt aangieren.

Toen wy ons op deeze Banken bevonden, 't geen duidelyk zonder peilen te ontdekken is, dewyl het water van azuurblaauw in een witte zandige kleur verandert, ſchikten wy ons om te viſſchen, 't welk voor *Europeaanen* niet min vermaaklyk dan verbaazend is. Na dat wy de hoeken met het ingewand van een Vogel ge-

hadden, vingen wy in weinig minuuten een Visch;
: Scheepslieden zich van een gedeelte des inge-
, als zynde een beter aas, bedienden, haalden zy
ɔbel aauw zo ſpoedig boven, als men 't zich met
erbeelding kan voorſtellen: want, ſchoon wy ſlechts
lf uur vischten, vingen wy zo veel als het ſcheeps-
iet overige van de Reis noodig hadt. —— Gy
misſchien. hoe men met zekerheid weet dat 'er
aan de lyn is, ter diepte van zo veel vademen?
er de Vischlyn eene kleine poos in 't water geweest
kken zy 'er zagtlyk aan met den vinger en den
heeft een Visch gebeeten, dan veroorzaakt zyn
n eene ſchudding in de lyn, welke zeer ligt te
ch is, op hoe veel vademen diepte het ook moge
. Zy haalen daarop de Vischlijn in; zo ras de
n 't gezigt komt, ſchynt hy door 't water zodanig
t, dat het bykans onmogelyk voorkomt hem binnen
e krygen. En, in de daad, dit vordert eenige be-
eid: want, by het ophaalen uit het water, ſpartelen
zo veel gewelds, dat zy zich menigmaalen van
k afflingeren, of de lyn doen klemmen, eer het
i mogelyk is.
.de Schepen, byzonder tot deeze Vischvangst ge-
vermyden deeze zo zeer belemmerende ongelegen-
ɔor gaanderyen te plaatzen van buiten aan 't boord
groote mast tot het achterſchip, of zomtyds langs
ele zyde, waar op vaten ſtaan met ingeſlaage bo-
in welke de Visſchers zich plaatzen. Hun ver-
, zo 't my toeſchynt, daar in niet lang weezen;
e wyze, om den Visch af te maaken, zo vaardig
als het vangen en ophaalen; want, zo ras de Kab-
gevangen is, ſnyden zy den tong uit, de Visch
erſtond overgegeeven aan een die den kop affnydt,
, en de ingewanden uithaalt; een ander haalt 'er
d tot den navel uit: daar op wordt de Visch in
an 't ſchip geworpen, om gezouten en opeenge-
e worden. De Zouter is zeer zorgvuldig om ge-
n zout tusſchen de laagen Visch te ſtrooijen, om
kleeven te voorkomen, en om het niet te veel te
ewyl overmaat in een van beide de gevallen den
ou bederven.
egt, om op deeze Banken te visſchen, behoorde,
de wet der Natuure, gemeen te zyn aan alle
n; maar *Engeland* en *Frankryk*, de eenige Mo-

gen-

genheden die Volkplantingen in *Noord America* hadden, maakten geene zwaarigheid om dit regt zig aan te maatigen, waar op *Spanje*, als de Ontdekker van dit Land, zeker den meesten eisch hadt, terwyl 't zelve, uit aanmerking van het groot aantal Monniken en Priesters, en de voorschriften van den Godsdienst daar omhelsd, op het behouden hadt mogen aandringen. Nogthans gaven de *Spanjaarden*, by het sluiten van den laatsten Vrede, allen eisch op deeze Visschery op; zints welken tyd *Engeland* en *Frankryk* de eenige Volken zyn, die te deezer plaatze visschen; steeds Fregatten onderhoudende, welke daar omstreeks kruisen, om andere Volken den Vischvangst te beletten (*).

Het voordeel deezer Visscherye is zeker voor beide de Landen een ryke bron van welvaard, en 't is geen wonder dat zy zo zeer gesteld zyn op het handhaaven van dit uitsluitend voorregt. Verbaazend nogthans is de lange omweg dien de Schepen moeten neemen, eer zy hun reis volbragt hebben, en de voordeelen der Visscherye in handen van een dier Volken komen; zy moeten bykans den halven Aardkloot omzeilen; want eerst vaaren zy, uit hunne Havens in *Europa*, na de *Newfoundlandsche Banken*; met de laadingen, daar gevangen, stevenen zy, na de *Middellandsche Zee* en *Africaansche Eilanden*, waar zy hun Visch verruilen voor de voortbrengzelen dier Eilanden; dan zeilen zy weder na de *West-Indiën*, om die vragt te verhandelen, en keeren met de waaren, daar geschreept, na huis.

't Is eene zonderlinge omstandigheid, dat, op deeze Banken, die den Kabbeljaauw in zo onverbeeldlyk grooten overvloed opleveren, geen andere Visch gevonden wordt, en dat men van dit verschynzel, tot nog, geen voldoende reden heeft kunnen geeven.

(*) Dit berigt is ontleend uit een Brief, in September 1776 geschreeven. Zints dien tyd, heeft eene andere Vredehandeling de *Staaten van America*, als een Onafhangelyk Gemeenebest, deel in deeze Visschery geschonken.

IEF VAN EEN REIZIGER DOOR RUSLAND; BEHEL-ZENDE EEN VERSLAG VAN DEN TOESTAND DER KUNSTEN EN WEETENSCHAPPEN, EN VAN DE KABINETTEN TE PETERSBURG.

(Uit *Hiſtoriſches Portefeulle.*)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 302.)

: Boekery der Academie is groot, talryk, en ſchoon; eene gaandery in 't midden van de hoogte, doet dezel-in talryk ſchynen dan ze in de daad is. Men ziet 'er onderſcheiding eene groote menigte Boekdeelen vol ronglyke Aftekeningen van Plaaten, Dieren, en Inſec-door de hand der beroemdſte Meesteren. CZAAR R DE I kogt de Verzameling van MERIAN; en de regeerende Keizerinne, die van FOTHERGILL, voor duizend Ponden Sterling, gekogt hebbende, ſchonk ve aan de Academie. De Afbeeldingen zyn zeer fraay, iet de grootſte nauwkeurigheid uitgewerkt, door MIL-, EHRET, HARRIS, Mis LEE, en andere Kunstteke-; van dezelfde verdienſten. ——— De Boekery van IVIL uit *Poolen*, in den jongſten Oorlog na *Petersburg* gevoerd, beſlaat alleen een vertrek. Schoon talryk, be-dezelve niets byzonder opmerkelyks en belangryks. onderhoud der Boekery bedraagt, 's Jaarlyks, tus-1 de twee en drie duizend Roebels.

:t Kabinet der Natuurlyke Historie is voorzien van voetige Dieren, wel opgezette en bewaarde Rusſiſche els. Onder de Dieren zyn 'er zeer zeldzaam gevondene, de Witte Beer uit de *Yzee*, het Wilde Paard van Hoogleeraar PALLAS, de Otter uit *Kamtſchatka* van , het Zabeldier met alle zyne verſchéidenheden, de e Haas, en meer andere. ——— De verzameling van CH; eene menigte van Schulpen, Schorpioenen, Slan-, en Visſchen, voltooijen de verzameling. Weinig netten vindt men, waar in alles, wat in fleſſen met li-bewaard wordt, zo wel bewaard is. De Inſecten onder glazen geplaatst. Dit gedeelte des Kabinets minst wel onderhouden; de Zon heeft ze dermaate bleekt, dat men de natuurlyke kleuren niet meer . De Kapellen hebben 't meest geleden; al het blaau-wit geworden. Niets van alle verzamelingen, welke

men aanlegt, bederft eer dan de Inſecten. De Inſect zelve, die aangebragt zyn door de Reizigers in de ond ſcheide gedeelten des *Ruſſiſchen* Ryks, worden in jamm lyke houten kistjes of laaden bewaard, waarin zy w haast den weg van alle Inſecten zullen gaan; zo dat niets bezienswaardigs van overblyve.

De Delfſtoffen leggen nog in wanorde. Voorheen ma ten ze onderſcheide Verzamelingen uit, die elk haar I gisters hadden, naar de ſchikking van LEHMANN. dezelve hadt men alleen vreemde. FERBER heeft v alle één Verzameling gemaakt, die hy naar het voorſchr van BERGMANN ſchikte. Hy bepaalde zich tot de B tenlandſche: zich omtrent de Binnenlandſche buit ſtaat bevindende: dewyl het Register in de Ruſſiſc Taal, welke hy niet verſtondt, was opgeſteld, en zelve, uit hoofde van de Naamen en Aantekeningen, mo worden overgezet. Hy ſtelde van dag tot dag het orde ſchikken uit, tot aan zyn vertrek. Men vindt h geen ſmaak in de Rangſchikking van BERGMANN. Hi om heeft men den Major RENOWANZ, den Hoogleera GEORGI, en den Adjunct SUJEF aangepreezen, dat in het in orde ſchikken de Delfſtofkunde van WALL RIUS zullen volgen; zy hebben reeds begonnen daar t te arbeiden; doch het zal verſcheide jaaren aanloope eer het af is: dewyl de winter, die hier ruw en lang va hun verpligt deezen arbeid te ſtaaken. Men kan niet v bepaalen, of 'er onder de Inlandſche Delfſtoffen byzo der merkwaardige zyn: dewyl ze nog door elkand verward leggen, met groote opgegraavene Beendere welker getal verbaazend is.

In dit Kabinet vindt men ook de Kleederen naar dragt der verſchillende Volken, als die van *China*, va *Otaheite* en andere, behalven die der onderſcheide Vo ken, aan den *Ruſſiſchen* Schepter onderhoorig. Desg lyks eene menigte Afgoden, van verſchillende gedaan en ſtoffe, van Ringen, van Gouden en Zilveren Vaten en opgegraavene Munten.

Eindelyk heeft men in het agterſte vertrek de gedaan van CZAAR PETER DEN I, in wasch, geplaatst. Hy s op den Throon, in de kleederen, welke hy op zyn Trouwdag aan hadt. Zyn Uniforme ligt in een Laade met zyne Nagtmuts en Hoed, die in den ſlag by *Pult wa* doorſchooten werd. Men vertoont 'er ook verſcheid Werkſtukken, die hy op de draaybank en van Metaal ver-

rvaardigd heeft. Een groote ſpyker, in de deur gegen, wyst de hoogte van den Czaar aan, die vry aanrkelyk moet geweest zyn.

Tegen den muur is een kleine Kas, die het Wetboek r *Ruſſen*. bevat, geſchreeven met de hand der thans geerende Alleenheerſcheresſe aller *Ruſſen*; zy heeft 'er uitgeſchrapt, doorgehaald, verbeterd, op verſcheide den.

De Zaal, in welke de Academie vergadert, is in het weede Gebouw. Hier ziet men het Borstbeeld van wyn den Hoogleeraar LEONARD EULER, in wit marmer, ot een Gedenkteken van de dienſten, welke deeze beoemde Geleerde aan de Academie en het Menschdom edaan heeft. De geleerde Wereld heeft weinig zulke roote Lichten gehad: en ondertuſſchen heeft men op 't elve te Petersburg geen agt geſlaagen, voor dat de Koing van *Frankryk* hem wilde beloonen, voor 't geen hy ot verbetering van den Scheepsbouw gedaan hadt.

Het zelfde Gebouw is de Bewaarplaats der Natuurundige Werktuigen, Globen, Lugtpompen, Electriſeermachines; het Werktuig van den Hoogleeraar FRANKENTEIN uitgedagt, om de vyf Vocaalen uit te ſpreeken, en an de groote Globe van *Gottorp*. Hier is de Drukkery n de Boekwinkel der Academie. Op de Drukkery drukt en Almanakken, Couranten, de Werken van de Leden er Academie, de Verhandelingen, die na de Eerpryzen edongen hebben; in den Boekwinkel worden ze verogt. Men verhandelt 'er geene andere Werken. De rinſes DASKOW heeft den prys van de Gedenkſchriften er Academie zeer verminderd, om het vertier te bevorderen: de duurte bragt te wege, dat, vóór deeze verlaging van den prys, 'er zeer weinig verkogt werden.

Overeenkomſtig met de eerſte inrigting van PETER EN GROOTEN, liet men, voor niet, dagelyks de Verzaelingen zien, aan die het begeerden; men boodt hun elfs eene en andere ververſching aan, om, door dit midel, de kundigheden en weetenſchappen, naar het oogmerk van den Monarch, te verſpreiden. Zints langen tyd eeft men ze niet, dan op eenige dagen in 't jaar, verkoond, die in de Nieuwspapieren worden aangekundigd, en geene anderen dan fatzoenlyke luiden worden toegelaaten.

De Kruidtuin ligt mede in *Waſilioſtrof*, ſchoon wyd enoeg van de Academie af. Dezelve is klein, vogtig,

koud, en by gevolge ongeſchikt tot het oogmerk in e
Luchtſtreek uit eigen aart al te koud en te vogtig.
Planten verbasteren daar, of ſterven. Ook ſchynen de
ziender en de Tuinlieden, op hun post, met geenen geno
zaamen yver te roer te ſtaan: want de mestbedden die
om Ananasſen, Salade, verſcheide ſoorten van Moesk
den, tot Koolen en Raapen toe, voort te brengen.
is bykans niets meer over van de groote menigte Plan
uit *Siberie*, en andere Oorden des Ryks, derwaards
bragt; men heeft die aan zichzelven overgelaaten.
Saxifraga Craſſifolia met zyne groote en ſterke wortel
groeit 'er onder 't Onkruid. De Heete- en Trekkas
zyn klein, en niet geëvenredigd aan de ſtrengheid
Lugtſtreek, en de langduurigheid des Winters; m
behoeft zich des niet te verwonderen, dat men b
geen zeldzaame Planten aantreft. De Tuin van den
RON ASH, door de Keizerin aan de Academie geſchonk
is groot, beter gelegen, hooger en drooger: men bren
dezelve in orde. De Hoogleeraar LEPECHIN is bero
pen, om dezelve in orde te brengen.

Niet verre van de Kruidtuin, is de Werkplaats
Chymie, onder 't opzigt van den Hoogleeraar GEOR
en den Heer SUJEF, die beiden by de Academie wo
nen. Deeze is klein, doch licht, en wel aangelegd. O
dertusſchen moet de ligging die Werkplaats vogtig,
bygevolge koud, en in den winter nauwlyks bruikba
maaken.

Als Stigtingen, ingerigt ten voordeele der Weete
ſchappen, hebbe men te tellen de onderſcheidene *Cad
ten-Corpſen*, in welke jonge lieden opgetrokken word
tot byzondere Beroepen geſchikt. Ze zyn in *Rusla*
noodzaakelyker dan elders; dewyl het in dat Ryk, gely
wy reeds gezien hebben, aan openbaare Opvoedingsplaa
zen ontbreekt; en de byzondere Opvoeding zeer ve
gelds kost.

'Er zyn vier *Cadetten-Corpſen*, een tot den Lan
dienst, een tot de Artillery, een tot den Zeedienst, e
tot de Mynwerken; ze zyn alle van elkander onderſche
den, en hebben, gelyk hun byzonder oogmerk, ook ied
eene byzondere ſchikking. —— De *Land-Cadets*, te
getale van 600, onthouden zich in *Waſiliostrof*, in ee
groot Gebouw, tegen over de *Hoogduitſche* Kerk van St.
Catharina. De inkomſten van dit Corps beliepen nie
meer dan 167,000 Roebels: dewyl deeze te kort kwamen,
heeft

eeft de thans regeerende Keizerin ze op 200,000 Roeels verhoogd.

De *Cadets der Artillery* hebben hun verblyf, voorien van een aartigen tuin, in een hoek van de Stad. Derzelver getal is in 't geheel 450, en van deezen zyn er 350 Edelen, en 100 uit den Burgerſtand, allen onder het opzigt van een Generaal der Artillery, van een Opziender, die het oog op het onderwys houdt, en van verſcheide Meesters. Op gewoone dagen gaan ze eenvoudig in 't graauw gekleed. Hun Uniform, beſtaande in rood met blaauw en wit uitgemonſterd, draagen zy alleen op Zondag, en by zekere openbaare gelegenheden. Zy zien 'er wel uit, en ſchynen eene goede Krygsmans opvoeding te ontvangen. Den vyfentwintigſten van Zomermaand, trekken zy te veld, en blyven eenige weeken in een daar toe geſchikte Legerplaats, welken tyd zy vrolyk ſlyten, in verrigtingen, eigen aan hun Beroep.

De *Zee-Cadets* woonen te *Kroonſtad*. Maar *Rusland* is nog geene Zeemogenheid. De Zeedienst, welke geene aanmoediging vindt, wordt nog minder geagt dan aangemoedigd. Men wil dat de Cadets ſlegt onderhouden, en nog ſlegter onderweezen worden. Men leert hun leezen, ſchryven, en vervolgens leeren zy van buiten eene *Ruſſiſche* Overzetting van EUCLIDES, waarvan zy de ſtoogingen ophaalen, zonder ze te verſtaan: en zie daar de zwaame Zeelieden!

De Cadets der Mynwerken hebben hun verblyf in *Waſiliesſtrof*, by de *Neva*. De Major RENOWANZ heeft 'er het opzigt over. Zy maaken omtrent een 100 tal uit; 40 deezer worden geheel op kosten des Ryks onderhouden, de overigen moeten hun kostgeld, 't geen jaarlyks 102 Roebels beloopt, betaalen. Dit Opvoedingshuis is 't minſte begiftigd. By den aanvang der ſtigtinge, in den Jaare MDCCLXXII, moest het zich behelpen met 3000 Roebels 's Jaars; doch het is vervolgens op 15000 Roebels gebragt. Men ontvangt 'er Kinderen van de vyf tot de vyftien jaaren; zy erlangen eene Opvoeding, geſchikt naar hunne beſtemming, die zeer gewigtig is, uit hoofde van de veelvuldige Mynen in het *Ruſſiſche* Ryk. De Cadets leeren de *Ruſſiſche*, *Hoogduitſche*, en *Franſche* Taal niet alleen leezen, maar ook ſchryven. —— Zy beoefenen de Wis-, Natuur-, en Scheidkunde, en, boven al, de Delfſtofkunde in alle derzelver byzonderheden. Zy hebben eene kleine Boekery;

alleen de Boeken, tot de Mynen betrekkelyk, behelzen eene Verzameling van binnenlandſche Delfſtoffen; klein Stookhuis om Proeven te doen; eenige Wis- Natuurkundige Werktuigen; een zaal met modéllen, de onderſcheide graavingen in de Mynen, en de W tuigen van welken men zich bedient, wier geb zy moeten kennen, afbeelden. Onder anderen is een modél van de Myn, de *Slangenberg* geheeten, zo veel ryke mynſtoffe heeft opgeleverd, met alle doorgangen, en gebouwen; de Major RENOWANZ h 'er eene Kaart van doen graveeren. Agter het W huis wordt een Kunst-Myn aangelegd, beſtaande uit doorgraafden Berg met zyn kamers, toegangen, ren, en onderſcheide beddingen.

De Major RENOWANZ is een zeer kundig Officier, vol yver in 't waarneemen van zyn Beroep. Een van geboorte, heeft hy veele jaaren doorgebragt op Academie der Mynwerken te *Freyburg*, van daar h hy zich na *Koppenhagen*, en eindelyk na *Petersburg*, geeven, waar hy zich nederzette. Hy heeft de me Mynen van *Rusland* bezogt, en verſcheide jaaren beſ om 'er de geſteltenisſe, en de voortbrengzels, van te ren kennen. Ondertusſchen is hy bezig met 'er beſchryving van te vervaardigen, vercierd met Plaa hy begint met de Myn van *Kolivan*. De Cadets der nen hebben hunne Drukkery, voornaamlyk bezig het drukken der Leerboeken.

Petersburg heeft ook zyn *Academie der Kunſten*, een ſchoon langwerpig vierkant Gebouw, mede in *ſitioſtrof* gelegen, digt by de *Neva*. Het Gebouw binnen is een langwerpig ronde zaal, in 't midden een HERCULES van brons, rustende op zyn knots. I ze groote zaal heeft vier uitgangen, boven elk derzel ſtaat een *Ruſſisch* Opſchrift, ſlaande op de vier Kunſt daar voornaamlyk aangekweekt; te weeten, de Schil Beeldhouw- Bouw-kunde, en het Onderwys. Het gelaad, en de zindelykheid der Jongelingen, hier o kweekt, doet hun Meesters eere aan. Alle jaaren w de Academie open geſteld, acht dagen lang, onmidd naa den Heiligen dag van *St. Petrus en Paulus*: als kan een ieder de Schilderſtukken, in veele kamers o hangen, gaan bezigtigen. Een deezer Stukken verbe de tegenwoordig heerſchende Keizerin, in de geda van MINERVA de Kunſten aanmoedigende; de *Itali*

zelve ſchilderde, ſlaagde gelukkig. De geſchilderde beelden van de Keizerin, den Groot-Hertog, en de t-Hertoginne, ſtecken boven andere uit; zo doen eenige ſtukken van MENGS, TINTORETTI en REMD. De meeste zyn middelmaatige, of zeer ſlegt uitlene, Copyen van Kweekelingen der Academie. De verbeeldingen zien 'er nog jammerlyker uit, die van orstlyke Familie niet uitgezonderd. Ik heb 'er geen oede onder gevonden.

1 andere Kamer bevat Standbeelden, men treft 'er choone aan; ook zyn 'er eenige Modéllen, als dat Gebouw zelve, en van het Werktuig, gebruikt, om rooten Steen, die ten voetſtuk van het Standbeeld ETER den I dient, te vervoeren.

Vertooning der Stukken is niet gelyk dezelve be- te weezen, om naamlyk een bewys op te leveren, le jaarlykſche vorderingen, welke *Rusland* in de en maakt. Alles wordt 'er toegelaaten om de ver- n te vullen, zelfs het Werk van Vreemdelingen.

Deeze Academie maakt, gelyk het meerendeel der ke Inſtellingen, veel uiterlyk vertoon, en brengt ien ſlegts zeer weinig weezenlyk nuts aan. Zy dienen, om den ſmaak des Volks te vormen, door e keurlyke Proefſtukken onder 't oog te brengen: openbaare vertooning van niet meer dan acht dagen r weinig aan doen. De Stigting is al te groot de tegenwoordige geſteltenis van *Rusland*, waarin aak voor de Kunſten te weinig uitgebreid is, om Kunſtenaars bezig te houden, en een ruim beſtaan orgen. Veelen, uit de Academie gaande, vinden enoodzaakt het Beroep, waar toe zy, op kosten en Staat zyn opgetoogen, te laaten vaaren, en eenen anderen weg hun beſtaan te zoeken.

inig byzondere Kabinetten treft men te *Petersburg* naar gelange van de grootte der Stad. De Smaak Weetenſchappen heerscht 'er alleen onder de Groon Ryken. Doch het geen men in de Kabinetten is bezienswaardig voor den Vreemdeling, ter oorvan de verſcheidenheid der voortbrengzelen van d, en derzelver groot verſchil met de *Europiſche*, ier eene lyst van de Kabinetten, welke my de aardigſte voorkwamen.

Het Kabinet van PALLAS is het keurigſte en ryksle. Hy heeft het, gedurende zyne veelvuldige

Reizen door *Rusland*, met veel kunde en ſmaak verzameld. Toen hy te *Petersburg* kwam, gaf hy zich geheel aan de Weetenſchappen en zyne Verzamelingen over, leefde afgezonderd, en ſcheen, door eene zuinige leevenswijze, eenig Geld te willen verzamelen, om 'er vervolgens in zyn Vaderland van te gaan leeven; dan tegenwoordig ſchynt hy, aan *Petersburg* verbonden door de banden van erkentenis, en het ruim beſtaan zyner Familie, het denkbeeld, om *Rusland* te verlaaten, geheel ter zyde geſteld te hebben; hy verſchynt op alle gezelſchappen, en deelt in alle de vermaakpartyen, welke deeze Hoofdſtad zo overvloedig oplevert. Zeldzaam vindt men hem t'huis, nu verhindert het een dan het ander hem om zyne gewoone verpligtende beuschheid te betoonen, en zyn Kabinet aan de Liefhebbers te laaten zien. Het is wel bewaard, en volkomen in orde. Men ziet 'er eene verbaazende menigte van Gedroogde Planten, door hem op zyne Reize na *Holland* en elders opgezameld, of van andere Reizigers gekreegen. —— Het gedeelte, tot de Delfſtoffen behoorende, is bovenal opmerkenswaardig. Meest komen ze uit de Mynen van *Siberie* en *Rusland:* ook uit *Hongaryen* en andere Landen, die de vriendlyke handen van de Heeren BORN en FERBER hem ſchonken. Het Goud-mineraal van *Rusland* is zonderling; het zuivert zichzelve ongemerkt, zo dat 'er niets dan enkel Quartz overblyft, ligt en vol porien, die zich op nieuw aanvult in de yzermynen, met zwarten en harden ſteen, en een Marcaſit oplevert, waar uit men Goud haalt; De Zilver-mynen zyn zeer ſchoon, inzonderheid die het zonder mengzel opleveren, en met een wit, als ſneeuwvlokken, den ſteen bedekken. De Koper-mynen zyn desgelyks fraay. Men vindt in deeze Verzameling noch Tin, noch Cobalt, noch Kwikzilver. In *Rusland* heeft men geen Tin in 't geheel, en weinig ſpoor van Cobalt en Kwikzilver aangetroffen. Men heeft oude *Tartaarſche* Munten gevonden, welker oppervlakte als met een zilveren hoorntje overdekt was, dit liet 'er zich ligt van afſcheiden, ſchoon het binnenſte alle de gewoone hoedanigheden van Zilver behieldt. —— De Verzameling der Inſecten is zeer talryk. Meest alle behooren ze tot onderſcheide Landſchappen des *Ruſſiſchen* Ryks; 'er zyn weinig vreemde. —— Schulpen ontbreeken 'er geheel. —— De Keizerin heeft dit Kabinet gekogt voor 30,000 Roebels, om het in de *Hermitagie* te plaatzen, ten einde het

et in de Opvoeding van de Kinderen des Groot-Hertogs ene. — Middelerwyl bewaart de Heer PALLAS die hat van Zeldzaamheden nog ten zynen huize, waar hy ryheid heeft denzelven te bewaaren, zo lang hy die ukken noodig heeft tot het vervolgen en voltooijen zyer Werken. 't Is jammer, dat eene Verzameling, zo wel nderhouden, na 't Hof moet vervoerd worden. De Mieraalen kunnen 'er in ſtand blyven; doch de Inſecten ullen wellhaast bederven, op eene plaats, waar men geene dan groote Heeren vindt, om ze op te paſſen.

2. Het Kabinet van de Prinſes DASKOW moet niet vergeeten worden. 't Zelve beſtaat uit Delfſtoffen, Schulpen, en andere Voortbrengzels der Natuure, zo binnenals buitenlandſche. Men treft 'er zeldzaamheden aan. De Delfſtoffen uit *Engeland*, en byzonder de onderſcheile ſoorten van gekleurde *Spaths* uit *Derbyshire*, zyn door le Prinſes zelve verzameld, op haare Reis na *Groot-Britnje*. Het blaauw wordt rood, over 't vuur. Het meendeel der ſtukken is nog niet in orde, en veel ſtaat og gepakt. Wanneer de Major RENOWANZ, en de oogleeraar GEORGI dit Kabinet in orde geſchikt zullen bben, zal het een der voornaamſte in *Petersburg* ween.

3. De Hof-Raadsheer BOEHER, Beſtuurder in het Catten-School der Artilleristen, heeft een Kabinet, meest n Inſecten; — De Reis, welke hy daarom heeft laa doen, langs de *Wolga*, bezorgde hem een ryken gst. My ſtondt hy heuschlyk toe, ten mynen geuike eene beſchryving van de nieuwe ſoorten te maan. Ik vond 'er de kleine Kapelletjes, die ter modél liend hebben, van de zeer welgelykende afbeeldingen den Heer D'ESPER; doch de kleur der Inſecten is l veranderd, zedert hy dezelve afſchilderde.

4. Wanneer men het Kabinet van den Heer PALLAS ien heeft, biedt dat van Doctor GUTHRIE niets aan, velk de nieuwsgierigheid treft. Deeze Doctor is een oz, hy woont in het Huis der *Land-Cadetten*, welken tot Geneesheer dient. Hy is bezig met eene Verhaning over de Ziekten aan de Lugtgeſteltenisſe van ersburg eigen. In de *Engelſche Transactions*, is eene handeling van hem voorhanden, over den tegens *Scorbut* ingerigten Leefregel der *Ruſſen*, deeze is in 't *Fransch* vertaald, uitgegeeven.

5. Het Kabinet Delfſtoffen, van den Raadsheer VOELK-

NER, is zeer beroemd. Ik heb het niet kunnen zien; dewyl het opgepakt ſtondt, om overgebragt te worden na het Kweekſchool der Cadetten tot de Mynwerken, in 't welk hy Opzigter der rangen geworden is.

6. Eindelyk het Kabinet des Graaven SPROGENOW is ryk en ſchoon, het behelst voornaamlyk Binnenlandſche Mineraalen; en eene Verzameling van Schilderyen en Prenten, de aandagt van Kenners waardig.

UITTREKZELS UIT HET EDICT DES GROOT HERTOGS VAN TOSCANE, TOT HERVORMING VAN DE LYFSTRAFLYKE WETTEN, IN DE LANDEN ZYNER HEERSCHAPPYE.

„ Schetſten wy onlangs het verheeven en beminnelyk
„ Charaeter van LEOPOLD, Groot-Hertog van *Tos-*
„ *cane*, teffens eenige keurige waarneemingen opgeeven-
„ de, door dien ſchranderen en menschlievenden Vorst,
„ ten opzigte van eenige Burgerlyke Inrigtingen, volgens
„ de opgave van den Heer DUPATY, die met hem, des-
„ wegens, in een leerzaam-onderhoud tradt (*); wy
„ kunnen zyn *Edict*, *tot Hervorming der Lyfſtraflyke*
„ *Wetten*, uit honderd negentien Artykelen beſtaande,
„ doorleezen hebbende, niet nalaaten, by de *Inleiding* tot
„ dezelve, 'er een en ander uit te kippen, dat ons de
„ denkwyze van dien Groot-Hertog, over deeze gewig-
„ tige ſtukken, ontdekt."

Inleiding.

Zints onze komst op den Throon van *Toscane*, hebben wy het Onderzoek en de Hervorming der Lyfſtraflyke Wetten, als een onzer hoofdpligten aangezien; en welhaast ontdekkende, dat dezelve te ſtreng waren, als gegrond op regelen, plaats grypende by de ongelukkige criſis des *Romeinſchen* Ryks, of geduurende de onluſten van Regeeringloosheid; en, in 't byzonder, dat ze geenzins ſtrookten met den zagten en edelmoedigen aart onzer Onderdaanen; maakten wy een aanvang door de ſtrengheid dier Wetten te maatigen, met onze Gerechts-ho-

(*) Zie hier boven bl. 256.

en desaangaande te gelasten, en by byzondere Edic-
de *Doodſtraffen* af te ſchaffen, als mede verſcheide
igingen en Lyfſtraffen, die onmaatig en aan de Over-
:dingen niet geëvenredigd waren: en ſtelden het ver-
:digen van nieuwe Reglementen, tot het hervormen
Wetten dienende, uit, tot dat wy, door een ernſtig
erzoek en genomene proeve, ons hier toe in ſtaat be-
den.

Iet de grootſte voldoening voor onze Vaderlyke Gevoe-
, hebben wy eindelyk bevonden, dat de Verzagting
Straffen, gepaard met de zorgvuldigſte oplettenheid om
dryven voor te komen, als mede een groote ſpoed
et afdoen der Regtsvordering, en, vergezeld van de
rheid eener onverwylde Strafoefeninge over weezen-
Misdaadigen, in ſtede van het aantal der overtree-
en te vermeerderen, dat der kleindere zeer vermin-
, en die van eene boozer natuure zeer zeldzaam ge-
:t heeft. Wy zyn, daarom, tot het beſluit geko-
, om de Hervorming der Lyfſtraflyke Wetten niet
er uit te ſtellen; en de Doodſtraf volſtrekt af te
ffen, daar dezelve, in het ſtraffen der Schuldigen,
beantwoordt aan het einde der Maatſchappye; de
)ank geheel te verbieden, als mede de Verbeurtver-
ing van de Goederen der Misdaadigeren; ſtrekkende
e laatſte Straf in 't algemeen tot bederf hunner on-
idige Familiën, die geen deel altoos hadden in de be-
e overtreedingen. Wy hebben uit het Strafwetboek
ſlooten eene menigte van Misdaaden, zeer ongepast
den naam van *Gekwetſte Majeſteit* beſtempeld, door
:zogte wreedheid in barbaarſche tyden uitgevonden,
traffen verördend, geëvenredigd aan de onderſcheide-
)orten van Overtreedingen. Ingevolge hier van gee-
wy, in de volheid onzer Oppermagt, de volgende
en.

De Affchaffing van de Pynbank.

y bevestigen, door ons hoog Gezag, en door een
nder Beſluit, de Affchaffing van de Pynbank; dat
ve in zulk een onbruik blyve, als wy zints lang,
Geregtshoven deezes Groot-Hertogdoms, door uwe
teuring hebben aangemoedigd. Wy ſtaan geene ſoort
Pyniging toe, in eenig geval, of tot eenig einde,
lezelve voortyds, in lyfſtraflyke zaaken, gebruiklyk

Het

Het niet verſchynen eens Ingedaagden niet aan te zien als een Bekentenis van Misdryf.

Wy vernietigen het gebruik, 't welk tot dus lang een gedeelte onzer Wetten heeft uitgemaakt, waar volgens, indien de Beſchuldigde niet verſchynt, of zich verſchuilt, of de Landen onzer Heerſchappye verlaat, hy gehouden wordt de Misdaad, hem ten laste gelegd, beleeden te hebben: naardemaal wy zien, hoe onregtvaardig en verkeerd zodanig een gebruik is; dewyl de vrees voor een Regterlyk onderzoek, of voor gevangen gezet te worden, zelfs de Onſchuldigen kan wederhouden om te verſchynen, of hem aanzetten om de vlugt te neemen. Wy beveelen, dat, in het toekomende, wanneer een Beſchuldigde, in gevolge van drie gedaane Indaagingen, niet verſchynt, zulks alleen zal aangezien worden als eene enkele aanduiding, om gevoegd te worden by de andere bewyzen, die hem ſchuldig doen voorkomen; en dat de Regter, in het vellen van het Vonnis, van de afweezenheid des Beſchuldigden, geen ander gebruik zal maaken, dan, als eene aanduiding, die desgelyks zou kunnen plaats hebben omtrent een beſchuldigden op de Dagvaarding verſcheenen; en dat de Regtsvordering, tegen den Afweezigen, op den zelfden voet zal voortgaan, en dezelfde bewyzen zal vorderen, als of hy in perſoon tegenwoordig ware.

Tegen de Verbeurtverklaaring van Goederen in Lyfſtraflyke Misdaaden.

Wy hebben desgelyks opgemerkt de ſchreeuwende onregtvaardigheid van de Verbeurtverklaaring der Goederen, die in de Lyfſtraflyke Wetten zo menigmaal plaats vindt, niet alleen ten opzigte van alle Misdryven, welke zy, door eene valſche uitbreiding, getragt hebben onder die van Hoogverraad te rangſchikken; maar ook dikwyls in gevallen van overtreedingen tegen de Belastingen of Sluikery. Wy keuren af een ſtelzel, misſchien eer ingevoerd, met oogmerk, om 's Lands ſchatkist te verryken, dan om het algemeen welzyn te bevorderen. Terwyl de Perſoon des Overtreeders alleen zich tegen de Wet vergreepen en aan ſtraffe blootgeſteld heeft, en voor zyn Misdryf moet boeten. Aan zyne Goederen kan men met geen regt de hand ſlaan, dan in zo verre zulks kan ſtrekken tot vergoeding der ſchade die hy den beledigden aandeedt, of zich bepaalt tot Geldboeten,

in

n gevallen, die geen Lyfſtraf vorderen. Alle verdere Verbeurtverklaaring van Goederen, in de meeste gevallen lleen gevoeld door de onſchuldige Familie, of de Erf-;enaamen der Overtreeders, houden wy voor weezenlyk ge-veld, en eene onregtvaardige aanmaatiging des Regters an de goederen en bezittingen, die anderen toekomen. —— Ingevolge van welke overweegingen, en als een oevoegzel tot onze Bevelen, gegeeven den 10 October 780, en den 24 Maart 1781, by welke de Wetten, ten pzigte van de Verbeurtverklaaring, zeer veel beſnoeid yn, gelasten wy tegenwoordig, dat de Verbeurtverklaa-ng van Goederen volſtrekt, en in alle gevallen, van de st der Straffen worden uitgeſchrapt, en nooit te werk :ſteld in eenige onzer Gerigtshoven, hoe ſchriklyk ook : Misdaad moge weezen.

Schuldeloosſtelling van beledigde Perſoonen, en die ten onregte geſtraft zyn.

Gelyk het een der voornaamſte Pligten des Landbe-uurs is, Misdaaden voor te komen, dezelve, gepleegd nde, in Regten te vervolgen, en te ſtraffen, zo is het :en min weezenlyke pligt, niet alleen de zodanigen, die hade geleden hebben door de misdryven van anderen, hadeloos te ſtellen; maar ook de zulken, die, door de zondere omſtandigheden huns gevals, of den ongeluk-gen zamenloop van voorvallen, blyken zich blootge-ld gevonden te hebben aan eenig Lyfſtraffelyk Regts-ding, zonder dat zulks kan toegeſchreeven werden aan nands misſlag of kwaadaartigheid, vergoeding te bezor-n, wanneer zy in gevangenis gezeten, in eer of goe-ren, of in hunne Familie, ſchade geleden hebben, en derhand onſchuldig bevonden, en losgelaaten werden. :eds heb ik ſchikking gemaakt, om uit 's Lands inkom-n te zorgen voor de kosten der Regtshandelingen, :lke kosten voorheen betaald werden uit de penningen, els voortkomende uit den Verbeurtverklaarden eigen-m, en deels uit de Geldboeten; thans is onze wil, t'er een Fonds gevormd worde, onder het opzigt van den oorzitter des Hoofdgeregtshofs van FLORENCE, en om n Fiscaal van *Sienna*, in 't welke men zal zamen bren-n alle ſoorten van Geldboeten, vallende by onderſchei-: Regtbanken van Staat, en van dit Fonds zal men aan s alle jaaren rekening doen. —— Dit Fonds zal ſtrek-n, om de zodanigen ſchadeloos te ſtellen, die, eenige

ſcha-

ſchade geleden hebbende door de misdryven van anderen, geene vergoeding, op welke zy regtmaatigen eisch hebben, kunnen krygen van den Belediger, om dat hy geen goederen of zich met de vlugt weggemaakt heeft; desgelyks zullen uit dit Fonds trekken, die, zonder iemands misſlag of boosaartigheid, (want in zulk een geval zal hy, die den misſlag of het opzettelyk kwaad gepleegd heeft, verpligt zyn de ſchade te beteren,) maar alleen door een ongelukkigen zamenloop van gevallen en omſtandigheden, een Regtsgeding ondergaan, en in de gevangenis gezeten hebben, en naderhand onſchuldig bevonden zynde, weder losgelaaten worden. Mits, in beide de gevallen, de Regter verklaard hebbe, dat de gemelde Schadeloosſtelling verſchuldigd is, met bepaaling van de ſom, welke dezelve beloopt, als mede dat, wanneer de beſchuldigde ſchuldig verklaard is om de ſchadeloosſtelling op te brengen, de Ontvanger duidelyk aantoone, dat hy alle mogelyke middelen heeft aangewend, om die vergoeding te krygen uit den eigendom des geenen, die veroordeeld was dezelve te betaalen.

De Doodſtraf in alle gevallen afgeſchaft.

Met ſchrik hebben wy gezien de gereedheid, waarmede vroegere Wetten de Doodſtraf ſtelden op Misdryven van geene zeer booze natuur, en in overweeging genomen, dat het oogmerk der Straffe moet beſtaan in de voldoening, verſchuldigd, of voor een byzondere of algemeene belediging, in de verbetering des Overtreeders, die een Kind blyft van de Maatſchappy en van den Staat, en aan wiens bekeering men nooit moet wanhoopen; als mede in de zekerheid, dat hy, die een zeer haatlyk misdryf gepleegd heeft, geene vryheid zal hebben om 't zelve of andere wederom te bedryven, en eindelyk, dat zyne Straffe voorbeeldlyk voor anderen zy. Hier op is my voorgekomen, dat het Landsbeſtuur, in het ſtraffen der misdryven, altoos zodanige middelen moet bezigen, die het kragtdaadigſt ſtrekken tot bereiking dier einden, en 't minſt beſchadigendst zyn voor den Overtreeder; welke kragtdaadigheid en gemaatigdheid wy bevinden dat meer beſtaat in den Misdaadiger tot zwaaren Arbeid dan ter Doodſtraffe te verwyzen: deeze eerſte dient tot een langwerkend voorbeeld, de laatſte is alleen een oogenbliklyk voorwerp van ſchrik, niet zelden met medelyden gepaard; de eerſte belet den overtreeder het zelfde misdryf

dryf weder te begaan, zonder de hoop op zyne beterſchap, en om weder een nuttig lid der Maatſchappy te worden, af te ſnyden. Daarenboven, hebben wy geoordeeld, dat eene inrigting van Lyfſtraffelyke wetten, veel verſchillende van onze voorgaande, beter zal ſtrooken met de zagtere zeden deezer beſchaafde Eeuwe, en bovenal met den aart der *Toscaners*, en daarom het beſluit genomen, om thans af te ſchaffen, gelyk wy met deezen voor altoos afſchaffen, de Doodſtraffe, welke niet aangedaan zal worden aan eenig Misdaadiger, die tegenwoordig, of uitgeſprooken over eenig die afweezig is, of ſchoon hy een misdaad erkent, of overtuigd wordt gepleegd te hebben, op welke voorige Wetten de Doodſtraf ſtelden.

De Bloedverwanten van Misdaadigers mogten op geenerlei wyze buiten gunſt geſlooten; den Geſtraften hun ſtraf niet verweeten, en den Geregtsdienaars niet als eerloos aangemerkt worden.

Naardemaal, onzes oordeels, de daaden der Menſchen louter perſoonlyk zyn, en niemand wettig verantwoordelyk kan gerekend worden, voor bedryven gepleegd door iemand tot welken hy betrekking heeft, beveelen wy, dat, uit geene onzer vastgeſtelde Straffen, geen het minſte nadeel, minagting, ongunſt, of oneere zal nederdaalen op de Bloedverwanten des geſtraften, en verklaaren dat wy hun, hoe na ook vermaagſchapt aan den Overtreeder, in alle gevallen gehandhaafd willen hebben, niet alleen by den goeden naam in de wereld gekreegen, maar ook by alle de voorregten behoorende tot hunne Perſoonen, Waardigheden en Bedieningen, en bekwaam geagt om bevorderd te worden in eenige post, in welke zy mogen ſtaan, of verkrygen, volgens hunne eigene perſoonlyke verdienſten, welke wy onveranderlyk in onze beſcherming neemen, gelyk die van alle onze andere braave Burgers.

Op dezelfde wyze zullen zy, die zich verweezen gevonden hebben tot een ſtraffe, aan welke voorheen het denkbeeld van eerloosheid gehegt was, naa het ondergaan der ſtraffe, in geen opzigt als eerloos beſchouwd worden; en zal het niemand vryſtaan hun naderhand een misdryf te verwyten, 't welk door de geledene ſtraffe aangemerkt wordt, geheel geboet en uitgewiſcht te zyn; als mede dat zy niet verſtooken zullen weezen van de middelen, (welke men hun ook niet bezwaarelyk moet maaken) om eerlyk in die Maatſchappy te leeven,

wel-

welke, hun aanziende als geſtrafte Leden en Kinderen, hun weder in hun ſchoot heeft opgenomen.

Naardemaal het zeer ſtrydig is met de beginzelen van eenige Maatſchappy, dat, of door Wetten, of door Misbruik, ontſtaande uit een opgevatte meening, lieden van eenig handwerk of beroep, en byzonder de Geregtsdienaars, volſtrekt noodzaaklyk ten dienſte der Regtbanken, en het bewaaren der goede orde, als eerloos aangezien worden, is ons welbehaagen, dat die gewoonte, of dit misbruik geheel afgeſchaft worde, en dat in alle Burgerlyke betrekkingen, en bovenal in het geeven van getuigenis, bovengemelde Perſoonen te gelyk met alle anderen toegelaaten worden; dat zy gelykerhand alle de regten genieten, welke in 't algemeen behooren aan eenig lid der Maatſchappye: naardemaal 'er geene uitzonderingen zullen vallen, dan die, welke het perſoonlyk gedrag van iemand noodwendig maakt. En wordt het voortaan elk verboden, deeze Perſoonen eenig verwyt te doen over hun beroep, of uit dien hoofde hun van iets uit te zonderen.

Wyze van Eed afneemen.

Wy beveelen, dat, in welk geval of omſtandigheid het ook noodig zy iemand den Eed af te neemen, de Regter den Perſoon wien hy den Eed afvordert, hy zy wie hy zy, vooraf zal onder 't oog brengen de verpligting, welke de Eed op hem legt, hem de beduidenis en het gewigt daar van voor oogen ſtellende; en tot einde de Eed een dieper indruk moge maaken, ſchaffen wy af, het enkel aanraaken van een Blad des Bybels; in ſtede hier van zal hy, die den Eed doet, voor een Kruis nederknielen, en zweeren. —— Wanneer iemand, van een andere Godsdienſt-belydenis dan de onze, den Eed zal afleggen, zal hy het doen op die wyze als dezelve by zyne eigene Geloofsgenooten voor 't heiligſt en plegtigſt gehouden wordt; naa dat de Regter hem vooraf het groot aanbelang dier ſtaatlyke verrigting zal hebben herinnerd.

OVER DE PUBLIQUE UITGAVEN EN SCHULDEN DER ENGELSCHE NATIE.

it GEBH. FRIED. AUG. WENDEBORN, Prediker te Londen, *der zuſtand des Staats, der Religion, der Gelehrſamheit und der Kunſt, in Grosbrittannien, gegen das ende des achtzehten Jahr hunderts.* Berlin by C. *Spence*, 1785.

(*Vervolg en Slot van bladz.* 316.)

en Sir *Robert Walpole* den grond lag tot de Nationale Schuld, en daar het eerſte ontwerp van maakte, zeide hy de Natie niet magtig zoude zyn, om den last daar van te en, wanneer ze eens tot 80 of 100 Millioenen ſteeg, en ech- heeft zich het publiq Credit, tot aller verwondering, tot nog ſtaande gehouden. Niemand heeft, naar myne gedagten, treffelyker over deze ſtoffe geſchreven dan HUME (*). Ook ik ten vollen overtuigd, dat het tydſtip niet ver af kan , waar in zyne voorzeggingen tot hare vervulling zullen en. En ſchoon het ook, zo men altyd voorgeeft, uit Staat- le voortvloeide, dat deze ſchulden eerst aangelegd zyn, om door de rykſte geſlagten zo veel te ſterker aan de Kroon erbinden, vermits van het behoud der tegenwoordige troon- lging de zekerheid der geleende Gelden afhangt, zo is 'er wel verre af, dat daartoe zo een ongehoorde last van ilden als die thans is, vereiſcht wordt, en het is nog veel aankundiger, terwyl men de rykſte Geſlachten aan de Kroon verbonden houden, het volk zelfs daar van afkerig te ten; want het morren over de nieuwe Taxen kon vroeg of wel eens gevaarlyk voor de Regering worden, en men moet enigenal een vreemdeling in de Engelſche geſchiedenisſen zyn, en men geen kennis draagt van den invloed van het gemene k op de Staatsverwisſelingen van dat Ryk.

at nu de Eerſte Minister, by nieuwe geldleningen, wanneer daar eene inſchryving toe geopend heeft, terſtond 12, 20 of 30 Millioenen inſchryving krygt, en de lieden zich verdringen om toch het eerst in te ſchryven, wordt van veelen, vooral van Hollanders, voor een bewys van de zekerheid der Fondſen gezien: doch deze mening is van allen grond ontbloot, en vermits ik beſpeure, dat de wyze, op welke de Minister der Financien zodanig eene lening aanlegt, buitenslands door wel-ni-

(*) *See his Eſſays. Vol.* 1. p. 363.

nigen begrepen wordt, zal ik tragten die zaak, zoo veel my mogelyk is, te ontwikkelen. Ik zal het plan of beſtek, dat Lord *North* verkoos, om, voor de behoeften van 't jaar 1781, twaalf Millioenen by een te krygen, voor my nemen, en dan zal zig de zaak het best in een geſprek tuſſchen den Minister der Financien en den Geldopſchieter of Crediteur, laten voorſtellen. De Eerſte zal dan N, en de tweede W. heten.

N. Wilt gy tot de nieuwe geldlening 20,000 Pond. Sterl., gereed geld, inſchryven?

W. Ja, en wat wilt gy my daar voor zekerheid voor geven?

N. Voor elke honderd ponden, die gy wilt lenen, laat ik op uw naam in de Fondſen aanſchryven, als volgt, te weten 150 Ponden 3 pCt. en 25 Ponden 4 pCt Van de eerſte goldt gisteren het honderd 58 (*) gereed geld, dus kunt gy deze uwe 150 ponden voor 87 weder verkopen; de 4 percenters waren gisteren op 70, dus kunt gy voor uwe 25 ponden 17 ponden 10 ſchellingen ontfangen. Wanneer gy nu dit alles te zamen rekent, zo hebt gy, indien gy weder wilt verkopen 104 pond. en 10 ſchell. gereed geld voor uwe geleende honderd ponden, en ik heb reeds een menigte nieuwe belastingen ontworpen, die ik het Parlement ter bekrachtiging zal voorleggen, en waar mede gy wegens de betaling der Renten van uw geleend geld een toereikende zekerheid zult bekomen.

W. Dit is alles zeer aannemelyk, Mylord; doch daar moet toch, op kosten van de Natie, nog een kleine zoetigheid voor myne geleende ſom by.

N. Wel aan! ik zal U dan nog, voor ieder duizend Ponden, die gy inſchryft, vier Loterybriefjes, uit de Lotery die van 't jaar trekt, laten geworden, mids gy my voor het ſtuk betaalt 10 Ponden en 10 Schellingen, waar op gy binnen weinige dagen, ten minſten 2 pond, op ieder, zult kunnen winnen, en dus hebt gy op ieder honderd pond, die gy my leent, voor een zoetigheid nog één ten honderd: Zyt gy nu te vreden?

W. Volkomen, Mylord, en zo gy in 't volgende jaar weder geld mogt nodig hebben, verzoek ik zeer onderdanig my indagtig te zyn; want ik vind my als Patriot verplicht, den Staat in zyne benodigdheden by te ſtaan. En nu gaat de Woekeraar met de diepſte buigingen uit het huis van den Minister der Financien, en houdt met zichzelven vervolgens deze alleenſpraak: „ Dat is nog al eene tamelyk goede handel, die ik daar gedreven heb; vyf en een half Ponden van elk geleende honderd „ is waarlyk niet te verachten: doch ik moet deze winst nog „ meer uitbreiden. Beide myne Vrienden C. en J. hebben my „ beloofd alles te doen wat zy kunnen, om de Fondſen door „ ver-

(*) Daar ſtaat in het oorſpronkelyke 54, maar de volgende berekening toont klaar dat het 58 moet zyn.

verdichte tydingen te doen ſtygeren. Dus zal ik in plaats van den Marktprys van gisteren, voor 58 en 70 ten minſten 59 en 71 krygen kunnen; de Loterybrieſjes ryzen zekerlyk wel tot 14 ponden tegen de trekking; dus zal ik in plaats van 5 Pond en 10 Schell. wel een *Bonus* (*) of voordeel van 9 pond. krygen: dat is zeker de moeite waard. Doch daar komt myn Vriend Gr. wat of hy te zeggen heeft?"

Gr. Gy ziet 'er zo genoegelyk uit, Heer W. mag ik U ook t de eene of ander aangename gebeurtenis geluk wenſchen?

W. In der daad, Heer Gr. ik ben van daag boven veele an- en gelukkig geweest; want de Minister heeft van my in de uwe Geldleening 20,000 pond. aangenomen, en ik ben ver- erd, dat ik, eer drie maanden ten einde zyn, daar wel 1800 nden by winnen zal.

Gr. Achttienhonderd Ponden! dan hebt gy waarlyk geen on- yk om vrolyk te zyn: ik wenschte wel dat ik dat ook kon gen: maar evenwel is die winst van 1800 Ponden zo zeker?

W. De Minister geeft my 5 Ponden en 10 Schell. ten hon- d profyt, en ik hoop, in den Wisſelgang, (*Change alley*,) nog Ponden en 10 Schellingen meer te krygen.

Gr. Dat is toch wat hachelyk, want de Fondſen zullen naar waarſchynelykheid niet ryzen, en als gy 7 ten honderd wint, t gy naar myne gedagten geen rede van klagen.

W. Wel nu, als het nog maar 7 ten honderd is, is het ze- yk niet te verachten, en ik zal toch binnen korten tyd 1400 nden ryker zyn.

Gr. Ik meende, dat gy my, als een oud goed Vriend, en die geluk niet heb van by den Minister der Financien aanbeve- te hebben, een gedeelte van uwe Som zoudt overlaten;

en

*) In dezen Leenhandel, wanneer de Minister der Financien geld op- t en nieuwe Staats-ſchulden maakt, vindt men verſcheiden Latynſche rden, die, in de Wisſel wandeling (*Change Alley*) en onder de Make- s in Fondſen, zeer gebruikelyk zyn, ſchoon die Heeren voor het groot- gedeelte met het Latyn zo weinig bekend zyn, als met het Chinees: dat *Bonus* het onmiddelyk voordeel, dat de Geldſchieter terſtond van Minister ontfangt, en uit Fondſen en Loterybrieſjes beſtaat, genaamd . De Minister geeft aan elk, voor zyne geleende Som, een handſchrift, t zo ver als de goeddoening der geleende Som in de Bank aangetekend ik, en op vertoning en teruglating van dit handſchrift in de Bank, wor- hem, zo veel in de Boeken der Fondſen op zyne rekening aangeſchre- , als dit handſchrift aanduidt. Dit handſchrift wordt genaamd *Scrip*, en, r dat het in de Bank afgeleverd wordt, meermalen als Fondſen verkogt, daarom, onder dezen naam, mede in de openthyke tydingen, by den tprys der Fondſen, aangetekend: zo als men ook in die zelvde ge- te Lyst of Pryscourant, het woord *omnium* ontmoet, 't welk de waar- f Marktprys, zo wel van de *Scrip*, als van de Loterybrieſjes, en al de Minister heeft uitgegeven, wanneer alles, te zaam genomen, verkogt it, aantoont.

en ik zal U 7 ten honderd geven, zo gy my 10,000 Ponden wilt afſtaan.

W. Gy vergt my wat veel, Heer Gr., evenwel, terwyl wy oude kennisſen zyn, zal ik zo nauw niet zien. (*a parte*) „ Ik „ vertrouwe zelfs de Fondſen niet veel, en de Staatsſchulden „ zyn reeds zo hoog geſtygerd." (*Overluid*) Gy kunt dan 10,000 Ponden krygen, indien gy my die Som met 7 ten honderd binnen 14 dagen bezorgt.

Gr. Zeer zeker kunt gy U daar op verlaten.

W. Welaan dan, wanneer gy morgen ochtend het ontbyt by my komt gebruiken, zullen wy die zaak tot ſtand brengen.

Gr. Ik zal U zekerlyk komen opwachten.

Vervolgens houdt Gr. met zich zelven deze alleenſpraak: „ Ik „ ben echter gelukkig geweest, niet tegenſtaande ik met myn „ aanbod te laat by den Minister kwam: Ik had de 7 ten hon- „ derd zekerlyk liever zelf genomen, dan dat ik ze aan W. zou „ afgeſtaan hebben, die toch evenwel ryk genoeg is, daar zyn „ Vader de arme Indiaanen in Bengale mede heeft helpen uitplun- „ deren. Ondertusſchen is toch twee ten honderd beter dan niets, „ en de Fondſen en Loterybriefjes zullen zekerlyk ryzen; ik „ zal die 7 ten honderd wel tot 9 brengen, en ten minſten 200 „ Ponden met myne 10,000 winnen. Ik zal ze zekerlyk, zo „ ſchielyk mogelyk, weder verkopen, want ik vertrouw de Fond- „ ſen niet veel, en de bankbreuk der Natie kan, aangezien de „ grootheid der Schulden, niet ver af zyn. Doch wie zie ik „ daar aankomen? het is myn Vriend *Shallow head* (Dom-oor,) „ die onlangs het geluk gehad heeft, dat een ryk Meisje op „ hem verliefd is geworden, en hem getrouwd heeft: ik zal „ zien, of hy myne Som met twee ten honderd wirst weder af „ wil nemen?" Heer *Sh.* hoe verheuge ik my, dat ik U van daag voor de eerſte keer na uw huwlyk ontmoet, en U myn vergenoegen, over het geluk, dat U ontmoet is, mag betuigen.

Sh. Ik ben U zeer verplicht, Heer Gr., voor het deel, dat gy wel in myn geluk wilt neemen. Ondertusſchen, om U de waarheid te zeggen, indien myne tegenwoordige Vrouw my niet genomen had, zou het de jonge Miſs. *Forwards* gedaan hebben, die zal een ſchat van 30,000 Ponden bezitten, en ze is 'er moeilyk over, dat ik haar ontgaan ben; want het is U genoeg bekend, dat ſchoone Maus diergelyke Meisjes ligt betoveren; ook weet gy wel, doch ik mag niet roemen, en ik zal U gaarn in vertrouwen bekennen, dat myn Vrouw zeer veel geld doorbrengt.

Gr. Wel nu, dan moet gy uw best doen, om met uw huwlyksgoed geld te winnen.

Sh. Dat is goed, maar hoe zal ik dat aanvangen?

Gr. Indien gy een Vriend aan 't Hof hadt, zo kont gy gemak-

yk een duizend pond winnen, als de Minister U maar een eelte van de Geldlening van dit jaar wilde vergunnen.
h. Ik ben by ongeluk niet bekend by den Minister, mogelyk dt gy my daar konnen aanpryzen.
ir. Dat zou nu al te laat zyn, want de Minister heeft reeds s verdeeld: doch ik zoude U nog 10,000 Ponden konnen over-n, die ik zelfs door een Vriend heb bekomen. Zonder twy-zullen de Fondsen, daar wy goede narichten te gemoet zien, e Vrede wel schielyk zal gesloten zyn, binnen kort wel twee drie ten honderd ryzen, en eer acht dagen ten einde zyn, : gy eenige honderd Ponden ryker zyn: ik zoude die Som s wel voor my houden, doch een onverwagt voorval, waar r ik morgen 7000 Pond moet betalen, dwingt my myn voor-uit de handen te laten glippen. Ik heb 'er zelfs 7 ten hon-l opgeld voor betaald, en met een percent winst zal ik het veder over doen, en dan kunt gy 'er mogelyk 10 percent e winnen.
ı. Gy zyt zeer verplichtend! maar wanneer zullen wy dezen p ten vollen sluiten?
r. Morgen middag, indien het uwe gelegenheid toelaat. Nu alt *Sh.* zyne 8 ten honderd, op hoop van 10 ten honderd naken, en dus 200 Pond te winnen; doch daar komen na-ge tydingen, en de Fondsen dalen, zo dat de laatste Koper, egen wordende, met aanmerkelyk verlies weder verkoopt: en s het wezenlyke beloop van nieuwe leningen, waarvan ik nenig een ken, die dit tot zyn leedwezen zoude konnen be-gen. Ondertusschen kan men daar klaarlyk uit bespeuren, de lust tot spelen of liever tot dobbelen, de wezenlyke oor-is, waarom 'er zo veelen opkomen zo haast als de Mini-geld lenen wil, dat ieder een voor zich zelfs een goede kt denkt te bedingen, en dat de laatste eindelyk met scha-noet verkopen, en het gelag voor anderen betalen, nadien opjagen der percenten niet tot in het oneindige kan voort-(*).
ıs ziet men dan daar uit, dat de gereedheid om geld op hieten geen bewys is van het crediet van de Regering, van de winzucht en lust tot dobbelen, die de Natie in 't ıeen, en ieder byzonder persoon, die den Minister zyn geld edt, beheerscht. Hier uit begrypt men verder, waarom vee-eer duizenden Ponden opschieten willen, en ook veelmalen by den Minister by aanbeveling aangenomen worden, als zy hon-

Hoe gemakkelyk het is aan deze dwaasheid een einde te maken, kan uit het voorbeeld van de laatste Geldlening van 1783 zien: De *Scrip* ot 8½ gerezen, doch de Bank wilde die op dien voet niet disconteeuwaar door die Scrip van 8½ tot 4½ daalde; de Fondsen daalden naar , en alle die voor 8½ gekogt hadden, verloren terstond vier perCt.

honderden Ponden in de wereld hebben; want, indien zy zo g lukkig zyn, van voor 5000 Pond in te ſchryven, zo verkope zy, eer dat de eerſte termyn van betaling daar is, deze hunn ſom aan anderen, die daar wederom op hopen te winnen, e ſteke n, zonder de minſte moeite, of zonder een ſchelling uit t ſchieten, 5 ten honderd, of 250 Pond in de zak. Elke dwaas die uit de twede of derde hand koopt, hoopt te winnen, e men vindt in Engeland zeer veele gekken, die, zo als in d Actietyd te Parys, zich verdrongen om hun gereed geld tege Actien op de Miſſiſippi te verwiſſelen, en aan wie een verſtan dig man, ziende dat elk zich om 't zeerst bevlytigde, om d eerſte te zyn, om zyn geld kwyt te raken, toeriep: „Zy „ toch niet verlegen, Heeren, dat gy uw geld in handen zul „ houden, men zal 'er u wel van ontlasten"

Ook moet men zich verder niet verwonderen, dat, behalve de jaarlykſche inkomſten van den Staat, die wel van 12 tc 14 Millioenen belopen, nog voor de benodigdens van dat zelvd jaar van 12 tot 16 Millioenen by elkander gebracht worden want het geen het eene vierendeeljaars in de Koninglyke Scha kist komt, gaat 'er het volgende vierendeel jaar weder uit en de betaling der Geldopſchietingen geſchied in 10 Termy nen, zo dat het geld, als het water in een zeef gegoten word en daar onder ſtaan 'er, die het weder opvangen, en het nog negenmalen op dezelvde wyze inwerpen.

Reeds over lang, beſchouwt men de fondſen als zaken, da men geen vertrouwen op mag hebben, en die genen, die da van inkopen, doen het meest allen, zo ze wys genoeg zyn met eene bewustheid van het gevaar dat ze konnen lopen; mai ook te gelyk met de hoop, dat ze 'er zich, vóór dat zulk ee ongeluk gebeurt, weder zullen konnen uitredden: dat nu z veele ingezetenen, als mede vreemden, hun geld in deze fond ſen beleggen, is daar van de oorzaak eensdeels het vertrouwen, dat men zo maar geredelyk op de Engelſche rykdommen ves tigt, anderdeels de grote gemakkelykheid, die men heeft, om, op de betaalsdagen, die zo als ik boven gezegd heb, in den Almanak aangetekend ſtaan, of zelf te gaan, of een gevolmach tigden te zenden, om zyne verſchenen interesten te ontfangen, het geen zig toch by particulieren, al is 'er nog zo veel zeker heid door de Geldſchieters, zo regelmatig niet laat behandelen, en die lieden, die wat achterlyk in het betalen van hunne renten zyn, vinden altyd redenen of voorwendzels van dat uitſtel, 't geen zekerlyk in de publique fondſen geen plaats heeft; kunnende me in de bank op het oogenblik te recht komen, zonder vrees va afgewezen of geweigerd te worden. Deze gemakkelykheid e zekerheid, dat men niet te rug gezonden zal worden, zullen da zo lang duuren, als de belastingen zo veel opbrengen, dat d jaarlykſe renten konnen betaald worden, en de Regering alle ha

alve Millioenen in de Bank kan bezorgen, om de ei-
Crediteuren te voldoen. Doch zo dra de belastingen
et op zullen brengen (†), en de koophandel en het
minderen, moeten de Fondſen noodzakelyk ten gron-
komt ondertusſchen het noodlottig tydſtip, dat het
bouw van 't Crediet in den brand vliegt, en 'er geen
r aan is, zal zulks over het algemeen meer voor- als
rengen; want geſteld, dat het land, over 't algemeen
25000 Schuldeiſchers heeft, zyn 'er zekerlyk wel
in het Ryk zelf, die allen meest als lediggangers
Interesten leven; nu is dit getal tegen 10 of 12
inwoonders. als men Ierland mede rekent, zeer ge-
de Koophandel en Landbouw zullen daarom evenwel
g gaan, wanneer 17000 leeglopers, die meest al op
het arbeidzaamſte gedeelte der Natie leeft (††), door het
het te zeer uitgezette Zeepbelletje van het crediet,
edeleden van de maatſchappy worden, en we ken
illen zy niet van honger ſterven (†††): en de Vryheid
r zekerlyk veel by winnen, want, dewyl die lieden
Regering opentlyk onderhouden worden, en dezelve
Godheid eeren, zyn zy noodzakelyk met hare maat-
vreden, zonder zich om de vryheid der Natie, of
werkzaamſte gedeelte van dezelve, al wordt die nog
t, veel te bekommeren. Ondertusſchen zouden alle
enen interesten, die door zware belastingen moeten
worden, en het volk zo zeer drukken, alsdan niet
g zyn, en alles zou beter koop worden: Manufactu-
rieken, en Landbouw, zouden 'er beter door varen,
de arbeidzame en naarſtige werkman, van elk Pond
dat hy voor het onderhoud van zich zelfs en zyn
wint, maar een derde in de belastingen moest op-
daar hy 'er nu ten vollen twee derden van inbrokt.
Dan

elastingen brengen jaarlyks minder op, zo als men, uit het geen
Taxen nog zeggen zal, kan beſpeuren.

ui mange dans l'oiſiveté, ce qui'l na pas gagné lui meme, le
n Rentier, que l'etat paye pour ne rien faire, ne diffère guére,
, d'un brigand, qui vit au depens des paſſans, ROUSSEAU *Emile*
: hoe veele waarheid is 'er in deze gedachte!

aar is nog eene andere wyze, om de Natie verligting te geven,
e (tot nu toe) kostgangers te laten honger lyden: te weten,
fondſen in bloote lyfrenten veranderde, ten lyve van zodanigen,
reeds in de bankboeken getekend ſtaan, zonder dat ze weder
kogt worden; elk ſterfgeval brengt alsdan den ſtaat verligting by.
twintig jaren, zyn de tegenwoordige Nationale ſchulden vermie-
ze zaak heeft, in myne oogen, even min onbillyks, als de af-
r kloosters, wanneer men derzelver bewoonders met een matige
ftogt laat uitſterven, zonder hunne celletjes weder op nieuw te

Dan zoude Engeland gelukkiger tyden beleven, en daar zoude zich een nieuw tydperk in hare geſchiedenis opdoen, die zyne Lente, Zomer, en Najaar hebben zou; tot dat eindelyk, na verloop der eeuwen, wanneer de nakomelingen het ſpelletje van hunne voorvaderen zouden vernieuwen, het werk weder in een bankbreuk eindigde. en een harde Winter alle de Inſecten doodde, die, als ſchuldeiſchers van den Staat, de vruchten, die eigentlyk den werkzamen toekomen, verteerden: daar gebeurt toch niets nieuws onder de Zon, en de veranderlyke tyd brengt veeldingen weder in het oude ſpoor, en verandert den toeſtand der volkeren, zo als de omſtandigheden der byzondere menſchen.

Men heeft reeds verſcheiden voorſlagen geöpperd, om zich van dat onverdragelyke pak der Nationale ſchulden te ontdoen, doch zonder eenig goed gevolg: want het vermindereen van een of twee Millioenen van die ſchuld 's jaars, in vredestyden, en het weder opnemen van 12 Millioenen in een jaar van oorlog, heeft, naar evenredigheid, even zo weinig te beduiden, als een hand vol zands van een zand-duin af te nemen, om die te verkleinen, terwyl de eerſte wind de beste, van de naastgelegene duinen, 'er weder een wolk van zand na toevoert. Eertyds was ik van gedagte, dat, door een wys overleg, die ſchulden nog zouden kunnen vernietigd worden, doch thans houde ik het voor eene volſlage onmogelykheid: ook ſchynt 't het Engelſche Miniſterie nooit rechten ernst geweest te zyn, dit uit te werken; en het was hen onmogelyk die verſchrikkelyke ſomme gelds, die de oorlogen gekost hebben, door belastingen te doen opbrengen, zo dat zy zig gelukkig achtten, om, daar ze de Hoofdſommen ter leen opnamen, de enkele renten door belastingen aan te konnen ſchaffen, en lieten het dus onbekreund aan de Nakomelingſchap over, om die Hoofdſommen af te betalen, of een bankbreuk te maken. Op deze wyze nu zyn die ſchulden zodanig gerezen, en de Miniſters hebben zich enkelyk daar op toegelegd, om bronwellen tot de betaling der renten op te delven, en nieuwe toegangen tot 's Volks beurſen uit te vinden: doch die wellen zyn al tamelyk opgedroogd, en men hoort de ſchaarsheid reeds van verre uitroepen: *ne plus ultra*. Ook zyn de Taxen byna tot 'in het oneindige vermeerderd, en als 'er eens eene opgelegd is, dan denkt men 'er nimmer weder aan om die weg te nemen. Deze Taxen worden onderſcheiden in zodanigen, die ſteeds voortduuren, en in zodanigen, die alle jaren door eene Acte van het Parlement weder vernieuwd en bevestigd moeten worden, zullen zy niet ophouden: tot deze laatſten behoren de Land- en Mout-Taxen; die genen, die altyd duuren, zyn de Tollen, de Accynſen, de gezegelde Papieren, als mede dieop Venſters, Rytuigen, en op zodanige lieden gelegd zyn, die in 't klein verkopen, en eene ontelbare menigte anderen.

Uit

Uit het bericht van het bovengemelde Committée, waar op my reeds zo dikwils, als op iets daar men het meest op rouwen kan, beroepen heb, zie ik, dat de oude Taxen r den Oorlog, of voor het jaar 1776, meer opgebracht heb-, dan zedert den Oorlog, en dat zy, het een jaar door het er gerekend, 225,537 Ponden Sterling minder dan te voren ben aangeſchaft. Dit zelvde bericht legt mede de nauwrigſte berekening open, van het beloop der Taxen, welke ert den Oorlog zyn opgelegd, en die zekerlyk aan de verwagniet beantwoord hebben. Alleen die van het jaar 1776 den in January 1782, en dus in zes jaaren, een overreke-; van 111,492 Ponden Sterling; doch alle de overigen hebvast niet opgebracht, het geen ze moesten, om de Interesten ſchulden te betalen, daar ze voor opgelegd waren, en, ens het bericht van het Committée, zyn zy, in January 1782, aam genomen, twee Millioenen, zesmaal honderd en vyf zend, acht honderd en drie Ponden Sterling te kort geko-; indien dit nu zo voortgaat, hoe lang zal dan de Natie en konnen betalen?

mtrent de Taxen in 't algemeen, moet ik zeggen, dat ze ongelyk opgelegd zyn, want de Ryken betalen naar evenheid te weinig, en de Armen te veel: en de belastingen de noodwendigheden des levens zyn zekerlyk te drukkende, r die op de weelde veel te gering zyn: hier van zyn de zaken niet moeielyk om na te gaan: te weten de Parlementsen zyn meest vermogende lieden, en zy zyn het die de beingen opleggen: zo 'er al eens hier of daar een rechtſchapen hinnaar van zyn land in het Parlement zitten moge, die heeft ar ééne ſtem. Men werpt ook de Regering tegen, dat zy, der Taxen wille, en daar uit ſpruitende groter inkomen, weelde, en byzonderlyk het gebruik van ſterke dranken, er begunſtigt, dan tegengaat.

Een brave Engelschman heeft onlangs ſtaande gehouden (*), de Regering de goede Zeden van het volk aan de vererdering van 's Lands inkomſten opöffert.

Wanneer 'er nu een of ander Tax opgelegd wordt, die het k tot een laſt ſtrekt, merkt men wel in den beginne eenige vergenoegdheid; doch zo dra dezelve eens aan de gang is, ynt niemand 'er zig meer om te bekreunen.

Men kan met zekerheid zeggen, dat geen volk meer over Vryheid ſpreekt en ſchryft, en daar grootſcher op is, dan het gelſche volk; doch dat, terzelver tyd, geen volk den ontzaggely-

(*) *It is well known, that diſſipation and vice, are winked at by governnt, and the morals of the people ſacrified to the increaſe of the revenue.* OBSERVATIONS ON THE PRESENT STATE OF THE PAROCHIAL AND VAANT POOR. London, 1773.

lyken last hunner Taxen met meer gedult draagt, dan l niet dat het dien last niet gevoelt, maar het onderwerp dezelve: daarom was het vry byzonder, wanneer mc begin van den Amerikaanſchen oorlog, die, op l met de onafhankelykheid der eertyds gewezene Colon eindigd is, de Engelſchen, voornamelyk, die wat Londen woonen, hoorde zeggen, de Amerikanen m oorlogd en onderwerpelyk gemaakt worden, vermits z wel als wy, Taxen betalen, en ons dat grote ſc willen helpen verligten; dus erkenden zy den zw waar onder zy zugtten, en niet te min, wilden zy Amerikanen zo wel met belastingen, als de Engelſchen gedrukt worden: om dit nu te bewerken, liet men zi dig nieuwe Taxen opleggen, om de Interesten van honderd Millioenen nieuwe ſchulden, welke die v en ongelukkige oorlog gekost heeft, te betalen.

Indien er wat minder bloedzuigers onder de Natie Ampten onder de Regering niet zo opgeſtapeld waren veel niet opbragten, en 'er wat minder Loon- of Ko gerekend wierden; zouden de omſtandigheden nog a veranderen.

Doch dit zyn de algemene klachten der rechtgeaar ſchen (*), dat 'er omtrent drie Millioenen uitgege aan Staatsbeampten, en Jaarwedden, en dat die gene meeste trekken, 'er niets voor doen; vermits zy zelf c of te onbekwaam daar toe zyn, en daarom hunne Am anderen, die daar bekwaam toe zyn, voor eene gerir ning laten waarnemen. Nu moet ik hier nog byvoeg vermits de Taxen of belastingen zo menigvuldig zyn, eene verbazende menigte van lieden nodig is tot der zameling, 'er gevolgelyk ook grote ſommen tot onde deze lieden moeten beſteed worden. Om deze onkost ſparen en den last der ſchattingen voor het algemeen dragelyker te maken, hebben welmenenden voorge alle die Taxen in eene algemene Tax te verwisſelen minſten de zo veelvuldige Taxen tot weiniger aantal t Hier by zouden de geringe het minſte lyden, als ver ſtand daar behoorlyk toe geraadpleegd wierden, en zekerlyk een groot aantal tol- en accynsbedienden, rentebetaalders uithalen; doch deze welmenende voo geen ingang gevonden: en de geringſte lieden betalen

(*) *Theſe are the perſons, who do the buſineſs for trifling Sa the principels never think of it, and indeed, are commonly inc* S. AN ESSAY OF THE CAUSES OF THE PRESENT HIGH PRISES C ONS, AS CONNECTED WITH LUXURY, CURRENCY, TAXES AN DEBT, 8vo. 1773.

l der belastingen, ja zelfs trekt de Regering hare Taxen
Armpenningen. door de Accynſen of andere belastingen,
de noodwendigheden van het leven gelegd zyn. Ook
e Regering die inzamelaars niet misſen, vermits zy de-
als hare afhangelingen, tot het ſtemmen by de verkiezin-
pleeg te gebruiken. Echter is thans aan deze lieden, zo
te voren gemeld heb, door een Acte van het Parlement,
:cht om by het verkiezen der Parlement-leden, hunne
ien te geven, benomen: men weet onderusſchen vry ze-
dat 'er voorheen door de Ministers belastingen zyn opge-
eweest, van welken men te voren wist, datze zo veel
p zouden brengen, als de inzameling daar van moest kos-
naar de zaak was, dat de Minister zyn Party, by de ver-
gen der Parlement-leden, door zodanige beampten of in-
iars moest verſterken, en het aantal zyner vrienden ver-
eren.
duur komt der Engelſche Natie haar zo zeer geroemde
id te ſtaan.

BEDENKINGEN OVER HET VROEGTYDIG TROUWEN,

door

Dr. B. FRANKLIN, *in een Brief aan een Vriend.*

Uit het Engelsch.

IYN HEER!

verzoekt myne onpartydige gedagten te weeten over het
roegtydig trouwen, om dus de veelvuldige tegenwerpin-
tegen uw Huwlyk, door veele kortzigtigen gemaakt, te
woorden. ——— Gy zult u wel herinneren, dat, toen gy
e dier gelegenheid raadpleegde, ik de Jongheid van weder-
i voor geene zwaarigheid hield.
de daad, als ik de Egtverbintenisſen, die onder myne op-
ng vielen, naagaa, hel ik te meer over om te denken,
e vroegtydig aangegaane den grootſten kans tot geluk heb-
De Geaart- en Hebbelykheden der jong Getrouwden zyn
so ſtyf en onbuigzaam niet geworden, als wanneer men ver-
n jaaren gevorderd is: zy ſchikken zich gemaklyker naar
der, en dit weert veele dorzaaken van wederzin. Bezit de
l eene mindere maate van die voorzigtigheid, welke noo-
; tot het beſtuur eens Huisgezins, de Ouders of de bejaar-
Vrienden der Getrouwden zyn doorgaans by de hand, om
hunnen raad te dienen, en ryklyk dit gebrek aan te vul-

Door

Door een vroegtydig Huwelyk wordt de Jeugd eerder gevormd tot een geregeld en nuttig leevensgedrag, en misſchien worden daar door eenige van die toevallen of verbintenisſen, die de geſteltenis of de agting van beiden krenken, voorgekomen. Byzondere omſtandigheden van byzondere Perſoonen kunnen het zomtyds voorzigtig maaken het treeden in den Huwelyken ſtaat eenigen tyd te verwylen; maar, over 't algemeen, wanneer de Natuur onze Lichaamen, ten Huwelyk geſchikt, gevormd heeft, mag men vermoeden, dat zy het niet te vergeefsch deed, en niet wraakt die neiging op te volgen.

Laate Huwelyken gaan verder vergezeld van deeze ongelegenheid, dat zy den zelfden kans niet geeven aan de Ouderen om hunne kinderen opgevoed en volwasſen te zien. *Laat verwekte Kinderen*, zegt het *Spaanſche* ſpreekwoord, *zyn vroege Weezen*. Een droevig vooruitzigt voor allen, die zich in dat geval bevinden!

By ons, in *America*, trouwen zy doorgaans in 's Leevensdage raad; onze Kinderen zyn dus opgevoed en in de wereld geveſtigd op den Leevensmiddag; en dit werk afgedaan hebbende, hebben wy een Leevensnaamiddag of Avond, dien wy voor ons zelven beſteeden, gelyk uw Vriend thans doet. Door deeze vroegtydige Huwelyken zyn wy met meer Kinderen gezegend; en, volgens het gebruik by ons, op de Natuur gegrond, dat ieder Moeder haare eigene Kinderen zoogt, blyven 'er meer in leeven. Van hier de ſchielyke bevolking, welke geen wedergade heeft in *Europa!*

Kortom, ik ben blyde, dat gy getrouwd zyt, en wensch 'er u op 't hartlykſt geluk mede. Gy vindt u nu op den weg om een nuttig Burger te worden, en gy zyt den onnatuurlyken ſtaat, van *altoos ongehuwd te leeven*, ontkomen. Een ſtaat die het lot werd van veelen, welken denzelven nimmer beoogden; doch die, de verwisſeling van hun Leevensſtand te lang uitgeſteld hebbende, ten laatſten bevinden dat het te laat is daar aan te denken, en dus alle de dagen huns leevens doorbrengen in een ſtaat, welke 's menſchen waarde grootlyks vermindert. —— Een oud Boek is geen band waard, en wat denkt gy van een halve of geheel verroeste ſchaar? Kan men 'er iets mede ſnyden — 't is op zyn best een Potſchraaper.

Ik verzoek U myne groete en beste wenſchen aan uwe Bruid mede te deelen. Ik ben oud en traag, anders zou ik dit in perſoon kunnen afleggen. Thans zal ik my kortlyk bedienen van het voorregt eens ouden Mans om zyne jongere Vrienden raad te geeven. Behandel uwe Vrouw altoos met agting: dit zal U niet alleen haare hoogagting, maar ook die van allen, welken zulks waarneemen, bezorgen. Bedien U nooit van eene verſmaadende uitdrukking ten haaren opzigte, zelfs niet boertender wyze; want verſmaadingen, uit boert, veranderen ligt, naa veelvuldig

dig herhaalen, in eenen ſmertenden ernst. —— Wees yverig in uw Beroep, en gy zult 'er in bedreeven worden. Wees naarſtig en zuinig, en Rykdom zal uw deel weezen. Leef ſober en maatig, en gy zult gezond zyn. Gedraag U over 't algemeen deugdzaam, en gy zult gelukkig weezen; althans gy zult, door zodanig een gedrag, den grootſten kans ſtaan van die zegenryke gevolgen te genieten. God, bid ik, zegene U beiden; ik blyf uw hartlyk genegene Vriend,

B. FRANKLIN.

EEN DROOM.

Nog bezig met de beſchouwing der Deugd, en 't geluk dat zy haeren beminnaeren mildelyk toedeelt, ſchikte ik my ter rust; de zoete ſlaep bekroop my wel haest, en voerde myne denkbeelden, (ſchoon droomende) in een open veld: daer, terwyl 't azuuren Hemelwelf, door eene menigte van flonkerende ſterren, zig luisterryk vertoonde, voorts eene deftige ſtilheid heerschte. Hier eenzaem voorttreedende ontdekte ik eerlang een zwaer geboomte, 't welk ik voorts naderde; dan ik vond my geſtuit door eene beek van een ſnelſtroomend klaer water. My by het zelve houdende, ging ik langs een bloemryken oever, van welken zig een welriekende geur verſpreidde; intuſſchen hoorde ik een alleraengenaemst en zagtvloejend geluid, dat van de hoogte ſcheen te komen. Ik zette het regelregt aen op de plaets, van waer het voortkwam, wanneer ik, eensklaps, eene ſteilte zag, die my toeſcheen een berg te weezen; denzelven naderende, zag ik, by 't flaeuwe licht der ſterren, een helder bronwater van die ſteilte afvloeien. Ik vond my gedrongen deszelfs top, ſchoon vry hoog, te beklimmen, en ontdekte aldaer de bron dier ſnelvlietende beeke, en de oorzack van dat ſtreelende geluid; ziende en hoorende het vloeibaer Element, met een bekoorlyk geruisch, naer de laegte vallen.

Van deeze verhevenheid zag ik, by 't flaauw aanbreekende dagicht, in 't midden van dat geboomte, een cierlyk gebouw, 't welk de oude deftigheid ſcheen te verbeelden. En, by het opkomen der Zonne, vertoonde het zich aen my als eene Lustplaets, die door beminnaers der eenzaemheid bewoond wierd. Zulks deed my niet langer op deeze hoogte vertoeven; ik ylde ſpoedig naer beneden, volgende den loop des waters. Op den vlakken grond, aen den boord des Vliets, gekomen zynde, zag ik, dat dezelve zeer ondiep was, en met de voeten konde doorwaed worden; ik bedagt my niet lang, maer baedde 'er door, en drong vervolgens door 't digte Bosch. Toen ontdekte ik eene klei-

kleine Vlakte, en regt voor my eene Poort; by dezelve ſtond eene in 't wit gekleede Maegd, die my met haere hand ſchoen toe te wenken, om tot haer te naderen. Met verwondering hier over aengedaen, naderde ik haer ſchoorvoetende; zy had een zeer ſchoon en zedig gelaet; aen haere regte zyde hing een gouden toom, en op haeren boezem ſtond met guide letteren, REDE; hier op wees zy met de hand, terwyl ze my zeer vriendelyk aenzag. Zy opende ſtilzwygende terſtond de Poort, en wees my, door de beweeging haerer minnelyke oogen, een zeer effen voetpad, dat naer een ſtatig gebouw heen liep, zynde dit het zelfde dat ik van den berg gezien had. Zy leidde my met de hand door de Poort, en ſloot die agter my toe; blyvende zelve aen de buitenzyde. Dus alleen zynde, volgde ik het aengeweezen ſpoor, tot aen den ingang van het Paleis: ik bemerkte, dat het niet geſlooten was, maer door eene geopende deur een vryen toegang verleende; een zekere ſchroom wederhield my egter van 'er in te treeden, en deed my ſtil ſtaen. Op dat ogenblik kwam 'er, uit dit Paleis, eene allerbekoorlykſte ſchoonheid, die de Natuur alles gegeeven hadde, wat 'er tot een bevallig lighaem vereischt word. Zy was met een dun, wit floers bedekt; op dat kleed ſtond voor haere borst geborduurd, DEUGD, met Letteren, die my als 't licht der Zon in de oogen ſchitterden; haere bruine lokken hingen golvend tot op haere ſchouderen; haer voorhoofd, 't wit albast gelyk, pronkte met twee bruine hairboogen, en twee ſlonkerlichten, die de flikkering der ſterren ſcheenen te evenaeren, verciersden haer aengezigt; uit haeren mond vloeiden deeze minzaeme woorden: *Volg my.* Ik volgde haer, door eene lugtige gallery, tot in eene ruime Zael, die op een zeer fraaijen Tuin een ſchoon uitzigt had. Hier zag ik ook andere ſchoonheden, dog evenwel in een minderen trap dan myne geleidſter; zy ſcheenen aen haer onderhoorig te weezen; ook noemde zy eenigen van dezelven by haere naemen, en gaf my te kennen wie zy waren, namentlyk *Liefde*, *Vreede*, *Waerheid*, *Regt*, *Vriendſchap*, *Vryheid*, en nog verſcheide anderen, op welker aengezigten de wysheid, en onſchuldige vreugd, beurt om beurt, uitblonken: *Dit zyn*, ſprak myne geleidſter, *de Gezellinnen der Deugd.* Hier op bragt ze my in eene andere Zael, alwaer ze my drie kwynende ſchynſchoonheden vertoonde, welken aen handen en voeten geboeid waren. Zy noemde dezelven *Weelde*, *Overdaed* en *Wellust*: *dit zyn*, zeide zy, *de geenen die de Deugd door haere wapenen overwonnen heeft.* Van daer geleide zy my in eene derde en zeer lugtige Zael, in welke een Tafel, met de keurigſte geregten van Vrugten en Wynen voorzien, gereed ſtond; waerin ik te gelyk een geur van welriekende ſpeeceryen gewaer wierd, en een verheven Muzyk myn gehoor ſtreelde. Zy gebood my aen te zitten.

Met al het bevallige haerer ſchoonheid zag zy my op het vriendlykſte

kſte aen, en zeide, met eene bevallige ſtem: *Smaek deeze vrugten, en proef deze wynen, zo gy ſmaek in de Deugd hebt; 't zyn haere vrugten.* Hier door tot in de ziel getroffen, en verrukt door verrondering, wilde ik voor haer op myne knieën vallen; dog op eigenſte oogenblik wierden de fluweele banden des ſlaeps ontwagteld, en ik ontwaekte. Toen was alles verdweenen; want et was een Droom.

P. ——

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

De eenvouwige Natuur is het minst verdorven; hoe nader men aan dezelve komt, des te volmaakter ſtaat geniet men. —— Bezit men minder van die dingen, welke eene dartele wellust voortteelen; men loopt ook minder gevaar van aangevallen te worden door de gevreesde gevolgen, welke uit een losbandig leven voortvloeijen. —— Men bezit meer gezonde dagen, dan de welluſtige en dartele Waereldling uuren; en word men al eens door Ziekten en ongemakken aangegrepen, de natuur, die bezorgde en goedhartige Moeder, zal al veelmalen veiliger helpen, dan de wydvermaarde Esculapen, die de Lyders meer naar de kunst leeren ſterven, dan naar eenen goeden regel gezond en lang te leven.

Het Geld is de ſpil waar op alles draait, of anders het Hoofdrad, waar door alle de mindere raderen in beweging gebragt worden. Het Geld is het doel, waar naar de pogingen van alle menſchen zich uitſtrekken, het geen niets in zich zelven bezit, maar alles bezorgt wat men noodig heeft.

Al wat in het oog ſchittert is gewoon veel en verbazenden indoed te maken, op de harten en de gemoederen der menſchen. — Het geen zich laag en nederig vertoont, word over het hoofd gezien, en maakt geenen indruk op den gemeenen man, die zich in het uiterlyke, aan groote vertooningen, vergaapt. —— Hier in daan dat het Gemeen zich aan de Grooten der aarde, de eeste Aanzienelyken, en die zich in de wereld met veel luister en pragt vertoonen; hier van daan, zeg ik, dat het Gemeen ch doorgaans aan dezulken vergaapt; wanende, dat men niet lukkig kan zyn, of men moet tot die hoogte, tot dat aanzien, rheven worden. Het word, en dit alleen is 'er de oorzaak an, misleid, door den uitwendigen luister, welke hun in de ogen ſchittert, en het gezigt verblind. — Het blinkend Goud, e pragtige Klederen, Koetzen, Paarden, Buiten-plaatzen en een roet Lievery-bedienden, hebben zulk een onweêrſtaanbaar vermoen op den grootſten hoop onder het Gemeen, dat ze tegen derelver geweld niet beſtand zyn. —— Hier in tegen valt een neerig gewaad, een éénvouwig kleed niet eens onder de aandagt;

en

en 't word van niemand hunner, als der opmerking ten eenemaal onwaardig, gade geſlagen. — Dan daar het Gemeen zich vaak laat misleiden, word het in dit geval ook niet weinig bedrogen: want den meesten tyd word 'er geene geringe kwelling en hartzeer, met al die pragt en luister bedekt; terwyl het waar genoegen belloten word in een éénvouwig Kleed; en de nederigheid wezentlyk geluk aanbrengt. —

Het is eene zeer gelukkige noodzakelykheid, die den wyzen verpligt wel te doen: - want al wie zich hier door rekent van zyne vryheid beroofd te worden, die geeft doorſlaande bewyzen, dat het hem aan wysheid en een goed hart ontbreekt. Men brengt den mensch onder geen juk van ſlaverny, wanneer men hem brengt onder eene zedelyke noodzakelykheid, onder eenen onvermydelyken pligt, om het goede te doen en het kwade na te laten. Indien dit een Juk zy, dan is het geen Juk van dienstbaarheid; deszelfs banden zyn geene banden van Slaverny. — Maar men haalt zich een Juk van dienstbaarheid op den hals, en laat zich in ſlaafſche banden knellen, als men zich ontrukt aan den band van verpligting; wanneer men in alle zyne bedryven willekeurig wil handelen; en als men zich, uit eene bedorven redenering omtrent de Vryheid, ketens voor den hals ſmeed, die wel dra lastig, ja ten eenemaal ondragelyk zullen worden. —

Het is eene heilzame wet voor den Staat, zeer voordeelig voor eene Maatſchappy aan alle Gezindheden, niet verderfelyk voor den Staat, volkomen vryheid te verleenen, om God op hunne wyze te dienen. Het Juk van gewetensdwang is ondragelyk, en word doorgaans met geweld verbroken. —

Indien Zedelyk goed en kwaad alleen willekeurig waren, en niet op zekere en onwrikbare gronden rustten, dan waren 'er ook geene eeuwige waarheden, en alle gronden van zekerheid vervielen. —— Het geen gisteren, als eene onwrikbare waarheid, vast en zeker was, kan heden niet valsch zyn; — en het geen gisteren Zedelyk kwaad was, kan heden geen Zedelyk goed zyn, en zal het ook in Eeuwigheid niet worden. —— Indien het Zedelyk Goed en Kwaad alleen toevalligheden waren, en het Opperwezen alleen door het lot daar toe gekomen was, om onbepaald het een Goed, en het ander Kwaad, te noemen, dan hing alles aan een onzeker *Misſchien*. —— Wat heden Regtvaardig is, was *misſchien* morgen de grootſte onregtvaardigheid. —— Wat heden regt is, zou *misſchien* morgen het grootſte onregt zyn. - Wat men heden billyk noemt, is *misſchien* morgen de grootſte onbillykheid. — Wat heden den hoogſten lof verdient, is *misſchien* morgen de grootſte veragting waardig. — Wat heden word geprezen, moet *misſchien* morgen op het hoogst gelaakt en afgekeurd worden. —— Alles is dan volſtrekt onzeker; 'er zyn geene gronden van eenig vertrouwen, en daar is niets waaraan men een eenige zaak zedelyk toetzen kan.

C. V. D. G.

MENGELWERK,

OT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

UITLEGREGELS, IN DE VERKLAARING VAN SALOMO'S SPREUKEN-BOEK, NOODIG IN 'T OOG TE HOUDEN.

DOOR THOMAS HUNT, D. D. F. R. & A. S. S.

Hoogleeraar in de Hebreeuwſche en Arabiſche Taalen te Oxfort.

„Wanneer wy, eenigen tyd geleden, ons *Mengelwerk* „verrykten met de keurlyke en zo veel lichtsver„ſpreidende Vertaaling van den Hoogleeraar T. HUNT, „over het anders onvoegelyk luidende zeggen van SA„LOMO *Spr.* VII: 22, 23 (*), merkten wy aan, en be„loofden den Uitlegregel, door dien Heer hier ingeroe„pen, om *het eene halve Vers tot verklaaring van de andere helft* te gebruiken, elders door hem beweezen in de Verklaaring van het *Spreukenboek* zeer te ſtaade te komen, breedſpraakiger te zullen mededeelen: wy volbrengen hier deeze Beloſte: en dewyl zyne opheldering van deezen Uitlegregel gepaard gaat van, en in verband ſtaat met, eenige andere Aanmerkingen over het regt verſtand der *Spreuken* des Wyſſten Konings, zullen wy onzen Leezeren geen ondienst doen met meer dan onze Beloſte te vervullen, en deeze daar aan toe te voegen. Welverlichte Schriftuurkennis te bevorderen is deels onze taak, en zullen wy voortaan ons hier op meer en meer bevlytigen; niet twyfelende, of wy tellen, onder onze Begunſtigers, geen gering aantal, „met gepasten Eerbied voor de Schriften der Openbaa„ringe vervuld, wien het een genoegen verſchaft, over „dezelve, op eene verſtandige wyze, onderhouden te „worden".

On-

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroeff.* IIIde D. 2de St. bl. 547.

* * * * * *

Onder alle de Boeken der Heilige Schrift zyn 'er weinige, zo 'er éénig onder voorkomt, die tegenwoordig meer duisters hebben, dan het *Spreukenboek* van SALOMO. Dit Boek vordert, derhalven, de grootſte aandagt van allen de zodanigen, die over deeze duisterheden eenig licht kunnen verſpreiden; 't zy door algemeene Waarneemingen over de byzondere natuur van zulk eene Verzameling, of door Aanmerkingen eenig byzonder gedeelte betreffende.

Gegrond is de ſtelling der Oordeelkundigen, dat 'er, in 't algemeen, geen beter weg is om tot de waare meening eens Schryvers door te dringen, dan door *den Schryver met zichzelven te vergelyken* Deeze grondregel rust op eene veronderſtelling, dat ieder Schryver zyne eigene wyze van uitdrukken heeft, en dat hy altoos overeenkomſtig daar mede handelt; het eerſte is, over 't algemeen, waar, van elk Schryver, en 't laatſte van elk goed Schryver. De ſtyl der Menſchen verſchilt bykans zo veel als hun Gelaat. Gelyk 'er in 't laatſte zekere trekken zyn, die den Perſoon vormen, en van alle anderen onderſcheiden, zo zyn 'er in den eerſten, zekere wyzen van denken, en wendingen der uitdrukkingen, welke den Schryver ontdekken, en de Pen, uit welke zy gevloeid zyn, aanwyzen.

Wie zich, derhalven, nederzet, met oogmerk om een Boek ten nutte van zich zelven te leezen, of het zelve met vrugt voor anderen te ontvouwen, moet bovenal zorg draagen om tot den Geest des Schryvers door te dringen; zich zyne Schryfwyze eigen te maaken; zyne Bewoordingen te verſtaan; zyne Gevoelens te weegen; en daar door ten laatſten zich geheel en al gemeenzaam met dien Schryver te maaken. Het uitwerkzel van die gemeenzaamheid met uwen Schryver zal geen ander weezen, dan dat hy zich vrylyk aan dien Beoefenaar zal ontdekken, zyn Ziel, om zo te ſpreeken, voor hem open leggen, en niet toelaaten, dat gy heen gaat belast met eenige zwaarigheid, op welker oplosſing uwe lang Vriendſchap met hem u regt geeft.

Deeze Leeswyze heeft men altoos van uitſteekenden dienst bevonden, tot het verſtaan van Ongewyde Schryveren, en zal dezelve van gelyke vrugt weezen tot het regt verſtand der Gewyden. Zy ook zyn, zeker, be-

Verklaarders van zich zelven, en zullen, ongetwy-
best verſtaan worden door de zodanigen, die ze
uldigst met elkanderen vergelyken. Zy hebben,
als de Ongewyde Schryvers, hunne byzondere en
rſcheidene wyze van uitdrukken: door hier op naar
te letten, en zo, in dien zin, *geestlyke dingen met*
ks te vergelyken, zal de nauwkeurige Schriftuur-
aarder zulk eene gemeenzaame kennis met hem ver-
n, als hem in ſtaat ſtelt om derzelver meening by
: alle gelegenheden te ontdekken; en gereedlyk de
igheden in duistere Plaatzen op te losſen, door in
luistere en min ingewikkelde Plaatzen dergelyke zegs-
n aan te treffen.

lyk dit waarheid is omtrent den geheelen Bybel, in
emeen, zo is het byzonder waar omtrent het *Spreu-*
ek van SALOMO. Deeze *Spreuken*, voor het meerder
lte, uit losſe en van elkander niet afhangende zin-
en beſtaande, kunnen tot derzelver regt begrip, dat
p niet ontvangen van den Zamenhang, welke, in
e gedeelten der Schriftuure, zo veel diensts doet.
lglyk kan men het *Spreukenboek* niet leezen, op de-
e wyze, als andere Boeken van den Bybel. Dit
vordert eene byzondere wyze van beoefening, en
ulk eene, als, naar eisch gade geſlaagen, ter leid-
zal dienen, om ons te geleiden tot het regt ver-
der *duisterſte Gezegden*, en te brengen *tot de Kennis*
Spreuken, en *de Verklaaring derzelven*. Indien de
ken dat voordeel ter opheldering uit den Zamen-
misſen, 't welk de meer aaneengehegte gedeelten
chriftuure hebben; zy kunnen het daar buiten ſtel-
leder deezer *Spreuken*, wel verdeeld, en wel over-
en, behelst eene verklaaring van zichzelven: en de
erſte *Spreuk* zelve zal, in een waar gezigtpunt ge-
t, door eigen glans zich klaar voordoen.

n duidelyker verſtande van het hier te nedergeſtelde,
n wy doen opmerken, dat meest alle die oude kort-
ge Gezegden, (gelyk de meeste Spreuken in het
, tot deezen dag toe, als ſpreekwoorden gebruikt
n) zich in twee Deelen, of Verzen, ſcheiden, *He-*
s by de Grieken geheeten; welke, om de Afdeeling
er in 't ooge te doen loopen, in GRABE's Uitgave
et *Alexandrynſche* Handſchrift der LXX, onder el-
r geplaatst zyn; elk met een groote Letter aanvan-
. Deeze twee Deelen zyn doorgaans aan elkander

verbonden met het *Hebreeuwſche Vau*; 't welk in onze *Engelſche* [en zo ook in onze *Nederduitſche*] Vertaaling overgezet wordt door *En* of *Maar*, naar gelange de aart der Spreuke vorderde. Indien het onderwerp van beide de gedeelten het *zelfde* is, wordt het vertaald door *En*, en duidt aan, de Zamenſtemming tuſſchen beide de Leden; indien het onderwerp *verſchilt*, vertaalt men het door *Maar*; de Onovereenkomſtigheid aanwyzende. In het eene geval dient de laatſte Helft, by wyze van Herhaaling en Bevestiging, om de eerſte te bekragtigen; in het andere om hetzelfde door Tegenoverſtelling uit te werken. Onder veele andere voorbeelden van de eerſte ſoort, kunnen de volgende Verzen van het III Hoofdſtuk ten voorbeelde dienen,

13. Welgelukzalig is de Mensch die Wysheid vindt;
En de Mensch die Verſtandigheid voortbrengt.
14. Want haare Koophandel is beter dan de Koophandel van Zilver,
En haare inkomſten dan het uitgegraaven Goud.
15. Zy is kostlyker dan Robynen;
En al wat u lusten mag is met haar niet te vergelyken.
16. Langheid van dagen is in haare regterhand;
En (*) in haare ſlinkerhand Rykdom en Eere.

17-

(*) In deeze volheerlyke beſchryving zou het treffendſte vers van alle het 16, als niet tot myn oogmerk dienende, behoren moeten agterblyven; was 'er geen voldoend gezag geweest om het woord *En* by het tweede gedeelte te voegen, 't zelve is in de *Engelſche* Vertaaling met een onderſcheide Letter ingevoegd, [en in onze *Nederduitſche* Overzetting geheel weg gelaaten.] Doch ſchoon dit koppelwoordje, in de voorgaande en volgende verzen voorkomende, hier in onzen gedrukten *Hebreeuwſchen* Text niet gevonden wordt, heeft my, egter, myn vriend KENNICOTT berigt, dat dit Koppelwoordje in den Grondtext behoort, en ten minſten in tien Handſchriften gevonden wordt. En dat de Schryvers van deeze Handſchriften hier niet zamengeſtemd hebben om 'er een Letter in te voegen, blykt daar uit, dat die Letter *hier* is uitgedrukt in alle de oude Overzettingen en ook in de *Chaldeeuwſche* Paraphraſis. Dit zeker is geene Verbetering van veel aanbelangs, wat den zin betreft. Dan het kan niet nalaaten genoegen te geeven in den Grondtext, dat geen te vinden, 't welk ieder Leezer van ſmaak bemerkt dat hier noodzaaklyk is. Ik meld dit met te grooter genoegen, om te doen zien

17. Haare wegen zyn wegen der Lieflykheid;
En alle haare paden Vrede.

Van de laatfte foort zyn de volgende verzen uit den nvang des X Hoofddeels.

1. Een Wys Zoon verblydt den Vader;
Maar een Zotte Zoon is zyner M eder droefheid.
2. Schatten der Godloosheid doen geen nut.
Maar de Geregtigheid redt van den dood.
3. De HEER laat de Ziele der Regtvaardigen niet hongeren;
Maar de Have der Godloozen ftoot hy weg.
4. Die met een bedriegelyke hand werkt, wordt arm;
Maar de hand des vlytigen maakt ryk.
5. Zegeningen zyn op het hoofd der Regtvaardigen;
Maar het Geweld bedekt den mond der Godloozen.
7. De gedagtenis des Regtvaardigen zal tot zegeninge zyn;
Maar de naam der Godloozen zal verrotten.

In beide deeze gevallen, dat is, 't zy het eene Halve ers dient tot bekragtiging van het ander, of zulks doet wyze van tegenoverftelling, verklaaren zy zich onderig; en, indien wy het eene verftaan, gelyk doorgaans, lt het dikwyls niet moeilyk den zin van het andere te tten. Naardemaal dit bykans de onveranderlyke Schryfyze is in deeze *Spreuken*, zo volgt, dat, wanneer eene verzetting daar van afwykt, dat is, wanneer de Halve erzen in diervoege vertaald worden dat ze niet in verand met elkander ftaan, wy alle reden hebben, om of de *gtheid* van *zulk eene Overzetting*, of de *zuiverheid* van en *tegenwoordig aangenomen Grondtext*, te verdenken.

De Hoogeerwaardige en zeer Geleerde Bisfchop van *Oxrt* heeft in zyne *Lectures on the Sacred Hebrew Poetry*, ene en andere bedenking, die tot ftaaving dient van het een wy beweerden. „ De *Hebreeuwfche* Dichtkunst," egt hy onder andere, „ heeft zekere byzondere en haar „ eigene fchikking der gezegden; zynde in diervoege „ gefchikt, dat de volkomen zin in derzelver gedeelten „ bykans gelyk verdeeld wordt, en die Leden, zamenge„ nomen, geheele verzen uitmaaken. Zodanig, dat de „ Dicht-

ien wat voordeel de geleerde wereld zal kunnen trekken uit *vergelyking der Hebreeuwfche Handfchriften.*

„ Dichtſtukken zich als van zelve in meestal gelyke *Pe-*
„ *rioden* ſcheiden, en die *Perioden* zelve zich in *verzen*
„ verdeelen. De Hebreeuwſche Dichters drukken menig-
„ maal 't zelfde uit met onderſcheide bewoordingen, of
„ vervatten onderſcheide zaaken in dezelfde woordſchik-
„ king: wanneer gelyke tot gelyke gebragt, en ſtrydige
„ tegen elkander over geſteld worden.

„ Een Vers wordt by de *Hebreeuwen* מזמור geheeten,
„ dat is, een korte bondige reden, afgemeeten door ze-
„ kere ſnydingen: deeze is de eigenlyke benaaming van
„ Verzen en Lettergreepen. Een Vers draagt, uit
„ hooſde van het gezegde en den zin, den naam van
„ משל, 't geen ik voor de benaaming van den Dich-
„ terlyken ſtyl houde. De meeste Uitleggers noemen het
„ een *Parabel;* een woord deels niet ongeſchikt, doch 't
„ welk geenzins de geheele meening van het *Hebreeuw-*
„ *ſche* woord uitdrukt, als 't welk, wanneer wy de
„ kragt en 't gebruik naſpeuren, te kennen geeft eene
„ *Kortſpreukige*, *Figuurlyke* en *Verheevene* wyze van zeg-
„ gen. Men hieldt het altoos voor den hoogſten lof
„ van Weetenſchap en Geleerdheid, bedreeven te zyn in
„ de Gezegden der Verſtandigen, de *Parabelen* of
„ *Spreuken*, en de *Ænigmata* of *Raadzelen der Ouden*,
„ te verſtaan. Welke beide benaamingen even zeer twee
„ ſoorten van Dichtſtukken ſchynen aan te duiden: die,
„ ſchoon ze, in zeker opzigt, zeer veel van den ande-
„ ren verſchillen, mogthans met elkander iets gemeens
„ hadden. De eene ſoort noem ik de *Onderwyzende*, voor-
„ ſchriften behelzende in fraaije en ſcherpzinnig uitge-
„ dagte Verzen begreepen, en door Gelykenisſen, of taſt-
„ baar, of meer verborgen, dikwyls opgehelderd; van dee-
„ zen ſtempel waren de Ψαλμοι en de *Adagia* der Wyzen;
„ de andere ſoort was met de daad *Dichterlyk*, of opge-
„ cierd met alle de kleuren van een verheven ſtyl. —
„ Beide waren zy doorgaans kort en veeltyds duister;
„ beide beſtonden zy altoos uit afgemeete gezegden:
„ om welke reden zy het *Dichterlyke* en *Onderwyzende*
„ of *Spreukige*, met dezelfde benaaming ſchynen uitge-
„ drukt te hebben.

„ De zodanigen, die, door Verſtand, Voorzigtigheid
„ en eene langduurige Ervaarenis boven anderen uitſtee-
„ ken, ontdekten, ten nutte van anderen, de hoofdſom
„ hunner Weetenſchap, als 't ware in 't kort by een
„ gebragt, door zekere *Grondregelen* of *Voorſchriften*

„ d

die te kragtiger waren, en by ruwe Menſchen meer gewigts hadden, om dat ze niet redenkavelden maar bevolen, niet raadden maar aandrongen; niet door een omhaal van woorden, maar rechtſtreeks tot de zaak kwamen, en aanſpoorden om wel te denken en wel te doen. Op dat zy, egter, door eene te groote geſtrengheid de gemoederen der toehoorderen niet wendig zouden maaken, maar veeleer dezelve uit en tot zich lokken, moesten zy van een aangenaamen traut zich bedienen: hierom begreepen zy hunne Gezegden in korte, ſcherpzinnige, en op de maat vloeiende Spreuken, opgehelderd door zinnebeelden en gelykenisſen, ſchitterende door kragt van woorden en zaaken. By de meeſte Volken vondt dit oudtyds plaats, en 't is by de *Hebreeuwen* altoos in gebruik gebleeven. Zy noemden deeze ſoort van Gezegdens מְשָׁלִים; zo om dat ze dikwyls uit eigenlyke *Spreuken* beſtonden, als om dat ze altoos zekere kragt en gezag bezaten, en eenigermaate over de gemoederen der Toehoorderen heerſchten. —— Van deeze *Onderwyzende* ſoort van Dichtverzen zyn veele Gedenkſtukken der *Hebreeuwſche* Dichtkunst overgebleeven, en onder deeze bekleeden de SPREUKEN VAN SALOMO de eerſte plaats.

NADER BERIGT, RAAKENDE DE ROODE MYRHE, ALS EEN HULPMIDDEL VOOR DE HONDSDOLLIGHEID.

(*Een Uittrekzel uit een Brief over dit onderwerp.*)

Uit het onlangs medegedeelde, nopens een zeker Recept tegen de *dolle Honds-beet*, vernomen hebbende, dat men gaarne wenschte het Kruid, het welk 't hoofdmiddel van dat Recept is, nader te kennen (*), zo vind ik my, in beantwoordinge aan 't menschlievend oogmerk van gemeenmaakinge van dat Voorſchrift, genoopt, om myne waarneeming deswegens te melden; dewyl ik, op goede gronden, meen kennis aan dit Kruid te hebben. In de jaaren 1755 en 1756, terwyl ik als Tuinmansknegt, in den Vorſtelyken Tuin te Busweiler in den Elſaſs arbeidde, heb ik opgemerkt, dat de Ingezetenen op den

*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III. D. bl. 256-259.

den 24 Juny, zynde *St. Jans-dag*, by menigte in het Veld gingen, om dit Kruid, het welk ik thans bedoel, te zoeken. Zy noemden het *St. Jans-kruid*, en hegtten 'er hunne bygeloovige denkbeelden, betreffende *St. Jan*, aan: doch dit daar laatende, heeft men, voor tegenwoordig, hier omtrent alleen aan te merken, dat het als dan gereed te vinden ware; nadien het zig, om en aan dien tyd, juist met zyne *roode* bloempjes vertoont. —— Men verzamelt aldaar dit Kruid, droogt het, wryft het tot een fyn poeder, en gebruikt het, by gelegenheid, als een middel tegen de *dolle Honds-beet*, zo wel voor menſchen als voor beesten. —— Allen, die ik 'er over geſproken heb, getuigden eenpaarig, dat het proef houdt; en een kundig Apotheker aldaar verzekerde my, dat het een best middel tegen dit ongeval was: maar, voegde hy 'er by, men gebruikt het veelal met nog andere inmengzelen; doch het gemeene Volk bedient zig alleenlyk van dit Kruid; het welk zy, tot een fyn poeder gewreeven, met iets, [waarſchynlyk een of ander vogt] inneemen: een beest geeven zy het, in een balletje van zuurdeeg; maar, of ze dien zuurdeeg gebruiken, als een ingredient, of ſlegts als een middel, om het poeder het beest te beter te kunnen ingeeven, is my niet bekend. —— Langs deezen weg heb ik dit Kruid, al voor jaaren, leeren kennen.

Wat deszelfs rechten naam betreft, deeze is, myns oordeels, *Roode Myrhe*, zo als die ook in 't Recept opgegeeven wordt. —— Dat het tot het geſlacht der *Myrhe* behoort, ontdekt men gereedlyk, als men nagaat, dat het langs den grond kruipt, gelyk onze gewoone *Myrhe*; en dat de bladen, bloemſteeltjes, met een kleen onderſcheid, volkomen gelyk zyn aan die van de gemeene *Myrhe*. —— Men noemt deeze Plant *Roode Myrhe*, zo ik agt, om ze dus te onderſcheiden, niet alleen van onze gemeene *Myrhe*, maar ook van eene andere ſoort, wier bladen, bloemen, wel in de uiterlyke gedaante aan die van deeze gelyk zyn, maar eene *blaauwe* koleur hebben: des men de eene *Roode*, en de andere *Blaauwe Myrhe* moge noemen. Dan, buiten dit, verſchillen de bladen van de *Roode Myrhe* duidelyk genoeg, van die van alle andere ſoorten: dewyl het blad van onderen bruine ſtippen heeft, dat men aan geene andere *Myrhe* beſpeurt; waar aan dus deeze *Myrhe*, al bloeit ze niet, van alle anderen onderkend kan worden.

Men krygt dit Kruid naauwlyks te zien, dan in de maanden van Juny en July, wanneer het zig door zyne roode bloem-

bloempjes verklikt: in 't voorleeden jaar, in September, toen my het berigt van het Recept in handen kwam, heb ik het niet kunnen opſpeuren. Het groeit in de Tuinen en ook op het Veld; van deszelfs groei by oude muuren, in 't berigt aangeduid, heb ik geen ondervinding; dan 't komt my niet vreemd voor, om dat de *Myrhe* in ſteengruis wel tieren wil. Men vindt het, zo ik denke, meest op nieuwen grond, die in lange jaaren niet omgewerkt was; ik heb het althans, nu acht jaaren geleeden, op zulk een nieuw ontgonnen grond, in eene aanmerkelyke hoeveelheid gezien. Het is hier in den Tuin, geheel niet, of bezwaarelyk te vinden; voor eenigen tyd ontdekte ik het, tot myne verwondering, toevallig, onder de worteltjes in de broeibak: doch ik vlei my met de verwagting, dat ik het vervolgens, by gelegenheid, op het Veld hieromſtreeks wel meer ontmoeten zal.

Wanneer men nu, op deeze myne waarneeming, nagaat, dat dit Kruid, met het in 't Recept genoemde, overeenkomt, in *naam*, in de *koleur* der bloempjes, en in den tyd van *inoogſten*; mitsgaders dat het in andere Landen bekend is, en met een gunſtigen uitſlag gebruikt wordt, als een *beproefd hulpmiddel* tegen de *dolle Hondsbeet*, zo valt 'er genoegzaam niet aan te twyfelen, of dit Plantgewas is het hoofdmiddel van het opgegeeven Recept.

In het bovenaangehaalde medegedeelde, wordt geſproken van een Kruid *Roode Muur* geheeten, waaraan *roode* of *geele* bloempjes gezien zouden zyn. Doch de benaaming van *Muur* is veelligt toe te ſchryven aan eene verkeerde ſpelling, of een kwaaden toevval van hun die het Kruid bezorgden; zo dat *Muur* eene verbastering zy van *Myhr*; welke ligtlyk heeft kunnen ontſtaan. En wat aangaat de *geele* bloempjes, hieromtrent heeft waarſchynlyk eene feil van 't geheugen plaats; toonende de benaaming van *Roode Muur* of *Myrhe* duidelyk aan, dat men hier te denken hebbe, op de *Myrhe* met *roode* bloempjes.

De Schryver van den Brief, waaruit wy het dus ver aangevoerde getrokken hebben, (volgens de gegeeven vryheid, om van dien Brief openlyk zodanig een gebruik te maaken, als wy raadzaamst oordeelden,) heeft 'er te gelyk by afgegeeven een ſpaanen-doosje, waarin het hier beſchreeven Kruid, zo als het op een nieuw ontgonnen grond gevonden was. Hy heeft het zelve gebladerd en geworteld gezonden, ten einde het in een pot met mulle

aarde geplant zoude kunnen worden, en 'er dus gelegenheid zyn, om het verder na te ſpeuren. —— Hy beſluit zynen Brief, met de betuiging, dat het hem ten hoogſten aangenaam zyn zal, indien het gebruik van dit Plantgewas, voor het rechte erkend, zynen Evenmensch ten nutte moge gedyen; en wanneer hy dus iets toegebragt zal hebben, om het edelmoedige oogmerk, by de mededeeling van 't opgegeeven Recept, te helpen onderſchraagen. In die ſtreelende hoop ondertekent hy, met die hoogagting, die hy voor elken Menſchenvriend koestert, deezen zynen Brief aan den Heere F. BUCHNER, *Chirurgyn* te Amſterdam.

U wel Edele onderdanigſte Dienaar

FREDERIK WILLEM KRAMOSZER.

Tuinman, by den Wel Edelen geſtrengen Heer H. L. WYCHGEL, Heere van Lellens *in* Groningerland; te Lellens.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE ZWAAN.

(Volgens den Heer DE BUFFON).

(*Vervolg en Slot van bladz.* 331.)

In *Frankryk* zien wy weinig *Wilde Zwaanen* dan in de ſtrengſte Winters (*. GESNER tekent op, dat men in *Zwitzerland* een langen en harden Winter verwagt, wan-

(*) Dit is volgens de waarneemingen van den Heer LOTTINGER, QUERHOËNT en PIOLENC. In harde Winters komen ze op de *Leirt*, SALERNE. De *Zwaanen*, door de felle koude uit het Noorden, in den jaare 1709, verdreeven, kwamen in grooten getale op de kusten van *Bretagne*, en *Normandie*, FRICH. De ſterke koude en al de ſtormen van deezen Winter hebben, op de kust, veele Zeevogels en onder deeze veele *Zwaanen* gebragt, *Lettre datée de Montaudouin* 20 *Mars.* 1776. —— Wegens de wyze, op welke de *Zwaanen* zich in het ys weeten te redden, heeft de Heer CROUVELLE ons de volgende weetenswaardige byzonderheid medegedeeld. „ 'Er is een tydperk waar in de *Zwaanen* zich vereenigen, en „ eene ſoort van *Republikainſche* verbintenis maaken, ten welzyn „ van het algemeen: naamlyk by ſtrenge koude. Om zich te „ kunnen onthouden te midden van de wateren op dien tyd als „ de-

eer 'er zich veele *Zwaanen* op de Meiren vertoonen. in dit barre jaarſaiſoen, dat de *Zwaanen* zich laaien op de kusten van *Frankryk*, *Engeland*, en op heems, waar het op eene zwaare boete verboden is waanen te dooden. Veele onzer *tamme Zwaanen* kken als dan met de *Wilde*, indien men geen zorg agen heeft, om de groote pennen der vleugelen uit alen.

ttemin nestelen 'er eenige, en brengen den Zomer in de Noordlykſte gedeelten van *Duitschland*, in en *Poolen;* en bykans op dezelfde Breedte treft ze aan op de rivieren by *Azof* en by *Astracan;* in e by de *Jakutes*, te *Seleginskoi*, en tot in *Kamtka;* in dit zelfde ſaiſoen van 't nestelen ziet men ze ooten getale op de rivieren en meiren van *Lapland*; inden daar voedzel in de eitjes en poppen van eene van Vliegen, door LINNÆUS *Culex pipiens* geheewaarmede zomtyds de oppervlakte dier meiren overis. De *Laplanders* zien de *Zwaanen* in den voorankomen van de zyde der *Duitſche* Zee, een gedeeloudt zich in *Zweeden*, en bovenal in *Schoonen*, op. OBOW wil, dat ze een geheel jaar op *Tsland* overn, en de Zee bewoonen, als de zoete wateren been zyn; maar, indien 'er met de daad eenige zich ouden, het meerendeel volgt de gemeene wet der uizinge, en ontvliedt een Winter, die het aandrys uit *Groenland* op *Tsland* nog ſtrenger maakt dan *pland*.

de Noordlykſte deelen van *America*, worden deeze els niet min gevonden dan in die van *Europa*. Zy lken de Baay van *Hudſon*, van hier heeft Capitein TON, aan den langen Landtong, die van het Noor den

zelve bevriezen, verzamelen zy by elkander, en houden niet van de wateren met de geheele langte hunner vleugelen te n, 't welk een geraas verwekt op eenen verren afſtand hoorr, en zich met te meer gewelds verheft, op die ſtonden van g en nagt, als de vorst in ſterkte toeneemt: hunne dus te rk geſtelde poogingen zyn van die kragtdaadige uitwerking, t'er geen voorbeeld is van een Zwaanedrift, welke het water de langst aanhoudende vorſten verlaaten heeft, ſchoon men t zelden waarnam, dat een enkele *Zwaan*, van de algemeene nde afgezonderd, door het ys in 't midden des waters bemd geraakte."

den dier Baay uitſteekt, den naam gegeeven van *Cazy ſwans nest.* ELLIS heeft *Zwaanen* aangetroffen tot op het Eiland *Maïbre*, 't welk niets anders is dan een hoop zamengeworpen rotzen, rondsom welke eenige kleine meirtjes van versch water zyn; deeze Vogels zyn ook zeer veelvuldig in *Canada*, van waar zy in *Virginie* en *Louiſiane* ſchynen te gaan overwinteren, en deeze *Zwaanen* van *Canada* en *Louiſiane*, met onze *Wilde Zwaanen* vergeleeken, verſchillen niet van elkander. — Wat de *Zwaanen* met een zwarten Kop betreft, op de *Malouine Eilanden*, en op eenige Kusten van de *Zuidzee* gevonden, van welke de Reizigers ſpreeken; die ſoort is te gebrekkig beſchreeven om te beſlisſen of men ze tot onze *Zwaanen* moet t'huis brengen, dan niet (*).

De verſchillendheden, welke zich opdoen tusſchen de *Wilde* en de *Tamme Zwaan* hebben WILLUGHBY, en RAY hem naavolgende, doen gelooven, dat ze twee onderſcheidene en afzonderlyke ſoorten uitmaakten. De *Wilde Zwaan* is kleinder, en haare Pluimadie doorgaans eer graauw dan wit; zy heeft geen vleeschagtig uitwas op den Bek, die altoos zwart aan de tip is, en geel, digt by den Kop: maar, om deeze verſchillendheden wel te ſchatten, hebbe men op te merken, dat de kleur, als mede het vleeschagtig uitwas, min characters van de Natuur, dan indrukzels van den Huislyken ſtaat, zyn. De kleuren van de Pluimadie van den Bek zyn in de *Zwaanen*, even als in andere Huisvogelen, aan veranderingen onderhevig; ten voorbeelde hier van kan ſtrekken, de *Tamme Zwaan* met een rooden Bek, van welke Dr. PLOTT ſpreekt (†): daar-

en

(*) Onder Vogelen met gevliesde Pooten, heeft de Zwaan den eerſten rang: deeze verſchilt van de *Europiſche* alleen door zyn Zwart ſluweeligen Hals, die wonderbaar ſterk afſteekt by de witheid van het overige zyns Lichaams; de Pooten zyn vleeschkleurig. Deeze ſoort van *Zwaan*, welke wy zagen op de *Malouine Eilanden*, vindt men ook op de Rivier *de la Plata*, en in de Straat van *Magellan*. *Voyage autour du Monde* par M. BOUGAINVILLE, Tom. V. p. 114, 115. Wy zagen op den oever van de *Zuidzee* eenige *Zwaanen*, die zoo groot niet waren als de onze; zy zyn wit, uitgenomen den Kop, de helft van den Hals, en de Pooten, die zwart zyn. *Voyage de* CORÉAL, *Paris* 1722. Tom. II. p. 213.

(†) *British Zoology.* p. 149. Men hebbe hier toe ook te brengen de *Zwaanen*, die REDI gezien heeft by den Groot-Hertog; zy hadden pluimen aan den Kop en Hals, aan het einde met geele of oran-

ɔven dit onderſcheid, in de kleur der Pluimadie, is zo ɔt niet als dezelve in den eerſten opſlage voorkomt: hebben gezien dat de jonge *Tamme Zwaanen* eerst ıuw zyn, en een langen tyd graauw blyven; het ynt dat die kleur by de *Wilde* langer ſtand houdt; doch ze met den tyd wit worden: want EDWARDS heeft emerkt, dat men in den kouden Winter des Jaars)CCXL, omſtreeks *Londen*, veele geheel witte *Wilde aanen* zag; de *Tamme Zwaan* moet derhalven aangemerkt rden, als een Geſlacht, oorſpronglyk, en, van ouden tyde, dat der *Wilden* geſprooten. De Heeren KLEIN, FRISCH LINNÆUS ſtaan met my in 't zelfde gevoelen.

BELON houdt de *Zwaan* voor den grootſten Watervogel, t is, over 't algemeen geſprooken, waar; doch men moet ſens in 't oog houden, dat de *Pelicaan* veel grooter uitreiding der vleugelen heeft; dat de groote *Albatros* de *aan* ten minſten in lyvigheid evenaart, en dat de *Flaingo* veel hooger op de overmaatig lange pooten ſtaat. De *aanen* van het *Tamme Geſlacht* zyn altoos wat lyviger n grooter dan die van het *Wilde*, daar zyn 'er die tot de yfentwintig ponden weegen; de langte van den Bek tot en Staart is zomwylen vier en een halve voet, en haalen e uitgeſpreide vleugels acht voeten; voor het overige is et Wyfje in alles een weinig kleinder dan het Mannetje.

De Bek, doorgaans drie duimen, en meer, lang, is in et *Tamme Zwaanen*-geſlacht aan het grondſtuk voorzien an een vleeschagtig knobbeltje of uitwas, welke aan het itzigt deezer Vogels een ſoort van kragt byzet. Deeze itwas is bekleed met een zwart vel, en de zyden des aangezigts, onder de oogen, zyn ook bedekt met eene huid an dezelfde kleur. By de kleine *Zwaanen* van het *Tamme Geſlacht* is de Bek eenigzins loodkleurig, dezelve wordt ervolgens geel of oranjekleurig, met een zwarte punt; y het *Wilde Geſlacht* is de Bek geheel zwart, met een geel ies aan den Kop. De gedaante van deezen Bek ſchynt ot een modél gediend te hebben voor den Bek van twee er talrykſte Gezinnen van gevliespoote Watervogelen, le *Ganzen* en de *Endvogelen*; by allen is de Bek plat, reed, aan de randen gezaagd, en met een ſtompe ronde punt,

anje tippen, eene byzonderheid, welke hy doet dienen om het ywoord *purpurei*, door HORATIUS ergens aan de *Zwaanen* toegeegd, te verklaaren.

punt; ook loopt het bovenſte gedeelte in een nagel uit, van een hoornagtige zelfſtandigheid.

In alle de ſoorten van dit talryke Geſlacht vindt men, onder de buitenſte Veeren, een digt Dons, 't welk het lichaam des Vogels bewaart voor den indruk des Waters. By de *Zwaan* is dit Dons zeer fyn, van eene alles overtreffende zagtheid, en volmaakt wit; men vervaardigt 'er de ſchoonſte moffen van, en voeringen zo zagt als warm.

Het vleesch van de *Zwaanen* is zwart en hard. Zy werden min als een ſmaaklyke dan als een prachtige ſchotel op de Gastmaalen der Ouden opgedischt; tot het zelfde vertoonmaakende einde bedienden 'er zich de *Franſchen* van in vroegeren tyde; eenige Perſoonen hebben my nogthans verzekerd, dat het vleesch der jonge *Zwanen* zo goed is als dat der *Ganzen*, van denzelfden ouderdom.

Schoon de *Zwaan* niet veel geluids ſlaa, heeft zy de werktuigen der Stemme op dezelfde wyze gevormd als de meest roepende Watervogelen. Het gewoon geluid van de *Tamme Zwaan* is eer dof dan helder, 't is een ſoort van *gekir*, volmaakt gelykende naar 't geen men het *ſpinnen van een Kat* noemt, door de Ouden zeer wel uitgedrukt met het naarbootzend woord *drenſant* (*); dit geluid geeft de *Zwaan* als dezelve een dreigenden of toornigen toon ſlaat, en men heeft niet opgemerkt dat ze in liefde een zagter toon geeven: en 't is althans niet van de bykans ſtomme *Zwaanen*, gelyk de onze in den huislyken ſtaat zyn, dat de Ouden die lieflyk zingende *Zwanen* ontleenden, van welken zy met zo veel opheſs gewaagen. Doch het blykt, dat de *Wilde Zwaanen* deze voorregten beter bewaard, en, met het gevoel der volle Vryheid, ook een vryer gebruik der ſtemme behouden hebben: in de daad, men ontdekt in haar ſchreeuwen, of liever in haare ſtemverheſſingen, eene ſoort van afgemeeten en naar toonen geſtemd gezang; de ſterke klanken van een bazuin, maar welks ſcherpe toonen, met weinig verſcheidenheids, niet te min zeer verre zyn van die zagte welluidenheid en aangenaame verſcheidenheid van den wildzang onzer Zingende Vogelen.

Voor

(*) Grus gruit, inque glomis cygni prope flumina drenſant OVIDIUS.

Voor het overige hielden de Ouden zich niet te vrede iet van de *Zwaan* een wonderſchoonen Zanger te maaen; maar zy ſtelden dat de *Zwaan* de eenige onder alle eezens, die beeven op het vooruitzigt huns doods, og zong in de oogenblikken van doodsangst, en met velluidende zangen het uitblaazen van den laatſten adem oorſpelde. Volgens hun, nam de *Zwaan*, gereed om te erven, een droevig en teder afcheid van het leeven, en ong, op een zagten, laagen en klaagenden toon, haaren igen lykzang: men hoorde 't zelve by het aanbreeken des dageraads, de winden zweegen, en de baaren kabbelden niet; men hadt zelf gezien, dat zy dus zingende het leeven verlieten.

Geene verſiering in de Natuurlyke Historie, geene Fabel by de Ouden, is bekender, dikmaaler herhaald, meer geloofd; zy hadt de leevendige en ligt aangedaane verbeeldingskragt der *Grieken* ingenomen, Dichters, Redenaars en Wysgeeren zelfs omhelsden ze als eene waarheid, te aangenaam om in twyfel getrokken te worden. Men moet in hun die verdichtzelen verſchoonen; ze waren aangenaam en treffend; zy konden ruim en ryklyk dorre waarheden opweegen, en verſchaften zagte zinnebeelden voor gevoelige harten. De *Zwaanen* zingen zeker hun doodzang niet; maar men zal altoos, ſpreekende van de laatſte poogingen en verrigtingen eens uitmuntenden Vernufts, gereed om deeze wereld te verlaaten, met genoegen de treffende uitdrukkende uitdrukking hooren gebruiken; *het was zyn Zwaane-Zang!*

UITTREKZEL EENER VERHANDELINGE OVER DEN OORSPRONG EN DE FORMEERING DER CHAMPIGNONS, OF PADDESTOELEN. Door den Heer MEDICUS; *Directeur van de Kruidtuin te Manheim, enz. enz.* Met Aantekeningen van den Heer DE REYNIER.

(*Journal de Phyſique.*)

De Proeven, door my in den Jaare 1787 genomen, hebben my tot gewigtige Ontdekkingen opgeleid, en tot eene eenvoudige Theorie over den zo zeer betwisten oorſprong der *Champignons*; elk Waarneemer kan zich

zich van de waarheid overtuigen, en, 't geen aar arbeid ontbreekt, volmaaken.

THEOPHRASTUS, DIOSCORIDES, PLINIUS, en in gemeen alle Ouden, hebben den oorſprong der Cha nons toegeſchreeven aan zekere ſlymerigheid, door rotting uit de Planten voortgekomen. Dit Stelzel i begrip geweest van alle Verklaarders hunner We tot het begin deezer Eeuwe.

MATHIOLUS zegt in zyne Commentarien op DIOS DES, in 't Jaar 1548 uitgegeeven, met volle woo dat de Champignons *geen Planten* zyn. Ed. van 1678, p

CÆSALPINUS, in den Jaare 1583 ſchryvende, plaa Champignons in 't Ryk der Planten; maar zegt, d zamengeſteld zyn uit eene *materia incompoſita*, w natuur ik niet duidelyk ken.

MORISON, een Schryver van den Jaare 1669, gee zyn *Hortus Bleſenſis*, p. 490, 'er deeze beſchryving „ Fungi ſunt excrescentiæ terræ, nec ſemen nec flo „ habent, ſed ſponte nocte una aut altera e terra e „ gunt ex quadam commixtione ſalis & ſulphuris, ju „ cum terræ pinguetudine ex ſtercore quadrupe „ orta." of: *De Champignons zyn Uitwaſſen der a die geen zaad of bloem hebben; maar den eenen na den anderen uit de aarde voortſpruiten, uit zeker z zel van zwavelagtig zout, gevoegd by de vettigheid aarde, uit de mest van viervoetige dieren oorſpronglyk* een weinig laager: „ Tubera terræ in gremio ortæ „ radice, caule, fibris aut foliis, augentur perjuxta „ tionem, ut mineræ & lapides terræ." of: *De Cha nons uit den grond ſpruitende zonder wortel, ſteel, zelen of bladeren, grociën door toevoeging der deelen, als de delſtoffen en ſteenen der aarde.*

RAY zegt, in zyn *Methodus Plantarum* van den J 1682. p. 60, dat de Champignons met de Planten n gemeens hebben.

DILLENIUS, wiens naam van zeer veel gewigts wanneer het op Waarneemingen aankomt, laat zich zyn *Appendix ad Flor. Gieſ.* die in den Jaare 1719 licht zag, p. 71. dus hooren: „ Fungus est plantæ „ nus ſterile, flore nempe & ſemine deſtitutum, ex p „ dinoſa fermentatione ortum, unde tempore humid „ & pluvioſo præcipue oriuntur & ſubſtantia plerun „ molli atque ſpongioſa conſtant," of: *De Champi is eene onvrugtbaare ſoort van Plant, van bloem en*

rſtooken, uit een rottende gisting ontſtaande, en der-
ilven in een vogtigen of regenagtigen tyd voornaamlyk voort-
mende, en beſtaat meestentyds uit eene zagte en ſponsag-
ge zelfſtandigheid; zy, die de nauwkeurige navorſchin-
en van DILLENIUS kennen, en weeten met welk eene
orgvuldigheid hy zyne proeven deedt, moeten, worden
y, in een ander begrip ſtaande, niet aan 't wankelen ge-
agt, althans hun oordeel opſchorten.

MARSIGLI, de Schryver van een Werk *de Generatione fungorum*, in 't Jaar 1714 gedrukt, is de laatſte dien ik al aanhaalen: zyn Werk is onwaardeerbaar, en zou my, ls ik het gekend had, eer ik myn arbeid aanving, veel noeite uitgewonnen hebben.

Maar de Mode ſtrekt haare heerſchappy tot de Wee-enſchappen uit, en nuawlyks hadt men begonnen te ver-onderſtellen dat de Planten eene Sexe hadden, of men eeft de beſlisſende uitſpraak gedaan, dat alle Plant uit een Zaad moet voortkomen. JUNG was de eerſte, die, in den Jaare 1625, op een tyd, toen men nog nauwlyks wist wat een Zaadkorrel was, dit gevoelen verdeedigde.

Wy weeten met geene volkomene zekerheid, welk een Schryver eerst beweerd heeft, dat de Champignons uit Zaad hervoortkomen; maar ik veronderſtel dat het L'ECLUSE is. BOCONNE in 't Jaar 1668, MENZEL in 1682, en TOURNEFORT in 't Jaar 1707, en eindelyk MICHELI in 't Jaar 1729, hielden dit gevoelen ſtaande, en de laatstgemelde gaf voor, de Zaaden gezien te hebben; GLEDITSCH en HALLER traden, als Verdeedigers van MICHELI, te voorſchyn. Maar de volgende Waarneemihg van den beroemden OTTO MULLER dunkt my ſtrydig met dit ſtelzel. Mevrouw de Gravin van SCHULIN hadt, in den Zomer des Jaars 1766, een Allée laaten aanleggen over een diepte, en liet dezelve ophoogen met zand. In den voortyd des Jaars 1767, vondt men 'er geen Plant, en geen Champignon groeide in dien grond. Dus beſtondt 'er geen zaad, want het zou 'er door den wind gebragt weezen, en gegroeid hebben (*).

De

(*) Dit geval is niets minder dan beſlisſend, en de nauwkeurigheid, welke men thans vordert van Schryvers, die van een algemeen aangenomen gevoelen afwyken, ontbreekt 'er aan. Heeft myne waarneeming omtrent een *Clavaria* uit een Inſect voortgekomen, de aanmerkingen niet kunnen ontgaan; men zal dit bewys althans niet aanneemen.

De laatere Werken, ons over de Champignons ter hand geſteld, zyn loutere herhaalingen van 't reeds gezegde; men mag hier van nogthans uitzonderen die van KOHLREUTER en HEDWICH, bovenal den laatstgemelden, die voorgeeft, alle de deelen der Bevrugting in de Champignons gezien te hebben, en de rype zaaden beſchryft, zonder te bevestigen dat ze vrugtbaar zyn, 't welk men egter zou verlangen: dewyl AMADEUS, VALISNERI, TOURNEFORT, en WEITS niet geſlaagd zyn, als zy ze zaaiden: maar de Heer HEDWICH houdt zich ligter te vrede.

De ontdekking van Diertjes gaf veele Geleerden gelegenheid om te denken dat de Champignons een dierlyken oorſprong hadden. BUTTNER ſchynt, in den Jaare 1756, de eerſte omhelzer van dit gevoelen geweest te zyn. Hy bezat groote kundigheden; de Heer DE JUSSIEU heeft met veel roems van hem, by my, geſprooken; doch hy hadt het gebrek van veel te weeten, en niets te ſchryven, een tegenwoordig zeer zeldzaam gebrek; men wil thans liever weinig weeten, en veel ſchryven. WEISS, een Leerling van BUTTNER, hieldt dit gevoelen ſtaande, en OTTO DE MUNCHHAUSEN verdeedigde 't zelve in 't Jaar 1765. MULLER, eene ſoort van eigen beweeging in zekere *Clavaria* beſpeurende, voegde zich by dit denkbeeld, en eindlyk heeft SCOPOLI deszelfs voorbeeld gevolgd.

Mooglyk verwondert men zich over myn ſtilzwygen van LINNÆUS; dan, hy vertoont zich hier onder die twyfelagtige gedaante, in welke hy zo menigmaal zyn gevoelen voordraagt. In zyn Voorreden van zyn *Regni Mineral*, p. 12, noemt hy de Champignons, *Vagebonden*, *Barbaaren*, *Roovers*, *hongerige Weezens*, alle zeer onderrigtende uitdrukkingen. Hy voegt 'er vervolgens by, dat ze *overblyfzels en vuiligheden der Planten verzamelen*, en ſchynt als dan over te hellen ter begunſtiging van 't gevoelen, dat de Champignons uit de ontbinding der weezens gebooren worden. In het eerſte Deel van zyn *Systéme de la Nature*, p. 1327, plaatst hy de Champignons in het Dieren-Ryk, onder het Geſlacht der *Chaos*, en noemt ze *Chaos fungorum feminum*; 'er eene beſchryving van geevende, ſteunende op de waarneeming van OTTO DE MUNCHHAUSEN. Ondertuſſchen heeft hy op den eigen tyd, toen hy dit gevoelen als waarſchynlyk deedt voorſtellen door zynen Leerling, (ROOS *Am. Acad.* Tom. VII, p. 394.) op eene andere plaats, in het zelfde Werk, de Champignons beſchreeven als Planten, en van der-

zel-

ver voortbrenging geſprooken, als tot het Groeiend
t behoorende. Op deeze wyze blyven de Champig-
s Planten, Voortbrengzels van Dieren, of Christal-
iën van geörganiſeerde ſtoffe; LINNÆUS heeft alles
rzien, en welk gevoelen men aankleeft, het zal het
e weezen.

e Heer DE NECKER heeft een ander Stelzel aan 't
: gebragt, en hy merkt de Champignons aan als eene
we vereeniging van het celagtig weefzel der Planten,
zich ontbinden. Dit gevoelen komt het myne zeer
; doch ik heb meer Proeven, hem onbekend.

e korte opgave, hier te neder geſteld van de gevoelens
ens de Champignons gekoesterd, kwam my belangryk
, en bewyst, hoe onzeker men is, wegens derzelver
omst. De naſpeuringen, welke men thans in 't werk
, omtrent de Vrugtdeelen dier Planten, moeten afge-
en worden tot het oogenblik waar in men beſlist
t, of zy kunnen beſtaan, en wel genomene Proeven
n kunnen hier beſlisſen.

'olgens myne Theorie, komen de Champignons voort
het Groeiend Ryk; wanneer het merg en de ſappen
Planten zich ſcheiden door ontbinding, vormen zy
mpignons, door middel van zekere hoeveelheid van
er, en zekeren graad van warmte, dus merk ik ze
, als eene *Groeiende Christalliſatie* (*).

Men

*) De Schryver verontſchuldigt zich hier ter plaatze in eene
de aantekening, over het gebruik der uitdrukking van *Groeien-
Christalliſatie*; en gelooft de eerſte te weezen die dit woord
talliſatie op geörganiſeerde weezens heeft toegepast; doch een
er beroemdſte Natuurkundigen heeft het, veele jaaren geleden,
ien zelfden zin gebezigd, en hy merkt de wedervoortbren-
der leevende weezens aan, als eene waare Christalliſatie.
hier hoe hy zich uitdrukt, ten opzigte van den *Agaricus* of
-*Champignon*: „ Zou men niet kunnen veronderſtellen dat
Boom-Champignons een oorſprong hebben, de *Christalliſatie*
er nabykomende; zy vertoonen zelden zich, dan op hout,
geen begint te verrotten. Zouden het geene uitvloeizels, gee-
e dampen weezen, uit dit hout komende, die zich cristalli-
eren? Men ontdekt in den *Agaricus* niets, 't welk gelykt
ar 't geen wy in andere Planten waarneemen, geen Vaten,
en Sap, geen Vrugtdeelen. Hy zit aan den Boom vast;
ch zonder wortelen." *Vues Philoſophiques ſur Organiſation ani-
; par* M. DE METHRIE, p. 406. Dit is, in weinig woorden,
lfde gevoelen, als dat van den Heer MEDICUS.

Men vindt doorgaans de Champignons op de ſtronken van doode Boomen. De Heer JACQUIN heeft opgemerkt, dat de Champignon, bekend onder den naam van *Clathrus denudatus*, liefst groeit op plaatzen, waar het vuur de Planten afgebrand heeft. OEDER heeft hetzelfde waargenomen omtrent de *Phallus eſculentus*, en GLEDITSCH verhaalt, dat men in 't Markgraafſchap van *Brandenburg* genoodzaakt geweest is, het afbranden der velden te verbieden, om 'er *Morilles* te doen te voorſchyn komen, uit hoofde van de veelvuldige inbrandſteekingen, welke te dier oorzaake plaats greepen. Indien 'er zaad van de Champignons beſtondt, zou het vuur 't zelve verteeren; veel natuurlyker is het te gelooven, dat de *Morilles* geboóren worden uit die ontbondene gewaſſen.

Niets is geſchikter tot het voortbrengen van Champignons dan Paardemest. Ik geloof, hier van de oorzaak ontdekt te hebben; het Paard heeft eene zeer ſpoedige Spysverteering, en veele deelen worden door 't zelve uitgeworpen, eer ze geheel ontbonden zyn, dit gaat zo verre, dat men, in tyden van groote ſchaarsheid, Schaapen met paardemest gevoed heeft; nu zyn het geen geheel verrotte zelfſtandigheden die de Champignons doen geboóren worden; maar de zodanigen, die zich beginnen te ontbinden.

Ik deed op een bedde een ophoogzel brengen, beſtaande uit verrotte Voorjaars Gewaſſen: ik droeg zorg om het zelve vogtig te houden; korten tyd daarop volgde een ſtank, die welhaast verdween; doch hieruit kwam geen één Champignon voort; maar, toen ik 'er Paardemest op gebragt had, zag ik een groot aantal van den *Agaricus fimentarius* te voorſchyn komen.

Ik heb eene zeer opmerkenswaardige zaak waargenomen, te weeten, dat een versch bemeste plaats, in den beginne, den *Agaricus fimentarius* voortbragt, en vervolgens, wanneer dezelve de eerſte kragten verſpild hadt, die ſoort van Champignons, welke men eet. Hoe is dit verſchynzel uit het ſtelzel van Zaad te verklaaren?

Wanneer ik, in 't verloop van den laatſtleden Winter die uitwas of die ſoort van Champignons, onderzogt welke zich vormt op de laagen van Run in de ſtookkasſen, ontdekte ik, de deelen, uit welke derzelve vormeering ſcheen te beginnen, zagtlyk aanraakende, dat 'er eene vloeibaare ſtoffe uit voortkwam, die zich uitbreidde en eene zelfſtandigheid aannam, als van leder.

Maar,

Maar, wanneer men die uitwasſen laat geworden, dan rigten zy zich op, en verlangen zich nu eens in eene hoop, dan eens in dunne draaden; uitloopende in een knoop, als een weefzel vereenigd. Toen, in den Jaare 1787, de *Gengber* in den tuin te *Manheim* bloeide, droeg ik zorg om die plant vogtig, en in denzelfden graad van warmte, te houden. Zeer ſtond ik verwonderd, dat ik waare Champignons zag, in ſtede van de Championagtige ſtoffe, voorheen waargenomen, en dat nieuwe de plaats bekleedden der weggaanden, tot dat ik den grond liet veranderen.

Ik nam bollen van de *Ornithogalum Narbonenſe:* ik deed ze ſtampen, en in een glazen cylinder ſluiten, bedekt met ruw linnen, vier dik gevouwen; ik liet dit glas zetten in het friſchſte gedeelte van een bedding Run, en, na verloop van drie weeken, begon de oppervlakte bedekt te worden met een zeer fyn weefzel, 't welk zich een Duim daar boven verhief, en aan 't Glas vasthegtte.

Ik nam verſcheide Champignons van den Eikenboom, en plaatſte ze op een tafel in een heetgemaakt vertrek; dezelve op het benedenſte gedeelte nederleggende, ontdekte ik, dat het hout daar onder bedekt was met eene fyne witagtige ſtoffe, die op eenige plaatzen niet meer ſcheen dan een dauw; doch op andere een digter hoop vormde, bovenal waar de kreuken van den kop der Champignons waren. Om de ſtoffe gevormd door deeze uitwaasſeming van nader by te zien, deed ik die Champignons op twee groote glazen ruiten zetten, en ze in een kamer brengen, die dag en nagt in dezelfde warmte gehouden wierd. Naa het verloop van vier- en twintig uuren, was dit vertrek vervuld met een zeer merkbaaren damp; de glazen waren bedekt met eene witagtige ſtoffe, die zeer fyn ſcheen, en geene onderſcheide merkbaare gedaante opleverde. Op plaatzen waar de Champignons niet op glazen gelegen hadden, hadt die ſtoffe zich wyder verſpreid; dit waargenomen hebbende, zette ik een enkele Champignon op een half duim afſtands van het glas; vier- en twintig uuren verſtreeken zynde, vond ik op de geheele langte van het glas, ('t welk één voet, en tien duimen, groot was,) een ſtrook van vyf duimen, gevormd door die ſtoffe, en zy was verder op een tafel verſpreid.

Daar, waar de groote Champignons zich gehecht hadden aan het glas in derzelver geheelen omtrek, vond

ik, naa ze weggenomen te hebben, de agtergelaatene ſtoffe zo teder, dat ze by het opvatten van het glas vloeide, en op droogende, geleek zy naar zeer fyn zuiver wasch; naa vier- en twintig uuren wagtens, was die ſtoffe geheel opgedroogd; ik nam ze waar met een Microscoop, en heb gezien, dat ze beſtondt uit kleine ſtrookjes, ſtraalswyze geſchikt, die een vuurglans van zich gaven.

Uit al het byzebragte meen ik te mogen beſluiten:

1. Alles, wat in een ſtaat van verrotting is, kan niet meer dienen om Champignons voort te brengen.

2. Het Plantenryk doet Champignons gebooren worden, wanneer de deelen in den eerſten trap van derzelver ontbinding zyn.

3. Zo ras de Planten beginnen ontbonden te worden, en Champignons voortbrengen, doet het water veel tot derzelver ſpoediger aangroeijing.

4. Men kent, volgens myne Proefneemingen en die van MARSIGLI, de eerſte formeering der Champignons, aan eene ſoort van draadagtig weefzel, 't geen de deelen, die beginnen ontbonden te worden, bedekt. Dit weefzel vermeerdert allengskens, eindigt in zich te verlengen, en neemt de gedaante van een Champignon aan.

5. Ik ben gelukkig genoeg geweest om de wyze te zien, op welke zich dit weefzel vormt, op het ſtroo van een hoop Paardenmest. Eerst ziet men kleine puntjes te voorſchyn komen, deeze worden gevolgd van andere, die nu eens zich by de eerſte voegen, dan eens zich kruisſen, en een weefzel maaken. Deeze waarneeming heb ik aan 't geval te danken, naa dien tyd heb ik veele uuren vergeefs doorgebragt, in de hoop, om dezelve te herhaalen. Langen tyd daar naa, heb ik gezien, dat de Heer MULLER het zelfde hadt waargenomen, ten opzigte van de draadagtige Lichaamen, boven uit de *Clavaria Militaris* komende: dit heeft my verſterkt in de waarheid myner waarneeminge (*).

6. 't Geen ik daar gezien had vergelykende met de uitſtortingen op de glazen waargenomen, merk ik het aan als een uitwerkzel van de Electriciteit, en dit zo veel te meer, daar ik de ſtoffe uit de Planten, voortgekoomen door eene vanzelfs werking, niet aanzie als eene groeiende ſtoffe, die geen verandering ondergaan heeft, maar

(*) MULLER *Beſch. Naturforsch Freunde*, 1 Th. f. 156.

s eene tweede formeering, welke een nieuwe vor-
ıandrift ontvangen heeft, die gegrond ſchynt op
ıtike en aantrekkende kragt; door de elastike kragt
de deeltjes van de Planten afgeſcheiden, buiten-
geworpen; door de aantrekkende kragt vereenigen
, neemen zy in langte toe, en vormen een weef-

ıt Paddenſtoelagtig voortbrengzel van de bedding
ın, kwam my voor Champignon-ſtoffe te weezen,
geene rypheid kon komen, by mangel van eene
ıaame vogtigheid: want beneden aan de bedding,
e vogtigheid beter bewaard was, veranderde die
ı wezenlyke draaden, en wanneer die ſtoffe de
plaats en vogtigheid heeft, om zich te ontwik-
vormt zy Champignons, gelyk ik waargenomen
de *Gengber*-plant.
ben overtuigd, dat het zaad, 't welk de Natuur-
ın ſedert eene eeuw in de war gebragt heeft, niets
is, dan de ſtoffe van Champignons, welke de maat
lmaaktheid nog niet bereikt, en de hoedanigheid
ıt heeft, om zich in draaden te ſchikken, of zelfs
n elastike kragt heeft. Ik hou my verzekerd dat
ıampignons dezelfde verſchynzels zullen opleveren
groote Champignons, door my, in de bovengemel-
ıve gebruikt; maar ik moet doen opmerken, dat
ıerst gebragt hebbende in een kamer, waar de maat
rmte was 3 graden op den Thermometer van REAU-
dezelve niets uitwaasſemden; doch die ſtoffe over-
voortbragten in een warmer geſtookt vertrek. Ik
er byvoegen, dat, wanneer die uitdamping op-
door het verdroogen der Champignons, dezelve
aanving, naa dat ze bevogtigd waren.
Vanneer, derhalven, de deelen van doode Planten
ı den eerſten trap van ontbinding bevinden, komt
it, onder zekere maate van warmte en vogtigheid,
toffe voort, bedeeld met eene elastike en aantrek-
kragt, die zich tot Champignons vormt. Zie daar,
ı ik de *Groeiende Christalliſatie* noem.
rne zou ik weeten, of verſchillende ſoorten van
n onderſcheide Champignons voortbrengen, deeze
eeming zal zeer moeilyk vallen: dewyl de vermen-
ran doode deelen der Planten altoos verſchillende
ıten moet voortbrengen.
ı ſchynt dat het Groeiend Ryk alleen geen Cham-

pignons voortbrengt; veele andere hebben waargenomen, dat de *Clavaria Militaris* (*) groeit op de lichaamen der Inſecten, en de ſchimmel tast de Lichaamen van beide Ryken even zeer aan (†).

(*) RAMIREZ *Journ. Phyſiq.* Tom. XI. année 1773. GUNDLER in de *Naturforſcher*, V. faſc. f. 73. HOLM *Nov. Act. Natur. Cur.* Vol. VI. p. 219. MULLER *Beſch. Naturforsch Freunde.* f. 156.

(†) Ik heb dezelfde waarneeming gedaan op de *Clavaria militaris*, en 'er dezelfde gevolgen uit getrokken als de Heer MEDICUS; te weeten, dat de Champignons eene Chriſtalliſatie zyn, die zich vormt by de ontbinding der Lichaamen, *Journ. de Phyſique*, année 1787. p. 102.

UITTREKZEL EENS BRIEFS VAN DEN HEER BRITZING AAN DEN HEER DE GUIGNES, *gedagtekend Hougli in Bengale, 12 May* 1788; BETREFFENDE EENIGE BYZONDERHEDEN VAN DE CHINEEZEN EN JAPANNEREN.

(*Journal de Sçavans.*)

Kortling gaven wy onzen Leezeren de *Geſchied- en Aardryksknndige Aanmerkingen over het Verhaal van* PLINIUS, *wegens den Oorſprong en de Oudheid der Indiaanen, en de Aardryksbeſchryving hunner Landen, met Naſpeuringen over de voornaamſte Omwentelingen in Indie*, door den Heer DE GUIGNES (*). In 't ſlot boezemde die Schryver zynen wensch uit, dat Reizigers, bedreeven in de Taal der *Indiaanen*, de daar opgeſtelde Verhaalen verzamelden, en ons een juist berigt gaven van de onderſcheiden Ryken, van de Vorſten die 'er geheerscht, en de groote Ryksomwentelingen, welke 'er plaats gehad hebben. Die Heer doet meer dan wenſchen; eene Briefwisſeling met Lieden in de gelegenheid om eenig licht te verſpreiden over die duistere voorwerpen, ſtrekt 'er van ten blyke: en kunnen wy niet nalaaten het volgend Uittrekzel eens Briefs aan hem, die ſtukken betreffende, geſchreeven, mede te deelen. Terwyl wy hoope voeden dat de Heer BRITZING, eerlang, ons zyne Landgenooten zal verpligten, met den geleerden arbeid van welken wy hie

(*) Zie hier boven, bl. 285.

hier een korte ſchets aantreffen. Is de *Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem* in het daadlyk bezit van deeze ontdekkingen, dan durven wy niet twyfelen, of zy zal de Geleerde Wereld verpligten door eene ſpoedige plaatzing in haare Verhandelingen.

* * * * * *

De Schryver van den Brief, waarvan wy een Uittrekzel plaatzen, is de Heer BRITZING, een geleerd *Hollander*, die, na *Japan* gereisd, en daar de Taal des Lands geleerd hebbende, tot zo verre dat hy *Japanſche* Boeken kan leezen, wedergekeerd is te *Hougli* in *Bengale*, waar hy eene post by de *Nederlandſche Oost-Indiſche Maatſchappy* bekleedt. Hy ſtaat thans op 't punt om als Raad van *Indie* na *Batavia* te trekken, en hoopt zyn voordeel te doen met deeze nabuurſchap van *Japan*, waar hy zich veele vrienden gemaakt heeft onder de kundige Lieden des Lands, die, niet gelyk de *Chineezen*, zwaarigheid maaken om met Vreemdelingen te redenwisſelen, en hun alle opheldering, welke zy begeeren, te ſchenken.

De Heer BRITZING heeft zich, geduurende zyn verblyf in *Japan*, toegelegd op de Geſchiedenis deezes Lands, welker beginzels ontleend zyn uit de Geſchiedenis van *China*; hy heeft, overzulks, de eerſte Eeuwen deezer laatstgemelde Geſchiedenisſen moeten onderzoeken. Hy koesterde twyfelingen over de Oudheid der *Chineezen*, en ſchreef, in den Jaare MDCCLXXXVI, wegens dit onderwerp aan den Heer DE GUIGNES, die aan hem zyne Schriften, zo gedrukte als ongedrukte, over de *Chineeſche Oudheden* toezondt. „Ik ben U," antwoordde hy, „duizendmaal dank verſchuldigd voor het genoegen, 't welk „uw Brief van den achttienden February MDCCLXXXVII „my verſchaft heeft, en voor uwe Vertoogen, zo over „den verſchillenden weg dien gy aanwyst, om de gron„den van die veronderſtelde Oudheid der *Chineezen*, om „verre te ſtooten, als van wegen de berigten over den „Handel en de verbintenisſen, welke zy gehad kunnen „hebben met andere Volken, 't welk ongevoelig veel „toegebragt heeft om de Kunſten en Weetenſchappen „in *China* te brengen, en de Inwoonders te beſchaaven. „De juistheid en bondigheid uwer waarneemingen kun„nen niet misſen, om alles, wat men 'er tegen zou wil„len inbrengen, overhoop te werpen."

De geleerde *Hollander* heeft een Tydrekenkundige Ta-

fel vervaardigd van die eerſte tyden der *Chineeſche Geſchiedenis*, toegeſchikt aan de *Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem* om uitgegeeven te worden, en ten zelfden tyde een Afſchrift daar van toegezonden aan den Heer DE GUIGNES. Dit Werk, met de Aantekeningen, is in 't *Hollandſch* geſchreeven. Hy merkt in zyne Brieven op, dat de *Japanners* geenzins twyfelen of de *Chineezen* zyn van een veel ouder herkomſte dan het Tydperk, bekend onder den naam van *Kongho*, bepaald op het Jaar DCCCXXVII vóór CHRISTUS. Hy voegt 'er nevens: maar zy erkennen, dat men niets met zekerheid kan zeggen vóór dat Tydperk, naardemaal de *Chineeſche* Schryvers, die den duur der voorgaande Heerſchappyen willen bepaalen, zeer onder elkander verſchillen: de *Japanners* houden zich, ten dien opzigte, te vrede met de *Chineeſche* Schryvers te volgen.

Om verſcheide ophelderingen te bekomen, heeft de Heer BRITZING de Vertoogen van den Heer DE GUIGNES overgezet, en gezonden aan de geleerde *Japanners*, met welken hy, ſtaande zyn verblyf op hun Eiland, kennis gemaakt hadt. Ten zelfden tyde hadt de Heer DE GUIGNES hem verſcheide vraagen gedaan over den tyd in welken de *Chineeſche* characters in *Japan* waren ingevoerd. „ Ik heb," ſchryft hy „ in antwoord," myne Vrienden „ (de Japanners,) verzogt om my op dit ſtuk naauwkeurig te onderrigten, en my zelfs alle beſcheiden te zenden, welke zy deswegens in hunne beſte Schryvers „ aantreffen. De afſtand van hier en *Japan*, de weinige „ ſmaak der Bedienden van de Maatſchappy voor deeze „ ſoort van naſpeuringen, de moeite om ze zich te bezorgen te *Nangaſaki*, waar men zich allen op den „ Koophandel toelegt, by dit Volk als een vernederend „ beroep beſchouwd, hebben my verpligt toevlugt te „ neemen tot eenige Vrienden van rang, zo te *Jeda* als „ aan het Hof van den *Dairi*."

Vervolgens beantwoordt hy eene Vraag van den Heer DE GUIGNES over den Oorſprong der *Japanneren*, en ſtelt met korte woorden het gevoelen voor van KEMPFER, dien hy voor den besten Schryver over de Geſchiedenis van *Japan* houdt. KEMPFER doet ze van de *Babyloniers* afſtammen; de Heer PAW laat *Japan* bemagtigen door de *Lama-Tartaaren* of *Mogollers*, en ſtelt 'er een *Dairi* afhangelyk van den grooten *Lama* van *Tibet*. „ Vermids „ alles", ſchryft de Heer BRITZING, „ wat men kan

„ by-

„ bybrengen, over den oorſprong der *Japanneren*, zeer
„ onzeker en aan tegenſpraak onderhevig is, en de *Ja-*
„ *panners* zelve daar van geen klaar en juist denkbeeld
„ hebben, heb ik my in myne Verhandeling bepaald aan
„ het verſlag, 't geen men deswegens by *Chineſche*
„ Schryvers aantreft, en aan het gevoelen van eenige
„ kundige Heeren; 't geen vermoeden doet, dat ze niet
„ van zo verre gekomen zyn als men in *Europa* met
„ veel moeite zoekt te bewyzen. Zy, die oordeelen dat
„ een Volk zo agtenswaardig, ſchoon zo weinig bekend,
„ een luisterryker oorſprong verdient, hebben vryheid om
„ hunne beſpiegelingen voort te zetten: dewyl 'er geene
„ hoogte is, welke zy niet tragten neder te werpen door
„ eene menigte van bewyzen."

Hy onderrigt ons, dat, men oogmerk hebbende om Boeken uit *Japan* te laaten komen, de *Chineezen*, die handel op *Japan* dryven, al te verre van *Canton* afliggen, en al te onkundig zyn om ze te kunnen bezorgen, dat men zich veel beter vervoegt by de *Japanſche* Prieſters, die met elkander Briefwisſeling *houden*, en in den omtrek van hun verblyf te *Nangaſaki* drie Tempels hebben, welker voornaamſte die van *Quante-do* is. Deeze Prieſters mogen alle jaaren eenige kisten met Boeken zenden...."

„ De eer, my aangedaan om my tot Raad op *Batavia* te
„ kiezen, zal my gelegenheid verſchaffen om 'er gebruik
„ van te maaken, en veel toebrengen om de Verſtandhou-
„ ding gemakkelyker te doen worden. Ik brand van be-
„ geerte om eens derwaards te gaan, al ware het ſlegts
„ om 'er eenige maanden te blyven. Vol van verlangen
„ om myne verzameling te vermeerderen, en meer op-
„ helderingen te bekomen over zeer belangryke onderwer-
„ pen, moet ik my, om 'er naar wensch aan te voldoen,
„ ter plaatze zelve begeeven. Nooit heb ik zo zeer, als op
„ deezen ver verwyderden afſtand, de waarheid ondervon-
„ den van de Spreuk: *Semper avarus eget.*

„ 't Geen, naa de Tydrekening, welke ik aan myn Broe-
„ der gezonden heb, over de Geſchiedenis der *Dairis*
„ zints SIN-NIU-TEN-O, zou kunnen uitgegeeven worden,
„ zal eene Verhandeling zyn over *Japan* onder de *Sjo-*
„ *guns*, in *Europa* bekend by den naam van *Keizers;*
„ behelzende eene beſchryving van 't geen 'er opmerkens-
„ waardigs is voorgevallen onder de Regeering van veelen
„ der Opperheerſcheren. Dewyl niets van 't geen betrek-
„ king heeft tot het Ryksbeſtuur kan gedrukt zyn zints

„ GON-

„ GONGIN-SAMMA, heeft men my Handſchriften bezorgd,
„ die zeer keurige berigten bevatten.

„ Vervolgens zal, ik de geheime geſchiedenis der Keizeren in orde ſchikken, met eene beſchryving van het „ Plegtſtaatlyke des Hofs van *Jedo*, geduurende een geheel jaar; ik zal ſpreeken van de vyf groote Feesten, „ en verſlag geeven van de Huwelyken, de Begraafenisſen, „ en de Feesten voor de dooden: alles overgezet uit de „ Boeken der *Japanneren*. Ik zal de Planten des Lands „ doen kennen, het branden door de *Moxa*, een ſoort van „ Brandmiddel, waar van men zich in de Geneeskunst „ bedient, en het ſteeken met de naald in verſcheide ziekten. Ik zal eene beſchryving geeven van Geldſpecien, „ zo in *China* als op *Japan* in zwang. Deeze onderſcheide ſtukken zullen desgelyks vertaald weezen uit veele „ *Japanſche* Boeken. Ik zal geenszins vergeeten eene „ beſchryving te geeven van het Poeder *Doſia*, dat, naar „ 't berigt der Schryvers, van eene zo verbaazende uitwerking is, dat, hoe weinig daarvan ook in den mond, „ de neusgaten of de ooren van een dooden, gebragt, wienslyk ſtokſtyf is, alle Leden, in den tyd van twintig minuuten, buigbaar worden, 't geen volſtrekt noodzaaklyk is om de Lyken in de kist te kunnen leggen, die, „ naar 't gebruik der *Japanneren*, de gedaante van een „ kuip heeft. Men bedient zich ook van dit Poeder by „ moeilyke Verlosſingen; men laat de Vrouw een kopje „ warm water drinken, waarin een weinig van de *Doſia* „ ontbonden is, en zy verlost zonder eenig toeval. Ik „ zal 'er eene Verhandeling byvoegen over KOBO-DAISI, „ de uitvinder van dit Poeder. De beſchryving van het „ Eiland *Jeſſo*, aan *Japan* onderhoorig; de Zeden der „ Inwoonderen, en veele andere narigten, over verſcheiden onderwerpen, die nog verdere naſpeuring vorderen, „ zullen my nog zeer langen tyd genoeg bezigheids verſchaffen in myne uuren van uitſpanning."

Dit kort verſlag kan genoegzaam ſtrekken om 'er uit op te maaken van hoe veel aanbelangs en nuts het Werk zal weezen, waar aan die geleerde *Hollander* bezig is: het zal daarenboven dienen, om ons een Land te doen kennen, waar van wy te weinig weeten, en waar wy (*Franſchen*) niet komen, en de *Hollanders* de eenige *Europeaanen* zyn die 'er handel dryven. —— Wy zien uit deezen Brief, dat de *Japanners* een Character hebben, zeer verſchillende van het Character der *Chineezen*, die de *Europeaanen* niet

niet by zich willen dulden, die met hun geene gemeenſchap hebben, dan in een hoek van *Canton*, en het ontwyken hun eenig onderwys te geeven. De *Japanners*, integendeel, beantwoorden hunne vraagen, ſcheppen 'er vermaak in, als zy hun middelen tot nader verlichting kunnen verſchaffen, daar zy hun de Werken in de Landstaal geſchreeven, en hunne Boeken, mededeelen. 't Zou voor de Weetenſchappen zeer bevorderlyk weezen, als men eene naauwere betrekking hadt tot dit zonderling Volk, zints zo langen tyd onderweezen en beſchaafd, en wanneer veele Reizigers het voorbeeld van den Heer BRITZING volgden.

LEEVENSSCHETS VAN DEN DICHTER SALOMON GESSNER.

(*Uit het Engelsch.*)

„ Schoon wy niet lang geleden, in ons *Mengelwerk*, ge-
„ plaatst hebben een *Berigt*, *wegens den Dichter* SA-
„ LOMON GESSNER, *en diens Werken*, door den Heer DE
„ MAYER (*), kunnen wy niet nalaaten een ander Lee-
„ vensberigt van dien beroemden Man, in 't *Engelsch*
„ aantreffende, 't zelve mede plaats te gunnen, als ver-
„ ſcheide byzonderheden behelzende, in 't voorgaande
„ niet aangeroerd. De Opſteller heeft dat van den Heer
„ DE MAYER gehad en gebruikt; wy zullen in de Aan-
„ haalingen om deeze Leevenſchets te bekorten, op het
„ door ons vertaalde wyzen."

SALOMON GESSNER, wiens uitſteekende Dichtſtukken den Duitſchen Letterſchat zo ongemeen verrykt hebben, werd in 't Jaar MDCCXXX te *Zurich*, in *Zwitzerland*, geboren. Hy was de Zoon van den Heer JEAN CONRAD GESSNER, een Boekhandelaar te dier Stede, en Lid van den Grooten Raad, in den Jaare MDCCLV overleden, en tot Moeder hadt hy ESTHER HIRTZEL, Dogter van SALOMON HIRTZEL, in den Jaare MDCCLXVI geboren (†).

Zints lang heeft het Geſlacht van GESSNER, in de Geleer-

(*) Zie hier boven, bl. 215.

(†) *Notice ſur la Perſonne & ſur les Oeuvres de* Salomon Geſsner, par M. DE MAYER, hier boven, bl. 229. *Aant.*

leerde Wereld uitgeblonken. CONRAD GESSNER, een beroemd Wysgeer en Arts, bloeide te *Zurich*, in de zestiende Eeuw. Zyne beroemdheid, als Natuurkenner, verſchafte hem Brieven van Adeldom, en een Wapen, van Keizer FERDINAND; en zyne Natuurlyke Historie, door de Schryvers van den tegenwoordigen tyd, inzonderheid BUFFON en GOLDSMITH, met lof aangehaald, deedt hem den eernaam van den DUITSCHEN PLINIUS verwerven (*). Een ander uitſteekend Geneesheer, die den naam van GESSNER voerde, was, eenige weinige jaaren geleeden, Voorzitter op de *Philoſophiſche Societeit*, te *Zurich*. De vermaarde HALLER heeft de kunde en bekwaamheden deezes Mans geroemd. Hy was de Oom van SALOMON GESSNER, van wien wy thans moeten handelen (†).

Ten aanzien van de Opvoeding onzes Dichters, doet 'er zich eenig verſchil op in de berigten, wegens hem gegeeven. De Heer DE MAYER ſchryft, dat, ten tyde der Geboorte van GESSNER, de Dichtkunst in *Duitschland* geheel verwaarloosd lag, dat hy van het leezen van Dichters, anders in zyn ſmaak vallende, te rug gehouden wierd door een onkundigen Leermeester, die de eerſte vonken van de zugt tot fraaye Letteren in hem uitbluschte, hem tot eene bykans hebbelyke logheid deedt vervallen, zo dat men te vergeefsch poogde hem *Grieksch* en *Latyn* te doen leeren (‡).

Dan, volgens 't berigt door SCHMIDT gegeeven, komt 'er zoo veel niet ten laste der geenen, aan welken GESSNER's Opvoeding was toevertrouwd. „ In zyne vroegere „ jaaren," ſchryft deeze, „ gaf GESSNER geene blyken „ altoos van dat vernuft, waar door hy naderhand zoo zeer „ uitſchitterde. BODMER, de Maaker van een Gewyd „ Zangſtuk, getyteld *Noach*, vondt zich bedroogen in „ het ſchatten der vermogens, die ten eenigen dage zyn „ eigene zouden overtreffen. By de zorge van dien be„ kwaamen Hoogleeraar, hadt GESSNER's Vaders zyn „ Zoon

(*) Het wapen, door den Keizer aan hem verleend, beſtondt uit vier kwartieren, en drukten deeze de Onderwerpen uit, in zyne Natuurlyke Historie verhandeld. 1. Een Arend, 2. een Leeuw, 3. een Dolphyn, 4. een Baziliscus. Hy ſtierf aan de Pest, in 't Jaar 1565. *Mem. du* P. NICERON.

(†) SCHMIDTS *Biographie.*

(‡) DE MAYER, hier boven, bl. 216.

„ Zoon ter opvoedinge beſteedt, en, naa het verloop van
„ eenigen tyd, zondt deezen den Jongeling te rug, met
„ verzekering, dat al diens Leering zich zou bepaalen tot
„ ſchryven en rekenen. Dit vonnis, hoe hard het ook
„ moge voorkomen, ſcheen geregtvaardigd te worden
„ door de Onleerzaamheid van den jongen GESSNER. De
„ Vader, verre van afgeſchrikt te zyn, door deeze ongun-
„ ſtige verklaaring, beſteede zyn Zoon onder het opzigt,
„ van een Bloedverwant, een Geestlyken in de nabuurſchap
„ van *Zurich*. —— Deeze waardige Geestlyke ſchynt
„ allereerst het verborgen vernuft in zyn Kweekeling ont-
„ dekt te hebben. Dikwyls wandelde hy met hem in 't
„ Land, en liet de geſprekken ongemerkt gaan over de
„ hun omringende ſchoonheden der Natuure; in deezer
„ voege verwekte hy in 't jeugdig hart een zugt tot
„ Landſchaps beſchouwing. Hy haalde plaatzen uit
„ Dichters aan, om de wandelingen te veraangenaamen,
„ en de onderwerpen hunner geſprekken belangryker
„ en leevendiger te maaken. GESSNER's nieuwsgierig-
„ heid werd dus opgewekt; hy wilde niet langer ver-
„ waarloozen kennis te verkrygen van de taalen, op
„ dat hy in 't oorſpronglyke de Schryvers zou kunnen
„ leezen, van welke hy zich zo veel voldoenings beloofde.
„ Dit ſtelde hem vervolgens in ſtaat om met VIRGILIUS
„ zich te verlustigen in diens Landſchaps-beſchryvingen,
„ en ſmaak te vinden in de herderlyke eenvoudigheid van
„ THEOCRITUS. Uit deeze omſtandigheid moeten wy mo-
„ gelyk afleiden GESSNER's gezette liefhebbery tot Her-
„ derszangen."

De jaaren bereikt hebbende, in welke het noodig was keuze van een beroep te doen, gaf hy de voorkeure aan den Handel zyns Vaders, die, in de daad, eene ſoort van Familie-handel geworden was. Van vyf huizen in *Zurich*, die den Boekhandel dryven, (met welke het Boekdrukken gepaard gaat,) behoorden 'er twee aan de GESSNERS; een aan twee Broeders van dien naam, en een waar in onze GESSNER deel hadt, dreef den handel onder de handtekening van ORELL, GESSNER en FUSELI. Dit huis hadt zeer veel te doen, ſtak uit in wydſtrekkenden handel, in oordeelkundige keuze van Werken, in keurlykheid van letterdruk, en ſchoonheid van drukcieraaden (*).

GESS-

(*) De Gottiſche gedaante der Duitſche Letteren heeft men zints

GESSNER's bezigheid in den Boekhandel belette hem niet in het aankweeken zyns Vernufts. Hy gaf zich met volle vryheid over aan zyne geliefde geestneiging; en zyne Deelgenooten in den handel hadden te veel verſtands om te klaagen over den tyd, dien hy in 't ſchryven beſteedde. —— In den Jaare MDCCLII deedt hy een reis door *Duitschland*, niet zo zeer met oogmerk om den Boekhandel uit te breiden, als om de Schryvers, die hun land eere aandeeden, te zien en te leeren kennen. Te *Berlyn* werd hy, door GLEIM en WEIS, ingeleid in een Letterlievend Genootſchap, waar elk Lid, op zyn beurt, een ſtukje van eigen opſtel voorlas. Berigt ontvangen hebbende, dat men van hem desgelyks een ſtukje zou wagten, ſcheen GESSNER begeerig, dat de verdienſten van zyn eerſte werk aan hun onpartydig oordeel zou aangebooden worden. Zo ras de andere Leden met leezen gedaan hadden, ſtak GESSNER de hand beevende in zyn zak, om het geſchreevene te zoeken; doch het ontbrak hem aan moed, om het voor te leezen. Hoe charactertekenende is dit wantrouwen, 't welk dikwyls de grootſte Vernuften vergezelt!

Het Stukje, toen vervaardigd, was getyteld: *de Nacht*, in dichterlyk onrym, hy gaf het, naa zyn wederkomst te *Zurich*, in 't Jaar MDCCLIV uit. 'Er zyn thans drie onderſcheidene Overzettingen van in 't *Fransch*: „'t Is," ſchryft de Heer HUBER, de *Franſche* Overzetter zyner Werken, „ een van die oorſpronglyke voortbrengzels, „ van welke men, onder de hedendaagſchen, geen voor„ beeld vindt. 't Is een verbeeldingvol tafereel, waarin „ men trekken ziet van het boertige en geestige." De Schryver zelve getuigt 'er van in een Brief aan den Heer HU-

zints lang onbevallig voor het oog gekeurd, en geoordeeld dat ze eenigermaate ten hinderpaal ſtrekte, om die taal by andere Volken ingang te doen vinden. GESSNER poogde deeze zwaarigheid weg te neemen, hy drukte zyn eigen Werken, en die van andere *Duitſche* Schryveren, met een *Romeinſche* Letter. Indien ooit de *Duitſche* Letterkunde ontſlaagen wordt van de boeijen der barbaarſche Lettervorm, zal dezelve dit grootelyks hebben dank te weeten aan ORELL, GESSNER en FUSELI, die een voorbeeld gaven om *Duitſche* Werken te drukken met een Letter, door de rest van *Europa* reeds lang aangenomen. Deeze hervorming in het drukken bepaalt zich echter nog tot *Zwitzerland*, zo kragtig is de invloed van het ongerymde, als gewoonte en hebbelykheid tot ſteunzel dienen.

BER : „ Ik heb altoos myn kleine Stukje *de Nacht*, met een partydig oog, aangezien. 't Is, indien gy wilt, een *Caricature*, vervaardigd in een uur van gekheid, of bedwelming. 't Heeft in *Duitschland* eenigen opgang gemaakt. Ik heb het nu zorgvuldig overgezien, eenige gekke dingen 'er uitgedaan, en andere even gek 'er ingevoegd. Gy zult inzonderheid opmerken, dat ik in deeze kleine vertelling, by wyze van Episode, den dichterlyken oorsprong van den natuurlyken Phosphorus, den Glimworm, heb ingevoerd (*):" —— t welgelukken deezer eerste Proeve, en het voorbeeld i WIELAND bemoedigde de schroomagtige Zanggodin i onzen jongen Boekhandelaar, en hy gaf bykans ten lden tyde uit een herderlyke Roman, *Daphnis* getyteld, een Vervolg van de bekende geschiedenis van *Inkle* en *rico* (†).

Van deeze aandoenlyke Vertelling, die oorspronglyk in i *Spectator* te voorschyn kwam, hadt GELLERT een hterlyke Vertaaling in het *Hoogduitsch* uitgegeeven. DMER hadt een Vertelling over 't zelfde onderwerp tooid, en een plan gevormd om dezelve voort te zet-, waar in hy ten oogmerk hadt, om, verontwaardigd het denkbeeld van de Onschuld aan de Gierigheid opfferd en snoodheid ongestraft te zien, de Geschiedenis slot te geeven, bestaanbaar met regelen van strikte nterlyke Regtvaardigheid. Onze Dichter volgde het n van BODMER in zyn Dichtstuk *Inkle* en *Yariko*. Dit, edaad, is enkel een tweede Deel, waar in hy het Bew van *Inkle*, en de gelukkige Verlossing van *Yarico*, chryft. Hy vangt in deezervoege aan. „ Beziel my, Zanggodin, terwyl ik het vervolg zing der Geschiedenis van *Inkle* en *Yariko*. De Leezer zou ten prooy an hartzeer blyven, indien hy de ongelukkige Maagd iet verlost zag uit haaren jammerstaat. Zyn boezem ou verscheurd worden door de moeilykste aandoeningen, als hy ten minsten niet eenige tekens van berouw n *Inkle*, en eenige overblyfzels van menschlykheid ag. Deeze trekken zyn nooit zo geheel uit het menschelyk hart uitgewischt, dat ze het wederkeeren tot le Deugd verhinderen; of die heilzaame Vrees buiten luiten, welke de afstammeling is van Berouw. Het „ zaad-

*) *Choix de Poesies Allemandes*, Tom. I. p. 127.
†) HAMBURGER *Gelehrte Deutschland, fortgesetzt von* J. G. MEUSEL.

„ zaadbeginzel van goedheid in zyn boezem ingeplant, „ kan opſchieten door het onkruid heenen , zich in„ wikkelen, en bloeijen." —— Zodanig is het menschlievend Oogmerk van GESSNER; een oogmerk, dat zyn hart eere aandoet. „ 't Is nogthans," ſchryft de Heer „ HUBER, eene bedroevende aanmerking voor de eer der „ Menſchelyke Natuure, dat de Oorſpronglyke Geſchie„ denis, in den *Spectator* geplaatst, gegrond is op eene „ gebeurde zaak, terwyl het tweede Deel, van den Heer „ GESSNER, niets meer is dan een dichterlyk Verdicht„ zel." —— Dit Dichtſtuk werd in 't Fransch vertaald door de Heer RIVIERE, en geplaatst in HUBER's *Verzameling van Duitſche Dichtſtukken*. Dan, niet tegenſtaande de toejuiching, waar mede het in *Duitschland* en *Frankryk* ontvangen werd, wilde GESSNER, ongetwyfeld uit hoogagting voor zyn geweezen Leermeester, 't zelve niet plaatzen in de Verzameling van diens Werken, welke naderhand onder zyn eigen opzigt het licht zagen.

Zyn *Daphnis* verſcheen in den Jaare MDCCLV, een Jaar voor het Vervolg van *Inkle* en *Yarico;* doch alleen met de eerſte letters van zyn Naam. Uit twee Brieven, voor dit Dichtſtuk geplaatst, blykt dat het geſchreeven is onder de Ingeeving der Liefde van *Phillis*, in wier bezit hy naderhand zo veel aardſche zaligheid vondt (*). Dit Dichtſtuk is eene Herderlyke Roman, die voor weinige van deeze ſoort in keurigheid en eenvoudigheid behoeft te wyken, en, in verſcheidenheid van beelden en belangryke omſtandigheden, de meeste overtreffen; 't werd algemeen bewonderd, en in 't *Engelsch*, *Fransch* en *Nederduitsch* overgezet.

Op de *Daphnis* volgden zyn Idylen, en eenige andere Herderlyke Dichtſtukjes; waar hy THEOCRITUS, VIRGILIUS, OVIDIUS ten voorbeelde genomen heeft. Deeze Idylen zyn vol van tedere gevoelens, ſchoone natuurlyke beelden, en zedelyke leeringen van algemeen belang voor 't Menschdom. Hy ſchreef ze in eenige der gelukkigſte oogenblikken zyns leevens, op het land, het Stads gewoel ontweeken. De Landtooneelen, welke zich aanboden, waren allergeſchiktst om hem die treffende Landſchapsſchilderyen in te boezemen (†).

De Idylen van GESSNER werden niet alleen bewonderd door

(*) Zie deeze Brieven hier boven, bl. 221.
(†) Zie hier boven, bl. 217, 218

door zyne Landgenooten; de beste Keurmeesters in *Frankryk* en *Engeland* vereerden ze met de uitſteekendſte goedkeuring. In den Jaare MDCCLXI zondt de Heer HUBER de overzetting van dezelven aan den beroemden J. J. ROUSSEAU, toen lydende aan de ſmertendſte toevallen van graveel, op zyn verblyf te *Montmorenci*, by *Parys*. „ Ik „ leed," antwoordde de Schryver van de *Eloiſa*, „ de „ felſte pyn toen ik uwen Brief en uwe Idylen ontving. „ Den Brief geleezen hebbende, opende ik het Boek als „ 't ware werktuiglyk, volkomen verzekerd dat ik het weder „ digt zou doen; doch ik was bedroogen in die meening; „ ik ſloot het niet voor dat ik het geheel uitgeleezen had, „ en zette het by my neder om het andermaal te leezen. Ik „ bemerk dat uw Vriend GESSNER een man naar myn hart „ is: hier uit mogen wy over diens Vertaaler oordeelen, „ door wien ik alleen kennis aan hem gekreegen heb. In „ deeze laatſte zes jaaren heb ik, in deeze afzondering, „ meer geleefd dan al het overige mynes leevens. Gy „ hebt my een verlangen ingeboezemd om de naastkomende Lente te beleeven, op dat ik wandelingen mag doen „ met uwe lieve Herders en Herderinnen, om de aangenaamheden van ongeſtoorde rust met hun te genieten, „ en weder die landverblyven te beſchouwen, welke niet „ behoeven te wyken voor die, door GESSNER en u zo „ treffend geſchilderd.

Dr. BLAIR zegt, „ van alle hedendaagſchen is de Heer „ GESSNER, een Dichter in *Zwitzerland*, de gelukkigſte „ geweest in zyne Herderdichten. Hy heeft in zyne *Idylen*, gelyk hy ze noemt, veele nieuwe denkbeelden ingevoerd; zyne Landſchapsſchildery is dikwyls treffend, „ en zyne beſchryvingen zyn vol leeven. Hy ſchetst ons „ het Herdersleeven met alle mogelyke verfraaijingen; „ doch zonder tot het buitenſpoorige over te ſlaan. De „ grootſte verdienſten van deezen Dichter beſtaan hier in, „ dat hy voor 't hart ſchryft, en de onderwerpen van zyne Idylen verrykt heeft met voorvallen, die de tederſte „ gevoelens doen opwellen. Tooneelen van Huislyk Geluk worden 'er ſchoon in afgemaald. De onderlinge genegenheid van Egtgenooten, van Ouders en Kinderen, „ van Broeders en Zusters, zo wel als van Minnaars en „ Minnaresſen, vindt men op eene hartroerende wyze „ voorgedragen. Dewyl ik de taal niet verſtaa in welke „ GESSNER ſchreef, kan ik niet regt oordeelen, over het „ dichterlyke van zyn Styl; maar wat de onderwerpen,

„ en het uitvoeren van zyn Herderszangen aanbelangt, „ dunkt my alle hedendaagſche te overtreffen (*).

De Eerw. Mr. COXE heeft zyn oordeel van GESSNER in deezervoege opgegeeven. „ Ik gaf deezen morgen [3 Aug. „ 1776] een bezoek aan den beroemden GESSNER, Schry„ ver van den *Dood van Abel*, en van verſcheide Idijlen, „ die, van wegen derzelver keurigheid en eenvoudigheid, „ met allen regt hooggeſchat worden. Zy zyn vol van „ die kieſche trekken eener gevoelige ziele, welke tekens „ draagen van een hart verwarmd door de edelſte gevoe„ lens; Liefde wordt 'er in afgebeeld met de zuiverſte „ kleuren van onſchuld, deugd, en goeddaadigheid. „ Zyne Onderwerpen bepaalen zich niet tot die tedere „ drift alleen; Ouderliefde, Kinder-eerbied, dankbaar„ heid, menschlievenheid, met één woord, elke Zede„ pligt word 'er, op de bevalligſte en aandoenlykſte wy„ ze, in afgeſchetst. Zyne Schriften zyn buitenslands „ verſpreid, in alle taalen overgezet, en zullen door de „ volgende Eeuwen bewonderd worden, zo lang men „ eenigen ſmaak behoudt voor herderlyke eenvoudigheid „ of oorſpronglyke opſtellen" (†).

GESSNER's beroemd Dichtſtuk, *de Dood van Abel*, kwam eerst uit in het Jaar MDCCLVIII. Dit is een Heldendicht in Vyf Boeken, 't welk op eene aandoenelyke wyze eene ſoort van Godsdienſtige Grootsheid met de eenvoudigheid van het Herdersleven vereenigt. 't Is onmogelyk voor een jeugdig gemoed, door de verleidingen der wereld niet beſmet, dit Werk te leezen, zonder vervuld te worden met eene brandende Godsvrugt en vuurige liefde tot de Deugd. Dan, niet tegenſtaande de veelvuldige ſchoonheden daar in aan te treffen, heeft de Uitgeveſ, van een Godgeleerd Dagſchrift te *Leipzich*, dit Dichtwerk gegispt op eene wyze, te walchelyk om het onzen Leezeren onder 't oog te brengen. De meest betekenende tegenwerping is misſchien de vryheid, welke de Schryver genomen heeft omtrent de Gewyde Geſchiedenis: by voorbeeld, dat hy den dood van *Abel* verbeeldt als het uitwerkzel eener ſchielyke drift in *Cain* ontſtooken, daar dezelve, integendeel, blykt voorbedagt gepleegd te zyn. Men moet echter bekennen, dat de grootſte voortreflykheid in dit Dichtſtuk beſtaat in *Herder-*

(*) Dr. BLAIR *Lectures on the Belles Lettres.*
(†) Mr. COXE's *Sketches of Zwitzerland.*

derlyke Toneelen: want, wat het *Heldendicht* aanbelangt, dan moet het verre wyken voor MILTON, van wiens verheeven Dichtſtuk het eene ſlauwe naarvolging is. Men heeft *Franſche*, *Engelſche*, *Nederduitſche*, *Deenſche* en *Italiaanſche* Overzettingen van dit Werk.

Vervolgens gaf GESSNER uit, den Eerſten Schepper, een Dichtſtuk, in drie Boeken, waar in men de bekoorlykſte Wysbegeerte, met de ſchilderagtigſte ſchoonheden van een betooverd Land vereenigd, aantreft. Hy onderſtondt het ook Herderlyke Tooneelſtukken te vervaardigen, waar in men doorgaans oordeelt dat hy zo gelukkig niet ſlaagde als in zyne Land-dichtſtukken. De Heer DE MAYER velt 'er een gunſtiger oordeel over (*). —— Deeze Tooneelſtukjes zyn door Tooneelgezelſchappen te *Leipzich* en *Weenen* met genoegen geſpeeld.

't Is te bejammeren, dat GESSNER, naa zyne Herderszangen, niet meer als Dichter te voorſchyn trad. Zyn laatst uitgegeeven Werk, van eene plaatslyke natuur zynde, is min bekend dan zyne andere werken. 't Is een Vertoog voor de *Zwitſcherſche Maatſchappy*, omtrent den Jaare MDCCLXIII te *Schiwznach* in het Canton *Bern* opgerigt. Het onderwerp der Inſtelling was, om aan de Burgers der Dertien Cantons eene Staatkundige en Zedelyke Geſchiedenis van hun Land voor oogen te ſtellen, zints den tyd van derzelver Bondgenootſchaplyke verbintenis, by welke zy hunne vryheden kreegen. Om deeze Vaderlandlievende oogmerken te bereiken, moesten de Leden der Maatſchappye Mannen van Geleerdheid zo wel als Burgers weezen; GESSNER oordeelde men beide deeze hoedanigheden te bezitten. De Oprigting deezer Maatſchappy ging vergezeld van eene zeer zonderlinge en treurige omſtandigheid. De Heer BALTHASAR, Lid des Raads van *Lucerne*, die het denkbeeld van het oprigten der Maatſchappye eerst geopperd hadt, ontving 's avonds de tyding, dat hy tot Voorzitter benoemd was, en ſtierf den volgenden morgen. In dien tusſchentyd egter ſtelde hy een Vertoog op, getyteld: *De laatſte Wenſchen van een Zwitſchers Patriot.* Dit Vertoog werd, in de eerſte Vergadering der Maatſchappye, geleezen, gelyk de Uiterſte

(*) Zie hier boven bl. 218. De Heer DE MAYER heeft de geſchiktheid van *Zwitzerland*, om Dichters van Herderszangen te vormen, *ald.* en op de voorgaande bladzyde, treffend beſchreeven.

ſte wil van een Vader in tegenwoordigheid des gezins. De aandoenlykheid van GESSNER werd gaande op het hooren van dit Vertoog. „ De wenſchen van een ſter„ vend Patriot," riep hy uit, „ zullen voldaan worden, „ door de voordeelen, welke uit deeze Inrigting zullen „ ſpruiten. De Bondgenooten zullen niet langer Vreem„ delingen omtrent elkander zyn; want trouwe en voor„ oordeel zullen wyken, en niets zal vervolgens ons be„ weegen om te vergeeten, dat wy allen in een gemeen „ geluk deelen; en de duur van 't zelve moet afhangen „ van den duur onzer Vriendſchap. Hoe kragtiger en „ uitgebreider dit gevoel wordt, hoe volklonkener ons „ Geluk zal weezen, beide algemeen en byzonder Ge„ luk. Wy zullen in verlegenheden elkander byſtaan als „ braave Broeders. Wat ſchoon en heilzaam is in de „ Maatſchappy, zal in zegeninge nederdaalen gelyk de „ ſtraalen der Zomerzonne over onze bergen en valeijen „ ſchynen." —— Het ontbrak niet aan Lieden, die meer den Dichter dan de Academist in deeze Aanſpraak vonden, inzonderheid oordeelden zy de laatſte uitdrukking beter geplaatst in een Idyle dan in een Aanſpraak; maar zy, die de warme uitboezemingen van Gevoel den voorrang geeven boven koele uitdrukkingen van afgemeeten Oordeelkunde, ontdekten met genoegen de Gevoeligheid eens Mans van Vernuft; eene Gevoeligheid die in alle de Schriften van GESSNER ſpreekt.

De Dichtkunde was de eenige Kunst niet in welke GESSNER ten top van uitmantenheid opſteeg. In zyne vroege jeugd hadt hy eenige weinige leſſen in de Tekenkunst gehad, en nu en dan het penſeel gehanteerd, zonder eenig oogmerk om ooit een Kunſtenaar te worden. De Verzameling van HEIDEGGER, zyn Schoonvader, beſtaande uit eenige der beste Stukken van de *Vlaamſche* Schilderſchool, wekte eerst zyne aandagt op. Van een Liefhebber werd hy een Kunſtenaar. Zyn eerſte proeven in het tekenen waren eenige Vignetten en Tytelplaaten voor Boeken, die in zyn Winkel uitkwamen. Allengskens nam hy hooger vlugt. In 't Jaar MDCCLXV gaf hy tien Landſchappen uit door hem geëtst en gegraveerd. Zints zyne eerſte prooven in het graveeren, zette hy zyn oogmerk voort om de cieraaden tot de uitgaven van zyne eigene en van anderer Werken te vervaardigen. Eene heerlyke uitgave van zyne Idylen en Vertelzels, met Plaaten, door hem zelve getekend en gegraveerd, zag in het jaar MDCCLXXIII, het licht; en een andere, nog

prag-

pragtiger uitgehaald, kwam, in 't Jaar MDCCLXXVII, te voorſchyn. Twee Landſchappen, *Lida* en *Ganymeda* verſcheenen in 't Jaar MDCCLXXXI, en nog tien gaf hy 'er uit in 't volgend Jaar (*).

De Heer FUSELI, een uitmuntend Schilder uit *Zurich*, en Vader van den beroemden Kunſtenaar, die thans zo zeer uitſteekt in het vervaardigen der Gaandery met ſtukken uit SHAKESPEARE (†), heeft in de Voorreden van zyne *Geſchiedkundige Proeven over de Schilders, Plaatſnyders, Bouwkunſtenaars en Beeldhouwers*, die *Zwitzerland* eere hebben aangedaan, gewaagd op eene zeer aanpryzende wyze van GESSNER, toen nog leevende, ſchoon zyn Vriend, en Drukker zyns Werks. De Voorreden van FUSELI behelst een verſlag van vier der beste Tekeningen onzes Dichters, en een Brief van GESSNER over de Landſchapsſchilderyen, welke hy, in January MDCCLXX, aan FUSELI ſchreef. Hier in geeft hy berigt van de wyze, op welke hy, bykans zonder het te weeten, een Kunſtenaar wierd. „ Zyne natuurlyke losheid, ſchryft de Heer FUSELI, verdient te meer bewonderinge, uit aanmerking, dat hy, in zyne eerſte poogingen, noch groote modéllen, noch beweegredenen van nayver, hadt. De Kunst noodigde hem als 't ware, en hy nam de uitnoodiging aan" (§). —— De Heer COXE merkt op, dat GESSNER's Verhandeling over de Landſchapsſchilderyen „ de kieschheid van zyn ſmaak en de vlugge wending zyns Vernufts vertoont: terwyl zyne voortbrengzels in beide de ſoorten de verwantſchap dier twee Kunſten toonen, als mede dat de bevattingen van den Dichter en den Schilder gelykaartig zyn. —— Ik geef," vervolgt COXE, „ de voorkeure aan GESSNER's ongekleurde Tekeningen boven zyne Schilderyen: want, hoewel de denkbeelden in beide even ſchoon en verheeven zyn, is zyn coloriet verre beneden zyn tekening." —— By deeze opmerkingen mogen wy nog voegen, op 't gezag eens Kunſtenaars, die GESSNER

(*) *Neue Bibliothek der Schönen Wiſſenſchaften.* —— *Algemeine Deutſche Bibliothek.*

(†) Verſcheide uitmuntende Stukken zyn van de hand diens Kunstſchilders, als No. X. XIX. XXIX. en XXXIV. Zie over deeze Kunstzaal *Algem. Kunst en Letterbode.* II. D. bl. 165.

(§) FUESLIN's, *Geſchichte der besten Kunſtler in Schweiz.*

NER zeer wel kende, dat die Heer in Landſchappen byzonder uitmuntte; hy deed eene pooging om een Portrait- en Historie-Schilder te worden; doch ſlaagde in geen van beide gelukkig. Hy verſtondt te weinig van de Menschlyke Gedaante; de Afbeeldingen van Landſchappen en andere voorwerpen zyn volmaakt; doch zy waren alle ontleend uit Antiquen, waar van hy een groote verzameling hadt.

Zyn Character, als Echtgenoot, Vader en Burger, hebben wy by eene voorige gelegenheid vermeld (*); by de blyken van agting, door Buitenlanderen hem betoond, moeten wy nog voegen, dat, toen zyne Werken in *Frankryk* eerst bekend werden door de Vertaalingen van HUBER, de Hertogin *de Chartres*, (thans Hertogin van *Orleans*) hem eene post in het Regiment *Zwitſcherſche* Gardes te *Parys* aanboodt, 't geen hy affloeg.

Terwyl de Kunst bezig is met het Gedenkteken ter eere van GESSNER op te regten (†), hebben twee Heeren de *Natuur* zelve te baat genomen. Naamlyk twee *Zwitzers*, de Heeren ZWICKI en BUCLER, door de *Alpen* trekkende, kwamen in de bevallige Valei van *Seeruti*, zy beklommen een hooge Rots, en graveerden 'er het volgende Opſchrift:

De NATUUR *heeft gewild, dat* GESSNER *een* GEDENKTEKEN *zou hebben. Zy boezemde dit Z. en B in, en deeze* ROTS *ontvangt den naam van* GESSNER (§).

(*) Zie hier boven, bl. 222.
(†) Ald. 225.
(§) *Eſprit de Journ.* Juin, 1789. p. 230.

BESPIEGELINGEN OVER DE ONBESTENDIGHEID VAN HET MENSCHLYKE LEVEN, EN HET AFSCHUWELYKE DER OORLOGSWOEDE.

De Wereld gaat haastig voorby; alle derzelver heerlykheid verdwynt, en de mensch, op dezelve geplaatst, is als eene bloeme des Velds, die ras verwelkt. —— Hoe weinige zyn onze levensdagen! — eene korte ſchakel, een ſchakel van op elkanderen volgende oogenblikken, die, voor by zynde, niets beduiden, maken ſlegts 's menſchen Leeftyd, ja den langſten Leeftyd in de-

ze beneden gewesten uit. Onze Jaren ſchynen zo kort, en oral de voorbyzynde, dat zy alle, byeen gerekend, niet anrs dan eene ligt voorbyſnellende ſchaduwe gelyk zyn. Alle voorby zynde Jaren ſchynen een oogenblik te wezen; —— n oogenblik, dat bykans zo ſchielyk voorby is als het begonnen as; —— en hoe velen ſtappen zo dra weêr de wereld uit, ; zy daar zyn ingekomen; even gelyk een reiziger, die, ſpoedig ortreizende, eene plaats op zyne reize zo dra verlaat, als hy ar is ingekomen. Zodanig is de gedaante der wereld, en zo rt, zo onſtandvastig, zyn onze levensdagen. —— Zy gaan t de gedaante der wereld voorby — en onzer werd niet ter gedagt na eene korte reeks van Jaren. —— Dat Lot, Stervelingen, dat Lot is ons allen beſchoren, en wel zo, dat y geene de minſte zekerheid hebben, op eenig aanſtaand, op ig toekomend oogenblik. —— Wy kunnen ons niets belovan het toekomende. —— Het oogenblik, waar in wy verren, waar in wy nog ademen, is ſlegts de tyd, waar over y beſchikken kunnen; alle de overige zyn onzeker; —— een t bedrieglyk mogelyk, een onzeker misſchien. —— Hoe zal en dan zyn vertrouwen vestigen, op iets dat zo ligt misleiden, zo ligt bedriegen, kan? —— Zal men dan op een zandond ſteunen? —— Hoe! zal men zyne rekening maken op s toekomſtigs, en alle zyne overleggingen bepalen by iets, ar van men geene de allergeringſte vertrouwelyke zekerheid eben kan? —— En nochtans is dit het gedrag, het doorgaand drag, van de meeste menſchen. De meeste van Adams kroost ren als of zy waanden eene beſtendige woning op dit benemond te hebben. —— Zy ſtellen zich aan, als had deze almene waarheid, „ ons leven is kort van duur, en eene ligte haduwe gelyk," wel plaats omtrent alle andere menſchen, uitzonderd alleen met opzicht op zich zelven. —— Zy gedragen zich nneens, als of hun woning vast gevestigd, en hun verblyf, deze gewesten van onbeſtendigheid, eeuwigdurend, eeuwig onranderlyk zou zyn. — Dan wie belooft ons zelfs een lang ren; —— wie belooft ons zelf, dat wy 'er het volgend genblik nog zyn zullen; en wy niet, terwyl wy dit overden, —— den laatſten ademſnik geven! —— Wie moet niet baasd ſtaan, als hy in overweging neemt, hoe wy waarlyk os wandelen op den uiterſten rand van het Graf, en door de nſte ſtruikeling in het zelve plotsling moeten neêrſtorten; want y voeren de doodſtof, waar wy gaan of ſtaan, waar wy rkeren, altoos beſtendig met ons: — wie moet dan niet baasd ſtaan, dat vele hun levennog zo lang rekken? —— e ontroert ons een haastig, en onverwagt Sterfgeval! —— t hart klopt ons — en de leden beven, als men ons boodapt: „ daar is een welbekende van ons zo ſchielyk, zo plotsling, geſtorven; — daar is dees of die onverwagt van den

„ dood overvallen; —— zo op het oogenblik nog wel, en in
„ een lyk!" Omſtandigheden die ons ontroeren, die ons verbazen! en nochtans moet men zich verwonderen, dat ze zo zeldzaam voorvallen. —— Dusdanige gebeurtenisſen, —— zulke gevallen, werken eenige weinige ogenblikken met kragt op ons gemoed: —— Wy gevoelen voor dien tyd het gewigt dezer waarheid op ons werken: —— maar helaas! het is van een korten duur. —— Weldra zyn wy vergeten, op welke wankelbare zuilen het gebouw van ons leven rust. —— Zyn wy gezond, van een ſterk en vast geſtel, dan menen wy dat we voor niets bedugt behoeven te zyn, dat wy niets hebben te vrezen. —— Edoch de gezondſte, de ſterkſte, mensch word dikwils op het alleronverwagtſte weggerukt; terwyl hy, die een kwynend, die een zukkelend, leven leid, nog Jaren lang blyft leven, na dat deze reeds in de groeve des verderfs is neêrgezonken, en aan de Verrotting overgegeven. —— Zo ziet men vaak een vast gewortelden Eik door een Orcaan ſchielyk neergeſlagen, terwyl het buigzaam riet het geweld van deszelfs woede heeft doorgeſtaan.

De bloeijende Jeugd vestigt vaak te veel vertrouwen op eene Jeugdige frisheid; —— niet denkende aan eene haastige verbryzeling, ſtelt zy den dood op een verren afſtand. —— Dan, hoe dikwils ziet men de Jeugdigſte bloemen het eerst verwelken; — door een onverwagt onweer neêrgeſlagen, liggen zy in het verwagtelyk ſlyk, zonder ſchoonheid, zonder luister. —— De tederſte, de frischſte en ſterkſte Jeugd ſtort dikwyls op het onverwagtſte in de groeve des verderfs, terwyl de bevende Ouderdom nog Jaren aan malkanderen derzelver treurige graſzerk bewandelt. —— Zo onzeker zyn onze levensdagen, zo onbeſtendig, zo onvast, is ons verblyf in deze beneden gewesten.

Voegt by dit alles, dat wy ſlegts maar één leven te verliezen hebben —— dat wy maar éénmaal natuurlyk kunnen ſterven. — Want, gelyk wy maar éénmaal in de wereld ſtappen, zo treden wy 'er maar éénmaal weder uit. Gelyk 'er maar één weg is, om in het leven te verſchynen, zo is 'er maar één die zich tot de vallei des doods uitſtrekt, en 'er is geen één die 'er van te rug leid. —— Dat dierbaarſte hier op aarde, het leven, kunnen wy maar éénmaal verliezen; en, het verloren hebbende, is 'er geen middel om dat verlies te herſtellen, of te vergoeden. —— Wie zou intusſchen, als hy de daden en handelingen der menſchen gadeſlaat, en ziet, hoe los en onverſchillig velen te werk gaan, daar uit niet gereedlyk beſluiten, dat ieder ſterveling duizend en duizend levens voor zich zelven te verliezen hadde? —— Wel bedagtzame menſchen ſchatten het dierbaarſte, dat zy kennen, zekerlyk op de hoogſte waarde: dan, ten aanzien van het leven, 't welk oneindig dierbaarder is dan allede ſchatten der aarde, gaat men veelal met eene onvergeeflyke onbedagtzaamheid, met eene onverſchoonlyke ſlordigheid, te werk. —— Geene ge-

waren zyn 'er uit te denken, waar aan de mensch zich niet rift bloot geven, die hy niet durft tarten, wanneer hy door r- of winzugt gedreven word. En hoe onverantwoordlyk ſpe- n maar al te dikwerf Staatszugtige Monarchen met het dier- re leven hunner Onderdanen; daar zy honderd duizenden van enſchen tegens elkanderen in 't harnas voeren. —— De ſlaaf- he zoldaat gehoorzaamt zonder tegenmorren de bevelen van nen Monarch. —— Hier is het tegenſpreken eene doodſchuld; — en in weinige uuren ligt het ſlagveld bezaaid met duizen- n van lyken. De friſchſte, de ſchoonſte, manſchap, in de vaag s levens, ligt, of geſneuveld, of deerlyk verminkt. —— Akelig houwſpel! —— Allerwege ziet men de treurigſte tonelen n jammeren aangeregt; —— tonelen van moord en ver- oesting, geſchikt om 't menschdom op den ganſchen aardbol te rdelgen (*). —— Wie ſiddert niet op de enkele gedagte! —— ier liggen gekneusde bekkenelen, vertrapte en vergruisde le- n; —— daar duizend en duizend ſlagtoffers van het doodlyk ud! —— Hier liggen de digt opëengepakte verſlagenen; —— ur gaat een gekerm op van de verminkte en half dooden; —— n gejammer naar den Hemel om hulp in de allerhulploosſte om- ndigheden; —— of een geſmeek, dat de dood zich hunner rfarme, om ze uit het geweld der elenden te verlosſen! —— oden op dooden, en gewonden op gewonden, liggen hier op nderen geſtapeld! —— Ziet daar de yſelykſte ſchouwplaats r razendſte woede! —— en nochtans zyn deze doorgaans plaatzen, alwaar de roem der Helden gevestigd word, —— waar zy eenen onſterfelyken naam verwerven: —— de plaat- n alwaar de Monarchen den naam van Groot verkrygen —— hoe bloediger dezelve zyn, des te hooger ſtygt de roem dier lden.

Moet Gy dan, ô Vorſten der aarde! moet Gy dan uwen m, uwe Grootheid zoeken in het plengen van menſchenbloed? — Of zet het vernielen van menſchen, het wreede ſlagten zy- natuurgenoten, iemand Majeſteit en Luister by? —— kan e glorie gevestigd worden op de puinhopen van verwoeste len en Landen? —— Kan de ware eere gelegen zyn in zo onſchuldige ſlagtoffers aan uwe heersch- en gloriezugt op te en? —— moet men zynen naam op zulk eene deerniswaar- wyze onſterflyk maken, en, om den naam van Groot te ver- ven, zich met zo veel menſchenbloed bezoedelen? —— Zo vierf een Alexander den naam van Groot, een Cæſar dien van

(*) Rome verloor 300,000 burgers, by den Oorlog, tuſſchen *Cæſar* en *Pejus*. *Cæſar* heeft 1,192,000, en *Pompejus* 2,183,000 menſchen in Oorlog doen omkomen; en in de tyden van *Cæſar*, *Pompejus* en *Mar-* heeft het Oorlog 5 millioenen menſchen verſlonden. Welk eene yſly- verwoesting!

van onverwinnelyk, —— ten koste van zo vele dui
gelukkige ſlagtoffers; —— ten koste van de gruwelyk
heden, van de treurigſte verwoestingen. —— Langs zulk
wegen hebben zy eenen onſterfelyken naam en roem
ven; welke nog ſchittert in de oogen veler Vorſten; e
blind door valſche gloryzugt, zich dezulken tot voorbe
navolging ſtellen. —— Maar ziddert Overſten! die
eenen weg uwe grootheid zoekt — tot zulk eenen di
uwe glorie koopt! — Die, uit iedele zugt naar roem,
het welzyn, het geluk, uwer ingezetenen, uit het oog w
ganſche land in de waagſchaal ſtelt, en 't geheel opoffer
heerschzugt. —— Eens zal 'er een tyd komen, dat all
merlyke ſlagtoffers tegen U zullen getuigen; —— dan
uwe Grootheid niet meer zal gedagt worden, maar G
zult gelyk ſtaan; —— wanneer de naam van Monarch u
zal onderſcheiden; maar Gy mogelyk minder zult zyn d
achtſte bedelaar uit uw aardsch Koningryk. —— D
waarlyk moeten ſidderen, op het gezigt, op de verſchy
alle die verſlagenen, gewonden en verpletterden, die
menig ſlagveld hebt zien verſlagen liggen —— en die Gy
heersch- aan uwe gloriezugt opoffërde! — Gy zult d
ſidderen moeten, wanneer zy met U in het gerigte tred
minſte van die zal tegen U getuigen! —— Wannoor
gerigte zult verſchynen, waarin geen aanzien des perſ
plaats grypt —— en waar uw Lot voor eeuwig zal beſlis
—— Hoe moeten dusdanige menſchen (want de grootſ
Monarchen zyn maar menſchen, ſchepzels van gelyke
als ik) hoe moeten de dusdanigen te moede zyn, welker
honderd duizend menſchen aan hunne heerschzugt hebb
ferd! — hoe beangst en vertwyfeld moeten zy op hu
lig ſterfbed worden neêrgedrukt! —— welk een vertw
zicht zullen zy niet werpen op dat naderend tydſtip, w
dien gedugten ſtap van den tyd in de Eeuwigheid doe
—— dat beſlisſend tydſtip, waar in God, de Opper-Ri
gedugte Vonnis over alle ſchepzelen, en dus ook ove
uitſpreken —— en zy de regtvaardige en eeuwige ver
hunne werken ontvangen zullen! —— Welk eene vr
zal dan hunne vertwyfelde harten aangrypen, en welk
hopige ſiddering zal als dan den benauwden, den dood
ſten, boezem prangen! —— „ Zo vele menſchen (dus
„ moet dan de angstvallige overdenking van het hart
„ vele duizenden hebben, door myne verderfelyke heersc
„ de bloedige oorlogs-tonelen, die ik gedurende myn
„ heb aangerigt, het leven moeten derven. — Duize
„ zend gekwetſten en verminkten zyn door my jammerly
„ kig geworden, daar ik ze tot nuttige leden der m
„ had kunnen maken. —— Van myne eigen ingezete

kt, om dat hen, door my, zo menigmaal het bloedig slot getroffen heeft. — Ik was dood voor het gejammer elendigen, wanneer myne baldadige krygsbenden Steden Landen verwoestten. —— Nu komt dit alles op, om ny te getuigen! —— Welk een gezigt! —— Daar naze reeds, die met my zullen ftaan in het gerigte! —— ze.... ô God, waar berg ik my in deze uiterfte beheid!... 'er is!..."

fchuwelyk is niet deze Oorlogswoede? Zyn de natuurneren niet menigvuldig genoeg, om op den mensch aan ? Heeft het Zedelyk kwaad geen natuurlyk verderf gerouwen, om ons leven te beftryden, en ons verblyf in den-gewesten kort te maken? —— Moet de mensch n den mensch in 't harnas, —— moet hy tegen zyn lagt woeden, en de ongehoordfte wreedheden plegen e eigen natuurgenoten? —— Moet hy alle verderfelyke ten uitdenken — het moordadigfte werktuig tegen zich ten, en een aanflag fchynen te fmeden, om zyn gangt van den geholen aardbodem uit te roejen? —— anders zulk Oorlogstuig? —— Is 't niet om Menfchen n, Steden en Landen te verwoesten, om het aardryk woeste wildernis te veranderen! — Het menfchelyk uit zich vaak uit in de kunst van wreedaartigheid; —— st van eigen natuurgenoten te flagten; —— in de kunst lgen en verwoesten; in de kunst van jammeren en elenrokkenen! — Waar toe tog fcherpt de Krygsman zyn waar toe anders dan om het zyn party af te winnen in ngen en flagten van menfchen; —— in Landen te n, en 's werelds jammeren te vermenigvuldigen? — rlogsvlam aan 't woeden is, wie is dan beftand tegen vernieling! ——

het leven van den mensch niet kort genoeg van duur, het nog niet genoeg aangevallen van alle kanten door ongevallen, door pynen en ziekten? — Moet het rt worden door het verderfelyk Oorlog, dat zo vele flagt; —— zo vele menfchen in de vaag van hun ar van 'er velen nog jaren lang nuttige leden der Maatdden kunnen zyn. — Wat dolheid gaat U dan aan, nenschdom! om zo wreed tegen uw eigen geflagt te dienen zulken den eernaam van redelyk, die zo ontandelen, als krygslieden tegens elkanderen? —— Hoe ge voorbeelden zyn 'er niet dagelyks voorhanden, welke rtheid, de onzekerheid, van 's menfchen leven leren? ns gaat men zich uitputten, om inftrumenten te verten eindo elkanderen te vernielen. —— ô Onvergeefeid! —— Omringen niet duizend en duizend ongevalraden ons van agteren en van voren, —— van alle kan-

kanten en van rondsomme? —— wy worden gedurig van dezelve omsingeld, en bezet, — terwyl elk kwaad gereed is, om ons aan te vallen. —— Kan niet eene enkele buitentred, —— eene voor 't oog niets beduidende omstandigheid, de gedugtste gevolgen na zich slepen? —— De kleinste, de nauwlyks merkbaarste, beuzelingen kunnen dikwils den dood ten gevolge hebben; — den dood die altoos op ons loert, en de geringste omstandigheid aangrypt, om ons in zyn geweld te krygen.

Wat roemt Gy dan op uwe voorregten, ô mensch! boven het redeloos vee, dat Gy zo ver beneden U schat? bezit gy voorregten boven het zelve, gy bezit ook wreedheden, welke die van het allerwoestst gedierte ver overtreffen. —— Uwe woede is ontembaar tegen al wat leeft — ontembaar tegen uw eigen geslagt! —— Wat schepzel, dat gy niet in koelen gemoede het leven benemen durft. —— Velen verderft gy, louter uit vermaak —— Vele voor uw dagelyks onderhoud. —— Velen worden aan uwe lusten opgeofferd, om uwe kieschе tongen, op eene lekkere bete, te vergasten! —— Ontembaar woed Gy tegen uwe eigen natuurgenoten, die gy onder schynbaar regt aanvalt en dood. —— Strafloos maakt Gy u meester van hunne bezittingen; —— Strafloos vernield gy hunne have en goederen; — Strafloos verwoest gy Steden en Landen; —— Strafloos vergiet gy menschenbloed! — Waar vind men een gedierte op aarde, zo wreed, dat het den mensch in wreedheid evenare! Reist vry de vier wereldeelen door, en nergens zult gy een soort aantreffen, zo wreed als de mensch! — O jammerlyk elendig schepzel! Zyt Gy daarom van uwen groten Maker met zo vele andere voorregten beschonken, om 'er des te schandelyker misbruik van te maken?

C. V. D. G.

EDUARD EN MARIA.

Eene Aandoenlyke en Leerzaame Geschiedenis.

(*Uit het Engelsch.*)

MYN HEER!

Myn Vader hadt twee Kinderen, eene Dogter en my. Bezorgd voor onze bevordering in de wereld, begreep hy, verkeerd, dat de eerste pligt, op de Ouderen rustende, bestondt, in hunnen Kinderen eene Opvoeding van den hoogsten rang te geeven. Overeenkomstig met dit begrip, zondt hy ons op de aanzienlykste Schoolen, welke hy met mogelykheid kon vinden, en wy ontvingen op dezelve eene Opvoeding, welke ons bekwaam gemaakt zou hebben, om in de hoogste leevenskringen, met glans, te verschynen.

Toen

Toen ik uit het School kwam, ontdekte myn Vader, die een Lakenkooper was, zyn oogmerk, om my in zyne zaak op te brengen, en ſchikte my tot zyn opvolger; doch myne Groothartigheid, in my opgekweekt, ſchrikte op dit denkbeeld. Ik voelde 'er my ſchriklyk door getroffen, en verliet myns Vaders tegenwoordigheid, met blykbaare tekenen van toorn en misnoegen. Thans ontdekte hy zyne dwaasheid, en hadt berouw, my eene Opvoeding gegeeven te hebben, door welke ik beginzels had ingezoogen, zo ſtrydig met een leevensſtand, dien ik beneden myn character aanzag. Maar berouw bleek vrugtloos. Alle zyne beloften en bedreigingen niets uitdoende, zondt hy my na de Oost-*Indiën*, en verkreeg voor my, door de aanpryzing van eenigen zyner Vrienden, een Schryversplaats. Armoede ſcheen my verkieslyk boven myn Vaderlyk Beroep. Volvrolyk vertrok ik als Schryver, en, eindelyk, werd ik, by opvolging, Opperkoopman, en in die post kwamen de rykdommen my als 't ware toevloeijen.

Een ſchat verzameld hebbende, keerde ik na myn Vaderland te rugge, na vyf- en twintig jaaren verblyfs in de *Oost-Indiën*. Myn eerſte zoeken, by myne wederkomst, was, gelyk ieder ligt kan denken, na myn Vader, en Zuster, (want myne Moeder was reeds, toen wy kleine Kinderen waren, overleeden,) doch ik vernam dat myn Vader, eenigen tyd geleeden, van hartzeer gestorven was; en hoe zeer ſtond ik verſteld, toen men my vermaalde, dat myne Zuster dit hartzeer veroorzaakt hadt, door ſich aan een ongebonden leeven over te geeven! —— Te vergeefsch deed ik myn best, om langs allerlei wegen berigt te krygen van myne arme MARIA. Doch alle pooginge waren vrugtloos; en haar lot zou misſchien, tot deezen dag toe, my onbekend gebleeven zyn, hadt een zeker toeval my haar niet doen ontdekken.

Op zekeren nagt, uit een vrolyk gezelſchap komende, waar men lustig gedronken hadt, was ik, nevens anderen, een weinig beſchonken; iemand, die ons verweet, dat wy zo laat in den nagt de buurt in onrust bragten, mishandeld hebbende, werden wy in de wagt opgebragt. Welhaast hoorde ik het gejammer van eene Vrouw, in een naastgelegen vertrek. Ik was nog vatbaar voor Medelyden, en, ſchoon door den wyn bevangen, waren myne aandoeningen nog teder.

Ik voelde my opgewekt, om na den toeſtand van het jammerend Menſch te vernemen. 't Is, zeide my de Oppaſſer van de wagt, een Hoer, wier deerlyke toeſtand my bewoog, haar in te neemen. Myne Vrouw, voegde hy 'er nevens, is thans by haar, en doet wat zy kan, om haar in 't leeven te houden; doch ik vrees dat et niets zal beduiden. Ik verzogt hem, ten ernſtigſten, om my by ie ongelukkige te brengen, eer zy ſtierf. Hy ſtond zulks toe. —— Maar hoe onbeſchryflyk hartroerend waren myne aandoeningen, toen

toen ik, in dit ziertoogend Voorwerp van medelyden en ellende, myne ongelukkige en lang verlooren MARIA weder vond.

Op 't diepst getroffen door dit beroerend gezigt, viel ik buiten my zelven, in de armen van den Oppasser 't Was te veel voor menschlyke aandoenlykheid, zulk eene vertooning te verdraagen. Toen ik weder bekwam, hadt de ellendige de armen om myn hals geslaagen; in alle de vervoeringen van smert en wanhoop, op de klaagendsten toon uitboezemende: „Zie my aan —— EDUARD! —— „ Zie my aan —— Zegen my met uwe Vergiffenis, eer ik sterf! „ —— Ach! myn Broeder! —— myn EDUARD! —— vergeef „ —— zegen uwe MARIA!" —— Dit waren haare laatste woorden, en ik had naauwlyks tyd om tot haar te zeggen —— *Ik vergeef 't u!* of zy blies, in myne armen, den laatsten levensadem uit.

Toen ik eenigzins bekomen was van de schriklykheden, welke my omringden, liet ik het Lyk op een bed leggen, en naauwlyks konden myne Vrienden my van haar aftrekken. Ik bleef eenigen tyd in een staat van bedwelming; daar op beklaagde ik my, dat zy niet in staat geweest was, om my een verhaal van den oorsprong haarer ellenden te geeven, op dat ik my op haaren Verleider zou kunnen wreeken. De Vrouw van den Oppasser stuitte my in deeze klagten, door my te berigten; dat myne Zuster haar, weinig oogenblikken vóór myn intrede in 't vertrek, den oorsprong van alle haare rampen, ontdekt hadt. Dezelve ontfonden, naar 't gegeevene berigt, uit de welmeenende, doch verkeerde, begrippen van haaren Vader. Eene Opvoeding, welke hy haar hadt doen geeven, verre boven den burgerlyken stand, waarin zy gebooren was, vervulde steeds haaren geest met verkeerde denkbeelden van Grootheid; dit zette haar eerst aan, om gemeenzaam te verkeeren met eene Dame van een veel hooger rang, welke, reeds op de School, haare Boezemvriendin was. Een hart, gelyk 't haare, vergiftigd door het boos vergift *Hoogmoed*, en zo vatbaar voor de tederste gemoedsdrift, kon niet lang wederstand bieden aan de verleidende streeken zo listig te werkgesteld, om haare Eer te rooven. Zy besloot alles, met te zeggen: „Goede Vrouw! „ ik werd het slachtoffer van myne eigene Trotsheid, waar van „ myn Vader, onschuldig, den grondslag gelegd hadt!"

Zo eindigde in een Wagthuis het ellendig bestaan eener Vrouwe, oorspronglyk goed en deugdzaam, die wel opgevoed, een nuttig en agtenswaardig Lid der Maatschappye, eene tedere Huisvrouw, en lieve Moeder, zou hebben kunnen worden; doch wier Hart, door eene verkeerde Opvoeding bedorven, zo veel jammer en zulk een ellendig einde, haar op den hals haalde.

NABERIGT.

De zogenaamde *Zelige Verdediging*, enz. van *Philanthropus verus*, hebben wy wel ontvangen; doch vinden dezelve te *onzedig* en te *grammaticaal* geschreven, om 'er gebruik van te kunnen maaken. —— Hoe vlejende en verpligtende de daar nevensgaande Brief ook zij.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

ONTLEDENDE BESCHOUWING VAN DE HARTSTOCHTEN DER MENSCHEN.

Door den Eerw. THOMAS BALGUY, *D. D. Aartsdiaken van Wincester.*

In de Beſchouwing van de Hartstochten der Menſchen, zullen verſchillende Schryvers, indien zy naauwlettend agtgeeven op 't geen in hun eigene Ziel omgaat, ongetwyfeld overeenſtemmen. Zo groot is de eenvormigheid onzer natuure, dat bykans dezelfde waarneemingen in den geest van alle denkende Menſchen opkomen. Ik zal, daarom, niet ſchroomen te herhaalen 't geen van anderen gezegd is, of zelfs my van hunne uitdrukkingen te bedienen; wanneer zy tot myn oogmerk kunnen ſtrekken.

Vooraſgaande Aanmerkingen.

1. De *Verbeelding* van vermaak behaagt, de Verbeelding van ſmert mishaagt.

2. Een *Gevoelen*, opgevat dat vermaak weezenlyk zal genooten, of pyn daadlyk zal geleden worden, geeft een veel grooter vermaak of ſmert, dan de enkele Verbeelding van een van beiden. — In tegendeel, een Gevoelen, opgevat dat wy het vermaak *niet* zullen genieten, of de pynen *niet* lyden, veroorzaakt dat de aangenaame Verbeelding ſmertlyk, en de onaangenaame Verbeelding behaagelyk wordt. — Met andere woorden. Het vermogen van eenig voorwerp om Vermaak te veroorzaaken, zal ons pyn verwekken, wanneer wy wanhoopen 't zelve te verkrygen; en het vermogen van eenig voorwerp om ons ſmert te veroorzaaken, zal ons vermaak ſchenken, wanneer wy verzekerd zyn van onze eigene veiligheid voor leed.

3. De *Gewoonlyke Oorzaaken* van vermaak en ſmert behaagen of mishaagen doorgaans, wanneer zy voorwerpen der *Verbeelding* worden; het denkbeeld van het uitwerkzel *vereenigd* zynde met het denkbeeld van de oorzaak;

en, ingevolge hier van, worden die hoedanigheden in het voorwerp, 't zy bezield of onbezield, van welke die uitwerking afhangt, aangenaam of onaangenaam in Verbeelding.

Het vermogen het geen wy bezitten om *Tegenwoordig* vermaak of ſmert te gevoelen op de bedenking wat vervolgens zal of kan zyn, zullen wy *Vervroeging* heeten.

4. De uitwerkzels, hervoortkomende uit dit vermogen van *Vervroeging*, worden zeer veel veranderd, door *Vergelyking*, die voor 1. het grootere vergroot en het mindere vermindert van het vergeleeken goed of kwaad; ten 2. het vermaak of de ſmert doet toeneemen, wanneer het *vergroote* voorwerp *verwagt* wordt; en ten 3. veroorzaakt dat wy ſmert gevoelen van voorwerpen, die natuurlyk behaagen, en vermaak uit dle natuurlyk mishaagen, wanneer het *verminderde* voorwerp verwagt wordt: of, om dit anders uit te drukken. Een oorzaak van vermaak of ſmert zal, met een kragtiger vergeleken, een minder uitwerkzel, of geen in 't geheel, of zelfs een *tegenſtrydig* te wege brengen.

5. De gedagten en aandoeningen van *anderen* zo ras wy ze weeten, of ons verbeelden, verwekken *gelyke* gewaarwordingen in ons, als 'er geen ſtrydige oorzaak tuſſchen beide komt. Dit noemt men *Medegevoeligheid*. Maar deeze gewaarwordingen, zo wel als andere, kunnen afgebrooken of omgekeerd worden, door den invloed der *Vergelyking*; en worden dikwyls ook overwonnen, door de meerdere kragt dier aandoeningen welke *ons zelven* betreffen.

't Zal misſchien, op een nader onderzoek, blyken, dat alle onze Hartstochten uit één of meer deezer beginzelen ontſtaan; naamlyk, Verbeelding, Gevoelen, Zamenvoeging, Vergelyking en Medegevoeligheid. De drie eerstgemelde begrypen wy onder den algemeenen naam van Vervroeging.

Laaten wy nu voortgaan tot een byzonderder onderzoek van ieder Hartstocht.

Voor eerſt. Wy hebben reeds opgemerkt, dat het vermaak of de ſmert, welke wy gevoelen, uit Verbeelding vergroot wordt door Gevoelen; en wy mogen 'er byvoegen, dat dit toeneemt in evenredigheid van de *maat der verzekeringe*, met welke wy de uitkomst verwagten. — Veronderſtel nu dat twee *ſtrydige* uitkomſten of verbeeld of voorzien worden, en dat wy niet weeten, welke van bei-

beiden plaats zal grypen ; in dit geval zal 'er blykbaar een *mengzel* van vermaak en ſmert weezen, en een van deeze beiden zal, in een merkbaaren graad, de overhand hebben, geëvenredigd aan de trappen van twyfeling of verzekerdheid.

Wanneer onze verwagtingen van goed of kwaad in deezen *onzekeren* ſtand verkeeren, worden de verwekte Hartstochten *Begeerte* en *Afkeer*, en wanneer ze zeker zyn *Vreugde* en *Droefheid* geheeten.

Naar gelange de verwagting van een goeden of kwaaden uitſlag meer of min waarſchynlykheids heeft, krygen Begeerte en Afkeer de naamen van *Hoop* en *Vrees*.

Ten tweeden. In ieders verbeelding, ſluit het *Vermogen*, om vermaak te genieten, het *zeker* genot van 't zelve in. Van hier behaagt de *Verkryging* van dit vermogen ; en het vooruitzigt op het denkbeeld van zulk eene Verkryging behaagt desgelyks. Het *Vermogen* derhalven van genieten, zo wel als het *daadlyk* genot, wordt een voorwerp van Begeerte. — Uit deeze bron leiden wy af de Begeerte na *Vryheid*, *Heerſchappy*, en *Eigendom*. *Beroemdheid* moet ook, dewyl dezelve zekere maat van magt verleent, een voorwerp van Begeerte weezen.

Ten derden. Indien wy, langs eenigen weg deelen in het vermaak of de ſmert van anderen, zullen *hunne* Genietingen desgelyks, en de middelen om ze te verkrygen, voorwerpen van Begeerte worden.

Ten vierden. Wanneer wy op eenigerlei wyze ſmert gewaar worden uit het vermaak van anderen, en vermaak uit hun leed ſcheppen, zullen *hunne* Genietingen en middelen om 'er toe te geraaken, voorwerpen van Afkeer zyn.

Ten vyfden. Behalven eene verſcheidenheid van ondergeſchikte Begeerten, begreepen onder deeze hoofden, verwekt het *algemeen* denkbeeld van geluk, 't zy het zelfzoekend of gezellig zy, een hooger voorwerp van Begeerte, onderſcheiden van elk byzonder genoegen, en omgekeerd ; en zyn 'er ook gevallen waarin het een onderſcheiden voorwerp van Afkeer kan vormen. Maar de Hartstochten, verwekt door algemeene oorzaaken, zyn doorgaans zwakker dan die byzondere voorwerpen bedoelen.

De Hartstochten, dus verre beſchreeven, ontſtaan uit het agt ſlaan of op de *Aandoeningen* zelve, 't zy vermaaklyk t zy ſmertlyk ; of op de *Uitkomſten*, welke 'er uit kun-

nen voortkomen; maar ook verſcheide *Voorwerpen*, bezield of onbezield, welke in ſtaat zyn vermaak of ſmert te veroorzaaken, zullen op overdenking aangenaam of onaangenaam worden. Hier uit ontſtaan de Hartstochten van *Agting* en *Wanagting*, *Goedwilligheid* en *Kwaadwilligheid*; het *Gevoel van Eer*, en het *Zedelyk Gevoel*.

I. *Van Agting en Wanagting.*

1. Wy agten *onszelven* om daaden of hoedanigheden, die of *onmiddelyk* vermaak baaren, of het *vermogen* van vermaaken, of den *wil* om te behaagen, vergrooten; en doorgaans houden wy het vermaak van *anderen* zo wel als van ons zelven in 't oog. Zelfs de *uitwendige* omſtandigheden, in welke wy ons geplaatst vinden, veroorzaaken dergelyke Gevoelens, wanneer wy ze in ſtaat oordeelen om dergelyke uitwerkzels te weeg te brengen. Een Mensch ſchat zichzelven, wegens zyn *Rykdom*, zo wel hoog als wegens zyn *Verſtand*. —— Aan den anderen kant is het vermogen om anderen *ſmert* te veroorzaaken, indien die ſmert een voorwerp van Begeerte wordt, bekwaam om zelfagting te baaren.

2. Wy *Wanagten* onszelven van wegen eenig in 't oog loopend *Gebrek* in zodanige hoedanigheden of ter oorzaake van eenige daaden of hoedanigheden, die ons *buiten ſtaat* ſtellen om goed of kwaad te doen, of die waarſchynlyk *oorzaak* kunnen weezen om kwaad te doen of te lyden.

3. Desgelyks worden wy opgeleid om *anderen* te agten, wanneer wy in hun aangenaame of nuttige hoedanigheden ontdekken; en hun te wanagten — als wy het *gebrek* aan deeze of den ſchyn van tegenovergeſtelde hoedanigheden in hun ontdekken, te weeten de zodanige als hun min bekwaam of min gewillig maaken om te behaagen.

De Agting of Wanagting van anderen is tweeſoortig. Hoedanigheden, die enkel goed te wege brengen, verwekken *Liefde*; —— hoedanigheden, die enkel kwaad veroorzaaken, verwekken *Haat*. Hoedanigheden, die de *Magt* vermeerderen, zonder de *aanwending* daar van te bepaalen, boezemen *Ontzag* in; de daar tegenovergeſtelde gebreken en hoedanigheden wekken Veragting.

1. Naardemaal *Liefde* in ons ontſtaat ten opzigte van de zodanigen, in welken wy aangenaame of nutte hoedanigheden ontdekken, kunnen wy niet verlegen ſtaan om reden te geeven van de verſchillende *ſoorten van Liefde*. De

Lief-

Liefde onzer *Bekenden* ontſtaat uit *dikwyls* ontvangen vermaak; de *Liefde* onzer *Weldoeneren* (of Dankbaarheid) uit groote ons toegebragte voordeelen; en naardemaal het natuurlyk is vermaak te ſcheppen in de agting door anderen ons beweezen, draagen wy gereedlyk wederkeerige Liefde toe aan de zodanigen die *ons* beminnen. — De *Liefde* der beiderlei *Sexe* is *gegrond* op zinnelyke vermaaken; maar wordt *verſterkt* door die wy ontvangen uit ſchoonheid, geest, of eenige andere volkomenheid. —— De *Liefde* tot ons *Kroost* hangt af van dezelfde beginzelen. De Natuur, in de daad, ſchynt onze Kinderen welgevallig voor ons gemaakt te hebben, *vóór* dat zy eenige aangenaame of nutte hoedanigheden bezitten; die nogthans, hoe flauw ook uitſteekende, het ouderlyk oog nooit ontgaan. Dit komt misſchien voort uit de agting dien wy voor *onszelven* hebben, welke, uit kragt der zamenvoeging, gereedelyk zaamgehegt wordt tot alles wat eenige betrekking tot ons heeft. Ongetwyfeld wordt deeze aandoening zeer verſterkt door het vermaak, 't geen onze Kinderen ons *daadlyk* geeven, en het veel grooter 't welk wy verwagten van hun te zullen ontvangen.

De oorzaaken van *Haat* worden gereedlyk begreepen uit het geen wy van het tegenovergeſtelde gezegd hebben. Alle hoedanigheden, die *ſmert* te wege brengen, doen deeze Hartstocht gebooren worden, en niets is ſmertender dan *Veragting;* alles, wat daar mede gemeenſchap heeft, wekt zeer zeker onze gevoelige geraaktheid op. Van hier hebben eenige Schryvers betooningen van Veragting voor de *éénige* oorzaak gehouden van onze kwaad gunnende Hartstochten (*). Maar dit is eene ingebeelde veronderſtelling, door de ondervinding niet ondersteund. — Behalven deeze, is 'er eene *andere* ſoort van *Haat*, ontſtaande uit *mededinging*, in welke de verſchynzels in zeker voege *omgekeerd* zyn, en *Haat* voortkomt uit de gewoone oorzaaken van *Agting* en *Liefde*.

Om misvatting ten deezen aanziene te voorkomen, is het noodig aan te merken, dat zelfs *Onbezielde* oorzaaken van vermaak, daar zy alleen kunnen behaagen in verbeelding, dikwyls gezegd worden *Liefde* te verwekken, en ook omgekeerd. Maar, ſchoon wy 't zelfde woord bezigen, is de aandoening zeer wyd verſchillende. Wanneer wy ſpreeken van *Druiven* te beminnen en een walchlyken

Ge-

(*) ARIST. *Rhetor.* Lib. 4.

Geneesdrank te haaten, meenen wy het zelfde niet als wanneer wy zeggen dat wy onze *Kinderen* beminnen, en een *Dwingeland* haaten.

2. *Agting* ontſtaat uit hoedanigheden of omſtandigheden geſchikt om ten goede of ten kwaade toegepast te worden. Deeze aandoening klimt zelden hoog, of wy moeten eene zeer merkbaare ongelykheid tusſchen anderen en onszelven ontdekken. En hier uit ontſtaat niet zelden eene ongemaklyke bedenking, zeer gereed op *Haat* uitloopende.

Veragting komt voort uit het waarneemen, of van een merkbaar gebrek aan agtenswaardige hoedanigheden, of uit het vertoon van hoedanigheden daar mede onbeſtaanbaar.

Eer wy van dit gedeelte onzes onderwerps afſtappen, moeten wy aanmerken, dat de Agting, welke een Mensch van anderen verwerft, hem verſterkt in het goede denkbeeld, 't welk hy van zich zelven vormt, en daarom hem niet onaangenaam kan weezen. Zyne Zelfsagting groeit verder aan door Medegevoeligheid; en, om beide deeze redenen, word *Beroemdheid*, (reeds om bovengemelde oorzaake een voorwerp van Begeerte) nog begeerenswaardiger.

II. *Van Goedwilligheid en Kwaadwilligheid.*

1. *Goedwilligheid* is alleen een ſoort van *Medegevoeligheid*, —— *Algemeene Goedwilligheid* is een beginzel van weinig kragts (*), of de verbeelding moet een ſterken indruk hebben van anderer *Smert*, in welk geval het den naam van *Medelyden* aanneemt —— *Goedwilligheid*, omtrent *byzondere Perſoonen*, verzelt altoos de *Liefde* van welk een aart die ook moge weezen, en wordt ook, als 'er geene mededinging is, zomtyds door *Agting* verwekt.

2. *Algemeene Kwaadwilligheid* is een beginzel, 't geen men zelden, zo immers, aantreft in onze natuure. *Kwaadwilligheid* omtrent *byzondere Perſoonen* ontſtaat, doorgaans, uit het denkbeeld 't geen wy opvatten van hunne Characters en Gedrag: want dit gevoelen, gelyk wy gezien hebben, baart *Haat*, en *Haat* huisvest zelden in onzen boezem dan vergezeld met zekere maate van Kwaadgunnendheid. —— *Tooren* mag aangezien worden voor eene ſoort van *Haat*, ontſtaande, meestal, uit eenig aangedaan ongelyk, 't welk een ſterke, doch kortvoorbygaande, *Kwaadwilligheid*

(*) Dit hebbe men te verſtaan van den *onmiddelyken* invloed; want *niet regtſtreeks* veroorzaakt het Zedelyke gevoelens, en kan groote uitwerkingen baaren.

ligheid voortbrengt. —— *Kwaadwilligheid*, onafhangelyk van een perſoonlyk Character aangemerkt, heeft den oorſprong in Vergelyking. Wy *benyden* in anderen het goed, 't geen wy ontbreeken, 't zy gaaven der Natuure of des Geluks: en wy gevoelen zomtyds een *Kwaadaartig Vermaak*, in het oog te ſlaan op die rampen van welke wy zelve vry zyn (*).

III. *Over 't Gevoel van Eer.*

Dit Gevoel hebben wy reeds in 't voorbygaan verklaard. Ik geef het hier alleen eene onderſcheide plaats, overeenkomſtig met de handelingen van andere Schryveren; want het is baarblykelyk in de bovenvermelde Hartstochten opgeſlooten. Wy hebben ſlegts de reeds opgegeevene bedenkingen te herhaalen, en te vereenigen.

Wy ontvangen vermaak uit het *Geloof*, of de *Verbeelding* dat wy de Agting van anderen bezitten, om twee redenen: De *eerſte*. Om dat het goed gevoelen van anderen het denkbeeld, 't geen wy van onszelven hebben, bevestigt; en de Agting van anderen, door kragt van *Medegevoeligheid*, onze Zelfsagting verſterkt. —— De tweede. Omdat het beginzel van *Zamenvoeging* de Agting van anderen zamenverbonden heeft met de *Voordeelen*, die wy van hunne Vriendſchap kunnen trekken. De waarheid deezer aanmerkinge blykt, als wy nagaan *wiens* Agting 't is, die wy meest waardeeren; te weeten altoos die der zodanigen wiens *Gevoelen* het meeste gewigt heeft, of wiens *Vriendſchap* wy veronderſtellen ons nuttigst te weezen.

Van den anderen kant, voelen wy *ſmert* uit de *Veragting* of *Afkeuring* van anderen: dewyl zy ons van beide die voordeelen berooven. —— Hier toe behoort de Hartstocht van *Schaamte*, beſtaande alleen in eene *Wanagting* van onszelven, gepaard met een leevendig Gevoel van Eer. 't Zelfde Gevoel van Eer, gepaard met *Zelfagting*, krygt den naam van *Grootsheid*. In 't eene geval zyn wy bezorgd om *ongunst* te ontgaan, en in 't andere om *Toejuiching* te ontvangen.

IV.

(*) De *Grieken* hadden een naam voor dit beginzel zo wel als voor het tegenovergeſtelde. Φύσει γὰρ ἐστὶ λύπη ἐπ' ἀλλοτρίοις ἀγαθοῖς, ἐπιχαιρεκακία δὲ ἡδονὴ ἐπ' ἀλλοτρίοις κακοῖς. PLUT. de Curioſ.

IV. *Van het Zedelyk Gevoel.*

Wy moeten aan dit alles nog eene ſoort van Gevoel toevoegen, geſchikt om alle de overige Aandoeningen te regelen, *Goedkeuring* en *Kwaadkeuring*. Het vermogen, om deeze Gewaarwordingen te ontvangen, wordt van eenigen het *Zedelyk Gevoel*, en van anderen, die oordeelen dat het woord *Gevoel* verkeerd zou kunnen uitgelegd worden, de *Zedelyke Bekwaamheid* geheeten. —— Dan geef het den naam dien het u behaagt, 'er zyn zekere *Gevoelens* in de Ziel, welker voorwerpen, en in de daad de *byzondere* voorwerpen, bepaalingen van den Wil zyn. Vrywillige gehoorzaamheid aan eenig nuttig beginzel van bedryf, of vrywillige wederſtand aan eenig ſchadelyk beginzel, brengt goedkeuring mede, en het tegenovergeſtelde kwaadkeuring (*); misſchien voortkomende uit onze *Verwroeging* om het goed of kwaad, 't geen doorgaans uit zulk een bedryf zal ontſtaan, en medegevoelig deel neemende met de zodanigen die veronderſteld worden het een te genieten of het ander te lyden. —— 't Valt bezwaarlyk te begrypen hoe 't mogelyk is, dat men het weezenlyk beſtaan dier Gevoelens ooit betwist heeft. Ze zyn 't is waar niet ingeſchaapen: want *geen* Gevoelens zyn ingeſchaapen: maar ze zyn veronderſtelt *Gemeen* aan 't geheele Menſchdom. 'Er is geen Volk op den Aardbodem, welks taal woorden ontbreekt om deeze Gewaarwordingen uit te drukken; misſchien beſtondt 'er nimmer een Mensch geheel en al ontbloot van allen bezef van *Regt* en *Onregt*.

Het Gevoel, hierboven omſchreeven, is van alle andere onderſcheiden, niet alleen door onze inwendige bewustheid; maar door de volgende *Kenmerken* daar van onafſcheidelyk. Het hangt niet af van den *uitſlag* der menſchlyke poogingen; maar enkel van het *oogmerk* waar mede zy werken. Het heeft geene byzondere betrekking op *onszelven*, maar geeft veeleer een voorrang aan *anderen*, en

(*) Men zal mogelyk tegenwerpen dat *alle* de beginzels in onze natuure bewezen kunnen worden goed te zyn. Ze zyn zo, wanneer ze niet *misbruikt*, dat is kwalyk toegepast worden, of de maat te buiten gaan. Ze zyn zo, als zy hun eigen *plaats* behouden, en niet aanloopen tegen meer uitgebreide of gewigtiger beginzelen. In een van beide deeze gevallen, verandert een goed beginzel van naam en natuur, en is het niet langer geregtigd tot onze hoogagting en opmerking.

ſlaat bovenal het oog op 't *algemeen* geluk. Het gaat
:endig gepaard met een ander Gevoel, 't geen bykans
een gedeelte daar van mag aangemerkt worden; het
oel van *verdienſten* en *wanverdienſten*. Wie den Man,
n wy goedkeuren, *beloont*, of den Man, die wy kwaad
.ren, ſtraft, wordt zelfs uit dien hoofde een voorwerp
goedkeuring.

Men merke nogthans op, dat het Zedelyk Gevoel, zo
als eenig ander, niet alleen kan voortgebragt wor-
. door zyne eigene *byzondere* oorzaak, maar ook door
degevoeligheid; en hier door ſchynt het, met de daad,
's in elken menſchlyken boezem ontſtaan.

Eer wy van dit onderwerp afſtappen, is het voeglyk
te merken, dat dit Gevoel, of die Bekwaamheid,
rgaans, niet onder de Hartstochten geteld word. Ja,
egendeel, neemt het niet zelden den naam van *Rede*
n. De Taal is willekeurig, en daarom veranderlyk. Ik
n alleen zeggen, dat deeze Zedelyke Gewaarwordingen,
en zeer als eenig andere, *wyzingen* zyn van *Vermaak* of
ert, ſchoon misſchien min geweldig dan de overige;
lien de woorden *Gevoel* en *Hartstocht* u niet aanſtaan,
bruik een ander, dat het zelfde Denkbeeld wil uitdruk-
n, en even zeer ter zaake dient; te kennen geevende,
t wy in goeddoende of ſchadende *Daaden* behaagen of
shaagen ſcheppen; dat deeze gewaarwordingen ons op-
den, om de *Daaders*, als zy met toeleg of uit verkie-
ig handelen, met welgevallen of misnoegen te aanſchou-
en; en dat, eindelyk, deeze Daaders of goed of
vaad gekeurd worden, naar maate zy uit goede of
vaade beginzelen werken; dit zyn de weezenlyke hoofd-
aken, welke wy bedoelen.

Korte Herhaaling.

1. Eenige Hartstochten hebben hun opzigt onverſchil-
tot goed en kwaad van allerlei aart, en alle de onder-
leide voorwerpen, in ſtaat om een van beide voort te
engen of te voorkomen. —— Van dien aart zyn onze
geerten en Afkeerigheden, onze Hoop en Vrees, onze
eugd en Droefenis.

2. Andere Hartstochten betreffen alleen *verſtandlyke*
rzaaken van Vermaak of Smert. Hier toe behooren
ging, en Wanagting; Goedwilligheid en Kwaadwilligheid,
Gevoel van Eer en Schaamte, 't Gevoel van Zedelyk
oed en Kwaad.

3. Alle deeze Hartstochten ſteunen op dit beginzel, dat

het denkbeeld van vermaak behaagt, en dat ſmert mishaagt. Zy worden uit deeze bron afgeleid langs verſcheide wegen, door Vervroeging, Vergelyking en Medegevoeligheid.

4. Deeze waarneemingen zyn toepaſſelyk niet alleen op andere Hartstochten; maar op de Zedelyke Bekwaamheid zelve, welke aangemerkt mag worden als eene byzondere ſoort van goed- of kwaadkeuring, bepaald tot de beſluiten van den Wil.

WAARNEEMING WEGENS HET NUT DER ASSA FOETIDA, IN DE TROMMELZUCHT (*Tympanites*).

Door * * * M. D.

Menigvuldig zyn de oorzaaken, welke deeze Ziekte kunnen voortbrengen, en het is zeker, dat naa maate van dien ook de Geneeswyze zeer onderſcheiden is. —— Niet zelden ontſtaat deeze Ziekte uit eene verſtopping der fynere vaten, gepaard met eene verſlapping der darmen.

In dit geval, wanneer de verſtopping nog niet te ſterk is toegenoomen, wanneer nog geene Waterzucht daar mede gepaard gaat —— heb ik meer dan eens van het aanhoudend en ſterk gebruik der *Aſa Foetida* zeer heilzaame uitwerking gezien. —— Onlangs wierd ik by eene Vrouw geroepen, die aan eene dergelyke ſpanning van den onderbuik reeds eenige weeken gelukkeld had. —— Haare Maandſtonden waren zeer geregeld —— den ſtoelgang eenigzins traag, en den Eetlust merkelyk verminderd. — Zagte Laxeermiddels hadden de opzetting vermeerderd. — Ik gaf haar een Windbreekend en Zuurverbeterend drankje, dog zonder verligting. —— Hier op gaf ik haar de *Aſa Foetida*, waar van zy alle 2 uur 6 grein gebruikte. —— Na verloop van eenige dagen, beſpeurde zy zeer merkelyke verligting —— de ſpanning wierd minder, en de loozing van winden gemakkelyker, zo dat, na verloop van nog geen drie weeken, zy my zeide, dat zy geen ongemak meer gevoelde.

NATUURKUNDIGE PROEVE OVER DE CIRCULATIE DER VOCHTEN IN DE PLANTGEWASSEN;

Door PIETER VAN AKEN, A. L. M. *Phil. Doctor*, *Emeritus Predikant der Remonſtranten te Leyden.*

Wy hebben, agtervolgens ons oogmerk, om, zonder eenige aanroering van zaken, die eigentlyk tot de *Botanic* behoren, eene oppervlakkige phyſiſche ontleding der voornaamſte deelen der Plant-gewaſſen te geven, in den en ander Stukje, het maakſel der *fibræ*, *veſiculæ*, en *utriculi* in de wortels, zoo wel als in den ſtam en de takken, doorloopen; ook dat der bladeren overwogen; en er hier en daar eenige aanmerkingen, die ons toeſchenen van nut te kunnen zyn, bygevoegd. Vervolgens hebben we ons tot den ſtam, als het hoofdwerktuig van alle de andere byzondere deelen des booms, bepaald, en de circulatie der vochten, ter groeijinge noodzakelyk, nagegaard (*). Om dit onderzoek nu, in zyne ſoort, voledig te maken, ſchynt het niet ongevoegelyk te zyn, ten laatſten nog te onderzoeken, in hoe verre de gelykſoortige vaatjes, die we toonden, dat in den ſtam, en binnenbast of *liber*, van alle boomgewaſſen te vinden zyn, om de circulatie te bevorderen, elkander dienſtig zyn; en of ze ook, het plant-gewas in wezen blyvende, onverminderd den aanwas des booms, van den ander kunnen worden afgezonderd? —— Men kan het als eene zekere waarheid aannemen, dat de zylingſche vaatjes van het hout des ſtams van den binnenbast hun voedzel verkrygen; dewyl in het hout of den ſtam des booms cirkels gezien worden, die den ander, als 't ware, gelykmiddelpuntig zyn. Ieder jaar groeit 'er dusdanig een cirkel, die van den binnenbast gemaakt word; welks vaatjes en *utriculi*, grooter wordende, van den bast afwyken; en, hangende aan den ſtam, maken ze een nieuw gedeelte van denzelven uit. Wanneer de bast van boomen van dusdanig een maakſel beledigd word, zal de boom doorgaans ſterven; of, by aldien hy in het leven blyft, zal het hout in verwonderlyke botten uitgroeijen, en een ontygen bast, uit vaten, op een-

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* III D. *Mengelw.* bl. 303. 392. en IV D. bl. 201.

eene zonderlinge wys gedraaid, en ingetrokken, verkrygen; waarop hy eenigen tyd zal kwynen, en de groeijing eerlang in 't geheel ten eenemaal ophouden. Dit heeft in zommige boomen plaats: doch 'er zyn echter anderen, die geheel andere verſchynzelen opleveren. In ſommige ziet men blykbaar, dat de binnenbast genoegzaam in ſtaat is, om zekere boomen, zonder de zylingſche vaatjes van het hout des ſtams, te kunnen voeden: en in anderen weder ontdekt men, dat de groeijing, zonder denzelven, haar volle beſlag, buiten krenking van het gewas, kan erlangen.

Het eerſte kan men duidelyk in Oude Willige boomen waarnemen: dikwyls zyn ze zeer hol, indiervoegen dat 'er maar een dikke bast overblyft, die nochtans het houten hoofd des booms zeer wel voed; zoo dat 'er eene menigte van jeugdige takken voor den dag kome. Dit bracht den Heer NEAUME tot het denkbeeld, dat de bast byna al het voedzel des booms opleverde. MIRALDUS, door eigen waarneemingen geſterkt, bevestigde deeze zyne meening. By ongeluk was 'er een takje, het welk in een boom was ingeënt, van den knoest afgeſcheurd; echter zo, dat het aan een klein gedeelte van den bast aan den boom bleef hangen; naderhand groeide het, en 't vereenigde zich met het hout, in zoo verre, dat het bladeren en vruchten voortbracht, als of het onaangeroerd gebleven ware: uitwerkzelen, die niet dan van den bast konden voortkomen. —— Andere ſoorten van Plantgewaſſen zyn 'er, die den bast, om in wezen te blyven, niet nodig hebben. PARANTIUS verzekert ons, dat de Olm-boom, van den ſtam tot op de kleinſte takjes van zijn bast ten eenemaal beroofd, groeiende kan blyven; ten dien einde heeft hij dit in vier Olm-boomen beproefd, en tekent aan, dat zy, binnen den tyd van vier of vyf Jaren, bladeren en vruchten hebben voortgebracht. De Caneel-boom ſtelt dit ook buiten alle twyfel; dewyl de ſpeceryen, die we in groten overvloed van denzelven bekomen, uit den bast van dit ſoort van boomen haren oorſprong hebben. De Plaan of Ahorn; en Kurk-boomen leggen hunne basten, even gelyk de ſlangen hare vellen, ook af; en doen dan wederom eenen nieuwen aan, die onder den Ouden, naar mate deze aan den buitenkant vermagert, geſtadig aangroeit. ——

Deze bygebrachte waarnemingen toonen dan duidelyk aan, dat het maakzel in alle boomen niet op dezelfde wys moet zyn; en dat gevolgelyk de geſteltenis van ſommige niet

niet wel tot eenen algemeenen regel gebracht kan worden. De bast is zekerlyk in alle boomen by den aanvang hoogst nodig, om de circulatie, ter voeding noodzakelyk, te bevorderen; maar of de ſtam vervolgens dit einde zonder den bast kan bereiken, zal zekerlyk veelal afhangen van het maakzel der deelen, het welk in verſchillende boomen verſchillende moet zyn. In ſommige zal 'er ongetwyfeld eene meerdere of mindere ſtevigheid der *fibræ*, *utriculi*, *veſiculæ* en andere vaatjes gevonden worden; om de betrekking tot den ander, ter formeering van het hout, meer of min noodzaaklyk te maken: waarom men, in het algemeen geſproken, om in die zaak iets zekers te ſtellen, deze drie navolgende gevallen gevoegelyk zou kunnen in acht nemen.

1°. By aldien de bast in ſommige boomen de tederſte vaatjes bekleed, die in hunne middel-zelfſtandigheid veel ſterker vaten hebben, zoo dat ze geen ander bekleedzel behoeven, gelyk als in de Ahorn- en Kurk-boomen; dan zullen deze boomen niet ſterven, ſchoon de bast beſchadigd, of 'er van afgetrokken worde.

2°. In den bast zyn wel vaten, die den geheelen boom voeden; maar, by aldien 'er een aanzienelyke voorraad van ſoortgelyke vaten in de wezentlyke zelfſtandigheid des booms zy, en die van den wortel tot in deszelfs uiterſte top-punt loopen, zoo kunnen zy het gemis van den bast vervullen.

3°. Het kan ook gebeuren, dat alles, het welk de bast in ſommige boomen verricht, zoo noodzakelyk niet is in anderen.

'Er zyn evenwel eenige *Botanophyli* geweest, die den bast, tot eene volkomen circulatie der ſappen in de boomen, niet hoogst nodig geoordeeld hebben; bewerende dat zy, of ſchoon zy van den bast beroofd wierden, zeer wel kunnen tieren. Doch, behalven dat zy in één der gevallen, zoo even gemeld, geweest kunnen zyn, loopen hunne waarneemingen maar tot een zeer gering getal van boomen; en ze kunnen gevolgelyk niet wel tot alle overgebracht worden. Men geeft waarnemingen op in pruimen- peeren- en kerſen-boomen, die, na dat de buiten- en binnen-bast van den kroon tot den wortel afgehaald was, naderhand wederom eenen nieuwen bast gekregen hebben; maar op dat ze niet zouden uitgaan, voegen ze 'er deze waarſchuwing, als wel in acht te nemen, by:

1°. Dat

1°. Dat de tyd van den Zomer-Zonne ſtilſtand moet worden waargenomen, om dat de ſappen der boomen dan veelvuldiger en dunner vloeien: men heeft ook op de gelegenheid des hofs te letten; en ten dien einde word 'er afgevorderd, dat ze op de middags-Zon geplaatst zyn.

2°. Dat de bast niet gedeeltelyk, maar overal aan alle de zyden van den ſtam afgehaald worde.

3°. Dat het uitwazemende vocht aan alle zyden wel moet verzameld worden, alwaar het overloopt, om de drooge plekken daar mede te beſtryken.

4°. Dat deze boomen in den lommer moeten ſtaan; op dat de hitte der Zon de uitvlociende ſappen niet al te ſchielyk verſpreide, of verhindere dat het uit vaatjes vloeie: om die reden wil men, dat de geheele ſtam, door ſtaande rieten matten, en omwonde linnen doeken, bedekt worde; om dus tevens voor de winden te zorgen, zoo dat ze niet vryelyk op dezelven vallen kunnen.

5°. En eindelyk, dat men zorgvuldig op alles moet letten, het welk den nieuwen en versch aangegroeiden zachten bast eenigzins zou kunnen beſchadigen.

Edoch, of ſchoon dit met alle die voorbehoedzelen zoo uitkome, men kan evenwel uit eenige zulke byzondere proeven zeer bezwaarlyk algemene beſluiten opmaken. Aannemelyker komen ons tot nog de bovenaangevoerde gedachten voor, die we de vryheid genomen hebben, uit de bygebrachte waarnemingen op te maken; inzonderheid wanneer men de gevallen, die we hebben aangeſtipt, 'er byvoege.

De circulatie der vochten dan, in derzelver verſchillende betrekkingen ter groeijinge noodzakelyk, oppervlakkig beſchouwd hebbende, zullen wy 'er, in de maniere van een *Scholium*, nu nog eenige aanmerkingen byvoegen.

1°. Op dat een boom fleurig groeie, ſchynt het nodig, de circulatie der vochten niet te ſtremmen; ten minſte niet te beletten, dat zy door den ſtam en de takken haar volle beſlag niet kan verkrygen. Deze aanmerking ſteunt op eigen ondervinding. —— Ik heb een boom van eene redelyke grootte, die weelig, zonder vruchten voort te brengen, groeide, van alle zyne takken beroofd; en op de ſtompen van ſommigen eenige enten gezet: dezelve is, na het geſtadig afplukken der botten, die uit den ſtam, en ſtompen der takken in menigte voortkwamen, om de enten door veelvuldiger toevoer van voedzel des te beter te doen groeien, eindelyk, na verloop van een Jaar of drie, volſtrekt geſtorven.

2°. De

2°. De oculatien in de Perſik- en Abricoos-boomen leeren ten klaarſte, dat de voedende ſappen in den bast zeer wel bereid worden; en beter in een Jeugdigen, dan in een Ouden boom; de boom erlangt hier door in alle zyne deelen, als 't ware, eene nieuwe vruchtbaarheid; dewyl het voedend ſap door dezen nieuwen bast na beneden vloeit, en van daar wederom tot andere takken opklimt, dat hem vruchtbaar maakt: het welk, naar de aantekening van den Heer RENAUMIUS, in den Ouden Olyf-boom by uitſtek plaats heeft.

3°. Verſtopte vaatjes, die de circulatie ſtremmen, zyn in de groeijing de allereerſte oorzaak der takken. In dit geval beginnen ze meer te zwellen, van wegens het voedzel, het welk geſtadig, zonder doortocht te kunnen vinden, derwaards vloeit; waar door ze, van de andere vaten des mergs verwyderd wordende, na buiten uitpuilen, alwaar de minſte tegenſtand is; ze maken dus een ſoort van zakje uit, in 't welke veele voedende ſappen verzameld worden, die de eerſte bron eener mergachtige Zelfſtandigheid zyn. En dewyl het hout en het merg een gelyk maakſel hebben, zo brengen de *fibræ*, die buitenwaards geweken waren, even als in den ſtam, het hout en het merg ter formeering van de takken voort.

4°. De circulatie, door verſtopte vaatjes geſtremd, is ook de allereerſte oorſpronk der Quasten. Eigenlyk ontſtaan ze uit de *fibræ* en *veſiculæ*, die den tak uitmaken; en ze hebben dit byzondere, dat ze reeds in hunne eerſte opkomst zich veel harder dan de ſtam vertoonen. De reden daar van is niet ver te zoeken; want de tak word, daar hy in den ſtam hangt, van alle zyden geſtadig door de houtachtige *fibræ*, als door een ſluit-ſpier, gedrukt: hoe de ſtam derhalven meerder groeit, des te meer ook de tak; en uit dien hoofde moeten ook de tweederlei oorzaken des te ſterker werken. De tak poogt buitenwaards te groeien, en de ſtam drukt den tak insgelyks derwaards; gevolglyk moeten alle de *fibræ* aldaar tot eene yzerachtige hardigheid te ſamen gepakt worden. 'Er vormt zich derhalven een zeer harde klomp, die geene holle vaten heeft, waardoor de zylingſche vaten, geſtadig aangroeiende, van het meditullium afgezonderd worden: dus ontſtaan 'er ſomtyds zeer harde Quasten, die van zelve uit het hout vallen, even als of ze op zich zelve losſe lichamen geweest waren.

Met het bybrengen dezer aanmerkingen meenen we aan ons voorgeſtelde plan voldaan te hebben: alleenlyk zou men

men mogen denken 'er nog overig te zyn, dat we ook iets nopens het maakzel der bloem- of vrucht-knoppen zeggen. Edoch, dewyl 'er zoo veele doorwrochte en verheven verhandelingen der *Botanici* over dit onderwerp in het licht zyn, en ons oogmerk is de zaak alleen Phyſisch oppervlakkig te behandelen, zullen we ons vergenoegen met ſlechts aan te merken, dat men de bloemknoppen, doorgaans gelykſoortig zynde, wanneer ze als *volmaakt* beſchouwd worden, gemeenelyk in deeze vier deelen verdeelt.

1°. In de *Calyx*, *Kelk* of *knop*.

2°. In de *petala*, de *bloemblaaden*, die de *Coralla* of *Bloemkrans* uitmaken.

3°. In de *ſtamina*, de *helmſtyltjes*.

4°. En eindelyk in het *piſtillum* of het *ſtampertje*.

Alle deze deelen ontvangen hunnen oorſpronk uit het ſteeltje of den ſtronk der bloem; en trekken daar uit het nodige voedzel; het welk aan het voetſteuntje dik en lymachtig, door de warmte der Zon gekleinst, en, wel bereid zynde, van daar tot de andere deelen ter voedinge wordt overgebracht. —— Zo dra de *calyx*, die gemeenlyk van een dikker en harder weefzel is, om de tedere deeltjes der bloem voor de uitwendige ongevalligheden der lucht te beveiligen, geopend word, verſchaffen de *petala*, harde lichaampjes zynde, die, van binnen hol, uit twee op elkander liggende vliesjes beſtaan, door middel van zeer kleine *pori* of buisjes, die riekende vochten, welke in de rozen, lelien, hyacinten en angelieren dermate behagen. De *Stamina* en het *piſtillum*, die uit het voetje der bloem hervoort komen, beſtaan gewoonlyk uit langwerpige vaatjes van een harde zelfſtandigheid, en zyn voorzien van een *Capitulum*, in verſchillende bloemen van eene onderſcheidenlyke gedaante; opgevuld met een vruchtbaarmakend ſtof-poeder van een verſchillende kleur in onderſcheiden plantgewaſſen. In ſommige bloemen, als in de Melianthus, is het helder, doorſchynend als cristallyn; in anderen, by voorbeeld, in de Balſaminen, en het Bilſem-kruid, is het een wit ſtofpoeder; ook vind men het hemels-blauw, gelyk in het vlas; of van een purper-kleur in ſommige tulpen, en ook wel van eene vleesch-kleur in andere plantgewaſſen; voor het meerder gedeelte is het echter met eene wat flauwer of ſterker geele kleur geverwd. Wat de hoedanigheid dezer ſtofpoeders aanbelangt; ſommige van dezelven zyn zeer te-

teder; andere hebben eene grotere hardigheid. Zy bevatten in zich veel meer olie, dan eenig ander deel der bloem: waarom die der leliën, by voorbeeld, wanneer ze op het papier geworpen worden, het vet maken, even als of het met olie beſtreken ware. Zy geven ook eenen zeer ſterken reuk van zich. Het grootſte gedeelte dezer ſtofpoeders zwemt in ſpeceryachtige plant-gewasſen, in wezentlyke olie, of in een zeker ſoort van terpentynachtig vocht; andere ſchynen met drogen harst beſmeerd, en andere met een zeker ſoort van ſchimmel bedekt te zyn. Zy worden in het water niet ontbonden; ook niet in olyf- of terpentyn-olie, noch in *Alcohol*, offchoon warm gemaakt. Men kan 'er wel een tinctuur uit haalen; maar de gedaante der ſtof-poeders blyft dezelfde. —— Ze zyn voor het *pistillum* geſchikt; om de eiertjes, van ons Zaden genaamd, daar in vruchtbaar te maken. —— Hier nu nog over de Sexe der plantgewasſen uit te weiden, zou inderdaad overtollig zyn; dewyl dit door veele Geleerden, met eene verwonderlyke vlyt, ten nauwkeurigſte verricht is: genoeg zy het, ter ſtaviuge van ons gezegde, met een kort woord te melden, hoe men ons, op welgegronde berichten, eenparig verzekert, dat de Dadelboom nooit rype en ſmakelyke vruchten zal voortbrengen, ten zy 'er twee boomen van eene verſchillende Sexe naast den ander geplaatst zyn.

Dit alles geeft ons dan genoegzame blyken op van de Alwyze voorzorg, en Goedgunſtige onderhouding van den Menschlievenden en nooit volprezen Schepper: —— tot welke eerbiedige erkentenis, gelyk wy, ten beſluite, nog kortelyk hebben aan te merken, alle zodanige beſchouwingen ſteeds behooren te ſtrekken!

In ſolam atque unicam D. T. O. M. gloriam!

VERSLAG VAN DE ACADEMIEN BY DE TURKEN.

(Overgenomen uit de *Litterature Turchesca* van *du Abba* GIAMBISTA TODERINI).

„ Deelden wy, eenigen tyd geleden, een *Verſlag* mede
„ *van de Boekdrukkunst by de Turken*, door den Abt
„ TODERINI gegeeven in zyn keurlyk Werk over de *Let-*

„ *Letterkunde der Turken* (*), wy zullen onzen Leezeren „ geenen ondienst doen, of eenigen ondank behaalen, met „ de Opgave van dien *Italiaanſchen* onvermoeiden Ge„ leerden, die, als Leermeester van den Zoon des *Vene„ tiaanſchen* Afgezants, eenige jaaren (van Oct. 1781 tot „ May 1786) te *Conſtantinopole* ſleet, van de Academien „ by de *Turken*."

Schoon de Academien, onder de *Turken*, nimmer de beroemdheid gekreegen hebben van de *Arabiſche* of *Perſiſche*, zyn ze niet min talryk; zy worden beſtuurd door wyze wetten, hebben kundige Hoogleeraars, ryke inkomſten, en kunnen, in onderſcheide Collegien, een groot getal Studenten voeden en huisvesten. Zy ſpreiden een rykheid en grootheid ten toon, die misſchien alle *Europiſche* Volken overtreft.

Vóór de bemagtiging van *Conſtantinopole*, gaven de *Ottomanniſche* Vorſten blyk van hunne edelmoedigheid, door, te midden van het gekletter der wapenen, en de woestheid der oorlogen, verſcheiden Academien ter bevordering van de Letteren en den Godsdienst, op een grootsch plan in te richten. In deeze Schoolen zyn de Groote Mannen, in elk deel van 't Kerklyk of Staatsbewind, opgekweekt. ——— Sultan ORCAN, van Ottomanniſche Linie, gaf het eerſte voorbeeld. In het 736ste Jaar der *Mahomethaanſche* Jaartelling, beantwoordende aan het 1335ste Jaar der *Chriſtlyke*, ſtigtte hy te *Burſa*, (ten dien tyde de Hoofdſtad des Ryks,) een Moske, en een Academie, met eene waarlyk vorstlyke grootsheid opgehaald. De Academie werd beroemd door het aankweeken der Vrye Kunſten. Zeer bekwaame Hoogleeraars trokken een groot aantal Leerlingen uit de verst afgelegene deelen van *Perſie* en *Arabie*; zo dat die Volken, voor de uitmuntendſten onder de Menſchen in ſtuk van Geleerdheid gehouden, 't zich niet ſchaamden onderwys te haalen in deeze *Ottomanniſche* School. ——— BAJAZET, de eerſte van dien naam in de *Ottomanniſche* Familie, beſteedde de ſchatten, van de Christenen afgeperst by het Verdrag met SIGISMUND, om eene Academie te *Burſa* en *Adrianople* op te rigten. De *Turken* verhaalen, dat deeze Sultan 's Jaarlyks eenig openbaar School ſtigtte. ——— AMURATH de II bouwde, in elke Stad door hem vermeesterd, een Moske, een *Imaret* of Herberg voor de Pelgrims, een *Khan*

(*) Zie de *N. Algem. Vad. Lett.* III. D. 2de St. bl. 194.

Khan voor de Kooplieden en Reizigers, en een *Medreſſe* of Liefde-ſchool om de eerſte beginzelen der Geleerdheid te onderwyzen.

Zo ras de Overwinnaar MAHOMETH DE II het *Grieksche* Ryk overweldigd hadt, vestigde hy zyne aandagt op het bevorderen der Geleerdheid, en het beſchaaven van de Zeden zyns Volks. Hy opende eene luisterryke Academie te *Saint Sophia*, voorzien met veele kamers voor de Studenten, en ryklyk voorzien van 't geen tot hun en der Hoogleeraaren onderhoud noodig was. Naderhand bouwde hy een tweede op een nog kostbaarder en uitgeſtrekter plan. 't Is de doorgaande gewoonte der *Ottomannen*, om een Gebouw, tot eenig Godsdienſtig of liefddaadig oogmerk ſtrekkende, by hunne Vorstlyke *Moskes* te voegen, en veelal Leerſchoolen voor de jeugd. MAHOMETH vernielde de *Kerk der Heilige Apostelen*, gebouwd door JUSTINIAAN, om 'er een *Moske* te plaatzen; naast dezelve bouwde hy eene Academie, een groot ſteenen gevaarte met veele vertrekken. 'Er zyn zestien Collegien en even zo veel Hoogleeraars, behalven drie, wier byzondere post het is den *Coran* te verklaaren. De Studenten zyn omtrent driehonderd, en een bykans gelyk getal geniet het onderwys, zonder iets te betaalen. De eerſten worden, in onderſcheiding van die *Beurſtudenten*, als lieden van hooger rang, *Softas* geheeten.

BAJAZET DE II rigtte, in 't 911ᵉ Jaar van de *Hegira*, te *Conſtantinopole* een welbegiftigde Academie op. In dezelve vindt men drie Hoogleeraars; honderd en twintig Studenten worden 'er op kosten van de Academie onderhouden. —— SELIM DE I, een Vorst van geleerdheid en een Dichter, bouwde een *Koninglyke* Moske in het 945ſte Jaar van de *Hegira*, waar aan hy eene Academie toegegde, met eene gave tot onderhoud van omtrent negentig Studenten en dier Leermeesteren. —— By deeze moeten wy voegen de Academie van SOLIMAN DEN I, gebouwd ter gedagtenis van een zeer beminden Zoon; en eene andere van den Jaare 954 naast eene heerlyke Moske, welke hy naar zyn eigen naam *Solimania* noemde. —— De Academie, toegewyd aan de gedagtenisſe van de Sultane MIHRU-MAH, Dogter van SOLIMAN DEN GROOTEN, gebouwd in den jaare 980. —— De Academie van KILICLI BACHA, zo geheeten naar een *Turkſchen Admiraal* van dien naam.

Sultan ACHMET DE I, die, te midden van de bezighe-

den des Krygs en Kunſtenaryen der Staatkunde, eene groote geneigdheid betoonde tot Vorstlyke praal, en het bouwen van aanzienlyke Geſtichten, bouwde, in 't begin der zeventiende Eeuwe, in de *Hippodromus* een Tempel, ten oogmerk hebbende om den luister van *Saint-Sophia* te doen taanen. Om denzelven meer cieraads by te zetten, wilde hy 'er zes *Minarets*, in de gedaante van Toorens, by voegen: maar, dewyl dit eene byzonderheid was, aan de Moske te *Mecca* byzonder eigen, kantte zich de Mufti hier tegen aan (*). De Vorst was wys genoeg om deeze tegenverklaaring te laaten gelden, en egter zyn oogmerk te volvoeren; hy liet een zevende *Minaret* by de Moske van den Propheet bouwen. By dit Gebouw is eene Academie.

Sultan MAHAMUD, een plan vormende om een Moske in den nieuwſten hedendaagſchen ſtyl te bouwen, liet verſcheide plans en modellen uit *Italie*, *Frankryk* en *Engeland* komen. Maar het plan, 't welk hy daaruit opmaakte, aan de *Turkſche* Geestlykheid vertoond zynde, merkte deeze aan dat het eer een *Christen Tempel* dan een *Turkſche Moske* geleek; zy raadden hem 'er eene meer *Mahometaanſche* gedaante aan te geeven, ten einde hy het volk niet mogt verbitteren, en tot opſtand verwekken. Verpligt zich deels aan dit voorſtel te onderwerpen, maakte hy een mengzel van de twee Stylen der Bouwkunde; voegende de fraayheid van de *Europiſche* by de grootsheid der *Ottomanniſche*. OSMAN DE III, het Gebouw voltooid hebbende, kreeg van de Mufti vryheid om het den naam van *Osmania* te geeven, en, als het niet aan GODE gewyd werd, aan te merken als zyn eigendom. De Academie heeft drie Collegien, en drie Hoogleeraars, behalven de Uitleggers van den Coran en de

(*) De Abt TODERINI is van oordeel, dat het *Turkſche Regtsbeſtuur* niet als volſtrekt *Despotiek* kan worden aangemerkt, als zynde met eene ſoort van *Godsregeering* zodanig vermengd, dat deeze een kragtig bedwang is voor den Vorst. Stemmen de bevelen en ſchikkingen des Sultans, die zich by Eede aan de Wet van MAHOMETH onderworpen heeft, niet overeen met het voorſchrift dier Godsregeering, heeft de Mufti de magt om tusſchen beiden te treeden; en, naa drie vrugtlooze aanmaaningen, in den naam des Volks en der Wet gegeeven, wordt hy afgezet, gevangen genomen, of ter dood gebragt. Wil dan een *Sultan* den Dwingland ſpeelen, zo moet hy zorg draagen om het met den *Mufti* ééns te weezen.

de Muderis, die in de Rekenkunst onderwys geeft (*). Het getal der Studenten is van honderd vyftig tot honderd zeventig.

In het 1178ste Jaar van de *Hegira* (by ons 1764) richtte MUSTAPHA DE III eene Univerſiteit te *Laleli* op, in dezelve zyn verſcheide Collegien, vyf Hoogleeraars, en omtrent honderd dertig Studenten. —— De Academie van Sultana VALIDE werd gebouwd door ABDULLHAMID, in het *Turkſche* jaar 1194 (by ons 1780). Dezelve draagt deezen naam naar de Moeder van MAHOMET DEN IV. De voornaamſte Hoogleeraar in de Wis- en Starrekunde, in de Regten welervaaren, en kundig in veele Fraaije Weetenſchappen, is een zeer beleefd en omganglyk Man. Het getal der Studenten beloopt omtrent honderd en tachtig. Zy hebben alle onderſcheide Kamers, eeten ééns in de vier en twintig uuren, en zyn ongetrouwd: deeze ſchikkingen dienen om het hoofd helder, en het hart bedaard te houden.

Dat de *Turken* in de Zeevaardkunde voor andere Volken van *Europa* moeten wyken, is eene by allen bekende zaak. Vader BOSCOVICH verhaalt, dat hy, op eenige Tochten met *Turkſche* Schepen gedaan, hun de ongelooflykſte misſlagen in den Zeebouw zag begaan; 't welk jaarlyks een verlies van verſcheide honderden Schepen in de *Zwarte Zee* veroorzaakte. Dit was in 't jaar 1772. GASI ASSAM, Opper-Admiraal, opende, in het volgende jaar, eene Academie voor de Zeevaart, onder het opzigt van Sultan MUSTAPHA DEN III, bygeſtaan door den Heer DE TOTT; dezelve werd *Muhendis Khane*, of de *Kamer der Wiskunde*, geheeten. De eerſte Hoogleeraar was SEID-HASSAN CHOJA, een *Algeryn*, welgeoefend in Zeezaaken. Hy verſtondt niet alleen de *Arabiſche* en de *Ottomanniſche* Taal, maar ook het *Engelſch*, *Italiaansch* en *Fransch*; was welbedreeven in de beste Schryvers over de Zeevaart, en in het gebruik der werktuigen van de Stuurmanskunst. ——

In

(*) De *Turken* zyn uitmuntende Rekenaars, en zo vaardig in het opmaaken van Rekeningen, dat onze bedreevenſten in die Kunst des verbaasd ſtaan. Hunne Rekenwyze is kort en eenvoudig. In zeer weinige minuten doen zy, op een klein ſtukje papier, meer af, dan wy in twee uuren op viermaal zo veel papier zouden verrigten. De Heer TODERINI wenscht, dat eenige dunner Rekenboeken, die deeze vaardige Rekeningen leeren, in de *Europiſche* Taalen werden overgezet.

In den Jaare 1784, werd 'er eene andere Academie ingeſteld tot Proefondervindelyke Zeevaart, door den Groot Vizier HAMID CHALIB PACHA, geholpen door twee *Franſche* Ingenieurs. Het oppertoeverzigt werd toevertrouwd aan IBRAHIM EFFENDI, een *Turk*, uitſteekende in Geleerdheid, zo wel als in heuſche Zeden. Niet tegenſtaande HAMID CHALIB, in 't volgend jaar, werd afgezet, en een allerdroevigst uiteinde hadt, bleef de Academie in ſtand.

UITTREKZEL VAN EENE REIS RONDSOM DE WERELD, IN DE JAAREN MDCCLXXXV. MDCCLXXXVI. MDCCLXXXVII en MDCCLXXXVIII, gedaan door de Capiteins PORTLOCK en DIXON.

„ De Reis rondsom de Wereld, van welke wy hier een „ Uittrekzel mededeelen, is niet eigenlyk tot het „ doen van Ontdekkingen, maar uit Koopbelang, onder„ nomen. Het koopen van Pelteryen aan de Noord West„ Kust van *America*, en het verkoopen daar van in *Chi„ na*, boodt uitlokkende voordeelen aan voor allen, die „ de berigten desaangaande, in de laatſte Reize van den „ grooten Landontdekker COOK, geleezen hadden. De „ Heer ETCHES, een Koopman in *Londen*, haalde eenige „ zyner Vrienden over, tot deelneeming in het plan van „ zulk een Handel; zy zonden twee Schepen op dien „ Tocht uit, naa vóóraf vryheid van de *Zuidzee Compag„ nie* verworven, en een Order van de *Oost-Indiſche „ Compagnie* gekregen te hebben, aan derzelver Super„ cargos te *Canton*, om de Schepen met Thee, voor Re„ kening der *Oost-Indiſche Compagnie*, te bevragten. Wat „ deeze Reizigers ontmoette, kan tot opheldering en be„ vestiging dienen van 't geen de laatſte ontdekkingen „ van COOK, en diens Tochtgenooten, ons medegedeeld „ hebben."

* * * * * *

PORTLOCK en DIXON, de Capiteins, die de twee Schepen *the King George* en *Queen Charlotte* voerden, door den Heer ETCHES uitgerust, hadden beiden de laatſte Reis van

van Capitein COOK mede gedaan, en waren dus Leerlingen en waardige Naavolgers van dien beroemden Zeeman. Zy verlieten *Graveſend* in Augustus MDCCLXXXV, zeilden te *Portsmouth* in om Voorraad, en te *Guernſey* om Wyn en ſterken Drank. De noodwendigheden aan boord hebbende, zetten zy hunne Reis voort. *Madera* en de *Canariſche Eilanden* voorby gezeild hebbende, ankerden zy in *Porto Praya Baay*, op het Eiland van *St. Jago*, op den 24 van October. In dit gedeelte hunner reize niets byzonder optekenenswaardig ontmoetende, of wy moesten als zodanig willen aanmerken, dat zy, in de Baay van *Biscayen*, een Vat Wyn opvischten met uitſteekenden *Claret*, 't geen zo lang in Zee gezworven hadt, dat het met Schelp-wratten begroeid was.

Op den 29 October verlieten zy *St. Jago*, en kwamen in January MDCCLXXXVI aan de *Falklandſche Eilanden*, waar zy versch water innamen. *Kaap Horn* omgezeild zynde op de Zuider Breedte van 60½°, ankerden zy in de *Karakakooa Baay* te *Owhyee*, een van de *Sandwich Eilanden*, op den 26 May. Zy zwierven tusſchen deeze Eilanden, zich van Hout en Water voorziende, en het Volk, onder 't welk de Scorbut zich hadt beginnen te vertoonen, ververſchende. Den 13 van Juny, zetten zy hunne Reis voort, en bereikten den 19 van July *Cooks Rivier*, op de West-Kust van *America*.

Aan deeze Kust vonden zy een gezelſchap van *Ruſſiſche* Kooplieden; doch weinig Huiden, ſchoon zy 'er eenige kogten; dan, 't welk eene voor deeze Reizigers gewigtige omſtandigheid was, zy bekwamen een grooten voorraad van uitmuntenden Zalm. Ook ontdekten zy in de Haven, waar de *Ruſſen* zich hadden nedergeſlaagen, een Kool-ader, waarom zy die Haven de *Coal Harbour* noemden. Dezelve ligt tusſchen *Kaap Elizabeth* en *Punt Bede*.

Aan *Cooks Rivier* in geene aanmerkelyke hoeveelheid vindende, 't geen zy zogten, verlieten zy dezelve op den 12 van Augustus, met oogmerk, om na *Prins Williams Sound* te ſtevenen; doch welke zy niet konden bereiken. Zy ſtuurden daarom, langs de kust, zuidwaards aan, in hoope van de eene of andere Haven, door Capitein COOK beſchreven, aan te doen; doch waren zo gelukkig niet dat zy dezelve vonden, of konden inkomen. Derhalven verlieten zy de kust van *America* op den 29 September; zich toen bevindende op de hoogte van *Noot-*

ka Sound, en keerden weder na de *Sandwich Eilanden*, welken zy den 15 van November aandeeden.

In deeze Eilanden bleeven zy tot den 15 Maart MDCCLXXXVII, waar zy, in grooten overvloed, goed in ſoort, en voor een redelyken prys, Eetwaaren, Water en Hout bekwamen; doch het ſchynt, dat de Eilanders, op 't laatst van den tyd hun moede wierden, en van hunne kusten zogten te verwyderen, door allen verderen handel met hun, althans wat Eetwaren betrof, te ontwyken. 't Is niet volkomen zeker dat dit hun beweegreden was: op dien tyd kan 'et ſchaarsheid onder de Eilanders zelve geweest zyn; doch dit blykt uit het Reisverhaal niet.

Op den 23 April, haalden zy land omtrent *Prins Williams Sound*; den 25 ankerden zy in een vry diepe Baay aan het Zuid-oost-einde van *Montague Eiland*. Hier bleeven zy tot den 1 van May, toen zy het anker ligtten, en de Straat verder opwerkten. Welhaast verſtonden zy uit de Inwoonders, dat 'er andere *Europeaanen* zich in dien oord bevonden; deeze waren Capitein MEARS en diens Scheepsvolk, van *Bengalen* gekomen met een Snaauw, de *Nootka* gheeten. Capitein MEARS hadt overwinterd in de Baay door Capitein COOK *Snug Corner Bay* geheeten, waar hy toen in een zeer ſlegten ſtaat lag. Het Schip zat nog vast in 't ys; veelen van zyne Officiers en Matroozen waren dien winter geſtorven, en de rest zo zeer verzwakt geweest door de Scorbut, dat Capitein MEARS, op zekeren tyd, de eenige Man was, die op 't dek kon wandelen.

Welhaast bevonden zy, dat Capitein MEARS hun weinig vooruitzigt, om veel Pelteryen te dier plaatze op te doen, hadt overgelaaten. Zy werden derhalven te raade dat Capitein PORTLOCK alleen in *Prins Williams Sound* zou blyven, en zyn groote Boot, wel voorzien, uitzenden, om te zien wat zy in COOKS Rivier konden opdoen, en dat Capitein DIXON langs de kust Zuidwaards zou opvaaren, om te beproeven wat hy kon vinden in zulke Rivieren en Kreeken, als hy wist in te komen; en zy bepaalden dat de beide Schepen in den Herfst, te *Nootka Sound*, elkander zouden vinden.

In gevolge deezer beſluiten, verliet Capitein DIXON *Prins Williams Sound* op den 14 May, en ankerde op den 23 in een Baay, op de Noorder Breedte van 59°. 32' en 140° Wester Lengte, welke hy *Port Mulgrave* noemde. Deeze plaats verſchafte hem Zee-otter-Marmot- en Beverpellen. —— Zy verlieren, op den 4 Juny, *Port Mulgrave*,

en

en zeilden den 12 dier maand de Baay in, ontdekt door Capitein COOK, een weinig ten Oosten van *Mount Edgecombe*, welke zy zeer ruim en gemaklyk vonden. Dezelve ligt, volgens berigt van Capitein DIXON, op de Breedte van 57°. 3' Noorder Breedte, en 136°. 36' Wester Lengte, hy noemde dezelve *Nortfolk Sound*. Hier deeden zy een groote inkoop van Pelteryen, en voeren den 23 Juny van daar. Denzelfden dag zeilden zy een anderen inham in, welke een heerlyke Haven aanboodt, op de Noorder Breedte van 56°. 35' en 135° Wester Lengte. Capitein DIXON noemde dezelve *Port Banks*, ter eere van Sir JOSEPH BANKS; doch zy vonden 'er noch Pelteryen, noch Inwoonders. Capitein COOK heeft opgemerkt, dat dit gedeelte van de kust zeer gebrooken is, en, op den afstand van twee of drie mylen, Baaijen en Havens oplevert.

Den 1 van July genaderd zynde tot dat gedeelte van de Kust, 't welk Capitein COOK niet hadt kunnen onderzoeken, door een Storm die hem overviel, onmiddelyk naa dat hy *Nootka* verlaaten hadt; zy ontmoetten het Noordlyk einde van een groote groep Eilanden, beſtaande, gelyk de Kaart in 't Reisverhaal uitwyst, uit één vry groot en verſcheide kleindere Eilanden, door Capitein DIXON *Queen Charlotte Islands* geheeten. Hier troffen zy een overvloed aan, van 't geen de hoofdbedoeling der Reize uitmaakte.

Wanneer zy de Bewoonders der *Queen Charlotte Eilanden* alle hunne Pelteryen afgekogt hadden, ſtevenden zy na *Nootka Sound*. Op den 8 van Augustus, niet verre van den ingang zynde, zagen zy twee Schepen, die op hun aanhielden, en bleeken twee andere Schepen te zyn, toebehoorende aan denzelfden Heer, die de *King George* en de *Queen Charlotte* hadt uitgerust. De Bevelhebbers deezer Schepen verhaalden Capitein DIXON, dat zy bykans eene Maand te *Nootka* geweest waren, zonder daar iets van belang op te doen, dewyl zy daar een Schip van *Oostende* vonden, den *Keizerlyken Arend* geheeten, gevoerd door Kapitein BERKLEY, die al de Huiden, welke de Inwoonders by zyne komst bezaten, hadt opgekogt. Zy vonden ook in die Baay een Heer, KEY genaamd, die, meer dan een jaar geleden, daar gelaaten was, om de taal des Lands te leeren, derwaards gebragt door twee Schepen, te *Bombay* uitgerust.

Capitein DIXON verliet op den 9 Augustus de *Americaanſche* Kust, en kwam, voor de derde keer, by de

Sandwich Eilanden, op den 5 September. Hier deeden zy een grooten voorraad van Hout, Water, Zwynen, en andere leevensvoorraad op, den 18 dier zelfde Maand na *China* koers zettende, welk Gewest zy, naa een allervermaaklykſte en voorſpoedigſte reize, op den 8 van November bereikten. —— Eenigen tyd vertoefd hebbende, verkogten zy hunne Pelteryen met groote winst; ſchoon dezelve niet geheel aan hunne vooropgevatte verwagting voldeedt; dewyl 'er, op dien tyd, veele Pelteryen, uit verſcheiden oorden, ter markt kwamen. Wanneer zy, aan boord der beide Schepen, Thee van de Oost-Indiſche Compagnie ingenomen hadden, vingen zy, op den 9 van February MDCCLXXXVIII, de terugreize na *Engeland* aan, en volbragten dezelve in September.

In het Reisverhaal, waar van wy dus verre het beloop opgegeeven hebben, in een reeks Brieven, opgeſteld door iemand aan boord van Capitein DIXON, die dezelve in 't licht gegeeven heeft, vinden wy weinige ſtukken, de Natuurlyke Historie betreffende, welke niet reeds bekend zyn; en ſlegts weinige berigten wegens de Zeden en Gewoonten der bezogte Plaatzen, dan die voorkomen in de laatſte Reize van Capitein COOK, waarvan wy, in voorgaande Deelen onzes *Mengelwerks*, breeder Uittrekzels gegeeven hebben (*).

Om niet tot herhaalingen te vervallen, zullen wy hier alleen byvoegen een Berigt van de Eilanden, welke Capitein DIXON zelve beſchreeven, en daar door den voorraad onzer Aardrykskunde vermeerderd heeft. Deeze Eilanden, aan welke hy den naam gaf van *Queen Charlotte Islands*, liggen tuſſchen de 51°. 42' en 54°. 24' Noorder Breedte, en tuſſchen de 130°. en 133°. 30' Wester Lengte.

't Getal der Inwoonderen, 't welk wy op dezelve zagen, geduurende onze geheele Handelreize was omtrent 850, en, indien wy veronderſtellen dat een gelyk getal door ons ongezien aan ſtrand bleef, zal het geheele getal 1700 beloopen, 't geen ik denk dat het uiterſte is van het getal der Inwoonderen deezer Eilanden, Vrouwen en Kinderen medegerekend. De groote overvloed van Pelteryen, welken wy daar aantroffen, wees genoegzaam uit, dat deeze Volken nooit eenige gemeenſchap gehad hadden met eenig beſchaafd Volk, en ik twyfel geen oogenblik, of wy mo-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroeff.* VI. VII en *Nieuwe Algem. Vaderl. Lett.* I. II. en III Deel, 2de Stuk.

mogen ons met allen regt de eere aanmaatigen, dat wy deeze Eilanden voegen by de Aardrykskunde van dit gedeelte der Kust.

De Cieraaden, welke wy by hun aantroffen, waren zeer weinig, en het is waarſchynlyk, dat hunne Meſſen en Speeren veeleer in den Oorlog vermeesterd, dan door Handel verkreegen, waren; dewyl ze by de onderſcheide Stammen zo zeer verſchilden: dan, wat hier van ook zyn moge, zy kwamen, ongetwyfeld, veel nader aan den ſtaat van beestlyke woestheid, dan eenige *Indiaanen*, door ons op de Kust ontmoet. —— De Vrouwen ſplyten de Onderlip op dezelfde wyze als die van *Norfolk Sound*; doch met dit onderſcheid, dat het houten cieraad daar in geſtooken, hier door de geheele Sexe gedraagen wordt, daar zulks te *Norfolk Sound* bepaald is, tot Vrouwen van hoogen rang.

In 't algemeen zyn de *Indiaanen* zeer jalours, ten opzigte van hunne Vrouwen, en willen daarom zelden toelaaten, dat ze by ons aan boord kwamen; doch dat was niet altoos het geval by deeze Wilden, veelen ſtonden zulks niet alleen aan hunne Vrouwen toe, maar zetten ze aan om zich op onze Schepen te begeeven, als ons Volk ze daar toe uitnoodigde; maar wy bevonden welhaast, dat zy tot deeze bezoeken niet aangedreven wierden door den prikkel van wellust; maar enkel om te rooven: zy waren de greetigſte Dieven, welken wy immer zagen, ſteelende alles, zonder onderſcheid, wat zy onder haar bereik konden krygen, en zulks met eene behendigheid, die tot geen oneer zou geſtrekt hebben aan een Kweekeling in de Steelkunst, op de *Justitia Hulk* overgevoerd.

Niettegenſtaande het doorgaand gedrag deezer Vrouwen, zagen wy by haar een voorbeeld van aandoenlykheid en teederheid, 't welk ons geheel verbaasde, en misſchien zich niet altoos voordoet by de Sexe, in beſchaafde Landen. —— 't Was op den 24 van July, dat de Inwoonders ons een bezoek kwamen geeven, voornaamlyk uit nieuwsgierigheid: een Opperhoofd en diens Vrouw toonden zich begeerig, om ons Schip te zien. Capitein DIXON wilde hun in dat geval believen, en, denkende dat een volkomen gezigt van het Schip hier een ryke ſtoffe van geſprek in 't vervolg zou verſchaffen, liet ze aan boord komen. Zy hadden een klein Kind by zich, op 't welk zy zeer geſteld ſcheenen; 't zelve aan de lieden in de Canoe niet toevertrouwende, kwam het Opperhoofd zelve over, laa-

laatende het dierbaar pand, onder de bezorging van zyne Vrouw. Toen hy eerst op 't dek tradt, beving hem vrees; hy begon te zingen, en maakte veele onderwerping-aandui lende gebaaren, met oogmerk zeker, om ons een gunſtig denkbeeld van hem in te boezemen. Allengskens bedaarde hy, en liet zich beweegen om beneden in 't Schip te gaan: daar eenigen tyd geweest zynde, kwam hy weder op 't dek, en, zyne nieuwsgierigheid met het bezigtigen veeler dingen voldaan hebbende, ſtapte hy zeer wel vergenoegd in zyn Canoe over.

Zyne Vrouw, het Kind eene moederlyke kus gegeeven hebbende, klom zonder eenige blyk van twyfel over, en, op het dek ſtaande, gaf zy ons te kennen alleen gekomen te zyn om het Schip te bezien, en poogde, door de grootſte zedigheid in den opſlag haarer oogen te toonen, ongeſtoord daar toe ons verlof te verzoeken. Zy was naar 's Lands wyze netjes gekleed, haar onderkleeding van dun leder gemaakt, zat digt op 't lyf, en reikte van den hals tot halfweg de dye; haar opperkleed, of mantel, was van dikker leder, en hing los, alleen met lederen riemen vastgemaakt. Alles, wat haare aandagt trof, bezigtigd hebbende, deedt Capitein DIXON haar een geſchenk van twee ſtrengen Koraalen, tot een cieraad voor ieder oor, en van verſcheide Knoopen; dit behaagde haar grootlyks, en zy betuigde haaren dank, op de voor haar best mogelyke wyze.

Dan, naauwlyks was zy in de Canoe wedergekeerd, of een aantal Vrouwen ſchoolden om haar heen, met veel heftigheids haar aanſpreekende: zeer waarſchynlyk verweeten zy haar ontrouw aan haaren Egtgenoot: want oogenbliklyk daarop drukte zy, met den vuurigſten ernst, het Kind tegen haare borst, en ſtortte een vloed van traanen: het duurde eene geruime wyle, eer de ſtreelingen van haar Man, en de verdeediging haarer vrienden, haar tot de voorige bedaardheid konden wederbrengen.

Eindelyk was de eensgezindheid in de Canoe herſteld. Toen hieldt het Opperhoofd zyn Kind zo hoog op als hy kon, en tragtte ons te beduiden, dat het hem even dierbaar was als zyne Vrouw; teſſens te verſtaan geevende, dat, ſchoon hy geen Geſchenk ontvangen hadt, hy nogthans hoopte dat wy deezen kleinen zouden gedenken. Hier op liet Capitein DIXON het Kind een paar ſchoentjes geeven, 't geen het Opperhoofd wonder behaagde; ook liet hy eenige Knoopen onder de Vrouwen in de Canoe uit-

uitdeelen, en zy voeren van boord, zeer voldaan over deeze Geſchenken.

Capitein DIXON heeft 'er eene Kaart van de Noord-Westkust van *America* bygevoegd, als men deeze vergelykt met de Kaart van die zelfde Kust, en van de Noord-Oostkust van *Aſia*, door de Capiteins COOK en CLERKE gegeeven, zal men eene volkomene kennis krygen van dat gedeelte der *Americaanſche* Kust, 't welk Capitein COOK niet kon aandoen of opgeeven. Capitein DIXON heeft ons verſcheide goede Havens op die Kust, voorheen onbekend, ontdekt. —— In zyn zeilen langs dezelve, heeft hy eene bekwaamheid ter ontdekkinge, en eene ſtoutheid in 't volvoeren van zyn plan, betoond, welke nader komt aan die van onzen onſterflyken COOK, dan iemand van diens Tochtgenooten heeft doen blyken.

Niet meer dan regt laaten wy den Eigenaaren deezer twee Schepen wedervaaren, als wy hier optekenen, dat, niettegenſtaande de Koophandel het voorwerp was der Reize, geldwinnen hunne aandagt niet te eenemaal innam. Met eene onbekrompene ryklykheid, niet altoos by de Kooplieden aan te treffen, hadden zy alle mogelyke voorzorgen gedraagen, om de beste Leevensmiddelen van allei ſoort te koopen, en by de Artykelen doorgaans aan Koopvaardyſchepen medegegeeven, voegden zy een ruimen voorraad van middelen tegen de Scorbut, en van alles, wat ter behoudenisſe van de gezondheid der Schepelingen kon ſtrekken; eene byzonderheid, welke wy met genoegen, hun ter eere, optekenen, en om anderen aan te zetten, ter navolginge van een zo menschlievend en edelmoedig gedrag. Het ſtrekt ons, in de daad, tot geene geringe voldoening, dat wy den tyd beleeven, waar in wy zien dat een Koopvaardyſchip eene reis kan doen van meer dan drie jaaren, met het verlies van ſlegts één Perſoon van de drie- en dertig, 't welk het geval was aan boord van de *Queen Charlotte*; en verdient dit te meer onze opmerking op eene Reize, waar zo weinig van de noodzaaklykheden en verkwikkingen des leevens konden bekomen worden, op de Plaatzen welke zy aandeeden.

EEN

EEN VOORBEELD VAN DE WELSPREEKENHEID DER INDIAANEN, NEVENS EENIGE AANMERKINGEN OVER HUN VERSTANDLYK VERMOGEN.

Uit het Engelsch.

De Heer JEFFERSON, een Heer van zeer groote uitſteekenheid in *America*, zo in Staat- als Letterkunde, heeft opgemerkt, dat wy, om het Vernuft en de verſtandlyke Vermogens der *Indiaanen* op den rechten prys te ſchatten, veele ſtukken misſen, en 'er veel moet toegeſchreeven worden aan de omſtandigheden, in welke zy zich bevinden, als die hun roepen om enkel een gedeelte hunner bekwaamheden ten toon te ſpreiden. Dit in 't oog gehouden zynde, zullen wy ontdekken dat de *Americaanſche Indiaanen*, zo ten opzigte van de Ziel als van het Lichaam, gevormd zyn in den zelfden vorm als de *Homo Sapiens Europæus*.

De beginzels hunner Maatſchappye, allen dwang verbiedende, worden zy tot Pligt en Onderneeming alleen aangezet door perſoonlyken invloed en overreeding. Van hier zyn Welſpreekenheid in den Raad, Dapperheid en Behendigheid in 't Veld, by hun ſtukken van de uiterſte aangelegenheid. Om deeze te verkrygen zyn alle hunne poogingen ingerigt. Van hunnen Moed en Bekwaamheid in den Oorlog hebben wy maar al te veel proeven gezien: dewyl zy dezelve tegen ons te werk ſtelden. Van hunne bekwaamheid in de kunst van welzeggen, hebben wy minder voorbeelden; naardemaal zy dezelve voornaamlyk in hunne eigene Raadsvergaderingen doen blyken. Eenige nogthans zyn 'er voorhanden, die zeer uitmunten. Misſchien zeggen wy niet te veel, als wy beweeren dat de Redevoeringen van DEMOSTHENUS en CICERO, ja van grooter Redenaaren, indien *Europa* dezelve ooit opleverde, geene plaats opleveren, die de Aanſpraak overtreft van LOGAN, een Opperhoofd onder de *Mingos*, ingerigt aan Lord DUNMORE, toen Bevelhebber van *Virginie*.

De Geſchiedenis, die aanleiding gaf tot deeze Aanſpraak, is de volgende, en de egtheid van beiden lydt geen den minſten twyfel. In den Voortyd des Jaars MDCCLXXIV, was 'er roof en moord gepleegd aan een Inwooner der grenzen van *Virginie*, door twee *Indiaanen* van den *Sha-*

wa-

wanee Stam. De naby woonende *Blanken* zogten, volgens hunne gewoonte, deeze mishandeling ten ſtrengſten te wreeken. Colonel CRESAP, een Man tot zyne ſchande bekend wegens de veelvuldige moorden gepleegd aan dit te zeer mishandeld Volk, verzamelde eenige manſchap, en ging na de Rivier *Kanhaway* om wraak te neemen. —— Ongelukkig kwam 'er een Canoe met Vrouw en Kinderen, en ſlegts één Man, van den anderen kant, ongewapend, als geen vyandlyken aanval van de *Blanken* vermoedende. CRESAP met de zynen verſchool zich aan den oever der Riviere, en koozen, op het oogenblik dat de Canoe het ſtrand bereikte, elk hun man, en op 't eigen oogenblik werden zy alle door een kogel doodlyk getroffen. De geſneuvelden maakten het Gezin uit van LOGAN, die zints lang voor een Vriend der Blanken bekend ſtondt, en hun veele blyken van goeddaadigheid beweezen had. Deeze onverdiende mishandeling wekte zyne wraakzugt, en hy ſtak uit in den Oorlog te dier gelegenheid gereezen. —— In den Herfſt deszelfden Jaars viel een beſliſſenden Slag voor, aan den mond van de Rivier *Kanhaway*, tuſſchen de vereenigde Magten van de *Shawanees*, *Mingos* en *Delawaters*, en een bende Virginiſche Krygslieden. De *Indiaanen*, de nederlaage bekomen hebbende, ſmeekten om den Vrede. LOGAN egter verwaardigde zich niet om onder de Vredeverzoekers zich te vertoonen; maar, ten einde men de opregtheid van het Vredesverdrag niet in twyfel zou trekken of wantrouwen, dewyl een zoo uitmuntend Opperhoofd zich aan de Onderhandelingen onttrok, zondt hy een Boode met de volgende Aanſpraak aan Lord DUNMORE.

„ Ik daag elken Blanken uit, om te zeggen, of hy im-
„ mer LOGANS hut hongerig intradt, zonder die verza-
„ digd te verlaaten; of hy 'er ooit naakt den voet zet-
„ te, zonder gekleed 'er uit te treeden. Geduurende
„ den laatſten, langen, en bloedigen oorlog, bleef LOGAN
„ bedryfloos in zyne hut, en betoonde zich een Voor-
„ ſtander des Vredes. Zo groot was myne Genegenheid
„ voor de Blanken, dat myne Landsgenooten, als zy my
„ voorbygingen, met den vinger aanweezen; zeggende:
„ LOGAN *is een Vriend der Blanken*! —— Ik had nooit
„ een ander oogmerk dan om met u in vrede en vriend-
„ ſchap te leeven. —— Maar de beledigingen van éénen!
„ —— Colonel CRESAP vermoordde, in de laatstverloo-
„ pen Lente, in koelen bloede, ongetergd, alle de Bloed-
„ verwanten van LOGAN; hy ſpaarde myne Vrouwen
„ noch

„ noch myne Kinderen! — Geen druppel van myn bloed „ ſtroomt door de aderen van eenig leevend ſchepzel. — „ Dit porde my ter wraake. Ik heb gezogt die te vol„ doen; ik heb 'er veelen gedood; en ten vollen myne „ wraak genoegen gegeeven. —— Wat myn Land be„ treft, verheug ik my wegens de ſtraalen des Vredes, ge„ reed om over 't zelve op te gaan; doch wat my be„ treft, ik heb te hoopen noch te vreezen. — LOGAN „ voelde nooit vrees — hy zal zich niet omkeeren om „ zyn Leeven te behouden. Wie is 'er die LOGAN zou „ beweenen? Niet één."

By dit voorval, 't geen zeker ten voordeele van het Character der *Americaanſche Indiaanen* ſpreekt, zullen wy eenige aanmerkingen van Dr. BENJAMIN FRANKLIN voegen, die tot nadere opheldering van hunne geaartheid kunnen dienen. De Mannen onder de *Indiaanen* zyn in hunne Jeugd Jaagers en Krygslieden; in den Ouderdom Raadslieden: want hun geheele Staatsbeſtuur beſtaat in den raad der Wyzen. Te deezer oorzaake leggen zy zich doorgaans op de welſpreekenheid toe, de meest bedreevene in de kunst van welzeggen heeft den meesten invloed. De *Indiaanſche* Vrouwen bebouwen den Grond, maaken het eeten gereed, voeden de Kinderen op, bewaaren de heugenis der openbaare voorvallen, en reiken ze der Naakomelingſchappe over. Deeze bezigheden van Mannen en Vrouwen worden natuurlyk en loflyk geagt. Weinige kunstbehoeften hebbende, ſchiet hun veel tyds over om door geſprekken het verſtand op te ſchranderen Onze werkzaame Leevenswyze, in vergelykenis met de hunne, noemen zy ſlaafsch en laag; en de Geleerdheid op welke wy ons zo veel laaten voorſtaan, zien zy aan als beuzelagtig en nutloos.

Veelvuldige gelegenheden zich voordoende om openbaare Raadsvergaderingen te houden, hebben zy in het beleid derzelven zeer veel geregeldheids en voeglykheids ingevoerd. De Gryzaarts zitten vooraan, de Krygslieden in den tweeden rang, de Vrouwen en Kinderen in den agterſten. De bezigheid der Vrouwen beſtaat in nauwkeurig op te neemen wat 'er omgaat, en 't zelve in haar geheugen te prenten, (want zy ſchryven niet) en het den Kinderen mede te deelen. De Vrouwen zyn de Gedenkboeken des Raads, en zy bewaaren, by overleevering, de vaſtſtellingen en Verbintenisſen, honderd jaaren geleden, gemaakt, welke wy, dezelve met onze geſchreevene ſtukken

een vergelykende altoos naauwkeurig vinden. Hy, die begeert te ſpreeken, ſtaat op. De weinige zwygen volbrekt. Als hy gedaan heeft en weder nederzit, geeven zy hem vyf of zes minuuten tyd om te bedenken of hy ook iets, van 't geen hy bedoeld had voor te draagen, mogt vergeeten, of 'er iets by te voegen hebben; in welk geval hy weder mag opſtaan, en het gebrekkige aanvullen. Een ander, al is het ſlegts in gemeenzaame geſprekken, in de reden te vallen, keuren zy hoogst onwelvoegelyk.

Deeze Wilden brengen de beleefdheid in den ommegang tot verregaande uiterſten: dewyl dezelve hun niet toelaat de waarheid van 't geen in hunne tegenwoordigheid beweerd is, tegen te ſpreeken, of te lochenen. Hier door vermyden zy, 't is waar, het twistredenen; doch het wordt teffens bezwaarlyk hun gevoelen te kennen, of te weeten welk een indruk zeker voorſtel op hun gemoed gemaakt hebbe. —— De Zendelingen, die hunne poogingen aanwenden, om deeze *Indiaanen* tot het *Chriſtendom* te bekeeren, klaagen allen hier over, als een der grootſte bezwaaren in het werk hunner zendinge. De *Indiaanen* hooren met het uiterſte geduld de Waarheden van het *Evangelie* voor hun openleggen, zy geeven hunne gewoone tekens van toeſtemming en goedkeuring; maar dit ſluit in geenen deele overtuiging in; 't is enkele beleefdheid en pligtpleeging.

Wanneer iemand der Wilden in onze Steden komt, is ons Volk gereed om zich rondsom dien Vreemdeling te ſchaaren, hem aan te kyken, en te verhinderen als hy verlangt alleen te zyn: dit houden zy voor eene groote onbeſchaafdheid, en voor het uitwerkzel van gebrek aan opvoeding. „ Wy hebben," zeggen zy" zo veel nieuws-„ gierigheid als gy, en als gy in onze Steden komt, ver-„ langen wy u te zien, maar om dit te doen verbergen „ wy ons agter boſchjes, waar gy voorby moet gaan, „ en dringen ons nimmer in uw gezelſchap in."

EEN FRAGMENT. —— EENE LES VOOR DE VADERS.

(*Naar het Fransch.*)

—— Wel, myn Vriend! gy zyt nu Vader! welk een geluk wagt u! Maar van welke gevaaren vindt gy u omringd! Ik moet u een geval myns leevens verhaalen, 't geen ik

nooit zal vergeeten, en u van dienst kan weezen. Ik zal het niet opſchikken, myn oogmerk is geenzins uwe verbeelding te ſtreelen, noch zelfs uw hart te treffen, maar u te leeren, en uw Vaderlyke tederheid te onderrigten.

Ik ſtam af van een aanzienlyke en ryke Familie. Geen opletenheid verzuimde, geen kosten ſpaarde men in myne Opvoeding. Vyf- en twintig jaaren bereikt hebbende, trouwde ik aan een der beminnelykſte van de Sexe. Onze genegenheden waren wederkeerig, ons geluk was uitgeleezen, al te uitgeleezen in de daad, om lang te duuren. Tien jaaren naa onze Egtverbintenisſe, verloor ik deeze uitmuntende Vrouw, die my een Zoon en eene Dogter naliet, nog te jong om hun onboetbaare ſchade te voelen. Ik vertrouwde deeze Kinderen aan een Kamerdienaar, die my opgepast had, van myne Jongelingſchap af. Deeze Man klaagde ſteeds over myne Kinderen, en daar hy een grooten invloed op my gekreegen, en een blind geloof in alle zyne verzekeringen verworven had, kunt gy ligt oordeelen over myne verlegenheid.

Een oud Medeſtudent bezogt my op myn Landgoed, en liet het oog vallen op 't gedrag myner Kinderen, en dat myns Kamerdienaars. Te vergeefsch getragt hebbende om myn vertrouwen op den laatstgenoemden aan 't wankelen te brengen, overreedde hy my nogthans, dat ik, in de Opvoeding myner Kinderen, een verkeerd plan hadt aangenomen. Ik volgde zyn raad, en zondt myne Dogter na een Klooster, en myn Zoon na een Krygs-Kostſchool. Hy hadt daarënboven de goedheid om my te verzekeren, dat hy het oog op hunne vorderingen zou geſlaagen houden.

Deeze ſchikking ſcheen zeer naar den zin myns Kamerdienaars, die, door de uithuizigheid myner Kinderen, veel ruimte van tyd kreeg. Myn Vriend ſchreef my menigmaal over myne Kinderen, en zyne Brieven waren zeer voldoende. Ik deelde den inhoud mede aan myn Kamerdienaar; doch ze ſcheenen hem geen vermaak te geeven, en ik merkte op, dat hy met veel meer voldoening ſprak over een myner Neeven, en byzonder over diens Kinderen, die hem ſteeds ſtoffe gaven, om 'er met lof van te ſpreeken.

Naa een afweezigheid van twee jaaren, verzogten myne Kinderen verlof, om my een bezoek te geeven, en eenige dagen by my te verblyven. Ik ſtemde het toe: myn Vriend, die zo gul het toevoorzigt over hun op zich genomen hadt, vergezelde ze. Ik vond ze, beiden in Lichaamsvermogens en Zielsbekwaamheden, zeer gevorderd. Myne vreugd was die eens welmeenenden Vaders; hunne Kinderlyke liefkoozingen maakten my hoogst gelukkig; zy deeden in myne herdenking herleeven die dagen van aardſche gelukzaligheid, met hunne Moeder geſleeten. Ik ſtortte

trae-

traanen van Vaderlyke tederheid, die zy afwischten, terwyl ik, op die blyken van Kinderlyke deelneeming, nieuwe ſtortte.

Geen reden tot wantrouwen omtrent iemand in den huize hebbende, liet ik menigmaal myn ſleutel ſteeken in myn Bureau; in deeze had ik, in tegenwoordigheid van myne Kinderen en den Kamerdienaar, twee zakken gelds gelegd, twaalf honderd *Livres* bedraagende. Eenige dagen daar na Geld noodig hebbende, vond ik, tot myne groote verbaasdheid, ſlegts één der zakken. Myn Kamerdienaar, die ik daar over onderhield, ſcheen my met hapering daar op te antwoorden. Het bleek, dat hy vreesde my te zullen mishaagen, met de daad aan den dag te brengen. Wanneer ik in 't einde ſterk aandrong om opening te geeven, berigtte hy my, uit zyn kamervenſter gezien te hebben, dat myne Kinderen die zak met geld op het voorplein begraaven hadden, en hy wees my de plaats aan. Veele omſtandigheden voegde hy 'er by, welke zyn berigt maar al te zeer bevestigde. Hy beklaagde zich, dat een ſmaak voor eene verkwistende leevenswyze, in welken myne Kinderen waren opgebragt, ten oorſprong ſtrekte van dit ſchendig misdryf.

Welk een pyniging voor een Vader, zyne Kinderen als ſchuldig aan zulk een gruwelſtuk aan te zien! Myne houding gaf de aandoeningen myner Ziele te kennen. Ik poogde ze te verbergen, toen myne Kinderen, naar gewoonte, my 's morgens kwamen groeten. Zy bemerkten myne verlegenheid en ontroering; zy beefden als zy my antwoorden zouden op de vraag: hoe zy eenige *Louis d'Ors* door my, aan hun gegeeven, beſteed hadden. Verbaasd hoorde ik uit hun ſtamelend verſlag, dat zy 'er geen één van hadden uitgegeeven, en voegde hun, met dezelfde ontroering, toe dat zy dan zeker hun ſpilzugt zouden geboet hebben, met eenig ander geld, 't geen zy bezaten. Zy bloosden: zy konden alleen door hunne traanen antwoorden. Ik zond ze van my, teffens verklaarende dat zy zich gereed moesten maaken, om den volgenden dag te vertrekken.

Myn Vriend, verbaasd over dit ſchielyk bevel van vertrekken aan myne Kinderen, en nog meer over myn ſtilzwygen op zyn vraagen, vertrooste my met al den ernſt die Vriendſchap kan inboezemen; doch ontdekkende, dat ik geen antwoord altoos gaf op alle zyne verzoeken en vriendlyken aandrang, verzogt hy 's anderen daags met myne Kinderen te gelyk te mogen vertrekken. Ik bewilligde hier in gereedlyk.

Eer zy vertrokken, hadt myn Kamerdienaar my gebragt op de plaats waar de zak met geld begraaven lag, ik nam dezelve weg, ſloot ze op, en ging na myn kamer, ten prooy gelaaten aan de hartgrievendſte overdenkingen. Onuitſpreekelyk ontroerd liep ik myn kamer op en neder. Ik hoorde iemand op het plein, en uitziende, zag ik myne Kinderen, loopende na de plaats waar het Geld begraaven gelegen had. Ik ging na een vertrekje, uit

't welk ik hunne beweegingen beter kon gadeſlaan. Hoe groeide myne ſmert aan, toen ik zag, dat zy op dien plek gronds de aarde omwroetten, om de ſchat te vinden. Ik ſchelde terſtond om myn Kamerdienaar, en zeide tot hem, met de ſtem der verſchrikking: „ Gy hebt my niet misleid; myne Kinderen zyn daar „ bezig met op te zoeken, 't geen zy geſtoolen hebben. Kyk! kyk!" De Man, niets in 't minſte onthutst, antwoordde my met het bedaardst gelaat: „ Ik heb u nooit een Leugen verteld!" — Ik beval hem het vertrek myner Kinderen te verhaasten, en hun te zeggen, dat ik hun niet meer wilde zien.

Als myne Kinderen heen gegaan waren, kwam myn Kamerdienaar, met een zeer neerſlagtige houding, in myn kamer. Ik vroeg hem na de oorzaak, en hy antwoordde, dat 't geen hem 't meest van allen getroffen en allergevoeligst aangedaan had, over het toekomend lot myner Kinderen, daar in beſtondt, dat zy myn bevel, om zo haastig, zonder my te zien, te vertrekken, ontfangen hadden met eene koele onverſchilligheid, en zo ook dit Vaderlyk huis verlaaten hadden.

Haastig, vol drifts, ſchreef ik myn Vriend, dat hy zorg zou draagen, dat myne Kinderen niet uitgingen, zonder myn volſtrekt bevel, en ik verminderde hun zakgeld niet weinig; doch ik ontdekte myn hartsgeheim aan myn Vriend niet. Myne Kinderen ſchreeven my van tyd tot tyd; doch ik liet hunne Brieven onbeantwoord.

Myne meeste verkeering beſtondt in die met mynen Neef, ten wiens voordeele myn Kamerdienaar my zo zeer hadt ingenomen. Ik werd grootlyks op hem gefteld, en kon zyn ommegang niet miſſen. Door wraak, die bykans tot woede overſloeg, gedreeven, maakte ik op myne zaaken zodanig eene ſchikking, dat ik aan myn Kinderen niets zou nalaaten, dan waar toe zy, volgens de Wet, geregtigd waren, en beſprak het overige myner Bezittingen aan de Kinderen van myn Neef.

Doch eene zeer onverwagte gebeurtenis veranderde welhaast deeze Erfmaaking. Myne Kamerdienaar werd ziek, en zo gevaarlyk, dat men het noodig vondt, hem de laatſte Kerkgeregten toe te dienen. Overtuigd van zyne verknogtheid aan myn Perſoon, beklaagde ik het verlies, 't geen my door het derven van een zo getrouwen Knegt over 't hoofd hing. Naa het ontvangen der Kerkgeregtigheden, verzogt hy my alleen te mogen ſpreeken. — O, Myn Vriend! hoe zal ik u de aandoeningen beſchryven, welke ik gevoelde, als ik hem hoorde uitroepen: dat hy myne verontwaardiging in de hoogſte maate verdiende; dat hy een Snoodaart was, voor wien geene vergiffenis overbleef! —— Met één woord, hy onderrigtte my, dat myne Kinderen niet ſchuldig ſtonden aan de Dievery, welke hy hun hadt ten laste gelegd; dat hy zelve de zak geld verborgen, en, om my zyne gedaane beſchuldiging te meer te doen gelooven, de Kinderen overgehaald hadt, om na

di

de plaats, waar 't geld begraaven geweest was, te gaan; hun wysmaakende, dat zij 'er iets, 't geen hun zeer aanstond, zouden vinden. Hy voegde 'er by, dat eenige naamlooze Brieven, welke ik ontvangen had over het slegte gedrag van myn Zoon, geschreeven waren door een zyner Vrienden; en verzogt dat een laade mogt geopend worden, in welke ik zyn geheele briefwisseling met dien Vriend zou vinden. Naar deeze bekentenis verzogt hy mij vergiffenis over zyne misdaad, en nog eenige woorden spreekende, gaf hy den geest.

Hoe wydverschillend was myn toestand, toen de eerste indrukken dier ontdekkingen voorby waren! Ik verlangde myne Kinderen weder te zien, hun te omhelzen, hun myne ligtgeloovigheid te bekennen. Ik schreef mynen Vriend, en verzogt hem by my te komen met myn Zoon en Dogter; beloovende als dan myn geheele hart voor hem te zullen open leggen. —— Terwyl ik met reikhalzend verlangen op hunne komste wagtte, maakte ik duizend aanmerkingen op het groot gevaar van een blind en onbepaald vertrouwen, op onze Dienstboden, te stellen. Ik had myne Kinderen als schuldig veroordeeld, zy waren geheel onschuldig. Welk een bron van kwelling en naberouw, voor een gevoelig hart! Ware ik vóór dien Snoodaart gestorven, aan welk eene hoogstgaande Onregtvaardigheid zou ik my, ten opzigte van myne Kinderen, schuldig gemaakt hebben? En dit uit geene andere oorzaake, dan, om dat ik alle noodige naspeuringen niet gedaan had, die my regt konden geeven, om hun schuldig te verklaaren.

Ik zal het niet onderneemen te beschryven wat ik voelde, op het wederzien myner Kinderen! Met welk een verrukkend vermaak omhelsde ik die zo verongelykte Panden! In hun en in myn Vriend, vind ik thans al myne aardsche gelukzaligheid: en hoop die, binnen kort, te vermeerderen door een Schoonzoon en Schoondogter aan dien kring toe te voegen. Ik zal hun, gelyk ik u doe, myne dwaalingen, en daar uit gereezene boezemsmerten, verhaalen. Ik zal hun door myn voorbeeld leeren, ten einde zy wyzer zyn mogen, dan ik was, en, ingevolge hier van, ook eenpaariger gelukkig.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Wat wy ook bedoelen, of op het oog mogen hebben, ons eerste en voornaamste doel, en alle onze bedryven, behoort dit te wezen, dat men elkanderen zoekt voor uit te streven in goed te doen. —— Elk moet daar in de eerste, de voornaamste, tragten te wezen. — Zonder anderen te benyden moet men yverig zyn om de eerste te worden. — De grootste sieraad, welke een mensch

kan bezitten, is in deugden uit te munten, en wel in zulken, die der Maatſchappy voordeel aanbrengen; — gemeenſchappelyke deugden, welker weerkerige werking de ſteun is van een Gemeenebest.

Een Nydigaard is als eene Grondelooze put, die nimmer gevuld kan worden. —— Zyn hart is een hol, dat alles verzwelgen kan. —— Zyn tong is als die van eenen vergiftigen adder, welke een ieder, die hem naby komt, doodlyk wond. —— Zyne woorden zyn vergiftige pylen, afgeſchoten op zynen Evenmensch; al, wien zy raken, ontvangt 'er onherſtelbare wonden door. —— Zyne rust, en zyn voornaamst geluk, is alleen gelegen in de moejelykheden en tegenſpoeden van zynen Naasten; en gaat het anderen wel, dan heeft hy kwelling en verdriet. —— Zyne ziel word gemest met afgunst, haat, kwaadaartigheid, afkeer en boosheid. —— Nimmer is zyn boezem vervuld met die gloejende Liefde van welwillenheid en goedertierenheid, waar door men uit alle zyne kragten aan anderen zoekt wel te doen; en het geluk van zynen evenmensch poogt te bevorderen; —— integendeel, zyn boezem is vol van wegagting, die de beste daden in een hatelyk ligt zoekt te doen voorkomen. —— Te onvreden op zynen Maker, verwekken alle derzelfs werken in hem ongenoegen, kwelling en verdriet. — Niets werkt de Algoedheid, dat niet door hem berispt word; alles mishaagt hem; en hy ſchynt razend, dat de Alregerende Voorzienigheid zich niet in alles alleenig ſchikt naar zyn wil en bedorven neigingen. —— Valt deze Ondeugd in de Grooten der aarde, in Vorſten en Regeerders, dan worden zy de bloeddorſtigſte Tieranmen, de wreedſte Dwingelanden. — Zy worden Rovers en Moorders, Verwoesters van Landen en Volken. —— Valt zy in de laagſte clasſe der menſchen, zy worden dieven en ſtruikrovers, dien gemeenlyk Galg en Rad ten deel valt.

Het heeft juist zulk eene grote moeite niet in, om voor iemand, of voor eenige zaak, een verweerſchrift op te ſtellen, ſchoon de perzoon of zaak, welke men verdedigt, in de daad ſlegt zy. —— Men kan groot ongelyk hebben, en nogtans de zaken zo weten te bewimpelen, dat men het Gemeen misleide. Om niet misleid te worden, dient men van alle de omſtandigheden, welke een Perzoon of Zaak vergezellen, juist en wel onderrigt te zyn, tot de allergeringſte toe; want hoe veel hangt 'er niet af van dat geen, 't welk eene gebeurde zaak vergezelt? —— Ik kan, om eenige zaak, of om iemand te verdedigen, waarheden voordragen, die, buiten hare omſtandigheden beſchouwd, lofwaardig zyn. Maar diezelfde zaak zal zich geheel anders, en in een zeer ongunſtig licht vertoonen, wanneer zy, naar waarheid, met hare bykomende omſtandigheden voorgedragen word; en 't zal dan duidelyk blyken, dat ze waarlyk kwaad is. — Met waarheden te verzwygen, kan ik waarheden verhalen, die den ſchoonſten ſchyn van zuiverheid vertoonen; en die echter, in

ver-

verband met andere waarheden beſchouwd, door my opzettelyk niet aangeroerd, ontegenzeglyk van al de waereld te laken zyn.

Hoe vele kwade zaken worden 'er niet verdedigd, en hoe vele kwade verdedigers ziet men niet vaak by het gemeen op deze wyze zegevieren; terwyl zy, welke het regt aan hunne zyde hebben, verdrukt worden, en ſmaadheden lyden. — Men moet dikwils verbaasd ſtaan, hoe onbeſchaamd men het kwaad vaak verdedigen durft; en verlegen zyn, om te bepalen, wie onze verontwaardiging meer verdient, hy, die het kwaad pleegt, of hy, die den kwaaddoender ſtyft, en zyne gepleegde euveldaden verdedigt.

Hoe wisſelvallig zyn niet alle ondermaanſche dingen! — Het aardryk is een toneel, eene vertoonplaats, waar op dagelyks geſtadig duizend onderſcheiden, en verſchillende, rollen geſpeeld worden. — Nu verſchynt 'er een, aan wien een rol is uitgedeeld, welke hem de ſchoonſte vertoning voor de aanſchouwers doet maken; eene vertoning, die hem in luister doet uitblinken, en, by al de wereld, achting en aanzien verwekt. — Dan, zie daar, het gordyn valt; en alles verdwynt eensklaps uit het gezigt. — Na weinige oogenblikken verſchynt die zelfde perzoon weêr op het toneel: — maar Hemel! welk een verbazend verſchil! Is het dezelfde perzoon wel, die flus nog zo levend uitblonk, die zo ſchitterde in luister, en by de gehele wereld zo geacht was? Gewis het is dezelfde; hy, die zo kort nog geleden, de verwondering van allen was, is nu, op dit ogenblik, in verachting, en het voorwerp aller verſmading. — Wederom anderen verſchynen van allen luister ontbloot, of halen door een verkeerd gedrag zich den haat, en de verſmading, van elk een op den hals. — Dan 'er doet zich zomtyds wel dra eene andere vertoning op; onverwagt verſchynen zy in vollen luister, en hun word van al de wereld lof en eer toegezwaid. — Zo wisſelziek is de wereld, en zo veranderlyk zyn de tonelen, die in dezelve gepeeld worden. — Niet zeldzaam ziet men zich thans geacht en bemind van die genen, welke ons kort te voren veracht en verſmaad hebben; en men kan, integendeel, in korten tyd, wederom de verachting en verontwaardiging worden van zulke, die ons kort geleden met de grootſte eer en achting bejegenden. — Zommigen verſchynen op het Toneel, en worden om zekere inzigten gehaat; terwyl anderen om dezelfde reden geacht worden; zonder dat eenig wangedrag, of verdienſten, by de eene zo wel als by de andere party, in aanmerking genomen worden. — Zulke verkeerdheden, zulke dwaasheden, der menſchen hebben myne oogen menigvuldigmaal aanſchouwd; en dagelyks heb ik de voorwerpen voor myn gezigt, die nu in de blakendſte achting zyn, en dan weêr een ieders verſmading worden. — Zo ſtaat men ten doel aan den wispeltuurigen aart der menſchen, die alle voorgaande verdienſten doorgaans ras vergeten.

— Zo

—— Zo hebben myne oogen voorheen toegejuichten, met verguizinge, ten grave zien dalen; en wederom anderen met de hoogſte eer naar 't graf zien dragen, die kort geleden de voorwerpen aller verachting geweest waren. —— Alle zulke ydele dwaasheden hebben myne oogen herhaalde keren aanſchouwd. —— Wie is de gelukkige Man op aarde? Wat mensch verdient in den volſten nadruk dezen naam, in dit ondermaanſche Gewest? Hy, die een vergenoegd gemoed bezit; die zich onderwerpt aan de Godlyke Voorzienigheid; die tegenſpoed geduldig, en voorſpoed zonder opgeblazenheid, kan verdragen. —— Dan, hy is in den volſten nadruk gelukkig, die met de glorieryke hope zyn hart vervuld voelt in de vrolyke verwagting, dat hy eerlang, na dat de tyd zyner beproeving is afgelopen, in een binnen kort aanſtaand tydperk zynes beſtaans, zynen God volkomen zal kennen, vuurig beminnen, en zich zelven eindeloos, op eene volkome, zekere en zegepralende wyze, zonder eenige ſtooring, in de gewesten der Gelukzaligheid in Hem verblyden.

Het is allernoodzaaklykst, en in de zamenleving zeer heilzaam, dat wy altoos in ernſtige overweging houden, hoe wy, als redelyke wezens, en nog veel meer als verlichte Kristenen, onder eene drieërlei zoort van verpligting liggen; namentlyk jegens onzen Maker, jegens onzen Evenmensch, en jegens ons zelven; waar omtrent ons byzondere pligten uit te oefenen zyn. Indien wy deze pligten altyd onder het oog houden, van welker kennis geen Kristen behoort onkundig te wezen, dan zullen wy den eernaam waardig zyn, die wy van onzen Grooten Meester ontlenen; en wy zullen te gelyk brave Burgers zyn; Beminnaars van Godsdienst, Vaderland en Vryheid.

Wy behooren altoos onder het oog te houden, dat ons eenmaal van al wat wij doen, al wat wy bedryven, al wat wy nalaten, al wat wy verzuimen, van alles, tot het allerminſte toe, rekenſchap afgevorderd zal worden; en wel door een Wezen, dat wy niet misleiden, niet bedriegen, kunnen; een Wezen, voor wiens oogen niets verborgen is; dat zelfs onze diepſte gedagten doorgrond.

C. V. D. G.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BEDENKINGEN OVER DIE SOORT VAN WYSHEID, WELKE BESTAAT IN INSCHIKKELYKHEID EN WELDUIDING, ZONDER EENIG ANDER BEGINZEL DAN EIGENBAAT.

(*Naar 't Engelsch van den Heer* V. KNOK, M. A.)

'Er is eene laage en kruipende ſoort van Wysheid, (ik kan 'er geen beter bynaamen aan toevoegen,) welke de tegenwoordige tyden kenmerkt, en beſtaat in een toegeevenheid omtrent de neigingen, en eene toeſtemming in de gevoelens, der geenen met welken wy verkeeren, hoe ſtrydig ze ook mogen weezen met onze eigene, of met die naar welke wy ons ſchikten, en goedkeurden in 't laatſte gezelſchap, 't geen wy verlieten. Dit liſtig en omzigtig gedrag wordt vereerd met den naam van waare Welleevenheid, Gezond Verſtand, en Wereldkennis, of, in het kunſtwoord der Mode te bezigen, het vatten van een *Ton* des gezelſchaps geheeten.

Beſchouwen wy dezelve van naby, dan blykt het ras oc zulks ontſtaat uit beſchroomdheid, en een te verre aand beoogen van eigenbaat, dat het geheel onbeſtaanaar is met de beginzelen van eerlykheid. „ Een beſcheiden Man," ſchryft de ſchrandere en gispende COLLIER, „ zal zorg draagen om zyn leven niet in moeilykheden in te wikkelen; hy zal zich niet blootſtellen aan laster, of zyn Geweeten te ſterk doen worden voor zyn belang: hy verzet zich nooit tegen eene heerſchende misvatting, noch kant zich aan tegen eenig kwaad, 't welk de menigte en de magt op zyne zyde heeft. Hy tragt altoos ſtilletjes te onderkruipen, of vervoegt zich by de driften; hy ſtreelt den hoogmoed, en bedient zich van het zwak der zodanigen, die magt of invloed bezitten, en poogt zyn Fortuin te maaken, door de dwaasheid zyner medemenſchen."

Ik durf, egter, beweeren, dat de Man, die deeze leefregels volgt, hoe aangenaam zyn voorkomen, hoe zagt

zyn tong, hoe goedheid ademende zyne betuigingen mogen weezen, geen eerlyk Man is. Hy zou om de geheele wereld u niet tegenſpreeken, of in eenigerlei opzigt zyne afkeuring te kennen geeven van uwen ſmaak, van uwe keuze. Doch waarom niet? —— Is het, om dat hy met de daad denkt, gelyk gy denkt, en voelt, gelyk gy gevoelt? Onmogelyk-; want hy zal zyne toeſtemming geeven aan lynrecht ſtrydige gevoelens, zo ras hy uw huis verlaaten, en den dorpel uws buurmans betreeden heeft. —— Is het, om dat hy eene zo groote maate van goedhartigheid bezit, dat hy vreest u eenige ſmert te zullen aandoen, door u tegen te ſpreeken? —— Geloof het niet. 't Is waar, hy vreest u tegen te ſpreeken; maar 't is alleen, op dat hy uwe gunst niet verlieze: en by hem een ſtaalen grondregel, de gunst van een ieder te bejaagen, dewyl hy, den eenen dag of den anderen, diens byſtand kan behoeven, om de ontwerpen van zyne Eer- of Geldzugt te volvoeren. —— Wat denkt gy dat 'er in zyne ziel omgaat, als hy in uwe maatregelen treedt, uwen ſmaak goedkeurt, en uwe gemaakte aanmerkingen toeſtemt, en bekragtigt? Hy, hy zelve is het Onderwerp zyner overleggingen, en terwyl gy u verbeeld, dat hy met u in gevoelens overeenkomt, en u oordeel bewondert; is hy alleen bedagt, hoe hy het gereedst in uwe gunst zal indringen. Zodanige omzigtige, vreesachtige, en liſtige menſchen treft men allerwegen aan.

Met ſmerte moeten wy erkennen, dat deeze bedriegiyke wyze van verkeering, maar al te dikwyls, plaats vindt onder die zich zelf verheffende Weezens, die zich, onder den tytel van *Lieden van Fatſoen*, van de rest des Menschdoms afgeſcheiden hebben. Onder deeze ydelzinnige voorſchryvers van uitwendig gedrag, moet gy leeren den toon aan te neemen van ieder, met wien gy verkeert, uitgenomen, dit ſpreekt van zelve, van het laag Gemeen. By den ernſtigen, moet gy ernſtig weezen, by den vrolyken, vrolyk, by de ondeugenden, ondeugend, by de goeden en geleerden, zo goed en geleerd als gy kunt; maar, indien gy geene genoegzaame vorderingen gemaakt hebt in de veinskunst, om die hooge maat van inſchiklykheid te betoonen, is het veiligst deeze *Lieden van Fatſoen* te vermyden; want zy zullen u onaangenaame waarheden zeggen, en u op de lompſte wyze behandelen. Deeze onbeſtendigheid en dubbelhartigheid der *Groote Wereld* moge iemand tot een waardig lid van dezelve maaken,

'er

'er is een Boek van eenig gezag, 't welk de *Wereld*, in dien zin des woords, met den *Duivel* in eene en dezelfde orde rangſchikt.

De overomzigtige wyze lieden, van deeze dagen, zyn 'er zeer op geſteld, om zich in 't gezelſchap van Braaven in te dringen; wanneer zy, door eenige denkbeelden op te werpen, of ingewikkelde vraagſtukken voor te ſtellen, alle hunne gevoelens tragten uit te vorſchen, zonder eenigzins te uiten wat zy zelve gevoelen. Ik heb eenigen van deeze Heeren gekend, die, aan den eenen kant, zo agterhoudend en geheimzinnig, en, aan den anderen kant, zo vraagzick waren, dat ik ze voor Verſpieders zou gehouden hebben, ware het niet, dat ik ontdekt had, dat hun verſtand zo ondiep als hun hart laag was. Indien gy, naa u by haar ontdekt te hebben, hun gevoelen vraagt, zy antwoorden, met de daad, niet te weeten wat te zeggen; zy hebben zich omtrent dat ſtuk nog niet bepaald: deezen vinden zy, dat 'er dus, geenen dat 'er zo, over denken. Wat hun betreft, zy geeven te kennen, dat, ſchoon zy in 't eerst zeer twyfelden, nogthans uwe bewysredenen hun bykans in uwe begrippen hebben overgehaald; wat 'er ook van zyn moge, gy hebt ten vollen beweezen dat de rede aan uwe zyde is; of zo niet, gy hebt ten minſten veel vernufts en bekwaamheids laaten blyken, in zo veel te zeggen voor eene zaak, welke van dien kant niet kan verdeedigd worden. Als zy, in deezervoege, u hebben uitgehoord, over het onderwerp, waar over zy uwe gedagten wilden weeten, wenden zy het onderhoud op algemeene en beuzelagtige zaaken.

Zy gelaaten zich wonder veel van Opregtheid te houden. Altoos zyn ze gereed om veel toe te geeven aan de zwakheden der menſchlyke natuur, uitgenomen wanneer een mededinger, of een gehaat voorwerp, beledigd moet worden: en dan, ſchoon het hun geaartheid niet mede brenge, den berisper te ſpeelen, ſchoon men weet, dat zy zoo veel vergoelyken als zy kunnen, zullen zy nogthans, in dit byzonder geval, u influisteren, wat zy niet overluid durven zeggen, en u niet geheel durven openbaaren; zy geeven te verſtaan, dat het gerugt, hoewel te ſchriklyk om ſtrikt waar te weezen, egter minder is dan de zaak zelve: indien gy wist wat zy weeten, het zou grootlyks ergeren; doch zy willen u alles, wat zy van de zaak vernomen hebben, niet ontdekken. —— Hier uit mogen wy beſluiten, gelyk in de daad dikwyls het

geval is, dat ſlegtheid van hart zich vereenigt met hunne laagheid van ziel. Zy zyn tot gemaaktheid toe goedaartig, wanneer zy hunne zelfzoekende inzigten daar door kunnen bevorderen; doch onverbeeldlyk kwaadaartig, wanneer zulks kan geſchieden door aan deeze haatlyke Zielsgeſteltenisſe bot te vieren, of wanneer zy zich in de gelegenheid bevinden, om aan hun haat en nyd voldoening te verſchaffen.

Indien inſchiklykheid en toegeevenheid, omzigtigheid en opregtheid, herkomſtig zyn uit tederheid van aart, en zagtheid van geſteltenisſe, gelyk zomtyds het geval is, zyn het beminnelyke en zeker verſchoonelyke hoedanigheden; doch, komen ze voort uit kunſtenaary, dan verdienen zy aller veragting. Lieden, die dezelve bezitten, zyn menigmaal de ſlagtoffers van hun eigen bedrog, terwyl zy zich verbeelden andere daar door te zullen misleiden. Want verregaande kunſtenaary verraad altoos zichzelven, en veelen, die openlyk geen kennis neemen van den bedrieger, belachen heimelyk deze niets uitwerkende ſchalkheid. Lieden van eenen listigen aart zyn, gelyk men met veel grond heeft opgemerkt, gereed om zich laage denkbeelden te vormen van de zodanigen, met welke zy verkeeren, en veronderſtellen ligt, dat zy als de poppen in een poppenſpel bewoogen kunnen worden, door de yzerdraaden agter het gordyn. Maar de poppen zyn menigmaal ongezeggelyk, en de aanſchouwers, die men door eene ſlegt uitgevallen proeve van bedrog heeft zoeken te misleiden, betoonen hun ongenoegen.

Winst en voordeel bedoelende oogmerken zyn doorgaans de beweegredenen, die den inneemenden Bedrieger tot die laage onderwerpingen vernederen. Doch zelden zal men den waarlyk agtbaaren Man aantreffen, in hem, die zich door kunst en voordeel bedoelende oogmerken laat beheerſchen. Inhaaligheid is eene zo geweldige drift, dat dezelve zich niet alleen bepaalt tot de eigenlyke voorwerpen van dezelve, maar bykans alles in haaren draaykolk inzwelgt. De Mensch, 't is waar, is natuurlyk en eigenaartig, in zekere maate, genegen om voor zichzelven te werken; doch eene goede Opvoeding, gepaard met een welgeſteld hart, verbetert de uitſpoorigheden van zelfzoekenheid, en ſtelt ons in ſtaat om genoegen te vinden in veele verrigtingen, die het heil der Maatſchappye bewerken. Maar, als iemand alles in zichzelven als in een middelpunt doet zamenloopen, en een zo enge ziel omdraagt,

draagt, die geen goed, dan winst, kent, brengt zulks zyne eigene ſtraffe mede, daar hy, door eene vrywillige veroordeeling van zichzelven, verwyft in eene ſlaafsch, vreesagtig, en angstvallig beſtaan. —— Weshalven de veragtlyke Characters, die ik dus verre beſchreeven heb, in de daad vyanden van zichzelven zyn, zelfs dan, wanneer zy 'er zich geheel aan overgegeeven hebben.

'Er zyn anderen, die de laaghartigheid van alleszins te bewilligen, en ſlaafsch toe te ſtemmen, begaan, uit eene zugt om zagt en gemaklyk, zonder de ſtoorenisſen van wederſpraak en tegenkanting, door de wereld heen te geleiden. Deeze zugt, hoe beminlyk en loflyk zy ook moge voorkomen, kan ongetwyfeld aanleiding geeven tot eene verregaande en onmanlyke Inſchiklykheid. Elk mensch is verpligt den vrede te zoeken, dit beveelt de Godsdienst, dit eischt het Eigenbelang, het belang van zyne Familie, van zyn Vaderland. Maar men kan deeze niet verzekeren door kruipende onderwerpingen. Eene zekere maat van moedbetoon is zo noodzaaklyk om rust te bewaaren, als eene vreedzaame geneigdheid. Inwendige vrede is oneindig hooger te ſchatten dan uitwendige; doch hy, die altoos ſchroomt voor zyne gevoelens uit te komen, en zich in de ſtrikken van bedrog en dubbelhartigheid laat vangen, zal, te midden van zyne vrees en kunſtenaaryen, voelen, dat zyne ziel geſchokt word door beweegenisſen, die verre zyn van den naam van bedaard te mogen draagen. Voegt hierby, dat de moedlooze ſlaafsheid van een laaghartig, doch naar de Mode gevormden, Tydkavelaar, dikwyls zich beſpotlyk aanſtelt, en de welverdiende veragting zich op den halze laadt.

In de daad, elk verſtandig Mensch vormt zich denkbeelden van alle voorwerpen, welke hem ontmoeten, en elk eerlyk Mensch durft 'er voor uit komen, als 'er geene blykbaare en eerlyke rede is, tot derzelver bedekking. Indien iemand Deugdzaame, Godsdienſtige, en Vaderlandlievende beginzels gevormd heeft, doet hy ongelyk aan alle deeze betrekkingen, aan welke hy gehouden is te beantwoorden, als hy ſchroomt, om, by voeglyke gelegenheden, openlyk voor zyne inwendige gevoelens uit te komen. Voorwaar, het is zyn pligt zo te handelen: want het is deels de zaak der deugd, vertrouwen aan de deugdzaamen in te boezemen, door openlyk zich te verklaaren, dat men onder hun getal wenscht geteld te worden.

Maar die Wysheid, welke beſtaat in eene Staatkundige inſchiklykheid, zonder agt te ſlaan op de verouderde begrippen van de zedelyke voeglykheid of onvoeglykheid der dingen, vertoont zich niet min in het Beampte dan in het Burgerlyke leeven. 't Is niet altoos de eerlyke en opregte Man, wiens hart zo open is als zyn voorkomen, die waardig gekeurd wordt aanmerklyke posten en hooge ampten te bekleeden. 't Is te meermaalen het gevernist character, 't welk, terwyl het de beste betuigingen doet, zich bekwaam toont om mede te werken in alle de laage kunſtenaryen, die dikwyls, volgens het bekrompen ſtelzel der wereldlyke Staatkunde, Staatkundig noodzaaklyk zyn. In Staatsbedieningen zal hy, die zich niet laaghartig kan onderwerpen, om zich naar den tyd te ſchikken, dikwyls niet in ſtaat zyn, om zichzelven of zyn Vaderland dienst te doen.

Omtrent het neemen van maatregelen, die, by voorbeeld, den Godsdienst betreffen, beweert men, dat niet zo zeer in aanmerking komt, wat, ſtrikt geſprooken, zedelyk goed of zedelyk kwaad is; dan wel wat men tydig moet oordeelen, en het heerſchend zedeſtelzel kan dulden. Nu moet de Paapery ontzien worden, dewyl ons een inval dreigt, en de Papisten, een talryk en vermogend lichaam uitmaaken, in ſtaat om ons veel dienst te doen als Vrienden, of te benadeelen als Vyanden; dan weder moet men de Paapery, door Tegenſchriften, door ſtrafdreigende wetten, te keer gaan. Nu moet men de Christenheid door Zendelingen voortplanten, waar men eenige Landontdekking gedaan heeft; dan weder laat men de Eilanden in den *Zuider Oceaan* herhaalde keeren bezoeken, zonder dat de wereldlyke of geestelyke Heeren één woord zeggen om iets ter hand te neemen tot de bekeering der arme *Otaheiters* en *Ulieters*. Nu beheerſchen de Geestlyken het Ryk, dan weder hebben zy geen het minſte aandeel in het bewind. De tydsomſtandigheden gehengen niet dat de Kerklyken 'er zich inmengen, en dan zullen de Geestlyke Lords geduldig zitten aanhooren de hoonende taal van een onbeſchoften Pair des Ryks, of wetten zien vaſtſtellen, die den Proteſtantſchen Godsdienst, of den algemeenen toeſtand der Zeden des Volks, benadeelen; zy zullen dit hooren en zien met eene ſtilzwygenheid, als of zy nog zwygende Leerlingen waren van PYTHAGORAS, en geen Mannen, gelast om de zaak van JESUS CHRISTUS, en de Wetten huns Lands, voor te ſtaan. Zy houden zig te

vre-

vrede met de gemaatigdheid te behartigen: doch 'er zyn omſtandigheden, waar in die zogenaamde gemaatigdheid, laagheid en verraad wordt. —— Zy dringen aan, dat de tyden geen Kerklyk Gezagbetoon dulden. Maar wie zyn ze, die de tyden maaken zo als dezelve zyn? Zy zelven, wier verregaande ſchroomagtigheid en laage Staatkunde veelen doen twyfelen, of die yver niet geheel ontbreekt, welke de eigenaartige afſtammeling is van opregte deelneeming in de zaak. Indien Staatkunde alleen het gedrag der Geestlykheid regelt, zullen de Leeken veelligt in het denkbeeld vallen, dat het heerlyk Stelzel des vastgeſtelden Godsdiensts geheel gegrond is op die Staatkunde, welke zy zien dat gevolgd wordt, in 't zelve ſtaande te houden.

Ik twyfel niet in 't minſte, of het Wereldlyk en het Geestlyk deel des Ryksbeſtuurs zou beter bloeijen, indien men ten ſteun daarvan dat gedrag hieldt, 't welk in 't oog van al de wereld bleek gegrond te weezen op waarheid en eerlykheid, dan wanneer men die laage kunſtenaaryen, en naar den tyd gevormde inſchiklykheden, gebruikt, welke noodwendig ſtrekken, om de zodanigen, die beſtuurd worden, de Beſtuurders te doen veragten, en zich aan derzelver gezag te onttrekken. —— Dat Wettig gezag openlyk verklaare wat regt is, afgemeeten naar de groote en eeuwige regelmaat van Waarheid en Regtvaardigheid, en laat dan Wettige Magt de volbrenging daar van aandringen. Als dan zouden de tyden gevormd worden, naar de in hoog bewind geſtelde Perſoonen, en als dan zouden deèze, door eene droeve verkeerdheid, niet gevormd zyn na de zedeloosheid der tyden.

WAARNEEMINGEN, VAN GENEEZINGEN MET DE KWIK, IN BYZONDERE KENMERKENDE ZIEKTENS,

Door WILLEM LEURS,

Chirurgyn Major by het Esquadron Gardes du Corps van Zyne Doorluchtige Hoogheid, den Heere Prince van ORANGE *en* NASSAU *enz. enz. enz. — Heelmeester te 's Grevenhage, en Lid van onderſcheide Letterkundige Genoodſchappen.*

De Zickte wel gekend, is half geneezen, was reeds de Spreuk van den Grooten HIPPOCRATES: en de ondervinding bevestigt deze waarheid.

De Waarneemingen, die ik het genoegen heb, ditmaal aan het Publiek mede te deelen, zullen dit nader doen zien; en tevens de onvermydlyke hoodzaaklykheid aantoonen, dat, en Genees- en Heelkundigen, willen zy waarlyk den lydenden Mensch nuttig zyn, hunne Geneeswyze, alleen op de waarachtige kennis der Ziekte zelve, moeten grondvesten.

Het behoeft geen bewys, welk een voortreflyk middel de *Kwik* in veele, doch, by uitſtek, in *Veneriſche* Ziektens is. —— Dan het is ook genoeg bekend, welke ongelukkige gevolgen, het misbruik daar van, kan na zich ſleepen. —— Dat, in de hand van een ervaaren en kundig Genees- en Heelmeester, eene heilzaame Artzeny is, wordt niet zelden in de hand van eenen onweetenden, een Vergift! —— Het is myn oogmerk niet dit te betoogen: alleen zal ik doen zien, hoe de *Kwik*, in onderſcheide en byzondere gevallen, die door anderen niet gekend, of niet veel behandeld zyn geworden, een voortreflyk Geneesmiddel geweest is.

Een Kledermaaker had ſints een geruimen tyd pyn in beiden zyne armen gevoeld, welke zich vooral aan het gewricht van het ſchouderblad bepaalde, en veelmaalen zo hevig ware, dat zy hem zyn werk belette: langzaam vermeerderden de aanvallen daar van; en deeden hem eindelyk zyn werk geheel ſtaaken; verlamde de rechter arm, en maakte hem, door geduurige pynen en afmattingen, bedlegerig. —— Intuſſchen kreeg ook zyne Huisvrouw dezelfde toevallen; doch bepaalden zich by haar meer tot de onderſte Ledemaaten, die geheel ſtyf en beweegloos wierden, zo dat ook zy genoodzaakt wierd het bed te houden. In het begin en voortgang dezer Ziekte, waren hun, door hunnen gewoonen Doctor en Chirurgyn, onderſcheiden Genees- en Heelmiddelen toegediend; dan, in weerwil van dezen, verheften hunne ſmerten, en zy wierden dagelyks ellendiger. —— In dezen toeſtand wierd myne hulp verzogt. —— Ik beſchouwde deze ellendelingen, die ieder in 't bloeijen huns levens waren, met aandoening: noch de een, noch de ander, konde elkanderen eenige hulp toebrengen. —— Ik deed hun onderſcheide vraagen; en daar uit bleek my, (ſchoon zy zulks ontkenden) dat eene voorafgaande *Veneriſche* ongeſteldheid de eenige oorzaak van deze hunne toevallen was. — Ik gaf hun, ten dien einde, dagelyks eene gewoone dosis van de *Pillulæ Hofmanni*, (beſtaande uit de *Merc Subl. Corr.*

Corr. et Mix. Panis) te gebruiken; waar by tevens eene zagtvoedende leefregel in acht genomen wierd.

Door dit eenvoudige middel alleen, had ik het genoegen, dat de Vrouw, nog binnen een maand, te voet gaande, my aan myne wooning, voor myne Geneezing, kwam bedanken: en, eenige dagen daarna, ook dit voetſpoor van haar Man gevolgd wierd. —— Echter vond ik raadzaam, dat zy, nog eenigen tyd, de voornoemde Pillen bleeven voortgebruiken, door welke Pillen, en de daar by verzeld gaande voorzorgen, zy volkomen zyn geneezen geworden.

Een Jufvrouw, in de Provintie van Gelderland woonende, had, ſedert een geruimen tyd, eene laſtige en pynlyke *Keelontſteeking*; waar voor zy, en in die Provintie, en in verſcheide Hollandſche Steden, te vergeefsch naar hulp had uitgezien. Eindelyk komt zy ook in *'s Hage*, en vervoegt zich by my. —— Na een naauwkeurig, zo plaatslyk als vraagend onderzoek, erkende ik deze Keelontſteeking, als de gevolgen eener *Veneriſche* beſmetting. —— De *discretie* voor haar perſoon, en de tegenwoordigheid van anderen, deed my by haar, op eene of andere bewustheid hier van, niet aandringen: ik vergenoegde my alleen met de ontdekking, die ik, zo uit haare antwoorden, als uit het gebrek zelve, had gedaan.

Ik liet haar de keel gorgelen, met het bekende *Kwikwaſſer* van den beroemden Duitſchen Heel-Artz J. J. PLENCK, beſtaande uit de *Merc. Subl. Corr*, *Gum. Arab. et Aq. Comm.*; doch waar by ik een once *Roozenhonig* liet mengen. Inwendig liet ik haar dagelyks een *doſis* van de meergemelde Pillen van HOFMAN gebruiken.

Slegts agt dagen bleef zy in 's Hage; en keerde merkelyk gebeterd, en dus vergenoegder, naar Gelderland terug. —— Ik had haar een voorraad, en tevens een Voorſchrift, van beide de Hulpmiddelen medegegeeven; en ontving, na verloop van eenige weeken, het bericht, dat zy volkomen van haar Keelontſteeking geneezen was.

Een Sergeant van de Hollandſche Gardes te voet had ſints twee jaaren, met eene kwynende Ziekte geworſteld. Zyne krachten vervielen; en eindelyk moest hy, door zwakheid, zynen dienſt ſtaaken. —— Aan den hals hadden zich harde en pynelyke knobbels gezet; die nu opengebroken waren, en eene ſcherpe ſtinkende etterſtof uitwierpen: zyne beenen wierden zuchtig en dik; en op den rug vertoonde zich een beurſachtig gezwel, ter grootte

van eenen mans vuist. —— In dezen toeſtand was hy reeds negen maanden te huis geweest; wordende, in weerwil van de Hulpmiddelen, die door zyn Geneesheer wierden toegediend, dagelyks erger; en wel zo, dat men alle hoop van herſtelling verlooren gaf.

In dezen kommerlyken toeſtand, kwam deszelfs Huisvrouw myne hulp verzoeken. —— Ik onderzogt den Lyder zeer naauwkeurig, zo in de tegenwoordige, als in de voorafgegaane, verſchynzelen: en vroeg hem wyders, of hy *voor* of *in* zyn Huwelyk ooit door het *Venus-ſmet* was aangedaan geweest? deze vraag was hem nooit gedaan. —— Zyn antwoord was: neen; maar wel dat hy voor eenige Jaaren by een medgezel geſlaapen had, die zeer hevig beſmet was. —— Dit een en ander was *my* genoeg, om ook hier het gebruik van de *Kwik* te beproeven.

Op de open zweer, liet ik dierhalven het *Ung. Baſilic.* met de *Merc. Præcip. Rubr.* vermengd, aanleggen; het gezwel dekte ik met de *Empl. ran. C. Merc.*; en den Lyder zelven liet ik de meergenoemde Pillen gebruiken. Dan het ſcheen dat zyne maag deze Pillen niet kon verdraagen; want, zo dikwerf hy dezelve innam, gevoelde hy benaauwdheden en walging, en wierp ze, door eene opvolgende braaking, weder uit. —— In dit geval nam ik myne toevlucht tot de Pillen, uit de *bereide Kwik* van den beroemden Nederlandſchen Heelmeester VAN WY; (uit de *Merc. Subl. Corr. ad uſt.* beſtaande,) en zag tot myn genoegen, dat deze, zonder eenigen hinder in de maag te veroorzaaken, binnen bleeven. —— Verbaazend was, na eenige dagen, de uitwerking van dit alles: de Zweeren aan den Hals waren veel minder pynlyk, en gaven eene gezonde etter; het Gezwel op den Rug wierd kleinder; en de Lyder voelde zich, over het geheel, meer opgeruimd. —— De overtuigende goede uitwerking hier van deed hem, in alles, aan myne voorſchriften zeer oplettend zyn. En dit had het gevolg, dat deze Lyder, nog binnen de zes weeken, tot verwondering van allen die hem in zyne ziekte gezien hadden, geneezen was; en als voorheen zyne militaire dienſten verrichtte.

Een Dienſtmeid gevoelde, ſedert eenigen tyd, een diepzittende pyn, in het midden van haar rechter ſcheenbeen, waarna zich hetzelve uitzette, en eene harde pynlyke knobbel voortbragt. —— De pynen wierden ſteeds heviger, en men klaagde zulks aan den Geneesheer van het huis.

huis. Deze ſchreef eenige Pynſtillende middelen voor, en liet, om het been zelve, eene verzachtende pap aanleggen. Doch dit een en ander hielp niet. —— Men verzogt, eindelyk, door voorſtelling van dien Geneesheer, myne hulp. —— Wy onderzogten toen het gebrek te zamen met alle oplettendheid; en ik deed myn Vriend opmerken (ſchoon de Meid zulks ontkende,) dat dit beenächtig Gezwel my toeſcheen eene *Veneriſche* oorzaak te hebben; en de Lyderes dus niet, dan door de *Kwik*, zoude te geneezen zyn. Zyn Ed. liet zich overtuigen; en ſchreef, op myn verzoek, de *Pill. Hofm.* voor, dewyl het Gezwel zelve met de *Empl. ran. C. Merc.* gedekt wierd. —— De pynen bedaarden in de eerſte agt dagen niets; dit deed my eenigzins wanhoopen; doch wy veranderden de Pillen; en lieten haar de *Kwikpillen*, volgens de bereiding van den Heere PLENCK, gebruiken. —— De ondervinding heeft my, met anderen, geleerd, dat by ſommigen de *Merc. Subl. Corr.* die uitwerking niet heeft, die zy ſomwylen by anderen voortbrengt: en zo was het ook hier. —— Na het gebruik van dit laatſte Voorſchrift, wierd zy, hand over hand, beter, en is eindelyk geneezen.

Een Kind van twee jaaren had, byna van de geboorte af, geſukkeld, met ongemakken aan de oogen: na welke het eene handje buitengewoon dik wierd, op derzelver rugje openbrak, en eene geduurige dunne etter ontlaſtte. Van dezen tyd af waren de oogen beter geworden, evenwel hadden zy nog eene meer dan gewoone zwakheid overig gehouden. —— Men had reeds aan 't handje verſcheide middelen vruchtloos beproefd. —— Eindelyk verklaarde de Heelmeester, die voor hetzelve zyne hulp gevraagd was, dit gebrek als een zoogenaamde *Beenëster* (*ſpina ventoſa*), en dus, na zyn gedachten, ongeneeslyk.

De Ouders, zich op de uitſpraak van dezen Heelmeester alleen niet vertrouwende, kwamen met dit hun kind naar *'s Hage*, en myn *advies* inneemen. —— In den eerſten opſlag was het my moeilyk te bepaalen, voor welke ongeſteldheid van vochten ik dit Gebrek moest aanzien. Eene Kropzeerige ſcherpte, zo dikwerf de plaag der kinderen; dan zouden de klieren, op onderſcheidene plaatzen, meer zyn aangedaan; en ook deze zoude die verwoesting, die nu aan 't handje plaats had, niet maaken: eene zieklyke ontäarting van eenigen anderen aart, daar voor waren de tekens niet ſpreekend genoeg: 'er

bleef

bleefd ierhalven niets over, hoe duister dit in het tegenswoordig geval ook toeſcheen, dan het aanwezen van eenig *Venus-gift*, als de oorzaak, te erkennen. — Niemand myner Leezeren verwondere zich, dat ik, by een kind van twee Jaaren, het aanzyn van eenig Venus-gift vooronderſtelle; ieder Genees- en Heelkundige weet genoegzaam, dat aan deeze onſchuldige wichtjes, niet zelden, of door hunne Ouders, of door beſmette Minnens, het gift dezer verwoestende ziekte wordt medegedeeld.

Op deze gelegde vooronderſtelling, richtte ik myne geneezing. Ik ſchreef eene zeer ſtrenge leefregel voor; meest uit *biſchuit*, *brood* en *melkſpyzen* beſtaande: vervolgens liet ik, van twintig greinen *Zoete Kwik*, met eene genoegzaame hoeveelheid *witte Zuiker* gemengd, dertig poedertjes maaken; van welke het ieder avond één gebruikte: — de open zweer, op den rug van 't handje, liet ik met plukzel, in *tinct. Mirrh. et Spir. maſtich.* gedoopt, beleggen. Ik verkoos d t laatſte middel, om dat ik, uit de ſponsachtige zwelling van de Zweer, eene ontaarting van een of meer beendert es der voorhand vermoedde.

De geneezing met dit kind ging langzaam voort; echter berichtte men my, van tyd tot tyd, deszelfs beterſchap; en, na verloop van eenige maanden, de volkomen Geneezing van dezen zogenaamden *Heenëeter*.

Genoeg: — men vergunne my by deze Waarneemingen, nog deze aanmerking:

Het is geenszins het *nut der Kwik*, dat ik, in de hier medegedeelde Waarneemingen, heb trachten te bevestigen; zulks ware, daar het nut dezer Mynſtof, in de Veneriſche Ziektens, zo algemeen bekend is, overtollig geweest: ook niet *de vreemheid der gevallen* zelve; deze toch zyn, in de beoeffenende Genees- en Heelkunde, geene vreemde verſchynzelen: maar, ik heb, door deze Waarneemingen, willen doen zien, hoe verkeerdelyk en ongelukkig men, by mangel van doorzicht en vereischte kunde, in het behandelen van veele Ziektens, die eenigzins buiten den gewoonen loop zyn, te werk gaat. — De Perſoonen, in de hier aangeſtipte gevallen, waren, vóór my, reeds allen door anderen behandeld; en, zo het ſcheen, hunne waare Ziekte door niemand hunner in acht genomen. Wat moest 'er dus van eene behandeling, ſtrydig met den aart eener zo verwoestende Ziekte, worden? Het denkbeeld alleen van zo veele ongelukkigen,

gen, die niet zelden, langs dien weg, het ſlachtoffer der onkunde worden, doet de menschheid beeven!

Het is in de Heelkunde geen buitengewoon verſchynzel, dat men ſommige gebreken, aan alle aangewende hulpmiddelen, tegenſtand ziet bieden, en alleen na het gebruik van de *Kwik* ziet verbeteren en geneezen; maar het is als dan ook zeker, dat deze gebreken een heimelyk Venusgift ten grondſlag hebben, wiens te onderbrenging door de *Kwik* alleen kan bereikt worden. —— Myn hooggeſchatte Vriend, de beroemde Rotterdamſche Genees- en Heelmeester G. TEN HAAFF, deelde onlangs, in eene *Oog-ontſteeking*, die alle middelen had tegengeſtaan, en eindelyk door zyn Ed. met de toediening der *Kwik* geneezen wierd, hier van een treffend bewys mede.

Mogten dierhalven dan ook deeze Waarneemingen, voor ſommigen, aan wien de behandeling der Ziektens is toevertrouwd, in ſoortgelyke gevallen, tot een voetſpoor verſtrekken; en langs dien weg aan eenige Ellendelingen nuttig zyn! —— Dit, en niets anders, is het oogmerk der mededeeling daar van. —— De welvaart van den lydenden Mensch, op alle mogelyke wyzen, te betrachten, moet voor ieder Genees- en Heelkundigen, eene wet zyn!

's Hage,
September 1789.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE GANS.

(*Volgens den Heer* DE BUFFON.)

De *Gans* heet in 't oud Grieksch χην, in 't hedendaagsch χηνα, in 't Latyn *Anſer*, in 't Arabisch *Ouze* of *Kaki*, in 't Italiaansch *Oca* of *Papara*, in 't Hoogduitsch *Ganſer*, in 't Fransch *Oie*, in 't Zwitſchers *Gansf*, in 't Spaansch *Ganſo*, of *Pato*, in 't Engelsch *Goſe*, in 't Zweedsch *Goas*, in 't Deensch *Gaas*. in 't Poolsch *Ges*; de Negers op de Goudkust noemen haar *Apatta*.

In elk Geſlacht hebben de eerſte ſoorten al onze lofſpraake weggedraagen, en aan de volgende ſoorten niets overgelaaten dan de minagting, uit de vergelyking ontſteend. De *Gans* bevindt zich, met betrekking tot de

Zwaan,

Zwaan, in 't zelfde geval als de *Ezel*, ten opzigte van het *Paard*; beiden worden ze niet op den juisten prys geſchat; de eerſte graad van minderheid ſchynt eene waare vernedering: ten zelfden tyde ons het denkbeeld van iets volkomeners voorſtellende, biedt eene tweede ſoort, in ſtede van haare weezenlyke hoedanigheden, alleen de agteruitzettende tegenoverſtellingen met de eerſte aan. Wanneer wy, derhalven, voor een oogenblik, het voortreffyk beeld van de *Zwaan* vergeeten, zullen wy bevinden dat de *Gans*, onder het Huisgevogelte, geen veragtlyken rang bekleedt; haare lyvigheid, rechtop gaan, deftige tred, nette en glansryke pluimadie, gezellige aart, vatbaar voor eene ſterke verkleefdheid en langduurige erkentenisſe, en eindelyk haare waakzaamheid, door welke zy zich van zeer vroege tyden af beroemd gemaakt heeft, loopt alles zamen, om ons de *Gans* voor te ſtellen als een der belangrykſte en zelfs nutſte onder de Huisvogelen: want, behalven de goede hoedanigheid van haar vleesch en vet, van welk laatſte geen Vogel overvloediger dan zy voorzien is, verſchaft ons de Gans die zagte Veeren, op welke de gemaklykheid zo gaarne rust, en ook de Pennen, het werktuig om onze gedagten uit te drukken, en waar mede wy thans den lof van dien Vogel beſchryven.

Met weinig kosten kan men de Gans voeden, en het oppaſſen kost niet veel moeite; zy ſchikt zich naar de algemeene leevenswyze van het Gevogelte, en laat zich met het zelve in een Vogelplein opſluiten: ſchoon die leevenswyze en dit bedwang bovenal weinig met den aart der *Ganzen* ſtrookt: want het is noodig, zal de *Gans* wel tieren, en zal men 'er geheele troepen van hebben, dat zy woonen digt by 't water, en aan oevers, voorzien met ruime boorden en grasvelden, waar deeze Vogels kunnen weiden, en zich in vryheid verlustigen. Men weert de Ganzen uit de Grasvelden, dewyl haar drek de goede kruiden door de ſcherpte verzengt, en zy dezelve tot den grond toe met den bek afſcheeren; om dezelfde reden, verbant men ze van de landen waar groen Koorn ſtaat, en laat ze alleen op de Koornakkers naa den oogst.

Schoon de *Ganzen* gras, en de meeste veldgewaſſen, kunnen eeten, zoeken zy by voorkeuze klaaver en ſalade, eene lekkerny voor de Jongen, en moet men bilzenkruid, dollekervel, en bandenetels hun onthouden, 't geen altans den jongen *Ganzen* veel kwaad doet.

De Huislyke ſtaat van de *Gans* is jonger en min volko-

me-

meuer dan die der Hoenderen: de Hoenders leggen altyd meest in den Zomer, minder in den Winter; doch de *Ganzen* leggen 's Winters geheel niet, en 't is, doorgaans, eerst met het begin van Maart, dat zy een aanvang daar mede maaken; ondertusſchen zullen de best gevoedſte reeds in February eijeren geeven, daar de ſlegtst opgepasten wel tot April wagten; de witte, de graauwe, de geelagtige en de zwarte volgen deezen regel, ſchoon de witte de kieschſte ſchynen, en de meeste moeite in het oppasſen kosten. —— Geen maakt een nest op onze Vogelpleinen; doch tragt het ey onder het zamengehaald hroo of ruigte te verbergen; doorgaans leggen zy om den anderen dag, en altoos ter zelfder plaatze. Als men de Eyeren wegneemt, leggen zy voor de tweede en derde reize, en zelfs in heete landen herhaalen zy het tot vier keeren. 't Is buiten twyfel, uit hoofde van deeze opeenvolgende Broedzels, dat SALERNE zegt, dat zy met eijeren leggen eerst in Juny ophouden (*); maar, indien men voortvaart met het wegneemen der eijeren, doet de *Gans* zich geweld aan om 'er meer te leggen, en put zich uit, en ſterft: want het aantal der eijeren voor een broedzel, bovenal voor de eerſte, is groot, elk ten minſten van zeven en doorgaans van tien, twaalf of vyftien en zelf zestien eijeren, volgens PLINIUS (†). Dit kan waarheid zyn in *Italie*; maar in de binnenſte Landſchappen van *Frankryk*, als in *Bourgonje* en *Champagne*, heeft men opgemerkt, dat de talrykſte Legzels twaalf waren. ARISTOTELES heeft aangetekend (‡), dat de jonge *Ganzen*, gelyk de *Hennen*, voor dat zy gemeenſchap met het Mannetje gehad hebben, onvrugtbaare eijeren leggen; dit gaat omtrent de Vogelen in 't algemeen door.

Maar, indien de huislyke ſtaat der *Ganzen* veel later is dan die der *Hoenderen*, dezelve ſchynt veel ouder dan die der *Eenden*, wier oorſpronglyke trekken minder veranderd zyn, zo dat 'er een veel in 't oog loopender verſchil zich opdoet tusſchen de *Wilde* en *Tamme Gans*, dan tusſchen de *Eenden*. De *Tamme Gans* is veel grooter dan de *Wilde*, zy is in alle evenredigheden des lichaams kloeker, doch zwakker; de vleugels zyn min ſterk, min ſteevig, alles is in zyn pluimadie van kleur veranderd, zy houdt niets, of bykans niets, van den oorſpronglyken ſtaat over, en

(*) *Hist. des Ois*, p. 407.
(†) PLIN. Lib. X. Cap. 55.
(‡) ARISTOT. Lib. VI. Cap. 12.

en ſchynt zelfs de aangenaamheden van de oude vryheid verlooren te hebben, althans zy zoekt die niet, even als de *Eenden*, weder te krygen; de ſlaaverny heeft by haar alles te zeer verzwakt, zy heeft geen kragts genoeg om in de vlugt de Wilden te kunnen vergezellen of volgen, die ook fier, op haar meerder vermogen, de tamme ſchynen te veragten, en niet te kennen (*).

Zal een tamme Ganzendrift wel ſlaagen, en door eene waardige voortteeling vermeerderen, dan moet, naar 't voorſchrift van COLUMELLA, het getal der Wyfjes driemaal zo groot zyn als dat der Mannetjes; ALDROVANDUS ſtaat zes Wyfjes aan elk Mannetje toe; het doorgaande gebruik in *Frankryk* is 'er twaalf, ja zelfs twintig, aan elk Mannetje te geeven. De eerſte minnepleegingen deezer Vogelen geſchieden in 't water; zy gaan 'er uit om zich te vermengen, en blyven langen tyd aan elkander, nauwer vereenigd dan de meeste andere Vogelen, by welke de vereeniging van het Mannetje en Wyfje niet veel meer is dan eene enkele drukking, terwyl die by de *Ganzen* geſchiedt door inſtecking; het Mannetje is dermaate van het noodige werktuig daar toe voorzien, dat de Ouden deezen Vogel aan den Tuingod hebben toegewyd.

Voor 't overige laat het Mannetje, het minvermaak genooten hebbende, aan het Wyfje al het werk der broedinge over, en ſchoon zy beſtendig broedt en zo aanhoudend, dat zy eeten en drinken vergeet, wanneer men het zeer naby het nest plaatst, raaden egter de kundigſte *Ganzen-hoeders*, om een *Hen* het werk van Moeder by de jonge *Ganzen* te doen waarneemen, ten einde het getal der broedzels te vermeerderen, en van de *Gans* een tweede, of zelfs een derde, legzel te verkrygen: men laat haar het laatſte: gemaklyk zit zy op tien of twaalf eijeren, terwyl een *Hen* niet meer dan vyf tevens kan broeden: 't zou der moeite wel waardig weezen te beproeven, of het Wyfje van een *Gans* zo veel wyzer is dan de *Hen*, dat zy weigert andere eijeren dan de haare uit te broeden.

Der-

(*) Men heeft my onderrigt, ſchryft de Heer BAILLON, van veele Jaagers, die 's jaarlyks veel wilde Ganzen ſchieten, dat geen hunner *Tamme Ganzen* onder de *Wilde* gezien of zelfs halfſlachtige gedood heeft. Ontkomen *Tamme Ganzen* zomtyds de plaats haars opgeſlooten verblyfs, zy geraaken niet in vryheid; zy vervoegen zich in een ander oort by andere *Tamme Ganzen*, en verwiſſelen ſlegts van meester.

Dertig dagen broedens verloopen 'er, even gelyk by de meeste groote Vogelen, eer de jongen uitkomen; by zeer heet weer, gelyk PLINIUS optekent, gebeurt het op den vyf en twintigſten dag. Terwyl een *Gans* te broeden zit, geeft men haar graan in een, en water in een ander, vat, op een kleinen afſtand van de eijeren, welke zy niet verlaat, dan om een weinig voedzel te nuttigen; men heeft opgemerkt, dat de *Gans* geen twee dagen agtereen legt, dat 'er meer dan vier en twintig uuren tuſſchen beide verloopen; ook verſchilt het uitkomen van het eene ey by het andere, zomtyds twee of drie dagen.

Wanſchepzels zyn misſchien menigvuldiger by de *Ganzen* dan by andere Huisvogelen. ALDROVANDUS heeft twee van deeze gedrogten doen afbeelden, het een heeft twee Lyven en één Kop, het ander, vier Pooten en één Lyf. De overmaat van Vetheid, welke de *Gans* gereedlyk aanneemt, en welke men haar zoekt te geeven, moet in de geſteltenis veranderingen baaren, die op de voortteeling invloed kunnen hebben: over 't algemeen, zyn zeer vette Dieren niet zeer vrugtbaar; het overmaatig vet verandert de hoedanigheid van het zaadvogt, en zelfs die van het bloed: een zeer vette *Gans*, die men den kop afſneed, gaf alleen een wit vogt op, en geopend zynde, vond men 'er geen droppel rood bloed in (*). De Lever, inzonderheid, groeit in deeze gemeste *Ganzen* ſterk aan; dikmaals is dezelve veel grooter dan alle de andere ingewanden, zamengenomen: deeze vette Levers, zo zeer gezogt by onze Lekkerbekken, ſmaakten reeds den *Romeinſche Apiciuſen*. PLINIUS haalt het op als een gewigtig vraagſtuk, te mogen weeten, aan wien men het uitdenken dier Lekkery had dank te weeten, en geeft 'er de eer van aan een *Romeinſchen Burgemeester* of Ridder (†). Zy voeden de *Ganzen* met vygen, om het vleesch te lekkerder te doen worden, en hadden reeds bevonden dat zy ſchielyker vet wierden als zy in een naauwe en donkere plaats opgeſloten zaten: doch het was voor onze, meer dan barbaarſche, Tafelweelde beſpaard, de pooten deezer Dieren vast te ſpykeren, de oogen uit te ſteeken, of digt te binden, koekjes ter keele in te dringen, en ze net drinken te onthouden, ten einde ze in haar vet als te

(*) PLINIUS, Lib. X. Cap. 22.
(†) *Collection Mathematique part. Etrang.* Tom. IV. p. 146.

te verſtikken (*). Doorgaans, en dit is veel menſchlyker, vergenoegt men zich met de *Ganzen* ter mestinge eene maand op te ſluiten, en ryklyk haver te geeven: men kent het oogenblik, waar in men kan ophouden met ze ſterk te voeren, en wanneer zy vet genoeg zyn, aan een zeer zigtbaar teken; zy hebben als dan onder elke vleugel een zeer doorſchynend vet-knobeltje; voor het overige heeft men opgemerkt, dat *Ganzen*, aan den waterkant opgekweekt, minst van kosten, vroegtydiger leggen, en gemaklyker dan andere, vet gemest worden.

De Ouden hebben het *Ganzen-vet*, in veele gevallen, als een ſmeerzel en geneesmiddel aangepreezen. Het vleesch der *Ganzen* is op zichzelve niet zeer gezond, als volgens de uitſpraak van GALENUS zwaar en moeilyk om te verteeren. Zulks belette egter niet, dat een *Gans*, by de oude *Franſchen*, een hoofdſchotel op groote Gastmaalen uitleverde, en 't is eerst, naa dat men de Kalkoenen uit *America* in *Europa* overgevoerd heeft, dat de *Gans*, zo in onze Menagerien, als in onze Keukens, de tweede plaats bekleedt.

't Kostbaarst, 't geen ons de *Gans* verſchaft, zyn de Veeren; meer dan éénmaal 's jaars worden ze geplukt; zo ras de jonge *Ganzen* ſterk genoeg, en in volle vederen zyn, en de ſlagpennen der vleugelen zich over den ſtaart kruisſen, 't welk veelal voorvalt, als zy zeven weeken of twee maanden oud zyn, plukt men ze aan den buik, onder de vleugelen, en aan den hals; dus worden ze, op 't einde van May, of in het begin van Juny, van de eerſte vederen beroofd; vervolgens vyf of zes weeken laater, en dus in de maand July, neemt men ze voor de tweede keer weg, en herhaalt zulks voor de derde reis, in 't begin van September. Al dien tyd zyn de *Ganzen* zeer mager, het uitſpruiten en aangroeijen der nieuwe vederen neemt het grootſte gedeelte des voedzels weg; doch, wanneer men vroegtyds in den Herfst, of zelfs op 't einde van den Zomer, de vederen onverhinderd laat uitgroeijen, geraaken zy ras in 't vleesch, en worden vet, zo dat zy in 't midden van den Winter zeer goed zyn om ter tafel te verſchynen. Men plukt broe-

(*) J. B. PORTA, deeze wreedheid nog verder voortzettende, durfde het ſchriklyk voorſchrift geeven van een *Gans* leevende te braaden, die van lid tot lid op te eeten, terwyl het hart nog klopte. Zie ALDROVANDUS, Tom. III. p. 133.

broedende Wyfjes niet, dan eene maand of vyf weeken naa dat zy gebroed hebben; maar men kan de Wyfjes, die niet broeden, en de Mannetjes, twee of drie maalen 's jaars, voor 't grootſte gedeelte van vederen ontblooten. In koude landſtreeken is het Dons, 't geen zy opleveren, beter en fynder. De prys, die de *Romeinen* gaven voor het Dons uit *Duitſchland*, was meer dan eens oorzaak, dat de *Romeinſche* Soldaaten verzuimden de posten in dat gewest te bewaaren, zo dat zy by geheele benden op de Ganzejacht gingen (*).

In de *Tamme Zwaanen* heeft men waargenomen, dat de groote Vleugelpennen, om zo te ſpreeken, alle te gelyk, en dikwyls in één nagt, afvielen. Zy ſchynen als dan beſchaamd en vreesachtig; zy vluchten als iemand haar nadert; veertien dagen zyn genoegzaam voor het uitgroeijen van nieuwe pennen, als dan houden zy niet op van vliegen, om deeze nieuwe pennen te beproeven.

Schoon de gang van de *Gans* langzaam is, en zy bezwaarlyk en waggelend voortloopen, dryft men ze nogthans, weinig wegs op een dag afleggende, by benden, verre heen. PLINIUS ſchryft, dat men, ten zynen tyde, uit het diepſt van *Gaule*, de *Ganzen* te *Rome* bragt, en dat, op deeze lange tochten, de vermoeidſten zich vooraan voegen, om door de geheele bende ondersteund en als voortgeſtuwd te worden (†). Nog digter in een gedrongen, om den nagt door te brengen, wekt het minſte gerugt deeze Vogels op, en zy beginnen alle te ſchreeuwen: zy ſlaan ook een ſterk geluid, als zy eeten krygen, terwyl een Hond zwygt wanneer men hem een brok voorwerpt; 't welk COLUMELLA deedt zeggen, dat de *Ganzen* de beste en zekerſte bewaarders zyn van een Landhoeve (§). VIGETIUS twyfelt niet, om ze voor de waakzaamſte wagters te houden, in een belegerde Stad (**). 't Is elk bekend, dat zy in 't Capitool den *Romeinen* waarſchuwden voor den beoogden aanval der *Gaulen*, en dat tot behoud van *Rome* ſtrekte: hierom werd 'er jaarlyks een ſomme gelds tot het onderhouden der *Ganzen* bepaald, ter-

(*) PLINIUS, Lib. X. Cap. 22.

(†) PLINIUS, Lib. X. Cap. 59.

(§) ÆLIAN. Lib. XII. Cap. 33. COLUMEL. *R. Ruſtic.* Lib. Cap. 13. OVIDIUS, de hut van *Philemon* en *Baucis* beſchryvende, zegt *Unicus Anſer erat minimæ cuſtodia villæ.*

(**) *De re Milit.* Lib. IV. Cap. 26.

terwyl de Honden, op zekeren dag, op eene openbaare plaats gegeesfeld wierden, ter ſtraffe van hun ſtilzwygen, in een zo hachlyk tydſtip (*).

't Gewoon geſchreeuw der *Ganzen* is een zeer ſterk geluid, gelykende naar de klank van een trompet, zy laaten het dikwyls hooren, en het klinkt zeer verre; doch zy hebben andere kortere toonen, die zy menigmaal herhaalen: wanneer men ze aanvalt of verſchrikt, geeven zy met uitgeſtooken hals en gaapenden bek een geblaas, 't welk niet ongelyk is aan het ſchuiffelen van een Slang. De *Latynen* hebben hun best gedaan, om dit geluid door de nabootzende woorden, *ſtrepit*, *gratitat*, & *ſtridet* uit te drukken. 't Zy het waakzaamheid of vreeze zy, de *Gans* herhaalt, alle oogenblikken, haar zwaar geroep: dikwyls antwoordt de geheele bende door eene algemeene wederroep; en van alle Huisvogelen is 'er geen ſchreeuwender en luidrugtiger. Deeze uitſteekende gereedheid, om zich te laaten hooren, heeft de Ouden bewoogen om den naam van *Gans* te geeven aan onbeſchofte Spreekers, die ſteeds het hoogſte woord wilden voeren, aan ſlegte Schryvers, en laaghartige Overbrengers; en geeft zyn onbevallige tred, en lomp voorkomen, nog gelegenheid, om lieden, van een door vetheid waggelenden gang, vette *Ganzen* te noemen: maar de tekens van gevoel en verſtand, welke wy in de *Ganzen* ontdekken, den moed met welken zy de Jongen beſchermen, en zichzelven tegen Roofvogelen verdeedigen, en zekere trekken van verknogtheid en erkentenisſe, die zeer zonderling zyn, door de Ouden opgehaald, en door laatere bekragtigd, toonen, dat de veragting deezes Vogels geheel ongegrond is.

Zints den tyd van COLUMELLA, onderſcheidde men de tamme *Ganzen* in twee ſoorten, de witte als de vroegſte, en de graauwe als de laatſte tam gemaakte; zynde de laatstgemelde, volgens VARRO, zo vrugtbaar niet als de eerstgenoemde; zy willen beiden, dat de Ganzenhoeders alleen de witte zouden kiezen, als zynde de grootſte, waar in BELON met hun overeenſtemt (†). Ondertusſchen ſchreef GESSNER, omtrent dien zelfden tyd, dat men in *Duitschland* geloofde reden te hebben om aan de graau-

(*) PLINIUS, Lib. X. Cap. 22.

(†) VARRO *de re Ruſtica*, Lib. VIII. Cap. 13. BELON, *Nat. Hist. des Oiſeaux*.

graauwe *Ganzen* de voorkeur te geeven, als de ſterkſte, zonder m'n vrugtbaar te zyn, 't geen ALDROVANDUS ten opzigte van *Italie* bevestigt. Het ſchynt dus, als of het oudſte tamme Geſlacht allengskens verzwakt is: en, in de daad, het blykt niet, dat de graauwe *Ganzen* thans voor de witte moeten wyken, 't zy in grootte, 't zy in vrugtbaarheid.

ARISTOTELES, van de twee Geſlachten onder de *Ganzen* ſpreekende, als een dat veel grooter, en een ander dat veel kleinder is, welks laatſte uit Inſtinct by benden leeft, ſchynt door deeze laatſten de *Wilde Ganzen* te verſtaan, en PLINIUS handelt van dezelve afzonderlyk, onder den naam van *Ferus Anſer* (*).

(*) ARISTOTELES, Lib. VIII. Cap. 15. PLINIUS, *Hiſt. Nat.* Lib. X. Cap. 22.

(*Het Vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

WAARNEEMINGEN, OVER HET BEHOEDEN DER BOOMEN VOOR DE DEERLYKE UITWERKZELS DER VORST.

Door P. GIO BATTISTA DE ST. MARTIN.

(*Giornale Encyclopedico di Vicenza.*)

Wanneer het water bevriest, beſlaat het een grooter ruimte dan het deed in den ſtaat van vloeibaarheid. Maar deeze uitwerking moet men niet algemeen maaken, of gelooven, dat ze omtrent alle Vloeiſtoffen doorgaat. Veele olie- en vetagtige ſtoffen, uit Planten gehaald, zyn, in het bevriezen, niet blootgeſteld aan die vermeerdering. Ik heb zelfs waargenomen, dat verſcheide ſoorten van Olien, in den bevroozen ſtaat, een weinig minder plaats beſloegen.

Alle Boomen, bovenal die in den Winter 't blad laaten vallen, bevatten, in den Zomer, eene groote hoeveelheid Waters, 't welk zy intrekken in de opſlurpende vaten van derzelver bladeren en tedere takjes. De beroemde HALES heeft, door naauwkeurig genomene Proeven, bevonden, dat, alle andere dingen gelyk geſteld zynde, een Boom met bladeren, tuſſchen de twintig en dertig maalen meer Water opſlurpt, dan een ander van gelyke

grootte, doch van bladeren ontbloot. De bladeren leveren, derhalven, de hoofdreden op, waarom de Planten zeer veel wateragtig vogt bevatten. Indien, overzulks, een Boom met zyne bladeren op één dag twintig of dertig Oncen waters gebruikt, zou een Boom, zonder bladeren, maar één Once noodig hebben. In deezer voege is de omloop twintig of dertig maal minder en traager in den eenen Boom, dan in den anderen.

In de daad, Dr. GREW heeft ontdekt, dat de hoeveelheid des Vogts van eene Plant, zo veel minder is als haare beweeging traager, en dat de ſappen te traager doordringen, naar gelange zy dikker en lymeriger worden: even gelyk dit plaats heeft in den omloop der vogten, in 't lichaam der Dieren. Van hier is het, dat in de plaatzen der Planten, waar de afſcheiding geſchied, van eene lymerige ſtoffe, die ſtoffe niet dan traaglyk daar komt, en naa veel omloops.

Veele anderen, naa HALES, hebben ook opgemerkt, dat de Boomen, wier bladeren altoos groen blyven, veel minder vogts inſlurpen en uitwaaſemen, dan anderen. Derzelver ſappen hebben een traager loop, en zyn van een zeer lymerigen aart; deeze Boomen bevriezen in den Winter niet, of, indien zulks gebeure, vermeerdert de vogt in dezelve niet in uitgebreidheid; zy ſterven te dier oorzaake niet, of ten minſten, zy wederſtaan de Vorst met meer kragts, dan de andere weezens in het Plantenryk.

Maar de Boomen, die onderworpen zyn aan het beurtlings verliezen en weder voortbrengen der bladeren, hebben zeer veel Waters in zich, wanneer zy in vollen blad ſtaan, of zelfs, na dat zy 't blad kortlings verlooren hebben. Indien de Vorst de Boomen in deezen wateragtigen ſtaat verraſt, eer het Vogt, door eene voegelyke uitwaaſeming, veranderd is in eene olieagtige en tamelyk zelfſtandigheid, bevriest het water, vermeerdert in uitgebreidheid, de vaten zwellen, ſcheuren, en de Boom ſterft op dezelfde wyze, als een Dier, welks al te zeer opgevulde vaten niet langer wederſtand kunnen bieden, aan de vloeiſtof, die tegen de wanden aandringt. 't Is te deezer oorzaake, dat de Planten, die door de kragt van derzelver maakzel meer weerſtand kunnen bieden, aan de aanvallen der Koude, onvermydelyk omkomen, indien de Vorst ze verraſt, op een tyd dat ze opgevuld zyn met Water, of eenſlags overvalt, wanneer de vogten in beweeging zyn. De Koude des Jaars MDCCIX rigtte

zulk

zulk eene deerlyke verwoesting in de Planten aan, om dat dezelve, in den beginne, zeer gemaatigd geweest was, op éénmaal zeer fel werd, en daarenboven met de vogtigheid der Sneeuw vergezeld ging.

In gevolge van deeze onbetwistbaare waarheden, komt het ons voor, dat het zekerſte en gereedſte middel om de Boomen voor de heillooze uitwerkzelen van de Vorst te bewaaren, beſtaat in 't geen de Natuur zelve ons aanwyst, en alleen door de Kunst wat moet geholpen worden. Ik wil zeggen, dat men de Planten, die men wil bewaaren, eenigen tyd, vóór dat ze natuurlyk afvallen, van de Bladeren moet berooven. Alsdan zal derzelver Vogt min overvloedig, traager in den omloop, en dikker worden, bezwaarlyker bevriezen, of, bevriezende, in uitgebreidheid niet toeneemen. —— De Heer STROMER heeft des eene Proeve genomen; hy beroofde eenige tedere takjes van een Boom, vóór den gewoonen tyd van bladeren. De uitſlag was, dat deeze van bladeren ontbloote takjes eene ſtrenge koude doorſtonden, terwyl de onberoofd gelaatene alle ſtierven. De Heer LAURENZ herinnert ons, dat in *Engeland* meest al Boomen, die het blad laaten vallen, in den Winter des Jaars MDCCIX omkwamen, uitgenomen de Moerbezieboomen: dewyl de bladeren van deeze, vóór den gewoonen tyd, waren afgeplukt, om een tweede broedzel van Zydwormen te voeden.

Noodig is het allen, die zich van dit heilzaam middel willen bedienen, te waarſchuwen, om een Boom niet op éénmaal van bladeren te ontblooten, maar in drie of vier keeren, den tyd van eenige weeken tusſchen de eene en andere bewerking laatende verloopen. Nogthans in agt neemende, dat alle de Bladeren moeten afgeplukt zyn, vóór den tyd dat ze van zelve zouden afvallen: want plukt men ze op éénmaal af, dan loopt de Plant het grootſte gevaar, om, door een ſchielyke ſtremming van den omloop, aan een langzaamen, doch onvermydelyken, dood blootgeſteld worden.

AANMERKINGEN OVER DE WINDEN, EN DERZELVER UITWERKINGEN IN DEN DAMPKRING.

(Uit het *Engelsch.*)

Wanneer de Dampkring dezelfde zwaarte heeft, over eene groote ſtreek van de oppervlakte der Aarde, is

het ſtil; maar, indien dit evenwigt wordt weggenomen, ontſtaat daar uit een ſtroom van Lugt of Wind, ſterker of zwakker, naar evenredigheid van de verandering in den ſtaat des Dampkrings voorgevallen. Er zyn verſcheide oorzaaken, die deeze veranderingen in het evenwigt des Dampskrings voortbrengen, als wanneer de verdunning of verdikking in het eene gedeelte grooter is dan in het andere, wanneer 'er dampen uit zee of van 't land opklimmen, ook wanneer 'er eene ongelyke maate van Electrieke ſtoffe plaats heeft, *enz.*

De Zee- en Land-winden, in heete Lugtſtreeken, zyn zeer veelvuldig, en ſchynen de middelen aan te wyzen, om de oorzaaken van de veranderingen in het evenwigt van den Dampkring, naar de eenvoudigſte beginzelen, op te ſpeuren.

De Zeewind begint, in heete Lugtſtreeken, omtrent negen uuren in den morgenſtond op te waaijen, dezelve neemt allengskens toe in ſterkte, tot den middag, en neemt dan trapswyze af, tot den avond, wanneer 'er ſtilte volgt. De Landwind neemt kort na deeze ſtilte een aanvang, en duurt tot middernagt, wanneer dezelve by trappen vermindert tot 's morgens, en dan heeft men weder ſtilte. Het wederkeeren van den Zeewind, in den morgenſtond, wordt door de inwoonderen verwellekomt met den naam van *den Doctor*; dewyl dezelve de zwaare morgenlugt wegneemt, en het ademhaalen gemaklyker maakt. De beweeging aan de lugt, medegedeeld door den Zeewind, neemt den heeten Dampkring weg, die de lighaamen der Inwoonderen omringt, vermeerdert de uitwaaſeming, verkoelt, en bevordert de gezondheid.

De kleine hoeveelheid van vuur of hitte, vermengd met het zeewater, door de ſtraalen der Zonne in den morgenſtond, verzwakt de zamenhegting der deelen van het water, zo dat die aan de oppervlakte gereedlyk losſaaten, en aan de lugtdeeltjes blyven hangen. De lugt, in deezerwoege door de Zonneſtraalen verwarmd, eene hoeveelheid van Electrikaal vuur in zich hebbende, zal eene grootere hoeveelheid van waterdeelen draagen, in een onzigtbaaren ſtaat, dan koude lugt kan doen: en dus belaaden met dampen, uit de Zee opgereezen, wordt zy zwaarder dan voorheen, en daar mede drukkende op de lugt over 't land, veroorzaakt zulks den Zeewind, die toeneemt in ſterkte, naar gelange van de hoeveelheid der waterdampen, daar in opgenomen.

Wan-

Wanneer met den avond de Zon na 't Westen helt, wordt de lugt over de Zee, daar de Zonneſtraalen ſchuinſcher vallen, kouder; minder water van de oppervlakte der Zee wordt 'er opgenomen; 'er ontſtaat een evenwigt in de lugt, op Zee en over 't Land, 't welk de avondſtilte veroorzaakt. —— De Aarde, geduurende den dag, zeer verhit zynde, door de Zonneſtraalen, moet de lugt daar boven zeer aanmerkelyk verdund worden; en daar de opklimming der dampen uit de Zee allengskens afneemt, zal de verdunde lugt over het Land, belaaden met de dampen, geduurende den dag opgeheeven, met den avond op de nu ligtere lugt over de Zee aandringen, en zo den Landwind baaren, die aanhoud ſterker te blaazen, tot dat de Aarde, omtrent den morgenſtond verkoeld, het evenwigt of de ſtilte weder herſtelt. Waar Bergen of hooge Landen digt aan de Zeekust zyn, kunnen de Zee- en Land-winden geen plaats hebben, zodanige Landen ſtoppen den Lugtſtroom van de Zee; en de Lugt, over 't Land verdikt zynde, door de hooger en koeler lugt, zal menigmaal den Landwind veroorzaaken.

De Wind, naast deeze Land- en Zeewinden in eenvoudigheid van uitleg, maar dezelve in uitgebreidheid verre overtreffende, is de *Paſſaatwind*; in myne voorſtellen desaangaande zal ik den grooten Naſpeurder der Natuure, in alle haare werkingen, Dr. FRANKLIN, my ten gids neemen (*). Hy merkt op, dat, daar de Aarde in vier en twintig uuren om haaren as omdraait, de deelen aan de Evennagtslyn, omtrent vyftien mylen in één minuut, moeten voortgaan. Op de Noorder en Zuider Breedten vermindert deeze beweeging allengskens, en houd by de Poolen op. Indien 'er eene algemeene kalmte was over den geheelen Aardkloot, deeze moest ontſtaan, door dien de Lugt in elk deel zich even ſnel bewoog, als de Aarde en Zee, welke dezelve omringt. Wanneer een Mensch, op de Breedte van veertig Graaden, (waar de Oppervlakte der Aarde twaalf mylen in één minuut beweegt) opgenomen en onmiddelyk by de Evennagtslyn nedergezet werd, zonder de beweeging welke hy had te veranderen, zou hy tuimelen en Westwaards over vallen: en werd hy van de Evennagtslyn opgenomen, en, met de beweeging daar ontvangen, geplaatst op de Breedte van veertig Graaden, hy zou Oostwaards vallen. Dit zelf-

(*) FRANKLIN, *Philoſophical Letters*, p. 196, enz.

zelfde zou plaats grypen in een kolom van lugt, op die wyze verplaatst.

De Lugt, tusſchen de Evennagtslyn en tusſchen de Keerkringen, ſteeds verhit en verdund wordende door de Zonneſtraalen, wordt de plaats daar van aangevuld door Lugt van de Noorder en Zuider Breedten, die, aankomende, zich deelen, waar de Aarde minder beweegings heeft, en niet ſchielyk de ſneller beweeging krygende van de Aarde onder de Evennagtslyn, doet een Oostewind ontſtaan, Westwaards blaazende, de Aarde van het Westen na het Oosten beweegende, en onder de Lugt heen gaande. Dus ſchynen wy, als wy by ſtil weêr ryden, tegenwind te hebben, en als wy voor den wind afryden, doch ſneller, ſchynen wy nog tegenwind te houden.

Dr. HALLEY geeft eene andere reden op van den Pasſaatwind. De Zon, zegt hy, dagelyks den Oceaan beſchynende, verdunt de Lugt tusſchen de Keerkringen, en de min verdunde Lugt, op de Noorder en Zuider Breedten, zwaarder zynde, moet een beweeging krygen na de meer verdunde deelen, om een evenwigt te wege te brengen, en de tegenwoordigheid der Zonne ſteeds Westwaards gaande, heeft de geheele Lugtſtroom dezelfde ſtrekking. Dus wordt een algemeene Oostewind gevormd, die, drukkende op de Lugt van een wyden Oceaan, de deelen na elkander dringt, en zo in beweeging houd tot het wederkeeren der Zonne, waar door zo veel van de beweeging, als 'er verlooren was, wedergegeeven wordt: 't geen de Oostewind beſtendig maakt.

Het bovengemelde is de natuurlyke loop van den Pasſaatwind, wanneer andere oorzaaken dien loop niet ſtremmen. De hoogte van de *Andes* in Zuid-*America* ſtuiten dien loop, zo dat men den Pasſaatwind niet ontmoet by den Westelyken oever deezer Bergen. De Wind, tegen dit gebergte aangedreeven, is belaaden met dampen uit de Zee opgeheeven, vervuld met Electriek vuur. De Bergen, koud zynde, neemen de hette weg door de Zonneſtraalen medegedeeld. Hier door dringen de deelen der Lugt digt in elkander, en op 't gebergte aan. Indien de Lugt niet zeer belaaden was met wateragtige dampen, zouden die dampen, aan de zyde van 't gebergte, in dauw nedervallen, en bronnen vormen; doch overvloedig daar mede vervuld, wordt het Electriek vuur van de Wolken in de lugt weggenomen, en verdwynt onder het ſchitteren der Weerlichten, en het kraaken der Donderſlagen.

De

De waterdeelen loopen terſtond zamen, door mangel aan dat vuur, en vallen in zwaare ſtortregens neder. Van hier de aanhoudende Regen- Donder- en Blixembuijen, aan de Oostzyde van de *Andes*, die, Noord- en Zuidwaards loopende, en zeer hoog zynde, alle dampen of wolken onderſcheppen, welke uit den *Atlantiſchen Oceaan*, door den Pasſaat-Wind 'er tegen aangevoerd worden; waar door zy al hun water uitſtorten, 't welk de groote Rivieren, *Amazone*, *La Plate*, en *Oronoca*, doet gebooren worden, die het water weder na zee afvoeren, naa een land van groote uitgeſtrektheid vrugtbaar gemaakt te hebben. De Pasſaatwind, die over de toppunt van de *Andes* heen gewaaid is, beroofd zynde van zyn dampen en Electrikaal vuur, moet veel ligter zyn dan de lugt boven de Zee, ten Westen van de *Andes*. De laatſte, derderhalven, belaaden met de dampen, en het Electriek vuur van den *Stillen Oceaan*, moet op de Westzyde van de *Andes* aanvallen, met allen geweld, en zulke ſchriklyke ſtormen veroorzaaken, als Capitein CHEAP met zyne Tochtgenooten troffen.

Dr. HALLEY merkt op, dat, indien een Land, digt aan zee, vlak, zandig en laag is, gelyk de Woeſtynen van *Afrika* veronderſteld worden te zyn, de hette, door de Zonneſtraalen veroorzaakt, en door het zand, als vast gehouden, ongelooflyk groot is, voor de zodanigen, die dezelve niet gevoeld hebben. De Lugt, hier door ten hoogſten verdund geworden zynde, is het noodzaaklyk dat de kouder en zwaarder Lugt, boven de Zee derwaards loope, om het evenwigt te herſtellen. Dit oordeel ik, ſchryft hy, de rede te zyn, waarom, naby de kust- van *Guiné*, de Wind altoos landswaards in waait, Westlyk blaazende, in rigting eenigzins verſchillende naar de gedaante van 't Land. De Lugt, boven de Zee, met wateragtige dampen belaaden, en vol van Electrikaal vuur, waar van de Lugt boven 't Land ſlegts weinig heeft. moet men, op die kust, veel Onweer en Regen ontmoeten. Uit deeze zelfde oorzaak gebeurt het, dat, in een gedeelte van den Oceaan, beſtendige kalmten heerſchen; want in dit gedeelte, by zommigen *Rarus* geheeten, liggende tusſchen de Westlyke Winden, op 't land-aanwaaijende, en den Oostlyken Pasſaatwind, houdt de Lugt, (het gewigt van den bovenhangenden Dampkring verminderd zynde, door de beſtendig ſtrydende Winden, die aldaar waaijen,) de veelvuldige dampen, uit zee ontvan-

vangen, niet op, maar laat ze in ſtortregens nedervallen.

In de ſtreeken van den Oceaan, tusſchen de Veranderlyke Winden, en waar de Paſaatwind begint, ontmoet men veele Stormen, met Donderweer. In die ſtreek, woonde ik een zwaaren ſtorm by. Op een ſchoonen dag, met een gemaatigde koelte zeilende, hoorden wy, 's middags aan tafel zittende, twee ſlagen, gelykende na twee Kanon-ſchooten. Wy ſtonden des verſteld: dewyl wy, korts te vooren, op dek geweest zynde, geen Schip in 't gezigt hadden. De Capitein liep terſtond op 't dek, en verhaalde ons, by zyn wederkomst, dat wy in groot gevaar geweest waren; dewyl, volgens berigt des Stuurmans, de twee ſlagen, Donderſlagen geweest waren. Naa het eeten op 't dek gaande, zagen wy een zwarte wolk na 't land toe, waar in geſtadig blixemen ſpeelden. Drie ſoorten konden wy 'er in onderſcheiden: naamlyk die ſchielyk blikken, welke men gewoonlyk ziet, andere die zigezaagende langs de wolk liepen, en eene derde ſoort, die een vuurbal geleeken, tot het water nederdaalende. — De Wolk bereikte ons in den avond, ſchoon de wind, voor dat de wolk opkwam, den loop van de wolk te onswaards niet begunſtigde; dezelve ging vergezeld van een Storm uit den Noorden, die welhaast de golven hoog deed gaan. De Zee ſcheen in vuur te ſtaan, 't welk menigmaal in Storm gebeurt, inzonderheid op plaatzen, waar veel visch in zee is. De Lugt, was dermaate vervuld met Electriek vuur, dat het geduurig aan de mast flikkerde; de zee brak geſtadig op het dek, en het Schip ſcheen geheel in vuur te ſtaan; en leverde zulks een allerontzaglykst vertoon op. Omtrent één uur 's morgens, vermeldde de Capitein ons, dat hy op een ſchielyk bedaaren van den Storm hoopte: want dat het vuur aan de mast zo ſterk niet flikkerde, als het gedaan hadt. De Blixem en Donder hielden daar naa ſchielyk op; maar de Storm hieldt eenige dagen aan.

Dr. FRANKLIN geeft, van de Veranderlyke Winden, 't volgend berigt. De verdunde Lugt tusſchen de keerkringen moet, eer dezelve hoog klimme, de grootſte beweeging gekreegen hebben, welke de Omwenteling der Aarde 'er aan kan byzetten. In de hoogere lugtgewesten behoudt dezelve zekere maat van die beweeging; en nederdaalende tot hooger Breedten ten Noorden, en ten Zuiden, waar de beweeging des Aardkloots minder is, zal de Lugtſtroom, als een Westlyke Wind, zich voordoen, noch-

nochthans ſtrekkende na de deelen van de Eevennagts lyn, om de ruimten, veroorzaakt door de Lugt in de laagere ſtreeken Zuidwaards vloeijende, aan te vullen.

Volgens dit beginzel, verkrygt men eene ſoort van Paſſaatwind, of geregelde koers van Winden ten Noorden en ten Zuiden van de Keerkringen, waar dezelve niet geſtuit worden, door tuſſchenliggende Landen. Dus is, in den wyd uitgeſtrekten Oceaan, na de Zuidpool, de Wind bykans beſtendig Zuid-West, gelyk de Zeelieden dien doorgaans vinden, als zy, *Kaap Horn* omzeilende, na de *Zuid-zee* gaan. De Noordlykſte gedeelten, van den *Atlantiſche Oceaan* zyn dermaate met Land doorſneeden, dat men 'er den Noordwesten-Wind niet zo algemeen ontmoet, als den Zuidwesten by de Zuidpool. Daar nogthans de Westlyke Winden, verre weg, de veelvuldigſte zyn, in alle deelen van den *Atlantiſchen Oceaan*, mogen wy derzelver oorſprong daar uit afleiden. Op de Bank van *Newfound-land*, en langs de Noordlyke gedeelten van den *Atlantiſche Oceaan*, helt de Wind, doorgaans, na 't Noord-Westen, en de grootere golven in de Baay van Biscaijen houden meest al die rigting.

De Zon verhit de Lugt onzes Dampkrings, meest, naby de oppervlakte der Aarde: want daar heeft men, behalven de nedervallende, ook de teruggekaatſte, ſtraalen. Daarenboven de Aarde, zelve verwarmd zynde, deelt die hette aan de nabyzynde Lugt mede; de Lugt, derhalven, is in de hoogere gewesten, waar de Zonneſtraalen alleen rechtſtreeks doorgaan, in vergelyking kouder dan de Lugt naby 's Aardryks oppervlakte. Van hier de koude op de toppen der Bergen; van hier de Hagel in den Zomer. De koude Lugt, van boven nederdaalende, verdikt, als dezelve, door de laagere warme Lugt, vol wateragtige dampen heen gaat; deeze maakt ze zigtbaar, en vormt een wolk, zomtyds dik en donker, en van eene groote uitgeſtrektheid. De koude rand of oppervlakte der wolk verdikt de dampen daar omſtreeks, en deeze, zich daar mede vereenigende, neemt de wolk toe. De wolk daalt met het toeneemend gewigt na de Aarde, wordt digter, door een geſtaage toevoeging van water, en ontlast zich, met een Noorden Wind, in hevige ſtortregens. Van hier de Noordwestlyke Stormen en Rukwinden in *Noord-America*. Kleine zwarte wolken, in heete Gewesten, zich aan een anderen helderen hemel vertoonende, voorſpellen ſtorm, en waarſchuwen den Zeeman, om zeil te minderen.

Wan-

Wanneer, op byzondere plaatzen te Land, eene groote hette heerscht, (als zy eenige dagen door de Zon beſchenen zyn, terwyl wolken andere plaatzen bedekten,) wordt de beneden Lugt verdunt, en ryst op; de kouder Lugt van boven daalt neder; de Wolken in die Lugt komen van alle zyden, vereenigen zich boven de heete plaatzen, eenige geelectriſeerd zynde, en andere niet, volgt daar uit Onweer en Regen. Van hier Donderbuijen na hette, en koel weer na Donderbuien; de wolken en 't water komen uit een hooger, en daarom koeler, Lugt.

Wolken, gevormd uit dampen van verſch water, van groeiende planten, van natte aarde, enz., laaten ſpoediger en gemaklyker het water los: dewyl 'er ſlegts weinig Electrikaal vuur in is, om de deeltjes van elkander afgezonderd te houden: weshalven het grootſte gedeelte van het water, uit de Aarde opgetrokken, weder in Dauw of Regen op de Aarde nedervalt; te deezer oorzaake zyn Landwinden, na Zee waaijende, droog.

Wolken, gevormd uit dampen van de Zee, eene groote hoeveelheid van Electrikaal vuur in zich hebbende, houden het water zeer vast; heffen het hoog, en, door den wind voortgeſtuwd, kunnen zy, uit het midden des Oceaans, tot verre over 't vaste land komen. Schoon nu een Land vlak is, en geen bergen heeft om de Electrikaale Wolken te onderſcheppen, is 'er nogthans gelegenheid, om die wolken door het water te doen ontlasten: want, indien een Electrikaale wolk, uit Zee komende, in de lugt, een Wolk, boven 't Land gevormd, ontmoet, en die dus niet zeer geëlectriſeerd is, zal de eerſte haar vuur in de laatſte ontlasten, en hier door zullen beide de Wolken ſchielyk 't water daar in opgeflooten uitgeeven. De ſchok, aan de Lugt gegeeven, veroorzaakt dat het water, niet alleen uit deeze, maar ook uit de naby dryvende Wolken nederſtort.

De Dampen, uit de Zee opgeheeven, evenmaatig met Electrikaal vuur vervuld zynde, heeft men op Zee, verre van Land, maar weinig Donder; van hier hooren de Zeelieden, den *Atlantiſchen* Oceaan bevaarende, weinig Donder, voor dat zy digt by 't Land naderen. Op de Eilanden, verre van het Vasteland verwyderd, heeft men weinig Donders. Zwavelagtige en ontvlambaare dampen, uit den grond opklimmende, worden ligt door den Blixem aangeſtooken.

Iets hier mede overeenkomſtigs, vinden wy in de waar-

neê-

neeming, door den Heer VOLNEY gedaan, op zyne Reize in *Egypte* en *Syrie*. „ In Landen als Africa," ſchryft hy, „ die, meesten tyds, meer door de Zon verhit worden, dan de Zee daar door verwarmd is, beſpeurt men „ een geſtadigen Lugtſtroom van de Zee, na 't Land. „ Waar de dampen een vlak en effen land aantreffen, zullen zy 'er over heen glijen: dewyl het land, gelyker„ hand verwarmd zynde, 'er niets is om de dampen te „ verdikken. Van hier voeren de Noordlyke Winden de „ dampen, uit de *Middelandſche Zee*, na *Abyſſinie*, waar „ de koude ze verdikt, en ze ſtrekken tot hoofdoorzaaken „ van de overſtrooming des *Nyls* in *Egypten*. De betrekkelyke ligging van Zee en Land is oorzaak van „ de onderſcheide hoedanigheden van den zelfden Wind, „ welke Regen in het eene, en Droogte in het andere, „ Gewest aanbrengt."

Zeeën, Meeren, en groote Waterplaſen, door de Winden beroerd, veranderen beſtendig van oppervlakte. De koude oppervlakte, in den Winter, wordt door het rollen der golven nederwaards, en in een warmer, opwaards gevoerd. In den Zomer wordt de warmer Lugt met de koudere vermengd. Van hier de meer gelyke warmte van het Zeewater, en van de Lugt, boven 't zelve. Van hier ook zyn, in den Winter, de Winden uit Zee warm, ſchoon ſnydend, en de Landwinden koud. Terwyl des Zomers het tegendeel plaats grypt. Dit beginzel bekragtigt, 't geen de Heer FRANKLIN voor lang heeft waargenomen, dat, aan de Westzyde van *America*, de Winter zagter zal bevonden worden, dan op dezelfde Breedte van de Oostzyde, gelyk Capitein COOK zulks op zyn laatſte Tocht ondervond, en het is een bekende waarheid, dat de Winters zagter vallen aan de Westzyde van Europa, dan op 't vaste Land van *Aſia*, op dezelfde Breedte.

Zeer warme Zeelucht, ſchoon eene groote hoeveelheid vogts in zich hebbende, zal wolkig worden door de vermenging met kouder Lugt, en een nevelagtige Lugt zal helder worden, door eene meerdere warmte. Dus verdryft de Zon een morgennevel als zy dezelve beſchynt, en de Wolken groeijen aan op een dag dat de Zon doorſchynt.

De Lugt heeft in vogtig weer, ſchoon niet wolkig, eene ſoort van nevelagtigheid, welke te wege brengt, dat de voorwerpen, op een afſtand, zich dof en niet onderſcheiden vertoonen. Deeze nevelagtigheid wordt veroorzaakt,

zaakt, door de menigte vogts in de Lugt verſpreid. Wanneer, door het opblaazen van een koelen wind, dit vogt in wolken verdikt wordt, of in regen nedervalt, wordt de Lugt zuiverder en helderder. Hierom vertoonen zich, naa zwaaren Regen, verafgelegene voorwerpen, onderſcheiden en ſcherp. Dit vertoon zal bevorderd worden, als eenige oorzaak het Electriek vuur wegneemt, 't welk zich met de vogtigheid vereenigd heeft.

De Lugt boven de Zee warmer, en daarom ligter zynde in den Winter, dan de Lugt over bevroozen Land, kan zulks oorzaak weezen van een Wind, van het bevroozen Land waaijende; de warme ligte Zeelugt opklimmende, drukt zich de zwaarder Landlugt in derzelver ſtede. Van hier de veelvuldige Noordewinden in den Winter. Maar de algemeenſte oorzaak van de Noord Oostlyke Winden, geduurende de Lente, en een gedeelte van den Zomer, ſchynt toegeſchreeven te moeten worden, aan het ſmelten van de ſneeuw op 't Vaste land, volgens de waarneeming van Lord BACON. De warmte, welke ſteeds plaats heeft, geduurende den Dooy, heft niet alleen veel van 't geſmolte Sneeuw in dampen op; maar de dampen, welke uit de Aarde opklimmen, worden mede eene kragtig wekende oorzaak van onze Noord-Ooste-Winden, die, volgens de aanmerking van Lord BACON, meer of min veelvuldig zyn, naar maate van den duur en de ſtrengheid des Winters, op 't vaste land. Dat warme *dampen* als dan uit den grond opryzen, blykt uit het ſchielyk losgaan van het ys van den bodem der rivieren, als het door dooit. Het ys, dus losgelaaten, ryst, en, door een grooter toeloop van water, gaat het ſtukken gebrooken heen, met groot geraas. In diepe rivieren zinkt het ys zo diep, dat het ſtukken breeken zo zeer niet gehoord wordt. Dat de Sneeuw desgelyks ontbonden wordt, door een warme Damp uit den grond komende, blykt uit de hoeveelheid Waters, die, ſtaande den Dooy, van onder de Sneeuw wegvloeit. Dit wordt wyders bevestigd, door de Sneeuw, die, geduurende den Dooy, niet geſmolten zynde, naderhand niet gereedlyk ſmelt door de hitte der Zonne, zelfs by warm weer. Iets hier mede overeenkomſtigs heeft PLUTARCHUS waargenomen, in zyn Leeven van SERTORIUS; waar hy een Volk beſchryft, 't geen in het bergagtig gedeelte van *Spanje*, in bosſchen en holen, woont, en niet gemaklyk te naderen viel. „ De Noord-„ de-Wind," ſchryft hy „ heerscht meest in deezen „ oord,

„ oord, en wordt voortgebragt door het ſmelten van de „ Sneeuw op 't gebergte in den Zomer. De wind koelt „ 's morgens zagtelyk op, deeze verfrischt Mensch en „ Vee; en als de Zon hooger klimt, ontſtaat 'er een ſter„ ker Noordewind."

't Is reeds opgemerkt, dat de Winden, veelvuldig uit Zee komende, ontſtaan uit de dampen van de Zee; dan waarſchynlyk ryzen 'er ook dampen op, uit den grond onder de Zee. Dus ſchynen de dampen overvloedig zich te verheffen uit de Banken van *Newfoundland*, naar uitwyzen van de beſtendige nevelagtigheid der Lugt boven dezelve. De warmte van deeze dampen lokt, naar allen ſchyn, de Kabeljaauw aan, om deeze Banken tot de geliefdſte verblyfplaatzen te kiezen. Eene dergelyke nevelagtigheid ontmoeten de Zeelieden ook dikwyls eer zy het Kanaal inzeilen. Overeenkomſtig met dit denkbeeld, heeft de Heer BOHUN, in zyne Historie van de Winden, verhaald, dat men in *Cornwal* zekere voortekens van Storm heeft, in de modderagtigheid van 't water, en de dampen, welke in de Mynen opklimmen, eer men boven den grond nog eenig teken beſpeurt. Lord BACON heeft waargenomen, dat de Zee en wyde Meiren, zomtyds, zeer ongeſtuimig worden, ſchoon geen wind, om zulks voort te brengen, waaije: dit wordt, zyns oordeels, veroorzaakt door warme dampen, uit den grond, onder het water, opwellende. By zulke gelegenheden ſchryft hy, wordt eene ſoort van murmelend geluid gehoord, en het raazen van de Zee wordt op grooter afſtand, dan gewoonlyk, vernomen. Ook ziet men zomtyds bellen op 't water, by ſtilte. — De Abbé RAYNAL heeft een beſchryving van de Stormen in de *West-Indien* gegeeven, welke hier plaats verdient. „ De „ dag, die in de verzengde Lugtſtreek doorgaans helder „ en klaar is, wordt ſchielyk in een algemeenen donker„ ren nagt veranderd; de lugt is dik, de zon rood, en „ nogthans blyft het ſtil. Onder den grond, en in ver„ gaderplaatzen van water, hoort men een dof geluid, „ gelyk aan dat van opgeſlooten winden; de Zee geeft een „ onaangenaame reuk, en wordt, ſchoon 't nog ſtil is, „ ſchielyk beroerd. De Wind verandert in een oogen„ blik, en blaast geweldig op, gepaard met Donder, „ Blixem, Regen, en zomtyds Aardbeeving, en altoos „ met de akeligſte gevolgen, welke de Wind kan voort„ brengen. De boomen worden met den wortel uit den

„ grond gerukt, en de ſterkſte Gebouwen veranderen in „ puinhoopen."

Tusſchen de Keerkringen, verandert de hoogte van de Kwik in den Barometer zeldzaam; deeze regelmaatigheid ſchynt voort te komen, uit de geregelde opklimming der dampen, veroorzaakt door eene ſteeds eenpaarig werkende oorzaak, de dagelykſche uitwerking van de hette der Zonne. De veranderlykheid van de beweeging in den Barometer, op de Noorder en Zuider Breedten, ſchynt af te hangen van de verſcheidenheid der oorzaaken van de verdunning of verdikking der Lugt, ingevolge van de ongeregelde opklimming der dampen, uit de Aarde en uit het Water. Tot nog zyn 'er geen beginzels vastgeſteld, volgens welgenomene Waarneemingen, om deeze uitwerkzels te bepaalen. In 't algemeen mag men aanmerken, dat de Kwik zelden, zo immer, zo beſtendig blyft ſtaan, als dezelve laag, dan wanneer dezelve hoog, is.

NADER BERIGT WEGENS EEN BRIEF VAN DEN HEER BRITZING (TITSINGH), AAN DEN HEER DE GUIGNES, *gedagtekend Hougly in May (Maart)* 1788; BETREFFENDE EENIGE BYZONDERHEDEN VAN DE CHINEEZEN EN JAPANNEREN.

Aan de Heeren Schryvers der Nieuwe Algemeene Vaderlandſche Letter-Oeffeningen.

MYNE HEEREN!

Onlangs in N°. 9. des Vierden Deels van uw geacht *Maandwerk* geleezen hebbende, eene Vertaaling van een Uittrekzel, uit een Franſchen Brief, in het *Journal des Scavans* gedrukt, door myn Broeder Mr. ISAAC TITSINGH, (en niet BRITZING, zo als daarin by vergiſſing ſtaat), aan den Marquis DE GUIGNES te Parys geſchreven, waar uit moet worden opgemaakt, dat een, door Hem vervaardigde, tydrekenkundige tafel, van de eerſte tyden der Chineeſche Geſchiedenis, aan my gezonden was, ten einde die der Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem aan te bieden, om door Haar uitgegeeven te worden, en Uw Ed^as zekerlyk daar door aanleiding gekregen hebben de,

de, om in uw gunſtig Voorbericht, aan 't hoofd van die Vertaaling geplaatst, met betrekking tot denzelven, en tot andere, der, in dat uittrekzel, vermelde Stukken, te betuigen, niet te durven twyffelen, of die Maatſchappy zoude, zo ze in het daadlyk bezit van deeze ontdekkingen was, de Geleerde Wereld, door eene ſpoedige plaatzing in haare Verhandelingen, verplichten; kan ik niet nalaaten Uw Ed.., zo wegens het daar van reeds ontvangene, als wegens het een en ander, daaromtrent in het Uittrekzel voorkomende; inzonderheid van de reden waarom die Tydrekening niet aan de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem aangeboden is, kortelyk, eenige opheldering te geeven, met verzoek, om daar van, zulks nuttig oordeelende, in een volgend N°. gebruik te maaken.

Al het geen van die Stukken, tot heden toe, in myn bezit is, beſtaat in eene Verhandeling; ten opſchrift hebbende: *Bedenkingen over de Tydrekening der Chineezen, volgens het gevoelen der Japanneren, benevens eenige aanmerkingen omtrent den oorſprong der Japanneren zelven;* en in een Tydreken- en Historiekundige Tafel van de Chineeſche en Japanſche Geſchiedenisſen, overeengebragt met onze Jaartelling, waarvan de Chineeſche aanvang neemt met het Jaar 841; en de Japanſche, met het Jaar 660, vóór de geboorte van CHRISTUS; onder den tytel van, *Eene geregelde Jaartelling van de opvolging der Chineeſche en Japanſche Vorſten, tot het Jaar* 1784.

By den Brief, door myn Broeder, in A°. 1786, aan den Heer DE GUIGNES geſchreven, waarvan in het Uittrekzel ook geſproken word, welke voornamentlyk ſtrekte, om zyne gegronde twyffelingen, aangaande de voorgewende Oudheid der Chineezen aan den dag te leggen, voegde hy een afſchrift van die Verhandeling, waarin, onder anderen, ten klaarſten word aangetoond, dat de Japanners alle de Chineeſche Schryvers, zelf die, welke door de algemeene verbranding der boeken in China, 213 Jaaren vóór CHRISTUS, voor verloren gehouden worden, in handen hebben, dat ze die volmaakt wel verſtaan, en dat men in Japan dezelfde zwaarigheden, over de Oudheid der Chineezen, maakt, als zommige Chineeſche Schryvers zelven doen (*).

De

(*) Ter opheldering hiervan dient, dat de Chineeſche Taal

De door en door geleerde en onvermoeide Beoeffenaar van deezen tak van Letterkunde, ten hoogſten voldaan over het nieuw, en nog onbekend, ſoort van wapenen, dat Hem daar door in handen gegeeven wierd, om de groote menigte aanhangers van dat, zo ongerymd, gevoelen, die Hy alléén zedert lang, ſchoon met weinig vrucht, beſtreeden had, te keer te gaan, zond hier op, te gelyk met eenige van zyne werken over China, een allerverplichtendst antwoord, waar in Hy ten ſterkſten aandringt, op het onderhouden van eene letterkundige Briefwisſeling, en kennis geeft, dat de Brief, en naderhand ook de, in 't Fransch vertolkte, Verhandeling aan de Koninglyke Academie der Opſchriften en fraaije Letteren (*L'Academie Royale des Inſcriptions et Belles-Lettres*), voorgeleezen zynde, met haare volkome goedkeuring vereerd waren, en dat de Brief, op haare begeerte, in het *Journal des Sçavans* zou gedrukt worden; terwyl men, met het in 't licht geeven van de Verhandeling, weêrhouden wierd, door de overweeging, dat die een vervolg moest hebben, en dat men 'er den Schryver alléén de eer van behoorde te laaten, in hoope echter, dat Hy, zo dra het geheele Werk in order zoude zyn, vryheid zou geeven, om dat ook in de Franſche taal gemeen te maaken.

De Brief nu, die myn Broeder, ten wederantwoord op deezen, aan den Heer DE GUIGNES afvaardigde, gedagtekend, *Hougly* in Bengalen 12 Maart (en niet May) 1788, uit welken het, in 't begin gemeld, Uittrekzel genomen is, en verzeld was van een afſchrift van de Tydrekening, behelsde ook nog een bericht van eene der redenen, waarom beide die Stukken, zo als alle de anderen, in onze taal moesten gedrukt worden. Dewyl niets daar van in hetzelve gezegd wordt, zal ik de vryheid neemen, zulks hier, vertaald, by te voegen.

„ Nademaal dezelven, te weeten de Bedenkingen, enz., „ ook aan het hoofd van de Tydrekening moeten ge„ plaatst worden, en ik voorneemens ben, na daar op te „ hebben laaten volgen, al het geen myne andere bezig„ he-

altoos aan het Hof, en by alle Perſoonen van eenig aanzien en geleerdheid, geſproken word, en aldaar in zulk eene achting is, dat het Lieden, bevoegd na eenige waardigheid te dingen, tot ſchande gerekend word, daar in onbedreven te zyn; ook worden alle hunne beroemdſte Werken in die taal geſchreven.

„ heden my zullen toelaaten in gereedheid te brengen, „ het Werk aan eenigen myner Japanſche Vrienden op te „ draagen, niet alleen in erkentenisſe voor de yver en „ genegenheid, waar mede ze my in myne navorſchingen „ zyn te hulp gekomen, en voor alle de beleefdheden, „ waar mede ze my by aanhoudenheid vereeren, maar ook „ om hun te toonen, dat ik niets verhaal, 't welk niet „ op hunne eige berichten en geſchiedenis gegrond is, my „ daarin met alle naauwgezetheid tracht te ſchikken „ na hunne geliefkoosde Les van *Confucius* (*), vleije ik „ my, dat deeze naſpooringen ter zelfder tyd zullen dienen „ ter hunner onderrichting, en om zich meer en meer be- „ kwaam te maaken in de kennis van myne moedertaal, „ door de Overzettingen met het oorſpronkelyke te ver- „ gelyken (†), als door de daar in voorkomende berichten „ van al het geen wy, belangende de Chineezen, in Europa „ door de Misſionarisſen hebben kunnen te weeten krygen, „ enz. enz." Ter beter bereiking van welk oogmerk, dan ook nog in zynen brief aan my, over dat onderwerp, gemeld word, dat de Chineeſche characters in zelvervoege, als in het handſchrift, in den Letterdruk moeten worden ingevoegd (‡), met verzoek, om zo zich daartegen zwaarigheden van aanbelang mogten opdoen, het Werk dan tot nader order onder my te houden, en intusſchen na de beste middelen, om die uit den weg te ruimen, om te zien.

Daar nu byna op ieder regel van deeze twee Stukken, die 128 bladzyden in groot folio bedraagen, waarvan het Schrift, inzonderheid dat der Tafelen, de groote der gevorderde drukletters heeft, om dus, door in den Letterdruk het

(*) Te weeten: dat men eene zaak, van welke men overtuigd is, als waarheid mag opgeeven; doch omtrent het geen men niet zeker weet, zyne onkunde moet bekennen, en het trachten na te ſpeuren.

(†) Onder de Geleerden in Japan, vind men veelen, die de Hollandſche Taal ſpreeken, en leezen; waarin ze door onze Tolken, die alle geboren Japanners zyn, onderweezen worden.

(‡) In de Bedenkingen, enz., word nog een andere reden gegeeven, waarom het Werk niet wel zonder de Chineeſche Characters kan gedrukt worden; hier in beſtaande: dewyl, in de Hollandſche ſpelling der zelfſtandige naamwoorden, de Japanſche uitſpraak, die merkelyk van de Chineeſche verſchilt, gevolgd zynde, zulks anders, voor de, in deeze laatſte taal, ervarenen, zeer veel moeite zou veroorzaaken.

het zelfde getal van regelen op ieder bladzyde te plaatzen, zeer veel moeite en verwarring voor te komen, eene menigte Chineeſche Characters, van zeer verſchillende grootte en figuur, gevonden worden, die te zamen een verbaazend aantal uitmaaken; zynde van meest alle de Eigennaamen van Perſoonen, en van alle zaaken van eenig gewigt, de Chineeſche benaamingen 'er agter gevoegd; en daar die meestendeels, uit veele, meer of min fyne, lange en korte ſtreepjes of ſchrapjes, en andere tekenen, zyn te zamen geſteld, welke, volgens het deswege in het 8te Deel der *Algemeene Hedendaagſche Historie* omſtandig vermelde, zeer naauw luisteren, is 't gemakkelyk na te gaan, dat het ſnyden van dusdanige figuuren, voor iemand, die niet de minſte kennis van de Chineeſche taal heeft, (dat zekerlyk van geenen Letterſnyder in gansch Europa te verwagten is) eene allermoeijelykſte zaak zoude zyn.

Echter had ik niet gedagt, dat de zwaarigheden, omtrent al het geen tot eene cierlyke en naauwkeurige uitgaave van zodanig een Werk gevorderd word, zo groot en menigvuldig zouden geweest zyn, als my, na daar over het verlicht oordeel van des kundigen te hebben ingenomen, gebleken is, waar door ik dan ook ganſchelyk weerhouden ben, dienaangaande, by de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem, eenig aanzoek te doen.

Intusſchen heb ik het genoegen, by deeze gelegenheid, nog te kunnen melden, dat twee aanzienlyke, en door hunne geleerdheid zeer beroemde, Heeren, binnen deeze Provincie, een van welken in de Chineeſche taal volkomen kundig, en een groot Voorſtander is van alles, dat tot die Natie eenige betrekking heeft, reeds meer dan één plan hebben uitgedagt en opgegeeven, om het meergemelde Werk, op eene, met de gewoone wyze van boekdrukken verſchillende, manier, ſchoon met geen minder luister en naauwkeurigheid, in 't licht te brengen, welke dan ook aan den Schryver gezonden zyn, om zyne gedagten en toeſtemming daar op te verneemen; en dat 'er alle reden is, ingevolge van de gunſtige gevoelens, welke deeze Heeren van dat Werk voeden, om te vertrouwen, dat zy, wanneer, op de eene of andere wyze, tot de uitgaave beſloten word, daarvan het toezigt op zich zullen neemen.

Het bovenſtaande, tot myn oogmerk in deezen, tegenwoordig genoegzaam zynde, te meer, daar waarſchynlyk in 't vervolg eene omſtandige en juiste ontvouwing van vee-

veele, hier toe behoorende, weetenswaardige dingen, door een kundiger pen, gegeeven zal worden, heb ik de eer my verder met alle achting te noemen.

MYNE HEEREN!

Uw Ed^ns Ootmoedige Dienaar

Amſteldam, 16 October, 1789. JAN TITSINGH.

P. S. Behalven eenige andere onnaauwkeurigheden van weinig belang, in het Fransch Uittrekſel voorkomende, zyn 'er nog twee, die te veel in 't oog loopen, waarom verzoeke de goedheid te hebben, die in de Vertaaling te corrigeeren. Beide ſtaan in dezelve op pag. 393, de eerſte op regel 19; alwaar, in de plaats van *Japanſche*, moet ſtaan *Chineeſche*, Prieſters; en de tweede, op regel 28, alwaar het woord *nog*, tuſſchen de woorden *om eens*, moet worden ingevoegd.

BEDENKINGEN VAN DEN HEER SAMUEL JOHNSON, *L. L. D.* OVER DE GERINGE VORDERINGEN IN KENNIS, WELKEN DE MENSCHEN, NAA HET BEREIKEN VAN ZEKEREN OUDERDOM, MAAKEN.

(Ontleend uit de *Letters to and from* SAMUEL JOHNSON, L. L. D.)

Een aanſtaand Tydperk van twaalf jaaren, 't geen men zich in 't best zyns Leevens voorſtelt, en als een ruim vak beſchouwt, zal door de meesten eenpaarig en zagtvoerig doorgebragt worden, met weinig bezefs van vordering in kundigheden, en luttel bedenkens op den afgelegden weg. Die opeenhooping van Kennisſe, welke men zich belooft van zulk eenen aart te zullen weezen, dat men, naa dat Tydsverloop, op het tegenwoordige tydſtip zal nederzien, met eene meerderheid, niet ongelyk aan die, met welke de Manlyke jaaren op de dagen der Kindschheid nederzien, zal misſchien nooit ondernomen worden, of nimmer gelukken: en de ondervinding ons leeren 't geen zy reeds zo veele Milliocnen geleerd heeft, dat Vyf-en-veertig en Drie-en-dertig jaaren, in dit opzigt, weinig verſchillen.

Gelyk het Lichaam, naa zeker tydperk in de hoogte niet groeit en zeer weinig in ſterkte toeneemt, zo is 'er ook zeker tydperk, ſchoon 't zelve door uitwendige oorzaaken aan meerder wisſelvalligheden onderhevig is, wanneer de Ziel doorgaans een punt bereikt, op 't welk zy blyft ſtaan en zeer weinig vorderingen maakt in kragt van denken, oordeelen en redenkavelen. Het Lichaam kan nieuwe wyzen van beweegen aanneemen, nieuwe be-

hendigheden in werktuiglyke verrigtingen krygen; doch de oorſprongiyke ſterkte neemt niet toe; de Ziel moge een grooter voorraad van Taalgeleerdheid, van nieuwe Weetenſchappen, opdoen, maar de kragt van denken blyft bykans dezelfde; en indien haar geene geheel nieuwe Onderwerpen voorkomen, brengt zy veelal Gedagten van dezelfde kragt en uitgebreidheid voort op wyder Leevensafſtanden, even gelyk een Boom, die, als 'er geen vreemd vrugthout op geënt wordt, van jaar tot jaar, vrugten van dezelfde gedaante, en ſmaak, en geur, voortbrengt.

Door Verſtandsvermogen of Denkenskragt verſtaa ik de maate van doordringenheid, welke de Ziel bezit om een verkoozen Onderwerp te beſchouwen, met alles wat daar toe behoort, en 'er van afhangt. Dit vermogen, zeer verſchillend by onderſcheiden Perſoonen, ſchynt deels eene Gaave der Natuure, deels de vrugt van Ondervinding. Wanneer de kragten der Natuure zich ter grootſte uitgebreidheid uitgeſpannen hebben, kunnen ze niet verder. Een Heester kan nooit een Boom worden. En het is geenzins onredelyk te veronderſtellen, dat die Zielsvermogens, eer wy de helft des leevens bereiken, in derzelver volle kragt zyn.

Niets blyft 'er dan over, dan het te werk ſtellen dier Vermogens en de Ondervinding; en deeze voeren mede weinig uit. Men zegt, en met rede, de Ondervinding is de beſte Leermeesteresſe, en veronderſtelt, dat de Ondervinding met de verlanging des leevens toeneemt. Doch 's Menſchen leeven, van naderby beſchouwd, toont ons, dat de Tyd veelal voorby loopt, zonder ons eenig voorwerp aan te bieden, 't welk onze Kundigheden op eene merklyke wyze kan uitbreiden, of ons oordeel ſlypen. Wanneer wy jong zyn, leeren wy veel: dewyl wy van alles onkundig zyn: wy neemen ieder ding waar, om dat alles nieuw is. Dan, naa het verloop van zekere jaaren, zyn de voorvallen des dagelykſchen leevens uitgeput, de eene dag loopt gelyk de andere voorby, in dezelfde eentoonigheid van verrigtingen: wy moeten doen 't geen wy menigmaalen gedaan hebben, en bekreunen ons des weinig, om dat wy niet verlangen het veel beter te doen; wy hooren, 't geen wy reeds te vooren gehoord hebben; en 't geen het herhaalen ons met geen grooter zekerheid kan doen weeten. —— Hy, die vroegtydig veel geleerd heeft, maakt misſchien zelden, ten aanzien van Leeven of Zeden, veel vorderings in Kennis: niet alleen om dat in dit vak hoe meer men weet, 'er des te min te leeren valt; maar om dat eene Ziel, vervuld met denkbeelden en beginzelen, in zich zelve keert tot eigen onderhoud, en bezig is met de begrippen, die in verwarring zouden loopen, in orde te ſchikken, en die op 't punt ſtonden, om weg te ſluipen, te herroepen. Handelwyzen, door welke men de verkreegene Wysheid moge bewaaren; doch dezelve zeker niet vermeerderen. De Koopman, die eerst bezig was met geld te winnen, houdt op ryker te worden van dien tyd af dat hy zich alleen nederzet, om het gewonnene te tellen.

Men-

Menſchen, die Huisgezinnen en een Beroep hebben, vinden daarin bezigheid van weinig bezwaar, doch van veel gewigts; hun werk vordert veeleer beſtendigen arbeid, dan ſchranderheid van beſpiegeling, de aandagt ſteeds bezig houdende met denkbeelden, al te grof voor verfyning, en al te zeer verbonden, tot diepe naſpeuring. Het pad is reeds gebaand, men heeft het betreeden ſpoor ſlegts te volgen. Dagelykſche Bezigheid brengt niet meer tot Wysheid toe, dan het dagelyks les geeven tot de kundigheden van den Leermeester. En hoe veele Leevensſtanden zyn niet van dien aart, dat het waarneemen des Beroeps het grootſte gedeelte van den tyd vordert.

Daarenboven liggen de meeste Menſchen zich niet toe op Zelfsverbetering. Begrippen, eenmaal door onderwys aangenomen, of langs eenigen anderen weg verkreegen, worden zeldzaam ter toetze gebragt; éénsveronderſteld zynde, dat ze regtmaatig zyn, houdt men ze nimmer voor dwaalend. Van deeze berusting in éénsaangenomene gevoelens zyn geenen geheel vry; tuſſchen vrees van onzekerheid, en wederzin van arbeid, blyft ieder bykans in de hoogte waar hy zich bevindt, terwyl hy nog klimmende vorderingen zou kunnen maaken: en zy, die op hun drie en dertigſte jaar verſtandig zyn, zullen op hun vyf en veertigſte weinig wyzer weezen.

GEDAGTEN OVER HET HAATLYKE DER ONREGTMATIGE BEHANDELINGEN VAN DEN EVENMENSCH.

Trok onlangs het afſchuwelyke der Oorlogswoede (*), het gedrag van oorlogzugtige Vorſten, onze aandagt tot zig; niet minder opmerkenswaardig komt ons, in een ſoortgelyk gezigtspunt, voor het haatlyke gedrag veler Menſchen, in een lageren kring geplaatst, die, zo ver hunne vermogens reiken, niet ongelyk zyn aan zulke Vorſten; daar ze, door hunne onregtmatige behandelingen van den Evenmensch, 'er op uit zyn, om de Maatſchappy te verwoesten, en het onheil te berokkenen van de zodanigen, die met hun in dezelfde Maatſchappy leven. —— In ſtede van het geluk der Leden hunner Maatſchappye te bevorderen, en het welwezen van den Naasten te bewerken, ſmeden maar al te velen uit hun, in het verborgen, tegens elkander de ſnoodſte aanſlagen; aanſlagen, die het licht niet zien mogen; aanſlagen, zo al niet, om zynen evenmensch het leven te benemen, ten minſten om hem te bederven, en op allerleie wyzen te benadelen; —— aanſlagen, die geſchikt zyn, om, op de puinhopen van zyns naastens verderf, zyne eigen grootheid te bouwen, —— om verfoeijelyke inzigten en oogmerken te bereiken,

(*) Zie boven, bl. 406.

ken, door elkanderen te benadelen, te vervolgen, te verjagen, en den gehelen ondergang te bewerken; —— aanſlagen, die de banden der Maatſchappye verbreken, en de onderlinge rust verſtoren! — Is dit, ô mensch, uwe beſtemming, om zo met uwe medeſchepzelen te handelen, met welke gy zamen leeft; is dat het einde, het doel, uwes Scheppers? —— De Maatſchappy vordert, dat men elkanders geluk altoos zal behartigen; en het zelve nimmer uit het oog verliezen: maar is dat beantwoorden aan uwe beſtemming, rusteloos bezig te zyn, om elkanderen ongelukkig te maken; alles aan te wenden wat daar toe dienen kan; en 'er, zonder agt te geven op regt en onregt, alleen op uit te zyn, om zyn ſnood opzet, zyn verderfelyk oogmerk, te bereiken? —— Is dat een beſtaan waardig aan redelyke Wezens? —— voegt dit aan verlichte Christenen! —— Verpligten ons niet de onderlinge betrekkingen, welke wy als gemene leden eener geregelde Maatſchappy op elkanderen hebben, verpligten die ons niet ten ſterkſten, om elkanders voordeel te behartigen? —— Zyn wy niet verpligt, die banden van verbintenis nauwer toe te halen, en alles toe te brengen, wat tot heil van elk Lid, tot bloei, rust en welvaart der Maatſchappy, ſtrekken kan? Hiertoe roepen ons onze tydelyke belangen; en 't is onze onwrydelyke pligt alles tegen te gaan, wat hier aan hinderlyk zou kunnen zyn, als daar is, oproer, muitery, en zoortgelyke wanordens, die de hechtſte zuilen der Maatſchappy ondermynen, en doen waggelen: —— want, waar de wetten vertrapt worden, waar men geen regt of geregtigheid handhaaft, daar werkt men ten verderve van het algemeen, ten ondergang van den burgerſtaat, ter omkering der Maatſchappy. —— Zyn wy dus, als menſchen, gehouden, elkanders voordeel en belangen te behartigen, hoe veel te meer zyn wy 'er toe verpligt, als Christenen, als verlichte Christenen, die de voetſtappen van onzen Liefderyken Meester behoren te drukken!

Dan is dit het beſtaan der meeste Stervelingen, van het grootſte deel der Christenen? — Zeer ver van daar —— Het tegendeel is maar al te waarachtig. —— Haat, nyd, vervolging, en elkander te benadelen, is veelal een heerſchend kwaad, een algemeen bederf. —— Maar weet gy niet, ô mensch! dat, terwyl gy uw ſnode opzetten ſmeed —— terwyl gy uwe natuurgenoten benadeelt, en vervolgt, de dood u op alle uwe wegen verzelt, u ook overal vervolgt, —— en op 't eigenſte ogenblik, misſchien, agter u ſtaat; om u op het onverwagtst te beſpringen; en u in eenen gapenden afgrond, op wiens uiterſten rand gy reeds ſtaat te waggelen, plotsling voor euwig nêer te ſtorten? — En welke treurige gevolgen zal zulk een yſelyke val niet na zich ſlepen? —— Eene rusteloze, eene euwige, nooit afgebroken, wroeging zult gy ondervinden. —— Een worm, die nimmer ſterft, zal u op het felſt ver-

vervolgen, en rusteloos uwen geprangden boezem knagen! —— De naarſte jammerklagten zult gy aanheffen, terwyl velen, door u gehaat, en fel vervolgd, euwige Vreugde-liederen, ter eere van den Oneindigen, die op den Throon zit, zullen aanheffen.

Hoe haatlyk is zulk een wangedrag, bovenal in Christenen, die tot één Lighaam te zaam vereenigd zyn, en het voorbeeld van hunnen Zagtmoedigſten Meester behoren na te volgen! Wy allen belyden éénen God, en Jeſus Christus, dien Hy gezonden heeft. —— Belyden wy nu dien God, dan moeten wy Hem ook dienen, en eerbiedigen. —— Maar zullen wy God dienen, en zyne Wetten met baldadige voeten treden? —— Zullen wy God dienen, en zyne geboden veragten; niet luisteren naar de ſtemme, die ons gedurig toeroept: „ Hebt malkanderen lief?" —— Zullen wy God dienen, die een God van orde is, en in de Maatſchappy de grootſte wanorders aanrigten? —— Zullen wy God dienen, en de algemene rust verſtoren, ons van de banden der geheiligſte Wetten ontſlaan; — menſchelyke en Godlyke Wetten vertreden —— baldadig vertreden? —— „ Of, kan hy God lief„ hebben, die zynen broeder haat?" —— die deszelfs welzyn op alle mogelyke wyzen dwarsboomt? — Geheel iets anders vordert de Regtvaardigheid, zelfs naar de Wet der natuur. Deze leert ons, dat wy, ſchepzels van dezelfde natuur zynde, onze medeleden alles goeds zullen toevoegen, en alle kwaad van hun pogen af te weren. —— Zo ſpreekt de Natuurwet in onzer aller harte; — zo ſpreken Recht en Gerechtigheid; — dan nog nadrukkelyker Gods heilig Woord, —— de Wetten van het Zaligend Euangely. —— Het zelve leert ons uitdrukkelyk: „ een „ ander niet te doen, 't geen wy niet gaarn begeren zelve ge„ daan te worden." — „ Wy moeten, naar dat onderwys, den medemensch niet ſlegts liefhebben met die zelfde Liefde, als we ons zelven beminnen;" —— dan, dat hooger klimt, onze Liefderyke Meester beveelt ons zelfs: „ Onze Vyanden Lief te heb„ ben —— Goed te doen, die ons kwalyk gehandeld hebben —— en te Zegenen, die ons Vloecken."

Zulk eene dure verpligting word ons allen, die den naam van Jeſus, en het Euangely des Vredes belyden, opgelegd; onder die verpligting zyn alle Christenen, zonder onderſcheid, gebragt. — „ Die den naam van Jeſus belyd, ſta af van alle ongeregtigheden." En geen wonder, onze grote Meester heeft ons het ſprekendſte voorbeeld ter volging nagelaten. —— Jeſus, onze grote Meester, was onze Liefderyke Heiland, en blyft die tot in de Euwigheid. —— Alle zyne Leſſen, de ganſche inhoud van het Euangely, ademen niet anders dan loutere Liefde; — en Hy predikte, in zyne omwandeling hier op aarde, eene Leer, welke Hy zelve beleefde, die Hy met zyne daden en handelingen bevestigde. —— Hy leide den menſch gene laſten op, die Hy, even als de Joden, zelve weigerde te dragen; het tegendeel is waarachtig.

Nie-

—— Niemant kon Hem overtuigen van zonde. —— Loutere Goedheid was de Here. —— Het land doorgaande, deed hy niets, dan goed: —— waar Hy zyne treden zette, was Goedheid en Liefdadigheid. —— Een toevlugt van kranke, een hulpe in benauwdheid, en een redder zelfs uit den dood, betoonde zich de Here Jesus. —— Kreupelen deed Hy wandelen, blinden schonk Hy het gezicht, doven deed Hy horen, stommen spreken, hongerigen spyzigde Hy, en die van boze Geesten bezeten waren, verloste Hy uit derzelver ketenen.

Zullen zy dan den naam van Christenen waardig wezen, die regt het tegendeel zyn wat Jesus was, —— die regt het tegendeel doen, als Jesus hun deede, —— die de Wetten en Geboden van het Euangely veragten? —— Zullen zy den naam van Christenen waardig zyn, die den groten, den zagtmoedigen Meester niet na wandelen? —— Roept Hy ons nog niet gedurig, in zyn Euangely, toe: „Leert van my, dat ik Zagt„moedig ben." —— Of zullen zy den naam van Christenen verdienen, die elkanderen haten en vervolgen? —— Jesus spreekt de Zagtmoedigen Zalig, en zegt, dat zy het Koningryke Gods beërven zullen: terwyl zy, die ongeregtigheid gedaan hebben, in den vurigen oven geworpen zullen worden, alwaar weninge zal zyn, en knersinge der tanden. —— Wanneer ook Gods regtvaardige wrake en toorn zal komen op hen, die hunne broeders vervolgd, en het bloed der Profeten vergoten hebben. Het regtvaardig bloed dier vervolgden en gedoden zal tegen hen getuigen, op dien grootsten en gedugtsten aller dagen, wanneer Jesus in majesteit zal verschynen, op welken Hy al het menschdom dagvaarden zal voor zynen regterstoel; —— wanneer zy, die in de Graven zyn, zullen opstaan; en met de nog levende verschynen voor zyne Vierschaar, om van alle hunne bedryven, van alles wat zy gedaan hebben, rekenschap af te leggen; —— wanneer Hy met vlammenden vure wrake zal oefenen over de genen, die het Euangely van Christus ongehoorzaam geweest zyn; die, in bange vertwyfeling, als dan te vergeefsch zullen roepen: „Bergen valt op ons, heuvelen bedekt „ons, van voor het aangezigte Gods."

Wie, dit nagaande, bezeft niet, dat zy den naam van Christenen geheel onwaardig zyn! Het gedrag van een waar Christen is juist het tegengestelde. Hy bemint den naasten, en poogt alle nadelen van dezelven af te keren; ten einde de zamenleving aangenaam te maken, en de Maatschappy te doen bloeijen. — Zy, die aan allen wel doen, die ieder mensch beschouwen als hunnen natuurgenoot, en langs dien weg ook aanspraak kunnen maken op eens anders hulp en bystand, zulke kennen hunne bestemming; door hen word de Maatschappy bevestigd, en derzelver bloei bevorderd. Hunne harten gloeijen van goedwilligheid, liefdadigheid en goedheid. —— Toegenegenheid, zugt en pogingen, om het heil van 't menschdom te bevorderen, is hun hoofd-

hoofdbedoelde. Nimmer verheugen zy zich meer, dan in den algemenen welvaard der Maatſchappy; in den voorſpoed, het geluk hunner Natuurgenoten. —— Zy haasten zich, om, ter onderſteuning der Ellendigen, toe te ſchieten. Zagtmoedig, en medelydend, verkwikken zy, zonder aanzien des perſoons, alle behoeftigen. Zy zyn de toevlugt der ongelukkigen, de troost der bedroefden, en de uithelpers van die genen, welken in benauwdheid zyn. Kwaad met kwaad vergelden zy niet, veel minder kwaad voor goed; zelfs doen zy goed den geenen, die hen vyandig zyn; en tragten, door vriendlykheid, aller harten te winnen. Ze zyn zagtmoedig omtrent de genen die dwalen en verkeerd handelen; en bovenal medelydend omtrent de zulken, welke met ſmarten, angſten en ongevallen, te worſtelen hebben. — Hunne hulp verligt het gewigt der ongelukken; hunne vriendelykheid bevordert den vrede en eensgezindheid. —— Zy weren allen wrevel, haat, toorn, verbittering, gramſchap, vervolging en wraakgierigheid. —— Dus handelende, leven zy naar de wyze beſtemming, waar toe ze van hunnen Groten Maker verordend zyn, en beantwoorden met dankbaarheid aan hunne verpligting.

'Ach! dat wy allen zo gezind waren! —— Alle twist en tweedragt wierd wel dra uit de zamenleving verbannen. —— Alle haat en nyd, die verderfelyke pesten der Maatſchappy, zouden een einde nemen. —— Men zou, gelyk thans nog maar al te dikwerf geſchied, de Menschlievendheid geen dwaasheid, en het gevoelige medelyden geen ſchandelyke laſheid, heten! We zouden, als minzame broeders, zamen in vrede, rust en eensgezindheid, leven. — Hier toe behoorde het bezef van de kortſtondigheid en wisſelvalligheid onzes levens elk onzer te nopen. Bedagt een ieder dit regt ernſtig, wel dra zou hy zyn uitzinnig woelen ſtaken, de vrede, eensgezindheid en rust, boven alles behartigen! Dagt een ieder by zichzelven: „ Ach! wie ben ik, die zo vele ontwerpen ſmede; —— die zo vele uitzigten hebbe; —— in zo vele woeling en onrust deel neme; — myne natuurgenoten vervolge, en hun verderf helpe bewerken! Mogelyk, wie weet het, nog maar weinige ogenblikken, en de dood komt my verraſen! — Mogelyk, wie weet het, terwyl ik deze ſnode opzetten ſmede tegen mynen Evenmensch, ſtort ik op het onverwagtst in de groeve des verderfs, en moet verſchynen voor een regtvaardig Rechter, die naar waarheid oordeelt, en regtmatige ſtraf zal oefenen over al het onregt door my bedreven, over al het kwaad dat ik in de Maatſchappy gepleegd, en mynen broederen heb aangedaan!" —— Dagt elk mensch by zich zelven: „ Word ik al niet ſchielyk opgeroepen, wat is tog myn leven anders, dan eenige op elkanderen volgende ogenblikken —— die haastig voortſnellen, en niets zyn, by eene eindeloze Euwigheid. —— Laat ik lang leven, hoe ſchielyk zal nochtans die tyd daar zyn, dat ik dit toneel zal moe-

moeten verlaten. —— Laat ik een langwylig krank- en ſterfbed hebben, al haast zal die tyd tog geboren zyn, dat ik magteloos daar zal nederliggen ——— en, nederliggende, met de dood worſtelen, die my eindelyk te ſterk zal wezen: waar tegen Vrienden en Bekenden, die rondsomme de veege bedſponde ſtaan, my niet kunnen beſchermen, die ſlegts afwagten, dat ik den laatſten adem uitblaze! —— Dat ik daar magteloos zal nederliggen; terwyl myn bange boezem door duizend doodsangſten dermate zal geprangd worden; —— dat ik niet zal weten waar my te bergen, —— dat de moedeloosſte vertwyfelingen my het klamme doodzweet uitperſen!" —— Ach! mogt ieder mensch deze gedagten by zich zelven voeden, dat elk, 't zy hoog, of laag, ryk of arm, Heer of Knegt, Vorst of Bedelaar, eens in het tydſtip zal komen, dat hy dien ontzaggelyken ſtap van den tyd in de Eewigheid, welke zulke gewigtige gevolgen zal hebben, zal doen!

Hoe wenschlyk ware het, dat wy dit verſtandig mogten gadeſlaan; en ons daar toe alvorens bereiden, door te wandelen op de paden des rechts, en den Here te vrezen, alle de dagen onzes levens! —— Mogt de Liefde alle onze gangen beſtieren, en de Rechtvaardigheid ons by de hand leiden! ——— Mogten wy allen, als eensgezinde Broeders, onder elkanderen leven, de rust en vrede beminnen, den bloei der Maatſchappy bevorderen, en ons eenparig bevlytigen, om nuttige Leden der Zamenleving te zyn!

Mogten wy allen, eindelyk, zo onder elkander pogen te leven, dat onze harten zelfs juichen konden in de Godlyke oordelen, en onze verwagting ware, eens overgevoerd te zullen worden in de woningen der Euwige Gelukzaligheid!

C. v. d. G.

GEDACHTEN BY DEN MORGENSTOND, IN DEN ZOMER.

Ontwaakt, ontwaakt uit uwe ſluimeringen, gy gevederde zangers, begroet den morgenſtond met uwe bekoorlyke, met uwe ſchelklinkende, toonen, heft een danklied aan ter eere van Hem, die u het vermogen inſtortede, om, door uwen lieflyken zang, den geest van verheevener weezens te betoveren, ter eere van Hem, die u, by het aanbreekend morgenrood, tot uwen ſchuldigen pligt roept, om de herleevende natuur te vervrolyken. Hoe ſchoon vertoont zig in de Oosterkimmen de glans des dageraads, nog ſchooner door de zachtjes voortgolvende wolkjes, die met purper en goud omzoomd ſchynen! door zynen verrukkenden luister zoo wel als heilzaamen invloed op alles, 't welk leeven ontvangen heeft, wekt dezelve onzen eerbied op voor dat onbegrypelyk Opperweezen, 't welk deezen aardkloot in zulk een verband met de gulde Zon en de overige hemelbollen plaatſte, en derzelver eens bepaalde loopkringen en dagelykſche omwentelingen zoo beſtendig doet voortduuren, dat de afwisſelingen van dag en nacht elkanderen beurtelings blyven vervangen.

Welk

Welk eene bevallige ſchoonheid heeft dat flaau licht, 't welk den aanbreekenden dageraad op zilveren wieken aanvoert! maar hoe glansryk moet die ſchitterende vuurbol zelve zyn, waar van dit licht de voorbode, de in den dampkring te rug gekaatſte weerglans, is!

Met welk eenen heerlykheid-vollen luister begint de gulde zon zig aan onzen gezicht-einder te vertoonen, en haar beweldadigend licht over de hoogſte toppen der gebouwen en bosſchen te verſpreiden!

Met een gevoel der warmſte aandoeningen, beſchouwe ik uw levenwekkend licht, ô altydbrandende dagtoorts, daar uwe verlichtende, uwe alleskoesterende en verwarmende, ſtraalen myne ziel een nieuw leeven inſtorten!

De ſluimerende natuur verlangde reeds na uwen weldaadigen invloed, millioenen van Schepzelen verheugen zig, wanneer zy door uw opdagend licht uitgenodigd worden, om zig in uwen purperen gloed wederom te bakeren, wanneer zy door uwe levenwekkende ſtraalen omſcheenen worden.

Hoe verrukkend ſchoon vertoont zig het tapyt der aarde by het aanbreekend licht der alles vervrolykende morgenzon, de paarlächtige daauwdruppelen, door welke de verſlapte plantgewasſen verkwikt worden, kaatſen eenen zilverkoleurigen weerglans te rug, nu zy door de ryzende Zon beſtraald worden, terwyl de verkwikte gewasſen hunne malſche en zapryke hoofdjes, met vernieuwde kragten en teffens met vernieuwden luister, om hoog heffen.

De gulde Koornairen, door den daauw bevogtigd zynde, buigen haare hoofden ſtatiglyk na den grond, en leeveren voor den Natuurbeſchouwer zoo wel een verrukkend ſchoon gezigt op, als zy het vooruitzigt op eenen ryken oogst van den arbeidzaamen landman ſtreelen. Het ſchommelend loof der rykgelaadene vrugtboomen treft ons oog door haar bevallig groen, waar agter de vrolyk zingende boschbewoonders zig verſchuilen, terwyl de te rug gekaatſte glans der morgenzon, de door den daauw bevogtigde boomvrugten, daar by glinſterende doet afſteeken.

De fraai geſchakeerde bloemen ontſluiten haare kelkjes, welke zy, geduurende haare ſluimeringen in den ſomberen nacht, geſloten hadden, nu zy, door het vervrolykend licht des dags, wederom beſtraald worden; het oog-betoverend ſchoon van derzelver verſchillende koleuren rukt ons zoo wel in verwondering weg, als derzelver balſemgeurige reuk onzen geest verkwikt.

Het door de groene beemden heen dartelende wollig Vee toont zig verblyd over den opdagenden morgenſtond, welken de huppelende runderkudden, door een ſchorder geluid, verwelkomen.

De wakkere Landman, uit den ſlaap opgereezen zynde, verlaat zynen nedrigen Stulp, en treedt moedig en vergenoegd in het veld, om zynen lastigen arbeid te beginnen, terwyl het vrolykzingend Melkmeisje zig gereed maakt om de volle uijeren der Koeijen, welke, met ongeduld, al loeijende haare komſte te gemoet zien, in haare glinſterende emmers, te ontlasten.

Ver-

Verſpreidt nu de gulde morgenſtond den weldadigſten invloed over alle levendige en bezielde Weezens in het Plant- en Dieren-ryk, hoe zoude ik dan, by de beſpiegeling daar van, myn harte kunnen toeſluiten voor die zagte en verkwikkende aandoeningen, welke, uit de ſtille overweeging van den opgaanden dageraad, geboren worden!! Neen! de onbepaalde wysheid, en peillooze goedheid van het Goddelyk Alvermogen, waar door ik, die te vooren als een onding ſliep, uit den grondeloozen bajert van onbeſtaanlykheid te voorſchyn getrokken ben, zal altoos door my bewonderd worden.

Gy zyt het tog, ô Vader aller Schepzelen, die den ondoordringbaaren ſluijer, waar achter ik als een ongeſchapen weezen in de duisternisſe verborgen lag, opgerold, en my door uw levenwekkend Alvermogen op het doorlugtig ſchouwtoneel der natuur geplaatst hebt, om, in den omvang van Uwe alles-verzorgende goedheid, de beweldadigende uitwerkzelen uwer verlichtende gunſte te ſmaaken; het licht, door welks glansryken luister gy omhuld zyt, verſpreidt eenen zachten weerglans over mynen geest, en verwekt in denzelven de verkwikkelykſte aandoeningen, welke uit de hoofdfontein aller Zaligheden opſtygen, waar uit gelukkiger geesten geheele ſtroomen des heils mogen indrinken.

Welke Zaligheden ſmaakt myne ziel thans, nu de herleevende natuur in den opdagenden morgenſtond, haar met een vervrolykend gelaat toelacht, nu zy, door deszelfs bekoorlyke ſchoonheid getroffen, en met eerbied voor dien getrouwen Alverzorger, wiens werkzaam oog ſteeds op alle zyne Schepzelen geſlagen is, op nieuw vervuld word.

Liefderyke Vader! hebt gy my thans uit eenen gevoelloozen ſtaat, waarin ik door de zuster des doods gedompeld was, wedergebragt in eenen gevoelvollen en herleevenden toeſtand, ik zal U mynen Weldoener dan voortaan in deezen morgenſtond der Eeuwigheid, roemen en danken, ik zal overeenkomſtig de eedele vermogens, met welke ik als een redelyk Schepzel voorzien zynde, my boven zoo veele rangen van onvolmaakter wezens, verheffen mag, U den Allervolmaaktſten een loflied toezingen, dit leeven zal voor my de morgenſtond van dien nimmereindigenden dag uitmaaken, op welken verheevener Weezens altoos, door den ſchitterenden gloed dier Zon, welke nimmer taant of ondergaat, beſtraald zullen worden, van dien dag, den welken nooit een ſombere nacht zal vervangen, om haare vaale wieken over het ſchouwtoneel der Eeuwigheid uit te ſpreiden, van dien dag, op welken een altoosvervrolykend licht van geluk verhevener geesten zal te rug houden, om na deszelfs avondſtond te verlangen, van dien dag, op welken hunne vermogens nimmer zullen worden verzwakt of uitgeput, zoo dat zy de rust tot verfrisſching niet nodig zullen hebben.

Minnertsga,
13 Aug. 1789.

D. VAN DER SCHAAF.
V. D. M.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

OPHELDERENDE AANMERKINGEN OVER HET REGTER-AMPT BY DE ISRAELITEN.

(Ontleend uit de *Preface ſur le Livre des Juges*, *par* CHARLES CHAIS.)

De Naam van *Regteren*, reeds voorheen toegeeigend aan eenige ondergeſchikte Overheid-perſoonen in de handhaaving des Regts (*), werd in een zo bepaalden zin niet gebruikt ten opzigte van de *Regteren*, naar welken het Boek in den Bybel den tytel van *Regteren* draagt, als behelzende de Geſchiedenis der Hoofden van GODS Volk, zints den dood van *Joſua*, tot omtrent den tyd, wanneer de *Israeliten* eenen Koning begeerden. Men gaf hun dien naam niet enkel, als aan Volksbeſtuurders tot die waardigheid verheven, om de goede orde en tugt te bewaaren, om regt te ſprecken, en verſchillen te beſlisſen (†); noch ook, gelyk eenige Geleerden gedagt hebben, als Veldheeren aan den Staat geſchonken, om zich aan 't hoofd der Legermagt te ſtellen, deeze in buitengewoone tyden aan te voeren, ten einde den verlooren Roem te herwinnen, en de Vryheid weder te geeven (§).

Schoon men vry algemeen het gevoelen van GROTIUS onderſchryft, die de *Regters van Israel* vergelykt, met de *Dictators* te *Rome*, of met de Bevelhebberen, die men in *Gaule*, in *Germanie*, en *Bretagne* vondt, eer de Romeinen aldaar eene andere Regeeringsvorm ingevoerd hadden (**), ſchynt het ons toe, dat de *Regters*, voor hun leeven, in hun Perſoon, de eerſte waardigheden van het Ge-

(*) Jos. VII. 30-34. XXIII. 2. XXIV. 1.

(†) SELDEN doet ze, in naavolging van BARTENORAS en JARCHI, voorkomen als Prinſen van het groot Sanhedrin. *de Synedr.* Lib. II, C. 4. 5. 6.

(§) JOSEPHUS Hiſt. Lib. VI. c. 6.

(**) Zo dagt GOODWIN. CARPSOVIUS *Introd. ad Lib. Hiſt.* V. T, cap. 10. §. 2. STACKHOUSE *Hiſt. of the Bible.* Tom. I. p. 577.

Gemeenebest vereenigden, en dat de uitoefening van de Oppermagt by hun huisvestte.

God, de Geever der Wetten, en de Insteller van de Regeeringsvorm by de *Hebreeuwen*, hadt, hun Koning blyvende, het heilig pand der Volks Vryheid toevertrouwd aan de *Vergadering van Israel*, en byzonder aan den Raad der Overſten, en Oudſten van alle de Stammen. Maar ten einde de verſtandige Beſluiten, in deeze Raadsvergaderingen genomen, ten behoorelyken tyde, uitgevoerd, de Wetten in kragt gehandhaafd, en de Magt van den Staat, met de daad tot het verzekeren der Onafhangelykheid, en het bezorgen van den Voorſpoed, zou aangewend worden, vond God goed, deeze zorge toe te vertrouwen aan één enkelen, die als 't ware zyn *Onder-koning* of *Plaatsbekleeder* was, in het beſtuur van het Gemeenebest (*).

Even gelyk, in volgende tyden, *Lacedemonie* zyne *Koningen*, *Athene* zyne *Archonten*, Rome zyn *Burgemeesters*, *Carthago* zyn *Suffetes* (†) had, zo had het Gemeenebest in *Israel* zyne *Sophetim* of *Regters*, en deeze laatſte Beſlisſers van den Vrede en den Oorlog ſtonden met de eerſte gelyk (§). 't Zyn de Eertytels niet die uitſpraak doen over de hoogheid en majeſteit der Bedieningen. De *Burgemeesters te Rome* waren in geen opzigt iets minder dan de *Koningen* te *Lacedemonie*. By de *Hebreeuwen*, was *Regter* en *Koning* bykans hetzelfde. Dit is het denkbeeld van een der Geleerdſte Schryveren, onder allen die zich op het doordenken van dit onderwerp hebben uitgelegd, „De Tytel van *Koning*," ſchryft hy, „betekende by de *Israeliten* niet meer, dan een *Land-voogd* of *Opperhoofd*, zodanig was MOSES en JOSUA, „zodanig waren de Regters, die na hun opſtonden (**)."

't Is waar dat, in laateren tyde van het *Israelitisch* Gemeenebest, de *Koninglyke Waardigheid*, in eenige opzigten, verſchilde van de *Regterlyke*, ſchoon veel minder dan men doorgaans denkt (††). Maar, indien wy tot MO-

(*) LOWMAN. *of the Civil Gouvernement of the Hebr.* cap. I. p. 177.

(†) LIVIUS. Lib. XXX. c. 7. XXVII. 38.

(§) LOWMAN, als boven, p. 178.

(**) BERTRAM, *de Rep. Hebr.* p. 104.

(††) Zie 1 SAM. VIII. 5, 6. 1 KON. III. 9. 2 KON. XV. 5.

MOSES opklimmen, die *Koning in Jeſchurun* (*) genoemd word, zullen wy gereedlyk begrypen, dat de Tytel, in den grond der zaake, niets meer zegt, dan dat hy *Regter in Israel* was; en by gevolge, dat de *Regter van Israel*, by deszelfs eerſte inſtellinge, de Koning diens Volks, of, om nauwkeuriger te ſpreeken, de Plaatsbekleeder van GOD zelve was (†), die zich, op eene byzondere wyze, het Oppergebied had voorbehouden, te midden van een Volk, welks GOD hy zich verwaardigd had by uitſtek te weezen.

Onder deeze Godsregeering was MOSES de ziel van alle de Raadsvergaderingen des Gemeenebests, de eerſte Overheid by de *Hebreeuwen*, de Regter in hunne geſchillen, de Oppergebieder hunner Legermagten. Hy hield de Wetten van den Staat in volle kragt; hy zette de vermogens in werking. En, daar hy in dit alles nooit mogt afwyken van de bevelen des ALLERHOOGSTEN, wiens Wil hy, in veele gevallen, uitdruklyk moest raadpleegen den *Urim* en *Thummin*, eer hy zich bepaalde hoe te handelen, ziet men, dat zyn gezag alleen een ondergeſchikt gezag was; dat, welk een naam men ook aan zyne Waardigheid geeve, en welk eene uitgeſtrektheid men aan zyne Magt toekenne, het Bewind over *Israel* altoos eene Theocratie of Godsregeering bleef (§).

Men weet, welk antwoord MOSES ontving, toen hy op 't einde zyns leevens den HEERE bad, om hem in de Regeering van den Burgerſtaat, en den Godsdienst, een Medehelper toe te voegen. *De* HEERE *zeide tot* MOSES. *Neem tot u* JOSUA, *den Zoon van* NUN, *een Man, in welken de Geest is, en legt uwe hand op hem, en ſtelt hem voor het aangezigte* ELEAZARS, *des Priesters, en voor het aangezigte der gantſche Vergaderinge, en geeft hem bevel voor haare oogen, en legt op hem van uwe heerlykheid, op dat ze hooren, te weeten de gantſche Vergadering der Kinderen Israels. En hy zal voor het aangezigte* ELEAZARS *des Priesters ſtaan, die voor hem raadvraagen zal, naar de wyze van Urim, voor 't aangezigte des Heeren; naar zynen mond zullen zy uitgaan, en naar zynen mond zullen zy ingaan, hy, en alle de Kinderen Israels met hem, en de gant-*

(*) DEUT. XXXIII. 5.
(†) CONRINGIUS, *de Repl. Heb.* p. 249, 250.
(§) PATRICK en SPENCER, over Deut. XVII. 15. XXXIII. 15.

gantſche Vergaderinge (*). —— Uit deeze woorden blykt, aan den eenen kant, dat de Waardigheid van Beſtuurder des Volks van GOD, niet *Erflyk*, en, aan den anderen kant, dat dezelve niets minder dan *volſtrekt oppermagtig* was.

Deeze Waardigheid was niet Erflyk. MOSES verzogt van den HEERE dat hem iemand zou worden toegevoegd. Zonder hier toe een byzonder Voorwerp voor te ſlaan, zonder eenigen ſtap te doen, om iemand uit zynen Huize by zich te krygen, zo komt alles, wat hy den Heere vraagt, hier op neder. *Dat de* HEERE *de* GOD *der Geesten van allen Vleesch, eenen Man ſtelde over die Vergaderinge, die voor haar aangezigte uitging, en voor haar aangezigte inging, die haar uitleidde, en haar inleide; op dat de Vergadering des* HEEREN *niet ware als Schapen, die geen herder hadden* (†), dat wil zeggen, een Hoofd, bekwaam om de *Israeliten*, in den Burgerſtaat en Kerk, in Vrede en Oorlog te geleiden, met zoo veel getrouwheids en zorge, als een goed Herder over zyne kudde kan draagen; een Mensch, die, voorzien van de gaven des Godlyken Geests, den noodigen Moed, Wysheid en Godsdienſtigheid bezat, om een goed Beſtuurder des Volks te weezen. GOD verhoort deeze beede, en geeft MOSES tot Medehelper en Opvolger, JOSUA, zoon van NUN, uit den Stamme van EPHRAIM, en die op geenerlei wyze den ouden Leidsman *Israels* beſtond. In deezer voege bleeven de hooge Waardigheid, met welke MOSES bekleed was, als mede zyne Ampten en de Voorregten, niet langer dan hy leefde, in zyne Familie; zo ras hy overleed, gingen zy over in handen geheel vreemd van zyn Huis.

Dan, was die Waardigheid niet Erflyk, dezelve was ook geenzins volſtrekt Oppermagtig of onbepaald. Alle zaaken van aangelegenheid werden voor den Hoogen Raad des Volks gebragt, bekend onder den naam van *Vergadering*, of de *Vergadering van Israel*; en vervolgens moest men de Godſpraak des Heeren raadpleegen, over 't geen beſlooten was. Van hier de grondregel der *Rabbynen*, „ dat het aan niemand in 't byzonder toe„ kwam, de Godſpraak te raadpleegen, maar alleen „ aan den Koning en het Hoofd van het *Sanhedrin*, of „ aan zodanig iemand, die last had om het te doen in „ den

(*) NUM. XXVII. 18. 21. (†) NUM. XXVII. 16, 17.

„ den naam des Gemeenebests, en als deszelfs Afgevaar-
„ digde (*)." In ſtede dat MOSES zelve onmiddelyk de Godſpraak raadvroeg, moesten alle zyne Opvolgers, JOSUA niet uitgezonderd, zich ten dien einde bedienen van den Hoogepriester. Wel verre, derhalven, van eigendunklyk te kunnen handelen, was hunne Magt aan de eene zyde ondergeſchikt aan den Hoogen Raad des Gemeenebests, en aan de andere zyde aan de heilige beſtuuringen der Godſpraake, zonder welker goedkeuring de Beſluiten des Raads niet wettig konden worden uitgevoerd. De Hoogepriester bekleedde zich met den *Urim* en *Thummin*; de beſchikkende Regter van de Beſluiten der Vergaderinge vroeg door den mond des Opperpriesters, of men het beſlootene zou doen, dan niet. Eene verſtaanbaare ſtemme (†), die zich uit het Heilige liet hooren, beantwoordde de Vraag, en de Regter of Afgevaardigde des Raads, die dit antwoord hoorde, moest daar volgens zyn gedrag inrigten. Zo lang het Volk in deezervoege de bevelen van zyn GOD ontving, zo lang het daar aan gehoorzaamde, bekroonde de gelukkigſte uitſlag alle onderneemingen, en was dit de roem, zo van het Bewind van MOSES als van JOSUA (§).

Wanneer deeze laatstgemelde, naa den dood van MOSES, volkomen bezit nam van zyne Waardigheid, onderwierp zich het geheele Volk aan hem op dien voet, en 'er werd ſtaatlyk beſlooten, dat een ieder, die ongehoorzaam zou weezen aan zyne bevelen, geſtraft zou worden, als iemand aan gekwetſte Majeſteit ſchuldig. *Wy zullen*, betuigen de Stammen aan hun nieuw Opperhoofd, *al wat gy ons geboden hebt, doen, en alomme waar gy ons zenden zult, zullen wy gaan. Gelyk wy in alles naar* MOSES *hebben gehoord, alzoo zullen wy na u hooren, alleenlyk dat de* HEERE *uw* GOD *met u zy, gelyk hy met* MOSES *geweest is. Alle Man, die tuwen monde wederſpannig zyn zal, en uwe woorden niet hooren in alles wat gy hun gebieden zult, die zal gedood worden* (**). In deezer voege zwoeren de *Israeliten* aan JOSUA eene volſtrekte Gehoorzaamheid; doch in de veronderſtelling, dat *de Eeuwige met hem zou weezen, gelyk hy met* MOSES *geweest was*, en dat de Bevelen, welke hy hun gaf, Bevelen van GOD waren.

Zie

(*) SELDEN *de Synedr.* Lib. III. cap. 12. §. 4.
(†) LOWMAN, als boven.
(§) JOSUA V. 16-18. (**) JOSUA I. 16.

Zie hier, in weinig woorden, welke oorſpronglyk de Magt was van het Hoofd der *Israeliten*, in Oorlog en in Vrede. Den Oorlog verklaarde hy in den naam des Volks, en hy nam, als Opperlegerhoofd, het bevel der Krygsmagt op zich. In Vrede, en ten opzichte van het Staatkundig en Burgerlyk Beſtuur, riep hy de *Vergadering van Israel* zamen, hy zat als eerſte Raadsheer en Magiſtraatsperſoon voor, in alle Raadsvergaderingen, hy droeg de Zaaken voor, voerde de Beſluiten uit, en beſliste zonder dat men zich op een hooger Regtbank kon beroepen, de Geſchillen aan hem voorgedraagen: maar in dit alles, wy herhaalen het, deed hy niets dan in hoedanigheid van Plaatsbekleeder van dien JEHOVA, welken het Volk erkende voor zyn Oppervorst, en aanbad als den éénen waaren GOD. Als verdeediger van den Godsdienst diens grooten GODS, als Wreeker der misdryven en ongeregeldheden, bovenal van de Afgodery, welker beginzels hy moest weeren, of den voortgang daar van ſtuiten, ſtonden de Wetten van den Burgerſtaat en de Kerk, onmiddelyk, onder zyne beſcherming; doch zyne Magt ſterkte zich niet uit om nieuwe Wetten te maaken, noch om het Volk nieuwe Lasten op te leggen, noch om in gewigtige gevallen iets te doen, eer de HEERE zyn welbehaagen had bekend gemaakt (*). Het valt gemaklyk te begrypen, hoe deeze eerſte en oorſpronglyke Inrigting van der *Hebreeuwen* Staatsbeſtuur, wyslyk, beſtemd en geſchikt was tot Heil des Volks. Ten zelfden tyde, dat de *Israeliten*, in den Perſoon van hun Regter, een punt van vereeniging hadden, zo voor hunne Krygsmagt als voor hunne Raadpleegingen, vonden zy in hun allen noodig gezag, 't zy om paal en perk te ſtellen aan de mededingingen en jalouſyen, 't zy om de eerzugtige aanſlagen te beteugelen, zo van de magtigſte Stammen, als van den meesten invloed hebbende Overſten en Priesters. Te vergeefsch zouden de Grooten van den Staat, alleen met hun eigen byzonder belang te raade gaande, ten nadeele hunnes gelyken, en tot bederf van het algemeen Welweezen, het ondernomen hebben, zich boven hun rang te verheffen, om hun minderen te verdrukken, en huns gelyken te vernederen; wat vermogten zy tegen den wil van een Opperhoofd, Meester in 't Leger en de Raad.

(*) LOWMAN, p. 186. CALMET, *Pref. ſur les Juges.* STACKHOUSE, *Hiſt. of the Bible*, Tom. I. Lib. V. c. 2. p. 577.

Raadzaal beiden? Welke waarſchynlykheid deed 'er zich op, dat de Stammen eene verbintenis tegen hem zouden aangaan, althans, indien hy derzelver Vryheid niet belaagde, of zich geene Magt en Gezag aanmaatigde grooter dan hem toekwam? En hier aan zelfs, aan dit misbruik van Magt en Gezag den Regter in *Israel* toevertrouwd, had de Wysheid van GOD alle voegelyke paalen gezet. Eerst was hy verpligt den Raad der Vergaderinge en des Volks in te neemen, vervolgens gehouden de Godſpraak te raadpleegen over 't geen vastgeſteld was; en het regt niet hebbende, om de Wetten te veranderen, af te ſchaffen, of te vermenigvuldigen, had de Regter, en men merke dit wel op, tot Byzitters in den Raad, de zodanigen, die onder hem in 't Leger bevel voerden, en dit Leger beſtond alleen uit diezelfde Burgers, die deel hadden in de Vergadering van GODS Volk. Men kende toen die wervingen der Officieren, dier loontrekkende Krygsknegten van onzen tyd, niet; en wanneer men zich de zodanige zou hebben kunnen aanſchaffen, had het Opperlegerhoofd der *Hebreeuwen* geen Fonds van Geldmiddelen te zyner beſchikkinge, om ze door betaaling aan zynen dienst te verbinden. Aan den eenen kant, kon hy geene andere Belasting den *Israeliten* opleggen, dan welke zy betaalden in de handen van de Bedienaaren des Godsdiensts, en de Staat had geene andere Inkomſten dan deeze. Aan den anderen kant was het, uit hoofde van de Wetten op de Landeryen gemaakt, die het deel Lands, welke ieder Familie mogt bezitten, bepaalde, niet wel mogelyk, dat byzondere Perſoonen zich verrykten in een Land, waar men daarenboven geen Handel met Vreemdelingen dreef, en het neemen van Woeker zo ſtreng verboden was (*). —— Op deeze wyze vond de openbaare Vryheid zich verzekerd, niet alleen door de balans van Magt toevertrouwd in de handen van alle Orders in den Staat; maar ook, door het onvermogen der Eerzugt, om zich te beweegen en ondersteunende hulpmiddelen te vinden. Van hier heeft men ook opgemerkt, dat, ondanks de veranderingen, welke, zints den tyd van JOSUA, de oorſpronglyke inrigting van *Israels* Gemeenebest ondergaan heeft, de omwentelingen in 't zelve voorgevallen, niets te rekenen zyn in vergelyking met die andere Staa-

(*) LOWMAN, als boven, p. 186-190. *Nouv. Biblioth., ou Hiſt. Litter. Tom.* X. Sept. 1741.

Staaten beroerden, en dat de duur van 't zelve die van alle de bekende Gemeenebesten en Koningryken overtrof (*).

Maar nauwlyks had JOSUA zyn roemryken leevensloop geeindigd, of de *Israeliten* vergaten hunne Pligten, en verwaarloosden hun Geluk. Ongetrouw genoeg aan hunne verbintenisſen, en vyanden van hun eigene belangen, om zich nauw te vereenigen met de *Cananiten*, die zy hadden moeten uitrooijen of te onderbrengen, trouwden zy de Dogters diens Volks, ſchikten zich na de heerſchende Afgodery, en namen hunne Zeden aan (†). GOD, dewegens misnoegd, onttrok hun zyne beſchermende hand. In ſtede van hun onafgebrooken te doen leeven onder zodanige Opperhoofden als MOSES en JOSUA geweest waren, gaf hy hun ſlegts *Regters* by gelegenheid, in buitengewoone omſtandigheden, als zy, onderdrukt door hunne vyanden, zich volſtrekt in een hulploozen ſtaat bevonden, en, naar den mensch geſprooken, op den rand des volſtrekten ondergangs. Zomtyds zelfs gaven zy zich Opperhoofden zonder eenige keuze, of merkbaare beſtemming van GODS wege (§). En men kan van den eenen en anderen niet zeggen, dat zy allen 't zelfde gezag hadden, of dat zy allen tot het Regterampt met dezelfde oogmerken verheeven waren. Van de Vyftien of Zestien Regters, welke men telt, waren 'er eenigen, als OTHNIEL, EHUD, SAMGAR, BARAK, DEBORA, GIDEON, JEPHTHA, SIMSON, tot Bevryders gezonden, die de boeijen verbraken, in welke de *Israeliten*, hunne Nabuuren ſchatting ſchuldig geworden, zugtten (**); bekleed met eene Godlyke magt, behaalden zy beſliſſende overwinningen, en bewrogten wonderdaadige verloſſingen. Anderen, als TOLAH, EBZAN, ELON, ABDON, ELI, SAMUEL, meer beſtemd om het Regt te handhaaven, en den dienst van den waaren GOD te herſtellen, hebben zich niet beroemd gemaakt onder de Helden, die in 't ſtryden en aan de ſpitze des Legers uitblonken. Eenige waren Regters over alle de Stammen, terwyl het grootſte gedeelte hun gezag bepaald vonden, tot die enkele Stammen, welke zy uit dienstbaarheid verlosten. Dus, by voorbeeld, voerde

BA-

(*) *Nouv. Biblioth.* als boven. LOWMAN, als boven, Cap. 13. p. 133, enz.

(†) JOSUA XXIV. 31. REGT. II. 10. (§) REGT. XI.

(**) REGT. II. 18, 19.

BARAK, misschien, alleen bevel over de Stammen van *Zabulon* en *Naphthali* (*); GIDEON, waarschynlyk over die Stammen, als mede *Manasse* en *Asser* (†); JEPHTHA, over die van *Gad* en *Manasse* (§). Maar, gelyk wy aangemerkt hebben, twyfelen wy niet, of hun Waardigheid was voor hun leeven, en te welker gelegenheid ook tot het Regterampt verheven, bleeven zy het Gemeenebest dienen tot het einde hunner dagen, waakende over de openbaare rust, en de geschillen beslissende (**). Voor het overige leefden zy zonder pragt. Zy hadden geen lyfwagt, geen gevolg, geen toestel, geen inkomsten, of voordeelen aan hunne waardigheid verbonden. Staken zy eenigzins in het Land hunner inwooninge uit, gelyk wy zien, dat JAÏR en ABDON met veel luisters te voorschyn traden (††), wy hebben reden om te gelooven dat zy dit deeden uit hunne eigene goederen, op de wyze van andere Grooten diens Volks (§§).

Wel verre, derhalven, van te zeggen, gelyk eenige Geleerden gedaan hebben; dat de *Regters* Lieden van eenen geheel anderen rang waren dan MOSES en JOSUA (*), gelooven wy, dat zy, wat het weezenlyke hunner Ampts-bedieningen aanbelangt, met hun gelyk stonden. Dit is ook na genoeg het denkbeeld van JOSEPHUS. „ Geduurende de Regeering van MOSES," schryft hy, „ en van „ JOSUA, diens Opvolger en Veldheer des Legers, was de „ Regeeringsvorm Aristocratisch; maar, na den dood van „ JOSUA, had geen Persoon eenige Oppermagt; achttien „ jaaren sleeten zy in Regeeringloosheid. Men keerde „ vervolgens weder tot de eerste Regeeringsvorm, en gaf „ het Oppergezag, onder den naam van *Regter*, aan hem, „ wiens moed en bekwaamheid, in den Oorlog, hen die „ eere meest waardig maakte; de *Koningen* zyn op die „ *Regters* gevolgd (†)."

't Is waar, men sloeg geen agt op de Geboorte en de Familie in de verkiezing der *Regteren*. 't Is waar dat men by

(*) REGT. IV. 10. (†) REGT. VI. 35. (§) REGT. XI. 29. XII. 1. (**) REGT. X. 25. XII. 7. 1 SAM. VII. 15.
(††) REGT. X. 4. XII. 14.
(§§) REGT. V. 10. Zie D. CALMET. STACKHOUSE, *Theol.* P. III. c. 5. §. 3. LOWMAN, als boven, p. 188.
(*) Mr. DES VIGNOL., *Chron. de l'Hist. Sainte*, Tom. I. p. 7. 27.
(†) JOSEPHUS, *Hist.* L. VI. c. 6.

by hunne verkiezing, of by hunne inhuldiging, geene dier Plegtigheden zag, welke vervolgens by die der *Koningen* plaats greepen; dat geen der *Regteren*, ABIMELECH uitgenomen, den hoogklinkenden Tytel van Monarch of *Heerſcher* aannam (*), en dat GIDEON, wanneer men hem denzelven wilde opdraagen, dien met verontwaardiging verwierp; dewyl aan niemand, dan aan GODE toekwam, dien Tytel aan den zodanigen te ſchenken, dien hy aan 't hoofd des Gemeenebests plaatſte (†). Nog eens, wy zullen, de zaak in den grond onderzoekende, bevinden, dat de *Regters* de plaats van MOSES en JOSUA bekleedden, in 't geen allergewigtigst was, dat zy een Oppermagt bezaten gelyk aan die der *Koningen*, ſchoon doorgaans min uitgeſtrekt, en altoos onder de Godsregeering; een Godsregeering, meer merkbaar geduurende al den tyd dier *Regteren*, dan vervolgens, ſchoon dezelve altoos bleef voortduuren (§).

't Was niet terſtond naa den dood van JOSUA, dat GOD *Regters* gaf aan de *Iſraeliten*. Zy hadden welhaast de beloften, aan dien Veldheer gedaan, vergeeten, als mede de heilige verbintenisſen met hem aangegaan, om de wapenen niet neder te leggen, voor dat zy de *Cananiten* geheel te onder gebragt hadden. Terwyl zy, aan den eenen kant, op hun eenige voordeelen behaalden, vonden zy, aan den anderen kant, hun affchrikkenden wederſtand. Zich te vrede houdende met ſchatting te betaalen, ſcheenen zy het oogmerk om die Volken te verdelgen, of te onderwerpen, geheel uit het oog te verliezen; 't geen deeze mismoedigheid vermeerderde was, dat het Gemeenebest geen Algemeen Opperhoofd had. Elke Stam werd geregeerd door zyne Oudſten. Men vergaderde te *Silo*, en raadpleegde daar den HEERE; dan, naar allen aanzien, was dit veeleer een *Anarchie* of Regeeringloosheid, dan een geregeld Staatsbeſtuur (**), de Stammen hadden GOD niet verzogt hun een Opvolger voor JOSUA te geeven. Van hier de ongeregeldheden, die allengskens de overhand kreegen. Men liet niet alleen de *Cananiten* geruste bezitters van de plaatzen, waar in zy zich verſterkt hadden, maar ging Huwelyken met hun aan, volgde hun Afgodendienst en Zedeloosheid (††); en terwyl zy,

(*) LEURS, *Origines Hebreæ*, etc. Vol. 1. B. 4. c. 4. p. 39.
(†) REGT. VIII. 23. (§) DEUT. XVII. 15. (**) REGT. I. 1.
(††) REGT. II. III. 5, 6, 7.

zy, zonder *Regter* of *Koning*, ieder zich veroorlofde wat goed was in zyne oogen, ſcheurden de Stammen van een, op zulk eene wyze, dat 'er een bykans werd afgeſneeden (*).

Zo veele misdryven haalden hun Dienstbaarheden en Verdrukkingen op den halze, waar door ze, van tyd tot tyd, geſtraft werden. Twintig of één en twintig jaaren, naa den dood van JOSUA, vielen de *Aſſyriers* op hun aan (†). Acht jaaren kromden zich de *Israeliten* onder hun juk, en het was niet voor het negen en twintigſte of dertigſte jaar, naa den uitgang des Opvolgers van MOSES, dat GOD, bewoogen door hunne traanen, hun een Verloſſer verwekte, in OTHNIEL, uit den Stam *Juda*, de eerſte *Regter* des Volks (§). Onder de dienstbaarheid der *Moabiten* vervallen, verloste EHUD, de *Ephraimith*, hun uit dezelve (**). Vervolgens zien wy SAMGAR hun tegen de *Philiſtynen* verdeedigen (§§). DEBORA, die uit *Ephraim* was, met BARAK, uit *Napthali* herkomſtig, bevrydden ze van de verdrukking JABINS, Koning der *Cananiten*, en de gedenkwaardige overwinning welke zy behaalden op SISERA, Veldheer van de Krygsmagt diens Konings, levert de ſtoffe op tot het Gezang door deeze Heldinne, te dier gelegenheid, aangeheven (*). De *Midianiten*, eenigen tyd daar naa, een gedeelte der Stammen aan zich onderworpen hebbende, was GIDEON, uit den Stam van *Manaſſe* geſprooten, het werktuig van GOD, om hun te verdryven, en Vrede aan den Lande te geeven (†). ABIMELECH, diens Zoon, had de wreedheid om zyne Broeders te vermoorden, en de ſtoutheid om de Vorſtenkroon te aanvaarden; hy regeerde drie jaaren te *Sichem*. Steeds in oorlog met zyne Medeburgeren, tot het oogenblik dat hy voor *Thebetz*, 't geen hy belegerde, 't leeven verloor (§). Wy zien, naa ABIMELECH, THOLA uit *Iſaſchar* (**); JAÏR, een *Gileaditer*, uit den Stam *Manaſſe* (††), en JEPHTHA, uit den zelfden Stam, in het Landsbeſtuur der *Hebreeuwen* elkanderen opvolgen. Deeze laatstgemelde behaalde op de *Ammoniten* een zegepraal, die hem in de noodzaaklykheid bragt, tot het ſtorten van traanen van wegen de Ge-

(*) REGT. XVII. 6. XXI. 25. (†) REGT. III. 8. (§) REGT. III. 3. (**) REGT. III. 11. 15. (§§) REGT. III. 31. (*) REGT. IV. en V. (†) REGT. VI. (§) REGT. IX. (**) REGT. X. 1, 2. (††) REGT. X. 3. 5.

Gelofte door hem gedaan: naa welken tyd hy reeds nog de onaangenaamheid bevond, om de *Ephraimiten*, die hem gehoond hadden, te ſtraffen (*). EBZAN, van *Bethlehem* in *Juda*, bekleedde de plaats van JEPHTHA (†). Vervolgens kwam ELON de *Zabuloniter*, ABDON de *Ephraimith* (§), SAMSON uit *Dan*, wiens geheele Geſchiedenis, zyn Dood daar onder begreepen, vervuld is. Gebeurtenisſen, zo zeldzaam als heilloos voor de *Philistynen* (**). Schoon men ELI en SAMUEL op de lyst der *Regteren* van *Israel* plaatst, eindigt de Geſchiedboeker de Daaden der Regteren te melden, met het wonderbaar verhaal van de wyze, op welke SIMSON met zich eene menigte van Vyanden begroef onder de puinhoopen van het huis, waarin zy Feest hielden (††).

Het daar by gevoegde is niets meer dan een kort verhaal van drie gebeurtenisſen, naar alle waarſchynlykheid voorgevallen in den tyd, verloopen tusſchen den dood van JOSUA, en het Regterſchap van OTHNIEL. De eerſte is de Geſchiedenis van de wyze, waar op een Man van het gebergte *Ephraim*, MICHA geheeten, de Afgodery in zyn huis durfde invoeren (§§). De tweede, het verſlag hoe de *Daniten* zich te *Lais*, aan het Noordlyk einde van *Canaan* vestigden (*). En eindelyk, de byzonderheden van den Oorlog, die alle Stammen genoodzaakt waren te voeren tegen *Benjamin*, die het ſchriklyk wanbedryf tegen de Vrouw van een *Levit*, in een Stad tot het grondgebied van dien Stam behoorende, niet wilden ſtraffen (†).

(*) REGT. XI. 30--40. XII. 17. (†) REGT. XII. 8, 9, 10. (§) REGT. XII. 13--15. (**) REGT. XIII. XIV. XV. XVI.

(††) Eene agtereenvolgende Geſchiedenis van alle deeze *Regteren*, ABIMELECH uitgezonderd, geeft ons MELCHIOR LEIDEKKER, *de Republ. Hebr.* Lib. VII. Cap. 2. §. 5.

(§§) REGT. XVII. (*) REGT. XVIII. (†) REGT. XIX. XX. XXI.

WAARNEEMING VAN EEN GEHEELE ONTAARTING DER VESICA URINARIA.

WEL EDELE HEEREN!

Deeze nevensgaande Waarneeming van een geheele ontaarting der *Veſica Urinaria*, aan de goedheid van myn

myn Vriend, den kundigen Handarts MULLER, verſchuldigd zynde, heb ik gedagt, dat dezelve in uw geagt *Maandwerk* geen onnutte plaats zoude bekleeden, waarom ik dezelve UEd. toezende. Men vind, by de Geneeskundige Schryvers, zommige voorbeelden van gezwellen, verhardingen, en verdikkingen der bekleedſelen van de blaas, welke men in de *Comment. Lipſ.*, en in de *Historia Anatomico-medica* van LIEUTAUD en elders, verzameld kan vinden; dog weinige zyn my bekend, daar de ontaarting zo byzonder was. Dit voorbeeld is getrokken uit het Journaal van den eerſten Chirurgyn van 's Lands Schip van Oorloge, *de Beſchermer*; ik deele het ten nutte van het algemeen woordelyk mede, en ben, met waare agting,

Wel Edele Heeren!

U Ed. Dw. Dienaar, en vlytige Leezer,

JOH. ROBOL, *Med. Doct.*

Amſterdam,
6 Oct. 1789.

Raport der behandeling van den Patient J. van der Meer, *Opperzeylemaker, aan boord van 's Lands Fregat van Oorlog* Bellona, *om reden zyner indiſpoſitie op 's Lands Schip van Oorlog*, de Beſchermer, *overgeplaatst*.

Den 2 Juny 1789, kwam dezelve aan boord, na dat daags te vooren de eerſte Chirurgyn by my aan boord geweest was, dewelke my verklaarde, dat de lyder reeds negen jaaren aan dit ongemak gelaboreerd had, en twee jaaren onder behandeling der Doctoren te Rotterdam geweest was; maar dat tot heden alles vrugteloos was aangewend.

De Lyder onder myn behandeling zynde, onderzogt ik zyn kwaal, waar van hy my het volgende verſlag deed.

Hy had zwaare pyn op de *Veſica Urinaria*, vergezeld met heevige perſingen in het wateren, en na het zelve geloosd te hebben, volgden 'er een menigte ſtukken vet, en zomwylen vleeschagtige deelen. Zyn Pols was flaauw maar geregeld, zyn ontlasting natuurlyk, zyn tong ſchoon; ik bevond ook dat zyn onderlyf geſpannen en opgezet was; dog konde in het minſte geen inflammatie gewaar worden. Na het water nauwkeurig bezien te hebben,

be-

bevond ik 'er geen ſteenagtigheid in. De Catheter was onmogelyk te appliceeren, het welk ook voornoemde Doctor verklaarde, want hy had 'er nooit zyn oogmerk mede bereikt, en ik moet bekennen (tot myn leedweezen) geen begrip van des lyders ongemak te hebben kunnen maaken; voorn. Doctor had hem den *Cortex Peruvianus* laaten gebruiken, met de *Opiata* (*), het welk ik tot den 5 Juny continueerde; doch bevond ook geen beterſchap; ik ordonneerde hem toen het volgende:

℞ *Rad. Altheæ Unc.* jʒ.
Coqʒ in S. q. aq. Coll. Libr. ii, adde
*Sal. Nitri dr*ii.
Oxymell. Simpl. unc. jʒ.

M. Voor algemeenen drank, en om den anderen dag *opii Crudi gr*j., en liet hem dagelyks vier *Enemata Emollientia* appliceeren, en het geheele onderlyf ſmeeren met de *Ol. Laurinum*, tweemaal daags, en continueerde daar mede tot den 20 Juny, wanneer de lyder over ſterker pyn op de blaas klaagde, welke ik ook buitengewoon hard en opgezet vond; ook was de lyder zeer verzwakt, en loosde zyn water met veel moeite, en met meerder ſtukken vet. Ik liet hem gebruiken:

℞ *Cort. Peruv. unc.* ij.
Rad. Alth. unc. jʒ.
Coqʒ in S. q. aq. Coll. Libr. ii, adde
*Sal. nitri dr*iʒ.
Oxymell. Simpl. unc. ij.
Sp. Vitriol. dulc. gtt. LX.

M. Alle twee uuren twee oncen. Continueerde met de lavementen, en liet hem een *Emoll. Cataplasma* over het geheele onderlyf appliceeren, en gaf hem het *opium crudum* om den derden dag; 'er eenige baat by vindende, liet ik daar mede aanhouden tot den 8 July, wanneer de lyder, doodelyk zwak, de pols intermitteerende, in volkomen kennis overleed.

Na het overlyden nieuwsgierig zynde aan wat kwaal de Patient gelaboreerd had, verzogt ik den Capitein om denzelven te mogen openen, het welk my toegeſtaan wierd: na het openen bevond ik de *intestina*, in haar natuurlyken

(*) De beroemde TRALLES had geen verwagting van het Opium in de Ziektens der Blaas, ja verwierp dezelve als onnut. R.

ken ſtaat, maar de blaas was nog zodanig opgezet, dat zy de grootte had van een manshoofd; dezelve geopend hebbende, bevond haar geheel opgevuld te zyn met vleeſchige, vlieſige, en vetagtige deelen, zo dat de lyder onmogelyk zonder heevige ſmerten water konde loozen.

Op den grond van de blaas, vond ik een ſteen, ovaal van geſtalte, en drie en een half lood zwaar; de *membranæ* van de *Veſica* hadden de dikte van twee duimen, als mede de linker Nier, welke drie duimen in zyn omtrek grooter was.

Ik heb nog den Steen, en een ſtuk van de Blaas, onder myne bewaaring.

Aan boord van 's Lands Schip van Oorloge, *de Beſchermer*, den 8 July 1789.

(was geteekend)

F. RUBISCH.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE GANS.

(*Volgens den Heer* DE BUFFON.)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 475.)

De *Ganzen* zyn verdeeld in twee groote Geſlachten, welks eene, zints langen tyd aan den huislyken ſtaat gewoon, aan onze wooningen gehegt, daar voortgeplant en bezorgd is, terwyl het andere, veel talrykere, ons ontkomen, vry en wild blyft; want men ziet, tuſſchen de *Tamme* en *Wilde Ganzen*, geene verſcheidenheden, dan die noodwendig moeten voortkomen van de Slaverny onder den Mensch aan den eenen, en van de Vryheid der Natuure aan den anderen, kant. De *Wilde Gans* is mager, en van veel vlugger maakzel dan de *Tamme*, 't geen men ook waarneemt onder verſcheide andere tamme Vogelgeſlachten, ten opzigte van den wilden Stam, als, by voorbeeld, de Tamme en Wilde Duiven.

De *Wilde Gans* heeft een donker graauwen rug, een witten buik, en, 't geheele lyf over, gewolkt met een rosagtig wit, 't geen het einde van elke veder boort. By de *Tamme Gans*, verandert deeze rosagtige kleur, en het neemt kleurſchakeeringen van bruin of wit aan; en is dezelve by het witte Geſlacht geheel verdweenen; eenige draagen een pluim op den kop; maar deeze veranderingen

gen hebben weinig te beduiden, in vergelyking met die, welke de Hoenders, de Duiven, en veele andere ſoorten, in den huislyken ſtaat ondergaan hebben. In deezervoege zyn de *Ganzen*, en de andere Watervogels, welke wy tot Huisvogels gemaakt hebben, veel min van den wilden ſtaat verwyderd, en veel min onderworpen of gevangen, dan die van het Hoendergeſlacht, die als 't ware natuurlyke Burgers zyn van onze Vogelperken. En in Landen, waar men zich veel werks geeft om *Ganzen* te houden, beſtaat alle zorge, welke men 's Zomers voor dezelve draagt, in ze 's avonds in huis te roepen, of te dryven, en ze een gemakkelyk verblyf te geeven, om te neſtelen en te broeden, en 's Winters een wykplaats en voedzel te bezorgen, dit is genoeg om ze aan 't gewoon verblyf te verbinden, en van wegvliegen te rugge te houden; het overige van den tyd brengen zy in 't water door, waar zy op de kanten der rivieren zich onthouden; en in eene leevenswyze zo naby aan den Natuurſtaat, hebben zy bykans alle voordeelen van derzelver ſterkte van geſtelteniſſe, digtheid van veeren, kragt en hoogte van vlugt. In eenige Landen, zelfs waar de Mensch min beſchaafd, dat is te zeggen, niet de Tyran is, en dat de Dieren meer vryheids geeft, vindt men *Ganzen*, die, geduurende den geheelen Zomer, weezenlyk *Wild* zyn, en alleen 's Winters *Tam* worden. Wy weeten dit uit den Heer SANCHEZ: zie hier het keurig verhaal, 't welk hy deswegen opgeeft.

„ Ik vertrok," ſchryft deeze geleerde Artz, „ in den „ Herfst des Jaars MDCCXXXVI, van *Azof*; zieklyk zyn„ de, en daar en boven vreezende voor de *Cubanſche Tar„ taaren*, beſloot ik den *Don* langs te trekken, en alle „ nagten myn verblyf te neemen in de Dorpen der *Coſak„ ken*, aan de *Ruſſiſche* heerſchappy onderworpen. Op „ de eerſte avonden, bemerkte ik eene groote menigte *Gan„ zen* in de lugt, die nederſtreeken, en zich by de woo„ ningen vervoegden: op den derden avond inzonderheid, „ zag ik zulk een verbaazend aantal by het ondergaan der „ zonne, dat ik de *Coſakken*, by welke ik toen myn in„ trek nam, vroeg, of de *Ganzen*, die ik zag, *Tamme* „ *Ganzen* waren, en of zy van verre kwamen, gelyk haa„ re hooge vlugt ſcheen aan te duiden? Zy antwoordden, „ verbaasd ſtaande over myne onkunde, dat deeze *Ganzen* „ kwamen van Meiren, veel hooger opwaards gelegen; en „ dat alle jaaren, als de dooy inviel, omtrent de maanden

„ Maart

„ Maart en April, uit elk huis der Dorpen, zes of zeven
„ paar *Ganzen* wegvloogen, die alle te gelyk vertrokken,
„ en niet wederkeerden voor 't begin des Winters, dat is,
„ by het vallen van de eerſte ſneeuw, 't geen men in *Rus-*
„ *land* den aanvang des Winters noemt; dat als dan die
„ *Ganzen-driften* zeer, ja zomtyds honderdvoudig, ver-
„ menigvuldigd aankwamen, en zich verdeelden; en dat
„ elke kleine Bende, met nieuw geteeld geſlacht, het huis
„ opzocht, waar dezelve, geduurende den voorgaanden
„ Winter, geleefd had. Drie weeken lang, zag ik alle
„ avonden die vertooning; de lugt was vervuld met een
„ ontelbaar aantal *Ganzen*, die zich in benden afdeelden;
„ de Vrouwen en Kinderen, aan de deuren der huizen
„ ſtaande, keeken 'er na, en zeiden: *zie daar myn Gan-*
„ *zen; zie daar de Ganzen van deezen, van dien, Buur-*
„ *man;* en elk deezer benden ſtreek neder waar zy den
„ voorleden Winter overwinterd had. Ik zag deeze Gan-
„ zenvlugten, tot dat ik te *Nova Poluska* kwam, waar de
„ Winter reeds fel begon te nypen (*)."

't Is waarſchynlyk, dat men uit dusdanige verhaalen zich verbeeld heeft, dat, gelyk BELON zegt, de *Wilde Ganzen*, die 's winters tot ons komen, *Tamme Ganzen* zyn in andere Gewesten; maar dit denkbeeld is ongegrond; want de *Wilde Ganzen* zyn misſchien van alle Vogelen de wildſte en ongetemdſte. Daarenboven is het Winterſaiſoen, wanneer wy ze zien, juist de tyd op welken men moet veronderſtellen, dat zy elders in den tammen huislyken ſtaat leeven.

In *Frankryk* ziet men de *Wilde Ganzen*, op 't einde van October, of in de eerſte dagen van November, overtrekken (†). De Winter, die als dan in 't Noorden begint

(*) De Inwoonders deezer ſtreeken rechten eene ſlachting aan onder deeze Vogelen, als de Veeren op 't best zyn; zy ſplyten ze in tweeën, en droogen ze; het Dons, beroemd om deszelfs deugd, is een groote handeltak; het gedroogde vleesch voert men na *Ukranie*, van waar de *Coſakken* Brandewyn, Koorn, en eenige Kleederen, bekomen. *Extract de la Relation de M. le Docteur* SANCHEZ.

(†) 't Is in de maand November, ſchryft my de Heer HEBERT, dat men in *Brie* de eerſte *Wilde Ganzen* ziet, zy trekken hier door tot het ſtrengſte van de vorst, zo dat de overtocht bykans drie maanden duurt. De Benden deezer Vogelen zyn tien of twaalf, zomtyds twintig of dertig, nooit meer dan vyftig. Zy

gint, doet hun tot de Verhuizing beſluiten; en, 't geen zeer zonderling is, men beſpeurt als dan, by de *Tamme Ganzen*, eene ongerustheid aangeduid door derzelver veelvuldig vliegen; zy willen, als 't ware, op den tocht (*): een blykbaar overblyfzel van het Inſtinct, waar

ſtryken in de Koornvelden neder, en veroorzaaken 'er ſchade genoeg, om de Landlieden te beweegen Jongens aan te ſtellen, die de Koornakkers bewaaren, en door hun geſchreeuw de *Ganzen* weeren; in vogtig weer, brengen zy het meeste nadeel toe: dewyl zy het Koorn, onder het opëeten, uitrukken; terwyl zy, als het vriest, alleen de uitſpruitzels afknaagen, en de plant voorts in den grond laaten.

(*) „ Myn Buurman te *Mirande*," ſchryft de Heer HEBERT, „ houdt een Ganzendrift, die hy elk jaar op vyftien brengt, „ door zich van een gedeelte der Ouden te ontdoen, en een ge„ deelte der Jongen over te houden. 't Is reeds in 't derde jaar „ dat ik opgemerkt heb, hoe deeze Vogels, in de maand Octo„ ber, eene ongerustheid krygen, welke ik aanmerk als eene „ trek tot reizen: alle dagen, 's namiddags omtrent vier uuren, „ neemen deeze Vogels de vlugt, gaan over myn tuinen heen, „ vliegen rondsom de vlakte, en komen niet voor 's avonds in „ hun nest. Zy roepen elkander met een geſchreeuw, 't geen „ ik zeer wel onderken voor 't zelfde, als de *Wilde Ganzen*, „ onder 't vliegen, ſlaan, om by een te blyven, en 't gezelſchap „ in orde te houden. In dit jaar begon het Veldgewas met Octo„ ber weder uit te ſpruiten; dan, niettegenſtaande deezen over„ vloed van voedzel, liet de eigenaar van die *Ganzendrift*, aan „ zyne beesten, alle avonden Graan geeven, uit vreeze dat hy „ 'er eenige zou verliezen. Voorleden jaar zwierf 'er een af, „ die, na twee maanden, op omtrent drie mylen afſtand ge„ vonden werd; als het einde van October en het begin van „ November voorby is, herneemen deeze *Ganzen* haare gerust„ heid. Ik beſluit uit deeze waarneeming, dat de oudſte huisly„ ke ſtaat (want die der *Ganzen* in deezen oord, waar men „ geen *Wilde Ganzen* vindt, moet zeer oud weezen) de oor„ ſpronglyk ingeſchaape trek tot reizen niet uitwischt. De ver„ basterde zwaarlyvige *Tamme Gans* poogt te reizen, en oefent „ alle dagen zyne kragten; en, ſchoon ryklyk van voedzel „ voorzien, zou ik 'er voor in durven ſtaan, dat, indien 'er op „ dien tyd *Wilde Ganzen* voorby vlogen, zy 'er eenige zouden „ mede neemen, en dat het haar alleen aan een voorbeeld, of „ aan moed, hapert, om weg te vliegen: en ik durf wel vaſt„ ſtellen, dat, wanneer men des onderzoek deedt in landen, „ waar men veel *Ganzen* houdt, en eenige verliest, dit gemis „ in de maand October voorvalt. Ik weet niet of opgeſlooten

„ Gan-

waar door deeze Vogels, ſchoon zints langen tyd tam gemaakt, toonen de eerſte hebbelykheden der Natuure niet ontwend te zyn.

De Vlugt der *Wilde Ganzen* is altoos zeer hoog (*), de beweeging gaat langzaam toe, en kundigt zich niet aan door eenig gedruis of geſchuiffel der wieken, de lugt klievende; de Vleugels ſchijnen zich niet meer dan twee duimen uit den horizontaalen ſtand te verwyderen. Dit vliegen geſchiedt in een orde, die voorafberaamde overeenkomſten veronderſtelt, en eene ſoort van verſtand, boven dat der andere Vogelen uitſteekende, wier benden verward, en zonder eenigen regel, vliegen. De Orde, die de *Ganzen* waarneemen, ſchynt haar voorgeſchreeven door een meetkunſtig Inſtinct; 't is telſens de ſchikking die gemaklykst is, op dat elk volge, zyn rang bewaare, en een enge vlugt hebbe, om op 't voordeeligst de lugt te klieven, met de minſte vermoeienis voor de ganſche Bende; want zy ſchaaren zich in twee ſchuinſche lynen, die een hoek maaken, omtrent van gedaante als een V, of, indien de bende klein is, ziet men ſlegts één lyn; doch doorgaans beſtaat de bende uit veertig of vyftig; elk houdt zyne plaats met eene bewonderenswaardige ſtiptheid. De Voorvlieger, die aan 't hoofd der Bende is, en aan 't punt van den hoek, en dus de lugt eerst klieft, gaat uitrusten, als hy vermoeid is, door zich agter aan te voegen, en beurtlings neemen de andere die eerſte plaats. PLINIUS heeft dit geordend vliegen reeds beſchreeven, en 'er by opgemerkt, dat een ieder in ſtaat is, om dit ſtuk te beoordeelen; dewyl de Ganzen niet by nagt, maar by dag, vliegen (†).

Men heeft zelfs opgemerkt, dat de *Ganzen* zekere vertrekplaatzen hebben, waar de groote Benden zich verdeelen, om zich over verſcheide landen te verſpreiden.

De

„ *Ganzen* die merktekens van ongeduurigheid geeven; maar men „ moet in 't oog houden, dat de *Ganzen*, als tuſſchen muuren „ geſlooten, die geen buiten weiden kennen, die geen gezigteinder „ zagen, Slaaven zyn, die allen denkbeeld van de oude vry„ heid verlooren hebben.

(*) 't Is alleen op regenagtige dagen, dat, volgens den Heer HEBERT, de *Ganzen* laag genoeg vliegen, om geſchooten te kunnen worden.

(†) PLINIUS, Lib. X. Cap. 23.

De Ouden hebben het Gebergte *Taurus* aangeweezen voor de plaats der verdeeling van de *Ganzen;* in geheel *Klein Azie* (*) den Berg *Stella*, thans *Cosfonosfi*, (in de *Turkſche* Taal zo veel als het *Ganzenveld*); werwaards, in den naatvd, zich eene verbaazende menigte van die Vogelen begeeft, die van daar ſchynen te vertrekken, om zich in alle de gedeelten van ons *Europa* te verſpreiden (†).

Veele deezer kleindere Benden vereenigen zich op nieuw, en vormen veel grootere, die ten getale van vier of vyfhonderd zamenſchoolen, en zomtyds in de velden nederſtryken; veel ſchade toebrengende, het Koorn afknaagende, 't welk zy zelfs onder de ſneeuw zoeken. Gelukkig zyn de *Ganzen* van een zeer omzwervenden aart, en blyven niet lang op een en dezelfde plaats, ook keeren zy niet weder, waar zy eens geweest zyn; den dag brengen zy op de velden en akkers door, 's avonds begeeven zy zich na rivieren of poelen, waar zy zich den geheelen nagt onthouden; zy komen 'er niet, dan met het ondergaan der zonne, 't is zomtyds diep in den avond dat de laatſte verſchynen; de komst van elke nieuwe bende wordt door groot geſchreeuw aangekundigd, en de aankomenden beantwoordden zulks; zo dat zy tot acht, ja negen uuren, in den avond, of zelfs laater in den nagt, een groot gerugt maaken, en zo zeer ſchreeuwen, als of 'er duizenden byéén waren.

Men zou mogen zeggen, dat, op dien tyd, de *Wilde Ganzen* eer Land- dan Watervogelen zyn: dewyl zy zich alleen 's avonds, veiligheidshalven, te water begeeven; de leevenswyze der *Ganzen* verſchilt veel, of liever is het tegenovergeſtelde, van die der *Eenden*, die het water verlaaten, als de *Ganzen* 'er zich in begeeven, en alleen 's nagts op 't land aazen, in 't water wederkeerende als de *Ganzen* 't zelve verlaaten. Voor 't overige onthouden de *Wilde Ganzen*, by derzelver te rugkomst, in den Voortyd, zich in onze landſtreeken niet: in de lugt ziet men ze zelfs in zeer kleinen getale, en 't is waar-

(*) OPPIANUS vertelt', dat de *Ganzen*, het Gebergte *Taurus* overtrekkende, met een ſteen den bek ſluiten, om zorg te draagen, dat zy, door haar natuurlyk geſchreeuw, zich aan de Arenden niet ontdekken; de goede PLUTARCHUS herhaalt dit vertelzeltje in *Moral de Garrulit.*

(†) RZACZYNSKY, Hiſt. p. 270.

waarſchynlyk dat deeze reizende Vogels langs twee onderſcheide wegen heen trekken, en wederkeeren.

Deeze onſtandvastigheid in de plaats haars verblyfs, gepaard met het ſcherp gehoor deezer Vogelen en wantrouwende omzigtigheid, maakt de Ganzenjagt allermoeilijkst (*), en alle laagen, aan dezelve gelegd, bykans vrugtloos. ALDROVANDUS beſchryft misſchien de beste wyze, in deezer voege: „ Wanneer de vorst de „ landen droog maakt, kiest men eene plaats uit, geſchikt „ om een groot net, met daar aan gehegte koorden, te „ ſpreiden; alles zo geſteld, dat men 't vaardig kan toe„ ſlaan; op de plaats, welke het beſlaat, ſtrooit men ſtof, „ en ſtelt 'er eenige Tamme *Ganzen*, om tot roepers te „ dienen; 't is noodig, 's avonds alle deeze toebereidzels „ te vervaardigen, en vervolgens niet by dit Vogelnet „ te komen: want, wanneer de *Ganzen* het riet geknakt „ zagen, zouden zy agterdogt krygen. Zy komen op „ het geroep der Tamme *Ganzen* afvliegen, en ſtryken, „ naa veele wendingen, neder. De Vogelaar, op vyftig „ ſchreden afſtands, in een diepte gelegerd, trekt op 't „ oogenblik dit net toe, en heeft ze alle, of voor een „ gedeelte, onder zyn ſlag (†)."

Onze Jaagers ſtellen allerlei listen te werk om de *Wilde Ganzen* te verraſſen: als de grond met ſneeuw bedekt is,

(*) Het is bykans onmogelyk, onderrigt my de Heer HEBERT, de *Ganzen* by derzelver aankomst te ſchieten, dewyl zy al te hoog vliegen, en niet na beneden ſtryken, dan wanneer zy zich boven het water bevinden; ik heb, voegt hy 'er nevens, met even weinig geluks, ze zocken te verraſſen by het aanbreeken van den dageraad. Naa den ganſchen nagt in 't veld doorgebragt te hebben, begaven wy ons in een 's avonds te vooren gereedgemaakt ſchuitje; vóór het aanlichten van den dag, door de donkerheid begunſtigd, waren wy aan den buitenkant van 't riet gekomen: doch vonden ons nog te verre van de *Ganzen* verwyderd om ze binnenſchoots te hebben; en deeze zeer wantrouwende Vogels vloogen allen tot zulk eene hoogte op, dat ze boven ons heen gingen; buiten 't bereik van ons ſchieten. Alle deeze *Ganzen*, dus verzameld, vertrokken te gelyk, en zouden, door ons niet ontrust geweest zynde, den vollen dag hebben afgewagt; vervolgens ſcheidden zy zich van elkander, en vloogen by benden heen, mogelyk in dezelfde orde, als zy 's avonds te vooren waren nedergeſtreeken.

(†) PETR. CRESCENT, apud ALDROV. *Avi*, Tom. III. p. 157.

is, trekken zy witte hembden over hunne kleederen heen; op andere tyden omkleeden zy zich met takken en bladeren, zo dat zy een wandelend boschje vertoonen; ook doen zy wel een koehuid aan, en gaan voort als viervoetige Dieren over hun ſnaphaan gekromd; en dikwyls zyn die laagen niet genoegzaam, om de *Ganzen*, zelfs in den nagt, te naderen. Zy verhaalen, dat 'er altoos een *Gans* op ſchildwagt ſtaat, met uitgeſtrekten hals en opgeſtooken hoofd, en die, op 't minſte onraad, aan de geheele Bende, een teken geeft. Maar, dewyl de *Ganzen* niet ſchielyk opvliegen, en vooraf drie of vier ſtappen doen, onder het uitſpreiden der vlerken, eer zy zich in de lugt verheffen, heeft de Jaager tyd om te ſchieten.

De *Wilde Ganzen* blyven den ganſchen Winter in *Frankryk* niet over, of de Winter moet zeer zagt weezen: want, in ſtrenge Winters, wanneer onze Rivieren en Poelen bevriezen, trekken zy hooger Zuidwaards op, van waar men eenige ziet wederkeeren, en, op 't einde van Maart, na 't Noorden trekken. Zy verſchynen dus niet in heete en zelfs niet in de meest gemaatigde lugtſtreeken, dan op den tyd des overtochts; wy weeten niet dat zy in *Frankryk* broeden; eenige doen zulks in *Engeland*, als mede in *Sileſie* en *Bothnie* (*); anderen, in veel grooter getal, nestelen in *Groot Poolen* en *Lithauwen* (†); eene veel grooter menigte vestigt zich hooger Noordwaards op (‡), en zonder zich te onthouden op de kusten van *Yſland* (§) en van *Schotland*, of zelfs langs de kust van *Noorwegen* (**), gaan deeze Vogels in groo-

(*) BELON en SCHWENCKFELD.

(†) *Hiſt. Nat. Polon.* p. 270.

(‡) ALDROVANDUS, Tom. III. p. 155.

(§) De *Wilde Ganzen* komen alleen in den Voortyd op *Yſland*. Men weet niet of deeze Vogels daar broeden; men twyfelt 'er wel zeer aan: dewyl zy 'er zich niet onthouden, en hunne reis na 't Noorden voortzetten: 't is daar eigenlyk geſprooken een Trekvogel. *Relation authentique de Islande, tirée des Memoires de* M. HORREBOW. *Journal Etranger*, Avril 1758.

(**) In *Noorwegen* zyn twee ſoorten van *Wilde Ganzen*: de *Graauwen* brengen den Zomer door in *Nortland*. De *Noorwegers* gelooven, dat ze des Winters in *Frankryk* zyn. Men weet 'er niet waar deeze Vogels broeden; nogthans heeft men opgemerkt, dat ze

groote benden tot aan *Spitsbergen* (*), *Groenland* (†) en *Hudsonds-Baay*, waar hun vet en drek den armen Inwoonderen te ſtade komt (‡). 'Er zyn desgelyks ontelbaare *Ganzen* op de Meiren en Rivieren van *Lapland* (§) zo wel als in de vlakten van *Mangasca*, langs de *Jenisca* (**) in verſcheide andere gedeelten van *Siberie*, tot aan *Kamtſchatka*, waar zy in de maand May aankomen, en in November, naa gebroed te hebben, vertrekken. De Heer STELLER, de *Ganzen* voorby het Eiland *Bering* hebbende zien trekken, vliegende in den Herfst, Oost- en in 't Voorjaar Westwaards (††), vermoedde, dat ze uit *Amerika* in *Kamtſchatka* kwamen; vaster gaat het dat het grootſte gedeelte deezer Vogelen, van het Noord-Oost van *Aſie* zich begeeven na Zuidelyker ſtreeken, als *Perſie* (‡‡), *Indie* (§§) en *Japan*, waar men den overtocht

ze vermenigvuldigen op de kust van *Riefilde*, in *Noorwegen*. *Hiſt. Nat. de Norwegen*, par PONTOPPIDAN.

(*) Men vindt een groote Golf (ten Noordwesten van het Eiland *Baëzen*, tuſſchen *Spitsbergen* en *Groenland*) en midden in dezelve een Eiland, vol *Ganzen* en Ganzennesten. HEEMSKERK en BARENDSZ. twyfelden niet, of deeze *Ganzen* waren dezelfde, als, in grooten getale, alle jaaren in de *Nederlanden* kwamen, bovenal op *Wieringen* in de *Zuiderzee*, in *Noordholland* en *Friesland*, zonder dat men tot nog toe had geweeten, waar zy broeden. *Recueil des Voyages de la Compagnie des Indes. Amſterdam* 1702. Tom. I. p. 35.

(†) De *Wilde Graauwe Ganzen* komen, met den aanvang des Zomers, in *Groenland*, om 'er eijeren te leggen, en de Jongen op te voeden. 't Is waarſchynlyk dat ze van naastbygelegene kusten van *America* komen, en 's Winters derwaards wederkeeren. CRANTZ, *dans l'Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. XIX. p. 43.

(‡) *Hiſt. Gen. des Voyages*, p. 657. ELLIS, *Voyage a la Baie d'Hudſon*, Tom. II. p. 50. *Voyage du Capitaine* ROBERT LADE, Paris 1744. Tom. I. p. 358. OLAUS MAGNUS, *Hiſt. Sept.* Lib. XIX. Cap. 7. ELLIS, Tom. II. p. 171.

(§) *Voyage en Lappenie, dans les Oeuvres de* REGNARD, Tom. I. p. 180.

(**) GMELIN, *Voyage en Siberie*, Tom. I. p. 218.

(††) *Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. XIX. p. 272.

(‡‡) *Voyage de* CHARDIN, Amſt. 1711.

(§§) *Voyage de* MANDESLO, *Suite* D'OLEARIUS, Tom. II. p. 234. DAMPIER, *Nouveau Voyage autour de Monde*, Tom. III. p. 30.

tocht der *Ganzen*, even als in *Europa*, waarneemt: men verzekert zelfs, dat de veiligheid, welke men op *Japan* aan deeze Vogelen ſchenkt, hun de natuurlyke wantrouwigheid doet vergeeten (*).

Een bewys, 't welk den Overtocht der *Ganzen* van *America* in *Aſie* ſchynt te onderſchraagen, is, dat dezelfde ſoort van *Wilde Gans*, die men in *Europa* en *Aſie* ziet, zich ook vertoont te *Louiſiane* (†), te *Canada* (‡), in *Nieuw Spanje* (§), en op de Westkust van *Noord-America*. Wy weeten niet of die zelfde ſoort zich even zeer bevindt in de geheele uitgeſtrektheid van *Zuid-America*: alleen weeten wy, dat het Geſlacht der *Tamme Ganzen*, uit *Europa* na *Braſil* overgevoerd, gezegd wordt een lekkerder vleesch gekreegen te hebben (**), terwyl in tegendeel dat Geſlacht verbasterd is op *St. Domingo*, waar de Ridder LEFEBVRE DESHAYES verſcheide waarneemingen gedaan heeft op den aart deezer Vogelen in den huislyken ſtaat, en byzonder op de vreugdetekenen, die het Mannetje betoont by de opvoeding der Jongen (††). —— De Ridder DESHAYES heeft ons desgelyks

(*) Men onderſcheidt op *Japan* twee ſoorten van *Wilde Ganzen*, die zich nooit met elkander vermengen: de eene is wit als ſneeuw, met zeer zwarte tippen aan 't eind der Vleugelen; de andere aschgraauw: alle zyn ze zo gemeenzaam, dat ze gereedlyk het nadertreeden toelaaten. Schoon zy veel nadeels op de bouwlanden doen, is het op doodsſtraffe verbooden dezelve te dooden, om het regt der geenen die zulks gekogt hebben, te handhaaven. De Boeren moeten hunne Landen met netten afzetten, om de vernielingen deezer Vogelen te voorkomen. KÆMPFER, Tom. I. p. 112.

(†) LE PAGE DU PRATZ, Tom. II. p. 114.

(‡) *Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. XV. p. 227. De *Hurons* noemen de *Wilde Gans Rhonque*. *Voyage au pays des Hurons*, par le P. SAGARD THEODAT, *Recollet. Paris* 1632.

(§) FERNANDES, *Hiſt. Av. Hisp.* p. 34. Cap. XCVIII. Zie ook GEMELLI CARRERI, Tom. VI. p. 212.

(**) *Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. XIV. p. 305.

(††) Schoon de *Gans* zich driemaalen 's jaars laat plukken, is deeze Vogelſoort, in een lugtſtreek, waar de gezondheid de gemaklykheid zelfs verbiedt op dons te ſlaapen, en fris ſtroo vordert, zo dierbaar niet, als elders; het Vleesch is op *St. Dominga* zo goed niet, als in *Frankryk*; nooit is het vet, al-

lyks onderrigt, dat men op *St. Domingo* een *Trek-Gans* ziet, die, even als de *Europiſche*, wat kleinder is, dan de Tamme. Dit ſchynt aan te wyzen, dat de reizende *Ganzen* zich zeer diep in de Zuidelyke Gewesten van de Nieuwe Wereld begeeven, even als op 't vaste land in de Oude, waar zy tot den verzengden Wereldriem zyn doorgedrongen (*), ja zelfs dien geheel ſchynen doorgevloogen: want men vindt ze te *Senegal* (†), te *Congo* (‡), ja, aan de *Kaap de Goede Hoop* (§), en misſchien tot het vaste land in 't Zuiden: in de daad, wy merken die Ganzen, welke de Reizigers ontmoet hebben, in de Straat van *Magellan*, in *Terre de Teu* (**) en in *Nieuw Hol-*

altoos draadig; de Kalkoen wint het in alle opzigten. —— Zo veel my voorſtaat, hebben de Vogelbeſchryvers niet gewaagd van de zonderlinge vreugdeblyken, welke het Mannetje, of de *Gent*, betoont als het de Jongen de eerſte keer ziet eeten: dit Dier betuigt zyn genoegen, door den kop vol ernsthaftigheid op te ſteeken, en met de pooten te trappelen, als of hy danſte. Deeze vreugdetekens zyn niet dubbelzinnig of twyfelagtig: dewyl zy alleen by die omſtandigheid gezien, en bykans telkens herhaald worden, zo dikwyls de Jongen, in den eerſten tyd, eeten krygen. De *Gent* laat zyn eigen eeten ſtaan, om zich aan deeze vreugdvervoering over te geeven; die dans duurt zomtyds vry lang; wordt hy 'er in geſtoord, hy hervat den dans weder met nog meer vuurs. M. *Le Chevallier* LEFEBVRE DESHAYES.

(*) Alle Lugtſtreeken, ſchryft my de Heer BAILLON, voegen aan de *Gans*, even als aan den *Eendvogel*; zy trekken door de koudſte Gewesten, en vertoonen zich onder de Verzengde Lugtſtreek. Veele heb ik 'er gezien op *St. Domingo*, daar komende met den aanvang van den Regentyd; zy ſchynen geene merkbaare verandering te ondergaan, in zo tegenovergeſtelde Lugtſtreeken.

(†) *Voyages de* LEMAIRE, *aux Isles de Canaries*, Paris 1695. p. 117.

(‡) MANDESLO, *Suite* D'OLEARIUS.

(§) In 't Land by de *Saldana Baay*, zyn veel *Ganzen*. *Voyage autour du Monde*, par GEMELLI CARRERI. Paris 1719. Tom. I. p. 449. De Geſtalte der *Ganzen*, die men aan de *Kaap de Goede Hoop* aantreft, is gelyk die der *Tamme Ganzen* in *Europa*: wat de kleur betreft, is 'er tuſſchen dezelve geen ander onderſcheid, dan dat zy op den rug een donkere ſtreep hebben, met groen gemengeld. KOLBE, *Deſcription du Cap*. Tom. III. p. 144.

(**) QUIROGA, *dans l'Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. XIV. p. 92.

Holland, enz. (*) aan, als zeer zweemende op onze *Ganzen*: dewyl zy 'er geen anderen naam aan gegeeven hebben. Nogthans zyn 'er, behalven de *Gemeene Ganzen*, in de Landen, verſcheide andere ſoorten.

Collection D'HAWKES, Tom. II. p. 31, 65. *Second voyage de* COOK, Tom. IV. p. 20. 43. De *Ganzen*, de *Eendvogels*, de *Pylſtaarten* en andere Vogels, waren in de Haven van *Egmond*, (op 51°, Zuider Breedte,) in zulk eene groote menigte, dat ons Scheepsvolk moede werd dezelve te eeten; 't was niet zeldzaam dat een Boot 'er zestig en meer *Ganzen* aanbragt, zonder dat men één ſchot gedaan had; men gebruikte alleen ſteenen, om ze dood te ſmyten. *Voyage de Commodore* BYRON, Tom. I. *de la Collection* D'HAWKESWORTH, p. 65.

(*) Onder de Watervogels, (op *Nieuw Holland*, in 't Zuider halfrond,) telt men *Ganzen*. *Voyage de* COOK, Tom. IV. p. 63. Capitein COOK deedt op *Nieuw Zeeland* een geſchenk van *Tamme Ganzen*, in hoope, dat zy daar zouden vermenigvuldigen. COOK, *Second Voyage*, Tom. IV. p. 190.

BRIEF VAN DEN HEER PREVOST-DACIER, *Lid van den Grooten Raad te Geneve*, OVER DE YZEREN BRUG VAN COALBROOKDALE.

(*Journal de Phyſique.*)

MYNE HEEREN!

De Valei van *Coalbrookdale* is gelegen in *Shropshire*, ten Oosten van *Wales*. Dezelve is niet groot, en word bevogtigd door de Rivier de *Severn*. In die Valei vind men een der voornaamſte Yzerwerken van *Engeland*. Men kan 'er komen, den weg neemende over *Shrewsbury*, ook *Sallop* geheeten, de Hoofdſtad van *Shropshire*, of over *Ludlow*, de oude verblyfplaats der Prinſen van *Wales*, wier Kasteel 'er nog ſtaat.

Naa het overklimmen van eenige bergen, ontdekt men eensſlags eene zonderlinge Valei, uit welke nagt en dag vuur en rook opgaat; 't geen een tafereel oplevert, gemaklyker zich te verbeelden, dan te beſchryven. Niets zou akeliger weezen, dan dit verblyf, als het niet teffens eene ſchildery van vlytbetoon opleverde, en bygevolge van eene zeer welbewoonbaare plaats. De groei der Planten is 'er zwak en ſchraal, gelyk in alle Landen waar men

Myn-

Mynwerken vind. Het kruid heeft dat ſchoone groen niet, 't welk men in *Engeland* bewondert, en eenigermaate eene Volkswellust is geworden, waar aan de Landeigenaaren, om de grasperken hunner vlakten en tuinen te volmaaken, veel opofferen. Boomen treft men 'er weinig aan, ze zyn klein, en bykans bladerloos. De grond toont by elken voetſtap Yzer- en Kooladeren, en de ſombere openingen der gegraavene Mynen, om 'er deeze veelwaardige Delfſtoffen uit te haalen. De Vogels, die anders de Landbewoonders door een ſtreelend gezang vervrolyken, vlieden deezen droeven en onvrugtbaaren oord: en de naargeestigſte ſtilte zou in de geheele Valei heerſchen, indien dezelve niet werd afgebrooken, door het geraas der Smeederyen, der Vuurwerktuigen, en Smeltovens.

Welhaast word deeze eerſte ongunſtige indruk verbannen, door het belangryk tooneel van eene ſchoone en talryke Bevolking, en de Vlytbetooningen, om de ſtoffen, welke de Natuur hier de Kunſten aanbied, te bewerken. Allerwegen ziet men huizen die kleine gehuchten vormen, vervuld met Werklieden, groote Yzerklompen, en Koolbrokken, verbaazende Smeltövens, Smeederyen, altoos in werkzaamheid, yzeren karren belaaden met ſtukken van 't zelfde Metaal, en eindelyk, de beroemde *Yzeren Brug*, die de beide oevers van de *Severn* vereenigt; een Gevaarte, volſtrekt éénig in zyne ſoort.

Aan het einde van die *Yzeren Brug*, is de Herberg van *Coalbrookdale*, boven welke de grond tot eene groote hoogte opryst. Boven op den hoogſten top heeft men een aartigen Tempel gebouwd, in den ouden ſmaak, 't welk een zeer ſchoon gezigt oplevert.

De Natuur ſchynt, te deezer plaatze, alles verzameld te hebben, wat men tot het bewerken van Yzer kan verlangen. De Yzermynen en de Koolmynen liggen menigmaal naast elkander, zomtyds loopen de beddingen beurtelings door elkander; de Kalkſteen, daar in grooten overvloed, komt heerlyk te paſſe; het naby gelegene gebergte verſchaft Hout; een Stroom die zich in de Rivier ontlast, dient, om de Hamers en de Raderwerken te doen gaan; en eindelyk, bevordert de Rivier, die met verſcheide kanaalen gemeenſchap heeft, den uitvoer van deeze wyduitgeſtrekte Fabriek.

Te *Coalbrookdale* is de Kool zo overvloedig, dat een Ton, 2200 pond weegende, eenige jaaren geleden, niet meer dan twee ſchellingen en zes ſtuivers koſtte, 't geen op omtrent

trent drie Fraufche ſtuivers de honderd pond komt, thans kost die zelfde hoeveelheid, vier ſchellingen. De Natuur heeft, buiten twyfel, veel gedaan; maar hoe veel heeft de Kunst 'er by gevoegd! Men kan niet nalaaten zich te verwonderen over de rykheid hunner vindingen. Hier ziet men alle de uitwerking der Vuurmachines, tot volkomenheid gebragt, door de Heeren WATT en BOLTON; door middel van dezelve trekt men zo veel voordeels van de kragt der Dampen, dat men 'er mede verrigt, 't welk geen andere werktuiglyke kragt zou kunnen uitvoeren. De voornaamſte volkomenheid, door die beroemde Werktuigkunſtenaaren aan de Vuurmachine toegevoegd, beſtaat hier in, dat zy zich van de werking der Stoom bedienen, om de zuiger te doen daalen, die voorheen niet daalde dan enkel door 't gewigt des Dampkrings; daar de kragt der Dampen geen andere grenzen kent, dan die des wederſtands van de cylinders, in welken dezelve is opgeſlooten.

Een deezer Vuurmachines dient, om het water van den bovengemelden Stroom, tot honderd voeten hoogte, te doen klimmen, 't zelve word verzameld in een poel, op een kleinen afſtand van zyn val: een onderaardsch kanaal brengt hetzelve, langs eene zagt afloopende ſchuinte, onmiddelyk onder de Vuurmachine, die het water opheffende, door dit middel, den Stroom vermeerdert, *en om* zo te ſpreeken, naar welgevallen doet zwellen; naar dat de raderen, welke daar door moeten bewoogen worden, het vereiſchen. De cylinder van deeze Vuurmachine is zes en zestig duimen over 't kruis: wy hebben 'er een gezien van acht voeten, geſchikt tot een blaasbalk der Smeederyen.

Op een kleinen afſtand van dit gebouw, is een groote Smeltoven, die in den jaare MDCCLXXXVII, zints tien jaaren, zonder ophouden, brandde; 't welk eene opmerkenswaardige byzonderheid is: dewyl de Smeltovens zelden zo lang aaneen branden. Tweemaal daags doet men het geſmolten Metaal op een bedding van zand loopen, waar het den afgebaakenden weg volgt, en het groote ſtuk Yzers vormt, *Gueuſe* in 't Fransch geheeten, 't welk de werklieden, eer het geheel koud is, in de kleindere ſtukken verdeelen, welke wy by ons *Saumons* noemen. De groote blaasbalken, die dit vuur gaande houden, maaken een geraas, waar van onze zwaarſte Smeederyen ons geen denkbeeld kunnen geeven; zy worden beſtuurd door één enkel Man, naar gelange het vuur ſterker of ſlapper

moet

moet branden. In deeze Smeltöven heerscht eene verſtikkende Hitte, die de gewoonte voor de werklieden draaglyk maakt, op een afſtand, tot welken het voor anderen onmogelyk is te naderen; maar de hitte van dat ſterk brandend vuur is ſchadelyk, zo voor de oogen als voor de borst der Arbeideren; meest alle hebben zy een zwakke en ſchorre ſtem, en een kwynend uitzigt.

Van daar gaat men na de Smeederyen, waar deeze geſmolte ſtoffe voor de tweede keer bearbeid word. In deeze bewerking brengt men het Yzer niet tot ſmelten, maar maakt het alleen week; vervolgens komt het onder de Hamers, die in beweeging gebragt worden door denzelfden waterſtroom, als die de Blaasbalken in de Smeltövens doet gaan. Hier door wordt het Yzer eigenlyk ſmeedbaar, en geſchikt om 'er allerlei Yzerwerk van te maaken. Wy berekenden, dat 'er te *Coalbrookdale* dagelyks omtrent duizend quintalen Yzers geſmolten wierden.

Het Yzer is in deezen oord zo gemeen, dat men het, om zo te ſpreeken, in alles gebruikt; men maakt 'er, van de groote cylinders der Vuurmachines af, tot de kleinſte Keukengereedſchappen, het een en ander van, als, Karren met derzelver wielen, Yzeren kisten in eens gegooten, en zelfs Wagenſpooren. Dewyl de weg zandagtig is, heeft men, om de zwaare lasten, welken 'er langs moeten gevoerd worden, te gemaklyker te vervoeren, de wegen, tuſſchen tien en twaalf mylen in den omtrek, voorzien van vier Yzeren Wagenſpooren; twee geſchikt om van *Coalbrookdale* af te ryden, twee om 'er na toe te komen; zo dat de Karren elkander alle oogenblikken, zonder eenigen hinder, voorby ryden. Alle zyn ze naar 't zelfde modél gemaakt, en de afſtand der wielen juist even groot als de Yzeren Wagenſpooren, op welke zy dus paſſen, en met eene wondere gemaklykheid voortrollen. De kosten, welke dusdanig een toeſtel, ter gemaklyker vervoeringe, moet bedraagen hebben, kan ons eenigzins over de rykheid dier Mynen doen oordeelen.

Maar niets kan 'er ons een grootſcher denkbeeld van geeven dan de *Yzeren Brug*, die de twee deelen der Valei vereenigt. Deeze Brug, in den Jaare MDCCLXXVIII aangevangen, werd in 't Jaar MDCCLXXX voltooid. Ik voeg hier by eene kleine *Plaat*, welke ik heb doen vervaardigen naar eene, die men te *Coalbrookdale* verkoopt, en zeer wel, zo de Brug als het gezigt by dezelve, afbeeldt.

De *Yzeren Brug* is van één Boog, geheel van gegooten Yzer,

Yzer, en rust op twee ſteenen voetingen. Dezelve is 100 voeten lang, 24 voeten breed, en vormt een cirkelboog, 45 voeten boven de ſteenen voetingen, en 55 boven het water. Men berekent het gewigt op 500 Tonnen, of 1100 Quintaalen. De Boog is zamengeſteld uit vyf groote cirkelboogen, van 9 en 6 duimen in 't vierkant; elk dezer cirkelboogen is van twee ſtukken gegooten; zy vereenigen zich aan 't bovenſte van 't verwelfzel, en werden aan wederzyden onderſteund en geſchraagd door 10 kleinder cirkelboogen, en verſcheide ſtukken Yzers. De leuningen, het paardenpad, en 't wagenſpoor, alles is van Yzer.

Zoodanig een Werkſtuk te voltooijen zou onuitvoerlyk geweest zyn op eene plaats min door de natuur en de omſtandigheden begunſtigd: want men kan zich zeer wel verbeelden, hoe veel moeite en zwaarigheids het in gehad moet hebben, zulke verbaazende ſtukken te gieten, zonder dat 'er een zwakke of kwaalyk verbondene ſteede in is, en om ze vast te hegten op zulk eene hoogte boven eene diepe Rivier, honderd voeten breed. Zeer opmerkenswaardig is nog deeze byzonderheid, dat, geduurende al den tyd, beſteed in het vervaardigen van deeze Brug, zo eenig in haar ſoort, geen het minſte letzel, of aan 't Werk, of aan de arbeiders, is overgekomen. Zie daar wat *Vlytbetoon*, aan zich zelven overgelaaten, zonder bedwang, zonder meesterſchap, en zonder uitſluitende voorregten, vermag.

Ik heb de eer, *enz.*

VERSLAG VAN DE BOEKERYEN TE CONSTANTINOPOLE.

(Overgenomen uit de *Litterature Turchesca* van *Abbe* GIAMBISTA TODERINI.)

„ Dezelfde Schryver, van wien wy onlangs een Verſlag
„ gaven van de Academien in *Turkyen* (*), geeft
„ dit berigt van de Boekeryen in de Hoofdſtad."

'Er zyn dertien openbaare Boekeryen in *Conſtantinopole*.

1. De eerſte Boekery is die van 't *Serail*. De Heer TODERINI wendde alle mogelyke middelen aan, om dezelve te zien; doch te vergeefsch. „ 't Valt," ſchryft hy, zeer „ on-

(*) Zie hier boven bladz. 431.

„ ongemaklyk toegang in het *Serail* te krygen, en nog „ bezwaarlyker de Boekery te zien, die in het binnen„ ſte gedeelte des Gebouws is. De *Turken*, uit den „ aart wantrouwend, bygeloovig, en vol vooroordeelen, „ gelooven, dat een enkele oogſlag van een Ongeloovigen „ in die Handſchriften, dit *Palladium*, van 't welk de „ veiligheid des *Ottomanniſchen* Ryks afhangt, in gevaar „ zou brengen —— en, voegt hy 'er by, indien ik de „ onderſcheide Berigten van die Boekery wilde opgeeven, „ zelfs der zodanigen, die geagt worden de beste be„ ſcheiden 'er van te hebben, ik zou alleen een Roman „ leveren, zamengeſteld uit tegenſtrydigheden en fabelen."

Abbé SEVIN, die, in den jaare 1728, na *Conſtantinopole* vertrok, met oogmerk om Handſchriften voor de Boekery des Konings van *Frankryk* te verzamelen, kreeg berigt, dat Sultan AMURAT alle de Griekſche Handſchriften verbrand had. GUER, in tegendeel, verzekert, dat in de Boekery van het Serail gevonden worden honderd en twintig Boeken, uit de Verzameling van CONSTANTYN DEN GROOTEN, van het grootſte Folio formaat, geſchreeven met gouden letteren, inzonderheid die de Boeken des Ouden en Nieuwen Testaments bevatten. Dit is gansch ongeloofwaardig.

Waarſchynlyker is 't geen door anderen beweerd word, dat men in deeze Verzameling eenige der Handſchriften vind uit de Boekery der *Paleologi*. LASCARIS verzekert ons, in de Keizerlyke Boekery te *Conſtantinopole*, de Werken van DIODORUS SICULUS volkomen gezien te hebben. MAHOMETH DE II was een Voorſtander der Letteren, en 't is niet waarſchynlyk, dat hy oude Schriften, van eenigerlei aart, vernield hebbe. In den jaare 1772, werd te *Leipzich* een Σειρα των πατερων, of Verklaaring van den Bybel, uitgegeeven, getrokken uit de Werken der *Griekſche Vaderen*, uit een Handſchrift in 't *Serail*. En „ om allen twyfel deswegens weg te neemen," zegt de Heer TODERINI, „ heb „ ik uit den mond van een geleerden *Turk*, die tien jaaren „ Oppaſſer in het *Serail* geweest was, dat 'er daadlyk in „ die Boekery een groot aantal *Griekſche* en *Latynſche* „ Boeken gevonden word, maar alle agter 't ſlot." Deeze *Turk* ſprak ook van een Bybel in de *Sorianſche Taal*, van een *Arabiſchen Pentateuchus*, de Psalmen, en de Euangelien in *Cufiſche* Letteren (*). Men vertelde, dat eenige dee-

(*) De *Cufiſche* Letteren moeten niet verward worden met de *Cop-*

zer Handſchriften uit *Jeruſalem* gekomen waren. —— Nogthans vinden wy, in de Lyst der Boekery van het *Serail*, welke de Heer TODERINI naderhand kreeg, en met eene Italiaanſche Vertaaling in 't *Turksch*, aan 't einde van dit Boekdeel gedrukt is, geen *Griekſche* noch *Latynſche* Handſchriften. Misſchien had de Oppaſſer, die ſteelswyze de Boekenlyst moest opmaaken, geen toegang tot de zeldzaamſte Boeken. De Lyst beſtaat uit omtrent twee honderd Boeken over den *Coran*; omtrent zo veel over de Regtsgeleerdheid; één honderd of daar omtrent over de Wysbegeerte; eenige weinige over de Geneeskunde; meer over de Geſchiedenis, en een groot aantal Zedekundige Werken.

2. De tweede Boekery is die van Sultan MAHOMETH DEN II; naa de aardbeeving des Jaars 1774 herſteld door Sultan MUSTAPHA. Boven den ingang deezer Boekery leest men, in 't *Arabisch*, dit Opſchrift. DE OEFFENING DER WEETENSCHAPPEN IS EEN GODLYK BEVEL VOOR IEDER MUSULMAN. In deeze Boekery telde TODERINI 1625 Boekdeelen, alle *Arabiſche*, *Perſiſche*, of *Turkſche*. Onder deeze is een *Coran* in *Cufiſche* Letteren.

3. De Boekery van *St. Sophia* werd aangelegd door Sultan SOLIMAN DEN GROOTEN. 'Er zyn 1527 Boeken. Men vind 'er een zeldzaamen *Coran*, geſchreeven met *Osmaniſche* Letteren.

4. De Boekery van SOLIMAN DEN I bevat omtrent 2000 Boeken. De Boeken zyn hier horizontaal geplaatst.

5. MEHEMETH KIUWPRULI, eerſte Viſier van MAHAMED DEN IV, lag een Bibliotheek aan, die de Heer TODERINI niet zag.

6. De Boekery, *Validé* geheeten, naar den naam van eene Sultane, die de Moeder was van MAHOMETH DEN IV, van SOLIMAN DEN II, en ACHMET DEN II, zyn omtrent 150 Boeken, waar onder een *Coran* in Folio, geſchreeven op Katoen papier, met *Cufiſche* Letteren.

7. SHEID-ALI-BASHAW, die, in den Jaare 1715, de *Venetiaanen* verwon, ſtigtte, omtrent het begin deezer Eeuwe, eene Boekery; TODERINI heeft dezelve niet bezien.

8. De

Coptiſche of *Egyptiſche*. Men veronderſtelt dat ze uitgevonden zyn door MARAR, de Zoon van MORA, die korten tyd voor den Prophcet bloeide. Zy ontleenen den naam van de Stad *Cufa*, waar ze by de Geleerden in gebruik waren. Zy bleeven in zwang, tot het einde der derde Eeuw van de *Hegira*, toen de *Arabiſche* Letteren de *Cufiſche* verbanden.

8. De Boekery van IBRAHIM BASHAW werd in het Jaar 1719 aangelegd; doch is thans geen openbaare Boekery meer.

9. De Boekery van ATIF EFFENDI TESTARDAR, in den Jaare 1731 aangelegd, bevat omtrent twee duizend Boeken. Onder deezen zag TODERINI een *Arabiſchen Pentateuchus*, geſchreven in het 800 jaar van de *Hegira*. (1397.) Doch het aanzienlykst Werk in deeze Boekverzameling is de *Chiaſf-uzunum* (Sir WILLIAM JONES noemt het *Caschf-al-Dhonun*) van HAGI CALFA; of een Bibliotheek van alle de *Oosterſche* Schryveren *Arabiſche*, *Perſiaanſche* en *Turkſche*, van het Jaar 1000 van de *Abgira* (1591.), tot het einde van de Zeventiende Eeuw. Het getal der Schryveren, in dit Werk aangehaald, beloopt omtrent achttien duizend zeven honderd. De Heer TODERINI vernam te *Conſtantinopole*, dat ARBAGI-BASHI-HAGI-IBRAHIM-AAGA dit Werk tot op onzen tyd had vervolgd; welk vervolg ten eenigen tyde zich mede in deeze Boekery bevond; doch toen de Heer TODERINI het zogt, vermeldde hem de Oppaſſer, dat de Erfgenaamen van ARBAGI het weggenomen hadden.

10. Tot de Boekery van Sultan BAJAZET DEN II kon de Heer TODERINI geen toegang krygen.

11. In de Boekery van Sultan OSMAN DEN III, telde de Heer TODERINI op de lyst, duizend, zes honderd, drie en negentig Boeken. Drie van deeze waren een *Arabiſche Pentateuchus*, de *Psalmen*, en de *Euangelien* in 't *Arabisch*. Hy zag 'er ook een *Arabisch* Psalmboek te *Aleppo*, in 't Jaar 1706 gedrukt, en twee zeer ſchoone *Corans* in *Cufiſche* Letteren.

12. De Boekery van RAGHIB-BASHAW (geſticht 1672) beſtaat uit 1173 Boekdeelen.

13. De tegenwoordige Keizer Sultan ABDULHAMED, een groot Beminnaar der Weetenſchappen, en Bemoediger van Geleerden, heeft desgelyks eene openbaare Boekery aangelegd, in welke men reeds veele heerlyke Werken vind. 't Getal der Boeken, 't geen de Heer TODERINI in dezelve zag, was 1604. Hy vond 'er een *Arabiſchen Pentateuchus*, en *Psalmboek*. Voornaamlyk werd zyn aandagt getrokken door een reeks van zestien *Corans*, onder welke een Copy was, in de Letteren van *Omar*, een ander in die van *Osman*, en een derde in die van *Ali*.

BERIGT, WEGENS 'T LAND EN DE ZEDEN DER KAFFERS; EEN WILD VOLK IN AFRICA.

(Ontleend uit *a Narrative of four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria, in the Years* MDCCLXXVII, MDCCLXXVIII, *and* MDCCLXXIX, *by Lieutenant* WILLIAM PATERSON.)

„ By de Aardryksbeſchryvers is dus lang meest altoos
„ het Land der *Hottentotten* en der *Kafferen*, als één
„ en hetzelfde Land aangemerkt, daar dat der *Kafferen*,
„ een Gewest, geheel onderſcheiden van dat der *Hotten-*
„ *totten* uitmaakt, en meer dan duizend *Engelſche* Mylen
„ Oost-Noord-Oost-waards van de *Kaap de Goede Hoop*
„ aflegt. De Heer PATERSON is de eerſte *Europeaan*,
„ die immer dit Land bezogt; en zyn Berigt, 't geen
„ wy hier mededeelen, zo van de Inwoonders, als byzon-
„ der van de Gastvryheid des Konings, moet genoegen
„ verſchaffen aan de zodanigen onzer Leezeren, die gaarne
„ het leeven der onbeſchaafde Volken van eene gunſtige
„ zyde beſchouwen.

* * * * * *

De Heer PATERSON, aan de *Visch-Rivier*, niet verre van het Land der *Kafferen* gekomen zynde, vangt zyn Verhaal, dat Gewest betreffende, in deezervoege aan.

Geene mogelykheid ziende, om met onze wagen door het digte houtgewas heen te komen, werden wy te raade, dat Mr. VAN RENAN by dezelve zou blyven, terwyl Mr. KOCK met my Oostwaards optrok, na het Land der *Kafferen*; onderrigt, dat wy in twee of drie dagen 't zelve zouden kunnen bereiken. De meeste der Boomgewaſſen in deeze deelen waren my onbekend, uitgenomen de *Euphorbia Antiquorum*, *Erythrina Corallodendron*, en de *Gardenia Stellata*.

Wy namen met ons een *Hottentot*, die de taal der *Kafferen* geheel meester was. Door het kreupelhout, langs den oever van de *Visch-Rivier* heen trekkende, hadden wy met veele moeilykheden te worſtelen, tot wy gelukkig een Olyphants-ſpoor aantroffen, waar in wy tot den avond voortgingen. —— Toen ſtaken wy de Rivier over, en kwamen op een wyde vlakte, waar wy eene groote verſcheidenheid aantroffen, van de ſchoonſte, altoos groe-

groene Boomen, welke ik immer aanſchouwde, en verſcheide Bol-gewaſſen, als, de *Jriſes* en *Crinums*, veele deezer vond ik in bloem. Byzonder werd myne aandagt getrokken door eene ſoort van deeze Plant, met helder roode bloemen; in ſchoonheid en fraayheid alle, die ik ooit gezien hadde, overtreffende. In den avond namen wy onze rust onder een groote *Mimoſa*, en hielden den geheelen nagt een vuur brandende.

Naa deeze wyduitgeſtrekte vlakte doorgetrokken te hebben, kwamen wy in een Bosch, omtrent acht mylen breed. Op veele plaatzen ſtonden de Boomen niet digt; in deeze openingen ontdekten wy talryke troepen van Buffels, die geen de minſte ſchuwheid betoonden; één deezer wondden wy. Kort daar op zagen wy een drift Olyphanten, omtrent ten getale van tachtig — deeze gingen zo digt by ons heen, dat wy de lengte en dikte der tanden konden onderſcheiden. Het Bosch verlaatende, beklommen wy een ſteilen Berg, van welken wy Zuidwaards een gezigt hadden van den *Indiſchen Oceaan*, en Noordwaards, een heuvelig Land, bedekt met boomen, en altoos groene Heesters; zich omtrent dertig mylen uitſtrekkende. 't Gezigt werd bepaald door een reeks Bergen, het *Bamboo-gebergte* geheeten, naar eene ſoort van *Bamboo*, daar groeiende. Ten Oosten deed zich een ſchoon landgezigt op, vercierd met eene groote verſcheidenheid van Planten. Het Land is hier zeer overvloedig met water doorſneeden, en levert heerlyk weidland op, voor 't vee.

Tegen het vallen van den Avond, zagen wy een vuur, omtrent tien mylen ten Oosten van ons, in het afhangen van een groenen heuvel. Onze Tolk onderrigtte ons, dat het een Dorp der *Kafferen* was. By het ondergaan der Zonne ontdekten wy een Dorp veel nader by ons, en verſcheide kudden vee. 's Avonds ten acht uuren ontmoetten wy drie *Kaffers*, die zeer verſteld ſtonden als zy ons zagen: dewyl wy zeker de eerſte *Europeaanen* waren, die hunne oogen immer aanſchouwden. Zy keerden ylings te rugge, en bragten het geheele Dorp, eer wy 't zelve bereikten, in rep en roer. Maar, by onze aankomst, ontvingen zy ons vriendlyk, bragten ons Melk, en booden ons een vetten Buffel aan, overeenkomſtig met hunne gastvrye gewoonte. Dit Dorp beſtond uit omtrent vyftig Huizen, gelegen aan den oever van eene vermaaklyke Rivier, in de taal der *Kafferen* geheeten, *Mugu Ranie*, 't behoorde aan hun Opperhoofd. Het getal der Inwoonderen zal

omſtreeks drie honderd beloopen hebben, allen waren zy dienstbaar aan, of Krygsknegten van, hun Opperhoofd, die desgelyks de Eigenaar was van de talryke kudden vee. Dit Volk leeft van de melk hunner Koeijen, en van Wild, zynde het niet geoorloofd een Beest der kudden te dooden. De Mannen melken de Koeijen, de Vrouwen draagen zorg voor de Tuinen en Koornlanden.

Wy werden vergezeld door al dit Volk, van het eene Dorp na het ander, tot wy eene plaats bereikten, meer byzonder toebehoorende aan den Perſoon, dien zy hun Opperhoofd of Koning noemen. Zyne wooning lag aan eene aangenaame Rivier, *Becha-Cum* of *Melk-Rivier* geheeten. In de daad, alle hunne Huizen waren aan de oevers van Rivieren of Meiren gebouwd; doch naby dezelve vond men geen Tuinen of Koorn-velden. Het Opperhoofd had omtrent honderd Koeijen, die hem en zyn Huisgezin melk verſchaften. Zyn Gezin beſtond uit twee en twintig Dienaars, die hem, werwaards hy ging, vergezelden. By onze aankomst ſcheen hy zeer ſchuw, en hield zich, omtrent een uur lang, op een grooten afſtand, wanneer eene menigte *Kaffers* hem te gemoet gingen, en hem na zyn Huis vergezelden. Kort daar op zond hy ons een zyner Dienaaren, om ons ten zynen verblyve te noodigen.

Het eerſte, 't welk ik hem aanbood, waren eenige koraalen, welke hy gunſtig aannam. Ik bood hem desgelyks van onzen Tabak aan; doch hy ſcheen den zynen, die veel ligter was, beter te keuren. Welhaast deed hy my een hoop vette Buffels tot een Tegengeſchenk aanbieden; maar ik weigerde dat Geſchenk te aanvaarden; dit ſcheen hem grootlyks te beleedigen, en hy herhaalde menigmaal, „ wat „ denkt gy van ons Land?" Naa een weinig woordwisſelings aanvaarde ik één Buffel, die wy onmiddelyk dood ſchooten. Dit verbaasde alle de Toekykers, die bykans tot zes honderd perſoonen waren aangegroeid; weinigen hunner hadden ooit een Snaphaan gezien, of den ſlag van 't buskruid gehoord. Wy deeden een gedeelte van den Buffel braaden, en het vleesch dagt my beter dan het vleesch by de *Kaap*. De rest van het Beest deelde ik aan den Koning en zyne Dienaaren uit. Hy ſcheen nog misnoegd dat ik niet meer wilde aanneemen. Ik vroeg hem om eenige van hunne Mandjes, welke hy my gaf, als mede om twee van hunne Lansſen of *Haſſagais*, welke zy met veel overleg vervaardigen: maar het maakzel der Mandjes, het werk

hun-

hunner Vrouwen, is veel aartiger. Deeze worden gevlogten van een grasplant, en zo digt gewerkt, dat ze waterdigt zyn.

KHOUTA, het Opperhoofd, verzogt my eenige dagen by hem te blyven: wy ſtemden niet in dit verzoek; doch lieten ons verhaalen om 'er te overnagten. In den naamiddag doorzwierf ik de digt by liggende bosſchen, om Planten op te ſpeuren; en 's avonds kwam ik by mynen Reisgenoot, die te *Becha Cum* gebleeven was. Om de hette van het weer, verkoozen wy liever onder het geboomte te ſlaapen, dan in een der hutten. Ik merkte, geduurende den nagt, op, dat twee wagts de posten der deuren van het Opperhoofd bewaakten, zy werden bykans om de twee uuren afgelost.

's Anderen daags ſtelde ik voor verder Oostwaards op te trekken, aangelokt door de verrukkende ſchoonheid des Lands, en de verſcheidenheid van onbekende Planten daarin voorkomende; doch vond, dat een weinig ten Oosten van ons eene Rivier was, door de Inwoonderen *Kys Comma* geheeten. Wy beſlooten langs denzelfden weg weder te keeren als wy gekomen waren. Eene groote ſoort van Palmboom, meer dan twintig voeten hoog, groeit hier in overvloed, en word van de *Kaffers*, zo wel als by de *Hottentotten*, tot brood gebruikt. Zy neemen de pit van deeze Plant, en laaten dezelve, eene genoegzaame hoeveelheid verzameld hebbende, eenige dagen leggen, tot dat dezelve een weinig zuur wordt, en bakken het daar op in een oven. Desgelyks bakken zy brood van hun eigen Koorn, van dezelfde ſoort als het Koorn van *Guine*. Maar dit Koorn word meest gebruikt om eene ſoort van Punch te maaken, by eenige *Kaffers Pombie* geheeten, die ſterk is, en ſchielyk dronkenſchap verwekt. Veel diensts hebben zy van eene Plant, die de Inboorlingen *Plantains* noemen, welke van zelve groeit, aan de oevers der Rivieren en in de Bosſchen. De ſchellen zyn driehoekig, en van grootte omtrent als een Komkommer. Ik vond geen derzelven in bloem; maar veele met vrugt; het zaad heeft byna de grootte van een Ert. Ik geloof dat dit dezelfde Plant is door Dr. TUNBERG *Helaconia Caffaria* geheeten.

De Mannen onder de *Kaffers* zyn van vyf voeten tien duimen, tot zes voeten hoog, en wel gemaakt; doorgaans betoonen zy grooten moed in het aanvallen van Leeuwen of andere Roofdieren. Dit Volk is thans in twee deelen verdeeld. Na het Noorden ſtaat een gedeelte van 't zelve

onder 't bevel van eenen CHATHA BEA of TAMBUSHIE, die deeze heerſchappy gekreegen heeft van zyne Moeder, eene Vrouw uit den Stam der *Hottentotten*, TAMBUSHIES genaamd. Deeze Man was de Zoon van een Opperhoofd PHAROA geheeten, die, omtrent drie Jaaren geleden, ſtierf, en twee Zoonen naliet, CHA CHA BEA, en DISIRIKA, die zich het Oppergezag aanmaatigde: dewyl zyne Moeder van *Kaffer-ſche* afkomst was. Dit verwekte een twist tuſſchen de beide Broeders, in deezen ſtryd werd CHA CHA BEA, met een aantal zyner Aanhangeren, uit zyne Landpaalen verdreeven. Het ongelukkig Opperhoofd zwierf omtrent honderd Mylen ten Noorden van RHOMA's gebied, waar hy zich nu onthoud, en eene verbintenis heeft aangegaan met de *Boſchman Hottentotten*.

De kleur der *Kafferen* is git zwart, hunne tanden zyn wit als yvoor, hunne oogen groot. De Kleeding der beide Sexen is bykans dezelfde, beſtaande geheel en al uit Oſſenhuiden, zo buigzaam als laken. De Mannen dragen ſtaarten van verſcheide Dieren, rondsom de dyen geſlingerd, ſtukken koper in 't hair, en breede yvooren ringen om de armen; tot cieraad bedienen zy zich ook van Leeuwenhair en Vederen op 't hoofd, en veele andere vreemde pronkeryen. —— Omtrent negen jaaren bereikt hebbende, ondergaan zy de beſnydenis, en draagen vervolgens een lederen kooker, die het uiterſte van de roede bedekt, en met een lederen riem om den middel hangt. Dit bekleedzel is doorgaans opgecierd met koraalen en koperen ringen, welke zy van de *Hottentotten* koopen voor Tabak en Dacha. ——— Zy zyn zeer geſteld op Honden, die zy voor Vee inruilen, tot zo verre laaten zy zich in zugt voor deeze Dieren vervoeren, dat, wanneer een Hond hun zeer aanſtnat, zy 'er twee Buffels voor geeven. Hun geheele bedryf over dag is jaagen, viſſchen of danſen. Zy zyn zeer afgerigt op het werpen van hunne lansſen, en in oorlogstyd bedienen zy zich van ſchilden, gemaakt van Oſſenhuiden.

De Vrouwen onderhouden de Tuinen en Koornlanden. Zy teelen verſcheide Gewaſſen, daar te lande niet oorſpronglyk, als Tabak, Watermeloenen, een klein ſoort van Witteboonen, en Hennip, geen deezer vond ik in 't wilde. De Vrouwen maaken de gezegde Mandjes, en de Matten op welke zy ſlaapen. De Mannen hebben veel op met hun Vee, zy ſnyden de hoorens op zulk eene wyze, dat ze in ſtaat zyn om 'er eene gedaante naar welgevallen aan te

geo-

geeven, en leeren de Beesten op een fluitje af te komen. Wanneer zy hun Vee te huis begeeren, gaan zy op eenigen afftand van hun huis, blaazen op dit fluitje, van been of yvoor gemaakt; 't geluid kan zeer verre gehoord worden, en zonder moeite verzamelen zy dus hun Vee, waar en wanneer 't hun lust. De grond is zo vrugtbaar, dat alle Gewasſen, gezaaid of geplant, 'er zeer weeldrig groeijen.

Groot is de veranderlykheid der Lugtgeſteltenisſe; doch ik had geen Thermometer by my, om de graaden van Hette waar te neemen. Zeldzaam regent het aldaar, dan alleen in den Zomer, wanneer de regen vergezeld gaat van Donder en Blixem. Het Land is nogthans ryklyk voorzien van water, niet alleen van 't hooge Land in 't Noorden, van waar, 't geheele jaar door, veel waters afſtroomt; maar in de bosſchen vind men veele bronnen, die keurlyk water opleveren. —— Uit het geen ik, by myn kort verblyf in dit Land der *Kafferen*, waarnam, hel ik over om te gelooven, dat het alle andere bekende deelen van *Africa* overtreft.

In de Bosſchen groeit eene verſcheidenheid van Boomen; eenige zyn zeer groot: deeze Bosſchen worden bewoond door Olyphanten, Buffels, enz. Ik zag 'er ook eene menigte van ſchoone Vogelen en Kapellen; doch de Vogels waren zo ſchuw, dat ik 'er ſlechts twee heb kunnen magtig worden.

By ons wederkeeren na onze Wagen, werden wy vergezeld door het Opperhoofd, en omtrent zes honderd zyner Soldaaten; zy begeleidden ons egter maar een ſtuk weg, en namen daar afſcheid.

GIERIGHEID EN EERZUGT.

Door FREDERIK DEN II, *Koning van Pruiſſen.*

De Gierigaart is voornaamelyk zyn eigen Vyand; doch de Eerzugtige, de Vyand van het Menschdom. Hy ſtreeft ſtrafloos ter Ondeugd, en zyne Deugden zelfs ontaarten in Gebreken. De Gierigaart en de Eerzugtige zyn beiden even Zelfzoekend; maar, terwyl de een alleen een Hut verwoest, keert de ander misſchien een geheel Ryk het onderst-boven.

GIERIGHEID en EERZUGT deeden te zamen een Reis door de Wereld, om te beproeven hoe het Menschdom bereid was haar beiden te ontvangen. Helden, Burgers, Priesters, en Heeren, begaven zich terſtond onder haar ſtandaard, en ontvingen met genoegen

en verrukking de aangebodene gunstbetooningen. Voorttrekkende, kwamen zy in een afgelegen hoek lands, waar zy toevallig haar intrek namen in de hut van eenen eenvoudigen Schaapherder, wiens geheele bezitting beſtond in zyne kudde, en die zich over niets, dan den dagelykſchen nooddruft, bekommerde. Schoon laag van afkomst, waren zyne aangeboorene natuurlyke begaafdheden groot. Zyn Verſtand was opgeklaard, zyn Hart gevoelig, en hy bezat een eerlyke trek tot Vryheid en Rust. Hy leefde hier, met zyne geliefde *Sylvana*, zyne Kudde, en zyn Hut, onbekend, en onkundig van eene Wereld, die hem alleen in bedrog en valschheid kon onderwyzen.

De twee Reisgenooten zagen den Herder niet, of zy voelden zich getroffen over zyn geluk. „ Hoe onverdraaglyk is het," riep EERZUGT uit, „ die genoegens te beſchouwen, in welker „ voortbrenging wy geen deel hebben. Zullen wy, die hier „ beneden aangebeden worden, koelzinnige aanſchouwſters wee„ zen van een Man, die in deezervoege onze Gunſten ver„ ſmaad, dewyl hy nog geene kennis heeft van derzelver ge„ neugten? Neen! Dat wy liever beproeven, hem af te brengen „ van zyn verſtandig bejag van ruste, en hem leeren onze Magt „ te eerbiedigen." Dit gezegd hebbende, namen zy beide, om zich te beter te vermommen, de kleeding van Herders aan, en voerden den Schaapherder deeze taal te gemoet. „ Eerzaame Vee„ man," ſprak de EERZUGT, „ hoe veel medelyden heb ik met „ uwe arme eenvoudigheid, zulke Talenten begraaven te zien in „ een afgelegen hoek, zou zelfs het mededoogen der Goden gaan„ de maaken. Verlaat, verlaat, bid ik u, eene eenzaamheid, „ alleen voor onkunde en domheid geſchikt —— hier te leeven, „ is alleen leeven om te ſterven, zonder Roem te ſterven. —— „ Gy bezit Deugden, deeze moeten te voorſchyn treeden, en op „ die wyze, als gy, tot nog gehouden hebt, der Wereld niet ont„ trokken worden. 't Geluk roept, de Eer noodigt u. Ik beloof u „ een allerwenschlykst ſlaagen; het ſtaat aan uwe keuze een „ Schryver, een Staatsdienaar, of een Veldheer te worden. Wees „ verzekerd, dat gy, in elke hoedanigheid, door u verkooren, „ Agting, Rykdom, en Onſterflykheid zult vinden."

Op eene zo ongewoone uitnoodiging, ſcheen de Herder buiten ſtaat, om zich te bepaalen. Hy hing eenigen tyd in twyfel tuſſchen Eerzugt en Vergenoegdheid, tot in het einde de eerſte overwoog, en hy eenigermaate eene Bekeerling wierd. GIERIGHEID trad nu toe om hem geheel te bepaalen, en genegen om hem een volkomen Slaaf van beiden te maaken, ſprak hem in deezer voege aan. „ Ja, eenvoudig Man, wees overtuigd van „ uwe onkunde, leer van my waarin weezenlyk Geluk beſtaat. „ Gy leeft in behoefte, en gy misnoemt uw armoede maatig„ heid. Hoe! zal een Man, gelyk gy, geſchapen tot de gewig„ tigſte belangen, het dierbaar leeven ſlyten, in enkel op uwe

„ Eer-

„ Egtgenoote te ſtaaroogen, in op uw ruispyp te ſpeelen, in uw
„ Vee te hoeden, en te ſcheeren; terwyl de rest des Mensch-
„ doms, met overvloed gezegend, alle uuren in verrukking ſlyt,
„ en daar toe de kunst te baat neemt? Zult gy verblyven in een
„ Hut, die, op het geblaas des winds, in den winter, ſchudt?
„ Helaas! weinig weet gy van de vermaaken, die de Grooten
„ omringen, en welke Paleizen zy bewoonen, hoe elke uitgang
„ uit dezelve een zegenpraalende optocht ſchynt, hoe elk woord,
„ 't geen zy ſpreeken, met toejuiching wordt te rug gekaatst.
„ Wat is het menschlyk leeven, zonder middelen, anders dan
„ elende? Wat ſchenkt Deugd anders dan een kwynende vol-
„ doening? Geld, Geld, is het groot beweegrad der Wereld,
„ zonder het zelve is het leeven ſmaakloos, zonder 't zelve zyn
„ de bekwaamheden veragtlyk."

De ongelukkige Herder vond zich niet langer bekwaam om zulke dringende overtuigingen te wederſtaan. Zyne Vrouw, zyne Kudde, verbande hy eensklaps uit zyne gedagten, of zy werden veragtelyk in zyne oogen. Het eenvoudig Landverblyf kwam hem voor, de vervceling zelve te weezen. Eerzugt vervulde zyn boezem te eenemaal. Te vergeefsch wendde de getrouwe Deelgenoote van alle zyne zorgen en geneugten haare poogingen aan, om hem op 't Land te doen verblyven; te vergeefsch ſtelde zy hem de ontelbaare gevaaren voor, welke hy als in den mond liep; niets kon dienen om een jeugdig Hart, op Eere geſteld, en waarin de driften tot de verregaandſte uiterſten werkten, te rugge te houden.

Maar, in 't eerst onzeker wat weg in te ſlaan, viel, by toeval, zyne keuze op de Dichtkunst, en hy maakte eenen aanvang met de Wereld eenige verbaazende blyken van zyn Vernuft te toonen. Terſtond kreeg hy toegang onder de Lieden van ſmaak, en hy gaf lesſen aan de zodanigen, die na openbaare toejuiching dongen. De Oordeelvellingen, door hem uitgegeeven, dienden, om te toonen dat zommigen geen Dichters gebooren waren, en tot verdeediging van zyn eigen ſchryven. Maar het Hekelſchrift tastte hem welhaast aan, met alle ſcherp- en bitterheid. Hy vond in ieder Kunstgenoot een mededinger, en in ieder mededinger iemand gereed, om alles, wat hy ſchreef, op den laagst mogelyken prys te vernederen. Binnen kort vond hy het, derhalven, geraaden, de Zanggodinnen te verlaaten, die een bed van roozen beloofden, maar 'er een van doornen ſpreidden.

Hy trok vervolgens, als Krygsman, te velde. Hy was de voorſte in het wreeken van den hoon zynen Lande aangedaan, in zyn Vorst op den Throon te handhaaven; de eerſte in het braveeren van alle gevaaren, en het beklimmen van elke bres; met een weinig meer geluks, en het gemis van eenige Leden, zou onze Herder CESAR zelve geëvenaard hebben; doch wel dra begon de nyd de lauwrieren, met zo veel moeite gewonnen, hem van 't

hoofd te rukken. Zyne overwinningen werden niet toegeſchreeven aan zyne meerdere Krygsbedreevenheid; maar aan de onkunde zyner vyanden; zyne Vaderlandliefde oordeelde men uit Gierigheid herkomſtig, en zyne Dapperheid zag men aan, als het gevolg van domme Ongevoeligheid.

Een anderen weg ſloeg de Herder in, en koos het Kabinet voor het Veld. Daar, in een Staatsdienaar herſchaapen, ſchreef hy Verdragen af, verbeterde Verbonden, hief Belastingen, kogt, verkogt, en verloor zyn eigen rust om den Vrede aan *Europa* te bezorgen: met den yver van een Staatsman, nam hy ook diens gebreken aan, hy werd vreesagtig, agterdogtig, en ſtreng. Dronken van magt, vastgehegt aan een ontworpen ſtelzel, raadpleegde hy niemand, en volgde alleen zyn eigen goeddunken. Hy is niet langer de eenvoudige Schaapherder, wiens gedagten alle eerlyk waren, en die niet anders ſprak dan hy dagt: hy leerde nu alleen zeggen, wat hy nooit dagt uit te voeren. Zyne Gebreken mishaagden zommigen, zyne weinig overgebleevene Deugden ſtonden een veel grooter aantal tegen: in 't einde, egter, misluk-te zyn Stelzel, en alle zyne Ontwerpen verdweenen in rook: wat niet wel uitviel werd aan omkooping of onkunde toegeſchreeven; het Volk vat den haat tegen hem op, en ontkomt hy, ter nauwer nood, het deerlyk lot, van tot eenen ſchandelyken dood verweezen te worden.

Naa deeze proeven, ondervond hy de dwaasheid van geluisterd te hebben na de ſtem der GIERIGHEID, en de inboezemingen der EERZUGT; hy vlood te rug na zyn langverzaakte Hut, trok het Herderskleed weder aan, en ſleet, in de armen van zyne getrouwe *Sylvana*, het overige zyns leevens, in onſchuld en vrede.

DE VERKEERD BEGREEPENE EDELMOEDIGHEID.

Naar 't Engelsch gevolgd.

LYSIPPUS is een Man, wiens grootheid van Ziel geheel de Wereld bewondert. Zyne Edelmoedigheid gaat zo verre, dat hy de zodanigen, die zyne hulpe behoeven, voorkomt, en hun behoedt voor de verlegenheid, en de vernedering welke het vraagen van hulpbetoon vergezellen. Hy verpligt niet min door de rykdykheid zyner giften, dan door de onuitſprecklyke bevalligheid, met welke hy dezelve uitreikt. Zomtyds zelfs betoont hy zyne goedgunſtigheid aan Vreemden, ja, men weet voorbeelden, dat hy goede dienſten gedaan heeft aan Lieden, die zyne verklaarde Vyanden waren. Al de Wereld ſtemt overeén, om de Edelmoedigheid van LYSIPPUS te pryzen. Een enkel foort van Menſchen beklaagt zich over zyn gedrag. —— Hy betaalt zyne Schulden niet.

Het

Het valt geenzins moeilyk eene handelwyze, die, in den eerſten opſlage, zo tegenſtrydig ſchynt, te verklaaren. 'Er is iet Groots in Edelmoedig te weezen; en 't is ſlegts Regtvaardigheid zynen Schuldeiſcheren te voldoen. De Edelmoedigheid is het deel van eene Ziel, boven het Gemeen verheeven; dezelve heeft iets van 't geen wy in Helden bewonderen, en met eene ſoort van Geestvervoering pryzen. De Regtvaardigheid, integendeel, is eene enkele werktuiglyke Deugd, ten hoogſten genomen goed voor een Koopman, en een pligt voor allen, die de Beurs betreeden.

Met zyne Schulden te betaalen, doet een Mensch niets meer dan zyne Pligt, en is zulks eene daad, welke geene vermaardheid, hoe genaamd, ſchenkt. Indien LYSIPPUS aan zyne Schuldeiſcheren voldeed, wie zou 'er van ſpreeken, wie hem roemen? —— De Edelmoedigheid is eene Deugd van een' geheel anderen ſtempel. Zy verheft zich boven loutere Pligtsbetragting, en van dien top, tot welken zy zich verheeven heeft, trekt zy de aandagt der Stervelingen, en vordert hunne loſſpraaken af.

In deezervoege redenkavelen de Menſchen veelal over Regtvaardigheid en Edelmoedigheid. De eerſte wordt veragt, ſchoon eene Deugd weezenlyk tot welzyn der Maatſchappye ſtrekkende; de andere vereeren wy met onze hoogagting, hoewel dezelve dikwyls niets anders is, dan de heftigheid van een driftig Character, veeleer door Grootheid, dan door Rede, gedreeven.

LYSIPPUS hoort, dat zyn Bankier van hem eene Schuld van vyftig Dukaaten vordert, en dat een zyner Vrienden, in ongeluk geſtort, hem om dezelfde ſom vraagt; hy geeft de Dukaaten, zonder te twyfelen, aan den laatstgemelden: om dat deeze, als een Gunst, verzoekt, 't geen de ander, als een Schuld, eischt.

De Menſchen verſtaan het Woord Regtvaardigheid, doorgaans, verkeerd: men begrypt, over 't algemeen, dat ze alleen beſtaat in het volbrengen dier Pligten, tot welke de Wetten der Maatſchappye ons kunnen verbinden. Dit is, ik beken het, zomtyds de betekenis van dat Woord, en, in dien z'n, moeten wy Regtvaardigheid van Billykheid onderſcheiden; doch 'er is eene veel algemeener Regtvaardigheid, en welke wy kunnen aanmerken, als alle Deugden in zich bevattende.

Men kan de Regtvaardigheid bepaalen, als beſtaande in die Deugd, welke ons verpligt, aan elk het zyne te geeven. Het Woord, in die uitgeſtrekte betekenis opgevat, behelst de betragting van alle Deugden ons voorgeſchreeven door de Rede, en op welke de Maatſchappy, van onzent wege, aanſpraak heeft. Onze Pligt omtrent het Eeuwig Opperweezen, omtrent ons zelven, en tot onzen Naasten, wordt volkomen vervuld, als wy elk geeven wat hem toekomt; in deezervoege is de Regtvaardigheid, eigenlyk geſprooken, de éénige Deugd, en uit deeze ontleenen alle de andere haaren oorſprong.

De

De Openhartigheid, de Dapperheid, de Liefde, de Edelmoedigheid, zyn op zichzelven geene Deugden; en wanneer zy den naam van Deugden verdienen, zyn zy dien verſchuldigd aan de Regtvaardigheid, die ze doet werken, en beſtuurt. Zonder die Leidsvrouwe, kan Openhartigheid tot Onbeſchoftheid, Dapperheid tot Dolheid, Liefde tot Onvoorzigtigheid, en Edelmoedigheid tot eene verkeerd begreepene Verkwisting, overſlaan.

Eene belanglooze daad, door geene Regtvaardigheid geregeld, is, ten hoogſten genomen, onverſchillig in zichzelve, en veraart niet zelden in een misdryf. De Uitgaven, waartoe ons de Zamenleeving noodzaakt, als Geſchenken, Feesten, Maaltyden, en andere vrolykheid aanbrengende bedryven, zyn louter onverſchillige verrigtingen, wanneer ze gepaard kunnen gaan met beter beſteedde Weldaadigheden; maar ze worden misdaadig, wanneer ze ons dermaate uitputten, dat ze ons de middelen beneemen, om eene nutter beſchikking over onze tydlyke bezittingen te maaken.

De waare Edelmoedigheid is, derhalven, een Pligt, welken wy zo onvermydelyk noodwendig moeten vervullen als de Pligten, ons door de Wet bevolen, een Regel, ons voorgeſchreeven door de Rede, die de Opperſte Wet moet zyn, voor elk redelyk weezen; doch deeze Edelmoedigheid beſtaat geenzins in het opvolgen van elke de minſte aandoening van Medelyden, in blinde Driften tot ons Geleide te neemen, en onze Geldmiddelen, door giften op een enkel oogenblik beweezen, zodanig te benauwen, dat wy voor 't vervolg buiten ſtaat zyn eenig liefdewerk te doen.

Doorgaans maalt men den Gierigaart af, als een Mensch zonder Eer, of zonder Menschlykheid, die alleen leeft om ſchatten op een te ſtapelen, en aan zyne Geldzugt alle andere Gelukzaligheid opoffert. Men vertoont hem als een dwaas, die, te midden van den overvloed, alle vermaaken verbant, en van ingebeelde behoeften zich wezenlyke behoeften maakt. Ondertuſſchen gelyken zeer weinigen naar dat overgedreeven ſterk geſchilderd Character, en misſchien beſtaat 'er nergens een Mensch, in wien men alle deeze trekken vereenigd vindt. Maar dikwyls hoorden wy een grootſchen ſpilzieken Ledigganger, met den haatlyken naam van Gierigaart, den Man beſtempelen, die alles wel te raade hieldt, en vlytig op zyne zaaken paste, den Man, die, door Spaarzaamheid en Arbeid, zich boven zyns gelyken verhief, en zyn aandeel van vlytbetoon toebragt, in den ſchoot der Maatſchappye.

Wat ook onkundigen en twistzieken mogen oordeelen; de Maatſchappy zou zeer gelukkig weezen, als zy een grooter aantal van die zogenaamde HARPAGONS hadt; over 't algemeen worden de zodanigen, in 't einde, bevonden, de weezenlyke Weldoenders der Maatſchappye te weezen. Wanneer wy zaaken te

doen

doen hebben met een Gierigaart, lyden wy zelden ſchade; maar dikwyls beloopen wy nadeel by den Verkwister.

Een *Fransch Priester*, GODINOT geheeten, was langen tyd bekend onder den naam van *Grippe-ſou*, (wy zouden het *Duitendief* kunnen overzetten) hy weigerde den armen, wier armoede eenigen twyfel leedt, te gemoet te komen. Uitgeſtrekte Wyngaardbergen, welke hy bezat, en van welke hy allen mogelyk voordeel trok, ſchonken hem verbaazend groote inkomſten. De Inwoonders van *Reims*, zyne Medeburgers, verfoeiden hem; en het Volk, 't geen zelden Gierigaarts bemint, toonde hem allerwegen de tekens van de verregaandſte minagting; hy bleef nogthans, op zyne gewoone eenvoudige wyze leeven, en nam altoos eene verregaande ſpaarzaamheid in agt. Zints lang hadt hy waargenomen het gebrek, 't welk de Stads Armen hadden, bovenal aan water, 't welk het Volk voor een zeer hoogen prys moest koopen: hierom beſtemde hy, tot het maaken van eene Waterleiding, de geheele ſom, om welke byeen te haalen, hy zo veele jaaren gearbeid hadt, en deed daar door den Armen een veel grooter en weezenlyker dienst, dan, byaldien hy zyn inkomen beſteed hadt, in dagelykſche giften (*).

Onder lieden die hun leeven in afzondering, en meest by de boeken, geſleeten hebben, treffen wy, menigmaalen, die kwalyk geplaatſte Deugden, over welke ik klaag, aan: wy zien hun vol drifts ingenomen voor 't geen men verkeerd ſchitterende Deugden noemt, terwyl zy geheel de gewoone vergeeten.

Daar is een veel opheſsmaakende Wysbegeerte, welk deeze toegevoegde en ondergeſchikte pligten verre verheft boven de onvermydelyke noodzaaklykheid. Een Mensch, die zich geen denkbeeld van het Menschdom gevormd heeft, dan 't geen hy uit de Boeken ontleende, treedt doorgaans ter wereld in, met een hart, ge-

(*) De Heer GODINOT, van welken hier geſprooken wordt, was Kanunnik van het Capittel te *Reims*, zyne Geboorteſtad. Ik heb, merkt een Fransch Schryver op dit voorbeeld aan, nooit gehoord, dat de Heer GODINOT, by het Volk in zulk eene diepe veragting was. Wat ik 'er met zekerheid van weet, is, dat men, te *Reims*, zyne Naagedagtenis in zegeninge houdt. Hy heeft meer dan 500,000 Livres opgeoffert aan verſcheide Werken van algemeen nut, als, Waterleidingen, verbeteringen van Wandelplaatzen, en oprigtingen van Armenſchoolen. 't Is niet overeenkomſtig met de waarheid, dat hy alle zyne middelen beſtemde tot Stadswaterleidingen. Die kosten bedroegen niet meer dan honderd duizend Livres; maar, het werk by zyn leeven niet kunnende voltooid worden, liet de Heer GODINOT het overige zyner middelen naa, om het voort te zetten. Wil men deeze agtenswaardige Burger, die zich zo verdienſtelyk voor zyn Vaderland gemaakt heeft, nader kennen, dan moet men de Lofrede leezen over hem gedaan door zyn Vriend en Landsgenoot, den Heer DE POUILLEY, Schryver van het uitſteekend Werkje, getyteld: *Theorie des ſentimensagréables*. Van 't zelve heeft Juffrouw BEKKER ons, in den Jaare 1736, eene fraaye Vertaaling geſchonken.

gevoelig, medelydend met alle de voorgewende jammeren, welke zich aan zyn oog opdoen, en 't is, uit dien hoofde, dat hy, door verkeerd beſteedde rykelyke Liefdegaven, zichzelven dompelt in een ſtaat van behoefte, waar uit hy anderen meende te redden.

Ik eindig deeze bedenkingen, met een raad, door een verſtandig Man, aan een Jongeling gegeeven, die zyn vermogen uitputte, met die gewaande Armen te begiftigen. „'t Is mogelyk," ſprak hy, „dat de Perſoon, aan welke gy uwe giften uitreikt, geen „eerlyk Man is; en ik weet dat gy een eerlyk Man zyt. Gy „ziet derhalven, dat gy, door uwe Edelmoedigheid, een braf „Mensch berooft, om 't zelve te geeven aan iemand, die zeer wel „een Schurk kan weezen, en terwyl gy onregtvaardig zyt door „eene twyfelagtige Deugd te beloonen, word gy het dubbel, „door u zelven te berooven!"

KENSCHETS VAN EEN WYS EN GELUKKIG MAN.

(*Uit het Fransch.*)

Een Wys en Gelukkig Man is altoos even bedaard in Voor- en Tegenſpoed, een Vreemdeling ten opzigte van ſchroomvallige Vrees, en ongegronde Hoope; hy geniet, door een gemaatigd gebruik zyner Bekwaamheden, alle de Zegeningen der Natuure; hy verſmaad niets wat de Rede hem vergunt, en *onthoud* zich, zonder zich geweld aan te doen, van alles wat zy wraakt; hy leert zyne Driften kennen, om dezelve te regelen, en offert zyn Smaak aan zyne Beginzelen op; hy bedwingt de opwellingen van Vernuft, indien zy tot verwildering zouden uitloopen. —— In de Maatſchappy betoont hy zich de Vriend des Menschdoms, altoos gereed, om de zaak des afweezigen te bepleiten, om de regten der zwakken te verdeedigen, en zedige verdienſten in den dag te haalen. Onverſchillig, omtrent alle aangenomene Stelzels, heeft hy geen ander doel dan Waarheid; nooit neemt hy zonder onderzoek eenig gevoelen aan; nooit velt hy een oordeel zonder de zaak wel gewikt en gewoogen te hebben. Bedagtzaamheid ſtrekt ten grondſlage zyns gedrags, en om Berouw te myden, laat hy niets op het Geval aankomen, waar over hy met Voorzigtigheid kan beſchikken. —— Niemand kan toegeevender zyn omtrent zyne Medemenſchen, die hy zonder hoope op belooning ten dienſte ſtaat; ja hy doet meer, hy ligt verpligtingen op den Man, die hem zoekt te beledigen, en ſtraft zyne vyanden door weldaaden. ——— Haat vind geenen toegang tot zyn hart, deeze is het deel der Kinderen en laage Zielen, deeze ſtrekt ten blyke van Onvermogen, en de boezem der geenen, die den invloed van dien Dwingeland toelaat, behoeft geene andere ſtraffe. De

Wil-

Wilde vertrapt een Insect, en denkt 'er niet meer aan; de Wysgeer zet het ter zyde, en laat het leeven.

De Wyze en Gelukkige Man kent noch Staat- noch Geldzugt. Wat betekenen by hem de belachlyke belangstellingen in Rang, of de kinderlyke grootheid op Eertytelen? Kon hy toornig worden, 't zou zyn tegen den Domkop, die de waarde van een Mensch afmeet naar zyne Bezittingen of Eerampten; doch niets is magtig zyne Zielsbedaardheid te stooren. De pylen van Versmaading snorren over zyn hoofd, zonder hem te wonden; hy treedt naast den Trotsaart, en merkt hem niet op: hy leeft te midden van de verderf berokkenende kunstenaaryen, en wordt in dien draaykolk niet ingezwolgen; hy ziet de Hovelingen kruipen om gunstbejag, terwyl de daadlyke Gunstelingen boven op het tuimelend rad zitten. Hy ontleent, uit alles, stoffe om zich te vermaaken, en vermydt wat hem smert zou kunnen baaren. Hy ontmoet geene Mededingers op zynen weg: dewyl hy na niets dingt. Overal zyn de Menschen zyne Vrienden: vermids hy niets van hunne hand vraagt. Wat zou hy wenschen? Rykdom of Eere? Hy oordeelt de reis deezes leevens te kort, om zich met alle die zorgen te belaaden, en wandelt door de Maatschappy heen als een Pelgrim met zyn staf, gereed om te vertrekken.

Genoeg van de Wereld hebbende, vindt hy zyn rust in de Eenzaamheid. Daar omringd van zyne Boeken, verkeert hy met de beroemde Dooden, van alle Eeuwen. Wat gezelschap kan het hunne evenaaren? Hoe weinig beduidend komen hem de Menschen voor; als hy hun gezelschap voor dat der uitgeleezene Vernuften in zyn Boekvertrek verwisselt! Met welk eene deerenis hoort hy de boerteryen der gewaande Geestigen, de Gesprekken waarin de dwaasheid den boventoon heeft, of de begogelde Zelfsliefde, het hoogste woord voert! Zyne verkeering met de Zanggodinnen, (veroorlof my deeze uitdrukking,) beveiligen hem voor de verleidingen der Liefde; doch hy opent zyn hart voor de bekoorelykheden der Vriendschap. —— Vriendschap, de balzem des levens, —— Vriendschap die de tyd verstrekt, die het ongeluk zuivert, die boven onheil en drift verheeven is. Wat al vindt hy niet in de vertroostingen van een Vriend? De Liefde verkoelt; Wellust heeft zyn bepaald tydperk; Rykdom maakt zich vleugelen; Roem verdonkert; en, als de jaaren klimmen, verlaat men ons gezelschap; wy worden, ongevoelig, vreemdelingen in de Wereld; de Maatschappy voelt ons verlies niet; Jeugd en Bevalligheid hebben iets algemeen aantreklyks: tot ons zelven, of liever tot onze ruïnen, bepaald, der eenzaamheid moede, met droefgeestigheid by wylen overstelpt, zoeken wy eene schuilplaats, om de verdrietlykheden des Ouderdoms te ontwyken, en vinden deeze in de Vriendschap. Wy mengelen onze laatste traanen met de meewaarig vlocijende der Vriendschap, aan wier tederheid wy het overlaaten, om roozen op ons Graf te strooijen.

DE

DE VERWORVEN LETTERROEM VAN FONTENELLE.

De dood van groote Mannen maakt een einde aan de jalouſy, welke zy leevende verwekt hebben; en veelen genooten nimmer de belooning hunner Verdienſten, geduurende hun leeven; de Ondervinding hangt haar zegel doorgaans aan het zeggen van PROPERTIUS,

At mihi vivo detraxerit invida turba,
Poſt obitum duplici foenore reddet honos.
Omnia post obitum fingit majora vetus;
Majus ab exequiis nomen in ora venit.

Dat is,

Maar de eer, die my de nyd misgund heeft in myn leeven,
Wordt my, met dubble winst, geſchonken naa myn dood.
De nazaat geeft ons lof, maalt alles als verheven.
Als 't lichaam rust in 't graf, dan word de roem vergroot.

Deeze regel lyd egter uitzondering, en misſchien vertoonde deeze zich nooit voller en langduuriger dan in FONTENELLE, wiens overweegende verdienſten zyne vyanden deeden zwygen, en hem buiten het bereik der onregtvaardigheid plaatſten. Met dit alles betuigde hy zelve menigmaalen, dat hy niet veilig was, vóór dat hy reeds zestig jaaren bereikt had. Op welken tyd hy vyftien jaaren Secretaris van de Academie der Weetenſchappen geweest was, in 't genot van een gevestigde agting. BOILEAU en RACINE, zyne gezwoore Vyanden, waren toen overleden; de Dichter ROUSSEAU, zyn Lasteraar, was uit het Ryk gebannen; en de Dichter ROI, een ander mishandelend Hekelſchryver, en zyn geſlagen vyand, was in veragting geraakt: weshalven FONTENELLE, die een honderdjaarigen ouderdom bereikte, meer dan veertig jaaren leevens genot had van zyn verworven Letterroem.

✲

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE BESPIEGELENDE WYSGEER, ONS ZONNESTELZEL BESCHOUWENDE.

(Naar het Engelsch.)

Quid potest esse tam apertum, tamque perspicuum, cum cœlum suspeximus, cœlestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod Numen præstantissimæ mentis quo hæc regantur.

CICERO.

De Hemelen ô GOD! vertellen uwe eer, het Uitspanzel verkondigt uwer handen werk!

DAVID.

Heeft het Uitspanzel, met de Hemellichten, die 'er zich in opdoen, voor 't oog des onkundigen zelfs iets treffends; kan het niet nalaaten hem, als hy eenigzins zyne aandagt vestigt, en denkt, te verrukken. In de daad, het moet den Godsdienstigen Wysgeer, met de ontzaglykste gevoelens van bewondering en eerbiedenisse vervullen, wanneer hy derzelver ontelbaare Menigte, Afstanden, Grootte, geregelde en zamenstemmende Beweeging, gadeslaat. Hy kan zich niet wederhouden de taal van den welspreekenden *Heidensehen* Redenaar, en van den Godvrugtigen Dichterlyken Koning, boven deeze Bespiegeling geplaatst, te voeren, en uit te boezemen. „ De Hand, die dit alles vormeerde, is Godlyk!"

Geen wonder, derhalven, dat de Starrekunde eene Weetenschap is, die tot de hoogste Oudheid opklimt, en de aandagt aller Eeuwen trok. Dichters, Wysgeeren, en Geschiedschryvers hebben om strŷd zich bevlytigd, om dezelve te pryzen. Vorsten van de vroegste tyden zo wel, als die van den tegenwoordigen, hebben, of zelven daar aan gearbeid, of de behulpzaame hand ter haarer bevorderinge verleend. De Dichter RICHARD geeft ons eene Dichtkundige beschryving van dat gedeelte dier Weetenschap, op welke ik thans het oog gevestigd heb.

Wie, daar hy 't kunstgeſtel van onze wereld ziet,
Erkent de Wysheid van den grooten Schepper niet.
De Zon, die ons verkwikt door aangenaame ſtraalen,
Een vuurkloot, by wiens gloed geen vloeibaar glans kan haalen,
Staat onbewoogen in het Middelpunt. Mercuur,
De naaste Dwaalſtar aan het blaakend Zonnevuur,
Word in een eirond om dat middelpunt bewoogen;
De Zon maakt dikwerf hem onzigtbaar voor onze oogen:
Haar luisterryke glans verdooft zyn flauwen gloed.
De ſchoone Venus, die den Morgenſtond begroet,
Of 's Avonds 't ſterflyk oog doet op haar ſtraalen letten,
Volgt op Mercuur, en draait naar vastgeſtelde wetten,
Schoon de Aarde, in ſchuinen ſtand, ſteeds aan haar Poolen king,
Loopt ze onbelemmerd in haar ruimen wandelkring.
Mars volgt op de Aard: hem is de vierde plaats gegeeven.
De heldre Jupiter is boven Mars verheven,
En heeft een langer weg. Heeft de Aardkloot eene Maan?
Hy wordt van vier verzeld langs zynen wandelbaan.
Wy zien Saturnus looop den wydſten kring beſchryven;
Hem in een wondren Ring door 't ruim des hemels dryven;
Vyf Maanen zyn zyn ſtoet: geleid door zulk een wagt
Word, naa ruim dertig jaar, zyn omloop eerst volbragt.

Welke grootſche en verheevene denkbeelden van den Schepper, en diens Werken, boezemt het Uitſpanzel niet in? Hoe verre gaan ze de wyduitgeſtrektſte bevattingen des menschlyken verſtands te boven? Vestigen wy daar op het oog, wy zullen, om de woorden van den Ridder BLACKMORE te gebruiken,

De Wereld zien, daar 't ruim, daar 't uitgeſtrekt Heelal
De klaarſte blyken van Gods Wysheid toonen zal.
Men vind, waar 't oog zich wend, den Schepper, 't Alvermogen,
We ontdekken God; zyn zorg is zigtbaar voor onze oogen.
Natuur, elk zegt, als hy uwe edle ſchoonheid ziet,
't Geval is de oorzaak van die grootſche ſchikking niet.
Men kan, uit elken trek van uw aanminnig weezen,
Uw Vader kennen en uw Hemelſche afkomst leezen,

Het ruim Gewelf, waar in zich 't ſterfelyk gezigt,
Verliest, dat heeriyk blinkt door 't flikkrend Starrenlicht,
De groote Ronden, die, in vastgeſtelde tyden,
Langs zekere Paden gaan, en ſteeds elkander myden

't Roept alles: God alleen is de oorzaak aller dingen.

De ZON, dat groote Licht, by dag alleen voor ons zigtbaar, is een verbaazende Vuurkloot, geplaatst in 't middelpunt van ons Stelzel. Rondsom deeze Dagtoorts beweegen zich de Planeeten, de Satelliten en de Comeeten, en loopen in geregelde wandelkringen. MILTON zegt van deeze bron van licht en warmte

De onmeetb're Zon, die, eerst een onverlichte kloot,
In 's werelds morgenſtond geen blyde ſtraalen ſchoot,
Was vóór de klootſche Maan en al 't Geſtarnt in weezen.
God plaatſte 't liefiyk licht, uit duisternis gereezen,
In 't Zonnerond, dat, vast en ſponzig, 't vloeibaar licht
Ontving en niet verloor. Dit wonderlyk geſtigt
Doet nog de Morgenſtar met edlen luister praalen,
Ja yder Dwaalſtar blinkt door gouden Zonneſtraalen (*).

Want de Planeeten zyn alle duistere klootſche Lichaamen, gelyk onze Aarde; zy hebben geen licht altoos van zich zelven, maar ſchynen alleen door het daar op te ruggekaatſte Zonnelicht. Door een Telescoop bezien, blykt het duidelyk, dat de zyde, na de Zon gekeerd, alleen verlicht is. Niet enkel hebben de Dwaalſtarren maakzel en gedaante gemeen met onze Aarde; maar ook, gelyk dezelve, haare Jaarlykſche en Daaglykſche beweegingen. Uit het geregeld verſchynen en verdwynen eeniger vlekken, door de Telescoopen zigtbaar op derzelver lichaamen, is het onbetwistbaar zeker, dat zy om haare aſſen eene Beweeging moeten hebben, welke beantwoordt aan de dagelykſche Omwenteling onzer Aarde. En dewyl

(*) De *Zon* zal ons ten onderwerp eener afzonderlyke Beſpiegeling dienen.

wyl zy zomtyds ſchynen ſtil te ſtaan, en op andere tyden agter uit te loopen, is het niet min blykbaar, dat zy zulk eene voortgaande Beweeging moeten hebben, rondsom de Zon, als overeenkomt met den jaarlykſchen omloop der Aarde.

MERCURIUS is de Planeet, digtst aan de Zon, en loopt rondsom dezelve in zeven en tachtig dagen, en drie en twintig uuren, 't welk de lengte van het Jaar, op die Dwaalſtar, uitmaakt. Naardemaal dezelve zeldzaam gezien word, uit hoofde van de nabyheid aan de Zon, en 'er geen vlekken op de ſchyf ontdekt zyn, is de tyd der omwenteling op den as, en dus ook de langte der dagen en nagten, tot nog onbekend. De afſtand van MERCURIUS van de Zon word op 37,000,000 mylen, en de middellyn op 3,200 berekend: en in den omloop rondsom de Zon beweegt hy 150,000 mylen in één uur. De Dichter BROWN heeft, in weinige dichtregelen, deeze Dwaalſtar beſchreeven,

MERCUUR, *wien de eerſte plaats is by de Zon gegeeven,*
Word met den ſnelſten ſpoed door zynen kring gedreeven.
Een vloed van ſtraalen dooft zyn glans voor ons gezigt,
En, zelden zigtbaar, toont die Dwaalſtar meest haar licht,
Wanneer de Maan de Zon voor 't ſterflyk oog verduistert.

En op eene andere plaats,

Naast aan den Dagtoorts loopt MERCUUR *door zynen kring,*
En ziet in weinig meer dan vyf en zeven weeken
Met vier ſaiſoenen ook zyn loopend jaar verſtreeken.

De naaste Planeet, boven MERCURIUS, is VENUS. De afſtand van de Zon word op 68,000,000 mylen gerekend. Deeze Dwaalſtar voltrekt haar Jaarlykſchen Omloop, in twee honderd vier en twintig dagen, en zeventien uuren; 76,000 mylen in een uur afleggende. Haar middellyn is 7,700 mylen, haar Dagelykſche omwenteling geſchied in drie en twintig uuren en twee en twintig minuuten. Wanneer deeze Planeet ten Westen van de Zon is, gaat dezelve vóór de Zon op, en word de *Morgenſtar* geheeten; wanneer zy den ſtand ten Oosten van de Zon heeft, ſchynt zy 's avonds naa het ondergaan der Zonne, en draagt dan den naam van *Avondſtar*. De Heer BAKER drukt dit in deezer voegen uit,

De

De helder're VENUS *volgt in wyder kreits bewoogen,*
Zy ſtreelt met zagter licht, en milder glans, onze oogen,
Zy blaakt als een Vriendin van 't menſchelyk geſlacht,
En kundigt als Bodin den Dag aan en den Nagt.

In ieder deezer ſtanden, bevind ze zich beurtlings omtrent 290 dagen: en, geduurende haaren geheelen omloop, toont zy door de Telescoop, en zelfs voor een ſcherpziend ongewapend oog, alle de verwisſelingen van de Maan te hebben: waarom een Dichter zingt

De ſchoone VENUS, *by wier glans geen glans kan haalen,*
Zien we, als een kleine Maan, in donkre nagten praalen.

Verdooft de helderheid der Zonne MERCURIUS; VENUS word, niet tegenſtaande de Zonne ſchynt, een geruimen tyd gezien. Dit verſchynzel bezingt de Poëet.

't Geſtarnte is doof, en toont zyn heldren luister niet,
Zo lang de gouden Zon op ons haar ſtraalen ſchiet.
De Maân, al heerscht zy 's nagts, verbergt zich voor onze oogen
Zo ras de Dagtoorts ryst; maar VENUS, *wier vermogen*
Geen weerga vind in al 't Geſtarnte aan 's Hemels trans,
Doet, zelfs by Zonneſchyn, ons letten op haar glans.

De AARDE is de naaste Planeet boven Venus, en ſtaat 95,000,000 mylen van de Zon af. In een uur legt zy 58,000 mylen in haaren loopkring af; dien 's jaarlyks omloopende in drie honderd vyf en zestig dagen, vyf uuren, en negen en veertig minuuten; en hoe ſnel deeze omloop ook moge weezen, is die ſnelheid ſlegts een weinig meer dan de helft der ſnelheid van *Mercurius*. De Aardryks middellyn is omtrent 7,900 mylen. Alle vier en twintig uuren wentelt zy om haaren as, van het Westen na het Oosten, 't welk, voor ons Aardbewoonders, de ſchynbaare beweeging van alle de Hemelſche Lichaamen, van het Oosten na het Westen, in dat zelfde tydsverloop te wege brengt. De dagelykſche beweeging brengt Nagt en Dag voort, en, uit de jaarlykſche, ontſtaat de verſcheidenheid der Saiſoenen:

De Aard, daar ze in een ſchuinſchen ſtand loopt langs haar wandelbaan,
Brengt Lente, Zomer, Herfst en Winter beurtlings aan,
Door 't wentlen om haar' as word Dag en Nagt geboren.

Naast boven den Loopkring der *Aarde*, ſtaat MARS, die gerekend word een afſtand van 144,000,000 mylen van de Zon te hebben. Hy loopt 55,000 mylen in een uur, en volbrengt dien omtocht om de Zon, in drie en veertig Dagen minder dan twee van onze Jaaren. De Middellyn is 4,200 mylen: de dagelykſche Omwenteling geſchied in omtrent vier en twintig uuren, en negen en dertig minuuten. Hy is de eenige Planeet boven *Venus*, van geen Satelliet of Wagter vergezeld. *Mars ziet*, zingt BAKER,

MARS *ziet men onverzeld, en, onder vinnig gloeijen,*
Zich langs 't beperkte ſpoor van zyne loopbaan ſpoeijen.
En, zonder wyken van of nadren tot de Zon,
Bereikt hy weder 't punt van waar hy eerst begon.

Boven *Mars* praalt JUPITER, de grootſte van alle Planeeten, wiens afſtand van de Zon op omtrent 490,000,000 mylen bepaald word. In een uur legt hy 29,000 mylen af, en heeft iets minder dan twaalf van onze jaaren werk, om den Omloop in zynen wandelkring te volbrengen. De Middellyn word op 89,000 mylen gerekend, en door een verbaazende ſnelle omwenteling om zyn as, geſchied de dagelykſche, in negen uuren en een en vyftig minuuten. De Heer BROWN zingt, op 't een en ander doelende,

'k Zie JUPITER; *hoe groot is de omtrek van zyn kloot!*
Hy is, (wel verre van voor een' Planeet te zwigten)
Alleen nog zwaarder dan al de andre Hemellichten,
Die om de Zon hun loop volbrengen ——— ———

——— ——— ———

Hoe traag ook JUPITER *'t verdrietig jaar ziet enden*
Door, in een ruimer kring, zich om de Zon te wenden,
Hy, wentelende om zyn as met ongemeenen ſpoed,
Ziet menigwerf den dag, en voelt den Zonnegloed.

SATURNUS ſtaat op een nog grooter afſtand van de Zon, dan *Jupiter*, en word deeze op omtrent 900,000,000 bepaald. In een uur legt hy 22,000 mylen af, en heeft omtrent negen en twintig en een half van onze jaaren werk, om den wyden omkreits te voltrekken. De Middellyn ſtelt men op 79,000 mylen; doch, van wegen den verbaazend grooten afſtand, en 't gebrek van licht, ver-

oor-

oorzaakt door de wyd afgelegene ligging, heeft men de dagelykſche omwenteling nog niet ontdekt. Wel mogt een Dichter aanheffen,

In allerwydſten kring zien wy SATURNUS *dwaalen;*
Hy voelt ter nauwer nood den gloed der Zonneſtraalen.
Wie onzer zou beſtaan, die hier verblyven moest?
Hoe lang is hier het jaar! hoe traag ſaizoen en oogst!
De hoogſte Dwaalſtar aan de onmeetbre hemeltransſen,
SATURNUS, *trekt ons oog door de onbevlekte glansſen.*
Zyn grootte is niet te groot voor zyne wandelbaan,
In dertig jaaren is ééns zyn omloop afgedaan.

Naar de ontdekkingen dus lang gedaan, zongen de Dichters van SATURNUS; als *dwaalende in den allerwydſten kring*, als de *hoogſte Dwaalſtar;* doch op den één en dertigſten Maart MDCCLXXXI is eene andere Dwaalſtar op een nog veel grooter afſtand ontdekt, door den Heer HERSCHELL, aan welken hy den naam van GEORGIUM SIDUS gegeeven heeft; doch door veele buitenlandſche Starrekundigen, naar den naam des Ontdekkers, genoemd word; deezen heeten dezelve ook PALLAS, URANUS, enz. Men heeft bevonden, dat de afſtand van de Zon negentien maal verder is dan die der *Aarde*, dat de grootte omtrent acht en negentig maalen die der *Aarde* overtreft, en dat dezelve, in een bykans cirkelronden wandelkring, in omtrent twee en tachtig jaaren den omloop rondsom de Zon volbrengt. Deeze Planeet ſchynt met een zwak licht, wat bleeker en zagter dan dat van *Jupiter;* doch de ſchynbaare Middellyn, niet meer dan vier Seconden haalende, kan die Dwaalſtar zelden duidelyk door 't bloote oog gezien worden; doch valt ze met een goed Telescoop, by een helderen nagt, als dezelve boven den Gezigtseinder is, zeer gemaklyk te ontdekken: wanneer men den ſtand ten opzigte van de vaste Starren weet. Twee Satelliten, die deeze Planeet verzellen, heeft men naderhand ontdekt; en, van wegen den verren afſtand van de Zonne, is 'er grond, om te veronderſtellen, dat 'er meer, nog niet ontdekte, haar byblyven. Dr. HERSCHELL heeft deeze door hem ontdekte Satellite nog niet lang genoeg waargenomen, om derzelver omloopstyden zeer nauwkeurig te bepaalen; doch heeft grond gevonden om te veronderſtel-

len, dat de eerſte omtrent 8½ dagen, de tweede bykans 13½ dag ten omloop noodig hebbe.

Behalven de opgemelde Planeeten van den eerſten Rang, zyn 'er (behalven de nieuwlings ontdekten by de Planeet *Uranus*) tien andere Planeeten, die men Planeeten van den tweeden rang, of met den naam van *Satelliten*, of *Wagters*, beſtempelt: dewyl zy de Planeeten van den eerſten rang vergezellen, die ten middelpunt haarer beweeginge hebben, en in dezelve ronddraaijen, even als de eerſte Planeeten rondsom de Zon.

De voor ons zigtbaarſte deezer Satelliten is de MAAN, welke onze *Aarde* ſteeds op zyde ſtreeft, en terwyl zy dezelve in den jaarlykſchen Omloop door het lugtruim vergezelt, ſteeds rondsom dezelve in den tyd van één maand omloopt. De Middellyn van de MAAN is 2180, en haar Afſtand van de *Aarde*, 24,000 mylen; zy is zestig maalen kleinder dan de *Aarde*. De geleende luister, met welke zy ons ſtreelt, en den nagt veraangenaamt, deed reeds den Ouden HOMERUS ſchilderagtig de Maaneſchyn beſchryven,

De Maan, by nagt een licht, verdryft het aklig duister,
En toont ons 't blaauw gewelf in Goddelyken luister.
Geen damp bezwalkt den glans, die ons gezigt bekoort,
't Is ſtil. De diepe rust word door geen wind geſtoort.
Wy zien Planeeten zich langs hunne baanen ſpoeijen,
't Is alles helder daar ontelb're Starren gloeijen.
Het digt geboomte prykt met een bevallig groen,
De top des bergs ſchynt zich als zilver op te doen.
Beſchouw de heuvels en valleiën, hoogten, daalen,
't Schynt alles aangenaam door aangenaame ſtraalen.
De blyde Zwaanen zelfs, geſtreeld door 't zoetst gezigt,
Beſchouwen 't blaauw gewelf en groeten 't heilryk licht.

JUPITER heeft vier zulke *Maanen*, en SATURNUS vyf. Uit de geduurige verandering van het vertoon 't welk zy maaken, of derzelver ſchyngeſtalten, is het openbaar, dat deeze Wagters, gelyk de Planeeten, duistere lichaamen zyn, en alleen den glans, dien zy vertoonen, van de Zon ſcheppen.

Wy mogen hier aanmerken, dat onze *Aarde* eene *Maan* voor de MAAN is, op dezelfde wyze aan- en afneemende, doch

doch veel grooter zich vertoonende, en evenredig een meerder licht geevende. Wanneer de Maan nieuw is voor ons, zal de Aarde voor haar vol ſchynen; wanneer zy voor ons in 't eerſte kwartier is, zal de Aarde voor haar in het derde kwartier zyn. En vermids haar as bykans rechtſtandig is op het vlak der Ecliptica, moet de eene helft van haar ſchyf ſteeds verlicht zyn door het wedergekaatſte licht, 't welk de Aarde verſchaft by afweezigheid der Zonne; en de andere helft zal beurtlings een veertiendaagsch licht, en eene veertiendaagſche duisternis hebben. —— De wenteling der Maane, rondsom haaren as, geſchied in denzelfden tyd als zy om de Aarde rondloopt, Dagen en Maanden zyn daar even lang: dit blykt daar uit, dat zy, geduurende haaren maandelykſchen omloop, altoos dezelfde zyde te onswaards gekeerd heeft.

Behalven het meerder aantal van Maanen, onderſcheiden JUPITER en SATURNUS zich van de overige, op eene zeer merkwaardige wyze. Het lichaam van *Jupiter* is door verſcheide evenwydig loopende Banden, of Gordels, als omgeeven. *Saturnus* heeft een heerlyk verlichten kring, welke hem omvat op zulk een afſtand, dat men dikwyls verſcheide Starren ziet, tuſſchen den binnenkant van den Ring, en het lichaam van de Planeet. Maar deeze byzonderheden van *Jupiter* en *Saturnus* konnen door het ongeholpen oog, even min als derzelver Satelliten, gezien worden.

Van ons Zonneſtelzel, blyven de *Comeeten* of Staartſtarren alleen te onzer Beſpiegeling over; doch zullen deezen eene afzonderlinge Beſchouwing vorderen.

TWEE WAARNEEMINGEN OVER HET NUTTIG GEBRUIK VAN DEN *Radix Ypecacuanha*, IN KLEINE GIFTEN.

Door

J. HELLER, *Med. et Chir. Doctor.*

De Braak-wortel, (*Radix Ypecacuanha*) heeft, van over lang, de aandagt der Geneeskundigen tot zig getrokken; en mogelyk is 'er geen Geneesmiddel, dat in zoo veele, en inderdaad verſchillende, Ziekten, met zulke goede uitwerkingen gebruikt word, als deeze Wortel.

Deeze twee Waarneemingen, die ik de Eer hebbe aan het Publiek mede te deelen, zullen misschien geene andere nuttigheid hebben, dan dat zy bevestigen het geen anderen voor my geschreeven hebben; zy schynen my echter aanmerkelyk genoeg, om ze aan myne Konst-genooten mede te deelen.

EERSTE WAARNEEMING,

Van een geneezen Waterzucht.

In den Herfst van het Jaar 1787, wierd een Soldaat, van het Regiment Infanterie, van den Generaal Major VAN BRAKEL, in Guarnisoen te Middelburg, aangetast met een Rot-Koorts (*Febris Putrida*) die op den zeventienden dag scheidde. Hier op kreeg hy een *Hydrops ascitis*, met de Water-zucht over zyn geheele lichaam, (*anasarca*). Zyne Ziekte nam in korten tyd zoo geweldig toe, dat hy nauwlyks eens Schippers overbroek konde aantrekken; hier by had hy een derdedaagsche Koorts, (*Febris quartana*) en wierd in deeze Ziekte (nog twee reizen van een Bloedspuwing (*Hæmoptysis*) overvallen, die hy te vooren meer gehad had. Naar deeze Ziekte, op verschillende wyzen, en naar omstandigheid van zaaken, met de beroemdste Geneesmiddelen, een langen tyd vruchtloos behandeld te hebben, wilde ik den Braakwortel (*Radix Ipecacuanha*), met de witte Magnesie (*Magnesia alba*) beproeven: omtrent op dezelfde wyze, als dit middel door iemand, in de *Nieuwe Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen* (*) was medegedeeld, en gaf den Lyder, de volgende Poeders,

℞ *Rad. Ipecac.* ʒij. *Magnes. alb.* ʒiv *m. f. pulver. N°. xij. waar van de Lyder, driemaalen daags, een Poeder innam.*

Hier op volgden in het begin wel walgingen, en kleine braakingen, die vervolgens overgingen; maar ook eene zoo aanmerkelyke Pisloozing, dat het de aanschouwers, en my, verbaasde, en hy in weinige dagen zeer zigtbaar dunder werd; met de drie weeken kleine wandelingen deed; de koorts weg bleef, en vervolgens, in korten tyd, volkomen herstelde.

Mogelyk heeft de Magnesia hier kragtig medegewerkt, dan

(*) II. Deel. No. 7. *Mengelwerk*, pag. 292.

dan de vermaarde J. B. SANDIFORT (*) verhaalt ons een ſoortgelyk geval, door LENTINK medegedeeld; waar in de Braak-wortel, met den Rhabarber vermengd, dezelfde uitwerking had.

De ondervinding heeft my ook geleerd, dat, om den Braak-wortel, met vrucht, in de Waterzucht te gebruiken, men ten minſte de boven voorgeſchreve doſis, aan een volwaſſen Mensch, geeven moet.

TWEEDE WAARNEEMING,

Over het nuttig gebruik van den Braak-wortel, in Maag-Pynen.

Men heeft, onder anderen, ook een Krampſtillend vermogen, aan den Braak-wortel, (*Rad. Ipecacuanha*) toegeſchreeven; zelfs heeft de vermaarde RICHTER (†), dezelve boven het Heulzap (*Laudanum*) willen verheffen, vooral, wanneer men deezen wortel, in een zeer kleine gift, toedient. Het volgende geval zal dit helpen bevestigen.

Een jonge Jufvrouw, vyftien jaaren oud, van een aandoenlyk en teer geſtel, had omtrent drie jaaren, aan eene telkens wederkomende, en zomtyds geheele dagen aanhoudende, Maagpyn (*cardialgia*) geſukkeld, zonder dat de toegediende middelen haar eenige verligting hadden konnen aanbrengen.

By eenen nieuwen aanval van Pyn, diende ik haar eenige druppels, uit het *Laudan. Liquid. Sydenh.*, met *Tinct. aſs. foetid.* toe, dan, wel verre dat de pyn hier door verminderde, werd zy heviger; wanneer ik haar deeze Poeders voorſchreef,

℞ *Rad. Ipecac. gr.* v. *Suchar. Cand.* ʒij. *m. f. pulv. N°.* x. Om hier van alle twee uur één Poeder in te neemen, waar op de pyn ſchielyk bedaarde, en vervolgens geheel overging. Waar naar ik haar deeze Poeders nog drie maalen daags toediende, met dat gelukkig gevolg, dat zy, onder het gebruik van deeze Poeders, van de Maagpynen bevryd bleef.

Ik heb vervolgens dit middel, aan meer andere Lydereſſen, en met het zelfde gelukkig gevolg, toegediend.

ZON-

(*) DONALD MONRO, Verh. over de Waterzucht, pag. 52.
(†) *Abhandel. von Bruchen*, Th. 1. pag. 218.

ZONDERLINGE UITWERKING VAN EEN STERKEN ELECTRIQUEN SCHOK, GAANDE DOOR HET MENSCHLYK LIGHAAM.

Uit J. INGENHOUSZ, *Nouvelles Experiences &c.* Tom. II. *à Paris* 1789, vertaald, door J. V. B.

Buiten twyfel vloeit de Electrique ſtoffe, wanneer dezelve in haaren weg een Dierlyk lighaam ontmoet, niet langs deszelfs oppervlakte, maar dringt tot in het binnenſte door; zelfs dan ook, als ſlechts een kleine vonk het zelve treft; en wanneer zulk een Lighaam door eene aanmerkelyke Electrique uitbarſting getroffen word, word de uitwerking gevoeld verre buiten den kring, welke den kortſten weg uitmaakt, dien dat vuur altoos verkiest, wanneer het geen hinderpaal ontmoet, of niet word afgewend, door het ontmoeten van betere geleiders.

De werking van zulk eene uitbarſting op het Dierlyk lighaam geſchiedt, ingevalle dezelve ſterk genoeg is, zo ſnel, dat, wanneer een gedeelte van het zelve, verre van de gemeene zitplaats der gewaarwording (*Senſorium Commune*) afgeleegen, by voorbeeld een der Ledemaaten, getroffen word, het vermogen van gewaarwording vernietigd word, zelfs eer dat het gezigt of gehoor aan den geest het indrukzel, 't welk in deeze zintuigen door de uitbarſting veroorzaakt word, kunnen overbrengen. —— Hier uit kan men opmaken, dat die geenen, welke door den Blixem gedood worden, niets gewaar worden.

Het is van gewigt te weeten, in hoe verre een mensch zulk een ſchok verdragen kan, zonder gevaar te lopen van 'er nadeelige gevolgen van te ondervinden, of 'er door gedood te worden. ——— De kragt der lading, welke men aan een flesch van bepaalde grootte kan geeven, vergeleeken met de grootheid van het Dier, op 't welk men de proef neemt, bepaalt de kragt der uitwerking, welke het Dier zal gevoelen; dus zal eene lading, welke een musch of een muis dood, geen kalkoen het leeven beneemen, en de kragt waar door een kalkoen zal ſterven, zal een mensch niet dooden.

Het ſchynt, dat men de uitwerking, welke de Electriciteit op het menschlyk lighaam te weeg brengt, als het zelve ſlechts vrygeſteld word, en door middel van metaal

met

met den eerſten geleider gemeenſchap heeft, nog niet nauwkeurig kent. —— Men heeft gemeend, dat als dan de omloop des bloeds verſneld, en de ongevoelige uitwaasſeming vermeerderd wierd; doch zeer ervaaren Electrizeerders beginnen zulk eene verſnelling des bloeds in twyfel te trekken; 't is echter waarſchynlyk, dat de Electriciteit, op deeze eenvouwige manier aangewend, eenige blykbaare werking op een leevend lighaam moet hebben, dewyl die zelfs plaats heeft op onbewerktuigde lighaamen; het water, by voorbeeld, uit een hével loopende, word 'er door van één geſpreid, en in deszelfs loop verſneld; ook word een zeer ligte ſchok, gaande van de eene hand tot de andere, in de borst gevoeld.

Zedert ik zelve een ſchok ontvangen heb, veel ſterker dan misſchien de voorzigtigheid zoude toelaten eenen zieken toe te brengen, en ik te weeten kwam, dat de Heer FRANKLIN twee dergelyke, omtrent van dezelfde kragt, ondergaan had, zonder dat dit eenig blyvend ongemak, hoe ook genaamd, ten gevolge had, heb ik getragt zommige Geneesheeren, welke krankzinnige lyders behandelen, over te haalen om ſterke ſchokken te beproeven, gericht van het hoofd naar de voeten of armen van zulke Elendelingen, aan wier herſtel men wanhoopt: misſchien is dit het eenige geneesmiddel, 't welk met zekerheid tot de zitplaats zelve der ziekte doordringt; en ik vond reden om een goed gevolg van deeze geneeswyze te verwagten, terwyl MORGAGNE, en verſcheide andere beroemde Ontleeders, by het openen der Lyken van krankzinnigen, hadden waargenomen, dat het mergagtig gedeelte der Herzenen meer vastheid en meer ſoortelyke zwaarte had, dan gewoonlyk; het ſcheen my toe, dat het geweld der ſchudding, welke elke vézel door den Electriquen ſchok ontvangt, de kragt der beweeging in de deelen, het zy vaste, het zy vloeibaare, zou kunnen herſtellen; welke beweeging by zodanige lyders misſchien te traag geſchied. —— Verſcheide Geneesheeren hebben myn voorſtel goedgekeurd, doch niet in 't werk geſteld: ik deelde den Heer FRANKLIN het zelve mede in het jaar 1782, wanneer ik hem de omſtandigheden van den ſchok, die my toevallig trof, meldde; het droeg ook zyne goedkeuring weg, gelyk mede van een Geneesheer te Parys, aan wien te dier tyd het toedienen der Electriciteit aan Zieken, van wegens het Gouvernement, was opgedragen. Echter heeft de Heer FRANKLIN, welke

zy-

zyne gedagten aan dien Geneesheer had medegedeeld, 'er zedert niets van vernomen.

Het is my niet onbekend, dat men meermaals den Electriquen ſchok aan krankzinnigen heeft toegediend; maar men heeft in 't gemeen van zeer zwakke ſchokken gebruik gemaakt, en dezelve ſlechts een of tweemaal 's weeks herhaald; my komt het voor der moeite waardig te zyn, dit middel te beproeven, door het daaglyks verſcheide maal te herhaalen, indien ſlechts zwakke ſchokken aangewend worden, of van tyd tot tyd ſterker ſchokken toete dienen. —— In het Jaar 1788 te Parys zynde, vernam ik met genoegen, dat de Heer LE DRU dit middel, met goeden uitſlag, reeds zedert eenige Jaaren gebruikt heeft, en dat hy de gevallen zal publiek maken.

Zie hier de omſtandigheden, welke twee ſchokken verzelden, door den Heer FRANKLIN ondervonden, gelyk ook die van den ſchok, welken ik zelve ondergaan heb.

Een deezer gevallen is beſchreeven pag. 161 en 162, van het Werk van den genoemden Heer over de Electriteit, gedrukt te Londen, Ao. 1774. Men vind daar van ook een verhaal in de Vertaaling van Heer BARBEU-DUBOURG, gedrukt te Parys, Ao. 1773, *Tom.* I. *pag.* 141. —— De Heer FRANKLIN twee fleſchen, houdende elk omtrend ſes gallons (*), byna geheel geladen hebbende, ontfong onverwagt den ſchok, gaande van de eene hand tot de andere; hy verloor voor eenige oogenblikken het gebruik van alle de Zintuigen, eene ſnelle en geweldige beeving van het lighaam volgde oogenbliklyk; doch verdween wel dra; de plaats van de hand, alwaar de ſlag getroffen had, zwol op; zyne armen, en het agterſte gedeelte van den hals, bleeven een weinig verdoofd, geduurende het overige van den avond; en de Borst was gedurende eene gantſche week aangedaan, even of dezelve verbryzeld was geweest. —— Hoewel hy, in 't oogenblik der uitbarſting, de oogen op de plaats van den eerſten geleider, van waar de vonk uitging, gevestigd had, zag, hoorde, noch gevoelde hy iets van dezelve, ſchoon 'er een zeer ſterk geluid, en eene zeer heldere vlam, mede verzeld gingen.

Het verhaal van den tweeden ſchok, welke den Heer FRANKLIN getroffen heeft, heeft hy my in een brief medegedeeld. —— Zich ſchikkende om twee van zyne groo-

(*) Een gallon houd 8 ponden Water.

groote flesſchen te ontladen, bevond hy zich ongemerkt onder een yzeren haak, welke van den zolder van zyne kamer hing, en met het buitenſte bekleedzel der flesſchen, door middel van metaal, gemeenſchap had; de flesſchen willende ontladen, en de lading doen gaan door den weg, welken hy voor dezelve had gereed gemaakt, ontfong hy zelve de gantſche uitbarſting, welke van den yzeren haak op zyn hoofd afloeg. Hy viel in 't zelfde oogenblik ter aarde; doch wel dra de werking der Zintuigen wederkeerende, was hy zeer verwonderd zich op den grond te vinden, en kon niet begrypen, hoe dit was toegekoomen; hy wist niet dat de flesſchen ontladen waren, en trachtte, opgeſtaan zynde, dezelve te ontladen, wanneer de omſtanders hem berichtten, dat dit reeds was geſchied, en dat de uitbarſting hem zelve getroffen, en ter aarde geworpen had. De plaatzing overweegende, welke zyn Lighaam op het oogenblik der ontlading had gehad, twyfelde hy niet getroffen te zyn geweest; hy had echter niets van de uitbarſting gezien, gehoord, noch bemerkt. —— Geen ander gevolg had dit toeval, dan eene kleine zwelling op de plaats van het hoofd, daar de ſlag getroffen had, en deeze zwelling verdween binnen weinig dagen.

Schoon de Heer FRANKLIN zich geene andere gevolgen of omſtandigheden van deeze beide gevallen herinnert, meen ik nochtans reden te hebben om te denken, dat het volkome gebruik van alle de vermogens van den geest niet is herſteld geweest in het ogenblik toen hy van den grond opſtond; maar dat eene kleine verwarring der denkbeelden geduurende eenigen tyd overbleef, welke vervolgens trapswyze verdween. Een ſoortgelyk geval my zelve overgekomen doet my dus denken. —— Ik hield in myne linkehand een ketting, welke met het buitenſte bekleedzel van eene groote flesch van vier gallons gemeenſchap had, terwyl men bezig was dezelve te laden, door middel van een ſterk werkende Electrizeermachine met een dubbelen bol: niet genoeg op myne hoede zynde, kwam ik den eerſten geleider te naby; en de uitbarſting geſchiedde, wanneer de flesch byna ten volle geladen was; ik wierd aan het voorhoofd getroffen, en was op het punt van neer te vallen; doch op dit tydſtip tegen een tafel leunende, wierd de val voorgekomen, en myne kragten dadelyk te rug keerende, kon ik my herſtellen. Ik had de uitbarſting niet gevoeld, noch ge-

gezien, of gehoord. —— Dus tot my zelve gekomen zynde, hernam ik de ketting, welke ik zonder het te weeten had laten vallen, en ik wilde de flesch ontladen, met eenen metaalen ontlader. De omſtanders bemerkende, dat ik my verwonderde de flesch niet te kunnen ontladen, berichtten my, dat ik de uitbarſting op myn eigen lighaam ontfangen had, en vroegen, met ongerustheid, of de ſlag my niet beleedigd had; 'er byvoegende dat dezelve als van een pistool-ſchoot geweest was. In het eerſte begreep ik hunne discourſen gansch niet duidelyk; de verwarring myner denkbeelden ging zelfs zo ver, dat ik my inbeeldde, dat de pyn, welke ik aan 't voorhoofd, ter plaatze daar de ſlag getroffen had, gevoelde, veroorzaakt wierd door een ſtoot, welke ik meende my zelve tegen het bovenſte van de kamerdeur toegebragt te hebben, en ik bleef misſchien langer dan een minuut by dit vreemd denkbeeld, eer ik begreep, dat zulk een ſtoot onmooglyk konde geſchied zyn. —— Na verloop van weinige minuuten begreep ik volkomen wat my gebeurd was, en, uit vreeze van een tweeden toeval van die natuur, oordeelde ik het raadzaam de machine te verlaten, en my naar huis te begeeven. Van het gezelſchap affcheid genomen hebbende, en aan de deur van het huis, 't welk in dezelfde ſtraat als myne *wooning*, en 'er niet verre af was, gekomen zynde, twyfelde ik, of ik ter regter- of ter linkehand moest gaan; doch, na eenige ogenblikken beraads, bepaalde ik my, en vond myne wooning. —— In myne kamer gevoelde ik nog een ſoort van bedwelming, die van ogenblik tot ogenblik verminderde, en toen op het denkbeeld vallende, om terſtond de omſtandigheden deezer gebeurtenis, en van de verwarring, welke dezelve in myne denkbeelden had veroorzaakt, aan te tekenen, nam ik de pen; doch hoe verbaasd was ik, toen ik bevond, dat ik van dezelve volſtrekt geen gebruik wist te maken! even zo weinig als een Wilden, die nimmer van de Schryfkonst had hooren ſpreeken. —— Tot op dat tydſtip had ik geheel geene ongerustheid noch eenige vreeze gehad, voor de gevolgen, welke uit zulk een geval zouden kunnen voortſpruiten, en ik had my zelfs reeds beginnen te verheugen, dat ik zodanige ſterke Electrique uitbarſting had kunnen verdragen; doch nu wierd myn geest geheel ter neergeſlagen, toen ik bemerkte dat ik volſtrekt niet meer ſchryven kon. —— Thans ſmert het my nog, dat ik niet bedagt heb te be-

proe-

:ven of ik ook niet kon leezen. —— De ongerust-
, welke my deeze verdrietige ontdekking verwekt
, deed my beſluiten rust te neemen, en ik ſliep den
:elen nagt vry gerust: des morgens, vroegtydig ont-
kende, gevoelde ik geheel geene verwarring of bedwel-
g meer; myn eerſte werk was te beproeven of ik
yven kon, en myn vreugd wierd volkoomen, toen ik
)nd, dat ik niet alleen de konst had weêr verkree-
, welke ik des avonds te vooren vreesde voor altoos
)oren te hebben, maar ook dat ik alles gemaklyker
vaardiger kon bevatten. Het ſcheen my zelfs toe,
myne verſtandelyke vermogens, en myn oordeel, on-
:nkelyk verbeterd waren. 't Is echter waar, dat het
)egen, 't welk ik ondervond, door te zien, dat ik
: een weezenlyk gevaar ontkoomen was, de denkbeel-
, welke my het zelve deed gebooren worden, te verre
't kunnen dryven. —— Hoe dit zy, zeker is het,
noch de Heer FRANKLIN, noch ik, eenige andere
rzaame gevolgen zyn gewaar geworden, als eene pyn-
ieid en zwelling op de plaatzen, alwaar de uitbar-
gen ons getroffen hadden, welke in eenige dagen zyn
weenen.

e Heer FRANKLIN heeft dikwyls een zo ſterken ſchok
1 gaan, door een kring van menſchen, welke elkander
de hand hielden, of van welke de een de hand op
hoofd van den anderen gelegd had, dat zy alle ter
e vielen, zonder dat hy daar van ooit eenig kwaad
)lg zag.

len kan uit de verhaalde gevallen beſluiten, dat men,
minſten met eenige omzigtigheid, in ſommige wan-
)ige gevallen, vooral by krankzinnige Lyders, verder
kunnen gaan, dan men tot hier toe gedaan heeft, en
ſchokken toebrengen, ſterk genoeg om hun ter neer
loen vallen. In alle andere ziekten zou ik niet durven
aden, zulke geweldige ſchokken te beproeven.

REGELS TOT BEHOUDENIS DES GEZIGTS, EN WEGENS HET GEBRUIK DER BRILLEN EN VERGROOTGLAZEN.

(Overgenomen uit een *Eſſay on Viſion*, by GEORGE ADAMS, *Mathematical Inſtrument-maker to his Majesty.*)

Hoewel het onmogelyk zy het volſtrekt verval des Gezigts te voorkomen, 't zy het zelve ontſtaat uit Ouderdom, eene byzondere ongeſteldheid, of Ziekte, kan, nogthans, door voorzigtigheid en geregeld gedrag, de natuurlyke verzwakking zeker vertraagd, en de algemeene geſteltenis der Oogen verſterkt worden. Deeze heilzaame oogmerken kan men bereiken door agt te ſlaan op de volgende Grondregelen.

1. Men zitte nooit, voor een langen tyd, in volkomen duisternis, of in een ſterk licht. De redenen, op welke deeze Regel gegrond is, toonen ook de onvoegelykheid, dat men ſchielyk van het eene in het andere uiterſte overgaat, 't zy van Duisternis of van Licht; en wyzen teffens uit, dat het Licht uit het Zuiden niet geſchikt is voor Lieden van een zwak en teder Gezigt.

2. Men vermyde het leezen van klein gedrukte Werken.

3. Men leeze niet in de ſchemering; noch ook, als de Oogen ongeſteld zyn, by Kaarslicht. Gelukkig zy, die deeze Les by tyds in agt neemen, en een aanvang maaken met hun Gezigt te bewaaren, eer zy door een pynlyk bezef gewaarſchouwd worden van de noodzaaklykheid om het te ontzien; de niets beduidende bezuiniging, om een kwartier uurs in 't vallen van den avond uit te winnen, is veelen op het volkomen en tróostryk gebruik hunner Oogen, voor veele Jaaren, te ſtaan gekomen: het kwaad word onbemerkbaar bewerkt, de gevolgen zyn onvermydelyk.

4. Men laate het Oog niet toe lang te ſtaaren op glinſterende voorwerpen, boven al, naa dat men eerst ontwaakt in den morgen. Overzulks moet men niet gedoogen, dat de Zon, op dien tyd, in een kamer ſchyne, en alleen een middelbaare hoeveelheid van Licht toelaaten. 't Valt gereed te bevroeden, dat, om dezelfde reden, de Beddebehangzels niet geheel wit of rood moeten weezen. In de daad, Lieden, die een zwak Gezigt hebben, zullen veel voordeels trekken van groene Behangzels in hun Slaapvertrek. De Natuur bekragtigt deezen Regel: want het Dag-

Daglicht komt by trappen aan, en groen is de algemeene kleur.

5. Zy die op een verren afſtand zien, moeten zich gewennen, om by wat minder Lichts, en met het Boek wat nader by het Oog, te leezen, dan zy gaarne zouden doen: terwyl de nabyzienden zich behooren te gewennen, om het Boek op zo verren afſtand te houden, als hun mogelyk is. Door deeze middelen, zullen zy beiden hun Gezigt verſterken en verbeteren; terwyl een tegenovergeſtelde handelwyze de natuurlyke ongeſteldheden zal doen toeneemen.

Niets is 'er, 't welk het Gezigt langer bewaart, dan dat men, by 't leezen en ſchryven, dien gemaatigden graad van Licht gebruike, welke best aan het Oog voegt; al te weinig vergt het, al 't veel verbystert het. De Oogen worden minder benadeeld door gebrek aan Licht, dan door eene te groote overmaate; te weinig Lichts doet nooit eenig kwaad, of men moet de Oogen afmatten door poogingen, om voorwerpen te zien, tot welke de maate van Licht niet genoegzaam is; maar eene al te groote hoeveelheid bederft uit eigen aart het Gezigt. In deezer voege hebben veelen een Cataract zich op den hals gehaald, door veel na de Zon of in het vuur te zien; anderen hebben hun Gezigt verlooren, door al te ſchielyk uit eene ſtikdonkerheid in een hel daglicht overgebragt te worden. Hoe gevaarlyk het voor 't Gezigt is, op helder beſcheenen voorwerpen te zien, blykt uit de uitwerkzels, hier van in de Landen, welke het grootſte gedeelte van 't Jaar met ſneeuw bedekt liggen, waar de Blindheid zeer algemeen is, en waar de reiziger verpligt is zyn oogen met krip te bedekken, om de gevaarlyke en dikwyls ſpoedige uitwerkzels, van te ſterk licht, te voorkomen. Zelfs de ongeleerde Wilde tragt dit gevaar te ontwyken, door een klein houten werktuig voor zyne oogen te hangen, met alleen twee naauwe ſpleeten. De Zon, voor een oogenblik te beſchouwen, zal voor eene wyl het Gezigt onbekwaam maaken, en ongevoelig doen worden voor den indruk van een zagtere natuur.

De volgende gevallen uit eene kleine Verhandeling, over 't *Maakzel van het Oog*, zyn zo toepaſſelyk op het onderwerp hier behandeld, dat derzelver invoeging, te deezer plaatze, geene verdeediging behoeft; voornaamlyk zullen zy te ſtade komen aan de zodanigen, wier Ooggebreken uit dezelfde, of ſoortgelyke, oorzaaken ontſtaan.

Eene Jufvrouw van het Land, haare intrek neemende in St. *Jame's-Square*, gevoelde pyn in haar Oogen, en bemerkte een verval van Gezigt. Zy kon niet, dan met ongemak, op de Steenen zien, als de Zon dezelve beſcheen. Deeze byzonderheid, welke zy voor een der toevallen van haare kwaal aanzag, was 'er de weezenlyke oorzaak van. Haare Oogen, die gewoon geweest waren aan het groen der Velden, en de Grasperken voor haar Landhuis, konden den geweldigen en onnatuurlyken glans des Lichts, van de Steenen te rug gekaatst, niet verdraagen. Zy kreeg den raad van eenige kleine Oranje-boomen in de venſterbanken te plaatzen, in diervoege dat de toppen de ſteenen bedekten. Zy herſtelde door deeze eenvoudige verandering in het Licht, zonder het behulp van eenig Geneesmiddel, ſchoon haare oogen, vóór de te baatneeming van dit behoedzel, bykans ten onbruike waren.

Een Regtsgeleerde had zyn verblyf in *Pal-mall*, aan de Noordzyde: zyn Voor-venſters ſtonden op de volle middagzon, terwyl de Achterkamer, geen ander uitzigt hebbende dan op een kleine beſlooten plaats, zeer donker was; hy ſchreef in die Achterkamer, en was gewoon uit dezelve in de Voorkamer te gaan, om te eeten, en tot andere einden. Zyn Gezigt werd zwak, en hy had beſtendig pyn in zyne oogbollen; hy bediende zich van oogglazen, ſprak met Oculisten, alles te vergeefsch. Welhaast overtuigd zynde dat het ſchielyk komen uit zyn duistere Studeerkamer, in den vollen Zonneſchyn, en dat verſcheide keeren op één dag, de weezenlyke oorzaak was van zyne ongeſteldheid, beſloot hy andere Kamers te huuren, waar door hy, als mede door zich te wagten van by kaarslicht te ſchryven, ſchielyk herſtelde.

Blindheid, of ten minſten eene jammerlyke zwakheid des Gezigts, worden menigmaal veroorzaakt door deeze onverwagte oorzaaken. Die zwak van Oogen zyn, moeten, over zulks, byzonder oplettend weezen op dusdanige omſtandigheden: dewyl het voorkomen gemaklyk valt, doch de geneezing bezwaarlyk, en zomtyds onmogelyk kan zyn.

Ik hoop, men zal niet denken dat ik buiten het beſtek myns beroeps treede, als ik het volgend hulpmiddel aanprys, wanneer een verval of zwakheid van 't Gezigt vroeger komt, dan men met reden mogt verwagten, en zonder eenig ongemak of andere blykbaare oorzaak: beantwoordt het niet aan het oogmerk, kwaad kan het niet te weeg brengen. Doet twee Oncen Rosmarynbladen in een vles,

met

met een pint Brandewyn, ſchud dezelve twee of driemaalen daags: laat het drie dagen ſtaan, giet het dan af, meng een Theelepel van die heldere Tinctuur in vier Theelepels warm water, en wasch het binnenſte van het Oog alle avonden, het Ooglid intusſchen beweegende, op dat 'er iets kome tusſchen het Ooglid en het Oog. Doet allengskens minder water in het Tinctuur, tot dat eindelyk een Theelepel vol van ieder ten gebruike gemengd worde.

Welk een zorg men draage, en hoe veel voorbehoedzels men neeme met alle zorgvuldigheid, neemen de kragten van ons geſtel by trappen af; een uitwerkzel, 't geen doorgaans eerst bemerkt word, door de zwakheid des Gezigts.

Ouderdom is, nogthans, geenzins een volſtrekt kenmerk, waar volgens wy over het Gezigt kunnen oordeelen, en bewyst deeze op zichzelven de noodzaaklykheid niet van Brillen te draagen. Want, aan den eenen kant, zyn 'er veelen, die hun Gezigt volkomen behouden tot in hooge Jaaren; terwyl het aan den anderen kant, in de jeugd, door verſcheide oorzaaken kan verzwakt, of door inwendige ongeſteldheid bedorven, worden: ook ontſtaat het gebrek niet in het zelfde of in onderſcheidene Perſoonen op denzelfden ouderdom, of in denzelfden Perſoon op verſchillende leeftyden; by eenigen is het gebrek natuurlyk, by anderen verkreegen.

Uit welke oorzaaken dit Ooggebrek voortſpruit, eene nauwlettende in agtneeming van de volgende Regelen zal ieder in ſtaat ſtellen om voor zich zelven te oordeelen, of hun Gezigt ondersteund of bewaard kan worden door 't gebruik van Brillen.

1. Wanneer wy ons genoodzaakt vinden kleine voorwerpen, op een grooten afſtand van het oog te brengen, om ze onderſcheiden te zien.

2. Indien wy bemerken dat het noodig is meer Lichts te hebben dan voorheen; als, by voorbeeld, wanneer men een kaars houd, tusſchen het voorwerp en het Oog.

3. Als wy een naby gelegen Voorwerp aandagtig gade ſlaan, het zelve verward word, en met eene ſoort van nevel omgeeven ſchynt.

4. Wanneer de Letters van een Boek in elkander loopen, en daar door zich dubbel, of drie dubbel, vertoonen.

5. Wanneer de Oogen dermaate vermoeid worden door een weinig aandagtig ziens, en wy ons verpligt vinden ze van tyd tot tyd te ſluiten en gemak te bezorgen, door ze op onderſcheiden voorwerpen te vestigen.

Wanneer alle deeze omſtandigheden zamenloopen, of een derzelven afzonderlyk plaats vind, zal het noodig weezen byſtand in Brillen te zoeken, die als dan gemak aan de Oogen zullen bezorgen, en eenigermaate dienen om het platter worden te voorkomen: terwyl dezelve, als men 'er niet in tyds by is, zeer zal toeneemen, en de Oogen eene verzwakking krygen, door de poogingen, welke zy moeten aanwenden.

Wy zyn nu gevorderd tot het beantwoorden van eene gewigtige vraage: naamlyk, in hoe verre Brillen beſchermers des Gezigts kunnen geheeten worden? 't Is openbaar dat ze alleen als zodanig kunnen aangepreezen worden aan de zulken, wier Oogen beginnen te verzwakken; en het zou even ongerymd weezen, Menſchen, die geen van de voorgemelde ongeſteldheden in hun Gezigt ontwaar worden, het gebruik der Brillen aan te raaden, als dat men een Man, wel ter been, het gebruik van krukken aanprees, om zyne beenen te ſpaaren. Doch zy, die deeze ongeſteldheden ontwaar worden, behooren terſtond Brillen te neemen, welke, door hun in ſtaat te ſtellen om de voorwerpen van nader by te zien, en door de vereeniging des Lichts op de Retina gemaklyker te maaken, het Gezigt onderſteunen en bewaaren.

Wanneer het Oog merkbaar platter wordt, is *alle uitſtel* gevaarlyk; en hoe langer zy, die de noodzaaklykheid van behulp gevoelen, het gebruik der Brillen uitſtellen, hoe meer zy het gebrek der Oogen vergrooten. Al te veelen zyn 'er, die met brillen verwylen, tot dat zy ten laatſten Brillen noodig hebben van 10 of 12 duimen brandpunt, in ſtede van 36 of 40 duimen, die hun anders zouden gediend hebben: zy verkiezen dus een daadlyk kwaad om een ingebeeld te myden. Mr. THOMIN haalt verſcheide bedroevenswaardige voorbeelden van dien aart op, in 't byzonder een van eene Jufvrouw, die, door valſche ſchaamte, het draagen van een Bril zo lang had uitgeſteld, dat het onmogelyk was haar te helpen dan met een Bril, geſchikt voor Oogen die van de Cataract geligt waren. Veelvuldig zyn de voorbeelden der zodanigen, die door Brillen van een lang brandpunt te gebruiken, op het eerst bemerken van Verreziendheid, hunne oogen wederbragten tot den natuurlyken ſtand; zo dat zy zich in ſtaat bevonden om hunne Brillen weder, voor eenige jaaren, weg te leggen.

Deeze overweegingen wyzen duidelyk de voordeelen uit, welke verkreegen kunnen worden door eene welbe-

raa-

raadene keuze van Brillen, als men dezelve eerst gaat draagen, en het aanbelang van zulk eene keuze: naardemaal de Oogen zich zullen tragten te gewennen aan een ongepast brandpunt, en dus tot een ſtaat van hoogen ouderdom, in een veel vroeger tydperk dan zou gebeurd zyn, hadden zy met oordeel te werk gegaan. 'Er zyn weinige Gezigtkundigen, of zy hebben voorbeelden gezien van de zoodanigen, die, door hun Oogen te gewennen aan een te kort brandpunt, of te zeer vergrootende glazen, het teder zintuig des Gezigts zo zeer benadeelden, dat zy in 't vervolg geen dienst van Brillen konden hebben. Zulks is menigmaal het geval van Lieden, die hunne Brillen koopen van Omloopers en Kraamers, Menſchen geheel onkundig van de Gezigtkunde, of het maakzel der Oogen.

Men bedenke, derhalven, wel, dat het Vergrooten der Glazen het ſtuk niet is, 't welk het meest in aanmerking komt in de keuze van Brillen, maar derzelver overeenkomst met ons Gezigt; zy moeten ons in ſtaat ſtellen om onderſcheiden en met gemak te zien, op dien afſtand op welken wy gewoon waren te leezen of te werken, eer wy een Bril behoefden; of, met andere woorden, de Glazen moeten in diervoege de ſchikking der Lichtſtraalen, by derzelver ingang in ons Oog, veranderen, dat ze een onderſcheiden gezigt der voorwerpen, op een voeglyken afſtand, opleveren. Een ſtuk van de hoogſte aangelegenheid, dewyl het, in dit opzigt, de Bejaarden bykans gelyk ſtelt met Jonge lieden, en bekwaam maakt, om Boeken, gewoon van druk, met gemak te leezen, op een leevenstyd, wanneer zy, zonder dat behulp, bezwaarlyk de eene letter van de ander zouden hebben kunnen onderſcheiden.

Naar gelange de Oogen platter worden, moet men boller geſleepene Glazen gebruiken: doch altoos moet men op zyne hoede weezen om niet te ver te gaan; want vergrooten zy te ſterk, zy matten de Oogen af. Het zekerſte kenmerk dat de Brillen te oud zyn voor den daadlyken ſtaat van ons Gezigt, is, dat wy genoodzaakt zyn de Voorwerpen, na welke wy zien, nader aan het Oog te brengen, dan op den gewoonen afſtand, op welken men onderſcheiden ziet. Alle Glazen, die ons, aan den eenen of anderen kant verre doen afwyken van de grenzen, waar op wy onderſcheiden zien, mogen aangemerkt worden als ongeſchikt en nadeelig voor het Gezigt.

De zodanigen, die zorgvuldig zyn in het letten op, en

het volgen van de trapswyze behoefte hunner Oogen, kunnen hun Gezigt tot zeer hoogen Ouderdom behouden, en zelfs dan in ſtaat weezen om de aangenaamheden en voordeelen, daar uit ſpruitende, te genieten. Verhaast, derhalven, deeze veranderingen niet, op dat gy niet te ras de behulpzelen der Kunst uitput, en buiten ſtaat zyt om Brillen te vinden, die genoegzaam vergrooten.

Nog een voorbehoedzel moet ik by dit alles voegen: gebruikt niemands Bril dan uw eigene: want Brillen op te vatten en te gebruiken, verſchillende van die gy gewoon zyt, heeft dezelfde ſlegte uitwerking, als dat men in eene Brille-winkel een aantal van Brillen beproeft; deeze verſcheidenheid mat het Gezigt af, en maakt het ongeſteld: alle ongeregeldheid ſchaadt, en veel van de behoudenis des Gezigts hangt af van eene eenpaarigheid, ten aanziene van 't zelve in agt te neemen, zo ten opzigte van de Brillen, als de graaden van Licht.

Veelen zyn 'er, die de uitwerking van Kaarslicht zo verſchillend vinden van het helder Daglicht, dat zy genoodzaakt zyn 's avonds een Bril te gebruiken, ſchoon zy het 'er by dag zeer wel zonder kunnen ſtellen. Deezen zullen, als het Oog platter geworden is, zich zeer goed bevinden by den raad, om twee Brillen te neemen, een om by dag te gebruiken, en een ander, wat meer vergrootende, by avond. Door dit middel zal bykans dezelfde hoeveelheid van Licht, den eenen en anderen tyd, werken op de Retina: dus zullen de Oogen min vermoeid worden, en langer derzelver kragt behouden.

(*Het Vervolg hier naa.*)

BERIGT WEGENS DEN BEROEMDEN KUNSTOEFENAAR, DEN HEER CHRETIEN GUILLAUME ERNEST DIETRICY, VERMAARD HOFSCHILDER TE DRESDEN.

Ons medegedeeld

Door den *Wel Ed. Heere* C. PLOOS VAN AMSTEL, J. CORN^{s}.

Men pryst zeer algemeen, en op goeden grond, boven al den Dichteren en Schilderen aan, dat zy zich zul-

zullen toeleggen, op eene naarſtige beoefening, zoo van het uitneemende in 't antique, als van de moderne Meesterſtukken; ten einde hier door het waare Schoone recht gevoelig te leeren kennen, en door die kunde ter navolginge genoopt te worden, om zig, door die navolging, den weg te baanen, ter betere vorderingen in deeze hunne edele oefening. Daar nu dit laatſte einde hier mede beoogd wordt, is 't, by de minſte opmerkzaamheid, terſtond blykbaar, dat zodanig een aanpryzen der navolginge niet geſchikt is, om de beoefenaars der Dicht- en Schilderkunde ſlegts ſlaaffche volgers van hunne Voorgangers te maaken; maar, in tegendeel, om, dus doende, hunne Genie op te wakkeren, en hunne Verbeeldingskragt zo te verlevendigen, dat ze, by voortgang, onder het navolgen, daadlyk Origineelen worden. Uit dat gezigtspunt beſchouwde ook de oordeelkundige JERONIMO DE BOSCH dit onderwerp, als hy deeze beoefening en navolging, met betrekking tot het Dichtkundige, in eene daartoe geſchikte Verhandeling, ten ſterkſte aandrong. Zulks gaf hem wel byzonder aanleiding om op te merken, dat zy, die deeze navolging afkeuren, even daar door toonen, dat zy in 't geheel geen denkbeeld hebben van de waare navolging, in de Dichtkunde, 't welk men ook op die in het Schilderkundige mag overbrengen; over welker voortreflykheid hy zig, ter dier gelegenheid, onder anderen aldus uitdrukt. —— „ De waare navolging verſchilt „ zeer veel van het copiëeren en uitſchryven; het laatſte „ is een teeken van eenen laagen en armoedigen, het „ eerſte van eenen verhevenen en ryken geest: de waare „ navolging weet altyd haar onderwerp zodaanig op te „ ſieren en te verfraaijen met dat ſchoon, 't welk men „ by anderen gevonden heeft, dat, wanneer men het „ oorſprongkelyke met het nagevolgde vergelykt, men in „ twyfel ſtaat, waaraan men den voorrang geeven zal; „ 't zyn ſchoone zusters, welker begaafdheden, hoewel „ onderſcheiden, zo voortreflyk zyn, dat men niet weet „ wie men van die ſchoone zusters de ſchoonſte noemen „ zal." (*) —— Een uitſteekend voorbeeld van zulk eene

(*) Indien men lust heeft dit onderwerp, dat wel eene gezette overweeging verdient, na te gaan, zoo leeze men de opgenoemde Verhandeling, te vinden in het tweede Stuk der *Verhandelingen van* TEYLER'S *tweede Genootſchap*, inzonderheid het vierde en vyfde Hoofddeel. Als mede het zevental van *Akademiſche Re-*

eene treflyke navolging, in het Schilderkundige, is, boven veele anderen, geweest, de Heer DIETRICY, wiens dood alle Kunstkenners met my betreuren. Zyn edel penceel vestigde meermaals myne gedagten op de groote voordeelen, die zodanig eene oordeelkundige navolging der Meesterſtukken van beroemde Schilderen aan de hand geeft, en noopt my thans, ter aanſpooringe voor anderen om zyn voorbeeld na te ſtreeven, tot het mededeelen van eenig nader berigt, nopens deezen mynen dierbaaren Vriend, (*) de hoogagting van alle zyne Kunstgenooten overwaardig.

De Heer DIETRICY, in zyn leeven Hoffchilder te *Dresde*, gebooren te *Weymar* den 30ſten October 1712, was een Leerling van wylen den Heer ALEXANDER THIELE, Hofſchilder te *Dresde*, en is overleeden den 23ſten April 1774. —— Men mag, zonder grootſpraak, van *hem* wel zeggen, dat hy nimmer zyn wedergade heeft in het kunſtige navolgen van de uitmuntendſte Meesters in de Schilderkunde. Zyne Stukken ſcheenen geen Copyen van de voornaamſte Schilders te zyn: hy wist zig den geest dier groote Mannen zoo eigen te maaken, en zyne ordonnantien indiervoege zamen te ſtellen, dat alles het voorkomen hadde, als of ze de eigen compoſitien waren, van die geenen, welken hy beoogde uit te beelden. *Hier* toe bezat hy het vermogen, om zyn eigen hand volſtrekt te verzaaken; en aan zyn penceel een zwaai te geeven, die de vertooning van 't ſpoor der beweeginge van de hand naliet, in den trek op het paneel, even als of het gehouden ware van den geenen, dien hy zig voorſtelde, na te volgen. Dan hierby bepaalde zig DIETRICY niet, als wel bewust, dat 'er, tot eene volmaakte navolging, veel meer vereischt wordt. Hy gevoelde niet alleen den blooten omtrek der gedaante, waar in de Schilders hunne beelden plaatzen; maar hy gevoelde te gelyk ook derzelver ſmaak van verkiezing in de ordonnantie, van groeping en werking, door licht en donker, en de verſcheidenheid in het coloriet; weetende hy het eene en het andere zig volkomen eigen te maaken. Ik heb, onder anderen, His-

to-

denvoeringen over de Studie tot de Schilderkunst, door JOSUA REINHOLD, byzonderlyk de twee laatſte Redenvoeringen.

(*) Met wien ik, veele Jaaren, eene gemeenzaame Briefwiſſeling, tot de Kunst betreklyk, onderhouden hebbe.

torie-ſtukken van hem gezien, en in de manier van REMBRAND, en in die van RUBBENS; het welk een ongemeen kunstvermogen aanduidt; daar beide deeze groote Mannen, gelyk ieder Kunstkenner weet, op zoo verſchillend eene manier, gelukkig ſlaagden in het treffen der Natuure. Het verbaazende van REMBRAND, door het ſterkſte licht tegen het donker te plaatzen, nam DIETRICY in zyne gebootſeerde wyze van penceelſtreeken zeer juist in agt. — — En niet minder keurig behield hy het treffende van koleuren en licht, van de helderheid in de ſchaduwen, en de ſtoutheid in de toetſe van RUBBENS, by eene vlakke ſchildery. —— In beiderleie opzigten was zyne kunstryke hand even natuurlyk ongedwongen werkzaam, tot verwondering der Kunstkenners; dien de uitvoering dermaate voldeed, dat het ware, als of ze de Stukken, door die uitmuntende Meesters zelven vervaardigd, voor zig hadden. —— BERCHEM's veegagtig penceel, meer opmerkelyk door de manier, dan door eene naauwkeurige navolging der natuur, wist hy op het bedrieglykst na te bootzen. —— De manier van P. POTTER, van A. VAN DE VELDE, en zoo ook die van K. DU JARDIN, die het edele met het waare vereenigde, was hem, in de verſchillende opzigten, zo eigen, dat men naauwlyks konde gelooven, dat zyne navolgingen geen oorſpronglyke Stukken waren van die Meesters, welken zy voorſtelden.

Men heeft my Zee-Stukken van zyne hand laaten zien, welken ik alleen door de nieuwheid van het Doek moest onderkennen, om ze niet voor Stukken van J. RUISDAAL, W. VAN DE VELDE of L. BAKHUIZEN te houden. En, dat myne verwondering nog vermeerderde, was, dat hy, by de imitatie, geene originecle Stukken van alle deeze gemelde Meesters onder zyne oogen had; hebbende zig zuiver geheel verlaaten, op zyn geheugenis van de beſchouwing hunner Stukken: dat hem weinig moeite kostte, wanneer hy met deezen of geenen Meester ſterk ingenomen was. Doch van alle zyne favorieten was REMBRAND de meestbeminde; het welk ten gevolge had, dat hy ook in deszelfs ſchilderwyze bovenal ſlaagde. —— Naast deezen kwam A. VAN OSTADE, wiens manier insgelyks zyn kunstvermogen, op eene aanmerkelyke wyze, bezielde. (*) Van daar zyn 'er, onder de voortbrengzels van

(*) Even dit is ook opgemerkt door den Heer ROELAND VAN EYN-

van zyn eigen geest en hand, verſcheiden Stukken, die men waarlyk voor origineelen van de hand van A. VAN OSTADE zou houden; zo dat men alleszins reden hebbe, om zyne imitatie der maniere van deezen Meester te bewonderen. J. G. WILLE heeft een Leerman, naar eene der beste Schilderyen van DIETRICY, in den ſmaak van VAN OSTADE, gegraveerd: de bewerking is uitmuntend; doch het ware te wenſchen, dat de Heer WILLE wat minder koperagtig of glimmend geweest was, en het Stuk in zyne natuurlyke penceelſtreeken gevolgd had. Hierin is hy niet zo gelukkig geſlaagd, als de beroemde plaatſnyder SUYDERHOEFF, in zyne portraiten naar F. HALS, die zelfs de penceelſtreeken van den Schilder uitbeeldde.

Eindelyk ſtaat my van 's Mans Printwerk, of zyn eigen geëtst Werkje, nog met een kort woord te melden, dat hy zyne Etsnaalde daar in mede op verſchillende wyzen gebezigd hebbe. Nu eens volgt hy den ſtouten ſmaak der Italiaanen, gelyk SALVATOR ROSA, GENOELS, POUSSIN; dan weder houdt hy zig aan dien onzer Nederlanderen, als WATERLOO, RUYSDAAL, ROGMAN, enz. Op een rechtaartigen trant treedt hy meermaals in 't ſpoor van POTTER, DU JARDIN, VAN DE VELDE, BERCHEM en VAN EVERDINGEN. REMBRAND was hem, als boven *gemeld* is, by uitſtek eigen: kunſtig imiteerde hy de *manier* van BOTH, TENIERS, BROUWER, VAN OSTADE, reeds opgenoemd, en meer andere Nederlandſche Boeren-gezelſchapſchilders; van wier ſmaak hy doordrongen was, en welker behandeling van het penceel hem geheel en al bezielde. ——— Elk een, die de oorſpronglyke Printjes van den kunstryken DIETRICY met een waar kunstoog beſchouwt, zal my in dit alles gereedlyk toevallen, en overtuigelyk erkennen, dat ik my, wegens zyne bekoo-

ren-

EYNDEN, Kunſtſchilder te *Thiel*, in zyne Verhandeling over den *Hollandſchen ſmaak in de Teken- en Schilderkunst*, geplaatst in het Vyfde Stuk der *Verhandelingen van* TEYLER's *tweede Genootſchap*; waarin hy zig *bl.* 54. over DIETRICY aldus uitlaat.

„ DIETRICY kan men den Duitſchen Teniers noemen. Hy „ volgt Ostade, Rembrand en andere Meesters, met veel goed„ keuring, in hunne onderſcheiden manieren na. —— Zyne oor„ ſpronkelyke zo historie- als landſchaps voorſtellingen zyn met „ veel oordeel en inzigt in de voornaamſte deelen der kunst ver„ vaardigd. Zyne geëtſte Plaaten zyn meest in den ſmaak van „ Rembrand, en by de liefhebbers zeer in agting."

rende verdienſten, niet te ſterk uitgedrukt hebbe. —— Den Leerman, dien WILLE, naar zyne ſchildery in 't groot, zoo glad geſneeden heeft, waar van wy alvoorens gewag gemaakt hebben, heeft hy in dit Werkje, in 't klein, ſtout geëtst; en dat gelukkig, op eene ruime, vrye, toch egter volmaakte, wyze, in den trant van VAN OSTADE uitgevoerd. —— Als men zyn Boeren Schaarſlyper regt onder 't oog heeft, wordt men, zoo men niet wist dat het van zyne hand is, als gedrongen, om het voor een Printje van VAN OSTADE aan te zien; en nogthans is het geen Copy, maar eene overkunſtige imitatie in de manier van dien grooten Meester. —— Wanneer men dit zyn Printwerk vergelykt, zelfs met de bestuitgevoerde Copyen van bekwaame Plaatſnyders, ontdekt men ten duidelykſte het groote onderſcheid, dat 'er doorſtraalt tusſchen imiteeren en copieeren. —— Navolgen by imitatie is zeker volſtrekt geheel iets anders, dan het bloote copieeren: het eerſte brengt ons het treffende uitwerkzel der Vryheid onder 't oog; en 't laatſte geeft ons zigtbaar de ſlaaverny der haſſd te kennen.

Ik zal hier mede dit beknopt Berigt, dat geen vleiende loſſpraak, maar ſlegts een naar waarheid eenvoudig berigt van 's Mans verdienſten behelst, beſluiten: het welk ik, uit ongeveinsde hoogagting, verſchuldigd was, op te ſtellen, ter nagedagtenisſe van mynen dierbaaren Vriend DIETRICY, my door den dood, helaas, te vroeg ontrukt!

WEETENSWAARDIGE EN KEURIGE NARIGTEN VAN GEORGIA EN DE GEORGIERS, EEN DER ZEVEN VOLKEN, DIE DE LANDEN TUSSCHEN DE ZWARTE EN DE CASPISCHE ZEE BEWOONEN.

(Ontleend uit een Werk, getyteld: *Memoir of a Map of the Countries, comprehended between the Black ſea and the Caſpian; with an Account of the Caucaſan Nations.*)

Georgia, door de *Perſiaanen Gurguſtan*, en door de *Turken Gurtshi*, geheeten, bevat in zich, oud *Iberia*, *Colchis*, en misſchien een gedeelte van *Albania*; dewyl het Landſchap *Caket*, in de oude *Georgiſche* taal, gezegd word den naam van *Albon* gedraagen te hebben. De Inwoonders zyn *Christenen* van de *Griekſche Kerkgemeenſchap*, en ſchynen den naam, welken zy tegenwoor-

die

dig draagen, te ontleenen, van hunne verkleefdheid aan ST. GEORGIUS, de Beſchermheilig deezer Landen.

Georgia is verdeeld in negen Landſchappen. Vyf deezer zyn onderworpen aan HERACLIUS (*), en maaken dat gedeelte uit, 't welk doorgaans het Koningryk van *Georgia* genaamd wordt. Vier behooren tot de Heerſchappy van DAVID, en vormen het Koningryk of Vorſtendom van *Imeretia*.

Dit geheele Land is zo by uitſtek ſchoon, dat eenige verbeeldingvolle Reizigers zich verbeeld hebben, dat zy hier den oorſpronglyken Hof van *Eden* gevonden hadden. De Bergen zyn bedekt met boſſchen van Eike-, Berken-, Kastanje- en Nooteboomen, omringd met Wyngaarden, die geheel in 't wilde groeijen, doch een overvloed van Druiven voortbrengen. Van deeze maakt men zo veel Wyns, als men ten jaarlykſchen gebruike noodig heeft: de overige laat men aan de Wyngaarden verrotten. Katoen groeit 'er van zelve, zo wel als de fynſte *Europiſche* vrugtboomen. Ryst, Gierst, Hennip, Vlas, wordt bykans zonder moeite in de vlakten geteeld. De Valeien verſchaffen de ſchoonſte Weidlanden, die het oog aanſchouwen kan. De Rivieren zyn vol Visch. De Bergen hebben overvloed van Metaalen. De Lugtsgeſteltenis is 'er alleraangenaamst. De Natuur ſchynt deeze begunſtigde Oord met alle voortbrengzelen gezegend te hebben, die tot geluk der Inwooneren kunnen ſtrekken.

Van den anderen kant zyn de Rivieren in *Georgia*, veroorzaakt door de waterſtroomen, van het Gebergte afdaalende, in alle Jaargetyden, of te ſnel van loop, of te ondiep ter geregelde vaart. De *Zwarte Zee*, over welke Handel en Beſchaafdheid in dit Gewest uit *Europa* zou hebben kunnen ingevoerd worden, is tot zeer onlangs in het uitſluitend bezit der *Turken* geweest: de Handel te Land, in *Georgia*, wordt grootlyks belemmerd door het hooge Gebergte van *Caucaſus:* en die hinderpaal nog vermeerderd door de zwermen van roof- en plunderzieke Volken, die dit Gebergte bewoonen.

In de Vyftiende Eeuw werden de *Georgiers*, deels door de

(*) Een berigt van deezen Vorst HERACLIUS geeft de Heer COXE in zyne *Travels*, Vol. II. p. 173 enz.; waar uit het ontleend en vertaald te vinden is, in COXE's *Beſchouwing van de Maatſchappy en Zeden in Poolen*, &c. VIIde Deel. bl. 143, enz. onlangs by den Uitgeever deezes, J. YNTEMA, in 't licht gekomen.

de *Turken*, deels door de *Perſiaanen*, te onder en in ſlaaverny gebragt. Zints dat tydperk hebben de veelvuldige en voordeelig afgeloopene poogingen der Georgiers, om hunne Vryheid te herkrygen, by herhaaling verwoesting over hun Land gebragt. ABBAS DE GROOTE wordt gezegd, in één krygstocht niet minder dan tachtig duizend Familien weggevoerd te hebben. De ſchrikbaarendſte gruwelen en wreedheden zyn, met den aanvang deezer Eeuwe, op nieuw aan de ongelukkige Inwoonderen van dit anders ryk gezegend Gewest gepleegd, door den mededoogenloozen NADIR; doch deeze waren geringe onheilen, in vergelyking met die ontſtonden uit de inwendige verdeeldheden der groote Baronnen.

Dit talryk lichaam van Mannen, bedryfloos, trots en wreed, bezat een onbeperkte magt over het Leeven en de Eigendommen hunner Vaſſalen, geen andere bezigheid dan die der wapenen hebbende, en geen hoop om grooter te worden, dan door het plunderen hunner Mededingeren, leefde in beſtendigen kryg: en daar zy met verſchillenden uitſlag ſtreeden, en de Boeren der Overwonnenen ſteeds weggevoerd en verkogt werden aan de *Turken*, of *Perſiaanen*, verminderde by elken Krygstocht het getal der Ingezetenen. In het einde noodigden zy de nabuurige Bergbewoonders uit, door de hoop op roof, om deel te neemen in hunne oneenigheden; deeze gevaarlyke Bondgenooten, kennis van het Land krygende, en aanſchouwers wordende van de zwakheid der Inwoonderen, voltooiden welhaast de verwoesting. Eenige weinige ellendigen, half naakt, half leevend, en tot wanhoop gedreeven door de van alle genot ontblootte knevelaaryen hunner Landheeren, waren ſchaars verſtrooid in de ſchoonſte Landſtreeken van *Georgia*. —— De Omwentelingen in *Perſie*, en de zwakheid der *Turken*, hebben, 't is waar, de Prinſen des Lands in ſtaat geſteld om hunne Onafhangelykheid te herkrygen; maar de geringheid hunner inkomſten heeft hun, tot dus lang, verhinderd om de dwinglandy der Edelen te fnuiken, en den drukkenden laſt der Landlieden te verligten.

De Hoofdſtad van *Georgia*, en de Verblyfplaats van Prins HERACLIUS, is *Tifflis*, door de Inboorelingen *Tiblis-Cabar*, of *Warme Stad*, geheeten, ter oorzaake van de warme Baden in de nabuurſchap. Deeze Stad werd, uitwyzens een oud opſchrift in het Kaſteel, in den Jaare MLXIII gegrondvest door zekeren Prins LIEVANG. Schoon

de

de omtrek van *Tifflis* niet meer dan twee *Engelſche* Mylen haalt, woonen 'er twintigduizend Zielen; meer dan de helft zyn *Armeniers*, de overige meest *Georgiers*, vermengd met eenige *Tartaaren*. 'Er zyn twintig *Armeniſche*, vyftien *Griekſche* Kerken, en drie Metſcheds. De Straaten zyn zelden meer dan zeven voeten breed, en eenige zo ſmal, dat ze naauwlyks een man te paard doorlaaten, men kan overzulks hier geene zindelykheid verwagten. De Huizen hebben platte daken, op welke de Vrouwen, by ſchoon weêr, nu en dan wandelen: ze zyn net gebouwd, de wanden met hout beſchooten, en de vloeren met carpetten bedekt. —— Te *Tifflis* is eene Gietery, waar in Kanonnen, Mortieren, en Kogels gegooten worden, doch deeze alle zyn zo groot niet als de *Turkſche*. Het Buskruid, 't welk men hier maakt, is uitmuntend. De *Armeniers* hebben desgelyks herwaards overgebragt, alle de Handwerken hunner Landsgenooten in *Perſie*; de bloeiendſte Fabriek is die van gedrukt Lynwaad. In *Tifflis* is ook een Geldmunt; doch, behalven 't geld, daar vervaardigd, gaat 'er veel Goud- en Zilvergeld, uit *Perſie* en *Turkyen* ingevoerd voor Honig, Boter, Vee en Linnen.

Men begroot het getal der Onderdaanen van Vorst HERACLIUS op omtrent zestig duizend Huisgezinnen: doch deeze begrooting is, ondanks den tegenwoordigen verwoesten ſtaat des Lands, waarſchynlyk te gering. De Boeren, behoorende tot de Koningin en die van den Patriarch, betaalen geene Schatting aan den Vorst, en worden derhalven niet opgetekend gevonden op de Schattinglysten. Verſcheide dergelyke ontheffingen zyn door den Vorst verleend aan zyne Schoonzoonen en Gunſtelingen. Daarenboven, dewyl de Schatting, van de Boeren geheeven, geene belasting is die by 't hoofd maar volgens de Haardſteden geheeven word, brengen de Inwoonders van een Dorp niet zelden den Huisraad van verſcheide Hutten in één, en vernielen het overſchot, 't welk zy zeer gereed weder krygen. 'T Is, daarom, waarſchynlyk, dat de Bevolking van *Georgia* weinig minder is dan drie honderd vyftig duizend zielen.

Het Staatsbeſtuur in *Georgia* is oppermagtig, doch de Vorst zou, buiten de hulp der *Ruſſiſche* Krygsbenden, dikwyls buiten ſtaat weezen om zyne beſluiten ten uitvoer te brengen. De Lyfſtraffen zyn aanſtootelyk wreed; gelukkig vallen zy zeldzaam voor, dewyl de Overtreeders door-

doorgaans gereede gelegenheid vinden, om ze in een nabuurig Gewest te ontgaan: en naardemaal de Vorst zyne rekening beter vindt by het verbeurtverklaaren van de goederen der Misdaadigeren, dan by hun te ſtraffen. Regt uitwyzende Geregten worden als een voorregt van den Adel aangemerkt; en hebben plaats wanneer de zaak zeer ingewikkeld is, of wanneer de magt en invloed der partyen elkander zo zeer opweegen, dat geen derzelven eene Beſliſſing van het Hof ten zynen voordeele kan verwerven. Dit Geregt word het *Oordeel van* GOD geheeten.

De Kleeding der *Georgiers* gelykt zeer naar die der *Coſakken*; doch Lieden van Rang gaan veeltyds even als de Perſiaanen gekleed. Veeltyds verwen zy hair, baard, en nagels, rood. De *Georgiſche* Vrouwen gebruiken dezelfde kleur, om hunne handpalmen te beſmeeren. Op haare hoofden draagen zy een muts of hairband, van onder welke haar zwart hair op het voorhoofd nederhangt, van agteren is het in verſcheide vlegten gebonden. De wenkbrauwen maaken zy zwart, in zulker voege, dat dezelve één boog maaken; haar aangezigt is juist met rood en wit gemengeld. Haar opperkleed valt tot den middel toe open, zo dat zy de borst met haare handen moeten bedekken, als zy dezelve aan 't oog willen onttrekken. Haare houding en voorkomen is zeer wellustig. Meestal in Kloosters opgevoed, kunnen zy alle leezen en ſchryven; bekwaamheden, zeer zeldzaam onder de Mannen, zelfs van den hoogſten rang. De jonge Dogters worden, zo ſchielyk mogelyk, uitgehuwlykt, dikwyls ſlegts drie of vier jaaren bereikt hebbende. Op ſtraat gaan de Vrouwen van eenig aanzien altoos met een ſluier, en dan is het onwelleevend voor eenig Man haar aan te ſpreeken. Men houd het desgelyks voor eene onbeleefdheid, in de verkeering, na de Vrouwen van iemand des gezelſchaps te vraagen. Dit nogthans zyn geen oude Landsgebruiken, naar gevolgen van de gewelddaadigheden, hun door de *Perſiaanen*, onder Shach NADIR, aangedaan.

Van dronkenſchap, bygeloof, wreedheid, luiheid, gierigheid, en bloohartigheid, worden de *Georgiers* door de Reizigers beſchuldigd. Ondeugden, die allerwegen geneen zyn aan Slaaven en Dwingelanden, maar geenzins byzonder eigen aan de Inwoonderen deezes Lands. De Afſtammelingen der Volkplantingen, door Shach ABBAS weggevoerd, en geplaatst te *Peria*, naby *Ispahan*, en in *Maſanderan*, hebben hun Character veranderd met de

Regeeringsvorm onder welke zy gebragt zyn, en de *Georgiſche* Krygsbenden, in *Perſie* gebruikt, tegen de *Affghans*, onderſcheiden zich voordeelig, door derzelver leerzaamheid, krygstugt, en moed.

De andere Inwoonders van *Georgia* zyn *Tartaaren*, *Oſſi*, en *Armeniers*, in de *Georgiſche* taal *Semaki* geheeten. Deeze laatstgemelden worden door geheel *Georgia* verſpreid gevonden, zomtyds met de Inboorelingen des Lands vermengd, zomtyds in Dorpen op zich zelven woonende. Onderling ſpreeken zy hunne eigene taal; doch allen verſtaan en ſpreeken de *Georgiſche*. Hun Godsdienst is deels *Armenisch*, deels *Roomsch Catholyk*. Zy zyn onder de Inwoonderen de meest verdruktſten; doch munten echter uit door dien aangebooren yver, welke allerwege ten kenmerk van dit Volk ſtrekt.

Behalven deezen, vind men in *Georgia* een groot aantal *Jooden*, in de Landtaale *Uria* geheeten. Eenigen onthouden zich in Dorpen, geheel uit *Jooden* beſtaande, anderen leeven gemengd onder de *Georgiſche*, *Armeniſche*, en *Tartaarſche* Ingezetenen; doch nimmer onder de *Oſſi*. Zy betaalen eene kleine ſchatting boven die der Inboorlingen.

De Hoofdſtad van *Imeretia*, en de zetel van Prins DAVID, is *Curtais*. De overblyfzels van de Hoofdkerk ſchynen uit te wyzen, dat *Curtais* voorheen een groote Stad was, maar thans verdient dezelve nauwlyks den naam van een Dorp. —— SALOMON, Vader van den tegenwoordigen Vorst (*), beval zeer wyslyk het wegneemen van de wallen, en van het kasteel; aanmerkende, dat het gebergte *Caucaſus* de eenige Vestingen ware in ſtaat om verdedigd te worden door een ongeoefende Krygsmagt van zes duizend man, onvoorzien van Geſchut.

De Inwoonders van *Imeretia* worden op omtrent twintig duizend Familien geſchat, ze zyn niet verzameld in Steden of Dorpen, maar over 't land verſpreid in kleine Gehugten. Onder hun is een minder mengzel van Vreemdelingen, en zy zien 'er bevalliger uit dan de *Georgiers*; ook zyn ze ſtoutmoediger en yveriger. 's Jaarlyks zenden zy veel Wyns na de digtbygelegene gedeelten in *Georgia*, in lederen zakken, op paarden; doch zy hebben geen Handwerken, leven arm en elendig, wreedlyk onderdrukt door de knevelaaryen hunner Landsheeren.

De

(*) Zie over deezen *Salomon*, COXE *Travels* als boven, Vol. II. p. 174, en de gemelde *Beſch. der Maatſchappy en Zeden*, VII. D. bl. 145.

De gewoone inkomſten van *Imeretia* komen, gelyk die van *Georgia*, uit eene Belasting der Boeren in Wyn, Graanen, en Vee, en van een Schatting der nabuurige Vorſten. Onder de buitengewoone bronnen van inkomen, hebben de Verbeurtverklaaringen een groot aandeel: maar, dewyl dit alles verre te kort ſchiet tot onderhoud van den Vorst, reist hy doorgaans van huis tot huis, leevende ten koste zyner Vasſalen; nooit van inwooning veranderende, voor dat hy alles wat eetbaar is verteerd heeft. —— Men kan hier uit gereedlyk opmaaken, dat het Hof van *Imeretia* geenzins in luisterykheid uitmunt, noch dat 's Prinſen taſel zeer ryklyk voorzien is. Zyn gewoon eeten beſtaat uit eene ſpyze, *Gom* geheeten, eene ſoort van Gierst gemaalen en tot een pap gekookt, in een ſtuk gebraaden Vleesch, en wat geperſte Caveaar; alle deeze ſpyzen eet hy met de Vingeren; Vorken en Lepels kent men in *Imeretia* niet. —— Over taſel zittende, is hy menigmaal bezig met het afdoen van Regtszaaken, welke hy beſlist naar willekeur; in de Landen zyner Heerſchappye is 'er geen Wet, dan zyn Wil (*). Zyne nieuwe bevelen worden den Volke aangekondigd op Vrydag, by hun de Marktdag, wanneer een Roeper dezelve bekend maakt; deeze klimt op een boom, en ſpreekt die van 's Vorſten welbehaagen uit.

De *Imeretiers* zyn van den *Griekſchen* Godsdienst. Hun *Catholicos* of Patriarch, is doorgaans van Koninglyken Bloede, en kan zeldzaam leezen of ſchryven; de mindere Geestlykheid is niet beter onderweezen. Hunne Kerken zyn jammerhartige Gebouwen, en kunnen bezwaarlyk van gemeene Hutten onderſcheiden worden, dan door een papieren Kruis boven de grootſte deur, en eenige Schilderyen van de Maagd MARIA, en de Heiligen.

(*) In *Imeretia*, en *Mingrelia*, zo wel als in alle andere gedeelten van *Georgia*, zyn de Regterlyke Kampvegten in gebruik; doch deeze bepaalen zich tot de Edelen. Zomtyds bedient men zich van het Water-oordeel; doch in Burgerlyke zaaken hebben de *Mingreliers* een zeer redelyk ſoort van Regtsoefening in de plaats der gemeene Geregtshoven ingevoerd. Elke Party verkiest een Regter, en de twee Regters verkiezen één Spreeker. Aan hem geeft de Klaager zyne eiſchen te kennen, en gaat dan heen. De Spreeker roept dan om den Beſchuldigden, aan wien hy de eiſchen zynes Aanklaagers voorſtelt, en diens antwoord ontvangt. Wanneer de twee Partyen niets meer in te brengen hebben, doen de beide Regters uitſpraak.

ALBERTINA.

Een Vertelzel.

Naar 't Hoogduitsch.

ALBERTINA, zeide de Kamerheer, Graaf O—, tegen zyne Dogter, als hy op eenen namiddag van 't Hof kwam. Ik denk dat uw hart nog vry is. Of heb ik mis?

Myn waarde Vader, antwoordde de bloozende Maagd van zeventien jaaren, Ik —— Ik —— verſtaa uwe vraag niet.

Ik heb reden om u deeze Vraag te doen, myne dierbaare! kom by my zitten —— Ik heb reden om u deeze vraag te doen, zo wel als voor myn geheele gedrag ten uwen opzigte. Gy weet ALBERTINA, dat gy het ongeluk hebt om de éénige Erfgenaam te weezen van een Vader, die ten Hove een der grootſte Mannen is, en een Gunſteling van zyn Vorst.

Ongeluk! —— myn Vader?

Ik hou het daar voor, daar is eene omſtandigheid ten minſten, waar in de Dogter van een Amptloos Perſoon gelukkiger kan zyn, dan gy: veronderſtel voor een oogenblik, dat gy ooit verpligt zoud weezen om te trouwen, zonder uw hart te durven raadpleegen?

Een veel beduidende oogſlag was al het antwoord, 't geen ALBERTINA gaf. Zy liet voorts ſtilzwygende het hoofd hangen, en plukte de bladeren af van een Roos, welke zy in haare hand had.

Myn Waarde! vervolgde de Graaf, ik voorzag dat dit den eenen of anderen dag uw lot zou weezen, en het was daarom myn pligt, ten minſten zorg te draagen, dat gy niet verpligt zoud zyn eenen Minnaar op te offeren. Uwe uitmuntende Moeder ſtierf, toen gy ſlegts acht jaaren oud waart. Ik verwyderde u terſtond van 't Hof, en vertrouwde de zorg over uwe Opvoeding toe, aan eene Vriendinne, in welke ik een volkomen vertrouwen kon ſtellen, en liet u na een myner Landgoederen trekken. Ik hoop, gy hebt geene kennis gemaakt met een van onze Sexe, welke uwe gehoorzaamheid moeilyk zou doen worden. Hebt gy wel ALBERTINA? Zeg het my in opregtheid!

Myn Vader! Ik heb geene kennis met iemand gemaakt... Ik... Ik... ken niemand.

Is het waar ALBERTINA?

Volkomen waar, myn Heer!

Zo veel te beter. 't Geen u binnen kort te doen zal ſtaan, zal u daarom te gemaklyker vallen....

Wat zal my binnen kort te doen ſtaan? herhaalde ALBERTINA

eer

eer haar Vader ten vollen had uitgeſprooken, en zy zag met haare ſchoone blaauwe oogen hem rechtſtreeks in 't aangezigt.

Gy bemerkt, myne Waarde, dat, wanneer ik u weder ten Hove deed komen, zulks niet zonder oogmerk geſchiedde. —— Heden zal ik den eerſten Staatsdienaar by u inleiden, een Man van heerlyke talenten en deugden, die in blaakendſte hoogagting ſtaat by den Koning, en by my; voor deezen zyt gy geſchikt.

Ben ik?... zeide ALBERTINA, met een gelaad 't welk genoegen aanduidde, en zy ſloeg de oogen nederwaards, als bewust dat zy te ſchielyk geſprooken had.

De Koning zelve, vervolgde de Kamerheer, was de eerſte die over deeze Egtverbintenis dagt, hy ontdekte zyn gevoelen aan den Staatsdienaar, die met my over dit onderwerp handelde, en ik heb hem myne toeſtemming gegeeven. Dit Huwelyk is van groote aangelegenheid voor onze Familie; 't zal voltrokken worden onder 't onmiddelyk opzigt, en in de daad, op bevel, van zyne Majeſteit. Binnen éene maand, ALBERTINA, zult gy uw naam moeten veranderen.

ALBERTINA zweeg, zy kon geen woord uitbrengen: nooit had zy den Staatsdienaar gezien, nooit gevoeld wat Liefde was. Gedrongen door het Vaderlyk gezag, die haare onmiddelyke toeſtemming afvorderde, beloofde zy te zullen gehoorzaamen.

Dienzelfden avond kwam de Staatsdienaar, een wanſchaapen Man, met een glazen oog, en de eene ſchouder hooger dan de andere; ALBERTINA trad de kamer in, en bezweek bykans. Zy was verpligt eenige oogenblikken heen te gaan om zich te herſtellen. Geenzins was dit te verwonderen in eene jonge Dogter, die zich nauwlyks vier weeken in de groote wereld bevond, en haare toeſtemming moest geeven tot eene verbintenis, van welke zy geen denkbeeld had. De Staatsdienaar nam haar gedrag niet kwalyk, hy ſchreef het toe aan Maagdlyke ſchaamte. Zy keerde weder. De Staatsdienaar, bemoedigd door de hoope van den Vader gegeeven, vatte haare beevende hand, en vroeg of zy in 't voorgeſlaagene Huwelyk ſtemde. Ja, zeide ALBERTINA, terwyl een yskoude gril haar over 't lyf ging. Onmiddelyk trad zy ter kamer uit, en geene redenen konden haar bewegen om weder te keeren.

's Anderen daags viel zy haaren Vader te voet, ſmeekende om ontſlag van de gedaane belofte. Moet ik, voerde hy haar te gemoete, myn gezag gebruiken, ALBERTINA! en verliet haar, dit zeggende, met een gelaad, glooiende van toorn. —— ALBERTINA onderwierp zich aan haar lot.

De Kamerheer en de Staatsdienaar waren beiden even min op het ſtaatſyke en omſlagtige geſtold. Zy kwamen derhalven overeen, dat by de Huwlyksplegtigheid niemand zou tegenwoordig weezen, dan de Vorst, en twee Getuigen van wederzyden. —— De plegtigheid verrigt zynde, ſtond ALBERTINA met haaren Egt-

genoot aan een venſterraam; zy verzogt hem een Brief te leezen, welken zy hem in de handen gaf, en de kamer uitging. De Brief was van den volgenden inhoud:

„ MYN HEER!

„ Ik heb myn Vader gehoorzaamd, en ik ben uwe Vrouw. „ Wees verzekerd, dat het Regt, 't welk gy over my bekomen „ hebt, altoos heilig en onſchendbaar zal weezen; maar teffens „ verzoek ik u op het allerernſtigſte by myn Vader te bewerken, „ dat ik terſtond mag wederkeeren tot myn voorig eenzaam lee„ ven, met de Dame, die by de Plegtigheid tegenwoordig was. „ Uwe weigering zal myn leed grootlyks vermeerderen, terwyl „ uwe toeſtemming de hoogagting, welke ik voor uwe Deugden „ heb, zeer veel zal doen toenemen."

De Staatsdienaar ſtond verſteld, en bedagt zich eenige oogenblikken. Hy ging na ALBERTINA's Vader, toonde deezen den Brief, en ſtelde met eene gadelooze grootmoedigheid zyne tusſchenſpraak voor ALBERTINA te werk; den Kamerdienaar verzekerende, dat hunne Vriendſchap niets het minſte zou lyden by deeze ſcheiding. —— De Vader was in den beginne woedend. In 't einde erkende hy, dat ALBERTINA in het geeven van haare toeſtemming verrast was, en ſtemde toe in de ſcheiding; zy beſlooten het verrigtte geheim te houden, tot dat de tyd eenige verandering in de gevoelens van zyne Dogter zou te wege brengen.

De weinige weeken, die ALBERTINA in de luidrugtiger uitſpanningen der Stad geſleeten hadt, hadden haar ſmaak voor de ſtille genoegens des Landleevens niet bedorven. Eene aangenaame Vriendin, eenige weinige Boeken, bekoorelyke wandelwegen, met de Vrouwlyke bezigheden, waar in zy by uitſtek bedreeven was, maakte al haar tydverdryf uit. Haare geliefdſt bezoek, by heet weer, was een Zomerhuisje, uitkomende aan den muur des Hofs; de ramen zagen na 't Westen. Op zekeren avond zat zy in 't zelve voor een open raam te borduuren. Zy hoorde het trappelen van een paard, en uitziende om den groet te ontvangen van deezen of geenen Landman, van 't veld komende; doch hoe zeer ſtond zy verſteld, als een Officier (de eerſte dien zy ooit omtrent deeze Landhoeve gezien had,) haar groette. Zyn paard was zo balſtuurig, dat zy voor eenig ongeluk vreesde. Zy volgde hem met haare oogen, zo verre zy kon, en voelde in 't einde een wensch by haar opkomen, dat zy hem langer mogt gezien hebben. Zy zat neder by haar werk; door den ſchrik van het balſtuurig paard, was zy zo ontſteld, dat zy haare naald niet naar genoegen kon beſtuuren. Zy lag haar werk neder, en wandelde in den Hof. Zy bemerkte dat het duister was, en haar zak-uurwerk ſloeg drie kwartier over negen uuren. Zy haastte zich na haare Vriendin, Mejuffrouw T——, die gewoon was vroeg na bed te gaan,

gaan, van wegen de zwakheid haars gezigts, waarom zy ook de ſchoonſte Zomerdagen in een donker gemaakte kamer doorbragt. ALBERTINA wenschte haar goeden nagt, en ging naar haar eigen kamer. De twee volgende dagen regende het bykans onophoudelyk, en het ſpeet ALBERTINA ten hoogſten, dat zy geen wandelingen kon doen.

Den derden dag was het weder ſchoon, dit nogthans nam de verdrietelykheid van den morgen voor ALBERTINA niet weg. Zy had menigmaal gezegd, „ dat niemand buiten my het gevogelte „ te eeten geeve; zulks zou my van myn grootst vermaak beroo„ ven." En nogthans zou het arm Gevogelte, door haar zo zeer bemind, geheel vergeeten geworden zyn, had een oude Dienstboode, ondanks het ſtreng verbod, hetzelve geen eeten gebragt. In den naamiddag begaf zy zich na het Zomerhuisje, en nam een boek mede, 't geen zy, op 't eerſte inzien, zeer naar haar ſmaak vond. Zy las een of twee bladzyden; het verveelde haar. Zy lag het neder, en ging na het venſter. Het uitzigt ſtrekte verre; doch niets was 'er 't geen haare aandagt trok. Zy ging na beneden, en had nauwlyks de-poort, die na buiten ging, bereikt, of zy hoorde een paard naderen. Zy ſpoedde zich na 't venſter, en ſchreeuwde het bykans uit, toen zy het balſtuurig paard met den Officier wederzag.

Vergeefsch wilde ALBERTINA weg gaan; haare kniën beefden. De Officier groette, en zy maakte eene zo vreemde buiging tot een wedergroet, dat haar neusdoek uit het venſterraam op den weg viel. De Officier, in een bevallig Uniform gedoscht, ſteeg terſtond af, raapte den zakdoek op, bond zyn paard aan de poort vast, en trad den hof in. ALBERTINA haaſte zich om hem te ontmoeten, en te bedanken; doch deed zulks met zo veel bedremmeldheids, dat zy nauwlyks wist wat zy ſprak. Hy verzogt den Hof te mogen zien. ALBERTINA ſtond het toe, en ontdekte, onder het ſpreeken, dat hy de Baron T— was, en Capitein onder de Gardes, dat hy een Landgoed in de nabuurſchap gekogt had, en 'er eenigen tyd zou blyven, om de noodige veranderingen te maaken. De Hof behaagde hem. Hy noemde denzelven betooverend; hoewel hy meer na de ſchoone oogen van ALBERTINA keek, dan na de Landtooneelen rondsom hem. Heenen gaande, verzogt hy ALBERTINA en haar Vriendin weder te mogen bezoeken. Zy gaven hier toe verlof.

ALBERTINA vatte haar boek weder op, las een regel of twee, en wierp het weg. Zy ging uit het Zomerhuis, wandelde, kwetſte nu haar vinger aan de Roozen-boomen, en trapte dan op een bloembedde; zette zich nu in 't eene, dan in 't andere prieel neder, en vervoegde zich eindelyk by haar Vriendin. Haar gezelſchap behaagde haar niet. Zy ging vroeg te bedde.

's Anderen daags gaf de Capitein, als haar nieuwe Buurman, haar een bezoek. Haare Vriendin ontving hem met allen betoon

van beleefdheid. ALBERTINA was wat agterhoudender. 'Er was iets edels in de gedaante en houding van den jongen Officier, waar door hy op het eerſte voorkomen elk innam. Als hy heenen gegaan was ſprak Mejufvrouw T—— gunſtig van hem. ALBERTINA oordeelde het gisteren te vroeg, en heden te laat, om over hem te praaten. Mejufvrouw T—— was 'er altoos op geſteld om iemand in haare denkbeelden over te brengen. De koele wyze waarop ALBERTINA haare loffpraak over den Capitein ontving, zette haar aan, den lof hem gegeeven, met meer woorden, te verdeedigen. ALBERTINA liet zich eene aanmerking ontvallen, die alle verdere verdeediging overtollig maakte, en zy kwamen in 't einde overeen, dat zy beiden den Capitein voor een bevallig Man verklaarden. Het geſprek over den nieuwen Nabuur duurde ten minſten twee uuren, en ALBERTINA vond haare Vriendin draaglyker dan gisteren.

ALBERTINA ſleet vervolgens alle haare naamiddagen, zelfs wanneer het regende, in het Zomerhuisje. Zy had of een boek te leezen, 't welk zy best kon doen in ſtilte, of een nieuw kleed te maaken, 't welk niemand mogt zien eer zy het droeg. Toevallig reed de Baron op zeker uur van den dag 'er ſteeds voorby. Zyn paard was niet langer ontembaar: want het ſtond menigmaal een geruimen tyd onder het venſter, en gaf den Berydet gelegenheid, om ongeſtoord met ALBERTINA te ſpreeken.

Het nieuwe kleed was in 't einde af, en aangetrokken. Het boek was zo goed als geleezen. ALBERTINA vond den tyd by uitſtek verveelend. Zy zag veldwaards uit: doch *Mensch en* Beest ſcheen zamengeſpannen te hebben om dien oord deezen naamiddag te myden. Niemand te voet of te paard vertoonde zich. Zy riep ten laatſten haar kleine Italiaanſche Jagthond, ging na buiten, en ſloeg den eerſten weg, die haar voorkwam, in. Mymerende trad zy voort, en wandelde langzaam, tot zy uit de mymering gewekt werd door het geluid van haar hond, die een haas nazette. Een Jaager kwam uit het kreupelhout, en volgde den hond. Een welgemaakt Heer, in 't groen gekleed, hield hem tegen, vatte den hond, nam dien in zyn arm, trad na ALBERTINA toe, en lag den overtreeder van het Jagtregt aan haar voeten neder. ALBERTINA ſchrikte, toen zy den Capitein in Jaagersgewaad zag; en toen zy hoorde, dat zy op zyn grond gewandeld had, was zy nauwlyks by zichzelve. Moest, dagt zy, het niet voorkomen, als of ik hem opzogt, om dat hy, op 't gewoone uur, niet voorby kwam ryden? Niettegenſtaande dit, was haar Geweeten onſchuldig: maar het hart en 't geweten ſtryden zomtyds met elkander.

De Capiteins Knegt was hem gevolgd met zyn paard, hy beval dit t'huis te brengen, en verzogt ALBERTINA, die ſteeds kleur op kleur kreeg, na haar huis te mogen vergezellen langs een aangenaamer pad. Hy wenschte zich geluk over deeze onverwagte ontmee-

ting;

ting: en dat hy dien dag beſlooten had te jaagen; hy zeide zo veele verpligtende dingen, dat ALBERTINA vergat waar zy was, en de Capitein verdwaalde. Welhaast kwamen zy weder op 't pad; dan, misſchien dagt hy het niet noodzaaklyk den kortſten weg te gaan, daar hy den vermaaklykſten verkoos. De Zon was onder, en zy bevonden zich nog eenige honderd ſchreden van ALBERTINA's buitenverblyf. By de poort kuschte hy ALBERTINA's hand, wenschte haar goeden nagt, en betuigde nogmaals zyn genoegen over deeze ontmoeting. Een oogenblik daar naa, bevonden zy zich weder by elkander. Zy waren ongemerkt geraakt in een digt boschje. Zy zetten zich neder, ALBERTINA durfde haar oogen niet opſlaan; de Baron ſtond op, en wierp zich voor haare voeten neder. —— ALBERTINA, ſprak hy, haare niet wederſtreevende hand drukkende, ALBERTINA, kunt gy my beminnen? —— Welk een vuur ſtraalde zyne oogen uit! Hoe bevallig was zyne houding! In zyne Uniform ryk gekleed, vertoonde zich de Capitein pragtig; in het eenvoudig groen was hy beminnelyk. — Kunt gy my beminnen ALRERTINA! herhaalde hy vol verrukking, en drukte haar in zyne armen.

FERDINAND! —— zeide zy, met eene onbeſchryfbaare bevalligheid, terwyl een kusch op haar wang haar blos vermeerderde. Zy was den naam van FERDINAND te weeten gekomen uit een verhaal door hem gedaan, van een voorval in zyne jeugd, en waarſchynlyk had zy dien haar onverſchilligen Naam, by zich zelve, menigmaal in ſtilte herhaald.

ALBERTINA ſliep den volgenden nagt den ſlaap der Verliefden. Met den dageraad ontwaakte zy. De morgenſtond was ſchoon. Haar dagt, dat 'er dien dag iets nieuws was in 't gezang der Vogelen. Haar kamer viel haar te klein; zy ging ſtilletjes de trappen af, en haaste zich na den Hof. Zy naderde den boom waar zy gisteren den naam van FERDINAND zo hartroerend had uitgeboezemd. Een kille ſchrik beving haar, toen zy naby den boom kwam. Zy keerde zich om, met oogmerk om in 't prieeltje te gaan zitten, en trad ſchielyk te rug. Zy zag FERDINAND, met half geſlooten oogen, zamengevouwen handen, in diepe mymering als weggezonken; zittende in het prieeltje, leunende tegen een Kamperfoely, welks bloemen over zyn glad voorhoofd en gloeiende kaaken hingen. Hy ontwaakt; opent de oogen, en werpt zich oogenbliklyk voor haare voeten neder.

Vergeef het my, ALBERTINA, vergeef het my; zints gisteren ben ik buiten my zelven geweest.

Zy ſtrekte haare hand uit om hem op te rigten; een kusch, op die hand gedrukt, ontzette haar van 't vermogen om te vlugten. Zy was gedrongen te blyven, en deed het eindelyk met volkomene bewilliging van haar hart.

Lang voor het aanbreeken van den dag, ſprak FERDINAND, haar met een arm omvattende, heb ik in het land rond gezworven.

Onverwagt vond ik my by de deur van uw Hof, deeze ſtond los, en ik ben hier. Zints dit oogenblik zal deeze Boom FERDINAND'S-*Boom* heeten; laat ik 'er bezit van neemen ALBERTINA.

FERDINAND, zeide zy, ik hou u voor een Man van Eer, en ſtond hem toe haar in 't prieel te leiden. Zy zaten by elkander neder.

ALBERTINA was onbewust van de verleidende aanvalligheid haarer kleeding. Hoe beminnelyk, hoe bevallig was haar gedaante in het losſe nagtgewaad! Hoe betoverend het zwellen van haar maagdelyken boezem, gedekt met een zedig dock! Hoe inneemend de blos haarer kaaken, en de zagt kwynende oogen; terwyl de bruine hairlok in ongedwonge krullen over haar nek zwierde! —— FERDINAND, door eene ſoort van onwederſtaanbaare verrukking gedreeven, nam haar in zyne armen, en poogde zyne vuurig roode lippen op de haare te drukken. Zy rukte zich oogenblikkyk los; en een ernſtige oogſlag, in welken de ontzaglyke ernſthaftigheid der Deugd zich met de vervoeringen van de uiterſte tederheid paarde, beduidde den driftigen FERDINAND, dat ALBERTINA moest ophouden hem agting toe te draagen, als hy ophield zedig te zyn.

Vergeef my ALBERTINA, was het woord van FERDINAND, uwe betooverende bevalligheden, allerlieffſte Bekoorſter, hebben my, voor een oogenblik, doen vergeeten, den eerbied aan maagdelyke kieschheid verſchuldigd. Maar ik wil het uitſtellen deezen kusch te geeven, tot ik een antwoord van uw Vader kan ontvangen, en ik zal hem deezen eigen dag ſchryven.

Aan myn Vader ſchryven... FERDINAND... Om 's Hemels wil beſtaa dit niet.

Waarom niet?

Helaas! daar is éene omſtandigheid, maar het is een geheim!

Een geheim!

Ja, een geheim, 't geen niemand weet dan twee of drie vertrouwde Vrienden.

En 't welk my niet vergund is te weeten ALBERTINA?

Ja, ſprak zy, een oogenblik gepoosd hebbende, —— Gy zult het weeten —— Gy moet het weeten —— FERDINAND! —— Ik ben getrouwd!

Getrouwd —— ALBERTINA! —— Getrouwd!

Zy verhaalde hem de omſtandigheden van haare Egtverbintenisſe, en de rede van haare afgezonderde Leevenswyze; zy bedekte niets dan den naam van haaren Egtgenoot.

Wel, ALBERTINA, ſprak hy, naa eene lange poos zwygens, zoud gy my kunnen beminnen als gy in vryheid waart?

Een onwillige zugt, haar ontglipt, twee ſchoone oogen vol traanen, na den grond geſlaagen, maakten het ſpreeken onnoodig.

Gy zult dan —— aanbiddelyk ſchepzel! Ik zal my op de Wetten beroepen, een Huwelyk, in dusdanige omſtandigheden aange-

gaan,

gaan, kan niet verbindend weezen. Zyn de Regters onregtvaardig, dan zal ik my op den Koning beroepen; hy kent my, hy zal de goedheid hebben om my te hooren, en wy, wy zullen gelukkig zyn.

De Koning! ô Hemel! Hy zal u nooit in dit geval hooren. Myn Egtgenoot is zyn Gunſteling.

Gunſteling! Welk een Gunſteling? Zyn Naam, ALBERTINA!

Zy noemde dien. De Baron ſtond als door den blixem getroffen. Hy zweeg een oogenblik, vatte zyn hoed op, viel op zyne knien voor haar neder, en drukte haare hand met zyne lippen. Deezen naamiddag, ſprak hy, zal ik wederkeeren, en hy vlood van haar weg.

ALBERTINA bleef zitten, met een neergeboogen hoofd, en de oogen op den grond gevestigd. Een diep gehaalde zugt gaf verligting aan haar hart. Zy overwoog by zichzelve, of zy deeze geheime verkeering zou aanhouden. Zy gevoelde haare zwakheid, en beſloot voortaan nooit dan in iemands byzyn met den Baron te ſpreeken. Intuſſchen bedagt zy, dat hy, door drift vervoerd, den onvoorzigtigen ſtap zou doen om den Koning te gaan ſpreeken. Zy wilde hem daarom nog ééns opwagten, om hem te doen zweeren dat hy het Geheim niet zou ontdekken; en dan hem voor altoos Vaarwel te zeggen.

Hy kwam ten bepaalden tyd, bood haar een geſchreeven papier aan, hing een Portrait om haaren hals, drukte een gloeienden kusch op haare lippen; en vaarwel zeggende, ſprong hy op zyn paard, en reed ylings weg. Verwonderd over dit vreemd gedrag, vatte zy het papier op, beefde by het openen, en las het volgende.

„ Ik was dertien oud, en uw Egtgenoot twintig; hy was Of-
„ ficier by de Gardes. Onze Ouders waren zeer gemeenzaame
„ kennisſen. De ſchoone geſtalte van uwen Egtgenoot onder-
„ ſcheidde hem van alle de andere Officieren, en het vuur zyner
„ oogen ontging de aandagt niet van myne Zusters. Men had
„ my myn boog ontnomen, om dat ik 'er kwaad mede gedaan
„ had; doch ik maakte een andere te krygen. Op een naamid-
„ dag was ik alleen t'huis, en ſchoot na een Vogel op het voor-
„ plein; de pyl vloog door een venſter na de ſtoep; uw Egtge-
„ noot trad dien juist dat oogenblik op, en een ſtuk van de ge-
„ brooke ruit vloog hem in 't oog. Ik liep na hem toe, en viel
„ voor zyne voeten neder. Onſtel u niet FERDINAND! was alles
„ wat hy ſprak. Hy bedagt een vertelling wegens het ongeluk,
„ waarin ik niet vermeld wierd. En na veel pyns uitgeſtaan te
„ hebben, om zyn gezigt weder te krygen, verloor hy zyn oog,
„ en kreeg ontſlag van den krygsdienst, om in een ander Beroep
„ der Maatſchappye nuttig te worden; hy ging na de Academie,
„ en leefde 'er zeer afgezonderd. Nagt en dag bragt hy bykans
„ in Letteroefeningen door, en deed een voorraad van kundigho-

„ den

„ den op, dien weinigen bezitten; maar onophoudelyk letterblok-
„ ken, en daar by geduurig in éene geſtalte te zitten, heeft die
„ fraayheid van zyn geſtalte, voorheen zo zeer bewonderd, mis-
„ vormd. —— Onbewust dat hy uw Man was, had ik my by-
„ kans, zonder toeleg, ſchuldig gemaakt; maar, op 't oogenblik
„ ALBERTINA, dat Gy my den naam uws Egtgenoots noemde,
„ werd het voorwerp myner vuurigſte Liefde de Zuster van myn
„ Hart. En ik bezweer u by alles wat groot en edel is, met gee-
„ ne afkeerigheid een Man te behandelen, die alleen behoeft be-
„ kend te weezen om bemind te worden. Indien gy alle de edele
„ en uitſteekende hoedanigheden van zyn hart kende, welke my
„ bekend zyn, gy zoud u gedwongen voelen, hem te beminnen.
„ —— Dit Portrait van hem gemaakt, eenigen tyd voor het onge-
„ lukkig toeval, heb ik altoos als een onwaardeerbaare ſchat be-
„ waard. Laat het hangen op den boezem van zyne beminnelyke
„ Vrouw. Beziet het menigmaal, en erken, dat Natuur, aan het
„ Oorſpronglyke, haare gunſten in de hoogſte maat betoond heeft.
„ —— Poog ten minſten hem te leeren kennen, en gy zult bely-
„ den, dat een Man ſlegts één Oog kan hebben, en misvormd
„ van Lichaam zyn, en, nogthans, de beminnelykſte van alle Man-
„ nen weezen. —— Deeze Verklaaring, ALBERTINA, komt van
„ iemand die om uw Staat met den Monarch zou geſtreeden heb-
„ ben; maar die de grootſte gelukzaligheid op aarde zou van de
„ hand wyzen, als hy dezelve ten koste van zyne Eer moest
„ verkrygen."

ALBERTINA zat beweegloos. Zy wenschte zulk een *grootheid* van Character te bevatten; zy zugtte, en een diepe zugt gaf lugt aan haar beklemd hart. Zy ſloeg een beevend oog op het Portrait, zo als het om haar hals hing, en ſtond verbaasd, over de groote, volle en vriendlyke oogen, even als iemand ontſtelt op het zien van een geest. Een verſcheidenheid van ſtrydige driften nam bezit van haare ziel. Zy wist niet waar zy was, noch wat 'er gebeurd was; wat te doen, of te laaten; zy kon haare gedagten op geen bepaald voorwerp vestigen, en zomtyds vroeg zy zich zelve, of zy waarlyk wakker was.

Op deeze wyze zat zy een half uur, bekwam een weinig tot zich zelven, zag weder in den brief, en las dien met wat meer aandagts dan te vooren. De Baron kwam haar nu voor als een weezen van hooger rang, als eene ſoort van Godheid. Zy kon niet nalaaten zich over hem te bewonderen; doch met wien zy niet durfde wenſchen verëénigd te worden. Eerbied kreeg de overhand, en overwonne Liefde week.

ALBERTINA ging uit den Hof, beval dat zy niet geſtoord zou worden, en ſloot haare kamerdeur. 't Was avond eer zy uit haare mymering ontwaakte. Zy bevond zich in denzelfden ſtoel, waar op zy zich had nedergeworpen, toen zy in haar kamer zat, en kon nauwlyks zeggen wat het onderwerp van haare gedagten

ge-

geweest was. Zy was zeer vermoeid, en viel in slaap. —— Toen zy 's morgens de oogen opende, was het eerste voorwerp, 't geen haar onder de oogen kwam, de Beeldtenis van haaren Egtgenoot, die op haaren boezem hing, en zy den voorgaanden dag vergeeten had af te neemen. Schielyk wendde zy haar oogen af, sloeg ze voor een wyl op den vloer neder, en wendde dezelve ongevoelig na het Portrait. Zy beefde op 't aanschouwen, en ontdekte dat het een schoon manlyk weezen verbeeldde. Zy rees op, nam het van haar hals, en plaatste het by haare Juweelen.

's Naamiddags vatte zy des Barons brief weder op; zy herlas dien, wandelde den Hof verscheide keeren op en neder, en ging op nieuw in haar kamer, nam het Portrait uit haar Juweelkoffer, bezag het, en borg het weer. Haar eetlust was weg, zy nam geen verkwikking, en bleef niet lang op dezelfde plaats. Liefde verdween allengskens uit haar hart; doch zy scheidde 'er van als van een dierbaar Vriend, dien men door een onverbiddelyk noodlot gedwongen moet verlaaten. Wy roepen hem by herhaaling te rug, drukken hem aan ons hart, houden hem vast; maar zyn ten laatsten gedwongen hem te laaten gaan, en onze oogen volgen hem met een bloedend hart.

Binnen weinige dagen werd ALBERTINA bedaarder. Zy droeg den Brief des Capiteins in haaren boezem; alleen om zich tegen het wedervallen tot de Liefde te hemwaards te behoeden. Zy kon denzelven van woord tot woord van buiten; doch 'er even in te zien had op haar een kragtiger uitwerking. Zy ging na de Juweelkoffer, stond 'er eenigen tyd belluiteloos by, ten laatsten opende zy dezelve, en nam 'er haars Mans Portrait uit. Nederzittende beschouwde zy het Portrait met dezelfde aandagt, waar mede wy de Afbeelding van een Kennis bezien, om over de gelykvormigheid te oordeelen. Het gezigt hiervan was al te aandoenlyk, haar hart klopte, zy loosde zugt by zugt, en eindelyk vloeiden de traanen, die lang in haare oogen gestaan hadden, langs haare kaaken neder.

„ Helaas! sprak zy op een beklaagenden toon, arme Graaf, „ zulk een oog te verliezen, en dat op zulk eene wyze!" —— Van dit tydstip af, veranderde de wederzin, dien zy tegen haaren Egtgenoot had opgevat, in het tederste medelyden. —— Zy hield haare weenende oogen op de Afbeelding gevestigd, en voer voort. —— „ En u," vervolgde zy, „ geen toornig woord laa„ ten ontvallen tegen hem die 'er u van beroofde!" Zy haalde des Capiteins Brief uit haaren boezem, las denzelven nog eens, stond op en plaatste denzelven by haare Juweelen; het Portrait van haare Egtgenoot om haaren hals hangende. —— Vervolgens droeg zy 't zelve dag en nagt. Zomtyds, wanneer zy dagt op de grootmoedige goedheid, waar mede de afgebeelde Man gehandeld had, bragt zy het Portrait aan haaren mond, en kuschte 't zelve met eene verrukking, die uit het hart voortkwam.

Toen

Toen de Herfst ten einde begon te loopen, kwam de Kamerheer zyne Dogter eenige dagen bezoeken. Hy vroeg Mejufvrouw T— of ALBERTINA volhardde in haare afkeerigheid van den Graaf. Zy berigtte hem, dat 'er zich geen hoop van verandering ten diens voordeele opdeed. De Kamerheer haalde zyne ſchouders op, en liet, zo lang hy by zyne Dogter was, zich geen woord van den Staatsdienaar ontvallen. In den naamiddag, dat hy gereed ſtond te vertrekken, ſtelde hy haar op eene vrolyke wyze voor, of zy den Graaf met haar gezelſchap zou willen vereeren.

Ik kan, betuigde zy, de Vrouw van den Staatsdienaar niet weezen, maar, indien hy my, als Vriendin, in zyn huis wil ontvangen, ben ik gereed om u te vergezellen.

De Vader zag zyne Dogter met hooggaande verwondering aan, omhelsde haar, en bleef twee dagen langer dan hy zich had voorgeſteld; haar toen na 't huis van den Staatsdienaar mede neemende. Binnen weinige dagen werd het Huwelyk openlyk bekend. De Staatsdienaar bejegende haar in gezelſchap, als zyne Egtgenoote, en leefde, alleen zynde, met haar als een Broeder.

Allengskens, egter, werden de bekoorelykheden van de Zuster gevaarlyker voor de rust van den Broeder. Haare inneemende zedigheid, haar goedaartig gedrag jegens allen, die haar omringden; haare oplettenheid, om elken wensch van haar Egtgenoot voor te komen; haare geregeldheid, ſmaak, en algemeene goedaartigheid, hervormde ſchielyk den ſchynbaaren Egtgenoot in een weezenlyken Minnaar. Als Egtgenoot egter zweeg hy, en nog meer als Minnaar.

In den Graaf vondt ALBERTINA een Man, bemind door Lieden van allerlei rang; die een begunſtigd Staatsdienaar was, en nogthans Vrienden hadt; die, ſchoon hy de rechten van een Egtgenoot kon eiſchen, zich nogthans met eene verkeering als Bruid vergenoegde, die haar oppaste zonder haar te bewaaken, en op het tederst bejegende zonder lastig te vallen. Zy begon hem te beklaagen dat hy zonder Vrouw was die hem beminde. Zy gewende aan zyn glazen oog, en de misvormdheid zyns Lichaams; in 't kort zy werd op hem verliefd.

ALBERTINA, haare Liefde niet genoeg beantwoord oordeelende door 't gedrag des Graafs ten haaren opzigte, viel in gedagten, dat hy haar veragtte; ook oordeelde zy zyne veragting verdiend te hebben. Zy werd op de eenzaamheid geſteld, en zag den Graaf alleen op die tyden, wanneer zy zyne tegenwoordigheid niet kon vermyden. De Graaf ontrust zich hier over, en lette op haar nauwer dan hy ooit gedaan had. Op zekeren dag, ontdekte hy, dat zy een Portrait, 't geen om haaren hals gehangen had, en gevallen was, zogt te verbergen.

Ik bemin ALBERTINA, ſprak de Graaf —— by zigzelven, doch zy ſchynt ongelukkig! Ik bemin haar, en moet tragten haar gelukkig te maaken. —— Den volgenden morgen trad hy in haare ka-

kamer; eene vryheid welke hy te vooren nimmer genomen had; zy zat voor haar toilet. Hy verzogt dat de kamenier zou heengaan, en kuschte zo ras zy alleen waren ALBERTINA's hand. Deswegen ſtondt zy dermaate verſteld, dat zy nauwlyks wist wat zy deed. Eindelyk nam zy een ſtoel, en de Graaf ging by haar zitten. —— Myn waarde ALBERTINA, ving hy aan, gy zyt verlieft, en uw hart is al te edel en te opregt, om een zorg die 't zelve bezwaard, te bedekken voor een Vriend, die uw hartsgeheim doorziet. Dit te mogen weeten is het oogmerk van myn bezoek. Zeg my, myne Gravinne, bemint gy den Man wiens Portrait gy draagt?

Ja, ſprak ALBERTINA, met een flaauwe ſtem, en ſloeg de oogen neder.

Wel, zeide hy, ik kan het niet langer verdraagen, dat gy meest in eenzaamheid een kwynend leeven ſlyt: 't is voor my eene zaak, van 't uiterſte aanbelang dat gy gelukkig zyt. Van dit oogenblik af zyt gy vry. Ik zal my terſtond by uwen Vader vervoegen, en dan by den Koning gaan, en op morgen zal het verlof onzer ſcheidinge getekend zyn.

Ontvang dit bewys van de zuiverſte genegenheid; 't is de opoffering van alles wat my dierbaar is. Vaarwel ALBERTINA! Denk zomtyds, als gy u in de armen bevindt van uwen gelukkigen Minnaar, om een Vriend, die u altoos zal hoogagten.

Hy ſtondt op om heen te gaan, wanneer ALBERTINA hem omhelsde; uitroepende, Myn heer! Myn Man! ik zal u nooit verlaaten, zie hier het Portrait! Hy bezag het, en wierp zich voor haar neder. Zy verhaalde hem al het gebeurde, en ik laat aan mynen Leezer om het gevolg op te maaken. Alleen moet ik 'er nog dit weinige byvoegen, dat de Koning, de eerſte keer dat hy den *Capitein* zag, hem openlyk omhelsde, en op de volle parade zeide; „ COLONEL gy zyt een dooreerlyk Man!"

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

De waereld gaat voorby met alle derzelver heerlykheid. —— Rykdom, eer, aanzien, pragt, vermogen, verſtand, wetenſchappen, en alles wat men op de waereld voortreffelyk ſchat, en genieten kan, dit alles gaat voorby; niets daarvan, of het is in de waereld eene voorbygaande ſchaduwe. —— Het is, om dat wy menſchen, in deze beneden gewesten, gene blyvende ſtad hebben; en daarom is ook al het ondermaanſche aan oneindige toe- en wisſelvalligheden onderhevig. —— Even gelyk 'er een tyd voor ons is, om geboren te worden, zo is 'er ook een tyd om te ſterven. —— Gelyk 'er een tyd is, om aan te komen, zo is 'er ook weêr een tyd om te vertrekken. —— 'Er is een tyd van bezitten, en wederom een tyd, om alles te verliezen. —— Even

als

als 'er aan alle dingen een begin is, komt 'er ook aan alles een einde. —— Hier ziet men iets op nieuw verſchynen, dat na eene korte vertooning weêr verdwynt. — Hier lagchen ons de dingen dezer waereld aan, —— daar doen ze door hare droevige vertoning weêr het hart krimpen. —— Hier is vrolykheid en gejuich; doch 'er volgt eene verbazende verandering van tooneel; alles verkeert in rouw, in ſmarte en treurigheid. —— Dan de deugd is een ſtandvastig, een onveranderlyk goed; de deugd blyft eeuwig, en verlaat den mensch niet, ſchoon hem ook alles moge verlaten. —— Zelfs verlaat ze hem in den dood niet. —— Welk een ſchat! welk een onwaardeerbaar goed! — De deugd beſtaat in die grootmoedigheid, in die ware grootſche verhevenheid der ziele, waar door ze zich ver verheft boven deze tegenwoordige zinnelyke waereld, en derzelver ſchielyk voorbygaand genot. —— Zy beſtaat in die ſtandvastige, die onverzettelyke aankleving van het goede; en een zorgvuldig vlieden van het kwade; onder eene zekere en levendige overtuiging van een leven na dit leven.

Al wat men onderneemt, alles waar over men zyn oordeel ter beſlisſing vellen zal, moet alvoorens in de ſchaal van een zuiver oordeel gewogen worden. Het is niet ſlegts een bewys van ligtvaardigheid, maar men verraad ook zyne eigen zwakheid, als men, onbedagt, onbezonnen, en onberaden, zaken onderneemt, of ligtvaardig een oordeel velt. Alle zulke menſchen maken zich of belagchelyk, of wikkelen zich in omſtandigheden, of moeiten, waar uit zy zich niet, of bezwaarlyk, weten te redden. —— Indien dit nu geſchied in zaken, welke hun ſlegts in perſoon betreffen, zonder groot nadeel van anderen, dan lyd 'er niemand veel nadeels by, dan zy alleen. Dan, heeft het plaats by zulke menſchen, die op het algemeene welzyn veel invloed hebben, welke treurige gevolgen kan het dan niet na zich ſlepen. —— Dan loopt een Gemenebest een oogſchynelyk gevaar: om dat onbeoordeelde beſluiten, ontydig genomen, niet zelden agtervolgd worden, door de nadeligſte uitkomſten, welke men niet voorzien heeft, uit gebrek van genoegzame oplettenheid.

Alle menſchen behoorden wel op te merken, dat zy onder drie gewigtige zoorten van verpligtingen liggen. De eene leidt ons tot die pligten, welke wy onzen grooten formeerder en genadigen weldoener verſchuldigd zyn. De tweede raakt ons zelven onmiddelyk, en vordert die pligten, welke tot onzen byzonderen ſtaat als menſchen, en verlichte Christenen, behoort. —— De derde eindelyk is betrekkelyk tot dien openbaren ſtand, waarin de Voorzienigheid ons geplaatst heeft, en raakt dus ons gedrag, jegens onzen evenmensch.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

PROEVE, OVER DE KRAGT VAN ZEDELYK ONDERWYS.

(*Uit het Engelsch van den Heer* VICECIMUS KNOX, M. A.)

Het ſchynt eene toegeſtane waarheid onder lieden van de Wereld, gelyk men ze noemt, dat, ſchoon Boeken, tot Zedeleerend Onderwys geſchikt, eenig vermaak mogen verſchaffen aan Jonge Lieden, of de zodanigen, die op Boeken geſteld zyn, even als een Liefhebber van Schilderyen of Penningen. op deeze voorwerpen van zyn heerſchenden ſmaak, die Boeken weinig wezenlyk nut in het daadlyk leeven aanbrengen. Zy beweeren, dat een klein getal beoefende Grondregels, ontleend uit de verkeering met de Wereld, veel meer diensts doen, dan al de Wysheid van den Zedekundigen Wysgeer.

't Is zeer zeker, dat Wereldkennis, van welke men zo hoog opgeeft, ons die ſoort van Wysheid zal leeren, welke ons Belang bevordert, en ons Verbintenisſen bezorgt; doch ik moet, desniettegenſtaande, beweeren, dat deeze op zichzelve, en niet bedwongen door zedelyke beginzelen, eene veragtlyke ſoort van Wysheid is: want zy blyft altoos onbeſtaanbaar met de opregtheid van een braaf Hart. Zy boezemt eene onderwerping in aan veele laagheden, en vormt van het leeven eene aaneenſchakeling van bedriegeryen. En indedaad, wel verre van zulk eene Wysheid hooger te ſchatten dan die wy uit de Boeken haalen, hou ik dezelve voor eene aangeleerde en daarom te wraakbaarder ſoort van ſchurkery.

De Zedekunde, uit de Boeken ontleend, is derhalven noodig om aan die ondergeſchikte Wysheid waardye by te zetten. Deeze breid onze inzigten uit, en leert ons onze Belangen niet hooger te ſchatten dan ons Geweeten en onze Onafhangelykheid. Zy ſtelt ons in ſtaat, om, by de hoedanigheden van een inneemend voorkomen, de agtbaare te voegen van manlyken ernst en opregtheid. Hy, die ten leeven intreed met eene Ziel van Zedelyke

Leering ontbloot, kan, ſchoon hy misſchien gelukkig ſlaage, nooit dit geluk verdienen, nooit op eene waardige wyze, genieten. Maar hy, die ten tooneele der wereld optreed met Zedelyke Grondbeginzelen, wel diep in 't hart gedrukt, zal, ſchoon eene bedriegende en bedroogene Wereld hem verſmaade, in zyn Hart een bron van vreugd vinden, welke de Wereld met al haar rykdom en eere hem niet kan verſchaffen.

Dan 'er is eene andere zwaarigheid tegen de kragt van 't Zedelyk Onderwys uit Boeken gehaald. Men legt den Zedeſchryver ten laste, dat hy te veel vordert, dat hy regels voorſchryft, en denkbeelden van voortreflykheid opwekt, welke door Schepzels, als wy Menſchen, niet kunnen gevolgd, of bereikt worden. De Zedeſchryver is, met al zyne voorgeevende kennis van het menschlyk hart, zegt men, geheel onkundig van 't zelve, en ontleent alle zyne begrippen, des betreffende, van nog niet gevallene weezens. Om zodanig eene Wysheid te verkrygen als met de daad nut aanbrengt, moeten wy, naar deezer Lieden oordeel, onze Boeken digt doen, waar in ons Schilderyen worden voorgehouden, van welke men geen oorſpronglyke vind in dit ondermaanſche. De Kerk, de Hoogeſchool, en andere Leerplaatzen, verſchaffen ons louter denkbeeldige begrippen. Wil men *weezenlyke* hebben, men wyst ons, zo niet met uitgedrukte woorden, althans zydelings, tot het Bordeel, de Speeltafel, en overal waar voorbeelden van Gierigheid, Bedrog, en Wellust worden aangetroffen. In deeze Schoolen, voegt men 'er nevens, word de Mensch beſchreeven, zo als hy met de daad beſtaat; en deeze zoekt en vind het verſtandig deel des Menschdoms, die Wysheid, door de dwaazen te vergeefsch gezogt in de Kerk en in de Boeken.

't Is waar, de Boeken vertoonen de dingen beter dan ze zyn; doch het is even waar, dat zy, zulks doende, doen wat zy behooren. Dit is derzelver lof, geenszins derzelver ſchande. Zy poogen de menschlyke natuur te verheffen, en ſlaagen in dit oogmerk: want, hoe ſnood de Wereld zyn moge, zal men de uiterſten van Boosheid vinden onder de zodanigen, die niet leezen, niet onder de zodanigen, die onderweezen werden in de Leerſtellingen der Zedelyke Wysgeeren; en, wat verheevens in de Wereld ooit voorkomt, het word voortgebragt

door

door Lieden, wier Zielen door Zedelyk Onderwys zyn opgekweekt.

Indien de Zedekundige de dingen enkel zo moest beſchryven, als zy waarlyk zyn; indien hy alleen zodanige voorſchriften moest geeven, als ſtrekken om het jeugdig gemoed te leeren hoe te bedriegen, en de ondeugden, van welke de zamenleeving overvloeit, te pleegen, dan zou algemeene Zedeverbastering en verderf zeker aangroeijen tot eene bykans onbegrypbaare hoogte. —— Snood is de Mensch, zonder den byſtand van 't Zedelyk geleide; ſnood, ja zelfs helsch, zou de ſtaat der Maatſchappye weezen, wanneer de Boeken ſteeds ſtrekten, om den weg tot Zedeverderf te baanen, en den Mensch daar toe aan te ſpooren. Wy kunnen ons naauwlyks verbeelden, welk eene gedaante de wereld zou aanneemen, indien men het gebruik van goede Boeken weerde: dewyl wy nimmer iets dergelyks by bevinding kunnen hebben in deeze tyden, waar in bykans geen Mensch tot jaaren van onderſcheid komt, zonder eenig onderwys te ontvangen, 't zy by mensch, 't zy by geſchrifte; eerst uit de Boeken ontleend.

Lieden van de Wereld, heb ik hooren aanmerken, dat zy de Schriften van ADDISON niet konden goedkeuren: naardemaal hy, zo zy zeggen, zyn best doet, om den Mensch zo te maaken, als zy nimmer kan weezen. Dan, ondanks deeze aanmerking, durf ik beweeren, dat ons Land meer goeds ontvangen heeft uit deeze Schriften van ADDISON, dan van de daadlyke verrigtingen van eenig Mensch, hoe hoog van ſtaat, hoe ſterk van invloed. De *Spectators* zyn door 't geheele Ryk geleezen, en veel van de Geleerdheid en goede Hoedanigheden, welke zich, naa dezelver uitgave, onder ons vertoonde, hebbe men daar aan dank te weeten. Geen Boeken zyn, algemeener in handen; men vind ze by Lieden van den hoogſten en van den laagſten rang; en dat de *Britſche Natie* niet gedaald is tot eene laagte zo diep als derzelver Nabuuren, moet grootendeels toegeſchreeven worden aan een Boek van Zedelyk Onderwys, zo algemeen beoefend; een Boek, waar in de dingen misſchien beter dan ze zyn worden afgeſchilderd, en 't geen de waardigheid der Menschlyke Natuure, op eene edele wyze, handhaaft.

't Ontſtaat uit het verkeerd begrip, dat 'er zeer weinig voordeels ten voordeele van de beſtuuring onzes Gedrags te haalen is uit Zedelyke Leerboeken, dat onze gedrukte

Leerredenen, die een ſchat van de beste Zedekunde behelzen, op de beste wyze aangedrongen, meestal verwaarloosd liggen. Ze worden door jonge Godgeleerden gekogt om 'er zich van te bedienen; doch in de binnekamers weinig geleezen. Te deezer oorzaake zou veelligt iemand in 't vermoeden vallen, dat de meeste Menſchen onopregt zyn, en dat 'er een ſtilzwygende afſpraak tuſſchen hun beſtond, om te bedriegen en om bedroogen te worden. Want veelen onder hun, die een Leerreden, van den Predikſtoel hun voorgehouden, met aandagt hooren en toejuichen, zouden zich ſchaamen, als zy in hun kamer werden aangetroffen met een Predikatieboek in de hand. Indien zy waarlyk geloofden in de zaaken, die tot onderwerpen der Leerredenen ſtrekken, zyn deeze van zo belangryk eene natuure, dat zy zich genoopt moesten vinden om ze met onverzaadlyke gretigheid te leezen: maar 't zelfde ongelukkig denkbeeld blyft heerſchen, dat, ſchoon een Zedeleerende Leerreden moge dienen, om de Toehoorders op geene ongevallige wyze bezig te houden, dezelve geen kragts genoeg heeft om invloed te hebben op het leevensgedrag. Men houd het Kerkgaan, het hooren van Leerredenen, voor een ſoort van gewoonte, waar aan een goed ſoort van Lieden zich mag houden uit welvoeglykheid, en dan tot hun voorig bedryf wederkeeren, onveranderd, onverbeterd.

Het eind, 't welk ik in 't byzonder met de dus verre voorgeſtelde aanmerkingen bedoel, is, niet alleen om aandagt op de Zedelyk onderwyzende Boeken en Redenvoeringen aan te pryzen; maar ook, indien het mogelyk ware, eene verandering te wege te brengen, in het voorwerp van die aandagt. —— Ik wenschte, naamlyk, dat de Leezers een Boek opnamen, met een begeerte, om Zedelyk Onderwys uit het zelve te haalen, en niet alleen het vermaak van leezen te genieten. Elk onzer, hoe groot zyne vorderingen ook zyn mogen, loopt gevaar van verzwakking in zyne beginzelen, indien ze niet by aanhoudenheid vernieuwd, en door Zedelyke aanmaaning verſterkt worden.

Gelukkig voor ons, is 'er een overvloed van Zedeleerende Boeken en Geſchriften. —— Gelukkig voor ons, ſtaan de Plaatzen, waar Zedelyk onderwys op de ſtaatlykſte en plegtigſte wyze gegeeven wordt, dagelyks open. Maar, helaas! hoe weinigen koopen een Zedeleerend Boek, en leezen het met een opregt verlangen om 'er

be-

betere Menſchen door te worden; en hoe veelen hooren den Leeraar alleen om hunner nieuwsgierigheid voldoening te verſchaffen, en een uur op geene ongevallige wyze te ſlyten! Slegt, zeer ſlegt, indedaad, moet een Boek geſchreven, en een Leerreden opgeſteld zyn, waar uit een Mensch, als hy 'er op geſteld is, geen wenk ontvangt, die, ernſtig in agt genomen, hem tot Leevensbeterſchap zou opleiden. Doch ons gebrek aan nederigheid, en ons denkbeeld, dat Onderwerpen, welke onze wereldlyke belangen en vermaaken betreffen, de eenige Onderwerpen zyn, de aandagt en opmerking eens verſtandigen Mans waardig, door alles, wat de kundigſten en besten verzameld hebben, tot ons Geleide, vrugtloos worden.

Welke zyn de Boeken, meest gezogt, meest met aandagt en toepaſſing geleezen, door Lieden in hooge Bedieningen geſteld, of in Wereldlyke bedryven onledig? De zodanige ongetwyfeld, welke ſtrekken kunnen, om hun voor te lichten in de onderſcheide werkzaamheden aan hun ſtaat en beroep verknogt; nietige en geringe voorwerpen, indedaad, in vergelyking met de verhevenheid van Zedelyke en Godsdienſtige voorwerpen. Nogthans zyn zy gereed om alle andere aan te merken als beuzelagtige wartaal, waar mede zy zich mogen bezig houden, die niets anders te verrigten hebben; maar de kennisneeming van een Man van verſtand, van een Man naar de Wereld, niet verdienen. Uit zodanig eene denkwyze, welke maar al te zeer de overhand heeft, ontſtaat bekrompenheid en laagheid van ziel en onkunde, de vrugtbaare moeders van alle Ondeugden, die den pleeger elendig kunnen maaken, en hoogst ſchadelyk zyn voor de Maatſchappye.

Wel Edele Heeren, de Schryvers van de Vaderlandſche Letteroeffeningen!

Tot tweewerf toe in ulieder MENGELWERK, iets over de *Roode Myrhe* of *Muur*, als een Hulpmiddel voor de Hondsdolligheid, geleezen hebbende, maar beide na myne gedachten niet voldingende genoeg, om daaruit het beoogde nut te kunnen trekken, alzo noch de regte naam der Plant, zo al ze by de Kruidkundigen bekend is, is opgegeeven, noch de bereidinge en het gebruik van dit hulp-

middel, volledig genoeg is beſchreeven ; zo neem ik de vryheid, iets over het een en ander hier by te voegen, met verzoek, om, zo het zelve meer aan het oogmerk voldoende mogte geoordeeld worden, een plaatsje in ulieder *Mengelwerk* te vergunnen. Ik tekene my met waare hoogachtinge

Wel Edele Heeren!

U Ed. onderdanige Dienaar,

G. L. G. VAN FRIDAGH.

Op den huize *Ruiterborgh*,
den 13 *October*, 1789.

EGT BERICHT WEGENS DE ROODE MUUR EN DE BEREIDINGE DAARVAN TOT EEN HULPMIDDEL VOOR DE HONDSDOLLIGHEID, NEVENS DE WYZE HOE HET ZELVE VOOR MENSCHEN EN BEESTEN TE GEBRUIKEN.

Het Kruid by 't gemeen *Roode Myrhe* of *Roode Muur* genaamd, is by de oude Kruidkundigen onder den naam van *Anagallis maj. Phoeniceo flore*, (*Mannetjes Guichelheil, met een hoogroode bloem*) bekend (*). De Bloem beſtaat uit een blaadje, 't welk van figuur is als een rad, met verſcheide verdeelingen ingeſneeden, het Styltje dat uit de Bloemkelk voortkomt, ſtaat in het midden der Bloem als een Spilletje, en verandert in eene rondagtige Vrucht, wel-

(*) [Men noemt het by de hedendaagſche Kruidkundigen, *Anagallis Arvenſis*, om dat het veel op de Akkerlanden groeit; waar van verſcheidenheden zyn, met paarschachtige, vleeschkleurige of bleekroode, en met blaauwe Bloemen, (zie DE GORTER, *Flor. Vll. Belgii Provintiarum*,) en het is in 't Nederduitsch bekend onder den naam van *Basterd-Muur* of *Hoenderbeete*, om dat het in gedaante zo veel overeenkomst heeft met de gewoone of Tuin-Muur (*Alſine*,) waar van het door den naam van *Guichel-Heil*, als eene Toverkragt tot Geneezing bezittende, onderſcheiden wordt: des men zig moet verwonderen, dat men ten opzigt van dit Kruid, in de Kruidboeken, (hoewel niet onder den zo dubbelzinnigen naam van *Myrhe*,) zo zeer bekend, eenige duisterheid heeft kunnen vinden. De Franſche naam is *Mouron*, waar van onze naam *Muur*, waarſchynlyk, afkomſtig is.]

welke, wanneer ze ryp is, zich van boven naar beneden in twee deelen opent, die, op elkander leggende, veel hoekige Zaadjes in zich beſluiten: zo als hetzelve door den Heer MILLER, in zyn *Groot en Algemeen Kruidkundig Hoveniers en Bloemisten Woordenboek*, op het woord *Anagallis*, te regt word beſchreeven. Het verſchilt in gedaante weinig van de *Alſine minor multicaulis*, of gemeene *Muur*, met witte Bloemen, in Duitschland doorgaans *witte Myrhe* genaamd, die zo veelvuldig als Onkruid in onze Tuinen en elders groeit, en een lekker Aas is, zo voor de Hoenders, als ander Gevogelte. De bladeren van onze Plant zyn eenigzins rondagtiger en breeder, en van een donkerder groene koleur: zy behoort tot de eenjaarige Planten, en bloeit meestal om St. Jan. Zy groeit in veele Tuinen op zandige gronden, inzonderheid tusſchen de geele Wortelen, en op nieuw omgeſcheurde Landen. De beste tyd, om dit Kruid te verzamelen, is zo dra het zelve bloeit, als wanneer het uitgetrokken, en in de zon gedroogd moet worden; kunnende hetzelve dan jaaren lang op een drooge plaats, zonder iets van zyne kragt te verliezen, bewaard worden.

Het Hulpmiddel tegens de Hondsdolligheid (*Rabies Canina*) word op de volgende wyze daarvan vervaardigd:

Men neemt een handvol van het bovengemelde Kruid, hetzelve moet, kort geſneeden, en in een ſchoone aarde pot, daar nooit vettigheid in geweest is, gedaan, vervolgens een mengelen oud bier daar op gegooten, en tot op de helft verkookt worden; moetende de pot digt geſlooten gehouden worden, om alle uitwaasſeming te beletten; de Drank gaar zynde, moet 'er *Veneetiſe Driakel*, ter grootte van een kleine Notemuscaat (*) in gedaan, en, wel omgeroerd zynde, door een melkzeef gegooten worden.

De plaats, daar een mensch gebeeten is, moet met een eiken ſpaantje opgekrabt, en weer aan het bloeden gemaakt, en dan de wond, met deezen drank, ſchoon uitgewasſchen worden.

Een volwasſen Man moet op eenmaal, nugteren, een oort of half mengelen van deezen drank, wel omgeſchud, drin-

(*) [Die veelheid is wat klein en onbepaald; men mag wel een vierde Loods of een Drachme Theriaak daar in doen, als van welke de uitwerking veel zal afhangen.]

drinken; best is het op eenmaal, maar zulks niet wel kunnende geſchieden, dan in tweemaal kort op elkander; de drank ingenoomen hebbende, moet hy eenigen tyd te bed blyven; zich als dan van ſchoon linnen voorzien, en de lakens, waarop hy geleegen heeft, voor anderen verwisſelen; hy moet drie uuren, na 't inneemen, vasten, en zich dien dag van Melk of andere Lepelſpyze onthouden; eens inneemen, kan volſtaan; doch twee dagen agtereen, is beter.

Een Vrouwsperſoon neemt wat minder.

Een Kind, na dat het oud is.

Voor een zuigend kind, kan de moeder het wel een maal te meer neemen, zo men hetzelve geen lepelvol of twee kan in krygen.

Hy, die by iemand geſlaapen heeft, die van een dollen hond was gebeeten, moet ſchoon linnen aantrekken, en ook deezen drank eens inneemen. De Patienten moeten zich eenige weeken onthouden van Spek, Look, Erwten, en Vogels die op het water zwemmen.

Zo een Mensch reeds aan 't raazen is, moet eens zo veel van dit Kruid op een mengelen bier gedaan, en eens zo veel *Veneetſe Driakel*, de drank gaar zynde, daar in geroerd worden, en hy, drie of vier morgen agtereen, de voorſchreven drank drinken.

Dit Hulpmiddel is niet alleen dienſtig voor den Mensch, maar word ook, met goed ſucces, voor het Vee gebruikt.

Een Paard moet op eens een half mengelen hebben.

Een volwasſen Koebeest, twintig lepels vol.

Een jong Beest, wat minder.

Een jaarig Varken, zeven a agt lepels vol; desgelyks een Schaap.

Een Hond, vyf of zes lepels vol.

Men kan hun deezen drank best ingeeven, door middel van een hoorn.

Die den Beesten deeze drank ingeeven, trekken dikke leederen handſchoenen aan, en binden een doek voor neus en mond, om zich voor den adem te beveiligen; na 't volbragte werk, moeten de handſchoenen verbrand, of diep in den grond begraven worden. Men moet de ſtallen of plaatſen, daar de beesten geſtaan hebben, uitmesten, en de mest ondergraven of bouwen, en de kribben, voerbakken, planken, ſtalrepels, enz. met heet water ter deeg afboenen, de beesten telkens versch Stroo geeven, en de Legplaatzen zo zuiver houden, als mogelyk is.

NA-

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE ROTGANS, EN RINGELGANS.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De *Rotgans*, in 't Latyn *Bernicla*, in 't Italiaansch *Ceſon*, in 't Engelsch *Brent-gooſe* geheeten, wordt in 't Fransch *Cane de Mer* of *Cravant* genoemd. Deeze laatſte benaaming wil, volgens GESNER niets anders zeggen, dan *Graauw Eend*. De kleur van de *Rotgans* is, met de daad, een graauw of zwartagtig bruin, zich bykans eenpaarig over de geheele Pluimadie uitſtrekkende; doch, in houding en gedaante, komt deeze Vogel de *Gans* veel nader, dan den *Eendvogel*. Hy draagt den Kop hoog, en heeft, in alle evenredigheden, de geſtalte van een *Gans* op een kleinder ſchaal; zynde ook min dik van Lyf, en vlugger: de Bek is niet breed, en vry kort, de Kop klein, en de Hals lang en dun; deeze twee deelen, als mede het bovenſte van de Borst, zyn donker bruin, uitgenomen een zeer ſmalle witte band, die om den Hals een halven Halsband maakt. Een kenmerk, waar op BELON het denkbeeld grondt, dat men by ARISTOPHANES een naam aantreft, op deezen Vogel toepaſſelyk (*). Alle de Vleugels, als mede de Staart en deszelfs Dekpennen, zyn ook donker bruin, maar de Zydveeren, en alle onder den Staart, zyn wit. De Pluimadie des Lyfs is aschgraauw op den rug, aan de zyden en onder de vleugelen; doch geſtippeld graauw onder den buik, waar de meeste pennen met wit geboord zyn. De Iris van het Oog is donkergeel; de Pooten, als ook de Vliezen, die de Vingers vereenigen, zyn zwart; deeze kleur heeft ook de Bek, in welken men zeer groote neusgaten vindt, die 'er een gat in maaken.

Langen tyd heeft men de *Rotgans* vermengd met de *Ringelgans*, en, van deeze twee Vogelen, ſlegts ééne ſoort gemaakt. WILLUGHBY erkent, dat hy de *Ringel-* en *Rotgans* voorheen gehouden hadt voor Mannetje en Wyfje (†), doch

(*) BELON, *Nat. des Oiſeaux*, p. 166.

(†) De Heer FRISCH, reden geevende van den naam van *Boomgans*, dien hy op de *Rotgans* toepast, zegt, dat deeze naam hervoortkomt uit de gewoonte deezes Vogels, *om zyn nest op de*

doch, naderhand, ontdekte hy, aan verſcheide kenmerken, dat deeze Vogels weezenlykheid twee onderſcheide ſoorten uitmaakten (*). BELON, die de *Rotgans* beſchryft onder den naam van *Cane de mer à collier*, duidt elders de *Ringelgans* aan onder den naam van *Cravant* (†), en de Bewoonders onzer *Franſche* Zeekusten begaan denzelfden misſlag. De groote gelykvormigheid, zo in de Pluimadie als in de Geſtalte, tuſſchen deeze beide Vogelen, heeft 'er aanleiding toe gegeeven: desniettegenſtaande is de Pluimadie van de *Ringelgans* volſtrekt zwart, en in de *Rotgans* veeleer donker bruin, dan zwart. Behalven dit onderſcheid, onthoud zich de *Rotgans* op de Kusten, in gemaatigde lugtſtreeken, terwyl de *Ringelgans* zich alleen op Noordlyker kusten laat zien: 't welk genoegzaam is om ons te doen gelooven, dat ze, indedaad, twee van elkander onderſcheiden ſoorten zyn.

Het geſchreeuw van de *Rotgans* is een dof en heesch geluid, wy hebben het menigmaal gehoord, en zouden het kunnen uitdrukken door *ouan*, *ouan*; dikwyl ſlaat hy dit geluid (†); ook maakt de *Rotgans*, wanneer ze vervolgd of genaderd wordt, een geblaas, gelyk aan dat der *Ganzen*.

De *Rotgans* kan in den gevangen ſtaat leeven: een Heer, in de nabuurſchap van den Heer DE QUERHOËNT, heeft 'er twee jaaren een gehad; in 't eerſte voorjaar was die Vogel omtrent den broedtyd zeer ziek, in het tweede ſtierf hy, een Ey gelegd hebbende; verſcheide maanden heb ik 'er een gehouden; zyn voedzel beſtondt in graan, zemel of geweekt brood. Steeds betoonde deeze *Rotgans* een vreesagtigen en wilden aart, en weigerde alle gemeenzaamheid; by ander watergevogelte opgeſlooten, hieldt hy zich

Boomen te maaken: waar voor geene waarſchynlykheid altoos is; veeleer hebbe men te gelooven, dat deeze naam ontleend *is* van de *Bernache* of *Ringelgans*, die, gelyk wy naderhand *zullen* zien, ter oorzaake van het vertelzeltje, dat dezelve uit verrot hout hervoortkomt, deezen naam gekreegen heeft.

(*) WILLUGHBY, *Ornithologie*, p. 274.

(†) BELON, p. 166. 188.

(‡) Deeze Vogel maakt veel geraas, en laat, bykans zonder ophouden, een ſoort van gegrom hooren; van hier wordt het woord *Bournacher* op 't land gebruikt, om Grompotten aan te duiden.

zich ſteeds verwyderd; en gaf zulk een betoon van een vreesagtigen aart, dat een Winter-Taling, waar mede zy de meeste gemeenſchap gehouden hadt, haar op de vlugt dreef. Men merkte op, dat zy 's nagts zo veel en misſchien meer at, dan over dag. Zy vondt veel genoegen in zich te baaden, en ſchudde, uit het water komende, het water af. Versch water is het eigen element der *Rotganzen* niet: alle, die wy op onze kusten zien, komen van over Zee. De Heer BAILLON heeft 'er ons het volgende van medegedeeld.

„ De *Rotganzen* waren op onze kusten van *Picardie*, „ vóór den Winter des Jaars MDCCXL, bykans niet be„ kend; de Noorde wind voerde 'er toen een groote me„ nigte aan: de zee was 'er mede bedekt, alle de moe„ rasſen waren digt bevrooren, zy verſpreidden zich op „ 't land, en deeden groote ſchade met de graanen, die „ niet onder de ſneeuw bedekt waren, op te eeten. Zy „ verſlonden ze tot den wortel toe. De Boeren, tegen „ die plaag in woede ontſtooken, verklaarden ze een „ algemeenen oorlog: in de eerſte dagen konden zy ze „ zeer naby komen, en zy doodden 'er veele met ſteе„ nen en ſtokken; maar zy ſcheenen te herleeven; tel„ kens kwamen 'er nieuwe benden uit zee, en ſtreeken „ weder op de velden, waar zy de Planten, die de vorst „ overgelaaten had, vernielden.

„ In den Jaare MDCCLXV verſcheenen zy weder, de „ zeekant was vol van dit Gevogelte; doch de Noorde „ wind, die dezelve aangevoerd had, ophoudende, ver„ ſpreidden zy zich niet verder over 't land, en vertrok„ ken, naa het verblyf van weinige dagen.

„ Naa dien tyd heeft men de *Rotganzen* alle winters „ gezien, wanneer de Noorde wind twaalf of vyftien da„ gen aanhield. Met den aanvang des Jaars MDCCLXXVI „ daagden zy in grooten getale op; doch, de aarde met „ ſneeuw bedekt zynde, bleeven ze meest aan den zee„ kant, anderen die de rivieren opgezwommen waren of „ zich aan de oevers verſpreid hadden, op eenigen afſtand „ van de Zeekust, vonden zich, door het dryfys der Ri„ vieren, genoodzaakt weder te keeren. Voorts heeft de „ jacht op deeze vogelen ze zo ſchuw doen worden, als „ ander gevogelte."

De RINGELGANS, (wy geeven 'er deezen naam aan, ter onderſcheiding van *Rotgans*, ſchoon beide deeze Vogels by ons in 't algemeen onder den laatſten naam bekend

kend zyn,) heet in 't Fransch *Bernache*, in 't Engelsch *Bernacle* of *Scotch-gooſe*, in 't Schotsch *Claiks*, *Clakguſe*, *Claikgees*, in 't Hoogduitsch *Baumgans*, in 't Noorweegsch *Rantgans*, in 't Yslandsch *Helſingen*, in 't Deensch *Raygaas*, in 't Poolsch *Ges* of *Haczka drzewna* geheeten. Op de *Orcadiſche* Eilanden noemt men haar *Rodgans*, en op Hitland *Rodgees*.

Onder de valſche wonderen, welke de onkunde, altoos ligtgeloovig, zints langen tyd, in ſtede van de waare en indedaad verwonderlyke werken der Natuure geplaatst heeft, is misſchien een der ongerymdſte, en ondertusſchen een der berugtſte, de vermeende voortbrenging der *Ringganzen* in zekere Schulp, bekend onder den naam van *Concha Anatiſera* of *Ganzen-baarende Schulp*, ook *Ganzen-moſſel* geheeten; of dat zy voortkomen van zekere Boomen op de kusten van *Schotland* en de *Orkadiſche* Eilanden, en zelfs uit het verrot hout van oude Schepen.

Eenige Schryvers hebben vermeld, dat zekere Vrugten, welker gedaante reeds by voorraad de beginzels van een Gevogelte vertoonden, in zee gevallen, daar in Vogelen veranderden. MUNSTER (*), SAXO GRAMMATICUS (†), verzekeren zulks: FULGOSIUS zegt zelfs, dat de Boomen, die deeze Vrugten draagen, naar Wilgeboomen gelyken, en dat, aan 't einde van derzelver takken, kleine *opgezette* ballen komen, het vrugtbeginzel behelzende van een Eend, die aan den bekenden tak hangt, en wanneer hetzelve ryp en gevormd is, in zee valt, en weg vliegt (‡). VINCENT DE BEAUVAIS wil ze liever aan den ſtam hangen, en aan den bast, waaruit zy voedzel zuigen, tot dat ze, groot geworden, en geheel met vederen overdekt, zich daar van los maaken.

L'BSLÆUS (§), MAJOLUS (**), ODERIC (††), TORQUEMADA (§§), CHAVASSEUR (§§§), de Bisſchop OLAUS (***), en

(*) *Geographie Univerſelle*, Lib. II.

(†) *Comment.* in I Lib. ARIST. DE PLANTIS.

(‡) Lib. I. Cap. 6. (§) *Chron. Scot.*

(**) *Diere canicular. tract.*

(††) *Voyage en Tartarie du* RHAMUSIO.

(§§) *Hexameron 2de journée.*

(§§§) *Catalogue de la gloire du Monde*, Part. XII. *Conſid.* 57.

(***) *Rerum Sept.* Lib. XIX. Cap. 6. 7.

en een geleerd Cardinaal (*), getuigen allen van deeze zeldzaame voortbrenging, en 't is, om ons deeze te binnen te brengen, dat die Vogel, in de Noordſche Taalen, den naam draagt van *Boomgans*; en wordt op een der *Orcadiſche* Eilanden, waar die wondere voortbrenging geſchiedt, *Pomonia* geheeten.

Dit zo zeer belachlyk denkbeeld is nog niet wonderbaar genoeg verzonnen voor een CAMBDEN (†), BOETIUS (‡) en TURNEBE (§): want, volgens hun gevoelen, vormen zich in oude masten, en andere brokken van verongelukte, en in 't water verrotte, ſchepen, eerst kleine Champignons of groote wormen, die allengskens poddevederen, en vervolgens pluimen, krygende, hunne gedaantverwisſeling voltrekken, met in een vogel te veranderen (**). PIERRE DANISI (††), DENTATUS (‡‡), WORMIUS (§§), DUCHESNE (*), zyn de Voortzetters van dit ongerymd wonder, waar van RONDELET, ondanks zyn kunde en goed verſtand, overtuigd ſcheen.

Eindelyk, by CARDANUS (**), GYRALDUS (††), en MAIER, die een opzettelyke Verhandeling geſchreeven heeft over deezen Vogel, zonder Vader en zonder Moeder (†††), zyn het geen Vrugten, geen Wormen, maar Schul-

(*) JACOBUS ACONENSIS.

(†) *Deſcription des Isles Britaniques.*

(‡) In zyne *Hiſtoire d'Escoſſe.*

(§) By GESNER.

(**) Een deftig Doctor, by ALDROVANDUS, verzekerde hem met een eed, dat hy de kleine *Ringganzen* gezien en getast had, toen ze nog niet gevormd waren, en zo als dezelve uit het verrot hout vielen.

(††) *Deſcription de l'Europe*, Art. *l'Irlande.*

(‡‡) *Apud* ALEX. AB ALEX. *Genial. Dier. or.* 4.

(§§) Daar hy *l'Epitome des Chroniques d'Escoſſe*, aanhaalt.

(*) *Hiſt. d'Angleterre.*

(**) *De Variet. Rer.* Lib. VII. C. 3.

(††) *Traité de l'Origine des Macreuſes.* Cap. 37.

(†††) *Tractatus de volucri arborea, absque patre et matre, in insulis Orcadum, forma anſerculorum proveniente.* Aut. MICH. MAIERO. *Archiatro, Comite Imperiali &c.* Francofurti, 1629. in 12°.

Schulpen, die deeze Vogels baaren; en, 't geen nog vreemder klinkt, dan het Wonder zelve, is, dat MAIER honderd van deeze Ganzen-baarende Mosſelen geopend heeft, en het hem nooit miſte, in allen het vrugtbeginzel te zien van een geheel gevormden Vogel (*).

Zie hier, buiten tegenſpraak, een aantal van dwaalingen, en zelfs harsſenſchimmen, wegens den oorſprong der *Ringganzen*: maar, dewyl deeze verdichtzels veel naams verkreegen hebben, en door veele Schryvers geloofd zyn (†), oordeelden wy dezelve te moeten ophaalen, om te toonen tot welk een hoogte een dwaaling in kundigheden kan opgevoerd worden, en hoe zeer de bekooring van het wonderbaare de geesten kan betooveren.

't Ontbrak onder onze oude Natuurkundigen niet aan verſcheidene, die deeze vertelzeltjes verwierpen (‡). BELON, altoos oordeelkundig en verſtandig, ſpotte 'er mede (§). CLUSIUS (**), DRUSINGIUS (††), ALBERTUS GRAND, geloofden 'er niets aan. BARTHOLINUS hield ſtaande, dat de gewaande *Ganzenbaarende-Schulpen* niets anders in zich

(*) Voor het overige heeft de Graaf MAIER zyne Verhandeling opgevuld met zo veele ongerymd- en kinderachtigheden, dat men, om zyne getuigenis kragtloos te maaken, niets anders te doen heeft, dan by te brengen, 't geen hy zelve zegt: *hy bewyst de mogelykheid der wonderbaare wording van de Ringganzen*, door het beſtaan der *Weervolven* en *Toverhexen:* hy leid dezelve af uit den invloed der Starren, en indien zyne eenvoudigheid zo doorſteekend groot niet ware, men zou hem van eene groote oneerbiedigheid kunnen beſchuldigen, in het VI Hoofdſtuk door hem dus getyteld: *Quod finis proprius hujus volucris generationis ſit, ut referat duplici natura, vegetabili et animali, Chriſtum Deum et Hominem, qui quoque ſine patre et matre, ut illa, exiſtit.*

(‡) Zie, behalven de reeds aangehaalde Schryvers, GRAINDORGE, *Traité de l'Origine des Macreuſes*, 1680. DEUSINGII *Faſciculus Diſſert. ſelectarum, inter quas una de anſeribus Scotiis*, 1664. *Eusdem Diſſert. de Mandragorae pomis*, p. 38. 1659. Jo. ERNST HERING, *Diſſert. de ortu avis Brittannicæ*, 1665. ROBINSON, *Obſervations on the Macreuſe and the Scot Bernacle. Phil. Tranſact.* Vol. XV. No. 172. p. 1036. *Relation concerning Bernacles*, by FR. ROBERT MORAY, *Phil. Transact.* No. 137. *Art.* 2.

(†) BELON in het Hoofdſtuk over de *Cravans*.

(§) *Exot. auctuar.* p. 368.

(**) In *Tract. de Anſeribus Scot.*

zich beſlooten dan een Schulpvisch van eene byzondere ſoort (*). En uit de beſchryvingen door WORMIUS (†), LOBEL (‡), en andere van die Ganzenbaarende Schulpen gegeeven, als mede uit de afbeeldingen, die ALDROVANDUS en GESNER daar van opleveren (hoe gebrekkig ze ook zyn mogen) valt ligt op te maaken, hoe de Schulpen, aan onze kusten van *Bretagne*, bekend onder den naam van *Pouſſe-pieds*, door derzelver gehegtheid aan een algemeenen ſtam, en door een ſoort van ruige ſprieten, welke zy aan het einde uitſteeken, aan een zeer vooringenomene verbeeldingskragt konden voorkomen, vrugtbeginzels te zyn van Vogelen aan takken gehegt, en 'er van afhangende; doch die zeker even min, als op onze Kusten, in de Noordlyke Zeeën, Vogels voortbragten (§). Zo verhaalt ÆNEAS SYLVIUS, dat hy, zich in *Schotland* bevindende, 'er ſterk op aandrong, om gebragt te worden ter plaatze, waar de wonderbaare voortbrenging der *Ringelganzen* geſchiedde: hy kreeg ten antwoord, dat hy, om des ooggetuigen te weezen, veel verder en na de *Hebrides* of *Orcadiſche* Eilanden moest gaan; waar op hy niet onaartig zegt, dat een wonderwerk zich verwydert, naar gelange men het zoekt te naderen (**).

Naardemaal de *Ringelganzen* niet, dan in hoog noordlyk gelegene ſtreeken nestelen, heeft niemand langen tyd kunnen zeggen derzelver Voortteeling waargenomen, of zelfs de Nesten gezien, te hebben. De *Hollanders*, tot den 80 graad Noorder Breedte vaarende, waren de eerſten, die ze vonden (††). —— Ondertusſchen moeten de *Rin-*

(*) In *Traité de; Macreuſes de* GRAINDORGE, p. 10. 50.

(†) WORMIUS in *Muſæo*, Lib. III. 7.

(‡) LOBEL, aangehaald door GRAINDORGE in zyn *Traité des Remacuſes. p. 6.*

[(§) Eene keurige Beſchryving en Afbeelding kan de Nederduitſche Leezer vinden, in de *Uitgezogte Verhandelingen* bij F. HOUTTUYN. II D. bl. 576.]

(**) Apud ALDROVAND. Tom. III. p. 171.

(††) Aan de westkust in *Groenland*, was een groote vlakte, die een Eiland geleek; wy vonden 'er Eyeren van *Rotganzen*, en broedende Vogelen, die, wegvliegende, *rot*, *rot*, *rot*, ſchreeuwden: met een geworpen ſteen ſmeeten wy 'er een dood, dien wy opaaten, met zestig Eyeren, door de onzen aan boord gebragt. Deeze Gan-

Ringelganzen ook in *Noorwegen* nestelen, indien 't waar is, 't geen PONTOPPIDANS ſchryft, dat men ze aldaar den geheelen Zomer ziet (*). Niet, dan in den Herfst en in den Winter vertoonen zy zich op de kusten van *York* en *Lancaster*, in *Engeland*; waar ze zich in Netten laaten vangen, zonder iets van het wantrouwen en de ſlimheid, anders aan Vogelen van hunne ſoort eigen, te laaten blyken (†). Zy begeeven zich ook na *Ierland*; byzonder in de Baay van *Lough-foyle* by *Londonderri*, waar men ze by aanhoudenheid in 't water ziet duiken, om de wortels te eeten van zwaare rietplanten, welker zagt merg hun ten voedzel dient, en het vleesch een zeer lekkeren ſmaak geeft (‡). Zeldzaam komen zy tot in *Frankryk*, niet te min heeft men 'er één in *Bourgogne* gedood, die door ſtorm, in een kouden winter, derwaards was heen gevoerd. Men bragt denzelven te *Dyon*, by den Heer HEBERT, van wien ik dit berigt ontvangen heb.

Ongetwyfeld behoort de *Ringelgans* tot het Geſlacht der Ganzen. ALDROVANDUS gispt, derhalven, met reden, GESNER, die dezelve tot de *Endvogelen* bragt. Indedaad, de *Ringelgans* is veel kleinder en dunner van Lyf en Hals, en heeft den Bek veel korter, en de Pooten langer dan de *Gans;* doch zy heeft 'er de gedaante en houding van. De Pluimaadie van de *Ringelgans* is aartig afgedeeld in groote plekken, wit en zwart, en daarom geeft BE-

Ganzen waren met de daad *Rotganzen*, die alle jaaren in grooten getale omtrent *Wieringen* (*) in *Holland* komen. Tot nog toe heeft men niet geweeten, waar zy broeden en de jongen opvoeden; van hier hebben eenige Schryvers niet geſchroomd te boeken, dat ze omſtreeks *Schotland* van Boomen voortkwamen. Men heeft zich daarover niet te verwonderen: dewyl men tot nog niet wist, waar deeze Vogels broedden: naardemaal niemand, (zo ver wy weten) ooit tot de 80 graaden gekomen is, en die Vogelen broedende gevonden heeft. *Trois Voyages faites par les Hollandois du Septentrion*, a Paris. 1599. p. 112. 113.

(*) *Journal Etranger*, Fevrier 1777.

(†) LISTER *Letter to* M. RAY. *Transact. Phil.* No. 175. Art. 110. WELLUGHBY, p. 276.

(‡) *Nat. Hiſt. of Ireland*, p. 192.

[(*) Voor deezen, pleeg dat getal aldaar zeer groot te zyn; doch is zederd veele jaaren zo merkelyk verminderd, dat ze 'er zomtyds zeer ſchaars gevonden worden. In dit jaar, 1789, zyn ze vry overvloedig. Het is een lekker eeten, en overtreft daaromtrent misſchien alle bekende Zeevogelen.]

BELON 'er den naam aan, van de *Nonnette* of *Religieuſe*. Van vooren is de Kop wit, twee kleine zwarte ſtreepen loopen van 't oog na de neusgaten, een zwarte mantel bedekt den Hals, en valt zich rondplooijende neder boven op den rug en op de borst; deeze geheele mantel is golfswyze met graauw en zwart bezet, en heeft een witte franje: 't geheele Onderlyf is ſchoon gemoord wit.

Eenige Schryvers (*) gewaagen van eene tweede ſoort van *Ringelgans*, welke zy, als geheel gelyk aan de voorgaande, beſchryven, uitgenomen dat ze een weinig kleinder is: maar, dit onderſcheid, in grootte, is van te luttel beduidenis, om 'er twee ſoorten van te maaken, en wy ſtemmen volkomen in met KLEIN, die, deeze twee *Ringelganzen* met elkander vergeleeken hebbende, beſluit, dat de Vogelbeſchryvers hier van twee ſoorten ſpreeken, zonder eenigen anderen grond, dan de beſchryving van enkele verſcheidenheden (†).

(*) GESN. *Avi.* p. 109. ALDROV. Tom. III. p. 248. JONSTON, p. 90. WILLUGHBY, *Ornithol.* p. 276. RAY, *Synopſ.* p. 137. No. 6. ALBIN. Tom. I, p. 80. BRISSON, Tom. VI, p. 302.

(†) KLEIN, *Avi.* p. 130.

KORT BEGRIP EENER VERHANDELINGE, OVER DE VORMING VAN HET HOOFD DER CARAÏBEN, EN EENIGE VREEMDE GEBRUIKEN AAN DE WILDE VOLKEN TOEGESCHREVEN. Door den Heer ARTHAUD, *Secretaris du Cercle des Philadelphes.*

(*Journal de Phyſique.*)

De Ontdekkers van *America* ſtonden zo zeer verwonderd, dat zy 'er Menſchen van eene andere ſoort vonden, als dat zy 'er Voortbrengzels zogten, niet gelykende naar die zy kenden.

Rede en voorzigtigheid vorderde van hun, dat zy voorzorgen gebruikten in den ommegang met Menſchen, wier geaartheid zy niet kenden, en wier kragten zy niet beproefd hadden, als mede, dat zy omzigtig waren in 't gebruik der nieuwe zaaken, welker hoedanigheden zy niet wisten.

Den Mensch wysgeerig te betragten, zou kunde, bekwaamheid en aandagt, gevorderd hebben. Men hadt de

Volken, die men wilde leeren kennen, moeten zien in een ſtaat van rust en vrede; dit was het middel om hunne gebruiken, hebbelykheden, character en zeden waar te neemen. Maar de *Spanjaarden* vlamden op Goud, hunne Drift van inhaaligheid kende geen teugel (*); de Gierigheid verſpreidde welhaast ſchrik, en ademde verwoesting, en 't is bykans eerst naa dat men de Volken van *America* uitgerooid heeft, dat men de Geſchiedenis daar van beſchryft; en heeft men eenige waare gevallen opgezameld, eenige juiste waarneemingen opgeteekend, 'er is geen twyfel, of de haat, de onkunde en vooringenomenheid hebben dikwyls leugens in ſtede van waarheden geplaatst, en lasteringen voor waarneemingen opgegeeven.

De Zugt tot het Wonderbaare heeft de Reizigers zo dikwyls misleid, als de Onkunde. Men ziet menigmaal verkeerd, 't geen men te vooren niet gezien heeft, en bovenal, wanneer men het met verwondering ziet. Men neemt de ſchynbaarheden, die ons treffen, greetig aan: niet alleen vervalt men daar door in dwaaling, maar beſchryft ook 't geen men gezien heeft met uitdrukkingen, zo valsch als de denkbeelden die men poogt op te geeven.

Eenige Inwoonders der *Antilles*, bekend *onder den* naam van *Caraïben*, hadden een maakzel van Hoofd, 't welk zonderling ſcheen. Men heeft voorgewend dat dit maakzel een kunstmaakzel was, en voortgebragt door een vreemden Smaak.

Aan den Heer AUVRAI, onzen Medebroeder, zyn wy verpligt voor het zien van het Hoofd van een *Caraïber*. Hy hadt 'er drie zeer volkomene in het Fort *Dauphin* gevonden, en één aan ons geſchonken. Het beſchouwen van dit Hoofd, van deszelfs maakzel, van alle de overeenkomſten der deelen des Hoofdſchedels en des Aangezigts, deedt by ons twyfelingen opkomen; wy hebben het ſtuk naagedagt, en het beſluit was, dat de vorming van dit Hoofd natuurlyk was, en dat men, by man-

(*) Dit is niet byzonder eigen geweest aan de *Spanjaarden*. Alle Volken van *Europa* hebben zich zo barbaarsch aangeſteld, ten opzigte van alle Volken door hun overvallen, onder 't voorwendzel van Koophandel. Getuigen hiervan de buitenſpoorigheden van Lord CLIVE, in de *Oost-Indiën*, getuigen de behandelingen der *Negers*, enz. enz.

mangel van oplettenheid, over dit onderwerp een valsch denkbeeld koesterde.

't Bekend maaken van deeze dwaaling ſcheen ons toe van des te meer gewigts te weezen, om dat dezelve aangenomen is door de beroemdſte Mannen, en opgetekend in het onſterflyk Werk van den Heer DE BUFFON; en men dezelve dus konne aanzien als een misſlag in de Natuurlyke Historie van den Mensch.

De Heer ARTHAUD *treedt hier in een breedvoerig verſlag, en onderzoekt, met veel ſcherpzinnigheids, wat de Reizigers gezegd hebben van de voorgewende Gebruiken, by verſchillende Volken, om de Leden van eerstgebooren Kinderen te verminken. Hy doet zien dat ze in dwaaling gebragt zyn, of hunne Reizen aanneemelyk hebben willen maaken, door het verhaal van ongehoorde byzonderheden.* „ 't Is altoos," zegt de Schryver der *Recherches Philoſophiques ſur les Americains*, „ het voorregt en misſchien „ ook de belooning geweest der zodanigen, die verafgelegene Landen ontdekt hebben, dat zy wonderen verhaalden, die zeker derzelver Uitvinderen niet zouden overleefd hebben, was het geen heerſchend begrip onder het Gemeen, om, langen tyd, vuurig te ſtryden voor ongerymdheden uit verren Lande aangebragt, en geſtaafd door blinden of guiten." *Hoe kan men gelooven*, voegt 'er de Schryver by, *dat men in* China, *wanneer een Dogtertje drie jaaren bereikt heeft, haare voeten in dierwoege breekt, dat de teenen onder het hol van den voet komen, en 'er ſterkwater op doet, 't geen het vleesch ſchroeit, enz. enz. enz. De onderſcheidene Gedaanten, welke wy by verſchillende Volken aantreffen, zyn van de Natuur oorſpronglyk...* Hy vaart, tot zyn bepaald doel wederkeerende, dus voort.

Het maakzel van het Bekkeneel verſchilt by ieder Mensch, even als het Gelaat. Elk Volk heeft in zyne geſtalte, in het character der Gelaatstrekken, in de gedaante des Bekkeneels, eene maat, eene ſchikking, en evenredigheden, welke daar voor geſchikt zyn. Het ſchynt dat de Natuur, die verſcheidenheid in haare werken gebragt heeft, daaraan een Character gaf voor elke Lugtſtreek, en de daar toe geſchiktſte evenredigheden beſtemde; of, dat zy dezelve vatbaar maakte voor indrukzels, die hun moesten gegeeven worden, door die algemeene oorzaak.

Eene dubbele kragt, altoos werkende, geeft aan het

Hoofd de gedaante en de afmeetingen, voor welke het vatbaar is. Men moge vry het Hoofd eens eerstgebooren Kinds, zo als het in de wereld komt, drukken; men kan, door deeze onvoegelyke handgreep, het maakzel des Hoofds niet bepaalen; dewyl de Natuur vastgeſteld heeft, dat die gedaante zou geregeld worden door de aandrift des bloeds, onder de beweeging des harten en der ademhaaling. 't Is door de werking dier twee kragten, dat het Hoofd, op het oogenblik der Geboorte zelve, de uitbreiding verkrygt, voor welke het vatbaar is.

De zodanigen die gemeend hebben, dat men het Voorhoofd, het Agterhoofd en de Zyden kon plat maaken met plankjes, looden plaatjes, of aarden dekzeltjes, hebben den ſtaat der Beenderen, op 't oogenblik der Geboorte, met geen genoegzaame aandagt gadegeſlaagen, noch ook den werktuiglyken voortgang der Beenwording, en de onderſcheide zamenvoegingen. De Beenderen kunnen niet nedergedrukt worden in het middelpunt, de plaats van waar alle de ſtraalen der Beenwording voortkomen, dan door een zeer groote kragt, die dikwyls ſcheuren zou veroorzaaken: de beide Beenderen die deeze drukking leeden, zoude byeen ſchuiven, en de voorhoofdsnaad niet kunnen beſlaan. De Beenderen zouden kruiswys over elkanderen ſchieten, en de drukking, voornaamlyk werkende op de Kroonnaad, zou dezelve dikwyls gebrekkig zyn.

Wy hebben, by Kinderen, Beenbreuken gezien, door vallen veroorzaakt. Niet lang geleden, toonde ons de Heer GUYOT 'er een in een Kind, van tien voet hoogte gevallen, door trepaneeren geneezen. De Heer MILLOT, ons Medelid, heeft een deuk in 't agterhoofd, 't gevolg van een val in zyne Kindsheid; en is dikwyls aan ſcheele hoofdpyn onderheevig, naar allen ſchyn, hier uit herkomſtig; men heeft waargenomen dat dergelyke toevallen ſtuiptrekkingen en vallendeziekte ten gevolge hadden.

Maar kan men gevallen ontkennen, bevestigd door ooggetuigen? Kan men deeze verzwakken door waarſchynlyke gisſingen of redekavelingen? Wy bedoelen hier een Vertoog, opgeſteld door een *Fransch* Officier, die zegt, gezien te hebben, dat de *Caraïbers* het Hoofd hunner Kinderen plat maakten, door geduurende negen dagen op het voorhoofd een plankje te leggen, gevoerd met katoen, vastgehouden door drie banden, welke men om het Achter-

terhoofd heen haalde. De Zwarte *Caraïben* van *Saint Vincent* hebben dit gebruik aangenomen; de *Caraïben Crabes*, een Geſlacht, geſprooten uit zwarte en roode *Caraïben* volgen het desgelyks, en eindelyk de Negerinnen, die onder ons komen vlugten, draagen alle mogelyke zorg, om het Voorhoofd hunner Kinderen in te drukken, en dit zogenoemde Merkteken van Vryheid te geeven. De Heer AUVRAY heeft ons het Hooſd doen toekomen van een eerstgebooren Kind, aan 't welke de Schryver dier Verhandelinge de goedheid gehad heeft, om dusdanig een *Caraïbiſchen* toeſtel te voegen. Dit bindzel is onderſcheiden van 't geen ons de Heer DE CHANVALON heeft aangeweezen; het beſtaat ſlegts uit één plankje, de Heer DE CHANVALON zegt, dat men 'er twee gebruikt. Maar, eens toegeſtaan zynde, dat de Schryvers wegens de wyze van behandeling overeenſtemden, dan kunnen wy nog niet begrypen dat negen dagen drukkens genoegzaam zyn, om het Voorhoofdsbeen plat te doen worden, en wy kunnen niet toeſtaan dat een eerstgebooren Kind, geduurende dien tyd, de drukking zou kunnen verdraagen, welke men zou moeten oefenen, om de Voorhoofdverwelfzels in te drukken. Daarenboven eens geſteld zynde, dat de bekleedzels, de harsſens, en de zenuwen, niets te lyden hadden van deeze drukking, dan zal men moeten toeſtaan, dat dezelve, genoegzaam zynde om het Voorhoofdsbeen plat te maaken, ook met dezelfde kragt moet werken op het Achterhoofdsbeen, 't welk ten ſteunpunt dient; dit Been zou insgelyks ingedrukt moeten worden, of ten minſten een indrukzel ontvangen van de banden en knoopen, dienende om de drukking van het plankje op het Voorhoofd te regelen.

De oorſprong der zwarte *Caraïben* is te duister, dan dat men daar uit iets zou kunnen afleiden omtrent het maakzel hunner Hoofden, en dat de platheid van het Voorhoofd uit eene kunstbewerking hervoortkomt. Men vermoedt, maar bewyst het niet, dat de *Negers* ſchipbreuk geleden hebben op *Saint Vincent*, dat ze opgenomen zyn door de roode *Caraïben*, dat zy dier gebruiken overnamen, en dat zy, meer moeds en kragts, dan deeze, bezittende, eindelyk de natuurlyke Inboorelingen vernield, of ten minſten verdreeven hebben.

Het Voorhoofdsbeen van een *Caraïber*, ons door den Heer AUVRAI toegezonden, onderzoekende, zagen wy hoe gemaklyk men zich heeft kunnen laaten misleiden door

het denkbeeld, dat de platheid van dit Been 't gevolg was van een kunstbewerking. Men ziet een diepe indruk in 't middelpunt van dat Been; 't is niet gewelfd, de boog, welken het beſchryft, is weinig verheeven, de Voorhoofd-uitſteekzels ſpringen weinig uit; de wenkbraauwboogen zyn ſtrak, de dikte van dit Been heeft niets zonderlings; de zyden des Voorhoofds hebben eene natuurlyke uitgeſtrektheid: de afſtand tuſſchen de holligheden der oogen gaf grond om te gelooven, dat de neus breed was, en uitholllingen toonden, dat dezelve kort en plat geweest ware.

In het hoofd van den *Caraïber*, was het Voorhoofdbeen plat, uitgenomen in het bovenſte gedeelte. 't welk eene ſoort van bultagtigheid hadt; de platheid is merkbaarder in het midden, dan op de kanten; de Zydbeenderen ſcheenen meer verheeven in 't midden, en in 't agterſte gedeelte aan de kanten. Het Achterhoofdbeen is bolrond in het bovengedeelte, en vertoont zich geplat en nederwaards gedrukt beneden de eerſte dwarslyn, die de aanhegting der muskelen aanwyst. De oogholligheden hadden geene evenredigheid, wat de diepte aanbelangt tot de wydte, de bovenrand ſtak zeer ſterk voorwaards uit. — Dit alles zamengenomen zynde, zullen wy 'er van kunnen opmaaken, dat de Oogen van den *Caraïber* groot waren en uitpuilende, dat zyn aangezigt plat en breed, zyn neus dik en kort was, en dat de ſtand des Hoofd achterwaards week; kortom, dat 'er zich niets, dan 't geen natuurlyk mag heeten, in deszelfs maakzel opdeed. De tanden, nog in het Bekkeneel overgebleven, waren ſchoon, en zeer wit.

Men zou wiskunſtig kunnen bewyzen, de onmogelykheid om het Bekkeneel te drukken, ten einde, daar aan eene willekeurige gedaante te geeven; doch 't geen wy bybragten, is genoegzaam om te toonen dat dit te doen een ingebeeld gebruik is; waarom zou het niet in het plan der Natuure gevallen weezen, om aan den Mensch, onder zekere lugtſtreek, die gedaante des Hoofds te geeven, welke ons zo zonderling voorkomt; 'er ſteekt niet meer vreemds in, dan in de zwarte Kleur der *Negers*, hun wydopgeſpalkte Neus en dikke Lippen, dan in de puntig uitloopende Hoofden der *Siammeren*, en de kleine Oogen der *Chineezen*, dan in de lange Ooren der *Omaguas*, *enz. enz.*

Men moet zich niet laaten misleiden door alle de Schry-

Schryvers, die over de Hoofden der *Caraïben* geſchreven hebben; bykans alles, wat zy bybrengen, ſteunt op het gezag van één eenigen. Men mag zelfs wel in twyfel trekken, of 'er één enkel Reiziger geweest is, die dit ſtuk op zulk eene wyze heeft waargenomen, dat men geen regtmaatige twyfeling tegen zyne getuigenis zou kunnen inbrengen: altoos hebbe men te bedenken, dat 'er een groot onderſcheid is tusſchen zien en wel zien; dikwyls dwaalen de besten uit veelerlei oorzaaken; zy deelen onvolkomene, en door dwaaling verbasterde, waarneemingen, mede.

't Is buiten twyfel reeds meer dan genoeg, dat men de *Americaanen* te ondergebragt, en hun beſtaan elendig gemaakt heeft; men behoeft hunne gedagtenis niet te ſchandvlekken door lasteringen. Gaarne willen wy met den Heer DE LA CONDAMINE gelooven, dat de wilde Volken van *America* onze kundigheden niet bezitten, dat hunne denkbeelden niet zo uitgeſtrekt zyn als de onze, dat het hunne taal in eene groote maate aan beſchaafdheid ontbreekt, en dat het zeer veel werks zou in hebben, van hun Menſchen te vormen aan ons gelyk (*); maar men bedenke, dat deeze Menſchen Kinderen der Natuure waren, en gelukkig, eer zy onze ketens droegen, dat zy by zich al het noodige vonden, dat hun gezellig ſtelzel voor hun geene ongemaklykheden baarde, en hun vlyt in alle leevensnoodwendigheden voorzag (†), en dat wy boven al, om regt te oordeelen van deeze Menſchen, zo dikwyls belasterd en beloogen, nooit uit de gedagten verliezen, de treffende beſchryving door den Heer DE LA CONDAMINE gegeeven, van zyn verblyf te *Chuchunga*.

„ Reeds waren 'er acht dagen verloopen, zints ik my „ in

(*) *Mem. de l'Acad. des Sciences*, Année 1745.

(†) Naa dat zich *Europa America* toegeëigend heeft als vermeesterd, door barbaarschheden, aan welken men niet dan met het uiterst afgryzen kan denken; welke ondeugden, welke misdryven, welke ongeregeldheden, hebben wy daar niet ingevoerd. De Inwoonders der Nieuwe Werèld leefden gerust in hunne onkunde, volgden het Inſtinct der Natuure, veel beter dikwils dan de Rede zelve: en wy hebben, in ſtede van die goederen, met welke zy vergenoegd waren, hun valſche en gevaarlyke geſchonken, en hunne elende vergroot, door hun nieuwe behoeften te leeren kennen, *Hiſt. ecrit. de la Philoſ.* Tom. I. p. 41.

„ in dit Dorp bevond, en zy waren zeer ſchielyk om; „ ik had al dien tyd noodig om alle myne goederen in „ de zon te droogen, en voor geen Dieven of Nieuws- „ gierige doorſnuffelaars te vreezen; ik bevond my in 't „ midden van de Wilden, ik vond myne uitſpanning daar „ in, dat ik met menſchen leefde, en de ommegang be- „ viel my. Naa veele jaaren in beweeging, en geſtaage „ woeling geſleeten te hebben, genoot ik voor de eerſte „ keer eene zagte rust; het herdenken aan myne door- „ geſtaane moeilykheden en gevaaren ſcheen my een „ droom; de ſtilte, die in deeze eenzaamheid heerschte, „ deed my dezelve aangenaamer worden, het dagt my „ dat ik veel ruimer adem haalde; de hette der Lugt- „ ſtreeke was gemaatigd door de frisheid van het riviet- „ water, even uit den oorſprong hervoortkomende, en „ door de digtheid der bosſchen op den kant der rivie- „ re: een verbaazend aantal zonderlinge planten en on- „ bekende bloemen, booden my een nieuw tooneel vol „ verſcheidenheids aan. In de tusſchenpoozen van myne „ bezigheid, deelde ik in de onſchuldige vermaaken myner „ *Indiaanen*; ik baadde nevens hun. en bewonderde „ hunne kunde in jagt en vischvangst; zy booden my „ het beste van hun wild en visch aan, allen ſtonden zy „ op myn wenken gereed; de Cacique, die over hun „ bevel voerde, was voorbeeldlyk in my dienst te doen. „ Myn licht beſtond uit ruikend hout, en welriekende „ harſten. Het zand, welk ik betrad, was doormengd met „ goud. Men kwam my zeggen dat alles tot myn ver- „ trek gereed was, en ik vergat alle deeze aangenaam- „ heden (*)".

(*) *Mem. de l'Academie des Sciençes* &c., p. 584, 585.

BESCHRYVING VAN DE KOPER-MYN TE FAHLUN IN ZWEEDEN.

(Ontleend uit een *Voyage en Suede*. &c. ten deezen jaare uitgekomen.)

Geduurende de vier uuren, welke ik wandelde in het binnenſte van *Kopparberg*, als ik van gaandery tot gaandery nederdaalde, nu eens langs ladders, dan weder langs

langs trappen, vermeerderde myne verwondering van ſtap tot ſtap. In den beginne klom ik neder langs rondgaande vry gemaklyke trappen, tot in eene holte, omtrent 300 voeten diep, en 2000 ſchreden in den omtrek. In 't eind van deeze holte zag ik, in een hoek, een hut van hout opgeſlaagen; aan de deur ſtonden twee gedaanten half naakt, en zoo zwart als inkt; ik zag ze aan voor Lyftrauwanten van PLUTO; elk had een brandende toorts in de hand. In deeze hut is een der ingangen tot de onderaardſche Gewesten, en de gemaklykſte van de vier, die gemeenſchap met dit hol hebben.

Terſtond bood men my en myn Knegt een zwart rokje aan; deeze voorzorg draagt men gemeenlyk om de kleederen der Bezigteren te bewaaren voor de ſmetten, die, in het doorgaan der nauwe doorgangen, niet te vermyden zyn. Dit treurig gewaad, gepaard met een gebed, uitgeboezemd door myne Gidſen, de Godlyke hulp afſmeekende, ten einde wy onverzeerd en behouden uit deeze onderaardſche Gewesten mogten komen, joeg myn Knegt eene zo groote vrees aan, dat hy nauwlyks zich liet overhaalen, om het Scaramoespakje aan te trekken, en in de Kopermyn neder te daalen.

Nu eens heen gaande door wegen, onderſtut met hout, dan eens onder verwelfzels die zich zelven onderſchraagden; kwamen wy in onmeetbaar groote vertrekken, wier hoogten noch einden bereikt konden worden door het zwakke licht, 't geen wy by ons hadden. In eenige deezer zyn Smeederyen, waar de werktuigen, tot het bewerken der Mynen noodig, vervaardigd of herſteld worden; in dezelve was het zoo bovenmaatig heet, dat de Werklieden geheel naakt ſtonden; andere vertrekken zyn voorzien met Buskruid, Touwwerk, en verdere Gereedſchappen tot de Mynwerken behoorende. Deeze vertrekken hebben gemeenſchap met elkander door gaanderyen, en die gaanderyen met elkander, door ladders en trappen. 'Er zyn ook openingen, die van de oppervlakte rechtſtandig tot de diepſte gaandery loopen, zonder ergens afgebrooken te worden. Deeze dienen, zo om verſche lugt in te laaten, als tot het vervoeren der goederen; deeze worden in groote vaten gedaan, die op en neder waards gaan door windasſen, die, geduurende den tyd des arbeids, in geſtadige beweeging zyn. De windasſen worden omgevoerd door paarden, op den top des bergs. De vaten zyn vastgemaakt aan yzeren ketens; gemeen

touwwerk is aan een ſpoedig bederf blootgeſteld, door de vitriooldampen uit de mynen opwaaſemende. De yzeren ketens zelve kunnen het niet lang uithouden, waarom men niet zelden zich bedient van koorden van Koehair of Varkensborſtels. Deeze openingen zyn niet alleen dienſtig tot de bovengemelde einden, en geeven lugt aan een anders beſmetten dampkring; maar zy werken met de hette, die de Smeederyen verwekken, en andere natuurkundige oorzaaken, mede, om, zelfs in de diepſte deelen, zo veel lugts aan te voeren, dat het na een hevigen ſtorm gelyke.

De verwelfzels, die door geen kunst onderſteund zyn, leveren, op veele plaatzen, een zeer zonderling vertoon op. De Vitriool, door de rotzen heen zypelende, cryſtalliſeert op derzelver oppervlakte, en vormt prismas van verſchillende gedaanten. Zy hangen van duizend plaatzen af, ter lengte van tien, twaalf, en twintig voeten, en zyn van 't ſchoonſte groen. De wederkaatzing des lichts van derzelver verſchillende oppervlakten, en van de Mynſtoffen die de wanden omzetten, brengt een uitwerkzel voort, dat gemaklyker is zich te verbeelden, dan te beſchryven.

In een deezer Doorgangen, meer dan 700 voeten beneden den grond, word de Vitriool ontbonden, en uit de myn gepompt, door middel van een kunſtig Waterwerktuig. 't Water, 't welk op deeze diepte ryklyk ontſpringt, word bewoogen door Paarden, ontbind de Vitriool, en brengt ze in een verlaatbak, gevuld met een menigte oud yzers. Vier en twintig van deeze paarden ſtallen in de gaandery; hunne kribben zyn in de rots uitgehouwen. Dit werk gaat nagt en dag voort; Menſchen en Paarden worden om de zes uuren afgelost. Eéns in 't jaar worden deeze Beesten na buiten geheesſen, om eene algemeene ſchouwing te ondergaan.

Nieuwsgierigheid bewoog my om tot omtrent 1100 voeten diepte neder te daalen, en dus tot de laagſte gaandery, waar de voornaamſte werking geſchied. Ondanks de ſtrenge koude, welke te deezer plaatze heerscht, waren de Werklieden niet alleen naakt, maar ſtonden ſterk in 't zweet. De duisterheid deezer gewesten, gepaard met vuuren op een afſtand, maakte eene akelige vertooning, vermeerderd door naakte lieden, zoo zwart als de Mynſtoffen, welke zy bearbeidden, omringd door de vuurvonken, die hunne hamers verwekten; het ſchriklyk geraas

door

door de ſlagen verwekt; 't geluid der raderen van de Waterwerktuigen, gevoegd by de ſchriklyke gedaanten die wy van tyd tot tyd tegen kwamen, met ontſtooken toortzen in de hand, deed my twyfelen, of ik my niet met de daad in den *Tartarus* bevond.

Eindelyk tot een ſoort van vertrek gekomen zynde, welks verwelfzel onderſteund was door pylaaren uit rots gehouwen, en omringd met zitbanken van dezelfde ſtoffe, verzogten my de Gidſen, dat ik zou gaan zitten om te luisteren naar een Muzyk, 't geen my zou behaagen. Op myne vraage, welk Muzyk? antwoordden zy, het geluid veroorzaakt door 't laaten ſpringen van een gedeelte rots, om den arbeid te verligten. Ik ſtemde hier in toe, onder beding, dat zy by my zouden blyven. Zy ſtemden 'er gereed in toe, en betuigden dat dit de eenige plaats was, vry van allen gevaar. Een hunner ging een oogenblik weg om het noodige te beſchikken, en ging, wederkomende, naast my zitten. Omtrent een vierendeel uurs gewagt hebbende, beevende van koude, en ten einde van geduld, zeide ik niet langer na 't beloofde Muzyk te zullen wagten, indien zy geen meer voortgang maakten. —— Terwyl ik ſprak, begon de uitbarſting. Nooit hoorde ik iets dergelyks. De geheele uitgeſtrektheid van deeze onderaardſche Gewesten, zo verre ons gezigt kon reiken, was verlicht in een oogenblik, en wy zaten onmiddelyk daar op in eene volſlaagene duisternis: want de drukking der lugt had onze toortzen uitgedoofd. De duisternis werd alleen afgebrooken, door nieuwe uitbarſtingen ter rechter- en ſlinkerhand, vergezeld van ſchielyke lichtflikkeringen. De Echos verdubbelden de ſlagen met donderend geweld. De gewelven ſcheenen boven onze hoofden te ſplyten, de grond daverde, en onze zitbanken waggelden. —— De bedenking, dat wy 1136 voeten beneden de oppervlakte der aarde ons bevonden, van het gezigt by elke herhaalde ſlag, van onze Gidzen, van my zelve in 't zwart gewaad, de val der rotzen door de uitbarſting losgemaakt, de rook van het buskruid, zal my ter verſchooning verſtrekken, wanneer ik opregt beken, dat myn toupet van ſchrik op myn hoofd zich overeind zette. Dit Concert duurde omtrent een half uur, en ſchielyk ophoudende, liet het ons in een diepe ſtilte; die, met de donkerheid van de plaats en de ſtikkende rook van het kruid, de ſchriklykheid eer vermeerderde dan verminderde. Dit zogenaamde Muzyk ſpeelt alle dagen op den middag.

BE-

BEANTWOORDING DER VRAAGE: STREKT HET NIET TEN VOORDEELE DER GEZONDHEID, ZICH, BY TUSSCHENPOOZEN, AAN DE KOUDE BLOOT TE STELLEN?

(*Gazette de Santé.*)

„ De Zorgvuldigheid voor zyne Gezondheid," zegt ROUSSEAU, „ is min eene Weetenſchap dan eene „ Deugd." Misſchien zou hy zich naauwkeuriger hebben uitgedrukt, dat ze zo wel de eene als de andere is; dewyl ze ons moet leeren kennen de heilzaame of ſchadelyke uitwerkzelen der dingen rondsom ons, en vermids wy, om de voorſchriften, welke zy ons geeft, op te volgen, dikwyls een moedig beſluit moeten neemen, en ons aan eene zekere ſtrengheid van Leevenswyze onderwerpen, welke niet altoos in der Menſchen ſmaak valt. De beantwoording der Vraage: of het niet ten voordeele der Gezondheid ſtrekke, dat men zich, by tuſſchenpoozen, aan de Koude blootſtelle? levert hier van een voorbeeld op.

Uit de verhaalen der Reizigeren blykt, dat de *Menſchen* over 't algemeen de ſtrengſte Koude kunnen verduuren. De Heer GMELIN heeft in *Siberie*, geduurende den Winter des Jaars MDCCXXXV, een graad van Koude uitgeſtaan, gelyk aan die, welke voortgebragt word door het mengzel van *Sal-Ammoniac* met *Ts*. De Vogels vielen in hun vlugt dood neder, onbeſtand tegen de knellende koude. De Hoogleeraar PALLAS heeft, in den Jaare MDCCLXXII, door dat zelfde Gewest reizende, een nog ſterker proeve doorgeſtaan: dewyl, op den zevenden van Wintermaand deezes Jaars, Kwikzilver, door hem aan de Koude der Lugt blootgeſteld, tot dien trap bevroos, dat het een vast en ſmeedbaar lichaam wierd; doch in Landen, waar de Koude zich tot dien buitengewoonen graad doet voelen, heeft men geen beter middel om zich aan de heillooze gevolgen van dezelve te onttrekken, dan Lichaamsbeweeging. Onder de *Hollanders*, die in 't Jaar MDXCVII op *Nova Sembla* overwinterden, kwamen de zodanigen, die zich te digt by 't vuur, in een wel digtgeſlooten gebouw, onthielden, door de Koude, om, terwyl zy, die in de open lugt veel beweegings zogten, gezond en ſterk bleeven.

Aan

Aan den Heer CULLEN zyn wy zeer rechtmaatige denkbeelden verſchuldigd, over de werking der Koude op de dierlyke huishouding. Alle Waarneemingen ſtemmen overeen, om ons de Koude, wanneer dezelve niet te hevig is, of te langduurig, te doen aanzien voor een verſterkend middel? Niets is van meer aangelegenheids dan de Kinderen daar aan bloot te ſtellen, en ze vroeg de indrukken daar van te leeren draagen, 't welk zeer gemaklyk kan geſchieden, als men ze eene daar aan geëvenredigde lichaams beweeging bezorgt. —— PLATO had reeds waargenomen, en wy kunnen alle dagen zyne waarneeming herhaalen, dat Kinderen, niet mal-teder, maar rustig, opgevoed, bevryd waren van zinkingen en verkoudheden, het droevig deel voor weekbakke Kinderen. Hoe veele Zenuwkwaalen, geduurende den Winter, door een zittend leeven, by een groot vuur aangekweekt, zouden gemaklyk en ras wyken, als wy moeds genoeg bezaten, om, by tusſchenpoozen, in de open lugt ons te begeeven, en deeze in beweeging door te brengen. Hier door zouden wy de beweeging der Spieren verſterken, de Ademhaaling en Spysverteering zouden een nieuwe maat van veerkragt krygen, en wy zouden, door deeze beurtwisſeling, alle de aangenaamheden van eene warme en gemaklyke kamer, met een verdubbeld genot ſmaaken.

Men heeft, eenige jaaren geleeden, in eene opgegeevene Geneeskundige Stelling de voordeelen beweerd van het ſchaatzen-ryden. Deeze ſoort van beweeging, de onheilen, waar aan 't gevaar van 't Ys ons kunnen blootſtellen, ter zyde geſteld zynde, is door de ſnelheid der Lichaams buigingen, zeer gepast voor de ſterke en werkzaame jeugd: dezelve vordert beurtelings de zamentrekking en ontſpanning van alle ſpieren, kweekt de vrolykheid aan, daar ze als eene verlustiging inkomt, en verſterkt ons geſtel door den invloed der koude. Men verkrygt, door deeze Lichaamsoefening in de friſe vriezende Lugt, een gezond en rustig geſtel.

't Is der opmerkinge waardig, hoe zeer onze doorgaande Leevenswyze in den Winter, en de verbaazende vermenigvuldiging der Schoorſteenen, heeft moeten toebrengen, ter vermenigvuldiging der verzwakkende uitwerkzelen onder de Stedelingen. Keizer JULIANUS, die een Winter te *Parys* doorbragt, wilde zich aan de voor hem koudere Lugtſtreek, dan hy gewoon was, gewennen, en ſtond maar éénS toe, dat men een komvoor met koolen ter verwarminge

ge in zyn kamer plaatſte. Hoe veele eeuwen zyn 'er niet verloopen vóór de uitvinding der Schoorſteenen! —— Het blykt zelfs, dat men in *Engeland*, korten tyd vóór de Regeering van Koningin ELIZABETH, in elk bewoond huis, ſlegts eene plaats had om 'er vuur te ontſteeken, en de rook ging uit door een gat in de zoldering gemaakt. De weelde bragt welhaast eene verbaazende verandering in de Bouwkunde te wege, en bykans al het brandbaar hout in *Engeland* werd opgeſtookt, waarop men de toevlugt nam tot Steenkoolen. Misſchien komen zy in *Frankryk* welhaast tot dezelfde hoogte, indien men het verbranden van hout, ter verwarming, met dezelfde verkwisting blyft voortzetten. Die ſoort van weelde put onze bosſchen uit, en vermenigvuldigt de Zenuwkwaalen (*).

(*) Hoe ver zyn wy in de *Nederlanden* niet gevorderd met het opbranden onzer Veenlanden? Hoe veel Koolen worden 'er reeds ingevoerd en gebrand? Met welk een genoegen verwisſelen veelen de lugtigere warmte van Hout en Turf voor de bedomptere hitte door Koolen aan een Kamer gegeeven? Welk een wellust vinden zommigen niet in het Koolenvuur in hun ſlaapvertrek, eer zy ter ruste gaan, nog eens aan te zetten? Zyn 'er niet, die, aan Koolen gewoon, zich, naauwlyks, by Hout en Turf kunnen verwarmen?

VERSLAG VAN HET LEEVEN EN DE SCHRIFTEN VAN WYLEN DEN HEER JOHN WHITEHURST. *F. R. S.*

JOHN WHITEHURST, wiens wysgeerige en werktuigkundige naſpeuringen en werken, zo zeer de aandagt zyner Land- en Tydgenooten trokken, was gebooren te *Congleton* in *Cheshire*, op den tienden van April, des Jaars MDCCXIII; zyn Vader was JOHN WHITEHURST, Klok- en Horologiemaaker, in gemelde Stad.

Luttel weet men van het vroegſte tydperk zyns leevens: iemand, die hoogbejaard ſterft, laat 'er weinigen naa, in ſtaat, om Berigten van zyne Jeugdige jaaren te geeven. Toen hy de School verliet, waar hy zeker geene meer dan gewoone opvoeding kreeg, werd hy door zyn Vader in diens beroep opgebragt; waarin hy, even als in andere werktuiglyke weetenſchappen, welhaast blyk gaf tot welk eene beroemdheid hy, in deezen, zou opklimmen.

Om-

Omtrent één- en twintig jaaren bereikt hebbende, dreef zyne begeerte om nieuwe kundigheden op te doen, hem na *Dublin*, dewyl hy gehoord hadt van een wonder vernuftig uitgedagt ſtuk der Werktuigkunde daar ter Stede; beſtaande uit een Klok, met zeer zeldzaame byvoegzelen: zeer verlangde hy dit Kunſtſtuk te zien, en niet minder om met den Maaker te verkeeren. Toen hy te *Dublin* kwam, kon hy egter het Kunſtſtuk niet te zien krygen, noch het minſte beſcheid, deswegen, van den Kunſtenaar opdoen. In deezervoege te leur geſteld, was hy bedagt op een middel, om zyn oogmerk te bereiken: ten dien einde, nam hy zyn intrek ten huize van dien Werktuigkundigen; te rykelyker voor zyn kostgeld betaalende; in de hoop, om, door dat middel, de verlangde gunst te ſpoediger te verkrygen. Hy hadt zyn kamer recht over het vertrek waarin dit geliefde Kunſtſtuk ſtondt, en zorgvuldig werd weggeſlooten. Niet lang, nogthans, leed het, of hy kreeg voldoening. Want de Kunſtenaar, op zekeren dag bezig zynde om iets aan zyn Kunſtſtuk te doen, werd ſchielyk na beneden geroepen: de jonge WHITEHURST hoorde dit, en ſloop ſtilletjes in het voor hem anders geſlooten vertrek, bezag het Kunsttuig, en zich, wat het geheim der werking betrof, voldaan hebbende, ging hy ongemerkt in zyn eigen kamer. Het oogmerk zyner Reize was nu voldaan, hy nam kort daarop afſcheid van den Kunſtenaar, en keerde tot zyn Vader in *Engeland* weder.

Vóór dat hy na *Ierland* overſtak, hadden de veelvuldige verbaazende verſchynzels, welke het nabygelegene *Derbyshire* oplevert, zyne aandagt getrokken om derzelver oorzaaken op te ſpeuren. Zyn Vader, een Man van een onderzoekgraagen inborst, moedigde hem aan in alles, wat ſtrekken kon, om den kring zyner kundigheden uit te breiden, en vergezelde hem, by wylen, in zyne onderaardſche onderzoekingen.

Omtrent twee jaaren, naa zyne wederkomst uit *Ierland*, verliet hy *Congleton*, en ging voor zichzelven werken te *Derby*, waar hy een Klok maakte op de Marktplaats, om Burger te worden; 't welk geſchiedde op den vyfden September, des Jaars MDCCXXXVII. De Klok en het Klokkegeſpel in den ſchoonen Tooren der *Aller-Saints-Kerk* werden ook door hem vervaardigd. Maar zyn groote roem, als Uurwerkmaaker, is zo lang en wel-

welgevestigd geweest, dat het overtollig is, iets meer daar van te melden.

Op den negenden van January, des Jaars MDCCXLV, trouwde hy ELIZABETH, Dogter van den Eerw. GEORGE GRETTON, Rector van *Trusley* en *Dauberry*, in *Derbyshire*: eene Vrouw, van welke allen, die haar beter gekend hebben, altoos met genoegen zullen spreeken, en aan haar, als een der beste Vrouwlyke Characters, denken. Haare bekwaamheden, door eene zorgvuldige opvoeding aangekweekt, waren zeer uitmuntend: zy was in staat, om eenige gedeelten van de Schriften haars Mans over te zien en te beschaaven. By haar hadt hy slegts één Kind, 't welk in de geboorte stierf.

Zeer onverwagt voor hem, door de aanbeveeling des Hertogs van *Newcastle*, tot Yker van de Geldgewigten aangesteld zynde, wanneer de Acte om de Goude munten te regelen, in den Jaare MDCCLXXV doorgegaan was, verhuisde de Heer WHITEHURST na *Londen*. Terwyl hy op 't Land woonde, steeds bepaald by zyne eigene en vry uitgestrekte bezigheden, werd hy, ten opzigte van meest alle onderneemingen, waar in hooge Werktuig-, Lugt- of Waterweegkunde te passe kwam, geraadpleegd in *Derbyshire* en naby gelegene Landschappen; doch, in de Stad zich nedergezet hebbende, werd zyn Huis de vergaderplaats van alle, die zich op dit slag van Weetenschappen bevlytigden, in- en buitenlanders van allerlei rang. Die bezoeken vermenigvuldigden zodanig, dat ze hem menigmaal hinderden in het geregeld voortzetten van zyne eigene bespiegelingen.

In den Jaare MDCCLXXVIII, gaf hy zyn *Inquiry into the Original State and Formation of the Earth*, of *Onderzoek van den Oorspronglyken Staat en Vorming der Aarde*, in 't licht, waar van eene Tweede Uitgave, veel vermeerderd en verbeterd, in 't Jaar MDCCLXXXVI uitkwam. 't Was de arbeid van veele jaaren. En de veelvuldige naspeuringen, noodzaaklyk om het te voltooijen, waren in zich zelven van zulk een moeilyken aart, dat ze by wylen, schoon hy natuurlyk van eene sterke gesteltenis was, zyne gezondheid niet weinig benadeelden. „Toen hy eerst deeze soort van navorschingen „aanving, hadt hy geheel niet ten oogmerke de Vor„ming der Aarde op te speuren; maar deels om zulk „eene maate van de Onderaardsche Aardrykskunde te „verkrygen, als dienstig kon weezen voor 't menschlyk „lee-

„ leeven; door de Menſchen op te leiden tot ontdekking „ van veele hoogſchatbaare Zelfſtandigheden, die bedekt „ lagen in de laagere Gewesten des Aardbodems." Dit Werk zal een altoosduurend Gedenkteken zyns Naams blyven, in volgende Eeuwen.

Tot Lid van de *Koninglyke Societeit*, werd hy den dertienden van Mey MDCCLXXIX gekooren. Hy was ook Lid van eenige andere Wysgeerige Genootſchappen, die hem, zonder dat hy vooraf deswegen kennis hadt, tot Lid koozen. Dan, zo verre was hy vervreemd van alles wat naar vertoonmaaking ſmaakte, dat weinigen, buiten den kring zyner gemeenzaamſte Vrienden, zulks wisten. In gevolge hier van bezigde hy geen ander byvoegzel by zyn naam, dan het F. R. S.; een toevoegzel, 't welk hy zich eers genoeg rekende. Vóór dat men hem tot Lid aannam, hadt men drie onderſcheide Papieren van hem in de *Philoſophical Transactions* geplaatst.

Eene tweede Reis na *Ierland*, deedt hy in den Zomer des Jaars MDCCLXXXIII, met oogmerk, om de *Gigants Cauſeway* of *de Reuzen Steenweg* te bezigtigen, als mede andere Noordlyke gedeelten van dat Eiland, 't geen hy bevondt bykans geheel uit Vulkaaniſche ſtoffe te beſtaan: een verſlag, met afbeeldingen daar van, plaatſte hy in de tweede Uitgave van het boven gedagte groote Werk.

Op dèeze Reize vervaardigde hy een Werktuig, om water uit een Wél tot den top van een Berg te brengen, in een daar toe zeer ongeſchikten grond, te *Tullidoi*, in het Land van *Tyrone*; het werkt door een ſtroomend water, en wordt, in nuttigheid, misſchien door geen Waterwerktuig, in eenig Land, geëvenaard.

In den Jaare MDCCLXXXVII zag van hem het licht: *An Attempt towards obtaining invariable Meaſures of Lengths Capacity and Weight, from the Menſuration of Time*, of *Eene Pooging, om onveranderlyke Maaten van Lengte, Vatbaarheid, en Gewigt te verkrygen, door het meeten van den Tyd.* In dit Werk merkt hy op, dat, in den Jaare MDCCLXXIX, aan de *Societeit der Kunſten*, enz. door den Heer HATTON, in gevolge van een opgehangen Eerprys eener Gouden gedenkpenning, of honderd Guines, door die Societeit vier jaaren vroeger aangeboden, eene wyze was voorgeſteld, „ om onveranderlyke Maat„ ſtokken van Gewigten en Maaten te verkrygen, die, „ ten allen tyde, en aan alle Volken kunnen medege„ deeld worden." Het plan van den Heer HATTON be-

ſtond in de toevoeging van een beweegbaar punt van ophanging aan een en denzelfden Slinger, ten einde daar door te wege te brengen de volkomene en volſtrekte uitwerking van twee Slingers, 't verſchil van welker lengte de beoogde Maat was. Verſcheide jaaren, nogthans, waren 'er verloopen, zonder eenige pooging van de zyde van den Heer HATTON, wegens eene meerder betekenende toepaſſing van het beginzel door hem opgegeeven: en dewyl het algemeen begrip daar heen liep, dat die Heer geheel en al de verdere naſpeuring van dit Onderwerp ter zyde geſteld had, was de Heer WHITEHURST opgewekt, om eenige verbetering toe te voegen aan den toeſtel van den Heer HATTON, ten einde diens denkbeeld te behoeden voor eene al te ſchielyke vaarenlaating. Het Plan van den Heer WHITEHURST is eene maat van de grootſte Lengte te verkrygen, die de omſtandigheid gehengt, van twee Slingers, wier Slingeringen in de evenredigheid van 2 tot 1 ſtaan, en wier Lengten met de *Engelſche* Maat in geheele getallen overeenkomt. De getallen, door hem gekoozen, duiden een groot verſtand aan. Op eene veronderſtelling, dat de Lengte eens Slingers van een Seconde, op de Breedte van *Londen*, 39. 2. Duimen is, moet de Lengte van een Slinger, die 42 Slingeringen in een Minuut doet, 80 Duimen zyn; en van een ander die 84 maalen in een Minuut ſlingert, 20 Duimen weezen: en derzelver verſchil 60 Duimen, of vyf Voeten, is de vaste Maatſtok. By de Proefneemingen, nogthans, word het verſchil van de Lengte der twee Slingers bevonden 59. 892, Duimen te zyn, in ſtede van 60, 't welk toegeſchreeven moet worden aan eene dwaaling, in de aangenomene Lengte van den Secondeſlinger, op 39. 2, Duimen geſteld, 't welk grooter dan de waarheid was.

De Toeſtel, door welke men het verſchil der Slingers bepaalde, is keurlyk, en verdient opmerking. De Weetgraagen kunnen in de Plaaten, by het Werk gevoegd, zich hier omtrent voldoen. Dan wy moeten eene zeer weetenswaardige byzonderheid, tot den Slinger behoorende, hier aantekenen. Dezelve beſtaat uit een ronden looden bal, twee duimen over 't kruis, weegende 25 *Oz.* 10 *D.* 11 Gr. Troysgewigt, hangende aan een ſtaalen draad, waar van 80 Duimen ſlegts drie Grein weegen. De groote fynheid van dit Draad gaat bykans het geloof te boven. De Lengte en Breedte word niet opgegeeven; doch,

doch; by berekening, 80 Duimen in de Lengte, drie Grein weegende, en de ſoortlyke zwaarte van getemperd Staal, 7. 704 zynde, zou de dikte, ware het een vierkante roede, niet meer dan het 228ſte gedeelte van een Duim weezen. Dit draad draagt niet te min meer dan 2 Pond Lood; een verbaazend voorbeeld van de aaneenkleeving der deelen. Het vervaardigen van deezen geheelen toeſtel beloopt meer dan twintig Ponden. Dezelve is thans in bezit van Dr. GEORGE FORDYCE.

De Proeven ſchynen met veel zorgvuldigheids en zeer naauwkeurig genomen. Met één woord, terwyl de Werktuigkundige 's Maakers Verſtand in het vervaardigen van den Toeſtel bewondert, zal de Wysgeer diens Oordeel in het gelukkig toepaſſen verheffen. Hy heeft ten vollen zyn oogmerk bereikt, en getoond hoe een onveranderlyke Maatſtok, ten allen tyde, kan gevonden worden. Hy heeft ook een ſtuk van groote aangelegenheid in de Natuurkunde zo nauwkeurig bepaald, als 't menschlyk verſtand het ſchynt te kunnen bepaalen. Het verſchil van de Lengten der Draaden, van twee Slingers, wier Slingeringen bekend zyn, is een *Datum*, waar uit men de waare Lengte der Slingers, de ruimten door welke zwaare Lichaamen in een gegeeven tyd vallen, en verſcheide andere ſtukken, betrekkelyk tot de Leer der Zwaartekragt, de gedaante der Aarde, *enz.* kan ontleenen. Het Werk ſluit met verſcheide onderrigtingen, om aan te toonen, hoe de maat der Lengte toegepast kan worden op de bepaaling der onderſcheide Maaten; en met eenige Tafelen van vergelyking der Gewigten en Maaten van onderſcheide Volken, welker gebruik, in de Wysbegeerte en den Handel, van zelve in 't oog loopt.

Schoon de Heer WHITEHURST, eenige jaaren geleden, voelde, dat zyne kragten allengskens afnamen, liet nogthans zyn altoos werkzaame Geest niet af van de gewoone oefeningen. Zelfs in zyne laatſte ziekte, voor dat dezelve hem geheel aan zyne kamer bond, was hy, by tuſſchenpoozen, bezig in het voltooijen eener Verhandelinge over de Schoorſteenen, Wind-verwekking, en Broeykaſſen, in den Jaare MDCCLXXXII aangekundigd; behelzende — I. Een verſlag van de eigenſchappen der Lugt, en van de Wetten waar aan de Vloeiſtoffen onderworpen zyn. — II. Derzelver toepaſſing op, en gebruik in, eene verſcheidenheid van gevallen betrekkelyk tot het maaken der Schoorſteenen, en het wegneemen van zulke gebre-

ken, als oude Schoorſteenen doen rooken. —— III. De wyze om fraaije Kamers te lugten, zonder eenig zigtbaar vertoon van mismaaktheid, geſchikt om Schilderyen, Prenten, Huiscieraaden, en fraaije Kamers te bewaaren voor de ſchadelyke uitwerkzelen van ſtilſtaande lugt, damp van kaarſen, *enz.* —— IV. De wyzen om Kantooren, Werkwinkels, waarin veel Volks werkt, en vele kaarſen en lampen branden, als mede om Hospitaalen, Gevangenhuizen, Stallen, *enz.*, verſche lugt te verſchaffen. —— V. Een Wysgeerig onderzoek omtrent het maakzel van Broeikaſſen, geſchikt tot het kweeken van vreemde Gewaſſen. —— VI. Eene beſchryving van andere middelen, ſtrekkende om de gezondheid der Menſchen, en het genoegen des leevens, te bevorderen. —— Het Handſchrift en de Tekeningen berusten tegenwoordig in de handen van een Heer te *Croydon*.

Nu en dan was de Heer WHITEHURST onderheevig aan kleine vlaagen van Jicht. In November des Jaars MDCCLXXXVII, had hy een meer geregelden aanval. Op den vyfden December, daar aan volgende, kreeg hy, zich onvoorzichtig aan eene koude blootgeſteld hebbende, een ſchielyk toeval van dit ongemak in de maag. Deeze kwaal werd eerlang erger, en byzonder daar dezelve vergezeld ging van een hardnekkige verſtopping in de Ingewanden; hier by kwamen verzweeringen, zich waarſchynlyk uitbreidende door het geheel het tot voeding dienend kanaal. Zyne ziekte was langduurig en ſmertelyk, Dr. DAVID PITCAIRN, Dr. AUSTIN, Dr. WILLAN, en Mr. CHAMPNEY, bezogten hem geſtadig, en hunne poogingen bezorgden hem, eindelyk, eenige verligting in de ſmertelyke toevallen.

Omtrent het midden van January des Jaars MDCCLXXXVIII, ging hy by een Vriend te *Chelſea* zyn intrek neemen, om te beproeven, of de verandering van Lugt hem zou baaten; men ſprak toen van een keer na *Bath*, indien zyne kragten zo verre mogten herſtellen, dat hy de vermoeienisſe der reize kon uitſtaan. Na een week verblyfs te *Chelſea*, de verwagte baat niet erlangende, en ontrust door het eenigzins wederkeerend van de verſchynzelen zyner kwaale, begeerde hy na zyn eigen Huis weder te keeren. Hier gekomen, begonnen zyne kragten ſterk af te neemen, door Koortzen, die beſtendig alle nagten wederkwamen; hy werd een geraamte gelyk. Gevoelende dat zyne Ontbinding naby was, wagtte hy dezelve in

met

met eene volkomene onderwerping, en eindigde, op den achttienden van February, in het vyf en zeventigſte Jaar zyns ouderdoms, zyn werkzaam en nuttig leeven.

Zyn dood wierd niet alleen beklaagd door zyn groot aantal Vrienden, maar ook door ieder Liefhebber van Weetenſchap en Deugd. Men begroef zyn overſchot op *St. Andrew's* Kerkhof, in *Gray's-Inn-lane*, waar zyne Vrouwe in den Jaare MDCCLXXXIV was bygezet. Hy liet twee jonger Broeders naa, JAMES, een Klok- en Horologiemaaker te *Congleton*, en GEORGE, die van zyne middelen te *Repton* in *Derbyshire* ſtil leefde. Aan zyn Neef JOHN, zoon van JAMES, die hem in zyn Werk te *Derbey* opvolgde, had hy het grootſte gedeelte zyner bezittinge, en een klein goed te *Congleton*, 't welk, zints de Vermeestering, in 't bezit der Familie geweest was, beſprooken.

Hoe zeer ook de Heer WHITEHURST agting verdiende, van wegen zyne bedreevenheid in de Werktuigkunde, en andere deelen der Natuurkunde, op welke hy zich byzonder bevlytigde, was hy nog veel agtenswaardiger by zyne Vrienden en Bekenden, uit hoofde van zyne Zedelyke Hoedanigheden. Om niets te zeggen van de Opregtheid en Stiptheid in alle zyne handelingen, betrekking hebbende op zyn bedryf, hadden weinige Menſchen een Weldaadiger Hart dan hy, of, deeden het, zulk een hart bezittende, met meer oordeels, tot de beste einden werken. Hy was, in den uitgebreidſten zin dier benaaminge, een *Menſchenvriend*. In alles wat ſtrekt ten nutte van het Menschdom, was hy altoos, en bovenal in drukkende ongelegenheden, volyverig bezig; oordeelende, dat niets Menschlyks ooit van een Mensch vreemd moest zyn. Schoon zeer wel bekend by veelen der Grooten, om wier gunst te bejaagen men vleijery in 't algemeen voor den gereedſten weg gehouden heeft, moet men te zyner eere aanmerken, dat hy nimmer tot die laage wyze van Gunstbejag zich vernederde. Vleijery hield hy voor de laagſte Ondeugd van eene laage Ziel. Niet alleen had hy een gezetten afkeer van Vleijery, maar ook van alle andere afwyking van de Waarheid, en mag hy in allen deele een getrouw Dienaar van dezelve genaamd worden. Dagelyks was hy meer of min bezig om de Waarheid na te ſpeuren, en, in den geheelen loop van een lang en bovenmaate nuttig leeven, blonk de Waarheid in zyne daaden uit.

AANMERKINGEN OVER DE ZEDEN EN GEWOONTEN DER INWOONDEREN VAN NAPELS. Door den Heer DUPATY.

De Lugtsgeſteltenis heeft te *Napels* een volkomen overmeesterenden invloed; de Zon heerscht 'er onbeperkt, en veroorzaakt eene algemeene Verſlapping in alle betrekkingen en leevensomſtandigheden, zo burgerlyke, ſtaatkundige, als natuurlyke. Niets kan en word hier gedaan, dan 't geen met zekere bepaalde ſpanning der zenuwen kan geſchieden; de kragten zyn even zo bepaald, als dat eeniger ſtem niet hooger dan het octaaf kan klimmen.

Godsdienst is te *Napels* louter Bygeloof; doch anders heeft men 't, ten dien opzigte, hier zeer gemaklyk. Te zeggen, dat gy Godsdienst bezit is denzelven te hebben. Een vierde gedeelte des Volks vergenoegt zich met ter Miſſe te gaan. Zeldzaam knielen zy in de Kerken; en gaan 'er meest, als ze verlicht worden, als men 'er Muzyk of Operas heeft. 't Staat elk vry te ſpreeken van, en uit te vaaren tegen, den *Godsdienst*, tegen den Catholyken Godsdienst zelfs. De *Godsdienst* gaat niet verder dan Bygeloof, klimt nimmer tot Geestdryvery op; want Geestdryvery is eene daad van Kragtbetoon. Men mag zeggen, dat de Fakkel van den Godsdienst hier flikkert, maar niet brandt.

In de Sexe, ſchynt ieder handel te dryven. Vaders, Moeders, Echtgenooten, Broeders, Monniken, allen doen zy 'er openlyken handel in.

De Inwoonders van *Napels* bedriegen elkander zeer behendig; doch altoos jokkende. 't Geheele leeven onder de *Napolitaanen* is een ſpel, om te toonen wie de meeste kunst en behendigheid bezit; elders vegten de lieden, om te bepaalen wie de ſterkſte is. Zy erkennen hier openlyk, dat zy iemand bedroogen hebben, en pochen 'er op, gelyk in andere Landen de Speelders op hun winnen ſtoffen. Zulks ſtrekt grootlyks tot vertraaging van alle verrigtingen: zy letten met omzigtige naauwkeurigheid op alle ſtappen van hun naasten, even als de Schaakſpeelers op elke beweeging der ſtukken. Weinig wordt 'er overzulks uitgevoerd. Beloften zyn enkele klanken; niets is verbindend dan Schrift, en ieder Schrift behelst

helst in zich ſtoffe tot een pleitgeding. In pleiten vinden zy ſmaak: dit houden zy voor eene ſoort van ſpel; zy gaan na de pleitzaal tot tydverdryf, en om te ſnappen.

Geen zedelykheid is 'er in hunne denkbeelden, noch zelf in hunne gevoelens. Braafheid ſchynt, by de *Napolitaanen*, een opwelling des verſtands; Openhartigheid eene leevendigheid van geſteltenisſe; anders is Verſtand by hun eene bekwaamheid om te bedriegen; Deugden hebben 'er geen beſtaan, en de Ondeugden ſtammen af van de Lugtgeſteltenisſe.

Hunne Aandoenlykheid is geheel werktuiglyk. Op 't gezigt van een Vermoorden en van den Moordenaar, gevoelen zy eerst medelyden met den eerſten; doch gaat ſchielyk tot den laatſten over.

Wraak merkt men hier aan, als een Recht der Natuure; en is de eenige drift, waar aan zy kennis hebben. Traagheid ſluit Gierigheid buiten; Liefde is niets meer dan eene behoefte; eene Vrouw enkel een ſtuk Huisraads, en een Minnaar de eerſte die 'er voor betaalt. Zy beminnen hunne Kinderen niet, dan wanneer zy nog klein zyn, en dan gaat die liefde ver. Ontugt verwekt in de geheele uitgeſtrektheid des Ryks niet meer dan één duizend Vondelingen.

Getrouwde Mannen, die geen Kinderen hebben kunnen verwekken, koopen niet zelden Vondelingen in het Vondeling Hospitaal. In 't eerst ſpeelen zy 'er mede, vervolgens worden zy Slaaven, en eindelyk hunne Erfgenaamen. Kinderliefde is enkel eene hebbelykheid; Vriendſchap niets meer dan de hoop op voordeel; en Dankbaarheid een bloote naam.

't Weinige, 't geen men hier werkt, is om voorts werkloos te weezen. Niets te doen maakt de gelukzaligheid der *Napolitaanen* uit. De Koffyhuizen, de Winkels, de Openbaare plaatzen, zyn, van den morgen tot den middag, vol van allerlei ſoorten van Volk, Monniken, bbés en Officieren, die zitten te geeuwen over de Nieuwspapieren, of zitten uit te kyken na de voorbygangers. Onbekwaam, om eenige gewaarwordingen, door eigen overdenking, op te wekken, hebben zy de opwakkering der van buiten aankomende voorwerpen noodig. Men moet hun doen voelen, om opmerking te wege te brengen.

Op den middag gaan zy eeten. By zeer weinigen wordt

eigenlyk de tafel gedekt. Naa dat de Trotsheid de deuren geſlooten heeft, eeten zy een ſtuk broods in een hoek. Naa het eeten, gaan zy bykans geheel naakt leggen: een uur voor den avond ſtaan zy op, kleeden zich aan, en gaan na 't Koffyhuis, of in een koets ryden. Dit is de ſtond, dat een zwerm van Voetknegten te voorſchyn komt, en de Stad vervult. 't Is het beroep van vyftien duizend voor de rytuigen te loopen, en van nog vyftien duizend meer, om 'er agter te gaan. Zy ryden na de *Mole*, de *Kiaia*, of langs de kust van *Breſilica*; nooit buiten *Napels*, noch te voet. Geen Heer zou in den avond, wandelende, op ſtraat durven verſchynen: dit zou een onafwischbaare ſchande weezen. Zy blyven in de Opera, of in de Herberg, of aan de Speeltafels, tot vyf uuren in den morgenſtond.

Nooit ontdekt men op hun gelaad tekens van Vrolykheid, Vermaak of Vergenoegen, en, om de waarheid te zeggen, wordt men 'er ook niet veel Onrusts in gewaar. Hun hoogſte goed is, gelyk ik gezegd heb, over dag niets te doen, en 's nagts te leeven. 's Avonds bedaart de koorts der hette, en dit is genoeg voor hun beſtaan.

Weinigen weeten hier wat het is de ſchoonheden der Natuur te genieten, die hier wonder verrukkelyk is: zy hebben geen aandoening. De Natuur heeft geen Minnaars. Het geheele Volk is voldaan met 't genot 't welk dezelve ſchenkt. De meesten werken alleen zo veel noodzaaklyk is, om niet van honger te ſterven. Deeze Lieden worden *Lazzaroni* geheeten.

Deeze *Lazzaroni* maaken geen byzonderen rang van Menſchen uit: 'er zyn *Lazzaroni* in elk bedryf: 't is een naam, enkel gegeven aan alle Lediggangers. Indien zy minder dan anderen werken, 't is, om dat zy minder tot hun leevensonderhoud behoeven te werken. 't Is by hun geen ondeugd, maar maatigheid. Wanneer een *Lazzaron* eenige weinige uuren gearbeid, en genoeg gewonnen heeft om eenige dagen van te beſtaan, neemt hy rust, wandelt: hy leeft.

De Vrouwen te *Napels* zyn zeer leelyk. Vrouwlyke Schoonheid is een bloem, die een vogtige lugt en gemaatigde warmte vordert. Alle die gelukkige trekken, welke de Natuur uitgekoozen heeft, om waare Schoonheid te vormen, verdwynen hier ſchielyk, daar zy teſ-

fens

fens aangetast worden door de lugtsgeſteltenis, de zeden des lands, en de opvoeding.

Deeze zelfde invloeden, nogthans, die de Vrouwen van Schoonheid berooven, ſchynen dezelve aan de Mannen by te zetten: in de daad, de Mannen zien 'er, over 't algemeen, wel uit.

Te *Napels* zyn, als men de Muzyk uitzondert, de ſchoone Kunſten niet meer bekend. Op de Stem ſlaat men allermeest agt; niets, óf men offert het 'er aan op. De Natuur, de Wetten, verſcheide Bullen van den Paus, hebben te vergeefsch den Mensch tragten te wederhouden, van door eene Kunstbewerking de Mans Stem tot de E in Alt op te voeren: maar die klank wordt zo wel betaald! Wie het daar toe kan brengen geniet zo veel eers! *Napels* heeft nog groote Mannen, 't zyn *Castrati*.

De Handwerktuiglyke Kunſten zyn hier nog in haare kindsheid. Men mist de gemeenſte werktuigen, die thans overal en elders in *Europa* gevonden worden. Men heeft een geheele week noodig om iets te vervaardigen, 't geen men in *Frankryk* in één uur zou doen.

Koophandel, Krygsdienst, de meeste Kunſten, ook de Landbouw, is in handen van Vreemdelingen. Nu zints onlangs beginnen de Inboorelingen 'er deel in te neemen. Thans rusten zy het eerſte Schip uit, 't welk immer ondernam rechtſtrecks eene Laading Zuiker en Indigo uit onze Havens te haalen. De Capitein van dat Schip zal een tweede COLUMBUS voor *Napels* zyn. Dit Jaar heeft men de eerſte *Napelſche Gazette* gezien.

Maar hoe is het mogelyk voor een kleinen Staat te beſtaan, overlaaden met Inwoonders, ontelbaare Bedelaars, Knegten en Geestlyken, meer dan twintigduizend Soldaaten, een drom Edelen, en een Leger Regtsgeleerden? —— De Lugtſtreek, de Zee, en de Grond, losſen dit Vraagſtuk op. De Lugtſtreek vermindert alle hunne behoeften. — De Zee verſchaft hun allerwegen allerlei ſoorten van Visch. —— De Grond levert vier Oogſten op; de aarde, of liever de asch, even om te ſpitten is genoeg. Deeze asſche is vrugtbaar aan den voet van den *Veſuvius*, en zou nog vrugtbaarder weezen, indien de Landbouw, naar eisch, de hand uitſtrekte. Hier toe moest het Staatsbeſtuur medewerken; doch is 'er geheel niet naar geſchikt. Verre van de Verwyfdheid der *Napolitaanen* tegen te gaan, begunſtigt het dezelve. De Lugtſtreek hier te lande lokt den Mensch ſterk aan, ja, dringt

dringt hem, als 't ware, tot luiheid; doch niet met zulk een geweld, of zedelyke en ſtaatkundige invloed zou het kunnen te boven komen. Men zou in de Wetgeeving middelen kunnen vinden, om meer veerkragts aan de Inwoonderen by te zetten. Door de Opvoeding en Baden zou dit doenlyk weezen, even als in oud *Rome:* dan men vindt te *Napels* geen één openbaar Bad.

Niet vreemd is het te *Napels* Talenten aan te treffen, de Lugtſtreek, zo wel als de Ligging, zyn gunſtig aan 't Vernuft. Deeze Zee, die Grond, die Zon, een gunſtige oogwenk van AUGUSTUS, en het leezen van HOMERUS, bragten de *Eneas* voort. Maar thans kunnen, van de honderd Perſoonen, 'er naauwlyks twee leezen. Geheele ſtreeken, waarin geen Schoolmeester woont. De weinige Letteroefening, welke aangekweekt wordt onder een klein getal, bepaalt zich tot eenige Overzettingen van *Franſche* Schryvers. De *Franſchen* verſchaffen tewoordig de Kleederdragt aan de *Italiaanſche* Dames, en de Verſtandsbegrippen aan de Heeren. Alle onze vermaarde en groote Schryvers zyn 'er bekend en vertaald. Ik vond 'er het beroemd Werk van NECKER in hoogagting, elk die zich de moeite gaf van denken, ſprak 'er ſtaag van. De Heer NECKER wordt hier aangezien, gelyk hy by de Naakomelingſchap zal weezen, voor den *Grondvester der Provinciaale Vergaderingen in Frankryk!*

Te *Napels* is *Parys* het beſtendig onderwerp der geſprekken. De *Franſchen* zyn de *Gricken*, en de *Engelſchen* de *Romeinen*, deezer dagen. Afſtand, verbeelding, en boven al de natuurlyke onbeſtendigheid van het menſchlyk hart, geeven ons groote voordeelen. — Doch wat ik hier omtrent gezegd heb bepaalt zich tot een kleinen kring.

Nog een enkel woord van het Gemeene Volk. Armoede maakt te *Napels* geen Bedelaars, geen Soldaaten, en weinig Vondelingen. 't Is hier zeer gemaklyk te leeven, althans als men te vrede is met het weinige, 't welk de Natuur behoeft. —— Armoede beſtaat hier weinig rooveryen, weinig moorden. — Kleine Dieſſtallen houdt men eer voor eene behendigheid dan voor Dievery. Ziet men iets van dien aart, 'er wordt om gelachen, en niets gedaan om het voor te komen. —— Wraak alleen vergiet menſchenbloed. —— Ontugt is meer het uitwerkzel van Ledigheid dan van Wellust. Groot is het getal der ſlegte Vrouwen; doch zy hebben niets, 't welk haar onderſcheidt;

ſcheidt; zy gaan onder de andere van de Sexe vermengd door. —— Ontugt gaat te *Napels* met minder misdaaden en onheilen vergezeld, dan in eenige andere Stad, met minder dan te *Parys;* de rede hier van is, dat men 'er het pleegen van Ontugt tot geen Beroep of Kunst gemaakt heeft.

Te *Napels* heeft men niets verfynd, niets tot volkomenheid gebragt. Deugden en Ondeugden zyn met andere dingen in een ruwen ſtaat, en komen te voorſchyn gelyk het hart ze opgeeft. —— *Napels* zoekt als nog de oogen van *Europa*, of van de Naakomelingſchap, niet tot zich te trekken.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Onder de voorregten, welke wy hebben boven de dieren, is het uitmuntendſte de rede, en het ware gevoel dat wy van ons geluk hebben. Indien het vee een vooruitzigt had, op een aanſtaand geluk of ongeluk, en het kon uit de gevolgen redeneeren, dan zou het zynen bejammerenswaardigen ſtaat onophoudelyk betreuren, en zeer ongelukkig zyn; maar nu het, by gevolgtrekkinge, over zynen ſtaat niet kan redeneeren, heeft het geen bezef van zyn ongeluk, voor dat het zelve hem werkelyk overkomt. —— Dan wy menſchen verheffen ons boven de dieren, met ons een wezenlyk geluk te bewerken, door een recht gebruik te maken van onze redelyke vermogens.

De Groote Schepper der Waereld ſprak al kort na dat Hy den eerſten mensch geſchapen had: „ Het is niet goed dat de mensch „ alleen zy." —— Voorwaar een doorſlaandst bewys, dat de Schepper den mensch voor de Maatſchappy geſchapen heeft. Toen was het al niet goed, dat de mensch alleen ware, ſchoon 'er nog geene gebreken, en maar weinige nooden plaats hadden. Dan, in 't vervolg van tyd, is het Leven in Maatſchappyen den mensch volſtrekt onontbeerlyk geworden. Onze onmagt alleen is genoeg, om de noodzaaklykheid voor de Maatſchappy aan te duiden. Wy kunnen de hulp onzer medemenſchen niet derven, vooral niet by de eerſte intrede in de Waereld: dan zou men, de hulp van anderen dervende, weêr bykans zo ſchielyk uit de Waereld vertrekken, als men daar in kwam. — Hier ondervind men, hoe volſtrekt onontbeerlyk de Maatſchappy is. En als de mensch verder opwast, gevoelt hy ook wel dra, by de beſchouwing zyner rampen, nooden, zwakheden en elenden, hoe heuchelyk een leven in gemeenſchap met anderen voor hem zy; —— terwyl een eenzaam Leven niet anders is, dan eene aan-

aaneénſchakeling van verdrieten. De mensch is derhalve voor de Maatſchappy geboóren.

De Natuurkunde is eene der edelſte, voor den mensch nuttigſte, en ſchoonſte van alle Wetenſchappen. —— Ze is eene bron, die nimmer uitgeput kan worden. —— Ze is een boek, waar uit men zo veel gewigtige byzonderheden kan leeren, dat hy, die 'er maar een weinig in gelezen heeft, als hy dat werk begint, van verwondering moet opgetogen en verbaasd ſtaan. 'Er is nog daarenboven geene grooter nuttigheid in eenige andere Wetenſchap te vinden, dan in deze: nadien ze hare beoefenaren regelregt opleid tot God; de eerſte oorzaak van alles, wat de Natuurkunde ter beſchouwinge aanbied. —— Een *Oneindig* Opperwezen ontdekt zich by iederen opſlag, die we in deze Wetenſchap doen; en ze is als met een onverbreeklyken ſchakel vastgemaakt aan die Openbaring, welke onmiddelyk van God is afgedaald.

Het Verſtand en de Wetenſchappen worden op alle Plaatzen, by alle Natiën, en door alle Volken, die maar eenigzins beſchaafd zyn, bewonderd. —— Zy zyn een wezenlyk vermaak onder redelyk denkende Wezens. —— Overal, waar Verſtand en Wetenſchappen ontbreken, aldaar heerscht eene ſlaperige vadzigheid; en de Maatſchappy vervalt in eene verdrietelyke kwyning. —— Hoe ver dit ook moge gaan, de deugd is nog hooger te waardeeren. Verſtand en Wetenſchappen mogen verwondering baren; ons leven veel aangenaamheden byzetten; en onder de Maatſchappy eene vermakelyke verkeering te wege brengen, —— de Deugd heeft, boven dat alles, nog iets voortreffelyks. —— Zy heeft nog iets, boven de Wetenſchappen en het Verſtand, voor uit. —— De Deugd alleen maakt den mensch beminnelyk, beminnelyk in 't oog van zynen Schepper, en beminnelyk by zynen naasten. Hoe ſchitterend men tog moge uitblinken in Kundigheden; hoe hoog een trap ons verſtand ook moge bereikt hebbe, men zal, zo men de Deugd ontbeert, eene onoverwinnelyke walgelykheid hebben in de oogen van God, en die der menſchen. —— De Deugd heeft dit boven alles voor uit; dat zy zulk eene beminnelyke gedaante vertoont, zelfs voor 't oog der Ondeugd, dat ze ook van hare haters niet veragt kunne worden.

✲

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

REGELS TOT BEHOUDENIS DES GEZIGTS, EN WEGENS HET GEBRUIK VAN BRILLEN EN VERGROOTGLAZEN.

(Overgenomen uit een *Eſſay on Viſion by* GEORGE ADAMS; *Mathematical Inſtrumentmaker to his Majeſty.*)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 574.)

VAN DE HET GEZIGT BEPAALENDE BRILLEN.

De natuurlyke begeerte van lieden, die handel dryven om hunne bezigheden te vermeerderen, en zich, meer en meer, bekend te maaken, heeft, in veele gevallen, ter oorzaake geſtrekt van veranderingen en uitvindingen, nadeelig voor Weetenſchap en ſchadelyk voor 't Gemeen. 't Is eene begeerte, aan welke allen die handel doen, uit hoofde van hunne Levensomſtandigheid, zyn blootgeſteld, en waarvan men mag vermoeden dat niemand vry is.

Aan deeze begeerte mogen wy, met regt, toeſchryven, de uitvinding van de het gezigt bepaalende Brillen. En, daar het zeldzaam aan voorwendzels ontbreekt, als het 'er op aan komt, om, 't geen belang aanneemt, te regtvaardigen, poogde de Uitvinder, door ſchoonſchynende redenen, de aandagt der zodanigen te trekken, die zich, door de enkele nieuwigheid, niet lieten inneemen. —— Maar het goed begrip der Wereld, 't welk altoos, op den duur, de waarde van ieder Uitvinding op den rechten prys ſchat, laat thans die oog beperkende Brillen in de welverdiende vergetelnisſe. Zy worden door weinigen gedraagen, en dan nog alleen van de zodanigen, die, door langduurige gewoonte, hunne oogen aan deeze ſchadelyke ſchaduwen gewend hebben.

Onder de redenen door den Uitvinder aangevoerd, ſtelt hy de grootſte kragt hier in, dat, even als wy, in Telescopen en Microscopen, genoodzaakt zyn door voegelyke openingen, de buitenſtraalen, welke ſtrekken om het

beeld verward te doen worden, af te ſnyden, ook op dezelfde wyze, de hoeveelheid van Licht in de Brillen moet bepaald worden. — Men heeft hier op geantwoord, dat de gevallen geenzins gelykſoortig waren, en, dat indien ze het waren, de bygebragte reden tegen het gebruik dier Brillen zou ſtryden: want daar alle lenſen eene opening duiden geëvenredigd aan de lengte van derzelver brandpunten, zou een lens van vyf duimen brandpunt, welke een der kortſte is in 't algemeen gebruik, een veel wyder opening kunnen veelen dan de diameter van eenig Brillen-oog; doch zeker had men geen bepaalende openingen noodig voor glazen digt geplaatst by 't oog, welks pupilla door de natuur gevormd is om zich naar elken graad van Licht te ſchikken; en wy moeten, in alle gevallen, de oogen, zo veel mogelyk, laaten in derzelver eigene werking en eenpaarige wyze van zien. — Aangemerkt als een ſchaduw of bedekzel, zyn de breede hoorne randen op de glazen geplaatst, onvolkomen en ſchadelyk, en teſſens lastig in 't gebruik: want, indien een regel die men zal leezen lang is, moet het hoofd in eene geſtadige beweeging weezen, om de woorden te zien, die bedekt worden door den donkeren rand. By deeze, en meer andere redenen, welke men zou kunnen aanvoeren, voegen wy de bewyzen, *ontleend uit* waarneeming en ondervinding: door deeze ben ik ten vollen overtuigd, dat ze ſchadelyk zyn voor de Oogen, en dat zy, die 'er zich van bedienen, doorgaans Glazen gebruiken van een korter brandpunt, dan zy die de gewoone ſoort van Brillen gebruiken.

Indien, van wegen de zwakheid des Gezigts, eene beſchaduwing noodzaaklyk is, laat het dan zodanig eene weezen, als aangeduid wordt door de natuur. Deeze leert ons dat de zodanigen, wier Oogen diep ſtaan, het klaarſte en ſterkſte Gezigt hebben; en dat, wanneer wy het Licht al te ſterk vinden, wy onze Oogleden nederdrukken, of, zo dit niet genoegzaam is, de hand boven onze Oogen houden; dit toont ons, dat de beſte gedaante eener beſchaduwinge, vast gemaakt wordt aan het voorhoofd, en twee of drie duimen van 't zelve moet uitſteeken.

't Zal niet ongepast weezen, te deezer plaatze, met een woord of twee te reppen, van de Kaarſchermpjes. Ik ben duidelyk van begrip, dat alle donkere ſchaduwen en ſchermpjes het Oog benadeelen, zoo wel uit hoofde

van

van zeer ongeregelde wederkaatzingen des Lichts van derzelver geſchilderde binnenzyde, als van wegen de ſtrydigheid welke het Oog ontmoet, wanneer het zich van het wedergekaatſte Licht afwendt, dat is, van het uiterſte van helderheid tot het meer donkere of geheel duistere. In plaats van deeze zou ik aanraaden, een kegelagtige ſcherm van wit papier, middelmaatig van dikte: deeze zal een ſterk beſtendig Licht op het Boek *enz.* doen vallen, het Oog beſchutten tegen de ſchitterende helderheid en glans van het Kaarslicht, en de kamer niet te zeer verdonkeren. — In 't voorbygaan nog een woord wegens de Lampen van ARGAND; het helder witte Licht, daar door veroorzaakt, moet ongetwyfeld het Gezigt benadeelen: 'er zyn gevallen, waar in die Lampen met voordeel kunnen gebruikt worden; doch dan moet het zyn als derzelver Licht gemaatigd is vóór het in 't Oog valle.

OVER BRILLEN MET GEKLEURDE GLAZEN.

't Moge bezwaarlyker vallen te beſlisſen over de verdienſten van *Brillen met Gekleurde Glazen*, dan over die waar van wy zo even geſprooken hebben, nogthans is 'er grond om te denken, dat ze eer ondienst dan dienst doen aan de Oogen, en dat de beginzelen, op welke men veronderſteld heeft dat ze voordeelig voor 't Gezigt zouden weezen, zwak en bedrieglyk zyn.

Groene Glazen heeft men aangepreezen om twee redenen. Voor eerst, om dat men in 't algemeen erkent, dat groen een der aangenaamſte kleuren is, welke wy zien, en bevonden wordt het Gezigt te verſterken, te ondersteunen en te bewaaren. —— Ten tweeden heeft men veronderſteld, dat zy den indruk der Lichtſtraalen op de Retina verzwakken, en daarom welgeſchikt zyn voor Menſchen met zwakke en tedere Oogen.

Op de eerst bygebragte reden zal het genoegzaam weezen te antwoorden, dat, ſchoon de groene kleur genoeglyk is om *op* te zien, die genoeglykheid niet blyft ſtand houden om 'er *door* te zien: want alle voorwerpen, bekeeken door Groene Glazen, vertoonen zich vuil geel, gemengd met donker groen; ze zyn, egter, niet alleen onbehaagelyk, maar 'er gaan omſtandigheden met het gebruik derzelven gepaard, die het hoog waarſchynlyk doen worden, dat ze het Oog benadeelen, en geenzins ſtrekken

om de werking der Lichtſtraalen op het Oog te verminderen; eene werking daar aan doorgaans toegeëigend.

Wanneer men eene korte poos na de *Zon* gezien heeft, en de Oogen ſluit, zal men, naa het ſluiten der Oogen, het beeld der Zonne blyven zien; maar de helderheid zal allengskens verminderen, allengskens min ſterke en leevende kleuren aanneemende, eerst rood, vervolgens geel, dan groen, voorts blaauw, en eindelyk violet. Deeze kleuren nu worden toegeſchreeven aan de geweldige werking verwekt op de Retina, door de Lichtſtraalen; de wederwerking en ſchuddingen veroorzaaken de gewaarwording van kleur, de ſterkſte van dien zyn rood, de zwakkere geel, *enz.* Iets zeer overeenkomſtig hier mede komt de meesten over, als zy in 't eerst Brillen met *groene glazen* draagen: want, wanneer zy dezelve afneemen, vinden zy doorgaans de voorwerpen roodagtig; een klaar en genoegzaam bewys, dat ze niet gunſtig zyn voor 't Oog.

Verder, als men deeze Brillen niet geſtadig draagt, zal de ſtrydigheid tusſchen de voorwerpen daar door, en zonder dezelve gezien, nadeelig zyn in de uitwerkzelen, als ſtrydig met die eenpaarigheid welke wy reeds aangemerkt hebben, dat zo noodig is tot bewaaring des Gezigts.

Doch 'er is een nog grooter ongemak; het Oog gewent, door een beſtendig gebruik, 'er zo zeer aan, dat het met Brillen van eene andere kleur niet gemaklyk kan zien: wanneer het Oog platter wordt, moet het boller Glazen hebben; doch als de bolheid toeneemt, worden de groene Glazen donkerder, en dus min voor 't Gezigt geſchikt; den minſten byſtand bewyzende als de Oogen dien meest behoeven.

VAN DE LEESGLAZEN.

Hoewel de uitwerkzels van 't verloop des tyds te ondervinden het zeker en onvermydelyk lot is van allen die een merkelyk aantal jaaren bereiken, en deeze door geene rykdommen kunnen afgekogt, noch door wysheid voorkomen worden, is nogthans de zwakheid van 't menschlyk hart zo groot, en zyn de partydigheden der Zelfliefde zo ſterk, dat wy allen voor onszelven en voor anderen de aannaderingen des Ouderdoms tragten te verbergen; niemand heeft zin het voorkomen te hebben van iemand,

iemand, die zich haast na dien eindpaal, van welken nieman te rug komt.

Deeze neigingen geeven gelegenheid tot verſcheide kunſtenaaryen, waar door ieder voor zich en anderen tragt te verbergen, 't welk door geene kunſtenaary zich laat vermommen, en voor elk, behalven voor den Mensch zelve, openbaar is; doch deeze poogingen ſtrekken menigwerf, om de kwaalen, welke zy meenen te verbergen, te verhaasten. Gezigtkundigen hebben dagelyks de waarheid deezer waarneeming by ervaarenisſe, en zy worden in geen geval volkomener bekragtigd, dan door de voorkeuze door veelen gegeeven aan Leesglazen (onder welke voorwendzels zy dit ook mogen tragten te bedekken), enkel om dat zy denken, dat het verval van hun Gezigt, en het klimmen hunner Jaaren, min zigtbaar zyn, wanneer zy Leesglazen in ſtede van Brillen gebruiken.

't Is blykbaar, dat de Asſen der Oogen in geen geval gedwongen moeten worden; maar in vryheid gelaaten om de rigting te volgen welke zy van de Oogſpieren ontvangen; doch dit is het geval niet wanneer men een Leesglas gebruikt: want de Oogen, poogende daar door te zien, worden zeer gedwongen, en, binnen korten tyd, zeer vermoeid. Behalven dit is 'er eene andere tegenwerping tegen het gebruik der Leesglazen, ontſtaande uit de onbeſtendigheid van de hand en de beweeging des hoofds, welke eene geſtadige beweeging der Leesglazen veroorzaakt: want het Oog tragt zich te ſchikken naar elke verandering, en dit tedere Zintuig wordt daar door in geduurige onrust gehouden. — By deeze ongelegenheden mogen wy voegen den verblindenden glans en ongeregelde wederkaatzing van de oppervlakte van het glas, die de Oogen dermaate verzwakken, dat zy, die zich aan Leesglazen gewennen, in korten tyd, zich genoodzaakt vinden die voor een Bril te verwisſelen, en veel ouder Brillen te neemen, dan zy anderzins zouden gedaan hebben.

Hier by mogen wy voegen, dat de Brillen de voorkeur verdienen, niet alleen als overeenkomſtiger met de natuur en de werking van het Oog, maar ook als gemaklyker. De tusſchenruimte, tusſchen het aangezigt en het voorwerp, wordt open en vry gelaaten, en de Bril ongemerkt bewoogen door de natuurlyke beweeging van het hoofd. De Brilleglazen vertoonen ook de voorwerpen klaarder en onderſcheidener dan een dikker Lens; die Glazen zyn dunner en juist voor elk Oog geplaatst.

REGEL OM AAN EEN GEGEEVEN OOG MET EEN DAAR AAN VOEGENDE BRIL TE VOORZIEN; OF OM EEN GEGEEVEN OOG IN STAAT TE STELLEN, OM OP EEN ZEKEREN AFSTAND ONDERSCHEIDEN TE ZIEN.

Schryvers over de Gezigtkunde hebben, ten dien einde, een Regel opgegeeven, die, ſchoon goed in de Theorie, in de Praktyk, aan verſcheide uitzonderingen onderhevig is: inzonderheid, dewyl men door 'er zich ſtipt aan te houden, doorgaans Glazen zou kiezen die te ſterk vergrooten: maar, vermids, niettegenſtaande dit gebrek, de vereischten daar in gevorderd, nuttige onderrigting kunnen geeven aan den Gezigtkundigen, om den zodanigen, die op 't land leeven, van gepaste Glazen te voorzien, zullen wy dien Regel hier plaats geeven.

Om een bolle Lens te vinden, geſchikt voor een verreziend Oog, vermenigvuldige men den afſtand op welken hy verlangt met de Bril te zien, en verdeele de uitkomst, door het verſchil tusſchen de twee gemelde afſtanden; het overſchot is het vereischte brandpunt.

Zy die, Brillen gebruikende, op een afſtand van de Stad woonen, en denken dat de Brillen, welke zy hebben, niet voegen voor hun Gezigt, kunnen berigt ontvangen of zy beter bediend kunnen worden, dan niet, door aan een kundig Gezigtkenner het brandpunt te zenden van de Glazen in hunne Brillen, en den afſtand op welken zy met dezelve klein gedrukt ſchrift kunnen leezen.

Om het Brandpunt van een bolle Lens of Brilglas te vinden, door middel van de Zon; plaats de Lens in dier-voege, dat de as na de Zon gekeerd zy, houd 'er dan een papier agter, het brandend punt, of waar het beeld der Zonne 't kleinſte en de ſchyf het onderſcheidenst is, is het Brandpunt van die Lens, en de afſtand van het punt tot de Lens de begeerde afſtand.

Op eene andere wyze, maak een papier vast op de wand van een kamer, vlak over een venſter, en verwyder de Lens van 't zelve, tot dat de beelden der verst afgelegene voorwerpen buiten deur onderſcheiden zyn, als dan is de afſtand tusſchen de Lens en het Papier de vereischte Brandpunts lengte: de beelden zullen helderder zyn hoe minder lichts men in het vertrek laate, uitgezonderd 't geen rechtſtreeks over de Lens is.

Deeze wyzen om het Brandpunt te vinden zyn naauwkeurig genoeg voor gewoone Brillen en Leesglazen; doch niet voor Lenſen van een lang Brandpunt.

BLAD-

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Tweede Stukken des Derden en Vierden Deels.

(III en IV dienen ter aanduiding van het IIIde en IVde Deel.)

A.

Aanmerkingen, (Zedelyke) III. 620

Aarde, dat dezelve veel duizend jaaren ouder is, dan de H. Schrift opgeeft, kan uit het langzaam vrugtbaar worden der *Lavas* niet beweezen worden, III. 64

—— berigt van die Planeet, IV. 555; onze *Aarde* een Maan voor de *Maan*, IV. 558

AARON, (Charactertrekken van) III. 53; van eene andere Geestgeſteltenis dan MOSES, en hem nydig. *ald.*

ADDISON (Vergelyking van) en VOLTAIRE op hun Sterfbedde, III. 93

—— Nut van zyne Zedeſchriften, IV. 601

ALBERTINA, een Vertelzel, IV. 586

Alpen, (Verſlag van een Reis na en het verblyf van eenige dagen en nagten op de) IV. 23; gevaar der Reize, 24; plaats ter waarneeminge, 25; verſchriklyk onweer op die hoogte, 27; een ſchoone nagt aldaar, 30; terugreize. *ald.*

America (Noord-) (Hoe men veel voordeels kan doen, met in het zeilen uit *Europa* na) den Stroom van de Golf van *Bahama* waar te neemen, III. 184

America (Waarom de Wilden in) woester zyn dan de *Bedouinen* in *Syrie*, III. 189; zie ook *Americaanſche Indiaanen.*

Amptverkryging, (Vreemde) IV. 228

Anhinga, deeze Vogel ſchynt den overgang tot het kruipend gedierte uit te maaken, III. 474; Geſtalte en Pluimadie, *ald.* waar hy voorkome. 475

Anker (Hoe een) te vervaardigen waar van men zich in volle Zee, waar geen ankergrond is, kan bedienen, III. 177

Ankertouwen (Hoe men door de Kluizen te veranderen het breeken der) zou kunnen voorkomen, III. 128

Arabieren, wat hun tot een zwervend en herdersch Leeven aanzet, III. 68; aart hunner Woestynen, 69; zyn geen vreemdelingen omtrent den Eigendom. 191

ARIOSTO, zyn afkomſt, IV. 121; zyn Huwelyk, 122; Letteroefeningen, *ald.* geeft zich aan de Dichtkunst over, 123; Dichtwerken, 124; Staatsbediening, 125; ontwykt het Hofleeven, 126; wordt Landvoogd, 127; ſchryft Tooneelſpelen, 128; begeeft zich tot een ſtil leeven, 130; zyne ziekte en dood, *ald.* zyn Cha-

BLADWYZER.

racter, 131, 132; van zyne verliefdheden, 134; of hy getrouwd is geweest. 135
Ascenſion (Het Eiland) gezogt en niet gevonden; het beſtaat niet, men heeft het verward met het Eiland *Trinité*, III. 228
Aſſa Fœtida, nut in de Trommelzugt, *Tympanites*, IV. 424
AUGUSTUS DE I, Koning van *Poolen*, trek van diens Billykheid, III. 546

B.

Baden, (Koude) derzelver nut in de zogenaamde *Engelſche Ziekte*, III. 169
Bast der Boomen, voor eenigen hoognoodig, andere kunnen denzelven miſſen, IV. 426
Baume, of *de Grot des Demoiſelles Saint Bauzile*, by Ganges, in de *Cevennes*, beſchreeven, III. 273. 319
Bedenkingen, (Zedelyke) III. 47. 94. 142. 160. 204. 284. 416. 590. IV. 182. 365. 451. 641.
Bedouinen, (Arabiſche) een zwervend Volk in *Syrie*, III. 66; hoe verſpreid een Volk, Naamsoorſprong, 67; zy beroemen zich de zuiverſte *Arabiſche* Stammen te weezen, *ald.* hebben hunne oude Eenvoudigheid en Onafhangelykheid bewaard, 68; wat hun tot het zwervend en herderlyk leeven aanzet, *ald.* leeven niet overal op dezelfde wyze, 70; geſtalte der geenen, die in 't diepſt der Woestynen hun verblyf houden, 73; Lyfsgeſtalte deezes Volks. Schaarſche Leevenswyze, 134; verregaande Spysonthouding, 135; zyn in Stammen verdeeld, *ald.* van de Krygen, tuſſchen dezelve gevoerd, 136; Wraak, of wedervergelding en Bloedwreeker onder hun, *ald.* hoe hunne Kampen geſchikt zyn, 137; Oorlogen met de *Turken*, *ald.* Regeeringsvorm by de Stammen, 138; aart van hun Staatsbeſtuur, 185; *Opper-Shaiks*, van welk een aanzien, 186; zyne leevenswyze, 187; Armoede der *Bedouinen*, *ald.* Kunſten en Koophandel, 188; Vertellingen, onder *hun* in zwang, *ald.* waarom zy dezelfde woestheid niet hebben, als de Wilden in *America*, 189; hoe vry zy over den Godsdienst en dien van MAHOMETH denken. 192. 193
Beleefdheid, van hoe veel aanbelangs, IV. 83
BENTLEY, (De Geſchiedenis van ELIZE) of de Vrouwlyke Dankbaarheid, IV. 35
Bevriezing der Ledemaaten, hoe deeze geſchiedt, III. 55; kenmerken der Bevriezinge, 56; gevolgen, 57; voorbehoedingen, 58; hoe bevroozene Ledemaaten of Lichaamen moeten behandeld worden. *ald.*
——— der Boomen, hoe te voorkomen, IV. 475
Bevrugting by de Dieren, hoe dezelve toegaat, III. 489
Bismuth-kalk (*Magisterium Bismuthi*) heeft een Krampſtillend vermogen, III. 429; en eene heilzaame uitwerking in Stuiptrekkingen. 473
Blaas (Veele Geleerden hebben in de) ongemakken gekreegen, III. 390
——— (Waarneeming van eene geheele Ontaarting der) IV. 514
Bladeren, derzelver maakzel, III. 393; welk een dienst zy aan den groei der Planten toebrengen. 394

Blixem, (Verſlag van een opklimmenden) III. 297
Bloedeeten, (Over de Ongeoorlofdheid van het) III. 375
Bloemen, (Berigt wegens Licht van zich geevende) IV. 65
Bloezems, hoe derzelver bederf te voorkomen, IV. 165
Boekdrukkunst by de *Turken*, verſlag deswegen, III. 194
Boomen, hoe voor de Vorst te hoeden, IV. 475
Borax, waar dezelve voorkomt, en hoe ze wordt voortgebragt, IV. 198
Braakwynſteen, dienſtig in de Kinkhoest, III. 296
Brandmiddelen, nut in verſcheide langduurige Ziekten, III. 380
Brillen (Kentekens waar aan wy kunnen ontdekken, wanneer wy) moeten gebruiken, IV. 571; welke regels men te volgen hebbe in de keuze der Brillen, 572; zomtyds raadzaam twee Brillen, een by Dag en een by Avond, te gebruiken. 574 Gezigt bepaalende Brillen, 643; met gekleurde Glazen, 645; van de Leesglazen, 646; regels voor gepaste Brillen. 648
Brug (Yzeren) te *Coalbrookdale* beſchreeven, IV. 531
BUFFON, zyne Geboorte en jeugdige Studien, III. 311; reist na *Italie*, 312; krygt ſmaak in de Natuurlyke Historie, *ald.* trekt na *Engeland*, *ald.* wordt een ryk Man, *ald.* onvermoeide arbeid, 313; wyze van Letteroefening, *ald.* hoe hy zyne Werken beſchaafde, 315; Leevenswyze, 316; Dood, 317; Grafteken, door zyn Zoon opgerigt, 318; aanmerkingen over zyne Kwaal en Dood. 390
—— (Nader berigt van) Geboorte en vroegſte Letteroefeningen, IV. 168; wordt Opzigter van 's Konings Kruidtuin, 169; verſlag van zyne Werken, 170; van zyn Styl, 173; arbeidzaamheid, 174; verworven Roem, 175; Verkeering, *ald.* Huwelyk en huislyk leeven, 176; zyn Dood, C. 177
California, geſteldheid van deeze Landtong, III. 229
Caraïben, of het Maakzel van hun Hoofd een Kunstmaakzel is, onderzogt, IV. 616; ontkend en beweerd, dat het geheel Natuurlyk is, 617; welk een kunstbewerking men wil dat zy gebruiken, 618; Beſchryving van het Hoofd eens *Caraïbers*, 619; Oorſprong deezer dwaaling. 620
Catharina, (*St.*) verſlag van dit Eiland, III. 228
Champignons. Zie *Paddeſtoelen*.
Chineeſen, hunne Oudſte Boeken zyn in de handen der *Japanners*, IV. 489
Chorea Sant Viti, door 't gebruik van Campher geneezen, IV. 235
CHRISTUS, (Gedagten by de Opſtanding van) III. 139
CICERO, (Charactertrekken van) als Redenaar en Staatsman beſchouwd, IV. 117
Circasſiers, in drie Rangen verdeeld, III. 250; Regeeringsvorm, 251; Handwerken, *ald.* Opvoeding, 252; Huwelyken, 253; Wooningen, *ald.* Trouwloosheid en Ongodsdienſtigheid, 255; Bygeloovigheid en Oorlogsbekwaamheid, *ald.* hebben geen Letterſchrift, hun byzonder eigen. 256
Coalbrookdale, Ligging van die Valei, IV. 528; hoe naar en akelig, 529; vol Yzerwerken,

en daar door verlecvendigd, *ald.* veelheid van alles wat tot de Yzerwerken vereischt wordt, en inzonderheid van Kool, *ald.* Vuurmachines aldaar tot de hoogſte volkomenheid gebragt, 530; Smeltovens, *ald.* Smederyen, 531; veelheid van Yzer doet 'er alles, zelfs wagenſpooren, van Yzer maaken, *ald.* zeldzaame Yzeren Brug beſchreeven. 531. 532

Comeet, (Bedenkingen over de terugkomst van den) die in 't jaar 1661 gezien is, en in dit jaar 1789 of het volgende wederom verwagt wordt, IV. 14; wat 'er vereischt wordt om zich te verzekeren, dat men, als dan een Comeet ziende, dezelfde ziet. 15. 16

Conſtantinopole, Bockeryen aldaar, IV. 532

CORNELIA by 't Lyk van LUCINDOR, III. 617

CYPHISA, een Character, III. 282

D.

Dadelboomen (Waarneemingen over het kweeken en het veelvuldig huislyk gebruik der) in *Barbarye*, IV. 281

Dampen, (Proeve over 't opklimmen der) III. 300

Dampkring (Proeven over het Vogt, door verſcheide Zelfſtandigheden uit den) opgeſlurpt, IV. 61

Dankbaarheid, (Proeve over de) IV. 1

DASHKOW, Berigt van deeze Prinſes, Beſtuurſter van de Academie der Weetenſchappen te *Petersburg*, IV. 297; wat zy ten voordeele der Weetenſchappen doet, 298; enz. heeft veel Benyders, 300; Berigt van haar Kabinet, 343

Dichtkunst, wat dezelve van *Oudicht* onderſcheidt, III. 238

—— —— (Aanmerkingen over de *Hebreeuwſche*) IV. 371

Dieren (Hoe het Inſtinct by de) werkt, III. 476; zyn geen loutere Werktuigen. 480

DIETRICY, (C. G. E. Hofſchilder te *Dresden*, Berigt van zyn Leeven, IV. 574; onverbeeldlyk ver gevorderd in de kunst van navolgen, 576; Prentwerken, door hem vervaardigd. 578

DINGELEY'S voorſlag om een Plaats, tot het ontvangen der berouwhebbende Vrouwen van een ſlegt leeven, op te richten, bewerkſtelligd. Uitſlag deezer Onderneeming, III. 37

Doſia, een Poeder by de Japanners in gebruik, zeldzaame kragten daar aan toegeſchreeven, IV. 394

Droom, over de Rede en Deugd, IV. 363

Droppelbad (Waarneeming wegens de nuttigheid van het) in eene Stomheid en Doofheid, IV. 148

Druſen, berigt wegens den Godsdienst van dit Volk, een gedeelte van het Gebergte *Libanon* en *Antilibanon* bewoonende, III. 537; hun Catechismus. 539

Duizeling, (Eene aanhoudende) uit eene bedorven Spysvertееring herkomſtig, door zagt verſterkende middelen geneezen, III. 213

E.

Edelmoedigheid (De verkeerd begreepe) gekenſchetst, IV. 544

EDUARD en MARIA, eene aandoenlyke en leerzaame Geſchiedenis, IV. 413

Elektriciteit (Een ſchynbaar door de door de) ten' leeven herſteld, III. 343
——— (Over de) by Stortregens en Donderbuijen, op den Groei der Planten, IV. 246
——— blyft lang in de Sneeuw, IV. 247
——— vertoont zich ſterk in een Storm op Zee, IV. 482
——— (Zonderlinge Uitwerkzelen van ſterke Schokken der) door FRANKLIN en INGENHOUSZ ondervonden, IV. 562; ſterke Schokken, omtrent Krankzinnigen aangeraaden, 563. 567
Elixirium Vitrioli Mynſichti, nut in Maagpynen, III. 556
Engeland, (Belastingen in) veelvuldig en zwaar, IV. 302; Inkomſten en Uitgaven van dat Ryk, vóór den Oorlog in 1783 geëindigd, 303; Geſteldheid van het *Sinking Fonds*, en hoe men 'er mede omgaat, 305; hoe zelden 'er rekening van gedaan wordt, *ald.* over de ſom van het gangbaar Geld in *Engeland*, 306; veelheid der valſche Munters, 307; van de kosten van 's Konings Verteering, en hoe dezelve van tyd tot tyd hooger loopt, *ald.* men heeft 'er tweeërlei Nationaale Schulden, 308; Berigt van de *Founded Debts*, *ald.* van den handel in de *Actien* of *Fondſen*, 309; Schelmeryen daar in gepleegd, 310; hoe het Ryk een Bankroet dreigt, 311; verſlag van de *Unfounded Debts*, 312; Nationaale Schuld in 't jaar 1783, 313; voortgang van deeze groote Nationaale Schuld, 315; hoe het geſchapen ſtaat, dat deeze de Natie over 't hoofd zal groeijen, 351; hoe men by het openen van nieuwe Geldleeningen handelt, *ald.* hoe weinig vertrouwen 'er op de Fondſen te ſtellen is, 356; wat de gelukkige gevolgen zullen weezen van een Ryks bankbreuk, 357; Middelen voorgeſlaagen, om het Ryk van Schulden te ontlasten, 358; over de Taxen en derzelver vermeerdering. 359
Erfgenaam, (De Ongelukkige) III. 497

F.

Fahlun, (Komermyn te) in *Zweeden* beſchreeven, IV. 622
Flamingo, naamen deezes Vogels, IV. 192; van deszelfs kleur en de gedaante van den Bek, 193; valſch begrip uit het verkeerd verſtaan des Naams gebooren, dat deeze Vogel uit *Vlaanderen* zou oorſpronglyk wezen, wederſprooken, *ald.* Grootte en Pluimadie, 194; maakt eene ſoort op zichzelve uit, 195; waar dezelve voorkomt, 196. 237; zonderling maakzel der Nesten, 238; Kleurveranderingen der Pluimadiën, 239; Voedzel, *ald.* Leevenswyze en Geaartheid, 240; of zy een ſmaaklyk voedzel opleveren, dan niet, 241; kunnen tam gemaakt worden. 242
Flenel, op 't lyf te draagen, hoe heilzaam voor de gezondheid, IV. 64
Flores Sal. Amoniac. martiales in de *Chloroſis* nuttig bevonden, IV. 277
FOERSCH, (N. P.) welk Man deeze berigtgeever van den Japanſchen Vergifboom geweest, en

BLADWYZER.

en hoe hy zich aan een groot bedrog ſchuldig gemaakt hebbe, IV. 105

FONTENELLE, zyn verworven Letterroem, IV. 550

FRANKLIN, (Adres van) aan den Generaal WASHINGTON, by het tekenen der nieuwe Conſtitutie, III. 131

Fregat-vogel, Naamen, III. 114; ſterke en verre vlugt, *ald.* Vischvangst, 215; waar zy gevonden worden, *ald.* Stoutmoedigheid, 216; Geſtalte, *ald.* Leevenswyze, 217; Pluimadie. 218

G.

GANS, Naamen van deezen Vogel, IV. 467; met de *Zwaan* vergeleken, *ald.* Voedzel, 468; van derzelver Eijerleggen, 469; onderſcheid tuſſchen de *Tamme* en *Wilde Ganzen*, *ald.* Voortteeling, 470; hoe ze tot Lekkerny vet gemest worden, 471; van het plukken der Veeren, 472; van de Ganzendriften, 473; van derzelver Waakzaamheid, *ald.* over 't geluid, 't welk zy ſlaan, 474; verſcheidenheden. *ald.*

—— onderſcheid tuſſchen de *Tamme* en *Wilde*, IV. 517; eenige zyn Zomers *Wild*, en 's Winters *Tam*, 518; wanneer de *Wilde* zich in *Frankryk* vertoonen, 519; de *Tamme* betoonen op zekeren tyd zugt tot den Reistocht, 520; hoe de *Wilde* vliegen, 521; hoe de groote Benden zich verdeelen, *ald.* moeilykheid der Ganzejagt, 523; hoe wyd ze verſpreid zyn. 524

Gedagten, over het haatlyke der onregtmaatige behandeling van onzen Evenmensch, IV. 495

Gedagten, by den Morgenſtond in den Zomer, IV. 500

Geheugen, (Zonderlinge uitwerking van ſchrik op 't) III. 429

Gehoor, 't zelve hebben de *Viſſchen* en de *Kruipende Dieren*, III. 487

Gekken, Geſtaltenis der Vogelen zo geheeten, III. 171; derzelver verregaande Domheid, 172; waar uit deeze ontſtaat, *ald.* vyandlykheden tuſſchen deeze en de *Fregatvogels*, 173; Gedaante, 174; van de *Gekken* in ons Werelddeel, *Jan van Gent* geheeten. 175

Geneesheer (De vraag, *of het best is één*) dan meer teffens te gebruiken? beantwoord, III. 383; in welke gevallen één de voorkeus te geeven, *ald.* wanneer raadzaam 'er meer te neemen. 386

GEN. IX. 3. 6; opgehelderd, III. 375

Georgiers, welk Land *Georgia* is, en waar gelegen, IV. 579; verdeeling en ſchoonheid deezes Lands, 580; Lotgevallen deezes Volks, 581; de Hoofdſtad *Tifflits*, de verblyfplaats van Prins HERACLIUS, beſchreeven, *ald.* 't getal zyner Onderdaanen, 582; Staatsbeſtuur, *ald.* Kleeding der Mannen en Vrouwen, 583; Geaartheid, *ald.* onderſcheide Ingezetenen, 584; verſchillende Godsdienstbelydenisſen. *ald.*

Geſchiedenis, (Over den Styl in eene) en het ſchryven van dezelve, IV. 232

Geſchiedkunde, hoe geſchikt om de gevoelens van Deugd te verſterken, door veele treffende voorbeelden opgehelderd, III. 331

—— —— (Strekking der) om ons

BLADWYZER.

ons het oog te doen vesten op de Godlyke Voorzienigheid, door veele voorbeelden opgehelderd, IV. 49

GESSNER (SALOMON) wordt geboren, toen de Dichtkunst in in *Duitschland* geene agting had., IV. 216; hadt met eene verkeerde Opvoeding en ook met zyne Traagheid te ſtryden, *ald.* legt zich op Herderszangen toe, 217; geſchiktheid van *Zwitzerland*, tot het vormen van zulk eene Dichter, 217; zyn Styl en Dichtvermogen, 218; voordeel der *Duitſchers* boven de *Franſchen* in het Herderdicht, 219; munt in Schilderen, zo wel als in Dichtkunst, uit, 220; als Mensch beſchouwd, 221; als Egtgenoot en Vader, 222; Staatsbedieningen, door hem met lof bekleed, 223; hoe zeer door Buitenlanders geacht, *ald.* zyn dood, *ald.* Gedenkteken, voor hem beſtemd, 224; Herderskout op zyn dood, 226; zyn Afkomst en zyne Afſtammelingen. 227

——— zyn Afkomst, IV. 395; Geleerde Mannen, die zyn geſlacht opleverde, *ald.* Hoe weinig hy in eerſte jeugd beloofde, 396; Hoe zyne bekwaamheden ontlooken, 397; Neemt deel in den Boekhandel, *ald.* Reist, word als Dichter bekend, 398; geeft verſcheiden Werken in 't licht, 400; Wat 'er ROUSSEAU, BLAIR en COXE over oordeelen, 401; zyn Dichtſtuk, *de dood van Abel*, verſcheiden beoordeeld, 402; Zyn vertoog voor de *Zwitzerſche* geleerde Maatſchappij, 403; Hoe hy een *Schilder* en *Tekenaar* werd, 404; Een hooge Rots, in de *Alpen*, naar zyn naam genoemd. 406

Gezigt (Voorzorgen om het) te bewaaren, IV. 568; middelen om het te verbeteren, 569; Tinctuur tot verſterking der Oogen, 570; wanneer het onderſteund en bewaard kan worden door 't gebruik van Brillen. 571

Gierigheid en *Eerzugt*, IV. 541

Gipſies worden in alle Wereldeelen, uitgenomen *America*, gevonden, III. 357; in *Europa* vindt men ze in *Engeland* en *Spanje*, *ald.* in *Frankryk*, *Italie*, *Duitschland*, *Zwitzerland* en de *Nederlanden*, 358; talryk in *Hungaryen*, enz. 359; eenige hebben vaste woonplaatzen, anderen leiden een zwervend leeven, 360; Leevenswyze der laatstgemelden, 361; hoe de eerstgenoemden leeven, 406; van hunne Huwelyken, 407; Doopplegtigheid, 408; Opvoeding der Kinderen, 409; Gezondheid, 411; Rouwbedryven, 412; verregaande bedagtloosheid by Strafoefeningen, *ald.* zy ſchikken zich naar den openbaaren Godsdienst der Landen, waar zy zich bevinden, 456; hebben eigenlyk geen Godsdienst, 457; aanmerkingen over hunne Taal, 458; hebben geen eigen Schrift, 460; van hun Muzyk. *ald.*

Godsdienst (De Veragter van den) krygt eene welverdiende ſtraffe, III. 142

——— (Nieuwe zeer verdraagzaame) in *Arabie*, III. 193

——— (Gedagten over den heilzaamen en troostryken invloed van den) III. 251

Gods-

BLADWYZER.

Godsdienst (Gedagten over verſcheide hinderpaalen, den voortgang van den) belemmerende, III. 463

Groeiinge der Planten en Boomen (Welke werktuigen de) in derzelver onderſcheide deelen veroorzaaken, III. 304; Warmte, een der voornaamſte vereischten tot den Groei. 306

Grot (De) *des Demoiſelles à Saint Bauzile*, by *Ganges*, in de *Cevennes* beſchreeven, III. 273. 319

GROVESTINS, (Dagverhaal van een Tocht door *Champagne* en *Lotharingen*, door den Luitenant Generaal) in het jaar 1712 gedaan, III. 398. 445

H.

HALLER, uitgeſtrektheid en gegrondheid zyner Kundigheden, IV. 67; groote Schryfarbeid, 68; zyne voornaamſte Geneeskundige Werken, *ald.* zyne groote beleezenheid, 69; onophoudelyke arbeidzaamheid, 70; wat hem hielp en aanſpoorde, 71; Vrolykheid en Uitſpanning. 72

HANDEL. XV. 28. 29; toegelicht, III. 377

HANWAY, (JONAS) Vervolg zyner Leevensbeſchryving van bl. 597 des voorigen Deels. Hy zet zich te *Londen* neder, III. 33; geeft zyn Reizen uit, 34; verzet zich tegen de *Naturaliſatie der Joden* in *Engeland*, *ald.* werkt mede tot het beſtraaten en verlichten van *Weſtminſter*, 35; brengt de *Marine Society* tot ſtand, *ald.* wordt Beſtuurder van het *Vondeling-Hospitaal*, 36; verbetering, door hem in 't beſtuur te wege gebragt, *ald.* bevordert het oprigten van eene Plaats, tot het ontvangen van berouwhebbende Vrouwen van een ſlegt leeven, 37; de uitſlag deezer Inrigting, *ald.* ſchryft tegen de Fooitjes of Steekpenningen. Grappig geval, hem deswegen ontmoet, 38; bezoekt de Beſteedelinghuizen, 39; bewerkt eene Acte, door de Armen genoemd: de Acte, *om* de Kinderen in 't leeven te houden, 40; neemt deel in alle Menschlievende Plans, 74; wordt Commisſaris, om Leevensmiddelen aan de *Vloot* te bezorgen, *ald.* hoe hy zyne Kamers opciert, 75; bevordert verſcheide nutte inſtellingen, *ald.* en 76; ziekte en dood, 77; Geſtalte, *ald.* Kleeding, 78; ſtrikte Eetregel, *ald.* werkzaame Aart, 79; hoe op naauwkeurigheid geſteld, *ald.* Schryftrant, 80; Gaartheid, *ald.* Graſſchrift voor zichzelven vervaardigd, 82; Godsdienſtigheid. *ald.*

Hartstochten (Ontledende Beſchouwing van de) der Menſchen, door BALGUY, IV. 415; van Agting en Wanagting, 418; Liefde en Haat, *ald.* van Goedwilligheid en Kwaadwilligheid, 420; over het gevoel van Eer, 421; van het Zedelyk gevoel. 422

Herfstdraaden, of het *Vliegend Spinrag* in de Lugt, aanmerkingen daar over, III. 520

Hette (Waarneeming van de ongemeene) in 't jaar 1788, en van de Koude in January 1789, IV. 58

HIPPOCRATES heeft over de Overbevrugting niet geſchreeven, III. 110

Hondt-

BLAD-WYZER.

Hondsdolligheid, middel, daartegen, voorgeſchreeven: beſtaande in *Roode Myrhe*, of *Roode Muur*, III. 256; zie verder *Roode Myrhe*.

Hoofd (Het) der eerstgebooren Kinderen zo vormbaar niet als men in 't algemeen wil, IV. 617. 618

Huwelyksleeven, (Regels tot een gelukkig) III. 325; 't vroegtydige aangepreezen, IV. 361

Hyacinth, byzonderheden van deezen Bloem, IV. 159; geſteldheid van den Bol, 160; groeit en bloeit in 't water, den Bol omgekeerd zynde, *ald.* aanmerkingen over dit Verſchynzel, 161; de wortels zyn geen opzuigende pompen, 162; waarom zy in *Frankryk* zo goed niet bloeijen als in *Holland*. 163

J. en I.

Jaar, (Gedachten by de verwisſeling van het) III. 1

Jaloersheid, (De) afgeſchetst, III. 413

Jan van Gent, (Nat. Hist. van een Vogel) geheeten, III. 175; Naamen, Grootte en Geſtalte, *ald.* Geaartheid deezer Vogelen. 176

Japanners, bezitten de oudſte Schriften der Chineeſen; wat zy van de Oudheid der *Chineeſen* denken, IV. 89; by hun is de Chineeſche Taal, de Hoftaal, en worden de voornaamſte Werken daar in geſchreven, 489; veele Geleerden leezen en ſpreeken de *Hollandſche Taal*. 491

Java, niet ongezond door een Vergifboom, IV. 157

IBRAHIM, hoe hy de Drukkonst in *Turkyen* doorzette, III. 195; wat het voortzetten verhinderde. 196

Jerbo, onderſcheide naamen aan dit Viervoetig Egyptisch Diertje gegeeven, III. 125; verwarring der Natuurbeſchryvers over dit Diertje, 126; Geſtalte, 127; ſchynt een overgang van de Viervoetige Dieren tot de Vogelen, *ald.* Grootte, 128; zonderlingheid van de Voor- en Agterpooten, 129; 't zelfde Dier, met de *Alagtaga* van GMELIN, 130; verſchil tusſchen de Mannetjes en Wyfjes. *ald.* Voortteeling, 131; waar de *Jerbas* zich onthouden, *ald.* verkeerdlyk *Berg-rat* of *Berg-muis* genoemd, en is de *Schafau* der Schriftuure niet, 132; Leevenswyze en Geaartheid. 133

Immerentia, getal der Inwoonderen, IV. 584; Leevenswyze, *ald.* geſteldheid van 't Hof, 585; Regtsoefening en Godsdienst. *ald.*

Inbeelding der Moeder, kan op de Vrugt niet werken, III. 112

Indiaanen, onderzoek wat PLINIUS zegt wegens den Oorſprong deezer Volkeren, IV. 285; van derzelver Oudheid, 286; van de Aardryksbeſchryving hunner Landen, 287; ſchets van de voornaamſte Omwentelingen in de *Indiën*, zints den tyd van ALEXANDER, tot dien onzer eerſte Reizigeren, 290

——— *Americaanſche*, wat men over hunne Verſtandsvermogens te oordeelen hebbe, IV. 444; voorbeeld van hunne Welſpreekenheid, 445; hunne Geaartheid nader ontleed, 446; hoe zy hunne Raadsvergaderingen houden, *ald.* verregaande Bevreesdheid maakt hunne Bekeering moeilyk, 447.

In-

BLADWYZER.

Indiaanen, heuschheid aan den Heer DE LA CONDAMINE betoond, IV. 621
Indostanners Vraagen, hun Godsdienst betreffende, beantwoord, III. 440; of de vier heilige Boeken *Vedas* geheeten, eenig verhaal behelzen van Wonderwerken, gewrogt ten bewyze van de Godlyke Zending der Schryveren, of van den Persoon, die de Leer, daar in begreepen, eerst leeraarde? 442; of 'er eenige Geschiedenis is van de Schryvers deezer Boeken, en van de omstandigheden, waar in zy geschreeven zyn, 443; of 'er eene geschreevene Geschiedenis is van de *Indostanneren*, die het Tydperk, waar in deeze Boeken geschreeven zyn, zamenhegt met het Tydperk, waar in de *Tartaaren* dit Ryk vermeesterden? *ald.* of de Taal waar in die Boeken geschreeven zyn, verschilt van die men in *Indostan* spreekt? *ald.* of de Godsdienst in de vier *Vedas* geleerd, verschilt van de Volksbygeloovigheden, en of de Geleerden zich naar dezelve schikken. 444
Inschiklykheid, zonder eenig ander beginzel, dan Eigenbaat, afgeschetst, IV. 455
Insecten op de Vrugtboomen, hoe te dooden, IV. 166
Instinct, (Wegens het onderscheid 't geen men tusschen Rede en) stelt, III. 476; over de zuivere Instineten by Menschen en Dieren, 477; van de Instincten, die zich naar byzondere omstandigheden voegen, 478; van de Instineten die door opmerking en ondervinding, verbeterd kunnen worden. 479
——— hoe het in onderscheide Vogelgeslachten werkt, IV. 11
Job XIX. 25. 26. Nieuwe Vertaaling van deeze plaats, deezelve ziet niet op een toekomenden Staat, III. 503
Joden, op 't punt om in *Engeland* genaturaliseerd te worden, III. 35
Ipecacuanha met *Opium*, *in* hardnekkige *Diarrheen* gebruikt, III. 508
——— heeft een Krampstillend Vermogen, IV. 57
——— met Opium *nuttig in* een langduurige *Maagkramp*, IV. 324
——— nuttig in kleine Giften, tegen de Waterzugt en Maagpynen, IV. 559
Jupiter, verslag van die Planeet, IV. 556

K.

Kaffers, (Reize na het Land der) IV. 536; aankomst in een Dorp, 537; bezoek van verscheide Dorpen, en by den Koning onthaald, 538; Gestalte der Mannen, 539. Kleur. 540
Kameel, geschiktheid van dit Dier voor de *Arabische* Woestynen, en welke voordeelen de *Arabieren* 'er van trekken, III. 72
Keerkringvogels, derzelver Naamen, III. 16; waar zy zich onthouden; *ald.* vertoonen zich zomtyds zeer diep in Zee, 17; Leevenswyze, Grootte en Pluimadie, *ald.* verscheidenheden, 18
KENNICOTT, (BENJAMIN) zyn Afkomst en eerste Letteroefeningen, III. 435; verwerft door zy-

zyne Gedichten zich eene Academische Opvoeding. 436; bevlytigt zich byzonder in de Hebreeuwsche Taal, *ald.* in Geleerden en Staatkundigen twist ingewikkeld, 437; bevorderd, 438; legt zich toe op het vergelyken van de Hebreeuwsche Handschriften des Bybels, 439; door Inschryvingen in zyn Geleerden Arbeid onderšteund, *ald.* geeft dit groote Werk uit, 440; zyn Dood, *ald.*

Kennis, (Bedenkingen strekkende om te toonen dat onze) op zekeren Leevenstyd, op zyn hoogst is, en niet meer toeneemt, IV. 493

Kinkhoest, tegen dezelve het *Lichen Islandicus*, met vrugt gebruikt, III. 122

—— (*Braakwynsteen* met voordeel tegen de) gebruikt, III. 296

Kluiten, Naamen deezer Vogelen, IV. 149; zonderling maakzel van den Bek, *ald.* Voedzel, 150; waar zy zich onthouden, 151; Pluimadie. 152

Kluizen der Schepen, hoe beter voor de Ankertouwen te maaken, III. 128

Kompas, hoe men by gebrek van 't zelve, zich van eene Naald kan bedienen, III. 231

Koopermyn te *Fahlun*, in Zweeden, beschreeven, IV. 622

Koude, (Wat het is door) bevangen te worden, III. 62; wat men ter geneezinge en voorkominge doen moet, *ald.*

—— (Waarneemingen van de ongemeene) in January 1789, IV. 58

—— (hoe bevorderlyk het voor de Gezondheid is, zich by tusschenpoozen aan de) bloot te stellen, IV. 626

Kourden, een *Syrisch* Volk, hoe daar gekomen, III 31; Regeeringsvorm, 32; Leevenswyze en Godsdienst, *ald.* hun Taal. 33

Krits, hoedanig by de *Javaanen*, en hoe ter doodstraffe gebruikt, IV. 156, 157

Kwasten, hoe ze in 't Hout komen, IV. 429

Kwik, (Waarneemingen van geneezingen met de) in byzondere kenmerkende Ziekten, IV. 461

L.

Lavas, van zeer onderscheiden aart, en daar door verschillende in den tyd, noodig om groeibaar te worden, III. 64; weshalven daar uit geene Tegenwerpingen tegen den Ouderdom door MOSES aan de Aarde toegeschreeven, kan ontleend worden. 65

Leeven, (Bespiegelingen over de Onbestendigheid van het Menschlyk) IV. 406

Lente, (Bespiegelingen over de) IV. 141

LEOPOLD, Tegenwoordige Groothertog van *Toscaane*. Nuttige en Liefdaadige Inrigtingen van deezen Vorst, IV. 256; moedigt Vlytbetoon en Handel aan, 257, is bezig met het verbeteren der Wetten, *ald.* zyn Staatsbestier, 258; Opvoeding zyner Kinderen, *ald.* en 262; wat men hun ten laste legt, 259; hoe hy de vryheid des Handels verdeedigt, 260; wat hy over de Bedelaryen in *Toscaane* dagt, 261; hoe hy de Pynbank en Doodstraffen heeft afge-

geſchaft, *ald.* nadere byzonderheden deswegen, 345; veroordeelt de Verbeurtverklaaring van Goederen in Lyfſtraflyke Misdaaden, 346; ſchikkingen tot ſchuldloosſtelling van beledigde Perſoonen, en die ten onregte geſtraft zyn, 347; de Doodſtraf in alle gevallen afgeſchaft, 348; volgens zyne inrigting, moeten de Bloedverwanten van Misdaadigers, op geenerlei wyze buiten gunst geſlooten; den Geſtraften hunne Straf niet verweeten, en de Geregtsdienaars niet als eerloos aangemerkt worden, 349, hoe hy den Eed wil afgenomen hebben. 350

LESLEPS, (DE) reize van dien Heer uit *Kamtſchatka* over Land na *Petersburg*, IV. 209

Letterſchrift, MOSES in 't zelve van GOD niet onderweezen, III. 4, vóór zynen tyd reeds in gebruik, 5, door Schryvers der ongewyde Oudheid aan de Goden, of door de Goden verlichte Mannen toegekend, 6; hoe uitgevonden door de Menſchen. 7

Lichen Islandicus, nuttig in de Kinkhoest, III. 124

Lobbe, zie *Stront jaager.*

Louiſe de Antail, eene waare Geſchiedenis, III. 84

M.

Maan, de Satellit der *Aarde*, IV. 558

Man, (De Deugdzaame) in den ſmaak van GESSNER, III. 152

—— van Character, III. 543

—— (Kenſchets van een wys en gelukkig) IV. 548

Mandragora, Naamen aan deeze Plant gegeeven, III. 344; twee ſoorten, 345; Geneeskragten, 336; wonderen door de Ouden daar aan toegeſchreeven, 347; is de *Dudaim* der H. Schrift niet, 348; verkeerd geeft men den naam van Mannetje en Wyfje aan deeze Plant. 349

Meeuwen, algemeene eigenſchappen van dit Vogelgeſlacht, III. 260; Geſtalte, 261; Leevenswyze en plaatzen, waar zy zich onthouden, 262; hoe zy zich in den opgeſlooten ſtaat gedraagen. 264

Melkwyn, hoe men dezelve maakt, III. 170

Mensch, (De) in zyne waare grootheid beſchouwd, *IV.* 319

Mercurius, verſlag van die Planeet, IV. 554

MILLINGTHON, (THOMAS) wordt de ontdekking van de Sexen der Planten toegeſchreeven, III. 486

Moeder, (De Inbeelding der) kan op de Vrugt niet werken, III. 101

MOHR, (J.C.) Berigt wegens deezen kundigen Weer- en Lugtgeſteltenis-Waarneemer, III. 147

Montanvert, (Gevaarlyke Reize door de Ysvalei) door BOURRIT, III. 19; zwaare Koude in dezelve, 21; ſchoone Gezigten in dezelve waargenomen. 22

Mont-blanc, (Reize van de SAUSSURE na) III. 115; voorbereidzels tot de Reize, *ald.* gevaarlyke Tocht, 116; Nagtverblyf, 117; vertoon des Hemels in den Nagt, 119; ſtrenge Koude, *ald.* den Bergtop beklommen, en Gezigt van denzelven, 120; moeilykheid der Ademhaalinge, op die hoogte. 121

Mont-blanc, (Gedaante van den top van) Sneeuw op denzelven, en geſteldheid der Rotzen. III. 219; welke Dieren en Planten men 'er vindt, 220; hoogte van den Barometer, en van de hoogte des Bergs daar uit opgemaakt, *ald.* hoe 'er de Thermometer ſtond, 222; hoe de Hygrometer, en de Electrometer; op welk een hoogte van den Thermometer het water kookte, 223; Kleur des Uitſpanzels, en de Wind, *ald.* afwyking der Kompasnaalde, Kalkwater, Schaduwen, Reuk, Smaak, Geluid, Snelheid van den Pols, aldaar waargenomen, 224; de betreklyke hoogte van dien Bergtop. *ald.*

MONTESQUIEU, gedagten aan hem toegeſchreeven, III. 200

MOSES in het Letterſchrift, niet door GOD onderweezen, III. 4

—— (Charactertrekken van) III. 49; wat andere van zyne Krygsbedryven verhaalen, *ald.* zelve ſpreekt hy meest van zyne misſlagen en zwakheden, 50; Eerzuil en Roembejag, verre van hem, 51; Volksroem zoekt hy niet, 52; dong niet naa Magt of Heerſchappy. *ald.*

Moxa, zie *Brandmiddelen.*

Myrhe, (Roode) als een Hulpmiddel tegen de Hondsdolligheid aangepreezen, III. 256; welk een Plant, IV. 374; wanneer, en waar men dezelve vindt, *ald.* Naamen van deeze Plant, 604; hoe, en wanneer te verzamelen, 605; op welk eene wyze men het Hulpmiddel tegen de Hondsdolligheid daar van vervaardigt, *ald.* hoe men dit te gebruiken hebbe. 606

N.

Napels, (Aanmerkingen over de Zeden en Gewoonten der Inwoonderen te) IV. 636

Natuur, (De Zegepraal der) III. 579

—— (Of uit de gedaane waarneemingen eene opklimming in de) kan opgemaakt worden, IV. 271; hoe moeilyk het valle, de drie Ryken der Natuur te onderſcheiden, *ald.* van *vooren* kunnen 'er geene bewyzen voor zulk eene opklimming aangevoerd worden. 274

Newfoundland, (Uitgeſtrektheid der Banken van) IV. 332; zwaare Damp en Winden op dezelve, *ald.* verbaazend ſterke Vischvangst daar, en hoe geoefend, 333; wie Regt op het Visſchen aldaar hebbe, *ald.* geen andere Visch dan Kabbeljaauw wordt 'er gevangen. 334

—— —— oorſprong van de Nevelagtigheid, en de veelvuldigheid van de Kabbeljaauw, daar aan toegeſchreeven, IV. 487

NICHOLAS, (Aandoenlyke Geſchiedenis van Vader) III. 363

Noddi, Grootte, Geſtalte, en Domheid van deezen Vogel, IV. 101

Noodlot, welk een denkbeeld de *Turken* daar van koesteren, III. 494

O.

Olyphant, (Eenige byzonderheden tot de Nat. Hist. van den) behoorende, IV. 244. Prys die 'er voor betaald wordt, *ald.* onderſcheide ſoorten, *ald.* Voortteeling en Ouderdom. 245

BLADWYZER.

Omkooping, (De Mislukte) IV. 181
Onderwys, (Proeve over de kragt van Zedelyk) IV. 599
Oordeelkunde, waarin dezelve beſtaat, III. 197; welk eene nuttigheid dezelve, als een Kunst beſchouwd, aanbrengt, 198; 't gebrekkige van veele Kunstregters neemen het nut van waare Oordeelkunde geenzins weg. *ald.*
Oorlog, (Bedenkingen over de onheilen van den) III. 419
Oorlogswoede, (Beſpiegelingen over het afſchuwelyke der) IV. 406
Oorpynen, (Waarneeming wegens) en middelen ter geneezing, III 8
Opium, (Waarneeming wegens de nuttigheid van groote Giften) in een *Tetanus* 'en *Trismus Maxillæ*, III. 340
Opvoedings-leſſen, IV. 86
Oſtiaken, een wild Volk in *Siberie*, levert voorbeelden van Baaatheid en goede Trouw op, IV. 267

P.

Paddeſtoelen of *Champignons*, verſchillende gevoelens wegens derzelver Oorſprong, IV. 382; wanneer men eerst heeft beginnen te ſtellen, dat dezelve uit Zaad hervoortkomen, 383; voor van een Dierlyken oorſprong gehouden, 384; hoe LINNÆUS zichzelven, ten dien aanziene, ongelyk is, *ald.* als een *Groeiende Criſtaliſatie* aangemerkt, 385; Proeven ten bewyze hier van genomen, 386; gevolgen daar uit getrokken. 388
PALLAS, berigt van zyn Kabinet, IV. 341
Panther, (Berigt wegens een zwarte) III. 557
Peereboom, in groei met den *Wynſtok* vergeleken, III. 308
Pelew-Eilanden, het ſtranden van de *Antilope* aan dezelve, III. 523; ontmoeting der Inwoonderen, 527; bezoek by den Koning afgelegd, 529. 532; de Koning bezoekt de Schipbreukelingen, 571; hij geeft verlof om een Vaartuig te bouwen, 572; zy bieden den Koning hulp in den Kryg, tegen Nabuurige Volken, 573. 574; Lykſtatie van den Zoon eens Opperhoofds, 604; de Schipbreukelingen voltooijen hun Vaartuig, 606; eerbewys den Capitein aangedaan, 607; vertrek van dit Eiland. 608
Phenicopterus, zie *Flamingo*.
Pigalle, (*J. B.*) Anecdote van III. 329
Planeeten, welke Lichaamen; hoe door de Zon verlicht, IV. 553
Planten, waarin van andere voorwerpen der Natuure onderſcheiden, III. 267; Beſchryving van derzelver voornaamſte uitwendige deelen, 268; van de inwendige, 270; van derzelver Voedzel, 271; over den omloop der Sappen. 272
—— (Natuurkundige Proeve, over de Groeijinge der) III. 303
—— (Wat de Ouden van de Sexen der) wisten, III. 484; laatere ontdekkingen deswegen gedaan, 486; overeenkomst tusſchen de Dieren en de Planten, 488; hoe men tot kennis van derzelver Voortteeling kan komen, 489; Deelen in de Planten ter bevrugting en voortteeling geſchikt, 491; hoe deeze op onderſchei-

ſcheide Planten geſchikt zyn, en werken, 509; Proeven, de Bevrugting ſtaavende. 512
Planten, (Van de tweeſlachtige) III. 597
——— (Van Heimlyker Egts-) III. 600
——— (Nutheid van het invoeren van vreemde) door voorbeelden opgehelderd, IV. 102
——— (Natuurkundige Proeve over den omloop der Vogten in de) en byzonder in de Bol- en Boomgewasſen. IV. 201
——— (Aanmerkingen over den invloed der Stortregens by Donderbuijen, op den groei der) IV. 246
——— (Natuurkundige Proeve, over de circulatie der Vochten in de) IV. 425
PORTLOCK en DIXON, verſlag van hunne Reis rondsom de Wereld, IV. 436
Poſega, (Reis na) III. 609; zeldzaame ontbrandingen daar waargenomen, III. 610; Geſtalte der Inwoonderen, 611; zonderlinge gebruiken, 612; Voedzel, *ald.* Veldarbeid en andere Werkzaamheden, 613; Opvoeding der Kinderen, en Spelen, 614; Landbouw, 615; Veehoedery. 618
POTOCKI, zyne uitſteekende daad van Weldaadigheid en Vaderlandliefde, III. 461
Proteſtanten, (Aanſpraak aan de) by *Nimes*, met betrekking tot het Edict de *Niet-Catholyken* betreffende, III. 534
Pyrmont, (Beſchryving van) en van het gebruik der Wateren aan die Gezondbron, III. 349; Leevenswyze der Bronsgasten; 350; groote toevloed derzelven, en van aanzienlyke Perſoonadlën, 352; Oudheden in die Landſtreek, 354; een dampuitgeevend Hol aldaar veel merkwaardiger dan de *Grotto del Cana* te *Napels*, 355; onderſcheide Reisrouten derwaards. 356

Q.

Queen Charlottes Islands, derzelver ligging, IV. 440; Geaartheid der Bewoonderen. 441

R.

Rachytis, zie *Ziekte* (Engelſche)
Rantzoen, betekenis van dat woord in de H. Schrift, III. 292
Regenvlagen, (Over de werking der Electriciteit by) IV. 246
Regterampt by de *Israëliten*, ten tyde der *Regteren*, waarin het beſtaan hebbe, IV. 503; was niet erflyk, 506; ook niet Oppermagtig of onbepaald, *ald.* magt van het Hoofd der *Israëliten*, in Oorlog en Vrede, 508; alle Regters niet met het zelfde Gezag bekleed; noch met dezelfde oogmerken aangeſteld, 510; hoe men in derzelver verkiezing te werk ging, 511; hoe lang de *Israëliten* zonder *Regters* waren, 513; Hoofdverrigtingen der byzondere *Regteren*. *ald.*
Ringelgans, van de *Rotgans* onderſcheiden, IV. 607; Naamen, 610; belachlyke grollen van de herkomst deezer Vogelen, door veele Geleerden aangenomen, *ald.* door anderen ontkend, 612; Gedaante en Pluimadie. *ald.*
RISBECK, (GASPARD) Afkomst, IV. 32; tot de Regtsgeleerdheid geſchikt; maar valt op ſtuk-

ſtukken van Genie, *ald.* wordt Lid van den *Aanhang der Uitſteekende Vernuften*, 33; vervalt in behoefte, *ald.* geeft eenige Werken uit, 34; vervalt tot Zwaargeestigheid en gemeen Gezelſchap. 35
Romans, van dezelve is veel misbruik gemaakt, III. 98; goede *Romans* moeten tot Vermaak en Uitſpanning, doch tevens om 'er Nut en Voordeel uit te trekken, geleezen worden, 99, 101; Zedelyke *Romans* hebben een Verſtand opſchranderend en Deugd bevorderend nut, 102; moeten met Aandagt geleezen worden, 103: men behoort naauwkeurig op de Characters te letten, 105; als mede het Zedelyk oogmerk na te gaan, 107; men hebbe 'er Wereldkennis uit op te doen, *ald.* en 'er gelegenheid uit te ontleenen, om zelve verder te denken. 109
—— hoe de Driften 'er zomtyds, tegen het oogmerk des Schryvers, ten kwaade ingevoerd worden, IV. 76. 80
Rome, (Over de Schoonheid en Kleeding der Dames heden ten dage) IV. 264
Rotgans, Naamen, Geſtalte, Pluimadie, IV. 607; waarin van de *Ringelgans* onderſcheiden, *ald.* welk Geluid deeze Vogel ſlaat, 608; kunnen in een getemden ſtaat leeven, *ald.* wanneer zy zich in *Frankryk* eerst in menigte vertoond hebben. 609; waar zy eigentlyk voortteelen, 613; waar zy voorkomen: op *Wieringen* zo veelvuldig niet als voortyds. 614
Rusland, kwynende ſtaat der Kunſten en Weetenſchappen aldaar, IV. 295; toeſtand der Schoolen, *ald.* derzelver verval, 296; hoe het geſteld is met de Academie der Weetenſchappen te *Petersburg*, onder het Beſtuur van de Prinſes DASHKOW, 297; wat zy ter bevordering der Weetenſchappen en Kunſten doet, 297-300; Binnenlandſche Leden der Academie, te weinig bezoldigd, om zich met vlyt op de Academie-zaaken alleen toe te leggen, 300; Buitenlandſche Leden, *ald.* het houden van openbaare Lesſen gaat niet door, 301; Inkomſten der Academie, *ald.* Gebouwen tot de Academie behoorende, 302; van de Boekery der Academie, 335; van het Kabinet der Natuurlyke Historie, *ald.* der Zeldzaamheden, 336; Beeldtenis van Czaar PETER DEN I, *ald.* EULERS Borstbeeld, 337; verzameling van Werktuigen, Boekdrukkery en Boekwinkel, *ald.* verſlag van den Kruidtuin, en deszelfs ſlegten ſtaat, *ald.* berigt van de vier Cadetten-Corpſen, een tot den Landdienst, een tot de Artillery, een tot den Zeedienst, en een tot de Mynwerken, 338; berigt van de *Academie der Kunſten* te *Petersburg*, 340; van de byzondere Kabinetten aldaar. 341

S.

SAINTFORT, (Geſchiedenis van den Heer) III. 41
Sal Abſinthii met de *Gentiana*, dienſtig in een langduurige verſtopping van den Onderbuik, IV. 99
—— *Ammoniac*, (De *Spiritus Cauſti-*

ticus van) met nut aangebragt in een *Incontinentia Urinæ*, IV. 191
Saturnus, verſlag van die Planeet, IV. 456
Schafau, in de H. Schrift vermeld, welk een Dier, III. 132
Scheenbeens-bedervíng, (Van eene uitgeſtrekte) IV. 8
Schepen, (Aanmerkingen over 't zeilen der) III. 123; hoe veel wederſtand de lugt biedt, met een zijden wind, 124; voorſtel om de zeilen indiervoege in te rigten, dat die wederſtand vermindert, 125; hoe zy Lekken bekomen, die derzelver verlies veroorzaaken, 134; Behoedmiddel daar tegen voorgeſlagen, 135; 't Omverzeilen ontſtaat meest uit de hooge Tuigadie; deeze niet altoos tot ſnelzeilen dienſtig, 137; het maakzel der Schepen kan 'er ook aanleiding toe geeven; hoe voor te komen, *ald.* hoe de Inwoonders van de Eilanden, in den *Stillen Oceaan*, hunne *Pros* voor omvallen behoeden, 138; Proeve genomen, om twee Schepen aan een gehegt, te doen bouwen, 139; Afleiders van den Blixem op de Schepen, aangepreezen, 140; hoe best het overzeilen by nagt te voorkomen, *ald.* over de Roeiſchepen van vreemde Volken, die de onze overtreffen, 141; middelen om de Schepen, zonder Zeilen en Riemen, te doen voortgaan, 142; over het beſmeeren der Schepen van onderen, met Vet, 145; over de middelen, om de Schepen in volle Zee, zo veel mogelyk op eene plaats te houden, of ten minſten de ongunſtige beweegingen, door Winden en Baaren aan dezelve gegeeven, te vertraagen, 177; hoe de Huidplanken beter en ſterker zouden kunnen geplaatst worden. 230
Schoonheden, (Les voor de) III. 283
Schrift, (H.) vloeit over van Zinnebeelden en verbloemde Spreekwyzen; hoe men zich, in de verklaaring van dezelve, te gedraagen hebbe, III. 287
Schrik, zonderlinge uitwerking van dezelve, op 't Geheugen, III. 429
SHAKESPEARE, waarom niet, tegenſtaande zyne groote gebreken, bewonderd, III. 199
Sileſie, (Opper-) Character der Inwoonderen, IV. 109; Vrugtbaarheid van den Grond, 111; Verbeteringen daar aangewend, 113; Handel en Voortbrengzels, 114; Manufacturen. 115
Sneeuw, (Hoeveelheid van) van 1 Dec. 1788, tot 14 Jan. 1789, gevallen, IV. 60
— behoudt lang de Electrieke kragt, IV. 247
Spaarzaamheid, (Bedenkingen over de) IV. 136
Spinrag, ('t Vliegend) door welke Inſecten waarſchynlyk vervaardigd, III. 520
SPREUKEN III. 16: hoe te leezen, IV. 370; VII. 22. 23; anders vertaald en verklaard, III. 547 en 591
Spreukenboek van SALOMO, Uitlegregels van 't zelve, IV. 368; hoe men het te leezen hebbe, 369; hoe de eene helft van een Spreuk meenigmaal tot opheldering van de andere helft dient, *ald.* Opheldernde Voorbeelden. 370

BLADWYZER.

Staatkunde (Wat) is, en in welk een verband dezelve ſtaat met de *Zedekunde*, III. 117; algemeene beginzels der Zedekunde, op de Staatkunde toegepast, 118; hoe zeer men zich misleidt met Staatsſtreeken, 119; wat de Staatkunde, eenſtemmig met de Zedekunde, van den Staatsman afvordert, 121, 122; vanwaar het bykome dat deeze waarheid niet algemeen is aangenomen; 163; wanneer de Pligten van Staatsman en Burger elkander ontmoeten, 165; Bron, waar uit een Staatsman uitgebreide kundigheden moet putten, 166; welke denkbeelden men thans vormt van de Verwantſchap tusſchen Staat- en Zedekunde; 167; hoe een Staatsman zich te gedraagen hebbe. 168

STEPANOFF, (HIPPOLYT.) na *Kamtſchatka* gebannen, IV. 210; Vlugt met twee- en dertig Medegenooten, 211; Rampſpoedige Reize tot de *Japanſche Kust*; 213; hoe zy daar ontvangen werden, *ald.* Vegten op een onbekend *Eiland*, 214; komt te *Macao*, 215; Sterft op *Batavia*. *ald.*

Strontaager, Naamen deezes Vogels, III. 431; hoe hy Viſch vangt, *ald.* Leevenswyze, 432; Geſlacht en Pluimadie, 433; de *Langſtaartige* beſchreeven. *ald.*

Stroom van het Kanaal van *Bahama*, van welk een vermogen, 182; waar uit dezelve geboren wordt, *ald.* hoe het waarneemen van deezen Stroom in het zeilen uit *Europa* na *Noord-America* te paſſe komt. 184

Stroomen op Zee, hoe te onderkennen, III. 181

Styl, (Aanmerkingen over den) IV. 96; over den verheeven, 185; over den aandoenlyken, 229; over den Styl in Geſchiedenisſen. 232

Syrie, groote Omwentelingen, welke dit Ryk ondergaan heeft, III. 24; Volksmengzel daar uit herkomſtig, en derzelver Hoofdſoorten, 26; geaartheid, kleur en geſtalte der Inwoonderen, 27; 't *Arabisch* is 'er de algemeene Taal, 28; van de *Turcomannen*, 29; van de *Kourden*, 31; van de Arabiſche *Bedouinen*, 66. Zie verder op deeze byzondere Volken.

T.

Taalen, (Over de onderſcheide hoedanigheden der verſchillende) IV. 93

TASSO, (Zamenſpraak tusſchen) en VOLTAIRE, III. 244

TITSINGH, Ontdekkingen door hem gedaan, ten opzigte van de *Chineejen* en *Japanners*, IV. 390; nader berigt van deeze Ontdekkingen, 488; waarom dezelve tot nog toe, aan de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem, niet is aangeboden. 489

Tooneelliefhebberyen buiten den Schouwburg, onder byzondere Perſoonen: hoe deeze ligt veld wint, en tot zekeren trap onſchadelyk is, III. 155; tot welke verkeerdheden, en welk Zedebederf, ze aanleiding kunnen geeven. 157

TOPAL-OSMAN levert een treffend voorbeeld op van Dankbaarheid en Edelmoedigheid, III. 247

Treurſpel, (Onderzoek over de Zedelyke Uitwerkzelen van het) IV. 73; wanneer het op eene ver-

verkeerde wyze de Driften roert, 74; de aangepreezene Deugden hebben de bedoelde uitwerking niet. 81
Trouwen, ('t Vroegtydig) aangepreezen, IV. 361
Turcomannen, hoe in Syrie gekomen, III. 29; hunne Leevenswyze, 30; Geaartheid. *ald.*
Turken, (Wegens de Boekdrukkeryen by de) III. 194; hoe dezelve in verval geraakten, 195; weder eenigzins opgebeurd. 196
——— van hunne denkbeelden wegens de Voorbeſchikking tot het Noodlot, III. 494
——— (Van de Academien by de) van tyd tot tyd opgerigt, IV. 432
——— derzelver Regeering niet volſtrekt *Despotiek*; maar vermengd met eene ſoort van Godsregeering, IV. 434
——— vaardig in 't Rekenen, IV. 436
——— Boekeryen in de Hoofdſtad opgeteld, IV. 532

U.

Upas, een Vergifboom op *Java*, zo geheeten, wordt 'er niet gevonden, IV. 104; wederlegging van de daaromtrent verhaalde byzonderheden. 153
Uranus, de ontdekking van twee Satelliten, by deeze nieuwe Planeet, III. 63; breeder verſlag deswegen, IV. 277
——— wanneer, en door wien ontdekt, IV. 557

V.

Vaders, (Les voor de) een Fragment, IV. 447
Venus, verſlag van die Planeet, IV. 554
Vergifboom, *Pohoon Upas* geheeten, wordt op *Java* niet gevonden, IV. 104; wederlegging van de daaromtrent verhaalde Byzonderheden. 153
Verkeerings-Regels, IV. 316
Vernuften, (Aanhang der Uitſteekende) in *Duitſchland*, IV. 33
Verſtandsvermogens, hoe zeer in de eerſte Leevensjaaren toeneemende, komen tot zekere hoogte, waer op zy blyven, IV. 493; oorzaaken hier van, 494
Vogten, (Hoe onderſcheiden) eene hoeveelheid van verſchillende Zelfſtandigheden uit den Dampkring opſlurpen, IV. 62
Volks-regt, 't zelve laat geboren, III. 164
VOLTAIRE, (Vergelyking van) en ADDISON op hun Sterfbedde, III. 93
——— Zamenſpraak tusſchen TASSO en) III. 244
Voorjaarszang, III. 139
Vrede, (Bedenkingen over de voordeelen van den) III. 419
Vrykooping, betekenis van dit woord in de H. Schrift, III.

W.

Waterſnyder, zeldzaam maakzel van diens Bek, IV. 13; Grootte, Gedaante en Woonplaats van deezen Vogel. *ald.*
Weer-waarneemingen, wat 'er al vereiſcht wordt, tot het wel doen derzelven, III. 148
Weldaadigheid, (Proeve over de) III. 207
Wereldkennis, hoe gevaarlyk in de groote Wereld op te doen, IV. 600
West-Indiën, (Berigt van de hevige Stormen dikwils in de) IV. 487
WHITEHURST, wanneer, en waar geboren, IV. 628; heerſchende neiging tot de Werktuigkunde, 629; wordt Klokkemaaker, *ald.*

BLADWYZER.

Yker der, Geldgewigten te *Landen*, 630; geeft een Onderzoek uit over den Oorſprongelyken Staat en Vorming der Aarde, *ald.* wordt Lid van de Koninglyke Societeit, 631; meet den tyd af, om onveranderlyke Maaten van Langte, Vatbaarheid en Gewigt te krygen, 631; geeft andere Werken in 't Licht, 633; Ziekte en Dood, 634; zyn Character. 635

Winden, (Oorſprong der) in 't algemeen, IV. 477; onderſcheid der *Zee-* en *Landwinden*, 478; *Paſſaatwinden*, waar door veroorzaakt, 479; oorſprong der veranderlyke Winden. 482

Winterzang, III. 587

Woestynen, (*Arabiſche*) beſchreeven, III. 68; ſchaarsheid van Water, 70; zoute aart der Planten. 71

Wraakneeming, (De Edelmoedige) IV. 87

Wynſtok, in groei met den *Peereboom* vergeleeken, III. 308

Y.

YAO, (De Patriottiſche Chineeſche Keizer) IV. 268

Ys, (Drie ſoorten van) dat zich op de oppervlakte vormt —— het *Sick* of *Sichl-eis*, en 't *Grond-Ys*, III. 559; getuigenisſen, het beſtaan van het *Grond-Ys* bevestigende, 560; Proeven, genomen om het beſtaan te bevestigen, 566; bykomende getuigenisſen. 569

— (Dikte van het) den 14 Jan. 1789, IV. 61

Z.

Zedekunde Wat) is, in welk een verband dezelve ſtaat met de Staatkunde, III. 117; de Algemeene Beginzels daar van op de Staatkunde toegepast, 118; wat de Zedekunde in zamenſtemming met de Staatkunde van den Staatsman vordert, 120. 121; hoe het bykome dat dit verband zich zo laat en zo gebrekkig opdoet, 163; welke denkbeelden men thans vormt van de Verwantſchap tuſſchen Zede- en Staatkunde. 167

Zee, (Stroomen op) hoe *te* onderkennen, III. 181

Zeetochten (Welke voorzorgen men te draagen hebbe, als men zich gereed maakt om lange) te doen, *III.* 233

Zeevaard, (Algemeene bedenkingen over de) III. 236

Ziekte, (Engelſche) *Rachytis*, 't nut der Koude Baden in dezelve, III. 169

Zinnebeelden der H. Schrift zeer veelvuldig, en hoe men in derzelver verklaaring te handelen hebbe, III. 287; de Leerſtellingen des *Chriſtendoms* zyn niet op Zinnebeelden gegrond. 293

Zonderlingheid (Aanmerkingen over de vrees van tot) te vervallen, IV. 177

Zwaan, Naamen deezes Vogels, IV. 324; als Koning der Watervogelen beſchreeven, 325; Geſtalte, *ald.* Houding, 326; Vryheidsmin, 327; hoe oudtyds het cieraad der Hoven en Gragten, *ald.* Snelheid in 't Zwemmen, 328; Stoutmoedigheid, *ald.* bereiken een hoogen Ouderdom, 329; Voortteeling, *ald.* Geſteldheid der Jongen, 330; waar zy zich onthouden, 331; wanneer de *Wilde Zwaanen* in *Frankryk* komen, 376; hoe verre dit Vogel-

BLADWYZER.

geſlachte verſpreid is, 377; verſchillendheden tuſſchen de *Tamme* en *Wilde Zwaanen*, 378; of de *Zwaan* de grootſte Watervogel is, 379; over den Bek, *ald.* van derzelver Dons, 380; over 't Geluid, 't welk zy ſlaan, *ald.* van den Zwaanenzang. 381

BERIGT VOOR DEN BINDER.

Het *Plaatje* van de *Yzeren Brug* te plaatzen, tegen over bl. 532.

✲ ✲
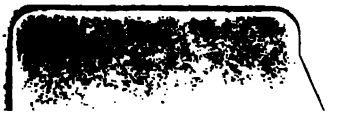
✲